

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ YAYINLARI

**19. YÜZYILDAN GÜNÜMÜZE
TÜRKİYE’DE İKTİDARA MÜDAHALELER
VE DARBELER ULUSLARARASI
SEMPOZYUMU
BİLDİRİLER KİTABI**

21-23 Mart 2018 / YOZGAT

BİLDİRİLER

CİLT 1

Yayına Hazırlayan
SELCAN KOÇASLAN

ANKARA - 2019

5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu'na göre bu eserin bütün yayım, tercüme ve iktibas hakları **Atatürk Araştırma Merkezi**'ne aittir.

19. Yüzyıldan Günümüze Türkiye'de İktidara Müdahaleler ve Darbeler
Uluslararası Sempozyumu (2018:Yozgat)

19. yüzyıldan günümüze Türkiye'de iktidara müdahaleler ve darbeler
uluslararası sempozyumu: bildiriler; Yozgat, 21-23 Mart 2018/ yay. haz.: Selcan
Koçaslan. __Ankara: AKDTYK Atatürk Araştırma Merkezi, 2019.

2.c.:res.:tbl.:grf.;24cm. __ (Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu
Atatürk Araştırma Merkezi yayını)

ISBN: 978-975-17-4235-3 (Tk.)

ISBN: 978-975-17-4236-0 (1.c)

ISBN: 978-975-17-4237-7 (2.c)

1. ASKERİ DARBELER __ TÜRKİYE

2. ASKERİ DARBELER __ TARİH

3. TÜRKİYE __ SİYASET VE DEVLET YÖNETİMİ

4. TÜRKİYE __ DARBELER __ TARİH

I.Koçaslan, Selcan, yay. haz. II.E.a. III.E.a.: 19. Yüzyıldan... IV.Seri

320.0956

İNCELEYENLER : Prof. Dr. Mehmet CANATAR
Prof. Dr. Hasan Tahsin FENDOĞLU

KİTAP SATIŞ:

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ

Mağaza : Bayındır 1 Sok. Nu: 24/6 Kızılay / ANKARA

Tel : 009 (0312) 285 55 12

Belgegeçer : 009 (0312) 285 65 73

e-posta : bilgi@atam.gov.tr

web : http://www.atam.gov.tr

e-mağaza : e-magaza.atam.gov.tr

ISBN : 978-975-17-4235-3 (Tk.)

978-975-17-4236-0 (1.c.)

İLESAM : 19.06.Y.0150-600

BASKI SAYISI : 1000 adet

BASKI HAZIRLIK: Erdal Basım Yayın Dağıtım Ltd. Şti.
0532 673 95 15

BASKI : Diyanet Vakfı Matbaası

İÇİNDEKİLER

Sempozyum Kurulları XIII

AÇILIŞ KONUŞMALARI

Atatürk Araştırma Merkezi Başkanı / *President of Atatürk
Research Center*

Prof. Dr. Mehmet Ali BEYHAN..... XVII

Bozok Üniversitesi Rektörü / *Rector of Bozok University*

Prof. Dr. Salih KARACABEY XXV

Yozgat Valisi / *Yozgat Governor*

Kemal YURTNAÇ..... XXVII

BİLDİRİLER

Kahramanlarının (Gazilerinin) Gözüyle 15 Temmuz Darbe

Girişimi / *According to Heroes (Ghazisghazis) July 15 Coup Attempt*

Dr. Cihan KILIÇ 3

Sosyolojik Boyutlarıyla Türkiye’de Askeri Müdahaleler ve 15

Temmuz Darbe Girişimi / *Sociological Dimensions of the Military*

Interventions in Turkey and 15 July Coup Attempt

Prof. Dr. D. Ali ARSLAN – Uzm. Sosyolog Gülten ARSLAN 17

Merkez-Çevre Etkileşimi Bağlamında Türkiye’de Darbe Olgusu / The Phenomenon of Coup in Turkey in the Context of Center-Periphery Interaction	
Doç. Dr. Fahri YETİM	41
Darbelerin Dinî Meşrûlaştırımı: Cumhuriyet Sonrası Türkiye Örneği / Religious Legitimatization For Coups: The Example Of The Post Republic Turkey	
Prof. Dr. Ejder OKUMUŞ.....	59
15 Temmuz Gecesi Kars’ta Yaşananlar ve Demokrasi Nöbetleri / The Events That Occurred on the Night of 15 July in Kars, and The Democracy Watches	
Prof. Dr. Selçuk URAL	73
Rus Uzmanlar Gözünden 15 Temmuz Darbe Girişiminin Neden ve Sonuçları / Reasons and Consequences of the July 15 Coup Attempt by Russian Experts	
Dr. Öğr. Üyesi Şir Muhammed DUALI	103
Türkiyədə 15 İyul Dövlət Çevrilişinə Cəhd Azərbaycan Mətbuatında 15 İyul Darbe Girişimi Azərbaycan Basınında / 15 July Coup Attempt In Azerbaijan Media	
Ph.D. Aynurə Paşayeva	115
12 Eylül 1980 Askeri Darbesi’nin Sıkıyönetim Uygulamaları ve Toplum Denetleme Çabası / 12 September 1980 Strict Governance Practices And Community Supervision Of Military Coup Efforts	
Araştırma Gör. Yasin ERCİLSİN.....	137
Askeri Cunta Yargulamaları ve Demokratikleşmeye Etkileri: 12 Eylül Darbe Davası / Military Coup Trials And Their Contribution To Democratization: September 12 Coup Case	
Dr. Öğr. Üyesi Ayşegül KARS KAYNAR	165

Darbe Dönemlerinin Siyasi ve Toplumsal Yapısının Sinemadaki Sunumu: 12 Eylül Örneği / Presentation of Political and Social Structure of the Coup Periods in the Cinema: Example of September 12	
Dr. Öğr. Gör. Lokman ZOR.....	193
12 Eylül 1980 Askeri Müdahalesinin Haber Metinlerine Yansıması: Yazılı Basın Üzerine Bir İnceleme / Reflections of the September 12, 1980 Military Intervention to News Texts: A Review of the Written Press	
Uzm. Susun GÖREN KEKEÇ – Doç. Dr. Raci TAŞCIOĞLU.....	213
1980 Askeri Darbesi’nden 15 Temmuz 2016’ya Kadar Süreç İçinde FETÖ / PDY’in Kamu ve Siyasi Yapıya Yönelik Yerleşme Faaliyetleri / The Settlement Activities Of Pattern And Politics In The Process Up To 15th July 2016 From The 1980 Military Darbase To Public And Political Buildings	
Yrd. Doç. Dr. Murat KÖYLÜ.....	259
İngiliz Belgelerine Göre Türkiye’de 1960, 1971 ve 1980 Askeri Darbeleri / The Military Coups of 1960, 1971 and 1980 in Turkey According to British Documents	
Prof. Dr. Behçet Kemal YEŞİLBURSA	287
Askeri Darbeler ve Medya: Radyo Bildirisinden Face Time’a Darbelerde Medyanın Değişen Rolü / Military Coups and Media: The Changing Role of The Media From the Radio Declaration to Face Time Implementation	
Doç. Dr. Yavuz BAYRAM.....	351
12 Eylül Askeri Darbesi’nin Türk Dış Politikasına Etkisi (1980-83) / Impacts of 12 September Military Coup on Turkey’s Foreign Policy (1980-83)	
Prof. Dr. Mustafa Sıtkı BİLGİN.....	367

12 Eylül 1980 Darbesinin Türk İşçilerinin Avrupa Topluluğu'nda Serbest Dolaşımı ve Almanya'daki Türkler Üzerindeki Etkisi / The Impact of the Coup D'etat of 12 September 1980 on the Free Movement of Turkish Workers in the European Community and on the Turkish People in Germany Uzm. Kemal ÖZDEN.....	383
1980 Askeri Rejim Hükümeti'nin Kamu Harcamaları / The Public Expenditures of 1980 Military Regime Government Dr. Öğr. Üyesi. Berkan KARAGÖZ – Arş. Gör. Özlem BAPBACI	417
Antalya Basınında 12 Eylül 1980 Askeri Darbesi (1 Ocak 1980-31 Aralık 1980) / The 12 September 1980 Military Coup in Antalya Press (January 1, 1980 – December 31, 1980) Doktora Öğr. Faysal MAYAK.....	445
Türkiye'de 12 Mart Muhtırası Sonrası Toprak Reformu Gerçekleştirme Teşebbüsü ve Neticeleri (Mart 1971 - Aralık 1971) / The Attempt for Realization of Land Reform After The March 12th Memorandum And Its Outcomes in Turkey (March 1971-December 1971) Doç. Dr. İsmet TÜRKMEN.....	499
Bir Muhtıra İle Bir Tarım Ürünü İlişkisi / An Agricultural Product And A Memorandum Relation Dr. Hasan SAYILAN	553
Türkiye'de Sol ve 9 Mart 1971 Darbe Girişiminin İdeolojik-Siyasal Arka Planı / Leftism in Turkey and Ideological-Political Background of 9 March 1971 Coup Attempt Dr. Ali ŞAHİN	577

- Türkiye’de Askeri Müdahalelere Sermaye Çevresi Açısından Bir Yaklaşım** / *An Approach to Military Coups With Regard to Capital Sphere in Turkey*
Dr. Meltem TEKEREK.....621
- 27 Mayıs Askeri Darbesinin Gölgesinde Cemal Gürsel’in Cumhurbaşkanı Seçilmesi** / *The Selection of Cemal Gürsel as President in the Shadow of Military Coup of May 27th*
Yrd. Doç. Dr. Şerif DEMİR.....657
- ‘Ak Devrim’ Üzerinden 27 Mayıs İhtilalini Okumak** / *Reading May 27th Coup with Regard to ‘White Revolution’*
Prof. Dr. Yasemin DOĞANER.....683
- Romanya Diplomasisinde ve Basınında Türkiye’deki 27 Mayıs 1960 Darbesi** / *The Romanian Diplomacy and Press Concerning the Turkish Coup D’état of May 27th, 1960*
Assc. Prof. Liliana BOŞCAN 709
- 27 Mayıs 1960 Askeri Müdahalesi’nden Sonra Sivilleşen Yönetime Darbe Girişimleri: 22 Şubat 1962 ve 21 Mayıs 1963 Harekâtları** / *Coup Attempt Against Civilian Administration After 27 May 1960 Military Intervention: 22 February 1962 And 21 May 1963 Operations*
Dr. Ayşe ERYAMAN 733
- 27 Mayıs Darbesi’nden Sonra Türkiye’nin Ekonomi Politikasındaki Değişim; “Planlı Kalkınma Dönemi”** / *The Change In Turkey’s Economy Policy After The Coup Of May 27th: “Planned Development Period”*
Dr. Özkan DEMİR.....775

27 Mayıs Askeri Müdahalesinin Türkiye İktisadi Politikalarına Etkisi / The Effects of 1960 Military Intervention on Economic Policies of Turkey Dr. Öğr. Gör. İhsan Seddar KAYNAR	803
27 Mayıs 1960 Müdahalesini Meşrulaştırma Çabaları Kapsamında Cami ve Din Görevlilerinin Rolü / Mosque and Religious Officials' Role in the Scope of Efforts to Legitimate 27th May 1960 Intervention Yrd. Doç. Dr. Muzaffer BAŞKAYA	827
27 Mayıs 1960 Darbesinin Meşrulaştırma Aracı Propaganda Yayınları / Propaganda Publications As a Means of Legalizing the May 27 1960 Coup Yüksek Lisans Öğr. Çağhan SARI	845
Yassıada Mahkemelerinde Demokrat Parti Sağlık Bakanı Lütfi Kırdar Hakkında Açılan Gayrimeşru Servet İktisabı Davası / The Case Against Democrat Party Ministry of Health Lütfi Kırdar Accusing Him of Acquisition Illegitimate Fortune in Yassıada Courts Doç. Dr. Hikmet Zeki KAPCI.....	879
Darbe Mağduru Bir Genelkurmay Başkanı: Orgeneral Mustafa Rüştü Erdelhun / A Coup Victim Chief Of General Staff: General Mustafa Rüştü Erdelhun Prof. Dr. Hamit PEHLİVANLI.....	905
27 Mayıs Askeri Darbesi ve Eski Sağlık Bakanı Nafiz Körez / 27 May Military Coup and the Former Minister of Health Nafiz Körez Prof. Dr. Sadık SARISAMAN – Yüksek Lisans Öğr. Hatice YILMAZ	933

- 27 Mayıs 1960 Darbe Sürecinde Kıbrıs ve Büyükelçi Emin Dirvana / Cyprus and Ambassador Emin Dirvana in Cyprus During 27 May Coup Period**
Prof. Dr. Ulvi KESER 965
- 27 Mayıs Hükümet Darbesi ve Dönemin Akademisyenlerinin Darbe Karşısındaki Tutumları / 27 May Coup and Manner of Academicians of the Period Towards Coup**
Doç. Dr. Doğan DUMAN 1013
- Türkiye’de Darbe ve Darbe Girişimlerinin Akademik Literatüre Yansıması / The Reflection of Coup and Coup Attempts on the Academic Literature in Turkey**
Prof. Dr. Coşkun POLAT – Doç. Dr. Mehmet Ali AKKAYA 1043
- 1960 ve 1980 Darbelerinin Üniversiteye Etkileri / The Effects of the Military Coups of 1960 and 1980 on University**
Dr. Yasemin TÜRKKAN TUNALI..... 1081
- Günümüz Ortaöğretim Tarih Ders Kitaplarında Darbeler ve İktidara Müdahaleler (1800–2017) / Coups and Power Interventions in Contemporary Secondary Education Turkish History Textbooks (1800–2017)**
Dr. Öğr. Üyesi Ümmügülsüm CANDEĞER..... 1123
- Darbe Kelimesinin Etimolojisi / The Grammar Of Coup!**
Dr. Öğr. Üyesi Maşallah TURAN 1149
- 1960 Darbesinde Orduda Tasfiye: Eminsü Derneği ve Faaliyetleri / The Liquidation In The Army During 1960 Coup: Eminsü Association And Its Activities**
Doç. Dr. Celil BOZKURT 1175

- Türkiye’de Yeniden Demokrasiye Geçiş Süreci: Kasım 1983 Genel Seçiminin CIA Perspektifinden Analizi** / *The Transition to Democracy in Turkey: An Analysis of the November 1983 General Election From the CIA’s Perspective*
Dr. Öğr. Üyesi Yasin COŞKUN 1197
- Çok Partili Siyasi Hayata Geçiş Döneminde Ordu-Siyaset İlişkisi** / *Army-Policy Relations During Transition Period To Multi-Party Policy*
Dr. Öğr. Üyesi Ayşe AYDIN..... 1223
- Türkiye’de Demokratik Süreci Tehdit Eden Faktörler - Askeri Müdahale ve Darbe Faktörlerine Analitik Bir Bakış** / *Threatening Factors in the Democratic Process in Turkey -An Analytical Perspective on the Intervention of the Army and the Coup*
PHD Student Amir İMANİ 1249
- Tanzimat Dönemi’ne İlk Muhalif Tepki: Kuleli Vak’ası (Tevkif ve Cezalandırmalar)** / *The First Opposing View in the Tanzimat Reform Era: The Event of Kuleli (The Arrestment and Punishments)*
Prof. Dr. Osman AKANDERE – Okutman Hasan Ali POLAT 1287
- Meşrutiyet, Hürriyet veya İhtilal Bağlamında Kuleli Vak’ası (14 Eylül 1859)** / *The Kuleli Event in the Context of Constitutional Monarchy, Freedom or Revolution (14 September 1859)*
Dr. Öğr. Gör. Fatma UYGUR..... 1313
- XIX. Yüzyılda Osmanlı Devleti’nde Yönetime Müdahalelerin Rus Tarihlerine Yansıması** / *XIX. Reflection in the Ottoman Government in the Century Period to the Rus Days*
Doç. Dr. Cavid QASIMOV 1339

31 Mart Vakası'nın Bir Sebebi Olarak Kadın Hareketleri / The Women's Movements as a Reason of the 31 March Incident Dr. Öğr. Üyesi İsmigül ÇETİN.....	1361
Babıâli Baskını Sonrasında İttihat Terakki İdaresinin Müslüman Esnafla İlişkisi / The Relationship Between the Committee of Union and Progress and Muslim Artizans in the Aftermath of 1913 Ottoman Coup D'état Arş. Gör. Mert Can ERDOĞAN	1391
Bâbiâli'de Bulunan Alman Görevlilerin Yazıları Işığında Babıâli Baskını / The Bab-i Ali Attack Under the Light of the German Officials' Inscriptions Prof. Dr. Mustafa ÇOLAK – Prof. Dr. Recep KARACAKAYA.....	1417
Bab-ı Ali Baskını ve Etrafındaki Gelişmelerin “Molla Nasreddin” Dergisine Yansıması / Bab-ı Ali Attack and Description of Surrounding Processes in “Molla Nasraddin” Yrd. Doç. Dr. Nizami VELİYEV.....	1431
II. Meşrutiyet'in İlanı'ndan Sonra Asker-Siyaset İlişkilerinde İlk Kriz ve Askerlerin Kâmil Paşa'nın İktidardan Düşürülmesine Etkisi / The First Crisis In The Relationship Between Military Officials and Political Authorities Following the Declaration of the Second Constitutional Period and the Effects of Military Officials on the Overthrow of Kamil Pasha Government Prof. Dr. Ahmet Ali GAZEL.....	1457
Sempozyum Fotoğrafları	1483

SEMPOZYUM KURULLARI

DÜZENLEYEN KURUMLAR / ORGANIZING INSTITUTIONS

T.C. Başbakanlık Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi
/Prime Ministry of Republic of Turkey Atatürk Supreme Council for Culture, Language and History Atatürk
Research Center
Bozok Üniversitesi / Bozok University

DÜZENLEME KURULU / ORGANIZING COMMITTEE

BİLİM KURULU / SCIENTIFIC COMMITTEE

Prof. Dr. Mehmet Ali BEYHAN	Prof. Dr. Hamit PEHLİVANLI
Nihat BÜYÜKBAŞ	Prof. Dr. Mehmet ŞAHİNGÖZ
Prof. Dr. Sevinç ALİYEVA	Prof. Dr. Mehmet CANATAR
Prof. Dr. İbrahim Ethem ATNUR	Prof. Dr. Selçuk URAL
Prof. Dr. Mustafa Sıtkı BİLGİN	Prof. Dr. Yunus ÖZGER
Prof. Dr. Mustafa BUDAK	Prof. Dr. Dmitriy VAŞİLYEV
Prof. Dr. İsmail COŞKUN	Doç. Dr./Assoc. Prof. Zehra ASLAN
Prof. Dr. Mustafa ÇOLAK	Doç. Dr./Assoc. Prof. Muhittin DEMİRAY
Prof. Dr. Muammer DEMİREL	Doç. Dr./Assoc. Prof. Liliana BOŞCAN
Prof. Dr. Hasan Tahsin FENDOĞLU	Doç. Dr./Assoc. Prof. İbrahim ERDAL
Prof. Dr. Necdet HAYTA	Doç. Dr./Assoc. Prof. Sebahattin ŞİMSİR
Prof. Dr. Osman KÖSE	Doç. Dr./Assoc. Prof. Cavid QASIMOV
Prof. Dr. Taha Niyazi KARACA	Yrd. Doç. Dr./Assist. Prof. Hatice
Prof. Dr. Recep KARACAKAYA	MUMYAKMAZ
Prof. Dr. Selami KILIÇ	Yrd. Doç. Dr./Assist. Prof. Süheyla
Prof. Dr. Hasan ONAT	YENİDÜNYA
Prof. Dr. Rahmi Deniz ÖZBAY	Yrd. Doç. Dr./Assist. Prof. Nadir
Prof. Dr. Besim ÖZCAN	YURTOĞLU
Prof. Dr. Neşe ÖZDEN	Yrd. Doç. Dr./Assist. Prof. Nizami VELİYEV
Prof. Dr. Hikmet ÖKSÜZ	

SEKRETARYA / SECRETARIAT

Selcan KOÇASLAN
Yrd. Doç. Dr./Assist. Prof. Onur ÇELEBİ
Atanur HÖKELEKLİ
Zeynep YAZICI

AÇILIŞ KONUŞMALARI

19.YÜZYILDAN GÜNÜMÜZE TÜRKİYE'DE İKTİDARA MÜDAHALELER VE DARBELER

Mehmet Ali BEYHAN*

Sayın Valim, Sayın Rektörüm, Yozgat İlimizin değerli protokolü, değerli meslektaşlarım, değerli basın mensupları muhterem hanımefendiler, beyefendiler, sevgili öğrenciler, değerli konuklar, sizleri saygı ve muhabbetle selamlıyorum.

Bugün buradayız; 2018 yılının ilk bilimsel etkinliğini Bozok Üniversitesi çatısı altında gerçekleştiriyoruz. Etkinliğimizin üst başlığı; “19. Yüzyıldan Günümüze İktidara Müdahaleler ve Darbeler” olarak belirlenmişti. Osmanlı Tarihinin son üç asrı, elbette 20. Yüzyıl başlarını da dâhil etmek gerekir, bir bakıma iktidara müdahaleler tarihidir; bu asırlar, iktidara müdahalelerin en çok yaşandığı asırlardır. 20. Yüzyılın başlarında gerçekleşen ve taht değişikliğine neden olan 31 Mart İsyanı/Olayı da bir iktidara müdahaledir, bir askeri darbedir. Bu darbeden hep isyan olarak bahsedilir ve her müdahalede olduğu gibi, burada da isyan ile iktidara müdahaleye meşruiyet kazandırılır. İsyân; darbe şartlarının, darbeye gerekçe oluşması için çıkarılmıştır. Zira Osmanlı tarihinde iktidara müdahalelerin tamamı mutlaka bir isyanla başlamıştır.

17. Yüzyılda dört müdahale olmuştur: Bu, şu anlama gelmektedir; bir yüzyılda dört Osmanlı hükümdarı tahtan indirilmiş, bunların ikisi sadece tacını, tahtını değil, aynı zamanda hayatlarını da kaybetmişlerdir. I. Mustafa tahttan indirilen ilk hükümdardır; sırasıyla II. Osman, Sultan İbrahim ki, bir de delilik yaftası yakıştırılmıştır, Osmanlı padişahları arasında İbrahim adını taşıyan tek padişahtır ve sonuncusu IV. Mehmet, Avcı Mehmet olarak da bilinir. Bunlardan Sultan II. Osman ve Sultan İbrahim, saltanatlarıyla beraber hayatlarını da yitirmişler, yani katledilmişlerdir. 18. Yüzyıl, 17. Yüzyıla nazaran biraz daha şanslı bir asırdır; bu asırda iki müdahale vardır. II. Mustafa ve III. Ahmet tahttan indirilmişlerdir. Bu iki padişah, ecelleriyle ölmüşlerdir.

---

* Prof. Dr., Atatürk Araştırma Merkezi Başkanı

Tarih kitaplarında, bu müdahalelerin sebepleri üzerinde durulmaz; tahttan indirilmeye mesnet olan olay her ne ise bu ön planda tutulur; olayın faillerinin istekleri sebep olarak gösterilir. Mesela, III. Ahmet'in tahttan indirilmesi şartlarını oluşturan Patrona İsyanıdır. Bu isyanın sebepleri nelerdir? Cevap; asilerin talepleridir. İsyanın arka planında kim/kimler/bulunmaktadır? İsyanın uluslararası bir bağlantısı var mıdır? Ne yazık ki tarih kitaplarımız bu sorulara cevap aramamışlardır.

19. Yüzyıl biraz farklıdır: Bazı tarihçiler, bu yüzyılı, Osmanlı Devleti'nin "en uzun yüzyılı" olarak niteler. Bir yüzyılın, zaman dilimi olarak diğer bir asırdan farkı yoktur. Ancak olayların yoğunluğu; devlet adamlarının, devleti toparlamak, içinde bulunduğu sıkıntılı durumdan kurtarmak için çaba sarf etmeleri; ıslahatlar, siyasi olaylar, yüzyılı çok yoğun bir hale getirmiştir. Bu yüzyılın ikinci farklı noktası, bu uzunluğun ya da yoğunluğun yanında, bu yüzyılda da iktidara pek çok müdahalenin olmasıdır. III. Selim, IV. Mustafa, Sultan Abdülaziz ve V. Murad, bu asırda tahttan indirilen padişahlardır.

19.Yüzyılın ilk hükümdarı Sultan III. Selim, 18.Yüzyılın sonlarında, 1789'da tahtta çıkacak ve Nizâm-ı cedîd'i, yani Yeni Düzen'i 1792'de başlatacaktır. III. Selim, çocukluğunu ve gençliğini, 1768-1774 Küçük Kaynarca Antlaşması ile sonuçlanan Osmanlı-Rus Savaşını bütün ayrıntılarıyla, bütün acılarıyla, devletin içinde bulunduğu sıkıntılarıyla iliklerine kadar yaşamış bir şehzadedir. İktidara gelir gelmez de III. Selim, o günün dünyasında, Avrupa'nın önde gelen devleti Fransa ile ilişkileri güçlendirmekle işe başlayacaktır. Dolayısıyla Fransa usulü talimli ve donanımlı bir ordu hazırlamak, askeri ve idari alanda gerekli ıslahatları yaparak çöküntüye doğru giden devleti, biran önce bu gidişten kurtarmak, III. Selim'in tek hedefi olmuştur, niyeti budur. Bu dönemde, Nizâm-ı cedîd programı çerçevesinde, sadece askerî alanda değil, askerî reformların paralelinde idarî düzenlemelerde de önemli adımlar atılmıştır.

Yeni bir orduya neden ihtiyaç duyulduğu açıktır; artık yeniçeri ordusu, Fatih devrinin, Yavuz Sultan Selim, ya da Kanunî döneminin yeniçeri ordusu değildir, bütün hususiyetlerini yitirmiştir. Avrupa'da düzenli orduların kurulması; askeri alanda yeni stratejilerin geliştiril-

mesi, daha etkili silahların kullanılması, askerlik sanatını farklı bir evreye taşımıştır. 1768-74 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında kaleme alınan bir hattı hümayunda, yeniçeriden şöyle bahsediliyor: “Top gürültüsünden ürken, barut kokusundan tiksinen ve düşmanı gördüğü andan itibaren gerisin geri firar ârını irtikap eden bir bîar taifesi” yani yeniçeri; bir arsızlar, korkaklar taifesi olarak tavsif ediliyor. Evet, yeniçeri bu tarihlerde böyledir; Yeniçeri Ocağı’nın kaldırılışından yarım asır önce, devletin kayıtlarına böyle geçmiştir.

Sultan II. Mahmud’un, 1826 yılında Vak’â-yı hayriye diye isimlendirilen Yeniçeri Ocağı’nın kaldırılışı hadisesine kadar da yeniçeri hep böyle olmuştur ve elbette bu yeniçeri, iktidara müdahalede hep başroldedir, çünkü silahlı güçtür. Bu bakımdan önemlidir. Nizam-ı Cedid’in başlatıcısı olan III. Selim; 1807’de, Kabakçı İsyanı ile tahtını kaybedecek ve bir yıl sonra da katledilecektir. “Yeni Düzen” programı kaldırılmış, on beş yıllık emek heba edilmiştir.

19.Yüzyılın kanlı bir ihtilali daha vardır; bu, Sultan Abdülaziz’in iktidarına yapılan müdahaledir. Müdahale, Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye Seraskeri Hüseyin Avni Paşa’nın öncülüğünde gerçekleştirilmiştir. Burada da müdahalenin fitili bir isyan ile tutuşturulmuştur. Medrese öğrencileri, dersleri tatil ettirilerek sokağa çıkartılmışlardır. Müdahalede, elbette ilmiye ve mülkiye sınıflarının da dahil vardır. Hasan Hayrullah Efendi işin içindedir; şeyhülislamdır, ilmiyeyi temsil etmektedir. Mithat Paşa ve Mütercim Rüştü Paşalar, mülkiye sınıfına mensupturlar. Bu üç sınıfın ortak hareketiyle Abdülaziz tahttan indirilmiştir.

Sultan Abdülaziz 1861’de tahta çıkmıştır. 1876’da tahttan indirilecektir ve bir hafta sonra da bilekleri kesilmek suretiyle, yani intihar süsü verilerek katledilecektir. Sultan Abdülaziz’in katledildiği, 1881 yılında mahkemece de tespit edilmesine rağmen, mahkeme kararından 28 yıl sonra basın tarafından tekrar gündeme taşınmış; Sultan Abdülaziz’in intihar ettiğine dair yazılar kaleme alınmış, risaleler yayımlanmaya başlamıştır. Bu tartışmalar, uzun süre yakın tarihimizi meşgul etmiştir.

Sultan Abdülaziz’in darbeye maruz kalmasının sebebi/sebepleri ne idi? Sorunun cevabı; Sultan Abdülaziz’in saltanat yıllarında gizlidir: Abdülaziz on beş yıllık saltanatı süresinde üç önemli hedefe yöneldi.

Birinci hedefi; 19.yüzyılın ilk yarısının sonlarında, Rus Çarı I. Nikola'nın Osmanlı Devleti için dile getirdiği "hasta adam" zaman içinde devletin bir sıfatı/ imajı haline geldi. Abdülaziz bu imajı yıkmaya çalıştı. Bunun için, modern silahlarla donatılmış, güçlü bir orduya ihtiyaç vardı. Bir milleti, bir ülkeyi ayakta tutan temellerden biri güçlü bir ordudur. Çağın ihtiyaçlarına cevap verebilecek silahlarla teçhiz edilmiş bir ordudur. Sultan Abdülaziz, bunu yapmıştır; tarih kitaplarında pek bahsi geçmez. Amerika'dan bir milyona yakın silah satın almıştır. 93 Harbi olarak tarihe geçen 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı bu silahlarla yapılmıştır. Savaş boyunca, eksilen mühimmatı temin etmek; silahların fabrika çıkışlı mühimmatını, o günün şartlarında getirtmek mümkün değildir. Mühimmat ihtiyacı, Tophane-i Âmire'de üretilen mermilerle karşılamaya çalışılmıştır. Ancak bu mermiler, hem silahlara zarar verecek, bazısını kullanışsız hale getirecek; hem de kullanıcı için ölümcül kazalara sebep olacaktır. Savaşı kaybetmemizin nedenlerinden biri de budur.

Sultan Abdülaziz deniz gücüne/ donanmaya önem vermiştir. Zira donanma, etrafı denizlerle çevrili Osmanlı toprakları için önemlidir. Osmanlı tersanelerinde gemiler inşa edilemese de, o günün dünyasında üretilen gemilerden satın alınacaktır ve Osmanlı donanması üçüncü büyük donanma haline getirilecektir. O dönemde, deniz gücü bakımından İngiltere birinci sırada, Fransa ikinci sırada ve Osmanlı Devleti üçüncü sıradadır.

İkinci hedefi eğitimdi; eğitimli bir toplum, yetişmiş insanı olan bir millet ancak geleceği görebilir ve ileriye doğru emin adımlarla yürü-yebilir. 1869'da Maarif-i Umûmiye/Genel Eğitim-Öğretim Nizamnamesi çıkarılacak ve bir politika çerçevesinde süratli bir okullaşmaya doğru gidilecektir. Nizamname, beş yüz hanelik meskûn bir bölgeye bir rüştiye ve bin hanelik bir yerleşim birimine de bir idadi/lise öngör-mekteydi. Anadolu'da, vilayet ve büyük ilçe merkezlerinde; bu dönemde yapılmış pek çok okul binası hâlâ kullanılmaktadır. Bu binalar, Abdülaziz ve Abdülhamid devirlerinde yapılmış ortaokul ve lise binalarıdır.

Üçüncü hedefi ise Sultan Abdülaziz'in, ulaşım ve iletişimidir. Telgraf o günün dünyasında en önemli iletişim aracıdır ve yetmiş altı kadar

merkez, Osmanlı sınırları içinde telgraf hatları ile İstanbul'a bağlanacaktır. Kara ulaşımı için, en emin ve en hızlı ulaşım vasıtası demiryoludur. Ağabeyi Sultan Abdülmecid devrinde 450 km. civarında ray döşenmiştir. Sultan Abdülaziz, demiryolu ray uzunluğunu üç-dört katına çıkartacaktır. Bu, fevkalade önemlidir.

Sultan Abdülaziz'in amacı Osmanlı Devleti'ni güçlü kılmaktır. Buna müsaade edilmemiştir; sömürgeci güçler, yerli işbirlikçileri eliyle, henüz kırk altı yaşında ve saltanatının on beşinci yılında Sultan Abdülaziz'e müdahalede bulunmuştur. Siyasi tarih kitapları, Abdülaziz'in "kibirli, gururlu, diktatör ve kimsenin sözüne itibar etmeyen mağrur bir hükümdar olduğunu; zaman zaman da sinir krizleri geçirdiğini" yazar. Bu yargı, tamamen gerçeğin üstünü örtmek ve bir algı oluşturmaktan ibarettir.

Abdülaziz'in yerine tahta çıkarılan V. Murad, "aydın fikirli, ileri görüşlü" bir hükümdar olarak takdim edilir. "Mağrur, diktatör, aydın ve ileri görüşlerden yoksun" bir padişahın yerine, "aydın fikirli, ileri görüşlü" bir padişah getirilmiştir. Darbelerin temel düşüncesi budur: İktidardan uzaklaştırılanı bir şekilde itibarsızlaştırmak; yerine getirileni olabildiğince parlatmak. Ancak V. Murad'ın akli melekeleri sıhhatli değildir; akıl sağlığı bozuktur. Saltanatı üç ay sürecektir ve üç ay boyunca da hastalığı günden güne artacaktır. V. Murad'ı iktidara taşıyanlar, O'nu tahttan indirmek zorunda kalmıştır.

Sultan II. Abdülhamid, amcası Sultan Abdülaziz'in izinde gitmiş; devletin güçlenmesi yolunda; eğitimde, ulaşım ve iletişimde; askeri alandaki ıslahatlarda önemli adımlar atmıştır. Bu hükümdar da bir askeri darbeyle iktidardan uzaklaştırılmıştır. 20. Yüzyılın başlarındaki bu iktidara müdahale, 31 Mart İsyanı diye bilinir; literatür isyan olarak kaydeder. Halbuki bu askeri bir darbedir; isyan darbenin hazırlık safhasıdır. II. Abdülhamid'in saltanatına son vermek için yapılan bir darbedir. Bir iktidar alanı açmak için yapılan bir müdahaledir. Hareket Ordusu, İkinci ve Üçüncü ordulardan devşirilen birliklerden oluşturulmuştur. Aralarında, Balkanlar'da yıllarca Müslüman kanı akıtan Paniçe, Sandaniski gibi Rum ve Bulgar çeteciler de vardır. İstiklâl Harbi komutanlarından Kazım Karabekir Paşa, anılarında Hareket Ordusu'nun nasıl teşekkül ettiğini, ordu içinde hangi çetecilere yer

verildiğini anlatır. Kendisi de bir kurmay subay olarak ordunun kurmay heyeti içinde bulunmaktadır.

Cumhuriyet devrinde iktidara müdahaleler, kısa Cumhuriyet tarihinde, hayli fazladır. İlk müdahale, cumhuriyetin otuz yedinci yılında, 27 Mayıs 1960 tarihinde gerçekleştirilmişti. 27 Mayıs, ülke çok partili sisteme geçtikten on yıl sonra, kanlı bir darbe olarak tarihe geçti. Başbakan ve iki bakan idam edildi. Bir zamanlar ülkeye hizmet etmiş; tarımda, sanayide, ulaşımda, eğitim alanında önemli atılımlarda bulunmuş iktidar mensupları, düşükler denilerek itibarsızlaştırıldı. Abdülaziz'e mağrur, kibirli, bencil; Abdülhamid'e düşük hükümdar, kızıl sultan, büyük katil diyen zihniyet, Menderes ve ekibi için de düşükler diyecektir.

12 Mart Muhtırası, 12 Eylül 1980 Darbesi, 28 Şubat müdahalesi, 27 Nisan e-Muhtırası ve nihayetinde menfur 15 Temmuz kalkışması... Her biri, Cumhuriyet tarihinin kaydettiği iktidara müdahalelerdir. Her birinin karanlık bir arka planı vardır. Üniversitesiyse, basınıyla, işçi sendikaları ve sivil toplum kuruluşlarının bir kesimiyle, el ele bu müdahalelere zemin hazırladıkları görülmüştür. 1980 Darbesi öncesi, üniversitelerde nasıl bir kaos ortamı oluşturulduğunun görgü tanıkları, aktörlerinin bir kısmı hala hayattadır Amaç, ülkenin önünü kesmektir. Hep böyle olmuştur. Müdahaleler öncesinde, müsait iklimin oluşturulması için öğrenciler kullanılmıştır; işçilere, bazı sendikalara ve sivil toplum kuruluşlarına sahne verilmiştir. Basın-yayın organları devreye sokulmuştur. Toplum kamplara ayrıştırılmıştır. Ülkeyi düze çıkarabilecek potansiyele sahip şahsiyetler itibarsızlaştırılmaya çalışılmıştır. Müdahaleler tarihi incelendiğinde; aynı yöntemlerin; zaman ve zeminin şartları çerçevesinde devreye sokulduğu görülecektir.

Atatürk Araştırma Merkezi, haince planlanan ve hatıraları, acıları henüz taze olan 15 Temmuz Darbe/ İşgal girişimini de hesaba katarak, 2018 yılı içinde, ilk ilmi etkinliğini darbe ve müdahalelere tahsis etti. Bozok Üniversitesi, sempozyumun ev sahipliğine talip oldu. Sayın Rektörün şahsında üniversite yönetici kadrosuna, akademik personele teşekkür ediyorum. Sempozyuma 118 başvuru oldu; hakem süreci sonrasında 48 bildiri sunulmaya değer bulundu.

Akademi dünyasının, iktidara müdahaleler tarihinde geçmişi parlak değildir. Medreseler/ üniversiteler öncü rol oynamışlardır. 1960

Darbesinde, 28 Şubat sürecinde, 12 Eylülde üniversitelerin rolü bugün çok daha iyi anlaşılmaktadır. Bugün, bu dünyanın mümtaz şahsiyetleri; tebliğleriyle, tarihimizin karanlık safhalarını oluşturan “iktidara müdahaleler” konusundaki birikimlerini; yeni bilgiler, belgeler ve bakış açılarıyla bilim dünyası ve kamunun istifadesine sunacaklardır.

Sempozyumun hazırlık aşamasında pek çok kişinin emeği vardır. Başta Atatürk Araştırma Merkezinin çalışan ekibine, bu sempozyumun düzenlenmesinde emeklerini ortaya koyan uzmanlarına; düzenleme ve bilim kurulunda görev alan bilim insanlarımıza; Bozok Üniversitesi akademik ve idari personeline teşekkürlerimi sunuyorum. Siz katılımcı bilim insanları, emeğinizi ortaya koydunuz. Sizler olmasaydınız bu ilmi şölen gerçekleşmeyecekti. Sizlere de teşekkür ediyorum. Hepinizi saygıyla selamlıyorum. Etkinliğimizin, yakın tarihimize önemli katkıda bulunacağına inancım tamdır. Başarılı geçmesini diliyorum.

SALİH KARACABEY*

Sayın Valim, Sayın Atatürk Araştırma Merkezi Başkanım, ilimizin değerli protokolü, siyasi parti temsilcileri, mesai arkadaşlarım ve basınımızın değerli mensupları ve sevgili öğrenciler.

Sayın Başkanımızda ifade ettiği gibi 19. Yüzyıldan Günümüze iktidara müdahaleler... Kendilerine bu ilmi çalışmayı, bilim şölenini bizimle birlikte yapmayı kabul ettikleri için teşekkür ediyorum ve bunun başarıyla sonuçlanacağını hem öğretim üyelerimizin hem şehrimizin bundan çok şey kazanacağını ümit ediyorum.

Tarihin her döneminde bir şekilde iktidara müdahale olagelmıştır. Bunun arka planında çok çeşitli sebepler bulunabilir. Şekilleri farklıdır ama iktidarda olmak, iktidarda olabilmek için bir iktidarı yıkma teşebbüsü her zaman olagelmıştır.

Bizim tarihimizde bir dönem için yani benim gençlik yıllarım için diye düşünülerek şöyle bir konu cazip geliyordu. Muhteşem Süleyman'dan çoban Süleyman'a iktidara müdahaleler.. Çünkü bizim tarihimizde müdahale yani belirgin ilk müdahale Kanuni Sultan Süleyman'dan sonra başlamış ve ondan sonraki her süreçte her dönemde de de çok ciddi olarak devam etmiştir. En son bir dahasının yaşanmamasını ümit ettiğimiz 15 Temmuz hareketi.

Bunlara baktığımız zaman tabi bu süreç içerisinde kıymetli hocalarımız bu noktadaki bilgilerini yani 15 Temmuz dahil 19.yüzyıl ile 15 Temmuz arasındaki müdahaleleri bizlere sunacaklar ve bundan çok şey istifade edeceğiz. Bunlara şöyle kabaca baktığımız zaman, arka planını araştırdığımız zaman sadece iktidarda olma hevesinden kaynaklanmıyor. Başka sebepleri de var. Sahipleri de bir tane değil yani tek kaynaklı değil. Bir zamanlar yeniçerilerin yaptığı elinde güç olunca

---

* Prof. Dr., Bozok Üniversitesi Rektörü

gücü kaybetmeme düşüncesi idi belki daha sonra bunlar şekil de de-
ğiştirdi.

Bizim kendi kültürümüze baktığımızda, tarihin derinliklerinden gelen kültürümüze baktığımızda aslında bizim kültürümüzde şu vardır. Meşrû iktidara saygı ve bağlılık. Bizim kültürümüzün temelini bu oluşturur aslında. Meşrû iktidara müdahale veya saygısızlık bizim kültürümüze göre yanlıştır, din açısından bakarsanız günahdır, sosyal açıdan baktığınız zaman ihanettir. Ama kültürümüzün böyle olmasına rağmen en çok müdahale de bizim toplumumuzda yaşanıyorsa bir şeylerin eksik olduğu anlaşılıyor demektir. Bu noktayı bizlerin farklı açılardan detaylı olarak düşünüyor olması gerekir. Şu da belki üzerinde durulması ve yoğun bir şekilde araştırma yapılması gereken alanlardan birisidir. Din eksenli oluşumlar..Bunların içerisinde gerçekten vatanına, milletine, kendi değerlerine bağlılık olmakla beraber ki bazen bu durumda olanlar herhangi bir müdahale düşüncesi olmadığı vatanına ve iktidarına bağlılıkta hiçbir kusuru olmadığı halde bazen çeşitli tevziratlarla mağdur edilenler olmuştur tarihte. Ama çoğu zaman ana amacı din olmayan ama din görünümü altında insanları bir araya getirip iktidar olma sevdasında olanlarda iktidara müdahale etmeye kalkışmışlardır ki 15 Temmuz bunlardan biridir. Bundan belki çıkarılması gereken sonuç şudur, alınması gereken tedbir belki bu yaşananların ardından ülkemiz gerçekten sağlıklı zamanında ve yeteri kadar güzel bir din eğitimi politikasını devlet politikası haline getirmelidir. Ayrıca toplumun yanlışa düşmemesi, kendi değerlerine düşman olmaması, kendi değerlerine daima saygılı ve bağlı olması açısından vazgeçilmez bir milli eğitim politikasını da bir devlet politikası haline getirmek durumundadır.

Kanuni Sultan Süleyman'dan sonra müdahalelerin veya Osmanlı'da dedelerimizin yaşadığı problemlerin başında bunların çoğunun kaynağı olarak eğitimdeki bozulmanın incelenmesi icab eder. Çünkü birçok alandaki bozulmayı birçok alandaki yanlışı eğitimdeki bozulma körüklemiştir. Bu süreç içerisinde iki gün kıymetli hocalarımız bize bu alanda yoğun bir bilgi sunacaklardır. Bu bilgiden azami bir şekilde istifade edeceğinizi ümit ediyor, kendilerine teşekkür ediyor bu sempozyumun başarılı geçmesini diliyor, saygılar sunuyorum.

KEMAL YURTNAC*

Sayın değerli Rektörüm, Atatürk Araştırma Merkezi'nin değerli Başkanı, değerli akademisyenler, değerli misafirler, sevgili öğrenciler hepimizi saygı ile selamlıyorum. Biraz evvel dışarda kutladığımız Nevruz Bayramının da hayırlara vesile olmasını diliyorum. Baharın baharla birlikte yeni kapılara, güzel hayırlı vesilelere açılmasını diliyorum.

Konuşmamın başında da devletimizin yetiştirdiği dün vefat eden eski Milli Eğitim Bakanımız Hasan Celal Güzel Beyi de saygı ve rahmetle anıyorum. Tabi devlet adamları halkı ile beraber olduğu zaman bir anlam ifade ediyor. Hasan Celal Güzel de bu manada bu ülkede Başbakanlık Müsteşarlığı yapmış, Milli Eğitim Bakanlığı yapmış, parti genel başkanlığı yapmış, en önemlisi darbelere dik durmuş elli kere ölecek yere bir kere adam gibi ölüne diye siyasi hayatımıza, siyasi tarihimize söylediği bu sözle damgasını vurmuş mümtaz bir şahsiyet.. Bir devletin ayakta durması halkı ile beraber olmasıyla eş değerdir. Yetiştirdiği insanlara sahip çıkmasıyla eş değerdir diye düşünüyorum. Cenab-ı haktan kendilerine rahmet diliyorum, mekanı cennet olsun..

Üniversitemizin ve Atatürk Araştırma Merkezinin beraber yaptığı bu çalışmayı da çok önemsiyorum. Neden önemsiyorum? Zira tarih boyunca biraz evvel hocalarımız anlattı padişahları hâl etmiş, bakanları başbakanları idam sehpasına göndermiş, hukuku burada kullanmış, gayri kanuni şekilde kullanmış bir yapılanma var ortada. Bunun hem sosyolojik manada hem tarihi manada analiz edilmesinin bizim devlet hayatımız ve millet hayatımız açısından çok önemli olduğunu düşünüyorum.

Nihayetinde bu darbelerin hiçbir meşruiyeti yoktur. Belki devleti çok öne çıkaran, devletini çok sevdiğini ifade eden, kendi başına bir dünya kurmuş, düşünceler manzumesi oluşturmuş kişi ve toplulukların yaptığı gayri kanuni bir düzenlemedir. Hiç bir darbenin meşruiyeti yoktur değerli katılımcılar ve bunun mazur görülecek bir tarafı da

---

* Yozgat Valisi

yoktur. Nihayetinde toplumu koruyalım ilerletelim derken geriye götürüyorsunuz. Ben 12 Eylül İhtilali gerçekleştiğinde on beş yaşındaydım, lise ikinci sınıf öğrencisiydim, çok iyi hatırlıyorum o günleri. 1971'i şöyle böyle hatırlıyorum. 28 Şubat'ı, parti kapatma davasını, emuhtırayı o zaman Başbakanlıkta görevli idim. Bunları çok sıcak olarak yaşadım. En son bu şehirde hep birlikte 15 Temmuz'u yaşadık. Bunların hepsini şöyle bir geriye bakıp analiz ettiğimizde hepsinin altında hukuksuzluk var, insanların hak ve hürriyetlerine baskı yapılması var ve hukuki düzeni ortadan kaldırmaya yönelik bir hareket var. Bunların dünyanın hiçbir yerinde nereye giderseniz gidin insafı, meşru olacak bir yönü yoktur. En kötü hukuk devleti en iyi askeri düzenden daha iyidir. Bunu bilmemiz lazım. 12 Eylül'de 11 Eylül öncesi bu ülkede günlük sekiz on kişi, gencimiz hayatını kaybediyordu. Verilen silahlar aynı menşei silahlardı. Bir tarafa vatan, millet duyguları pompalandı öbür tarafa işte hak, hukuk, özgürlük duyguları pompalandı ve aynı yerden bunlar yönetildiler ve bu ülkeyi bir darbeye götürdüler.

Ben Askeri darbelerin meşru hükümetlere müdahalelerin hepsinde askeri ve sivil bürokrasinin bir ihanetinin olduğunu düşünüyorum. 11 Eylül'de aynı askerler, aynı silahlı kuvvetler, aynı polis görevliydi. Ne oldu da 12 Eylül'de biran da kesildi her şey? Demek ki görevini yapmayan iktidarın olgunlaşmasını bekleyen bir devlet memurluğu, bir bürokrasi, askeri-sivil bir bürokrasi vardı. Halbuki demokrasi bir müzakere ve mücadele yöntemidir. Toplumsal uzlaşmadır. Avrupa'ya baktığımızda Avrupa'da genel de halk hareketleri olur, devlete karşı isyanlar vardır ve bunun sonucunda toplumun çeşitli kesimleri oturmuşlar, uzlaşacakları bir metin oluşturmuşlar ve bu metin ve bu yapıyı bozmamak için her türlü emniyet subablarını çalıştırmışlar ama bizim tarihimize baktığımızda tarihimizde kerim devlet anlayışı vardır. Adaleti temsil eden, hukuku temsil eden, insanın haklarını hürriyetlerini kontrol altına alan ve düzenleyen kerim devlet yapısı vardır. O maksatla da devlet her zaman tepede durmuştur. Devletin görevlerine saygı duymuştur bu halk. İşte bunu kullanan kötü niyetli bağları dışarda bulunan gruplar oluşmuştur. Bu grupların oluşmasına müsaade etmemek gerekir. Bunun içinde halkın seçtiği insanlara sahip çıkması lazım. Millet in oyu namusudur değerli katılımcılar, herkes namusuna sahip çıkacak. İşte bu halk 15 Temmuz da bunu gösterdi.

Tabii bunun içinde bir lidere de ihtiyaç var Cumhurbaşkanımızın ortaya çıkması, halkı sokaklara indirmesi ve halkın bu çağrı karşısında idaresine sahip çıkması Türkiye'nin demokrasi tarihinde bir ilki beraberinde getirdi. Bu çalışmaları, bu araştırmaları derinlemesine yapmamız lazım. Niye ? Kimse devlet adına millet adına hukukun dışına çıkmayacak bundan sonra. Çıkanlarında nasıl 12 Eylül'de ihtilal yapanlar ölümleri milleti ayan beyan ortaya çıktı, ömürlerinin son zamanları mahkeme kapılarında hesap vererek geçti.

Millet bilsin ki bu düşüncede olan insanlar, kurumlar, gruplar her neyse millete yanlış yapanlar hesabını hep birlikte vereceklerdir.

Her sistemin bir emniyet subabı var. Bu emniyet subabını devletin adli birimleri, askeri birimleri, güvenlik birimleri oluşturur. Bunların da en önemli işlevi hukuka bağlı olmalarıdır yani hukukun üstünlüğü prensibine sahip çıkmalarıdır. Hukukun üstünlüğü prensibi hepimizin çimentosudur. Hukukun herkese aynı derecede sonuç vermesidir. Bu maksadla beline silah verdiğimiz kurumlar, gruplar asla seçilmiş sivil otoritenin emrinden çıkmaması gerekmektedir.

Bugün silahlı kuvvetlerimizi hükümetimizin, devletimizin emriyle sınırlarımızın dışında Türkiye'nin güvenliği ile ilgili çalışmalar yapıyor, operasyonlar yapıyor. Şimdi düşünsenize askeriniz var acaba NATO'dan müsaade aldık mı? Amerika ne der buna? Batı ne der buna? Bu tür planların bu tür düşüncelerin düşüncesinde olan bir yapılanma bu ülkenin ne askeridir ne polisidir ne de bir kamu birimidir. Çünkü Türkiye'de yönetimin başında seçilmiş iktidarlar vardır, seçilmiş iktidarlar halkın oyu ile başa geliyorlar, halkın oyu ile gelenlerin iktidarı meşru bir yapıdır. Bizim meşruiyet sınırları dışına asla taşmamamız gerekiyor. Bu maksatla gençlere özellikle tavsiyem 12 Eylül 'den 71 'den daha önceki siyasi tarihte Osmanlı'da gördüğümüz iktidara müdahaleleri çok iyi analiz etsinler, çok iyi okusunlar. Biz burada ben her zaman ifade ettiğim devlet akıllı stratejik akıl dediğimiz bir akıl var bunu çok iyi öğrensinler. Nedir stratejik akıl veya devlet akıllı kriz zamanlarında verdiğimiz doğru kararlardır. Devlet yöneticileri toplum nereye götürülüyor, ne tür tehlikeler geliyor, bunları tarihten gelen ilhamla, örneklerle toplumu yönlendirmek zorundalar. Aksi takdirde bu ihmalkarlıklar devlet otoritesinin zaafa uğramasını dolayısıyla

da demokrasinin zaafa uğramasını ve halkın hükümranlığının ortadan kalkmasına neden olur ki buda bizim ülkemiz için çok tehlikeli bir durumdur diye düşünüyorum. Demokrasilerde yasama, yürütme yargı dengesini yani kuvvetler ayrılığı dediğimiz dengeyi hepimizin iyi bilmesi ve bu dengelerin birbirine müdahale etmemesi için gerekli tedbirleri almamız gerekmektedir. Bu bilinçle nesillerimizi eğitmemiz ve yönlendirmemiz gerekiyor. Neden böyle bir şey söylüyoruz. Zira Türkiye Cumhuriyeti Devleti tarihten bu yana her zaman bu türlü darbelerle karşı karşıya olmuş bundan sonra da olacaktır, zira bulunduğumuz coğrafya herkesin gözünün önünde olduğu, buradaki dengeleri ele geçirmek için mücadele edildiği bir coğrafyadır.

Türkiye'deki istikrarlı bir ortam Türk dünyasına hem İslam coğrafyasına hem de eski Osmanlı coğrafyasına bir güvendir. Bu maksatla bizim ülkemizin istikrarlı bir şekilde yönetilmesi, halkımızın idaresine sahip çıkması, bizim burada dik durmamız bu toprakların ilelebet bizimle birlikte yaşayacak olmasını göstermektedir.

Ben üniversitemizi Atatürk Araştırma Merkezimizi yaptığı bu önemli sempozyumdan dolayı tebrik ediyorum. Misafirimiz olan akademisyenlerimize teşekkür ediyorum. Birkaç kelime de gelen misafirlerimize Yozgat ile ilgili bir şeyler bahsetmek istiyorum. Yozgat malum Orta Anadolu'da Ankara'ya iki saat uzaklıkta Türkiye'nin on dördüncü büyük yüz ölçümüne sahip Türkiye'nin nüfus olarak kırk altıncı büyük şehridir. Tabi göç veren bir şehir, bu göç veren şehirde üç dört yıldan beri göç hareketleri sona erdi. Hava alanı ile, organize sanayi bölgesi ile termal turizmdeki yapacağımız çalışmalarla, kaynaklarla ve hızlı trenle büyük merkezlere mesafeler azalacak ve Türkiye'de yatırımlar şehri, fırsatlar şehri haline gelecektir. Özellikle Türkiye'nin ilk milli parkı olan Çamlık Parkı'nda Yozgat için bir fırsattır. Anadolu'nun her tarafı güzeldir. Yeter ki ilimizi, çalıştığımız yöreyi iyi tanıtalım. Fırsatları sunalım, burayı yaşanabilir hale getirelim. Özellikle Sarıkaya ilçemizde bulunan Roma hamamı da 2000 yıllık bir tarihi barındırıyor, umarım il dışından gelen akademisyenlerimizi buraya götürürüz. Biz Roma hamamının sadece Yozgat'ta değil tüm Türkiye'nin tanıtımında önemli bir argüman olduğunu düşünüyoruz ve bu konuda da çalışmalarımız devam ediyor. Ben tekrar sempozyumun başarılı geçmesini diliyorum, hepinizi saygı ile selamlıyorum.

BİLDİRİLER

KAHRAMANLARININ (GAZİLERİNİN) GÖZÜYLE 15 TEMMUZ DARBE GİRİŞİMİ

Cihan KILIÇ*

ÖZET

Demokrasi kültürü tam olarak gelişmemiş toplumlarda halkın kendi reyini korumada gösterdiği, göstereceği refleksin yetersiz olacağı varsayılır. Demokrasi geçmişimiz incelendiğinde, bu geçmişin sık sık darbelere maruz kaldığı ve sekteye uğradığı görülmektedir. Darbeye maruz kalan demokrasimizin ise son girişime kadar halk tarafından yeterince savunulmadığı ileri sürülebilir. Bu durum ülkemizde demokrasi kavramının tam olarak gelişmediği yönünde bir kanaatin oluşmasına sebebiyet vermektedir.

Ancak 15 Temmuz darbe girişimi, demokrasi kavramı ve bilincinin halk nazarında karşılık bulduğunu ve halkın kendi reyine sahip çıktığını, çıkacağını göstermektedir. Toplumun hemen hemen tamamının darbeye karşı olduğunu belirtmesine rağmen en ön safta darbe girişimine karşı duranların hangi düşüncelerle hayatlarını tehlikeye atarak darbeye karşı çıktıkları ise ayrıca araştırılması gereken bir konudur.

Söz konusu çalışma ile 15 Temmuz darbe girişimine karşı durmuş ve bu uğurda bedel ödeyerek Gazi unvanını almış demokrasi bekçilerinin 15 Temmuz'a ilişkin görüşleri araştırılmıştır. Bu bağlamda yapılan çalışma ile 15 Temmuz gazilerinin genel özellikleri, darbe girişimi hakkındaki görüşleri, onları tankların önüne iten saikleri ve sonraki süreçle ilgili görüşleri toplanmıştır. Elde edilen verilerle yaşayan tarihin görüşleri ilk elden aktarılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Darbe, Demokrasi, 15 Temmuz, Gazi

---

* Dr., Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, cihan.kilic@asbu.edu.tr

ACCORDING TO HEROES (GHAZISGHAZİS) JULY 15 COUP ATTEMPT

ABSTRACT

In a society where democracy culture is not fully developed, it is presumed that the reaction of people to protection of democracy is inadequate. When we look at our past democracy, it seems that this past has often been broken down by coup. It can be assumed that our democracy, which has been exposed to the coup, has not been sufficiently defended by the public until the last invasion. This situation leads to the idea that democracy is not fully developed in our country.

However, the July 15 coup attempt demonstrates that democracy has developed and that people will have their democracy. Although the majority of the Public has stated that it is against the coup, it must also be researched that they who stand in front of the coup attempt against the coup by putting their lives at risk.

With this study, The opinions of heroes who were injured in the coup attempt on July 15 and who took Gazi title were researched for this coup attempt. the study collected the general characteristics of the July 15 ghazis, their views on the coup attempt, their motives for putting themselves in front of the tanks and their views on the next process. The opinion of the living history were transferred from the first hand.

Key Words: Coup, Democracy, July 15, Ghazi

15 Temmuz darbe girişimi sadece Türkiye tarihi açısından değil aynı zamanda bölge ve dünya tarihi açısından da önemli sonuçlar ortaya çıkarmış, pek çok açıdan ezber bozan olaylardan biridir. Halkın, henüz Cumhurbaşkanı'nın insanları sokağa çağırmadan darbenin meşruiyetini tanımayarak sokaklara inmesi, darbecilerin kendilerini saklaması ve kendi halkına ve onu temsil eden meclis üzerine doğrudan ateş açması¹ bu girişimin ilklerindedir.² Arap baharı ile bölgeyi dizayn etmek isteyen dış güçlerin planlarını bozması ve bundan sonraki girişimlerde bölge ülkelerine örnek olma ihtimali önemini artırmaktadır. Bu darbe girişimi sadece askeri bir darbe değil Türkiye'nin askeri, siyasi yönüne şekil vermeye çalışan dış kaynaklı FETÖ operasyonu olarak belirmektedir.

15 Temmuz araştırmaları içerisinde kamuoyunun görüşlerini yansıtmak için çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Ancak bu çalışmaların özellikle 15 Temmuz sonrası devam eden demokrasi nöbetine katılanlar üzerinde yoğunlaştığı görülmüştür.³ Bu çalışma ise doğrudan 15 Temmuz darbe girişimine cehpenin en önünde ve ilk tepki verenlerin üzerinde yapılmış olmasından dolayı önem arz etmektedir.

Bu çalışmada 15 Temmuz darbe girişimine ilk esnadan itibaren direnen ve darbe girişimini engellemek için canını, bedenini ortaya koyarak yaralanan ve gazi unvanını almış olanların gözünden darbe girişimine bakış ortaya konulmuştur. Bilgileri elde etmek için anket yöntemi kullanılmış katılımcılara çoktan seçmeli ve açık uçlu sorular yöneltilmiştir. Henüz tam olarak netleşmeyen ancak Cumhurbaşkanı tarafından çeşitli vesilelerle sayılarının 2193 olduğunu beyan ettiği⁴ 15 Temmuz gazileri araştırmanın evrenini oluşturmaktadır. Yaş, cinsiyet,

---

¹ Erdal Tanas Karagöl, "15 Temmuz Darbe Girişimi Ve Türkiye Ekonomisi", **Adam Akademi**, Ankara, 6/2 2016, s.45; Gizem Melek, Huriye Toker, "Şiddet, Demokrasi ve Terör Bağlamında Ana Akım Medyanın Analizi: 15 Temmuz Darbe Girişimi", **Erçiyes İletişim Dergisi**, C 5, Sayı: 1, Kayseri, 2017, s. 225.

² Haluk Alkan, *15 Temmuz'u Anlamak: Parametreler ve Sonuçlar*, **Bilig Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı: 79, Ankara, 2016, s.254-255.

³ Nebi Miş; Serdar Gülen; İpek Coşkun; Hazal Duran; M. Erkut Ayvaz, **15 Temmuz Darbe Girişimi Toplumsal Algı Araştırması**, Seta Yayınları, Turkuvaş Matbaacılık, İstanbul, 2016.

⁴ TRT Haber, "Cumhurbaşkanı Erdoğan 6. Olağan İl Kongresi Öncesi Halka Hitap Etti", 2018. <http://www.trthaber.com/haber/gundem/cumhurbaskani-erdogan-ankara-6-olagan-il-kongresi-oncesi-halka-hitap-etti-351383.html>.

eğitim durumu ve mesleki durumları tam olarak bilinmeyen araştırma evrenini temsil etmek üzere 314 gazinin bilgilerine başvurulmuştur. Araştırma esnasında katılımcıların kimlik bilgileri alınmamıştır.

Araştırmada yöneltilen sorular genel olarak üç amacı aydınlatmak üzere hazırlanmıştır. Birincisi darbe girişimi esnasında yaralanan vatandaşların yaş, cinsiyet, eğitim, yaşadıkları şehirler gibi genel özelliklerini tanımaya ve darbe öncesi cemaat olarak adlandırılan FETÖ yapılanmasına ilişkin darbe öncesi fikirlerini tanımaya yöneliktir.

İkinci grup sorular hain darbe girişimi anına ilişkin düşünce ve davranışlarına yöneliktir. Temel olarak darbe girişimini haber alma yolları, onları meydanlara ve direnmeye iten güç, meydana kalma ve yaralanma süreleri, darbe gecesi dışarı çıkarken ne bekledikleri araştırmaya konu olmuştur.

Son bölümde ise darbe girişimi sonrası sürece ilişkin görüşlerine başvurulmuştur. Burada darbe sonrası yaralanmaları ile ilgili bilgilere, darbe girişiminin amacına ve kim tarafından gerçekleştirildiği ile dış güçler tarafından desteklenip desteklenmemeye durumuna ilişkin düşünceleri, güvenlik güçlerine olan bakışları, darbe girişimi davalarına ve darbe sonrası FETÖ yapılanması ile bu yapılanmaya karşı yürütülen mücadeleye ilişkin görüşleri alınmıştır.

Araştırmaya Katılan Gazilerin Genel Özellikleri

Araştırmaya dahil olan katılımcıların yüzde % 95,9'u (301) erkek, %4,1'i (13) kadınlardan oluşmaktadır. Bu oranı tüm gazilere dağıttığımızda kadın gazi rakamının 100-150 bandında olduğunu tahmin etmek yanlış olmayacaktır. Yaralananların en ön safta olduğu göz önünde tutulduğunda ve bununla ilgili örneklerin medyaya da yansdığı düşünüldüğünde Nene Hatun, Şerife Bacı, Kara Fatma, Tayyar Rahmiye Hanım'ların ruhunun ölmediği anlaşılacaktır.

15 Temmuz direnişine katılıp yararlananların yaş grubu itibari ile en yüksek oranını % 40,1 ile 30-40 yaş arası gaziler oluşturmuştur. İkinci sırada % 28'lik oran ile 40-50 yaş arası gaziler, üçüncü sırada % 17,2 ile 20-30 yaş arası gaziler yer almıştır. 50 yaş üzeri gazilerin oranı % 13,1 olmuşken, 20 yaş ve altı gazilerin oranı % 1,6 olarak gerçekleşmiştir.

Katılımcıların eğitim durumlarına göre dağılımı şu şekilde tespit edilmiştir. 15 Temmuz gazilerinin % 16,6'sı ilkokul, % 16,9'u ortaokul, % 36'sı lise, % 26.1'i üniversite, % 4,5'i ise lisansüstü düzeyde eğitim görmüştür. Bu verileri TÜİK'in 2015 yılı Türkiye verileri ile karşılaştırıldığında gazilerin eğitim seviyesinin Türkiye ortalamasının üzerinde olduğu görülmektedir.⁵ Türkiye ortalamasına göre Nüfusun en az Yükseköğrenim seviyesinde mezun oranı 17,2 olarak gerçekleşmişken, 15 Temmuz gazilerinin yükseköğrenim görme oranı % 30,6 olarak iki katı oranda gerçekleşmiştir. Lisansüstü mezun oranlarını karşılaştırdığımızda ise %4,5'e-% 1,7 ile yine gazilerin yüksek oranda eğitim seviyesine sahip olduğunu görmekteyiz. Bu durum Türkiye geneli ile karşılaştırıldığında eğitim seviyesi arttıkça darbe girişimine karşı duruşun oranının arttığını göstermektedir.

Darbe girişiminde gazi olanların 15 Temmuz 2016 tarihinden önce % 65,3'ü özel sektör, % 22,3'ü devlet olmak üzere % 87,6'sı bir işte çalıştığını beyan ederken % 12,4 ü herhangi bir işte çalışmadığını beyan etmiştir.

Darbe girişiminin en kanlı ayakları Ankara ve İstanbul'da gerçekleşmesine rağmen darbe girişimi tarihinde bir vesile ile bu illerde bulunan vatandaşlarımız da darbe karşı girişime destek vererek yaralanmışlardır. Araştırmamıza katılan gazilerin yarısı Ankara, %40'ı İstanbul ve % 10'u Afyon, Bursa, Diyarbakır, Düzce, Erzurum, İzmir, Kayseri, Kocaeli, Konya, Mersin, Sakarya, Samsun, Şanlıurfa, Trabzon, Yozgat, Zonguldak illerinde ikamet etmekte iken Ankara ve İstanbul'da gazi olmuşlardır.

Darbe Gecesine Ait Duygu ve Düşünceler

Darbeler konusunda oldukça zengin olan Türkiye 1960 darbesini radyodan, 1980 darbesini ise Televizyondan öğrenmişti.⁶ Günümüzde

---

⁵ TÜİK, 2015 verilerine göre Türkiye Nüfusunun eğitim öğretim durumu şu şekilde tespit edilmiştir: % 5,4'ü okuryazar olmayan, % 6,2'si Okuryazar olup bir okul bitirmeyen, %31,6'sı ilkokul mezunu, % 19,1'i ortaokul(ilköğretim), %19,5'i Lise, %15,5'i Yüksekokul ve Fakülte, Lisansüstü % 1,7, Bilinmeyen %1,1. http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1018

⁶ Sertaç Timur Demir, *15 Temmuz Darbe Girişiminde Medya, Analiz*, Sayı: 161, Turkuvaz Haberleşme ve Yayıncılık A.Ş., İstanbul, 2016, s. 7; Alkan, a.g.m., s. 254.

iletişim kanalları gelişmesine ve çeşitlenmesine rağmen diğer darbelerde olduğu gibi⁷ 15 Temmuz darbe girişiminden haberdar olma konusunda da radyo ve televizyonun en önemli paya sahip olduğunu görüyoruz. Bunda darbe haberlerinin kamuoyunun televizyon karşısında olduğu bir zaman diliminde meydana gelmesinin önemli bir etkisi olmuştur. Ancak önceki darbelerde darbeden haberdar edip sindirme aracı olarak kullanılan medya bu sefer tersi yönde etki yapmıştır.⁸ Akraba, eş, dosttan haber alanların oranı % 23, Sosyal medyadan darbe girişimini haber alanların oranı ise % 14,3 olarak gerçekleşmiştir.

Darbe girişimini haber alan gazilerin sokağa çıkma motivasyonu artıran en önemli faktör Cumhurbaşkanı'nın televizyon ekranlarından yaptığı konuşma olmuştur. Ancak Cumhurbaşkanı henüz konuşma yapmadan darbe girişimini haber alan gaziler demokrasiye sahip çıkmak amacıyla herhangi ekstra bir motivasyon unsuru aramadan meydanlara indiklerini belirtmiştir. Dolayısı ile demokrasiye olan inanç, insanların kendi verdiği oylara sahip çıkma düşüncesi onların meydanlara inmesindeki ikinci başat faktör olarak ortaya çıkmıştır. Üçüncü sırada ise camilerin minarelerinden yükselen sela seslerinin kendilerini motive ettiğini belirtmektedirler.

15 Temmuz Gazileri, darbe girişimini haber aldıktan sonra bu girişimin kimin tarafından yapıldığına dair bir fikre sahip olmuşlardır. Darbe girişimi esnasında Başbakanın ve özellikle Cumhurbaşkanı'nın yaptığı konuşmalarda Paralel yapıya vurgu yapılmasının da etkisiyle gazilerin % 41,4'ü girişimin FETÖ tarafından yapıldığını bildiklerini söylemişlerdir. % 22,3'lük bir kesim ise ordunun tamamının darbe girişiminin içerisinde olduğunu zannettiğini belirtirmiş, % 8'lik bir kesim dış müdahale ve dışarıdan kaynaklı Terör örgütlerinin faaliyeti olduğunu zannettiklerini belirtmiştir. % 28,3 lük bir kesim ise illegal askeri bir hareketlilikten haberdar olduğunu ama arkasındaki güce ilişkin bir bilgiye sokağa çıkarken sahip olmadığını belirtmektedir.

---

⁷ Yusuf Devran; Ömer Faruk Özcan, *15 Temmuz Darbe Girişimi: Gelenekselden Yeniye Medya Araçlarının Kullanımı*, **Online Academic Journal of Information Technology**, 2016 Güz, C 7, Sayı: 25, 2016, s. 72.

⁸ Demir, a.g.m., s. 8.

15 Temmuz gecesi Türk halkının büyük bir çoğunluğu, tüm şehirlerde sokaklara akın etmiştir. Onları sokağa çıkmaya motive eden unsurların ne olduğu yukarıda zikredilmekle beraber sokakta onları neyin beklediğine dair bir öngörüye sahip olup olmadıkları da araştırmaya konu olmuştur. Buna dair yöneltilen soruya gazilerin büyük bir çoğunluğu (% 61,8) sokakta en kötü senaryoya hazırlıklı olduğunu belirterek cevap vermiştir. Bu durum darbeler tarihi toplum hafızasında henüz canlılığını koruyan Türk milletinin, darbe denilince ne ile karşılaşacağını bilerek sokağa çıktıklarını göstermektedir. Bununla birlikte darbe girişimi olmasına rağmen bu hain girişime katılanların kendi milletine silah çekmeyeceğini düşünen ancak yanılanların oranı da % 26,4 oranındadır. Darbe girişimi esnasında çok sayıda küçük çocuğu ile birlikte ailecek meydanlara akın edenlerin de olduğu görülmüştür. Araştırmamızda % 7,3 olarak temsil edilen sadece protesto amaçlı olarak dışarıya çıkanların varlığı da gözden kaçırılmamalıdır.

Darbeyi planlayanların tahmin etmedikleri ve yanıldıkları en önemli hususlardan biri Türk halkının darbeye karşı göstereceği direnç olacaktır. Çünkü darbecilerin beklentisi, darbeye direnmek şöyle dursun televizyonlardan darbe yapıldığına dair alt yazı geçmesi durumunda halkın evine kapanacağı ve hatta lojmanı cami bahçesinde olan imamların bile ezan okumak üzere camiye gitmeyecekleri idi.⁹ Ancak ilk andan itibaren Türk halkının demokrasiye verdiği destek ortaya çıkınca bazı darbecilerin nasıl davranacaklarını bilemedikleri telsiz konuşmalarına yansımıştır. Ancak darbeyi planlayanların sivil halka ateş emri vermesi üzerine,¹⁰ sivil halkta yaralanma olayları artmıştır. Direnen gazilerin yarıya yakın bir kısmı sokağa çıktıktan yaklaşık 2 saat içerisinde yaralanmışlardır. Bu durum ilk andan itibaren halkın çetin bir mücadele içerisinde olduğunu göstermektedir. Sokağa çıktıktan sonra 2-4 saat arasında ise yaralanmaların üçte birlik oranı gerçekleşmiştir. 6 saatten sonra ise yaralanan gazinin oranı % 5 civarındadır. Bu zaman dilimleri dikkate alındığında darbe girişimi haber alınıp

---

⁹ Mynet, "15 Temmuz Darbe Girişiminde Fetö'cüler Canlı Yayında Böyle Tepki Vermişti!", 2017. <http://www.mynet.com/haber/guncel/15-temmuz-darbe-girisiminde-fetoculer-canli-yayinda-boyle-tepki-vermisti-3148201-1>

¹⁰ Anadolu Ajansı, *Türkiye'de Tanklar Halka Ateş Ede Ede Çıkacak*, 2017. <http://aa.com.tr/tr/turkiye/tanklar-halka-ates-edede-cikacak/1015604>

meydanlara inilmesinden itibaren kanlı bir direnişin başladığını ve ilk 6 saat içerisinde neticenin alınmaya başlandığı görülmektedir.

Gazilerin yaralanmaları ateşli silah ve şarapnel parçaları sebebiyle olduğu için genel olarak bundan sonraki hayatlarını etkileyecek şekilde kalıcı izler meydana gelmiştir. Gazilerin yaklaşık üçte ikilik bir kesiminde meydana gelen yaralanmalar vücutlarında kalıcı bir iz bırakmıştır. Hala tedavileri süren gazilerin yanı sıra ortalama olarak 40 güne yakın bir zaman dilimi raporlu olarak iş görememişlerdir.

Gazilerin Darbe Sonrası Sürece İlişkin Görüşleri

Arap baharı ile başlayan Ortadoğu'daki mevcut yönetimlere karşı girişilen hareketlerin arkasında Batılı güçlerin olduğu çok sesli olarak dillendirilmektedir. Batının kendi kontrolünden çıkan veya kendi kişiliklerini ortaya koyarak batının tahakkümüne girmeyi reddeden yönetimlere karşı darbeyi teşvik etme sicili kabarıktır. Onlara göre demokrasi, "halkın halk tarafından halk için yönetilmesi" olarak değil, "halkın halk tarafından Batılı ülkeler için yönetilmesi" şeklinde tanımlanmaktadır.¹¹ ABD'nin bu noktada 20'den fazla darbe girişimini desteklediği ifade edilmektedir. Buna örnek olarak; 19 Ağustos 1953 İran devrimi, Latin Amerika'nın kontrol altında tutulması için 1973 yılında gerçekleştirilen Şili Darbesi, 2013 Mısır darbesi, 2014 Ukrayna darbesi gösterilebilir.¹² Ancak Amerika, kendi yasalarına göre darbeci bir yönetime yardım yapmak yasak olmasından dolayı gerçekleştirilen darbeleri, darbe olarak adlandırmamakta "demokrasinin restorasyonu" olarak nitelendirerek kılıf bulmaktadır. Nitekim 15 Temmuz darbe girişiminin ilk anından itibaren henüz sonuç belli olmadan yapılan açıklamaları incelediğimizde sonraki süreci düşünerek darbe kalkışmasına bu sıfatı vermesinden imtina etmesine bakabiliriz. Hatta Amerikan ordusunun istihbaratçı subaylarından emekli Yarbay Ralph Peters, Fox News televizyonunda "Bu darbe, Türkiye'nin İslami bir diktatörlük olmaktan kurutulması için son şansıdır. Bu darbeye rol alanlar iyi

¹¹ Muhittin Ataman; Gloria, Shurti, *Batının Darbe Sicili ve 15 Temmuz Darbe Girişimine Tepkisi*, **Adam Akademi**, Ankara, 6/2 2016, s. 54.

¹² Ataman; Gloria, a.g.m., s. 56-69.

adamlar”. Darbe girişiminin başarısız olmasından sonra da bir açıklama yapan aynı kişi “şayet darbe başarılı olsaydı, İslamcılar kaybedecek, biz kazanacaktık” itirafında bulunmuştur.¹³

Uluslararası medya da ülkelerinin genel politikalarına uygun olarak darbe girişiminin ortaya çıkmasıyla neredeyse aynı anda darbenin başarılı olacağını öngörmüştür. Durumun çok olağan bir hal olduğu belirtilerek Türkiye’de yaşanan darbenin Türkiye’nin darbe geçmesine dayandırılarak olağan ve beklenir olduğu ifade edilmeye başlanmıştır. Darbe göz ardı edilerek, seçilmiş hükümet ve Erdoğan hakkında suçlamalar ön plana çıkarılarak meşrulaştırmaya çalışılmıştır. Darbenin başlıca sorumlusu olan Gülen masumlaştırılarak, yaşlı ve münzevi bir şahsiyet olarak resmedilmeye çalışılmıştır.¹⁴

Batının darbeler karşısındaki durumu gaziler nezdinde de anlaşılmış görülmektedir. Darbe sürecinde büyük bir çoğunlukla FETÖ’nün girişimi olduğunu ifade eden katılımcılar, darbe sonrası süreçte darbeyi gerçekleştiren gücün batılı devletler ve onların kontrolündeki FETÖ olduğunu hemen hemen ittifakla beyan etmektedirler. Darbe girişimi arkasında ABD’nin rolünün olduğunu düşünenlerin oranı % 95’lerde iken % 36,6’lık bir kesim ABD dışındaki devletlerin de bu girişime destek verdiğini, diğer bir deyişle çokuluslu bir organizasyonun eseri olduğunu belirtmişlerdir.

Türkiye tarihindeki diğer darbelerin hedefi demokratik hayatı sekteye uğratarak yönetimi ele geçirmek ve kendi istedikleri yönde idareyi şekillendirmek olarak tanımlanabilir. Ancak 15 Temmuz darbe girişiminin diğer darbelerden farklı olarak mevcut iktidarı alaşağı ederek demokrasiyi sekteye uğratmanın yanı sıra iç karışıklığı ve hatta iç savaşı hedeflediği gaziler tarafından öngörülmüştür.

FETÖ yapılanması, yaklaşık yarım asra yaklaşan bir yapılanma ile dini bir söylem kullanarak devlet kurumlarına sızmış, devletin emir

---

¹³ Ataman; Gloria, a.g.m., s. 61.

¹⁴ İsmail Numan Telci; İbrahim Efe; Tuncay Kardeş; İsmail Çağlar, **15 Temmuz Darbe Girişimi Ve Batı Medyası**, SETA Yayınları, İstanbul, 2017, s. 99.

komuta zincirinden farklı bir hiyerarşi ile gizli bir yapılanmaya gitmiştir.¹⁵ İlimli İslam söylemiyle Türkiye'deki diğer dini gruplardan kendini farklı olarak konumlandırmış ve hepsine mesafeli davranmıştır. 80 darbesinde ve 28 Şubat sürecinde de bu süreçlerin destekçisi olmuştur.¹⁶ Ordu içerisinde ve devletin kurumlarında yeterli güce ulaştıkları düşüncesi ile 17-25 Aralık ve MİT turları olayları ile darbe girişiminin birinci aşamasını gerçekleştirmiştir.

Özellikle 17-25 Aralık ve MİT turları olayları ile gerçek yüzünü belli eden FETÖ'nün toplum tarafından da gerçek yüzü görülmeye başlanmıştır. 15 Temmuz öncesinde gazilerin bu yapıya ilişkin görüşleri incelemeye tabi tutulmuştur. Elde edilen verilere göre 15 Temmuz öncesinde de gaziler tarafından bu yapı, dini istismar eden, dış güçler tarafından yönlendirilen, menfaate dayalı bir grup olarak görülmektedir. Sadece % 11,5'lik bir kesim 15 Temmuz öncesinde FETÖ yapılanmasını dini bir cemaat zannettiğini belirtmektedir.

Darbe gecesi vatani korumak için, büyük bir çoğunluğu Cumhurbaşkanı'nın çağrısı ile, mücadele eden gazilerin FETÖ ile mücadele kapsamında ilk olarak 20 Temmuz tarihinde ilan edilen OHAL uygulamalarını da desteklenmekte ve gerekli görmektedir. Ancak FETÖ'ye karşı yürütülen mücadelenin yeterliliği konusunda ise görüş iki ayrılmaktadır. Bu mücadelenin yeterli ve kısmen yeterli olduğunu belirtenler ile yetersiz ve çok yetersiz olduğunu belirtenler hemen hemen aynı ağırlığa sahiptir. Bu konuda bir fikir birliği bulunmamaktadır. Bu mücadele kapsamında son 50 yıldır devlete farklı amaçlar için sızmış bulunan FETÖ yandaşlarının devlet kurumlarında temizlenme konusunda ise % 36 oranında hala devlet kurumlarında buldukları,

---

¹⁵ Anadolu Ajansı, **Dakika Dakika FETÖ'nün Darbe Girişimi 15-20 Temmuz 2016**, Elmas Basım Yayın, İstanbul, 2016, s. 39.

Fetullahçı Terör Örgütü'nün (FETÖ) darbe girişimine ilişkin soruşturma kapsamında gözaltına alınan Orgeneral Hulusi Akar'ın yaveri Levent Türkkan, savcılık ifadesinde, "Ben paralel yapı üyesiyim." diyerek, Fetullah Gülen'e yıllarca gönüllü olarak hizmet ettiğini, bugüne kadar cemaatteki abilerine itaat ettiğini, onlar tarafından verilen emirlere bugüne kadar harfiyen riayet ettiğini itiraf etti.

¹⁶ **Sabah**, "Fetullah Gülen'in 12 Eylülcüler'e destek yazısı", 2015. <https://www.sabah.com.tr/gundem/2015/05/10/fetullah-gulenin-12-eylulculere-destek-yazisi>.

% 57,6 oranında kısmen devlet kadrolarından temizlendiklerini belirtirken, % 6,5'lik bir oran devlet kadrolarından temizlendikleri kanaatine sahiplerdir.

Kurum bazında FETÖ ile mücadelenin eksik veya yetersiz kaldığı ayağın hangisi olduğu sorusuna verilen cevapta % 57 ile siyasi ayak birinci sırada yer almaktadır. İkinci sırada % 27,7 ile bürokrasi, üçüncü sırada ticari-ekonomik alan ve % 7 ile medya ayağının eksik kaldığı düşünülmektedir.

Darbe girişiminin arkasında Batılı ve özellikle Amerika Birleşik Devletleri olduğuna inanan katılımcı gaziler, bu görüşlerine uygun olarak % 66 oranında FETÖ liderinin ülkemize iade edilmeyeceğine inanmaktadırlar. % 30'luk bir oranda ise işlevi sonlanınca ve bir ihtimalle ülkemize iade edilebileceğini söylemektedirler.

Darbe girişiminde bulunanların Türk Silahlı Kuvvetlerinin ve Emniyet teşkilatının içerisinde yuvalandıkları ve darbe gecesi Türk ordusunun kıyafetleri içerisinde kendi halkına ateş ettikleri bilinmektedir. Bu sebeple yaralanan gazilerin bu kurumlara olan bakışları ayrı önem arz etmekte olduğundan araştırmaya dahil edilmiştir. Bu kapsamda gazilere, 15 Temmuz sonrası bu güçlere bakış açılarında bir değişiklik olup olmadığı sorusu yöneltilmiştir. Alınan cevap kahraman güvenlik güçlerinin hainlerden ayrı tutulduğunu gösterir niteliktedir. Gazilerin 15 Temmuz öncesi güvenlik güçlerine bakışında ya değişiklik olmamış veya aynı oranda içerisindeki hainlerin temizlenmesi neticesinde müspet yönde değişikliğin olduğu vurgulanmıştır.

Darbecilerin yargılanma aşamasını mahkeme boyutunda takip edip etmeme durumunda ise çeşitli ağırlıkta olmak üzere hemen hemen gazilerin tamamı süreci, büyük bir kısmı müdahil ve müşteki olarak, takip etmektedir. Bu aşamada mağdur olanların olup olmaması noktasında ise mağduriyetlerin yaşandığını zaman zaman suçlu ile suçsuzun birbirine karıştığını ifade etmektedirler. İdam cezası hakkındaki fikirleri sorulduğunda ise % 97 oranında (bir kısmı sadece vatana ihanet suçu için) söz konusu cezanın uygulanması gerektiği noktasında fikir birliği söz konusudur.

FETÖ yapılanması geçmişteki darbelerden ilham alarak ve darbe korkusu pompalayarak ordu içerisinde kumpas davaları kurmuş ve

böylece istediği hakimiyeti ele geçirmiştir. Bu noktadan sonra darbelerin döneminin geçtiği vurgusu ve propagandası ile kendi girişeceği darbe senaryosuna hazırlandığı anlaşılmıştır. Bu bilgilerden hareketle gazilere hala darbe ihtimali görüp görmedikleri ve şayet böyle bir girişim olursa birinci girişimden ve tecrübelerinden yola çıkarak nasıl tepki verecekleri sorulmuştur. Gazilerin % 30'u darbe ihtimalinin olmadığını, diğer % 30'u ise böyle bir olasılığın olduğunu ifade etmiştir. % 40'lık bir kesim ise darbe ihtimalinin kesin olmamakla birlikte kısmen mevcut olduğunu belirtmektedir. Darbe olup olmama ihtimaline verilen cevaplar çeşitlilik göstermesine rağmen, böyle bir girişim olduğunda gazilerin takınacakları tavır nettir. Aynı direnişi daha şiddetli tepki vererek göstereceklerini ifade etmektedirler. Sadece % 2,5'lik bir oran hiçbir şey yapmayacağını ifade etmiştir.

Sonuç ve Değerlendirme

15 Temmuz darbe girişimi devlet içine yerleşen azınlık bir çetenin giriştiği faaliyet olmakla beraber, Türk halkı topyekûn bir direnişle bu girişime engel olmuştur. Dünya tarihinin önemli halk hareketleri arasında yerini alan bu direnişin kahramanları toplumun her kesimi tarafından temsil edilmektedir. Eğitim durumu, yaş, mesleki ve bölgesel özellikleri göz önüne alındığında darbeye direnenlerin bir Türkiye mozaiği oluşturduğu görülmektedir. Bu yönüyle direnişin sahibi toplumun tüm katmanlarıdır.

Halkı meydanlara motive eden en önemli unsur Cumhurbaşkanı'nın konuşması olmasına rağmen Cumhurbaşkanı'nın konuşmasından önce meydanlara koşan gazilerin varlığı da yadsınamayacak kadardır. Meydanlara inerken ne ile karşılaşabileceği hesaba katılmış ve tüm bunlara rağmen direniş tercih edilmiştir. Bu husus demokratik yaşamın Türk milletince ne kadar özümsemediğini göstermesi açısından önemlidir. Darbeyi planlayanların Türk halkının direnmeyeceklerine dair öngörüsü önceki darbelerden elde edilmekle beraber bundan sonraki olası girişimlerde halkı tepkisinin de gözönünde bulundurulması gerekecektir.

Darbe girişiminin FETÖ tarafından gerçekleştirildiği kabul edilmekle birlikte arkasında başat güç olarak ABD görülmekte ve diğer

batılı devletlerin destek verdiği ifade edilmektedir. Bu devletlerin sadece yönetim değiştirmek değil uzun süreli bir iç karışıklığı amaçladıkları gazilerce düşünülmektedir.

Darbe sonrası süreçte OHAL kararı desteklenmekte ancak FETÖ'ye karşı yürütülen mücadele konusunda eksiklikler olduğu bununla beraber bazı mağduriyetlerin yaşandığı gözardı edilmemektedir. İdam cezası gerekli görülmekte, Türkiye geleceğinde darbe girişi ihtimalinin tamamen oradan kalktığı düşünülmemektedir.

KAYNAKÇA

Anadolu Ajansı, **Dakika Dakika FETÖ'nün Darbe Girişimi 15-20 Temmuz 2016**, Elmas Basım Yayın, İstanbul, 2016.

_____, *Darbeci Yarbaydan 'Halka Ateş' Emri*, 2018.
<http://aa.com.tr/tr/turkiye/darbeci-yarbaydan-halka-ates-emri-1025472>, Erişim Tarihi: 20 Şubat 2018.

_____, “Darbeci Komutanlardan 'Yıkın Ateş Edin Yine De Taksim'e Gidin' Emri”, 2017.

<http://aa.com.tr/tr/15-temmuz-darbe-girisimi/darbeci-komutanlardan-yikin-ates-edin-yine-de-taksime-gidin-emri/870455>, Erişim Tarihi: 21 Şubat 2018.

Ataman, Muhittin; Shurti Gloria, “Batının Darbe Sicili ve 15 Temmuz Darbe Girişimine Tepkisi”, **Adam Akademi**, Ankara, 6/2 2016, s. 51-73.

Demir, Sertaç Timur, **15 Temmuz Darbe Girişiminde Medya**, Analiz, Sayı: 161, Turkuvaz Haberleşme ve Yayıncılık A.Ş., İstanbul, 2016.

Devran, Yusuf; Özcan, Ömer Faruk, *15 Temmuz Darbe Girişimi: Gelenekselden Yeniye Medya Araçlarının Kullanımı*, **Online Academic Journal of Information Technology**, 2016 Güz, C 7, Sayı: 25, 2016, s. 71-92.

Karagöl, Erdal Tanas, *15 Temmuz Darbe Girişimi Ve Türkiye Ekonomisi*, **Adam Akademi**, Ankara, 6/2 2016, s. 37-50.

Melek, Gizem; Toker, Huriye; *Şiddet, Demokrasi ve Terör Bağlamında Ana Akım Medyanın Analizi: 15 Temmuz Darbe Girişimi*, **Erciyes İletişim Dergisi**, C 5, Sayı: 1, Kayseri, 2017, s. 225.

- Miş, Nebi; Gülener, Serdar; Coşkun, İpek; Duran, Hazal; Ayvaz, M. Erkut, **15 Temmuz Darbe Girişimi Toplumsal Algı Araştırması**, Seta Yayınları, Turkuvaz Matbaacılık, İstanbul, 2016.
- Mynet**, “15 Temmuz Darbe Girişiminde Fetö'cüler Canlı Yayında Böyle Tepki Vermişti!”, 2017, <http://www.mynet.com/haber/guncel/15-temmuz-darbe-girisiminde-fetoculer-canli-yayinda-boyle-tepki-vermistir-3148201-1>, Erişim Tarihi: 25 Şubat 2018.
- Sabah**, *Fetullah Gülen'in 12 Eylülcüler'e destek yazısı*, 2015. <https://www.sabah.com.tr/gundem/2015/05/10/fetullah-gulenin-12-eylulculere-destek-yazisi>, Erişim Tarihi: 25 Şubat 2018.
- Telci, İsmail Numan; Efe, İbrahim; Kardaş, Tuncay; İsmail Çağlar, **15 Temmuz Darbe Girişimi Ve Batı Medyası**, SETA Yayınları, İstanbul, 2017.
- TRT Haber**, “Cumhurbaşkanı Erdoğan 6. Olağan İl Kongresi Öncesi Halka Hitap Etti”, 2018. <http://www.trthaber.com/haber/gundem/cumhurbaskani-erdogan-ankara-6-olagan-il-kongresi-oncesi-halka-hitap-etti-351383.html>, Erişim Tarihi: 22 Şubat 2018.
- TÜİK**, Türkiye Eğitim İstatistikleri, 2015. http://www.tuik.gov.tr/Pre-Tablo.do?alt_id=1018, Erişim Tarihi: 19 Şubat 2018.

SOSYOLOJİK BOYUTLARIYLA TÜRKİYE’DE ASKERİ MÜDAHALELER VE 15 TEMMUZ DARBE GİRİŞİMİ

D. Ali ARSLAN* - Gülten ARSLAN**

ÖZET

Ordu, Türk toplumunun en önemli ve en köklü toplumsal kurumlarından biridir. Modern Türkiye’nin güç sistemi içinde askeri elitlerin çok özel bir yeri vardır. Daha net bir tabirle askeri elitler, Türk iktidar yapısı içindeki en güçlü elit grupları arasında yer alır. Ordu ve askeri elitler Türk siyasi ve toplumsal hayatında, vatan savunmasında olduğu kadar, ülkenin modernleşmesinde, gelişmesinde de önemli roller üstlene gelmişlerdir. Sahip oldukları konumları ve kontrol ettikleri güç ile yakından ilişkili olarak askerler, kimi zaman bilerek ve isteyerek, kimi zaman da bilmeden ve farkında olmadan siyasi ve toplumsal hayata müdahale ederler.

Bu çalışmada, genel olarak Cumhuriyet döneminde ülkemizde yaşanmış olan askeri müdahaleler, özeldde de 15 Temmuz Kanlı Darbe Girişimi sosyolojik açıdan ele alındı. Önce geçmişten günümüze, ordunun ve askerlerin Türkiye’nin toplumsal yapı içindeki yeri ve önemi araştırıldı. Sonra da Türkiye’de ordunun siyasi hayattaki etkisinin sosyolojik sebepleri irdelendi. Akabinde de 15 Temmuz Kanlı Darbe Girişimi’nin, önceki askeri müdahaleler ile benzer ve bu darbe-lerden farklı kılan yönleri sosyolojik boyutları ile incelendi.

Anahtar Kelimeler: Darbe, Türkiye’de Askeri Müdahaleler, Ordu, 15 Temmuz Darbe Girişimi, Ordu ve Modernleşme.

---

* Prof. Dr. Mersin, Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji bölümü öğretim üyesi. Sosyolog ve Siyaset Bilimci. **E-posta:** cimderaslan@hotmail.comve aliarslan@mersin.edu.tr

** Uzman Sosyolog ve Siyaset Araştırmacısı, glnbedir75@gmail.com

SOCIOLOGICAL DIMENSIONS OF THE MILITARY INTERVENTIONS IN TURKEY AND 15 JULY COUP ATTEMPT

ABSTRACT

The army is one of the most important and most established social institutions of Turkish society. The military elite has a very special place in power system Modern Turkey. More precisely, military elites are among the strongest elite groups in the Turkish power structure. The Army and military elites have played an important role in the defence of the country, in Turkish political and social life, as well as in the modernisation of the country. Closely related to their position and the power they control, the soldiers intervene politically and socially, sometimes knowingly and willingly, and sometimes unknowingly and unwittingly.

In this study, in general the military interventions experienced in our country during the Republican period and especially the 15 July Military Coup Attempt, will be examined from a sociological point of view. First, from past to present, the role and the importance of the army and the soldiers in the social structure of Turkey will be investigated. Then sociological causes of the effect of the army in political life in Turkey will be discussed. Subsequently, 15 July Military Coup Attempt will be examined by its sociological dimensions.

Key Words: Military Intervention, Military Interventions in Turkey, Army, 15 July Coup Attempt, Army and Modernization.

Giriş

Türk toplumunun toplumsal ve siyasal yapısını gerçekçi bir şekilde anlayıp açıklayabilmek için, Türk tarihini ve kültürel birikimini iyi anlamak ve bilmek gerekir. Ordu kurumu, binlerce yıllık Türk tarihinde, Türk toplumlarının en temel kurumlarından biri olarak ön plana çıkagelmiştir. Günümüzde de Türk ordusu, toplumumuzun başat kurumlarından biri olarak toplumsal yapı içinde yer alır.

Bu hususla yakından alakalı olarak çağdaş Türk toplumunun güç sistemi içinde, askeri elitlerin de çok özel ve ayrıcalıklı bir yeri vardır. Daha net bir ifadeyle askeri elitler, Türk iktidar yapısı içindeki en güçlü elit gruplarından biridir. Cumhuriyet döneminin başlangıcından yakın tarihimize kadar geçen süreçte Ordu ve askeri elitler Türk siyasi ve toplumsal hayatında, vatan savunmasında olduğu kadar, ülkenin modernleşmesinde, gelişmesinde de önemli roller üstlene gelmişlerdir(Arslan, 2004).

Türk toplumunun yaşadığı tarihsel değişim süreci içerisinde, toplumsal yapı içindeki konumları ve kontrol ettikleri güç ile yakından olarak ordu ve askerler, zaman zaman siyasi ve toplumsal hayata müdahale etmişlerdir. Bu türden askeri müdahalelere Cumhuriyet döneminde de rastlanır. Bu müdahalelerin en sonuncusu ise 15 Temmuz Kanlı Darbe Girişimidir.

Bu tebliğde, önce dünden bugünde, toplumsal hayatta ordunun ve askeri elitlerin yeri ve önemi araştırıldı. Sonra da Türkiye’de ordunun siyasi hayattaki etkisinin sosyolojik sebepleri irdelendi. Bu amaca yönelik olarak da, Cumhuriyet döneminde ülkemizde yaşanmış olan askeri müdahaleler genel hatlarıyla ele alındı. Akabinde de 15 Temmuz Kanlı Darbe Girişimi sosyolojik boyutlarıyla incelendi. Bu bağlamda 15 Temmuz Kanlı Darbe Girişimi’nin, önceki askeri müdahaleler ve darbelerden, benzer ve farklı yönleri üzerinde duruldu.

Türkiye’nin Güçlü Bir Orduya Sahip Olmak Mecburiyeti

Dünya üzerindeki konumu ve jeopolitik-jeostratejik öneminden dolayı, Türk toplumunun, dün olduğu gibi bugün de, caydırıcı gücü yüksek, güçlü ve büyük bir orduya sahip olması kaçınılmaz bir mecburiyettir. Tarihin derinliklerinden bugüne bölgesinde üstlene geldiği

toplumsal ve siyasal misyonlar da bu zorunluluğu daha da arttırmaktadır. Bütün bunlara, Türk toplumunun oldukça geniş sınırlara sahip olması ve çevresindeki komşuları ile kökleri tarihin derinliklerine inen yakın ilişkileri de eklenince, güçlü bir orduya sahip olmanın önemi daha bir artmaktadır.

Söz konusu sebeplerle yakından alakalı olarak günümüzde de Türkiye, uzun yıllardan beridir, milli gelirinin önemli bir bölümünü savunma giderleri için harcamak mecburiyetinde kalmaktadır. Bölgesinde ve ülkesinde üstlendiği görev ve sorumlulukları etkin bir şekilde yerine getirebilmesi için, sadece nicelik ve asker sayısı bakımından değil, nitelik bakımından da Türk ordusunun günün şartlarına uygun olarak daimi bir şekilde kendini yenilemesi, geliştirmesi ve kendisini en son teknolojiyle donatması son derece büyük önem arz etmektedir. Bu durumun doğal bir neticesi olarak da, dün olduğu gibi bugün de Türkiye, dünyadaki en yüksek askeri harcama yapan ülkeler arasında önemli bir yer işgal eder (Janowitz, 1971: 20–21).

Tablo: 2017 Military Strength Ranking (Askeri Güç Sıralaması İlk 20)

Dünya Sıralamasındaki Yeri	Ülke	Güç İndeksi
1.	ABD	0.0857
2.	Rusya	0.0929
3.	Çin	0.0945
4.	Hindistan	0.1593
5.	Fransa	0.1914
6.	İngiltere	0.2131
7.	Japonya	0.2137
8.	Türkiye	0.2491
9.	Almanya	0.2609
10.	Mısır	0.2676
11.	İtalya	0.2694
12.	Güney Kore	0.2741
13.	Pakistan	0.3287
14.	Endonezya	0.3347
15.	İsrail	0.3476
16.	Vietnam	0.3587
17.	Brezilya	0.3654
18.	Tayvan	0.3765

19.	Polonya	0.3765
20.	Tayland	0.3892

Kaynak: Globalfirepower, 2018.

Uluslararası kaynaklara göre Türkiye, küresel askeri güç sıralaması içerisinde, dünyanın en güçlü ilk 10 ordusu arasında yer alır. Uluslararası kaynaklara göre Türk ordusu 2016 yılında, dünyanın en güçlü orduları sıralamasında, İngiltere'nin hemen ardından 10. sırada yer alır (Businessinsider, 2018). 2018'e gelindiğinde ise durum bir hayli değişir. Türkiye, 2017 yılı verileri temelinde, dünyanın en güçlü orduları arasında 2 basamak daha yükselir. Bu sıralamada Japonya'dan hemen sonra ve Almanya'nın önünde 8. sırada yer alır (Globalfirepower, 2018; Amerikaninsesi, 2018). Yine uluslararası kaynaklara göre, 2017 yılı itibariyle Türkiye'nin genel askeri gücü aşağıdaki gibidir (Amerikaninsesi, 2018):

Türkiye:

- *Savunma bütçesi:* 18,18 milyar dolar
- *Aktif askeri personel:* 410 bin
- *Rezerv/yedek kuvvetler:* 186 bin

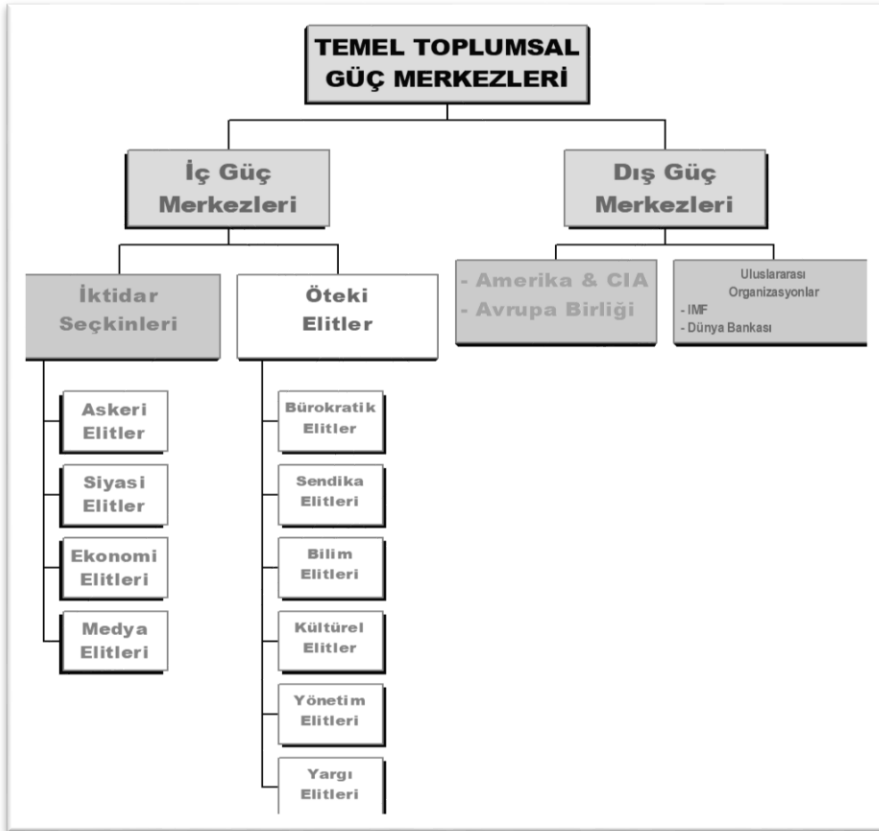
Günümüz Türk Toplumunda Gücün Dağılımı ve Askeri Elitler

Çağdaş Türkiye'nin iktidar yapısı incelendiğinde oldukça önemli bulgulara ulaşılır. Araştırmada ortaya konan bulgular, Türk toplumunun geleceğini belirlemede aktif rol oynayan ulusal nitelikli iç güç merkezlerinin yanı sıra, karar verme sürecinde belli ölçülerde de etkili olan bazı dış güç merkezlerinin de olduğu görülür. Bu bağlamda günümüz Türk toplumunda gücün dağılımı elitist ya da plüralist teori ile açıklanamaz. Daha açık bir ifadeyle, Türkiye'de toplumsal hayatta tek bir elit grubunun hâkim olduğunu söylemek de, gücün çok fazla sayıda etkin güçlü elit grubu arasında dağılmış durumda bulunduğunu söylemek de yanlış ve yanıltıcı olur. Arslan'ın (2007) da ifade ettiği gibi, günümüz Türk toplumunda gücün dağılımı en etkin şekilde ancak, demo elit perspektif (Etzioni, 1993) kullanılarak açıklanabilir. Arslan'a (1999) göre günümüz Türk toplumunda iki ana güç merkezi mevcuttur. Bunlar:

1. İç güç merkezleri,
2. Dış güç merkezleri

Bulgular, Türk toplumunun geleceğini belirlemede aktif rol oynayan dâhili güç merkezlerinin yanı sıra, karar verme sürecinde etkili durumda bulunan bazı harici güç merkezlerinin de bulunduğunu göstermektedir. Dış güç merkezleri arasında ilk sırayı Amerika alır. Türkiye'nin iç ve dış politikaları üzerinde kısmî de olsa etkili olduğu söylenebilecek bir başka dış güç odağı da Avrupa Birliği'dir.

Figür: Türk Toplumunun İktidar Yapısı

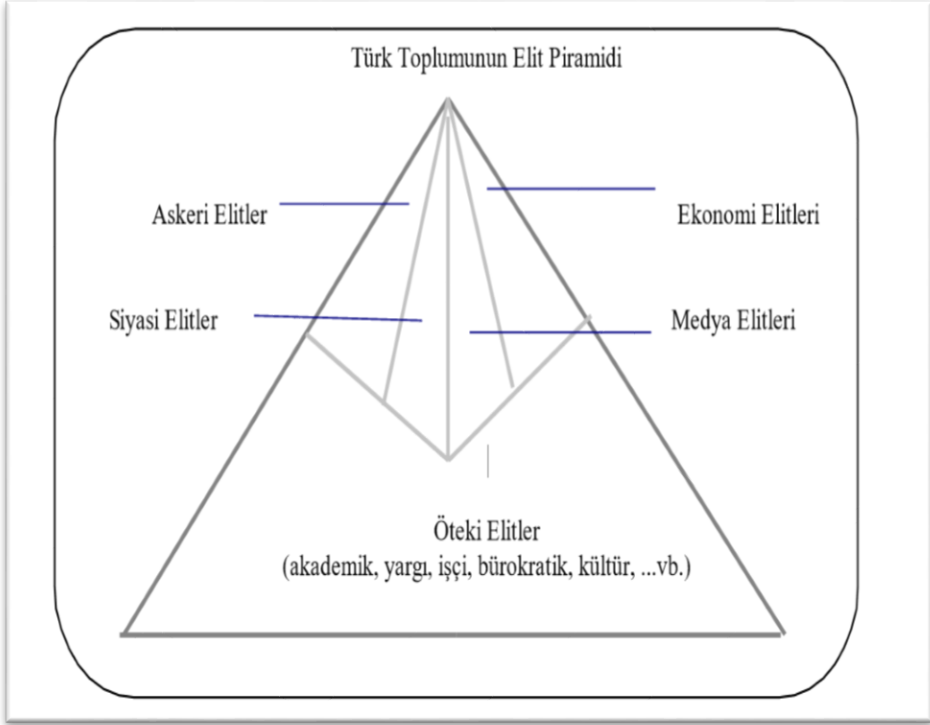
Kaynak: Arslan 1999'dan Türkçe'ye çevrilip, yeniden düzenlenmiştir.

Toplumsal hayatta ön plana çıkan iç güç merkezleri arasında ise on elit grubunun adı ön plana çıkar. Kimi zaman milli güç ağı olarak

da adlandırılabilen bu elit gruplarının, toplumsal güç pastasından aldıkları pay ve karar verme sürecinde etkileri birbirleriyle aynı düzeyde değildir. Hem bu elit grupları kendi aralarında ve hem de elit gruplarının üyeleri arasında servet, saygınlık ve güç pastasından alınan pay bakımından bir eşitsizlik söz konusudur.

Figür: Türk Toplumunun İktidar Yapısı

Kaynak: Arslan 1999'dan Türkçe'ye çevrilip, yeniden düzenlenmiştir.

Bu elit gruplarından bir kısmı çok daha fazla güce sahip ve bu durumla yakından ilişkili olarak da karar verme sürecinde daha etkin konumda iken; öteki bazı elit grupları daha az güçlü ve etkilidirler. Günümüz Türk toplumu elit sosyolojisi perspektifinden incelendiğinde, Toplumsal yapı içinde dört temel güç bloğu ile karşılaşılır. Özellikle "Türk İktidar Seçkinleri" olarak da adlandırılan dört elit grubu (ki bunlar ekonomi elitleri, siyasi elitler, askeri elitler ve medya elite-ridir), toplumun iktidar yapısı içinde daha güçlü ve karar verme sürecinde daha etkindirler. Bu gruplar bazen de "anahtar elitler" şeklinde

tabir edilirler. Birey ve toplum hayatında yönlendirici rol oynayan bu güç merkezleri, Türkiye'nin "görünmez hükümeti" olarak da adlandırılır. Temel toplumsal, siyasi ve ekonomik kararlar büyük ölçüde bu anahtar elitlerce şekillendirilir. Anahtar elitler güçlerini daha çok kontrol ettikleri toplumsal kaynaklardan alır. İktidar seçkinlerinin önemli bir bileşeni olarak askeri elitler, fiziki güç ve şiddet yönetimi araçlarının sahibi ya da kontrol edicisi durumundadırlar. Temel fiziki güçler (savaş araç-gereçleri, askerler,... gibi) askeri elitlerce kontrol edilir. Nordlinger (1977: 47)'in de ifade ettiği gibi askeri elitler, güç ve şiddetin profesyonel yöneticileri olarak görülebilirler.

Tarihsel Boyutlarıyla, Toplumsal Hayatta Ordu ve Askeri Elitler

Toplumsal yapının daha iyi anlaşılabilmesi için o toplumun geçmişine bakmak gerekir.

Türk toplumunun siyasi ve toplumsal yapısı ile toplumsal hayattaki iktidar ilişkilerinin daha iyi anlaşılıp açıklanabilmesi için, Osmanlı İmparatorluğu'nun siyasi ve toplumsal yapısının iyi bilinmesi gerekir. Özellikle de Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinin iyi analiz edilmesi gerekir.

Malum olduğu üzere Osmanlı iktidar yapısı içinde oldukça önemli seviyede bir Balkan etkisi vardır (Lewis 1961: 4-5). Bu etkinin kökenlerinin büyük ölçüde "Devşirme" sisteminde aramak gerekir (Arslan, 2004). Devşirme usulüyle, Hristiyan Balkan halklarının erkek çocukları arasından çok sayıda birey, Osmanlı toplum yapısı içinde siyasi ve askeri elit konumlarına ulaşmıştır.

Osmanlı Devleti'nin belli dönemlerinde, Balkanlardaki Hristiyan ailelerinin erkek çocukları arasından belirli usullerle seçilen bireyler, belli bir yetiştirme sürecine tabi tutulduktan sonra, devletin iktidar yapısı içine dâhil edilmişlerdir. Seçilen çocuklar, Anadolu'da Türk ailelerinin yanında bir süre kültürleme sürecine tabi tutulmuşlar, belli bir seviyeye geldiklerinde de, onların yanından alınıp, belirli bir sınama sürecinden geçirilmişlerdir. Bu süreçte başarılı olanlar, potansiyel elit pozisyonlara yerleştirilmişlerdir. Başarılı olamayanlara ise askerlik kurumunun alt kademelerinde görev verilmiştir.

Bu usulle yetiştirilen çok sayıda birey, yönetimde padişahтан sonra gelen konumlarda uzun yıllar boyunca son derece önemli vazifelerde bulunmuşlardır. Bu bireylerin arasında çok sayıda sadrazam (başbakan), vezir (bakan), kaptan-ı derya (donanma komutanı), paşa,... vb. askeri ve siyasi elit mevcuttur. Hatta denilebilir ki Osmanlı iktidar yapısı içinde, bu usulle elit konumuna ulaşan bireylerin, Türk bireylerden bile daha fazla ön plana çıktığı söylenir (Buğra, 1995: 67-8).

İlerleyen süreçte, özellikle Avrupa'da toplumsal ve siyasal alanlarda hız kazanan değişim rüzgârları, Osmanlı toplumunu da yakından etkilemeye başladı. Özellikle Fransız Devrimi'nin ortaya çıkardığı fikirler, Osmanlı toplumu üzerinde ve özellikle de Müslüman Türkler üzerinde de etkili olmaya başladı. Bütün bunlar on dokuzuncu yüzyılın sonlarına doğru modernleşme çabalarını hızlandırdı. Bu da toplumsal yapı içinde yeni ve bir hayli güçlü bir elit grubunun doğmasına zemin hazırladı. Bu yeni nesil elitler askerlerin yanı sıra, çeviri dairelerinden ve elçilik çalışanları arasından çıkmıştır (Lewis, 1961: 116, 125).

Osmanlı'nın son dönemlerinde ilk modernleşme ve batılılaşma çabaları, orduda başlamıştır. Bu durum ile yakından alakalı olarak Cumhuriyet'in ilk yıllarında da, Türkiye'nin toplumsal yapısı içinde en iyi yetişmiş ve modern değerlere aşina bireyler yine, ordu kurumu çatısı altında yer almaktaydı. Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunda öncü görevler üstlenen çok sayıda siyasi elit de yine bu askeri elitler arasından çıktı. Bu sebeptendir ki, modern Türkiye'nin güç sistemi içinde askeri elitler çok özel bir yer işgal ederler.

Bununla birlikte, Türk askeri elitlerinin Türkiye'nin toplumsal ve siyasi hayatında etkisi, yalnızca, Türk Devrimi'nin liderlerinin salt asker kökenli oluşuna indirgenemez. Zira Türk İnkılabı ve Milli Mücadele, liderleri asker kökenli olmasına rağmen sivil bir harekettir (Rustow in Karpas, 1973: 109). Öte yandan bu hareketlerinin liderlerinin askerlik kökenli olmaları da, bir tesadüf değildir.

Türkiye'de Ordu ve Siyaset

Türk toplumun toplumsal ve siyasi yapısı içinde ordunun ve askeri elitlerin, birçok öteki toplumdan oldukça farklı bir yeri vardır.

Bazı araştırmacıların da ifade ettiği gibi (Janowitz 1971: 105) Türk askeri elitleri toplumsal ve siyasi konularda genellikle, oligarşik bir yönetim anlayışıyla değil de, siyasi bir hakem titizliği ile vazifelerini icra ederler. Bu duruma diğer toplumlarda pek fazla rastlanmaz. Bu gelecek, Cumhuriyet'in ilk yıllarında, Mustafa Kemal tarafından başlatılmıştır.

Gazi Mustafa Kemal, ta başından itibaren ordunun ve askerlerin aktif siyasetten uzak tutulması gerektiğine inanıyordu (Janowitz, 1971: 104-105 ve Öztürk, 1993: 58-60). Aksi durumda, hem ordunun ve hem de siyaset kurumunun, neticede de topyekûn toplumun zarar göreceğini düşünüyordu. Askerlerin aktif siyasi hayatta rol almak istemesine kesinlikle karşı çıkmış (Lerner ve Robinson, 1960: 19-20); siyasete girmek isteyen askerlerin, ordudan emekli olmalarını ya da görevlerinden istifa etmelerini istemiştir.

Öyle ki, Atatürk İttihat ve Terakki Cemiyeti'nde görevler üstlendiği dönemlerde, ordunun partizanca siyasetten uzak durması hususuna inanıyordu. Şu sözleri bu hususu açık bir şekilde gözler önüne serer: *Askerler parti çatısı altında yer aldığı müddetçe, ne güçlü bir partiye, ne de güçlü bir orduya sahip olabiliriz. Üçüncü Ordu'daki birçok asker, aynı zamanda partinin de üyesi durumundadır. Bu durum sürdüğü müddetçe 3. Ordu, birinci sınıf bir ordu olarak nitelendirilemez. Bunun da ötesinde, parti (İttihat ve Terakki Partisi) gücünü askerden almaya devam ettiği sürece, asla ulustan (halktan) destek alamayacaktır. Parti'de kalıp aktif siyasete devam etmek isteyen bütün askerler, ordudaki görevinden istifa etmeleri gerektiği hususunu acilen, hatta hemen şimdi burada bir çözüme kavuşturmalıyız. Buna ek olarak da, askerlerin gelecekte de, aktif siyaset yapmalarına engel olacak bir yasa hazırlamak zorundayız..... İlaveten Atatürk, ülkenin iç işlerinde başarılı olması (tabi başarısızlıklar da), askerden ziyade, başarıyla görev yapan hükümet görevlilerine (politikacılara) bağlıdır* der. Bu düşüncenin bir gereği olarak da, Atatürk ve İnönü, 1909 yılında partiden (İttihat ve Terakki Partisi) ayrıldılar ve asker olarak vatan hizmeti ifa etmeyi sürdürdüler.

Bu net tutum sayesinde, ordu içinde ve askerler arasında siyasi fikir ayrılıklarından doğabilecek çatışmalar ve sorunlar önlenebilmiştir. Yine bu kararlılık ve geleneğin sayesinde Türk ordusu içinde birlik ve bütünlük korunabilmiştir. Atatürk'ün, asker-siyaset ilişkileri husu-

sunda başlattığı bu son derece yerinde ve akılcı model, köklü bir geleneğe dönüşerek, O'nun zamanından bu güne kadar sürdürüle gelmiştir (Janowitz, 1971: 105).

Bilinenin ve alışılmışın aksine, Türk askeri elitleri sivil otoritenin, siyasi istikrarın ve anayasal düzenin koruyucusu olarak görev yapmayı kendilerine vazife edinmişlerdir. Anayasa ve yasalara uygun şekilde görev icra eden hükümetin korunmasını kendilerinin temel görevlerinden biri kabul etmişlerdir (Perlmutter, 1981: 25). Sanılanın aksine, “Kemalist Türk ordusu, sivil rejimin bozulup çökmesini önleyecek bir gözetmenlik görev yerine getirmektedir. Atatürk ülkedeki siyasi rejimi, askeriyenin de himayesi ve desteği ile yalnızca sivilleştirmeyle kalmamış, ordunun siyasi hayattaki sorumluluk ve görevlerine bir meşruluk da kazandırmıştır. Bu sayede Türk ordusu hem Cumhuriyet'in, anayasanın ve anayasal düzenin hem de bu değerlere sahip çıkan dürüst sivil yönetimin yegâne koruyucusu olmuştur” (Perlmutter, 1981: 32). Atatürk döneminde başlatılan o köklü geleneğin bir gereği ve yasal zorunlulukların bir neticesi olarak da böyle davranmak zorundadırlar.

Atatürk döneminde kendini siyasi iktidarın bir hizmetçisi olarak gören ordunun, çok partili siyasi hayatla birlikte, ordu ile siyasi elit arasındaki ilişkinin şekli ve niteliği de değişmeye başladı. Özellikle 1940'lı yıllardan itibaren askerlerin ve ordunun mümkün olduğunca kendini aktif siyasetin dışında tutmaya çalıştığı gözlemlenir. Çok partili siyasi hayatın başlamasıyla birlikte Türk ordusu, kendisine partiler ve siyaset ötesi bir rota belirledi. Bunun bir gereği olarak da askeri elitler, aktif siyasetle organik bağlarını kopardılar.

Sosyolojik Boyutlarıyla Türkiye'de Askeri Darbeler

Çağdaş toplumlarda asker-sivil ilişkilerinde son derece hassas bir denge vardır. Bu denge temeli siyasi istikrar ya da istikrarsızlıkta yatar (Perlmutter, 1981: 253). Ülkemizde, özellikle de çok partili dönemde, özellikle de siyasi elitlerin yaptığı hatalar, toplumsal ve siyasal hayatta sivil otoritenin etkinlik ve ağırlığı konusunda kimi zaman derin yaralara yol açmıştır. Bununla birlikte, normal durumlarda, asker-sivil ilişkilerinde sivil otorite ağır basar.

Öte yandan zaman zaman, öteki bazı ülkelerde olduğu gibi Türkiye’de de, temel toplumsal ve siyasi konularda, en azından potansiyel olarak askerlerin etki ve ağırlığına şahit olunmuştur. Bazen, iç ve dış faktörlerin de etkisiyle, asker-siyaset arasında açık ya da gizli bir gerginlik meydana gelebilir. Ordu ve siyaset kurumunun birbirlerinin faaliyet alanlarına girmesi gibi sebeplerle de, askeri elitler ile siyasi elitler arasında yaşanan gizli tansiyon kimi zaman açık bir itilaf ve çatışmaya dönüşebilir. Bu algılama farklılığı, çelişki ve çatışma bazen kısa sürede çözüme kavuşturulabilmektedir. Bazı durumlarda ise süreç askeri darbelerle ya da ara rejimlere yol açabilir. Benzeri durumlara geçmişte, Türkiye’de de rastlandı. Cumhuriyet tarihinde ülkemizde üç önemli askeri müdahale yaşanmıştır: 1960, 1971 ve 1980 müdahaleleri. Bunlara postmodern darbeler (28 Şubat 1997) ve e-muhura (27 Nisan 2007) de eklenebilir. Son olarak da 17 Temmuz 2016 Darbe Girişimi ya da ihaneti.

Türkiye’de yaşanan askeri darbeleri analize başlarken hemen vurgulamak gerekir ki, bir akademisyen ve insan olarak askeri darbelerin her türlüsüne karşıyım. Ülkemizde yaşanan hiçbir askeri darbe toplumun derdine deva, ülkenin sorunlarına çözüm olmamıştır. Tersine toplumsal, siyasal ve ekonomik hayatta derin yaralara yol açmıştır. Ülkede demokratik hayatın gelişmesinin önüne büyük engeller çıkarmıştır.

Genelde askeri darbeler şu sebeplerle yakından ilişkili olarak ortaya çıkar: Bu sebeplerden ilki, ülkenin toplumsal ve siyasi hayatında ciddi boyutlu sorunlar ortaya çıktığında müdahaleler gelebilir. İkincisi ise ekonomik sebeplerle alakalı olarak ekonomik kalkınmada, gelir dağılımında ve sosyal adalette ciddi boyutlu problemler yaşandığında darbeler gözlemlenebilir. Bunların dışında kitlelerin eğitiminde ve demokratik hayatı tehdit eder nitelikte büyük sorunlar baş gösterdiğinde darbelerle zemin hazırlanabilmektedir.

Türkiye’de gözlemlenen ilk 3 askeri müdahale, nedenleri ve sonuçları bakımından birçok ülkede yaşanandan oldukça farklıdır. Özellikle siyasi elitlerin, yukarıda sayılan sorunlara etkin ve kalıcı çözümler üretmede yetersiz kalmaları neticesinde darbeler gerçekleşmiştir.

Türkiye’de yaşanan askeri darbelerin bir başka önemli ortak sebebi de, toplum hayatını tehdit edici boyutlarda artan şiddet ve terör

eylemleridir. Her üç darbede de (1960, 1971 ve 1980) askerler, “Roma Diktatörlüğü” şeklinde nitelendirilebilen bir yapılanma içine girdiler: Hatta 1971 müdahalesinde, ordu doğrudan bir askeri yönetim kurma yoluna bile gitmemiştir (Dodd, 1983: 80). Hedeflenen, belirli ölçülerde de olsa işleyen demokratik bir sistemi hayata geçirip, kısa sürede ülke yönetimini yeniden sivillere bırakmak olmuştur (Dodd, 1983: 23).

Türkiye’de yaşanan 3 darbe sürecini inceleyen bazı araştırmacılar Türk ordusunu, “hakem (yansız-aracı) ordu (arbitrator army)” olarak adlandırır (Perlmutter, 1981: 25-28). O’na göre hakem ordu, “buyurucu-pretoryen ordunun (praetorian army)” tam tersi niteliklere sahiptir. Hakem ordu olarak tanımlanan orduların bazı özellikleri şöylece özetlenir:

1. Kurulu toplumsal düzeni kabul eder.
2. Sorunlar çözülüp, ortalık durulduktan sonra kışlalara geri dönmek yönünde bir gönüllülük ve kararlılık.
3. Bağımsız bir siyasi organizasyon oluşturmak ve askeri yönetimi etkin-sürekli kılmak gibi bir amaç görülmez.
4. Askeri yönetimin süresine ilişkin bir zaman sınırlaması söz konusudur ve bu açıkça ifade edilir.
5. Daha çok ordunun profesyonelliğini arttırmakla ilgilenilir.
6. Daha çok ön planda değil de, perde arkasında kalma ve baskı grubu olarak çalışma eğilimi ağır basar.
7. Sivil cezalandırılma endişesi söz konusudur.

Geçmişte Türk toplumunun tanık olduğu ilk 3 darbe ile ilgili ileri sürülen nedenler şöylece sıralanabilir (Arslan, 2003):

1. Demokrasiden ve Atatürk ilkelerinden sapma,
2. Özellikle yönetici elitler arasında artan siyasi kirlenme,
3. Ülkede hızlı bir artış gösteren sosyo-ekonomik problemler,
4. Yükselen terör dalgaları ve hızlı artış gösteren şiddet eylemleri,
5. Toplumda egemen olan kaos ve karmaşa,
6. Siyasi elitlerin, devletin ve milletin geleceğinin tehdit eden bütün bu sorunlara çözüm bulmakta yetersiz kalmaları

28 Şubat Postmodern Darbe ya da 28 Şubat Süreci

28 Şubat Darbesi, 28 Şubat 1997'de olağanüstü toplanan MGK'nın, Prof. Dr. Necmettin Erbakan'ın başbakan olduğu hükümete yönelik aldığı ve yaptırımı için dayattığı kararlara verilen isimdir (Arslan, 2017). Postmodern Darbe olarak da adlandırılan 28 Şubat Askeri müdahalesi, daha önce yaşana 3 darbeden oldukça farklıdır. Konuyu tahlile başlamadan önce, sorulması gereken ilk soru: "28 Şubat süreci demokratik bir savunma refleksi miydi?"

Üzerine basarak belirtmek de fayda var: Hayır, 28 Şubat süreci demokratik bir savunma refleksi değildir. Yaşanan ve ortaya çıkan gerçekler bu sürecin, devletin derinliklerine çöreklenmiş olduğu düşünülen, bir grup tarafından inşa edilmiş olduğunu göstermektedir. Dış güçler ile yakın ilişki içinde olan bu grup, sahip oldukları -kontrol ettikleri sosyal, ekonomik, siyasal gücün yanında, medyanın manipülasyon gücünü de kullanarak, HALKIN iradesi ve desteği ile demokratik yollarla iktidar olma hakkını elde etmiş olan Prof. Dr. Necmettin Erbakan ve Partisini iktidardan uzaklaştırmıştır. O dönemde hâkim elitist güçler, arkalarına dış destekleri de alarak, siyaset üzerinde her türlü totaliter uygulamalar ve despotik operasyonlar gerçekleştirdiler.

Her türlü anti demokratik yolu mubah gören bu güç odağı, halkın iradesi ile seçilmiş olan, inançlı muhafazakâr siyasi elitleri, halk gözünde itibarsızlaştırıp, onları demokrasi ve rejim karşıtıymiş gibi göstermeyi, medya sayesinde zorlanmadan başardılar. Bu sayede de kendi operasyonlarına zemin hazırladılar.

Arkalarına medyanın yanı sıra birtakım bilim, yargı ve ekonomi elitleri ile askeri elitlerin de desteğini alan bu karanlık güçler, Türk siyasi hayatının ana damarlarından birini oluşturan, muhafazakâr sağ siyaset geleneğinin öncü ismi olarak tarihe geçmiş bir siyasi lideri ve O'nun ekibindeki siyasi elitleri, kitlelere, sözüm ona "fundamentalist İslamcı, köktendinci ve şeriat yanlısı" şeklinde göstermeye çalıştılar. Bu dönemde medyada, yoğun bir bilgi kirliliği ve hileli yönlendirme hâkim oldu. Bunlar, provokasyonlarla da desteklenerek, siyasete müdahale süreci hızlandırıldı.

Kısacası, 28 Şubat Süreci'nde devrin iktidar seçkinleri, öteki bazı elit grupları ile de etkin bir iş birliği yaparak, uygun toplumsal şartları

ve iklimi oluşturdular. Müteakiben, toplumsal psikolojiyi siyasete müdahaleye hazır hale getirdiler. Sonra da, hayatı ve verdiği siyasi mücadelelerle Türk siyasi hayatına mal olmuş bir siyaset duayeni ve devlet adamı, Prof. Dr. Necmettin Erbakan'ı ve O'nun başkanlığında kurulmuş olan "Refah-Yol" Hükümetini, anti demokratik uygulamalarla iktidardan düşürmeyi başardılar.

Bununla da yetinilmeyip Refah Partisi ve bu partinin temsil ettiği geleneğin, 1960'lı yıllardan beridir, her türlü engellemeler ve yasaklamalara rağmen verilen sabırlı, onurlu ve meşakkatli mücadeleler neticesinde elde edilen iktidar olma hakkı; baskı, dayatma, zorbalık ve siyasi entrikalarla elinden alındı. Unutulmamalıdır ki: Prof. Dr. Necmettin Erbakan yakın siyasi tarihimizin yetiştirdiği en önemli lider ve devlet adamlarından biridir. Temsil ettiği siyasi gelenek de, Türk siyasi hayatının ana siyasi akımlarından ve ana damarlarından birini teşkil eder.

Yine unutulmamalıdır ki: Prof. Dr. Necmettin Erbakan'ın yetiştirdiği öğrenciler arasından, 21. yüzyılda, Türk ve dünya siyasi hayatına yön veren önemli siyasi liderler çıkmıştır. Üçüncü bin yılda, Türkiye'nin siyasi ve toplumsal hayatını şekillendirme görevini üstlenen siyasi elitler grubu, bu hareketin içinden yetişmiş olup, Erbakan Hoca'nın talebesidirler. Erbakan Hoca'nın temsil ettiği geleneğin bünyesinde çıkmış, "yenilikçi kanat" olarak adlandırılan siyasi elit grubu, ilerleyen süreçte bir siyasi liderler topluluğuna dönüşmüştür. Bu kadronun kurduğu Adalet ve Kalkınma Partisi, beş parlamento döneminden beridir, artan bir başarı trendi sergileyerek, Türk siyasi tarihinde eşine rastlanılmayan büyük başarılarla ve bir daha da kırılması çok zor rekorlara imza atmıştır.

28 Şubat Sürecinden 15 Temmuz'a Giden Yol

Daha önce de ifade edildiği gibi, Prof. Dr. Necmettin Erbakan'ın yetiştirdiği öğrencilerin kurduğu parti ve siyasi kadrosu, Üçüncü Bin yılda, Türkiye'yi dünya birinci ligine taşıma ideali doğrultusunda önemli gelişmeler kaydetmişlerdir. Ülkede yaşanan siyasi istikrar, ekonomik ve toplumsal refahı arttırmıştır. Daha önce hayal bile edilemeyen ulusal ölçekli devasa projeler ardı ardına vücut bulmaya başlamış-

tır. Bütün bu gelişmeler dış güçleri ve iç iş birlikçilerini derinden rahatsız etmiştir. İşte ülkemizi 15 Temmuz'a götüren sürecin altında yatan nedenlerin biri de bu hakikattir.

15 Temmuz kanlı darbe girişimi ya da 15 Temmuz kalkışmasına gelince, öncelikle belirtmek gerekir ki bu teşebbüs, Türkiye tarihinde yaşanmış bir ilk ve en kanlı olaydır. Bu yaşananlar, Türk toplumunun yaşadığı en kanlı darbe girişimi olmanın ötesinde, sistemli ve kapsamlı bir terör olayıdır. Bu olaylar, Türk Silahlı Kuvvetleri'nin içine sızmış olan Fethullahçı Terör Örgütü (FETÖ) mensuplarınca gerçekleştirilmiştir. 15 Temmuz gecesi başlayan bu kalkışmanın temel hedefi Cumhurbaşkanımız Recep Tayyip Erdoğan'dır. Temel Amaçları: Cumhurbaşkanımız Recep Tayyip Erdoğan'a suikast düzenlemek; anayasal ve parlamenter sistemi yıkmak; cunta hükümeti kurmaktır.

Fakat darbecilerin gözden kaçırdıkları bir şey vardı. O da Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın karizmatik siyasi liderliği ve bu liderliğinin Türk halkının geniş kitleleri üzerinde bulduğu karşılıktı. Erdoğan'ın medyadan yaptığı açıklamasıyla, halkı demokrasiyi ve halkın iradesiyle seçilmiş hükümeti korumaya çağırması; bu çağrının neticesinde de, yurt genelinde on milyonlarca insanın sokağa-meydanlara çıkması, başka türlü nasıl izah edilebilir.

Dünya genelinde eşi görülmemiş bir kanlı darbe girişimi, 15 Temmuz gecesi, ölümü bile hiçe sayarak göğsünü ülkesine, milletine, liderine, demokrasiye siper eden Türk halkının bağrından çıkmış silahsız-sivil halkın pasif direnişi ile akamete uğratılmıştır. Devamında da on milyonlarca insanın sokaklarda-meydanlarda tuttuğu demokrasi nöbetleriyle bertaraf edilmiştir.

Bu Türk tarihinin kaydettiği en kanlı darbe girişiminde, halkın vergileriyle alınmış silahlar, halka hizmet etmek, halkı iç ve dış tehditlere karşı korumak amacıyla istihdam edilmiş, maaşlarını da halkın ödediği vergilerden alan bir grup silahlı kuvvetler personeli tarafından, halkın üzerine yöneltilmiştir. Bu caniler tarafından, halka karşı her türlü ağır silah (tank, helikopter, savaş uçağı da dâhil) kullanılmıştır. Bu kökü dışarıda olan en kanlı darbe girişiminde geride 250'den fazla Şehit, 2193 Gazi, 11 kez bombalanmış TBMM, Cumhurbaşkan-

lığı Külliyesine saldırılar, Milli İstihbarat Teşkilatı'na saldırı, Polis karargâhlarına saldırılar, medya kurumlarına yönelik saldırılar kalmıştır (Cumhurbaşkanlığı, 2018).

15 Temmuz darbe girişiminin öteki askeri müdahalelerden farklı kılan yönler şöylece özetlenebilir: Bu girişim darbenin gelişimi ve ortaya çıkış dinamikleri, sergilediği nitelikleri ve sebebiyet verdiği sonuçları bakımından farklılıklar taşır (Alkan, 2017).

Darbe girişiminde TRT stüdyolarını basan darbeciler, öteki darbelerdeki gibi bir usulü tercih ettiler. Saat 00.02 sularında (Miş vd., 2016), Ankara'da, TRT stüdyolarına baskın yapan darbeci hain askerler, haber spikerine zor kullanarak okuttukları bildiride, 1960 ve 1980 darbelerinde olduğu gibi:

- Atatürk'ün kurduğu rejimin tehlikeye düşmüş olduğunu,
- Ülkeyi kurtarmak amacıyla demokrasiye müdahale edildiğini,
- Uluslararası anlaşmalarla belirlenmiş taahhütlere bağlı kalınacağını,
- Yeni bir anayasa hazırlık sürecinin başlatılacağını,
- Ve bu amaçlarla ülke genelinde sıkıyönetim ilan edildiğini,
- İkinci bir emre kadar yine ülke genelinde sokağa çıkma yasağı ilan edildiğini açıkladılar (Alkan, 2017).

Ancak bu ihanet teşebbüsü, daha önce 1960 ve 1980 darbesinden oldukça farklıdır: Öncelikle vurgulamak gerekir ki halkın sokaklara dökülüp, sokağa çıkma yasağına uymayacaklarını göstermesi, darbeyi meşruiyet zemininden uzaklaştırmıştır. Böylesi bir durum, Türk siyasi tarihinde daha önce yaşanmış olan darbelerde görülmemiş bir durum olup, Türkiye siyasi hayatında bir ilktir.

Darbe teşebbüsünü yapanların kimliklerini açıklamayıp, halktan saklamaya çalışmaları da bir diğer ayırt edici unsur olarak karşımıza çıkar. Komuta kademelerini de açıklamaktan kaçından darbeciler, kanlı girişimi gerçekleştirdiği 15 Temmuz gecesinde, kendileri ile ilgili olarak yalnızca “Yurtta Sulh Konseyi” adını deklare ettiler. Daha önceki askeri müdahalelerin tamamında (1960, 1980 askerî darbeleri, 1971 muhtırası ve 28 Şubat süreci), darbeciler, kimliklerini kamuoyuna açıklamışlardı.

Öte yandan, hain emellere hizmet ettikleri açık bir şekilde ortada olan darbecilerin, Türkiye'nin toplumsal ve siyasal hayatının en önemli kurumlarına yönelik olarak silahlı ve kanlı bir şekilde saldırıya geçmişlerdir. Özellikle de Türk milletinin iradesi ile teşekkül etmiş olan Cumhurbaşkanlığı'na ve Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne alenen saldırmışlardır. Durum bununla da kalmamış, eli kanlı katiller, kendilerine karşı çıkan ve direniş gösteren halka yönelik olarak açık ve kanlı bir şekilde saldırıya geçmişlerdir. Öyle ki saldırılar da savaş uçağı, helikopter ve tank da dâhil her türlü ağır silah, acımasızca kullanılmıştır. Bütün olup bitenler, daha önceki darbelerde ve Türk siyasi tarihinde görülmüş olaylar değildir.

Bu kanlı girişimi önceki müdahalelerden farklı kılan bir diğer temel fark da bu darbenin, ordu hiyerarşisi ya da ordu içindeki bir grup tarafından ve kendi iç dinamikleri ile yapılmadığı gerçeğidir. Darbe teşebbüsünde bulunanlar, ordu hiyerarşisinin dışından Fethullahçı Terör Örgütü (FETÖ) (Miş vd., 2016) tarafından yönlendirilmiştir. Bu da ordu içinde desteğin sınırlı kalmasına zemin hazırlamıştır. Zira I. Ordu Komutanı'nın darbe teşebbüsünün hemen akabinde, bu kalkışmaya karşı sert bir açıklamada bulunması da ordu içerisinde, darbecilerin destekçilerini artmasını engellemiştir.

Polis Teşkilatının Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın tarafında yer alması ve darbeye karşı halk ile birlikte mücadele etmesi de, darbenin bertaraf edilmesinde etkili olmuştur. 15 Temmuz ihanet teşebbüsünü, 1960 ve 1980 darbesinden farklı kılan bir diğer husus da darbe girişiminin, silahlı kuvvetlerin faaliyet alanı, mesleki profesyonellikleri ile ilgili ya da geleneksel olarak ifade edilen Atatürk İlke ve İnkılaplarını korumak gibi hususlarla açıklanabilmesinin mümkün olmadığıdır.

Halkın 15 Temmuz gecesinde sokaklara dökülüp darbeye geçit vermemesi, Türk Milletinin, demokrasi tarihine atılmış şanlı bir imzadır. Halkın darbeye ve darbecilere direnmek için sokaklara dökülmesinde birçok unsur etkili olmuştur. Bunların başında, iç ve dış güçlerin birkaç yıldır süregelen çabalarına rağmen (PKK'nın hendek olayları, İŞİD bombaları, 17 ve 25 Aralık olaylarında olduğu gibi) darbeciler, darbeye yönelik uygun toplumsal-psikolojik zemini hazırlamada başarılı olamamalarıdır. Buna ilaveten süreç TRT'de okunan darbe bildi-

risi, Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın canlı yayında halkı sokaklara çağırması ve camilerden okunan salalar halkın, kendi seçtikleri siyasi kurum ve liderlerine sahip çıkmak için sokağa inmelerinde etkili olmuştur (Miş vd., 2016).15 Temmuz kanlı kalkışması, öncelikle Cumhurbaşkanımız Recep Tayip Erdoğan'ın dirayetli liderlik tutumu ve davranışları ile önlenebilmiştir.

Buna ilaveten Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde toplanan milletvekillerinin partiler üstü bir uzlaşısı ve mutabakat sergilemesi de darbenin başarıya ulaşmasının önüne çıkan bir başka engeldir. Hepsinden önemlisi de bu kanlı kalkışma, Türk milletinin sabaha kadar süren direnişi sayesinde akamete uğratılmıştır. Bu süreçte, darbe karşıtı güvenlik görevlilerimizin can siperane karşı duruşlarını da unutmamak gerekir (Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, 2016).

Son yıllarda ülkemizde bilişim teknolojilerinde yaşanan gelişmeler ve çeşitlenmeler de darbecilerin, darbe sürecini istedikleri gibi kontrol etmelerini engellemiştir. Önceki müdahalelerde, TRT'yi ele geçiren darbeciler maksatlarına ulaşmada zorlanmamışlardır. Ancak 15 Temmuz kalkışmasında, medyadaki çeşitlilik ve karşı çıkış sayesinde, darbeciler süreci istedikleri gibi yönetememişlerdir. Bu da darbenin başarısızlığında etkili olan bir başka faktör olarak kabul edilebilir.

15 Temmuz kanlı kalkışmasında Türk milletinin sergilediği şanlı direniş, Türk demokrasi tarihi açısından yeni ve parlak bir sayfanın açılmasına da kapı aralamıştır. Bu yaşananlar Türkiye'de asker – devlet, darbeler – demokrasi ilişkilerinin yeniden tanımlanmasına yönelik, yeni sosyolojik bakış açılarının geliştirilmesinin kaçınılmaz bir zorunluluk olduğu hakikatini de, açık bir şekilde ortaya koymuştur.

Genel Değerlendirme ve Sonuç

Dün olduğu gibi bugün de ordu, Türk toplumunun en stratejik kurumlarından biridir. Askeri elitler de Türk iktidar seçkinlerinin en önemli unsurlarından birini teşkil ederler. Türk Silahlı Kuvvetleri, diğer birçok ülkeden farklı olarak, ülke savunması ve güvenliğinin yanı sıra, toplumsal gelişme ve modernleşme sürecinde de önemli roller üstlenmiştir.

Türk toplumu, jeopolitik ve jeostratejik açıdan dünyanın en önemli bölgesini kendine vatan edinmiştir. Bu da güçlü ve dinamik

bir orduyu kaçınılmaz bir ihtiyaç haline getirmiştir. Son yıllarda dünyada ve bölgemizde yaşananlar da bu zorunluluğu açık bir şekilde gözler önüne sermektedir.

Bu yüzden Türk milleti, milli gelirinden hatırı sayılır bir payı ülke güvenlik ve savunma giderlerine ayırmak zorundadır. Bütün bunların neticesinde, Türk silahlı kuvvetleri, dünyanın en güçlü orduları arasında yer alır. Son bulgulara göre ordumuz, 2017 yılında dünyanın en güçlü 8. ordusu konumundadır.

Türk silahlı kuvvetlerinin, toplumsal yapı içindeki konumundaki farklılığı izlerini tarihsel ve toplumsal sebeplerde aramak gerekir. Türk milleti, binlerce yıldan beridir, içinde bulunduğu şartların da bir sonucu olarak askeri açıdan daima güçlü olmak mecburiyeti içinde olmuştur. Türk devletleri zincirinin en güçlüsü ve Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nden önceki son halkası olan Osmanlı İmparatorluğu'nun toplumsal hayatında da askeriyenin ayrı bir yeri ve önemi var idi.

Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde de ilk modernleşme ve batılılaşma teşebbüsleri, ordu kurumunda başlamıştır. Bu durumun doğal bir neticesi olarak toplum batı tarzı değerlerle ve hayat biçimleri ile ilk olarak ordu üzerinden tanıştı. Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kurucu kadrosu da büyük ölçüde ordu mensupları arasından çıktı. Türk İnkılabı'nın mimarı ve Türk Milleti'nin lideri Gazi Mustafa Kemal Atatürk de, Osmanlı Devleti'nin zaferlere imza atmış bir subayı idi.

Ordu kurumunun, aktif siyasetten uzak durması, toplumun ve milletin bekası bakımından hayati derecede büyük önem arz eder. Gazi Mustafa Kemal Paşa da bu durumun farkında idi. Atatürk ordunun ve askerlerin aktif siyasetten uzak durmasının son derece büyük ehemmiyet arz ettiğini düşünenler arasında idi. Bu sebeple, siyasete girmek isteyen askerlerin, ordudan emekli olmalarını ya da görevlerinden istifa etmelerinin kaçınılmaz bir zorunluluk olduğunu vurgulamıştır. Zira bu durum ordu içinde ve askerler arasında, siyasi fikir farklılıklarının sebebiyet verebileceği çatışma ve problemlerin önlenmesi bakımından çok mühimdi.

Ordu ve siyasetin faaliyet alanların ayrı tutulmasındaki bu son derece isabetli geleneğe rağmen, Türk toplumu, çok partili siyasal hayata

geçişle birlikte, toplumsal ve siyasal hayatta askeri müdahalelere tanık olmuştur. Bunlar arasında 1960 İhtilali, 1971 Muhtırası ve 1980 Darbesi sayılabilir. Bunlara postmodern darbeler (28 Şubat 1997) ve emuhtıra (27 Nisan 2007) da ilave edilebilir. Toplumumuz son olarak da 17 Temmuz 2016'da, son derece kanlı bir darbe girişimi yaşamıştır.

Türkiye'de yaşanan askeri müdahalelerin genelinde, siyasi istikrarsızlık, ekonomik ve toplumsal hayatta artış gösteren problemler, ülkede artan şiddet ve terör eylemleri, siyasilerin bu problemlere çözüm üretmede yetersiz kalmaları gibi faktörler belirleyici rol oynamıştır. Bir başka önemli husus askerler genellikle, siyasal hayatta uzun süre etkili ve kalıcı olmak gibi bir niyet ve amaç içinde olmamışlardır. Ülkede belirli ölçülerde işleyen bir siyasi ortam tesisi edildikten sonra, yönetimi sivillere devretmek eğiliminde olmuşlardır.

28 Şubat sürecinde ise durum oldukça farklıdır. Bu müdahalede askeri elitlerin, Prof. Dr. Necmettin Erbakan'ın başbakan olduğu ülkenin meşru hükümetine ve başbakanına yönelik yaptırımı ve dayatmaları söz konusudur. Bu süreçte, devletin derinliklerine çöreklenmiş bir grup, arkasına büyük ölçüde silahlı kuvvetlerin desteğini de alarak, halkın iradesi ve desteğiyle, demokratik yollarla iktidara gelmiş olan Prof. Dr. Necmettin Erbakan ve Partisini iktidardan uzaklaştırmıştır. Bunu, dış güçler ile yakın ilişki ve iş birliği içinde sahneye koymuşlardır. Bütün bunları sahip oldukları, kontrol ettikleri sosyal, ekonomik, siyasal gücün yanı sıra, medyanın manipülasyon gücünü de kullanarak gerçekleştirmişlerdir.

Öte yandan, son yıllarda ülkede yaşanan toplumsal ve siyasal istikrar ve güven ortamı, Türk toplumunun toplumsal-ekonomik refah seviyesini oldukça artırmıştır. Bütün bunlara, ülkenin kaynaklarının etkili ve verimli kullanılması ve başarılı liderlik süreçleri de eklenince, Türkiye'de daha önce hayal bile edilemeyen ulusal ölçekli devasa projeler, ardı ardına hayat bulmaya başlamıştır. Bütün bu gelişmeler ise Türkiye'yi "hasta adam psikozunda" tutmayı hedefleyen dış güçlere ve iç iş birlikçilerine büyük rahatsızlık vermiştir. Ülkeyi 15 Temmuz'a götüren nedenlerden biri de bu hakikatte gizlidir.

Zira 15 Temmuz kanlı girişiminin vuku bulduğu dönemde ülkede, ne bir kaos ve karmaşa ve ne de bir siyasi istikrarsızlık söz konu-

sudur. Ekonomik ve toplumsal hayatta da bariz ve dikkat çekici problemlerin yaşandığı söylenemez. Hatta tersine, az önce de ifade edildiği gibi, toplumsal ve ekonomik hayatta hem istikrar ve hem de yıllardır özlemi çekilen bir gelişme trendi yakalanmıştır. Siyasi ve toplumsal hayatta da bir lider boşluğu ve sıkıntısı söz konusu değildir.

Fakat öyle görünüyor ki, ülkenin ve toplumun içinde bulunduğu bu durum bazı dış güç merkezlerini son derece rahatsız etmiştir. Buna ülke içinde bir grubun iktidar hırsı ve meşru hükümet ile girdiği rekabet de eklenince, dış güçler için gerekli iç iş birlikçi doğmuş oldu. Türk Silahlı Kuvvetleri'nin içine sızmış olan, kökü dışarıda Fethullahçı Terör Örgütü (FETÖ) mensupları, Türkiye tarihinde yaşanmış en kanlı darbesini sahneye koymaya kalktılar. Bu yaşananlar, Türk toplumunun yaşadığı en kanlı darbe girişimi olmanın ötesinde, sistemli ve kapsamlı bir terör olayıdır.

Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın başarılı liderliği ve etkili kriz yönetimi sayesinde bu kanlı bela bertaraf edilip, def edildi. Bu belanın bertaraf edilmesinde ülkenin meşru hükümetine, içinde bulunduğu toplumsal ve ekonomik istikrara, hepsinden önemlisi de, siyasi liderine sahip çıkan Türk halkının can siperane direnişinin ve şanlı karşı duruşunun rolünü de unutmamak gerekir.

KAYNAKÇA

- Alkan, H., *15 Temmuz'u Anlamak: Parametreler ve Sonuçlar*, **Bilig**, 79, 2017, 253-272.
- Amerikaninsesi**, *Dünyanın En Güçlü 10 Ordusu*, <https://www.amerikaninsesi.com/a/dunyanin-en-guclu-10-ordusu/3803717.html>, Erişim Tarihi: 16.02.2018,
- Demokrasi Nöbetlerine Katılanlar Hakkında Sosyolojik Bir Araştırma**, Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, Ankara, 2016.
- Arslan, D. A., **İslam Fobiniz Olmasın**, Mersin: Önder Yayınları, 2017.
- Arslan, D. A., **Elit Sosyolojisi**, Ankara: Phoenix Yayınları, 2007.
- Arslan, D.A., *Türkiye'de İktidarın Sosyolojik Anatomisi ve Türk İktidar Seçkinleri*, **Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 6-1, 2004, 1-25.
- Arslan, D.A., *Türkiye'nin Siyasi ve Toplumsal Değişme Sürecinde Ordu ve Türk Askeri Elitleri*, **Sosyoloji Araştırmaları Dergisi (Journal of Sociological Research)**, 6-1, 2003, 5-28.
- Arslan, D.A., **Who Rules Turkey: The Turkish Power Elite and the Roles, Functions and Social Backgrounds of Turkish Elites**, Guildford: University of Surrey (Unpublished PhD thesis), 1999.
- Buğra, A., **Devlet ve İşadamları**, İstanbul: İletişim Yayınları, 1995.
- Businessinsider**, *Ranked: The world's 20 strongest militaries*, Erişim Tarihi: 16.02.2018, <http://www.businessinsider.com/these-are-the-worlds-20-strongest-militaries-ranked-2016-4#no-10-turkey-11>.
- Cumhurbaşkanlığı **10 Questions to Understand 15 July Coup Attempt and Fetullah Terrorist Organisation**, Ankara: Cumhurbaşkanlığı Yayınları, 2016.
- Dodd, C. H., **The Crisis of Turkish Democracy**, Beverley: Eothen, 1983.
- Janowitz, M., **The Military in the Political Development of New Nations**, Chicago: The University of Chicago Press, 1971.

- Globalfirepower, *2017 Military Strength Ranking*, Erişim Tarihi: 16.02.2018, <https://www.globalfirepower.com/countries-listing.asp>
- Karpat, H.K., **Social Change and Politics in Turkey: A Structural-Historical Analysis**, Leiden: E.J. Brill, 1973.
- Lerner, D. & Robinson, R. D., *Swords and Ploughshares: The Turkish Army as a Modernising Force*, **World Politics**, October 1960, pp.: 19-44.
- Lewis, B., **The Emergence of Modern Turkey**, London: Oxford UP, 1961.
- Miş, N. (vd.), **15 Temmuz Darbe Girişimi Toplumsal Algı Araştırması**. İstanbul: Seta, 2016.
- Nordlinger, E. A., **Soldiers in Politics: Military Coups and Governments**, New Jersey: Prentice-Hall, 1977.
- Öztürk, M., **Ordu ve Politika**, Ankara: Gündoğan Yayınları, 1993.
- Perlmutter, A., **Political Roles and Military Rulers**, London: Frank Cass and Company Limited, 1981.
- Şen, S , **Silahlı Kuvvetler ve Modernizm**, İstanbul: Sarmal Yayınları, 1996.

MERKEZ-ÇEVRE ETKİLEŞİMİ BAĞLAMINDA TÜRKİYE'DE DARBE OLGUSU

Fahri YETİM*

ÖZET

Türk siyasetini anlamının en önemli anahtar kavramlarından birisi de merkez-çevre eksenidir. Kökenleri İbn Haldun'a kadar uzanan bu kavramın modern zamanlar Türk siyaseti üzerindeki etkileri Şerif Mardin tarafından ele alınmıştır. Her iki aydının bu konudaki yaklaşımlarından hareketle Türk siyasetini demokrasi sınavı açısından incelemek, ilginç bulguların ortaya çıkmasına yol açacaktır. Özellikle Cumhuriyet dönemindeki siyasete müdahale ve askeri darbelerde bu faktörün merkezi bir konuma sahip olduğu görülür. Denilebilir ki Türk demokrasisi bir yönüyle, siyasetin kitleleşmesiyle modern dönemlerde ortaya çıkan yeni toplumsal dinamikler karşısında bu dinamiklerin savuşturulması yönündeki siyasete müdahale ve darbe girişimlerinden ibarettir. Tek Parti dönemi sonrasında özellikle Demokrat Parti döneminde bu alandaki kapsamlı gelişmelerin yaşandığı süreçte, merkez-çevre diyalektiği adeta refleksif bir biçimde harekete geçmiş ve bu durum siyasetin doğal gelişimini etkilemiştir. Bu alanda öncü örnek konumundaki 27 Mayıs darbesi ve sonrasındaki 12 Eylül ve 28 Şubat darbelerine tarihsel sosyolojik perspektiften bakıldığında asıl dinamiğin merkez-çevre gerilimi ve bunun birtakım artçı uzantıları olduğu görülür. Dolayısıyla modern Türk siyaseti ve Türk demokrasisinin kronik bir sorunu haline gelmiş olan darbe olgusunun kapsamlı çözümlemesi için, bu olgunun en önemli dinamiklerinden biri olan merkez-çevre ekseninde ele alınması ve incelenmesi bir zorunluluktur. Aksi takdirde Türk demokrasisinin "tarihsel kaderi" görünür-

---

* Doç. Dr., Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi, fyetim@ogu.edu.tr

mündeki siyasete müdahale ve darbelerle ilgili değerlendirmeler, birtakım klişelerin ve bunun sonucunda ortaya çıkan şabloncu yaklaşımların etkisinden kendisini kurtaramayacaktır.

Bu çalışmada, yukarıda sözü edilen kuramsal yaklaşımdan hareketle son dönem Türk siyasetinde darbe olgusunun bir kritiği ve değerlendirmesi yapılacaktır. Çalışmada konuyla ilgili kuramsal kaynaklar, süreli yayınlar ve ilgili literatürden yararlanılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Türk siyaseti, Türk demokrasisi, Merkez, Çevre, Darbe.

THE PHENOMENON OF COUP IN TURKEY IN THE CONTEXT OF CENTER-PERIPHERY INTERACTION

ABSTRACT

One of the major key concepts necessary for a better understanding of Turkish politics is center-periphery axis. Tracing back to Ibn Haldun, the contemporary impact of this concept on Turkish politics is studied by Şerif Mardin. Looking at the Turkish politics in the light of the process of democratization and making use of the perspectives of both Ibn Haldun and Şerif Mardin would lead us to interesting results. This viewpoint based on the idea of center-periphery axis has been seen to be critical particularly in the military coup's and the attempts of intervention in the administration of Republican governments. It can be argued that the Turkish democracy, to a certain extent, consists of attempts of coup and intervention in politics aimed at the removal of these dynamics against new social forces emerging as a result of recent political massification.. In the aftermath of the single party regime and during the Democratic Party administration in particular, during which substantial changes took place, center-periphery dialectic was activated reflectively and this event affected the natural evolution of politics. Looking at the coup of May 27, the leading example of its kind, and the following coup's of September 11 and February 28 from a sociological point of view, one can see that the principal dynamic was the center-periphery tension and some ensuing repercussions thereof. Thus, in order to make a thorough analysis of the phenomenon of coup, which turned out to be a chronic problem of the modern Turkish politics and the Turkish democracy, accordingly, the center-periphery axis, the basic dynamic of this phenomenon, should be the starting point. Otherwise, all the views about the attempts of coup and intervention in politics, apparently "historical fate" of the Turkish democracy, are doomed to be affected by certain stereotypes and the ensuing conventional approaches.

This research, on the basis of the above said theoretical approach, will review the phenomenon of coup in late Turkish politics. The sources of the research are the theoretical works, periodicals and other relevant literature.

Key Words: Turkish politics, Turkish Democracy, Center, Periphery, Coup

Giriş

Türk modernleşmesi bir yönüyle Türkiye'nin demokratikleşme serüveninin öyküsünü içerir. Ancak bu öykü Türkiye'nin toplumsal gelişiminin kendine özgü yanları dolayısıyla oldukça farklı özellikler taşır. Çağdaş demokrasinin en önemli dinamiğini oluşturan orta sınıf (burjuva) oluşumunun Türkiye örneği bu farklılığın başlangıcını teşkil eder. Batı deneyiminden farklı olarak esas itibarıyla 19. yüzyılda Türk modernleşmesiyle birlikte ortaya çıkmaya başlayan orta sınıf olgusu, özellikle 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Türk siyasetinin belirleyici unsurlarından biri durumuna gelmiştir. Bundan dolayı modern Türk siyasetinin/Türk demokrasinin yapısal sorunlarının kapsamlı bir şekilde değerlendirilebilmesi için, orta sınıf oluşumunun şekillenmeye başladığı Tanzimat dönemine (1839-1876) inmek gereği söz konusudur. Asıl yönü itibarıyla bir bürokrasi ihtilalini oluşturan Tanzimat reform süreci içinde, zamanla Türk modernleşmesinin öncülüğünü de yapmış olan ilmiye/aydın, kalemîye/bürokrasi ve seyfiye/ordu üçlüsünden oluşan tarihsel ittifak bloğu ortaya çıkmıştır¹. Bu ittifak bloğu içinde bürokrasi zamanla güçlenerek sistemin en güçlü unsuru konumuna gelmiştir. Bu durum, II. Meşrutiyet döneminden itibaren Cumhuriyet dönemi de dahil olmak üzere bürokrasi açısından devletin adeta temellük edilmesi noktasına ulaşmıştır. Mehmet Doğan'ın da belirttiği gibi, 1908 Meşrutiyeti, bürokrasinin silah ve teşkilat (İttihat ve Terakki Cemiyeti) aracılığı ile iktidardaki yerini almıştır². Yer yer imparatorluğun son dönemlerindeki tarihsel sorunları ve Cumhuriyet'in kuruluş dönemi kaygıları çerçevesinde ortaya çıkan bu durum, aynı zamanda Türk modernleşmesi içinde siyasetin, dolayısıyla demokrasinin gelişimini de doğrudan etkilemiştir. Tanzimat'la birlikte bir taraftan ortaya çıkan yeni Türk aydını, matbuat ve eğitim yoluyla kamuoyunun oluşması, siyasal örgütlenme sürecine geçilmesi, temel haklar, mülkiyet gibi konularda yeni gelişmeler yaşanırken, diğer taraftan giderek beka sorununa dönüşen devletin varlık kaygıları, bürokrasiyi bir kontrol mekanizması olarak ön plana çıkarmıştır. Bu şekilde sözü edilen ittifak bloğu içinde bürokrasi, orduyu da gardına

¹ Hasan Bülent Kahraman, **Türk Siyasetinin Yapısal Analizi**, C 1, İstanbul 2008, s. 123.

² D. Mehmet Doğan, **Türkiye'de Darbeler Müdahaleler ve Siyasi Sistem**, Ankara 1990, s. 95.

arak asker-sivil bürokrat, aydın uyumu içinde bir araya gelerek devlet merkezli bir modernleşme hareketine öncülük etmiştir. Bu yapı içinde özellikle darbe dönemlerinde aydın kesimle zaman zaman önemli kırılmalar ve kopmalar yaşanmışa da ittifak her zaman kendisini yeniden üretebilme kapasitesini haiz olmuştur. Diğer taraftan siyaset, modernleşmeyle birlikte giderek kitleselleşirken sözü edilen kontrol mekanizması dolayısıyla siyasal sistemde sık sık gelgitler yaşanmıştır. Konuya geniş tarihsel perspektiften bakıldığında Türk siyasetinin demokrasi açısından, büyük ölçüde modernleşmeyle birlikte ortaya çıkan yeni toplumsal dinamikler karşısında bu dinamiklerin savuşturulması amacını taşıyan darbe girişimlerinden daha fazla bir şey içermediğini söylemek fazla abartılı bir yaklaşım olarak görünmemektedir. Giderek bir kısır döngüye dönüşen bu durumun anlaşılması ve aşılması için siyasete müdahale ve darbe olgusunun sosyolojik boyutunu oluşturan merkez-çevre etkileşimi ekseninde ele alınması bir zorunluluk gibi görünmektedir.

Merkez-Çevre Olgusu ve Türk Siyaseti

Merkez-çevre kavramının ve olgusunun otantik kökenleri, toplumbilimci İbn Haldun'un temel tarih felsefesini de oluşturan bedeviyet/hadariyet-medeniyet çatışması kuramındaki asabiyet teorisine kadar uzanır. Bu teoriye göre insanlık tarihinde sosyal hareketliliğin temeli, bedeviyetten/kırsaldan hadariyete/medeniyete doğru bir seyir izler. Her iki sosyal birimin bünyesinde barındırdığı asabiyetin³ etkisiyle

---

³ Asabiyet kavramının Türkçe karşılığı olarak kavmiyet, soydaşlık, hâkimiyet, istiklâl, emniyet ve menfaat gibi mülâhazalarla bir topluluğu teşkil eden fertlerin tabii ve tesirli bir şekilde birbirini tutmaları manasını ifade etmek üzere 'tutkunluk' tabiri kullanılır. Asabiyetin en büyük hususiyeti, kabile ve cemaati teşkil eden fertler arasında kuvvetli bir birlik, sağlam bir dayanışma, sürekli bir yardımlaşma ve tabiatın gelen bir koruma hissi, şuru ve inancıdır. İbn Haldun asabiyeti tarif ederken, "himaye, müdafaa, mutalebe ve ortaklaşa yapılan her türlü içtimai faaliyetler o sayede husule gelir. Memleketlerin fethi, zaptı, istilası, işgali, zaferlerin kazanılması bu şekilde tahakkuk eder" demektedir. İbn Haldun, **Mukaddime**, C 1, (Haz: Süleyman Uludağ), İstanbul 2004, s. 96. İbn Haldun, bedevilerin (şehirli olmayan zümreler) hadarîlere ve şehirlilere nazaran ahlaken ve diyaneten daha iyi durumda olduklarını, hayra, fazilete ve insani meziyetlere daha yakın bulduklarını, daha samimi, daha dürüst, daha namuslu, daha mert, daha misafirperver ve daha yiğit olduklarını öne sürmüştür.

ortaya çıkan bu durum, aynı zamanda makro ölçekte tarihin kendi iç determinizmini de oluşturur. Döngüsel/devrevi tarih felsefesinin esp-risini yansıtan bu olgu, klan toplumundan, imparatorluklara kadar tarihin genel seyrini de açıklayıcı niteliktedir. Buna göre asabiyeti daha güçlü olanın bedeviyetten, hadariyet/medeniyete doğru bir yönelimi vardır. Uzun vadede tarihteki uygarlık-barbarlık dikotomisini de içeren bu süreç, bedeviyetin merkeze gelerek asabiyetini kaybetmesine kadar sürer.

Modern anlamda merkez-çevre ilişkisindeki bu önemli boyut, devletin işleyiş mekanizmasını oluşturan bürokratik yapı ile siyasetin gelişmesi ve kitleselleşmesi ile ortaya çıkan demokrasi arasındaki ilişkide kendisini gösterir. Bu açıdan bakıldığında yapısal özellikleri itibarıyla beşeri unsuru memur olan ve hiyerarşik bir biçimde örgütlenen bürokrasinin, temelini halktan alan ve eşitlik esasına dayanan demokrasiyle karşı iki kutup olduğu görülür⁴. Bu yapısal farklılığa rağmen bu iki unsurun devletin rasyonel bir yapıya kavuşturulması, bireyin haklarının ve toplumun çıkarlarının yine rasyonel bir şekilde korunması ve pratiğe dönüştürülmesi konusunda işlevsel bir iş birliği söz konusudur. Ancak bu iş birliği, toplumsal taleplere dayanan hizmet anlayışıyla hareket etmek durumunda olan siyasi iktidarlarla, devletin mevcut yapısının korunması konusundaki bürokrasinin hassasiyetleri dolayısıyla çok sağlıklı bir şekilde yürümeyebilir. Bireyin ve toplumun haklarını koruyacak, menfaatini gözetecek ve ona bürokrasi-siyaset ilişkisinde etkin bir rol sağlayabilecek araçların varlığı, bu ilişkinin gelişmesinde oldukça belirleyicidir. Kısaca sivil toplum kuruluşları olarak adlandırılan bu araçlar bürokrasi-demokrasi, diğer adıyla merkez-çevre ilişkisinin geliştirilmesinde anahtar rolü üstlenirler.

Bu anlamda bir sorun olarak merkez-çevre etkileşimi, Osmanlı Devleti'nde siyasal ve ekonomik hayatın değişim sürecine girmeye baş-

---

Buna karşılık hadarilerin ise; nisbeten iki yüzlü, riyakâr, döneke, bencil, yalancı, menfaatperest, şekilci, hilekâr ve kurnaz olduklarını, bu farkın kaynağının da maddi şartlar olduğunu belirtmiştir. İki asabiyet arasındaki farkın da merkez-çevre gerilimini ortaya çıkardığını açıklamıştır. **a.g.e.**, s. 117.

⁴Gamze Aksan, Özlem Çelik, *Gerilim ve Uzlaşma: Demokrasi Ekseninde Bürokrasi ve Siyaset Üzerine Bir Değerlendirme*, **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, S 25 (2011), s. 7.

ladığı 18. yüzyılda ortaya çıkmaya başlamıştır. Devletin taşradaki yönetim anlayışının miras yoluyla birbirine geçen bürokrasi ve feodal beyler tarafından olmayıp, merkezden denetlenen bir ordu yapısına dayanması klasik anlamda bir merkez-çevre sorununun temelini oluşturmuştur. Sorunun kökenlerinden biri de, kurucu öge olarak merkezin, Osmanlı öncesi soylular zümresinden kalan izlere ve yıldızları Osmanlılarla birlikte parlayan taşralı bazı güç ve ailelere karşı duyduğu kuşku olmuştur⁵. Yönetici “askeri sınıfın” taşradaki tüccar karşısındaki statü üstünlüğü modernleşmenin ivme kazandığı 19. yüzyıl sonlarına kadar devam etmiştir. 19. yüzyıla gelindiğinde Osmanlı Devleti’nde merkez-çevre ilişkileriyle ilgili üç ana sorun söz konusu olmuştur. Bunlar kısaca; gayrimüslim grupların Osmanlılık şemsiyesi altında, ulus-devlet yapısı içinde bütünleştirilmesi, çevrenin Müslüman öğeleri için aynı şeylerin yapılması (mozaik yapıya düzen verilmesi) ve ulusal topraklardaki bu birbirinden ayrı öğelerin siyasal sisteme anlamlı bir şekilde katılımının sağlanması şeklinde idi⁶. Milli Mücadele ve Tek Parti döneminde ise bu alandaki sorun; Anadolu’nun temel grupları arasındaki çizginin parçalanabileceği konusundaki korku olmuştur.

Türk modernleşmesinin yapısal sorunları içinde kitle iletişim araçlarının ve kültürel hayatın gelişimi, paradoksal bir biçimde her zaman var olmuş olan “büyük” kültür ile “küçük” kültür arasındaki uçurumu daha da derinleştirmiştir. Bu dönemde İslamiyet ve onun kültür mirasına sarılmak, çevreyi yeni bir kültür çevresiyle bütünleştiremeyen merkeze karşı çevrenin verdiği bir tepki olmuştur. Böylece zamanla “gericilik” merkezleri haline gelen taşra, laikleşme politikaları karşısında önemli olan üst ve alt sınıfları da kapsayarak bir muhalefet potansiyeli haline gelmiştir. Diğer taraftan, Osmanlı başkentindeki alt sınıfları da (modernleşme hareketine katılımı güçlü çeken kimse-ler) içine çeken bu olgunun merkeze nüfuz etmeye başlamasıyla birlikte, bu çevrenin karşısına direnç unsuru olarak modernleşme düşüncesi konusunda çok az taviz veren bir bürokrasi sınıfı çıkmıştır. Bütün Cumhuriyet tarihinde özellikle Tek Parti döneminde bu iki grup

---

⁵ Şerif Mardin, *Türk Siyasasını Açıklayabilecek Bir Anahtar: Merkez-Çevre İlişkileri*, **Türkiye’de Toplum ve Siyaset; Makaleler** 1, İstanbul 1991, s. 33.

⁶ Mardin, *a.g.m.*, s. 40.

arasında diyalektik bir gerilim yaşanmıştır.Yeni dönemde I. TBMM'ndeki II.Grup, II. Meclisteki TPCF, merkezdeki çevrenin politik temsilcisi konumunda yer almıştır. Türkiye devletini kuranlar, Cumhuriyetin geliştirdiği halkçı temalara rağmen, kökten devrimci olmayan bürokratik bir zihniyetten hareket ederek devletin güçlendirilmesi amacıyla merkezin güçlendirilmesi, yani çevreye karşı partinin güçlendirilmesini düşünmüşlerdir. 1930'lardan itibaren köy ve köycülük politikalarıyla çevreden merkeze doğru olabilecek hareketlilik kontrol altında tutulmaya çalışılmıştır. Tek Parti döneminde, modernleşmeyi bir kültürel ve estetik dönüşüm programı olarak gören ve bunun tedricen “sosyal modernleşme” yaratacağını düşünen bir ideolojiyi benimseyen bir siyaset anlayışı uygulanmıştır. Bu yüzden Cumhuriyetin benimsediği siyasetlerin aktarılması konumundaki biricik parti olan Halk Fırkası, kırsal alandaki çevreyle yeterli ilişkiyi kuramamıştır. Cumhuriyet devriminin yapısal değişimi hedeflemekten çok, ulusal kimlik simgelerinin yaratılmasına verilen enerji sonunda taşrada köylüler kredi, sosyal yardım ve Türkiye'nin bazı bölgelerinde de korunmak için halk, hâlâ eşrafa dayanmak zorunda kalmıştır. Bu alanda Cumhuriyetin resmi politikası, Anadolu'nun dama tahtasına benzeyen yapısını hiç sözünü etmeden reddetmek olmuştur⁷. Cumhuriyet ideolojisinin benimsettirildiği kuşaklar da böylece yerel, dinsel ve etnik grupları Türkiye'nin karanlık çağlarından kalma gereksiz kalıntılar olarak görüp reddetmişlerdir. Böylesi bir ortamda Halk Partisinin bazı önde gelen üyeleri tarafından 7 Ocak 1946'da kurulan Demokrat Parti, bir eşraf partisi olmaktan çok kırsal kitlelerin ve onların başında bulunanların kuvvetle destekleyeceklerini düşündüğü bir siyasi ideoloji ile başarıya ulaşacağını uman bir parti olarak kurulmuştur. Adalet, refah ve koruyucu devlet düşüncesinin ağır bastığı iç konjunktürde bu kez durumu hemen ele geçirip kendi çıkarı için kullanabilen güç ise çevre olmuştur.

II. Dünya Savaşı sonrasında yaşanan konjunktür değişikliği Türkiye'de sosyo-ekonomik paradigma değişikliğini de beraberinde getirmiştir. Eski rejimin ilerlemeci, kültürel dönüşüm programı yerine “maddi kalkınma”yı kutsayan ve bunu muhafazakârlıkla harmanlayan bir ideoloji, bu dönemden itibaren etkili olabilecek siyasal hareketlerin

---

⁷ a.g.m., s.52.

düşünsel arka planını oluşturmuştur. Bir anlamda “tarihsel ilericilik” yerine “güncel ilericilik” anlayışı ön plana çıkmıştır. Bu ortamda DP'nin kurulması ilk aşamada muvazaa endişelerini gündeme getirmişse de ilerleyen dönemde bu partinin merkez karşısında toplumsal muhalefetin gerçek adresi haline gelmesi fazla zaman almamıştır. Partinin 1946 seçimlerinde uğradığı haksızlıklar kitlelerin (çevrenin) direncini bilemiş ve tek dereceli, genel ve eşit oy ilkesine dayalı yeni seçim kanununun 16 Şubat 1950'de yürürlüğe girmesiyle Türk demokrasi tarihinde, dolayısıyla merkez-çevre hareketliliğinde yeni bir dönem başlamıştır. Bu seçim kanunu sonucunda 14 Mayıs 1950'de, Demokrat Parti'nin iktidara gelmesiyle bu açıdan yeni bir gelişme ortaya çıkmıştır. Bu hareketten sonra bu zamana kadar geçerli olan muhalefetin iktidar olması konusundaki sınırlamalar, yerini iktidarın belli bir noktada tutulması ilkesine bırakmıştır ki bu anlayış, bundan sonraki süreçte darbe mekaniğinin temel esprisini oluşturmuştur. 1950'lerden itibaren doğrudan ve dolaylı ordu müdahalelerinin fazlasıyla görülmesinin temel sebebi de budur⁸.

DP'nin gelişmeyle benimsenen kalkınmacılık düşüncesi, II. Dünya Savaşı sonrasındaki İkinci Demokrasi dalgası içinde demokrasiyi de içererek bu yöndeki alt yapının geliştirilmesi şeklinde değerlendirilmiştir⁹. DP'nin on yıl sürecek iktidarı döneminde sürekli vurguladığı popülist demokrasi söylemi içinde bu hususa çok geniş verilmiştir. Kalkınma ve demokrasi arasındaki bu ilişkiyi tarihsel bağlamı ve Doğu Asya ülkeleri örneğinde değerlendiren M. Şükrü Hanioğlu ise, bu ilişkinin çok anlamlı olmadığını, bunun daha çok paternalist/otoriter rejimleri şekillendirici etkisinden söz ederek, bu konuda tutarlı sonuçlar verebilecek bir şablonun bulunmadığını ifade etmiştir¹⁰. Konumuz açt-

---

⁸ Kurtuluş Kayalı, **Ordu ve Siyaset 27 Mayıs-12 Mart**, İstanbul 2000, s. 205.

⁹ M. Lipset, W. W. Rostow ve G. Almond dönem demokrasisini evrensel düzeyde bu şekilde ele alan entelektüellerden bazılarıdır.

¹⁰ Hanioğlu, aynı zamanda kalkınmacılığın bir ideoloji olarak ön plana çıkmasının liberal demokrasiye geçişi zorlaştırmasının yanı sıra içerdiği “devletçi modernleşmecilik” yöntemi sonucu demokrasiyi toplumun önceliği olmaktan çıkartabileceği dolayısıyla demokrasi ve çoğulculuk konusunda daha vahim bir duruma yol açtığını öne

sından bakıldığında bütün bunlara rağmen, DP döneminin söz konusu konjonktür ve belirtilen siyaset anlayışı sonucunda on yıllık iktidar dönemi boyunca merkez-çevre ekseninde geniş halk kitlelerini etkileyerek sosyo-politik denklemde önemli değişikliklere yol açtığı şüphesizdir¹¹. Konunun önemi de buradadır. Yaşanılan sosyo-ekonomik-politik değişimde varılan nokta, bürokrasi ağırlıklı merkezin “yeni siyaset” döneminde, geniş toplumsal kesimlerin etkisine giderek açık hale gelmiş olmasıdır. İktidar-muhalefet ilişkilerinin rayına oturmadığı politik kültürde siyasal sistem, genetik kodlarını harekete geçirecek bu sürece radikal bir tepki vermiştir¹². “Yeşil Devrim” olarak nitelendirilen 1950’de yaşanan iktidar değişikliği, çevrenin merkezde söz sahibi olmaya başlamasının Türkiye’deki versiyonu olarak görülmüştür. Söz konusu çok partili dönem boyunca yapılan bütün ampirik araştırmalar açık bir biçimde tarihsel blok içindeki entelijansiyanın, halk egemenliği ve onun doğal sonucu olan halkın istem ve tercihlerine duyarlı olan siyasal iktidar fikrini kabul etmekte isteksiz olduğunu göstermiştir. Tahmin edileceği gibi, söz konusu bürokratik seçkinler

---

sürmüştür. M. Şükrü Hanioglu, “Kalkınmacılığın Türkiye Serüveni”, **Sabah**, 24 Aralık 2017.

¹¹ İsmet Berkan, özellikle 1950 sonrası siyasetinin temel işlevinin en yoksul kitlelerin bulunduğu en dış çemberden en varlıklı kitlelerin bulunduğu daha iç çemberlere taşımak olduğunu belirtmiştir. İsmet Berkan, **Seçimi Kazanan İdare Fırkasıdır Çocuk**, İstanbul 2014, s. 102.

¹² On yıllık DP iktidarına rağmen bürokratik merkez, bu tepkiyi verebilecek konumdadır. Bu süreçte merkezin bu yöndeki gücü önemli bir aşınma dönemine girmiş olmakla beraber sistemik yapı ve zihniyet düzeyinde önemli bir güç kaybı yaşanmamıştır. Bunu iki örnekle açıklamak mümkündür. Çok partili döneme geçiş sürecinde bürokrasinin gücü konusunda Türkiye’nin demokrasi tarihçisi Kemal Karpat şu tespiti yapmıştır: “Türkiye’de bugünkü bürokrasi, memleketteki siyasi gelişmelerin ışığında epey değişmiş olmakla beraber, eskiden beri kökleşmiş alışkanlıkları ve becerisi dolayısıyla hala hükümetin siyasetini kendi zihniyet ve görüşlerine uygun kalıplara dökmek kudretine sahiptir.” Kemal H. Karpat, **Türk Demokrasi Tarihi**, Ankara 2008, s. 235. DP’nin on yıllık iktidar döneminin bürokrasi karşısındaki durumunu açıklayan bir başka örnek de Tanpınar’ın bu dönemdeki bir gazete köşe yazısıdır. Tanpınar, Milli meselelerdeki ihanetine rağmen büsbütün boş bir adam olmayan Ali Kemal’in Hürriyet ve İtilaf Fırkası Hükümeti için verdiği güzel örneği DP’ne uyarlamıştır. “Biz iktidardayız amma, devlet değiliz. Halâ muhalefetteyiz” der. Tanpınar’a göre İnönü aksiyonu karşısında da DP idaresinin vaziyeti bu şekilde idi. Ahmet Hamdi Tanpınar, “Yakın Tarihimiz Üzerine Dikkatler”, **Cumhuriyet**, 21 Temmuz 1960.

ülkedeki hem halkı, hem de siyasetçileri yetersiz buluyorlardı. Bu düşüncelere sahip bürokratik seçkinler, siyasal mevkileri ele geçirmiş olan çevre temsilcilerine sempati ile bakmaları olanaksızdı. Söz konusu seçkinler Demokratları, “Cumhuriyetin değerlerinin ve kurup korumak için çok savaştıkları kurumların özüne” bir tehdit olarak görmüşlerdir¹³. Cumhuriyet tarihinin ilk darbesi olan 27 Mayıs hareketinin temel dinamiği de budur. Bürokrasinin giderek güç kaybetme tehlikesi karşısında toplumdaki sosyal grupların bir kısmıyla ittifak yaparak gücünü yeniden tahkim etmektir söz konusu olan. Çok partili hayata geçişle birlikte siyasal katılımın ölçeği genişlemiştir. “Halk”, “emekçiler”, “inananlar” topluluk ruhunun yeni aktörleri olarak temayüz etmiştir. Zayıf siyasi kültür ortamında çoğulculuktan farklı bir milli irade, halkın iradesi vurgusu topluluk ruhuyla özdeşleşmiş kavramlar olarak yükselişe geçmiştir. Bu tür bir ortamda daha önce iktidarların hışmına uğrayan sosyal kesimler “adalet”, ve “hürriyet” mücadelesi başlatmışlardır. Bu mücadelelerde yükselen kültür gadre uğramışların ruhunu yüceltmıştır. Yapılan haksızlıkların topyekün topluluk ruhunu dile getirerek kendilerine ya da bütün topluluğa yapıldığı inancından yola çıkmışlardır. İktidarların topluluk ruhu üzerindeki fetişleştirmelerine karşıt bir başka fetişleştirme ile karşı koymuşlardır. Bu gruplar açısından söz konusu olan, kendilerince bir gün iktidar olduklarında “hesap sorulacak”tır¹⁴. Çok partili hayata geçişten sonraki dönemde sosyal hareketliliğin temelinde yatan politik saikler genellikle bu şekilde işlemiştir. Şerif Mardin’in de belirttiği gibi, her ne kadar Cumhuriyet tarihinde, merkezin örgütlenimine meydan okuyabilecek yoğun bir örgütsel temelin ortaya çıkması biraz daha zaman alacaksa da, Tek Parti yönetimine başarıyla meydan okumanın tam bu zamanda ortaya çıkması bir rastlantı değildir. 1950-57 arasında bürokrasinin gücüne ve prestijine indirilen darbeler, Türkiye’nin gelişmiş bölgelerinde DP’nin hem eşraf, hem de köylüler tarafından sevilmesini sağladı. Böylelikle oldukça yoğun bir şekilde geçilen bu sosyo-politik dar geçitte, CHP, gelecekte yapması gereken işin örgütlenme ve harekete geçirme olduğunu kavrayacak yerde, eski ideallerin korunmasına sınıksıya sarıldı. Böylece bürokratlar onu, en iyi iş birliği kurabilecekleri bir parti olarak seçtiler. Bu durumda Cumhuriyet Halk

¹³ Metin Heper, **Türkiye’de Devlet Geleneği**, Ankara 2006, s. 137-140.

¹⁴ Süleyman Seyfi Ögün, **Türk Politik Kültürü**, İstanbul 2000, s. 61.

Partisi “bürokratik” merkezi, Demokrat Parti’nin ise ‘demokrat’ çevreyi temsil ettiğini ileri sürmeyi sağlayacak sağlam nedenler ortaya çıkmış oluyordu¹⁵.

27 Mayıs askeri darbesinin sosyolojik analizini yapan entelektüellerden biri olan Kemal Karpat, darbe sonrasında bu ekibin bir kısmının öncülüğünde çıkan *Öncü* gazetesindeki “Türkiye’de Siyasi Parti Meseleleri” adlı yazı dizisinde konuyu şu şekilde değerlendirmektedir:

İnkâr edilemeyecek olan gerçek şudur: Türkiye’de sosyal gruplar teşekkül etmiştir. Cumhuriyet devriminin ortaya çıkardığı düşünce farklılıkları vardır. Menfaat ve sosyal adalet davaları vardır. Eski ve yeni arasında şiddetli bir mücadele vardır. Medeniyet ve kültür ışığını yeni gören halkımızın daha olgun bir seviyeye erişmek çabası vardır. ...Günümüzde demokrasinin sosyal gerçeklere dayandığını genel olarak belirtmeye gayret ettik. Hürriyet, eşitlik, adalet ve bunlara benzer ideallerin, ancak sosyal temelleri sağlam olan bir siyasi sistemde gerçekleşebileceğine inanıyoruz. Aksine olarak sosyal gerçeklerini iyi anlamamış ve bunları siyasi sisteme mal edememiş bir rejim dengesiz kalır, gerici hatta mürteci olur. Sosyal grupları tanımayan, bunların gerçek görüşlerinin meydana çıkmasına imkân vermeyen bir demokrasi az zaman sonra diktatörlüğe sapar, orada da kalır¹⁶.

Karpat, yazı dizisinin üçüncü bölümünde ise milliyetçiliği totaliterlikle bir gören ve Cumhuriyet’in ilk yirmi senesinde hâkim olan bir zihniyetin, milletin sosyal gruplardan teşekkül ettiğini kabul etmek istemediğini, bu zihniyetin mümessillerinin sosyal grup meselelerinin siyasete intikalini milli birliği parçalayacak mahiyette gördüklerini ve bunun çok yanlış bir düşünce olduğunu belirterek, bu konuda daha önceki Şerif Mardin’in tespitiyle buluşmuştur. Karpat, tecrübe göstermiştir ki sosyal grupların milli bir bütün içindeki yerlerini daha iyi anlamaları ve değer ifade ettiklerini sezmeleri durumunda milli bütünlüğü daha iyi koruyup ona bağlanacaklarını ifade etmiştir. Karpat ay-

¹⁵ Mardin, a.g.m., s. 59.

¹⁶ Kemal H. Karpat, “Demokrasi ve Sosyal Gruplar”, *Öncü*, 17 Aralık 1960.

rica, Türkiye'nin milli birliğinin herhangi bir sosyal tartışmayı kolaylıkla göğüsleyebilecek kadar güçlü olduğunu söyleyerek bu konudaki toplumsal olgunluğa dikkati çekmiştir¹⁷.

Bu analizlerin de işaret ettiği gibi Türk siyasi sisteminin, partilerin sosyal taban sorununun yanı sıra sosyal gruplar ve bunların siyasi sistem içindeki temsilleri açısından önemli sorunlar taşımakta olduğu görülmektedir. Karpat'ın sözünü ettiği eksikler, 27 Mayıs 1960 sonrasında da devam etmiştir. Darbe sonrasında 1961 anayasası ile oluşturulan kapsamlı vesayetçi yapı, zamanla bu durumu daha da kronikleştirmiştir¹⁸. Siyasi temsilin sosyal gruplar açısından yetersizliği popülisti besleyici etki yapmıştır. Her şeye rağmen, 1960'lardan sonraki toplumsal uyanış karşısında siyasal sistemin tıkanması bürokratik darbe mekaniğini yeniden harekete geçirmiş ve bu durum 12 Mart 1971 Muhtırası ve 12 Eylül 1980 darbesine giden yolu açmıştır. Aynı durum önemli ölçüde 28 Şubat 1997 darbesi ve sonrasındakiler için de söz konudur. Bu darbelerle ilgili tezimiz doğrultusundaki değerlendirmeyi yapmadan önce adı geçen darbelerin genel sebeplerini kısaca hatırlamakta yarar görülmektedir.

Bu arada darbe konusunda bir anti parantez olarak, Soğuk Savaş döneminde Amerika'nın, daha çok üçüncü dünya ülkelerinde gerçekleştirdiği darbeler karşısında verilen bağımsızlık mücadeleleriyle ilgili olarak bu ülkelerdeki mücadelelerin fikir önderlerinin konuşmalarını içeren bir derleme kitabın, yazar Fethi Naci tarafından 1960'larda Türkçeye çevrilmesi önemlidir. Zira bu kitaptaki metinler genel olarak bir taraftan bağımsızlık yönündeki düşüncelere ve mücadelelere ilham verirken, diğer taraftan darbe mekaniğinin süreklilik kazanması yönündeki etkisinin de göz ardı edilmemesi gerekir. Bunlardan Brezilya örneğini oluşturan Pedro Motta Lima'nın "Devrim ve Demokrasi Me-

---

¹⁷ Kemal H. Karpat, "Siyasi Partiler ve Sosyal Meselelerimiz", **Öncü**, 20 Aralık 1960.

¹⁸ Bu yapının özelliklerinden bazıları şunlardır: İki meclisli bir sistemin getirilmesi. Bu meclislerden biri olan Cumhuriyet Senatosuna üye olmak için bazı özel şartların aranması. Bunun yanında Meclisin çıkardığı kanunları denetlemek üzere bir Anayasa Mahkemesinin ihdas edilmesi. Ayrıca 1960 öncesinde örneği yaşandığı gibi, tek bir partinin Mecliste ezici çoğunluk elde etme ihtimalini bertaraf etmek üzere seçimlerde çoğunluk sistemi yerine nispi temsil sisteminin getirilmesi...Ed. Mümtaz'er Türköne, **Siyaset**, Ankara 2005, s. 438-439.

seleleri” adlı metinde; “devrim, eğer oligarşik sistemin temellerini yıkmışsa, adil ve eşitlikçi bir toplumun ilk şartlarını yaratmışsa biçimlerden bağımsız olarak muhtevası bakımından derinden demokratiktir” denilmektedir. Metnin bir diğer bölümünde ise, “en büyük tehlike demokratik biçimlere karşı özellikle hassas grupların (aydınlar, orta tabakalar) uzaklaşmaları ölçüsünde devrimin sosyal temelinin daralmasıdır. Kitlelerin siyasi iktidara katılmasının önemsenmemesi daha da tehlikelidir. Bu önemsemeyiş, bazan, kitlelerle temasın tamamıyla kaybına, iktidara demagogların gelmesine ve devrimin bürokratik ve burjuvaca yozlaşmasına yol açmaktadır”¹⁹ şeklindeki değerlendirmeler ise Türkiye’deki durumla ilgili mentalite farklılığını yansıtmaktadır. Bu alanda kitaptaki diğer bir vurgu da, devrim konusunda üniversite gençliği ile ordu arasındaki iş birliği konusu olmuştur.

Tekrardan Türkiye’deki darbelerin genel sebeplerine dönecek olursak; 27 Mayıs’tan, 28 Şubat’a tüm askeri darbelerin ortak temel nedeniyle ilgili olarak, toplumdaki tüm sınıf ve katmanların ülke yönetiminde karar sahibi olabildiği bir demokrasinin yokluğundan söz edilebilir. Gerek Türkiye’deki devlet organları, gerekse egemen siyasi güçler özgürlükçü, katılımcı bir demokrasiyi henüz tam anlamıyla içlerine sindirememişlerdir. Bu açıdan demokrasi, kökenleri Ali Suavi’ye kadar uzanan görüşe göre bu çevreler için bir tür “oyun”dur. 27 Mayıs, devlet yönetimindeki dengenin kendi aleyhine olarak bozulduğunu ve ekonomik durumuyla birlikte toplumsal ve siyasi konununun da hızla kötüleştiğini fark eden devlet bürokrasisinin, giderek güçlenen varlıklı sınıfların temsilcisi DP iktidarına karşı aydınlar, sivil ve askeri unsurları da yanına alarak gerçekleştirdiği bir eylemdir²⁰. Bir başka ifadeyle 27 Mayıs, DP politik liderliğinde kurulmuş olan büyük toprak sahipleri, ticaret burjuvazisi ve küçük ve orta köylülüğe dayalı popülist kalkınmacı muhafazakâr modernleşmeci bir hegemonya projesine karşı sözünü ettiğimiz çevrelerin verdiği bir tepkiydi. Bu şekilde bir değerlendirme darbenin merkez-çevre eksenindeki durumunu da çok iyi yansıtmaktadır.

¹⁹ Fethi Naci, **Az Gelişmiş Ülkelerde Askeri Darbeler ve Demokrasi**, İstanbul 1966, s. 103-104.

²⁰ Muharrem Kılıç, **Soğuk Savaş’tan Bugüne Darbeler ve Devrimler**, C 2, İstanbul 2013, s. 34.

12 Mart Muhtırası ise, 1961 Anayasasının getirdiği göreceli özgürlük ortamında yaşanan toplumsal uyanışa yine asker-sivil bürokrasinin verdiği bir tepki olmuştur. Bir yönüyle anti parlamentarist Baasçı yanları olan bu girişimin, 27 Mayısçı reformist-kapitalist taraflarının yanı sıra, daha çok genelkurmay çevresince önerilen otoriter-kapitalist çizgisi olmak üzere üç boyutu söz konusudur. Dönemin Genelkurmay Başkanı Memduh Tağmaç'ın bu meyandaki, "Toplumsal uyanış ekonomik gelişmeyi aşmıştır. İhtilal olursa bu sefer 27 Mayıs değil, 1917 olur. Bu anayasa ile memleket yönetilemez"²¹ şeklindeki sözleri yeterince açıklayıcı niteliktedir. Sonuç olarak 12 Mart, sadece ülkedeki sosyal uyanışı değil, aynı zamanda bu uyanışın çarpık biçimde de olsa orduya yansıyan sistem dışı uzantılarını da ezerek mevcut sermaye düzeninin restorasyonunu yapmaya çalışmıştır²². Bu durumu Huntington'un bir önermesiyle ele alacak olursak; "toplumlar daha çok karmaşıklaştıkça ve sivil siyasi kurumlar güçlendikçe, ordular da daha muhafazakâr olurlar. Oligarşi dünyasında asker bir radikaldir; orta sınıf dünyasında bir katılımcı ve hakemdir; kitle toplumu ufukta görünmeye başlayınca mevcut düzenin tutucu muhafızı olurlar" şeklindeki savı Türkiye bağlamında, değerlendirildiğinde şu şekilde bir durum söz konusudur. Ordu bir zamanlar eğitilmiş orta sınıfın büyük bir oranını oluşturduğu halde, daha büyük bir iş adamları ve profesyoneller elitinin doğuşuyla bu konuma meydan okumuştur. Büyüyen orta sınıf içinde en önemli değişiklik, özel sektörde teknik personelin ve girişimcilerin sayısındaki artış ve devlet bürokrasinin öneminde görece gerileme olmuştur²³.

12 Eylül ve 28 Şubat da benzer saikler rol oynamıştır. Sistem konusunda klasik misyonu (uluslararası sistemin gereklerine uygun neoliberal kapitalist yapıya entegrasyon) yerine getirmeyi amaçlayan 12 Eylül, TSK içinde hiyerarşik bir yapıyla gerçekleştirilen bir darbe olmuştur. 28 Şubat darbesi ise Türk siyasal sistemi açısından çevre olarak görülen kesimlerin merkeze doğru hareket etmesini önlemek için

---

²¹ İsmet Akça, "Bir Darbenin Dinamiği ve Anatomisi: 12 Mart 1971 Muhtırası", **Toplumsal Tarih**, S 273 (Eylül 2016), s. 90.

²² Kılıç, **a.g.e.**, s. 55.

²³ William Hale, **Türkiye'de Ordu ve Siyaset**, İstanbul 1996, s. 278.

yapılmış bir darbedir. Sosyolog Sibel Eraslan'ın tespitiyle ifade edecek olursak; "28 Şubat'ın muhataplarından bir arkadaşım, biz birbirimizi annelerimizin ördüğü kazaklardan tanırdık" dediği 28 Şubat, "el örgüsü kazak giyen Anadolu çocuklarına hadlerini bildirmek için girişilmiş bir darbedir"²⁴ şeklinde değerlendirilmiştir. 15 Temmuz 2016 ise, klasik mekanizmasının bir bölümünü kullanmakla birlikte oluşum dinamikleri, amacı ve sonuçları itibarıyla diğerlerinden çok farklı bir şekilde ele alınmayı gerektiren durumdur. Tüm darbelerde Amerikan etkisi şeklinde bir dış dinamik söz konusudur. Yine tüm darbelerde Kemalizm bir tür meşrulaştırma aracı olarak kullanılmıştır²⁵. Tüm darbeler, Türk siyasi tarihinde önemli kırılmalara, demokrasi kayıplarına ve siyasi partilerin omurgasızlaştırılmalarına yol açmıştır.

Sonuç Yerine

Sonuç olarak tekrardan, Cumhuriyet tarihindeki merkez-çevre geriliminin ilk büyük komplikasyonunu oluşturan 27 Mayıs darbesine gelecek olursak, bu darbe artık değişmez gibi görünen düzenin korunmasıyla özdeşleştirilen merkez-çevre arasındaki tarihsel kopukluğu ortaya koymuştur. Bu darbeyle merkezin çevre karşısındaki eski kutuplaşması, yeni bir biçim kazanmıştır. Eski Cumhuriyetçi düzeni, yani zorlamaya dayanan düzeni koruyanların, değişme isteyenler karşısındaki kutuplaşmasına dönüşmüştür. Merkezin kendini bu şekilde yeniden tahkim etmesi karşısında çevre ise, bürokrasi karşıtı bir kimlikle ulusal düzeyde etkinlik gösteren bir partiye ve onun yerine geçenlere ülke çapında bir bağlanma elde etmiştir. Şerif Mardin'in de belirttiği gibi, eğer merkezin çevreye karşı izlediği politikalar daha yatıştırıcı olsaydı, çevrenin ulusal düzeyde birleştirici bir topluluğu beklemedik biçimde doğuran ortak düşünüş ve davranış tarzı, belki de bu şekilde kendini ortaya koyamayacaktı²⁶. Bunun sonucunda meydana gelen darbeler ise orta ve uzun vadede bu kopukluğu daha da derinleştirici etki yapmıştır.

²⁴ Sibel Eraslan, "Yarımkı 28 Şubat Davası", **Star**, 7 Ocak 2018.

²⁵ Hasan Bülent Kahramanbu durumu 27 Mayıs'ı sol Kemalist darbe, 12 Mart'ı sağ Kemalist darbe, 12 Eylül'ü bürokratik Kemalist darbe, 28 Şubat'ı laik Kemalist darbe, 27 Nisan'ı ulusalcı Kemalist darbe şeklinde tasnif etmiştir. Hasan Bülent Kahraman, "Hangi Kemalizm Bitmeli?", **Sabah**, 30 Mayıs 2012.

²⁶ Mardin, a.g.m., s. 61-62.

Bugünden bakıldığında ise görünen sonuç şu şekildedir: Tıpkı merkez-çevre ekseninde yaşanan gelişmelerde olduğu gibi, darbe olgusu da Türk modernleşmesinin tarihsel bir sonucudur. Türkiye'nin kendine özgü tarihsel niteliklerden kaynaklanan devletçi modernleşme süreci artık belli bir olgunluk seviyesine gelmiş ve orta sınıf olgusunun etkisiyle toplumsal modernleşme aşamasına geçilmiştir. Bu alandaki zihniyet sorunu ise (yabancılaşma konusu dışında) büyük ölçüde erken dönemlerde aşılmıştır. Şimdiye dek bu alanda yaşanan kısır döngünün aşılması durumu, bu gerçekliğin görülmesine bağlıdır. Dolayısıyla darbe olgusuna bu açıdan bakıldığında diğer bileşenlerinin dışında bu konudaki asıl dinamiğin, modernleşme süreci içinde on yıllardır kendisi için rüşt ispatı kaygısı niteliğindeki çevrenin, “artık ben de varım” şeklinde açıklanabilecek taleplerine karşılık, devlet aklını ve gücünü temsil eden bürokratik merkezin bu oluşum ve taleplere karşı tepkisi olduğu görülür. Tıpkı daha önceki dönemlerde olduğu gibi, yeni dönemi anlamada da sosyolojinin zengin verileri bize bu konuda önemli imkânlar sunmaktadır.

KAYNAKÇA

Sürelî yayımlar:

Cumhuriyet, 21 Temmuz 1960.

Öncü, 17 Aralık 1960.

Öncü, 20 Aralık 1960.

Sabah, 24 Aralık 2017.

Star, 7 Ocak 2018.

Makale ve kitaplar:

AKÇA, İsmet, “Bir Darbenin Dinamiği ve Anatomisi: 12 Mart 1971 Muhtırası”, **Toplumsal Tarih**, S 273 (Eylül 2016), ss. 86-92.

AKSAN, Gamze, Özlem ÇELİK, “Gerilim ve Uzlaşma: Demokrasi Ekseninde Bürokrasi ve Siyaset Üzerine Bir Değerlendirme”, **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, S 25 (2011), ss. 1-10.

BERKAN, İsmet, **Seçimi Kazanan İdare Fırkasıdır Çocuk**, İstanbul 2014.

- DOĞAN, D. Mehmet, **Türkiye’de Darbeler Müdahaleler ve Siyasi Sistem**, Ankara 1990.
- İbn Haldun, **Mukaddime**, C 1, (Haz: Süleyman Uludağ), İstanbul 2004.
- ERASLAN, Sibel, “Yarınki 28 Şubat Davası”, **Star**, 7 Ocak 2018.
- HALE, William, **Türkiye’de Ordu ve Siyaset**, İstanbul 1996.
- HANİOĞLU, M. Şükrü, “Kalkınmacılığın Türkiye Serüveni”, **Sabah**, 24 Aralık 2017.
- HEPER, Metin, **Türkiye’de Devlet Geleneği**, Ankara 2006.
- KAHRAMAN, Hasan Bülent, **Türk Siyasetinin Yapısal Analizi**, C 1, İstanbul 2008.
- ....., “Hangi Kemalizm Bitmeli?”, **Sabah**, 30 Mayıs 2012.
- KARPAT, Kemal H., **Türk Demokrasi Tarihi**, Ankara 2008.
- ....., “Demokrasi ve Sosyal Gruplar”, **Öncü**, 17 Aralık 1960.
- ....., “Siyasi Partiler ve Sosyal Meselelerimiz”, **Öncü**, 20 Aralık 1960.
- KAYALI, Kurtuluş, **Ordu ve Siyaset 27 Mayıs-12 Mart**, İstanbul 2000.
- KILIÇ, Muharrem, **Soğuk Savaş’tan Bugüne Darbeler ve Devrimler**, C 2, İstanbul 2013.
- MARDİN, Şerif, “Türk Siyasetini Açıklayabilecek Bir Anahtar: Merkez-Çevre İlişkileri”, **Türkiye’de Toplum ve Siyaset; Makaleler 1**, İstanbul 1991.
- ÖĞÜN, Süleyman Seyfi, **Türk Politik Kültürü**, İstanbul 2000.
- NACİ, Fethi, **Az Gelişmiş Ülkelerde Askeri Darbeler ve Demokrasi**, İstanbul 1966.
- TANPINAR, Ahmet Hamdi, “Yakın Tarihimiz Üzerine Dikkatler”, **Cumhuriyet**, 21 Temmuz 1960.
- TÜRKÖNE, Mümtaz’er,(Ed.), **Siyaset**, Ankara 2005.

DARBELERİN DİNÎ MEŞRÛLAŞTIRIMI: CUMHURİYET SONRASI TÜRKİYE ÖRNEĞİ

Ejder OKUMUŞ*

ÖZET

Bu çalışmanın amacı, Türkiye'nin Cumhuriyet sonrası tarihine damga vuran darbeler zincirini dinî meşrûlaştırım boyutu bakımından incelemek ve anlamaktır. Bu amaç temelinde çalışmada araştırmacı, darbelerin bizatihi dinî özelliklerini ve dolayısıyla din ile meşrûlaştırılma boyutlarını anlamaya ve tahlil edip anlamlandırmaya çalışmaktadır. 1960 yılından itibaren Türkiye'de yaşanan siyasal yönetime darbe ve benzeri müdahaleler, bu çalışmanın uygulama alanıdır. Bu sınırlılık çerçevesinde 27 Mayıs 1960 askerî darbesi, 12 Mart 1971 (muhtıra), 12 Eylül 1980, 28 Şubat 1997, 27 Nisan 2007 (muhtıra), 17 Aralık 2013, 25 Aralık 2013, 15 Temmuz 2016 darbe ve müdahaleleri, dinin meşrûlaştırıcı boyutunun devreye sokulmasıyla sosyolojik, siyasal, sosyo-politik, teolojik yönleriyle dikkati çekmektedirler. Bu müdahalelerde din meşrûlaştırıcı bir güç olarak kimi zaman çok açık bir şekilde kendini gösterirken, bazen de dolaylı veya kapalı olarak varlık göstermektedir. Hem darbelerde rol alan aktörlerin, hem de darbelelerin engellenmesinde rol alan aktörlerin dinin meşrûlaştırım gücüne başvurmaları ve darbecilikleri ve darbe karşıtlıklarına dinden destek alma çabaları, din-siyaset, din askeri güç, din-toplum-siyaset etkileşimleri noktasında oldukça önemlidir. Buna bağlı olarak darbenin gerçekleşmesi ve başarıya ulaşmasında veya engellenmesinde ortaya çıkan yeni siyasal ve toplumsal durumun dinin meşrûlaştırma gücünün devreye sokulmasıyla ilgili olarak dini etkilemesi konusu da çok önemli bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır. İşte bu çalışmada darbelerin dinî meşrûlaştırım boyutları çeşitli yönleriyle anlaşılmasına,

---

* Prof. Dr. Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, Dini İlimler Fakültesi, Din Sosyolojisi Anabilim Dalı, ejder.okumus@gmail.com

tahlil edilmeye, anlamlandırılmaya çalışılmaktadır. Çalışmada yöntem olarak öncelikle genelde darbelerin dinî meşrûlaştırım boyutları, Cumhuriyet sonrası Türkiye’de yapılan darbeler örneğinde olguyla ilgili belge ve gözlemlere dayanılarak inceleme yoluna gidilmektedir. Bu çerçevede elde edilen veriler analiz edilmekte ve çalışmanın bulguları ortaya konulmaktadır. Modern Türkiye’de darbeler, muhtıralar, darbe girişimleri ve bu darbe, muhtıra ve darbe girişimlerine toplumun çeşitli sınıf ve katmanlarının bazen kabulcü, bazen pasif reddedici, bazen de aktif reddedici tepkileri gerçekten de dinî ve toplumsal bakımından çok önemli boyutlara sahip olması itibariyle mühim sosyolojik veçheler barındırmaktadır. Bu noktada konu, din sosyolojisi açısından da oldukça ilginç ve mühim boyutlara sahiptir.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, darbe, din, dinî meşrûlaştırım

RELIGIOUS LEGITIMATIZATION FOR COUPS: THE EXAMPLE OF THE POST REPUBLIC TURKEY

ABSTRACT

The aim of this study was to investigate and understand the chain of coups that marked the history of the post Republic Turkey in terms of religious legitimatization aspect. On the basis of this aim, the researcher seeks to understand and analyze the dimensions of the coups' own religious features and therefore their legitimacy with religion. The coups, interventions and similar events to the political managements experienced in Turkey since 1960 are the application area of this study. Within the scope of this limitation, the 27th May 1960 military coup, 12th March 1971 intervention (memorandum), 12th September 1980 military coup, 28th February 1997 postmodern coup, 27th April 2007 intervention (memorandum), 17th December 2013 intervention, 25th December 2013 intervention, 15th July 2016 intervention attract attention with sociological, political, socio-political and theological aspects via introducing the dimensions of religion related to legitimatization. In these interventions, religion as a legitimizing force sometimes manifests itself very openly, sometimes manifests indirectly or implicitly. That both actors who play a role in coups and the other inventions and actors who play a role in blocking coups attempt to religious letimatization and try to provide legitimacy with religion for their coups and anti-coups is important in terms of religion-politics, religion-military power, religion-society-politics interactions. As a result of this, it is very important that the new political and social situation emerged in the achievement and success or failure of the coup effects religion in the context of the introduction of the legitimization power of religion. In this research, the religious legitimization dimensions of the coups are tried to be understood, analyzed and explained with various aspects. When it comes to the method of study, the aspects of coups related to religious legitimatization are carried out based on the document and observations about the case in the example of the post republic Turkey. The data obtained in this framework are analyzed and the findings of the study are presented. The coups, memorandums, and coup attempts and sometimes acceptor, sometimes passive rejecting, sometimes active rejecting reactions of

the various classes and strata of society to these coups, memorandums and coup attempts in modern Turkey indeed contains a very significant sociological aspects as to have very important dimensions from religious and social terms. At this point, the subject has quite interesting and important dimensions in terms of sociology of religion.

Key Words: Turkey, coup, religion, religious legitimatization.

Giriş

Din sosyolojisi, dinin toplumsal boyut ve işlevlerinin tarihte ve günümüzde toplumsal gerçeklikte güçlü bir şekilde tezahür ettiğini bildirmektedir. Gerçekten de din, özsel ve işlevsel boyutlarıyla birey ve toplum üzerinde çeşitli şekil ve düzlemlerde etkili olmaktadır. Dinin toplumsal boyutları içinde meşrûlaştırım boyutu, insanların karşılaş-tıkları, gördükleri, temasta buldukları veya içinde yer aldıkları eşya ve olayları anlama, kabul etme ve geçerli görmelerinde, iç dünyalarında ve dış dünyalarında haklılaş-turmalarında, onaylama ve onaylatmalarında devreye girmektedir. Dinin meşrûlaştırma gücü, bireysel ve toplumsal hayatta dinin benimsenme ve yaşanma düzeyine göre etkisini göstermektedir. Din, toplumsal sistemde birçok durumu, tutum ve davranışı, olay ve olguyu meşrûlaştırma gücüyle etkilemekte, değerlendirmekte, yönlendirmekte, organize etmekte, düzenlemekte, insanlar katında izah etmekte ve haklı kılmaktadır. Tarihî ve toplumsal olarak konuya yaklaşılsa, denilebilir ki insanlar yapıp ettiklerini, iyi yaptıklarını olduğu gibi kötü yaptıklarını, adaletlerini olduğu gibi zulümlerini, tevhidlerini olduğu gibi şirklerini haklı göstermek, geçerli hale getirmek, onaylatmak vs. için dinin meşrûlaştırım boyutu ve gücüne başvurma yoluna gitmişler ve gitmektedirler.¹

Darbe sosyolojisi ve din sosyolojisi açısından askerî müdahale ve darbelerin de çeşitli toplumlarda dinin meşrûlaştırım gücüne başvuru- olarak gerçekleştirilebildiği ve gerçekleştirildikten sonra halka onaylatırıldığı söylenebilir. Hem bizzat darbe yapmada ve darbe olduktan sonra onu toplumda geçerli hale getirmede, hem de darbelerin benimsenmemesi, olumsuzlanması veya önlenmesinde dinin önemli fonksiyonlarla devreye girmekte veya sokulmakta, dinin meşrûlaştırım boyutuna başvurulabilmektedir. Örneğin Türkiye gerçekliğinde

---

¹ Bkz. Peter L. Berger, **The Sacred Canopy**, Doubleday and Company, Inc. Garden City, New York 1967; Ejder Okumuş, **Dinin Meşrûlaştırma Gücü**, Ark Kitapları, İstanbul 2005; Robert N. Bellah, "Religion and the Legitimation of the American Republic", **Varieties of Civil Religion**, Ed. R. N. Bellah ve P. E. Hammond, Harper-Row, New York 1980; Ejder Okumuş, **Siyasette Din İstismarı Tartışmaları**, Ark Kitapları, İstanbul 2011. Ernest Gellner, **Legitimation of Belief**, Cambridge University Press. London 1947.

1960 darbesinden tutun 15 Temmuz 2016 darbe girişimine kadar dinin, özellikle meşrûlaştırım boyutuyla darbeleri meşrûlaştırmada istihdam edildiği söylenebilir.²

Darbelere dinin meşrûlaştırım boyutuyla toplumdaki onay alma noktasında Türkiye çok münbit bir zemini teşkil etmektedir. İşte bu çalışmanın amacı, Türkiye'nin Cumhuriyet sonrası tarihine damga vuran darbeler zincirini dinî meşrûlaştırım boyutu bakımından incelemek ve anlamaktır. Bu amaç temelinde çalışmada araştırmacı, darbelerin dinî özelliklerini ve dolayısıyla din ile meşrulaştırılma boyutlarını anlamaya ve tahlil edip anlamlandırmaya çalışmaktadır. 1960 yılından itibaren Türkiye'de yaşanan siyasal yönetime darbe ve benzeri müdahaleler, bu çalışmanın uygulama alanıdır. Bu sınırlılık çerçevesinde 27 Mayıs 1960 askerî darbesi, 12 Mart 1971 (muhtıra), 12 Eylül 1980, 28 Şubat 1997, 27 Nisan 2007 (muhtıra), 17 Aralık 2013, 25 Aralık 2013, 15 Temmuz 2016 darbe ve müdahaleleri, dinin meşrûlaştırıcı boyutunun devreye sokulmasıyla sosyolojik, siyasal, sosyo-politik, teolojik yönleriyle dikkati çekmektedirler. Bu müdahalelerde din meşrûlaştırıcı bir güç olarak kimi zaman çok açık bir şekilde kendini gösterirken, bazen de dolaylı veya kapalı olarak varlık göstermektedir. Hem darbelerde rol alan aktörlerin, hem de darbelerin engellenmesinde rol alan aktörlerin dinin meşrûlaştırım gücüne başvurmaları ve darbecilikleri ve darbe karşıtlıklarına dinden destek alma çabaları, din-siyaset, din askeri güç, din-toplum-siyaset etkileşimleri noktasında oldukça önemlidir. Buna bağlı olarak darbenin gerçekleşmesi ve başarıya ulaşmasında veya engellenmesinde ortaya çıkan yeni siyasal ve toplumsal durumun dinin meşrûlaştırma gücünün devreye sokulmasıyla ilgili olarak dini etkilemesi konusu da çok önemli bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır. İşte bu araştırmada darbelerin dinî meşrûlaştırım boyutları çeşitli yönleriyle anlaşılmasına, tahlil edilmeye, anlamlandırılmaya çalışılmaktadır. Çalışmada yöntem olarak öncelikle genelde darbelerin dinî meşrûlaştırım boyutları, Cumhuriyet sonrası Türkiye'de yapılan darbeler örneğinde olguya ilgili belge ve gözlemlere dayanılarak inceleme yoluna gidilmektedir. Bu çerçevede elde edilen veriler

---

² Necdet Subaşı, **Ara Dönem Din Politikaları**. Küre Yay. İstanbul 2009; E. Okumuş, Ejder Okumuş, **Dinin Meşrulaştırma Gücü**; Onur Eren, "Bir 12 Eylül Politikası Olarak Dini Meşrulaştırım", **Yeni Şafak (Düşünce Günlüğü Sayfası)**, 18 Eylül 1996.

analiz edilmekte ve çalışmanın bulguları ortaya konulmaktadır. Modern Türkiye’de darbeler, muhtıralar, darbe girişimleri ve bu darbe, muhtıra ve darbe girişimlerine toplumun çeşitli sınıf ve katmanlarının bazen kabulcü, bazen pasif reddedici, bazen de aktif reddedici tepkileri gerçekten de dinî ve toplumsal bakımından çok önemli boyutlara sahip olması itibariyle mühim sosyolojik veçheler barındırmaktadır. Bu noktada konu, din sosyolojisi açısından da oldukça ilginç ve mühim boyutlara sahiptir.

Toplumsal Hayatta Dinin Meşrûlaştırım Gücü ve Darbe Sosyolojisi

Din, toplumsal gerçekliğin inşasında, toplumsal ilişkilerde, insanların yapıp etmelerinin anlam kazanması, geçerlilik elde etmesi, toplumda haklılaştırılması ve meşrûlaştırılmasında tarihte ve günümüzde en etkili unsurdur. Din meşrûlaştırma gücüyle olanları insanlar nezdinde kabul edilecek şekilde izah eder. Dinin meşrûlaştırma gücü, olanların ve olayların kabulünde, izahında, anlamlandırılmasında oldukça önemli bir işlevsellik arz eder.³

Din, insanların tutum, fiil ve fikirlerini, ferdin iç dünyasında olup bitenleri, inanç ve bilinçlerini, bilgi ve tezlerini, toplumsal kurumları, siyasî ve toplumsal sistemi, onlara kutsallık kazandırmak ve nihaî olarak geçerli ontolojik statüler vermek, onları kutsal ve kozmik referans çerçevesine yerleştirmek suretiyle meşrûlaştırır, yani geçerli kabul ettirir. Din, beşerî açıdan tanımlanan gerçekliği, nihaî, evrensel ve kutsal bir realiteye bağlayarak öznel ve nesnel düzlemlerde haklılaştırır. Toplumsal bir fenomen olarak din, sıklıkla kutsal kökeni olmayan yapıları meşrûlaştırır, onlara geçerlilik kazandırır. Bu sebeple dinî meşrûlaştırım, toplumların düzenleri için çok önemlidir. Din, marjinal durumları dahi her şeyi kuşatan kutsal ve aşkın realiteye uygun olarak meşrûlaştırmak suretiyle toplumsal olarak tanımlanan gerçekliği muhafaza eder. Dinî meşrûlaştırmayla meşrûiyet kazanan bir toplum düzenine karşı gelmek ise toplumsal açıdan kolay değildir.⁴

---

³ P. L. Berger, **The Sacred Canopy**; E. Okumuş, **Dinin Meşrulaştırma Gücü**; R. N. Bellah, “Religion and the Legitimation of the American Republic”; E. Gellner, **Legitimation of Belief**.

⁴ P. L. Berger, **The Sacred Canopy**; E. Okumuş, **Dinin Meşrulaştırma Gücü**.

Bu genel durumlarda kendini gösteren dinin meşrûlaştırım gücü, askerî veya sivil müdahale ve darbelerde de istihdam edilebilmektedir. Dinin meşrûlaştırım boyutunun içerdiği ve dışı yansıttığı işlevler, darbeye meşrûiyet kazandırmak suretiyle darbe sosyolojisi meydana getirmekte, darbeyi ve darbeci aktörlerin yapıp etmelerini topluma onaylatmakta, darbenin toplumsal zeminde kabul görmesini sağlamaktadır.

Darbeler ve Din

Türkiye'nin modern Cumhuriyet tarihi, askerî müdahaleler açısından oldukça “zengin”dir. Darbelere kısaca bakıldığında, hemen hemen her 10 yıla denk gelecek bir darbe, darbe girişimi veya muhura gibi askerî müdahalelerin olduğu görülür.⁵ Bu müdahalelerin siyasal, ekonomik, toplumsal, kültürel, hukukî, dinî vs. çok çeşitli boyutlarından, farklı neden ve gerekçelerinden bahsedilebilir. Fakat bunlar arasında dinî boyutun, darbelerin gerçekleştirilmesinin meşrûlaştırılmasında, gerek darbeleri topluma çeşitli açıklamalarla kabul ettirmede, gerekse toplumun gizli veya açık darbelerle karşı olmasında izah edilmesinde oldukça önemli bir boyut olduğu söylenebilir.

Dinin meşrûlaştırım boyutunun siyasal ve toplumsal düzlemde gerçekliğe yansımaları bağlamında mesela *27 Mayıs 1960 askerî darbesi* nin gerçekleşme zemininin oluşmasında etkili olduğu düşünülen önemli olaylardan biri, askerlerin Demokrat Parti ile dinî grupların bir kısmının, bilhassa Nurcuların ittifak kurduklarına inanmaları ve böyle bir “gericilik” durumundan kurtulma istekleriydi.⁶ Fakat darbenin meşrûlaştırılmasında da darbecilerin dinî izahlara başvurmaları söz konusuydu. Ayrıca darbeye karşı çıkanların, darbeyi benimsemeyen toplum kesimlerinin darbeye olumsuz bakışlarını din ile meşrûlaştırmaları, dinî izah ve gerekçelerle açıklamaları da bir o kadar önemliydi.

Yine *12 Eylül 1980 askerî darbesinin* hem yapılış sürecinde, hem yapıldıktan sonra topluma kabul ettirilmesinde, gerek darbecilerin ge-

⁵ William Hale, **Türkiye’de Ordu ve Siyaset**, Çev. Ahmet Fethi, Hil Yay., İstanbul 1996.

⁶ Şerif Mardin, **Türkiye’de Din ve Siyaset**, 2. bs., İletişim Yay., İstanbul 1992.

rekse darbeyi destekleyen seküler ve dinî aktör ve grupların dinî izahları oldukça önemlidir. Bu noktada örnek olarak 12 Eylül darbecilerinin, özellikle darbecilerin başındaki Kenan Evren'in darbeyi halk katında geçerli kılmak için dini ideolojik aygıt olarak devreye soktuğu, bilhassa da dinin meşrûlaştırma gücüne başvurduğu, dini araçsallaştırdıklarını, gerçekte veya söylemde İslamî birçok aktör veya grubu gerici, yobaz veya mürteci olarak görmesine rağmen ihtiyaç duyduğunda Marxçı anlamda dini istismar aracı olarak isti'mal ve istihdam ettiği belirtilebilir.⁷ Evren'in gerek çeşitli mitinglerde konuşma yaparken, gerek başörtüsü gibi dinî uygulamalara karşı çıkarken dine başvurduğu, ayetler okuduğu, dinî söylemler ortaya koyduğu bilinmektedir. "Dinî meşrûlaştırım, 12 Eylül darbesini halkın sevgisine konu etmekte, darbecilerin yaptıkları onca haksızlıkları din kamufajıyla örtmekte, toplumu manüple ederek zulümlerini görmemesini, kendilerini iyi karşılamasını sağlamaktadır. Din gerçeği, bu ülkede nice İslam karşıtına camilere gitmeyi, cenaze kılmayı nasip etmiştir. Evren de konuşmalarında babasının, dedesinin hoca olduğunu sık sık vurgulama ihtiyacı duymuştur."⁸

28 Şubat postmodern askerî darbesine gelince; bu darbenin yapılmasına gerekçe gösterilmesinde dine darbeciler tarafından hem olumlu hem de olumsuz atıflarda bulunulmuş, paralel dinsel yapıdan dinî destek sağlanarak olumsuz görülen dinî birey, kurum ve yapılara şiddetli baskılar uygulanmış, birçok aktör, vakıf, dernek gerici, irticacı gibi yaftalamalarla kapatılmış, çeşitli cezalara çarptırılmıştır. Diyanet, İlahiyat Fakülteleri, İmam-Hatip Liseleri ve Kur'an kurslarına operasyonlar yapılmış, bu kurumlarda çalışanlar, ciddi baskılar, mobbingler, zulümler, sürgünler, fişlemeler, mahkumiyetler, iftiralar ve soruşturmalara maruz bırakılmışlardır. Başta üniversiteler olmak üzere eğitim kurumlarında ve kamusal alan olarak belirlenen yerlerde birçok dinî söz, ifade ve fiil yasaklanmıştır.⁹

⁷ E. Okumuş, **Dinin Meşrûlaştırma Gücü**, Ark Kitabevi, İstanbul, 2005.

⁸ O. Eren, "Bir 12 Eylül Politikası Olarak Dini Meşrûlaştırım", **Yeni Şafak** (Düşünce Günlüğü Sayfası), 18 Eylül 1996.

⁹ Bkz. Ejder Okumuş, "The Debates On Religion in The Public Sphere: The Case Of Turkey", **Turkish Studies Sosyal Bilimler Dergisi Turkish Studies -International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic-**. C 10/10 Yaz 2015.

17 Aralık 2013, 25 Aralık 2013 ve 15 Temmuz 2016 darbe girişimleri ve müdahalelerine gelince bunlar da dinî bir yapılanmadan meşrûyet alarak gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. 15 Temmuz darbe girişimi, din boyutludur. Çünkü dine yaslanarak, dinden meşruiyet alarak, inanılan din açısından görünüşte her türlü gayri meşru araç ve yöntemi dahi din ile meşrulaştırarak hareket eden işgalci darbeci Paralel Hareket, dine dayanarak hareket eden bir “cemaat” yapısıdır. Mahremiyetleri tarumar eden¹⁰ bir gösterişçi/din istismarcısı organizasyonu olan Paralel dinî yapı,¹¹ dinî liderlik, dinî hiyerarşik yapı ve örgütlenme, mesiyанизm veya mehdicilik, paralelizm, dinî faaliyetlerde bulunma gibi özellikleriyle dinî boyutlu bir harekettir.¹²

Rüşvet ve yolsuzluk operasyonu adıyla meşrulaştırılmak istenen 17 Aralık müdahalesi, bazı yönleriyle 28 Şubat Postmodern Darbesine benzetilebilecek özellikler taşısa da, ondan çok farklı ve karmaşık bir darbe girişimidir. 17 Aralık, 25 Aralık ve 15 Temmuz müdahaleleri, görünüşe bakılırsa, küresel aktörlerin yerli dinsel aktörlerle gerçekleştirdiği darbe teşebbüsleri dizisidir. Bu darbe girişimlerinde görev alanların yazılı, sözlü ve görsel medyasıyla dinsel bir hareketin liderliği tarafından destekleniyor görünmesi, Hükümet’e yapılan söz konusu müdahalelerin, mesiyаниk boyutlu girişimler olduğu izlenimini vermektedir. O münasebetle bu darbe girişimlerinin doğru anlaşılması için onun mesiyаниk yönünün doğru anlaşılması gerekmektedir.¹³

¹⁰ Ejder Okumuş, “Öz-Denetim Toplumundan Göz-Denetim Toplumuna: Para-Derin Yapı”, **Yeni Şafak**, 09/04/2014 (<http://www.yenisafak.com/hayat/oz-denetim-toplumundan-goz-denetim-toplumuna-para-derin-yapi-635023?p=1>).

¹¹ Fahrettin Altun, “Öz-Denetim Toplumundan Göz-Denetim Toplumuna: Para-Derin Yapı”, **Yeni Şafak**, 09/04/2014 (<http://www.yenisafak.com/hayat/oz-denetim-toplumundan-goz-denetim-toplumuna-para-derin-yapi-635023?p=1>); Ejder Okumuş, “Gösterişçi Dindarlıktan 15 Temmuz’a: Paralel Yapı”, **Anadolu Ajansı**, 08/08/2016 (<http://aa.com.tr/tr/analiz-haber/gosterisci-dindarliktan-15-temmuza-paralel-yapi/623716>).

¹² Bkz. DİB, **Din Şûrası: Dinî İstismar Hareketi FETÖ/PDY** (Olağanüstü Din Şûrası Kararları), Diyanet İşleri Başkanlığı, Ankara 2016

¹³ Ejder Okumuş, “Öz-Denetim Toplumundan Göz-Denetim Toplumuna: Para-Derin Yapı”, **Yeni Şafak**, 09.04.2014.

Darbelere Karşı Çıkışta Dinî Meşrûlaştırım

Dinî meşrûlaştırım, sadece darbelerin gerçekleştirilmesi ve halka onaylattırılmasında devreye grimemekte, ayrıca darbelere karşı çıkışta, darbenin veya darbe girişiminin püskürtülmesi ve başarısız kılınmasında da devreye girmektedir. Gerek yukarıda adı geçen darbelere mukavemette bazı aktör ve grupların ortaya çıkmasında, gerekse 15 Temmuz darbe girişimine karşı halkın büyük çoğunluğunun mukavemet göstermesinde dinin önemli bir rol oynadığı, bilhassa meşrûlaştırım boyutuyla güçlü bir işlev gördüğü söylenebilir.

Sonuç

Sonuç olarak; gerek askeri darbe ve darbe girişimlerinde ve de bu darbeleri gerçekleştiren darbe sonrası yapıp etmelerinin, siyasal faaliyetlerinin, devlet adına yaptıklarının bir sosyolojik boyut kazanarak toplumsallaşmasında, gerekse darbelerin önlenmesinde dinin önemli fonksiyonlarla devreye girdiği veya sokulduğu bir gerçektir.

Bu çalışmanın göstermeye çalıştığı üzere Türkiye'deki bütün darbelere veya darbe girişimlerinde çağdaşlık, ilerencilik, gericilik, din, din istismarı, dini siyasete alet etme, dinin siyasetin üstüne koyma, yolsuzluk, İlahî adalet gibi anahtar kavramlarla ve ihtiyaç görüldükçe Kur'an ayetlerini okuma, dini referanslara başvurma, din derslerini zorunlu yapma veya seçmeli yapma, İHL'lere müdahale etme, İlahiyatlara müdahalelerde bulunma gibi faaliyetlerle din boyutu kendini göstermiştir.

Kaynaklar

- ADAMS, James Luther ve MIKELSON, Thomas, “Legitimation”, **The Encyclopedia of Religion**, Ed. M. Eliade. c. 8. New York: Macmillan Publishing Company, 1987, ss. 500-508.
- ALTUN, Fahrettin, “Biz Burada Vatan Savunmasındayız”, <http://www.sabah.com.tr/yazarlar/fahrettinal-tun/2016/07/18/biz-burada-vatan-savunmasindayiz> (Erişim: 18./7/2016).
- BELLAH, Robert N., “Religion and the Legitimation of the American Republic”, **Varieties of Civil Religion**, Ed. R. N. Bellah ve P. E. Hammond, Harper-Row, New York 1980, ss. 3-23.
- BERGER, Peter L., **The Sacred Canopy**, Doubleday and Company, Inc. Garden City, New York 1967.
- DİB, **Din Şûrası: Dinî İstismar Hareketi FETÖ/PDY** (Olağanüstü Din Şûrası Kararları), Diyanet İşleri Başkanlığı, Ankara 2016.
- DURSUN, Davut, **12 Eylül Darbesi**, Şehir Yay., İstanbul 2005.
- GELLNER, Ernest, **Legitimation of Belief**, Cambridge University Press. London 1947.
- GÖRMEZ, Mehmet, “15 Temmuz Darbe Girişimi ve Din İstismarına Karşı Birlik, Dayanışma ve Gelecek Perspektifi”, **Din Şûrası: Dinî İstismar Hareketi FETÖ/PDY** (Olağanüstü Din Şûrası Kararları), Diyanet İşleri Başkanlığı Yay. Ankara 2016.
- HALE, William, **Türkiye’de Ordu ve Siyaset**, Çev. Ahmet Fethi, Hil Yay., İstanbul 1996.
- MARDİN, Şerif, **Türkiye’de Din ve Siyaset**, 2. bs., İletişim Yay., İstanbul 1992.
- OKUMUŞ, Ejder, **Dinin Meşrulaştırma Gücü**, Ark Kitapları, İstanbul 2005.
- OKUMUŞ, Ejder, **Siyasette Din İstismarı Tartışmaları**, Ark Kitapları, İstanbul 2011.
- OKUMUŞ, Ejder “17 Aralık: Küresel Mesihyanik Bir Darbe Teşebbüsü”, **Yeni Şafak**, 02/01/2014 (<http://www.yenisafak.com/hayat/17-aralik-kuresel-mesihyanik-bir-darbe-tesebbusu-599828>).

- OKUMUŞ, Ejder, “Öz-Denetim Toplumundan Göz-Denetim Toplumuna: Para-Derin Yapı”, **Yeni Şafak**, 09/04/2014 (<http://www.yenisafak.com/hayat/oz-denetim-toplumundan-goz-denetim-toplumuna-para-derin-yapi-635023?p=1>).
- OKUMUŞ, Ejder, “The Debates On Religion in The Public Sphere: The Case Of Turkey”, **Turkish Studies Sosyal Bilimler Dergisi Turkish Studies -International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic-**. C 10/10 Yaz 2015, ss. 705-718.
- OKUMUŞ, Ejder, “Gösterişçi Dindarlıktan 15 Temmuz’a: Paralel Yapı”, **Anadolu Ajansı**, 08/08/2016 (<http://aa.com.tr/tr/analiz-haber/gosterisci-dindarliktan-15-temmuza-paralel-yapi/623716>).
- EREN, Onur, “Bir 12 Eylül Politikası Olarak Dini Meşrulaştırım”, **Yeni Şafak** (Düşünce Günlüğü Sayfası), 18 Eylül 1996.
- SUBAŞI, Necdet, **Ara Dönem Din Politikaları**. Küre Yay. İstanbul 2009.

15 TEMMUZ GECESİ KARS'TA YAŞANANLAR VE DEMOKRASİ NÖBETLERİ

Selçuk URAL*

ÖZET

15 Temmuz gecesi Kars darbe girişimin en şiddetli yaşandığı vilayetlerinden biri oldu. 9. Kolordu bölgesinde bulunan Kars'ta iki tugay, Ermenistan sınırında bulunan sınır tugayı, darbe girişimine destek vermiştir. Darbe girişiminin ilk saatlerinde Sarıkamış'ta bulunan tugay ilçenin önemli noktalarını tutarken Kars'ta kışlarından çıkarılan tanklar stratejik yolları, Emniyet Müdürlüğü, Çevik Kuvvet Müdürlüğü Belediye Başkanlığı, AK Parti İl Başkanlığı, MİT Daire Başkanlığını kontrol altına almak istemiştir. Bu andan itibaren Karşlıların büyük bir direnişiyi karşılaştılar.

Olayın duyulması ile birlikte Caddeyi dolduran halk Emniyet Müdürlüğünün önündeki tankların üzerine çıkarak darbeci askerlere tepki gösterdi. Sabaha kadar süren mücadelede Karşlı vatandaşlar tanklara geçit vermedi. Tüm kurum ve kuruluşlara ait iş makineleriyle caddeleri dolduran halk geçiş noktalarını kapatarak darbecilere karşı büyük bir mücadele verdi. O gecedan sonra Cumhurbaşkanının çağrısıyla akşam saatlerinden itibaren İl Emniyet Müdürlüğü önünde toplanarak, demokrasi nöbetine başlandı. Nöbetlerde kadın erkek çocuk her kesimden binlerce insanın katılımıyla meydanlar günlerce doldu taşı.

Anahtar Kelimeler: Kars, 15 Temmuz, Darbe, Demokrasi, Nöbet

---

* Prof. Dr. Kafkas Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, sural25@hotmail.com

THE EVENTS THAT OCCURRED ON THE NIGHT OF 15 JULY IN KARS, AND THE DEMOCRACY WATCHES

ABSTRACT

On the night of 15 July, Kars was one of the cities in which the coup attempt was very violent. In Kars, which is located in the 9th corps area, two brigades and the brigade located at the border with Armenia supported the coup attempt. In the early hours of the attempt, the brigade in the district of Sarıkamış controlled some important points of the district, while the tanks leaving their barracks in Kars tried to control strategic roads, the Police Department, the Rapid Deployment Force, the Municipality, the Provincial Presidency of AK Party, and the Department of MIT (Central Intelligence Agency). From that moment, they met with a strong resistance from the people of Kars.

When the news about the event spread, the public community crowded the main road, and protested the coup attempters by climbing the tanks in front of the Police Department. In the struggle that continued until the morning, the citizens of Kars did not allow the tanks. Crowding the roads by construction vehicles belonging to various organisations and institutions, they exerted a great struggle against the coup attempters by blocking the access roads. From that night onwards, democracy watches were started by collecting in front of the Provincial Directorate of Security upon the call by the President of the nation. Squares were swarmed with thousands of men, women and children from all segments of the society.

Key Words: Kars, 15 July, Coup, Democracy, Watch

Giriş

Kars, doğudan Ermenistan, batıdan Erzurum, kuzeyden Ardahan, güneyden Iğdır ve Ağrı illeri ile çevrilidir. Kars, Ermenistan ile dış ticarete Akyaka ilçesi üzerinden kısmi olarak müsait bir konumdadır. Kars-Tiflis-Bakü demir yolu hattının kurulması buna bağlı olarak Gürcistan'a bağlanan Türkgözü sınır kapısında yapılan yol iyileştirme çalışmaları Kars'ın ulaşım ağının daha da gelişmesini sağlayacaktı¹. Bu durumdan dolayı 15 Temmuz'da darbe girişimini düzenleyenler için stratejik açıdan büyük bir öneme sahip olan Kars, Gürcistan'a açılan bir merkez konumundaydı.

Katıldığı bir programda Vali Rahmi Doğan, bölgenin seçilmiş olduğunu; 9. Kolordu'ya bağlı 4 tugayın darbeye iştirak etmesinin tesadüfi olamayacağını ileri sürerek darbeden önce Zekeriya Öz'ün Gürcistan'a geldiğini ve orada birtakım toplantılar yapıldığını ifade etti². Darbe planları içerisinde Kars'ın yeri tam olarak anlaşılmasa da darbe gecesi yaşananlar cuntacıların Kars üzerinden Türkiye'ye yönelik bir hesap içinde olduklarını ispat etmektedir. Bu sebeptendir ki Kars'ta bulunan 4 tugay darbe girişimine iştirak etmiş darbenin burada başarılı olması için elden gelen her şey yapılmıştır.

1. 15 Temmuz Gecesi Kars'ta Yaşananlar

Kars askeri açıdan 3. Ordu; 9. Kolordunun sorumluluk bölgesinde bulunmaktadır. 15 Temmuz gecesi Kars'ta 9. Kolorduya bağlı 5 Tugayın 4 tanesi darbe teşebbüsüne iştirak etti. Kars'ta iki tugay, Ermenistan sınırını tutan sınır tugayı, Doğubeyazıt'ta bulunan birlik ve tugaylar darbe girişimine destek vermiştir. Olayın yaşandığı saatlerde Sarıkamış'ta bulunan tugay Sarıkamış'ı, Kars'ta bulunan tugay Kars'ı işgal etmeye tevessül etti. Ana yollar başta olmak üzere Emniyet Müdürlüğü, Belediye Başkanlığı, AK Parti İl Başkanlığı, MİT Daire Başkanlığının etrafı tanklarla çevrildi. Sarıkamış'ın tamamı kontrol altına alınırken Kars'ta ise bazı noktalar kontrol altına alındı.³

---

¹ Sinan Kocaman, *Kars İli'nin İdari Coğrafya Analizi*, *International Journal of Social Science*, Number: 29 , Autumn III 2014, p. 271-292, s. 290.

² **Manşet**, 27 Ekim 2016, Yıl:5, Sayı:1645.

³ **Denge**, 20 Temmuz 2016, Yıl:11, Sayı:3467.

Kars'ta darbe girişimine en sert tepki halktan geldi. Olayın duyulmasıyla birlikte Türk bayraklarını alan Kars halkı Emniyet Müdürlüğü binası başta olmak üzere polise ait kamu binalarının önünde toplanmaya başladı. Çünkü Emniyet teşkilatının darbe karşıtı pozisyon alması ve korunması milli irade, devlet ve demokrasi açısından çok önemliydi. Buranın düşürülmesi veya darbe karşısında sessiz kalması mücadelenin sonu anlamına geliyordu. Caddeyi dolduran halk Emniyet Müdürlüğünün önündeki tankların üzerine çıkarak darbeci askerlere tepki gösterdi.⁴

Sabaha kadar süren mücadelede Karşılı vatandaşlar tanklara geçit vermedi. Belediye, karayolu gibi kurum ve kuruluşlara ait iş makineleriyle caddeleri dolduran halk geçiş noktalarını kapattı. Kars İl Emniyet Müdürlüğü önünde, Kars Belediyesi önünde ve Çevik Kuvvet önünde etten duvar ören vatandaşlar, sabaha kadar bir yandan askerle polis karşı karşıya gelmemesi için diğer yandan darbecilerin milli iradeyi yok etme girişimlerine karşı yoğun mücadele verdi.

Karşılılar darbe girişimini ellerinde Türk bayrakları ve sloganlarla protesto ederken, zaman zaman tansiyon da yükseldi. Tekbirler getirerek tankların önüne siper olan vatandaşlar, çevik kuvvet önünde hep bir ağızdan İstiklal Marşı okuyarak, zaman zaman da askerlere 'En büyük asker bizim asker' sloganıyla karşılık verdi. Askerlere yaptıklarının yanlış olduğunu, milli hükümete karşı yaptıkları bu teşebbüsü kabul etmeyeceklerini büyük bir kararlılıkla ifade ettiler. Emniyet personeline destek veren halk sabaha kadar kentin hemen hemen her noktasında yaşanan benzer manzaralar sonrası Emniyet Müdürlüğü binası önünde hep birlikte sabah namazı kıldı. Bir taraftan da polislerin güvenlik önlemleri aldığı caddelerde camilerden sık sık sala sesleri ve birlik ve beraberlik anonsları yayınlandı.⁵

15 Temmuz gecesi Faikbey Caddesi'ne gelen darbeci bir rütbeli asker, burada bulunan Trafik Tescil ve Koruma Şubesi'nde görevli polislerden binayı boşaltmalarını istedi. Halkın olayı görüp koruma şubesi önüne gelmesinden rahatsız olarak subayın hızla bölgeden

⁴ Ölçek, 18 Temmuz 2016, Yıl:25, Sayı:6361.

⁵ Ölçek, 18 Temmuz 2016, Yıl:25, Sayı:6361

uzaklaştığı görüntüleri ortaya çıktı. Kazımpaşa Caddesi üzerinde bulunan tankın üzerinden havaya ateş eden bir darbeci ise vatandaşların tepkisiyle karşılaştı. Silaha aldırış etmeden tankın üzerine çıkan bir vatandaş elinde silah olan darbeci askerleri iterek tanktan indirmek istedi. Bunu gören diğer vatandaşlar tankın üzerine çıkarak darbecilere gereken cevabı verdi. Bir darbeci ise linç olmaktan son anda kurtarıldı. Bir otele sığınan darbeciyi yine polisler kurtardı.⁶

Kars Emniyet Müdürü Faruk Karaduman, darbe girişiminin ortaya çıkmasının ardından ekiplere telsizle anons yaptı. Polislere hiçbir şekilde teslim olmamaları çağrısında bulunan Karaduman, ekiplere görev yerlerinin terk edilmeyeceğini emretti. İlk andan itibaren ekiplerine sürekli talimatlar veren, vatandaşları da darbeye karşı örgütleyen Karaduman, Kars'ta olayların sıkıntısız atlatılması ve askerlerin geri çekilmesinde büyük rol oynadı. Karaduman, olayların yaşandığı ilk saatlerde tüm ilçe müdürleri ve amirlerden görevlerinin başına geçmeleri ve talimat beklemelerini de isteyerek çok hayati bir rol üstlendi.

Çevik Kuvvet Şube Müdürlüğüne giden bir binbaşının “şehrin asayişinin kendilerine bağlandığı ve polisin kendi talimatları doğrultusunda görev yapacağını” söylemesi üzerine Karaduman, telsizden ekiplere şöyle seslendi: *Kesinlikle müsaade etmiyoruz. Görevimizin başındayız, şehrin güvenliği ve asayişinden polis sorumludur, bu şekilde tebliğ etsinler. Hiç kimse askeri personelin talimatını yerine getirmeyecek. Görevimizin başındayız.*

Polislere, vatandaşların darbe girişimine karşı sokağa davet edilmesi yönünde emir veren Karaduman, ekiplere “Sokağa çıkma yasağı yok, vatandaşlarımızı megafonlu araçlarla uyarsınlar. Herhangi olağanüstü bir durum yok. Bu asker içinde ufak bir grubun yaptığı bir hareket. Megafonu olan araçlarla personelimiz vatandaşımızı uyarsın, sokağa çıkma yasağı diye bir şey yok, herkes çıkabilir.” şeklinde anons yaptı⁷. Vatandaşların devlete, memlekete ve şehre sahip çıkmalarının yolunu açmıştır. Böylece milli iradenin tecelli etmesi noktasında en hayati görevi ifa etmiştir.

⁶ Denge, 8 Ağustos 2016, Yıl:11, Sayı:3483

⁷ Ölçek, 26 Temmuz 2016, Yıl:25, Sayı: 6368

Kars 14. Mekanize Tugay Komutanlığı'nın Digor Durağı kapısında toplanan yaklaşık 40'a yakın asker, polisleri gözaltına almak istedi. Polislerin askere direnmesiyle askeriye içerisinde silah sesleri yankılandı. Silah seslerini duyan vatandaşlar askeriye girişine koşarak geldi. Vatandaşlar burada polisleri siper olarak askerlere tepki gösterdi. Vatandaşların baskısıyla asker tugaya çekilmek zorunda kaldı⁸.

Kars Valiliğinden yapılan ilk resmi açıklama şöyleydi: *İlimizde konuşlu bulunan 14. Mekanize Tugay Komutanlığı ve Sarıkamış Komando Tugay Komutanlığı tarafından anayasal düzeni devirmek ve meşru hükümeti yıkmak amacı ile ilimiz merkezi ile Sarıkamış ilçe merkezi tanklarla işgal edilmiştir. Vatandaşlarımızın darbeye karşı direnişi, emniyet ve jandarma birliklerimizin karşı koyması üzerine 1 tank ve çeşitli mühimmat ele geçirilmiştir, 15.7.2016 tarihinde 22 rütbeli personel gözaltına alınmış ve vatandaşlarımızın kararlı direnişine istinaden darbe teşebbüsünde bulunan askeri birlikler herhangi bir zaiyat verilmeden kışlalarına geri dönmüşlerdir. Ancak 14. Mekanize Piyade Tugay Komutanlığı ve Sarıkamış Komando Tugay Komutanlığının darbe girişimi devam etmiştir. 16.7.2016 tarihi itibarıyla 14. Mekanize Piyade Tugay Komutanı Tuğgeneral Ali Avcı ve Sarıkamış 9. Komando Tugay Komutanı Tuğgeneral Murat Yetkin ile toplam 31 rütbeli personel gözaltına alındı⁹.*

Kars Valiliğinden yapılan ilk resmi açıklama şöyleydi: *İlimizde konuşlu bulunan 14. Mekanize Tugay Komutanlığı ve Sarıkamış Komando Tugay Komutanlığı tarafından anayasal düzeni devirmek ve meşru hükümeti yıkmak amacı ile ilimiz merkezi ile Sarıkamış ilçe merkezi tanklarla işgal edilmiştir. Vatandaşlarımızın darbeye karşı direnişi, emniyet ve jandarma birliklerimizin karşı koyması üzerine 1 tank ve çeşitli mühimmat ele geçirilmiştir, 15.7.2016 tarihinde 22 rütbeli personel gözaltına alınmış ve vatandaşlarımızın kararlı direnişine istinaden darbe teşebbüsünde bulunan askeri birlikler herhangi bir zaiyat verilmeden kışlalarına geri dönmüşlerdir. Ancak 14. Mekanize Piyade Tugay Komutanlığı ve Sarıkamış Komando Tugay Komutanlığının darbe girişimi devam etmiştir. 16.7. 2016 tarihi itibarıyla 14. Mekanize*

⁸ **Ölçek**, 18 Temmuz 2016, Yıl:25, Sayı:6361

⁹ **Manşet**, 18 Temmuz 2016, Yıl:5, Sayı: 1564

*Piyade Tugay Komutanı Tuğgeneral Ali Avcı ve Sarıkamış 9. Komando Tugay Komutanı Tuğgeneral Murat Yetkin ile toplam 31 rütbeli personel gözaltına alındı.*¹⁰

İzmir'de ele geçirilen darbecilerin listesinde 14. Mekanize Piyade Tugay Komutanı Tuğgeneral Ali Avcı'nın Kars'a FETÖ'nün sözde sıkıyönetim komutanı olarak atandığı belirtiliyordu¹¹.

Askeri kalkışmanın ardından Kars'ta polis yönetimi yeniden ele aldı. Gece sabaha kadar süren hareketli saatlerin ardından polis 1 Yarbay, 3 Binbaşı ve 18 asker toplam 22 askeri gözaltına alarak emniyete getirdi. Polis ayrıca darbecilere ait 1 tank, 1 zırhlı aracı il emniyet garajına çekerken 19 silaha el koyarak emniyette muhafaza altına aldı.¹²

Darbecilerin, 'asker yönetime el koydu' anonsu yapılırken Merkez Cami hoparlöründen halka vatana sahip çıkmaları yönünde sela ve anonslar yapıldığı duyuldu. Vatandaşları sokaklara çıkmaya çağıran imam ve müezzin gecenin bir başka kahramanları haline dönüşüyorlardı.

Darbecilerin 16 tankla sokaklara çıktığı gece halkı anonslarla darbecilere karşı durmaya çağıran Merkez Cami İmamı Soybey Işık ve müezzin Fuat Çelik kapıları kapatarak cami hoparlöründen sürekli anons yaptı.

15 Temmuz gecesi evinden çıkarak Emniyet Müdürlüğü önüne gelen Merkez Cami İmamı Soybey Işık; *O geceye mahsus Başbakanımız Binali Yıldırım'ın açıklama yapması üzerine ben direkt emniyetin önüne gittim. Orada emniyet müdürümüz, polis arkadaşlar beklemedeler. Tanklarla gelmiş askerler o andaki duygumuz ne yapabiliriz anlayışı hâkim oldu? Ben de o andaki o duyguyla müezzin arkadaşımı aradım. Dolayısıyla derhal sela geçmesini, milletin uyanmasını, oraya gelmesi için anons yapmasını söyledim. O da sağ olsun koşup geldi. Anonsunu geçti. Daha sonra darbeciler belediyeyi almışlar. Belediyeyi aldıktan sonra onlar anons geçiyorlar. Darbeciler, 'efendim camideki anonsu dikkate almayın. Sokağa çıkma yasağı vardır.' Sıkıntı yaşarsınız. Ben de sürekli arkadaşımı arıyordum. 'Kapıyı arkadan kilitle, hiçbir şeyi dikkate alma, ne lazım geliyorsa onu söyle. Bugün durma günü değildir, yatma günü*

¹⁰ **Manşet**, 18 Temmuz 2016, Yıl: 5, Sayı: 1564

¹¹ **Manşet**, 22 Temmuz 2016, Yıl: 5, Sayı: 1568

¹² **Ölçek**, 18 Temmuz 2016, Yıl: 25, Sayı: 6361

hiç değildir.’ Bu duygulara, bu anlayışla, yani bugün ülkemizin, milletimizin, memleketimizin bekası için o anki durum çok farklı oluyor. O manada ne lazımsa onu yapmaya çalıştık dedi.

Merkez Cami kapısını kilitleyerek içeri giren müezzin Fuat Çelik, dışarıdaki tank ve askerlere aldırış etmeden vatandaşları sokaklara çağırdığını söyledi. Hiç tereddüt etmeden camiden anonslar yaptığını ifade eden müezzin Fuat Çelik, *Ben görevlendirme olarak Merkez Cami’deydim. 6 aylığına, geçici olarak. Bu da 15 Temmuz’a denk geldi. 15 Temmuz gecesi haberleri izlerken, hocam beni aradı. Merkez Cami’nin imamı Soybey Işık, dedi ki, ‘Durma acil merkeze git camiye, anons yap, sela oku. Halkı uyar, herkes sokağa çıksın’ dedi. ‘Bayrağını alan sokağa çıkımsın. Hatta ve hatta tanklar çıkmışlar merkeze girmek üzereler. Ana caddeler, emniyetin önü, belediyenin önü şuanda kesilmiş durumda’ dedi. Bende fırladım camiye geldim diye konuştu. Merkez Cami imamı Soybey Işık’ın kendisinden caminin ışıklarını söndürmesini istediğini ve anonsları devam ettirmesi gerektiğini söylediğine dikkat çeken Fuat Çelik, *Camiye girdim ve minareye geçtim kapıları da üzerime kilitledim. Titrek bir sesle, tabii heyecanlıydım o anda vatani için, toprağı için, memleketi için insan bazı şeyleri göz alamaz. Can güvenliği olsun olmasın. Minareye geçtiğim gibi mikrofonu aldım. Bir sela okudum ve baktım dışarıda komutanların sesi geliyor. Bağırtilar geliyor. Bu selayı okuyan kimdir. Tankın birisi belediyeye geldi. Ben anonsa başladım dedim ağır vasıtalar caddeleri kapatsın. Sela okudum durmadan anonsumu tekrar ettim. Darbeciler belediyeden anons ediyordu. ‘sizin canınızı onlar koruyamaz. Yönetime el koyuldu.’ diyorlardı. Ben de aksine; ‘siz onları dinlemeyin. Şuansa Başbakanımız, Cumhurbaşkanımız kesinlikle diyor ki sokağa çıkma yasağı yoktur. Herkes sokağa çıksın. Vatanını seven, toprağı seven, uyku zamanı değildir. Bu bir oyundur. Bize oynanan oyundur’ diyordu. Ben de durmadan bunları tekrarlardım. Camiyi basmak istediler. Polis arkadaşlar yetiştii. Ben durmadan anonsumu tekrar ettim. Halk sokağa çıktı. Artık baktım sokağa milletin sesi çıktıkça ben de rahatladım. Allah bu güzel vatanımızı bölmek isteyenlere fırsat vermesin şeklinde konuştu¹³.**

AK Parti Kars İl Başkanı Adem Çalkın ise 15 Temmuz darbe gecesi yaşadıklarını şu şekilde anlattı: *15 Temmuz darbe girişimi, kalkışma gününde ben evimdeydim. Saat 22.00 civarlarında, eşim evin önünde bir*

¹³ **Önder**, 3 Kasım 2016, Yıl: 19, Sayı: 5350; <http://www.milliyet.com.tr/karslilari-sokaklara-doken-imam-15-temmuz-kars-yerelhaber-1620302/>

kavga olduğunu söyledi. Ben pencereden baktığım zaman kavga değil de, bir minibüsün caddesi paralelden kestiğini gördüm. Caddede büyük bir trafik akaması olmuştu. Bildiğim kadarıyla bir bomba ihbarıydı bu. Bizim evin caddesinde ilk defa olan bir şeydi. Ben de aşağı indim. Polis arkadaşlarla konuşunca baktılar arabanın içerisinde bir şey yok. Arabayı kenara çektiler. Birkaç polisin kendisine başkanım galiba darbe girişimi var dediğini ve kendisinin de “Ben de hemen üzerimi giyindim. Eşimle helalleşip, evden ayrıldım. Şimdi edindiğim bilgilere göre, görevlendirilmiş bir grup darbecinin beni aşağıda beklediklerini öğrendim. Tabi ben her zaman araçla çıkardım. O gün içimden araçla çıkmak gelmedi. Aracımla gitmedim. Yaya bir şekilde yürüyerek partiye gelmeyi tercih ettim. Büyük ihtimalle onlar oradan kaçırdılar beni diye konuştu. Emniyet Müdürlüğü ile AK Parti İl Başkanlığının karşı karşıya olduğuna dikkat çeken Adem Çalkın, Emniyet Müdürlüğümüz ile partimiz karşı karşıya olduğu için biz o gece hepimiz buradaydık. Dört bir yandan bulunduğumuz cadde kuşatıldı. Türkiye genelinde 76 tank çıkmıştı. 16 tanesi Kars'ta idi. Bunların 6 tanesi emniyet müdürlüğü ve partimiz çevresindeydi. Biz de arkadaşlarımızla birlikte, polis arkadaşlarımızla birlikte tankların önüne çıktık. Bu ülkenin bir Cumhurbaşkanı olduğunu, bir Başkomutanı olduğunu, seçilmiş bir Başbakan olduğunu kendilerine defalarca haykırdık. Elhamdulillah bütün Kars halkı sesimizi duydu, bütün Kars halkı sokaklara döküldü. Harakani torunu Gazi Karşlılar gece darbeyi bizimle birlikte püskürttüler şeklinde konuştu.¹⁴

Belediye Başkanı Karaçanta, darbe gecesini şu şekilde anlattı: *Ben evden çıktıktan sonra eve gelmişler. Eşim kapıyı açmış. Askerleri karşısında görünce o da kendince haklı olaraktan korkmuş. ‘Eşim evde yok’ demiş. ‘Gelmesi lazım. Nerededir? Arayın’ gibi sorular sorarak daha sonra da oradan ayrılmışlar dedi.¹⁵*

2. Tutuklananların İfadeleri

Kars'ta, FETÖ/PDY kapsamında örgütün “Kars Sıkıyönetim Komutanı” olarak gösterilen 14. Mekanize Piyade Tugay Komutanı Tuğgeneral Ali Avcı'nın da aralarında yer aldığı 17 askeri personel hakkında hazırlanan iddianamede 15 Temmuz gecesi yaşananlara ilişkin

¹⁴ <http://www.milliyet.com.tr/ak-parti-kars-il-baskani-calkin-i-gozaltina-kars-yerelhaber-1622401/>

¹⁵ **Hürayurt**, 20 Temmuz 2016, Yıl: 61, Sayı: 18284

ayrıntılara ulaştı. İddianamede, Kars Emniyet Müdürlüğü Çevik Kuvvet Şube Müdürlüğü yerleşkesi önünde toplanan vatandaşların darbecilere karşı direnişi ve askerlerin hiçbir sözüne aldırış etmeyip askerleri “Asker kışlaya”, “En büyük asker bizim asker” sloganlarıyla geri püskürttüğü anlatıldı.

Fethiye Camisi İmamının halka devletine, vatanına ve bayrağına sahip çıkmaları yönünde anonslar yaptığı bu anonslardan rahatsız olan Yarbay Polat’ın birkaç kişiyi arayıp ‘Derhal o camiye gidin imamı tutuklayın’ diye emir verdiğinden bahsedildi. İddianamede ayrıca Tuğgeneral Avcı’nın da olay gecesi saat 02.00 sıralarında Polat’a “Polislere direkt siksınlar” şeklindeki talimatıyla birlikte gecenin ilerleyen saatlerinde “Tanklarla araçların üstünden geçsinler gerekirse halkı ezsinler” diye emir verdiği kaydedildi¹⁶.

Kars’ta darbe girişimine karıştukları iddiasıyla 14. Mekanize Piyade Tugay Komutanlığına bağlı 2. Mekanize Piyade Taburu’nda görevli Binbaşı Akanoğlu, yüzbaşılar Hüseyin Ünal, Celil Serkan Ülger ve Sinan Karademir’in yanı sıra bir üsteğmen ve asteğmen, iki astsubay ve 16 uzman çavuştan oluşan 5’i tutuklu 24 eski askeri personel hakkında yürütülen soruşturma tamamlanarak Kars 2. Ağır Ceza Mahkemesinde dava açıldı.

FETÖ darbe girişiminin ardından açılan üçüncü davanın 147 sayfalık iddianamesinde örgütün ortaya çıkışının yanı sıra örgütün devlet ve TSK yapılanması ile darbe girişimi sırasında yaşanan olaylara yer verildi.

İddianamede örgütün antidemokratik, hukuk ve ahlak dışı birçok yöntem kullanarak tabanındaki insanların dini duygularını istismar edip devletin kurum ve kuruluşlarında yıllarca kadrolaşmaya çalıştığı belirtilerek, FETÖ’nün özellikle Milli İstihbarat Teşkilatı, TSK ve Emniyet Genel Müdürlüğü bünyesinde örgütlenerek “güvenlik bürokrasisi” ve “istihbarat” alanında ağ oluşturduğu kaydedildi.

Çarpıcı detayların bulunduğu iddianamede sanıkların ifadelerine de yer verildi. Tutuksuz sanıklardan eski Uzman Çavuş Mehmet Ali

¹⁶ <http://www.milliyet.com.tr/sela-okuyan-imam-icin-kafasina-sikin-kars-yerelhaber-1899020/>

Sekin, ifadesinde darbe girişiminin yaşandığı 15 Temmuz gecesi acil kışlaya çağrıldığını ve askerlerle teçhizatla hazır beklediklerini söyledi. Sekin, darbe girişimi günü kışladan çıkmadan önce Yüzbaşı Hüseyin Ünal'ın, Türkiye genelinde tüm kamu kurum ve kuruluşlarına saldırı olacağı yönünde duyumlar aldıklarını, kentteki resmi kurumların emniyetini sağlamak için polise yardımcı olacaklarını söylediğini anlattı. Bu nedenle kışladan çıktıklarını belirten Sekin, yoldan geçen araçları durdurarak bölgede terör eylemi olduğunu, dikkat etmelerini söylediğini dile getirdi. *Bu sırada emniyet binasının olduğu sokaktan 10 kişilik grup üzerimize doğru koşarak geldi, polislerden yardım istedim ifadelerini kullanan Sekin, şunları kaydetti: Kalabalık daha da arttı, slogan atarak tepki gösteriyorlardı. Yüzbaşı Ünal, bizi toplayarak, 'Emir komuta zinciri kırıldı, ben karışmıyorum, yaptığımız eylem doğru bir şey değil, kışlaya dönüyoruz.' dedi. Hiç durmadan kışlaya geri döndük. Kışlanın girişinde bizi Tankçı Yarbay Nihat Uçan karşıladı. Nihat Uçan bize, içeri girdikten sonra 'Neden geldiniz, hemen dönüş yapıp görev yerinize gidiniz.' dedi. Bu emri dinlemedik, bir daha çıkmadık¹⁷.*

Kars 2. Ağır Ceza Mahkemesinde 13 Mart'ta başlayan davanın duruşmasına, darbe girişimi sırasında 14. Mekanize Piyade Tugay Komutanlığında görevli eski askerlerden tutuklu sanıklar Serkan Polat, Emrah Akça, Haydar Küreş, Harun Doğanay, Sami Büberci, Çetin Aydoğan, Muhlis İpekliler, Ferhat Demirci ile tutuksuz yargılanan İbrahim Erhan Akça katıldı. Diğer tutuklu sanıklar Ali Avcı, Eyüp Ağbağ, Osman Atlı, Cemal Sudaş, Süleyman Koç da tutuklu buldukları Van T Tipi Ceza İnfaz Kurumundan Sesli ve Görüntülü Bilişim Sistemi (SEGBİS) aracılığıyla duruşmaya dâhil oldu.

Sanık avukatlarının da katıldığı duruşmada Atlı, Sudaş, Doğanay, İpekliler, Küreş, Büberci ve Emrah Akça savunma yaptı. Bu kişilerden Atlı savunmasında, eski Harekât ve Eğitim Şube Müdürü Erdiñ Serçe'nin olay günü kendisine Otogar Kavşağı, Bölge Trafik ve Havalimanı kavşaklarında tank ve zırhlı araçları çıkartması gerektiğini söylediğini kaydetti. Atlı, darbe teşebbüsünden haberdar olmadığını öne sürerek beraat talebinde bulundu.

---

¹⁷ <http://www.milliyet.com.tr/polise-kursun-sikmayan-askere-komutandan-kars-yerel-haber-1930160/>

Suçlamaları reddeden İpekliler, FETÖ ve darbe girişimiyle bağlantısının olmadığını savundu; *Tugaydan olay gecesi alarm verildiği telefonla bildirildi, terör eylemlerine yönelik istihbarat kaynaklarından eylem olacağı yönünde bilgiler geliyordu. Bu bilgiler tugaya, kışlalara muhtemel bir saldırı olacağı yönündeydi. Askerlerden Serkan Akmoğlu, Sami Büberci'nin kendisini arayıp personele silah ve mühimmat dağıtılması yönünde talimat verdiğini söylediğini ilettili. Kurmay Başkanı Polat da beni aradı valilik hizmet binasında önlem almamı söyledi. Olayları terör saldırısı olarak değerlendirdim dedi*¹⁸.

Kars 2. Ağır Ceza Mahkemesinde görülen duruşmada, tutuklu yargılanan dönemin 14. Mekanize Piyade Tugay Komutanlığı eski MEBS Şube Müdürü Eyüp Ağbağ, tutuksuz yargılanan eski Personel Şube Müdürü Albay İbrahim Erhan Akça, eski 14. Mekanize Piyade Tugay Komutanlığı Topçu Tabur Komutanı Süleyman Koç, eski Harekât ve Eğitim Şube Müdürü Erdiñ Serçe savunma yaptı.

Van T Tipi Ceza İnfaz Kurumundan Sesli ve Görüntülü Bilişim Sistemi ile katılan Ağbağ savunmasında; Tuğgeneral Ali Avcı'nın gerçekleştirdiği toplantıya katılmadığını söyledi. 15 Temmuz gecesi saat 22.00 sularında Kurmay Başkanı Yarbay Serkan Polat'ın kendisini aradığını ifade eden Ağbağ, Polat'ın acil olarak tugaya gelmelerini söylediğini ve tugaya gittiği halde silahını dahi üstüne almadığını anlattı. Ağbağ, Serkan Polat'ın polis ekiplerince gözaltına alınan asker için telefon görüşmesi yaptığını anlatarak, *Kurmay Başkanı Serkan Polat'm, telefonda birisiyle görüşerek, 'vurun, kırm, onu oradan alın' şeklinde talimat verdiğini duydum* dedi.

Van T Tipi Ceza İnfaz Kurumundan SEGBİS üzerinden duruşmaya katılan eski 14. Mekanize Piyade Tugay Komutanlığı Topçu Tabur Komutanı Koç da savunmasında, saat 22.35 sıralarında Binbaşı Erdiñ Serçe'nin kendisini arayarak alarm verildiği ve tugaya gelmesi gerektiğini söylediğini anlattı. Koç, telefonun ardından tugaya gittiğini belirterek, *"Tugay Komutanının odasına doğru gittim, toplantı vardı. Toplantı 2-3 dakika sürdü, ben gittiğimde görevlendirmeler yapılmıştı"* dedi. Toplantıda Tuğgeneral Avcı'nın elinde kâğıtlarla sıkıyönetim ilan

¹⁸ <http://www.milliyet.com.tr/kars-taki-feto-ana-davasi-kars-yerelhaber-1907147/>

edildiğini ve kendisinin de 'sıkıyönetim komutanı' olduğunu dile getirdiğini anlatan Koç; *Daha sonra ben odama geçtim. Odamda televizyon vardı, orada Başbakanın açıklama yaptığını gördüm. İşin normal bir iş olmadığını orada anladım* ifadesini kullandı.

Duruşmada salonda hazır bulunan eski Harekât ve Eğitim Şube Müdürü Binbaşı Erdinç Serçe ise suçlamaları kabul etmeyerek olaylarla bağının bulunmadığını söyledi. Tuğgeneral Avcı'nın gelen emri okuduğunu ve kendilerine de sözlü olarak ifade ettiğini belirten Serçe; *Tugay komutanı birliklere görevlerin verilmesini, silah ve araçların hazırlanmasını istedi. Toplantıda bana görev verilmedi. Kurmay Başkanımız izinlerin iptal edildiğine dair bir mesajın atılmasını istedi, ben de attım dedi. Çevik Kuvvet yerleşkesinde 3. Sınıf Emniyet Müdürüyle görüştim, 'kendileriyle çalışacağımızı' söyledim, kendisi de biriyle görüştü. Emniyet müdürü, 'kendilerine böyle bir emrin gelmediğini ve bizi buraya sokmayacağını' ifade etti. Biz daha sonra oradan ayrıldık. Tekrar Çevik Kuvvet yerleşkesine gittik, sıkıyönetim ilan edildiğini söyledim, 'teslim olun, silahlarınızı bırakın' şeklinde bir ifade kullanmadım. Daha sonra zaten elimden ayaklarımdan tutarak burada beni gözaltına aldılar. Zaten en erken gözaltına alınanlardan biriyim. Araçta havaya ateş açtığını kabul eden Serçe, bunu vatandaşların üstüne gelmesi nedeniyle yaptığını ileri sürdü.*

Tutuklu sanıklardan Uzman Çavuş Adem Ali Kara da saat 22.30 sıralarında Astsubay Üstçavuş Çağlar Altıntaş'ın kendisini telefonla arayarak, *Kışlada alarm verildi. Acilen kışlaya çıkmamız gerek. Aracın var mı? Yoksa Eray Üsteğmen'i ara.*" dediğini, kendisinin de Eray Çetin'i aradığını ve onunla 23.15 sıralarında kışlaya intikal ettiklerini söyledi. Kara, Eray Üsteğmen'e "Komutanım durum nedir, bilginiz var mı, saldırı mı oldu?" diye sorduğunu ifade ederek, şunları anlattı: "O da bana bilgisinin olmadığını, 'Gidince hep beraber göreceğiz. Bana da acilen kışlaya çıkmamız gerektiği söylendi.' dedi. Biz bölüğe gittiğimizde orada bulunan herkes tam teçhizatlı, silahlı ve hücum yeleklili bekliyordu. Zırhlı araçlar da çalışıyordu. Ben Eray Üsteğmen'in emri üzerine üstümü giymeye giderken Teğmen Galip Moroğlu'yla karşılaştım ve 'Komutanım durum nedir?' diye kendisine sordum. O da bana 'Ben de bilmiyorum. Sen hemen üzerini giyin, gel.' dedi. Ben kamuflajımı ve hücum yeleğimi giydim ve bana zimmetsiz tüfeğimi yanıma alarak bölüğün bulunduğu yere gittim. Daha sonra yol güvenliğini almak için kışladan ayrıldık.

*Yolu trafiğe kapatarak yol güvenliğini sağladık. Birkaç araca kibarca yol güvenliğini sağladığımızı ve geri dönmeleri gerektiğini söyledim dedi*¹⁹.

Örgütün kentteki darbe girişimine ilişkin ikinci davanın Kars 2. Ağır Ceza Mahkemesince kabul edilen 168 sayfalık iddianamesinde, FETÖ/PDY'nin ortaya çıkışının yanı sıra devlet ve Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK) yapılanması ile darbe sırasında yaşananlar hakkında bilgiler aktarıldı.

Tutuklu sanıklardan Uzman Çavuş Serkan Karabulut, ifadesinde Teğmen Ayten'in emriyle aranıp bomba yüklü araç ile kamu binalarına saldırı olacağı belirtilerek birliğe çağrıldığını ifade etti. Karabulut, darbe gecesi saat 00.45'te kışladan çıkarak Kars Valiliği ve Emniyet Müdürlüğü bölgesine geçmeleri emrinin verildiğini anlatarak, şunları savundu: *Kışladan çıkmadan önce ismini bilmediğim bir asker beni telefonla arayarak, bombalı araç ihbarı olduğunu ve kamu binalarına bombalı araçla saldırılacağını ifade ederek birliğe gelmemi söyledi. Saat 23.00 sularında birliğe geldim. Kışladaki garaja indim. Bu sırada tanklar çıkış için hazırlık yapıyorlardı. Oradaki arkadaşlara ne olduğunu sordum. Kağızman bölgesinden gelebilecek bomba yüklü beyaz renkli bir araç ile ilgili ihbar geldiğini kamu binalarına saldırı olacağını bizim de kritik bölgeleri tutarak bu aracın ve araçların giriş çıkışını engellemek için tedbir alacağımız söylendi. Vatandaşlardan, terör eyleminin olmadığını öğrenince yapılan işlemlerin yanlış olduğunu anlayıp kışlaya geri döndüklerini ifade eden Karabulut; *Halkla en ufak bir münakaşa olmadı. Vatandaşlardan aldığımız bilgilerle terör eylemi olmadığı, yapılan işlerin yanlış olduğunu anladım ve Teğmen Ayten'in yanına giderek uyardım. Kendisi de tanka bindi. Tank ile yönümü tugaya doğru çevirmeye çalıştığımda tankta arıza olduğunu anladım. Ayten telefonla tugaya ulaşmaya çalışıyordu. Daha sonra tugaya doğru yola çıktık. Tugaya yaklaştığımızda bir tank ile kışla girişini kapatmışlardı. Biz de diğer girişten girmek için yola çıktık orası da kapalı olduğundan geri geldik. Bu esnada nizamiye girişinin açıldığını gördük ve içeri girdik. Mühimmatları indirip 03.45 sıralarında tankı garaja çektik. Daha sonra hiç çıkmadık dedi.**

Tutuksuz yargılanan Astsubay Burhan Şuyalçinkaya savunmasında, 15 Temmuz gecesi saat 22.30 sıralarında Tank Teğmen Üzeyir

¹⁹ <http://www.milliyet.com.tr/kars-belediye-baskani-ni-almaya-giden-kars-yerelhaber-1952574/>

Ayten'in telefonla kendisini arayarak alarm verildiğini söylediğini, bunun üzerine kışlaya gittiğini anlattı. Tank Teğmen Ayten'in acil mühimmat talebi üzerine taksiyle kışlaya gittiğini ifade eden Şuyalçinkaya, *Kışlaya gittim, cephaneliğin anahtarını aldım. Yüzbaşı Osman Atlı, mühimmatçı olduğum için benden alabileceğim kadar mühimmat alarak yanına gitmemi istedi. Ben de yanına 7 askeri alarak cephaneliğe gittim. G-3, uçaksavar ve A4 mühimmatı alarak geri geldik. Atlı'nın emriyle askerlere mühimmat verdim* ifadesini kullandı.

Şuyalçinkaya, mühimmatı olmayan asker ve tanklara Yüzbaşı Atlı'nın emriyle mühimmat götürdüklerini aktararak, şöyle devam etti: *Yüzbaşı Osman Atlı, Bölge Trafik Şube Müdürlüğü önündeki bir tankın mühimmata ihtiyacı olduğunu, gidip mühimmatları oraya bırakmamı benden istedi. Saat 01.00 sıralarında buraya giderek G3 mermisi ve uçaksavar mermisi mühimmatı bıraktık. Havalimanı kavşağına gittik. Burada bekleyen ve Sarıkamış'tan gelen tanklara mühimmat vermedim. Daha sonra bölgeden ayrılarak kışlaya geri geldim. Kışlada bir süre bekledikten sonra Osman yüzbaşının emriyle tekrar kışladan çıktık. Bölge Trafik'e geldiğimizde kalabalık bir halk topluluğu vardı. Osman yüzbaşı araçtan inerek halkla konuştu. Ne konuştuğunu bilmiyorum, onun emriyle de geri döndük. Kışlaya geldiğimizde mühimmatları geri topladım. Eksik olan mühimmatları tespit ederek tutanak tuttum. Daha sonra gözaltına alınana kadar kışladan ayrılmadım dedi.*

Tutuksuz yargılanan Uzman Çavuş Hakan Bayraktepe ise darbe girişiminin yaşandığı 15 Temmuz gecesinde bölük nöbetçi çavuşu olduğunu dile getirdi. Yarbay Nihat Uçan'ın darbe gecesi öfkeli şekilde emirler verdiğini anlatan Bayraktepe, savunmasında şunları kaydetti: *Saat 22.30 sıralarında tanklar çıkıyordu, Nihat Yarbayı gördüm, tanklara 'çabuk çabuk çıkın' diyordu. Baktığımda tüm tanklar çıkmıştı. Teğmen Üzeyir, Hakan Can'a beni aratarak 'orada beklemeyin bizi takip edin, Diğor Bölge Trafik Şube Müdürlüğü önünde yol kesilecek' dedi. Tank gördüm, yolu kapatmayacak şekilde burada durduk. 'Halkı ezin geçin' şeklinde mesajlar geliyordu. Daha sonra Osman yüzbaşıya mesajları sordum. Bize net olarak dönün demedi. Daha sonra biz apar topar geri döndük ancak geri dönmemiz zaman aldı. Polis bizi linç edilmekten kurtardı, polisimizden Allah razı olsun. Polis bize eskortluk yaparak kışlaya dönmemizi sağladı ve kışlaya girdik. Suç komuta heyetindeydi.*

*Onların her şeyden haberdar olduğuna inanıyorum. Neden geride kalan askerlere haber vermediler. Askerlerin çoğunu benzin dökerek ateşe attılar ve halen de yanıyoruz dedi.*²⁰

İddianamede, eski tabur komutanı Yarbay Nihat Uçan'ın, 15 Temmuz gecesi darbe girişimi olduğunu anlayarak birliklerine dönmek isteyen askerleri kışlaya almadığı sanık ifadelerine yansdı. Tutuksuz yargılanan eski Üsteğmen Harun G: *Hafız Hakkı Paşa Kışlası nizamiyesine geldiğimizde orada bekleyen Yarbay Nihat Uçan, bizi içeriye almayarak tekrar görev yerlerimize dönmemiz emrini verdi, ben de tankı lojman nizamiyesinde emniyetli bir yere çektim ve lojman içerisinde beklemeye başladık.*

Eski Uzman Çavuş Abdulkadir K. ise nizamiye önünde zırhlı araçların da konuşlandırıldığını anlattı. Uçan'ın kendilerine "Siz geri gelmek için kimden emir aldınız?" diye sorduğunu öne süren Abdulkadir K, *Ben de 'Halk üzerimize geliyor, ben onlara ateş edemem, tankı üzerilerine süremeyiz.' dedim. Bunun üzerine kışlanın diğer girişine gittik. Yarbay arkamızdan gelerek nizamiyeden içeri bizi sokturmadı ifadelerini kullandı.*²¹

Kars 2. Ağır Ceza Mahkemesinde görülen duruşmanın öğleden sonraki oturumunda, tutuklu sanıklardan Tuğgeneral Ali Avcı, 1. Mehanize Piyade Tabur Komutanı Ali Ercan Ormanoğlu ve Lojistik Destek Şube Komutanı Binbaşı Çetin Aydoğan savunma yaptı.

Sanık Avcı savunmasında, Genelkurmay Başkanlığından gelen mesajın sıkıyönetim usullerine uygun olduğunu, tüm bakanlıklara gönderilmiş ve gönderildiği teyit edilmiş mesaj olduğunu ileri sürdü. Mesaj alındıktan sonra Kara Kuvvetleri Komutanlığından teyit edildiğini ve verilen emrin sıkıyönetim kurallarına uygun olduğunu müşahede ettiğini ve sıkıyönetim komutanlarının Genelkurmay Başkanlığına bağlı kamu düzenini sağladığını öne süren Avcı, *Sıkıyönetim mesajı usullere uygundu. İç Hizmet Kanununa göre ast aldığı emri uygular. Emri veren sorumludur. Askerliğin en önemli kuralı emre mutlak itaattir. Asker emri sorgulamaz, emri yerine getirir dedi.*

²⁰ <http://www.milliyet.com.tr/feto-nun-darbe-girisimi-davasinda-tankci-kars-yerelhaber-2001069/>

²¹ <http://www.milliyet.com.tr/feto-cu-komutan-kislaya-donen-tanklari-kars-yerelhaber-1991325/>

Tutuklu sanık Ormanoğlu da savunmasında, olay gecesi 22.30 civarında karargâha toplantıya çağrıldığını anlattı. Toplantının terörle ilgili olacağını düşünerek hareket ettiğini belirten Ormanoğlu, şunları kaydetti: *Yaklaşık 10 ay boyunca iç güvenlikle ilgili çalışmalar yapıyorduk. Toplantının da bu yönde olacağını düşünerek karargâha gittim. Tugay komutanı Avcı sıkıyönetim ilan edildiğini söyledi. Orada personele görevli oldukları yerler söylendi. Kışlama döndüm. Avcı'nın emriyle İl Emniyet Müdürlüğü kavşağına gittik. Terör olayları olduğunu düşünerek emniyet güçlerine destek amaçlı gittik, fakat orada fazla sivil vatandaş vardı. Avcı'yı arayarak durumu söyledim. Burada çok vatandaş toplanmış, ne yapalım demem üzerine komutan 'Araçları sağa sola çevirin halk dağılır' dedi. Ben halka zarar vermemek için bir şey yapmadım. Gece 01.30 civarında halktan bazı vatandaşlar Ankara ve İstanbul'da olanları cep telefonu ile bize gösterdiler. Sizin yaptığımız yanlış dediler. Hatta en büyük asker bizim asker sloganı attılar ve kışlanıza geri dönün dediler. Daha sonra iki emniyet görevlisi yanıma gelerek bu işin yanlış olduğunu söylediler dedi.*

Tutuklu sanık Aydoğan da 15 Temmuz'da Serkan Polat'ın kendisini arayarak acil kışlaya gitmesi gerektiğini söylediğini ifade ederek, *Kışlaya gittiğimde personel ne olduğunu sordu. Ben de bilmediğimi söyledim. Aklıma terör olayı olduğu geldi dedi. Aydoğan, Avcı'nın gördüğü anda Uğrak Market'in orada güvenlik önlemi alınması yönünde talimatı olduğunu öne sürerek, şunları ifade etti: Avcı, Uğrak Market'in orada güvenlik önlemi alın deyince Uğrak Market'in güvenliğiyle ilgili karargâhı aradım. Ne olduğunu sorduğumda bana 'Rütbeli asker, 3-5 araç, silah ve mermi alıp çıkın' dediler. Darbe olduğundan bahsedilmedi, haberim olmadı. Market yakınına araçları yanaştırdık. Askerler 'Komutanım ne yapacağız' dediler. Ben de bomba araması yapalım dedim. Sonradan bu iş saçma gelince araçları çektim. Telefon üzerine karargâha geldim. Avcı 'Vali nerede, onu alın' demesi üzerine içimden ne alaka diye düşünmeye başladım. Bu lafın üzerine darbe olduğunu anladım. Bunun üzerine olaylara engel olmaya başladım. Polat'ın kendisini aradığını anımsatan Aydoğan, Polat'ın kendisine olaylara karıştığı için tutuklanan Nihat Uçan'ı kurtarması yönünde emir verdiğini iddia etti. Aydoğan, telefonu kapattıktan sonra emre uymadığını savunarak, şöyle devam etti: *Askerlerime durumu anlattım. Gitmeyeceğimi söylemem üzerine personelim arkamda olduklarını söyledi. Avcı beni arayarak araçlarla çıkmamızı istedi. Ben de çıkmayacağımı söyledim. Sebebini sorunca**

*ben de nizamiye önünde araçların olduğunu, çıkamayacağımızı söyleyince komutan bana 'Ne yaparsan yap, çık gel' dedi. İlerleyen süreçlerde İl Jandarma Komutanını aradım. Durumu bildirirken bana güvendiğim kişilerle ekip kurup karargâh etrafında olmamızı söyledi. O esnada vali telefonu aldı. Ona da durumu anlattım ve emrinde olduğumu söyledim. Bana Ali Avcı ve Serkan Polat'ı almamı söylediler dedi*²².

Sanıklardan eski Binbaşı Deniz Yiğitbaş, iddianamedeki ifadesinde, 15 Temmuz günü saat 22.30'da bu davanın tutuksuz sanığı olan eski piyade üsteğmen Murat Deniz'in kendisini arayarak acil olarak kışlaya gelmesini söylediğini belirtti. Dönemin 1. Mekanize Piyade Tabur Komutanı Yarbay Ali Ercan Ormanoğlu'nun kendilerine hitaben çevik kuvvette terör saldırısı beklediklerini ve kolluk kuvvetlerine destek olmak ve orada emniyetin alınması, korunması talimatı verdiğini öne süren Yiğitbaş, *Saat 00.15 sıralarında çevik kuvvet önüne gelip oraya çıkan yolları iki taraftan keserek araç ve sivil girişine kapattık. Saat 01.30 sıralarında vatandaşların sayısı artmaya başladı ve vatandaşlar bize karşı tepkilerini artırdı. Bunun üzerine ben emrimdeki tüm personele ve araçlara çekilmelerini ve araçları kapatmalarını emrettim dedi. Yiğitbaş, darbe teşebbüsü günü, bu suça karıştığı iddiasıyla başka bir davada yargılanan dönemin Kurmay Başkanı Yarbay Serkan Polat'ın kendisini arayıp polislerce gözaltına alınan Ormanoğlu'nun kurtarılması için emniyete gitmesini emrettiğini söyledi. Emre uymadığını öne süren Yiğitbaş, şöyle devam etti: *Yolda kışlaya gittiğim sırada 03.15 sıralarında Polat nerede olduğumu sordu. Ben de kışlaya doğru intikal ettiğimi söyleyince bana 'kardeşim senin orada ne işin var, sana kim emir verdi? Derhal emniyete git rehin alınan Tabur Komutanı Piyade Yarbay Ormanoğlu'nu kurtar. Taburun emir komutası sende' dedi. Ben de ne yani insanları mı, polisimizi mi ezeceğim dedim. O da bana 'evet kardeşim, gerekirse insanları da öldüreceksin, emniyet müdürlüğünü de vurup yıkacaksın, Ormanoğlu nerede ise bulup kurtaracaksın' dedi. Ben emre uymayarak tamam dedim ve kışlaya doğru yoluma devam ettim.**

Tutuklu sanıklardan eski üsteğmen Evren Bekdaş da *Olay günü odama gelen askerlerin 'Kırmızı alarm verildi, savaş çıktı, herkesi kışlaya çağırıyorlar' demesi üzerine kışlaya gittim dedi. Darbe teşebbüsünü öğrendik-*

²² <http://www.milliyet.com.tr/kars-taki-feto-ana-davasi-kars-yerelhaber-1904086/>

ten sonra kışla dışındayken kışlaya dönmek için toplandıklarını anlatan Bekdaş, şöyle devam etti: *Askeri kamyonun önüne bindim sürücü uzman çavuş Rahim'e kimseye zarar vermeden hemen oradan dön ve kışlaya gidelim emrini verdim. Bu arada vatandaşlar bizi alkışladılar biz de onlara el salladık. Biz yoldayken uzman çavuş arkadaşların cep telefonlarına 'halkı ezin geçin can güvenliğinden halk kendisi sorumludur, gerekiyorsa silah kullanma yetkiniz var' gibi kısa mesajlar geldiğini gördüm ve personele bu mesajlara itibar etmemelerini söyleyerek biz kışlaya gidiyoruz emrini verdim. Bu sırada Yiğitbaş'ın kendisini aradığını anlatan Bekdaş, *Kışlaya dönerken Binbaşı Deniz Yiğitbaş beni aradı ve bana 'Polat beni aradı Ormanoğlu tutuklandı, gerekiyorsa silahlı çatışmaya girin Ormanoğlu'nu kurtarın' emrini verdi' dedi. Ben de Yiğitbaş'a 'komutanım bunlar kudurmuş, bu ne yapmaya çalışıyor, polisle neden çatışmaya gireceğiz, yiyorsa gitsinler kendileri kurtarsınlar, ben gitmiyorum bu saatten sonra geri dönmem dedim ve kışlaya gittik şeklinde savunma yaptı*²³.*

3. Kars'ta Demokrasi Nöbetleri

Kars'ta askeri kalkışmaya tepki için vatandaşlar sokaklara döküldü. Binlerce Karşı İl Emniyet Müdürlüğü önünde toplandı. Tankların Emniyet Müdürlüğü önünde konuşlandırılmasına tepki gösterdi. Karşılılar sabaha kadar uyumadı. Ellerinde Türk bayraklarıyla sokaklara dökülen vatandaşlar, polise ve devlete sahip çıktı. Emniyet birimlerine askerlerin girmesine izin vermedi.

Kara bir geceyi iradesiyle, birlik ve beraberlik içerisinde bertaraf eden Kars halkı, o geceden sonra Cumhurbaşkanının çağrısıyla akşam saatlerinden itibaren İl Emniyet Müdürlüğü önünde toplanarak, demokrasi nöbetine başladı.

Kars Valisi Rahmi Doğan ve Kars Belediye Başkanı Murtaza Karaçanta ile birlikte İl Emniyet Müdürü, Ak Parti İl Başkanı ve İl müf-tüsünden oluşan heyet Kars sokaklarında dolaşarak vatandaşları demokrasi nöbetine davet etti. Vatandaşlar eşliğinde Emniyet Müdürlüğü önüne ulaşan heyet Kars halkından dün olduğu gibi bugün de

---

²³ <http://www.milliyet.com.tr/darbeciden-gerekirse-insanlari-da-oldureceksin-kars-ye-rel-haber-1938052/>

demokrasiye ve birlik davasına sahip çıkmalarını istedi. Demokrasi nöbeti boyunca halkı meydanlarda, yalnız bırakmayan heyet her akşam meydana halkla buluşarak demokrasiye ve birliğe sahip çıkmaları yönünde konuşmalar yaptı.²⁴

Gerçekleşen olaylara ilişkin bir değerlendirmede bulunan Kars Valisi; *Bu gece çok kritik bir gece arkadaşlar. Dolayısıyla hep beraber sokaklarda kalacağız. Hep beraber sokaklarda olacağız. Nöbete devam edeceğiz. Kars nöbet tutmayı bilen bir kenttir. Şehit vermeyi bilen bir kenttir. Serhat kentidir. Dolayısıyla hep birlikte buradaki gördüğümüz zevatla birlikte gece sabahlara kadar gerekirse sokaklarda olacağız. Bizim bilgimiz dışında herhangi bir harekete kalkışmasın. Arkadaşlar sizleri yönlendirecek. Çünkü sizin bilmediğiniz bizim bildiğimiz farklı olaylar gelişebiliyor. Talimatlarımız doğrultusunda gereğini yapacağız dedi. Bunlar tanklarıyla sokakları, parkları işgal etmek istediler ama yüce Türk Milleti bu fırsatı vermedi diyen Vali Doğan Dün akşam bu saatlerde Türkiye Cumhuriyeti Devletine karşı onun meşru hükümetine karşı halkı tarafından seçilmiş Cumhurbaşkanıya karşı yapılmış bir darbe girişimi vardır. Biz bu darbe girişimini öğrendiğimiz andan itibaren önce Emniyet ve Jandarmamıza, MİT'imize gerekli güvenlik tedbirlerini alarak, sivil toplum kuruluşlarımızı, siyasi parti başkanlarımızı devreye sokarak sokakları biz işgal etmeye karar verdik dedi.*

Vali Doğan sizlerin bu akşam boyunca uygun yerlerde parklarda, kafelerde ve sokaklarda olmasını istiyorum. Herhangi bir şey olacağını zannetmiyoruz. Biz bütün gerekli tedbirleri aldık. Bu darbe girişiminde bulunan kişilerin yerlerine yeni görevlendirmeler yapıldı. Devlet mekanizması işlemekte. Hiyerarşi, komuta kontrol işlemekte herhangi bir sıkıntı yok. Ancak farklı gelişmeler olabilir. Dolayısıyla hep beraber sokaklarda olacağız, hep birlikte olacağız. Bu geceyi de belki uykusuz geçireceğiz ama bu devlete bu millete sahip çıkacağız. Bu devletin milletin bekası içindir ifadelerini kullanmasının ardından Her şey kontrolümüz altında. Hiç kimsenin farklı yollara gitmesine gerek yok. Biz şu anda tüm birimlerimizle yönetime el koyduk. Gerekli işlemleri yapıyoruz. Gönlümüz rahat olsun. Ama çok uzaklara gitmeyin. Sizlere istediğim zaman ulaşabileyim. Tamam mı? diyerek sözlerini tamamladı.²⁵

²⁴ **Hürayurt**, 18 Temmuz 2016, Yıl: 61, Sayı: 18282

²⁵ **Hürayurt**, 18 Temmuz 2016, Yıl: 61, Sayı: 18282

Türkiye'nin dört bir tarafında olduğu gibi Kars'ta da vatandaşlar mülki, idari ve siyasi temsilciler kol kola kenetlenerek darbe girişimine karşı tek yürek oldu. Darbe girişimi sırası ve sonrasında meydana inen Karşılılar devlete sahip çıkarak ellerinde Türk bayrakları ile her gece Cumhurbaşkanı ve demokrasiyi desteklediğini haykırdı. Meydanda toplanan binlerce vatandaş kimi zaman yağın yağmura aldırış etmeden kadınıyla, erkeğiyle, yaşlısıyla, çocuğuyla ellerinde Türk bayrakları ile darbeye karşı tek ses tek yürek oldu. Her kesimden ve düşünceden vatandaşlar ellerinde Türk Bayraklarıyla 15 Temmuz'dan bu yana devam eden demokrasi nöbetini aralıksız sürdürdü. Tek yumruk ve Tek ses olan Karşılılar, Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın demokrasi nöbetini sonlandıracağı güne kadar meydanlarda olacaklarını kaydettiler.

Demokrasi nöbetine Kars Valisi Rahmi Doğan ve Kars Belediye Başkanı Murtaza Karaçanta ile birlikte İl Emniyet Müdürü, AK Parti Kars İl Başkanı Adem Çalkın, Kafkas üniversitesinden çok sayıda öğretim elemanı, kurum amirleri, bazı STK ve oda başkanları ve gazeteciler destek verdi.²⁶

Demokrasi nöbetinin 3. Gününde Ulaştırma, Denizcilik ve Haberleşme Başkanı Ahmet Arslan, meydana toplanan vatandaşlara telefonla seslendi: *Değerli hemşerilerim değerli Karşılılar hepimizi sevgiyle selamlıyorum. Üç gündür bir mücadele var. Ne yazık ki darbeci müsveddesi birilerinin bu ülkenin geleceğini karartmak adına yaptığı bir girişim var. Allaha şükür ki başımızda Recep Tayyip Erdoğan var. Onun dik duruşu, Başbakanımızın dik duruşu bizlerin gayreti ile bu olayın gereği yapılmıştır. Ancak burada en önemlisi vatandaşımızın sokağa çıkarak dik duruşudur. Bundan dolayı ben bütün hemşehrilerime teşekkür ediyorum. Parti ayrımı yapmadan bu darbeye karşı el ele vererek iş birliği içerisinde üç gündür sokakları tutan ve meydanları tutan, kendi iradesine sahip çıkan sizlere çok teşekkür ediyorum dedi.*

Ankara'dan gelerek Kars'ta vatandaşlarla birlikte sokakta demokrasi nöbeti tutan milletvekili Yusuf Selahattin Beyribey vatandaşlara desteklerinden dolayı teşekkür etti. Beyribey: *Birçok ihtilalde bahaneler yaratılmıştır ve getirdiği hiçbir şey olmamıştır, ekonomi dibe vurmuştur. Buradaki herkese soruyorum. Ülkede ne vardı da girişim yapmaya kalkıştılar? 10*

---

²⁶ Denge, 21 Temmuz 2016, Yıl: 11, Sayı: 3468

*yıldır söylüyorum bunların niyetleri Türkiye değil, bunların niyetleri bu ülkeyi Suriye, Irak, Mısır durumuna bırakmak, ekonomik durumu yok etmek. Çocuklarımızın, karılarımızın sokaklarda dilenmesini 60'lı yıllarda olduğu gibi çocuklarımızın yalın ayak olmasını sağlamaktır. Demokrasiye engel olmak amacıyla yola çıktılar ama yola çıkarken düşünmediler ki bu millet seçtikleri milletvekillerinin arkasındadır, seçtikleri Cumhurbaşkanının yanındadır diye konuştu.*²⁷

AK Parti Kars Milletvekili Selahattin Beyribey *Demokrasi nöbetinin 4. Gününde bir konuşma yaptı: "93 harbinde Kars Ruslara teslim oldu, daha doğrusu Ermenilere 40 yıl esaret altında kaldı. 40 yıllık esaretin sonunda 1918'de esarettten kurtulmak için sizlerin, dedeleri, nineleri, babaları mücadele verdiler, o zaman bağımsız Kars Cumhuriyeti kurdular. Sizin dedeleriniz böyle insanlardır. Ondan beridir ki esarete kaldığını bildiği içindir ki, yoklukları çektiğini bildiği içindir ki, zalimlikleri gördüklerini bildiği içindir ki, Karslı her zaman devletin yanında, milletin yanında, bayrağının altında ve vatanında olmuştur. Sizin dedelerinizden bu bize miras kaldı. Bizim dedelerimizden bu bize miras kaldı. Hepimiz bir olduk. Kardeş olduk, iç içe girdik ve o gün bugündür. 1980 öncesinde Kars zulümler çeken iller arasındadır. İhtilalleri gördü. O dönemde bile Karslı hep devletin yanında oldu dedi.*

Bütün partiler adına da açıklama yaptığıı söyleyen Beyribey, *Bu işin partisi yok, Bayrağın partisi olmaz, vatanın partisi olmaz. Milletin partisi olmaz. Hepimiz biriz, hepimiz beraberiz, hepimiz buralara geldik, hepimiz Türkiye'nin her köşesinde beraber olduk. Başbakanımız açıkladı, peşinden Milli-yetçi Hareket Partisi Genel Başkanı açıkladı, peşinden Cumhuriyet Halk Partisi'nin Genel Başkanı açıkladı, peşinden HDP'nin meclisteki törende imza koydular onlar da kınadılar ifadesini kullandı. Beyribey daha sonra darbe girişiminde yaşamlarını yitiren vatandaşlar için Fatıha okuyarak konuşmasını sonlandırdı.*²⁸

Demokrasi nöbetinin 4. Gününde AK Parti İl Başkanı Adem Çalkın yaptığı konuşmada, diğer partilere çağrıda bulunarak meydana davet etti: *Burası artık AK parti binası önü değildir. Burası artık Demokrasi Meydanıdır. Eskiden darbeler ezanları sustururdu şimdi ezanlar darbeyi sus-*

²⁷ **Hüryurt**, 19 Temmuz 2016, Yıl: 61, Sayı: 18283

²⁸ **Ölçek**, 20 Temmuz 2016, Yıl: 25, Sayı: 6363

turdu dedi. Başkan Çalkın Kars milletvekili Selahattin Beyribey ile birlikte Selim ve Sarıkamış ilçesini ziyaret ettiklerini belirterek, Allaha hamdolsun oralarda da bir sıkıntı yok. Onlarda bizim gibi meydandalar, demokrasi nöbetine devam ediyorlar. Bugün yine burada sivil toplum örgütlerimiz var. Bugün bir de farklı olarak âşıklarımız geldiler, sözün ustaları geldiler diye konuştu. Ülkenin cumhurbaşkanından muhtarına kadar demokratik seçimle geldiğini hatırlatan Başkan Çalkın, Hiç kimsenin gücü tankla, darbeye bu millete yetmez. Allah her zaman hepimizi her zaman var etsin. Kıymetli hemşerilerim biz sizin desteğinizi ilk günden beri alıyoruz. Ben huzurlarımızda hepimize çok çok teşekkür ediyorum ifadesini kullandı. Kurum amirlerinin sivil toplum örgütlerinin, imamların ve Müftü Mehmet Genç'in de burada olduğuna değinen Başkan Çalkın, O gün hepsi korkmadan camilere gittiler. Selalar okudular. Eskiden darbeler ezanları sustururdu şimdi ezanlar darbeyi susturdu. Öyle bir zamana geldik dedi.

Demokrasi nöbetinin 14'üncü gününde gazetecilerin sorularını cevaplandıran Adem Çalkın, 15 Temmuz hain darbe girişimi sırasında Ankara ve İstanbul ile birlikte cadde ve sokakları işgal eden 76 tanktan 16 tanesinin Kars'ta darbeye karıştığını söyledi. Kars'ta halkın demokrasiye, Millet iradesine, Cumhurbaşkanına, Başbakan'a ve ülkesine sahip çıktığını, Kars halkının 14 günden beri demokrasi nöbeti tutmaya devam ettiğini, o günden bu zamana kadar Kars basınının yürekli ve özverili bir şekilde demokrasi nöbeti tuttuğunu belirtti.²⁹

Demokrasi nöbetine Ulaştırma, Denizcilik ve Haberleşme Bakanı Ahmet Arslan'ın girişimleriyle ünlü sanatçı Suat Suna ile Karşı sanatçılar Recep Ergül ve Armağan Elçin destek verdi. Sanatçılar eğlenmek için gelmediklerine dikkat çekerek, Çanakkale ve Sarıkamış ağıtlarını canlı seslendirdiler. Sanatçı Armağan Elçin ve Suat Suna ise birlik beraberlik mesajları vererek, Kars'ta Karşılarla birlikte buluşmanın mutluluk verici olduğunu dile getirdiler. Orkestrasız vatan türküleri söyleyen Recep Ergül'e Vali Rahmi Doğan, Suat Suna'ya Belediye Başkanı Murtaza Karaçanta ve Armağan Elçin'e AK Parti İl Başkanı

²⁹ **Hürüryurt**, 2 Ağustos 2016, Yıl: 61, Sayı: 18295

Adem Çalkın çiçek vererek hatıra fotoğrafı çektirdiler. Programın ardından AK Parti İl Başkanlığı tarafından meydandakilere yemek ikram edilirken, nöbet yağmura rağmen devam etti.³⁰

Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın himayesinde gerçekleşen Demokrasi ve Şehitler Mitingi'nin bir benzeri Kars'ta yaklaşık 5 bin kişiyle yapıldı. Mitingde MHP Kars İl Başkanı Yaver Özcan bu meydanların siyaset dışı meydanlar olduğunu, birlik ve beraberlik zamanı olduğunu dile getirerek, *Kars halkı darbe girişimine karşı tek yumruk tek ses oldu. Dünyada bu sesi duymayan kalmamıştır herhalde. Şimdi bilsinler ki bizim birlik ve beraberliğimizi hiç kimse bozamaz* şeklinde konuştu.

AK Parti Kars İl Başkanı Adem Çalkın ise, siyonist, emperyalist güçlerle beraber olmuş kahpe FETÖ ve çetesine karşı bu millete zafer gücü verdiği için, onların tanklarına, uçaklarına, yüz binlerce soğuk namlularına karşı bu millete verdiği birlik beraberlik ve feraset için Allaha hamd ettiğini belirterek, *yarabbi sen bizleri buralara buluşturdun, burada Kürdü, Türkü, Azerisi, Terekemesi, Caferisi, Sünnisi her türlü kardeşi burada birleştirdin. Bu ülkeyi bölmeye çalışanlara fırsat verme yarabbi. Bu yağmur altında buradayız, 15 Temmuz akşamında biz buradaydık hepimiz burada oldunuz, olmaya da devam ediyorsunuz* dedi.

Kars Milletvekili Selahattin Beyribey, Kars halkına Gazi Kars'ın evladı ismi ile hitap ederek, *1855'te bir avuç askerinizle, vatandaşınızla, milletinizle koskoca bir orduya karşı mücadele verdiniz ve o gün Gazi Kars unvanını aldınız. Yetmedi, Kars'ı hemşerilerimin 40 yıllık esaretinin ardından Cenubî Garbi Kafkas Cumhuriyetini kurdu. Onun içindir ki Karslılar vatanın ne demek olduğunu biliyor, milletin ne demek olduğunu bilirler, bunu en iyi Karslılar bilir. Daha sonraki süreçte Kars halkı devletin, milletini, bayrağının emrinde olmuştur. 15 Temmuz günü Kars halkı bu meydanda tankların üzerine çıktı, silahların karşısında mermilere karşı imanıyla gitti. Kars halkı böyle bir Kars halkıdır. Bunun için ikinci kez Gazi oldunuz. Gaziliğiniz hayırlı olsun* ifadelerini kullandı.

Kars İl Emniyet Müdürlüğü önünde toplanan vatandaşlara, ilk günden beri tüm protokol mensupları da destek verdi. Ulaştırma De-

³⁰ Ölçek, 2 Ağustos 2016, Yıl: 25, Sayı: 6373

nizcilik ve Haberleşme Bakanı Ahmet Arslan tarafından Türk bayraklarıyla meydana gelen tüm vatandaşlara, yemek ikramında bulundu.

İlk günden bu yana vatandaşların boş bırakmadığı, siyasi görüş ayrımı yapmadan ortak ses, birlik ve beraberlik mesajı verdiği demokrasi meydanında son günlerde de bu mesaj tekrarlandı. Vatandaşlar yaptığı açıklamalarda; *Bizler ilk günden bu güne kadar nöbetlerimizi sürdürdük, sürdürmeye hazırız. Hiçbir siyasi görüş, etnik yapı gözetmeden doldurduğumuz bu alanlar birliğimizin ve beraberliğimizin timsalidir. Türk bayraklarımız ellerimizde başkomutanımızın emriyle nöbetleri son güne kadar sürdüreceğiz. Hiç kimse bizim birliğimizi ve beraberliğimizi bozamayacak dediler.*³¹

Demokrasi Nöbetinin 25. gününde Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan ile Başbakan Binali Yıldırım'ın konuşmaları ile darbe girişimine ilişkin görüntüler dev ekrana yansıtılırken sivil toplum kuruluşları temsilcileri çeşitli ikramlarda bulundu. Ayrıca, Ulaştırma Denizcilik ve Haberleşme Bakanı Ahmet Arslan'ın talimatları doğrultusunda vatandaşlara yemek dağıtıldı.

Vatandaşlar, bir taraftan “Dombıra” ve “Türkiyem” şarkılarına bayraklarla eşlik ederken, diğer taraftan Kars Ağız ve Diş Sağlığı Merkezi tarafından verilen ücretsiz ağız ve diş sağlığı hizmetinden faydalandılar.

15 Temmuzdan beri vatandaşları yalnız bırakmayan protokol üyeleri de 25'inci gecede alandaki yerini aldı. AK Parti Kars İl Başkanı Adem Çalkın yaptığı açılış konuşmasında; *Bütün kurumlarımız demokrasi meydanlarında kendi alanlarında hizmet veriyor. Bugün de Diş Hastanesi Ağız ve Diş Sağlığı Merkezi tarafından ücretsiz olarak demokrasi meydanında muayene yapılıyor. Tabi ki bu millet her şeye layık, bu milletin her türlü ihtiyacını karşılamakta bütün kurumların ve bizlerin boynumuzun borcudur dedi.*³²

Demokrasi nöbetinin son gününde İl Müftüsü Mehmet Genç ve İmam Hatipler tarafından Kuran'ı Kerim tilaveti ve ilahilerin okunduğu gecede AK Parti Kars İl Başkanı Adem Çalkın, Kars Belediye Başkanı Murtaza Karaçanta ve Kars Valisi Rahmi Doğan son günde

³¹ **Hürüryurt**, 9 Ağustos 2016, Yıl: 61, Sayı: 18301

³² **Hürüryurt**, 12 Ağustos 2016, Yıl: 61, Sayı: 18304

birer konuşma yaptılar. Konuşmaların ardından protokol ve vatandaşlar sahnede birlikte bayrak salladılar. Küçük bir kız ise Vali Doğan'a bir bayrak hediye etti.

Demokrasi Meydanına kurulan sinevizyondan Cumhurbaşkanlığı Külliyesi önündeki mitinge bağlanıldı. Burada Başbakan Binali Yıldırım ve Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın konuşmaları dikatle takip edildi.³³

Cumhurbaşkanı Erdoğan, demokrasi mitinglerine son noktayı koyarken bu vesileyle konuşma yapan Vali Doğan, *İnsanların kaderinde dönüm noktaları vardır. Geçmişe dönülüp baktığında kader çizgisinin değiştiği birtakım olaylar vardır. 1064'te Türklere nasıl ki Anadolu'nun kapısı açıldıysa, 1071'de Sultan Alparslan nasıl ki Anadolu'yu fethettiyse. Osmanlı'nın kuruluşu, İstanbul'un fethi daha bunun gibi birçok zafer, Kurtuluş Zaferi, 1923 yılında kurulan Türkiye Cumhuriyeti ve sonrası her geçen gün büyüyen Türkiye. Bu anlamda 15 Temmuz 2016 da bu milletin kader noktalarından bir tanesidir. 15 Temmuz'da dışarıdan ve içeriden birtakım mihraplar Türkiye'yi parçalamak, yıkmak ve diz çöktürmek, bu milleti iç savaşa sürüklemek için birtakım oyunlar oynadılar. Devlet olarak da, millet olarak da bu oyunların aslında farkındaydık, birtakım tedbirler alınıyordu ama bunların bu kadar ileri gideceklerini de açıkçası hesaplamamıştık. O gece millete karşı bir darbe teşebbüsü oldu ve ilk etapta insanlar ne olduğunu anlayamadı ama sonrasında 7'den 70'e sokaklara dökülerek bu darbe girişimini püskürtmüştür. Bu tarihi asla unutmamak lazım dedi.*³⁴

Sonuç

Türkiye'nin siyasi hayatında darbeler önemli yer tutmaktadır. İlk darbe girişimi 27 Mayıs 1960 tarihinde Başbakan Adnan Menderes'in hükümetine karşı yapılmıştır. 27 Mayıs sabahı asker yönetime el koyup hükümetin ileri gelenlerini tutuklayarak demokrasiye ağır bir darbe indirmiştir. 1960'ta yaşanan bu olay askerin yönetime el koyma geleneğini başlatan darbelerin ilki olması bakımından önemlidir.

Diğer ikinci bir darbe girişimi ise 12 Eylül 1980 tarihinde Süleyman Demirel'in Başbakan olduğu bir dönemde emir komuta zinciri

³³ **Hürayurt**, 13 Ağustos 2016, Yıl: 61, Sayı: 18305

³⁴ **Hürayurt**, 15 Ağustos 2016, Yıl: 61, Sayı: 18306

içerisinde yaşanmıştır. Bu dönemin etkileri uzun sürmüş siyasi partiler kapatılarak liderleri yargılanmıştır. Sağ ve sol görüşlü binlerce insan tutuklanarak uzun sorgulama sürecine maruz kalmıştır.

Bu iki darbe kendi aralarında değerlendirildiğinde halk içinde iki farklı görüş ortaya çıkmıştır: bunlardan biri darbenin gerekli olduğunu savunanlar diğeri ise darbenin ülkeyi her açıdan kötü bir duruma sürüklediğini savunanlardır. Zamanla ikinci görüş ağır basmış darbe isteyenlerin sayısı azalmıştır. Bunun en önemli örneği 15 Temmuz 2016 darbe girişimi gecesi yaşananlardır.

15 Temmuz 2016 gecesi Türkiye için önemli bir dönüm noktası oldu. Askeri birlikler tarafından Boğaz Köprüsü kapatılmış, Gölbaşı Polis Özel Harekât Başkanlığı ile Havacılık Dairesi Başkanlığı F-16 savaş uçakları ile askeri helikopterle hava saldırısına uğramış, Meclis bombalanmıştı. Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan darbe girişimini protesto için vatandaşları meydanlara davet etmesi sonucunda halk meydanlara çıkarak darbeci askerlere geçit vermedi. Bu darbe girişimi halkın hükümete verdiği destek sayesinde başarısız olmuştur. Önceki darbe girişimlerinden ayıran en önemli fark budur.

Kars'ta binlerce vatandaş Cumhurbaşkanının davetine iştirak ederek 26 gün süren demokrasi nöbetlerine başladı. Her gün ellerinde Türk bayraklarıyla kadın, erkek, çocuk, genç, yaşlı demeden meydanlarda sabahlara kadar nöbet tutarak vatanına, devletine, bayrağına, demokrasisine sahip çıktı. Birlik beraberlik duygusuyla hareket eden vatandaşlar Türkiye'yi bölmek isteyenlere de büyük bir ders verdi.

15 Temmuz gecesi ülkesine, geleceğine, vatanına sıkı sıkıya sarılan Türk halkının sesi bütün dünya ülkelerinde yankılanmış aynı şekilde destek bulmuştur. Bu destek Türkiye'yi yıkmak bölmek isteyenlere de bir gözdağı niteliğinde olmuştur.

Kaynakça

Denge, 20 Temmuz 2016, Yıl:11, Sayı:3467.

Denge, 21 Temmuz 2016, Yıl:11, Sayı:3468

Denge, 8 Ağustos 2016, Yıl:11, Sayı:3483

Hüryurt, 18 Temmuz 2016, Yıl:61, Sayı:18282

Hüryurt, 19 Temmuz 2016, Yıl: 61, Sayı: 18283

Hüryurt, 20 Temmuz 2016, Yıl:61, Sayı: 18284

Hüryurt, 2 Ağustos 2016, Yıl:61, Sayı:18295

Hüryurt, 9 Ağustos 2016, Yıl:61, Sayı:18301

Hüryurt, 12 Ağustos 2016, Yıl:61, Sayı:18304

Hüryurt, 13 Ağustos 2016, Yıl:61, Sayı:18305

Manşet, 18 Temmuz 2016, Yıl:5, Sayı: 1564

Manşet, 27 Ekim 2016, Yıl:5, Sayı:1645.

Ölçek, 18 Temmuz 2016, Yıl:25, Sayı:6361

Ölçek, 20 Temmuz 2016, Yıl:25, Sayı:6363

Ölçek, 26 Temmuz 2016, Yıl:25, Sayı: 6368

Ölçek, 2 Ağustos 2016, Yıl:25, Sayı:6373

Önder, 3 Kasım 2016, Yıl:19, Sayı:5350.

KOCAMAN, Sinan , “*Kars İli'nin İdari Coğrafya Analizi*”, **International Journal of Social Science**, Number: 29 , Autumn III 2014, p. 271-292

<http://www.milliyet.com.tr/karslilari-sokaklara-doken-imam-15-temmuz-kars-yerelhaber-1620302/>

<http://www.milliyet.com.tr/ak-parti-kars-il-baskani-calkin-i-gozaltina-kars-yerelhaber-1622401/>

<http://www.milliyet.com.tr/sela-okuyan-imam-icin-kafasina-sikin-kars-yerelhaber-1899020/>

<http://www.milliyet.com.tr/polise-kursun-sikmayan-askere-komutandan-kars-yerelhaber-1930160/>

<http://www.milliyet.com.tr/kars-taki-feto-ana-davasi-kars-yerelhaber-1907147/>

<http://www.milliyet.com.tr/kars-taki-feto-ana-davasi-kars-yerelhaber-1904086/>

<http://www.milliyet.com.tr/kars-belediye-baskani-ni-almaya-giden-kars-yerelhaber-1952574/>

<http://www.milliyet.com.tr/feto-nun-darbe-girisimi-davasinda-tankci-kars-yerelhaber-2001069/>

<http://www.milliyet.com.tr/feto-cu-komutan-kislaya-donen-tanklari-kars-yerelhaber-1991325/>

<http://www.milliyet.com.tr/darbeciden-gerekirse-insanlari-da-oldureceksin-kars-yerelhaber-1938052/>

RUS UZMANLAR GÖZÜNDEN 15 TEMMUZ DARBE GİRİŞİMİNİN NEDEN VE SONUÇLARI

Şir Muhammed DUALI*

ÖZET:

Türkiye’de gerçekleştirilmeye çalışılan 15 Temmuz 2016 tarihli darbe girişimi, tüm dünyada olduğu gibi Rusya Federasyonu’nda da büyük yankı uyandırdı. Darbe girişimi gecesinden itibaren Rus uzman ve analistler, çeşitli medya kuruluşlarına olayla ilgili demeçler vermeye başladı. Rus medyasını takip ettiğimizde çeşitli yorumlarla karşılaşmamız mümkündür. Örneğin 16 Temmuz 2016 tarihinde *EurAsia Daily* haber sitesinde *Erdoğan yıkılmadı, ancak siyasi çöküşün eşiğinde* başlıklı bir analiz yazısı yayınlandı. Bu yazıda, Erdoğan hedef alınmış, darbe girişimi karşısında ayakta kalmayı başarmışsa da siyasi çöküşün kaçınılmaz olduğu üzerine durulmuştur. Yine 16 Temmuz’da RIA Novosti haber sitesinde yayınlanan bir analiz ise “Türkiye’de ABD onaylı darbe girişimi” başlığını taşımaktadır. Haber, darbe girişiminin arkasındaki gücün ABD olduğuna dikkat çekmekte ve bu süreçte FETÖ’nün oynadığı rolün altı çizilmektedir. Russkaya Vesna haber sitesi, yaşananlara biraz farklı cepheden bakılmış ve analizin başlığı “Bu Erdoğan egemenliğinin geldiği son noktadır” şeklinde atılmıştır. Bu analiz darbe girişiminin, Erdoğan öncülüğündeki yönetimin, bir kısım elit tarafından onaylanmadığının işareti olduğu, darbe girişiminin başarısız olmasına rağmen bu rahatsızlığın devam edeceği üzerine yoğunlaşmıştır. Biz bu sunumumuzda 15 Temmuz darbe girişimi sonrası Rus basınında yer alan analizler üzerinde durmayı ve tüm bu değerlendirmelerden bir sonuca varmayı hedeflemekteyiz.

Anahtar Kelimeler: 15 Temmuz, Darbe Girişimi, Rusya, Medya, Türkiye

---

* Dr. Öğretim Üyesi, Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dinler Tarihi ABD Başkanı, muhammed.duali@gop.edu.tr

REASONS AND CONSEQUENCES OF THE JULY 15 COUP ATTEMPT BY RUSSIAN EXPERTS

ABSTRACT:

15 July military coup attempt that performed in Turkey, caused great repercussions in the Russian Federation, as in the whole world. From the moment of the coup attempt, Russian experts and analysts are began to make statements about the coup in various media organizations. When we follow the Russian media, it is possible to encounter various interpretations. For example, on 16 July 2016, an analysis titled “Erdogan has not collapsed, but it is on the verge of political collapse” has been published in the EurAsia Daily news site. In this analysis, Erdogan was targeted. It is emphasized that political collapse is inevitable even if he succeeded to stand against the coup attempt. Again, an analysis published in the RIA Novosti news website on 16 July. The heading of the analysis made here is designated as “US approved coup attempt”. This report is draw attention to the force which behind the coup attempt is United States and the role of which FETÖ played in in this process. In the Russkaya Vesna news website, is viewed coup attempt from a different standpoint. The headline of the analysis here is written as “This is the last point where the Erdogan sovereignty comes”. In this analysis, it was pointed out that the administration that which lead by Erdoğan was not approved by some elites and it is also emphasized that this discomfort will continue despite the failure of the coup attempt. In this presentation, we are aiming to focus on the analyzes in the Russian press after the July 15 coup attempt and to reach a conclusion from all these evaluations.

Key Words: 15 Jul, Impact Initiative, Russia, Media, Turkey

Giriş

Türkiye Cumhuriyeti kuruluşundan günümüze birçok askeri müdahaleye maruz kalmıştır. Bu darbe girişimlerinden en sonuncusu ve kuşkusuz en kanlısı, 15 Temmuz darbe girişimidir. Zira daha önce gerçekleştirilen darbeler sırasında halk doğrudan hedef alınmamış, resmi devlet kurumları bombalanmamıştır. Ancak 15 Temmuz darbe girişimi sırasında darbeciler tarafından halka ateş açılmış ve devlet kurumları bombalanmıştır. Kuşkusuz bu girişim, Türkiye Cumhuriyeti tarihinde en kanlı darbe girişimi olarak yerini alacaktır.

15 Temmuz darbe girişimi tüm dünyada endişeyle izlendiği gibi, Rusya Federasyonu tarafından da sıkı takip edilmiştir. Zira Rusya açısından Türkiye'nin pozisyonu ve izlediği dış politika hayati önem arz etmektedir. Öteden beri Rusya, bulunduğu coğrafi konum ve bölgede üstlendiği rol nedeniyle Türkiye ile yakından ilgilenmektedir. Zira Rusya, sıcak denizlere açılmasından Kafkaslara yönelik politikasına ve Karadeniz üzerinde yürütülen güç mücadelesine varıncaya kadar birçok alanda Türkiye ile karşı karşıya gelmektedir. Soğuk Savaş yıllarında Türkiye'nin bir NATO ülkesi olarak Batı'nın Ortadoğu coğrafyasında öncü karakol görevini üstlenmesi, Sovyet Rusya'sını son derece rahatsız etmekteydi. Ancak Soğuk Savaş sonrası ve özellikle de son yıllarda Türkiye'nin başta ABD olmak üzere Batılı müttefikleriyle görüş ayrılığına düşmesi, Rusya'nın Türkiye'ye yönelik bakışında değişikliğe yol açtı. Özellikle Suriye krizinde ABD'nin Türkiye'nin çıkarlarını tehlikeye atan bir politika izlemesi, alanda karşı cephelerde olan iki ülkeyi (Türkiye ve Rusya) birbirine yakınlaştırdı. Ruslar, bu durumu bir fırsat olarak değerlendirdiler ve Türkiye'yi olabildiğine Batı bloğundan uzaklaştırmak için bazı girişimlerde bulundular. İşte tam da böyle bir dönemde, Batı destekli olduğu anlaşılan 15 Temmuz darbe girişiminin gerçekleşmesi, Rusya Federasyonu'nda bir endişeye yol açtı. Zira Ruslar, 15 Temmuz darbe girişiminin ABD-NATO eklenli bir darbe girişimi olduğunu ve başarıya ulaşacağı takdirde Türkiye'nin tekrar eski politikalarına döneceğini iyi biliyordu. Bu sebeple Rus yetkililer, darbeye karşı olduklarını ve seçilmiş hükümeti desteklediklerini daha darbe girişiminin sürdüğü ilk saatlerde açıklama ihtiyacı duydular. Rus basınına demeç veren yorumcuların önemli bir bö-

lümü de bu darbenin arkasındaki gücün ABD olduğuna dikkat çektiler. Biz bu sunumumuzda Rus basınında yer alan analizler ve yayınlanan yazılar ışığında Rusya'nın 15 Temmuz darbe girişimine bakışını ortaya koymaya çalışacağız.

Tarihsel Süreçte Rusya'nın Türkiye Algısı

Rusların 16. yüzyıldan itibaren genişleme politikası izlemeye başlaması, zamanla Osmanlı İmparatorluğu ile Rus İmparatorluğunu karşı karşıya getirmiştir. Bu süreç ilk başlarda Osmanlı'nın üstünlüğü ile sonuçlanmışsa da özellikle I. Petro'nun (ö.1725) Rusya'yı bir imparatorluğa dönüştürmesi sonrasında değişmeye başlamıştır. İlerleyen dönemlerde ise Osmanlı Devleti, Çarlık Rusya'sı karşısında önemli yenilgiler almaya ve toprak kaybetmeye başlamıştır. Bu durumu dengelemek adına Osmanlı'nın başta İngiltere olmak üzere batılı devletlere yönelmesi, her iki devlet arasında var olan gerginliği kalıcı hale getirmiştir.¹ Osmanlı'nın tarih sahnesinden silinmesi ve yerine Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması ile birlikte Rus-Türk ilişkilerinde yeni bir safha açılmışsa da bu durum çok uzun sürmemiştir. Özellikle ikinci Dünya Savaşı sonlarına doğru Stalin (ö. 1953) Türkiye'yi Boğazlar hususunda tehdit etmiş; bu baskı karşısında ise Türkiye, Batılı müttefikler arayışı içerisine girmiştir.² Netice itibariyle başta ABD olmak üzere Batılı devletler, Türkiye'yi Sovyet tehdidine karşı koruma altına almıştır. Soğuk savaşın henüz başladığı döneme denk gelen bu gelişmeler sonrasında Türkiye bir taraftan daha fazla batı eksenli politikalar geliştirirken diğer taraftan da Sovyet tehdidini hep ensesinde hissetmeye devam etmiştir.

Bu eşsiz konumundan dolayı Türkiye, iki kutuplu dünya düzeni içerisinde ABD için vazgeçilmez bir "müttefike" dönüşürken, Sovyet Rusya'sı açısından düşman kuvvetlerinin ileri karakolu olarak görülmüştür. Bu süreçte ABD Türkiye'yi kendi çıkarları doğrultusunda dizayn etmeye devam etmiştir. Sovyetler Birliğinin 1991 yılında feshedilmesi sonrasında da Türkiye, ABD açısından önemini yitirmemiş, özellikle Ortadoğu'nun yapılandırılması ve kontrolü bakımından

¹ Nikolayev. İ.M, Barabanov V. V, **İstoriya Rossii s Drevneyshikh Vremen do Kontsa XX Veka**, Moskova, 2003, s. 71-72.

² Vasilyev, A. D, "Armiya v Turtsii", **Jurnal Istoriya i Sovremennost**, № 2, Sentyabr, 2013, s. 52.

önemli bir ülke olarak desteklenmeye devam edilmiştir. İşte tüm bu tarihi arka plan eşliğinde Rusya'nın Türkiye'ye bakışı şekillenmektedir. Rusya'ya göre Türkiye, Ortadoğu'nun bölgesel gücü olarak daima ABD çıkarları doğrultusunda hareket eden hem stratejik konumu hem de NATO üyesi bir ülke olmasıyla daima Rusya'nın üzerinde kafa yorduğu bir ülke konumundadır. Coğrafi konumu itibariyle kıtalar arası geçiş güzergâhında bulunması, Türkiye'nin stratejik önemini gözler önüne sermektedir. Lakin bir NATO üyesi ve ABD çıkarlarına hizmet eden bir ülke olarak bu durum, Rusya için bir tehdit oluşturmaktadır. Rusya, Türkiye'nin güçlü orduya sahip olmasının Batılı devletlerce arzulandığını, zira güçlü bir orduya sahip olan Türkiye'nin bölgede bir tampon görevi görebileceğinin bilincindedir. Rusya, Türkiye'nin bölgede Rusya'yı Karadeniz'e hapsedmek için batılılarca desteklendiğini düşünmekte ve bunun Rusya açısından kabul edilemez olduğunun altını çizmektedir. Ruslara göre son dönemlere kadar Türk Ordusu envanterinde bulunan silahların %80'i ABD ve Alman menşeli silahlardan oluşuyordu ki bu durum, Türkiye'nin Batı tarafından nasıl desteklendiğini ortaya koymaktadır.³ Ancak son yıllarda ortaya çıkan yeni gelişmeler, Rusya için yeni bir fırsat doğurmuştur. Rusya, Türkiye ve Batı arasında son yıllarda meydana gelen zıtlıkları ve özellikle ABD ile yaşanan krizi kendi lehine çevirmek için Türkiye ile ikili ilişkileri bir üst seviyeye çıkartmak ve mümkün ise Türkiye'nin NATO ile olan bağımlı koparmak arzusundadır. İşte 15 Temmuz darbe girişimi sonrası Türk-Rus ilişkilerinde meydana gelen gelişmeler bu ekseninde değerlendirilmelidir.

15 Temmuz ve Rus Basını

Kuşkusuz 15 Temmuz 2016'da gerçekleştirilmeye çalışılan darbe girişimi, tüm dünyada olduğu gibi Rusya Federasyonu'nda da büyük yankı uyandırdı. Darbe girişimi ile ilgili haberlerin duyurulmasıyla birlikte Rus basını, konuyla ilgili uzman ve analistlerin görüş ve yorumlarına yer vermeye, Türkiye'de yaşanan olayları yorumlamaya başladı. Rus basınına takip edildiğinde, 15 Temmuz ile ilgili çeşitli yo-

---

³ İrkhun A, **Amerika i Rol Armii v Politicheskoy Jizni Turtsii**, Uchene Zapiski Tavricheskogo Natsionalnogo Universiteta im, V.İ. Vernadskogo, Seriya "İstoriya", Tom 15 (54), No 1, 2002, s. 22.

rumlarla karşılaşmak mümkündür. Darbe girişimi ile ilgili yazılan yazılar ve verilen demeçlerin neredeyse tamamına yakını, bu darbe girişiminin arkasındaki gücün ABD olduğu üzerinde yoğunlaşmaktadır. Gerekçe ise son yıllarda Türkiye Cumhuriyeti'nin izlediği bağımsız politikaların ABD'nin çıkarlarıyla çatışması olarak göstermektedirler. Ayrıca şunu da belirtelim ki çok az da olsa 15 Temmuz darbe girişiminin Türk Hükümeti tarafından organize edildiğini iddia eden yorumlara da rastlamak mümkündür.

15 Temmuz sonrası *Nauchny Almanakh* dergisinde Vasilev M.V imzasıyla yayınlanan makalede, darbe girişiminin neden ve sonuçları üzerinde durulmaktadır. *Turkish Gambit Big Geopolitics* başlığını taşıyan makale, 2016 yılının en önemli olayının Türkiye'de meydana gelen darbe girişimi olduğunu belirterek başlamaktadır. Vasilev, darbe gecesi dünya liderlerinin verdikleri demeçlere bakarak olayın bütününlü anlamının mümkün olduğuna dikkat çekmektedir. Daha sonra sözü Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'a getiren yazar, Erdoğan'ın Rus uçağının düşürülmesi dâhil son yıllarda çok hatalar yaptığını, içeride askerle, dışarıda da batılı müttefikleriyle zıtlıştığını belirtmektedir. Türk siyasi tarihinde bir gelenek haline gelen Askerlerin siyasete müdahalesi göz önünde bulundurulduğunda, darbe ihtimalinin kaçınılmaz olduğunun anlaşılacağını belirten Vasilev, Erdoğan için sonun yaklaştığının birçok uzman tarafından önceden yazılıp çizildiğini vurgulamaktadır. Vasilev'e göre 15 Temmuz darbe girişiminin asıl nedeni Erdoğan'ın Batı'dan, özellikle ABD'den bağımsız bir politika izlemeye başlamasıyla ilgilidir. Zira 2016 yılının ilk aylarından itibaren düşürülen Rus savaş uçağıyla ilgili Rusya'ya taziyeye dilekleri iletilmiş, bir anlamda özür dilenmiş ve ikili ilişkilerin yeniden onarılmasına yönelik adımlar atılmıştır. Bu duruma bir de Erdoğan'ın özellikle ABD'ye yönelik sert demeçlerinin eklenmesi, onun siyasi kaderinin belirlenmesinde önemli rol oynamıştır. Vasilev, ABD'nin elinde bulundurduğu enstrümanlar aracılığıyla Erdoğan iktidarına son vermek istediğini, zira ABD için müttefikin hatta NATO üyesi olmanın dahi bir anlamının olmadığını, ABD'nin sadece kendi

çıkarlarını öncelediğini belirterek 15 Temmuz darbe girişiminin arkasındaki iradenin ABD olduğunu açıkça dile getirmektedir.⁴

15 Temmuz darbe girişimi ile ilgili bir diğer analiz yazısı ise birden fazla dilde yayın yapan *News Front* internet sitesinde Aleksander Bovdunov imzasıyla çıkan *Darbeden Sultanlığa: Başarısız Darbe Sonrası Türkiye'nin Dönüşümü* başlıklı yazıdır. Konuya 15 Temmuz darbe girişimi ile ilgili kısa bir bilgi vererek başlayan Bovdunov, söz konusu başarısız darbe girişiminin Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın pozisyonunu güçlendirdiğine dikkat çekmektedir. Büyük ölçüde halkın desteğini arkasına alan Erdoğan'ın 16 Nisan 2017 halk oylamasını %51'lik oranla kazanabildiğini belirtmektedir. Bazı Rus uzmanların da görüşlerine yer verdiği yazısında Bovdunov, Türkiye'nin giderek otoriter bir rejime dönüştüğünü iddia etmektedir. Darbe girişimi sonrası Batı ile ilişkilerin kötüye gittiğini, bunun da makul gerekçelerinin olduğunu belirten Bovdunov, TBMM'yi bombalayan uçakların ABD askerlerinin de konşlu olduğu İncirlik Üssünden havalandığına dikkat çekmektedir. Bu durumun darbe girişimi arkasındaki gücün ABD olduğu kanısını güçlendirdiği üzerinde durmaktadır. Rusya'nın darbe girişimi sonrası seçilmiş Hükümetin yanında olduğunu açıklayan ilk devlet olduğunu hatırlatan Bovdunov, Rusya açısından ABD'ye sadık askeri bir rejim yerine Erdoğan iktidarının tercihe şayan olduğunu belirtmektedir. Son olarak Türkiye'de bir daha darbe ihtimalinin olup olmadığı üzerine eğilen Bovdunov, bu hususta Rus uzman İvan Konovalov'un görüşlerine yer vermekte ve Türkiye'de yeni bir askeri darbe girişiminin çok uzak bir ihtimalinin olduğunu belirtmektedir.⁵

16.07.2016 tarihli *rusdozor.ru* internet sitesinde Andrey Vajra imzasıyla *Türkiye'de Darbe Girişimi: Amerikalılar Erdoğan'ı Devirmeyi Denediler* başlıklı bir analiz yazısı yer almaktadır. 15 Temmuz darbe gecesi yaşananları kısaca özetlendikten sonra, darbenin nedenleri üzerinde durulmaktadır. Özellikle son dönemlerde Türkiye'nin Batı eksenli politikalarından uzaklaşması ve son olarak Rusya ile yakınlaşması

---

⁴ Vasilev M.V, "Turkish Gambit Big Geopolitics", *Nauchny Almanakh*, No, 7-2 (21), 2016, s. 138-139.

⁵ Aleksander Bovdunov, "Ot Perevorota k Sultanatu: Kak Turtsiya İzmenilas' Spustya God Posle Neudavshegosya Putcha", <https://news-front.info/2017/07/15/ot-perevorota-k-sultanatu/> Erişim Tarihi: 22.02.2018.

ABD'yi askeriye üzerinden bir darbeye zorladığı üzerinde durulmaktadır. Ayrıca Türkiye tarihinde bu türden ABD destekli darbelerin daha önce de olduğu vurgulanan yazıda, bu darbe girişiminin son yıllarda ABD dış politikasında yaşanan en büyük başarısızlıklardan biri olduğuna dikkat çekilmektedir. Andrey Vajra'nın 15 Temmuz darbe girişimiyle ilgili analiz yazısı, ABD'nin Türkiye üzerinde kontrolünü tamamiyle kaybettiği ve bu durumun Rusya için önemli fırsatlar doğurduğu değerlendirilmesiyle son bulmaktadır.⁶

01.08.2016 tarihinde Narodnyy Korrespondent haber sitesinde *Türkiye'de Başarısız Darbe Girişimi: Jeopolitik Sonuçlar* başlıklı yazı yayımlandı. Yazı 15 Temmuz darbe girişiminin bölgede önemli politik değişikliklere gebe olduğunu belirterek başlamaktadır. Darbenin püskürtülmesi sonrası Erdoğan'ın tüm güçleri kendi elinde toplamaya çalıştığını ve bu durumun da başta ABD olmak üzere Batılı devletleri rahatsız ettiğini yazmaktadır. Analiz yazısı, Türkiye'nin AB ile ilişkileri, NATO üyeliği, yaşanan darbelerle ilgili tarihsel süreci ve son yıllarda meydana gelen gelişmeleri irdelemektedir. ABD ile Türkiye arasındaki anlaşmazlığın ABD'nin Suriye'nin Kuzeyinde oluşturmaya çalıştığı "Kürt devleti" nedeniyle zirve yaptığının vurgulandığı yazıda, Türkiye'nin ABD'yi ikna etmek için Rus savaş uçağını düşürmesinin de işe yaramadığına dikkat çekmektedir. Bu olaydan sonra radikal bir dönüş yapan Türkiye'nin Rusya ile yeniden diplomatik ve stratejik ilişkileri onarma yoluna gittiği belirtilmektedir. Türkiye'nin bu hamlesi ABD'yi kızdırmış ve darbe için yeşil ışığın yakılmasına neden olmuştur. Yazıda Sayın Erdoğan'ın darbe kalkışmasından haberinin olup olmadığı da sorgulanmakta ve "Muhtemeldir ki Erdoğan bu kalkışmayı beklemekteydi ve bu nedenle de bastırmaya muvaffak oldu." şeklinde değerlendirmede bulunmaktadır. Yazıda ayrıca oluşan bu jeopolitik durumun Rusya açısından yeni fırsatlar doğurduğuna ve Rusya'nın bu fırsatları değerlendirmesi gerektiğine dikkat çekilmektedir.⁷ 15

⁶ Andrey Vajra, **Popytka Perevorota V Turtsii: Amerikantsy Poprobovali Zavalit Erdogana**, <http://rusdozor.ru/2016/07/16/popytka-perevorota-v-turcii-amerikancy-poprobovali-zavalit-erdogana/> Erişim Tarihi: 22.02.2018.

⁷ **Neudachnyy Perevorot v Turtsii: Geopoliticheskiye İtogi**, <http://nk.org.ua/geopolitika/neudachnyiy-perevorot-v-turtsii-geopoliticheskie-itogi-65117> Erişim Tarihi: 19.02.2018.

Temmuz ile ilgili dikkat çeken bir diğer analiz yazısı ise Avrasya Birliğine projesini savunan ve Rusya lideri V. Putin'e de yakınlığıyla bilinen Aleksandr Dugin tarafından yayınlandı. 22 Temmuz 2016 tarihinde yayınlanan analiz yazısının başlığı, *Türkiye NATO'dan Ayrılma Yolunda* olarak belirlenmiştir. Dugin, bu analizinde darbe girişiminin arkasındaki gücün ABD olduğuna dikkat çekmektedir. Ona göre ABD, Natocu/Fetöcü askerleri kullanarak Rus uçağının düşürülmesini sağlamış, böylelikle iki ülke (Rusya- Türkiye) arasındaki ilişkileri koparmayı hedeflemiştir. Ancak Erdoğan'ın özür mektubuyla bu kriz derinleşmeden atlatılmış ve Rus-Türk ilişkileri yeniden tesis edilmekle kalmamış, birçok stratejik alanda iş birliğine gidilmiştir. İşte Erdoğan'ın bu hamlesi ABD'yi darbe kozunu oynamaya itmiştir. ABD'nin Erdoğan'ı devirme planı, Türk halkının direnişi sonucu başarıya ulaşamamıştır. Dugin, NATO'nun dolayısıyla da ABD'nin darbenin arkasında olmasının en önemli delili olarak, darbeyi yönetenlerin FETÖ ile olan ilişkisini göstermektedir. Ayrıca başarısız olan ABD'nin algı yaratmak için darbeyi Erdoğan'ın organize ettiği yalanını gündeme getirdiğine de dikkat çeken Dugin, bu durumu tipik Amerikan yüzüzlüğü olarak nitelendirmektedir. Bu iddiayı gündeme getiren medya kuruluşlarının darbe gecesi Sayın Erdoğan'ın ülkeden kaçtığını, askerlerin yönetimi ele geçirdiklerini de iddia ettiklerini hatırlatmaktadır. Dugin'in dikkat çektiği bir diğer husus ise Batılı medya kuruluşlarının yanı sıra bazı Rus uzmanların da ABD öncülüğündeki bu koroya katılmalarıdır. Dugin, sözü Türkiye'nin bulunduğu ittifakı sorgulamasına ve artık bir karar vermesi gerektiğine getirmektedir. Türkiye'nin artık NATO ittifakından ayrılmasının zamanı geldiğine dikkat çeken Dugin, bu görüşün aksini savunan Rus uzmanları da ABD'ye hizmet etmekle itham etmektedir. Son olarak Dugin, Rusya'da da tıpkı Türkiye'de olduğu gibi başkalarının çıkarına hizmet eden bir *paralel devletin* olduğunu ileri sürmekte ve Rusya'nın da bu yapıyla mücadele etmesinin zamanının geldiğini belirtmektedir.⁸

Sonuç

15 Temmuz darbe girişimi ve sonrasında meydana gelen gelişmeler, Türkiye Cumhuriyeti'ni bazı radikal adımlar atmaya zorlamıştır.

---

⁸ Aleksandr Dugin, **Turtsiya İdet na Vykhod iz Nato**, <http://katehon.com/ru/directives/turtsiya-idet-na-vykhod-iz-nato> Erişim Tarihi: 16.02.2016.

Bu bağlamda başta askeri olmak üzere bürokrasi ve iş dünyasında önemli değişiklikler/temizlikler yapılmış ve yapılmaktadır. Ülkemizde yaşanan tüm bu gelişmeler dünya devletleri tarafından da merak ve ilgiyle takip edilmektedir. Bu hususta Batılı devletlerin darbe girişimi sonrası takındıkları Türkiye karşıtı tutum ve her fırsatta darbecilere sahip çıkan tavırlarının aksine Rusya'nın, meşru hükümetin yanında yer aldığını söylemek mümkündür. Kuşkusuz Rusya'nın bu tutumunun hem jeopolitik hem stratejik hem de ekonomik nedenleri vardır. NATO'nun ikinci önemli gücü konumunda olan Türkiye'nin bulunduğu ittifakla kavgalı olması ve mümkün olursa bu ittifaktan ayrı düşmesi, Rusya'nın Batıya karşı elini çok güçlendirecektir. Bu nedenle özellikle Putin yanlısı medya kuruluşları ve bu kuruluşlara demeç veren uzmanlar, her ne kadar Erdoğan'ı ve bölgede izlediği politikaları tasvip etmeseler de 15 Temmuz darbe girişimi karşısında Erdoğan hükümetinin yanında yer almak zorunda kalmışlardır. Yukarıda 15 Temmuz sonrası ortaya koyduğu fikirlerine yer verdiğimiz A. Dugin'in daha önceleri Sayın Erdoğan ile ilgili düşüncelerini burada zikretmemiz konunun anlaşılması açısından önem arz etmektedir. Nitekim Dugin, Suriye krizinin patlak verdiği 2011 yılından beri kaleme aldığı analiz yazılarında, Cumhurbaşkanı Erdoğan'ı hedef almakta, Rusya'nın bölgede hedefine ulaşabilmesi için Erdoğan'ın mutlaka gitmesi gerektiği üzerinde ısrarla durmaktadır. Örneğin 5 Haziran 2013 yılında kaleme aldığı bir analiz yazısında Dugin, Sayın Erdoğan'ı Rusya çıkarları açısından tehlikeli bir lider olarak tanımlamakta ve gezi olaylarının Rusya için bir fırsat doğurduğunu, bu nedenle de gezi kalkışmasının desteklenmesi gerektiğini belirtmektedir.⁹ Bir başka analiz yazısında Dugin, Türkiye'nin giderek İslamileştiğini ve bu durumun Türkiye'yi yıkma sürüklediğini, bunun da müsebbibinin Erdoğan yönetimi olduğunu iddia etmekte ve Rusya çıkarları açısından Türkiye'nin izlediği politikanın kabul edilemez olduğunu belirtmektedir.¹⁰ Son olarak Rusya Jeopolitik Araştırmalar Merkezi Direktörü Valeriy Korovin, darbe girişiminden 15 gün önce yani 30 Haziran 2016

⁹ Aleksandr Dugin, **Yevraziyskaya Strategiya Turtsii**, <http://www.evrazia.org/article/2300> Erişim Tarihi: 23.02.2018.

¹⁰ Aleksandr Dugin, **V labirinte "izmov": ne luchsheye vremya turetskoy geopolitiki**, <http://www.evrazia.org/article/2203> Erişim Tarihi: 23.02.2018.

tarihinde kaleme aldığı bir analiz yazısında şöyle demektedir: "Rusya'nın Türk halkıyla bir sorunu yoktur ancak bir barış ortamının tesis edilmesi için ki bu kaçınılmaz gözükmektedir, Erdoğan'ın gitmesi gerekmektedir. Zira bu durum Türkiye'nin hayrına olacaktır".¹¹ Dolayısıyla 15 Temmuz darbe girişiminin arkasındaki güçlerin açığa çıkması ve bu durumun Türkiye ile Batılı devletler arasında gerginliğe yol açması, Rusya açısından tarihi bir fırsat olarak görülmektedir. Nitekim Rusya'yı ilgilendiren temel mesele, Türkiye'nin geleceği veya konuşlanacağı yerden ziyade, NATO'nun dağılması ya da en azından zayıflatılması hususudur. İşte bu olasılığı göz önünde bulunduran Rusya, başta Suriye politikası olmak üzere Kafkaslar ve Ukrayna'da ters düştüğü Türk hükümetinin yanında yer almayı tercih etmektedir.

Kaynakça

Aleksander Bovdunov, **Ot Perevorota k Sultanatu: Kak Turtsiya İzmenilas' Spustya God Posle Neudavshegosya Putcha**, <https://news-front.info/2017/07/15/ot-perevorota-k-sultanatu/> Erişim Tarihi: 22.02.2018.

Aleksandr Dugin, **Turtsiya İdet na Vychod iz Nato**, <http://katehon.com/ru/directives/turciya-idet-na-vychod-iz-nato> Erişim Tarihi: 16.02.2016.

Aleksandr Dugin, **V labirinte "izmov": ne luchsheye vremya turetskoy geopolitiki**, <http://www.evrazia.org/article/2203> Erişim Tarihi: 23.02.2018.

Aleksandr Dugin, **Yevraziyskaya Strategiya Turtsii**, <http://www.evrazia.org/article/2300> Erişim Tarihi: 23.02.2018.

Andrey Vajra, **Popytka Perevorota V Turtsii: Amerikantsy Poprobovali Zavalit Erdogana**, <http://rusdozor.ru/2016/07/16/popytka-perevorota-v-turcii-amerikancy-poprobovali-zavalit-erdogana/> Erişim Tarihi: 22.02.2018.

---

¹¹ Valeriy Korovin, **Mir s Turtsiyey. No Snachala Erdogan Dolzhen Uyti**, <http://evrazia.org/article/2866> (23.02.2018).

- İrkun A, **Amerika i Rol Armii v Politicheskoy Jizni Turtsii**, Uchene Zapiski Tavricheskogo Natsionalnogo Universiteta im, V.İ. Vernadskogo, **Seriya İstoriya**, Tom 15 (54), No 1, 2002, s. 21-29.
- Neudachnyy Perevorot v Turtsii: Geopoliticheskiye İtogi**, <http://nk.org.ua/geopolitika/neudachnyiy-perevorot-v-turtsii-geopoliticheskie-itogi-65117> Erişim Tarihi: 19.02.2018.
- Nikolayev. İ.M, Barabanov V. V, **İstoriya Rossii s Drevneyshikh Vremen do Kontsa XX Veka**, Moskova, 2003, s. 71-72.
- Valeriy Korovin, **Mir s Turtsiyey. No Snachala Erdogan Dolzhen Uyti**, <http://evrazia.org/article/2866> Erişim Tarihi: 23.02.2018.
- Vasilev M.V, “Turkish Gambit Big Geopolitics”, **Nauchny Almanakh**, No 7-2 (21), 2016, s. 138-139.
- Vasilyev, A. D, **Armiya v Turtsii, Jurnal Istoriya i Sovremennost**, № 2, Sentyabr, 2013, s. 50-59.

**TÜRKİYƏDƏ 15 İYUL DÖVLƏT ÇEVRİLİŞİNƏ CƏHD
AZƏRBAYCAN MƏTBUATINDA
15 İYUL DARBE GİRİŞİMİ AZERBAIJAN BASININDA**

Aynurə Paşayeva¹

ÖZET

Azərbaycan basını hər zaman demokrasi düşənenlərin taşıyıcısı olmuşdur. Azərbaycan və Türkiyə münasibətindəki sıcaqlıq basında da etkisini bildiriyor. Azərbaycan basını 15 Temmuz 2016 tarixindən itibaren Türkiyə basınına izlemiş və kendi demokratik, objektif fikir və münasibətini bildirmişdir. Bu fikirlər içərisində 15 Temmuz Darbe Girişiminin baş verme səbəbi, onun arkasında dayanan siyasi güclər də göz önünə getiriliyor.

Azərbaycanın ən aktif gazetələrində “Azərbaycan”, “Yeni Azərbaycan”, “525-ci gazete”, “Müsavat”, “Kaspi”, “Şərç”, internet siterlərindən azadlıq.info, olaylar.az, azertag.az, bbc.com.azeri və başqa media yayınları məlumat vermişdir. Bütün Azərbaycan basını Türkiyə halkının demokrasi davranışlarını desteklemiş və beğənmişdir. Yalnız bu infarmasyon bilgilerlə yanaşı, hadisədən 1 yıl geçdikdən sonra da Azərbaycan basınında hadisənin yildönümü münasibəti ilə ilgili makalelər yayımlanmışdır.

Türkiyə'nin muhterem Cümhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan “Apa” və “Azertacc” informasiya ajansının gazetecileri ilə mülakatında şöyle söylüyor: “Değerli kardeşim Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'e ve Azərbaycan halkına da bu hain örgüt karşısında gösterilen dayanışma için özel olarak teşekkür etmek istiyorum. Azərbaycan halkının 15 Temmuz gecəsi bizlerle tek yürek olarak Türkiyə'den gelen haberleri

---

¹ Bilim araşdırmaçısı, Ph.d., Azərbaycan Milli İlimlər Akademisi Nizami Gencevi adına Edebiyat Enstitüsü, aynure8@mail.ru
Elmi işçi, Ph.d., Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu, aynure8@mail.ru

izlediğini, hain darbenin akamete uğratılmasını canı gönülden dilediğini biliyorum. Bu da Türkiye-Azerbaycan kardeşliğinin ne kadar güçlü olduğunu göstermektedir. FETÖ bulunduğu tüm ülkeler için tehlikedir. O nedenle Azerbaycan'ın FETÖ yapılanmasına karşı aldığı tedbirlerden memnuniyet duyuyoruz". Bu da Türkiye-Azerbaycan kardeşliğinin ne kadar güçlü olduğunu gösteriyor. Hatta Türkiye'nin Azerbaycan'daki büyükelçisi Erkan Özoral "Kaspi" gazetesinin 20 Temmuz 2017 sayısında Azerbaycan'ın gücü, Türkiye'nin gücü ve Türkiye'nin gücü, Azerbaycan'ın daima Türkiye'yi desteklediğini ve Azerbaycan sorununun Türkiye'nin sorunu olduğunu vurguladı. Ancak Azerbaycan basını yalnız kendi fikirlerini söylemekle kalmıyor, hatta bazen dünya basınında seslenen fikirleri de dikkate iletiyor.

Azerbaycan her zaman kardeş devlet Türkiye'yi desteklemiştir. Bunu Azerbaycanlı gazeteçilerinin 15 Temmuz Darbe Girişimi ile ilgili tahlillerini de görmek oluyor. Araştırmada esas amaç ve hedef 15 Temmuz Darbe Girişiminin Azerbaycan basınında etkisi, Azerbaycanlı gazetecilerin fikir ve münasibetleri, Türkiye milletinin demokrasi düşünceleri, Türkiye'nin Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın demokratik politikası araştırılacaktır. Araştırmada mükayiseli ve analitik tahlil yönteminden kullanılmış, somut örnekler temelinde incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: 15 Eylül, Azerbaycan, Türkiye, Kaspi, 525. Gazete, Basın.

15 JULY COUP ATTEMPT IN AZERBAIJAN MEDIA

Aynura Pashayeva²

ABSTRACT

Azerbaijan media has been always carrier of democracy thinkers. The heat in relationships of Turkey and Azerbaijan was reflected in the media. Azerbaijan press followed Turkey press since 15 July 2016 and expresses his democracy and objective attitude. In thees thoughts brought to mind the reason of occurrence of 15 July Coup D'état and the political forces behind it.

In Azerbaijan active newspapers informed about 15 July Turkey Coup Attempt in “Azerbaijan”, “New Azerbaijan”, “525th newspaper”, “Musavat”, “Kaspi”, “Sharg”, internet sites as azadliq.info, olaylar.az, azertag.az, bbc.com.azeri and others media outlets.

All Azerbaijan media supported and liked Turkey people democratic behaviors. According these informations after one year of 15 July Coup Attempt was reflected the anniversary of the event in Azerbaijan media.

Turkey's honorable President Recep Tayyip Erdogan “Ape” and “Azertacc” informasi agency of says in an interview with reporters: “Dear brother President Ilham Aliyev and the Azerbaijani people, I want to thank you specifically for the solidarity shown in the face of this nefarious organization. Azerbaijan people the night of July 15 that follow the news from Turkey with us as one heart, I know that the treacherous coup have failed to suffered the heart and soul wills. This shows how strong the Turkey-Azerbaijan brotherhood. It is dangerous for all countries where FETO is located. That's why we are pleased with the measures Azerbaijan has taken against the structuring of the VATF”. This shows how strong is the Turkey-Azerbaijan brotherhood. Even Turkey's Azərbaycan'dak ambassador Erkan Özoral “Kaspi” Azerbaijan's strength in numbers July 20, 2017

---

² Scietific researcher, Ph.d. of philology, Azerbaijan National Academy of Sciences The Institut of Literature named after Nizami Ganjavi, aynure8@mail.ru

of the newspapers, the power of Turkey and Turkey's power, Azerbaijan has always stressed that Turkey's problem is the problem of Azerbaijan and that he supports Turkey. However, the Azerbaijani press does not just say its own ideas, but sometimes it also takes into account the ideas that are spoken in the world press.

Azerbaijan media always supported his brother Turkey Republic. It is seen in analysis of Azerbaijani journalists about 15 July Turkey Coup Attempt. The basic aim in investigation will be analyzed the reflection 15 July Turkey Coup Attempt in Azerbaijan media, Azerbaijani journalists ideas and attitudes, Turkey people democratic thoughts, President of Turkey Republic Rəcəb Tayyib Ərdoğan's democratic policy. In paper will be used from the comparative-analytical and scientific description of methods of analysis. The author's point of view will be shown in concrete specimens.

Key Words:

15 İyul, Azərbaycan, Türkiyə, Kaspi, 525-ci qəzet, mətbuat.

15 Temmuz, Azerbaycan, Türkiye, Kaspi, 525-ci gazete, basın.

15 July, Azerbaijan, Turkey, Kaspi, 525 newspaper, press.

Giriş

1960-cı illərdən sonra Azərbaycan publisistlərində Türkiyə mövzusunə maraq oyandı. Buna tarixdə baş verən siyasi proseslər də təsir göstərdi. Uzun müddət davam edən siyasi gərginlikdən sonra, 1960-cı illərdə Sovet-Türkiyə münasibətlərində müəyyən yaxınlaşma meyilləri hiss edilməyə başladı. Tarixçi alim, AMEA-nın müxbir üzvü Musa Qasımlı öz araşdırmalarında bu haqda belə yazırdı: “Stalinin ölümü sovet xarici siyasətinə bir sıra yeniliklər gətirdi. SSRİ özünün birtərəfli qaydada dağıtdığı Sovet-Türk münasibətlərini bərpa etmək xəttini seçdi. Sovet dövləti 1953-cü il 30 may tarixli notasında sovet-türk münasibətlərinə yenidən baxdığını və Türkiyədən heç bir torpaq ərazisi tələb etmədiyini bildirdi. Sovet İttifaqının belə mövqeyi qarşılıqlı münasibətlərdə olan soyuqluğun tədricən aradan qaldırılmasına ciddi təsir etdi. 50-ci illərin sonlarından münasibətlərin normallaşması üçün cəhdlər edildi” (Qasımlı: 2007, 10). 1967-ci ildə isə baş nazir Süleyman Dəmirəl’in SSRİ-yə səfərləri münasibətlərin normallaşdırılmasında əhəmiyyətli addımlar oldu və Türkiyə – Azərbaycan münasibətlərinə xüsusi diqqət ayrıldı. AMEA-nın müxbir üzvü Musa Qasımlının fikrincə SSRİ-nin Türkiyəyə münasibətdə yeritdiyi siyasətdə Azərbaycan müstəsna rol oynayırdı. Sovet rəhbərləri iki ölkə arasında münasibətlərin normallaşdırılmasında Azərbaycan faktoruna xüsusi önəm verməsi Azərbaycan rəhbərlərinin hər iki dövlətin dostluğunu alqışladı.

Türkiyə mövzusu Türkiyəyə səyahət edənlərin məlumatı ilə məhdudlaşdığından bu mövzu özünü bədiî publisistikanın səyahətnamə janrında tapdı. Əlbəttə, Türkiyə mövzusunə bütün publisistlərin maraq dairəsində deyildi. Çünki Türkiyə haqqında yazmaq daxildən gələn və uzun müddət yaşadılan türkçülük sevgisinin bir təzahürü idi.

1990-cı illərdə Azərbaycan müstəqillik əldə etdikdən sonra Türkiyə ilə münasibətlərin yaxşılaşması və siyasi maraqların üst-üstə düşməsi nəticəsində hər iki dövlətin mətbuatında bir-birinə qarşı böyük maraq oyandı. Türkiyə mövzusunda yazılmış publisistik materiallar artıq səyahətnamə janrında deyil, eyni zamanda müasir jurnalistikanın janrlar sisteminə daxil olan müsahibə, xəbər, şərh və başqa növ və janrlarda oldu.

Türkiyə Cümhuriyyətinin qurucusu Atatürkün “Azərbaycanın sevinci sevincimiz, kədəri kədərimizdir”, Azərbaycan xalqının Ümummillî lideri Heydər Əliyevin “Biz bir millət – iki dövlətik” ifadəsi müasir dövrdə Azərbaycan–Türkiyə münasibətlərinin məzmununu və yönünü aydın göstərir. 15 İyul 2016-cı il tarixində dövlət çevrilişinə cəhd hadisəsi hər zaman real faktları özündə əks etdirən Azərbaycan mətbuatında çox böyük əks-səda doğurmuşdur. Bu hadisədə 250 Türkiyə vətəndaşı şəhid olmuş, 2000-dən çox insan isə yaralandı. Hadisə zamanı İstanbulda Atatürk Hava Limanı, TRT, AKP-nin Ankara qərargahı zəbt olundu. Türkiyə Respublikası Silahlı Qüvvələri Baş Qərargah rəisi Hulusi Akar və ordunun komanda heyətinin bəzi generalları, Prezidentin baş katibi əsir alındı. Türkiyə Böyük Millət Məclisi havadan atəşə tutuldu.

Bütün bunlara rəğmən türk xalqı hadisələr qarşısında qətiyyətli mövqe göstərmişdir. Hətta Türkiyənin möhtərəm Prezidenti Rəcəb Tayyib Ərdoğan Azərbaycan Dövlət Xəbər Agentliyi (AZƏRTAC) ilə APA xəbər agentliyinin jurnalistlərinin suallarına cavab verən zaman Azərbaycanın ən çətin günündəqardaş Türkiyənin yanında olduğunu söyləyir: “DAEŞ, PKK, PYD, YPG, DHKP-C və MLKP terror təşkilatlarından birinin digərindən fərqi yoxdur. Onların məqsədi birdir, o da Türkiyəni zəiflətməkdir. Keçən il FETÖ tərəfindən 250 vətəndaşımızın ölümünə, 2 min 193 vətəndaşımızın isə yaralanmasına səbəb olan, tariximizin ən xain çevrilis cəhdini də millət olaraq terror və terror təşkilatları qarşısında bir bədən, bir can olmağımız sayəsində uğursuzluğa düşər etdik. Əziz qardaşım Prezident İlham Əliyevə və Azərbaycan xalqına da bu xain təşkilat qarşısında nümayiş etdirdikləri həmrəyliyə görə xüsusilə təşəkkür etmək istəyirəm. Azərbaycan xalqının 15 iyul gecəsində bizimlə eyni mövqedən çıxış edərək Türkiyədən daxil olan xəbərləri izlədiyini, xain çevrilişin uğursuz olmasını səmimi qəlbədən dilədiyini bilirəm. Bu da Türkiyə-Azərbaycan qardaşlığının nə qədər güclü olduğunu göstərir. FETÖ olduğu bütün ölkələr üçün təhlükə mənbəyidir. Buna görə də Azərbaycanın FETÖ strukturlarına qarşı gördüyü tədbirlərdən razı qaldığımızı bildiririk.” (Ərdoğan, 2017: <http://news.lent.az/news/286818>).

Bu da Türkiyə-Azərbaycanqardaşlığının nəqədər güclü olduğunu göstərdi. Hətta Türkiyənin Azərbaycanadakı səfiri Erkan Özoral “Kaspi”

qəzetinin 20 iyul 2017-ci il sayında Azərbaycanın gücü Türkiyənin gücü və Türkiyənin gücü olduğunu, Azərbaycanın daima Türkiyəni dəstəklədiyini və Azərbaycan probleminin Türkiyənin problemi olduğunu vurğuladı. Ancaq Azərbaycan mətbuatı yalnız öz fikirlərini söyləməklə qalmır, hətta bəzən dünya mətbuatında səslənən fikirləri də diqqətə çatdırır. Məsələn, “525-ci qəzet”in 28 sentyabr 2016-cı il tarixli sayında Levent Albayrakın “15 İyul gecəsinin 10 karanlıq yabancısı” (“aksam.com.tr”, 6 ağustos 2016) adlı məqaləsi olduqca diqqəti cəlb edir. 15 iyulda xain dövlət çevrilişinə cəhd yaşandığı gecə İstanbul Böyükadada çox gizli 10 xarici, 6 türkdən ibarət qrupuna rəhbər CIA’ci və Türkiyə mütəxəssisi amerikalı Henri Barkey iştirak etmişdir: “TƏCRÜBƏLİLƏRİN DAXİLİ MÜHARİBƏSİ!

Barkey, terrorist rəhbər Fətullah Gülənin ABŞ-da qalabilməsi üçün yetişkin qurumlara referans olan digər bir köhnə CIA-cı Qraham Fullerə çox yaxın bir isimdir. Barkey və Fullerin Türkiyədəki Kürt məsələsi üzərində etdikləri bir işdə aşkarlanırlar. Bir otelde gerçəkləşdirilən iclasa qatılanların ortaq özəlliyi isə İraq, Misir, Suriya və İran üzərində təcrübəli olmalarıdır. Bütün dövlət çevrilişinə cəhd və daxili döyüşlərin olduğu ölkələrdə bu isimlər həmişə ön plana çıxdı. 16 nəfər adaya kamera qeydlərinə tutulmamaq üçün özəl bir qayıq ilə gəlib ayrı bir sahilə yaxınlaşdılar. 13 İyulda İstanbula gələn, sözdə elm adamlarının çoxu 15 İyul günü adadan ayrılırlar. Bəziləri 17 İyul tarixində Türkiyəni tərk etməyə başladılar” (Albayrak, 2016: ak-sam.com.tr).

Çünki Türkiyənin kəşfiyyat xidməti amerikalıların sistemətik fəaliyyətlərini fərqli ölkələrdə vardır (bu “Akşam” və “Milliyet” qəzetlərində çap olunmuşdur). PKK, Türkiyədə bir əsgər dövlət çevrilişinə cəhdi gerçəkləşdirmək üçün çoxlu vaxt və cəhd sərf etmişdir. Kəşfiyyat agentlikləri FETO ilə yaxından işbirliyi etmişdilər. Fethullahistlər vasitəsilə PKK-çılar türk ordusunda vəzifə tutdular. Bu işdə uğurlu olduqlarını və G.Fuller, H.Barkey və general C F. Campbel kimi təcrübəli mütəxəssislərin cəlb olunduğu etiraf edilmişdir. Bu haqda xəbər Rusiya mətbuatında yazılmışdı (<http://alternathistory.livejournal.com/2873286.html>).

15 İyul Dövlət Çevrilişinə Cəhd Azərbaycan Aətbuatında Əksi

15 İyul dövlət çevrilişinə cəhd Azərbaycan mətbuatında çox böyük əks-səda doğurdu. Bir tərəfdən Türkiyə ilə Azərbaycanın dil və millət birliyi, digər tərəfdən siyasi maraqların üst-üstə düşməsi bu hadisədə böyük rol oynadı.

Azərbaycan hər zaman başqa siyasi məsələlərdə olduğu kimi 15 İyul 2016-cı il Türkiyədə baş verən çevrilişdə də Türkiyəyə dəstək verib. Bu haqda Türkiyənin Azərbaycandakı səfiri Erkan Özoral qeyd etmişdir: “Türkiyənin Azərbaycandakı səfiri 2016-cı ilin iyulun 15-də Türkiyədə baş verən dövlət çevrilişinə cəhdin hakim Ədalət və İnkişaf Partiyasına (AKP) qarşı deyil, xalqa, cümhuriyyətə qarşı yönəldiyini qeyd edib” (Özaral, 2017: 4)

Ümumiyyətlə, Türkiyənin Azərbaycandakı səfiri Erkan Özoral xain çevriliş cəhdini Türkiyənin bu günə qədər məruz qaldığı ən böyük xəyanətlərdən biri kimi qiymətləndirib.

Azərbaycan mətbuatında da 15 iyul 2016-cı il Dövlət çevrilişinə səbəb olanlar içərisində Fetullah Gülənin də adı çəkilir: “Çevriliş cəhdinin qarşısı alındıqdan sonra Türkiyədə minlərlə adam həbs olunub. Həbs edilənlərin çoxusunun ABŞ-da yaşayan mühacir dini xadim Fetullah Gülən ilə əlaqəsi olduğu iddia olunur. Çevriliş cəhdinin hazırlanmasında əsas müqəssir şəxs sayılan Fetullah Gülənin işinə məhkəmədə qiyabi baxılır. Fetullah Gülənin, ona qarşı irəli sürülmüş ittihamları rədd edir” (2017: <http://www.bbc.com/azeri/region-40781796>).

Azərbaycanın məşhur jurnalistika nəzəriyyəçisi prof. Cahangir Məmmədli mətbuatda bununla bağlı gedən məlumatlar haqda nəzəri baxışında yazırdı: “Jurnalistikanın tarixi təcrübəsi sübut edir ki, informasiyaya əbədi bir maraq mövcuddur. Bu maraq dedi-qodudan tutmuş vacib xəbərə qədər hər cür informasiyanı nəzərdə tutur. Marağın məhz bu ikili xarakteri jurnalistin hər cür informasiyaya meylini şərtləndirir” (Məmmədli, 2013: 313). Buna görə də Azərbaycan mətbuatı 15 İyulda Türkiyədəki dövlət çevrilişinə cəhdin hər cür informasiyanı əks etdirirdi. Bununla belə azərbaycanlı jurnalistləri Türkiyə Prezidenti R.T. Ərdoğanı dəstəklədi.

2016-cı il 15 iyul tarixində Türkiyədə baş verən qanlı gecə AZƏRTAC da Türkiyənin dövlətçilik maraqlarını qorumaq istiqamətində müxtəlif dillərdə 30-dan çox informasiya yaymışdı. 2016-cı il 15 iyul Türkiyə dövlət çevrilişi cəhdinin qarşısının alınmasının ildönümü münasibətilə İstanbuda 2017-ci ildə izdihamlı mitinq-yürüş keçirilir. Bununla bağlı Azərbaycanın ən böyük informasiya agentlərindən biri olan “Azertac” 15 iyul 2017-ci ildə məlumat vermişdir.

“Şərq” qəzetinin 2016. il 6avqust tarixli sayında Türkiyə və Qərb dövlətlərinin münasibətlərinədiqqət yetirir: “Məlumdur ki, rəsmi Ankara 15 iyul olaylarına görə, Vaşinqtona qəzəblidir və belə bir ittiham yağışı altında amerikalı rəsmilərin Türkiyə ziyarəti çox ciddi mətləblərdən xəbər verir. Çox güman ki, ABŞ NATO-dakı ən yaxın müttəfiqinin könlünü almaq üçün əlindən gələni əsirgəməyəcək. Bu səfərin Ərdoğanın Rusiyaya səfərindən əvvəl və ya sonra baş tutacağı onun əhəmiyyətinə təsir edəcək. İndiki şəraitdə Qərb-Türkiyə-Rusiya üç bucağında bir bazarlıq getdiyi göz qabağındadır. Qərb Türkiyəni itirmək istəmir, Moskva isə qazanmağa çalışır. Ekspertlərə görə, 15 iyul hadisələri Türkiyə-Qərb münasibətlərində uzun müddət davam edəcək bir gərginliyə səbəb olacaq. Çünki ortada ABŞ-ın yerinə yetirməkdə ciddi tərəddüd etdiyi bir tələb - Fətullah Gülənin təhvil verilməsi var. Bu səbəbdən AKP hökuməti Yeniqapı mitinqinə müxalifətin ən yüksək səviyyədə qatılmasını təmin etməklə Qərb qarşısında Türkiyənin yumruq kimi birləşdiyini nümayiş etdirməyə çalışır”(İsmayıl, 2016: 4).

Ancaq ABŞprezidenti Donald Tramp 28 oktyabr 2017-ci il tarixində yazdığı məktubunda Türkiyə ilə münasibətlərin güclənməsindən məmnuniyyət hissi bildirir: “ABŞ-ın Türkiyədəki demokratik qurumlara olan dəstəyini bir daha təsdiqləyərkən 2016-cı ilin iyulundakı çevriliş cəhdini qınadığımızı xatırlatmaq istərdim. O faciəli gündə demokratiyaya sahib çıxan qərarlı türk vətəndaşlarının cəsarətini hörmətlə anırıq. Onların aksiyaları demokratiyanın mühafizəsi üçün mətbuatın və təməl azadlıqların təminat altına alınmasının önəmini xatırladan aksiyalar idi. Türk tələbələrini və professorlarını ölkəmizdə qonaq etməkdən və türk iş dünyasının əlaqələrimizin dərinləşməsi üçün oynadığı roldan qürur duyuruq.

Toplumlarımız arasındakı bu qarşılıqlı əlaqələr ölkələrimizi uğuru üçün çox böyük önəmə malikdir. Bu önəmli günü qeyd edərəkən ortaqlığınız üçün təşəkkür etmək istəyirik. Bütün türk xalqına güvənli və xoşbəxt bayram dləyirik”(Tramp, 2017: 2).

2017-ci ildə 15 iyul Türkiyə dövlət çevrilişi cəhdinin qarşısının alınmasının ildönümü tək Azərbaycanda deyil, Moldovada keçirilməsi ilə bağlı Azərbaycan mətbuatında məlumatlar getmişdir. Türkiyənin Moldovadakı səfiri Hulusi Kılıç 2017-ci ildə ölkəsində hərbi çevriliş cəhdinin ildönümünə həsr olunmuş mətbuat konfransı keçirmişdir. Bu haqda “Müsavat” qəzetinin 15 iyul 2017-ci il tarixli sayında məlumat getmişdir. “Terrorun adı, milliyyəti yoxdur. Türkiyə dövləti bu gün Suriya, İraqdan 3 milyon qaçqın və məcburi köçkün qəbul edib, onlara hərtərəfli yardım göstərir. Terror və terrorçulara qarşı bütün millətlər və ölkələr həmrəylik nümayiş etdirməlidir”, - deyər səfir söyləyib(Paşasoy, 2017: 3).

Göründüyü kimi Azərbaycan mətbuatı Türkiyənin 15 İyul hadisələrinə qarşı münasibətləri obyektiv və operativ münasibəti açıq duyulmaqdadır.

Əslində bu hadisələr Azərbaycan mətbuatı üçün yad deyildi. Çünki Azərbaycan mətbuatı zəngin və ziddiyyətli inkişaf dövrü keçmişdir. 1988-ci ildə azərbaycanlıların İrəvandan deportasiyası, 1990-cı illərin azadlıq hərəkatları, xalqın milli oyanışı, milliözünüdərək, türkcülük ideyaları, 1990-cı ilin 20 Yanvar faciəsi, 1992-ci ilin 26 fevral Xocalı soyqırımı, 1993-cü ilin Qarabağ müharibələrini əks etdirən Azərbaycan mətbuatı artıq hadisələri işıqlandırmaqda çoxdan təcrübə qazanmışdır.

Jurnalistlərin Fikir və Münasibətləri

Ankarada 2016-cı ildə oktyabr ayının 17-18-də İslam Əməkdaşlıq Təşkilatı Parlament İttifaqının İcraiyyə Komitəsinin 36-cı sessiyası keçirildi. “525-ci qəzet”də 28 oktyabr 2016-cı il tarixli sayında deklarasiyada, xalqın təhlükəsizliyini, sabitliyi, birliyini və çiçəklənməsini qoruyan və təmin edən Türkiyə hökumətinə tam dəstək öz əksini tapıb. Sənəddə daha sonra bildirilir: “1. Türkiyə Konstitusiyasına, Prezidentinə, Parlamentinə, Hökumətinə və xalqına qarşı yönəlmiş 15 iyul 2016-cı il FETÖ-nun əsgəri və mülki

tərəfdarlarının çevriliş cəhdini qətiyyətlə pisləyirik” (Baxşəliyeva, 2016: 5)

Hadisədən bir il sonra “525-ci qəzet”də 14 iyul 2017-ci il tarixli sayında “Tərxis Olunmuş Hərbçilərin Gəncləri Maarifləndirmə” İctimai Birliyinin təşkilatçılığı ilə keçən ilin iyulun 15-də Türkiyədə baş verən dövlət çevrilişinə cəhd hadisəsinin ildönümü ilə bağlı məlumat getmişdir. Türkiyənin Azərbaycandakı səfiri Erkan Özoral bildirib ki, ötən il ölkəsində baş verən xain çevriliş cəhdi bugünə qədər ölkəsinə qarşı ən böyük xəyanətlərdən biri olduğunu təsdiq etdikdən sonra Azərbaycan xalqının Türkiyənin yanında olduğuna görə prezident İlham Əliyevə və Azərbaycan xalqına təşəkkür etmişdir: “Bu hadisələr Türkiyə demokratiyası üçün böyük sınaq idi. Türk xalqı bu sınaqdan üzüağ çıxmağı bacarıb. Türkiyədə partiya mənsubiyyətindən asılı olmayaraq, hamı demokratiya naminə birləşərək, öz gələcəyinə sahib çıxıb”(Abbasov, 2017: 4).

2017-ci il iyulun 12-də Türkiyənin Azərbaycandakı səfirliyində 15 iyul 2016-cı il Türkiyədə dövlət çevrilişinə cəhdin ildönümünə həsr olunmuş mətbuat konfransı keçrilmişdi. Həmin konfransda Türkiyənin Səfiri Erkan Özoralın 15 iyul Türkiyədə baş vermiş dövlət çevrilişinə cəhdi xatırladı və bildirdi ki, bu hadisə xainliklə təşkil edilib: “Həmin hadisədə məqsəd Türk xalqını qarşı - qarşıya qoymaq idi” (Adil, 2017: olaylar.az).

Həqiqətən də, bir ölkə daxilində öz millətinin nümayəndəsinin öz millətinə qarşı güllə atması çox fəlakətli hadisədir. Türkiyənin Azərbaycandakı səfiri Erkan Özoralın törədilən terrora səbəbkar qüvvə FETTO-nu görür. Hətta bu sahədə ona dünya dövlətləri də dəstək verdiyini vurğulamışdır: “Onlar unudurlar ki, qoruduqları FETO terror təşkilatı bir zaman onların özlərinə qarşı ola bilər” (Adil, 2017: olaylar.az).O, eyni zamanda qeyd etmişdi ki, Türkiyənin FETTO teroru ilə mübarizədə heç bir dünya dövlətləri lazımı dəstək göstərmir. Ancaq Azərbaycanın bu sahədə dəstəyini xüsusi qeyd edir: “Bu mübarizədə hər zaman yanımızda olan yeganə dövlət Azərbaycandı. Türkiyənin gücü Azərbaycanın gücü, Azərbaycanın gücü Türkiyənin gücüdür. Bizlərin keçmiş bir olduğu kimi gələcəyimiz də birdi” Adil, 2017: olaylar.az).

“Azərbaycan” qəzetinin 15 iyul 2017-ci il tarixli sayında da Türkiyə Respublikasında baş verən dövlət çevrilişi cəhdinin birinci ildönümü ilə əlaqədar iyulun 14-də Azərbaycan Akademik Milli Dram Teatrında “15 iyul dastanı” mövzusunda anım mərasimində Azərbaycan Respublikası Prezidentinin ictimai-siyasi məsələlər üzrə köməkçisi Əli Həsənov qeyd etmişdir ki, “Azərbaycan xalqının 15 iyul hadisələri zamanı qardaş Türkiyə ilə həmrəylik nümayiş etdirdiyini vurğulayan Əli Həsənov Prezident İlham Əliyevin bu ha-disədən dərhal sonra qardaş ölkəyə lazımi dəstəyin göstərilməsi ilə əlaqədar tapşırıqlar verdiyini bildirib. Qeyd edib ki, Azərbaycan dövləti birinci olaraq bu məsələyə öz münasibətini bildirdi və birmənalı şəkildə Türkiyənin konstitusion quruluşunu, xalqın iradəsi ilə formalaşmış hakimiyyəti dəstəklədi, bu hakimiyyətə qarşı xain cəhdləri qətiyyətlə pislədi və bu hadisəyə siyasi qiymətini verdi. Ötən bir ildə Azərbaycan dövləti Türkiyədə ictimai-siyasi sabitliyin bərpası, sağlam qüvvələrin hakimiyyət ətrafında birləşərək xaincəhdlərdə iştirak edən insanların layiqli cəzalarını alması istiqamətində qardaş ölkəyə bütün lazımi dəstəyi verib və verəcək” (2017: “Azərbaycan” qəzeti, 7). “Azərbaycan” qəzetinin 15 İyul 2017-ci il tarixli sayında, AZƏRTAC-dan verilən məlumata görə, iyulun 15-də Bakıdakı Heydər məscidində yüzlərlə dindarın iştirakı ilə vəhdət namazı qılınıb, Türkiyə dövlətçiliyi naminə canlarını fəda etmiş qəhrəman şəhidlərin ruhuna dualar, müqəddəs Qurani-Kərimdən ayələr oxunub.

Azərbaycanlı jurnalistlər terrora qarşı fikirdə qətiyyətli olaraq Türkiyəni dəstəkləyir. Eyni zamanda xalqın iradəsi və əzmini alqışlayır. “15 İyul əslində Türkiyədə dövlət içində özünə güclü kök salmış hərbi-prokurorluq-məhkəmə hakimiyyətində nüfuz sahibi olan “paralel dövlət”in illərdir ki, başlatdığı hökuməti ələ keçirmə ssenarisinin final nöqtəsi idi. FETO-nun vaxtilə hərbi məktəblərdə yetişdirdiyi “hər zaman xidmətdə” olan zabitlər və bürokratik dövlət məmurlarının birgə ssenarisi AKP-ni hakimiyyətdən yıxmaqla Türkiyəni inkişaf hədəflərindən uzaqlaşdırmaq, zəiflətmək, beynəlxalq güclərin və daxildəki PKK tərəfdarlarının əli ilə ölkədə qarşısız xaos və dağınıqlar yaratmaqdan ibarət idi (Ağazadə, 2017: 5).

Azərbaycan mediası yalnız Azərbaycanın şəxsiyyətlərinin deyil, həm də xarici qüvvələrin də Türkiyədəki dövlət çevrilişinə qarşı

münasibətləri aydınlaşdırmağa çalışır. ABŞ prezidenti Donald Tramp Türkiyənin 29 oktyabr – Cümhuriyyət bayramı ilə əlaqədar Türkiyə Prezidenti Rəcəb Tayyib Ərdoğana təbrik məktubu göndərmiş və bu barədə məlumat “525-ci qəzet”in 28 oktyabr 2017-ci il sayında getmişdir. D. Tramp məktubunda 15 iyul 2016-cı il hərbi çevriliş cəhdinə də toxunub: “ABŞ-ın Türkiyədəki demokratik qurumlara olan dəstəyini bir daha təsdiqləyərkən 2016-cı ilin iyulundakı çevriliş cəhdini qınadığımızı xatırlatmaq istərdim. O faciəli gündə demokratiyaya sahib çıxan qərarlı türk vətəndaşlarının cəsarətini hörmətlə anırıq. Onların aksiyaları demokratiyanın mühafizəsi üçün mətbuatın və təməl azadlıqların təminat altına alınmasının önəmini xatırladan aksiyalar idi. Türk tələbələrini və professorlarını ölkəmizdə qonaq etməkdən və türk iş dünyasının əlaqələrimizin dərinləşməsi üçün oynadığı roldan qürur duyuruq. Toplumlarımız arasındakı bu qarşılıqlı əlaqələr ölkələrimizi uğuru üçün çox böyük önəmə malikdir. Bu önəmli günü qeyd edərkən ortaqlığınız üçün təşəkkür etmək istəyirik. Bütün türk xalqına güvənli və xoşbəxt bayram diləyirik” (2017: “525-ci qəzet”, 3).

Azərbaycanlı siyasətçilər Türkiyədə dövlət çevrilişinə cəhdə qarşı münasibətdə beynəlxalq siyasi hadisələrə nəzər yetirirlər. Azərbaycanlı siyasi-şərhçi və Batı Universitetinin professoru Fikrət Sadiqov, “Reallıq odur ki, Amerika özü Türkiyə ilə münasibətini dəyişib. Xüsusən, 15 iyul hərbi çevrilişə cəhd zamanı Vaşinqtonun fəal surətdə hadisələrə müdaxilə etməsi, çevrilişdə əli olanların Amerikadan ekstradisiya edilməməsi, Suriyadakı terrorçu kürdlərə silah yardımı edilməsi Türkiyəni qıcıqlandıran əsas məqamlardır. Yaranmış vəziyyətdə Türkiyə Qərbdən üz döndərərək Rusiya ilə iqtisadi və hərbi əməkdaşlığa üstünlük verib.

Rəsmi Ankara hesab edir ki, indiki şəraitdə Rusiya ilə əməkdaşlıq daha çox fayda gətirə bilər. Lakin mən düşünürəm ki, bu, müvəqqəti taktiki gedişdir. Hər halda Türkiyə ilə Rusiya yaxınlaşması uzun müddət davam edə bilməz. Çünki hər iki ölkənin maraqları, xarici siyasət prioritetləri müxtəlifdir. Məncə, Türkiyə, İran və Rusiya üçlü formatı süni şəkildə formalaşmış bir alyansdır” (İsmayil, 2017: 3).

Türkiyə bu gün dünya miqyasında öz siyasətini yeridir, 2018-ci il terrorçuluğa qarşı böyük mübarizəsi də onu göstərir ki, Türkiyə

müstəqil şəkildə öz sözünü deməyə bacaran müstəqil siyasət yeridən güclü dövlətdir.

Milli Məclisin deputatı, “Yeni Azərbaycan” qəzetinin baş redaktoru Hikmət Babaoğlu dövlət çevrilişinə başqa aspektdən yanaşır: “15 iyul 2016-cı ildə Türkiyə Cümhuriyyətinə qarşı dövlət çevrilişinə cəhddən sonra Avropa imperializminin Türkiyəyə qarşı nümayiş etdirdiyi qərəzli münasibətin davamı kimi görülməlidir. Gürünür Qərb imperializminin Türkiyəni Suriyalaşdırmaq layihəsi baş tutmadığı üçün Qərbdə olduqca böyük narahatlıq var. Ona görə də qardaş ölkədə aprel ayının 16-da baş tutacaq ən böyük demokratik tədbir-ümumxalq səsverməsi, referendum aktının keçirilməsindən sonra Türkiyənin daha da güclənəcəyindən qorxuya düşən islamofob mərkəzlər bunun baş tutmasını istəmirlər. Onlar ən böyük demokratiya aktına qarşı ən böyük antidemokratik addım atmaqla özlərini ifşa etdilər. Məsələnin kökündə bu dayanır” (Memmedova, 2017: 3).

Türkiyə Cümhuriyyəti baş naziri Binali Yıldırım 15 İyul Dövlət çevrilişinə cəhdlə bağlı önəmli cəhətlərini xüsusilə vurğulamışdır: “Geriyə doğru baxdıqda, bu son dərəcə kədərli təcrübənin qürur duyacağımız iki həqiqəti aşkara çıxardığına şahid olduq. Bunlardan birincisi türk xalqının cəsəətli və qətiyyətli olmasıdır. Cəmiyyətdəki mövqeyindən və siyasi mənsubiyyətindən asılı olmayaraq bütün vətəndaşlarımız çevrilişçilərə qarşı küçələrə axışdı. Televiziya kanallarımız çevrilişə cəhd edənlərin hədələrinə, təzyiqlərinə baxmayaraq, verilişlərini davam etdirdilər. Türk milləti yumruq kimi birləşdi. İkincisi türk milləti bütün dünyaya demokratiyaya sahib çıxdığını və çıxacağını nümayiş etdirdi. Xalqımız Türkiyəyə silahlı qrupların yox, yalnız və yalnız demokratik yolla iqtidara gələn hökumətlərin və milli iradənin hakim ola biləcəyini sübut etmiş oldu. Ən güclü legitimlik demokratik legitimlikdir. Bu çətin demokratiya imtahanından ölkə kimi üzüağ çıxdıq. Lakin həmin gecə nəvəmin bütün saflığı ilə verdiyi sual yaddaşımdan, yaddaşlardan silinməyəcək: “Baba, onlar bizim əsgərlərimiz deyilmi?” Doğrudan da bu necə təfəkkürdür ki, bir insanın öz yurddaşlarına, öz qurumlarına, öz simvollarına, öz liderlərinə bu qədər vəhşiliklə təcavüz etməsinə imkan verir? Bu sualın cavabı qarşılaşdığımız xəyanət şəbəkəsinin öz

təbiətində axtarılmalıdır. O gecə teologiya professorunun vasitəsilə liderləri Fətullah Gülənin əmrlərini kor-koranə şəkildə yerinə yetirən cinayətkar şəbəkə ilə üz-üzə qalmışdıq. Mərkəz kimi istifadə etdikləri hərbi bazada FETÖ-yə aid şirkətin rəhbəri ilə təşkilatın idarə etdiyi məktəbin aşkardakı sahibinin qarşısında hərbi salam verən, türk əsgərinin minillik şanlı keçmişindən qismətinə heç bir pay düşməmiş xəyanətkar dəstədən bəhs edirik “ (Yıldırım, 2017: 3).

2017-ci il 6 sentyabr tarixində Bakıda Azərbaycan Xarici İşlər naziri Elmar Məmmədyanın, Gürcüstanın baş naziri müavini-Xarici İşlər naziri Mixeil Canelidzenin və Türkiyənin Xarici İşlər naziri Mövlud Çavuşoğlunun iştirak ilə üç dövlətin xarici işlər nazirlərinin VI görüşü keçirilmişdir. Bu mövzuda Xarici İşlər naziri Elmar Məmmədyanov 15 İyul Türkiyə'dəki dövlət çevrilişinə cəhd məsələsinə toxunmuşdur: “Azərbaycan və Gürcüstan bir daha Türkiyədə 2017-ci il 15 iyul tarixli uğursuz çevrilish cəhdi edənlərin fəaliyyətini qınadı və hər iki dövlət Türkiyə ilə sıx əməkdaşlığı qeyd etdi, Türkiyənin demokratik yolla seçilmiş prezident və hökumətinə qətiyyətli dəstəyi bir daha bəyan etdi.”(7 sentyabr 2017: “Xalq” qəzeti,4).

Azərbaycan mətbuatı Türkiyə mətbuatında gedən bəzi informasiyaların yalan olduğunu tez anlayırdı. Belə ki Türkiyənin “TRT” kanalında gedən informasiyalar qarşı münasibətdə bunu bilmək olur: “Özünü Yurdda Sülh Şurası adlandıran hərbi cinayətkar dəstə ələ keçirdiyi Türkiyə Silahlı Qüvvələrinin rəsmi internet saytı və TRT'nin efirindən yayımlanan bildirişləri ilə idarəçiliyə əl qoyduğunu bəyan etdi. Həqiqət TRT efirindən bəyan olunduğu kimi deyildi, hökumətin idarəçiliyinə əl qoyan Türkiyə Silahlı Qüvvələri deyil, orduda illərdir ki, gizlənmiş xain, qiyamçı xuntanın üzvləri idi” (Ağzadə, 2017: 5).

Azərbaycan mediası Türkiyədə iyulun 15-16'da gerçəkləşdirilməsinə cəhd edilən dövlət çevrilişi aktına Türkiyə xalqının mənafelərini nəzərə almaqla yanaşdı, çox saylı insan tələfatına səbəb olan terrorçuluq əməllərini qətiyyətlə pislədi. 2016-cı il avqustun 7'də Topqapı meydanına toplaşan 5 milyon insanın iştirakı ilə “Demokratiya və şəhidlər” mitinqində xalq bir daha öz möhtəşəm gücünü dünyaya nümayiş etdirdi. Hadisələrdən iki il ötüb və 15 iyul cinayətlərində iştirak edən xəyanətkarlar öz layiqli cəzalarını alıblar.

Azərbaycanlı şairlər də 15 İyul hadisəsinə qarşı münasibətdə Türkiyəli qardaşlarına mənəvi dəstək verir. Azərbaycanın tanınmış şairi Sabir Abdinin 15 iyul hadisələrinə həsr etdiyi “Türkiyəyə-Türkiyə” şeiri cəmiyyətdə böyük oxucu kütləsi qazandı:

Bayraq qana boyandı,
Yatmış gecə oyandı,
Yer üzünə həyandı,
Türkəyiyyə - Türkiyə.

Tarix qansız yazılmaz,
Türk elləri basılmaz,
Yad bayraqlar asılmaz,
Türkəyiyyə - Türkiyə.

Çanaqqala, Maraşı,
Görmüş neçə savaşı,
Azərbaycan qardaşı,
Türkəyiyyə - Türkiyə (Abdin, 2017: 7).

Şair “Tarix qansız yazılmaz” deyərək şeirin poetik siqlətini yüksəldir, ən böyük mənəvi dəstəyini isbatlayır.

Beləliklə, 2016-cı il 15 İyul Türkiyə dövlət çevrilişinə cəhdlə bağlı azərbaycanlı jurnaslilər hadisələri obyektiv dəyərləndirmə prinsipindən yanaşmış, Türkiyəyə göstərdiyi dəstəyi dünya mətbuatına bəyan etməkdən çəkinməmişdir.

Türkiyəlilərin Demokratik Düşüncələri və R. T. Ərdoğanın Demokratik Siyasəti

Türkiyə Respublikasının prezidenti Rəcəb Tayyib Ərdoğan Türk dünyasında demokratik düşüncəyə malik şəxsiyyətdir.

Azərbaycan mətbuatında da Türkiyə Respublikasının Prezidenti Rəcəb Tayyib Ərdoğan böyük rəğbətlə qarşılanan şəxsiyyətlərdən biridir.

Jurnalist Xural “Türkiyənin tək adamı” adlı məqaləsində yazırdı: “Ərdoğanın işi həm də ona görə çətin idi. Asan deyil. Bütün bu cərəyanların içindən sıyrılıb çıxmaq, hamıya qalib gəlmək və Türkiyəni

dəyişdirmək! Hətta buna möcüzə də demək olardı – Ərdoğan bunu başardı. Bunun üçün Türkiyəni idarə edən qlobal güclərin niyyətini düzgün qiymətləndirmək, baş verənləri anlamaq lazım idi. Baş verənlər göstərir ki, Ərdoğan qlobal gücləri yaxşı tanıyır və onlarla danışmağın dilini bilir. Bu da yetməz, təbii ki. Qlobal gücləri tanımaq və onların dilində danışmaq mümkün ola bilər, amma bunun üçün arxanda qosqoca bir millətin güclü dəstəyi olmalıdır. Bunu qazanmaq isə işlərin ən çətinidir. Türkiyə kimi ictimai rəyi param-parça, müəyyən faizlərlə böyük-börçük olmuş kütləni bir araya gətirmək və onları birləşdirmək üçün o qədər inanılmalı və çalışılmalı ki, həqiqətən, gerçəkləşdirdiyin möcüzə olsun. Bax, 12 dekabr 1997-ci ildən başlayan bir başqaldırı bunun xəbərçisi idi və Ərdoğan buna nail oldu...

Millətini, Türkiyədə yaşayan hər kəsi yaxşı tanımalı, hər kəsə xitab etməli, hər kəsimin səsini almalısan. Tək başına güc olmalısan. Arxanda millətin dəstəyi qeydsiz-şərtsiz olmalıdır. Ərdoğan Türkiyədə mümkün olmayan kimi görünən bu birliyə nail ola bildi. Türkiyə yarandığı tarixdən etibarən, heç bir zaman olmadığı qədər açıq döyüşə girdi və seçkilərdən seçkilərə güclənərək çıxdı” (Xural, 2017: <https://www.xural.com>).

Türkiyə Respublikasının Prezidenti Rəcəb Tayyib Ərdoğan Azərbaycan mətbuatına verdiyi müsahibələrdə də terrora qarşı mübarizədə Azərbaycanla əlaqələrin strateji müttəfiqlik səviyyəsində olması onu sevindirmişdir. 15 İyul çevrilişinə qarşı Azərbaycanla Türkiyənin eyni mövqedən çıxış etməsi də Türkiyə-Azərbaycan qardaşlığının nə qədər güclü olduğunu göstərir. 30 oktyabr 2017-ci il “Kaspi” qəzetində çap olunan Türkiyə Respublikasının prezidenti Rəcəb Tayyib Ərdoğanın müsahibəsində bunu qeyd etmişdir: “FETÖ olduğu bütün ölkələr üçün təhlükə mənbəyidir. Buna görə də Azərbaycanın FETÖ strukturlarına qarşı gördüyü tədbirlərdən razı qaldığımızı bildiririk. Bütün sahələrdə olduğu, kimi terrorizmə qarşı mübarizə sahəsində də Azərbaycanla yaxın əməkdaşlıq edirik. Səlahiyyətli orqanlarımız arasında kəşfiyyat və məlumat mübadiləsi, eyni zamanda əməliyyat sahəsində əməkdaşlığımız da artan sürətlə davam edir. Azərbaycan xarici terroristlərin Suriyaya keçməsinin qarşısını almaq sahəsində mühüm ölkədir və bu istiqamətdə faydalı işlər görür” (2017: “Kaspi” qəzeti, 2).

Jurnalist Xural Türkiyə Respublikasının Prezidenti Rəcəb Tayyib Ərdoğan haqqında apardığı təhlillərdən aydın olur: “Hələ Ərdoğanın sahib olduğu ideoloji müstəvi bu yanlış etmə payını normal halında tanıyarsa, bunu dilə gətirmək də mümkündür. Məsələn, bir ara sosial şəbəkələrə tərs çıxdı, sərt qərarlar aldı, amma 15 İyul cəhənnəmindən də onu elə həmin sosial şəbəkələr çıxardı. Ərdoğan bütün hallarda məqam tapıb canlı yayımla sosial şəbəkələrdən millətə müraciət etməsəydi və milləti küçələrə tökməsəydi, biz tamam başqa bir Türkiyə ilə qarşı-qarşıya idiq indi. Güman ki, indi Türkiyə dünyanın ən ziddiyyətli ölkələrindən biri olma yolunda addımlayırdı. Ərdoğan təkcə sosial şəbəkələrlə yox, tam və küll halında Türkiyənin yeni mədəniyyətini yaradır. Bir az təntənəli səslənsə də, Mustafa Kamal Atatürkdən sonra heç bir prezident, heç bir baş nazir, heç bir hökumət onun qədər təsirli olmayıb. Bu, dəqiqdir. Əslində, onun Mustafa Kamala qarşı olduğu imici də, mənəcə, buradan qaynaqlanır ki, zənnimcə, dövləti tanıyan, 15 İyulu görən Ərdoğan hətta nə zamansa Mustafa Kamal haqqında yanlış düşüncələrdə olubsa belə, bundan sonra Atatürkü anlamalıdır. Hər halda, Fətullah Gülənin başına açdığı oyunları görən Rəcəb Tayyib Ərdoğan Şeyx Səid üsyanında Atatürkün nələr çəkdiyini anlamalı, hiss etməlidir” (Xural, 2017: <https://www.xural.com>).

Onun fikrincə R.T.Ərdoğan diktator deyildir: “Rəcəb Tayyib Ərdoğan diktator ola bilməz, olmayacaq. Türk millətinin və onun özünün bünyəsi diktatorluq yetişdirməz də, ona görə!” (Xural, 2017: <https://www.xural.com>).

Əlbəttə, demokratik dəyərləri hakim götürərək Türkiyəni Avropanın inkişaf etmiş ölkələri siyahısına çıxaran prezidentə diktator demək doğru deyil.

Türkiyə Prezidenti Rəcəb Tayyib Ərdoğanın himayəsində 15 Mart 2017-ci il tarixində təşkil olunan “Dilimiz Kimliyimizdir” başlığıyla “Türk Dili İli” elan etməsi Dürk dünyası dövlətləri üçün önəmli bir hadisə oldu və Türkiyəyə türk dövlətləri içərisindən yüksək nüfuz qazandırdı.

Prezident Rəcəb Tayyib Ərdoğan 15 İyul Dövlət çevrilişinə cəhddən sonra öz xalqı ilə daha da böyük qürur duydu: “Xalqımız terrorçulara qarşı silahla yox, əlindəki bayrağı və imanını ilə dayandı.

Dünyada belə güclü, imanlı millət yoxdur. Belə bir ölkənin vətəndaşı və bu xalqın fərdi olduğum üçün qürur duyuram (2017: “Azərbaycan” qəzeti, 16 İyul 2017, 5).

Prezident Rəcəb Tayyib Ərdoğan Fətullah Güləni verməyən ABŞ-a “Türkiyə ABŞ-ın əsassız siyasətlərinin girovuna çevriləcək ölkə də deyil. Qarşınızda nə Osmanlının xəstə adamı, nə 1970-1990-cı illərin gücsüz Türkiyəsi var. Artıq 2071 hədəfinə inanmış bir Türkiyə, böyük və güclü bir Türkiyə var. Artıq qarşınızda yüz milyonlarla qardaşının qəlbi və duası arxasında olan bir Türkiyə var. Artıq qarşınızda “Ya var olacaq, ya öləcəyik!” deyən millət var. 15 İyul hərbi çevriliş cəhdi zamanı təkcə Prezident Sarayı ətrafında 29 övladımız şəhid oldu, 36 qazımız var. Hərbi təyyarələrin, vertolyotların, tankların qarşısına çıxaraq canlarını fəda etdilər. Bizə hesab ödətmək istəyənləri meydana çıxmağa dəvət edirik. Bu coğrafiya neçə böyük mədəniyyətlərin, xalqların yaranmasına şahidlik etdiyi kimi, kin abidəsinin də çöküşünü görüb. Mustafa Kamal Atatür “Misakı-Milli sərhədləri” deyən zaman hazırda Suriya’da terror koridoru yaradılmaq istənilən yerləri də nəzərdə tuturdu. Ona görə də orada dövlət qurmaq istəyənlər ancaq ovuclarını yalayacaqlar. Özünü fiziki sərhədləri içərisinə həbs edənlər könül bağlarını qırırlarsa, fiziki sərhədlərindən də məhrum olurlar” (2017: “Şərq” qəzeti, 1 dekabr 2018, 2).

İstər televiziya publisistikasında, istərsə də, qəzet dünyasında azərbaycanlı oxucusu üçün Prezident Rəcəb Tayyib Ərdoğan bütün çıxışları ilə maraqla qarşılanmasına səbəb onun böyük cəsarətli, güvənli türkçülük igidliyidir. Prezident Rəcəb Tayyib Ərdoğanın cəsarətli çıxışlarının kökündə dayanan böyük vətənpərvərlik hissi onun dinləyicilərənin sonsuz sevgisinin qaynağıdır.

NƏTİCƏ

Türkiyədə 15 İyul 2016-cı il hadisələri ilə bağlı Azərbaycan mətbuatında gedən xəbərlər emosional publisistik janrlar sistemində daxildir. Janrına görə reportaj, fiçə (hadisənin xarakterik cizgiləri) adlandırmaq daha doğru olardı.

Dövlət çevrilişinə cəhddə bağlı xəbər Azərbaycan mətbuatında böyük sensasiya oldu. Onun sensasiya olmasına səbəb bir dövlətin daxilində yaşayan qüvvələrin öz dövlətinə qarşı çevriliş etməsidir.

Əslində bu cür siyasi mürəkkəbliyə Azərbaycan mətbuatı üçün yad deyildi.

Çünki Azərbaycan mətbuatı 1990-cı illərdə ulu öndər Heydər Əliyevin hakimiyyətə gəlişinə qədər bu cür hadisələr yaşamışdı. Ona görə Türkiyə mətbuatına dəstək verməyə malik təcrübədə və gücdə idi. Bir şeyi nəzərə almaq lazımdır ki, cəmiyyət həmişə mənfi emosiyalı xəbərlərə daha çox əhəmiyyət verir. Əlbəttə, Türkiyə və Azərbaycan arasındakı siyasi münasibətlərin müsbət olması mətbuatda jurnalistlərin fikir münasibətlərində müsbət və nikbin yanaşmaya səbəb olmuşdur, 2018-ci ildə baş verən siyasi hadisələr də jurnalistlərin analitik təhlillərini isbatladı.

Hal-hazırda Azərbaycan digər Türk dövlətləri ilə müqayisədə ən sıx ədəbi-mədəni əlaqələr saxladığı Türkiyə Cümhuriyyətidir. Türkiyə ilə olan əlaqələr müstəqil zəmində inkişafı 1990-cı illərdən başlamışdır. Bir-biri ilə eyni dəyərləri tarixən paylaşan bu millət 70 illik Sovyet dövründə tamamilə fərqli inkişaf yolu keçmişdir. Bu özünü oçerklərin müəlliflərinin dünyagörüşündəki müxtəlif aspektlərdə, yaxud kapitalist münasibətlərinə qarşı dilletant yanaşmalarında göstərmişdir. Müasir dövrdə Türk dünyasının ictimai-siyasi, ədəbi-mədəni birliyini zəruriləşdirən müxtəlif qlobal amillər Türk xalqlarının mənəvi birliyinə ehtiyac duyur.

Publisistika ictimai və milli şüuru gücləndirən funksiyaya malik olduğundan qloballaşma prosesində türk xalqları ilə ədəbi-mədəni əlaqələri daha da inkişaf etdirilməsi ehtiyacını da zəruri edir. Eyni mədəniyyət, dil, tarix kökləri ilə bir-birinə bağlı olan türk xalqlarına həsr olunmuş publisistik əsərlərin gələcəkdə yazılmasına, ədəbi-mədəni əlaqələrin daha da genişləndirilməsinə böyük ehtiyac var.

Türkiyə Cümhuriyyətinin Prezidenti Rəcəb Tayyib Ərdoğanın Azərbaycanın mətbuatında və Azərbaycana qarşı sayğısında böyük fəxr sevinci duyulur. Azərbaycan mətbuatı, Türkiyənin ən çətin günlərində daima Türkiyəni dəstəklədi və özünün Türk birliyi səsini güclü dövlətlərə qarşı elan etdi.

Kaynakça:

Ərdoğan, **Qarabağ məsələsi bizim də qanayan yaramızdır.** <http://news.lent.az/news/286818>, 30 oktyabr 2017.

15 İyul Türkiyə demokratiyası üçün bir sınaq idi <http://yenicag.az/15-iyul-turkiye-demokratiyasi-ucun-bir-sinaq-idi-turkiyenin-Azərbaycandaki-sefiri/>, 14 İyul 2017

Abş Türkiyədən Hər Hansı Terrorçunu Ala Bilməz – Ərdoğan. Şərq qəzeti, 1 dekabr 2018, s.2.

Bakıda Azərbaycan, Gürcüstan və Türkiyə xarici işlər nazirlərinin VI üç-tərəfli görüşü keçirilib, Xalq qəzeti, 7 sentyabr 2017, s. 2.

Bakü'ye giden Cumhurbaşkanı Erdoğan, Azeri haber ajanslarına konuştu! <http://www.superhaber.tv/bakuye-giden-cumhurbaskani-erdogan-azeri-haber-ajanslarina-konustu-88286-haber>, 30 ekim 2017.

Ərdoğan: “*Can Azərbaycanla əlaqələrimizin strateji müttəfiqlik səviyyəsində olması bizim xüsusi sevinc və qürur mənbəyimizdir. Kaspi qəzeti*, 30 oktyabr 2017, s.2.

Rəcəb Tayyib Ərdoğan: *Xalqımız terrorçulara qarşı silahla yox, əlindəki bayrağı və imanı ilə dayandı. Azərbaycan qəzeti*, 16 İyul 2017, s. 5.

Rəcəb Tayyib Ərdoğan: *Türkiyə hüquqi dövlət olmasaydı, 15 iyulun günahkarları məzarda olardılar”. Azərbaycan qəzeti*, 14 İyul 2017, s.2.

Tramp: “*Türkiyə vazkeçilməz müttəfiqdir*”, **525-ci qəzet**, 28 Ekim 2017, s. 3.

Tramp: “*Türkiyə Vazkeçilməz Müttəfiqdir. Şərq qəzeti*, 28 oktyabr 2017, s. 2.

Türkiyə: çevriliş cəhdində şübhəlilərin məhkəməsi edam şüarları ilə başlayıb <http://www.bbc.com/azeri/region-40781796>, 1 avqust 2017

Türkiyənin Moldovadakı səfiri 15 iyul hadisələri ilə əlaqədar brifinq keçirib http://musavat.com/news/turkiyenin-moldovadaki-sefiri-15-iyul-hadiseleri-ile-elaeqedar-brifinq-kecirib_454180.html, 15 İyul 2017.

Abdin, Sabir, “*Şeirlər*”. **525-ci qəzet**, 16 avqust 2017, s.7.

Adil, Nigar, *15 İyul Türkiyə üçün önəmli tarixdi.* <http://olaylar.az/news/siyaset/228600>, 12 İyul 2017

Aydın, Ağazadə, *Türk xalqının yeni diriliş və milli qürur tarixi.* **525-ci qəzet**, 17 İyul 2017, s. 4.

Yıldırım, Binali, *Türkiyə öz gücünü sübut etdi.* **Azərbaycan qəzeti**, 14 İyul 2017, s.3.

- Cahangir, Məmmədli, **Jurnalistikanın nəzəriyyəsi və təcrübəsi**. Təhsil, Bakı, 2013, 565 s.
- Ceyhun, Abbasov. *FETÖ ilə mübarizə v Dövlət çevrilişinə cəhd” mövzusunda dəyirmi masa*, **525-ci qəzet**, 13 İyul 2017, s.4.
- Elşad, Paşasoy, **Moldovadakı Azərbaycan dostu-səfir Hülusi Kılıc musavat.com-a danışdı**. http://musavat.com/news/moldovadakı-Azərbaycan-dostu-sefir-hulusi-kilic-musavatcom-a-danishdi_408180.html, 16 yanvar 2017.
- Erkan, Özoral, *Azərbaycan daim Türkiyəyə dəstək verib*, **Kaspi qəzeti**, 20 İyul 2017, s.4.
- Gövhər, BAXŞƏLİYEVA, *Mühüm və əlamətdar tədbirdən zəruri qeydlər*, **525-ci qəzet**, 28 oktyabr 2016, s.7.
- İntizarə, Məmmədova, *Avropa aciz durumda...*, **İki sahil qəzeti**, 14 mart 2017, s.3.
- İsmayıl, *Türkiyə ABŞ-a daha Gülən deyil*, **Şərq qəzeti**, 6 avqust 2016, s. 4.
- Levent, Albayrak, **15 İyul gecesinin 10 karanlık yabancısı** <http://www.aksam.com.tr/guncel/15-İyul-gecesinin-c210-karanlik-yabancisi-c2/haber-538961>, 6 avqust 2016.
- Mövlud, Çavuşoğlu, **15 İyul hadisələri ilə bağlı Azərbaycanda keçirilən tədbirlər Türkiyədə böyük razılıq hissi ilə qarşılanıb**, <http://ahlibeyt.az/news/a-7214.html>, 19 İyul 2017
- Sabir, Şahtaxtı, **Türkiyə 15 iyul zəfərinin ildönümünü təntənə ilə qeyd edir...** http://azertag.az/xeber/Turkiye_15_iyul_zeferinin_ildonu_munu_tentene_ile_qeyd_edir-1078651, 15 İyul 2017.
- Xural, **Türkiyənin tək adamı-Ərdoğan**, <https://www.xural.com/turkiye%C9%99nin-t%C9%99k-adami-%C9%99rdogan/>, 30 oktyabr 2017.
- Провалы ЦРУ, **Шпион выйди вон!** “Альтернативная история”, <http://newtimes.az/az/cyberspace/4825/>, 12 sentyabr 2016.
- Musa, Qasımlı, **SSRİ-Türkiyə münasibətləri 1960-1979**. I Cild. Adiloğlu, Bakı, 2007, 564 s.

12 EYLÜL 1980 ASKERİ DARBESİ'NİN SIKIYÖNETİM UYGULAMALARI VE TOPLUMU DENETLEME ÇABASI

Yasin ERCİLSİN*

12 Eylül 1980 darbesi ve uygulamaları tam anlamıyla irdelenmeden Türkiye Cumhuriyeti'nin son otuz yediyılının siyasi, sosyal, ekonomik ve kültürel anlamda doğru anlaşılması mümkün görünmemektedir. Nitekim 12 Eylül Cuma günü saat 03.59'da başlayan darbenin sıkıyönetim uygulamaları dört yıl devam etmiş, izleri günümüze kadar yansımıştır. On üç sıkıyönetim bölgesinin meydana getirilmesi, meclisin askıya alınması, siyasi partiler ve derneklerin ilgası, iletişim araçlarının kontrolü, basına uygulanan sansür uzun yıllar toplumun şekillendirilmesi ve yönlendirilmesi etkin faktörler olarak karşımıza çıkmaktadır.

Askeri Darbenin gerçekleştirildiği 12 Eylül 1980 tarihinden, sıkıyönetimin uygulamalarının kaldırılmaya başlandığı 19 Mart 1984 tarihine kadar geçen süre de üç büyük seçim yapıldı. Yeni kanunlar ve baskıcı uygulamalarla toplum kontrol edilmeye çalışıldı. Sıkıyönetim sürecinde, uygulanan denetim stratejisi ve kontrol mekanizmaları, kendi dinamiklerini üretti. Sıkıyönetim uygulamalarının temel dayanağı dönemin Genel Kurmay Başkanı Kenan Evren liderliğindeki MGK'nın yayımladığı yirmi sekiz bildiri ve yüz altmış yedi MGK kararı idi. Sıkıyönetim uygulamaları ve alınan kararlar aynı zamanda darbenin sürekliliğini perçinleyecek olan 1982 Anayasası'nın çekirdeğini oluşturdu. Dört yıllık ordu idaresinde devlet aygıtı yeniden düzenlenmeye çalışıldı ve toplum yeniden tanzim edilmek istendi.

Bu çalışmanın amacı 12 Eylül 1980 ile 1984 yılları arasındaki sıkıyönetim uygulamalarının işleyiş ve denetim biçimini irdeleyerek, 1980 Askeri Darbesinden, sivil idareye geçişteki ara dönem de askeri

---

* Araştırma Görevlisi, Iğdır Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, yasin.ercilsin@igdir.edu.tr

idarenin toplumu kontrol etme çabasını ortaya koymaktır. Çalışmamız MGK tutanakları ve bildirimleri, kanunlar, yönetmelikler, TBMM Darbeleri Araştırma Komisyon Raporu, Resmi Gazeteler, dönemin diğer süreli yayınları ve Türkiye İstatistik Kurumu verileri kullanılarak değerlendirildi.

Anahtar Kelimeler: 12 Eylül, 1980 Darbesi, Sıkıyönetim, Toplum denetimi.

12 SEPTEMBER 1980 STRICT GOVERNANCE PRACTICES AND COMMUNITY SUPERVISION OF MILITARY COUP EFFORTS

Yasin Ercilsin*

September 12, 1980 coup and the political practices of the past thirty-seven years of literally being examined Republic of Turkey, social, in the sense that it is not possible to understand the economic and cultural right. Indeed, the impact of imposing martial law on September 12, starting Friday at 3:59 continued for four years, has been reflected traces until today. Thirteen martial law in the forming, the suspension of the council, the abolition of political parties and associations, control of the media, press censorship for many years emerges as effective factors in shaping and directing the society.

Since the military coup carried out the September 12, 1980 March 19, 1984 until the date on which the period of martial law gradually abandoned the practice has also made three huge selection. New laws and repressive society seeks to control the application. Martial law in the process, the applied control strategy and control mechanisms, has produced its own dynamics. The basic premise of the period Chief of General Staff Kenan Evren, the NSC led by published papers and twenty-eight hundred sixty seven NSC was the decision of imposing martial law. Martial law and formed the nucleus of the decisions 1982 Constitution also to extending the continuity of the pulse. Four years of military administration in the state apparatus has tried to be re-organized and community were asked to be re-issued.

The aim of this study September 12, 1980 the martial law between 1984 to examine the functioning and management and supervision, in 1980 the military coup, the interim transitional civil administration from military rule society is to put forward the effort to control. Our study NSC records and papers, laws, regulations, Parliament Pulses

---

* Research Assistant, Iğdir University, Faculty of Arts and Sciences, Department of History, yasin.ercilsin@igdir.edu.tr

Research Commission Report, the Official Journal and other periodicals and Turkey Statistical Institute data for the period, was built using.

Key Words: September 12, 1980 Coup Martial Law, Governmental control.

Giriş

29 Ekim 1923 yılında Cumhuriyet'in ilan edilmesi ile Türkiye Cumhuriyeti'nin yeni yönetim şekli halk iradesine dayalı parlamenter sistem oldu. 1923 yılından 1950 yılına kadar ülkeyi Cumhuriyet Halk Fırkası yönetti¹. 1946 yılında kurulan Demokrat Parti, 1950 ile 1960 yılları arasında Adnan Menderes önderliğinde iktidarı elinde tutmayı başardı². 27 Mayıs 1960'ta parlamento faaliyetleri askeri darbe ile ke-sintiye uğradı³. Orgeneral Cemal Gürsel'in başında bulunduğu "Milli Birlik Komitesi" adını taşıyan askeri kadro ülke idaresini eline aldı⁴. 9 Temmuz 1961'de yeni anayasa halkoyuna sunuldu ve kabul edildi. Türk Demokrasi tarihinde yeni bir döneme girilmiş oldu. Cumhuriyet Tarihinde ilk kez koalisyon hükümetleri kuruldu. 1961 yılından 1965'e kadar koalisyon ve seçim hükümetleri ülkeyi idare etti. 1965 yılında Demokrat Partinin varisi olan Adalet Partisi, Süleyman Demirel'in liderliğinde 1971 yılına kadar iktidarı elinde tuttu⁵.

12 Mart 1971'de Genel Kurmay Başkanı ve kuvvet komutanlarının imzasını taşıyan muhtıra, Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay ile senato ve meclis başkanlarına gönderilerek hükümetin istifası istendi. Devlet Güvenlik Mahkemeleri kuruldu⁶. Ordunun yakın dönem Türk siyasetine müdahalesi süreklilik kazandı. 1971 ile 1980 yılları arasındaki dokuz yıllık süreçte on hükümet kuruldu⁷. 12 Mart 1971'deki Ordu Muhtırasının ardından istikrarsızlaşan siyasi hayat hükümetlerin sıklıkla düşmesine neden oldu. 1971 ile 1974 yılları arasında dört hükümet kuruldu⁸. 1974 yılında Kıbrıs'taki olaylarının artması üzerine

---

¹ Mete Tunçay, **Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)**, 3. Baskı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1999. Bkz.

² Cem Eroğul, **Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi**, İmge Kitapevi Yayınları, Ankara, 2003. Bkz.

³ Ali Fuad Başgil, **27 Mayıs İhtilali ve Sebepleri**, Yağmur Yayınları, İstanbul, 2017. Bkz.

⁴ *Milli Birlik Komitesinin Tebliğleri*, **T.C. Resmi Gazete**, Sayı: 10515, 30.05.1960.

⁵ Tanel Demirel, **Adalet Partisi İdeoloji ve Politika**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004.

⁶ *1402 Sayılı Sıkıyönetim Kanunu*, **T.C. Resmi Gazete**, Sayı: 13837, 15.05.1971.

⁷ https://www.basbakanlik.gov.tr/Forms/_Global/_Government/pg_CabinetHistory.aspx, Erişim Tarihi: 08.02.2018.

⁸ https://www.basbakanlik.gov.tr/Forms/_Global/_Government/pg_CabinetHistory.aspx, Erişim Tarihi: 08.02.2018.

Türkiye garantör devlet olarak Kıbrıs'a çıkarma yaptı. MSP ile CHP ortak hükümeti çıkarmanın ardından dağıldı. Milliyetçi Cephe Hükümetleri kuruldu⁹.

1977 Genel seçimleri ile ülkenin yeniden istikrar kazanması beklendi fakat ülkenin içinde bulunduğu sosyal, iktisadi, siyasi çıkmaz devam etti. 1977 ile 1980 yılları arasında üç hükümet kuruldu¹⁰ ancak istikrar anlamında devamlılık gösterilemedi. Üniversitelerdeki öğrenci olayları, Çorum ve Maraş'taki mezhepsel çatışmalar, hızla artan enflasyon, işlenen siyasi cinayetler¹¹, mecliste 100 tur oylama sonucunda cumhurbaşkanının seçilememesi¹², partiler arasındaki iletişimsizlik ve parti tabanlarına yansıyan çatışmalar, ülkeyi kaosa sürükledi¹³. 1980 yılında 24 Ocak Kararları alındı ve kur ayarlaması sonucunda 1 Dolar 70 lira oldu. Temel gıda ve tüketim malları karaborsadan satılmaya başlandı¹⁴. Neticede 12 Eylül 1980'de ordu ülke idaresini ele aldığı açıkladı.

1. Darbenin Amacı ve Gerekçeleri

12 Eylül cunta idaresine göre ülke Atatürkçü fikir ve ideoloji çizgisinden sapmış, ülke fikri ve fiili saldırıların tehdidi altında girmiş durumdaydı. Devletin temel kurum ve kuruluşları işlevsizleşmişti. Anayasal kurum ve kuruluşların görevlerini yerine getiremediği, siyasi partilerin *uzlaşmaz tutum ve kısır çekişmeler* içerisinde olduğu iddia

⁹ İrfan Neziroğlu, Tuncer Yılmaz, **Türkiye Büyük Millet Meclisi Koalisyon Hükümetleri, Koalisyon Protokolleri, Hükümet Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri**, Cilt 2, Ankara, 2015, 977-1611.

¹⁰ https://www.basbakanlik.gov.tr/Forms/_Global/_Government/pg_CabinetHistory.aspx, Erişim Tarihi: 08.02.2018.

¹¹ Gün Sazak, Nihat Erim, Abdi İpekçi cinayetleri darbeye giden süreci hızlandıran önemli vakalardı. **Cumhuriyet Gazetesi**, 20.08.1980. **Hürriyet Gazetesi**, 28.05.1980. **Milliyet Gazetesi**, 02.02.1979.

¹² Erik Jan Zürcher, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2015, s. 382.

¹³ Yasın Ercilsin, **1980-1983 Yılları Arasında Türkiye'de Sosyal ve Kültürel Hayat**, T.C. Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kars, 2016, s. 31-32.

¹⁴ **Türkiye Büyük Millet Meclisi Darbe ve Muhtıraları Araştırma Komisyon Raporu**, TBMM, Ankara, 2012, s. 556.

edilerek, bölücü ve yıkıcı unsurların ülkeyi sardığı vatandaşların can ve mal güvenliğinin tehlikede olduğu ileri sürülmekteydi¹⁵.

Ülkenin temel ideolojisi olan Atatürkçülük yerine, irtica ve diğer sapık fikirlerin sistemli şekilde yargı organları, okullar, üniversiteler, siyasi partiler, iç güvenlik teşkilatlarını tesiri altına aldığı ve ülkenin *iç savaşın* eşliğinde olduğu savunularak darbeye meşruiyet kazandırılması amaçlanmaktaydı. Nitekim TSK'nın iç hizmet kanunundaki 35. Maddede *Türkiye Cumhuriyetini kollama ve koruma*¹⁶ ibaresinin orduya müdahale yetkisi verdiği bu nedenle ordunun harekete geçtiği ifade edildi¹⁷. Müdahalenin amacı ve kapsamı *ülke bütünlüğünü korumak, milli birlik ve beraberliği sağlamak, muhtemel bir iç savaşı ve kardeş kavgasını önlemek, devlet otoritesini ve varlığını yeniden tesis etmek ve demokratik düzenin işlemesine mani olan sebepleri ortadan kaldırmak...*¹⁸ olarak belirtildi.

2. Ülke İdaresinin Yeniden Düzenlenmesi

12 Eylül sabahı Cuma günü saat 03.59'da (TRT)Türkiye radyolarında İstiklal ve Harbiye Marşlarının çalınması ile yayına geçildi. Genelkurmay ve aynı zamanda Milli Güvenlik Konseyi (MGK) Başkanı olan Orgeneral Kenan Evren imzalı MGK bildirisi TRT spikeri Mesut Mertcan tarafından okundu¹⁹.

---

¹⁵ "Milli Güvenlik Konseyi'nin Bir Numaralı Bildirisi", **Resmi Gazete**, Sayı: 17103, 12.09.1980.

¹⁶ **Türk Silahlı Kuvvetleri İç Hizmet Kanunu**, 04.01.1961 tarihinde kabul edilerek 09.01.1961 tarih ve 10702 sayı ile Resmi gazetede yayımlanmıştı. Bu kanun 13.07.2013 tarihinde değiştirilerek *Silahlı Kuvvetlerin vazifesi; yurt dışından gelecek tehdit ve tehlikelere karşı Türk vatanını savunmak, caydırıcılık sağlayacak şekilde askerî gücün muhafazasını ve güçlendirilmesini sağlamak, Türkiye Büyük Millet Meclisi kararıyla yurt dışında verilen görevleri yapmak ve uluslararası barışın sağlanmasına yardımcı olmaktır* şeklinde düzenlemiştir. <http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.4.211.pdf>, Erişim Tarihi: 09.02.2018.

¹⁷ "Milli Güvenlik Konseyi'nin Bir Numaralı Bildirisi", **T.C. Resmi Gazete**, Sayı: 17103, 12.09.1980.

¹⁸ <http://www.trtarsiv.com/izle/85062/kenan-evren-in-darbe-nedenleri-hakkinda-konusmasi>, Erişim Tarihi, 09.02.2018.

¹⁹ <http://www.trtarsiv.com/izle/82656/mesut-mertcan-in-1980-darbe-bildirisini-okuması>, Erişim Tarihi, 09.02.2018.

MGK'nın okunan ilk bildirisi ile meclis askıya alındı, parlamento ve hükümet fesih edildi. Siyasi parti faaliyetleri yasaklandı, parlamento üyelerinin dokunulmazlıkları askıya alındı, bütün yurttan sıkıyönetim uygulanacağı duyuruldu ve böylece ülke idaresi tamamen MGK'nın yönetimine geçti²⁰.

Başbakan aynı zamanda da Adalet Partisi lideri olan Süleyman Demirel ve Cumhuriyet Halk Partisi lideri Mustafa Bülent Ecevit derdest edilerek eşleri ile Gelibolu'ya götürüldü. Milli Selamet Partisi lideri Necmettin Erbakan ve Milliyetçi Hareket Partisi lideri Alparslan Türkeş ise tutuklanarak İzmir Uzun Ada'ya götürüldüler²¹. MGK Türk Silahlı Kuvvetleri, kamu kurumları ve özerk kuruluşlarda çalışan personellerin emeklilik ve istifa etme gibi uygulamaları durdurduğunu açıkladı²².

MGK'da dört üye ve bir başkandan teşekkül etti. Genel Kurmay Başkanı Orgeneral Kenan Evren MGK'nın da başkanı olurken, Kara Kuvvetleri Komutanı Nurettin Ersin, Deniz Kuvvetleri Komutanı Nejat Tümer, Hava Kuvvetleri Komutanı Tahsin Şahinkaya, Jandarma Genel Komutanı Sedat Celasun ise MGK üyesi sıfatıyla yürütme konseyinde yer aldı²³. İlk aşamada on üç sıkıyönetim bölgesi oluşturuldu ve on üç sıkıyönetim komutanı asayiş, huzurcan ve mal güvenliği konusunda her türlü tedbiri alamaya yetkili kılındı²⁴.

Tablo 1: Sıkı Yönetim Komutanlıkları

Bölge	Sıkıyönetim Komutanı
İstanbul	Birinci Ordu Komutanı Necdet Üruğ

²⁰ "Milli Güvenlik Konseyi'nin Bir Numaralı Bildirisi", **T.C. Resmi Gazete**, Sayı: 17103, 12.09.1980.

²¹ **Milliyet Gazetesi**, 12.09.1980.

²² "Milli Güvenlik Konseyi'nin Sekiz Numaralı Bildirisi", **T.C. Resmi Gazete**, Sayı: 17103, 12.09.1980.

²³ "Milli Güvenlik Konseyi'nin Dört Numaralı Bildirisi", **T.C. Resmi Gazete**, Sayı: 17103, 12.09.1980.

²⁴ "Milli Güvenlik Konseyi'nin İki Numaralı Bildirisi", **T.C. Resmi Gazete**, Sayı: 17103, 12.09.1980.

Konya, Niğde, Kayseri, Nevşehir, Kırşehir, Yozgat	İkinci Ordu Komutanı Orgeneral Bedrettin Demirel
Erzincan, Gümüş hane, Giresun, Trabzon, Rize, Ordu, Sivas, Tokat, Amasya, Çorum, Samsun, Sinop	Üçüncü Ordu Komutanı Orgene- ral Selahattin Demircioğlu
İzmir, Manisa, Aydın, Uşak, Denizli, Muğla, Isparta, Burdur, Antalya	Ege Ordusu Komutanı Orgeneral Süreyya Yüksel
Kocaeli, Bursa, Bilecik, Sakarya, Bolu, Zonguldak	Donanma Komutanı Koramiral Nejat Serim
Çanakkale, Balıkesir	İkinci Kolordu Komutanı Korge- neral Hüsnü Çelenkler
Ankara, Çankırı, Kastamonu	Dördüncü Kolordu Komutanı Korgeneral Recep Ergun
Tekirdağ, Kırklareli, Edirne	Beşinci Kolordu Komutanı Kor- general Adnan Doğu
Adana, Mersin, Kahramanmaraş, Adıyaman, Gaziantep, Hatay	Altıncı Kolordu Komutanı Korge- neral Nevzat Bölügiray
Diyarbakır, Urfa, Mardin, Siirt, Hakkâri, Van	Yedinci Kolordu Komutanı Kor- general Kemal Yamak
Elazığ, Malatya, Tunceli, Bingöl, Muş, Bitlis	Sekizinci Kolordu Komutanı Kor- general Sabri Deliç
Erzurum, Ağrı, Kars, Artvin	Dokuzuncu Kolordu Komutam Korgenerali Selahattin Camba- zoğlu
Eskişehir, Kütahya, Afyon	Birinci Taktik Hava Kuvvet Ko- mutanı Korgeneral Tevfik Alpas- lan

Ordunun komuta kademesindeki atama ve görevlendirmeler MGK'nın sorumluluğuna alınarak kararnameler dâhilinde gerçekleştirileceği açıklandı²⁵. Fesih edilen bütün yasama organları ve idari kuruluşların genel sekreterlikleri MGK Genel Sekreterliğine bağlandı²⁶. Askeri sıkıyönetim mahkemeleri kurmak, kaldırmak ve gerektiğinde personel atama yetkisi MGK'ya verildi²⁷. Yeni bakanlar kurulunun göreve başlayacağı tarihe kadar bütün bakanlıkların ve başbakanlık makamının bütün yetkileri MGK'ya devredildi²⁸. MGK kanunu çıkarıldı ve MGK devletin temel kurumlarından biri oldu²⁹. Emniyet Genel Müdürlüğüne ait tüm yetki ve teşkilatlanmalar Jandarma Genel Komutanlığı bünyesine dâhil edildi³⁰. Böylece şehir ve ilçe merkezlerinde polis teşkilatı tamamen ordunun idare kapsamına alındı. Polis teşkilatı bünyesinde toplumsal olaylarda polisin daha aktif rol alması amacıyla Polis Çevik Kuvvet birimi oluşturuldu. Polis Çevik Kuvvet bünyesinde "Özel Tim"ler kurularak, görev ve çalışma yetkileri düzenlendi³¹.

Bölge idaresini yeniden düzenlemek amacı ile sekiz bölge valiliği kuruldu. 1 Ekim 1980 tarihine kadar devam eden istifa ve emeklilik gibi uygulamalardaki kısıtlamalar TSK dışında diğer kurumlarda serbest bırakıldı³². Vatandaşlara hizmet ulaşturmada hızlı ve etkin şekilde çalışması amaçlandı. Birçok il ve ilçeyi kapsayan merkezi idare ile etkin şekilde iletişim kurabilecek organizasyonlar olarak planladı. Bölge valisi bulunduğu yörede, devletin idari, siyasi, organların bölgedeki temsilcisi konumuna getirildi. Bölge valisi ekonomik, sosyal ve kültürel kalkınma, plan ve hedefleri doğrultusunda bulunduğu bölgeyi geliştirmekle yetkili kabul edildi. Resmi törenlerde başkanlık yapmak, yabancı devlet adamlarını karşılamak, sorumluluk alanındaki tüm resmi

²⁵ *Milli Güvenlik Konseyi Kararı No:4, T.C.Resmi Gazete*, Sayı: 17105, 14.09.1980.

²⁶ *Milli Güvenlik Konseyi Kararı No:8/15, T.C.Resmi Gazete*, Sayı: 17110, 19.09.1980.

²⁷ *Milli Güvenlik Konseyi Kararı No:6, T.C.Resmi Gazete*, Sayı: 17106, 14.09.1980.

²⁸ *Milli Güvenlik Konseyi Kararı No:10, T.C.Resmi Gazete*, Sayı: 17106, 15.09.1980.

²⁹ "Milli Güvenlik Kurulu ve Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği Kanunu", *T.C. Resmi Gazete*, Sayı: 18218, 11.11.1983.

³⁰ *Milli Güvenlik Konseyi Kararı No:1, T.C. Resmi Gazete*, Sayı: 17105, 14.09.1980.

³¹ *Polis Çevik Kuvvet Yönetmeliği, T.C. Resmi Gazete*, Sayı: 17914, 30.12.1982.

³² *Milli Güvenlik Konseyi'nin Yirmi Beş Numaralı Bildirisi, T.C.Resmi Gazete*, Sayı: 17122, 01.10.1980.

kuruluşların idari amiri konumuna sahip olacak şekilde yetkilendirildi. Nitekim bölge valisi kurum ve kuruluşları denetleyecek kurum ve kuruluşlar hakkında bilgi isteyip, toplantı yapabilecekti³³.

Tablo 2: Bölge Valilikleri ve Kapsadıkları İller

Merkez	Kapsadığı İller
Erzurum	Ağrı, Artvin, Bingöl, Elazığ, Erzincan, Erzurum, Giresun, Ordu, Gümüşhane, Kars, Muş, Rize, Trabzon, Tunceli.
Diyarbakır	Bitlis, Diyarbakır, Hakkâri, Mardin, Siirt, Urfa, Van
Adana	Adana, Adıyaman, Gaziantep, Hatay, İçel, Kahramanmaraş, Malatya
Kayseri	Kayseri, Kırşehir, Nevşehir, Sivas, Tokat, Yozgat
Ankara	Amasya, Ankara, Bolu, Çankırı, Çorum, Kastamonu, Samsun, Sinop, Zonguldak
Konya	Afyon, Kütahya, Eskişehir, Niğde, Konya
İstanbul	Tekirdağ, Kırklareli, Edirne, Çanakkale, Balıkesir, Bursa, Bilecik, Kocaeli, Sakarya
İzmir	İzmir, Manisa, Uşak, Denizli, Aydın, Muğla, Burdur, Isparta, Antalya

Kaynak: **T.C. Resmi Gazete**, Sayı:18181, 04.10.1983.

Seferberlik kanunu düzenlendi ülkenin savaş halinde yapması gereken acil durum planlamaları kanun halinde yasalaştırıldı. Kanunun amacı savaş ve barış halinde devletin tüm güç ve kaynaklarını etkin şekilde kullanması olarak belirlendi. Seferberlik kanunu uygulamak

³³“Bölge Valiliği Hakkında Kanun Hükmünde Kararname”, **T.C. Resmi Gazete**, Sayı: 18181, 04.10.1983.

ve seferberlik ilan etmekle Cumhurbaşkanı MGK'nın da onayını almak suretiyle yetkili kılındı. Seferberlik durumunda bakanlar kurulu MGK sekreterliği TBMM'nin yetki ve sorumlulukları belirlendi³⁴.

3. Darbe Hükümeti ve Danışma Meclisi

Darbenin hayata geçirilmesinin ardından sıkıyönetim uygulamaları anayasal zemine kavuşturularak yasal hale getirildi. Nitekim yayınlanan geçici anayasa ile cumhurbaşkanlığı ile başbakanlık gibi üst düzey kurumların yetkileri MGK'ya devir edildi. MGK bildiri ve kararlarının anayasaya aykırılığının ileri sürülemeyeceği, MGK'nın gerçekleştirdiği uygulamalar hakkında yürütmeyi durdurma kararı alınmayacağı kanun ile sabitlendi. Böylece darbe uygulamaları geçici anayasa ile kanuni statü kazandı³⁵.

MGK Başkanı Orgeneral Kenan Evren hükümet kurma görevini 19 Eylül 1980'de Deniz kuvvetleri Komutanı Oramiral Bülend Ulusu'ya tebliğ etti³⁶. 21 Eylül 1980 Pazar günü 44. Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti kuruldu. Yaklaşık 25 sayfalık hükümet programı darbe gerçekleştikten on sekiz gün sonra 30.09.1980 tarihinde MGK'da okundu ve yürürlüğe girdi³⁷.

Hükümet programında 12 Eylül öncesi dönemdeki anarşi, terör, bölücülük hareketlerinin ülkenin geleceğini tehdit ettiği, yargı, yasa, yürütme organlarının işlevsiz hale geldiği vurgulandı. Ekonomik alanda kalkınma hızının Cumhuriyet Tarihinin en düşük seviyesine inmiş olduğu ve kurulan hükümetin bu şartlarda göreve gelmiş olduğu beyan edildi. 1961 Anayasasının verdiği geniş özgürlük alanının ülkenin makul şekilde idare edilmesine müsaade etmediği, işlevsizleşen idarenin hızlı ve aktif şekilde çalışması gerektiği vurgulandı. Devlet idaresinde aşırı merkezîyetçilik uygulamasından vazgeçileceği

³⁴ *Seferberlik ve Savaş Hali Kanunu*, T.C. Resmi Gazete, Sayı: 18215, 08.11.1983.

³⁵ *Anayasa Düzeni Hakkında Kanun*, T.C. Resmi Gazete, Sayı: 17145, 28.10.1980.

³⁶ *Başbakan Atanmasına Dair İşlem*, T.C. Resmi Gazete, Sayı: 17112, 20.09.1980.

³⁷ "Bakanlar Kuruluna Güvenildiğine Dair Milli Güvenlik Konseyi Kararı", T.C. Resmi Gazete, Sayı: 17122, 01.10.1980.

mülkî ve yerel idarelerin yetkilerinin artırılarak taşrada yeni teşkilatlar kurulması için finans kanunu çıkarılması kararlaştırıldı³⁸. Milli eğitim kanununun yeniden düzenleneceği, Yüksek Öğretimde reformlar yapılacağı, Diyanet İşleri Başkanlığının siyasi çekişmelerin odağından kurtarılacağı, kültürde modern metodolojik ilkeler benimseneceği, milli bayram ve sembollerin layık oldukları değerde karşılık bulacağı hükümetin yükümlü olacağı ödevler olarak belirlendi³⁹.

Tablo 3: 44. Hükümetin Bakanlar Kurulu

Başbakan	Sami Bülend Ulusu
Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcıları	Zeyyat Baykara, Turgut Özal
Devlet Bakanları	İlhan Öztrak, Mehmet Özgüneş, Nimet Özdaş
Adalet Bakanı	Cevdet Mentеш
Milli Savunma Bakanı	Ümit Haluk Bayülken
İçişleri Bakanı	Selahattin Çetiner
Dışişleri Bakanı	İlter Türkmen
Maliye Bakanı	İsmet Kaya Erdem
Milli Eğitim Bakanı	Hasan Sağlam
Bayındırlık Bakanı	Tahsin Önalp
Ticaret Bakanı	Hurşit Kemal Cantürk
Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı	Necmi Ayanoğlu
Gümrük ve Tekel Bakanı	Recai Baturalp

³⁸ "Bakanlar Kuruluna Güvenildiğine Dair Milli Güvenlik Konseyi Kararı", **T.C. Resmi Gazete**, Sayı: 17122, 01.10.1980.

³⁹ "Bakanlar Kuruluna Güvenildiğine Dair Milli Güvenlik Konseyi Kararı", **T.C. Resmi Gazete**, Sayı: 17122, 01.10.1980.

Ulaştırma Bakanı	Necmi Özgür
Tarım ve Orman Bakanı	Sabahattin Özbek
Çalışma Bakanı	Turhan Esener
Sanayi ve Teknoloji Bakanı	Şahap Kocatopçu
Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı	Serbülent Bingöl
Turizm ve Tanıtma Bakanı	İlhan Evliyaoğlu
İmar ve İskân Bakanı	Şerif Tüten
Köy İşleri ve Kooperatifler Bakanı	Münir Raif Güney
Gençlik ve Spor Bakanı	Vecdi Özgül
Sosyal Güvenlik Bakanı	Sadık Şide
Turizm ve Tanıtma Bakanı	İlhan Evliyaoğlu
Kültür Bakanı	Mustafa Cihat Baban

Kaynak: **T.C. Resmi Gazete**, Sayı:17113, 22.09.1980.

Başbakan Bülent Ulusu Oramiral ve Deniz Kuvvetleri komutanlığı görevinde bulunmuştu. 1977 ile 1980 yılları arasında Deniz Kuvvetlerinin dokuzuncu komutanı olarak görev yaptı. Darbeden yaklaşık bir ay önce 10 Ağustos 1980’de emekliye ayrıldı ve görevini darbenin üst kadrosunda yer alan Oramiral Nejat Tümer’e bıraktı⁴⁰. MGK’nın verdiği yetki ile kırk dördüncü hükümetin başbakanlığı görevini üstlenerek, Türkiye Cumhuriyeti’nin on sekizinci Başbakanı oldu.

Darbe Hükümetinin kurulması ile bakanlıklar yeniden düzenlendi. Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı ile Orman Bakanlığı birleştirilerek Tarım ve Orman Bakanlığı adını aldı⁴¹. 44. hükümet içeri-

⁴⁰ https://m.dzkk.tsk.tr/icerik.php?icerik_id=101&dil=1, Erişim Tarihi, 14.02.2018.

⁴¹ *Bakanlar Kurulu’nun Atanmasına Dair İşlem*, **T.C. Resmi Gazete**, Sayı: 17113, 22.09.1980.

sinde yer alan kadroda ağırlıklı olarak askeri kanattan isimlere yer verildi. Bakanlar kurulunda görev alan Gümrük ve Tekel Bakanı Recai Baturalp, Milli Eğitim Bakanı Hasan Sağlam, Gençlik ve Spor Bakanı Vecdi Özgül, İçişleri Bakanı Selahattin Çetiner, Korgeneral olarak TSK içerisinde görev yapmış bakanlardı. Sağlık ve Sosyal Yardımlaşma Bakanı Necmi Ayanoglu ise emekli Tümgeneral idi.

Bakanlar kurulu listesinde başbakan yardımcısı olan Turgut Özal daha önce başbakanlık müsteşarı ve Devlet Planlama Müsteşarlığı görevinde bulunmuştu. Turgut Özal'ın bürokrasiden siyasi hayata geçişi kritik bir öneme sahipti. Zira darbeden sonra Özal'ın liderliğinde kurulan Anavatan Partisi 6 Kasım 1983'te yapılan genel seçimlerde birinci parti oldu. Turgut Özal sekiz yıl kesintisiz olarak Başbakan ve Cumhurbaşkanlığı görevlerini yürüttü.

Darbe Hükümetinin kabinesinde devlet idaresinde tecrübe kazanmış birçok isim mevcuttu. Zeyyat Baykara, İlhan Öztrak, Mehmet Özgüneş, Turhan Esener, Serbüent Bingöl, Şahap Kocatopçu, İlhan Evliyaoğlu, Şerif Tüten, Kaya Erdem, Sadık Şide, Cihat Baban daha önce bakanlık koltuğuna oturmuş devlet yönetiminde tecrübe sahibi isimler idi⁴². Haluk Bayülken daha önce Dışişleri Bakanlığı görevini yürütmüştü. Dışişleri Bakanı İlter Türkmen 1968 de Atina, 1972 de ise Moskova Büyükelçiliği görevlerinde bulunmuş tecrübeli devlet adamı idi⁴³.

Ulaştırma Bakanı, Necmi Özgür eski PTT Genel Müdürlüğü görevinde iken, Cevdet Menteş Yargıtay Başkanlığı, Kemal Cantürk Devlet Planlama Teşkilat Başkanlığı, Sabahattin Özbek Ankara Valiliği, Münir Raif Güney ise Merkez Valiliği görevlerinde bulunmuşlardı⁴⁴.

29 Haziran 1981 Kurucu Meclis (Danışma Meclisi) kuruldu. Kurucu Meclisin görevi, yeni anayasa hazırlamak, kanun koyma, değiş-

---

⁴² "Bakanlar Kuruluna Güvenildiğine Dair Milli Güvenlik Konseyi Kararı", **T.C. Resmi Gazete**, Sayı: 17122, 01.10.1980.

⁴³ http://www.mfa.gov.tr/sayin-ilter-turkmen_in-ozgecmisi.tr.mfa, Erişim Tarihi, 14.02.2018.

⁴⁴ *Bakanlar Kurulu'nun Atanmasına Dair İşlem*, **T.C. Resmi Gazete**, Sayı: 17113, 22.09.1980.

tirme, kaldırma gibi konularda yetkili olmak olarak saptandı. 160 üyeden oluşan Danışma Meclisi'nin kırk üyesi doğrudan MGK tarafından belirlendi, diğer yüz yirmi üye ise her ilin valisi tarafından belirlenen kişiler arasından yine MGK tarafından seçildi.

Danışma meclisine seçilecek kişiler için Türk vatandaşı olmak, Otuz yaşını bitirmiş, yüksek öğretim yapmış, kamu hizmetlerinde çalışmasına engel yasaklı bir konumda olmamak ve her hangi siyasi partiye üye olmamak temel kabul şartları idi.

Danışma meclisi için belirlenen üye kontenjan sayısı olarak İstanbul 9, Ankara 8, İzmir 5, Adana 4 kontenjan ile en fazla kontenjan açılan illerdi⁴⁵. Danışma Meclisinin faal işlevi 6 Kasım 1983'e kadar devam etti.

4. Darbe ve Sosyal Hayat

12 Eylül gecesini 05.00'dan itibaren sokağa çıkma yasağı ile sıkıyönetim hayata geçirildi. Ülke sınırları dâhilindeki herkes için yurt dışına çıkma yasağı konuldu⁴⁶. Vatandaşlardan sıkıyönetim komutanlıklarının alacağı tedbirlere riayet etmeleri istendi⁴⁷. Belediyeler buldukları bölgede vatandaşların düzen ve sağlığının korunması için birinci derece yetkili kurum olduğu belirtildi. Vatandaşların temel ihtiyaçları olan gıda satışı, su, toplu taşıma, sağlık ve temizlik ihtiyaçlarının düzenli şekilde karşılanması talimatı verildi. Belediyelerin temel ihtiyaçları karşılayacak olan görevli ve hizmetlilerinin hazır vaziyette bulunması emredildi.

Belediyelere yürütecekleri faaliyetler için bölgesinde bulunan sıkıyönetim komutanlıkları veya bağlı oldukları karakollardan ge-

⁴⁵ *Kurucu Meclis Hakkında Kanununun*, **T.C. Resmi Gazete**, Sayı: 17386, 30.06.1981.

⁴⁶ "Milli Güvenlik Kurulunun Bir Numaralı Bildirisi", **T.C. Resmi Gazete**, Sayı: 17103, 12.09.1980.

⁴⁷ "Milli Güvenlik Kurulunun İki Numaralı Bildirisi", **T.C. Resmi Gazete**, Sayı: 17103, 12.09.1980.

rekli izin belgelerini alarak çalışmalarını yürütmesi talimatı verildi⁴⁸.Bütün fırınların ve fabrikaların tam kapasite ile çalışmaları halkın ekmek ihtiyacının karşılanması emir edildi. Yakıt ve erzak taşıyan deniz, hava ve kara araçları ile görevli personellerin kesintisiz hizmet vermesi istendi.

Yurt içinde tarifeli hizmet veren deniz, kara, hava ve demiryolu ulaşım araçlarının kontrollü hizmet vereceği, yurt dışından gelip Türkiye üzerinde transit geçen ulaşım araçlarının rutin işleyişinin devam edebileceği açıklandı⁴⁹.Telefon görüşmelerine sınırlama getirilerek Dışişleri Bakanlığı, elçilikler, yetki verilmiş kurumlar hariç yurt dışına yapılacak telefon ve telsiz görüşmeleri yasaklandı. Doğu ve Güneydoğu bölgelerinden diğer ülkelere pasavanla⁵⁰ geçiş yasaklandı⁵¹. Hacca gidecek hacı adaylar için gerekli tedbirler alınarak Kızılay görevlileri eşliğinde gönderilmesi kararlaştırıldı. 1980 yılında hacca gidecek Türk vatandaşı hacı adaylarına hizmet verecek personel Ankara'da eğitime tabi tutularak sıkıyönetim kuralları çerçevesinde harekât etmeleri istendi⁵².

Sıkıyönetim kanunu ile toplumsal hayata dair düzenlemeler için sıkıyönetim komutanlıklarına tam yetki verildi. Her türlü yazım, mektuplaşma, telgraf gibi haberleşme ağlarının denetimi, sıkıyönetim komutanlıklarına verildi⁵³.

---

⁴⁸ "Milli Güvenlik Kurulunun Üç Numaralı Bildirisi", **T.C. Resmi Gazete**, Sayı: 17103, 12.09.1980.

⁴⁹ "Milli Güvenlik Kurulunun Beş Numaralı Bildirisi", **T.C. Resmi Gazete**, Sayı: 17103, 12.09.1980.

⁵⁰ "Sınırdış olan ülkelerin sınır bölgeleri içinde oturan kendi vatandaşlarına komşu bölge sınırları içinde kısa süreli dolaşmalarını sağlamak üzere verdiği belge." **Türk Dil Kurumu Sözlüğü**, Erişim Tarihi: 16.02.2018.

⁵¹ "Milli Güvenlik Kurulunun Beş Numaralı Bildirisi", **T.C. Resmi Gazete**, Sayı: 17103, 12.09.1980.

⁵² "Milli Güvenlik Konseyi'nin Yirmi Numaralı Bildirisi", **T.C. Resmi Gazete**, Sayı: 17111, 20.09.1980.

⁵³ "1402 Sayılı Sıkıyönetim Kanununun Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi Hakkında Kanun", **T.C. Resmi Gazete**, Sayı: 17111, 20.09.1980.

MGK ve sıkıyönetim birimlerinin aleyhinde yapılacak yayınlara kısıtlamalar getirildi. Bütün basın ve yayın kuruluşlarına yasaklar listesi gönderildi. Medyanın yayın düzeni denetime tabi tutuldu. TRT'ye günde üç defa MGK bildirileri, iki defa da sıkıyönetim bildirilerinin yayınlanması emredildi. TRT'den halk ile röportajlar yaptırılarak sosyal hayatın ekranlardan olumlu şekilde yansıtılması istendi⁵⁴.

Sıkıyönetim kanunu gerekçe gösterilerek otuz bin kamu görevlisinin işine son verildi. 7.233 kamu görevlisinin yerleri değiştirildi. 300.000 kişiye pasaport verilmesi uygun görülmedi. Yurtdışına kaçan 14.000 kişi Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlığından atıldı⁵⁵. 191 kişi gözaltında çeşitli sebeplerden öldü. 650.000 kişi tutuklandı. 1 milyon 683 bin kişi takibata uğradı. Mahkemelerde 210 bin dava açıldı. 230 bin kişi çeşitli sebeplerden dolayı hâkim karşısında çıktı. 7 bin kişi idam cezası ile yargılandı. 517 kişi idam cezasının çarptırıldı. Haklarında idam cezası verilenlerden 50 kişinin cezası uygulandı⁵⁶. Siyasi mülteci statüsünde 30 bin kişi yurtdışına kaçtı. 937 film sıkıyönetim kanunu gereğince yasaklandı. 23.677 sivil toplum kuruluşunun çalışması durdurularak ilga edildi. 3.854 öğretmen, 120 akademisyen ve 47 adli çalışan görevlerinden alındı. 400 gazeteci yargı önüne çıktı. 31 gazeteci mahkûmiyet yaşadı. Gazetelere 303'kez dava açıldı ve yargılandı. 39 ton dergi ve gazete yok edildi. Tutuklu iken 299 kişi hayatını kaybetti⁵⁷.

5. Darbenin Vesayeti Altında Siyasi Yaşam

1982 Anayasası olağanüstü şartlarda hazırlanmış bir anayasa idi. Kenan Evren'in hayır oyu için propaganda yapanları terör iş birliği ile

⁵⁴ TBMM Darbeleri Araştırma Komisyon Raporu, Cilt 2, TBMM, Ankara, 2012, s.869.

⁵⁵ TBMM Darbeleri Araştırma Komisyon Raporu, Cilt 2, TBMM, Ankara, 2012, s.870.

⁵⁶ 26 kişi siyasi görüşünden dolayı İdam edildi. Yasin Ercilsin, **1980-1983 Yılları Arasında Türkiye'de Sosyal ve Kültürel Hayat**, T.C. Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kars, 2016, s.36.

⁵⁷ Yasin Ercilsin, **1980-1983 Yılları Arasında Türkiye'de Sosyal ve Kültürel Hayat**, T.C. Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kars, 2016, s. 36.

suçladığı süreçte, olağanüstü hal uygulamaları devrede iken 1982 Anayasası oylamaya sunuldu.

7 Kasım 1982'de anayasa oylaması yapıldı. Ülke genelinde 82.489 sandık kuruldu. 20.690.914. kayıtlı seçmenden 18. 885.488'i oy kullanıldı. 1.805.426 seçmen sandık başına gitmedi veya tutuklu ya da hükümlü olduklarından gidemedi. Halk oylamasına katılım oranı %91,3 oldu. 43.498 seçmenin oyu geçersiz sayılırken, 18.841.990 seçmen oyu geçerli kabul edildi.

17.215.559 seçmen sandıkta evet oyu verirken, 1.626.431 seçmen anayasaya hayır oyu kullandı⁵⁸. Evet oyunun oranı %91.4 olurken hayır oyunun oranı %8.6 oldu. 1982 Anayasası'na en yüksek evet oyu veren iller %97.1 Kars, %96.4 Ağrı, %95.9 Bilecik oldu. 1982 Anayasasına en yüksek hayır oyu veren iller ise %23.5 Bingöl, %19.7 Diyarbakır ve %17.2 oy oranı ile Hakkari idi⁵⁹.

1982 Anayasası “çerçeve anayasa” değil devletin uygulamadaki sınırlılıklarını, amaçlarını en temel detaylarına kadar belirten “düzenleyici anayasa” olarak kabul edilmektedir. Özellikleri itibari ile “sert” ve “katı” olmasının yanı sıra cumhurbaşkanlığı ve başbakanlık makamını yürütme erkini güçlendiren anayasadır⁶⁰. 1982 Anayasa ile 1961 yılından itibaren devam eden çift meclisli sistem sona erdi ve tek meclisli sisteme geçildi. Kenan Evren Cumhurbaşkanı seçildi. TBMM'de grup kurmak için en az on milletvekili şartını yirmi milletvekiline çıkarıldı⁶¹. Dernek ve sendikaların siyasi faaliyette bulunmaları yasaklanarak, grev, lokavt gibi gösteri ve eylemler kanun dışı sayıldı⁶².

1982 Anayasasının kabul edilmesinden sonra Kenan Evren cumhurbaşkanı olarak görevine başladı. Milletvekilliği genel seçimleri için

---

⁵⁸ **Halk Oylaması Sonuçları 2007, 1988, 1987, 1982, 1961**, Türkiye İstatistik Kurumu, Ankara, 2008, s.2.

⁵⁹ **Halk Oylaması Sonuçları 2007, 1988, 1987, 1982, 1961**, Türkiye İstatistik Kurumu, Ankara, 2008, s.1-8.

⁶⁰ Kemal Gözler, **Türk Anayasa Hukuku**, Ekin Kitabevi Yayınları, Bursa, 2000, s.93-103.

⁶¹ *Siyasi Partiler Kanunu*, **T.C. Resmi Gazete**, Sayı: 18027,24.04.1983.

⁶² “Türkiye Cumhuriyeti 1982 Anayasası”, **T.C. Resmi Gazete**, Sayı: 17844, 20.10.1982, s.10.

1983 yılının sonbaharını seçim tarihi olarak belirledi⁶³. 1980 darbesinden öncesindeki siyasi partilerin faaliyetleri yasaklandı, parti üyeleri ve liderlerine siyasi yasak getirildi. Siyaset mekanizması yeniden tanzım edildi. Siyasi Partiler Kanunu çıkarılarak siyasi partilerin harekât sahası kısıtlandı. Partilerin kuruluş esasları, partilere üye olma şartları, parti içi organların işleyiş biçimi, partilerin Cumhuriyet Başsavcılığı tarafından denetlenmesi, partilerin seçimlere katılabilme şartları, parti içi disiplin yönetmelikleri, partilerin gelir kalemleri sıkı denetime tabi tutuldu⁶⁴.

24 Nisan 1983'te Siyasi Partiler Kanununun yayımlanmasının ardından 76 numaralı MGK kararı ile siyasi parti faaliyetleri serbest bırakıldı⁶⁵. Ancak Siyasi Partiler Kanununun 97. maddesi ile kapatılan partilerin kurucu üyelerinin, genel başkanlarının, tüm kademelerdeki yöneticilerinin herhangi bir siyasi hareketin içinde bulunmaları on yıl süre ile yasaklandı. Ayrıca kapatılan herhangi bir partinin üyelerinin çoğunlukta olduğu yeni bir siyasi oluşuma Siyasi Partiler Kanunu ile müsaade edilmedi⁶⁶.

Siyasi Partiler Kanunu “depolitize” toplum biçimini hedeflemekteydi. Nitekim 1965 yılında yürürlüğe giren siyasi partiler kanununun 17. Maddesine göre köy ve mahallelerde parti teşkilatlanmasına gidilebiliyordu⁶⁷. 1983'te yeniden düzenlenen Siyasi Partiler Kanununun 7. Maddesi ile partilerin teşkilatları il, ilçe ve beldeler ile sınırlandırıldı. Üniversite öğrencilerinin parti üyesi olmaları yasaklandı. Parti üyelik yaşı 18'den 21'e çıkarıldı⁶⁸. Bu şartlar altında siyasi faaliyetler serbest bırakıldı.

---

⁶³ **Milliyet Gazetesi**, 11.13.1982.

⁶⁴ *Siyasi Partiler Kanunu*, **T.C. Resmi Gazete**, Sayı: 18027, 24.04.1983.

⁶⁵ *Milli Güvenlik Konseyi Kararı Karar No:76*, **T.C. Resmi Gazete**, Sayı: 18027, 24.04.1983.

⁶⁶ *Siyasi Partiler Kanunu*, **T.C. Resmi Gazete**, Sayı: 18027, 24.04.1983.

⁶⁷ *Siyasi Partiler Kanunu*, **T.C. Resmi Gazete**, Sayı: 12050, 13.07.1965.

⁶⁸ *Siyasi Partiler Kanunu*, **T.C. Resmi Gazete**, Sayı: 18027, 24.04.1983.

Çifte Barajlı D'Hondt Sistemi'nin uygulanacağı seçimlerde geçerli oyların %10'unu alamayan partiler milletvekili çıkaramayacak ve meclis dışında kalacaktı⁶⁹.

Cumhurbaşkanı Kenan Evren çeşitli yurt gezlerinde sürekli halka uyarılarda bulunarak 12 Eylül öncesine dönülmesi istenmiyorsa, 12 Eylül öncesinde siyaset yapan kişilerin desteklediği siyasi partilere oy verilmemesi çağrısında bulunuyordu⁷⁰. Yeni dönemde Partileşme sürecini tehlikeli olarak görüyor ve 12 Eylül öncesinden ders almamış çevreler olduğunu vurguluyordu⁷¹.

6 Kasım 1983'te gerçekleştirilen seçimlere 12 Eylül Darbesinden sonra kurulan on beş partiden sadece üç tanesi katılabildi⁷². Halkçı Parti, Anavatan Partisi ve Milliyetçi Demokrasi Partisi seçimlere katıldı. Dönemin Başbakanı Bülend Ulusu'nun kurduğu darbe hükümetinde başbakan yardımcısı olarak görev yapan Turgut Özal'ın kurduğu Anavatan Partisi, sürpriz bir şekilde %45,14 oy oranı ile birinci parti olarak tek başına iktidar koltuğuna oturdu. Bülend Ulusu'nun Başbakanlığı döneminde müsteşarlığını yapan Necdet Calp'ın genel başkanı olduğu Halkçı Parti 30,46 oy oranı ile ikinci olurken, Emekli Orgeneral Turgut Sunalp'ın liderliğindeki Milliyetçi Demokrasi Partisi 23,27 oy oranı ile meclise giren üçüncü parti oldu⁷³.

Genel seçimlerin tamamlanmasının ardından mahalli idareler seçimleri yapıldı. 18 Ocak 1984'de Mahalli İdareler ile Mahalle Muhtarlıkları ve İhtiyar Heyetleri Seçimi Hakkında Kanun çıkarılarak yerel

---

⁶⁹ *Milletvekili Seçimi Kanunu*, T.C. Resmi Gazete, Sayı: 18076, 13.06.1983.

⁷⁰ *Milliyet Gazetesi*, 11.04.1983.

⁷¹ *Hürriyet Gazetesi*, 08.05.1983.

⁷² Kurulan diğer partiler ise Büyük Türkiye Partisi, Sosyal Demokrasi Partisi, Yüce Görev Partisi, Yeni Doğuş Partisi, Doğru Yol Partisi, Yeni Düzen Partisi, Fazilet Partisi, Cumhuriyetçi Muhafazakâr Parti, Bizim Parti, Refah Partisi, Türkiye Huzur Partisi, Bayrak Partisi idi. Ercüment Berk, **1983 Seçimlerine Giden Süreçte Kurulan Siyasi Partiler ve Programları**, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2015. Bkz.

⁷³ *Milletvekili Genel Seçimleri 1923–2011 TÜİK*, Ankara, 2016, s.17.

seçimlerin genel amaç, usul ve kapsamı düzenlenerek yasalastırıldı⁷⁴. 25 Mart 1984'te yapılan yerel idareler seçimine katılan altı partiden ANAP 868, HP 92, MDP 105, Refah Partisi 16, Doğru Yol Partisi 233, Sosyal Demokrasi Partisi 280, bağımsız adaylar ise 106 belediye başkanlığı kazandı⁷⁵. Böylece Türkiye Siyasi hayatında yeni bir dönem başlamış oldu. 12 Eylül 1980 askeri darbesi ile başlayan sıkıyönetim uygulamaları sona ermiş, Darbe hükümetinin koyduğu yasalar ile sınırlandırılmış da olsa demokrasi hayatı yeniden başlamış oldu.

Sonuç

27 Mayıs 1960 Darbesi ile Cumhuriyet tarihinde ilk askeri darbe yaşandı. Ordunun dayatması ile demokrasi hayatı yeniden şekillendi. 12 Mart 1971'de ordu yayımladığı muhtıra ile bir kez daha demokrasiye direkt olarak müdahale etti. Yakın dönem demokrasi tarihinde ordunun neredeyse on yılda bir demokrasiye müdahale etmesi rutin bir durum haline geldi. 12 Mart Muhtırası'nın ardından istikrarsızlaşan siyasi hayat kaotik bir hal aldı. Öğrenci olayları, siyasi ve mezhepsel çatışmalar 12 Eylül darbesine gidiş sürecini hızlandırdı.

12 Eylül 1980'de ordu yönetime el koydu ve olağanüstü hal yaklaşık dört yıl devam etti. Bu süreçte ordu adına ülkeyi yöneten MGK ve Bülend Ulusu liderliğinde kurulan darbe hükümeti gerçekleştirdikleri uygulamalarla Cumhuriyet tarihinin son otuz sekiz yılını doğrudan etkiledi. Nitekim Yargıtay, Devlet Güvenlik Mahkemeleri ve Anayasa Mahkemesi kanunu çıkarılarak yargı tanzim edildi. YÖK kanunu çıkarılarak yüksek öğretim düzenlendi.

On ve on birinci Milli Eğitim şuraları Asker kökenli Milli Eğitim Bakanı Hasan Sağlam başkanlığında düzenlendi ve eğitim şekillendirildi. Grev, lokavt, dernekler, toplantı ve gösteri yürüyüşleri ve sendika kanunu çıkarılarak toplumsal hayat biçimlendirildi. 1961 Anayasası yetersiz görülerek 1982 yılında yeni anayasa hazırlandı ve yürürlüğe konuldu. 1980 öncesi faaliyet gösteren tüm partiler kapatıldı. Askeri referanslı kurulan partiler uzun süre iktidarda kaldı. Nitekim 12 Eylül

⁷⁴ "Mahalli İdareler İle Mahalle Muhtarlıkları Ve İhtiyar Heyetleri Seçimi Hakkında Kanun", **T.C. Resmi Gazete**, Sayı: 18285, 18.01.1984.

⁷⁵ <http://secimsitesi.com/YerelSecimSonuclari.asp?SY=1984>, Erişim Tarihi: 22.02.2018.

Darbesinden sonra kurulan ANAP sekiz yıl kesintisiz olarak ülkeyi idare etti.

1982 Anayasası'nın kabulü ile Cumhurbaşkanı olan Kenan Evren yedi yıllık Cumhurbaşkanlığı ve iki yıllık MGK Başkanlığı süresinde dokuz yıl ülke idaresinde en güçlü figür oldu. 6 Kasım 1983 yılında genel seçimler yapıldıktan sonra demokrasi yönetimine yeniden geçilse de ülkenin en güçlü kurumu olan Cumhurbaşkanlığı makamında Kenan Evren'in bulunması ve darbenin ürünü olan anayasanın yürürlükte olması demokrasinin işlerliğini kısıtladı. 12 Eylül darbesinden önce faaliyet yürüten siyasi partiler ve yöneticileri 1987 yılına kadar siyasi faaliyette bulunamadılar. Askeri darbe amacına ulaşarak toplumu daha otoriter şekilde idare etti. Sosyal, siyasi, ekonomik, kültürel hayatı tamamen kontrolüne aldı.

Neticede 1980 ile 1984 yılları arasındaki dönemde ülkenin kaderine doğrudan tesir eden kararlar alınarak hayata geçirildi. 12 Eylül askeri darbesinin sıkıyönetim uygulamaları ve olağan üstü yetkiler ile hazırlanan 1982 anayasası yakın tarihimizin şekillenmesinde mihenk taşı oldu.

KAYNAKLAR

Resmi Yayınlar

Anayasa Düzeni Hakkında Kanun, T.C. Resmi Gazete, Sayı:17145, 28.10.1980.

Başbakan Atanmasına Dair İşlem, T.C. Resmi Gazete, Sayı:17112, 20.09.1980.

Bakanlar Kuruluna Güvenildiğine Dair Milli Güvenlik Konseyi Kararı, T.C. Resmi Gazete, Sayı:17122, 01.10.1980.

Bakanlar Kurulu'nun Atanmasına Dair İşlem, T.C. Resmi Gazete, Sayı:17113, 22.09.1980.

Bölge Valiliği Hakkında Kanun Hükmünde Kararname, T.C. Resmi Gazete, Sayı:18181, 04.10.1983.

Halk Oylaması Sonuçları 2007, 1988, 1987, 1982, 1961, Türkiye İstatistik Kurumu, Ankara, 2008.

- Kurucu Meclis Hakkında Kanununun*, **T.C. Resmi Gazete**, Sayı: 17386, 30.06.1981.
- Milli Birlik Komitesinin Tebliğleri*, **T.C. Resmi Gazete**, Sayı: 10515, 30.05.1960.
- Milli Güvenlik Kurulunun Bir Numaralı Bildirisi*, **T.C. Resmi Gazete**, Sayı: 17103, 12.09.1980.
- Milli Güvenlik Kurulunun İki Numaralı Bildirisi*, **T.C. Resmi Gazete**, Sayı: 17103, 12.09.1980.
- Milli Güvenlik Kurulunun Üç Numaralı Bildirisi*, **T.C. Resmi Gazete**, Sayı: 17103, 12.09.1980.
- Milli Güvenlik Konseyi'nin Dört Numaralı Bildirisi*, **T.C. Resmi Gazete**, Sayı: 17103, 12.09.1980.
- Milli Güvenlik Kurulunun Beş Numaralı Bildirisi*, **T.C. Resmi Gazete**, Sayı: 17103, 12.09.1980.
- Milli Güvenlik Konseyi'nin Sekiz Numaralı Bildirisi*, **T.C. Resmi Gazete**, Sayı: 17103, 12.09.1980.
- Milli Güvenlik Konseyi'nin Yirmi Numaralı Bildirisi*, **T.C. Resmi Gazete**, Sayı: 17111, 20.09.1980.
- Milli Güvenlik Konseyi'nin Yirmi Beş Numaralı Bildirisi*, **T.C. Resmi Gazete**, Sayı: 17122, 01.10.1980.
- Milli Güvenlik Konseyi Kararı No:1*, **T.C. Resmi Gazete**, Sayı:17105, 14.09.1980.
- Milli Güvenlik Konseyi Kararı No:4*, **T.C. Resmi Gazete**, Sayı:17105, 14.09.1980.
- Milli Güvenlik Konseyi Kararı No:6*, **T.C. Resmi Gazete**, Sayı:17106, 14.09.1980.
- Milli Güvenlik Konseyi Kararı No:8/15*, **T.C. Resmi Gazete**, Sayı:17110, 19.09.1980.
- Milli Güvenlik Konseyi Kararı No:10*, **T.C. Resmi Gazete**, Sayı:17106, 15.09.1980.
- Milli Güvenlik Kurulu ve Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği Kanunu*, **T.C. Resmi Gazete**, Sayı: 18218, 11.11.1983.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Darbe ve Muhtıraları Araştırma Komisyon Raporu, TBMM, Ankara, 2012.

Milli Güvenlik Konseyi Kararı Karar No:76, **Resmi Gazete**, Sayı: 18027, 24.04.1983.

Milletvekili Seçimi Kanunu, **Resmi Gazete**, Sayı: 18076, 13.06.1983.

Milletvekili Genel Seçimleri 1923–2011, TÜİK, Ankara, 2016.

Mahalli İdareler İle Mahalle Muhtarlıkları ve İhtiyar Heyetleri Seçimi Hakkında Kanun, **Resmi Gazete**, Sayı: 18285, 18.01.1984.

Polis Çevik Kuvvet Yönetmeliği, **T.C. Resmi Gazete**, Sayı:17914, 30.12.1982.

Türk Silahlı Kuvvetleri İç Hizmet Kanunu, <http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.4.211.pdf>, Erişim Tarihi: 09.02.2018.

Seferberlik ve Savaş Hali Kanunu, **T.C. Resmi Gazete**, Sayı:18215, 08.11.1983.

Siyasi Partiler Kanunu, **T.C. Resmi Gazete**, Sayı: 18027,24.04.1983.

Siyasi Partiler Kanunu, **Resmi Gazete**, Sayı: 12050, 13.07.1965.

Türk Dil Kurumu Sözlüğü, http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts, Erişim Tarihi:16.02.2018.

TBMM Darbeleri Araştırma Komisyon Raporu, Cilt 2, TBMM, Ankara, 2012.

Türkiye Cumhuriyeti 1982 Anayasası, **T.C. Resmi Gazete**, Sayı:17844, 20.10.1982.

1402 Sayılı Sıkıyönetim Kanununun Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi Hakkında Kanun, **T.C. Resmi Gazete**, Sayı: 17111, 20.09.1980.

1402 Sayılı Sıkıyönetim Kanunu, **T.C. Resmi Gazete**, Sayı: 13837, 15.05.1971.

Telif Eserler

Başgil, Ali Fuad, **27 Mayıs İhtilali Ve Sebepleri**, Yağmur Yayınları, İstanbul, 2017.

- Berk, Ercüment, **1983 Seçimlerine Giden Süreçte Kurulan Siyasi Partiler ve Programları**, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara,2015.
- Demirel,Tanel, **Adalet Partisi İdeoloji ve Politika**, İletişim Yayınları, İstanbul 2004.
- Eroğul, Cem, **Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi**, İmge Kitapevi Yayınları, Ankara, 2003.
- Ercilsin, Yasin, **1980-1983 Yılları Arasında Türkiye’de Sosyal ve Kültürel Hayat**, T.C. Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Kars,2016.
- Gözler, Kemal, **Türk Anayasa Hukuku**, Ekin Kitabevi Yayınları, Bursa, 2000.
- Neziroğlu, İrfan, Yılmaz, Tuncer, **Türkiye Büyük Millet Meclisi Koalisyon Hükümetleri, Koalisyon Protokolleri, Hükümet Programları Ve Genel Kurul Görüşmeleri**, Cilt: 2, TBMM, 2015.
- Tunçay, Mete, **Türkiye Cumhuriyeti’nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)**, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999.
- Zürcher, Erik Jan, **Modernleşen Türkiye’nin Tarihi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2015.

Gazeteler

- Milliyet Gazetesi**, 11.04.1983.
- Hürriyet Gazetesi**, 08.05.1983.
- Milliyet Gazetesi**, 12.09.1980.
- Cumhuriyet Gazetesi**, 20.08.1980.
- Hürriyet Gazetesi**, 28.05.1980.
- Milliyet Gazetesi**, 02.02. 1979.
- Milliyet Gazetesi**, 11.13.1982.

İnternet Kaynakları

<http://secimsitesi.com/YerelSecimSonuclari.asp?SY=1984>, Erişim Tarihi: 22.02.2018.

<http://www.trtarsiv.com/izle/85062/kenan-evren-in-darbe-nedenleri-hakkindaki-konusmasi>, Erişim Tarihi, 09.02.2018.

https://m.dzkk.tsk.tr/icerik.php?icerik_id=101&dil=1, Erişim Tarihi, 14.02.2018.

http://www.mfa.gov.tr/sayin-ilter-turkmen_in-ozgecmisi.tr.mfa, Erişim Tarihi, 14.02.2018.

<http://www.trtarsiv.com/izle/82656/mesut-mertcan-in-1980-darbe-bildirisini-okumasi>, Erişim Tarihi, 09.02.2018.

https://www.basbakanlik.gov.tr/Forms/_Global/_Government/pg_CabinetHistory.aspx, Erişim Tarihi:08.02.2018.

ASKERİ CUNTA YARGILAMALARI VE DEMOKRATİKLEŞMEYE ETKİLERİ: 12 EYLÜL DARBE DAVASI

Ayşegül KARS KAYNAR*

ÖZET

Türkiye’de demokratik rejimin karşılaştığı sorunların başında askerinin siyasete müdahalesi ve bu müdahalenin en yoğun biçimi olan askeri darbeler gelmektedir. Ordunun 12 Eylül 1980 tarihinde gerçekleştirdiği darbe ve üç yıl süren askeri cunta rejimi, Türkiye tarihinde bir kırılma noktası olmuştur. Cumhuriyet’in cuntacılarla hesaplaşması ise yine bu rejim tarafından yapılan 1982 Anayasası’nda yer alan ve “koruma hükümleri” olarak bilinen yargı muafiyeti nedeniyle oldukça gecikmiştir. Darbeden ancak 30 yıl sonra, 12 Eylül 2010’da gerçekleşen anayasa değişikliği referandumuyla, Anayasa’nın geçici 15. Maddesi kaldırılmış ve askeri cunta yöneticilerine yargı yolu açılmıştır. Askeri cunta yöneticilerinin ve cunta yönetimleri döneminde işlenen suçların yargılanması toplumun geçmişiyle yüzleşmesini sağlamak ve demokrasiye olan inancı pekiştirmektedir. Bu bağlamda bildiri, 12 Eylül 1980’de yaptığı darbe ile devlet yönetimine el koyan ve 1980-1983 yılları arasında devleti yöneten askeri cuntanın, 2012-2016 yılları arasında geçirdiği ceza kovuşturmasını inceleyecektir. Bu kovuşturma, 4 Nisan 2012’de Ankara 12. Ağır Ceza Mahkemesi’nde başlamış ve en son dava 10 Ekim 2016’da yine Ankara’da karara bağlanmıştır. Cuntacıların, anayasal düzeni ve meclisi ortadan kaldırmaya veya görevini yapmasını engellemeye teşebbüs suçlarından yargılandığı davalar zaman aşımı nedeniyle düşmüştür. Bu nedenle, davaların karara bağlandığı tarihte hayatta olmayan cuntacılar sembolik de olsa cezalandırılmamışlardır. Bildiri, yargılamaların askeri cuntacıların mahkumiyetiyle sonuçlanmamasının nedenleri üzerinde de durulacaktır.

---

* Doktor Öğretim Üyesi, Hakkari Üniversitesi, e-mail: aysegulkaynar@hakkari.edu.tr

MILITARY COUP TRIALS AND THEIR CONTRIBUTION TO DEMOCRATIZATION: SEPTEMBER 12 COUP CASE

ABSTRACT

Military's intervention in politics is the most important problem facing the democratic regime in Turkey. Actually, the coup on September 12, 1980 and the subsequent military regime that lasted three years was a turning point in the modern Turkish history. However, prosecution process of the military junta was delayed due to the fact that the 1982 Turkish Constitution granted judicial exemptions to the military regime. Only on September 12, 2010, provisional Article 15 of the Constitution was abolished and judicial investigation of the military junta became possible. The paper will examine the criminal prosecution of the military junta, which started on April 4, 2012 at the Ankara 12th High Criminal Court. The latest court adjudication was arrived at on October 10, 2016 again in Ankara. In junta trials, the suspects were accused of attempting to destroy constitutional order and prevent the national assembly from performing its duties. However, the court decided that the statute of limitation had run out, and the case was dropped. For this reason, the military junta could not be convicted even symbolically (as the suspects were not alive when the court decision was arrived). The paper will focus on the causes of this lack of conviction.

1. Geçmişî Hatırlamak ve Askerî Cuntaların Yargılanması

Askerî darbe rejimleri ve bu rejimler altında yaşanan insan hakları ihlalleri ile hesaplaşmak geriye dönük bir eylemdir. Bu geriye dönük eylem yaşananları değiştiremeye de bugünü anlamlandırmak ve dönüştürmek açısından önemlidir. Darbeler gibi acı tecrübelerle hesaplaşmak her şeyden önce bir toplumun geçmişîyle yüzleşmesidir. Bu yüzleşme esnasında yaşanan acıların gün yüzüne çıkarılması ve yeniden hatırlanması toplumsal barışın sağlanmasına hizmet eder. Zarara uğramış kesimlerin mağduriyetlerinin tazmini ise hak ihlallerinin yok ettiği adalet duygusunun yeniden yerleşmesine yardımcı olur. Ancak belki de en önemlisi, askerî müdahalelere kayıtsız kalınmadığını göstererek; cunta yönetimlerini kamu vicdanında mahkum eder. Böylece bu gibi olayların ve acıların bir daha yaşanmaması yönündeki ortak inancı pekiştirir. Bu nedenle, askerî darbelerle hesaplaşmak hem sivil bir yönetim biçimi hem de bir yaşama kültürü olan demokrasinin yerleşmesi açısından fırsatlar sunar.

Askerî darbelerle hesaplaşmak için birçok yöntem kullanılmıştır. Mesela, konuyla ilgili yasalar çıkarılabilir. Güney Afrika'da 1994 yılında ırkçı rejimin sonlanması ardından 1995 yılında çıkarılan Ulusal Birlik ve Uzlaşmanın Teşviki Kanunu bu bağlamda düşünülebilir.¹ İkincisi, Arjantin, Haiti, Şili, Uganda, Gana ve Uruguay gibi ülkelerde askerî darbeler sonrasında Hakikat ve Uzlaşma Komisyonu ya da Hakikat ve Barış Komisyonu adı altında komisyonlar kurulmuştur. Bu komisyonlar, askerî rejim altında yaşanan insan hakları ihlallerini araştırmak ve açığa çıkarmakla görevlendirilmişlerdir. Ekseriyetle, komisyonların araştırmaları sonucunda hazırladıkları rapor kamuoyuna sunulmuştur.² Bu komisyonlardan en bilineni Arjantin'de 1976-1983 arasında süren askerî rejim döneminde yaşananları araştırmak üzere

---

¹ Mithat Sancar, **Geçmişle Hesaplaşmak**, İletişim: İstanbul, 2016, s. 78

² Türkiye Büyük Millet Meclisi Darbe ve Muhtıraları Araştırma Komisyonu, **Ülkemizde Demokrasiye Müdahale Eden Tüm Darbe ve Muhtıralar ile Demokrasiyi İşlevsiz Kılan Diğer Bütün Girişim ve Süreçlerin Tüm Boyutları ile Araştırılarak Alınması Gereken Önlemlerin Belirlenmesi Amacıyla Kurulan Meclis Araştırması Komisyonu Raporu**, Cilt: II, Kasım 2012, s. 913-914, www.tbmm.gov.tr/sirasayi/donem24/yil01/ss376Cilt2.pdf

1983'te kurulan Kaybedilenler Üzerine Ulusal Komisyon'dur. Komisyon, yaklaşık 50 bin sayfalık belge içeren bir rapor hazırlamıştır. Bu rapor insan hakları ihlallerini tartışmaya açmış, hukukun üstünlüğüne duyulan inancı ve de mağdurların ve ailelerinin suçların soruşturulmasına yönelik taleplerini güçlendirmiştir. 1983-1987 arasında gerçekleşen ilk yargılama sürecinde rapora dayanılarak mahkemelerde 800'den fazla tanık dinlenmiş ve 700 vaka incelenmiştir. Rapor, Arjantin'de 2005'te başlayan ikinci yargılama sürecinde de kullanılmıştır.³

Bir diğer yöntem ceza hukuku yahut ceza yargılamalarıdır. Ceza adaleti, kamu düzenini bozan fiil ve faillerin tespit edilmesi ve ceza sorumluluğunun bireyselliği ilkesi gözetilerek cezalandırılması amacını taşır. Ancak çok sayıda failin katılımıyla, sistematik bir şekilde ve planlayıcılar, emrediciler ve tetikçileri barındıran hiyerarşik bir silsile içinde işlenen suçlar söz konusu olduğunda durum farklılaşır. Bu tarz suçlar yargılanırken yüzlerce fail, fiil ve mağdur ilişkilendirilir; böylece ortaya bir tarih kesitinin anlattısı çıkar. Mahkemelerin söz konusu suçları yargılayan, bu tarih kesitini adalet süzgecinden geçirerek bir hüküm tesis ettiklerini söylemek yanlış olmaz. Askeri cunta yöneticilerinin yargılandığı davalar, işte bu tarz tarihi öneme sahip davalardır.

Cuntacıların ve cunta yönetimi altında insan hakları ihlallerinin faili olan tüm devlet yetkililerinin yargılanmasındaki ana mesele bir siyasi rejim yargılama sürecinin işlemedir. Ceza yargılamasına başvuru neredeyse her örnekte cuntacılar, kendinden sonra kurulan sivil iktidar tarafından yargılanmışlardır. Bir siyasi rejimin, kendinden önceki bir diğer rejimi yargılaması için literatürde çeşitli kavramlar kullanıla gelmiştir. En genel ifadeyle bu tip davalar birer siyasi davadır. Zira söz konusu yargılamalar doğrudan siyasal alanla ilgili bir meseledir. Bu nedenle yargılamanın yapılıp yapılmayacağı yahut nasıl yapılacağı üzerinde siyasi güç dengelerinin ve siyasi iktidarın tercihlerinin belirleyici etkisi vardır.⁴ Ancak cuntacıların yargılandığı davalara

³ CONADEP olarak bilinen komisyonla ilgili bakınız; Emilio Crenze. "Successes and Limitations of the CONADEP Experience in the Determination of Responsibilities for Human Rights Violations in Argentina" içinde Lilian A. Barria ve Steven D. Roper (ed.) **The Development of Institutions of Human Rights: A Comparative Study**, Palgrave Macmillan, New York, 2010, s. 33-48

⁴ Mithat Sancar, **Geçmişle Hesaplaşmak**, İletişim: İstanbul, 2016, s. 91

toplumun darbeden etkilenen kesimleri ve mağdurlar da dahil olurlar. O nedenle bu siyasi davaların bir toplumsal ayağı da vardır. Hatta darbe yargılamalarının etkisi tartışılırken bu yargılamaların mağdurların müdahillikleri, tazminat ve özür mekanizmaları ile toplumda yarattığı değişimin daha önem kazandığını söylemek mümkündür. Bu bağlamda askeri darbe yargılamaları için daha geniş bir çerçeve olan “geçmişle hesaplaşmak” kavramı kullanılmaktadır.

Geçmişle hesaplaşmak kavramıyla ilgili en bütünlüklü çalışmayı Türkçe literatürde Mithat Sancar yapmıştır. Buna göre geçmişle hesaplaşmak, 1980’ler sonrasında Latin Amerika’da askeri cunta yönetimlerinin yerlerini sivil yönetimlere bırakması; Güney Afrika’da ise ırkçı rejimin yıkılması ile gelişme göstermiş bir kavramdır. Bu kavram, ağır insan hakları ihlallerinin yaşandığı diktatörlük ya da askeri cunta gibi yönetimlerin veya çatışmaların ardından, önceki yönetimlerle hesaplaşılmasını sağlayan; insan haklarına ve insani değerlere dayanan bir toplum, demokratik bir siyasal kültür inşa etme amacını güder ve bu amaca hizmet eden süreçleri içerir.⁵ Bu süreçler, rejim değişikliğinin hemen ertesinde işletilmeye başlanırsa “geçiş süreci adaleti” olarak adlandırılır. Ancak geçmişle hesaplaşmak, rejim değişiminin hemen ertesinde gerçekleşmek zorunda değildir. Hatta yoğun insan hakları ihlallerinin tecrübe edildiği çoğu ülkede, bu tecrübelerden on yıllar sonrasında yargısal bir sorgulama süreci başlatılmıştır. Bu ikinci grup için ise “post-geçiş süreci adaleti” adlandırması kullanılmaktadır.⁶

Askeri darbe geçmişiyile hesaplaşmak için ceza adaletinin kullanılmasının getireceği faydalar şöyle sıralanabilir:⁷

- Ceza yargılaması sürecinde hem faillerin hem de mağdurların kimlikleri aydınlanır. Bu durum mağdurların yargısal yolla tanınmasını sağlar.
- Ceza davalarında yapılan tanıklıklar, itiraflar ve ortaya konan belgeler, o ana kadar bilinmeyen gerçeklerin ortaya çıkmasına aracı olur.

---

⁵ Mithat Sancar, **Geçmişle Hesaplaşmak**, İletişim: İstanbul, 2016, s. 19

⁶ Stiiina Löytömaki, **Law and the Politics of Memory: Confronting the Past**, Routledge, 2014, s. 8

⁷ Mithat Sancar, **Geçmişle Hesaplaşmak**, İletişim: İstanbul, 2016, s. 132-133

- Ceza davaları, farklı normların geçerli olduğu, farklı değerlerin hakimiyetinde yeni bir dönemin başladığına dair kamusal bilinç yaratır.
- Ceza davaları caydırıcı bir işleve sahiptir. Sorumluların cezalandırılıyor olması, söz konusu suçları önleyici etki yaratır.
- Geçmişle hesaplaşmak için hukuk yolunun kullanılması intikama dayanan bir şiddet döngüsünün önüne geçer.

Öte yandan, askeri darbe geçmişiyle hesaplaşmak için ceza adaletinin kullanılması sürecinde karşılaşılabilecek sorun alanları da vardır. İlk olarak, askeri rejimler kendi dönemlerinden hesap sorulmasını engellemek için ceza muafiyeti içeren cezasızlık yasaları (af yasaları olarak da bilinmektedir) çıkarırlar ya da aynı muafiyeti sağlayan anayasa maddeleri (koruma maddeleri olarak da bilinmektedir) eklerler. İkincisi, askeri yönetimlerin uzun sürdüğü ülkelerde suçların zaman aşımına uğramış olma olasılığı vardır. Bu durumda yargılamanın yapılabilmesi için zaman aşımını donduran yasalar çıkarılması gerekebilir. Üçüncüsü, cunta yönetiminde insan hakkı ihlallerine ilişkin deliller karartılmış olabilir. Bir diğer engel, askeri rejimin işlediği suçların çok yaygın olması, fail ve mağdur sayısının çok yüksek olmasının sistemli bir ceza tatbikatını engelleyecek olmasıdır.⁸

Türkiye'nin kendi askeri darbe geçmişiyle hesaplaşması oldukça geç bir tarihte başlamıştır. İlk kez 2012 yılında, 12 Eylül 1980 askeri darbesi ve sonrasında üç yıl süren cunta yönetimi ile ceza adaleti yoluyla hesaplaşma başlamıştır. Bu süreçte bir meclis araştırma komisyonu kurularak askeri rejim döneminde yaşananlar aydınlığa kavuşturulmaya çalışılmıştır. 12 Eylül 1980 askeri darbesinin, Türkiye Cumhuriyeti'nin yaşadığı en ağır, en kanlı askeri müdahale olması nedeniyle 12 Eylül Darbe davasının incelenmesi önem arz etmektedir.

2. 12 Eylül Darbe Davası

12 Eylül 1980'de darbe yaparak devlet yönetimine el koyan askeri cunta, büyük oranda kendi kontrolünde yeni bir anayasa hazırladı. 18 Ekim 1982'de referandumla kabul edilerek yürürlüğe giren 1982 Anayasası, askeri cuntayla ilgili hükümler de içeriyordu. Bunlardan

⁸ Mithat Sancar, **Geçmişle Hesaplaşmak**, İletişim: İstanbul, 2016, s. 109

en önemlisi, darbe yönetiminin en üst karar organı olan ve generallerden oluşan Milli Güvenlik Konseyi ile bu konseyin Kasım 1983'te yapılan genel seçimlere kadar yönettiği Kurucu Meclis üyeleri hakkında yargı muafiyeti getiren geçici 15. Madde idi. Bu madde, askeri rejim döneminde işlenen suçlar aleyhinde dava açılmasını engelliyordu. Oldukça tartışılan ve hukuk devleti açısından büyük bir sorun oluşturan bu madde otuz yıl yürürlükte kaldı. 12 Eylül 2010'da, Adalet ve Kalkınma Partisi hükümeti yirmi altı maddelik anayasa değişiklik paketini referanduma götürdü. Bu değişikliklerden biri de geçici 15. Madde'nin kaldırılmasıydı.

Geçici 15. Madde'nin kaldırılması ve akabinde cuntacılar yargılama yolunun açılacak olması, anayasa değişikliği paketinin kaderini belirleyen başat unsurlardan biri olarak görülüyordu. Dönemin Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan da anayasa değişikliğini savunurken bu argümanı dile getirmiş ve referandumdan "evet" çıkması halinde 12 Eylül'le ve vesayetçi anlayışla yüzleşileceğini; 12 Eylül üzerindeki dokunulmazlık zırhının kaldırılması için "evet" denmesi gerektiğini belirtmiştir.⁹ Nihayetinde ise anayasa değişiklik paketi referandumda yüzde elli yedi oranında oyla kabul edilmiştir. Böylece 12 Eylül 1980 askeri darbesini yapanların ve üç yıl süren askeri rejime iştirak edenlerin yargılanmasının önü açılmıştır.

Bu değişikliğin toplumun her kesiminden ilgiyle karşılandığını söylemek mümkündür. Zira 13 Eylül 2010 sabahından itibaren ülkenin farklı illerinde derhal suç duyuruları yapılmıştır. Örnek vermek gerekirse, İstanbul'da seksen kişi suç duyurusunda bulunmuştur. Bu suç duyurularında, dönemin Genel Kurmay Başkanı Kenan Evren ile birlikte kuvvet komutanları Nurettin Ersin, Tahsin Şahinkaya, Nejat Tümer ve Sedat Celasun; eski komutanlar, Milli İstihbarat Teşkilatı mensupları, valiler, emniyet müdürleri, askerler ve amirler şüpheliler olarak gösterilmiştir.¹⁰ Benzer şikayetler Ankara, İzmir, Diyarbakır, Van, Samsun ve Bursa'da da yapılmıştır. Öyle ki daha sadece birkaç

---

⁹ Mahmut Hamsici, **2010 Referandumu: 'Evet', 'Hayır' ve 'Boykot' Cepheleri Ne Demişti?**, 5 Nisan 2017, www.bbc.com.

¹⁰ **Darbecilere Suç Duyurusu**, 13 Eylül 2010, www.ntv.com.tr; **Darbecilere Suç Duyurusu**, 14 Eylül 2010, www.t24.com.tr.

gün içerisinde suç duyurusunda bulunanların sayısı binleri bulmuştur.

Bu suç duyurularını toplayan Ankara Cumhuriyet Başsavcılığı, 7 Nisan 2011 tarihinde soruşturma başlattı. O tarihte Milli Güvenlik Konseyi'ni oluşturan beş generalden dönemin Genelkurmay Başkanı Kenan Evren, Deniz Kuvvetleri Komutanı Nejat Tümer ve Hava Kuvvetleri Komutanı Tahsin Şahinkaya hayattaydı. Ancak Nejat Tümer 29 Mayıs 2011'de daha savcılık iddianamesi hazırlanmadan hayatını kaybetti. Bu nedenle başsavcılık iddianamesi sadece iki komutanı kapsamaktadır. 10 Ocak 2012'de Ankara Cumhuriyet Başsavcılığı'nın hazırladığı iddianame kabul edildi. 4 Nisan 2012'de Ankara Özel Yetkili 12. Ağır Ceza Mahkemesi'nde ilk duruşma yapıldı. Böylece darbeden otuz iki yıl sonra darbecilerin yargılanmasına başlanmış oldu. İki buçuk yıla yakın sürecek olan dava sürecinde sanıklar sağlık durumlarını gerekçe göstererek hiçbir duruşmaya katılmamışlardır.

İddianamede iki komutan, darbenin gerçekleştiği tarihte yürürlükte olan 765 Sayılı Türk Ceza Kanununun 146, 80, 31 ve 33. Maddeleri uyarınca Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının tamamını veya bir kısmını değiştirmeye veya ortadan kaldırmaya ve Anayasa ile teşekkül etmiş olan Türkiye Büyük Millet Meclisini ortadan kaldırmaya veya görevini yapmasına engel olmaya cebren teşebbüs etmekle suçlanmaktadır. Suç tarihi, Türk Silahlı Kuvvetleri'nin hazırladığı bir uyarı mektubunun dönemin Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk tarafından Başbakan Süleyman Demirel ve Cumhuriyet Halk Partisi lideri Bülent Ecevit'e ileildiği 2 Ocak 1980 tarihi olarak kabul edilmiştir. Suç, 12 Eylül 1980 ile 6 Kasım 1983 genel seçimleri ardından Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlık Divanı'nın oluşturulduğu 6 Aralık 1983 arasını kapsamaktadır. Savcılık, iki komutan hakkında ağırlaştırılmış müebbet hapis cezası talep etmiştir.¹¹

2.1. Mahkeme Kararı ve Temyiz Mahkemesi

12 Eylül Darbe davası yaklaşık iki yıl sürdü. 25 Ekim 2013 tarihinde görülen on yedinci duruşmada savcılık mütalaasını vererek Kenan Evren ile Tahsin Şahinkaya'nın 765 sayılı Türk Ceza Kanununun

---

¹¹ Yetkili Ankara Cumhuriyet Başsavcı Vekilliğinin 2012/2 Esas, 03.01.2012 tarihli iddianamesi

“Devlet Kuvvetleri Aleyhinde Cürümler”e ilişkin 146. Maddesi uyarınca ağırlaştırılmış müebbet hapis cezasına çarptırılmalarını talep etti.¹² Bu esnada, 21 Şubat 2014 tarihinde kabul edilen 6526 sayılı kanunla Özel Yetkili Ağır Ceza Mahkemeleri kapatıldı.¹³ Bunun üzerine davaya Ankara 10. Ağır Ceza Mahkemesi’nde devam edilmeye başlandı. Mahkeme, 18 Haziran 2014’te davayı sonuçlandırdı. Sanıklar darbe suçundan¹⁴ müebbet hapse mahkum edildiler. Bunun yanında mahkeme Evren ve Şahinkaya hakkında, Askeri Ceza Kanunu’nun askeri rütbelerin sökülmesine ilişkin 30. Maddesinin de uygulanmasına ve dolayısıyla Evren ve Şahinkaya’nın generallikten erliğe düşürülmesine karar verdi.¹⁵

Ancak bu karar hem sanık vekilleri hem de mağdurlar tarafından temyize götürüldü. Sanıkların 24 Haziran 2014’de başlattıkları temyiz incelemesini Yargıtay 16. Ceza Dairesi yaptı. Temyiz süreci devam ederken Evren 10 Mayıs 2015 tarihinde, Şahinkaya ise 9 Temmuz 2015 tarihinde hayatını kaybetti. Yargıtay 16. Ceza Dairesi ise davanın sonlanmasından iki sene sonra, 21 Haziran 2016’da kararını verdi ve Ankara 10. Ağır Ceza Mahkemesi’nin kararını bozdu. Yargıtay 16. Ceza Dairesi, sanıkların ölümleri nedeniyle davanın düşürülmesine karar verdi.¹⁶ Ankara 10. Ağır Ceza Mahkemesi’nin kararı temyiz mahkemesince kesinleştirilmeden sanıklar hayatlarını kaybettiği için cuncta generallerin rütbeleri de er statüsüne indirilemedi.

---

¹² Yılmaz Ensaroğlu, Zeynep Ardıç, Taylan Barın, Yavuz Güçtürk ve Cem Duran Uzun, **2013’te Hukuk ve İnsan Hakları**, Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 2014, s. 14

¹³ “Terörle Mücadele Kanunu ve Ceza Muhakemesi Kanunu ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına dair 6526 sayılı Kanun”, Kabul tarihi 21/02/2014. 6/03/2014 Perşembe tarihli ve 28933 mükerrer sayılı **Resmî Gazete**.

¹⁴ Hükümün aslına göre sanıklar, 21 Aralık 1979’da dönemin Başbakanı’na verdikleri muhturayla Anayasa’yı ve Türkiye Büyük Millet Meclisi’ni ortadan kaldırmaya ve görevini yapmasını engellemeye teşebbüs suçundan, 12 Eylül 1980’de de cebren Türkiye Cumhuriyeti Anayasası’nı tağyir, tebdil veya ilgaya ve bu kanun ile teşekkül eden Türkiye Büyük Millet Meclisi’ni iskat ve cebren men suçundan eylemlerine uyan 765 sayılı TCK’nın 146/1. maddesi gereğince ağırlaştırılmış müebbet hapis cezasına çarptırılmışlardır. Takdiri indirimle bu cezalar, müebbet hapis cezasına çevrilmiştir.

¹⁵ Ankara 10. Ağır Ceza Mahkemesi, E. 2014/181, K. 2014/137

¹⁶ Yargıtay 16. Ceza Dairesi, E. 2015/5829, K. 2016/4175

Ankara 10. Ağır Ceza Mahkemesi'nin verdiği karar son derece önemlidir. Aşağıda geniş bir şekilde dava sürecinin eksikliklerine yer verilecektir. Tüm bu eksikliklere rağmen mahkeme cuntacıları yargılamış ve mahkum etmiştir. Dahası, rütbelerin sökülmesi ve er statüsüne indirilmesi kararının da sembolik değeri vardır. Bu karar ile darbeciler itibarsızlaştırılmıştır. Bu noktada en önemli konu, mahkemenin zaman aşımı engelini nasıl aştığıdır. Savcılık iddianamesinde bu konuya değinilmiş ve 1982 Anayasası'nın geçici 15. Maddesinin yürürlükte olduğu zaman dilimine zaman aşımının uygulanamayacağına dikkat çekilmiştir. Buna göre savcılık makamı, 765 sayılı Türk Ceza Kanununun 107. Maddesine,¹⁷ Anayasa'nın 83/3 Maddesine¹⁸ ve 5237 sayılı Türk Ceza Kanununun 67/1 Maddesine¹⁹ atıfta bulunmaktadır. Bu kanun ve anayasa maddeleri soruşturma ve yargılama engelinin bulunduğu hallerde zaman aşımının işlemeyeceği kuralını öngörmüştür. Geçici 15. Madde de bahsi geçen tarzda bir soruşturma ve yargılama engeli oluşturmaktadır. Bu bağlamda savcılık zaman aşımının 1982 Anayasası'nın geçici 15. Maddesinin yürürlüğe girdiği 9 Kasım 1982 tarihinde durmuş olduğunu belirtmiştir. Zaman aşımı, geçici 15. Maddenin kaldırıldığı referandum sonucunun Resmi Gazete'de yayınlandığı 23 Eylül 2010 tarihinden itibaren yeniden işlemeye başlamıştır. Bu durumda ise 765 sayılı Türk Ceza Kanunu'nun 102/1 ve 104/2. Maddelerine göre yirmi yıl olan zamanaşımı süresi dolmamak-

---

¹⁷ 765 sayılı Türk Ceza Kanununun 107. Maddesi, hukuku amme davasının ikamesi mezuniyet veya karar alınmasını, yahut diğer bir mercide halli lazımgelen bir mesele- nin neticesine bağlı bulunduğu takdirde mezuniyet ve kararın alınmasına yahut mesele- nin haline kadar müruru zaman durur, demektir.

¹⁸ Anayasa'nın 83/3 Maddesi, Türkiye Büyük Millet Meclisi üyesi hakkında, seçiminden önce veya sonra verilmiş bir ceza hükmünün yerine getirilmesi, üyelik sıfatının sona ermesine bırakılır; üyelik süresince zamanaşımı işlemeyebilir, demektir.

¹⁹ 5237 sayılı Türk Ceza Kanununun 67/1 Maddesi, soruşturma ve kovuşturma yapılmasının, izin veya karar alınması veya diğer bir mercide çözülmesi gereken bir mesele- nin sonucuna bağlı bulunduğu hallerde; izin veya kararın alınmasına veya mesele- nin çözümüne veya kanun gereğince hakkında kaçak olduğu hususunda karar verilmiş olan suç faili hakkında bu karar kaldırılıncaya kadar dava zamanaşımı durur, demektir.

tadır. Bu yaklaşımın darbecilerin yargılanması önündeki engelleri kaldıran ve adaletin yerine gelmesinin önünü açan bir yaklaşım olduğunu belirtmek gereklidir.

Ancak Yargıtay 16. Ceza Dairesi, Ankara 10. Ağır Ceza Mahkemesi'nin benimsediği bu yorumu kabul etmemiştir. Yargıtay 16. Ceza Dairesi, geçici 15. Maddenin yürürlükte olduğu dönemde, Anayasa'nın 83. Maddesine dayanarak zaman aşımının duracağına ilişkin mahkemenin görüşünün hukuki dayanaktan yoksun olduğunu belirtmiştir. Bu doğrultuda da 765 sayılı Türk Ceza Kanunu gereğince davanın zaman aşımına uğradığının anlaşıldığını belirtmiştir. Bu çerçevede, Yargıtay 16. Ceza Dairesi, Ankara 10. Ağır Ceza Mahkemesi'nin kararını zaman aşımı gerekçesiyle bozmuş, sanıkların ölümleri nedeniyle düşürmüştür.²⁰ Zaman aşımının kabulü yargılamayı imkânsız kıldığı için cuntacı generallerin rütbelerinin düşürülmesi kararı da bozulmuştur.

2.2. Dava Sürecinin Unsurları ve Eksiklikleri

Yerel mahkeme daha ilk duruşma öncesinde çeşitli kurumlardan 12 Eylül 1980 darbesine dair belgeler istemiştir. 12 Eylül 1980 Darbe davasının olumlu yanlarından biri de bu olmuştur: Darbeye dair o tarihe kadar bilinmeyen bazı gerçekler ve belgeler ortaya çıkmıştır. Olumsuz yanı ise, devlet kurumlarının istenen belgeleri göndermemeleri ya da eksik göndermeleri karşısında mahkemenin sessiz kalmasıdır.

Yerel mahkemenin belge istediği kurumlardan biri Milli İstihbarat Teşkilatı'dır. Milli İstihbarat Teşkilatı 1 Mayıs 1977 Olayı, Sivas Olayları (1978), Kahramanmaraş Olayları (1978) ve Çorum Olayları (1980) ile ilgili bilgi göndermiştir. Milli Savunma Bakanlığı ise darbeye zemin hazırlayan Fatsa Olayları (1979-1980) ve darbenin nasıl ve ne zaman gerçekleştirileceğine dair yapılan toplantılar konusunda istenen belgelerin on beş yıllık saklama süresi dolduğundan imha edildiğini bildirmiş ve mahkemeye belge göndermemiştir.²¹ Mahkemenin

---

²⁰ Yargıtay 16. Ceza Dairesi, E. 2015/5829, K. 2016/4175

²¹ Gökçer Tahincioğlu ve Türker Karapınar, **Darbenin Evrakları İmha Edilmiş**, 3 Nisan 2012, www.milliyet.com.tr

belge istediği bir diğer kurum Genelkurmay Başkanlığı'dır. Genelkurmay Başkanlığı 16 Haziran 2012'de "12 Eylül 1980 sonrasında cezaevlerinde yapıldığı iddia edilen işkenceler" konulu yaklaşık on beş klasörlük belge göndermiştir. Bu belgelerde Ordu Komutanlıkları, Milli Güvenlik Konseyi Genel Sekreterliği, Jandarma Genel Komutanlığı, Askeri Ceza ve Tutukevleri ve dönemin sıkıyönetim komutanlıklarının yanı sıra Dışişleri ve İçişleri Bakanlıkları'nın çıkardığı belgeler yer almaktadır. Belgelerin ekseriyeti işkence iddiaları, intihar teşebbüsleri, işkence sonucu ölüm iddiaları, kötü muamele iddiaları yahut ölüm olaylarının raporlarıdır.²² Fakat, darbenin temel belgesi sayılabilecek Bayrak Harekat Planı'na dair belgeler, ancak davanın başlamasından bir yıl sonra Genelkurmay Başkanlığı tarafından mahkemeye gönderilmiştir. Mahkeme, 27 Eylül 2013 gibi geç bir tarihte Bayrak Harekat Planı'nda bahsi geçen Sivil İşler Koordinasyon Grubu'nda yer alan kişilerin belirlenip haklarında soruşturma yürütülmesi için suç duyurusunda bulunabilmiştir.²³

Bir diğer konu, dava sürecinin topluma ne derece açık, ne derece kapsayıcı olduğu ile ilgilidir. Askeri darbe ile yüzleşme amacı taşıyan davanın, tüm mağdurların katılımına açık olması ve olabildiğince geniş bir toplumsal katılımı yürütülmesi beklenmektedir. Böylece, toplumun darbeden zarar gören kesimleri mağduriyetlerini kayıt altına alırdabileceklerdir. Bu konuyla ilgili hem olumlu hem olumsuz gelişmeler yaşanmıştır. 12 Mayıs 2012 tarihinde mahkeme ara kararında darbeden sonra idam edilenlerin²⁴ ve darbe sonrasında işkencede

---

²² 12 Eylül'ün İşkence Belgeleri Mahkemede, 17 Haziran 2012, www.dogruhaber.com.tr

²³ Yılmaz Ensaroglu, Zeynep Ardic, Taylan Barin, Yavuz Güçtürk ve Cem Duran Uzun, **2013'te Hukuk ve İnsan Hakları**, Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 2014, s. 14

²⁴ Bu kişiler Erdal Eren, Veysel Güney, Serdar Soyergin, Mustafa Özenç, Ramazan Yukarıgöz ve Necati Vardar'ın aileleridir.

ölenlerin aileleri²⁵ ile 1402 sayılı Kanunla görevine son verilen şahısların²⁶ müdahillik taleplerini kabul etti.²⁷ Ancak yirmiden fazla dernek ve federasyonun müdahillik talepleri de reddedilmiştir.²⁸ Bu bağlamda davanın müdahil sayısının olabildiğince fazla tutulmasının adalet hissinin sağlanması açısından daha faydalı olacağı söylenebilir.

2.2.1 İşkence Suçunun Dava Dosyasından Çıkarılması

Dava iddianamesi Diyarbakır Askeri Cezaevi ile Mamak Askeri Cezaevi'nin sistematik işkencenin merkezi haline getirildiğini; Ankara Emniyet Müdürlüğü'nde Derin Araştırma Laboratuvarı olarak adlandırılan yerin, Adıyaman'da Pirin Palas Hapishanesi'nin, İstanbul'da ise Gayrettepe'nin öne çıkan işkence merkezleri olduğunu; bu yerler dışında ülkede tüm gözaltı ve cezaevlerinin bu şekilde kullanıldığının ortaya çıktığını belirtmektedir.²⁹ Konuyla ilgili Evren ve Şahinkaya hakkında sistematik işkenceye neden olmak suçundan suç duyuruları yapılmış ve 117 adet müdahale talep dilekçesi savcılığa gönderilmiştir.³⁰ İşkence gerçeği mahkeme tarafından kabul edilmiş olmasına rağmen

---

²⁵ Bu kişiler Erdem Şenocak, Ali Sarıbal, Zeynel Abidin Ceylan, Satılmış Şahindokuyucu, Hasan Asker Özmen ve Abdullah Gülbudak'ın aileleridir.

²⁶ Bu kişiler Baskın Oran, Halil Demirer, Mehmet Özer, Muazzez Özer, Arif Işık, Kemal Yayla, Kenan Dilberoğlu ve Ahmet Kutalmış Türkeştir.

²⁷ Tüm Öğretmenler Birleşme ve Dayanışma Derneği'nin, Ülkü Ocakları Eğitim ve Kültür Vakfı'nın, Çağdaş Hukukçular Derneği'nin ve Diyarbakır, Muğla, Mersin Baro Başkanlıklarının müdahillik talepleri de kabul edilmiştir. Bakınız; **12 Eylül Davası**, 11 Mayıs 2012, www.haberler.com

²⁸ Bu kuruluşlar şunlardır: Devrimci İşçi Köylü ve Gençlik Derneği, Barış ve Demokrasi Partisi, İnsan Hakları Derneği, Büyük Birlik Partisi, 68'liler Dayanışma Derneği, Avrasya Hukuk ve Demokrasi Derneği, Askeri Darbelerin Asker Muhalifleri Derneği, Milliyetçi Türkiye Partisi, Yeşiltepe Eğitim Derneği, 78'liler Dernekleri Federasyonu, Eşitlik ve Demokrasi Partisi, Devrimci 78'liler Federasyonu, 78'liler Dayanışma ve Araştırma Dernekleri Federasyonu, Hak ve Özgürlükler Partisi, Emek Partisi, Yeşiller Partisi, Memur Dernekleri Federasyonu, Tüm Memurlar Birleşme ve Dayanışma Derneği, Türkiye Yazarlar Sendikası, Ankara Genç İşadamları Derneği ve Devrimci Demokratik Kültür Derneği. Bakınız; **12 Eylül Davası'na Türkeş de Müdahil Oldu**, 12 Mayıs 2012, www.habervitrini.com

²⁹ Yetkili Ankara Cumhuriyet Başsavcı Vekilliğinin 2012/2 Esas, 03.01.2012 tarihli iddianamesi

³⁰ Türker Karapınar, **Darbeye İdam Edilenlerin Ailesine Müdahillik Yok**, 18 Nisan 2012, www.milliyet.com.tr

men iki cunta yöneticisi sistematik işkence ve kötü muamele suçlarından yargılanmamıştır. Darbeci sanıklar sadece devlete karşı işledikleri suçlardan yargılanmışlardır. İşkence suçları dosyaları savcılık tarafından dava dosyasından ayrılmış; ancak Ankara Cumhuriyet Başsavcılığı bu suçlar için ayrı bir iddianame hazırlamamıştır. Bu nedenle de Ankara 10. Ağır Ceza Mahkemesi gerekçeli kararında işkenceler, kayıplar ya da ölümlerle ilgili herhangi bir değerlendirme de bulunmaz.³¹

Bu durum, bir yandan işkence ve kötü muamele suçunun önemsiz olduğu gibi bir izlenim yaratmış; öte yandan da 12 Eylül Darbe davasının sadece iki kişiyi yargıladığı gibi bir tablo oluşmasına yol açmıştır. Aynı zamanda, yoğun işkence ve ölümlü olaya karışan dönemin valileri, bürokratları, emniyet müdürleri ile polislerinin yargılanıp yargılanmayacağına dair kamuoyunda tartışma başlatmıştır. Konuyla ilgili Ankara Cumhuriyet Başsavcı Vekilliği 6 Nisan 2012 tarihli duruşmada darbe mağdurlarının suç duyuruları üzerine başlatılan soruşturmaları, suçun işlendiği şehirlere gönderdiğini belirtmiştir. Bu doğrultuda soruşturulan işkence ve kötü muamele, gözaltında ve cezaevinde kaybolma, işkence sonucu adam öldürme ve hukuka aykırı cezanın infazı gibi suçların soruşturmaları elli yedi ile dağıtılmıştır.³²

Konuyla ilgili ilk dava, 1981 yılında gözaltına alınan ve intihar ettiği söylenen Süleyman Cihan'la ilgilidir. Cihan'ın ailesi oğullarının öldürüldüğüne dair 13 Mayıs 2012 tarihinde İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi'nden rapor aldı. Bunun üzerine, İstanbul Cumhuriyet Başsavcılığı 15 Aralık 2012'de hepsi hayatta olan dönemin emniyet müdürleri, sıkıyönetim komutanı ve polis memurları hakkında soruşturma başlattı.³³ 18 Eylül 2014 tarihinde İstanbul Anadolu Adliyesi Cumhuriyet Başsavcılığı verdiği kararda Cihan'ın ölümünde işkencenin varlığını kabul etmiş; ancak zaman aşımının dolmuş olduğunu belirterek kovuşturmaya yer görmemiştir.³⁴ Cihan'ın ailesi karara itiraz etmiştir.

³¹ Ankara 10. Ağır Ceza Mahkemesi, E. 2014/181, K. 2014/137

³² Ayça Söylemez, **12 Eylül'ün Yargıdaki Durumu Ne?**, 17 Ağustos 2015, <https://m.bi-anet.org>

³³ Yılmaz Ensaroğlu, Yavuz Güçtürk, Hüseyin Kırmızı ve Cem Duran Uzun, **2012'te Hukuk ve İnsan Hakları**, Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 2012, s. 14

³⁴ İsmail Saymaz, **Savcı: Mehmet Ağar ve Ekibi, Cihan'ı Öldürdüyse de Zaman Aşımı Var!**, 4 Kasım 2014, www.radikal.com.tr

İtirazı değerlendiren İstanbul Anadolu 4. Sulh Ceza Hakimliği zama-
naşımı kararını savunmuştur.

Bir diğer örnek Kahramanmaraş'ta yaşanmıştır. 12 Eylül darbe-
sinden sonra üç öğretmenin işkencede öldürülmesine ve doksan bir
kişinin yaralanmasına ilişkin aralarında dönemin sıkıyönetim komu-
tan yardımcısının da bulunduğu on iki şüpheli asker ve polis hakkında
2011 yılında soruşturma başlatıldı. 17 Kasım 2014'de Kahramanmaraş
Savcılığı verdiği kararda işkence suçunun somut olduğunu kabul et-
miştir. Ancak, zamaşımı nedeniyle on iki şüpheli hakkında dava açı-
lamayacağına karar vermiştir.³⁵ Benzer şekilde Artvin'de bir binbaşı,
bir yüzbaşı, bir astsubayın da aralarında bulunduğu altı kişi hakkında
işkence suçundan başlatılan soruşturma da Kasım 2014'de aynı ge-
rekçe ile takipsizlikle sonuçlanmıştır.³⁶ Aynı durum, askeri rejim dö-
neminde Diyarbakır Cezaevi'nde yaşananlarla ilgili soruşturma için de
geçerlidir. 12 Eylül 2010'dan itibaren konuyla ilgili Diyarbakır Başsav-
cılığına iki bin kişi şikayet başvurusunda bulunmuş olmasına rağmen
12 Temmuz 2014 itibariyle bin 500 soruşturmada zaman aşımından
ötürü takipsizlik kararı verilmiştir.³⁷

Devam edecek olursak, 28 Eylül 2016 tarihinde Ankara Cumhu-
riyet Başsavcılığı, Ankara Emniyet Müdürlüğü Siyasi Şube ile Mamak
Askeri Cezaevinde işkenceye uğrayan 129 kişinin suç duyurusu üze-
rine başlattığı soruşturmada kararını açıkladı. Savcılık, zaman aşımı
nedeniyle takipsizlik kararı verdi. Benzer şekilde, Ankara Cumhuriyet
Başsavcılığı tarafından Milli Güvenlik Konseyi üyeleri ile çoğu hayatta
olmayan 610 kişi hakkında kasten öldürme, işkence, kişiyi hürriyetin-
den yoksun bırakma, kasten yaralama, görevi kötüye kullanma ve cin-
sel istismar suçlarından soruşturma yürütüyordu. 1610 kişinin mağ-
dur ya da müşteki sıfatıyla katıldığı soruşturmada savcılık, 10 Ekim

---

³⁵ İsmail Saymaz, **Türkiye'nin İlk 12 Eylül Soruşturması Zaman Aşımından Düştü**, 8
Aralık 2014, www.radikal.com.tr

³⁶ Nebi Miş, Yılmaz Ensaroğlu, Ufuk Ulutaş, Sadık Ünay, Zafer Çelik ve İsmail Çağlar
(ed.), **2014'te Türkiye**, Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı, İstanbul,
2014, s. 105

³⁷ **Diyarbakır Cezaevi'ndeki İşkencelere Takipsizlik**, 12 Temmuz 2014,
www.t24.com.tr

2016 tarihinde zaman aşımı nedeniyle kovuşturmaya yer olmadığına karar verdi. Kırklareli, Amasya ve Bursa'da ise işkence soruşturmaları davaya dönüşmüştür; ancak üçü de zaman aşımından düşürülmüştür.³⁸

3. Meclis Komisyonu

Dava sürecinin başlamasıyla beraber 11 Nisan 2012'de Türkiye Cumhuriyeti tarihinde yaşanmış tüm darbe ve muhtıraları araştırmak üzere, mecliste grubu bulunan dört partinin katılımıyla *Ülkemizde Demokraside Müdahale Eden Tüm Darbe ve Muhtıralar ile Demokrasiyi İşlevsiz Kılan Diğer Bütün Girişim ve Süreçlerin Tüm Boyutları ile Araştırılarak Alınması Gereken Önlemlerin Belirlenmesi Amacıyla* bir meclis araştırma komisyonu kurulmuştur. Darbe ve Muhtıraları Araştırma Komisyonu olarak bilinen Komisyon, üç alt komisyon şeklinde örgütlenmiştir. 12 Eylül 1980 darbesi ikinci alt komisyon tarafından incelenmiştir.³⁹ Komisyon raporunu 28 Kasım 2012 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığına sunmuştur. Komisyonun hazırladığı raporun doğrudan yargılama sürecine etkisi olmamıştır; ancak komisyon, darbe yargılamasının tetiklediği askeri darbelerle hesaplaşma ve darbe döneminde yaşananları aydınlatma çabasının bir ürünüdür. Komisyondan beklenen, askeri müdahaleleri incelemesi, sivil yönetimi güçlendiren toplumsal ve siyasal bilincin oluşturulmasına katkı sağlaması ve şeffaflaşmaya hizmet etmesidir.⁴⁰

Komisyonun hazırladığı rapor, Türkiye'de devlet geleneği ve demokrasi, Milli Güvenlik Kurulu, iç güvenlik ile medya, aydınlar, sivil toplum ve darbeler arasındaki ilişki gibi konuların incelenmesiyle başlamaktadır. Ardından 27 Mayıs 1960 Darbesi, 12 Mart 1971 Muhtırası, 12 Eylül 1980 Darbesi, 28 Şubat 1997 ve 27 Nisan 2007 askeri müdahaleleri tarihsel sırayla ele alınmıştır. İleride belirtileceği üzere komis-

³⁸ Ayça Söylemez, **12 Eylül'ün Yargıdaki Durumu Ne?**, 17 Ağustos 2015, <https://m.bianet.org>

³⁹ Birinci alt komisyon 27 Mayıs 1960 Darbesi ve 12 Mart 1971 Muhtırası'nı, ikinci alt komisyon 12 Eylül 1980 Darbesi'ni, üçüncü alt komisyon ise 28 Şubat 1997 ve 27 Nisan 2007 askeri müdahale süreçlerini incelemiştir.

⁴⁰ Battal Yılmaz, **Darbeleri Araştırma Komisyonu Raporuna İlişkin Bir Değerlendirme, Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi**, Cilt: 6, No 2, 2014, s. 32

yon bilgi ve süre açısından kısıtlı koşullarda çalışmasına rağmen Cumhuriyet tarihinde bir ilktir. Gerçekten de komisyon raporuyla ortaya çıkan yeni bilgiler ve tespitler demokrasinin ve toplumsal barışın tesisinde önemli bir kazanım sağlamıştır. Komisyon 12 Eylül darbesine giden süreci ve de darbe sonrası yaşananları incelemeye ağırlık vermiştir. Komisyonun önceliği darbeye giden sürecin siyasi, toplumsal, psikolojik, kültürel ve ekonomik dinamiklerini irdelemek olmuştur. Rapor, darbenin siyaset, ekonomi, çalışma hayatı ve endüstriyel ilişkiler, dış politika, bürokrasigibi çok sayıdaki alanda bıraktığı izlere değinmiştir. Komisyonun yürüttüğü araştırma, darbe planının detayları ya da 1982 Anayasası'yla ilgili darbe öncesinde yürütülen tartışmalar gibi konuları aydınlığa çıkarmıştır.

Ancak, meclis araştırma komisyonunun bir Hakikatleri Araştırma Komisyonu benzeri işleve sahip olduğunu söylemek zordur. Zira komisyonun darbe mağdurları ile teması; başta işkence olmak üzere insan hakları ihlallerinin araştırılması ve failerin ortaya çıkarılmasındaki katkısı oldukça zayıf kalmıştır. Komisyon, yapılan pek çok kişisel mağduriyet başvurusu olmasına rağmen ele aldıkları konunun derinliği ve kapsamının genişliği, üç ay (daha sonra bir ay ek süre tanınmıştır) gibi kısıtlı bir zaman zarfında çalışmalarını nedeniyle darbeden mağdur olmuş fazlaca kişinin dinlenmesine yeterli süre olmadığı; bu nedenle işkence, insan hakkı ihlallerini ve bu ihlalleri yapan ve insanlığa karşı suç işleyen kamu görevlilerini araştıramadığını belirtilmiştir.⁴¹

Halbuki milli iradenin tecelli ettiği Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin anayasal bir denetim mekanizması olan; Anayasa'nın 98. Maddesi ve Türkiye Büyük Millet Meclisi İçtüzüğü'nün 105. Maddesi uyarınca yetkilendirilen Meclis Araştırma Komisyonunun kitabî ve görece bilinen şart ve koşulları sıralamak yerine, bugüne kadar aydınlığa kavuşturulamamış; hem hukuk devleti hem de demokrasi açısından yaralayıcı olan siyasi cinayetleri, toplumda infial yaratan Sivas Olaylarını,

---

⁴¹ Türkiye Büyük Millet Meclisi Darbe ve Muhtıraları Araştırma Komisyonu, **Ülkemizde Demokrasiye Müdahale Eden Tüm Darbe ve Muhtıralar ile Demokrasiyi İşlevsiz Kılan Diğer Bütün Girişim ve Süreçlerin Tüm Boyutları ile Araştırılarak Alınması Gereken Önlemlerin Belirlenmesi Amacıyla Kurulan Meclis Araştırması Komisyonu Raporu**, Cilt: II, Kasım 2012, www.tbmm.gov.tr, s. 914.

Başbağlar ve Yavi Katliamlarını; 1 Mayıs 1977 Olayını; Maraş, Çorum, Malatya ve Sivas Katliamlarını ve faillerini araştırması; kamuoyunda hukuk dışı faaliyetler olarak bilinen Özel Harp Dairesi, “Gladio”, “Kontrgerilla”, “JİTEM” adıyla bilinen oluşumları incelemesi beklenmekteydi.⁴² Raporun “Değerlendirme ve Sonuç” bölümüyle “Genel Değerlendirme ve Sonuçlar” bölümünde, meclis araştırma komisyonunun da bu eksikliğin farkında olduğu görülecektir. Bu bağlamda komisyon, bahsi geçen olay ve oluşumların araştırılması için ayrı ayrı araştırma komisyonları kurulması önerisini Türkiye Büyük Millet Meclisi’ne ilettiklerini belirtmektedir. Ek olarak komisyon, bir Gerçekleri Araştırma Komisyonu’nun kurulmasını önermektedir. Kurulacak bu Gerçekleri Araştırma Komisyonu’nun daha geniş yetkilerle donatılması gerektiğini; ayrıca devlet sırrı, ticari sır ve bankacılık sırrı niteliğindeki bilgilere erişme imkânını verecek hukuki düzenlemelerin de yapılması gerektiğini belirtmektedir.⁴³

Komisyonun en büyük sıkıntısı, şaşırtıcı biçimde, devlet kurumları yaşatmıştır. Rapora göre, araştırma yapılırken kimi kamu kurum ve kuruluşlarından bilgi ve belge talep edilmiştir. Ancak bazı kurum ve kuruluşlar cevap vermemiş ve hiçbir belge göndermemiştir. 12 Eylül darbesiyle ilgili meclis komisyonuna bilgi vermeyen kurumlar arasında Adalet Bakanlığı, Maliye Bakanlığı, Dış İşleri Bakanlığı, Genelkurmay Başkanlığı, Milli İstihbarat Teşkilatı, Başbakanlık, Başbakanlık İnsan Hakları Başkanlığı ve Devlet Personel Başkanlığı yer almaktadır.⁴⁴ Bazı kurum ve kuruluşlardan ise bilgi ve belge gelmekle beraber

---

⁴² Türkiye Büyük Millet Meclisi Darbe ve Muhtıraları Araştırma Komisyonu, **Ülkemizde Demokrasiye Müdahale Eden Tüm Darbe ve Muhtıralar ile Demokrasiyi İşlevsiz Kılan Diğer Bütün Girişim ve Süreçlerin Tüm Boyutları ile Araştırılarak Alınması Gereken Önlemlerin Belirlenmesi Amacıyla Kurulan Meclis Araştırması Komisyonu Raporu**, Cilt: II, Kasım 2012, www.tbmm.gov.tr, s. 197.

⁴³ Türkiye Büyük Millet Meclisi Darbe ve Muhtıraları Araştırma Komisyonu, **Ülkemizde Demokrasiye Müdahale Eden Tüm Darbe ve Muhtıralar ile Demokrasiyi İşlevsiz Kılan Diğer Bütün Girişim ve Süreçlerin Tüm Boyutları ile Araştırılarak Alınması Gereken Önlemlerin Belirlenmesi Amacıyla Kurulan Meclis Araştırması Komisyonu Raporu**, Cilt: II, Kasım 2012, www.tbmm.gov.tr, s. 196.

⁴⁴ Türkiye Büyük Millet Meclisi Darbe ve Muhtıraları Araştırma Komisyonu, **Ülkemizde Demokrasiye Müdahale Eden Tüm Darbe ve Muhtıralar ile Demokrasiyi İşlevsiz Kılan Diğer Bütün Girişim ve Süreçlerin Tüm Boyutları ile Araştırılarak**

gelen bilgi ve belgeler istenen içerikte değildir.⁴⁵ Bu durum, 12 Eylül Darbe davası devam ediyor olmasına ve darbeler araştırılmaya başlanmış olmasına rağmen, devletin kimi kurumlarının konuyu aydınlığa çıkarmada isteksiz olduğu izlenimini yaratmaktadır.

4. Genel Değerlendirme ve Sonuç

12 Eylül Darbe davası ve dava sürecinde oluşturulan Darbe ve Muhtıraları Araştırma Komisyonu Türkiye tarihinde birer ilktir. Bu girişimler, 12 Eylül 2010 anayasa değişikliği referandumuyla Türkiye'nin askeri darbe geçmişiyle hesaplaşmaya, sivil yönetime ve demokrasiye olan inancı pekiştirme maksadıyla başlatılan süreçte birbirini destekleyen çabalardır. Ancak, hem darbe yapmak hem de askeri rejim döneminde işlenen işkence ve kötü muamele suçlarına dair açılan davaların çoğunun sonlandığı 2016 yılı itibariyle Türkiye'nin tarihini değiştiren, en kanlı askeri müdahaleyi ne aydınlatabildiği ne de yargılayabildiği söylenebilir.

İlk olarak, 12 Eylül darbesinin hazırlanması için yapılan kitlesel katliam ve provokasyonların; aynı zamanda darbe sonrasında yapılan sistematik işkencenin dava kapsamından çıkarılması büyük bir eksikliklerdir. Davanın kapsamı sivil toplum örgütlerinin çağrısı ve müdahil avukatlarının talebine rağmen genişletilmemiş; Evren ve Şahinkaya sadece devlete karşı işledikleri suçlar için yargılanabilmiştir. Öte yandan yerel mahkemenin cunta yöneticileri hakkında verdiği mahkumiyet kararından sonra darbe mağduru binlerce kişi, askeri rejim döneminde işkence ve kötü muamele suçuna katılan bürokratlar ve devlet görevlilerine karşı da soruşturma ve dava açılmasını beklemekteydi.⁴⁶

Alınması Gereken Önlemlerin Belirlenmesi Amacıyla Kurulan Meclis Araştırması Komisyonu Raporu, Cilt: II, Kasım 2012, www.tbmm.gov.tr, s. 1391-1398.

⁴⁵ Türkiye Büyük Millet Meclisi Darbe ve Muhtıraları Araştırma Komisyonu, **Ülkemizde Demokrasiye Müdahale Eden Tüm Darbe ve Muhtıralar ile Demokrasiyi İşlevsiz Kılan Diğer Bütün Girişim ve Süreçlerin Tüm Boyutları ile Araştırılarak Alınması Gereken Önlemlerin Belirlenmesi Amacıyla Kurulan Meclis Araştırması Komisyonu Raporu**, Cilt: II, Kasım 2012, www.tbmm.gov.tr, s. 915.

⁴⁶ Nebi Miş; Ufuk Ulutaş, Murat Yeşiltaş, Cem Duran Uzun, Sadık Ünay, Zafer Çelik ve İsmail Çağlar (ed.), **2015'te Türkiye**, Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 2015, s. 259.

Ancak, farklı illerde açılan soruşturma ya da davaların hepsi aynı sebeple düşürüldü. Böylece işkence vakalarından sorumlu olanlar yargılanamadı.

Soruşturmaların/davaların düşürülme nedeni o dönem yürürlükte olan 765 sayılı Türk Ceza Kanunu'nun 146. ve 243. Maddeleri uyarınca zaman aşımı süresinin dolmuş olmasıdır. Halbuki, mahkemelerin zaman aşımına dair farklı bir yorum benimsemeleri yönünde imkanlar bulunmaktaydı. İlk olarak, faili meçhuller, işkence ve askeri darbe döneminde görülen temel insan hakları ihlalleri insanlığa karşı suç kategorisine girmektedir. İnsanlığa karşı işlenen suçlarda zamanaşımın uygulanmaması ve bu suçla ilgili hukuka sonradan giren hükümlerin geçmişteki olaylara da uygulanması yönünde mukayeseli hukuk oldukça gelişmiştir.⁴⁷ Türkiye'nin de taraf olduğu Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Madde 7, insanlığa karşı işlenen suçlarda geriye yürümenin hukuk devletinden bir sapma olmadığı ilkesini kabul etmiştir. İkinci bir nokta, Türk hukuku açısından da farklı bir durumun söz konusu olmadığıdır. 1 Haziran 2005 de yürürlüğe giren 5237 sayılı Türk Ceza Kanunu'nda insanlığa karşı suçlar, zaman aşımının geçerli olmadığı ayrı bir suç kategorisi olarak yer almaktadır. Bu bağlamda Nedim Bekri, insanlığa karşı suçların yakın tarihimizdeki askeri darbelere dayalı suçlara ve temel insan haklarına saldırı olarak nitelendirilen başkaca olaylara uygulanabileceğini; dahası, bu eylemler açısından zaman aşımı sürelerinin dolduğu iddialarının hukuka uygun görünmediğini belirtmektedir.⁴⁸

Dolayısıyla hem işkence suçunu soruşturan/kovuşturan yerel mahkemeler hem de üst mahkeme, 5237 sayılı Türk Ceza Kanunu temel alabilir ve zaman aşımını işletmeyebilirdi. Dahası bu imkan ve yorum, Ankara Cumhuriyet Başsavcılığı tarafından hali hazırda kullanılmıştı. Savcılık, işkence konusunda Ankara Özel Yetkili 12. Ağır Ceza Mahkemesi'ne gönderdiği yazıda Anayasa ve Türkiye'nin taraf olduğu Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin içtihatları uyarınca kamu görevlilerinin faili olduğu yaşama

⁴⁷ M. Nedim Bekri. "İnsanlığa Karşı Suçlarda Geçmiş Etkili Uygulama ve Dava Zaman Aşımı", **Türkiye Adalet Akademisi Dergisi**, Yıl 4, Sayı 13, 2013, s. 460.

⁴⁸ M. Nedim Bekri. "İnsanlığa Karşı Suçlarda Geçmiş Etkili Uygulama ve Dava Zaman Aşımı", **Türkiye Adalet Akademisi Dergisi**, Yıl 4, Sayı 13, 2013, s. 461

hakkının ihlali, işkence ve kötü muamele suçlarında zaman aşımı uygulanamayacağı ve af düzenlemesi yapılamayacağını belirtmektedir. Ankara Cumhuriyet Başsavcı Vekilliği işkence soruşturmalarını suçun işlendiği şehirlerin savcılıklarına gönderirken bu savcılıklardan zaman aşımı kurallarının işletilmeyerek makul sürede davaların açılıp yargılamaların bitirilmesini talep etmiştir.⁴⁹

Ancak sonuç tam tersi olmuştur. İşkence suçu yargılanamamış, suç somut olarak tespit edilmesine ve failer hayatta olmasına rağmen cezalandırılmamışlardır. Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı'nın hazırlamış olduğu raporda⁵⁰ belirtildiği üzere, işkenceyle ilgili zaman aşımı kaldırıldığı halde, bu tür kararların verilmesi, yargı bürokrasisinin demokratik reformlar konusunda bir direnç gösterdiğini ortaya koymaktadır. Rapor, hem işkence suçunda zaman aşımının kaldırıldığına dair hükmün etkili biçimde uygulanmasını sağlamak hem de diğer insanlık suçlarıyla ilgili olarak da zaman aşımının kaldırılmasını önermektedir.

Zaman aşımıyla ilgili durum, cuntacı generallerin yargılandığı davada temyiz mahkemesinin verdiği karar için de geçerlidir. Temyiz mahkemesinin yorumuna göre, daha anayasa referandumunun yapıldığı ve geçici 15. Maddesinin kaldırıldığı tarih olan 12 Eylül 2010'da zaman aşımı dolmuştur. Bu doğrultuda da iki sanıklı davanın hiç açılmaması gerekmektedir; cuntacılar hiç yargılanmamalıdır. Temyiz mahkemesinin yorumu darbecilerin yargılanmasının önünü tıkamaktadır. Sanıklar temyiz süreci sürerken hayatlarını kaybetmiş olmalarına rağmen yerel mahkemenin verdiği kararın zaman aşımı nedeniyle bozulması, adaletin sağlanması önünde yeni bir engel haline gelmiştir; zira cuntacılara sembolik de olsa hiçbir ceza verilememiştir.

Darbe yargılama sürecinden beklenen, bu sürecin demokratik kültüre katkı yapmasıdır. Bu katkının sağlanabilmesi için dava süreci, darbe geçmişiyle daha kapsamlı bir şekilde yüzleşmeyi gerçekleştirecek, insan hakları ihlallerinin ortaya çıkarılmasını sağlayacak diğer araçlarla desteklenebilir. Mesela, mağdurlara, kaybolan veya hayatını

---

⁴⁹Türker Karapınar, **12 Eylül'ün 36. Yıldönümü**, 12 Eylül 2016, www.milliyet.com.tr

⁵⁰Nebi Miş, Yılmaz Ensaroğlu, Ufuk Ulutaş, Sadık Ünay, Zafer Çelik ve İsmail Çağlar (ed.), **2014'te Türkiye**, Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 2014, s. 105-106

kaybeden kişilerin ailelerine maddi tazminat ödenmesi; gerekli yasal düzenlemelerin yapılması; emniyet teşkilatı ve orduda reforma gidilmesi; insan hakları konusunda eğitimler düzenlenmesi; resmi özür dilenmesi ve resmi anma etkinlikleri düzenlenmesi bu araçlardan bazılarıdır.⁵¹ Ancak Türkiye’de bu araçların hiç birisi kullanılmamıştır. Kurulan meclis komisyonu, bir hakikatleri araştırma komisyonu gibi çalışmadığını, mağdurları dinleyemediğini ve üstü örtülen katliamların faillerini araştıramadığını belirtmiştir. Darbe yargılaması ise, kendine yüklenen tüm umut ve beklentilere rağmen, cezasızlıkla sonuçlanmıştır.

Türkiye 12 Eylül 1980 darbesinden sonra iki askeri müdahale ve bir darbe girişimi daha yaşamıştır. 28 Şubat 1997’de askerin müdahalesiyle hükümet değişikliği yaşanmış; 27 Nisan 2007’de askerin parlamentoda yapılan cumhurbaşkanlığı seçimine müdahalesi neticesinde hükümet, erken seçim kararı almak zorunda kalmıştır. Son olarak 15 Temmuz 2016’da ordu içindeki bir grup darbe teşebbüsünde bulunmuştur. Kısaca Türkiye, siyasetin askerlerin etkisinden arındırılması konusunda başarısız olmuştur. Bu başarısızlığın sebeplerinden biri, askeri cunta yöneticilerinin cezalandırılmamasıdır. Bu durum askerin siyasete müdahalesini normalleştirmiş ve kamuoyu nezdinde meşrulaştırmıştır. Acaba 12 Eylül cuntacıları en hızlı şekilde cezalandırılabilseydi, daha sonraki askeri müdahaleler yaşanır mıydı? Bu soru aklımızı kurcalamaya devam edecektir.

Bugünden geleceğe doğru bakacak olursak, askeri müdahalelerin önüne geçebilmek için yapılması gereken bir dizi reform bizi beklemektedir. Konuyla ilgili meclis komisyonu raporu yardımcı olabilir. Komisyon raporunun herhangi bir bağlayıcılığı yoktur. Ancak yaptığı öneriler demokratik yönetim açısından sorunlu olan alanların kayda geçirilmesi ve kamuoyuna beyanı açısından önemlidir. Bu bağlamda

---

⁵¹ Türkiye Büyük Millet Meclisi Darbe ve Muhtıraları Araştırma Komisyonu, **Ülkemizde Demokrasiye Müdahale Eden Tüm Darbe ve Muhtıralar ile Demokrasiyi İşlevsiz Kılan Diğer Bütün Girişim ve Süreçlerin Tüm Boyutları ile Araştırılarak Alınması Gereken Önlemlerin Belirlenmesi Amacıyla Kurulan Meclis Araştırması Komisyonu Raporu**, Cilt: II, Kasım 2012, www.tbmm.gov.tr, s. 914.

komisyonun darbelerin önlenmesi ve demokrasinin güçlendirilmesi için getirdiği öneriler kısaca şunlardır:⁵²

1) 12 Eylül darbesinden miras kalan anayasa kaldırılmalı ve sivil bir anayasa yapılmalıdır.

2) Yukarıda anlatılan çerçevede bir Gerçekleri Araştırma Komisyonu kurulmalıdır.

3) Tüm askeri darbelerin ve muhtıraların, hukuku ve demokrasiyi ağır şekilde ihlal eden fiiller olduğunu ilan edecek, darbelerin asli faillerini kınayacak ve tüm mağdurlardan özür dilemeye olanak tanıyacak bir hukuksal çerçeve oluşturulmalıdır.

4) Millî Güvenlik Kurulu'nun normal bir demokraside yeri olmadığı tespitiyle, bu kurul Avrupa Birliği normlarında sivil yapının kontrolünde ve tavsiye organı şeklinde yapılandırılmalıdır.

5) Genelkurmay Başkanlığı Millî Savunma Bakanlığı'na bağlanmalıdır; yahut Başbakanlığa olan bağlılığı idari ve hukuki yönden açıklığa kavuşturulmalıdır.

6) Jandarma Teşkilatının, iç güvenlik ve adli mekanizmadaki görevi sonlandırılmalıdır. Jandarma Teşkilatı sivil bir yapılanmaya dönüştürülmeli ve denetlenmesine olanak tanıyacak bir hukuksal çerçeveye kavuşturulmalıdır.

7) Türk Silahlı Kuvvetlerini Güçlendirme Vakfı ve şirketleri yasal düzenlemeyle Sayıştay veya doğrudan Türkiye Büyük Millet Meclisi denetimine açılmalıdır.

8) Askeri Yargıtay ve Askeri Yüksek İdare Mahkemesi⁵³ kapatılmalıdır.

---

⁵² Türkiye Büyük Millet Meclisi Darbe ve Muhtıraları Araştırma Komisyonu, **Ülkemizde Demokrasiye Müdahale Eden Tüm Darbe ve Muhtıralar ile Demokrasiyi İşlevsiz Kılan Diğer Bütün Girişim ve Süreçlerin Tüm Boyutları ile Araştırılarak Alınması Gereken Önlemlerin Belirlenmesi Amacıyla Kurulan Meclis Araştırması Komisyonu Raporu**, Cilt: II, Kasım 2012, www.tbmm.gov.tr, s. 916-200

⁵³ Askeri Yargıtay ve Askeri Yüksek İdare Mahkemesi, 16 Nisan 2017'de yapılan anayasa değişikliği referandumu sonuçlarınının 27/04/2017 Perşembe tarihli ve 30050 mükerrer sayılı Resmî Gazete'de yayınlanmasıyla kaldırılmıştır.

9) Her türlü fişleme, hukuka aykırı dinleme, takip ve kayıt faaliyetlerine son verilmeli ve mevcut bütün fişleme kayıtları imha edilmelidir.

10) Türkiye’de ordu profesyonelleştirilmeli, niteliği öne çıkaracak bir askeri yapılanma egemen kılınmalıdır.

11) Avrupa Birliği aday ülkesi olan Türkiye’nin, ilgili ve gerekli reformları hayata geçirme kararlılığı devam ettirilmelidir.

12) Sıkıyönetim ve olağanüstü hal durumlarının sınırları, nedenleri, uygulama biçimi açık ve net olarak belirlenmelidir. İlgili kanun maddelerinde yer alan hükümler demokrasi, insan hakları ve hukukun üstünlüğüne uygun tarzda düzenlenmelidir.

13) Ordu Yardımlaşma Kurumu’nun haksız rekabet oluşturan tüm ayrıcalıkları ve tüm vergi muafiyetleri kaldırılmalıdır. Türk Ticaret Kanunu hükümlerine uygun hale getirilerek, orduyla ve devletle olan hukuki bağları, imtiyazlarıyla birlikte kesilmelidir.

14) “Devlet sırrı”ve “ticari sır” kavramlarının hukuksal tanımlarındaki muğlaklık giderilmeli; parlamentonun denetim olanakları güçlendirilmelidir.

15) Siyasi partilerin güçlendirilmesi için darbe dönemlerinden kalma Siyasi Partiler Kanunu, Seçim Kanunu ve Yüksek Seçim Kurulu Kanunu gibi mevzuat yeniden ele alınmalı ve demokratikleştirilmelidir.

16) Sivil toplum kuruluşları özgürlükçü, çoğulcu ve demokratik bir yapıya kavuşturulacak şekilde yasal düzenlemeler yapılmalıdır.

17) Darbelere dayanak gösterilen Türk Silahlı Kuvvetleri İç Hizmet Kanunu 35. Maddesi⁵⁴ ve darbe dönemlerinde çıkarılan, bütün mevzuatın gözden geçirilmesi ve bu mevzuatta yer alan vesayetçi düzenlemelerin tespit edilmesi için bir araştırma komisyonu kurulmalıdır.

---

⁵⁴ Bu madde komisyon raporunu hazırladıktan sonra, 13 Temmuz 2013 tarihinde kabul edilen 6496 sayılı Sözleşmeli Erbaş ve Er Kanunu ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanunun 18. Maddesi ile değiştirilmiştir.

18) Darbe dönemlerinde malvarlıklarına el konulan ve/veya kamulaştırılan dernek, vakıf, sendika ve özel kişilerin mal varlıklarının iade edilmesi hususunda gerekli adımlar atılmalıdır.

19) Tüm darbelerin ya da muhtıraların sorumlularının ve darbelere teşebbüs edenlerin kamu alanlarına verilmiş isimleri kaldırılmalıdır.

20) Askeri ve tüm eğitim kurumlarının müfredatı incelenmeli, demokratik normlara uygun olarak yeniden düzenlenmelidir. 12 Eylül'ün bir kurumu olan Yüksek Öğretim Kurulu, demokratik normlara uygun şekilde yapılandırılmalıdır.

KAYNAKÇA

12 Eylül'ün İşkence Belgeleri Mahkeme, 17 Haziran 2012, www.dogruhaber.com.tr

12 Eylül Davası, 11 Mayıs 2012, www.haberler.com

12 Eylül Davası'na Türkes de Müdahil Oldu, 12 Mayıs 2012, www.habervitrini.com

Ankara 10. Ağır Ceza Mahkemesi, E. 2014/181, K. 2014/137

Bekri, M. Nedim. "İnsanlığa Karşı Suçlarda Geçmiş Etkili Uygulama ve Dava Zaman Aşımı", **Türkiye Adalet Akademisi Dergisi**, Yıl 4, Sayı 13, 2013, s. 441-462

Crenze, Emilio. "Successes and Limitations of the CONADEP Experience in the Determination of Responsibilities for Human Rights Violations in Argentina" içinde Barria, Lilian A. ve Steven D. Roper (ed.) **The Development of Institutions of Human Rights: A Comparative Study**, Palgrave Macmillan, New York, 2010, s. 33-48

Darbecilere Suç Duyurusu, 13 Eylül 2010, www.ntv.com.tr

Darbecilere Suç Duyurusu, 14 Eylül 2010, www.t24.com.tr

Diyarbakır Cezaevi'ndeki İşkencelere Takipsizlik, 12 Temmuz 2014, www.t24.com.tr

Ensaroğlu, Yılmaz; Yavuz Güçtürk, Hüseyin Kırmızı ve Cem Duran Uzun (ed.), **2012'te Hukuk ve İnsan Hakları**, Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 2012

- Hamsici, Mahmut. **2010 Referandumu: ‘Evet’, ‘Hayır’ ve ‘Boykot’ Cepheleri Ne Demişti?**, 5 Nisan 2017, www.bbc.com
- Karapınar, Türker. **Darbeye İdam Edilenlerin Ailesine Müdahillik Yok**, 18 Nisan 2012, www.milliyet.com.tr
- Karapınar, Türker. **12 Eylül’ün 36. Yıldönümü**, 12 Eylül 2016, www.milliyet.com.tr
- Löytömaki, Stiina. **Law and the Politics of Memory: Confronting the Past**, Routledge, 2014
- Miş, Nebi; Yılmaz Ensaroğlu, Ufuk Ulutaş, Sadık Ünay, Zafer Çelik ve İsmail Çağlar (ed.), **2014’te Türkiye**, Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 2014
- Miş, Nebi; Ufuk Ulutaş, Murat Yeşiltaş, Cem Duran Uzun, Sadık Ünay, Zafer Çelik ve İsmail Çağlar (ed.), **2015’te Türkiye**, Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 2015
- Sancar, Mithat. **Geçmişle Hesaplaşmak**, İletişim: İstanbul, 2016
- Saymaz, İsmail, **Savcı: Mehmet Açar ve Ekibi, Cihan’ı Öldürdüyseniz de Zamanlaşımı Var!**, 4 Kasım 2014, www.radikal.com.tr
- Saymaz, İsmail, **Türkiye’nin İlk 12 Eylül Soruşturması ‘zamanlaşımı’ndan düştü**, 8 Aralık 2014, www.radikal.com.tr
- Söylemez, Ayça, **12 Eylül’ün Yargıdaki Durumu Ne?**, 17 Ağustos 2015, <https://m.bianet.org>
- Tahincioğlu, Gökçer ve Türker Karapınar, **Darbenin Evrakları İmha Edilmiş**, 3 Nisan 2012, www.milliyet.com.tr
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Darbe ve Muhtıraları Araştırma Komisyonu, **Ülkemizde Demokrasiye Müdahale Eden Tüm Darbe ve Muhtıralar ile Demokrasiyi İşlevsiz Kılan Diğer Bütün Girişim ve Süreçlerin Tüm Boyutları ile Araştırılarak Alınması Gereken Önlemlerin Belirlenmesi Amacıyla Kurulan Meclis Araştırması Komisyonu Raporu**, Cilt: II, Kasım 2012, www.tbmm.gov.tr
- Yargıtay 16. Ceza Dairesi, E. 2015/5829, K. 2016/4175
- Yetkili Ankara Cumhuriyet Başsavcısı Vekillığının 2012/2 Esas, 03.01.2012 tarihli iddianamesi

Yılmaz, Battal. “Darbeleri Araştırma Komisyonu Raporuna İlişkin Bir Değerlendirme”, **Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi**, Cilt: 6, No 2, 2014, s. 32-43.

Yılmaz Ensaroğlu, Zeynep Ardıç, Taylan Barın, Yavuz Güçtürk ve Cem Duran Uzun (ed.), **2013’te Hukuk ve İnsan Hakları**, Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 2014.

DARBE DÖNEMLERİNİN SİYASİ VE TOPLUMSAL YAPISININ SİNEMADAKİ SUNUMU: 12 EYLÜL ÖRNEĞİ

Lokman ZOR*

ÖZET

İktidara müdahaleler ve darbeler, yakın tarihimizin en fazla dikkat çeken siyasi ve toplumsal olayları arasında gelmektedir. Sonuçları ve toplumda yarattıkları travmalar uzun yıllar etkisini hissettirmiş, ülke tarihinde izi on yıllarca silinemeyecek yaralar açmıştır. Bu yönüyle iktidara yönelik müdahale ve darbelerin her türlü araçla ve tüm boyutlarıyla ele alınıp irdelenmesi büyük önem taşımaktadır.

Nitelikleri bakımından bazı toplumsal olayları irdeleme, sorgulama ve eleştirme işlevine sahip olan sinema, ülkemizde yaşanan bu siyasi ve toplumsal olaylara yönelik genel anlamda duyarlı bir tutum sergilemiştir. Çeşitli dönemlerde çekilen birçok film aracılığıyla iktidara müdahale ve darbe dönemlerinde yaşanan olaylar ele alınmış ve irdelenmiştir. Bu bağlamda öne çıkan husus, konunun nasıl ve hangi boyutuyla ele alındığı, olayların nasıl sunulduğudur.

Bu çalışma, darbe dönemlerinin siyasi ve toplumsal yapısının Türk Sinemasında nasıl sunulduğunu 12 Eylül 1980 askeri darbesi üzerinden incelemektedir. Darbe dönemlerini konu alan filmlerin siyasi ve toplumsal yapıyı, dönemi, kişileri ve olayları hangi boyutuyla ele aldıkları, nasıl yansıttıkları, yaşanan travmayı ne şekilde aktardıkları üzerinde durulmuştur. Bu amaçla, 12 Eylül 1980 askeri darbesini konu alan 40'tan fazla filminden, darbe sürecinde yaşanan olayları farklı yönleriyle irdelleyen “Eve Dönüş”, “Gülün Bittiği Yer”, “Ankara Yazı Veda Mektubu” ve “Babam Askerde” filmleri incelenmiştir. Filmler tesadüfi olmayan örneklem yöntemlerinden kasti (yargısal/iradi) ör-

---

* Öğr. Gör. Dr., Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, lokman_zor@hotmail.com

nekleme ile belirlenmiş, medya ürünlerinin çözümlenmesine uygunluğuyla bilinen Teun A. van Dijk'in eleştirel söylem analizi yöntemiyle incelenmiştir. Yaşanan toplumsal travmayı farklı özellikteki karakterler üzerinden, farklı yönleriyle ele alan filmler, 12 Eylül Askeri Darbe döneminde yaşanan olayları gerçeklikle temsil etmek yerine yeniden kurgulamışlardır. İncelenen filmler karışıklık, masumiyet, hukuksuzluk ve işkencenin öne çıkarıldığı bir anlatı içermektedir. Yeniden kurgulamaya dayalı bu durum, o dönemde söz konusu olan siyasi ve toplumsal yapının sadece filmlerin anlatısında ortaya koyulan boyutunu ön plana çıkarmış, dolayısıyla döneme ait siyasi ve toplumsal yapının sınırlı bir çerçevede sunumunun söz konusu olması sonucunu doğurmuştur.

Anahtar Kelimeler: Eve Dönüş, Gülün Bittiği Yer, Ankara Yazı Veda Mektubu, Babam Askerde, 12 Eylül filmleri, 12 Eylül darbesi.

**PRESENTATION OF POLITICAL AND SOCIAL STRUCTURE
OF THE COUP PERIODS IN THE CINEMA: EXAMPLE OF
SEPTEMBER 12**

ABSTRACT

Interventions and coups in the governments are among the most striking political and social events of our recent history. The results and the traumas they created in the society have been influential for many years, and they have inflicted deep wounds in the history of the country that cannot be removed for decades. In this respect, it is of utmost importance that the interventions and coups against government are addressed and analyzed with all kinds of means and all dimensions.

Having the function of examining, questioning and criticizing some social events in terms of their natures, the cinema has shown a generally sensitive attitude towards these political and social events in our country. The events that took place during the periods of interventions and coups in the government through various films produced in various times were discussed and examined. What stands out in this context is how and in what way the events are addressed and presented.

This study examines how the political and social structure of the coup period was presented in Turkish cinema through the military coup of September 12, 1980. The emphasis was laid on how the films about the periods of coup deal with and reflect the political and social structure, the period, the persons and the events, and how they convey the trauma experienced. To this end, films such as “Eve Dönüş”, “Gülün Bittiği Yer”, “Ankara Yazı Veda Mektubu” and “Babam Askerde” films were examined from more than 40 films about the military coup of September 12, 1980, with different aspects of the events that took place during the coup. Films were determined by deliberate (judicial/voluntary) sampling from non-random sampling methods and were examined by Teun A. Van Dijk’s critical discourse analysis method, which is known for its suitability for the analysis of media products. Films that address the social trauma experienced through

different characters with different characteristics were re-edited instead of realistically representing events that took place during the September 12 military coup. Films examined include disorder, innocence, unlawfulness, and a narrative that emphasizes torture. This situation, which was based on re-editing, focused on the dimension of the political and social structure which was the case at that time presented only in the narration of the films, thus the presentation of the political and social structure of the period was limited.

Key Words: Eve Dönüş, Gülün Bittiği Yer, Ankara Yazı Veda Mektubu, Babam Askerde, September 12 films, September 12 coup.

Giriş

Yakın tarihimizin şekillenmesinde darbelerin ve askeri müdahalelerin ciddi bir etkisi vardır. Siyasi olduğu kadar toplumsal boyutuyla da ülkemiz tarihinde derin izler bırakan darbeler, sadece bir kesimin değil toplumun tüm kesimlerinin etkilenmesine, bütün kurumların ve yaşamın her alanına ait sistemlerin baştan sona değişime uğramasına sebep olmuştur. Bu yönüyle 12 Eylül 1980 Askeri Darbesi, siyasi ya da toplumsal etkileri en uzun süreli ve güçlü şekilde hissedilen darbelerden biri olarak dikkat çekmektedir. O yüzden sinemamızda 12 Eylül askeri müdahalesini farklı boyutlarıyla ele alan çok sayıda film yapılmıştır.

Bu çalışma, darbe dönemlerinin siyasi ve toplumsal yapısının sinemamızda nasıl sunulduğunu 12 Eylül 1980 Askeri Darbesi üzerinden incelemeyi hedeflemektedir. Çalışmada, darbe dönemlerini konu alan filmlerin siyasi ve toplumsal yapıyı, dönemi, kişileri ve olayları hangi boyutuyla ele aldıkları, nasıl yansıttıkları, yaşanan travmayı ne şekilde aktardıkları üzerinde durulmaya gayret edilmiştir. Bu amaçla, 12 Eylül 1980 askeri darbesini konu alan 40'tan fazla filmde, darbe sürecinde yaşanan olayları farklı yönleriyle irdeleyen *Eve Dönüş*, *Gülün Bittiği Yer*, *Ankara Yazı Veda Mektubu* ve *Babam Askerde* filmleri incelenmiştir. Filmler tesadüfi olmayan örneklem yöntemlerinden kasti (yargısal/iradi) örnekleme ile belirlenmiş, medya ürünlerinin çözümlenmesine uygunluğuyla bilinen Teun A. van Dijk'ın eleştirel söylem analizi yöntemiyle incelenmiştir.

Filmlerin künyeleri ve kısaca konuları şu şekildedir:

Filmin Adı	Babam Askerde
Yönetmeni	Handan İpekçi
Yapım Yılı	1995
Yapımcı	Handan İpekçi /Yeni Yapım Film Ltd.
Senaryo	Handan İpekçi
Oyuncular	Gülnehal Yazıcı, Ceylan Öcal, Yunus Gencer, Zuhâl Gencer, Ali Sürmeli, Murat Daltaban, Yurdan

	Edgü, Yasemin Alkaya, Mehmet Atak, Tanju Tuncel, Haluk Kurdoğlu, Füsün Demirel, Nurettin Şen, Selçuk Uluergüven, İsmail Hakkı Şen
Müzik	A.Sinan Hatipoğlu
Sanat Yönetmeni	Ayşe Akıllıoğlu
Görüntü Yönetmeni	Tevfik Şenol
Kaynak: IMDB	

Handan İpekçi'nin ilk uzun metraj filmi olan *Babam Askerde*, normal şartlar altında bir araya gelmeleri pek mümkün olmayan üç ayrı toplumsal sınıftan olan üç ayrı çocuğun 12 Eylül askeri darbesinden sonra bir araya gelmelerini ve babalarının tutuklanması sonucu baba sevgisinden yoksun kalarak çektikleri acıları anlatmaktadır.

Anne babası doktor olan Ekin, herkes tarafından sevilen, mutlu bir çocuktur. Adı siyasi olaylara karışan ve tehlikede olduğunu düşünen babası bir süre gizlenerek ortalıkta görünmemeye karar verir. Ekin'e babasının askere gideceği söylenir, ancak kaçacağı akşam polisler evi basıp gözaltına alır. Çocuklardan ikincisi Pelin, varlıklı bir ailenin çocuğudur. Aristokrat bir anneye geçmişte siyasete karışmış ancak evlenip zengin bir işadamı olmuş bir babanın kızıdır. Eşinin kendisi yerine ülkenin durumuyla ilgilenmesine ve ihmal edilmiş olmaya dayanamayan Pelinin annesi kocasını ihbar eder. Bu ihbar üzerine Pelin'in babası tutuklanır. Diğer çocuk, kendinden büyük üç kardeşi, dedesi, dedesinin babası ve her ikisi de işçi olan anne babasıyla bir gecekonduda yaşayan Cengiz'dir. Babası gündüz, annesi gece vardiyasında çalışmakta ve diğer iki çocuğa göre çok daha zor şartlar altında yaşamaktadır. Cengiz'in her ikisi de sendikalı olan anne babası polis baskısıyla gözaltına alınarak götürülür. O güne kadar birbirinden tamamen farklı sosyal çevrelerde kendilerince mutlu bir yaşam süren bu üç çocuğun yolu hapishanenin görüş günlerinde tutukevinin bekleme salonunda kesişir.

Çok sayıda festivalde gösterimi yapılan *Babam Askerde*; 7. Uluslararası Ankara Film Festivali'nde Umut Veren Yeni Yönetmen ve Umut Veren Yeni Senaryo Yazarı ödülleri, Sinema Yazarları Derneği 1995 yılı En İyi Senaryo ve En İyi Yardımcı Kadın Oyuncu ödülleri ve Kültür Bakanlığı 1995 yılı Başarı Ödülü almıştır.

Filmin Adı	Gülün Bittiği Yer
Yönetmeni	İsmail Güneş
Yapım Yılı	1999
Yapımcı	Mustafa Güneş, Abdurrahman Çapar / Mavi Film
Senaryo	Ömer Lütfi Mete, İsmail Güneş
Oyuncular	Cüneyt Arkin, Tolga Tibet, Yağmur Kaşifoğlu, Mümtaz Sevinç, Bülent Bilgiç, Deniz Oral, Bora Sivri, Haldun Boysan, Ayşen Tekin
Müzik	Haluk Levent
Sanat Yönetmeni	Ayhan Özçelik
Görüntü Yönetmeni	Mehmet Gün
Kaynak: IMDB	

Gülün Bittiği Yer, genel anlamda 12 Eylül darbesinin en karanlık yüzünü, darbe sürecinde yapılan işkenceleri ve uygulanan baskıyı anlatmaktadır. Filmde, siyasi olaylara karışan ancak suçlu olmadığı halde gözaltına alınarak günlerce işkenceye maruz tutulan, gerçekler anlaşılıp suçlu olmadığı ortaya çıktıktan sonra serbest bırakılan bir gencin yaşadığı dram yansıtılır.

12 Eylül döneminde gözaltına alınıp günlerce işkence edilerek sorgulanmış olan İhsan, suçlu olmadığı anlaşılardan sonra trenle evine dönmektedir. Gördüğü işkencelerin etkisinden kurtulamayan ve sürekli kâbus dolu sayıklamalar geçiren İhsan'ın

trendeki yolculuğu sırasında”flashback - geri-dönüş”ler aracılığıyla nişanlıyla tanıştığı günden itibaren serbest bırakıldığı güne kadarki yaşadıkları ve gördüğü işkenceler anlatılmaktadır. İhsan, işkence sırasında kendine ait her şeyi hatta erkeklğini bile kaybettiğini düşündüğünden nişanlısına ve ailesine dönmekten korkmaktadır. Tren yolculuğunda tanıştığı, oğlu da işkencede ölen savcının kendisine yardım etme teklifini geri çevirir. İhsan’ı ve yaşadıklarını oğluna benzeten savcı, yolculuk boyunca onun neler yaşadığını anlamaya çalışır. İhsan, kendisine yardım etmek isteyen savcı aracılığıyla nişanlısına haber göndermekle yetinir. Ancak savcı, ona yardım etme konusunda karardır ve bunun için elinden geleni yapar.

Gülün Bittiği Yer, 1999 yılında 1.Akdeniz Filmleri Festivali İnsan Hakları Özel Ödülü, 21. SİYAD Umut Veren Oyuncu Ödülü ve Mevlana Büyük Ödülü’ne layık görülmüştür.

Filmin Adı	Eve Dönüş
Yönetmeni	Ömer Uğur
Yapım Yılı	2006
Yapımcı	Hayri Aslan / Limon Yapım
Senaryo	Ömer Uğur
Oyuncular	Mehmet Ali Alabora, Sibel Kekilli, Altan Erkekli, Savaş Dinçel, Perihan Savaş, Erdal Tosun, Cengiz Küçükayvaz, Civan Canova, Yeşim Ceren Bozoğlu, Yavuz Bingöl, Sermiyan Midyat, Ahmet Mümtaz Taylan, Can Kolukısa
Müzik	Tamer Çıray
Sanat Yönetmeni	Veli Kahraman
Görüntü Yönetmeni	Mustafa Kuşçu
Kaynak: IMDB	

Eve Dönüş, 12 Eylül askeri darbesinde sıradan insanların neler yaşadığını, darbenin siyasetle ilgisi olmayan insanlar üzerindeki etkilerini ve darbe döneminin toplumsal yapısını gözler önüne serer. Apolitik bir fabrika işçisinin asılsız bir ihbar sonucu gözaltına alınıp 22 gün işkenceye maruz tutulduktan sonra serbest bırakılmasını ve sonrasında değişen yaşamını konu alır.

İkisi de fabrika işçisi olan Mustafa ile Esmâ 5 yıllık evlidir. Küçük kızları Elif'le yaşadıkları gecekondu kısıt kanaat geçinmeye çalışmaktadırlar. Mutlu yuvalarının en büyük sorunu eve aldıkları renkli televizyonun taksiti ve evden çıkmalarını isteyen ev sahibidir. Televizyonun taksitini bir an önce bitirmek için ek vardiya çalışan karı koca neredeyse birbirini göremeyecek kadar yoğun çalışmaktadır. Ailece bir arada geçirecekleri bir günün sabahında askeri darbe olduğunu öğrenirler. Takip eden günlerden birinde gece yarısı evi basan polis siyasetle hiçbir ilgisi olmayan Mustafa'yı gözaltına alır. Şehmuz kod adlı bir örgüt üyesi olduğu sanılan Mustafa'ya, suçunu itiraf etmesi için 22 gün boyunca akıl almaz işkenceler yapılır. Gerçek Şehmuz'un polisle girdiği bir çatışmada öldürülmesinden sonra serbest bırakılan Mustafa için yaşama ait her şey değişmiştir. Benliksiz, korkak, yalnız, bitik bir haldedir. Kendisini ev sahibinin örgüt üyesi diye ihbar ettiğini öğrenir. Artık hastalıklı bir psikolojiyle içinden çıkılması zor bir yaşamın kolları arasındadır.

Bir insanlık ayıbı olan işkenceyi bütün çıplaklığıyla gözler önüne seren *Eve Dönüş*; 43. Altın Portakal Film Festivali'nde En İyi Kadın Oyuncu ve En İyi Yardımcı Erkek Oyuncu ödülleri, 12. Sadri Alışık Sinema ve Tiyatro Oyuncu Ödülleri'nde En İyi Yardımcı Erkek Oyuncu Ödülü ve 12. Nürnberg Türkiye Almanya Film Festivali'nde Halk Jürisi Ödülü almıştır.

Filmin Adı	Ankara Yazı Veda Mektubu
Yönetmeni	Kemal Uzun
Yapım Yılı	2016
Yapımcı	Galip Güner, Elin Ecealp

Senaryo	Deniz Aydenk
Oyuncular	Gürkan Uygun, İpek Tuzcuoğlu, Münir Can Cindoruk, Sefa Zengin, Ümit Acar, Tuncer Salman, Burçin Abdullah, Cem Atik, Can Beslen, Gizem Denizci
Müzik	-
Sanat Yönetmeni	Burhan Türk, Uğur Oktan
Görüntü Yönetmeni	Bülent Terzioğlu
Kaynak: IMDB	

Ankara Yazı Veda Mektubu, 12 Eylül cuntası tarafından idam edilen ilk ülkücü genç Mustafa Pehlivanoglu'nun idamını konu almaktadır.

Ankara'da çoğunlukla solcuların gittiği bir kahvehane 10 Ağustos 1978 günü kimliği belirsiz kişiler tarafından silahla taranır. Kayıtlara, "Balgat Katliamı" olarak geçen bu olaydan sonra, polis olayla bağlantısı olduğundan şüphelendiği pek çok ülkücü genci gözaltına alır. Ahmet ve Zeynep Pehlivanoglu'nun 20 yaşındaki oğlu Mustafa da bu olayın faili olarak yakalanıp gözaltına alınanlar arasındadır. Emniyette dayanılmaz boyuttaki işkencelerle yapılan sorgusunda ilgisi olmayan suçü üstlenmemekte direnir. Ancak çok sevdiği nişanlısıyla tehdit edilince direnci kırılır ve kendisine isnat edilen her şeyi kabullenir. Mahkemeye çıktığında ifadesinin işkence zoruyla alındığını ve ısrarla suçsuz olduğunu savunur. Aynı dönemde yargılanan solcu bir mahkûm hakkında idam cezası verilmiş olması dolayısıyla dengeyi sağlamak üzere Mustafa'ya da idam cezası verilir. Mustafa'nın gözaltına alınmasının hemen sonrasında annesi ile babası hukuki mücadele başlatmıştır. Ne var ki bir sonuç almaları pek mümkün görünmez. Mustafa ve arkadaşlarının kahvehane saldırısında kullandıkları iddia edilen silahlar başka bir örgüte ait bir hücre evinde yakalansa da idam kararından geri dönülmez. Bunun üzerine Mustafa bir arkadaşıyla beraber hapis-haneden kaçır. Yurt dışına çıkmak üzereyken nişanlısıyla vedalaşmak

isteyen Mustafa, nişanlısının kardeşi tarafından ihbar edilerek yakalattır. Bu arada 12 Eylül askeri darbesi gerçekleşmiştir. Darbenin gerçekleşmesinden kısa bir süre sonra cezaevine oğullarını ziyarete giden Ahmet ve Zeynep Pehlivanoglu'na, oğulları Mustafa'ya ait özel eşyalar verilerek 3 gün önce idam edildiği haberi verilir.

Film, 13. Uluslararası Kar Film Festivali'nde, Darbe Konulu En İyi Türk Filmi ve En İyi Kadın Oyuncu ödülleri almıştır.

12 Eylül Darbe Döneminin Siyasi ve Toplumsal Yapısının Sinemadaki Sunumu

12 Eylül askeri darbesi demokrasi, hukuk ve insan haklarının bariz şekilde ihlal edilmesiyle anılan, gözaltı ve tutukluluk esnasında uygulanan işkencelerin, infaz edilen idam kararlarının ve şüpheli yüzlerce ölümün söz konusu olduğu, insanî haklar bakımından yarattığı maliyetlerle sorgulanan bir darbedir. Ne var ki, darbe sürecinde yaşanan demokrasi, hukuk ve insan hakları ihlalleri, darbecilerin çıkardığı yasalarla meşru zemine oturtulmuş bu yüzden uzun yıllar boyunca etkileri devam etmiştir.

Darbe sonrasında 1 milyon 683 bin kişi fişlenmiş, 650 bin kişi gözaltına alınmıştır. Açılan 210 bin davada 230 bin kişi yargılanmış, toplam 644 cezaevinde 52 bin hükümlü – tutuklu (1990 yılına kadar) kalmıştır. Toplamda 517 kişiye idam cezası verilmiş bunlardan 50'si asılarak infaz gerçekleştirilmiştir. 71 bin kişi TCK'nin 141, 142 ve 163. Maddelerinden, 98 bin 404 kişi örgüt üyesi olmak suçundan yargılanmış, 21 bin 764 kişi hüküm giymiştir. Siyasi parti ve sendikalar başta olmak üzere birçok sivil toplum kuruluşu kapatılmış, 23 bin 677 derneğin faaliyeti durdurulmuştur. Sakıncalı olduğu için 30 bin kişi işten atılmış, 14 bin kişi vatandaşlıktan çıkarılmış, 30 bin kişi ise siyasi mülteci olarak yurtdışına gitmek zorunda kalmıştır. 300 kişinin kuşkulu şekilde, 171 kişinin işkenceden öldüğü belgelenmiştir. Cezaevlerinde toplam 299 kişi yaşamını yitirmiş, 144 kişi kuşkulu şekilde, 14 kişi açlık

grevinde ölmüştür. 16 kişi kaçarken vurulmuş, 95 kişi çatışmada ölmüştür. Bunların dışında 73 kişiye doğal ölüm raporu verilmiş, 43 kişinin intihar ettiği bildirilmiştir¹ *.

Çalışmada incelenmek üzere seçilen filmlerden *Eve Dönüş* ve *Gülün Bittiği Yer*, 12 Eylül askeri darbesinin gerçekleşmesinden sonra hukukun ve insan haklarının hiçe sayıldığı sorgulamalar, işkenceler, gözaltılar, tutuklamalar ve korkunç cezaevi koşullarının ön plana çıkarıldığı, ana karakteri bizzat söz konusu durumlarla karşı karşıya kalmış olan filmlerdir. *Babam Askerde* ve *Ankara Yazı Veda Mektubu* ise ağırlıklı olarak yakınları cezaevinde olan insanların çektiği sıkıntıları ve yaşadıklarını merkeze alarak darbenin sonrasındaki gözaltı koşullarını, cezaevi süreçlerini ve cezaların infaz biçimini çocuklar ve anne babalar üzerinden anlatan filmlerdir.

Eve Dönüş ve *Ankara Yazı Veda Mektubu*, darbeden önceki süreçte başlayıp darbeden hemen sonraki kısa bir zaman dilimini de kapsayacak şekilde sonlanır. Bu anlamda her iki film de darbe sürecinin başlattığı yeni siyasi ve toplumsal yapının oluşmaya başlamasıyla ilgili ipuçları verir. Ancak her ikisi de yeterli bilgi aktarmaktan ve sürecin uzun süreli devamı hakkında, siyasi ya da toplumsal sonuçlarıyla ilgili tatmin edici fikir vermekten yoksundur. *Babam Askerde* ve *Gülün Bittiği Yer* ise darbe sürecini ele alan filmler olarak darbenin gerçekleşmesinden sonra başlayıp kısa bir zaman dilimini kapsayacak şekilde sona erer. Dolayısıyla diğer iki film gibi uzun vadede nelerin değişip değişmediğini ortaya koyacak biçimde, darbenin tesis ettiği siyasi ve toplumsal yapı hakkında bilgi verebilmeleri söz konusu değildir. Seçilen 4 filmle önemli bir diğer nokta da filmlerin temsil ettiği siyasi eğilimlerdir: *Eve Dönüş* ve *Babam Askerde* filmleri darbenin sol kökenli kahramanlara yaşattıklarını ele alırken *Ankara Yazı Veda Mektubu* ve *Gülün Bittiği Yer* –bu filmde çok belirgin şekilde ortaya koyulmasa da– filmleri

¹ **Mülkiyeliler Birliği E-Bülten Özel Sayı**, “12 Eylül Dosyası”, “12 Eylül 1980: Türkiye Tarihinde Kara Bir Dönemin Başlangıcı”, 2009, s.5.

* Bu bilgiler, TBMM 1990 yılı açılışında Adalet Bakanlığı raporunda sunulmuş olup TBMM arşivlerinde yer almaktadır. Ayrıca bilgilerin detaylı haline 2012 yılında yayınlanan 24. Dönem TBMM *Ülkemizde Demokrasiye Müdahale Eden Tüm Darbe ve Muhtıralar ile Demokrasiyi İşlevsiz Kılan Diğer Bütün Girişim ve Süreçlerin Tüm Boyutları ile Araştırılarak Alınması Gereken Önlemlerin Belirlenmesi Amacıyla Kurulan Meclis Araştırması Komisyonu Raporu*ndan ulaşılabilir.

ise sağcı, ülkücü kahramanların darbe sürecindeki durumunu anlatmaktadır.

12 Eylül 1980 sabahı, Türk Silahlı Kuvvetleri bünyesindeki emir komuta zinciri içinde askeri hiyerarşi söz konusu olacak şekilde gerçekleştirilen ve “Bayrak Harekâtı” adı verilen askeri müdahale, siyasi düşünce (solcu-sağcı/ülkücü hatta apolitik) ayrımı yapmaksızın toplumun tamamını kapsamıştır. Darbeyi gerçekleştiren Milli Güvenlik Konseyi’nin yayınladığı bildirimlerle öncelikli olarak güvenlik ve kamu düzenine yönelik önlem ve kararlar açıklanmıştır. Sıkıyönetim komutanlıklarına atamalar yapılarak, bunlara durumun gerektirdiği her türlü önlemi alma yetkisi verilmiş, vatandaşlara da emirlere uyma zorunluluğu getirilmiştir. Ülkeden çıkışlar kısıtlanmış; tüm siyasi partilerin ve derneklerin (Türk Hava Kurumu, Çocuk Esirgeme Kurumu ve Kızılay hariç) yanı sıra, Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu ve Milliyetçi İşçi Sendikaları Konfederasyonu (Türk-İş’e bağlı sendikalar hariç) gibi sendikaların faaliyetleri durdurulmuştur. Emniyet Genel Müdürlüğü pasifleştirilerek Jandarma Genel Komutanlığı’nın emrine verilmiş, her türlü grev ve lokavtlar ertelenmiştir. Alınan bir kararla Sıkıyönetim Askeri Mahkemeleri kurulmuş, bu mahkemelere atama yapma ve görevden alma yetkisi Milli Güvenlik Konseyi’ne verilmiştir. Gözaltı süresi ilk önce 15 günden 30 güne sonradan da 90 güne çıkarılmıştır². Bu durum, toplumsal anlamda telafisi mümkün olmayan çok büyük mağduriyetlerin yaşanmasına sebep olmuştur. Çalışma kapsamında incelenen filmlerin genel olarak ele aldığı konular da bir anlamda, darbe sonrasında uygulanan bu kararların yol açtığı mağduriyetleri yansıtmaktadır.

Filmlerin tamamı 12 Eylül darbesinin en belirgin özelliklerinden olan hukuk ve insan hakları ihlalleri ile işkence çerçevesinde şekillenen darbeye ait en karanlık yüzü ortaya koymaktadır. Dört filmde de işkence ve insan hakları ihlali önemli bir unsur olarak yer almakla birlikte, *Eve Dönüş* ve *Gülün Bittiği Yer*’de bu unsurlar filmin ana konusunu oluşturmaktadır. Bu iki filmin önemli ortak özelliklerinden biri de ikisinin kahramanının da suçlu olmadığı halde gözaltına alınıp

---

² Bülent Tanör, “Siyasal Tarih (1980-1995) 12 Eylül Rejimi (1980-1983)”, Ed: Sina Akşin, **Türkiye Tarihi 5: Bugünkü Türkiye 1980-1995**, Cem Yayınevi, İstanbul, 2000, s. 29-30.

uzun süre işkence gördükten sonra suçsuzluğu anlaşılacak serbest bırakılmış olmalarıdır. Uğradıkları haksızlık, gördükleri o kadar işkence ve kötü muamele karşısında yapabilecekleri hiçbir şey yoktur. Çünkü ülkede hukuk askıya alınmışçasına keyfileştirilmiş, sadece devlet erki ve onu temsil eden kişilerce kullanılan bir araca dönüşmüştür.

Darbenin gerçekleşmesinden sonra söz konusu olan tutuklamaların ardından yapılan sorgulamalar esnasında ve hapishanelerde işkence yaygın ve gayet rahat bir şekilde uygulanmıştır. Bu süreçte, Uluslararası Af Örgütü yaygın işkence uygulamalarına ve bunların yol açtığı sonuçlara sık sık dikkat çekerek gündeme getirmiştir³.

12 Eylül askeri müdahalesi ilk andan itibaren demokrasinin, hukukun ve insan haklarının çerçevesini daraltıp kontrol altında tutacak nitelikte karar ve uygulamalar ortaya koymuştur. Darbe rejimi ile kamu özgürlükleri ve temel haklar önemli ölçüde kısıtlanmış, basına sansür getirilmiş, temel insan hakkı olan yaşama hakkı ve kişi dokunulmazlığı ciddi biçimde ihlal edilmiştir. 1964'ten itibaren normal şartlarda (1971-1973 aralığı dışında) uygulamadan düşmüş olan idam cezaları yeniden uygulanmaya başlamış, yargısız infazlar ve işkenceler yaygınlaşmıştır. Kişi güvenliği ortadan kalkmıştır. Hak arama özgürlüğü ve adil yargılanma ilkelerinden uzaklaşmış, hak ihlalleri yaptırılmaz kalmıştır. Sıkıyönetim komutanlıklarının kararlarıyla yargılanmaksızın on binin üzerinde kamu personelinin görevine son verilmiştir. Vatandaşlığın kaybettirilmesinin önü açılarak yurt dışına kaçmak zorunda kalan pek çok kişi vatandaşlık haklarını ve ülkedeki mal varlıklarını kaybetmek durumunda bırakılmıştır⁴.

İncelenen filmlerin kahramanları, darbe sonrasında alınan kararlar doğrultusunda 12 Eylül askeri müdahalesinin beraberinde getirdiği her türlü olumsuz uygulamaya maruz kalmış kişilerdir. Hepsi ölümcül işkenceler görmüş, kişi hakları ve dokunulmazlıkları ihlal edilmiş, hak arama özgürlükleri ellerinden alınmış, adil yargılanmaları söz konusu olmayan kişilerdir. *Eve Dönüş*'te, Mustafa'nın serbest

³ Erik Jan Zürcher, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000, s.408.

⁴ Bülent Tanör, "Siyasal Tarih (1980-1995) 12 Eylül Rejimi (1980-1983)", Ed: Sina Akşin, **Türkiye Tarihi 5: Bugünkü Türkiye 1980-1995**, Cem Yayınevi, İstanbul, 2000, s. 35.

birakılmasından önce yapılan yanlışlık konusunda şikâyetçi olmaması için polis amiri tarafından tehdit edilmesi; *Gülün Bittiği Yer*'de İhsan'ın gördüğü işkencelerde hem psikolojik hem de fiziksel (erkekliliğini) sağlığını yitirmesi; *Ankara Yazı Veda Mektubu*'nda Mustafa'nın yargılanmasındaki adaletsizlik ve idam cezasının yeniden uygulanmaya başlanıp infaz edilmesi; *Babam Askerde* filminde Ekin'in babasının her şeyi göze alıp kaçmayı düşünmesi gibi pek çok örnek darbe sonrasında temel insani haklar bakımından ortaya çıkan olumsuz şartların göstergesi niteliğindedir.

Filmlerin hiçbiri darbe öncesinin toplumsal yaşamıyla ya da darbeyi hazırlayan anarşi ve şiddet olaylarıyla ilgili bilgi vermemektedir. *Eve Dönüş*'ün bu doğrultuda pekte yeterli olmayan bir iki sahnesi dışında, incelenen filmlerin genel anlamda ülkeyi 12 Eylül askeri darbesine götüren siyasal ve ekonomik olaylara değinmediklerini, darbenin nedenleri üzerinde durmadıklarını söylemek mümkündür. Bu bağlamda odaklanılan temel nokta, darbenin birey ve toplum üzerindeki etkileri ve sebep olduğu dönüşümdür. Söz konusu dönüşüm de kapsamlı bir şekilde yansıtılmamış, daha çok hukuk ve insan hakları ihlalleri, işkence, baskı, korku gibi darbenin kısa vadedeki sonuçlarına değinilmiştir.

12 Eylül askeri darbesi, 70'li yılların sonlarına doğru ülkede ciddi boyutta tırmanışa geçen siyasî çatışmalar ve endişe verici ekonomik sorunlara çözüm bulamayan siyaset kurumuna yönelik gerçekleştirilmiş olması dolayısıyla halkın direnişiyle karşılaşmamıştır. Meclisin etkin çalışmaması, her geçen gün kötüye giden ekonomi, artan terör olayları, yaygınlaşan işsizlik, kıtlık ve benzeri toplumsal sorunların olumsuz etkilerinin uzun süre hissedilmesi sonrasında söz konusu olan darbe, bir anlamda toplumun büyük bir kesimi tarafından benimsenip kabullenilmiştir. Bu durum, filmlerde çoğunlukla devlet otoritesini ve gücünü temsil eden, hissettiren ve darbe aktörlerinin söylemlerine benzer söylemler ortaya koyan kişiler aracılığıyla yansıtılmıştır. *Gülün Bittiği Yer* filminde, sık sık tekrarladığı, "İbreti âlem olsun diye sallandırıcaksın bunlardan bir iki tane" cümlesiyle trendeki otoriteyi ve gücü temsil eden kompartıman görevlisi; *Eve Dönüş* filminde, Kenan Evren'in konuşmasını TV'den dinleyip işkence olmadığına dair Esmâ'yı ikna eden devletin sesi niteliğindeki Kore Gazisi

baba; *Babam Askerde* filminde Ekin'in babasının gözaltına alınmasını kapı deliğinden görüp, korku ve endişeyle duyarsız kalan, eve ziyarete gitmekten çekinen komşuları⁵; *Ankara Yazı Veda Mektubu*'nda verilen idam kararına ve tüm yaşananlara rağmen devlete yönelik güvenini kaybetmeyen Mustafa'nın babası bu doğrultudaki birer örnek niteliğindedir.

Darbeciler gerek darbe sürecinde gerekse sonrasında genel anlamda devleti yücelten ve kutsal olarak yansıtan bir yaklaşım sergilemişlerdir. Halkın da aynı doğrultuda bir bakış açısına sahip olması için çeşitli yaptırımlar ve düzenlemeler aracılığıyla özel gayret sarf edilmiştir. Devlet otoritesinin kamu düzenini yeniden tesis edeceği ve sürdüreceği düşüncesi, darbecilerin ortaya koyduğu birçok uygulamanın temel hareket noktasını oluşturmuştur. Bu yüzden yaşamın her alanında, her yerde devlet otoritesinin ve gücünün hissedilmesine büyük önem verilmiş, bunun için çoğu zaman ceza, baskı, sindirme, şiddet gibi yöntemlerin kullanılmasına dahi başvurulmuştur. İncelenen filmlerde 12 Eylül darbe döneminin siyasi ve toplumsal yapısının en belirgin özelliklerinden biri olarak yansıtılan devletin varlığı, otoritesi ve haklılığı çeşitli yollarla sık sık hissettirilmiştir. *Babam Askerde* filminde işkenceye şahit olan küçük Cengiz'in gördüklerini hatırlamasına sebep olduğu için varlığından korktuğu otoriteyi temsil eden üniformalı postacı; *Eve Dönüş*'te işkence esnasında çalınan marşlar ve televizyonda Kenan Evren'in sık sık bildiri okuyup konuşma yaparken gösterilmesi; *Gülün Bittiği Yer* filminde trendeki askerler, mahkûmlar ve kondüktör; *Ankara Yazı Veda Mektubu*'nda askerler, komutanlar ve askeri savcılar filmlerde devlet otoritesini yansıtan onlarca örnekten sadece birkaçıdır.

12 Eylül darbesi, ülkede belirgin bir korku kültürünün yerleşmesine de sebep olmuştur. Toplumun tüm kesimlerinin darbeden olumsuz etkilenmesi, gözaltı ve tutuklamalarda uygulanan işkence ve şiddet, hukukun ihlal edilmesi, insan hak ve özgürlüklerinin hiçe sayılması, düzenin sağlanması adına yaratılan kaos ortamı gibi birçok se-

---

⁵ Ahsen Deniz Morva. (2008). **Melankolinin 12 Eylül Filmlerinde İnşası**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2008, s182.

bep insanların bariz bir korku altında yaşaması sonucunu doğurmuştur. Bu toplumsal psikoloji *Ankara Yazı Veda Mektubu*'nda Mustafa'nın gözüne alınmasından sonra mahallelinin korkudan Mustafa'nın babası Ahmet'in selamını bile almayacak kadar iletişimi kesmesiyle anlatılmıştır. *Eve Dönüş* filminde serbest bırakılan Mustafa'nın suçlu psikolojisiyle topluma uyum sağlama konusunda yaşadığı sorunlar üzerinden aktarılmıştır. Bu anlamda en yoğun söylemin yer aldığı film *Babam Askerde* filmidir. Filmde, 12 Eylül baskısı işçi ve sendika temsilcisi iki alt ve orta sınıf aile üzerinden ve kişisel bir ilişkideki çatışma nedeniyle zengin bir ailenin üzerinden verilir. Bu filmde özellikle Ekin'in oturduğu apartman komşularının korkaklığı, bilgi almak için çocuğa soru sormaları; bir başka komşunun karısından gizli Ekin'in annesine ziyarete gelmesi, Ekin'in bir arkadaşının annesinin kızını artık Ekin ile oynamaya göndermemesi toplumda yaşanan korkunun göstergesidir. 12 Eylül sonrası bir yanda direnen, muhalefet eden herkes tutuklanırken, dışarıda kalanlara da iki nedenden dolayı baskı uygulanmıştır. Birincisi yapılanlar karşısında sessiz kalmaları için, ikincisi aynı şeyi yaparlarsa onların da başına her an her şeyin gelebileceği korkusunu yaymak için. Filmde korku kültürünün yayılması delikten bakan komşular, artık arkadaş olmalarına izin verilmeyen çocuklar, eşlerini nasilsınız bile demeye göndermeyen kişiler üzerinden verilmiştir⁶.

Sonuç

Niteliği, türü, boyutu ne olursa olsun tüm darbelerin toplumda son derece ciddi travmalara sebep olduğu, derin yaralar açtığı tartışmasız bir gerçektir. Böylesine önemli bir konuda olması gereken hassasiyeti ortaya koymaya gayret eden Türk sineması, etkileri bakımından daha önceki darbe ve askeri müdahalelerden ayrılan 12 Eylül askeri müdahalesine ayrı bir önem vermiştir. Bu doğrultuda çekilen filmlerden 4 tanesinin incelenmesi sonucunda 12 Eylül darbesinin sebep olduğu toplumsal travmanın farklı özellikteki karakterler üzerinden, farklı yönleriyle ele alındığı tespit edilmiştir. Filmlerin bazıları, 12 Eylül askeri darbe döneminde yaşanan olayları, gerçeklikle temsil etmek yerine yeniden kurgulamış, bazıları da yaşanmış gerçek olaylara dayandırarak bir tür belgesel gerçekçilik ortaya koymuştur.

---

⁶ Ahsen Deniz Morva. a.g.e., s.196.

İncelenen filmler karışıklık, masumiyet, hukuksuzluk ve işkencenin öne çıkarıldığı bir anlatı içermektedir. Yeniden kurgulamaya dayalı bu durum, o dönemde söz konusu olan siyasi ve toplumsal yapının sadece filmlerin anlatısında ortaya koyulan boyutunu ön plana çıkarmış, dolayısıyla döneme ait siyasi ve toplumsal yapının sınırlı bir çerçevede sunumunun söz konusu olması sonucunu doğurmuştur.

Filmlerde işkence, hukuk ve insan hakları ihlalleri, devlet otoritesini sağlamaya yönelik baskı ve fiziki şiddet, yargulamalar ve cezalar, ceza infazları ve bunlara benzer uygulamalar sonucunda 12 Eylül'ün toplumu nasıl dönüştürdüğü ortaya koyulmaya çalışılmıştır.

Birey karşısında devleti yücelten, demokrasiyi, hukuku, kişisel hak ve özgürlükleri olabildiğince kısıtlayan askerî rejim, 12 Eylül 1980'den itibaren başlattığı uygulamaların zaman içinde kurumsallaşmasını ve yasal bir çerçeveye oturmasını sağlamıştır. Bu durum da askeri müdahalenin halkın bir kesimi tarafından meşru görülmesi sonucunu doğurmuştur. İncelenen filmlerde çeşitli konuşmalar, eylemler ve durumlar aracılığıyla bu durumun yansıtıldığı da tespit edilmiştir.

Kaynaklar

Mülkiyeliler Birliği E-Bülten Özel Sayı, “12 Eylül Dosyası”, 2009-1.

Morva, Ahsen Deniz, **Melankolinin 12 Eylül Filmlerinde İnşası**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2008.

Tanör, Bülent, “Siyasal Tarih (1980-1995) 12 Eylül Rejimi (1980-1983)”, Ed: Sina Akşin, **Türkiye Tarihi 5: Bugünkü Türkiye 1980-1995**, s. 23-157. Cem Yayınevi, İstanbul, 2000.

Zürcher, Erik Jan, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000.

Filmler:

Ankara Yazı Veda Mektubu

http://www.imdb.com/title/tt5632478/fullcredits?ref_=tt_ov_st_sm
(Erişim: 22.02.2018)

Babam Askerde

http://www.imdb.com/title/tt0112430/?ref_=fn_al_tt_1 (Erişim:
22.02.2018)

Eve Dönüş

http://www.imdb.com/title/tt0845452/?ref_=rvi_tt (Erişim:
22.02.2018)

Gülün Bittiği Yer

http://www.imdb.com/title/tt0482359/fullcredits?ref_=tt_ov_st_sm
(Erişim: 22.02.2018)

12 EYLÜL 1980 ASKERİ MÜDAHALESİNİN HABER METİNLERİNE YANSIMASI: YAZILI BASIN ÜZERİNE BİR İNCELEME

Susin GÖREN KEKEÇ* - Raci TAŞCIOĞLU**

ÖZET

12 Eylül 1980 askeri müdahalesi siyasal mekanizmaları etkileyen bir müdahale olmanın ötesinde toplumsal yapıyı da içine alan bu bağlamda sosyolojik ve psikolojik etkileri olan travmatik bir süreçtir. Bu travmatik ruh hali dönemin basını da etkilemiştir. Demokratik sistemlerde medya, siyasal iktidarları ve mekanizmaları denetlemekte, kamuoyunu yönlendirebilmekte ve değiştirebilmektedir. Dönemin iktidarı, medyanın bu gücüne atfen basını kontrol altına almaya çalışmıştır. İktidarın medyaya diğer bir ifadeyle basına getirdiği bu kısıtlama siyaset dünyası için medyanın ne kadar önemli olduğunu göstermektedir.

Medya ve siyaset ilişkisinden hareketle, bu çalışma müdahalenin ilk 5 gününde Türk yazılı basının da konuyla ilgili haber metinlerinin dilsel ve görsel unsurlar olarak nasıl kurgulanarak okura sunulduğu, medyanın kamuoyunu nasıl etkilediği ve Türk yazılı basının ideolojik tutumunun bu metinlerin kurgulanmasında ne kadar etkili olduğunun belirlenmesi amaçlanmaktadır. Dönemin iktidarı üzerinde basının konuyla ilgili nasıl bir baskı oluşturduğunu ortaya koymak da diğer bir amaçtır. Çalışma, sayfalarında konuya yer veren yaygın yazılı basında yer alan gazete evreninden yayın politikaları ve ideolojilerine göre *Cumhuriyet*, *Hürriyet* ve *Türkiye* örneklerinde nitel içerik analizi yöntemiyle incelenmiştir. Gazetelerin konuyu yayın politikaları ve ideolojik yapılarından çok basına getirilen sansür bağlamında haberleştiği ve kamuoyunu bu yönde etkiledikleri tespit edilmiştir. Ayrıca

---

* Uzman, Şırnak Üniversitesi, gorenkekeci2004@gmail.com

** Doç.Dr., Atatürk Üniversitesi, tascio@atauni.edu.tr

basının dönemin iktidar üzerinde bir baskı unsuru diğer bir ifadeyle denetleme işlevini tam olarak yerine getiremediği tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: 12 Eylül 1980 askeri müdahalesi, Siyaset, Medya, Basın, Sansür

**REFLECTIONS OF THE SEPTEMBER 12, 1980 MILITARY
INTERVENTION TO NEWS TEXTS: A REVIEW OF THE
WRITTEN PRESS**

ABSTRACT

September 12, 1980 military intervention is a traumatic process that has sociological and psychological effects in this context, including social intervention beyond political intervention. This traumatic mood also affected the period's press. In democratic systems, the media can control and change the political powers and mechanisms, and can guide and change the public. The ruling government tried to control the media by putting this power on the media. This restriction of power to the media, in other words, shows how important the media is for the political world.

In the first 5 days of the intervention, this study aims to determine how news texts related to the topic are presented as linguistic and visual elements in the Turkish written press, how the media influences public opinion and how effective the ideological stance of the Turkish written press is in constructing these texts. It is another purpose to show how the press on the ruling power has put pressure on the issue. The study, which put in place the pages of newspaper publications located in the universe from the common policy of the written press and the Republican ideology, according to *Hurriyet* in Turkey and samples were analyzed by qualitative content analysis. It has been found out that the newspapers reported in the context of censorship, which is very pressured by the publishing policies and ideological constructions, and that public opinion affected them. In addition, it has been determined that the press period did not fully fulfill the supervisory function with a pressure element on the power in other words.

Key Words: Military intervention on September 12, 1980, Politics, Media, Turkish Press, Censorship

1. Giriş

Demokrasi, bir toplumun yapısına en uygun olan siyasal iktidarı ortaya çıkaran siyasal bir sistemdir. Böylece, toplumda şiddet ve siyasal iktidarın sahipliği tartışması ortadan kalmaktadır.¹ Bu tanımdan yola çıkıldığında demokrasi ile yönetilen Türkiye'nin siyasal sisteminde ve siyasal literatüründe 'askeri darbe' diğer bir ifadeyle 'askeri müdahale' kavramının olmaması gerekmektedir. Ancak ilginçtir ki bu kavram Türk siyasal hayatında en çok kullanılan kavramlardan biri olma özelliğini taşımaktadır. Ünsaldı da bu paradoksa dikkat çekmektedir. "Dünyanın başka hiçbir ülkesinde, Silahlı Kuvvetler demokratik düzene bu kadar bağlı, bu kadar saygılı, demokratik sistemin korunması ve kollanmasında bu kadar faal olmamıştır."²

Bu paradoks Türk siyasal sisteminde neredeyse her 10 yılda bir kendini hatırlatmıştır. Militarist kurullarla yönetim biçimi Türkiye'nin toplumsal belleğinde travmatik izleriyle durmaktadır.³ Nitekim 12 Eylül 1980 askeri müdahalesi de bunlardan biridir. Milli Güvenlik Konseyi'nin karar ve bildirimleriyle tek adamın başatlığında yönetilmeye başlanan ülkede, siyasal sistem yepyeni bir veçheye büründürülmüş, eskiye dair ne varsa bir anlamda siyasi yaşamdan yok edilmeye çalışılmıştır.⁴ Bu askeri müdahale ile dönemin Başbakanı Süleyman Demirel görevden alınmış, Türkiye Büyük Millet Meclisi lağvedilmiş, 1970 sonrasında değiştirilen 1961 Anayasasının hükmü ortadan kaldırılmıştır. Türk siyasal hayatında köklü değişikliklere neden olacak bir askeri vesayet dönemi başlamıştır. Yine bu dönemde siyasal partiler kapatılmış, siyasal parti liderleri askeri üslerde gözetim altında tutulmuş ve

¹ Emre Kongar, **Demokrasi ve Kültür**, Remzi Kitabevi, İstanbul.2007.s.14

² Levent Ünsaldı, **Türkiye'de Asker ve Siyaset**, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2008, s.235.

³ "Militarizm; etkin bir ordunun iç işleyişinin-üstlere koşulsuz itaat ve sadakat, disiplin, ödevin kutsallığı gibi değer ve kurallarının toplumsal, siyasal düzen ve düşünüşe, ilişkilere egemen kılınmasıdır". Ömer Laçiner, "Türk Militarizmi", **Birikim**, 2002. Sayı: 160-161, s.10.

⁴ Cengiz Sunay, **12 Eylül Dönemi Türk Siyasetinde Sivil-Asker İlişkileri (1980-1987)**, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Anabilim Dalı, 2009. s.5.

daha sonra yargılanmıştır.⁵ Oysaki demokratik sistemlerde siyasi lider ve partileri için karar mercii en nihayetinde millettir.⁶ Nitekim temsili demokrasilerde halk, seçtiği temsilcilerin aracılığıyla yönetime katılmaktadır. Devlet organları seçilen bu kişiler aracılığıyla kurulmakta ve seçilenler halkın sözcüleri olarak halkın ön gördüğü şekilde davranarak demokrasiye ne kadar bağlı olduklarını göstermektedirler. Demokrasinin özünü oluşturan özgür ve adil bir seçimdir⁷. Demokrasiyi diğer sistemlere göre nitelikli ve tercih edilebilir kılan da budur.

Türk siyasal hayatında demokrasiyi ve bu bağlamda siyasal mekanizmaların işleyişini kesintiye uğratan 12 Eylül 1980 askeri müdahalesi Türk basınına da etkilemiş bu alanda kırılmalara neden olmuştur. Basının sansürsüz haber yapma özgürlüğüne, kamuoyunun da haber alma hakkına belli kısıtlamalar getirilmiştir. Hiç kuşkusuz demokratik sistemlerde, medya son derece önemli toplumsal işlevlere sahiptir. Kamuoyuna haber verme yine kamuoyu adına denetim ve eleştiride bulunma bu işlevler arasındadır.⁸ Bir başka deyişle, medya kamuoyunu temsil etmektedir, onun adına siyasal sistemleri ve iktidarları denetleyebilmektedir. Ayrıca medya kamuoyunu yönlendirme, etkileme ve değiştirme gücüne sahiptir. 12 Eylül 1980 askeri müdahalesi sonrası

---

⁵ Lale Dündar, "12 Eylül 1980 Darbesinin Basına Etkileri", **Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi**, 2016, Sayı: 16 s.127.

⁶ "Demokratik toplumlarda siyasal iktidar yetkisini kullanacak kadroların belirlenmesi, iktidarın kaynağının toplumsallaştırılmış ve halka dayandırılmış olması dolayısıyla toplumu oluşturan bireylere tanınmış bir hak olarak ortaya çıkmaktadır. Hatırlatmakta yarar var ki, demokrasilerde topluma emretme ve toplumun uyacağı kararları alma yetkisi toplumun kendisine aittir. Buna egemenliğin halkta olması diyoruz. Bunun için egemenlik, yani en yüksek emretme gücü toplumda ayrıcalıklı kişi veya gruplarda değil bizzat toplumun kendisinde olduğuna göre kendi geleceğini yönlendirecek olan siyasal kararları alma ve toplumsal ilişkileri düzenleyecek kuralları koyma yetkisi toplumun üyelerine aittir. Bunu hayatta uygulama alanına sokacak, yaşanabilir kılacak olan siyasal kadroların belirlenmesi yetkisinin de toplum üyelerine ait olması gerekmektedir." Ayrıntılı bilgi için bakınız: Ahmet Dursun, **Siyaset Bilimi**, Beta Yayınları, İstanbul.2014. s.337.

⁷ Atiye Emiroğlu "Cumhuriyet Dönemi Darbelerin Türk Demokrasisi ve Çağdaşlaşmasına Etkileri Üzerine Bir İnceleme" **Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi**, 2016, Sayı: 15 s2.

⁸ Ali Murat Vural "Medyanın Kültürel Kalkınmayı Sağlama ve Eğitim İşlevi" **İstanbul Üniversitesi İletişim Dergisi**, 2012, Sayı: 10, s.105.

kurulan dönemin iktidarı, medyanın tüm bu özelliklerine atfen dönemin basınını kontrol altına almaya çalışmıştır. İktidarın medyaya getirdiği bu kısıtlama aslında medya ve siyasetin ne kadar iç içe olduğunu ve siyaset dünyası için medyanın ne kadar önemli olduğunu göstermektedir.⁹

Siyaset ve medya ilişkisi bağlamından hareketle bu çalışmada, 12 Eylül 1980 askeri müdahalesinde, basına uygulanan sansüre rağmen, özellikle darbe ilanının ilk 5 gününde, Türk yazılı basınında darbeye ilgili haber metinlerinin dilsel ve görsel unsurlar olarak nasıl ele alındığı ve okura nasıl sunulduğu ortaya konulmaktadır. Başka bir deyişle, askeri müdahale yaygın gazetelerdeki haber metinleri üzerinden okunmaya çalışılmaktadır. Çalışma kapsamında incelenecek olan yaygın gazetelerin ideolojik tutumunun bu metinlerin kurgulanmasında ne kadar etkili olduğunu belirlemek amaçlanmaktadır. Yine araştırma bu haber metinlerinin dönemin iktidarı üzerinde baskı oluşturup/ oluşturamadığının yanı sıra, gazetelerin o dönemde kamuoyu oluşturup/ oluşturamadığını görünür kılmak bağlamında önemli görülmektedir. Bu çerçevede çalışma, özellikle sayfalarında bu konuyu haber yapan yaygın yazılı basında yer alan gazete evreninden yayın politikaları ve ideolojilerine göre *Cumhuriyet*, *Hürriyet* ve *Türkiye* örneklemine nitel içerik analizi yöntemiyle incelenecektir. Üç aşamalı olarak hazırlanan çalışmanın birinci bölümünde 12 Eylül 1980 askeri müdahalesiyle ilgili bilgilere, ikinci bölümde Türk basının o dönemki durumuna değinilmiştir. Çalışmanın son bölümünde ise *Cumhuriyet*, *Hürriyet* ve *Türkiye* gazetelerinin yayın politikaları doğrultusunda 12 Eylül 1980 askeri müdahalesini nasıl ele aldıkları, nasıl bir kamuoyu oluşturdukları, dönemin iktidarı üzerinde nasıl bir yaptırım oluşturdukları nitel içerik analizi yöntemi kullanılarak incelenmiştir.

---

⁹ 1980’li yıllardan itibaren dünyada medyanın giderek her alt sektöre yayılan ve tekelleşen yapısına benzer şekilde Türkiye’de de yeni bir medya yapısı ortaya çıkmıştır. Türk medyası bu dönemde, 24 Ocak kararları ve hemen ardından gelen 12 Eylül darbesi ile ivme kazanan yeni hegemonya projesi ile birlikte yeniden şekillenmiş, “basın” dönemi yerini “medya”ya bırakmıştır. Ayrıntılı bilgi için bakınız: Gülseren Adaklı “Neoliberalizm ve Medya: Dünyada ve Türkiye’de Medya Endüstrisinin Dönüşümü”, *Mülkiye*, 2010 Cilt: 333, Sayı: 269, s.74

2. 12 Eylül 1980 Askeri Müdahalesi

Demokrasi ile yönetilen ve demokratik siyasal yapılara sahip bir devlet yapısında devlet mekanizmasının işleyişinde geçerli olan sivil kontrol biçimidir.”Sivil kontrol ile kastedilen, orduların profesyonellik sınırları içinde kalarak günlük siyasal sürecin, siyasal karar alımının dışında tutulmasıdır. Askerlerin sivil siyasetçileri karar ve eylemlerinde etkilemesi ve yönlendirmesi değil, siyasal otoritelerin orduyu kontrolü altında bulundurması, askerlerin alınan siyasal kararlara riayet etmesi, gerektiğinde kararların uygulanmasına yardımcı olmasını sağlamaktır.”¹⁰ Ancak Türkiye’de 12 Eylül 1980 Cuma günü bu tanımın çok dışında bir vaka yeniden vuku buldu. Silahlı Kuvvetler, Türkiye Cumhuriyeti’ne 27 Mayıs 1960 askeri müdahalesi ve 12 Mart 1971 Muhtırasıyla beraber 12 Eylül 1980 tarihinde emir-komuta zinciriyle üçüncü açık müdahalesini gerçekleştirdi.

Dönemin Genelkurmay Başkanı Kenan Evren radyo ve televizyondan yayınlanan mesajında siyasi partileri ve politikacıları sorumlu gördüğü toplumsal bölünmeler, anarşi-şiddet ve ekonomik çöküş hakkında detaylı bilgiler verdikten sonra şu sonuca varıyordu:

“Sevgili vatandaşlarım, işte bütün... nedenlerden dolayı, Türk Silahlı Kuvvetleri, ülkenin ve milletin bütünlüğü, milletin hak, hukuk ve hürriyetini korumak, can ve mal güvenliğini sağlayarak korkudan kurtarmak, refah ve mutluluğunu sağlamak, kanun ve nizam hakimiyetini, diğer bir deyimle devlet otoritesini tarafsız olarak yeniden tesis ve idame etmek gayesiyle devlet yönetimine el koymak zorunda kalmıştır.”¹¹ Görüldüğü üzere, Türk Silahlı Kuvvetleri, siyasal bir aktör rolü üstlenerek ülke yönetimine dahil olmuştur. Bunu da bozulan devlet otoritesini millet adına yeniden tesis etmek olarak ifade etmiştir. Oysa ki siyaset, ordunun görev ve sorumluluk tanımının çok uzağındadır ve tamamen farklı bir alana tekabül etmektedir.

---

¹⁰ Birsen Örs “Uluslaşma, Orduların Değişen Rolü ve Sivil Kontrol” **Atatürk Üniversitesi Atatürk Dergisi**, 2006, Cilt: 5, Sayı: 6, s. 66.

¹¹ Feroz Ahmad, **Modern Türkiye’nin Oluşumu**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2012, s. 214.

Taşcıoğlu'nun ifadesiyle, bu müdahaleyle demokrasi yeniden ke-sintiye uğramış ve hiçbir siyasal parti gözetilmeksizin Atatürk'ün kur-muş olduğu CHP de dahil olmak üzere bütün partiler kapatılmıştır. Bu süreçte dönemin önde gelen siyasal liderlerine ve kadrolarına si-yaset yasağı getirilmiş, bununla da yetinilmeyerek bu kişiler hapishane-lere atılmış ve haklarında sayısız dava açılmıştır.1983 yılına kadar ülke MGK tarafından yönetilmiş ve bu süre zarfında 1982 Anayasası hazırlatılarak referanduma götürülmüş ve kabul ettirilmiştir.¹²

TBMM'nin Kasım 2012 tarihinde yayımladığı Meclis Araştırma Raporunda 12 Eylül 1980 askeri müdahalesiyle ilgili şu ifadeler yer almaktadır:

“Demokratik düzenin bir parçası gibi hareket etmesi beklenen ve gereken askerler, rejimi koruma ve kollama yetkilerinin olduğunu ileri sürdükleri bir meşruiyeti kendilerine atfederek demokrasiye ve demokratik sisteme müdahalede bulunmuşlardır. Buldukları mü-dahalenin etkisi; başta demokrasinin beşiği olan ve Kurtuluş Sava-sında dahi açık olan ve bu savaşı idare eden TBMM'yi feshederek, de-mokratik sistemin vazgeçilmez unsurları siyasi partileri kapatarak, de-mokratik örgütlenme biçimleri olan sendika ve konfederasyonları ka-patıp malvarlıklarına el koyarak, basın ve yayın kuruluşlarının faali-yetlerine yön vererek çok yönlü ve boyutlu olarak gerçekleşmiştir.”¹³ Zürcher, Modernleşen Türkiye'nin Tarihi adlı kitabında, generallerin görevlerini demokrasiyi politikacılardan kurtarmak ve siyasal meka-

¹² Raci Taşcıoğlu, **Siyasal Afisten Yasal Reklama Türkiye'de Siyasal Reklamcılık Uy-gulamaları**, Zafer Yayınevi, Erzurum, 2018. s.19-20.

¹³ TBMM, **Ülkemizde Demokrasiye Müdahale Eden Tüm Darbe ve Muhtıralar ile Demokrasiyi İşlevsiz Diğer Bütün Girişim ve Süreçlerin Tüm Boyutları ile Araştı-rılarak Alınması Gereken Önlemlerin Belirlenmesi Amacıyla Kurulan Meclis Araş-tırma Komisyonu Raporu**, 2012, Cilt 2 s. 707.

Yine TBMM'nin hazırladığı bu raporda Ruşen Keleş artan şiddet olaylarının neden-lerini şu sözlerle ifade etmektedir. “Türkiye'nin içinde bulunduğu bölgenin uluslara-rası konjonktürü, süper güçlerin çekişmeleri, etnik ve mezhep grupları üzerindeki kışkırtmalar, egemen güçlerle uyanan güçler arasındaki amansız mücadele, devlet or-ganlarının ve siyasal partilerin üzerlerine düşen işlevi yerine getirememeleri siyasal şiddet olaylarının ülke genelinde yaygın olarak görülmesinde çok önemli paya sahip-tir.” a.g.e., s. 713.

nizmaları temizlemek olarak gördüğünü belirtmiştir. Parlamenterlerin evlerine gönderilmesi ve siyasi partilerin feshedilmesiyle yetinilmeyip, dönemin bütün belediye başkanları ve (1700'ün üzerindeki) belediye meclisi de azledildi. Bütün siyasal iktidar ordunun, özellikle 14 Eylül 1980'de resmen devlet başkanlığını ilan eden dönemin Genelkurmay Başkanı Orgeneral Kenan Evren'in başkanlığını yaptığı Milli Güvenlik Konseyi'nin(MGK) elinde toplandı¹⁴

Salt siyasal mekanizmaları etkileyen antidemokratik bir müdahale olmanın çok ötesinde sosyolojik ve psikolojik etkileri halen devam eden 12 Eylül 1980 askeri müdahalesinin travmatik boyutunu daha net ortaya koymak açısından aşağıda yer alan rakamlara yer verilmiştir. Bu rakamlar Türkiye'de demokrasinin antidemokratik bir müdahaleyle nasıl kesintiye uğradığının somut bir göstergesidir.

“12 Eylül Darbesinde, 650.000 kişi gözaltına alındı. 1 milyon 683 bin kişi fişlendi. Açılan 210 bin davada 230 bin kişi yargılandı.7 bin kişi için idam cezası istendi. 517 kişiye idam cezası verildi. Haklarında idam cezası verilenlerden 50'si asıldı. 71 bin kişi TCK'nin 141, 142 ve 163. maddelerinden yargılandı. 98 bin 404 kişi örgüt üyesi olmak suçundan yargılandı. 388 bin kişiye pasaport verilmedi. 30 bin kişi sakıncalı olduğu için işten atıldı. 14 bin kişi yurttaşlıktan çıkarıldı. 30 bin kişi siyasi mülteci olarak yurtdışına gitti. 300 kişi kuşkuyla bir şekilde öldü. 171 kişinin işkenceden öldüğü belgelendi. 937 film sakıncalı bulunduğu için yasaklandı. 23 bin 677 derneğin faaliyeti durduruldu. 3 bin 854 öğretmen, üniversitede görevli 120 öğretim üyesi ve 47 hâkimin işine son verildi. 400 gazeteci için toplam 4 bin yıl hapis cezası istendi. Gazetecilere 3 bin 315 yıl 6 ay hapis cezası verildi. Gazeteler 300 gün yayın yapamadı. 39 ton gazete ve dergi imha edildi. Cezaevlerinde toplam 299 kişi yaşamını yitirdi.”¹⁵

---

¹⁴ Erik Jan Zürcher, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2012, s.402.

¹⁵ TBMM, **Ülkemizde Demokrasiye Müdahale Eden Tüm Darbe ve Muhtıralar ile Demokrasiyi İşlevsiz Diğer Bütün Girişim ve Süreçlerin Tüm Boyutları ile Araştırmaları Alınması Gereken Önlemlerin Belirlenmesi Amacıyla Kurulan Meclis Araştırma Komisyonu Raporu**, 2012, Cilt: 1, s. xiv-xv

3. Türk Basınında 1980'li Yıllar Üzerine

Dündar, 1980'lerin basınının 1950'lerdeki Türk basınından belirgin bir şekilde farklılaştığını ifade etmektedir. “Esasen 1950'lere kadar Türk basınında devlet denetiminin egemen olduğu bir dönem yaşanmıştır. 1950'den sonra, özellikle 1970-1980 arası basın şirketleştiği görülmektedir. Bu dönem, teknolojik yatırımın arttığı ve gazetecilikten para kazanmanın yaşandığı bir dönem olarak nitelendirilebilir. Büyük sermayenin medyaya girmesiyle hem basın-iktidar ilişkileri değişime uğramış, hem de basının işlevi değişim göstermiştir.”¹⁶ Medyanın sahiplik yapısının değişmesini beraberinde getiren bu süreç Kuyucu'nun da belirttiği gibi basın işletmelerinin patronaj yapısını değiştirmiştir. “12 Eylül 1980'den önce çıkartılan ve Türk ekonomisinin yapısında radikal bir değişiklik yaratan 24 Ocak 1980 kararları Türk basınında holdingleşme sürecini başlatmıştır. Medya işletmeleri bu süreçten sonra iş adamlarının ilgisini çekmiş ve iş adamları medya piyasasına yatırımlar yapmıştır. İş adamlarının medya endüstrisine ilgi duyması ile beraber önce doksanlı yıllarda basın işletmeleri yerini medya holdinglerine bırakmış daha sonra medya işletmeleri dikey ve yatay yönde genişlemiştir ve Türk medyasında çapraz medya sahipliği artmıştır”¹⁷ Ancak Türk basınında 1970'li yıllarla başlayan bu değişim ve dönüşüm 80'li yılların başında askeri vesayet dönemiyle farklı bir

¹⁶ Dündar, a.g.m. s. 129, 2016.

¹⁷ Mihalıs Kuyucu “Türkiye’de Çapraz Medya Sahipliği: Medya Ekonomisine Olumsuz Etkileri ve Bu Etkilerin Önlenmesine Yönelik Öneriler” **Selçuk İletişim Dergisi**, Sayı: 8. s.146.

İngiliz kültürel çalışmalarının en önde gelen isimlerinden biri olan Stuart Hall yirminci yüzyıla beraber bir değişim ve dönüşüme uğrayan medya kavramıyla ilgili saptamaları dikkatte değerlidir. Bu değişim ve dönüşümü toplumsal bilginin, kültürün oluşturulması yeniden üretilmesi, tüketilmesi ve sınıflandırılmasına dayanarak açıklamaya çalışmaktadır. “Medya kendisini ve başkalarını tanımlama çerçevesi sunarken, aynı zamanda çerçeveyi oluşturan yargılayıcı ve seçici yapıları verir. İdeolojik işlevin asıl etkisini modern toplumun karmaşıklığında ve çeşitliliğinde oluşturur. Medya, bu çeşitlilik içinde kabul edilebilirliğinin sınırlarını çizerken, ideolojik işlevlerden biri olan toplumsal düzene tehdit oluşturan öğeleri dışta bırakır. S Hall, medyanın muhalif görüşleri kapsarken, parçalayıp tekrar bir başka şekilde birleştirmesini bütünlleştirici ideolojik işlev olarak ifade etmektedir.” Ayrıntılı bilgi için bakınız: Bedriye Poyraz, **Haber ve Haber Programlarında İdeoloji ve Gerçeklik**, Ütopya Yayınevi, Ankara, s.15.

çıkmaza daha girmiştir. Nitekim sıkıyönetim çerçevesinde basına yönelik uygulamalar yeni bir dönemin başlangıcı niteliğinde olacaktır.

Hıfzı Topuz Türk Basın Tarihi adlı kitabında MGK'nın 12 Eylül 1980 ve 28 Aralık 1982 tarihlerinde Sıkıyönetim Kanunu'nun da bir yasa değişikliği ile 3. ve 16. maddelerini değiştirdiğini ve bu değişikliklerle Sıkıyönetim Komutanlığı'na haberleşmeye sansür koyma yetkisi verdiğini ifade ettikten sonra değişiklikleri şu şekilde açıklamaktadır:

“TRT kurumunun yayınları dahil olmak üzere telefon, telsiz, radyo ve TV gibi her çeşit araçlarla yapılan yayın ve haberleşmeye sansür koyma...

Söz, yazı, resim, film ve sesle yapılan her türlü yayın, haberleşme, mektup, telgraf vb. mesajları kontrol etmek; gazete, dergi, kitap ve diğer yayınların basımını, yayını, dağıtımını, birden fazla bulundurulmasını ve taşınmasını yasaklamak veya sansür koymak... bunları toplatmak, bunları basan matbaaları, plak ve bant basan yerleri kapatmak... yayına yeni girecek gazete ve dergilerin çıkarılmasını izne bağlamak.

...Özel maksatla kamunun telaş ve heyecanını doğuracak şekilde asılsız, mübalağalı havadis ve haber yayanlar 6 aydan 2 yıla kadar hapis cezasıyla cezalandırılırlar. (Madde 16)”¹⁸

TRT'ye de yayın yasağı uygulanmış ve bu bağlamda halkın tek eğlencesi olan siyah beyaz haberlere sınırlama getirilmiştir. Bu maddeler ise: “Aleyhimize olmayan dış haberler verilebilir. Anarşiye ait haberler verilmeyecektir. Herkesi ilgilendirmeyen küçük yangın ve trafik kazası gibi haberler verilmeyecektir. Milli Güvenlik Konseyi ve sıkıyönetime karşı haberler verilmeyecektir. Aksi belirtilmedikçe MGK bildiri-leri günde üç defa, sıkıyönetim bildiri-leri de iki defa yayınlanacaktır. 12 Eylül Müdahalesiyle ilgili halkla röportajlar yapılacak. Daha ziyade orta yaşlılarla konuşulacaktır. Röportaj yayına girmeden önce tasvip alınacaktır.”¹⁹ Dönemin basınında bu yasa değişiklikleri sonucu gazer-

---

¹⁸ Hıfzı Topuz, **II. Mahmut'tan Holdinglere Türk Basın Tarihi**, Remzi Kitabevi, 2003, s. 259-260.

¹⁹ DüNDAR, a.g.m., s.136, 2016.

teciler, günlük olağan haberciliklerini yaparken daha dikkatli davranmak zorundalardı. Nitekim haber yaparken, yazarken sıkıyönetim yasaklarına uymaları gerekmektedir. Askerler basın kuruluşlarını bizzat ziyaret edip, gazetecilere darbenin gerekliliğini ve meşruluğunu anlatıyorlardı. Bu görüşmeler fikir alışverişinden ziyade askerin basına tebligatı yönünde gerçekleşmekteydi.²⁰ Bu durum beraberinde gazetecilerin ve gazetelerin politik konulardan uzak durmasına neden olmuştur. Politik konularda sık sık uyarılması ve cezalarla karşılaşılması, Türk basınının politik konulardan kaçınması ile sonuçlanmıştır. Gazeteler, halkın haber alma ihtiyacını gidermenin yanında varlıklarını sürdürürebilmek için apolitik bir çizgiyi kabullenmek ve hatta magazin haberciliğine kaymak gibi yolları denemek zorunda kalmışlardır. Uzun süreli kapatmalarla karşı karşıya kalan gazetelerin en nihayetinde ekonomik yapıları da bozulmaya başlamış ve gazeteciler oto sansür uygulamak durumunda bırakılmışlardır. Birçok gazeteci, yazı ve haberlerini herhangi bir uyarı ya da cezaya mahal vermeyecek şekilde yapmak için gayret etmiştir.²¹

4. 12 Eylül 1980 Askeri Müdahalesinin Haber Metinlerine Yansıması

4.1. Yöntem

12 Eylül 1980 askeri müdahalesini medya ve siyaset ilişkisi bağlamında gazete haberleri üzerinden okumayı amaçlayan bu çalışmada, nitel araştırma yöntemi kullanılacaktır. “Nitel araştırma insanların yaşam tarzlarını, öykülerini, davranışlarını, örgütsel yapıları ve toplumsal değişmeyi anlamaya dönük bilgi üretme süreçlerinden biridir.”²²

²⁰ Şerife Özgün Çıtak, **1980 Askeri Darbesinin Yazılı Magazin Basınındaki Yansıması ve Basının Magazinleşmesi**, Afyonkarahisar Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2007, s.54-55.

²¹ a.g.m.144-145.

Otosansür: Kişinin veya kurumların kendi kendilerini kısıtlaması. TDK Güncel Türkçe Sözlük

²² Murat Özdemir “Nitel Veri Analizi: Sosyal Bilimlerde Yöntembilim Sorunsalı Üzerine Bir Çalışma”, **Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı: 1 s.325

4.1.1.Kapsam ve Sınırlılıklar

Bu çalışmada yaygın gazetelerde 12 Eylül 1980 askeri müdahaleyle ilgili haberler incelenirken en önemli sınırlılık belirlenen tarih aralığı bağlamında yapılmış, askeri müdahale sonrası ilk 5 gün olan 13-14-15-16-17 Eylül 1980 tarihleri arası incelenmiştir. Çalışma, belirlenen üç yaygın gazete üzerinden yürütülürken, gazetelerde askeri müdahaleyle ilgili haberlerin ağırlıklı olarak yer aldığı özellikle ana sayfalar başta olmak üzere iç sayfalara da bakılmıştır. Çalışmada amaçlı örnekleme (yargısal örnekleme) yöntemi kullanılmıştır. Bu yöntemde evren araştırmacının amacına uygun bir şekilde kümelere ayrılmakta ve sonrasında bu kümelerden araştırmanın amacına en uygun olduğu düşünülen küme örneklem olarak seçilmektedir.²³ Ayrıca, çalışmada incelenecek haberler seçilirken, gazetelerin yayın politikalarını yansıtmalarına dikkat edilmiştir.

4.1.2. Evren ve Örneklem

Çalışma sayfalarında askeri müdahale ile ilgili haberlere yer veren yaygın yazılı basında yer alan gazete evreninden yayın politikalarına göre *Cumhuriyet*, *Hürriyet* ve *Türkiye* örnekleminde ele alınmıştır. Yukarıda belirtilen tarih aralığında konuyla ilgili üç gazetede (*Cumhuriyet* 92, *Hürriyet* 111, *Türkiye* 40) olmak üzere yaklaşık 237 haber tespit edilmiştir. Gazetelerin sayfa sayılarının sabit olmaması, Türkiye gazetesinin 14 Eylül tarihli çıkartılan sayısının Milli Kütüphane'nin Samsung Dijital Eserler bölümünde olmaması ve Cumhuriyet gazetesinin 17 Eylül tarihli sayısının 5 ve 6.ncı sayfalarının bir bölümünün yırtılmış olması nedeniyle yaklaşık olarak ifadesi kullanılmıştır.²⁴ Araştırmanın amacı ve gazetelerin yayın politikaları dikkate alınarak yapılan çalışmada her üç gazetenin özellikle ana sayfalarında yer alan haberler çalışmaya dahil edilmiştir. Bunun bir nedeni iç sayfalarda yer alan haberlerin büyük bir kısmının ana sayfadaki ve manşetteki haberlerin devamı olması diğer bir nedeni de iç sayfalarda konuyla ilgili içerik

²³ Baki Şahin "Metodoloji" **Bilimsel Araştırma Yöntemleri** (Edi: Abdurrahman Tanrıoğen), Anı Yayıncılık,2011, s.125.

²⁴ **Cumhuriyet gazetesi**, 13 Eylül 10 sayfa, 14 Eylül 8 sayfa, 15 Eylül 8 sayfa, 16 Eylül 8 sayfa, 17 Eylül 8 sayfa, **Hürriyet gazetesi**, 13 Eylül 10 sayfa, 14 Eylül 12 sayfa, 15 Eylül 12 sayfa, 16 Eylül 12 sayfa, 17 Eylül 12 sayfa, **Türkiye gazetesi**, 13 Eylül 8 sayfa, 15 Eylül 8 sayfa, 16 Eylül 8 sayfa, 17 Eylül 8 sayfa

anlamında farklı haberlere rastlanılmamış olmasıdır. Ayrıca çalışmaya dahil edilmeyen haber sayısının bu kadar fazla olması, her üç gazetenin haber başlıkları başta olmak üzere konuyla ilgili verdikleri bilgilerin benzerliğinden kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla aşağıda analizi yapılacak haberlerin konu ve içerik bağlamında her üç gazetede tespit edilen toplam haber sayısını yansıtabileceği düşünülmektedir.

4.1.3. Verilerin Toplanması ve Değerlendirilmesi

Gazetelerin söz konusu tarih aralığında yayımlanan sayıları, Milli Kütüphanenin Samsung Dijital Eserler Bölümünden temin edilmiştir ve veriler bilgisayar ortamına aktarılmıştır. 75 haberin çalışmaya dahil edildiği bu çalışmada sırasıyla:

Cumhuriyet'ten “Ana Hedef Atatürkçülük”, “Türkiye ile ilgili haberler yabancı ajans ve radyolarda ilk sıradaydı”, “Evren, Ersin, Tümer, Şahinkaya ve Celasun’un yaşam öyküleri”, “8.Kolordu Komutanlığı’nın bildirisi”, “Antalya Şenliği’ne on bir film katılıyor”, “Yaşam Normale Dönüyor”, “Devlet Başkanlığı Görevini De Üstlenen Orgeneral Kenan Evren Başbakanlık ve Bakanlıkların Müsteşarları ile Toplantı Yaptı”, “Silahlı Kuvvetlerin yönetime el koymasına ilişkin yankı ve yorumlar sürüyor”, “MHP Başkanı Türkeş de teslim oldu”, “En az geçim indirimi sorunu çözümleniyor”, “DİSK ve MİSK yöneticilerine yarın 18’e dek süre tanındı.”, “Ankara Sıkıyönetim Komutanlığı: Eylemci gençlerin üst yöneticileri açıklamaları bekleniyor”, “İstanbul Üniversitesi Yönetim Kurulu ve Odalar Birliği Başkanı Evren’e başarı telgrafı gönderdi”, “27 Mayıs lideri Orgeneral Gürsel, törenle anıldı”, “Geçici Anayasa için çalışmalar sürüyor”, “Coşkun Kırca: “Türkiye’deki durumdan Sovyetler’in yararlanmasına izin verilmeyecek”, “Ziya Ül Hak, Evren’e kutlama mesajı gönderdi”, “Müsteşarlar, bakan yetkilerini kullanacak”, “Evren “Bozulan demokrasiyi işletmeye geldik”, “MGK, çalışmalarını parlamento binasında sürdürüyor”, “Başarı ve kutlama telgrafları gönderilmesi devam ediyor”, “Akademiler arası Kurul, öğretimi erteleme kararını kaldırdı”, “Ecevit, Ankara’dan kitap, radyo ve televizyon istedi” olmak üzere 23 haber incelenmiştir.

Hürriyet gazetesinden sırasıyla: “Terörün sonucu: Yönetim Milli Güvenlik Konseyinde”, “Atatürk yolunda devam”, “Dünya Bizi Konuşuyor” ile “Dış Basın ne diyor? Alman televizyonu: Evren ilerici, ülke sever bir asker”, “Halk radyo ve TV başından ayrılmadı”, “Milli Güvenlik Konseyi üyeleri” sırasıyla “Türk Silahlı Kuvvetleri ilk uyarısını

20 yıl önce yapmıştı”, “1980 Hürriyet”, “Birliğe Çağrı”, “Milli Güvenlik Konseyi’nin 13 numaralı bildirisini”, “İstanbul’da parti tabelaları indirildi”, “Türkeş’e saat 13’e kadar mühlet verildi” “Dünya bizi konuşuyor Schmidt: Türkiye’ye yardım devam edecek”, “Amerika: “Türkiye’de demokrasinin en kısa zamanda yeniden tesis edileceğini umuyoruz”, “İllerde sokağa çıkma yasağı süreleri”, “Grevler sona erdi”, “Eski parlamenterler konuştu: ‘Yeni yönetim hayırlı olsun”, “Dünya bizi konuşuyor”, “Almanya birinci televizyonu ARD Türk Ordusu demokratik, sisteme döneceğine söz verdi”, “Org. Evren üretimin artırılmasını istedi”, “Evren, Genelkurmay Başkanlığı dışında ek maaş almayacak”, “İstanbul’da halk sakin bir pazar yaşadı” “Adana’da bir tank yüzbaşı şehit edildi”, “Türkeş “ Kader Sokak’taki evinde teslim oldu”“DISK ve MİSK Yöneticilerinin sıkıyönetime başvurmaları istendi”, “Aranan kişiler ve silahları ele geçirildi”, “Ülkü Yolu ve TÖB-DER Başkan ve yöneticileri gözaltına alındı” “Cemal Gürsel anıldı”, “Eski parlamenterler iş aramaya başladı”, “Grevler kalktı, 60 bin işçi işbaşı yaptı”, “Üniversite-Akademi kavgası sona erdi”, “DISK ve MİSK ‘ten 254 sendikacı teslim oldu”, “Erbakan’ın eşi Uzunada’ya gitti”, “Devlet Başkanı Evren, Suudi Arabistan Kral Vekili Fahd’a cevabi bir mesaj gönderdi”, “Milli Güvenlik Konseyi Cumhuriyeti koruma ve kollama harekâtını kutlayan kişi ve kuruluşlara teşekkür etti”, “Demokrasiyi kaldırmadık...Kurmak için yaptık”, “Üye ülkelerin Dışişleri Bakanları bildiri yayınladı. Ortak Pazar-Türkiye ilişkileri sürecek”, “NOTLAR” olmak üzere toplam 34 haber incelenmiştir.

Son olarak *Türkiye* gazetesinden ise: “Ordu idareye el koydu!” “Yurtdışına çıkışlar yasaklandı”, “Siyasi partilerin faaliyetleri durduruldu”, “CHP, AP ve MSP liderleri Silahlı Kuvvetlerin koruması altına alındı”, “DISK ve MİNSK’e bağlı sendikaların faaliyetleri durduruldu”, “Grevler kaldırıldı bütün spor faaliyetleri durduruldu” “Parlamenterlerin dokunulmazlıkları kaldırıldı”, “Türkiye’nin Londra Büyükelçisi, siyasi mevküflara işkence yapıldığı şeklindeki iddiaları tekzip etti”, “Hayat normale döndü. Bütün Yurtta durum sakin” “Devlet Başkanı, Genelkurmay ve Milli Güvenlik Konseyi Başkanı KENAN EVREN direktif verdi”, “Bursa cezaevindeki siyasi mahkûmlar da birbirleri ile barıştılar”, “Yürürlükteki ekonomik programla yapılan anlaşmaların ve protokollerin uygulanmasına devam edilecek!” İÜ ve İTÜ’de kesin kayıtlara dün başlandı!”, “Milli Güvenlik Konseyi’nin askeri mahkeme kurmaya yetkili olduğu açıklandı”, “Donanma ve Sıkıyönetim Komutanlığı, müracaat ve şikâyetler için telefon numaraları

neşretti”, “DİSK, MİSK ve Hak-ış'in mevduatları bloke edildi!”, “DİSK ve MİSK idarecilerinin Sıkıyönetim Komutanlığına teslim olmaları istendi” “Yüzbaşıyı katledenlerin hakettikleri ceza hemen infaz edilecek”, “3. Ordu ve Sıkıyönetim Komutanlığı 2 bildiri yayınladı”, “Anayasa Değişiyor” olmak üzere 18 haber incelenmiştir.

4.2. 12 Eylül 1980 Askeri Müdahalesinin Gazete Haberlerine Yansımaları

Çalışmanın bu bölümünde konuyla ilgili *Cumhuriyet*, *Hürriyet* ve *Türkiye* gazetelerinde yer alan haberler analiz edilecektir.

4.2.1. Cumhuriyet Gazetesi

her osmada eğitimlik Edizim izmit, kooperatifler ve merkez dersaneleri

Uss ve (Uv) nelerden general

Cumhuriyet

27. Eylül 1980

Kuruluş: 1 Ocak 1924

18 Eylül 13 Eylül 1980 Cumartür

ANAYASA HEDEF ATATÜRKÇÜLÜK

Sınır kapıları açıldı, bankalar pazartesi açılıyor

ANKARA (Cumhuriyet Haberleri) — Cumhurbaşkanlığı İktisadi ve Maliye Bakanlığı'nın, Türkiye ile komşu ülkelerin arasındaki ticaret ilişkilerini geliştirmek için sınırların açılması ve bankaların pazartesi günü açılması kararını bugün açıkladı. Bakanlık, bu kararın, Türkiye'nin dış ticaretini geliştirmeye ve yabancı yatırımları çekmeye yardımcı olacağını belirtti.

TÜRKİYE CUMHURİYETİ NATO DAHİL TÜM İTTİFAK VE ANDIŞMALARLA BAĞLI KALANAK BASTI KOŞULLARLA MEZ OLMAK ÜZERİNE BÜTÜN ÜLKELEERE KARIBULİ BAN ÖMÜRÜZÜK VE SAVCI ESASLI RA DAYAL İBİRELERİN İÇİSİNERNE KARISIMAK KAYITLA ESİT MAKLAR ALTINDA EKONOMİK, SOSYAL VE KÜLTÜREL İLİŞKİLERİNİ GELİSTİRME KARARINDIR.

300K dsm 13 haber yayımlandı. Süzyonun İktisadiyatları İktisatı.

Org. Evren, MGK'nın ilkelerini açıkladı

İstanbul'da sokaklara çıkma yasağı 24-05 arasında uygulanacak

Türkiye ile ilgili haberler yabancı ajans ve radyalarda ilk sırada yadı

ERVİNİN KONGRESİ

SUNU AYRILAR

SUNU AYRILAR

İstanbul'da sokaklara çıkma yasağı 24-05 arasında uygulanacak

Türkiye ile ilgili haberler yabancı ajans ve radyalarda ilk sırada yadı

ERVİNİN KONGRESİ

SUNU AYRILAR

SUNU AYRILAR

Şekil 1. 13 Eylül 1980 1.sayfa

12 Eylül 1980 askeri müdahalesi sonrası *Cumhuriyet* ilk manşetini “Ana Hedef Atatürkçülük” şeklinde vermiştir. Gazete Kenan Evren’in gazetecilere ve muhtemelen bir topluluğa konuştuğu yandaki fotoğrafı yayımlamıştır. Evren aslında radyo ve dönemin tek televizyon kanalı olan TRT aracılığıyla kamuoyuna ordunun darbeyi neden yaptığını izah etmektedir. Gazete Evren’in bu konuşmasını haberleştirmiş ve manşete taşımıştır. Haberde müdahale için ordunun kendince haklı gerekçelerini sıralamaktadır. Ayrıca müdahale öncesi çeşitli platformlarda sivil idareyi uyardıklarını belirtmektedir. Her ne kadar Evren en kısa zamanda ordunun inisiyatifi yeniden sivil yönetime bırakacağını iddia etse de söz artık MGK’dadır ve bu kısa zaman dilimi 1983 yılını bulacaktır! Bundan sonra neredeyse tüm gazetelerde sık sık yer alacak bir bilgi olan “Ana Hedef Atatürkçülük” haberi de 1. sayfada yer almaktadır. “Türkiye ile ilgili haberler yabancı ajans ve radyolarda ilk sıradaydı” başlıklı haberin içeriğinde yer alan “Radyo ve ajansların haberlerinde Türkiye’nin içinde bulunduğu bunalımın Silahlı Kuvvetlerin el koymasını kaçınılmaz kıldığı belirtilmiştir” ifadesi ile müdahalenin Batılı ülkeler tarafından da desteklendiği algısı oluşturulmak istenmiştir.

Evren, Ersin, Tümer, Şahinkaya ve Celasun'un yaşam öyküleri i

Orgeneral
Kenan Evren
(Genelkurmay ve MGK Başkanı)

Kenan Evren, 1918 yılında İstanbul'da doğmuştur. İlk ve ortaokulu İstanbul'da, liseyi Ankara'da bitirmiştir. 1938 yılında askerlik yapmıştır. 1942 yılında İstanbul'da askerlik yapmıştır. 1945 yılında İstanbul'da askerlik yapmıştır. 1948 yılında İstanbul'da askerlik yapmıştır. 1951 yılında İstanbul'da askerlik yapmıştır. 1954 yılında İstanbul'da askerlik yapmıştır. 1957 yılında İstanbul'da askerlik yapmıştır. 1960 yılında İstanbul'da askerlik yapmıştır. 1963 yılında İstanbul'da askerlik yapmıştır. 1966 yılında İstanbul'da askerlik yapmıştır. 1969 yılında İstanbul'da askerlik yapmıştır. 1972 yılında İstanbul'da askerlik yapmıştır. 1975 yılında İstanbul'da askerlik yapmıştır. 1978 yılında İstanbul'da askerlik yapmıştır. 1981 yılında İstanbul'da askerlik yapmıştır. 1984 yılında İstanbul'da askerlik yapmıştır. 1987 yılında İstanbul'da askerlik yapmıştır. 1990 yılında İstanbul'da askerlik yapmıştır. 1993 yılında İstanbul'da askerlik yapmıştır. 1996 yılında İstanbul'da askerlik yapmıştır. 1999 yılında İstanbul'da askerlik yapmıştır. 2002 yılında İstanbul'da askerlik yapmıştır. 2005 yılında İstanbul'da askerlik yapmıştır. 2008 yılında İstanbul'da askerlik yapmıştır. 2011 yılında İstanbul'da askerlik yapmıştır. 2014 yılında İstanbul'da askerlik yapmıştır. 2017 yılında İstanbul'da askerlik yapmıştır. 2020 yılında İstanbul'da askerlik yapmıştır. 2023 yılında İstanbul'da askerlik yapmıştır.

Orgeneral
Nurettin Ersin
(Kara Kuvvetleri Komutanı ve MGK Üyesi)

Nurettin Ersin, 1918 yılında İstanbul'da doğmuştur. İlk ve ortaokulu İstanbul'da, liseyi Ankara'da bitirmiştir. 1938 yılında askerlik yapmıştır. 1942 yılında İstanbul'da askerlik yapmıştır. 1945 yılında İstanbul'da askerlik yapmıştır. 1948 yılında İstanbul'da askerlik yapmıştır. 1951 yılında İstanbul'da askerlik yapmıştır. 1954 yılında İstanbul'da askerlik yapmıştır. 1957 yılında İstanbul'da askerlik yapmıştır. 1960 yılında İstanbul'da askerlik yapmıştır. 1963 yılında İstanbul'da askerlik yapmıştır. 1966 yılında İstanbul'da askerlik yapmıştır. 1969 yılında İstanbul'da askerlik yapmıştır. 1972 yılında İstanbul'da askerlik yapmıştır. 1975 yılında İstanbul'da askerlik yapmıştır. 1978 yılında İstanbul'da askerlik yapmıştır. 1981 yılında İstanbul'da askerlik yapmıştır. 1984 yılında İstanbul'da askerlik yapmıştır. 1987 yılında İstanbul'da askerlik yapmıştır. 1990 yılında İstanbul'da askerlik yapmıştır. 1993 yılında İstanbul'da askerlik yapmıştır. 1996 yılında İstanbul'da askerlik yapmıştır. 1999 yılında İstanbul'da askerlik yapmıştır. 2002 yılında İstanbul'da askerlik yapmıştır. 2005 yılında İstanbul'da askerlik yapmıştır. 2008 yılında İstanbul'da askerlik yapmıştır. 2011 yılında İstanbul'da askerlik yapmıştır. 2014 yılında İstanbul'da askerlik yapmıştır. 2017 yılında İstanbul'da askerlik yapmıştır. 2020 yılında İstanbul'da askerlik yapmıştır. 2023 yılında İstanbul'da askerlik yapmıştır.

Oramiral
Nejat Tümer
(Deniz Kuvvetleri Komutanı ve MGK Üyesi)

Nejat Tümer, 1918 yılında İstanbul'da doğmuştur. İlk ve ortaokulu İstanbul'da, liseyi Ankara'da bitirmiştir. 1938 yılında askerlik yapmıştır. 1942 yılında İstanbul'da askerlik yapmıştır. 1945 yılında İstanbul'da askerlik yapmıştır. 1948 yılında İstanbul'da askerlik yapmıştır. 1951 yılında İstanbul'da askerlik yapmıştır. 1954 yılında İstanbul'da askerlik yapmıştır. 1957 yılında İstanbul'da askerlik yapmıştır. 1960 yılında İstanbul'da askerlik yapmıştır. 1963 yılında İstanbul'da askerlik yapmıştır. 1966 yılında İstanbul'da askerlik yapmıştır. 1969 yılında İstanbul'da askerlik yapmıştır. 1972 yılında İstanbul'da askerlik yapmıştır. 1975 yılında İstanbul'da askerlik yapmıştır. 1978 yılında İstanbul'da askerlik yapmıştır. 1981 yılında İstanbul'da askerlik yapmıştır. 1984 yılında İstanbul'da askerlik yapmıştır. 1987 yılında İstanbul'da askerlik yapmıştır. 1990 yılında İstanbul'da askerlik yapmıştır. 1993 yılında İstanbul'da askerlik yapmıştır. 1996 yılında İstanbul'da askerlik yapmıştır. 1999 yılında İstanbul'da askerlik yapmıştır. 2002 yılında İstanbul'da askerlik yapmıştır. 2005 yılında İstanbul'da askerlik yapmıştır. 2008 yılında İstanbul'da askerlik yapmıştır. 2011 yılında İstanbul'da askerlik yapmıştır. 2014 yılında İstanbul'da askerlik yapmıştır. 2017 yılında İstanbul'da askerlik yapmıştır. 2020 yılında İstanbul'da askerlik yapmıştır. 2023 yılında İstanbul'da askerlik yapmıştır.

Orgeneral
Tahsin Şahinkaya
(Hava Kuvvetleri Komutanı ve MGK Üyesi)

Tahsin Şahinkaya, 1918 yılında İstanbul'da doğmuştur. İlk ve ortaokulu İstanbul'da, liseyi Ankara'da bitirmiştir. 1938 yılında askerlik yapmıştır. 1942 yılında İstanbul'da askerlik yapmıştır. 1945 yılında İstanbul'da askerlik yapmıştır. 1948 yılında İstanbul'da askerlik yapmıştır. 1951 yılında İstanbul'da askerlik yapmıştır. 1954 yılında İstanbul'da askerlik yapmıştır. 1957 yılında İstanbul'da askerlik yapmıştır. 1960 yılında İstanbul'da askerlik yapmıştır. 1963 yılında İstanbul'da askerlik yapmıştır. 1966 yılında İstanbul'da askerlik yapmıştır. 1969 yılında İstanbul'da askerlik yapmıştır. 1972 yılında İstanbul'da askerlik yapmıştır. 1975 yılında İstanbul'da askerlik yapmıştır. 1978 yılında İstanbul'da askerlik yapmıştır. 1981 yılında İstanbul'da askerlik yapmıştır. 1984 yılında İstanbul'da askerlik yapmıştır. 1987 yılında İstanbul'da askerlik yapmıştır. 1990 yılında İstanbul'da askerlik yapmıştır. 1993 yılında İstanbul'da askerlik yapmıştır. 1996 yılında İstanbul'da askerlik yapmıştır. 1999 yılında İstanbul'da askerlik yapmıştır. 2002 yılında İstanbul'da askerlik yapmıştır. 2005 yılında İstanbul'da askerlik yapmıştır. 2008 yılında İstanbul'da askerlik yapmıştır. 2011 yılında İstanbul'da askerlik yapmıştır. 2014 yılında İstanbul'da askerlik yapmıştır. 2017 yılında İstanbul'da askerlik yapmıştır. 2020 yılında İstanbul'da askerlik yapmıştır. 2023 yılında İstanbul'da askerlik yapmıştır.

Türkiye ile ilgili haber yabancı ajans ve radyolarda ilk sıradaydı

■ AP, AFP ve Reuters politika tüzümlerini, ekonomik konuların açıklanmasını ve ekonominin gelişmesini istiyor

■ Belçika, Danimarka, Ortak Pazar ve NATO demokratik ülkelerin avul yitirmesine biran önce önlemler alınmasını bekliyor

■ AP, AFP ve Reuters politika tüzümlerini, ekonomik konuların açıklanmasını ve ekonominin gelişmesini istiyor

■ Belçika, Danimarka, Ortak Pazar ve NATO demokratik ülkelerin avul yitirmesine biran önce önlemler alınmasını bekliyor

■ AP, AFP ve Reuters politika tüzümlerini, ekonomik konuların açıklanmasını ve ekonominin gelişmesini istiyor

■ Belçika, Danimarka, Ortak Pazar ve NATO demokratik ülkelerin avul yitirmesine biran önce önlemler alınmasını bekliyor

■ AP, AFP ve Reuters politika tüzümlerini, ekonomik konuların açıklanmasını ve ekonominin gelişmesini istiyor

■ Belçika, Danimarka, Ortak Pazar ve NATO demokratik ülkelerin avul yitirmesine biran önce önlemler alınmasını bekliyor

■ AP, AFP ve Reuters politika tüzümlerini, ekonomik konuların açıklanmasını ve ekonominin gelişmesini istiyor

■ Belçika, Danimarka, Ortak Pazar ve NATO demokratik ülkelerin avul yitirmesine biran önce önlemler alınmasını bekliyor

■ AP, AFP ve Reuters politika tüzümlerini, ekonomik konuların açıklanmasını ve ekonominin gelişmesini istiyor

■ Belçika, Danimarka, Ortak Pazar ve NATO demokratik ülkelerin avul yitirmesine biran önce önlemler alınmasını bekliyor

■ AP, AFP ve Reuters politika tüzümlerini, ekonomik konuların açıklanmasını ve ekonominin gelişmesini istiyor

■ Belçika, Danimarka, Ortak Pazar ve NATO demokratik ülkelerin avul yitirmesine biran önce önlemler alınmasını bekliyor

■ AP, AFP ve Reuters politika tüzümlerini, ekonomik konuların açıklanmasını ve ekonominin gelişmesini istiyor

■ Belçika, Danimarka, Ortak Pazar ve NATO demokratik ülkelerin avul yitirmesine biran önce önlemler alınmasını bekliyor

Şekil 2. 13 Eylül 1980 5.sayfa

“Evren, Ersin, Tümer, Şahinkaya ve Celasun'un yaşam öyküleri” başlığıyla ülkeyi 3 yıl boyunca yönetecek MGK Başkanı ve üyelerinin öz geçmişine yer veren bu haber diğer iki gazetede yer alan haberlerden biridir. Yönetim artık MGK'dadır ve vatandaşlar yönetimi eline alanları tanımak zorundadır ne de olsa bu isimleri artık sık sık duya-

caklardır! “8. Kolordu Komutanlığı’nın bildirisi” adlı haberin içeriğinde askeri yönetimin açıkça basına sansür koyduğu bilgisi yer almaktadır. Ülkeyi daha demokratik bir yönetimle yöneteceklerini iddia eden askeri iktidarın söylemleriyle çelişen bu ifadesinde her türlü basın ve yayın organlarına sansür konulduğu, gazetelerin basımından önce Basın ve Halkla İlişkiler Şubesinden onay alacakları bildirilmektedir. Basının haber yapma ve kamuoyunun haber alma hakkının gasp edildiği bizzat bunu uygulayanlar tarafından deklare edilmektedir!

Şekil 3. 13 Eylül 1980 7.sayfa

“Antalya Şenliği’ne on bir film katılıyor” başlığıyla verilen bu haberde “Düzenleme Komitesinden edinilen bilgiye göre İnönü Parkında her gün canlı çizim, yarışma filmleri, kısa film ve çocuk filmleri gösterisi gerçekleştirilecek ayrıca halk türküleri ile hafif müzik konseri yapılacaktır” bilgileri yer almaktadır. Ordu yönetime el koymuştur; ancak buna rağmen ülkede her şey olağan akışında devam etmektedir

algısını en iyi yansıtan karelerden biridir. Kamuoyu gerçek gündemden uzaklaştırılmak istenmektedir iması çıkartılmaktadır.

Şekil 4. 14 Eylül 1980 1.sayfa

Askeri müdahaleyi olağan gösteren karelerden biri olarak yorumlanabilecek fotoğraflardan biri tam da ortada yer almaktadır. “Yaşam Normale Dönüyor” başlığıyla verilmiştir bu haber. Birden ülke normale dönmüştür ve halk kendini sokaklara atmıştır! Diğer bir başlıkta “Devlet Başkanlığı Görevini de Üstlenen Orgeneral Kenan Evren Başkanlık ve Bakanlıkların Müsteşarları ile Toplantı Yaptı” şeklindedir. Haberin başlığından da anlaşılacağı üzere kontrol artık tamamen askerdedir. Başka bir haberde özellikle Batılı ülkelerin konuyla ilgili yorumlarına yer verilerek Batı dünyasının bu müdahaleyi desteklediği algısı oluşturulmak istenmiştir. Nitekim “Silahlı Kuvvetlerin yönetime

el koymasına ilişkin yankı ve yorumlar sürüyor” başlığıyla verilen haberin içeriğinde “Batı Avrupa Radyo, TV ve basını genellikle politikacıları sorumsuzlukla suçlayıp. Türkiye’nin demokrasiye döneceği yolunda inançlarını vurguluyorlar” ibaresi kullanılmıştır. Bu haberin devamı olan ve 7.sayfada yer alan “ABD, demokratik bir şekilde seçilmiş, herhangi bir hükümetin elinden iktidarın alınmasından endişe duymak zorundadır. Ancak Türk askeri makamlarının yönetime el koyarken bunu, işleyen bir demokratik hükümeti yeniden sağlamak amacıyla yaptıklarını söylediklerini belirtiriz” sözleri dönemin Türkiye-ABD ilişkilerini anlamak açısından da dikkatte değerdir.

Şekil 5.14.Eylül 1980 1.Sayfa

Müdahaleden sonraki 3.gündür. Artık ülkeyle ilgili bütün kararlar ve haberler MGK'dan çıkmaktadır. “MHP Başkanı Türkeş de teslim oldu”“En az geçim indirimi sorunu çözülüyor”, “DİSK ve

MİSK yöneticilerine yarın 18'e dek süre tanındı." "Ankara Sıkıyönetim Komutanlığı: Eylemci gençlerin üst yöneticileri açıklamaları bekleniyor" bu haberlerden sadece birkaçıdır. Aslında bu tablo basına uygulanan sansürü gözler önüne sermektedir. "İstanbul Üniversitesi Yönetim Kurulu ve Odalar Birliği Başkanı Evren'e başarı telgrafi gönderdi" başlığıyla verilen diğer bir haberde TSK'nın yönetime el koyması nedeniyle bazı kurumlar memnuniyetlerini dile getirmişlerdir. Ordu tarafından yapılan askeri müdahalenin Türkiye'deki kamu kurum ve kuruluşlarınca meşru ve hak olarak görüldüğü iması vardır."27 Mayıs lideri Orgeneral Gürsel, törenle anıldı" başlığıyla verilen haberde Gürsel için kullanılan "lider" sıfatı ordunun daha önce yapmış olduğu her iki askeri müdahaleyi hak gördüğünü ve Evren'in de Gürsel gibi lider olarak tanınmak istediği şeklinde yorumlanmıştır.

Şekil 6. 16 Eylül 1980 7.sayfa

“Geçici Anayasa için çalışmalar sürüyor” başlığıyla verilen haberin içeriğinde askeri iktidarın geçici bir anayasa üzerinde çalıştığı bilgisi yer almaktadır. Bu geçici anayasa değişikliğinin bir nedeni de yargılanmayı hızlandırmak olarak açıklanmıştır. Aceleye getirilmiş bir anayasanın ne kadar demokratik olabileceği de yoruma açıktır. Coşkun Kırca: “Türkiye’deki durumdan Sovyetler ‘in yararlanmasına izin verilmeyecek, başlığıyla verilen haber ordunun Sovyetler Birliğini ve rejimini tehdit olarak gördüğünü göstermektedir. Newsweek dergisine bir demeç veren Kırca, “Sovyetler Birliği Türkiye’nin Batı grubu içinde yer aldığını anlamlıdır” sözleri Soğuk Savaş döneminde Türkiye’nin ABD’ye yakın bir siyaset stratejisi yürüttüğünü göstermektedir. Nitekim bu demeci ABD’nin en büyük haftalık dergilerinden biri olan Newsweek kanalıyla vermiş olması Sovyetler Birliği’ne verilen net bir mesaj olarak yorumlanabilir. Ortadoğu ülkelerinden Pakistan’dan da Evren’e bir tebrik mesajı geldiği haberi bu sayfada yer almaktadır. “Ziya Ül Hak, Evren’e kutlama mesajı gönderdi” başlığıyla verilen bu haberde dikkat çeken nokta ise tam adı Muhammed Ziya Ül Hak olan kişinin Pakistan’da dönemin genelkurmay başkanı olması ve askeri müdahaleyle Pakistan’ının Cumhurbaşkanı olmasıdır. “Müsteşarlar, bakan yetkilerini kullanacak” başlığıyla verilen haber ise o dönemde demokrasinin ne kadar derin bir yara aldığını net bir şekilde göstermektedir.

Şekil 7. 17 Eylül 1980 1.sayfa.

Gazete Evren “Bozulan demokrasiyi işletmeye geldik” manşetiyle verdiği bu haberde müdahale sonrası ilk kez basın önüne çıkan MGK başkanı ve üyelerinin yer aldığı bir fotoğrafı yayımlamıştır. Bu basın toplantısında müdahalenin asıl amacı “Bozulan demokrasiyi işletmeye geldik,” sözleriyle vurgulanmıştır. Asıl paradoks ise ordunun yeni bir darbeye mahal vermek istememesi sözleridir. “Millî Güvenlik Konseyi, demokratik düzen ve rejimin şimdiye kadar sağlıklı bir biçimde işlemesine imkân vermeyen tüm engelleri, bir daha böyle bir müdahalenin yapılmasına lüzum bırakmayacak şekilde kaldırmaya kararlıdır.” Bu cümle ordunun askeri müdahaleyi gerekli gördüğü durumlarda tekrar yapabileceği şeklinde yorumlanmıştır. “Ordunun asıl amacının vatan savunması olduğunu; ancak ülkenin şartları gereği tarihi bir görev ve sorumluluk üstlendikleri” ifadesi de aslında Evren’in kendisine atfettiği önemi göstermektedir. Haberin devamında Evren

ve MGK üyeleri basının gücünün farkındadırlar ve basın toplantısında ilk teşekkürü basın çalışanlarına bilir. "Hür demokratik rejimlerde basının ne büyük hizmetler gördüğü ve onun değerli mensuplarının, demokrasinin yaşamasına ne denli katkılarda buldukları demokrasi içinde yaşayan akliselim sahibi herkesin idraki içindedir" ifadeleri kullanılmıştır. Teori ve eylemdeki çelişki kendine burada da yer bulmuştur.

Şekil 8. 17 Eylül 1980 Cumhuriyet Gazetesi 7.sayfa.

"MGK çalışmalarını parlamento binasında sürdürüyor" başlığıyla verilen haberin içeriğinde "Milli Güvenlik Konseyi üyeleri parlamento binasına yerleşmişler ve çalışmalarını bu binada yürütmeye başlamışlardır" bilgisi yer almaktadır. Bu çalışma boyunca en çok kullanılmak zorunda kalınan sözcüklerden biri kuşkusuz "paradoks" tur. Nitekim bunun bir örneği de bu haber başlığındadır. Parlamento demokratik sistemlerde seçilmişlerin yeridir ve ülkeyi millet adına yönetecekler kararları burada alırlar. MGK buraya taşınarak kendine meşru bir zemin oluşturmak ve seçilmişlerle kendini millet nezdinde bir tutmak

istemıştır şeklinde yorumlanan bu haber paradoks sözcüğünün anlamının karşılığını vermektedir. “Başarı ve kutlama telgrafları gönderilmesi devam ediyor”, “Akademiklerarası Kurul, öğretimi erteleme kararını kaldırdı” başlığıyla verilen haberler müdahalenin kamuoyu tarafından desteklendiğini, “Ecevit, Ankara'dan kitap, radyo ve televizyon istedi” haberi ise siyasi parti liderlerine iyi bakıldığı yönünde bir algı oluşturulmak istendiği şeklinde yorumlanmıştır.

4.2.2. Hürriyet Gazetesi

Şekil 9. 13 Eylül 1980 1. sayfa

Hürriyet gazetesi askeri müdahalenin hemen sonrası “Terörün sonucu: Yönetim Milli Güvenlik Konseyinde” Atatürk yolunda devam” manşetini atmıştır. Ordunun yönetime el koymasının nedenini terör olaylarıyla ilişkilendiren gazete bu nedenle müdahalenin kaçınılmaz olabileceğini ima etmektedir. Müdahale öncesi durumu Atatürk ilke ve inkılaplarından uzaklaşan bir Türkiye olarak değerlendirmiştir. Bu bağlamda gazetenin sağ üst köşesinde Atatürk’ün heybetli, güçlü görüldüğü bir fotoğrafı kullanılmış ve gazetenin bu ilke ve inkı-

laplara diğer bir ifadeyle Cumhuriyet'in kuruluş felsefesine sahip çıkacağı belirtilmiştir. MGK başkanı ve üyelerinin bir olayı istişare ettikleri görülen yandaki fotoğraf da Evren'in ellerini beline koyarak konuşması; kendine güvenen bir lider portresinin yanında dışarıya karşı bir güç gösterisi olarak yorumlanmıştır.

Şekil 10.13 Eylül 1980 3. sayfa

“Dünya Bizi Konuşuyor” ile “Dış Basın ne diyor? Alman televizyonu: Evren ilerici, ülke sever bir asker” başlığıyla verilen her iki haber ile Batılı ülkelerin ordununun yönetime el koymasını desteklediği algısı oluşturulmak istenmiştir. “Halk radyo ve TV başından ayrılmadı” başlığıyla verilen bir diğer haberde ise “İstanbululların gün boyunca gelişen olayları büyük bir olgunlukla izledikleri görüldü.” cümlesinde kullanılan “olgunlukla” kelimesiyle milletin müdahaleyi ve

sonrasında yaşanacak tüm zorlukları kabullendiği iması verilmek istenmiştir. Nitekim halk büyük bir olgunluk göstererek fotoğraf karesinde görüldüğü gibi ekmek kuyruğundadır! “Milli Güvenlik Konseyi üyeleri” başlığıyla verilen bir başka haberde MGK üyelerinin fotoğrafları küçük ve sıradan fotoğraf karelerini andırırken MGK başkanın resmi daha büyüktür. Lider ve asıl sözün sahibi Evren’dir şeklinde değerlendirilebilecek bir tablo ortaya çıkmıştır bu haberde. Ayrıca bu sayfada gazetenin benzer içerikle verdiği yıldırım baskısının manşeti de yer almaktadır.

Şekil 11. 13 Eylül 1980 6.sayfa

Demokratik sistemlerde halk, siyasal iktidara ve siyasal mekanizmalara uyarısını, seçim dönemlerinde sandık başında verdikleri oylarla yapmaktadır. Demokrasi kültüründe asıl olan budur. Ancak dönemin Türkiye’inde bu uyarı mekanizması ordunun yönetime el koymadan önce belirli dönem ve çeşitli platformlarda siyasal iktidarı uyarması ve daha sonrasında yönetime el koyması şeklinde olmuştur. Nitekim bu tarihler sırasıyla “Türk Silahlı Kuvvetleri ilk uyarısını 20 yıl önce yapmıştı. Tarih 27 Mayıs 1960” “İkinci uyarı 11 yıl sonra muhtura

ile geldi. Tarih 12 Mart 1971” “Genelkurmay Başkanı Orgeneral Kenan Evren zamanın Cumhurbaşkanı Korutürk’ü ziyaretinde kendisine iki ayrı mektup sunuyordu. Tarih 27 Aralık 1979”şeklinde dir. Hürriyet gazetesi de bu uyarıları destekler nitelikte aynı sayfada 3 Ocak 1980 Hürriyet “Birliğe çağrı” başlıklı bir haber yayımlamıştır.

Şekil 12.14 Eylül 1980 Hürriyet Gazetesi 1. sayfa

Gazetelerdeki haberlerin birçoğu müdahaleyle ilgili aynı içerikleri kullanmaktadır. Bu haberlerden bir kaç: “Milli Güvenlik Konseyi'nin 13 numaralı bildirisi” “İstanbul'da parti tabelaları indirildi” “Türkeş'e saat 13'e kadar mühlet verildi” “Dünya bizi konuşuyor Schmidt: Türkiye'ye yardım devam edecek” “Amerika: “Türkiye'de demokrasinin en kısa zamanda yeniden tesis edileceğini umuyoruz” “İllerde sokağa çıkma yasağı süreleri” “Grevler sona erdi”. Bu sayfada dikkat çeken başlıklardan ilki Eski parlamenterler konuştu: 'Yeni yönetim hayırlı olsun' başlığıyla verilen haberdir. Bu olağan tepki askeri vesayetinin politikacılar üzerinde oluşturduğu olumsuz etkinin ne kadar derin olduğunu gösterir niteliktedir. Bir diğer haberde “ÖZÜR” başlığı altında

verilen “Bazı nedenler yüzünden yeterli kağıt temin edemediğimiz için bu hafta 8. Gün'ü veremiyoruz. Özür dileriz.” haberidir. Basının karşılaştığı ekonomik sıkıntı ve zorlukları ortaya koyan bir durum cümlesi olarak da yorumlanabilir bu haber.

Şekil 13. 14 Eylül 1980 3.sayfa

Daha önce de birkaç kez ifade edildiği üzere özellikle Batı dünyasının askeri müdahaleyle ilgili yorumlarına gazeteler sık sık yer vermektedir. Genellikle 1. sayfada ve haberin devamının iç sayfalarda yer aldığı bu haberlerden yola çıkıldığında ordunun kendini Batıyla ne kadar özdeşleştirdiğine Batı'nın onayının ordu için ne kadar önemli olduğu yorumunda bulunmak yanlış olmayacaktır. Ayrıca bu özdeşleşirmeden kaynaklı demokrasi vurgusu sık sık kullanılmaktadır. Bu

haberlerden biri de “Dünya bizi konuşuyor “Almanya birinci televizyonu ARD Türk Ordusu demokratik, sisteme döneceğine söz verdi” başlığıyla verilmiştir. Haberin bir yerinde aynen şu ifadeler yer almaktadır. “Televizyon Türkiye’de terör ve ekonomik istikrarsızlık Türk Silahlı Kuvvetlerini yönetimi almaya zorladı. Yapılan açıklamaya göre Türk ordusu en kısa zamanda demokratik sisteme döneceğine söz verdi. Onların bu sözüne inanmak ve bu şansı vermek gerekir” cümlesi bu saptamayı doğrular niteliktedir.

Şekil 14. 15 Eylül 1980 1.sayfa.

“Org. Evren üretimin artırılmasını istedi” başlığıyla verilen haberde Evren bir asker portresinden çok siyasi bir lider imajı çizmektedir. Bir diğer haber olan “Evren, Genelkurmay Başkanlığı dışında ek maaş almayacak” haberinde Evren vatansever, hizmet odaklı, paraya önem vermeyen bir lider olarak resmedilmektedir. Vatandaşların keyfi yerindedir ve balık tutmak, piknik yapmak gibi günlük rutin işlere geri dönmüştür! Haberin başlığında olduğu gibi “İstanbul'da halk sakin bir pazar yaşadı” Ancak tam da bu habere tezat başka bir haber Hürriyet gazetesinin ilk sayfasında yer almaktadır. “Adana'da bir tank yüzbaşı şehit edildi” Bir diğer haber Türkeş “ Kader Sokak'taki evinde teslim oldu” başlığıyla verilmiştir. Türkeş'in bizzat kendisinin Garnizon Komutanlığını arayarak teslim olduğu belirtilmiştir. Türkeş'in teslim olmasıyla bütün siyasi parti liderleri gözaltına alınmıştır. DISK ve MİSK Yöneticilerinin sıkıyönetime başvurmaları istendi” “Aranan kişiler silahla ele geçirildi” Ülkü Yolu ve TÖB-DER Başkan ve yöneticileri gözaltına alındı “Cemal Gürsel anıldı” haberleri de bu sayfada yer alan ve artık olağanlaştırılan darbeye ilgili diğer haberlerdir.

Şekil 15.16 Eylül 1980 1.sayfa

“Eski parlamenterler iş aramaya başladı” başlığıyla verilen bu haberde askeri müdahale sonrası bir anda ortada kalan siyasetçilerin yaşadıkları maddi sıkıntılar haberleştirilmiştir.”Grevler kalktı, 60 bin işçi işbaşına geçti” “Üniversite-Akademi kavgası sona erdi” “DİSK ve MİSK ‘ten 254 sendikacı teslim oldu” başlığıyla verilen haberler ile 12 Eylül öncesinde dağ gibi duran sorunların müdahaleyle nasıl teker teker çözüldüğü algısı oluşturulmak istenmiştir.”Erbakan’ın eşi Uzunada’ya gitti” başlığı, gazetenin sağ alt köşesinde eşinin uçaktan inişini gösteren bir fotoğrafla 1.sayfada yer alan diğer bir haberdir. “Devlet Başkanı Evren, Suudi Arabistan Kralı Fahd’a cevabi bir mesaj gön-

derdi.” “Milli Güvenlik Konseyi Cumhuriyeti koruma ve kollama harekâtını kutlayan kişi ve kuruluşlara teşekkür etti” Bu başlıklar Evren’in düzenlediği basın toplantısından. Haberin devamı 9.sayfadadır ve Evren şu ifadeleri kullanmıştır. “Sevgili vatandaşlarımızı Türk Silahlı Kuvvetleri’nce Cumhuriyeti koruma ve kollama amacıyla yapılan 12 Eylül harekâtını kutlayan yurt içindeki ve yurt dışındaki vatandaşlarımızdan ve çeşitli kuruluşlardan Milli Güvenlik Konseyi Başkanı ve üyelerine sayısız mektup, telgraf ve telefonlar gelmektedir. Bu yoğun çalışma döneminde ayrı ayrı teşekkür etmenin güçlüğüne takdir edileceğine inanılarak, yurt içindeki ve yurt dışındaki tüm vatandaşlarımıza ve kuruluşlara Milli Güvenlik Konseyi olarak teşekkürlerimizi, mutluluk ve başarı dilekelerimizi sunarız.” Evren hem ülke genelinde hem de yurtdışında müdahalenin desteklendiğinin altını özellikle çizmektedir. Kamuoyunu müdahalenin meşruluğuna inandırmak istemektedir.

Şekil 16. 17 Eylül 1980 1. sayfa

Hürriyet gazetesi Evren'in sözünü manşette taşımıştır. "Demokrasiyi kaldırmadık... Kurmak harekâtı yaptık "vurgusunun yine altı çizilmiştir. Ülkeyi 3 yıl yönetecek MGK başkanı ve üyelerinin fotoğrafı 1. sayfada yayımlanmıştır. Ortada yer alan Evren'in kendinden emin, mutlu hali gözlerden kaçmamaktadır. Diğer üyelerin de yüz ifadesi ve duruşları Evren'ini aratmamaktadır. Nitekim sağ üst köşede yer alan fotoğrafın altında yer alan "Evren basın toplantısında çok rahattı" sözü bu yorumu doğrulamaktadır. Bir diğer haber "Üye ülkelerin Dışişleri Bakanları bildiri yayınladı Ortak Pazar-Türkiye ilişkileri sürecek" şeklindedir. Ekonomi ağırlıklı bir ifade olan Ortak Pazar, Batı'yla ekonomik anlamda iş birliğinin devam edileceği gösterilerek, Batı desteği yine vurgulanmıştır. Türkiye'ye dış basının da ilgi gösterdiğini, dünya genelinde Türkiye'deki bu iç meselenin merak uyandırdığı algısı için gazete şu ifadeleri kullanmıştır. "Orgeneral Evren'in basın toplantısı yurttan ve dünyada büyük ilgi uyandırdı. Yerli ve yabancı 300 kadar basın mensubu konuşmayı ilgiyle izledikten sonra Orgeneral Evren'e çeşitli sorular yönelttiler. Basın toplantısı boyunca 25'ten fazla yerli ve yabancı televizyon kamerası film çekti." Gazete, basın toplantısıyla ilgili izlenimlerini NOTLAR başlığı altında vermiştir. Haberin devamı 7. sayfadadır ve haberde Evren'in politikacılara göre daha dakik, düzenli olduğu vurgulanmıştır!

4.2.2. Türkiye Gazetesi

Şekil 17. 17 Eylül 1980 1.sayfa

Türkiye gazetesi 12 Eylül sonrası ilk manşetini “Ordu idareye el koydu! şeklinde atmıştır. Ünlem ve üç noktayla beraber verilen bu manşet yorumu açık farklı anlamlar çıkarılabilecek şekilde verilmiştir. *Türkiye* gazetesinde askeri müdahaleyle ilgili *Cumhuriyet* ve *Hürriyet* gazetelerinde olduğu gibi benzer bilgiler vardır.” Yurtdışına çıkışlar yasaklandı. Ancak yurt dışında çalışanlarla öğrenim görenler ve yabancılar çıkış yapacak” “Siyasi partilerin faaliyetleri durduruldu CHP, AP ve MSP liderleri Silahlı Kuvvetlerin koruması altına alındı” “DİSK ve MİSK’e bağlı sendikaların faaliyetleri durduruldu” “Grevler kaldırıldı bütün spor faaliyetleri durduruldu” “Parlamentelerin dokunulmazlıkları kaldırıldı” bu haberler arasındadır. Evren’in sol üst köşede siyah beyaz bir fotoğrafını yayımlayan gazete bu fotoğrafın altına müdahaleyle ilgili bildirimleri koymuştur.

Dünyadan haber

Türkiye'nin Londra Büyükelçisi, siyasi mevküflara işkençe yapıldığı şeklindeki iddiaları tekzip etti

ANKARA (AA) - Siyasal mevküflere işkençe yapıldığı şeklindeki iddiaları tekzip eden Türkiye'nin Londra Büyükelçisi, "Türkiye'nin dış politikasında hiçbir mevküflere işkençe yapıldığı" şeklinde konuştu.

Fransa, yeni bir füze hazırlıyor

PARİS (AP) - Fransız hükümeti, yeni bir füze geliştiriyor. Bu füze, nükleer silah taşıyacak ve uzaydan hedeflere saldırabilecek.

Madrid Konferansının hazırlık çalışmaları başladı

BAZEL (AP) - İspanya, Yunanistan ve Türkiye arasında Madrid'de yapılacak konferansın hazırlık çalışmaları başladı.

ADD'nin Hırvatistan'a nükleer enerji satması tekfir reddedildi

VAŞINGTON (AA) - ABD Dışişleri Bakanlığı, Hırvatistan'a nükleer enerji satmasını tekfir olarak reddetti.

Pakistan-Kuveyt müşterek tebliği: Basra Körfezine yabancı müdahale olmamalıdır

BAĞDAD (AP) - Irak Dışişleri Bakanlığı, Pakistan ve Kuveyt müşterek tebliğini yayınladı. Tebliğin başlığında "Basra Körfezine yabancı müdahale olmamalıdır" yazıyor.

AET'nin sanayi istihsalı düştü

BERN (AP) - Avrupa Ekonomik Topluluğu'nun (AET) sanayi istihsalı, geçen yılın aynı dönemine göre düştü.

Eski Başkan Nixon, Reagan'ın Carter'i yeneceği kanaatinde

NEV YORK (AP) - ABD Başkanı Richard Nixon, Demokratik Parti aday Jimmy Carter'ın, Cumhuriyetçi Parti aday Ronald Reagan'ı yeneceğine kanaatinde olduğunu söyledi.

Sili'de fevkalade hal 6 ay daha uzatıldı

BAĞDAD (AP) - Irak hükümeti, Sili'deki fevkalade halin süresini altı ay daha uzatmıştır.

Irak Irak sınır çarptığını devam ediyor

BAĞDAD - Iraklı askerler, Irak-İraki sınırda çatışmaları sürdürüyor.

Çin, Amerikan teknolojisini ithal etmek istiyor..

BEJİNG (AP) - Çinli yetkililer, Amerika'dan teknoloji ithal etmek istediklerini söyledi. Çin hükümeti, Amerikan teknolojisini ithal etmeye çalışıyor.

dis politika MUSTAFA ARMEZGÖLU

Kemalizmin cephesinde acılan gedik

Mustafa Armezoğlu'nun yazdığı makalede, Kemalizm'in cephesinde acılan gedikler ve Türkiye'nin dış politikası eleştiriliyor. Armezoğlu, Kemalizm'in Türkiye için yeterli olmadığını düşünüyor.

Şekil 18. 13 Eylül 1980 3. Sayfa

İç sayfalarda dikkat çeken bir haber "Türkiye'nin Londra Büyükelçisi, siyasi mevküflara işkençe yapıldığı şeklindeki iddiaları tekzip etti" şeklinde verilmiştir. Ordunun yönetime el koymasıyla ilgili dış basından farklı bir ses yükselmiştir. Darbeyle ilgili işkençe iddiaları söz konusudur ve Batı dünyası bunun araştırılmasını istemektedir.

Şekil 19.15 Eylül 1980 1. Sayfa.

“Hayat normale döndü. Bütün Yurtta durum sakın” Devlet Başkanı, Genelkurmay ve Milli Güvenlik Konseyi Başkanı KENAN EVREN direktif verdi” haberleri yine ülkede her şeyin olağan seyrinde devam ettiği, bütün sıkıntılıların ordunun yönetime el koymasıyla çözüldüğü algısı vermektedir. Ayrıca Evren’inin isminin cümle içinde büyük puntolarla yazılmış olması yorumu açıktır. Yine bu haberde Evren’in hem asker kimliği hem de yeni görevi olan politikacı kimliği bir arada kullanılmıştır.

Şekil 20.16 Eylül 1980

“Bursa cezaevindeki siyasi mahkumlar da birbirleri ile barıştılar” başlığıyla verilen haberde “Ankara Mamak cezaevinden sonra Bursa cezaevindeki siyasi hükümlü ve mahkumların, cezaevi bahçesinde bir araya geldikleri ve birbirlerine sarılarak barıştıkları bildirilmiştir. Bursa cezaevi müdürlüğü yetkililerinden alınan bilgiye göre, hükümlü ve mahkumlar cezaevi bahçesinde yan yana dolaşmışlar, daha sonra birbirlerine sarılarak barışmışlardır. Aynı ayrı koşullarda tutulan sağ ve sol görüşlü hükümlü ve mahkumların bundan sonra aynı koşullarda kalacağı belirtilmiştir”. Ne hikmetse 12 Eylül sonrası bütün sorunlar çözülmektedir! Bu barışma haberi de onlardan sadece biri. “Yürürlükteki ekonomik programla yapılan anlaşmaların ve pro-

tokollerin uygulanmasına devam edilecek!” bu haber de ünlem işaretiyle beraber kullanılmıştır. Yeni bir yönetim kurulmuştur; ancak eski siyasal iktidarın icraatlarının uygulanmasına devam edilmektedir! “İÜ ve İTÜ’de kesin kayıtlara dün başlandı!” “Milli Güvenlik Konseyi'nin askeri mahkeme kurmağa yetkili olduğu açıklandı” “Donanma ve Sıkıyönetim Komutanlığı, müracaat ve şikâyetler için telefon numaraları neşretti” “DİSK, MİSK ve Hak-iş'in mevduatları bloke edildi!” “DİSK ve MİSK idarecilerinin Sıkıyönetim Komutanlığına teslim olmaları istendi” “Yüzbaşıyı katledenlerin hakkettikleri ceza hemen infaz edilecek” “3.Ordu ve Sıkıyönetim Komutanlığı 2 bildiri yayınladı” haberleri de daha önce belirtildiği gibi gazetelerde her gün yayımlanan ve askeri müdahaleyi olağanlaştıran sayısız haberlerden sadece bir kaçıdır.

Şekil 21. 17 Eylül 1980

“Anayasa Değişiyor” manşetiyle baskıya çıkan gazete MGK başkanı ve üyelerinin yer aldığı bir fotoğrafı yayımlamıştır. MGK adına konuşan Evren’in önünde duran sayısız mikrofon toplantıya ne kadar çok ilginin olduğunu göstermektedir. Konseyin her üç üyesi de (komutan) Evren’i ciddi bir şekilde dinlemektedir. Evren’in de çok ciddi olarak yer aldığı fotoğrafın çekildiği yer Başbakanlıktır! Siyasi parti ve liderleriyle ilgili haberler büyük puntolarla yazılmamakta kendilerine 1. sayfada yer bulabilen bu haberlerin devamı genellikle iç sayfalarda yer almaktadır.

Sonuç

12 Eylül 1980 askeri müdahale sonrası ilk 5 günün incelendiği bu çalışmada gazetelerin kamuoyunu müdahaleyle ilgili bilgilendirmek için yaptığı haber başlıkları ve içeriklerinin birbirine çok benzediği gözlemlenmiştir. Bu üç gazetenin de darbe veya müdahale sözcüğünü kullanmak yerine daha yumuşak bir ton sayılabilecek “Silahlı Kuvvetler yönetime el koydu” ifadesini tercih ettiği tespit edilmiştir. Üç gazetenin haber başlıklarından ve içeriklerinden yola çıkıldığında darbe o dönemki Türkiye şartlarında olması gereken bir müdahale olarak gösterilmiştir. Bu bağlamda kamuoyunu bilgilendirme ve buna bağlı olarak yönlendirme konusunda haber ve haber içeriklerinin kurgulanması; askeri müdahalenin gerekliliği, meşruluğu noktasında olmuştur. Yine bu haberlerde darbe çok olağan, sıradan bir eylem olarak gösterilmiştir. Askeri vesayet, demokrasiyle sık sık ilişkilendirilmiş, birbirine zıt iki kavramdan ziyade Türkiye’de demokrasinin yeniden işleyebilmesi adına ordunun yönetime el koyması demokrasinin devamlılığı açısından bir şart olarak gösterilmiştir. Bu çalışmada elde edilen tespitlerin bir benzeri aynı dönem Türk basınına inceleyen Dündar’dan gelmektedir. “12 Eylül’ü takip eden süreçte, pek çok gazete ve yazarın 12 Eylül’ü bir darbe olarak nitelemediği gözlenmiştir. Basının 12 Eylül’ü bir darbeden ziyade, zorunlu bir müdahale, yerinde bir adım, hatta barış harekâtı gibi ifadelerle karşılamış olmaları, kamuoyunun darbeye rıza göstermesi için önemli faktörlerden biri olmuştur. Basın, kamuoyuna sunduğu içeriklerle darbeyi sıradanlaştırmış, önemsiz kılmış ve böylece geniş kitlelerin askeri müdahaleye bakışını

yönlendirmede, kamuoyunun müdahaleye olumlu bakmasını sağlamada ve darbenin meşrulaştırılmasında önemli bir rol üstlenmiştir.”²⁵

Bu bağlamda *Cumhuriyet*, *Hürriyet* ve *Türkiye* örnekleminde ele alınan bu çalışmada her ne kadar gazeteler birbirinden farklı ideolojik yapı ve yayın politikalarına sahip olsalar da müdahaleyi değerlendirme noktasında aynı noktada birleşmişlerdir. *Cumhuriyet* ve *Hürriyet* gazetelerinin darbe sonrası ilk günde özellikle Atatürk ve Atatürkçülük kavramlarını manşette taşıması, *Türkiye* gazetesinin ise “Ordu idareye el koydu” şeklinde vermiş olması gazeteler arasında düşük tonda da olsa ayırt edici bir özellik olarak yorumlanabilir. *Cumhuriyet* ve *Hürriyet*’te özellikle müdahaleyle ilgili ABD ve Avrupa ülkelerinin olumlu demeçlerinin yayımladığı haberler çok fazla sayıdadır. Bu vurguyla kamuoyuna Batı dünyasının ordunun arkasında olduğu algısı vermek istenmiştir. Ancak konuyla ilgili en az haber yapan *Türkiye* gazetesinde müdahalenin Batı dünyasında bazı önemli noktalarda eleştirildiğine dair bir haber de yayımlamıştır.

Üç gazetede de Kenan Evren bir askerden ziyade iktidardaki siyasi partinin lideri olarak gösterilmeye çalışılmıştır. Ayrıca Evren için kendinden emin, kendine güvenen, vatansever, güçlü ve dakik bir lider profili çizilmiştir. Bu vurgu *Hürriyet* gazetesinde daha belirgindir.

Çalışma boyunca sık sık dile getirilen gazete haberleri ve metinlerinin içeriğinin benzerliği aslında o dönem itibarıyla basında çok farklı sesin olmadığına da işarettir. Bu tespit ayrıca basına uygulanan sansürün de bir göstergesi olarak yorumlanabilir. Nitekim Cumhuriyet gazetesinin 13 Eylül 1980 tarihli sayısında gazetelerde yer alacak haberlerin yayımlanmadan önce Basın ve Halkla İlişkiler Şubesinden onay alacakları şeklinde bir haber yer almaktadır. Aslında, askeri vesayetın uygulamış olduğu bu sansürün nedeni basının kamuoyunu etkileme ve yönlendirme gücünden gelmektedir. Gencer’in ifadesiyle, gazete gündem sınırlarını çizmede birincil harekete geçirici unsurdur. Gazete halkın çoğunluğunun ne hakkında konuşacağına, çoğunluğun gerçekleri ne olarak düşüneceğine ve pek çok insanın sorunlarla nasıl mücadele edeceğine karar vermede büyük bir paya sahiptir (Gencer,

²⁵ Dündar, a.g.m. s.151.

2012: 47)²⁶ Özetle, bu gerçeğin farkında olan MGK, gazeteleri müdahalenin olağanlaştırılması noktasında çok iyi kullanmış ve yönetmiştir.

Ancak şu noktayı da göz ardı etmemek gerekiyor. Basına sansür uygulandığı bizzat deklare edilmişken konuyla ilgili atılan manşet ve yapılan haberlerin dönemin Türk basının gerçek düşüncelerini ne kadar yansıttığı da tartışmaya ve yoruma açıktır.

KAYNAKÇA

ADAKLI Gülseren Adaklı “Ne liberalizm ve Medya: Dünyada ve Türkiye’de Medya Endüstrisinin Dönüşümü”, **Mülkiye**, 2010 Cilt: 333, Sayı:269, ss.67-83

AHMAD Ferz, **Modern Türkiye’nin Oluşumu**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2012.

ÇITAK Şerife Özgün, **1980 Askeri Darbesinin Yazılı Magazin Basınındaki Yansıması ve Basının Magazinleşmesi**, Afyonkarahisar Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2007, ss. 1-110

DURŞUN Ahmet, **Siyaset Bilimi**, Beta Yayınları, İstanbul.2014.

DÜNDAR Lale, “12 Eylül 1980 Darbesinin Basına Etkileri”, **Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi**, 2016. Sayı: 16 ss.125-154.

EMİROĞLU Atiye “Cumhuriyet Dönemi Darbelerin Türk Demokrasisi ve Çağdaşlaşmasına Etkileri Üzerine Bir İnceleme”, **Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi**, 2016, Sayı: 15 ss.1-22.

GENCER, Zekiye, **Medyanın Gündem Oluşturma Sürecinde Sosyal Entropinin Rolü Üzerine Uygulamalı Bir Çalışma**, Konya, Sosyal Bilimler Enstitüsü Halkla İlişkiler ve Tanıtım Anabilim Dalı Araştırma Yöntemleri Bilim Dalı, 2012.

KONGAR Emre, **Demokrasi ve Kültür**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2007.

---

²⁶ Zekiye Gencer, **Medyanın Gündem Oluşturma Sürecinde Sosyal Entropinin Rolü Üzerine Uygulamalı Bir Çalışma**, Sosyal Bilimler Enstitüsü Halkla İlişkiler ve Tanıtım Anabilim Dalı Araştırma Yöntemleri Bilim Dalı, 2012, s.47.

- KUYUCU Mihalis, Türkiye’de Çapraz Medya Sahipliği: Medya Ekonomisine Olumsuz Etkileri ve Bu Etkilerin Önlenmesine Yönelik Öneriler, **Selçuk İletişim Dergisi**, Sayı: 8. ss. 144-163.
- LAÇİNER Ömer, “Türk Militarizmi”, **Birikim**, 2002, Sayı: 160–161, ss. 10-17.
- ÖZDEMİR Murat, “Nitel Veri Analizi: Sosyal Bilimlerde Yöntembilim Sorunsalı Üzerine Bir Çalışma”, **Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı: 1 ss. 323-343
- ÖRS Birsen “Uluslaşma, Orduların Değişen Rolü ve Sivil Kontrol”, **Atatürk Üniversitesi Atatürk Dergisi**, 2006, Cilt: 5, Sayı: 6, ss. 57-79
- POYRAZ Bedriye, **Haber ve Haber Programlarında İdeoloji ve Gerçeklik**, Ütopya Yayınevi, Ankara.
- ÜNSALDI Levent, **Türkiye’de Asker ve Siyaset**, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2008
- SUNAY Cengiz, **12 Eylül Dönemi Türk Siyasetinde Sivil-Asker İlişkileri (1980–1987)**, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Anabilim Dalı, 2009, ss. 1-176.
- ŞAHİN Baki, “Metodoloji” **Bilimsel Araştırma Yöntemleri** (Ed. Abdurrahman Tanrıoğen), Anı Yayıncılık, 2011.
- TAŞCIOĞLU Raci, **Siyasal Afişten Yasal Reklama Türkiye’de Siyasal Reklamcılık Uygulamaları**, Zafer Yayınevi, Erzurum, 2018.
- TBMM, **Ülkemizde Demokrasiye Müdahale Eden Tüm Darbe ve Muhtıralar ile Demokrasiyi İşlevsiz Diğer Bütün Girişim ve Süreçlerin Tüm Boyutları ile Araştırılarak Alınması Gereken Önlemlerin Belirlenmesi Amacıyla Kurulan Meclis Araştırma Komisyonu Raporu**, 2012, Cilt: 1 ss. 1-706
- TBMM, **Ülkemizde Demokrasiye Müdahale Eden Tüm Darbe ve Muhtıralar ile Demokrasiyi İşlevsiz Diğer Bütün Girişim ve Süreçlerin Tüm Boyutları ile Araştırılarak Alınması Gereken Önlemlerin Belirlenmesi Amacıyla Kurulan Meclis Araştırma Komisyonu Raporu**, 2012, Cilt: 2 ss. 707-1420

TOPUZ Hıfzı, **II. Mahmut'tan Holdinglere Türk Basın Tarihi**, Remzi Kitabevi, 2003

VURAL, Ali Murat, "Medyanın Kültürel Kalkınmayı Sağlama ve Eğitim İşlevi", **İstanbul Üniversitesi İletişim Dergisi**, 2012, Sayı: 10, ss. 105-113

ZÜRCHER Erik Jan, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2012.

Gazeteler

Cumhuriyet, 13-17 Eylül 1980

Hürriyet, 13-17 Eylül 1980

Türkiye, 13-17 Eylül 1980

1980 ASKERİ DARBESİ'NDEN 15 TEMMUZ 2016'YA KADAR SÜREÇ İÇİNDE FETÖ/PDY'NİN KAMU VE SİYASİ YAPIYA YÖNELİK YERLEŞME FAALİYETLERİ

Murat KÖYLÜ*

ÖZET

15 Temmuz 2016 günü saat 21.05'de genel anlamda Fettullah Terör Örgütü/ Paralel Devlet Yapılanması (FETÖ/PDY) unsurları tarafından başlatılan kalkışma; toplumsal sağduyu, halkın demokrasiye olan sahiplenışı ve başta Cumhurbaşkanı, Başbakan olmak üzere siyasi ve bürokratik kadrolarının dirayetli yaklaşımı sonucunda hedefine ulaşmadan bastırılmıştır. Tarihimizin en kirli ve kanlı kalkışmalarından biri olan 15 Temmuz; geçmiş darbe ve darbe girişimlerinin neden ve sonuçları ile birlikte her yönüyle incelenmesi değerlendirilmesi ve dersler çıkartılması gereken bir gündür. 1980 Askeri Darbesiyle birlikte kendine devlet mekanizması içerisinde yerleşme çabalarını artıran ve bu bağlamda stratejiler oluşturan FETÖ/PDY unsurları, başta Türk Silahlı Kuvvetler olmak üzere, yargı, emniyet ve siyasal sitem için askeri okullar, hukuk ve siyasal bilimler fakülteleri ile polis kolejlerine müritlerini yerleştirerek, kamuda ki kilit noktalar ele geçirmek için hazırlamış, özellikle 1984'den itibaren başlayan PKK tehdidi ile birlikte siyasi ortamında kendisine sağladığı avantajları da değerlendirerek kamuda idari ve bürokratik kadrolara yerleşmeye başlamıştır. Muhafazakâr partiler içinde kolaylıkla karşılık bulduğu bu hamlesi, güçlenmesine ve devlet içinde hızla ve istikrarlı bir şekilde kadrolaşmasının yolunu açmıştır. Bu çalışmanın amacı; 1980 ihtilali ile yaşama alanı bulan FETÖ/PDY unsurlarının, muhafazakâr partilerle başlayan iktidarlar dönemlerinde başta Türk Silahlı Kuvvetler olmak üzere, yargı, emniyet ve siyasal sistem için askeri okullar, hukuk ve siyasal bilimler

---

* Yrd. Doç. Dr. Toros Üniversitesi / İ.İ.S.B. Fakültesi, UTL Bölümü, murat.koylu@toros.edu.tr

fakülteleri ile polis kolejlerine müritlerini yerleştirerek 15 Temmuz 2016 kalkışmasına kadar uzanan sistematik kadrolaşma faaliyetlerini analiz etmektir.

Anahtar Kelimeler: 1980 Darbesi, FETÖ / PDY, 15 Temmuz

**THE SETTLEMENT ACTIVITIES OF PATTERN AND POLITICS
IN THE PROCESS UP TO 15TH JULY 2016 FROM THE 1980
MILITARY DARBASE TO PUBLIC AND POLITICAL
BUILDINGS**

ABSTRACT

On 15th July 2016 at 21.05, the general initiative of the Fettulah Terrorist Organization / Parallel State Constitution (FETO / PSC) has been suppressed before it didn't reach its destination because of social common sense, the democracy of the people, and the attitude of the political and bureaucratic staff, especially the President and the Prime Minister. July 15, a day to be removed with one of the most dirty and bloody undertakings of our history; past blows and coup attempts and the results and evaluation of each direction along with. With the 1980 Military Coup, the elements of the FETO / PSC, which increased the efforts to settle in the state mechanism within itself and formed strategies in this context, placed military schools, law and political sciences for the judiciary, security and political system, especially Turkish Armed Forces, and disciples to police colleges, prepared to capture the key points, especially starting with the PKK in 1984, along with the threats in the political environment by taking advantage of the advantages provided to him by the administrative and bureaucratic staff has begun to settle. This move, which he easily finds in the conservative parties, has opened the way for his empowerment and his rapid and steadfast staffing within the state. The purpose of this study is; to analyze the staffing activities in the period of power beginning with the conservative parties, the elements of the FETO / PSC that found the field of life with the 1980 Coup were systematic for the Turkish Armed Forces embarkation of military schools, law and political sciences and police colleges for the judiciary, until the July 15, 2016.

Key Words: 1980 Coup, FETO / PDY, 15 July

Giriş

Fettullah Gülen'in günümüze kadar cemaatten, *yıkıcı-bölücü örgüt liderliğine* uzanan yaşam döngüsünün başlangıcı, Said-i Nursi'nin ölümünden sonra cemaatte oluşan fikir ayrılıkları, okuyucular ve yazıcılar arasındaki çekişme, kendisinin Nur Risalelerini verdiği vaazlarda teatral bir hava içinde dinleyenlere anlatarak, o dönemde gezici vaiz olan Yaşar Turnagöl'ün dikkatini çekmiş ve sonradan Diyanet İşleri Başkan Yardımcısı olduğunda kendisini devletin maaşlı vaizi yapması olmuştur.

50'li yıllar sonları, askeri darbe ve her gün gittikçe kötüleşen ekonomi, ağa baskısı, topraksızlık veya yeterince ürün alamama nedeniyle kırsaldan kentlere göç eden yüzbinlerce insanın şehir yaşamındaki yoksul hayatları. O dönemde en önemli sağlam gelir kapısı "devlet kapısı" olarak görülürdü. Devlet güvencesi altına girip, her ay yeterli olmasa da bir gelir elde etmek, sağlık hizmetlerinden ücretsiz yararlanmak yoksulluk içinde yaşayan kitleler için büyük bir kazanımdı. İlkokula "kâfir okulu" diyerek göndermeyen² ve dışarıdan bitiren bir babanın oğlu olan Fettullah Gülen için bile devlet kapısında maaşlı vaiz olması bulunmaz bir nimetti.

Gülen, Edirne'de imamlığa başlamasından iki yıl sonra 1961'de askere gitti. Usta erlik dönemini geçirdiği İskenderun'da verdiği bir vaaz nedeniyle mahkemeye sevk edilse de amlandı ancak verilen disiplin cezası uyarınca on gün askeri hapisanede yatmıştı. Askerliğini bitirdiği 1963 yılından sonra yaklaşık bir sene Erzurum'da ailesinin yanında kalan ve dini hassasiyetleri nedeniyle komünizme karşı mücadeleyi öncelikli görevleri arasında gören Gülen bu dönemde memleketinde Komünizmle Mücadele Derneği kuruculuğunu yaptı. İdeolojik ve politik olarak komünizmin dünya görüşüne karşı olan İslami hareketin bütün stratejisi, en genel anlamda sosyalist hareketin gelişmesini engellemekti. Gülen hareketinin ideolojik gıdası da zaten Türk İslam sentezi ve komünizm düşmanlığıydı³.

² Nurettin Veren, **Kuşatma**, Siyah Beyaz Yayınları, İstanbul, 2007, s. 8

³ Ahmet Şık, **İmamın Ordusu**, Ferfir Yayınları, İstanbul, 2014, s.25

60'lı yıllar ise halk tabakaları ve kesimleri arasında keskin ideolojik farklılıkların, 1961 Anayasası'nın sağladığı özgürce örgütlenme ortamında yaygınlaşması olarak tanımlanabilir. Menderes dönemindeki baskıcı tutumun ardından verilen özgürlükler, başta işçi sınıfı olmak üzere, üniversite hatta lise öğrencileri arasında kamplaşmalara ve çatışmalara yol açmıştı.

Mütedeyyin vatandaşlar çocuklarını büyük şehirlere gönderdiklerinde onların dini itikatlarını devam ettirebilecek ortamda olmalarını, yurtlarda belirli sınıf ve ideoloji kavgasına girerek geleceklerini karartmamalarını istiyorlardı. Bu nedenle Anadolu'dan şehirlere üniversite ve ya lise öğrenimi gelen gençler, kendilerine yakın fikir guruplarının yanlarına giderek onların bir nevi koruyuculuğu ve hâkimiyet alanına giriyorlardı.

Bunlardan biri de İzmir Kestane Pazarı denilen yerde bulunan ve Fethullah Gülen'in kontrol ettiği Kuran Kursu binasıydı.

Başlangıçta amaç ve ideolojisini, *Türk gençliğini pozitif ilimlerle eğitip, İslami terbiyeyle donatıp, her türlü kötü alışkanlıklardan koruyarak Osmanlı'nın yükseliş dönemindeki gibi 'altın nesil' yetiştirmek* diye belirlemişti⁴. Oluğça insani gözükken, zamanla manüpile edilerek büyüyen, büyüdükçe hedef ve amaçları farklılaşan küçük bir cemaat grubunun, elli yıl sonra ülke yönetimini ele geçirebilmeye teşebbüs edebilecek kadar büyük “kanlı bir örgüte” dönüşmesinin başlangıcıydı aslında.

Fethullah Gülen, o sırada İzmir ve Ege bölgesinde vaazlarıyla ağırlığını hissettirmeye başlamıştı. Nurcuların önde gelenlerinin tavsiyelerine pek uymadığı da görülüyordu. Ağabeylerden Mustafa Sunğur ona *Nur dershaneleri aç* demesine rağmen, Fethullah Gülen bu isteğe başlangıçta uymadı. Daha sonra yakınlarından Mustafa Birlik ve Mehmet Metin ile birlikte kendine özgü, sonraları ‘Işık Evleri’ diye anılacak olan dershaneleri açmaya başladı. Üstelik Said Nursi'nin kitaplarını değil, sadece kendisinin hitabetini ön plana alan bir çalışma tarzı tutturdu. Fethullah Gülen'in konuşmaları kasetlere alınıyor ve bu kasetlerle özellikle Ege bölgesinde hem taraftar, hem de para sağlanıyordu⁵.

⁴ Sabri Uzun, **İn**, Kırmızı Kedi Yayınları, İstanbul, 2015, s. 36

⁵ Ahmet Şık, **İmamın Ordusu...**, s.12

1966-71 arasındaki dönem, Gülen'in ilk örgütlenme dönemi olarak görülebilir. Anadolu'dan kırsal kesimlerden gelen öğrenciler Kestane Pazarında buluna Kuran Kursunda bulunan sözde bu hayırsever vaizin yanında okul dışı zamanlarda sohbetlerine katılıyor, onun gösterdiği evlerde beşer, onarlı guruplar halinde konaklıyor, onun planladığı şekilde yemek yiyorlardı. Son derece yoksul olan bu öğrenciler, büyük şehirde hem kalacak bir yerleri hem de beslenme ihtiyaçlarını kıt kanaatte olsa karşılıyorlardı. Bunun karşılığında yapmaları gereken tek şey, Nur Risalesini okumak, öğretisini yaymak ve Fettullah Gülen'e kayıtsız ve şartsız biat etmektir.

Diğer taraftan basit anlamda bir korunma, barınma onların deyişiyle "hizmet" maksadıyla kurulan ve gittikçe çoğalan "ışık evleri", Fethullah Gülen ve ya "Fethullahçı" adı altında, kendi kural ve prensiplerini koyduğu bir örgütlenmenin de alt yapısını oluşturmuştu. Evlere ve örgüte giren her öğrenci hazırlanan yemin etmek zorundaydı. İnançlı insanların, kestane pazarının bu ağlak ve şovmen vaizini dinlemek konusunda ilgisi de bağış ve kaset gelirlerini artırmış, gelirin artmasıyla kiralanan evlerin sayısı artmış, evlerin artmasıyla daha fazla öğrencinin bu evlerde konaklayarak bir nevi Fethullah müridi olması da sağlanmış oldu.

1969'a geldiğinde Nurculuk karşısında farklı bir siyasi yapı kendini göstermişti. Özellikle Necmettin Erbakan etrafındaki hareketlenme de, Nurcuların zeminini önemli ölçüde etkiliyordu. Özellikle Ankara'daki Nurcuların Erbakan'ın yanında yer alması, İstanbul'daki Nurcuları kızdırdı. Bu yüzden İttihad gazetesinde Adalet Partisi (AP) yanlısı yayınlara ağırlık verildi ve yeni parti kurmak isteyenlerin aleyhinde yazılar çıkmaya başladı. Bu durum ise bir anda yeni parti kurmak isteyenlerin tepkisini çekti. 12 Ekim 1969'da yapılan seçimde Konya'dan bağımsız adaylığını koyan Necmettin Erbakan milletvekili seçilince, AP içinde kendine yakın kimi milletvekilleriyle yakınlaştı. Erbakan ve arkadaşları '*Hak geldi, batıl zail oldu*' ayetini slogan haline getirerek 26 Ocak 1970'te Milli Nizam Partisi'ni (MNP) kurdu. Anayasa Mahkemesi'nin MNP hakkında kapatma davası açması da o güne kadar partiye mesafeli duran birçok Nurcunun 'İslam'ın partisi olduğu tescil edildi' diyerek, MNP'ye yönelmesinde etkili oldu Nurcuların tabanında çatlama ve kaymalar olmuştu. Bilhassa küçük şehirlerdeki,

kasaba ve köylerdeki Nurcular, MNP'nin saflarında faal olarak çalışıyordu⁶.

12 Mart 1971 muhtırası Nurcuları da tedirgin eden bir darbe oldu. Muhtıradan hemen sonra, 2 Nisan 1971'de cemaatinin lideri Zübeyir Gündüzalp öldü. Otorite, kontrol ve yönetme yeteneğine sahip Zübeyir Gündüzalp'ın boşluğu doldurulacak gibi değildi. Nurcu Yeni Asya cemaati için, *Bundan sonra ne olacak?* kaygısı yeniden başladı. 12 Mart yönetimi genelde Nurcuları kollamasına rağmen, İzmir'de Fethullah Gülen ve Mustafa Birlik tutuklandı.

Erbakan ve arkadaşları 12 Mart'tan sonra Milliyetçi Selamet Partisi'ni kurdu. MSP kısa zamanda örgütlendi ve ilk seçimde Türkiye'nin üçüncü partisi olmayı başardı. MSP'den sonra Yeni Asya cemaati en büyük dini gruptu. Fethullah Gülen ise Yeni Asya cemaatinin içinde, adeta bir uçbeyi gibiydi. Gülen, bağımsızlığını ilan etmek için uygun zaman kollayan bir küçük grubun lideriydi. Zübeyir Gündüzalp'ın ölümünden sonra Yeni Asya cemaatinin yıprandığını, MSP'nin ise gün geçtikçe güçlendiğini ve siyasi yönden de etkin olduğunu gözlüyordu. Kafasındaki hedeflere ulaşabilmek için, MSP'nin atak, keskin ve hareketli gençlerine ihtiyacı vardı. MSP'ye yakınlaşmak, uzun vadede Fethullah Gülen için daha yararlı olacaktı. Bu düşünceyle MSP çevresine adamları vasıtasıyla mesajlar gönderdi. Yeni Asya cemaatini eleştirdi, MSP'nin gayretini övdü. Böylece MSP ile Gülen arasında bir yakınlaşma başladı.

MSP'liler bu durumdan memnundu. Çünkü Yeni Asya cemaatini Fethullah Gülen vasıtasıyla bölmek, zayıflatmak mümkündü. Erbakan, kurmaylarına 'Fethullah Gülen hocamıza sahip çıkın, onun etrafında bulunun, yardımcı olun' talimatı verdi. İşte bu yakınlaşmayla Fethullah Gülen'in yıldızı parlamaya başladı. Temelini attığı, alt yapısını oluşturduğu cemaat bir anda hareketlendi. İzmir Bornova Camii'ne her taraftan akın akın insanlar gidiyor, cuma vaazları veren Fethullah Hoca'yı dinliyordu. Vaazdan sonra misafirler, Gülen cemaatine ait dershanelerde ağırlanıyor ve teyp kasetlerinden yine Fethullah Hoca'nın önemli vaazları dinletiliyordu⁷.

---

⁶ Ahmet Şık, *a.g.e.*, s.13

⁷ *a.g.e.*, s.14

1975 yılına kadar süreçte özellikle Batı Anadolu'da tanınan ve sohbetleri, vaazları için oldukça uzaklardan gelenlerin olduğu bir kişi haline gelmişti. Bu arada kendi deyimiyle *Işık Evleri* dediği tamamen kendi kontrolünde bulunan *abiler* tarafından sıkı bir şekilde eğitime tutulduğu Anadolu'nun kırsal kesiminden gelen seçilmiş 13-15 yaş zeki çocukların barındığı evler gittikçe çoğalıyordu. Çocuğunun iyi bir *dini eğitim* ve *güzel ahlak* sahibi olmasını isteyen mütedeyyin kesim, sohbetlerinin ünü kendisini aşmış bu hocanın himayesine göndermek için yarışıyorlardı.

Böylece, Türkiye'nin dört bir tarafında, ilçelere kadar uzanmış bu evlerde, okullardaki başarılı, zeki çocuklarla bağlantı kurulur. Genellikle okul birincileri seçilir. Bu nedenle, *Işık Evleri*, cemaate adam kazandırmanın en etkili yöntemidir. O evlerde görülen yakınlık, karşılık beklemeden yapılan yardımlar, çocuk dünyamızda bizlere, o güne değin hiç sahip olmadığımız duyguları, heyecanları yaşatır. Ancak cemaate girdikten ve cemaatin bir küçük üyesi olduktan sonra müthiş bir değişim başlar. Bir askeri disiplinle, öylesine katı kurallarla yaşamaya başlanır ki, dayanmak çok güçtür.

Gittikçe büyüyen bu gücün farkına varan Fettulah Gülen, gücü kontrol etmek ve elinde tutmak için, okullar kapandığında *ışık evlerinde yıl boyunca eğittiği öğrencilerin, memleketlerinde kafaları karışmasını önlemek ve sistem içinde tutmak için yaz kampları* organize etmeye başladı. İsmine *Nur Kampları* dediği bu yazlık eğitim kurumlarını, başlangıçta İzmir, Kemalpaşa, Buca ve Balıkesir Edremit tarafında kurdu. Ayrıca 1979 yılından itibaren başyazarlığını kendisi yaptığı *Sızıntı* isiminde bir dergi çıkartarak, yayın yoluyla da örgütsel bir kitle oluşturma ve taraftar toplamaya başlamıştı. Artık sosyal bir güç haline gelmişti. 1970'li yılların sonunda Nurculuk öğretisini benimsemiş 12 İslâmcı erkeğin Fettullah Gülen'in liderliğinde kurdukları yapının örgütlenmesinin en önemli araçlarından biri, tüm müritlerin histe ortaklaşmasını, bir cemaat dili ve ruhu yaratmasını sağlayan, 30 yılını geride bırakan *Sızıntı* isimli dergiydi⁸.

Bu dönem kırsal kesimdeki zeki ancak fakir öğrencileri eğiterek, üniversite eğitimi alarak, özellikle devletin hâkim gücü olan *mülkiye*,

---

⁸ a.g.e., s.23-24

adliye ve askeriyeye yönelik çalışmalar sürdürülürken, 70'li yıllarda yaşanan terör olayları, çocuklarını teröre karışmadan iyi bir eğitim alarak devlet güvencesinde iş bulma umudu içinde olan aileler için Işık Evleri ve sonradan açılan Yurtları güvenli bir liman gibi gözüküyordu.

Üniversiteye girmek için sadece zeki olmak yetmiyordu, aynı zamanda ÖSYM'nin sınav sistemini, soru tekniğini hatta sınavda kullanılacak zamanı da çok iyi bilmek gerekiyordu. Nispeten varlıklı aileler çocuklarına bu eğitimi alabilecek dershaneler veya özel öğretmenler vasıtasıyla aşabiliyorlardı. Ancak 70'li yılların ikinci yarısı Türkiye ekonomisinin çöktüğü, grevlerin, eylemlerin en üst noktada olduğu, yoksul halkın geçim sıkıntısını damarlarına kadar hissettiği yıllardı. Çocuklarına dershaneye gönderme veya özel ders aldırma şöyle dursun, devlet okuluna bile zorlukla gönderebiliyorlardı.

Gülen için yaşanan bu ortam, amaçlarına kendisine istemediği kadar fırsat sunuyordu sanki. Görünürde *din ve ahlak* temelli eğitim veren oldukça mütedeyyin, rejimle barışık bir çizgi gösterirken, beynin arkasındaki *devleti ele geçirerek kendi imparatorluğunu kurma* amacını ustaca gizlemeye çalışıyordu. Gelen bağışlar ve toplanan himmetlerle her geçen gün *dershane* adı altında eğitim kurumları ve öğrenci yurtlarını çoğaltıyordu. Nurettin Veren'e göre bir takiye ustasıydı.

Teşkilatlanma, sızma sadece dönemin polis kolejinde yaşanmıyordu. Askeri liselere, sivil liselerin yatılı bölümleri kısaca gelecekte kendilerine *hizmet edebilecek* kadroların oluşmasını sağlayacak her eğitim kurumu hedef haline gelmişti. Özellikle yurtlarda kalan, kolej ve askeri lise gibi yatılı okuyan öğrenciler, cemaatin işini oldukça kolaylaştırıyor, beyinlerini yıkama, onların deyimiyile *şarj etme* çok daha kolay oluyordu.

Kandırılan öğrenciler, hafta içi dersler bittikten, mesai sonrası cemaat abileri kontrollerinde eğitimlerine devam ediyorlar hafta sonları ise çarşı izniyle birlikte, piknikler sohbet ve toplantılar, yemekler bahanesiyle *şarj evlerine* götürülerek, eğitimlerine kesintisiz olarak devam ettiriyorlardı. Fethullah Gülen, bu evleri konuşmalarında şöyle tarif ediyordu:

Medrese, zaviye gibi işleyen 'Şarj Evleri'... Bu evler meçhul evlerdir. Bu evler sizin bildiğiniz gibi evler, minaresi olan, ezan okunduğu zaman

herkesin içine girdiği malum evler değildir. Meçhul ev. Kelime karakteristik olarak seçilmiştir. Belirsiz evlerdir. Bunlar belli olmazlar, çünkü o evlere girip, çıkan insanlar yakın takiptedirler. Elden geldiğince evler kamufle edilmelidir.⁹

Günümüze kadar uzanan devleti silahlı güçlerle yıkmaya yeltenecek kadar ileri götürebilecek bir hareketin başlangıcındaki şahısların, küçük rüşvetler, hurafelerle kandırılması sonucunda, zamanla devletin kariyer basamakları da tıpkı 5 puanlık notlar gibi servis edilerek, kendi halkına silah doğrultacak hale gelinecekti. Polis kolejleri, askeri liseler ve yatılı liselerde 13 yaşında ailenin korumasından uzak genç beyinleri, kendi vatanına düşman hale getirmenin ilk işaretleri ve yöntemlerini kullanmaya başlanmıştı.

1.1. 12 Eylül Harekâtından Sonra Yeni Düzen

12 Eylül 1980 gece saat 03.00 itibarı ile Cumhuriyet döneminin 3. ve klasik darbesi gerçekleşmiş, askerler bir kez daha ülke yönetimine hâkim olmuşlardı. Parti liderleri ve milletvekilleri darbenin ilk saatlerinden itibaren gözaltına alınmaya başlamışlardı. Mesut Mertcan'ın 12 Eylül bildirisini okuması ile birlikte Türkiye yeni bir döneme girmişti. 27 Mayıs Darbesi'nden farklı olarak bu sefer bildirinin bir askere değil de dönemin tanınmış spikerlerinden olan Mesut Mertcan'a okutturulması tercih edilmişti¹⁰.

Okunan ilk bildiride darbenin yapılma nedenleri, amaçları ve alınan ilk önlemlerden bahsediliyordu. MGK'nın 1 numaralı bildirisi ile birlikte milletvekillerinin dokunulmazlıkları kaldırılmış, parlamento kapatılmış, hükümet feshedilmiş, yurt dışına çıkışlar yasaklanmış, sıkı yönetim ve sokağa çıkma yasağı ilan edilmişti. Türk halkı 12 Eylül sabahı Hasan Mutlu Can'ın sesinden *Yine de şahlanıyor kolbaşının kıratı* türküsüyle uyanıyordu¹¹. Radyoda çeşitli marşlar çalınıyordu. Bunlardan birisi de Gazi Osman Paşa Marşından esinlenilerek uyarılan ve son dönemlerde sık sık söylenen "Kardeş Kardeşi Vurur Mu?" isimli

⁹ a.g.e., s. 43

¹⁰ Şerafettin Turan, **Türk Devrim Tarihi 5. Kitap-Çağdaşlık Yolunda Yeni Türkiye (27 Mayıs 1960-12 Eylül 1980)**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2002, s.408.

¹¹ İlder Sağırsoy, **Alo, Ben Kenan Evren**, Yurt Kitap Yay., Ankara, 1989, s.18

marşu¹². Böylece vatandaşlar ordunun bir kez daha yönetime el koyduğunu öğreniyorlardı. Hatta Mehmet Ali Birand, radyonun başına giden vatandaşların hemen hemen hepsinin derin bir nefes alarak *Oh be nihayet...* dediklerini aktarıyordu¹³. Yıllardır devam eden güvenlik sorunu vatandaşların bu şekilde düşünmelerine ve darbeyi olumlu karşılamalarına neden oluyordu.

Halk darbenin gerçekleşmesinden gayet memnundu. 5 Ekim 1980 tarihli Akşam gazetesinde İzmir- 12 Eylül'den itibaren Silahlı Kuvvetlerin ülke yönetimine bütünüyle el koymasından sonra yenden erkek çocuklarına Kenan ve Evren adları konulmaya başlanmıştır. THA muhabirimiz il nüfus müdürlüğünden edindiği bilgiye göre 12 Eylül harekâtından bu yana yeni doğan 80 erkek çocuğuna Devlet Başkanı, Milli Güvenlik Konseyi ve Genelkurmay Başkanı Org. Kenan Evren'in adı ya da soyadı verilmiştir. İlgililer 1973 seçimleri döneminde CHP Genel Başkanı Bülent Ecevit'in adı soyadının birçok çocuğa verildiğini söylemişlerdi." konulu haber yer almaktadır¹⁴.

İlk zamanlar basın da darbeye büyük destek vermişti¹⁵. Fakat basının bu tavrı daimi olmayacaktı. İlerleyen zamanlarda darbenin ve darbecilerin karşısında yer alacak, bir zamanlar dert yakındıkları parlamento ve parlamenterlerin de ateşli savunucuları haline dönüşeceklerdi¹⁶. Çünkü 12 Eylül yönetiminden en fazla baskı gören kesimlerden birisi de basın olmuştu. Getirilen yasakların yanında 15 Temmuz 1950'de kabul edilmiş olan Basın Kanunu'nda 10 Kasım 1983 tarihide yapılan değişiklik ile kanunun çeşitli maddeleri ağırlaştırılarak değiştirilmişti¹⁷.

---

¹² Şerafettin Turan, **Türk Devrim Tarihi**....., s.408

¹³ Mehmet Ali Birand, **12 Eylül: Saat 04.00**, Karacan Yay., İstanbul, 1984, s. 288

¹⁴ **Akşam Gazetesi**, 5 Ekim 1980

¹⁵ Kenan Evren, **Kenan Evren'in Anıları**, Cilt: 1, 2, Milliyet Yay., İstanbul, 1990, s. 15-27.

¹⁶ Zeki Saral, **12 Eylül Basınının İkinci Yüzü-Kalemlerin İhaneti**, Yurt Kitap-Yayın, Ankara, 1991, s.7

¹⁷ Hıfzı Topuz, **II. Mahmut'tan Holdinglere Türk Basın Tarihi**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2003, s.262.

Darbe lideri Kenan Evren 12 Eylül günü ilk konuşmasını yapıyordu. Org. Evren bu konuşmasında darbenin gerekçelerini ve ülkeyi bu duruma getiren koşulları anlatıyordu. Siyasilerin ülkenin içinde bulunduğu duruma kayıtsız kaldıklarını, vatandaşları kamplaşmaya sürüklediklerini söyledikten sonra Türk Silahlı Kuvvetleri'nin ülkenin ve milletin bütünlüğünü, can ve mal güvenliğini sağlamak ve devlet otoritesini yeniden tesis etmek için yönetime el koyduğunu belirterek, en kısa sürede demokrasiye geri döneceğini ifade ediyordu¹⁸. Oysa daha önce de bahsedildiği gibi Evren darbe planları yaparken kendisi gibi bir asker olan Nevzat Bölügiray'a darbeden hemen sonra gitmek yok, diyordu. Askerler gerçekten de hemen gitmeyeceklerdi. Ülkeyi üç yıl yönetecekler, Kenan Evren hem Genelkurmay Başkanı, hem MGK (Milli Güvenlik Konseyi) ve hem de Devlet Başkanı sıfatlarını üstlenecekti.

Darbenin lider kadrosunu oluşturan beş general kendilerine Milli Güvenlik Konseyi adını verdiler. Generaller bu ismi verirken 1961 Anayasası ile kurulmuş olan¹⁹ Milli Güvenlik Kurulu isimli danışma organından yola çıkmışlardı. Milli Güvenlik Kurulu'nun ilk iki kelimesini alırlarken, Kurul'a karşılık olarak da Fransızca olup yine aynı anlama gelen Konsey sözcüğünü tercih ettiler. Milli Güvenlik Konseyi isminin dikkat çeken bir diğer özelliği de ABD tarafından 1960'larda üretilen *Milli Güvenlik Devleti Doktrini* terimiyle olan benzerliğiydi²⁰. Radyodan okunan 4 numaralı bildiri MGK'nın teşkilini açıklıyordu. Ülkenin yöneticisi haline gelen MGK şu üyelerden oluşuyordu: Genelkurmay Başkanı Org. Kenan Evren (Başkan), Kara Kuvvetleri Komutanı Org. Nurettin Ersin (Üye), Hava Kuvvetleri Komutanı Org. Tahsin Şahinkaya (Üye), Deniz Kuvvetleri Komutanı Oramiral Nejat

¹⁸ Elif Aktaş, **12 Eylül Askeri Darbesi ve Tarih Öğretimine Etkileri**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Bölümü, Erzurum, 2011, s. 178

¹⁹ Süleyman Sözen-Ian Shaw, "Turkey and European Union: Modernizing a Traditional State?", **Social Policy and Administration**, 37 (2), April, 2003, p.110. Aktaran: Elif Aktaş, **12 Eylül Askeri Darbesi ve Tarih Öğretimine Etkileri...**, s. 178

²⁰ Bülent Tanör, **Siyasal Tarih (1980-1995), Türkiye Tarihi 5 Bugünkü Türkiye 1980-1995**, (Yayın Yönetmeni: Sina Akşin), Cem Yayınevi, İstanbul, 1997, s.26.

Tümer (Üye) ve Jandarma Genel Komutanı Sedat Celasun (Üye). Org. Haydar Saltık ise MGK Genel Sekreterliğine atanmıştı.

Ülke yönetimine el koyan askerler TBMM binasına da yerleşiyorlardı. Sakallıoğlu'nun, 1980'de öncekinden daha fazla kaynaştırıcı ve daha hiyerarşik bir icraat üstlendiğini ileri sürdüğü²¹ Türk Ordusu, TBMM'deki odaları da hiyerarşi içerisinde paylaşıyordu. Meclis Başkanı Cahit Karakaş'ın odasına Genelkurmay ve MGK Başkanı Kenan Evren, Bülent Ecevit ve Süleyman Demirel'in odalarına MGK üyelerinden KKK Org. Nurettin Ersin ve HKK Org. Tahsin Şahinkaya, Senato Başkanı İhsan Sabri Çağlayangil'in odasına ise MGK Genel Sekreteri Org. Haydar Saltık yerleşmişlerdi. Meclis santrali gelen telefonları *Buyurun, Millî Güvenlik Konseyi* diye yanıtlıyordu²².

MGK, TBMM binasına yerleştikten sonra faaliyetlerine başlamıştı. 12 Eylül tarihi itibari ile meclis kapatılmış ve bütün siyasi faaliyetler yasaklanmıştı. Bütün yurttan sokağa çıkma yasağı ve sıkıyönetim ilan edilmişti. Vatandaşlardan ise askeri yönetime yardımcı olmaları ve yayınlanacak bildirimlere uymaları isteniliyordu. Ülkede olağanüstü hal ilan edilmişti.

1.2. 12 Eylül Sonrası Türk-İslam Sentezi

12 Eylül Askeri Darbesi'nin liderliğini yapan Kenan Evren, darbenin gerekçeleri arasında ülkedeki anarşi, terör ve bölünmüşlüğü gösteriyordu. Birleştirici unsurlardan uzaklaşmanın ülkeyi bu noktaya getirdiğine inanılıyordu. Darbecilere göre ülkeyi bu noktaya getirenlerden birisi de Atatürkçülüğün yavaş yavaş unutulur olmasıydı. Zaten yönetimi üstlenme nedenlerinden biriside buydu²³. Bu nedenle 12 Eylül sonrasında ordu öncelikle kendisi Atatürkçülük çevresinde birleşmeyi amaçlıyor ve bunu halka indirmeyi düşünüyordu. Yani toplumu

---

²¹ Ümit Cizre Sakallıoğlu, "The Anatomy of the Turkish Military's Political Autonomy", *Comparative Politics*, 29 (2), (Jan.), 1997, p.152. Aktaran: Elif Aktaş, *12 Eylül Askeri Darbesi ve Tarih Öğretimine Etkileri...*, s. 179

²² Elif Aktaş, *12 Eylül Askeri Darbesi ve Tarih Öğretimine Etkileri...*, s. 180

²³ A. Douglas Howard, "History of Turkey, Greenwood Publishing Group, Incorporated", 2001, <http://www.google scholar.com>. Erişim Tarihi: 02.01.2018

bir birlik etrafında toplayacak bütünleştirici öğelerden birisinin Atatürkçülük olduğuna karar verilmişti. Kenan Evren'in devlet başkanı olarak yaptığı konuşmalara bakıldığında sürekli Atatürkçülüğe vurgu yaptığı dikkat çekmektedir²⁴.

1981 yılı yani Atatürk'ün doğumunun 100. yıldönümü de "Atatürk Yılı" olarak ilan edilmişti. Atatürkçülüğün dışında kalan diğer birleştirici unsurlardan birisi olarak da din düşünülmüştü. Halkı ayrılıklardan uzaklaştırarak ortak bir paydada toplayacak olan şey dindi, resmi İslam'dı²⁵. Ayrıca 12 Eylül'cüler meşruiyet ve toplumsal destek sağlamak amacı ile de dini bir araç olarak gördüler²⁶. Bu nedenle de dine ağırlık verildi. Din ulusal kimliğin ve devlet ideolojisinin başlıca bileşenlerinden birisi haline geldi²⁷.

Kenan Evren konuşmalarında tıpkı Atatürkçülükte olduğu gibi dine de atıflarda bulundu ve dini söylemlere yer verdi. Hatta Kur'an'dan ayet ve hadisler okuduğu konuşmaları bile oldu. Kenan Evren'in bu tutumunda dini, toplumu bütünleştirici unsurlar arasında görmesinin yanında babasının imam olması ve aileden aldığı eğitimin de etkisi vardı. Askeri yönetim döneminde İslam'ın önemi devam etti, hatta daha da arttı²⁸.

Erbil Tuşalp de 12 Eylül döneminde dinin ağırlığını "... Türk-İslam Sentezi ilk uygulama ortamına kavuşuyordu. Eylül İmparatorluğu dört elle 'dine' sarıldı.... Eylül İmparatorluğu toplum içinde dini güçlendirerek toplumculuğun, çoğulculuğun karşısına ideolojik bir

²⁴ Elif Aktaş, **a.g.e.**, s. 226

²⁵ Ertuğrul Kürkçü, **Türkiye'de Geleneksel Siyaset İktidarı Orduyla Paylaşma Sanatıdır**, (Haz.: Seyfi Öngider), **Son Klasik Darbe-12 Eylül Söyleşileri**, Aykırı Yay., İstanbul, 2005, s.25.

²⁶ Gökhan Koçer, "Türk Dış Politikasında Din Unsuru", **Akademik Orta Doğu**, 1 (1), 2006, s.136.

²⁷ Çağla Kubilay, "İslamcı Söylemde Kamusal Alan Tasavvuru: Devletle Tanımlanan Kamusal Alanın Millete Tahvili ve Kamusal Alanın Reddi", **Alternatif Politika**, 1 (3), Aralık, 2009, s.339.

²⁸ İsmail Güven, "The Impact of Political Islam on Education 'the revitalization of Islamic education in the Turkish educational setting' ", **International Journal of Educational Development** 25, 2005, p.195-196. Aktaran: Elif Aktaş, **12 Eylül Askeri Darbesi ve Tarih Öğretimine Etkileri...**, s. 226

'barikat' kuruyordu. Halk üzerindeki zora dayalı egemenliğini İslam'la pekiştirmek yolunu seçmişti..."²⁹ şeklinde aktarıyordu. Bu durum her kesime, her alana dinin ve dini öğelerin hâkim olmasını sağladı. Bunun sonucunda da Anayasa'da, devlet kurumlarında, eğitimde vb. alanlarda dinin ağırlığı hissedilir derecede arttı. Nitekim 1982 Anayasası laik olmasına rağmen dine dair birtakım unsurları da bünyesinde barındırdı. Diyanet İşleri Başkanlığı ve zorunlu din dersleri bunlardan bazılarıydı.

Askeri yönetim Türk-İslam Sentezi'ni benimsedi. Kaplan, 1980 Askeri Darbesi'nden sonra askeri liderlerin çoğunun kendilerini Türk-İslam Sentezi'nin sponsorları olan sağ-merkezli dini kesim ile birleştirmelerinin dini unsurların ağırlık kazanmasına ve bunun da Cumhuriyet öncesinde yaşanan devlet ve din ikiliğinin yeniden tesis edilmesine neden olduğunu belirtmektedir³⁰. Sentez 1980'lerin başlarında halktan önce darbeci generaller tarafından kabul gördü³¹.

Askeri yönetimin Türk-İslam Sentezi'ni benimsemesinin çeşitli nedenleri vardı. Bunlardan birincisi Aydınlar Ocağı'nın tutumuydu. Ocak, darbeden sonra orduyu destekledi ve askeri yönetim ile yakın ilişkiler kurmaya çalıştı. Ocağa göre ordu iktidarın özüyüdü. Anayasa Komisyonu üyelerinden olan Şener Akyol ve Yılmaz Altuğ da Ocak üyesiydiler³².

Aydınlar Ocağı'nın görüşleri artık devlet katında kabul görür olmuştu. Ocağın başkanı da sorulan bir soruya verdiği cevapta Türk-İslam Sentezi görüşlerinin 12 Eylül sonrasında devlet katında kabul ve itibar gördüğünü *Evet, Türk-İslam Terkibi tezimizin 1980 sonrasında*

---

²⁹ Erbil Tuşalp, **Eylül İmparatorluğu**, İkarus Yay., İstanbul, 2008, s.380.

³⁰ Sam Kaplan, "Dın-u Devlet All Over Again? The Politics of Military Secularism And Religious Militarism in Turkey Following The 1980 Coup", **Int. J. Middle East Studies** 34, Printed in the United States of America, 2002, p.114. Aktaran: Elif Aktaş, **a.g.e.**, s. 227

³¹ Elisabeth Özdalga, "The Hidden Arap: A Critical Redaing of The Nation of 'Turkish Islam'", **Middle Eastern Studies**, 2006, 42:4, 2004, p.552; Murat Çemrek, "How Could The Rights To Education and Representation Challenge National Security? The Headscarf Conflict in Turkey Revisited", **Human Security Perspectives**, Volume I, Issue 2, p.53-54. Aktaran: Elif Aktaş, **a.g.e.**, s. 227

³² Tanıl Bora-Kemal Can, **Devlet, Ocak, Dergâh**, İletişim Yay., İstanbul, 1994, s.61.

*Devlet katında bir kabul ve itibar gördüğü doğrudur. Çünkü bu, aklın ve ilmin ortaya koyduğu bir vakiadır. Nitekim Atatürk Yüksek Kurulunun Türk-İslam Sentezini benimsemesi bizim için sevindirici olmuştur. Niye böyle oluyor? Sağa sola bakıyorlar, başka çıkış yolu bulamayınca bu fikre geliyorlar.*³³ cevabı ile vermişti.

Aydınlar Ocağı 10 Mayıs 1981’de Milli Eğitim ve Din Eğitimi konulu bir seminer düzenlemiştir. Bu seminerde zorunlu din eğitiminin laikliğe aykırı olmadığı kanaatine varılmıştır. Nitekim zorunlu din dersleri 1982 Anayasası’nın 24. Maddesi ile de resmileştirilmiştir. Ocak 1983 yılında Beş Yıllık Kalkınma Planı’na ek belge olarak Milli Kültür Raporu’nu hazırlamıştır. Bu raporda milletleşmenin din ile başladığı vurgulanırken, Batı’nın sadece ilim ve tekniğinin alınması gerektiği belirtilmiştir. Rapora göre milli kültürün iki temeli vardır. Bunlardan birisi Orta Asya’dan getirilen *Öz değerler* diğeri ise İslamiyet’tir. Buna göre Türklere en uygun din İslamiyet’tir. Millileşme din ile başlayıp din ile tamamlanmaktadır. Anadolu önce Müslümanlaştırılmış sonra Türkleştirilmiştir. Senteze göre *Din kültürün özü, kültür ise dinin formudur.*³⁴ Mehmet Özgüden bu rapor ile birlikte Ocağın görüşünün yani Türk-İslam Sentezi’nin eğitim kurumlarında uygulanmaya başladığını ileri sürmektedir³⁵.

26 Haziran 1986 tarihinde ise Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurulu’nda bir toplantı yapılmıştır. Bu toplantıya Kenan Evren Cumhurbaşkanı, Turgut Özal ise Başbakan sıfatları ile katılmışlardır. Toplantı sonucunda Türk-İslam Sentezi resmi ideoloji³⁶ ya da devletin temel kültür politikası olarak kabul edilmiştir³⁷. Buradaki görüşlere göre ise din sosyal hayatta ihmal edilmemesi gereken bir unsurdur.

³³ **Nokta**, 22 Şubat 1987

³⁴ Bozkurt Güvenç-Gencay Şaylan-İlhan Tekeli-Şerafettin Turan, **Türk-İslam Sentezi**, Sarmal Yayınevi, İstanbul, 1994, s.44-47.

³⁵ Mehmet Özgüden, **Türkiye’de Sivil Toplum İdeolojisi: Yeni Sağ, Sol Liberalizm ve Siyasal İslamcılık Üzerine Bir İnceleme**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2007, s.50.

³⁶ Hasan Böğün, **ABD ve AB Belgeleriyle Türk Ordusu-12 Eylül 1980’den Çıval Olayına**, Kaynak Yay., İstanbul, 2007, s.42.

³⁷ Doğu Perinçek, “Gladyo Kendi Müdahale Gerekçesini İmal Etti, **Otuz Yıldır 12 Eylül-Yaşayanlar Anlatıyor**, (Haz.: Haşim Akman), Doğan Kitap, İstanbul, 2010, s.139.

Çünkü din bir toplumun maneviyatını besleyen başlıca faktörlerden birisidir. Sentezin kabul edilmesinin bir diğer nedeni de burada yatmaktadır. Burada amaçlanan ise toplumdaki sosyal ve kültürel problemleri çözmeye bir araç olarak görülmesidir.

Askeri yönetim milliyetçilik ile İslamiyet'i birleştirmeyi amaçlar-ken buna Atatürkçülüğü de dâhil etmeye çalışmıştır³⁸. Fakat ilerleyen zamanlarda Atatürkçülük ağırlığını kaybetmiştir. Türkçülük ve İslamiyet'te ise İslamiyet daha fazla ön plana çıkmıştır. Böylece Türk-İslam Sentezi devlet destekli olarak her alanda etkin olmaya devam etmiştir. Bu durum 12 Eylül askeri yönetimi ile başlayıp ANAP iktidarı döneminde de sürmüştür.

Türk-İslam Sentezi resmileştikten sonra eleştirilere de maruz kalmaya başlamıştır. Daha doğrusu hem sentezin içeriği hem de 12 Eylül yönetimi eleştirilerin hedefindeki odaklar olmuştur. 12 Eylül sonrasında Aydınlar Ocağı'nın devlet kurumlarında kadrolaşmaya başladıkları iddia edilmiştir. 1402 sayılı yasa gereğince üniversitelerden uzaklaştırılan öğretim elemanlarının yerine bu sentezi benimsemiş kişilerin getirildiği ve rektörler ile dekanların da bu görüşe mensup kişiler arasından atandığı ileri sürülmüştür³⁹. Canefe ve Bora, sentezin 1980'lerden itibaren Türklük ve İslamlığın ötesine geçerek Türklük ve Sünni İslam'ın ideolojik bir hareketi haline geldiğini söylerken,⁴⁰ Demiray ve Tuncel de bu politikanın etnik-dini azınlıkların aralarının açılmasına neden olduğunu iddia etmişlerdir. Buna göre sentez sadece Sünni ve hatta daha özele inilirse Hanefi mezhebi doğrultusundadır. Sünni-Hanefi içerikli din derslerini getirmiştir. Türklüğün tanımını Türk kültürü ve İslami geleneklerden kombine edilen bir tanım olarak yapmıştır. Bu durum Alevi kesimde bir huzursuzluğun

---

³⁸ Sina Akşin, "The Nature of The Kemalist Revolution", **The Turkish Republic At 75 Years**, (Ed.: David Shankland), The Eothen Press, Cambridgeshire, England, 1999, p.15. Aktaran: Elif Aktaş, **a.g.e.**, s. 228

³⁹ Elif Aktaş, **a.g.e.**, s. 228

⁴⁰ Nergis Canefe-Tanlı Bora, "Intellectual Roots of Anti-European Sentiments in Turkish Politics: The Case of Radical Turkish Nationalism", **Turkey and The European Union**, Downloaded By: [Boğaziçi University] At. 17.51, 26 August, 2007, p.133. Aktaran: Elif Aktaş, **a.g.e.**, s. 229

meydana gelmesine neden olmuştur. Onlar bu hareketi bir nevi kendilerine yönelik Sünni asimilasyon teşebbüsü olarak yorumlamışlardır⁴¹.

12 Eylül sonrasında Türk-İslam Sentezinin resmileşmesinin ve devlet katında itibar görmesinin nedeni halkı birlik etrafında toplamak, Türklük ve İslamiyet'i ulusal bütünlüğün temelleri haline getirmek, ideolojik çatışma ve kutuplaşmalara son vermektir. Yönetime karşı gelmeyecek, makbul vatandaş tipinin oluşturulması amaçlanmaktaydı. Bu düşünce birçok alana hâkim oldu. Bu etki 1982 Anayasası'nın hazırlanmasında görülürken eğitim alanına da yansdı. Hatta Türk-İslam Sentezi darbe sonrasında kurulan siyasi partilerde de uzun yıllar etkili oldu. Bu partilerin liderleri de sentezin savunuculuğunu ve sözcülüğünü yaptılar. Bu liderlerin başında da Turgut Özal gelmektedir. Böylece 1970'li yıllarda Aydınlar Ocağı'nda gelişmeye başlayan Türk-İslam Sentezi 1980'lerde de etkisini sürdürmüştür. Fakat 12 Eylül'ün bu yaklaşımı ağır eleştiriler almasına neden olmuştur. Ülkede birçok etnik ve dini grubun varlığından bahsedilerek Türkçülüğü ve İslamiyet'i temel alan bir sentezin anlaşmazlıklar ve ayrılıkçı hareketler için tohum attığı dile getirilmiştir. Anayasa'da ki Diyanet İşleri Başkanlığı ve zorunlu din dersleri gibi dini içerikli maddeler, bu dönemde ülkede camilerin, İmam Hatip Okullarının ve Kur'an Kurslarının sayılarındaki artışlar da yine Türk-İslam Sentezinin resmileşmesinin bir sonucu olarak yorumlanmıştır⁴².

1.3. 12 Eylül Darbesi ve Sonrası Gülen Hareketi

12 Eylül Darbesi, geçmişte tüm cemaatlerin hatta DP'nin başaramadığı bir ilke imza atmıştı. Sadece darbenin gerekçesi *anarşi ve terör* değil Darbe Lideri Evren tarafından *laiklik* de rafa kaldırılıyordu. Ülkedeki cemaatlerin ve dini yapıların beklentilerinin ötesinde bir tavır sergilenerek, dini kurumlar destekleniyor, imam hatip okulları ardı ardına açılıyordu. Atatürkçülüğü kimselere bırakmayan Kenan Evren,

⁴¹ Mehmet Demiray-Turgut Kerem Tuncel, "Wrestling for Self-Definition in Transnational Space: A Case Study of the Identity Construction of Alevis in Turkey and Germany", **The 1st Global conference Diasporas Exploring Critical Issues**, 5th-7th July, Mansfield Collage, Oxford, UK, 2008, p.7-8. Aktaran: Elif Aktaş, **a.g.e.**, s. 229

⁴² Elif Aktaş, **a.g.e.**, s. 229

13 Kasım 1980'de ölen Nakşibendi Şeyhi Mehmet Zahit Kotku'nun Süleymaniye Camii'nin yanındaki şeyhlerin bulunduğu özel yere gömülmesi için başkanlığını da yaptığı MGK'den özel izin çıkarmıştı. Tüm yurdu tavaf eden Evren gezilerinde yaptığı konuşmalarda Kuran'dan ayetler ve hadisler aktarıyordu⁴³.

İmam ihtiyacının karşılanması için açıldığı iddia edilen İmam Hatip Liselerindeki öğrenci sayısındaki astronomik artış bir yana, imamlık yapması mümkün olmayan kız öğrencilerin de İmam Hatip Okulu ve liselerine alınması serbest bırakıldı. 8 yıllık eğitimin şart koşulmasına kadar olan sürede sayıları 600'ün üzerinde olan İmam Hatip Liselerinde 60 binin üzerinde öğrenci bulunuyordu. 1982-84 yılları arasında yurtdışında bulunan hemen tüm Diyanet İşleri Başkanlığı kadrolarına verilen aylık bin 100 doların Rabita (İslam Dünyası Birliği) tarafından ödenmesi kabul edildi⁴⁴.

Yaşanan bu gelişmeler, koza döngüsünü tamamlamaya çalışan, polis kolejlerine, askeri okullara ve devlet kadrolarına kendi ekibini yerleştirmeye başlayan cemaat için çöle yağmur yağması niteliğindedeydi. En çok korktukları kesim olan TSK'nın şemsiyesi ve koruyuculuğu altında yeşerebilecek, çoğalabilecekleri elverişli ortama kavuşmuşlardı.

O dönem Fethullah Gülen hakkında aranıyor afişleri asılı olmasına rağmen darbecilere tam destek veriyordu. Sızıntı dergisinde askerleri öven başyazılar yazdı. Darbeden bir ay önce yazdığı *Asker* başlığını taşıyan başyazılarda askerlerin *üstün* bir varlık olduğunu söyleyerek, anadan doğma asker millet olduğumuzu belirtti. Gülen'e göre, *asker tam zamanında yetişmeseydi, bütün millet olarak inkisar içinde ağlamadan başka çaremiz kalmayacaktı diyecekti*⁴⁵.

Derken beklenen ve Gülen'in de istediği olmuş, darbe gerçekleşmişti. Cemaatin Sızıntı'sı, 12 Eylül darbesini de Ekim 1980'de yayımlanan Gülen'in imzasını taşıyan *Son Karakol* başlıklı yazısında belirttiği gibi büyük bir sevinçle alkışlar:

---

⁴³ Ahmet Şık, **a.g.e.**, s.6

⁴⁴ **a.g.e.**, s.7

⁴⁵ **a.g.e.**, s.16

(...) *Ve işte şimdi, bin bir ümit ve sevinç içinde, asırlık bekleyişin tuluû saydığımız, bu son dirilişi, son karakolun varlık ve bekasına alamet sayıyor; ümidimizin tükendiği yerde, Hızır gibi imdadımıza yetişen Mehmetçiğe bir kere daha selam duruyoruz... Sahnenin bu rengârenk aldatıcılığı, ortalığı inleyen valsın korkunç uyutuculuğu ve kostümün göz bağlayıcılığı karşısında, oynanan oyunun gerçek yüz ve vahşetini ilk sezen, son karakolun kahraman bekçileri oldu. Bu sezme, ümit dünyamızda yeniden kendimize gelmemizi ve kendi kendimizi idrak etmemizi temin etti. Aslında buna bir sezme demek de uygun değildir. Bu, düşmanı kısıvrak yakalama ve bir zaferdir. İçtimâi bünyenin, haricî bir kısım erâcîften temizlenme, arındırılma ve aslına ircâ zaferi. Bu zafer, kendinden ümit edilenleri getirdiği takdirde, Türk'ün zaferler hanesinde en muallâ yeri işgal edecektir. Böyle bir ilk tefahhüs ve sezîşe, başka bir yazımızda selam durulmuş ve gaziler ocağının yiğit eri Mehmetçiğe teşekkürler sunulmuştur.⁴⁶ “*

Tüm bu çabalarının ve övgülerinin karşılığını kısa zamanda görecekti.

Alkışlar tuttuğu bu darbe döneminde, İzmir Bornova'da vaiz olan Gülen iddiasına göre şartlarının ağırlaşması üzerine görevini istediği gibi yapamadığı gerekçesiyle sürekli doktor raporları alarak görevine gitmiyordu. Derken 1980 Kasım ayında tayini Çanakkale'ye çıksa da yine doktor raporuyla görevine başlamadı. 20 Mart 1981'de vaizlik görevinden istifa etti. Burada ilginç olan ise 12 Eylül darbesinin ertesi günü gözaltına alınacaklar listesinde adı bulunan Gülen hakkında arama kararı bulunmasıydı. Ülkede darbeyi gerçekleştirerek devlet yönetimine el koyan cunta kendi memurunu arıyor ama bulamıyordu. 1 milyondan fazla kişinin gözaltına alınıp tutuklandığı bir süreçte bir türlü bulunamayan Gülen iddiasına göre 1986 yılına dek Anadolu'yu dolaştı. Derken 12 Ocak 1986'da Burdur'da gözaltına alındı. Bunun üzerine dönemin Başbakanı Turgut Özal devreye girdi. Özal'ın, 'Memlekette hala sıkıyönetim mi var. Bir suç varsa mahkemeye sevk edilsin, suç yoksa serbest bırakılsın' demesi üzerine bir gece Burdur Emniyeti'nde gözaltına alınan Gülen ertesi gün İzmir'e götürülüp serbest bırakıldı.⁴⁷ “

⁴⁶ a.g.e., s.26-27

⁴⁷ Faruk Mercan, **Fethullah Gülen**, Doğan Kitap, İstanbul, 2009, s. 1-500

Polis kolejleri ve askeri liselerin kapıları cemaat üyelerine karşı ardına kadar açılmıştı artık. Devlet Başkanı Evren'in yaklaşımı ast kademedeki tüm komutanlıklarda *dini cemaat ve ibadetlere karşı hoşgörü havasını* da getirmişti. Bir tarafta sınırlarımızın dışında beş milyon *ateist Rus tankının endişesi*, diğer tarafta ABD yönetiminin desteklediği *yeşil kuşak* projesi. Tercih yapılmıştı. Tabii ki bu tercih, cemaatin öncelikle askeri ve polis okullarına sızmasını kolaylaştıran bir tercihti. Bu sızmanın arkasındaki amacı 1999'da bir televizyon kanalında Gülen şöyle açıklıyordu:

Adliye'de, Mülkiye'de mevcut olanlar mevcudiyetlerini korumazlarsa, arkadan gelenlerin mevcudiyetini koruyamayız. Bir taraftan o kanun ve kuralları, diğer taraftan da kanun ve kural adamı olma imajını kullanmalıyız. Yani sizi gören, 'Bunlar kurallara harfiyen riayet ediyorlar' demeli... Ta ilerilere gitmeli, can damarları içinde dolaşmalıyız. Cepheleri öğrenmeleri lazım arkadaşlarımızın... Hukuk sistemini didik didik etmeliler. Sistemin püf noktalarını bilmeleri lazım... Biz de çalışıp onları istifade edecekleri mevkilere getirmeliyiz. Dikkatli olmalıyız. Erken harekete geçsek, tepemize binerler. Durmadan hazırlanmalıyız. Zamanı gelince, uygun boşluk bulunca maratona geçeriz. Devlet memuru arkadaşlarımız kahramanlık yapamazlar. Erken vuruş yaparlarsa dünya başlarını ezer. Bütün anayasal müesseselerdeki güç ve kuvveti cephemize çekeceğimiz ana kadar her adım erken sayılır.⁴⁸

Askeri liseler ve Polis okulları birinci hedefti, ikincil hedefler ise *Adliye ve Mülkiye* olarak belirlenmişti. Kısaca devletin temel kurumları hedef alınarak sızmalar büyük bir gizlilik ve ince planlamayla yapılmaya başlanmıştı. Diğer taraftan bu okullara girecek öğrencilerin sadece zekâsı ve yeteneklerine güvenilmiyor aynı zamanda önceden okul kadrolarına sızmış *abiler* tarafından askeri lise ve polis kolejleri sınav soruları da *çalınarak* cemaat dershanelerindeki zeki öğrencilere servis yapılmaya da başlanmıştı.

1984-85 döneminde Kuleli Askeri Lisesi Hazırlık Sınıfı'nda bulunmuş 450 öğrenci Cemaat'in askeri liselere sızma girişimiyle ilgili şunları anlatmıştı:

---

⁴⁸ Sabri Uzun, **a.g.e.**, s. 19

O yıl (1985-1986 öğretim dönemi), Kuleli 'de 450 öğrenci hazırlık sınıfındaydı. Biz yirmi beşer kişilik sınıflarda okuyorduk ve her sınıfa 'takım' deniliyordu. İrticai faaliyetlere karışan ve faaliyetlerini gizleyen öğrenciler okuldan atıldıktan sonra, katıldığı faaliyetleri itiraf etmesi neticesinde okulda kalmış olan Afyonlu Şahabettin A... isimli arkadaşımız, bizlere katılmıyor, hep yalnız dolaşıyordu. Biraz açma, biraz onu kazanma duygusuyla Şahabettin'e hep sıcak ve samimi yaklaştım. Hepimiz yanlışlıkla o cemaatlere karışmış olabilirdik. Bir gün Şahabettin A... bana, 'Okuldan atılmadığıma sevinemiyorum, bir türlü kendimi toparlayamıyorum; ben, bu okula hak ederek girmedim, başkalarının hakkını yedim' dedi. 'Niçin, nasıl?' diye sordum. Şahabettin, 'Biz, bu okulun sınavlarına Cemaat tarafından özel olarak hazırlandık. Bu hazırlık sırasında, bize sorulan sorular ve çözülen problemlerin tamamı, sınavlarda çıktı. Benim anladığıma göre, soruların yüzde 70'i, 80'i önceden elde edilmiş. Ben, bu yüzden kendimi bir başkasının hakkını yemiş kişi gibi görüyorum ve dolaşısıyla vicdanen rahatsızım, huzursuzum' dedi.⁴⁹

2007'nin Haziran ayında Hava Kuvvetleri Komutanlığının İstanbul'daki bir birliğinde görevli bir yarbay, arkadaş ortamında, *Bu bir itiraftır, bir gerçektir* dedikten sonra şöyle devam etti:

Biz 1984-1985 yıllarında Çamlıca'ya gruplar halinde gidip, Cemaat 'in sohbet toplantılarına katılırdık. Bizi çok önemseydiğinden, bizzat Fethullah Gülen ders verirdi. Hava Harp Okulu öğrencileri cumartesi günleri 25-30 kişilik bir grup halinde sivil kıyafetlerle, tek tek Cemaat Karargâhına giderdik. Pazar günleri de Deniz Harp Okulu öğrencilerinin gittiğini biliyorum. Bizim grubumuzdan bazı arkadaşlar deşifre oldu, okuldan atıldı; bazıları da benim gibi o gruptan uzaklaştı; bir kısım arkadaşlarımızın da halen Cemaat bağlılığına devam ettiklerini düşünüyorum.⁵⁰

15 Temmuz Darbe Girişimi'nden sonra kamuoyuna yansıyan ve açık bir şekilde "itiraf" gibi dile getirilen haberlere bakıldığında Fet-

⁴⁹ a.g.e., s. 24

⁵⁰ a.g.e., s. 25

hullah Gülen'in askeri okullara sızması 1980'li yılların başlarından itibaren başladığı sonrasında 1986'da en üst noktaya ulaştığı ve bu yıllarda fark edildiği anlaşılıyor.

Askerin yaptığı tespit doğru çıkacak, 2000'li yıllarda ordu bizzat kendi yaratıp büyüttüğü bu *canavara* karşı mücadele eder hale gelecekti.

Gülen, tokadını yemese de dersini çıkardığı darbeye giden süreçten öğrendiklerini cemaatine de aktarıyordu. Fethullahçılar, ne komünistlerle ne de devletle çatışmayı kan akıtmayacaktı. Çünkü nihai hedefe sadece dört bir yanda örgütlü bir eğitimle dini hassasiyeti kuvvetli, mütedeyyin kadrolar yetiştirerek de ulaşılabilirdi. Bunun yolunu açan da Turgut Özal oldu. Yukarıda da belirttiğimiz gibi 1980 darbesi sonrası yükselen dinci-gerici fikri akımlar içinde Fethullahçılar mayası en iyi tutan örgüttü. Bunda hem darbe döneminin hem de Turgut Özal liderliğindeki sözüm ona sivil ANAP iktidarı döneminin tüm nimetlerinden faydalanmasının etkisi de yadsınamaz bir gerçek elbet. Zaten biyografisinde de Gülen, 12 Eylül 1980'den bir hafta önce, son kez vaaz verdiği camiye kendisini dinlemeye Turgut Özal'ın geldiğini, sonra da baş başa konuştuklarını anlatmıştı⁵¹. İşte o Özal 1986'da Başbakan iken, açılışını Cumhurbaşkanı olarak Kenan Evren'in yaptığı *Kendi okulunu kendin yap* kampanyasını başlatmıştı. Özal vakıfların, derneklerin de özel teşebbüs olarak okul açabilmesi için yasal düzenlemeye gidince, Gülen'in İzmir Bozyaka'da imamlık yaparken yakından ilgilendiği Kuran kursu öğrencileri için 1977'de açtığı yurt, Yamanlar Koleji adıyla okula çevirerek yıllar sonra tüm dünyaya yayılacak okullar zincirinin de başlangıcı oluyordu⁵².

Sonuç ve Değerlendirme

Sonuç olarak *Gülen Hareketi* zaman içerisinde devlet kadrolarına yerleştirdiği imamlar ve ona bağlı kadrolarla devlet mekanizmasını başta Silahlı Kuvvetler olmak üzere, yargı, emniyet ve MİT gibi kritik kurumlarda kontrollü ele geçirerek emir ve talimatları sitemin elebaşı Fethullah Gülen tarafından verilen *paralel bir devlet yapılanması* yani bir *terör örgütü* oluşturmuşlardı.

⁵¹ *Sızıntı Dergisi*, Şubat 1992, Sayı: 157, Aktaran; Ahmet Şık, **a.g.e.**, s. 29

⁵² **a.g.e.**, s. 29

1970-1980 yılları arasında kısıtlı imkânlarda dersane ve okul açabilen, sık sık değişen hükümetler nedeniyle siyasal istikrarsızlık içinde amaçlarını uygulayabilecek alanlar bulmakta zorlanan ve henüz yetiştirmiş olduğu imamları devletin kritik kadrolarına yerleştiremeyen örgüt, aradığı yaşam alanını 12 Eylül Askeri Darbesi ile bulmuş oldu.

Darbeyi yapanların hepsi askerdi. Askeri hiyerarşi dışında devlet yönetimi hakkında çok fazla bilgisi olmayan, sadece sorunları sivillerle değil askerî tedbirlerle çözeceğine inan bir kadroydu. Ülkenin içine düştüğü kaos ve anarşi ortamından kurtulmanın çarelerinin başında *din* unsuru gelmekteydi. Onlara göre kaos ve anarşinin temelinde *dinsiz komünistler ve onların provoke ettiği illegal örgüt yapıları* vardı. Oysa mütedeyyin ve inançlı insanların toplumu uçuruma götürecek azgınlıklar içinde olamazdı. *Almı secdeye değen insandan zarar gelmez* tezi, o günlerde en güçlü savdı.

Ancak göz ardı ettikleri ve / veya dikkate alamadıkları çok önemli bir detay vardı. Din, mütedeyyin ve inançlı insanlarda yarattığı etki *hiçbir çıkar ve menfaat olmadan* toplumda huzurun tesisinde önemli bir faktör olabilirdi. İnançlı bir kimsede ki *Allah korkusu* onu kötülüklerden uzak tutar, toplumun iyiliği ve huzuru için çalıştırabilirdi. Ancak din iyilerin elinde mükemmel bir yol gösterici olduğu gibi, kötü niyetlilerin elinde ise toplumu felakete sürükleyebilecek etkili silaha dönüşebilirdi.

Fettulah Gülen Cemaati /Örgütünün, 12 Eylül'den sonra *dine yönelik bu hoş görülü yaklaşım* bir nevi asker desteği ile gelişmesini, büyümesini ve gelecekteki amaçlarına ulaşmasının yolunu açmıştı.

Süratle çoğalan dersane ve kolejlerde öncelikle kendi yurtlarında ve *ışık/şarj evlerinde* fikri hazırlık sürecinde eğitilen zeki öğrenciler, askerleri de rahatsız etmeyecek şekilde modern ve laik görünümlere bürünerek sisteme dâhil edilmeye, devlet kurumlarına en alt kademeden yerleştirilmeye başlandı.

Kurum içinde kariyer basamaklarını tırmanan örgüt üyeleri, örgüt imamlarının koordinatörlüğünde alttan gelenleri de sisteme yerleştirmek, korumak kollamak ve kurumda saygın pozisyonlarda çalışmasını sağlamak gibi bir görevleri de vardı.

Dolayısıyla 12 Eylül'ün açtığı *dini hoşgörü* kapısı cemaat için *krizi fırsata dönüştürme* fonksiyonuna devşirilmiş, devletin kritik kurumlarında ki (TSK, yargı, emniyet vs.) kadrolaşma faaliyetleri bir ivme kazanmıştı.

12 Eylül yönetimi ve sonrasında iktidara gelen sağ muhafazakâr siyasi partilerin (ANAP, DYP, RP, AK Parti vs.) hükümetler cemaat üyelerine kadrolaşma kapılarını ardına kadar açmıştı.

Türkiye Cumhuriyet Tarihinin en kanlı ve hain kalkışması olan *15 Temmuz Darbe Girişimi* temelinde,36 yıllık hazırlık ve eğitimle birlikte KAMU VE SİYASİ YAPIYA YÖNELİK YERLEŞME FAALİYETLERİNDE 12 Eylül Askeri darbesi ve sonrasındaki siyasi sürecin etkili olduğu ortaya çıkmıştır.

KAYNAKÇA

A. Douglas Howard, **History of Turkey, Greenwood Publishing Group, Incorporated**, 2001, <http://www.google.com>. Erişim Tarihi: 02.01.2018

Ahmet Şık, **İmamın Ordusu**, Ferfir Yayınları, İstanbul, 2014, s.25

Akşam Gazetesi, 5 Ekim 1980

Bozkurt Güvenç-Gencay Şaylan-İlhan Tekeli-Şerafettin Turan, **Türk-İslam Sentezi**, Sarmal Yayınevi, İstanbul, 1994, s.44-47.

Bülent Tanör, **Siyasal Tarih (1980-1995), Türkiye Tarihi 5 Bugünkü Türkiye 1980-1995**, (Yayın Yönetmeni: Sina Akşin), Cem Yayınevi, İstanbul, 1997, s.26.

Çağla Kubilay, “İslamcı Söylemde Kamusal Alan Tasavvuru: Devletle Tanımlanan Kamusal Alanın Millete Tahvili ve Kamusal Alanın Reddi”, **Alternatif Politika**, 1 (3), Aralık, 2009, s.339.

Doğu Perinçek, “Gladyo Kendi Müdahale Gerekçesini İmal Etti”, **Otuz Yıldır 12 Eylül-Yaşayanlar Anlatıyor**, (Haz.: Haşim Akman), Doğan Kitap, İstanbul, 2010, s.139.

Elisabeth Özdalga, “The Hidden Arap: A Critical Redaing of The Nation of ‘Turkish Islam’”, **Middle Eastern Studies**, 2006, 42:4, 2004, p.552

- Elif Aktaş, **12 Eylül Askeri Darbesi ve Tarih Öğretimine Etkileri**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Bölümü, Erzurum, 2011, s. 178
- Erbil Tuşalp, **Eylül İmparatorluğu**, İkarus Yay., İstanbul, 2008, s.380.
- Ertuğrul Kürkçü, “Türkiye’de Geleneksel Siyaset İktidarı Orduyla Paylaşma Sanatıdır, (Haz.: Seyfi Öngider), **Son Klasik Darbe-12 Eylül Söyleşileri**, Aykırı Yay., İstanbul, 2005, s.25.
- Faruk Mercan, **Fethullah Gülen**, Doğan Kitap, İstanbul, 2009, s. 1-500
- Gökhan Koçer, “Türk Dış Politikasında Din unsuru”, **Akademik Orta Doğu**, 1 (1), 2006, s.136.
- Hasan Böğün, **ABD ve AB Belgeleriyle Türk Ordusu-12 Eylül 1980’den Çuval Olayına**, Kaynak Yay., İstanbul, 2007, s.42.
- Hıfzı Topuz, **II. Mahmut’tan Holdinglere Türk Basın Tarihi**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2003, s.262.
- İlter Sağırsoy, **Alo, Ben Kenan Evren**, Yurt Kitap Yay., Ankara, 1989, s.18
- İsmail Güven, “The Impact of Political Islam on Education ‘the revitalization of Islamic education in the Turkish educational setting’ “, **International Journal of Educational Development 25**, 2005, p.195-196.
- Kenan Evren, **Kenan Evren’in Anıları**, Cilt: 1, 2, Milliyet Yay. İstanbul, 1990, s.15-27.
- Mehmet Ali Birand, **12 Eylül: Saat 04.00**, Karacan Yay., İstanbul, 1984, s. 288
- Mehmet Demiray-Turgut Kerem Tuncel, “Wrestling for Self-Definition in Transnational Space: A Case Study of the Identity Construction of Alevi in Turkey and Germany”, **The 1st Global conference Diasporas Exploring Critical Issues**, 5th-7th July, Mansfield Collage, Oxford, UK, 2008, p.7-8
- Mehmet Özgüden, **Türkiye’de Sivil Toplum İdeolojisi: Yeni Sağ, Sol Liberalizm ve Siyasal İslamcılık Üzerine Bir İnceleme**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2007, s.50.

Murat Çemrek, “How Could The Rights To Education and Representation Challenge National Security? The Headscarf Conflict in Turkey Revisited”, **Human Security Perspectives**, Volume I, Issue 2, p.53-54.

Nergis Canefe-Tanıl Bora, “Intellectual Roots of Anti-European Sentiments in Turkish Politics: The Case of Radical Turkish Nationalism”, **Turkey and The European Union**, Downloaded By: [Boğaziçi University] At. 17.51, 26 August, 2007, p.133.

Nokta, 22 Şubat 1987

Nurettin Veren, **Kuşatma**, Siyah Beyaz Yayınları, İstanbul, 2007, s. 8

Sabri Uzun, **İn**, Kırmızı Kedi Yayınları, İstanbul, 2015, s. 36

Sam Kaplan, “Dın-u Devlet All Over Again? The Politics of Military Secularism And Religious Militarism in Turkey Following The 1980 Coup”, **Int. J. Middle East Studies** 34, Printed in the United States of America, 2002, p.114

Sızıntı Dergisi, Şubat 1992, Sayı: 157.

Sina Akşin, “The Nature of The Kemalist Revolution”, **The Turkish Republic At 75 Years**, (Ed.: David Shankland), The Eothen Press, Cambridgeshire, England, 1999, p.15.

Süleyman Sözen-Ian Shaw, “Turkey and European Union: Modernizing a Tradational State?”, **Social Policy and Administration**, 37 (2), April, 2003, p.110.

Şeraffettin Turan, **Türk Devrim Tarihi 5. Kitap-Çağdaşlık Yolunda Yeni Türkiye (27 Mayıs 1960-12 Eylül 1980)**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2002, s.408.

Tanıl Bora-Kemal Can, **Devlet, Ocak, Dergâh**, İletişim Yay., İstanbul, 1994, s.61.

Ümit Cizre Sakalhoğlu, “The Anatomy of the Turkish Military’s Political Autonomy”, **Comparative Politics**, 29 (2), (Jan.), 1997, p.152.

Zeki Saral, **12 Eylül Basınının İkinci Yüzü-Kalemlerin İhaneti**, Yurt Kitap-Yayın, Ankara, 1991, s.7.

İNGİLİZ BELGELERİNE GÖRE TÜRKİYE'DE 1960, 1971 VE 1980 ASKERİ DARBELERİ

Behçet Kemal YEŞİLBURSA*

ÖZET

Ordu, modern Türkiye'nin siyasi tarihinde önemli bir yere sahiptir. Her on yılda bir adeta düzenli olarak yapılan askeri darbeler, bunun kanıtı gibi görünüyor. Mayıs 1960, Mart 1971 ve Eylül 1980'deki darbeler, silahlı kuvvetlerin cumhuriyetin demokratik egemenliğini, yolsuz ve beceriksiz politikacıların yaptıkları işleri takiben, geri getirme eylemleri olarak açıklandı. Ordu, 1960'da Adnan Menderes'in Demokrat Parti hükümetini, eylemlerini haklı çıkarmak için meclisteki ezici çoğunluğuna güvenerek anayasayı tamamen göz ardı ederek ülkeyi yönettiği gerekçesiyle devirdi. Mart 1971'de ordu, Süleyman Demirel'i istifaya zorladı ve on yıl sonra Eylül 1980'de aynısını yaptı. İlk müdahale anayasanın savunulması olarak haklı gösterildi. Diğer iki darbenin sebebi hükümetlerin zayıf, verimsiz, anarşi kaynağı ve istikrarsızlığın kaynağı olarak gösterildi. Her seferinde ordu, yalnızca politikacıları kendi yaptıkları karışıklıktan kurtarmak için müdahale ettiğini iddia etti. Türk ordusu cumhuriyetin koruyucusu ve Kemalist mirasın devamı olarak algılanırsa, başka bir darbe olasılığı her zaman var olacaktır. Ancak, iktidar seçkinlerinin en azından bir kısmının, nüfusun önemli kesimlerine ek olarak, ordu yönetiminin krizden çıkışın tek yol olduğuna inandıkları ve bunun için davet edildiğine bakarak ordunun müdahale etmek için her zaman güce sahip olduğunu vurgulamalıyız.

Anahtar Kelimeler: 1960 Darbesi, 1971 Darbesi, 1980 Darbesi, Ordu, Türkiye

---

* Prof. Dr., Uludag University, Bursa, Turkey, e-mail: bkyesilbursa@uludag.edu.tr

THE MILITARY COUPS OF 1960, 1971 AND 1980 IN TURKEY ACCORDING TO BRITISH DOCUMENTS

ABSTRACT

The military has had a significant role in the political history of modern Turkey. The seemingly regular military takeovers, each a decade apart, act as proof of this. The interventions in May 1960, March 1971, and September 1980 have been explained as the reluctant acts of the armed forces to set the democratic rule of the republic back on its original tracks following the deeds of corrupt and incompetent politicians. In 1960, the army ousted the Democrat Party government of Adnan Menderes on the grounds that he ran the country with total disregard for the constitution, relying on his overwhelming majority in parliament to justify his actions. In March 1971, the military forced the resignation of Süleyman Demirel, and did so again ten years later, in September 1980. The first intervention was justified as defence of the constitution. On the other two occasions, the governments were deemed weak and inefficient, the source of anarchy and instability which threatened the very foundation of the state of which the armed forces were the guardians. On each occasion the army claimed that it had intervened only to remove the politicians from the mess they themselves had made. The possibility of another coup has always present so long as the Turkish army perceives itself as the guardian of the republic and its Kemalist legacy. However, it must be emphasised that the army has only ever seized power when at least part of the ruling elite, in addition to substantial parts of the population, have come to believe that military rule is the only way out of the crisis and virtually invited the army to intervene.

Key Words: 1960 Coup d'état, 1971 Coup d'état, 1980 Coup d'état, Military, Turkey

1. Introduction

This paper examines the military coups of 1960, 1971 and 1980 in Turkey. This paper also aims to analyse the relationship between Army and Government, to assess the extent of Army involvement in Turkish politics and to examine the part it plays and has played in the development of the Republic. Our main purpose here is to discuss why the coups happened, what the British view was and what the prospects of stability were after the coups.

The military has had a significant role in the political history of modern Turkey. The seemingly regular military takeovers, each a decade apart, act as proof of this. The interventions in May 1960, March 1971, and September 1980 have been explained as the reluctant acts of the armed forces to set the democratic rule of the republic back on its original tracks following the deeds of corrupt and incompetent politicians.¹ In 1960, the army ousted the Democrat Party government of Adnan Menderes on the grounds that he ran the country with total disregard for the constitution, relying on his overwhelming majority in parliament to justify his actions. In March 1971, the military forced the resignation of Süleyman Demirel, and did so again ten years later, in September 1980. The first intervention was justified as defence of the constitution. On the other two occasions, the governments were deemed weak and inefficient, the source of anarchy and instability which threatened the very foundation of the state of which the armed forces were the guardians. On each occasion the army claimed that it had intervened only to remove the politicians from the mess they themselves had made. The possibility of another coup has always present so long as the Turkish army perceives itself as the guardian of the republic and its Kemalist legacy. However, it must be emphasised that the army has only ever seized power when at least part of the ruling elite, in addition to substantial parts of the population, have come to believe that military rule is the only way out of the crisis and virtually invited the army to intervene.²

---

¹ FCO51/95/RR6/9, "The Role of the Armed Forces in Turkish Politics", 5 September 1969.

² FCO51/95/RR6/9, "The Role of the Armed Forces in Turkish Politics", 5 September 1969.

The Army formed the principal support of Atatürk in the foundation of the Republic in 1923, and it supported his sweeping reforms and acquiesced in the tradition of civilian supremacy he established, remaining loyal to him and his successor, İsmet İnönü. After 1946, however, certain grievances caused some military support to be diverted from İnönü and his People's Republican Party (PRP) to the newly formed Democrat Party (DP), despite its civilian-orientated nature. Between 1950 and 1960, the DP Government alienated the Armed Forces by a number of its actions. Specifically, it ignored their views, failed to raise the standards of the Army, departed gradually from the modernising aims and ideals of Atatürk, and espoused reckless economic policies and disregard for democratic processes. The coup of 1960 was the result of several years of military conspiracy, and was triggered by evidence that the DP intended to prolong its term of office indefinitely by undemocratic means. The period of direct military intervention in politics lasted only 17 months. The Armed Forces ruled through the Committee of National Union, composed of revolutionary officers, who soon divided into moderate and radical factions, the former prevailing in securing a return to civilian government in October 1961, although only after heavy repression of the DP. Following the period of military rule the Armed Forces had greater influence than previously, and closer contact with politicians. There were two further attempted coups in 1962 and 1963 by military elements disapproving of the return to civilian government. However, signs of unrest subsequently dwindled, and by the end of the decade, the military largely returned to their traditional non-political role.³

On 27 May, 1960, the Turkish Army overthrew the Democratic Party Government of Adnan Menderes, concluding almost four decades of unbroken civilian rule. It established the Committee of National Union (CNU), composed of revolutionary officers, which governed the country until October 1961, when it relinquished power

---

³ FCO51/95/RR6/9, "The Role of the Armed Forces in Turkish Politics", 5 September 1969.

voluntarily to a freely elected Government. The decade later witnessed two abortive coups staged by Army elements in addition to numerous other planned coups.⁴

The coups of 1960, 1971 and 1980 cannot be considered an isolated military act; it proceeded from a long tradition, dating from Ottoman times, of Army involvement in the affairs of the country. In modern Turkish history military intervention, in politics has generally been progressive and reformist. The remodelling of the Ottoman Army according to European models in the 19th century, and the importation of Western military advisers, resulted in Army officers becoming one of the most Westernised elements in Turkey, a situation which continued under the Republic. The attempt of Sultan Abdulhamid (1876-1909) to reverse Westernising innovations in many fields while allowing them to continue in the Army catapulted the officers to the forefront of social change. Hence, Army officers played a leading role in the Young Turk Revolution of 1908, which re-established constitutional government in Turkey for the short period until 1911, when it gave way to a military dictatorship. The decade from 1908 to 1918, including seven years of almost uninterrupted hostilities from 1911 onwards, established the Army as the dominant element on the political scene. The importance of the Army was greatly emphasised by the defeat of the Ottoman Empire in 1918, and by the subsequent Allied and Greek intervention. No other institution in the country was so thoroughly organised, progressive and nationalistic. As a result, the Army took the lead in preventing the country's dismemberment, and formed the key support of Mustafa Kemal Atatürk in the foundation of the Turkish Republic in 1923.⁵

In the early days of the Republic, no great effort was made to divide civil and military affairs, and officers participated actively in the governing of the country. Once military victory was assured, however, Atatürk began to put into operation the convictions he had expressed

---

⁴ **FCO51/95/RR6/9**, "The Role of the Armed Forces in Turkish Politics", 5 September 1969.

⁵ **FCO51/95/RR6/9**, "The Role of the Armed Forces in Turkish Politics", 5 September 1969. Feroz Ahmad, **The Making of Modern Turkey**, (London: Routledge, 1993), p. 1-14.

as early as 1909 about the desirability of a clear separation between civil and military sections. In retrospect, it is clear that he deliberately attempted to exclude the military from active political life the moment its political support was no longer essential to his power. He and his successor İsmet İnönü, both of whom had achieved national prominence as successful military leaders, chose to rule the country as civilian rather than military rulers, drawing their support from the People's Republican Party (PRP), the Grand National Assembly and, as time passed, the bureaucracy. The Constitution of the Republic, of which they were the principal architects, subordinated the military to civil power. The formal separation of the military from political activity was secured by a National Assembly resolution of December 1923, which prohibited officers on active duty from being members of Parliament. Atatürk also reduced the importance of the Army by reducing military budgets in order to transfer funds to his social, political and economic reforms.⁶

In practice, the separation of military and civilian spheres was never complete or watertight. The role which Atatürk envisaged for the military was that of *a fountainhead of progressive practices*, through which his reforms would be spread to the people. At Konya, in 1931, he described the military as the *guardian* of the regime's ideals, known as the *Six Arrows of Kemalism*: Republicanism, Nationalism, Populism, Statism, Laicism and Reformism.⁷

The Armed Forces, therefore, could not be totally excluded from politics, though Atatürk's intention was rather to ensure that they remain loyal to him, to the Republic and to his reforms, directly involving themselves only in the last resort to support his efforts. One way in which military influence made itself felt in civilian spheres was through the recruitment of former officers into important political

---

⁶ **FCO51/95/RR6/9**, "The Role of the Armed Forces in Turkish Politics", 5 September 1969. Ümit Özdağ, *Atatürk ve İnönü Dönemlerinde Türk Silahlı Kuvvetleri*, (Ankara: Kripto, 2017), p. 25-87.

⁷ **FCO51/95/RR6/9**, "The Role of the Armed Forces in Turkish Politics", 5 September 1969. Ahmad, *Op. Cit.*, p. 1-14.

posts at the Ministerial, Parliamentary and administrative levels; although by the end of the 1960s this had diminished steadily.⁸ The civilian Governments of the Turkish Republic did not hesitate to make use of the administrative talents developed by the military, yet the Atatürk tradition of civilian supremacy remained without effective military challenge until 1960.⁹

Until 1945, while Atatürk's People's Republican Party (PRP) was the only party permitted to exist in the Republic (with two short-lived exceptions), the support of the military for the regime was not difficult to maintain. The overriding personality of Atatürk guaranteed the passivity of the Army until his death in 1938, and his lieutenant and successor, İsmet İnönü, had a similar great hold on its loyalty. Moreover, the Army firmly approved of the Government's reforms, and shared a common history with the ruling party, with roots leading back to the War of Independence and the early days of the Republic. It shared no such common heritage with the Democrat Party, formed in January 1946 after the Government had eased its ban on the existence of political parties alternative to the PRP. The Democrat Party had a non-military, strongly civilian character. It was founded by two lawyers, Adnan Menderes and Refik Koraltan, a professor, Mehmet Fuad Köprülü, and a banker and economist, Celal Bayar. All of them

---

⁸ **FCO51/95/RR6/9**, "The Role of the Armed Forces in Turkish Politics", 5 September 1969.

The ratio of former Army officers in the Grand National Assembly, which was about one-sixth in 1920, still stood at one-eighth in 1943, but went down to one-twentieth after the Democratic Party landslide victory in 1950, and to one-twenty-fifth in 1958. Between 1923 and 1955 men of military background served as President of the Republic (27 years), Prime Minister (16.5 years), Minister of Defence (16.5 years), of Public Works (15 years), of Communications (9 years) and in other Cabinet posts. The first Ministry in which no ex-officers participated was that of Hasan Saka in 1948. In addition, many of the provincial governors, *the valis*, were men of military origins. See **FCO51/95/RR6/9**, "The Role of the Armed Forces in Turkish Politics", 5 September 1969. See **FCO51/95/RR6/9**.

⁹ **FCO51/95/RR6/9**, "The Role of the Armed Forces in Turkish Politics", 5 September 1969. Ahmad, **Op. Cit.**, p. 1-14.

were dissident members of the PRP, and only the last named had played any part in the War of Independence.¹⁰

The Democrat Party's electoral success was limited initially, partly because it was unprepared but also because of PRP misconduct of elections. The PRP's handling of the 1946 elections led 10 staff colonels and majors to decide that it was their duty to overthrow the Government. They approached General Fahri Belen, the commander of the Army Corps in Gallipoli, for support, but he advised them to wait until the next elections. These turned out to be the notably free and honest elections of 1950, which brought the DP to power with a landslide victory. The DP benefited from discontentment with decades of PRP rule. Indeed it was only opposition to the Republicans that bound together all those who came to its support. Thus businessmen, landowners, villagers, labourers, intellectuals and tradition-loving conservatives in general could all be grouped in this way.¹¹

The DP was also supported by the bureaucracy and the military, which had accumulated their own lists of grievances. The Army had emerged the victor from the War of Independence; however, it began to lose its former position of paramount importance as from 1923. It was old-fashioned and over manned, badly in need of reorganisation and re-equipping, poorly fed, inadequately clothed and ill-trained. While the civilian hierarchy had acquired new ideas and new blood, the military had stagnated. The United States military aid programme beginning in 1948 marked the start of a new era for the Turkish Armed Forces, but it continued to undergo further subordination to civilian control. Although both the PRP and DP attempted to seek the favour of the military by recruiting ex-Army candidates, in reality both parties were aiming to downgrading the military establishment even further. The civilian-orientation of the DP was clear. In the meantime,

---

¹⁰ FCO51/95/RR6/9, "The Role of the Armed Forces in Turkish Politics", 5 September 1969. Özdağ, *Atatürk ve İnönü*, p. 133-193.

¹¹ FCO51/95/RR6/9, "The Role of the Armed Forces in Turkish Politics", 5 September 1969. Özdağ, *Atatürk ve İnönü*, p. 133-193.

in May 1949, the PRP transferred the General Staff to Ministry of Defence control, ensuring stronger civilian direction, and had set up a National Defence Council to co-ordinate all defence matters.¹²

Awareness among Army officers of the rift that lay between the standards of the armies of the West and their own created feelings of resentment towards the PRP, which were further inflamed by contact with officers of the United States military aid mission. The officer corps contained many who shared the intellectual discontent of their civilian counterparts and welcomed the rise of the DP with its promises of a new democratic age for Turkey. There were also those officers who had been aroused from their position of political non-involvement by the increasingly repressive measures which the PRP had adopted after Atatürk's death and during the war, and by the unfair conduct of the elections of 1946. They were optimistic about the DP victory. These officers dissolved their groups in anticipation of a new era of democracy in which the military might regain some of the self-respect they had recently lost, and in which the support of the officer corps would be rewarded by some measure of increased influence at the top levels of power.¹³

The formation of the DP in 1946 and its victory in 1950 radically changed the political arena in Turkey. For the first time the electorate became independent, and as the two parties bid for its votes it became clear that a divergence opened for the first time between the views of the Army and the views of a civilian Administration carrying out a popular mandate. The coup of 1960 was the consequence.

Between 1950 and 1960, there were two main political parties in Turkish politics. The DP was in government while the PRP was in opposition. Just after the 1950 elections and the transfer of power from the PRP to the DP, there was a short-lived political honeymoon. For a few years the regime was as liberal as any Turkey had known. As Celal Bayar, the DP's first leader, pointed out, there were no ideological

---

¹² FCO51/95/RR6/9, "The Role of the Armed Forces in Turkish Politics", 5 September 1969. Özdağ, *Atatürk ve İnönü*, p. 133-193.

¹³ FCO51/95/RR6/9, "The Role of the Armed Forces in Turkish Politics", 5 September 1969. Özdağ, *Atatürk ve İnönü*, p. 133-193.

differences and both parties were committed to the programme of developing a modern and prosperous Turkey. The Democrats pledged to make Turkey *little America* within a generation, with a millionaire in every province. The Republicans had followed a similar programme. The difference between the parties was not about the goals, but over the methods. However, the honeymoon did not last very long, when the DP soon took severe measures against the PRP such as censorship of the press and radio for the PRP, despite their earlier promise that they would not *question the past*. The DP soon launched an open attack on the PRP. Considerable amount of property of the PRP was confiscated on the grounds that it had been illegally acquired through the misuse of public funds during the single party era. Their local party headquarters were closed. A new press law imposed heavy penalties for publishing inaccurate information that might endanger Turkey's stability.¹⁴

After the elections in 1954, the increased majority, coupled with the worsening economic situation, seemed to drive the DP government towards a more authoritarian rule even though there were criticisms from within the party. The political tension steadily increased after the 1957 election, as the inter-party relations deteriorated following the election. The PRP, thirsty for triumph and an increased representation in the Assembly, stepped up the fierce criticism and frequency of its assault on Prime Minister Adnan Menderes and his associates. The government responded by continued acts of repression, and the violence mounted in and out of the parliament. The foreign policy of the DP was also heavily criticised by the PRP. However, criticism of the foreign policy by the PRP was centred largely on matters of detail and on ways the government carried out its policy, not on the underlying strategy. Since the PRP had mainly followed a similar foreign policy during the post-war period.¹⁵

2. The Military Coup of 27 Mayıs 1960

In both internal and external affairs 1960 was a year of importance and dramatic developments for Turkey. The year began in

---

¹⁴ Ahmad, Op. Cit., p. 109-111. Roderic H. Davison, **Turkey: A Short History**, Huntington, Eothen, 1988, p. 153.

¹⁵ **ibid.**

a state of high inter-party tension between the Democrat Party (the DP) and the People's Republican Party (the PRP), with an election expected either in late 1960 or early 1961. Therefore, political speculation centred on the question of whether the government intended to hold premature elections in the spring or in the autumn of 1960. Legally, they did not need to be held until early 1961. However, members of the government and their supporters went a long way, short of actually announcing a date, to suggest that elections would be held before the summer of 1960. Tours by ministers to all parts of the country were characterised by blatant electioneering speeches that included the promised economic development and the preparation of new electoral registers.¹⁶

The Prime Minister Adnan Menderes was himself favourable to holding early elections. Unfortunately, however, he was unable to carry with him a sufficient majority of his party followers, including the President Celal Bayar, who exercised a good deal of independent influence in party matters. The opponents of the early election might have been motivated by general uncertainty as to the result, but more likely it was for more personal considerations. At the time, members of parliament were drawing their salaries in advance for the whole four-year term for which they were elected. Accordingly if the Assembly was dissolved before the end of its term, they were, theoretically, obliged to repay the appropriate proportion of what they had drawn.¹⁷ Moreover, in some cases, while member might have been fairly sure of the election of their party, they might have had personal doubts owing to local rivalries, in terms of their selection as DP candidates. Finally, a newly obtained grant of \$50 million from Germany may have made the government feel that they could more comfortably scrape through the rest of the year without a new economic crisis.¹⁸

Sir Bernard Burrows, the British Ambassador to Ankara, analysed the political situation in Turkey with considerable insight. He pointed out that many outside observers were of the opinion that an election

---

¹⁶ Cihat Göktepe, "1960 Revolution in Turkey and the British Policy towards Turkey", *Turkish Yearbook of International Relations*, Vol. XXX, 2001, p. 158.

¹⁷ FO371/153032/RK1015/10, Burrows to FO (Selweyn Lloyd), Ankara, 22 April 1960.

¹⁸ Göktepe, *Op. Cit.*, p.159.

would probably end in a further Democrat victory. However, the government seemed to have come to a conclusion early in the year that they were not able to take the risk of going to the country, either because they would be unsuccessful or that an election would bring about disorders that the Army would be unwilling to suppress for the benefit of the DP. The reason they were determined not to take the risk of losing was Prime Minister Adnan Menderes's almost religious belief that he was destined to rebuild Turkey and because he and other leaders of the Party had latterly come to feel that some of their activities would not bear scrutiny by an unfriendly administration.¹⁹

Furthermore, they had become more and more disturbed by the criticism and propaganda of the Opposition and were drawn into a vicious circle of repression. In fact they were extremely worried about the thought of losing their power and hastened that event by the unwise measures which they took to prevent it. Some members, whose political ideas had been formed in the early days of the Turkish revolutionary struggle and had never evolved into any real understanding of democracy, considered re-imposing single party rule, or more bluntly, dictatorship.²⁰

For President Celal Bayar and men in the backstage of the Party parliamentary and electoral procedure provided nothing more than a new and devious background for the struggle between armed bands of Komitadjis with which they had been familiar in the Balkan Wars and the War of Independence. If the new rules did not provide a satisfactory means of ensuring victory for their band, then the rules must be changed. It was this in effect that the government set out to do by using their majority vote in the assembly to set up a parliamentary commission, staffed totally by members of the DP, to investigate the political activities of the opposition. The point of no return was probably reached with the granting to this commission of virtually unlimited powers over the political life of the country and the immediate

---

¹⁹ FO371/160212/RK1011/1, "Annual Report on Turkey for 1960", by Sir Bernard Burrows, British Embassy, Ankara, 6 January 1961.

²⁰ *ibid.*

use of these powers to forbid all political activity, and even the reporting in the press of parliamentary debates regarding the commission's activities.²¹

It was, as Burrows mentions, one of the government's *more extraordinary mis-judgements* to believe that they could impose this kind of political standstill by political means alone, that is without the use of military force or of the other methods of coercion which most other dictatorships had found to be necessary. In retrospect, it seemed that they could never properly have analysed the power situation in the country. When things reached a climax, it was shown not to be of any consequence at all that the majority of rural voters supported the DP or that the government controlled the Radio. What mattered was that the courts were generally unwilling to accept political pressure from the government, that the opposition and the intellectuals could dominate the streets of the major cities and that the army would not put them down.²²

Burrows in analysing Turkey's situation in early 1960 commented that it was one of the many paradoxes of this eventful year how the Democrat Party government could internally embark on so dangerous and ill-judged a course, while in its foreign policy it showed such steadfastness as a member of the Western alliance, one of whose elements

---

²¹ **FO371/160212/RK1011/1**, "Annual Report on Turkey for 1960", by Sir Bernard Burrows, British Embassy, Ankara, 6 January 1961. Erik J. Zürcher, **Turkey: A Modern History**, London, Tauris, 1994, pp. 249-252.

²² **FO371/160212/RK1011/1**, "Annual Report on Turkey for 1960", by Sir Bernard Burrows, British Embassy, Ankara, 6 January 1961. Most of the intellectuals had supported DP when it was founded in 1946, because of its commitment to greater freedom. However, the DP government gradually lost the support of the intellectuals, whose desertion became virtually complete between 1955 and 1960. The intellectuals criticised the government's direct involvement in the universities, sanctions against the press, and the DP's use of radio for its propaganda rather than for the public interest. Intellectuals started a passive resistance together with the students' demonstrations against the government. Thus the PRP, intellectuals and the press formed a group against the government. To meet this threat, the government set up a "Parliamentary Commission" on 18 April 1960, to investigate the political activities of the opposition. See Cem Eroğul, **Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi**, Ankara, İmge, 1990, p. 155.

was after all a common belief in the virtues of democracy, and gave proof of remarkable statesmanship in devising and pushing through the Cyprus settlement, with regard to which their political wisdom was much greater than that of the opposition.²³

Burrows's analysis was mainly correct, as Göktepe pointed out, but it should be mentioned that the negative attitude of the United States towards Turkey's economic aid demands and the general policy of détente between the blocks also affected the Turkish-Soviet relations. Another factor was that the Turkish politicians now realised their error of blindly following Western policy. They thought they needed to improve Turkey's relations with her northern neighbour too. The Soviets also offered a significant amount of aid and credit to Turkey. According to the exchange visit agreement between the two governments, Menderes was scheduled to visit Moscow in July 1960, but was not able to do so in the event because of the coup on 27 May 1960.²⁴

There were various events accelerating the tension within the country, which led to the coup. Although some had begun earlier, they converged mainly in the spring of 1960. The road leading to the extinction of the DP began on April 3, 1960, when İnönü, the 75-year-

---

²³ **FO371/160212/RK1011/1**, "Annual Report on Turkey for 1960", by Sir Bernard Burrows, British Embassy, Ankara, 6 January 1961. Foreign policy was calculated partly to bring the greatest advantage in terms of American aid in order to finance economic development and thus give political benefit to the government indirectly. Credit was due to Foreign Minister F. R. Zorlu's integrity as a technician of foreign policy, and to the wide discretion given him by Menderes, particularly with regard to Cyprus and the Middle East. However, towards the end signs of strains were beginning to show even in foreign policy. Menderes had been heard to mention rather enviously on a few occasions how much easier it was for totalitarian systems such as Soviets to carry out measures of economic development in a short time. Furthermore, his agreement to exchange visits with Khrushchev might be regarded not only as a cautious withdrawal from Turkey's earlier extreme anti-Soviets position, but also as a hope of distraction from the crisis in internal affairs. See **FO371/160212/RK1011/1**, "Annual Report on Turkey for 1960", by Sir Bernard Burrows, British Embassy, Ankara, 6 January 1961.

²⁴ Göktepe, **Op. Cit.**, p. 154.

old PRP leader, was to visit Kayseri. The government decided to prevent this visit. Accordingly, the governor of Kayseri stopped İnönü's train and ordered him to abandon his plan, but İnönü took no notice and eventually the train took him on his way. The next day the governor called on armed forces to obstruct him from going on to the town of Yeşilhisar. However, the soldiers did not obey the governor's order because of their respect for İnönü. Then, a colonel and two majors resigned in protest against being ordered to deprive him of his constitutional right to take a trip where he wished. They were promptly arrested.²⁵

The Kayseri incident showed the extent to which, as Hale pointed out, Menderes was prepared to go to chain down the opposition, and also indicated that he might not be able to count on the support of the army, if he needed it.²⁶ Burrows was of the same opinion in his despatch: *"Its immediate effect was a serious blow to the government's credit. In view of İnönü's great prestige among the bulk of the Turkish armed forces, it is still difficult to understand what was in the Government's mind in attempting*

---

²⁵ *ibid.*, p. 156. On April 1959, İnönü, as well as other party members and journalists, started what was called the "Grand Offensive", a tour of country with a party train. The train's first stop was Uşak in western Turkey, and the group was met by a demonstration organised by the government supporters, one of whom was a 16-year-old youth who threw a stone that injured İnönü in the head. This aroused anger throughout the country and was exploited by the PRP. It also affected the military circles due to their respect for İnönü, a former general and veteran of the Independence War. On 3 May 1959, Turkish newspapers were issued with blank columns for the first time. In return, the government issued a press decree aiming to control and censor any statements by the opposition. At the end of the Aegean tour, İnönü went from İzmir to İstanbul by air. His car was attacked by a crowd at Topkapı on the way from the airport to the city. Fortunately, İnönü was saved by the prompt interference of an army unit, which had previously been ordered not to intervene. The PRP supporters publicised the event of the Topkapı incidents and they alleged that it was a planned attack with the aim of killing İnönü but making it appear as if this was accidental. In the spring of 1960, these kinds of incident increased whenever the opposition leader and other PRP members who represented him launched tours throughout Anatolia. For example, İnönü visited Konya in February 1960 and the police used tear-gas and truncheons to disperse the Republicans who turned out to meet him. See Göktepe, *Op. Cit.*, pp. 155-156.

²⁶ William Hale, *Turkish Politics and the Military*, London, Routledge, 1994, p. 105.

to use units of the army against his person".²⁷ Infact, this was a turning point. The relations between the army ant the opposition against the government was closer than ever before.

Following the Kayseri incident, İnönü met with a group of former generals and admirals in his house on 17 April 1960 and told them it was up to them to protect the ideals of Turkish progress.²⁸ This led the DP to announce that it would investigate whether the PRP was secretly inciting the armed forces to disobey the law and order. Therefore, the Investigation Commission was formed on April 18. It was to investigate political activities, the press, and meetings, which were banned immediately by the Commission.²⁹ Moreover, a further law gave the Commission draconian right of inspection and arrest. İnönü protested: "*If you continue on this road, even I will not be able to save you*".³⁰ Earlier on, he was reported to say that "*When the conditions compel it, revolution is the legitimate right of nations*".³¹ Afterwards İnönü was punished for his speeches by being expelled from the Assembly for the next twelve sessions. Thus the Assembly lost its function to solve problems within the parliament.

As the political tension increased, university students throughout the country began to protest the government policies. During demonstrations by the İstanbul University students on 28 April 1960, the army and police suppressed the students. Two students were killed, and many were injured. Due to censorship of the press, details of the events were not made public. However, rumours spread quickly to the affect that sixty or more students had been killed. As the protest increased, the government declared martial law with a curfew in İstanbul and Ankara on 28 April 1960.³² On the next day, there were

---

²⁷ FO371/153032/RK1015/10, Burrows to FO (Selweyn Lloyd), Ankara, 22 April 1960.

²⁸ Hale, *Op. Cit.*, p. 106.

²⁹ FO371/153032/RK1015/10, Burrows to FO (Selweyn Lloyd), Ankara, 22 April 1960.

³⁰ Walter F. Weiker, *The Turkish Revolution, 1960-1961: Aspects of Military Politics*, Washington D.C., The Brookings Institution, 1963, p. 15.

³¹ Hale, *Op. Cit.*, p. 106.

³² FO371/153032/RK1015/11, Burrows to FO, 29 April 1960.

crowds demonstrating in Ankara in a meeting organised by the students of the political Science Faculty. The demonstrators called for Menderes' resignation.³³

Another important event occurred on May 5 in Ankara. Menderes was passing through Kızılay Square where a demonstration was being held. When he stopped his car and stepped out, he was manhandled by the students, and managed to get into a journalist's car with difficulty, which had also been accidentally trapped in the crowd. After his return to his office and meeting with the President, President Bayar gave an order to the Interior Minister to open fire on the demonstrators. The security officers however did not fire. But this order was significant as it showed how Bayar had increased his influence over Menderes.³⁴

The last significant event before the coup occurred during the visit of the Indian Prime Minister Nehru to Ankara on 20-22 May. On May 21, about 1000 officers and cadets from the Army War College staged an orderly march to the presidential mansion in the suburb of Çankaya in protest for the arbitrary arrest of several officers. The event was regarded as an attempt to intimidate of the government.³⁵

Although there was substantial pressure on Menderes from all quarters to resign, he did not yield. When he visited İzmir, a huge enthusiastic crowd of almost 200 thousands met him and showed their sympathy and support, which influenced Menderes' decision to stay on. Then he went to Eskişehir on 25 May and made a speech during a public meeting. He emphasised that they would abolish the investigation commission and declare an early election date. The crowd did not hear his words because the wire of the loudspeakers had been cut off. While he was still in Eskişehir, his secretary woke him up at 4 am on 27 May 1960 with the news of the military coup.³⁶

A crucial question for the British government was now whether the Democrat Party government would continue to provide political

---

³³ Eroğul, *Op. Cit.*, p. 157. Göktepe, *Op. Cit.*, p. 158.

³⁴ *ibid.*

³⁵ *ibid.*

³⁶ Mehmet Ali Birand, Can Dündar, Bülent Çaplı, *Demirkırat: Bir Demokrasinin Doğuşu*, İstanbul, 1991, p. 135.

stability in Turkey. The reports from the British Embassy in Ankara, though providing evidence of some internal problems in Turkey, had advised that the situation was under the control of the government. Consequently, the possibility of military action against the government had seemed to be very unlikely. However, their view changed dramatically in April 1960. Burrows pointed out in his despatch dated 22 April 1960 that there was a potentially “*revolutionary situation*”. He emphasised that the circumstances in which he could foresee military intervention designed to protect the Constitution in the event that Menderes decided to suspend the Constitution and carry on governing by decree.³⁷ He pointed out that:

*The Commission has already banned all party political activities and meetings in the country. Future developments are uncertain. There is a potentially revolutionary situation. But İnönü and his party do not at present seem to want to push matters to extremity. Indeed in his second speech in the Mejlis debate on April 18, he specifically argued against any such tendency. The Government on their side may also be inhibited from going to extremes by a lack of internal unity, uncertain about the army, and, for the immediate future, the prospect of a NATO Ministerial Meeting in İstanbul at the beginning of the next month.*³⁸

The British Foreign Office was now concerned about the internal security of Turkey as the Foreign Secretary would be participating in the NATO ministerial meeting in İstanbul on 2-4 May 1960.³⁹ The Foreign Office realised that certain senior officers were already showing discontent at the government’s measures against the opposition. In his telegram, Burrows considered, but appeared to discount the likelihood of early violence. E. J. Barnes, the Assistant head of the Southern Department, minuted: *I am sure we can rely on Burrows to warn us in time of any likely threat to security.*⁴⁰

---

³⁷ **FO371/153032/RK1015/10**, Burrows to (Selweyn Lloyd), Ankara, 22 April 1960. **FO371/153032/RK1015/8**, The note written by G. M. Galbraith (Southern Department), 20 April 1960.

³⁸ **FO371/153032/RK1015/10**, Burrows to FO (Selweyn Lloyd), Ankara, 22 April 1960.

³⁹ Menderes cancelled his address to the meeting in order to stay in Ankara and remain in touch with developments. This clearly showed the seriousness of the situation to the foreign ministers of the NATO countries.

⁴⁰ **FO371/153032/RK1015/8**, Note by E. J. Barnes (Southern Department), 20.4.1960.

Apart from the intelligentsia, the military was another significant factor in Turkish politics. The motives on the Army's side were mixed. Many officers were devoted to İsmet İnönü as the comrade of Atatürk, not always to the PRP as such; others resented the use of the Army for political purposes; others again had deeper and more radical views on the political future of Turkey, believing that all politicians were bad and that an extensive change in the system of government was essential, at least for the time being, not merely to rescue Turkey from its present political crisis, but in order to complete the work of Atatürk by introducing new, and in some instances, unpopular long term reforms that no elected Government would feel powerful enough to undertake. These different elements united for the purpose of conspiracy executed the revolution in a remarkably efficient and successful manner. However, they later fell apart and the leading representatives of the last group, Colonel Türkeş and his friends were temporarily banished from the scene.⁴¹

The formation of the group, which planned and carried out the 1960 coup, seems to have started in 1955 when two young officers, Dündar Seyhan and Faruk Güventürk, began to form a cell of radi-

---

⁴¹ **FO371/160212/RK1011/1**, "Annual Report on Turkey for 1960", by Sir Bernard Burrows, British Embassy, Ankara, 6 January 1961. Zürcher, **Op. Cit.**, p. 254-256. Also see, Ümit Özdağ, **Menderes Döneminde Ordu-Siyaset İlişkileri ve 27 Mayıs İhtilali**, İstanbul, 1997.

There were two major groups in the NUC. One group, which included General Gürsel and the other generals, referred as moderates, wished to restore power to the civilians within a short time. They supported the Onar Commission's proposals for a liberal and democratic Turkey. The second group was described as the radicals, and consisted predominantly of junior officers, with Colonel Türkeş emerging as a prominent figure. They wanted the junta to retain a powerful position so as to carry out a more thorough restructuring than that envisaged by the professors. They even talked of creating a "new culture" and a populist political system without parties. They were especially against the NUC's close relationship with or support of the PRP. From May 27, for the next six months, the two groups in the NUC engaged in a power struggle. Finally, on November 13, the moderates carried out a coup and purged 14 NUC members with radical inclinations. They were all expelled under the canopy of "advisers" to Turkish embassies around the world. See, Göktepe, **Op. Cit.**, p. 164. Professor Siddık Sami Onar, who was the Rector of the University of İstanbul, headed Constitutional Commission.

cally-minded officers. They called themselves the Revolutionary Committee, or just the Committee and expanded their activities throughout 1957 and 1958. The Ankara group formed at the end of 1956 by Talat Aydemir, Osman Köksal, Sezai Okan and Adnan Çelikoğlu, and İstanbul committee decided to merge their networks in 1958. Two things were crucial to the success of their planned takeover. One was the posting of their members to command positions, which were essential for the take-over of power, and the other was to find a senior officer to head their movement in order to gain the support of the rest of the armed forces. Eventually, they were successful on both counts. After a few failed attempts, they found the senior officer they needed as figure head; General Cemal Gürsel⁴², a former commander-in-chief of the land forces, who had been placed on a permanent leave on May 3, 1960 because of his written a memorandum to the Minister of Defence that expressed the discontent of the military towards government policies. He was acting as the representative of the discontented military in demanding the resignation of the government.⁴³

The Defence Minister, Ethem Menderes, brought the letter to Prime Minister. When Menderes saw the memorandum, he decided to resign. However, the President Celal Bayar refused his resignation and sent a message of support. Then, Menderes changed his mind when he was informed of the President's attitude. It seemed that he hoped that he and his government still had the capacity to repress the demonstrations and to solve the internal problems of the country. He thought general public support was behind him. One crucial point

---

⁴² General Gürsel, an easy-going and fatherly figure, was well-known and well-liked throughout the armed forces. He agreed to become head of the NUC but he was not involved in the details of its organisation. Essentially, the coup originated with a group of middle-ranking and junior officers, who brought their commanders into their preparations only at a relatively late **st.a.g.e.** As mentioned by George Harris: "It had been [in] essence [a] colonels' coup, with merely a façade of senior officers recruited by their juniors, to take advantage of the strong hierarchical sense of the Turkish military profession". When the coup took place on 27 May 1960, General Gürsel was brought from İzmir to Ankara by an air force plane as the head of the Revolutionary Committee. See, George Harris, "The Causes of the 1960 Revolution in Turkey", **Middle East Journal (MEJ)**, Vol. 24, (Autumn 1970), pp. 438-454.

⁴³ Hale, **Op. Cit.**, p. 100. Zürcher, **Op. Cit.**, pp. 253-254.

though, the President was not informed about the memorandum neither the Defence Minister nor by the Prime Minister.⁴⁴

The memorandum was very clear and the last warning to the government before the military coup. The government did not seem to grasp its significance. The Chief of General Staff, General Rüştü Erdelhun, was loyal to the government and was known to oppose any intervention against the government. Moreover, twenty generals visited the Prime Minister and confirmed that they would obey the government, thus the government decided to rely on the hierarchical discipline of the Turkish Army. They did not expect any conspiracy from the middle-ranking and junior officers against the government.⁴⁵

On 3 July 1960, Burrows sent a confidential despatch to London, which accurately analysed the situation. He pointed out that the middle-and junior-ranking officers had long disliked the DP government and many of them identified with the educated classes and sympathised with the opposition. In addition, their conditions of pay and service were very poor. The senior officers were no doubt aware of these feelings among their juniors. They had themselves great respect for İnönü, personally, rather than for his party. They strongly disapproved of the government's use of the army to repress student demonstrations. They wished "to keep the army free of politics and to retain its close bonds with the people".⁴⁶

On 27 May 1960 the Turkish Armed Forces overthrew the Democrat Party Government and arrested all the leaders of the former régime. The National Unity Committee (NUC)⁴⁷ presided over by Gen-

---

⁴⁴ Birand, Dündar, Çaplı, **Op. Cit.**, p. 168. Göktepe, **Op. Cit.**, p. 146.

⁴⁵ Göktepe, **Op. Cit.**, p. 147.

⁴⁶ **FO371/153034/RK1015/33**, Burrows to FO, 3 June 1960.

⁴⁷ General Cemal Gürsel and 37 officers representing all branches of the armed forces (although predominantly from the army, with only three from the air force, and two from the navy), organised themselves into the Milli Birlik Komitesi (National Unity Committee-NUC). It was largely composed of middle ranking officers. Their ranks were as follows: five generals, seven colonels, five lieutenant colonels, thirteen majors and eight captains. The overwhelming majority of NUC members were between 35 and 46 years of **a.g.e.** The NUC was a coalition of dissimilar factions in the armed

eral Cemal Gürsel, former commander-in-chief of the land forces, assumed control. On the following day the new Government was formed with General Gürsel as Head of State and Prime Minister.

Burrows pointed out that the revolution came about because the army finally realized that “*passive resistance*” to the government’s orders to repress demonstrations was not enough to solve the crisis in which Turkey found itself and that they must instead take “positive action” to change the situation.⁴⁸

He pointed out the reasons behind the downfall of the Menderes régime as follows:

*The Menderes Government contributed to its own downfall by its attempt to retain power at all costs, culminating in the establishment of a parliamentary investigation commission directed against the Opposition. The Government misjudged the power situation in the country and by its own actions created a political crisis which led the Army to intervene. In spite of its ill-advised internal policy, the Democrat Party Government remained a steadfast member of the Western alliance. To some extent, the Democrat Party tried to bridge the gap between the urban intellectuals and the peasant majority. It finally came to rely exclusively on peasant support, having lost the support of the intellectuals, whose importance it underestimated.*⁴⁹

---

forces, all hungry for power. The junta was large and unwieldy, because so many different secret groups claimed representation. The NUC assumed legal power to govern the country under a provisional law, enacted on 12 June 1960. This document enabled the NUC to exercise sovereignty on behalf of the Turkish nation until an assembly had been elected under a new constitution. The legislative power of the junta was through the cabinet commissioned by the Head of State who was also chairman of the NUC. The Committee could dismiss the ministers but only the Head of State could appoint them. Only the judiciary functioned independently of the junta and executive power remained in the hands of the civilian Council of Ministers, albeit under the scrutiny of the junta. The “Cabinet of Technocrats”, as it came to be known, consisted of 18 members (three officers and 15 civilians) was a purely executive organ, appointed and controlled by the NUC. Thus, all important policy decisions were made by the NUC. See, **FO371/153035/RK1015/39**, Burrows to Southern Department, 17 June 1960. Ahmad, **Op. Cit.**, p. 126-27. Zürcher, **Op. Cit.**, p. 254.

⁴⁸ **FO371/160212/RK1011/1**, “Annual Report on Turkey for 1960”, by Sir Bernard Burrows, British Embassy, Ankara, 6 January 1961.

⁴⁹ **ibid.**

In the British opinion, the fall of the Democrat Party was the more *tragic* because it represented one of the new efforts made to establish contact between the *two nations* of Turkey: the educated and the illiterate, the city dwellers and the peasants. Before 1946 almost all political activity had been conducted among the upper classes, and even Atatürk had not been successful in taking the rural population with him when leaping into the twentieth century. There were many who disliked his attitude towards religion, and education had not spread quickly or deeply enough to uproot the old ways. Ankara, intended to bring the centre of power back to the primitive virtues of Anatolia, had become a second Istanbul and there was a great difference of feeling between it and villages only a few miles away. Burrows reports that he had been told by a respected financier *how in his younger days, but after Atatürk's revolution, when he went as a tax official to make an assessment in a village he felt and was treated more like the agent of an occupying power than a fellow countryman.*⁵⁰

---

⁵⁰ **ibid.**

With the establishment of the two party system in 1946 it became worthwhile for the first time for politicians to interest themselves in the rural masses. No matter how uneducated they might have been, every man and woman had a vote. Before coming to power the DP was, like almost all opposition movements in the country, composed largely of intellectuals. The reason they progressed with the peasants was mainly because the PRP had never bothered with them and had actually made severe use of the Police and Gendarmerie in keeping the peasants in the station in which they had been born. On coming to power in 1950 the DP repaid their peasant supporters by the construction of roads, water supplies and electricity distribution, and by allowing an Islamic revival. They also made it possible for some of the tribal chiefs and large land-owners, in the east particularly, to resume the virtual feudal authority which previous governments had made an effort to reduce. While much of this seemed to be vote catching politics, some of the Democrats realized the importance of bridging the gap between the Government and the majority of those governed. However, the methods used to pursue the peasants, along with the general misuse of power, contributed to the Party losing the support of the intellectuals whose desertion became almost complete between 1955 and 1960. The DP did not give this great importance because they thought that the intellectuals could command few votes. They were, however, proved wrong because even in an agricultural state politics were still made in cities, and because in a country with a low level of literacy the officer corps of the Army regarded itself as a branch of the intelligentsia, while the peasant ranks had no cohesion or driving force. See, **FO371/160212/RK1011/1**, "Annual

After the coup, the British government found itself in a dilemma. On the one hand the democratic process had been broken by an anti-democratic intervention. Britain could not have supported the kind of regime that emerged because of its commitment to democracy. On the other hand, Britain's economic, strategic and military interests prompted it to continue its relations with the new military regime. In the event, it did not take the British government long to resolve the dilemma in consultation with the United States.⁵¹

The overthrow of the Menderes regime came as a complete surprise to Washington, since the American Ambassador in Ankara, Fletcher Warren, was not sufficiently inform his government. He had mentioned in his reports that Menderes was very strong, the army supported him and the Chief of General Staff obeyed him.⁵² On the other hand, the British government was not as surprised by the coup in Turkey as the US, since the British Embassy in Ankara was sending information regularly concerning the internal situation in Turkey. In a long despatch in which Burrows detailed how the internal scene in Turkey had been characterised by periodic outbursts of violence and bitterness with a quieter period in between 1955 and 1960, he also pointed out the mistakes made by the Menderes administration in dealing with the opposition and in particular the trend towards repressive action against the opposition and the press. This trend of DP thinking has sometimes been rationalised into the belief that Turkey is not suited to the forms of democracy practised in the West and would lose its own individuality if it tried to adopt them. There is some reason to believe that the Prime Minister Menderes has been attracted by this philosophy, though he had in the past been shy of taking the measures needed to put it into effect.⁵³

Burrows had close relations with the American Ambassador in Ankara. Fletcher Warren saw General Gürsel just a day after the coup at

---

Report on Turkey for 1960", by Sir Bernard Burrows, British Embassy, Ankara, 6 January 1961.

⁵¹ Weiker, *Op. Cit.*, p. 160.

⁵² *ibid.*

⁵³ **FO371/153032/RK1015/10**, Burrows to FO (Selweyn Lloyd), Ankara, 22 April 1960.

an informal level. The new Foreign Minister of Turkey, Selim Sarper⁵⁴, told Burrows that General Gürsel would also be glad to see him if he wished, but he had not felt it right to invite the British Ambassador formally. In the circumstances Burrows sought urgent instructions from the Foreign Office as to whether he should see General Gürsel in advance of the completion of the recognition the new government. The Foreign Office authorised this and agreed with the view of the Ambassador, concerning the importance of establishing early contact with the new Turkish regime and the fact that the American Ambassador had already called on General Gürsel. So British Ambassador should seek a private interview with General Gürsel as soon as practicable.⁵⁵

According to FO (British Foreign Office) information about the US attitude towards the new Turkish government, the American government regarded a communication made to them on May 28 by the Turkish Ambassador in Washington as sufficient evidence to justify them the recognition of the new Turkish government without more to do. Accordingly, Fletcher Warren had received instructions from Washington to resume the ordinary conduct of business with the new Turkish government on May 30. By this time, the British government was very anxious to recognise the new Turkish government simultaneously with the US, and did not wish to appear to be lagging behind. Thus, the British government also recognised the new Turkish government on May 30.⁵⁶

---

⁵⁴ Selim Sarper was under-secretary of the Turkish Ministry of Foreign Affairs before he was appointed as foreign minister by the military regime soon after the coup. He was one of the prominent diplomats during the DP government. He had wide experience on international community and foreign relations. He was personally against death sentences, and he was aware of the negative effect on Turkey's reputation they would have in the international arena. See **FO371/153032/RK1015/10**, Burrows to FO (Selweyn Lloyd), Ankara, 22 April 1960.

⁵⁵ **FO371/153046/RK1051/3**, Burrows to FO, 29 May 1960.

⁵⁶ **FO371/153046/RK1015/2**, FO to Washington, 29 May 1960. **FO371/153046/RK1051/3(B)**, Burrows to FO, 29 May 1960. Her Majesty's Government in the United Kingdom fully share and reciprocate the wish of the Turkish Government for the maintenance of the relations of friendship and alliance which so happily exist between the two countries. Her Majesty's Embassy avails itself of this opportunity to renew to

The Foreign Office sent comprehensive instructions to Burrows, concerning his meeting with General Gürsel. It was mentioned that Britain, of course, had no intention of interfering in Turkish internal affairs and realised that it would be quite improper for her to do so. Nevertheless, throughout the anxieties of the Suez affairs, the early days of the Baghdad Pact⁵⁷, the revolution in Iraq and the Cyprus crises, Menderes, later supported by Zorlu, acted as a true friend, an ally and a worthy spokesman of the Turkish nation in support of their alliance with Britain. The British government therefore thought that at this time of political adversity, this would be remembered in their favour and influence the new Turkish government in their treatment of Turkey's former leaders. They also mentioned that they did not want this to be a formal demarche but the indication of a proper interest in the fate of old friends and colleagues, without in the least condoning their handling of Turkish internal affairs.⁵⁸

According to his despatch, Burrows expressed his government's attitude towards the new Turkish government, during his conversation with General Gürsel on May 31. He said that it would be quite wrong for them to comment on the internal situation of another country, but Turkey was a friend and ally, and they were naturally sad when she was in trouble. They liked to see Turkey healthy and strong. He then outlined the points of contact which they had with Turkey: NATO, CENTO, Cyprus, cultural activities, contributions to Turkish

---

the Ministry of Foreign Affairs the assurances of its highest consideration. See **FO371/153046/RK1051/3**, FO to Burrows, 29 May 1960. **FO371/153046/RK1051/3**, FO to Ankara, 30 May 1960. The Commonwealth countries were also informed about this situation through the Commonwealth Relations Office with a telegram dated May 30. As the British government recognised the new Turkish government without prior consultation with their NATO and CENTO allies, the Foreign Office sent instructions to Burrows to point out on a personal basis that they were in a special position because of the Cyprus negotiations. It was essential that they should be able to transact business on this subject with minimum delay. See **FO371/153046/RK1051/3**, FO to Burrows, 29 May 1960. **FO371/153046/RK1051/3**, FO to Ankara, 30 May 1960.

⁵⁷ For more information on the Baghdad Pact, see Behçet Kemal Yeşilbursa, **The Baghdad Pact and Anglo-American Defence Policies in the Middle East, 1955-1959**, Routledge, London, 2013.

⁵⁸ **FO371/153046/RK1015/29**, FO to Ankara, 29 May 1960.

economic development and their help over the provision of equipment of the armed forces. These were all a reflection of the common outlook on world problems, which they shared with Turkey. In another despatch, Burrows also pointed out that he had, of course, made the usual remarks that it was inappropriate for him to comment on the internal situation etc. when he met with Foreign Minister Sarper on 21 June 1960.⁵⁹

Burrows emphasised that he had been particularly glad to know from the statements of the new government that its foreign policy was basically unchanged. General Gürsel mentioned, in his appreciation, the many points of contact and common interests that they had and expressed the wish that their relationship would grow ever closer and that there should never be a cloud over it. At the same time they spoke about the former politicians. Burrows said that he needed assurance about their health and security, and added that British Foreign Minister had personal interest in the fate of the former ministers. General Gürsel said that it was very natural that the British authorities should have these feelings of humanity towards people with whom they had had such close collaboration and that he fully appreciated their feelings on the subject. He wished to emphasise that he himself had no feelings of personal hostility towards them. He said he had acted because of what he saw as his duty, not because he wanted to act against particular individuals. Later the British plea concerning the members of the previous government was repeated to the Turkish side again through Burrows in a non-aggressive manner.⁶⁰

The British under-secretary of state, Sir F. H. Miller sent a friendly message to Sarper, in which he mentioned that it was not for him to comment on the internal affairs of Turkey. He was, however, delighted that an old friend and trusted colleague should occupy the post of Foreign Ministry in the new government. He also mentioned that ever since they first met at the UN in 1951, he had had a high

---

⁵⁹ **FO371/153046/RK1051/5(A)**, Burrows to FO, 30 May 1960. **FO371/153046/RK1015/40**, Burrows to FO (A. D. M. Ross), 21 June 1960. **FO371/153035/RK1051/5**, FO (Ross) to Burrows, 29 June 1960.

⁶⁰ **FO371/153046/RK1051/5(A)**, Burrows to FO, 30 May 1960. **FO371/153046/RK1015/40**, Burrows to FO (A. D. M. Ross), 21 June 1960. **FO371/153035/RK1051/5**, FO (Ross) to Burrows, 29 June 1960.

respect and feeling of warm friendship for him. He sent Sarper his very sincere good wishes looking forward to the same close co-operation with him as he had had with Sarper's predecessors. He left the initiative to Burrows when and on what terms to deliver that message. Miller also informed Burrows that if he felt that the new government was firmly in the saddle, he would like his message to Sarper to be one of the earliest messages he was to receive.⁶¹

Burrows met Sarper for the first time as the Turkish Foreign Minister on May 31. Sarper explained to Burrows that the programme and the orientation of the foreign policy of the new government and the general intentions of the military authorities, including General Gürsel. Finally, Sarper remarked that part of what he said to Burrows represented "the secrets of the new government". Burrows then recommended to the Foreign Office not to hint at any proposal until it was made public in Turkey.⁶² It can be seen from this despatch, as Göktepe pointed out, that the British government wished to avoid any appearance of intervening into Turkish domestic politics, and they called the coup as an internal affair of Turkey. However, they also reminded the military government of their close relations with the former government members. This was explained as the former Prime Minister Menderes and Foreign Minister Zorlu had close relations with their British counterparts.⁶³

In June 1960, the Foreign Office sent an important message to Burrows concerning Turkey's internal and foreign relations. It shows that he could not avoid being drawn into conversation with Sarper, which was indeed valuable to the British government, since the likely development of the Turkish internal situation was naturally a matter of interest to them. On the other hand, the Permanent Assistant Undersecretary of the State, A. D. M. Ross, wrote that, "they could not really expect them to abandon everything to the whim of the ballot box and it may not be a bad thing for them and for Turkey's other allies". He also added that Turkey should be ruled by a firm hand,

---

⁶¹ FO371/153054/RK1051/4, FO to Ankara, 28 May 1960.

⁶² FO371/153046/RK1051/8, Burrows to FO, 31 May 1960.

⁶³ Göktepe, *Op. Cit.*, p. 176.

determined to stop the rake's progress of recent expenditure, to check corruption in high places and generally to return to the spirit of Atatürk.⁶⁴

It can easily be seen that British policy makers were not particularly interested in the Turkish democratic process. They really concentrated on British interests in the political, economic and military spheres. The impact of the coup on Turkey's foreign relations was remarkably small. When the coup occurred, British politicians were pleased about the lack of major change in Turkish foreign policy. When they saw the first public announcement of the new government reiterating Turkey's alliance with NATO and CENTO, and its allegiance to other existing international settlements, including Cyprus, they realised that there were advantages for Britain especially in the case of Cyprus.⁶⁵

During his meeting with Sarper on 21 June 1960, Burrows especially wanted to know the election date and whether the Democrats would participate in the next election. He also wished to learn about the future of the members of the former government. Sarper mentioned that the trial of the members of the former government would be entirely impartial and free from political pressure. Burrows did not believe his explanation and reported that *Sarper's remarks about the trials are even less probably correct than I thought at the time*. He argued that the provision about death sentences being carried out by the NUC, for instance, seemed to make it clear that the whole process would be completed while they were still there. They had also heard from a source close to the NUC that they intended to complete the trials before handing over power.⁶⁶

The régime that took control in 1960, while having dissolved the Democrat Party and strongly criticised some of the methods they used in order to win peasant votes, had realised the need to bring Anatolia to the level of education and development reached in the cities and on the western coast. Their most notable move in this direction was the

---

⁶⁴ FO371/153035/RK1051/5, FO (Ross) to Burrows, 29 June 1960.

⁶⁵ FO371/160212/RK1011/1, Burrows to FO, 6 January 1961. Göktepe, *Op. Cit.*, p. 177.

⁶⁶ FO371/153035/RK1015/40, Burrows to FO (Ross), 21 June 1960.

decision that graduates from the Lychees, who would previously done their military service as officers, should spend two years teaching in the elementary schools throughout the provinces, a system which seemed to be successful. They also made a determined attempt to put an end to the power of the feudal land-owners of the eastern provinces by forcibly deporting 55 of them into compulsory residence in other parts of the country.⁶⁷

However, the positive achievements of the revolutionary régime were not very great overall as much of their effort was directed towards the correcting and cleaning up of the mess left in the last few months of the previous régime, and making it less likely for any future government to follow such an undemocratic course. The first goal which they wished to achieve was also the last to take effect, that is, the drafting of a new constitution. This project had been through many changes of substance and procedure since a committee of professors was commissioned on the first day of the revolution to produce the first draft.⁶⁸

The procedure that was finally agreed upon was that a constituent assembly, selected largely on a kind of corporative system, would meet in early January 1961 and prepare a final draft for submission to a referendum in May 1961, the first elections to be held under the new constitution later in the year. In early January 1961 it was still too early to say what the substance of the new constitution would be. The initial tendency was to fill it so full of checks and balances, in order to prevent any renewed leanings towards dictatorship by a single party, that it would have been doubtful whether the central government could exercise any effective authority at all.⁶⁹

---

⁶⁷ Feroz Ahmad, **Demokrasi Sürecinde Türkiye, 1945-1980** (Çev. Ahmet Fethi), İstanbul, 1996, p. 213. Hale, **Op. Cit.**, p. 118. **FO371/160212/RK1011/1**, "Annual Report on Turkey for 1960", by Sir Bernard Burrows, British Embassy, Ankara, 6 January 1961.

⁶⁸ On 27 May 1960, the Constitutional Commission was instructed to start work immediately to reform the Constitution, and thus immediately form a civilian government. The Commission was headed by Professor Siddık Sami Onar who was the Rector of the University of İstanbul.

⁶⁹ **FO371/160212/RK1011/1**, "Annual Report on Turkey for 1960", by Sir Bernard Burrows, British Embassy, Ankara, 6 January 1961.

Later drafts seemed to have modified this tendency, but it was not certain whether or not the right balance would be found. What was almost certain was that one of the main changes would be to establish a system of proportional representation. There had also been talk of other long term reforms which might be carried out or at least initiated by the new régime, such as land reform, labour legislation, a national health service, and several others, a number of which would although be desirable in themselves, would be difficult for any popularly elected government to introduce. However, it seemed at the time to be impossible that any of these suggestions would make much progress before the Constituent Assembly had been inaugurated, and it was doubtful whether or not the Assembly had enough time to spare from its primary constitution making function to carry out other fundamental legislation.⁷⁰

Burrows concludes by commenting:

...although their positive achievements may not be very great, it is remarkable that a committee of politically inexperienced and heterogeneous soldiers have been able to conduct the affairs of this country for several months without making much greater errors, and it is perhaps one of the most encouraging features of any review of the present state of Turkey that this group of comparatively ordinary Turks should have felt strongly enough about the situation of their country to set themselves up to govern it, and should feel strongly enough about democracy to be ready to cease governing it long before they were in any practical or political necessity of doing so.⁷¹

The impact of the Revolution upon the foreign affairs of the country was remarkably small. The revolutionary régime continued its predecessor's pro-Western foreign policy. As mentioned previously, Menderes had tried to soften relations with the Soviets, but this had come to nothing. Practically all the first statements of the Revolutionary Government were to the effect that they remained faithful to their

---

⁷⁰ Zürcher, *Op. Cit.*, p. 257-259. **FO371/160212/RK1011/1**, "Annual Report on Turkey for 1960", by Sir Bernard Burrows, British Embassy, Ankara, 6 January 1961. Hale, *Op. Cit.*, p. 124-125.

⁷¹ **FO371/160212/RK1011/1**, "Annual Report on Turkey for 1960", by Sir Bernard Burrows, British Embassy, Ankara, 6 January 1961.

western alliances (NATO and CENTO), but that there might be subtle differences in the application of their foreign policy. It was understood that these differences might be found mainly in a greater flexibility in the handling of relations with neighbouring states, such as Soviets and the Arab World, but it was difficult to detect any changes at all. The Soviets saw this as an opportunity to improve their position and pressed very hard to persuade Turkey to accept large scale economic aid and an exchange of top level visits, both of which were refused and Turkey's policy of maintaining its Western connection was unimpaired. However, the normalizing of trans-frontier relations with the Soviets was firmly stated in a letter from General Gürsel to Khrushchev. There did appear to have been some attempts by the Turkish Government to remove the previous bitterness of their relations with the United Arab Republic, but any hopes of improvement in this area were shattered by the revival in Syria, and later in Egypt, of the Arab claim to Hatay.⁷²

In terms of economic matters, the consequences of the Revolution had been very positive concerning government financing, although it had led to unintentional commercial stagnation. In economic matters it had shown greater willingness to face unpleasant facts and to follow a more sober and realistic line. For the first time, statements by Ministers and other leading figures had presented to the Turkish people

---

⁷² Zürcher, *Op. Cit.*, p. 255-256. Hale, *Op. Cit.*, p. 119-124. Ahmad, *Demokrasi*, p. 167-170. **FO371/160212/RK1011/1**, "Annual Report on Turkey for 1960", by Sir Bernard Burrows, British Embassy, Ankara, 6 January 1961. Although foreign policy had not been one of the matters directly at issue between the 14 extremist members of the Committee of National Union expelled in November 1960, it was possible that if they had won, or even remained in the Committee, Turkey would have followed an experimental line in foreign affairs and would have been a less reliable partner of the West. Faint stirrings of Afro-Asianism had begun to become apparent among the young intellectuals; sympathy for the Algerians was widespread and led to a Turkish vote at the United Nations for the Afro-Asian resolution on Algeria, and to demonstrations of support by students in the main cities. It did seem, however, unlikely that this trend of feeling would have any more influence on Turkish policy in general. See **FO371/160212/RK1011/1**, "Annual Report on Turkey for 1960", by Sir Bernard Burrows, British Embassy, Ankara, 6 January 1961.

the serious economic situation in which they were found, and the extravagant and incoherent way in which financial affairs had been directed previously. Much emphasis was laid on budgetary economy and a planning organisation was set up, with foreign advisors, to establish the broad lines of economic development and investment. Missions from the Organisation for European Economic Co-Operation (OEEC) and the International Monetary Fund (IMF) visited Turkey during the year, and their senior representatives paid a joint visit in November 1960, resulting in the recommendations to their members that further aid should be given to Turkey for 1961 in order to meet the deficit in the balance of payments of the order of \$90 million. These proposals were approved just before the end of 1960.⁷³

A Turkish memorandum attached to these recommendations showed a determination to tidy up the financial structure of the Turkish Government, and to bring under proper control for the first time the financing of state enterprises, previously one of the loosest and most disorderly elements. The Turkish Government and the organisations also refrained for the first time from saying that, with this further assistance, the Turkish economy would be able to look after itself in the future. It was obvious that a balance of payments deficit would be likely to continue for many years, and that there was no easy short cut to the reaching of development adequate to meet Turkey's ever increasing internal consumption, plus a sufficient level of exports. The facts were not comforting and when, at some time in 1961, the Planning Organisation produced its forecast for the requirements for the years 1963-1968 it would be likely for the problems to be larger and more unmanageable, it seemed more advantageous to have them exposed so that the Turks and their Western allies could see more clearly what lay ahead of them.⁷⁴

Concerning the trials at Yassıada of the members of the former government, including the ex-President, of the DP members of the

---

⁷³ **FO371/160212/RK1011/1**, "Annual Report on Turkey for 1960", by Sir Bernard Burrows, British Embassy, Ankara, 6 January 1961. Hale, **Op. Cit.**, p. 118.

⁷⁴ **FO371/160212/RK1011/1**, "Annual Report on Turkey for 1960", by Sir Bernard Burrows, British Embassy, Ankara, 6 January 1961. Hale, **Op. Cit.**, p. 118.

Assembly, of certain senior officers of the Armed Services and of various DP supporters which began on 14 October 1960, it is noted that they were nowhere near being concluded by the end of the year. In fact, the hearing of the most important charge, that of infringing the constitution, for which the death penalty would be demanded for a number of the accused, had not even been started. The pre-trial investigations were carried out by a special High Investigation Commission of thirty-one members selected by the military regime. The trial was delayed for more than four months while the Commission carried out its work. There were more than two hundred sessions of the trial during the eleven-month period.⁷⁵

It cannot be said that the trials were free from interference by the authorities. The judges and the prosecutors were directly appointed by the government that was formed by the military committee. Burrows comments:

What the world thinks of these trials will depend very largely on their outcome. This is, therefore, not the appropriate time to discuss them at great length. The reasons for instituting the trials are varied. Most important is probably the wish to justify the Revolution. The Turks are a legalistic people. The revolutionaries are not content to show that their actions are right though illegal, but wish to prove them legal as well. There is also the difficult question of what to do with the leaders of the régime which they had

---

⁷⁵ Hale, **Op. Cit.**, p. 129-130. The trial of the former members of the DP government and MPs began on 14 October 1960, four and half months after the coup, on the island of Yassıada on the Sea of Marmara. The trial lasted almost eleven months until 15 September 1961. The defendants included former President Celal Bayar, former Prime Minister Adnan Menderes and former speaker of the Parliament Refik Koraltan, the entire cabinet, all DP deputies, several former provincial governors, the former Chief of General Staff, local officials and police officers involved in cases of restricting freedom of movement and a number of businessmen involved in corruption cases. Most had been confined to the Island from early June 1960. At the end of the sessions the verdicts were announced by the judges on 15 September 1961. There were 15 death sentences, four of them accepted by unanimous vote and eleven by majority. 418 defendants were jailed between 6 months and 20 years, 123 defendants were acquitted, and 5 defendants had their charges dismissed. However, according to the Constitution, the death penalties had to be confirmed by the NUC. See Hikmet Özdemir, **Türkiye Cumhuriyeti**, İstanbul, İz Yayınları, 1995, p. 228. Weiker, **Op. Cit.**, p. 27.

*overthrown. It probably does not even occur to them to follow what seemed to the British Government the much simpler and more humane method of the Pakistani revolution, namely to exclude those people from political life for a term of years, giving them the possibility of going to law if they wished to contend this decision. But even if it has occurred to them to do this, they will probably have felt it is not safe to leave Menderes at liberty, even under these conditions.*⁷⁶

Burrows' analysis was accurate because the law lecturers from İstanbul University, including the Rector, Professor Onar, had advised the NUC to legalise the coup. When the coup occurred, the officers intended to hold new elections and then transfer the authority to the civilian government in not more than three months. The academics encouraged the coup leaders to try the former government ministers and member of the DP before the new elections were held, pointing out that if they were not convicted and found guilty they would be entitled for re-election and could then form the government again. The advice of the intellectuals to follow a proper legal process delayed the outcome for almost eleven months. The NUC seem to have thought that the previous government members could be more speedily disposed of as a result of a short trial. The length of the trials without verdict led to the postponement of the elections and the postponement of the return to civilian regime.⁷⁷

It can be argued that some of the intellectuals supported the coup directly and that their advice led to a simple coup turning into a "revolution". The NUC abolished the existing constitution and ordered the preparation of a new constitution by a commission. As they realised that they were guilty according to the previous constitution, they changed it and claimed that the army had done nothing other than fulfil its patriotic duty according to both the previous and present constitutions. Thus, they tried to legalise the coup.⁷⁸

---

⁷⁶ FO371/160212/RK1011/1, "Annual Report on Turkey for 1960", by Sir Bernard Burrows, British Embassy, Ankara, 6 January 1961.

⁷⁷ Göktepe, *Op. Cit.*, p. 179.

⁷⁸ Hikmet Özdemir, *Rejim ve Asker*, İstanbul, Alfa, 1989. p. 217-219. Birand, Dündar, Çaplı, *Op. Cit.*, p. 215.

As the example of Iraq was still vivid in memories, the revolutionaries were equally reluctant to killing off their opponents in the first excitements of revolution. The only alternative was to start a judicial process which would result in the former leaders either being legally executed or being imprisoned from contact with the public for a period deemed safe. Others thought of the trial as a deterrent, believing it necessary that future politicians understood that political crime did not pay. Another motive was to berate the DP and Menderes himself in the eyes of his supporters, particularly of the rural voters. The revolutionaries and their intellectual supporters were very much aware of the myth that had built up around Menderes, including almost religious attributes which were enhanced by his seemingly miraculous escape from the air crash in 1959.⁷⁹

The British Government considered that several of the more trivial accusations had been brought up for this purpose only. However, it seemed that some of them might have misfired. Burrows writes that he believed that the general view was that serious crimes of a political nature had been committed by the previous régime and that the function of the Court was not to say whether or not these crimes had been committed, but who had committed them, in what degree the defendants were guilty, and what their punishment should be. The conduct of the judge and the facilities given, or not given, for defence were in Burrows opinion in accordance with this general view, “*evidence was listened to which by the British standards was the rankest hearsay or expression of opinion.*”⁸⁰ He pointed out that the judge was seen to insert political comment in his questioning, and even some audience participation

---

⁷⁹ Menderes’ aeroplane crashed near Gatwick Airport on the journey to the London Conference on February 17, 1959. Menderes escaped from the crash but twelve passengers died. Menderes was welcomed back home by huge crowds, and the opposition leader İnönü, too, met him at Ankara station. They shook hands and İnönü asked Menderes to accept his good wishes. It was the last time the two leaders shook hands. They would never meet again in friendly circumstances before the coup. See **FO371/153030**.

⁸⁰ **FO371/160212/RK1011/1**, “Annual Report on Turkey for 1960”, by Sir Bernard Burrows, British Embassy, Ankara, 6 January 1961. Zürcher, **Op. Cit.**, pp. 256-261.

had been allowed; however individual defendants were given the opportunity of questioning witnesses and were permitted to give long speeches in their own defence. Yet it was noted that facilities for consultation between the defence lawyers and their clients, though slightly improved as the trials continued, were still inadequate by normal standards.⁸¹

For the first six months of 1961, the British Government had the prospect of a constituent assembly having the powers of a provisional parliament as well as the responsibility for submitting a new definitive constitution for popular approval, and which would also lead to a gradual resumption of full political life. This Constituent Assembly was made up of two chambers—the National Union Committee and a lower house composed of 272 representatives of the remaining political parties (the PRP and the Republican Peasants National Party), more or less independent representatives of professional bodies, and of the provinces. It was believed that the influence of the former Opposition, the PRP was seen likely to be strong. Although the functioning of this Assembly were expected to cause their own stresses, it was thought that the chances were generally better for the transition to democracy to be safely accomplished. Less certain was whether or not, once restored, democracy would endure.⁸²

The year 1961 was one of a sequence of political events unique in character. Turkey entered the year with a military régime in power, a new democratic constitution was established, the former Prime Minister and two of his leading assistants were judicially executed, and finally free elections were held which resulted in the transfer of power to a coalition government consisting of an equal number of representatives of the two bitterly opposed parties whose political struggles had been the main cause of the 1960 revolution. Burrows comments on these events as follows:

---

⁸¹ **FO371/160212/RK1011/1**, "Annual Report on Turkey for 1960", by Sir Bernard Burrows, British Embassy, Ankara, 6 January 1961.

⁸² **FO371/160212/RK1011/1**, "Annual Report on Turkey for 1960", by Sir Bernard Burrows, British Embassy, Ankara, 6 January 1961.

*These developments indicated vividly the paradoxical nature of the Turkish people and State, with their many contrast of backwardness and sophistication, factionalism and discipline, and shed a particularly clear light on the contrast between their strong tendency to legalism on the one hand and their readiness on the other hand to use or rely on force to impose the raison d'etat.*⁸³

In 1961, the major event was the conclusion of the trials at Yassıada. They continued through the first eight months of the year with most of the cases being related directly to the abuse of the Constitution or of political power rather than the irrelevancies of the earlier accusations. The general impression left on the uninformed observer was that not much was revealed or proved at the end than had been known at the beginning, but that some of these known facts, which had been established in Court, were politically serious. Burrows comments:

*The central and only really relevant point is that the Democrat Party used its majority to stifle political debate in Parliament, in the press and in the country, in a manner which was certainly contrary to the spirit if not the letter of the Constitution. It is not surprising and not necessarily reprehensible that the opponents of the Democrat Party should believe that this was an offence going beyond the normal ups and downs of the political struggle. Coupled with the intense legal-mindedness of the Turkish people and the more or less accidental existence in the old Constitution of a clause imposing the death penalty for anyone trying to upset the Constitution by force, there was an irresistible temptation to have recourse to the law in seeking to obtain retribution for this political excess.*⁸⁴

It was also easy to conclude that the Court itself had been influenced by the revolutionary feeling widespread in the country, or at least of the levels of society to which the judges belonged, and regarded it as their duty *not to determine innocence or guilt but to apportion penalties in the correct degrees.*⁸⁵

---

⁸³ **FO371/163832/CT1011/1**, "Annual Report on Turkey for 1961", by Sir Bernard Burrows, British Embassy, Ankara, 22 January 1962. Zürcher, **Op. Cit.**, p. 256-257.

⁸⁴ **FO371/163832/CT1011/1**, "Annual Report on Turkey for 1961", by Sir Bernard Burrows, British Embassy, Ankara, 22 January 1962.

⁸⁵ **ibid.**

The British government was concerned about the situation in Turkey. Soon after the beginning of the trial sessions, Burrows sent regular despatches about the trials and the possible verdicts, especially those affecting the former Prime Minister and the other ministers. The Turkish Foreign Minister Sarper met the foreign representatives in Ankara on 25 November 1960 and told them how best to handle the situation, taking Turkish susceptibilities into account. R. F. G. Sarell, who was then the Head of Southern Department in the British Foreign Office, summarised Sarper's advises to his government in a note; *To make no representations about death sentences since these would only annoy and embarrass General Gürsel who had himself expressed strong opposition to any executions.*⁸⁶ Reportedly, he had told Sarper that he had already decided to resign if any death sentences were carried out, adding that he could go no further than this. Sarper estimated that there was one in two chances no death sentences would be promulgation, and an 80/20 chance against execution in the event of promulgation. Burrows also reported on these developments, and on the same document there was a minute written by an officer in the FO: *Very interesting. I am sure we should follow Sarper's advice. The Prime Minister might be interested to see this.*⁸⁷ The FO then sent a despatch to the Prime Minister and emphasised that; *It seems as though things are going the way we want at the moment. The feeling in the Department is that we must certainly follow Sarper's advice.*⁸⁸ In November 1960, Prime Minister Macmillan agreed to send a personal message to General Gürsel concerning the Yassıada Trial to be delivered by Burrows.⁸⁹

Burrows was given the discretion to make any changes and the initiative to decide when and how to deliver it to Gürsel. In the event, Burrows waited for nine months before handing over the message on

---

⁸⁶ **FO371/163832/CT1011/1**, "Annual Report on Turkey for 1961", by Sir Bernard Burrows, British Embassy, Ankara, 22 January 1962.

⁸⁷ **FO371/163832/CT1011/1**, "Annual Report on Turkey for 1961", by Sir Bernard Burrows, British Embassy, Ankara, 22 January 1962.

⁸⁸ **FO371/163832/CT1011/1**, "Annual Report on Turkey for 1961", by Sir Bernard Burrows, British Embassy, Ankara, 22 January 1962.

⁸⁹ **FO371/153038/RK1018/83**, Burrows to FO, 26 November 1960. PREM11/4552, FO to Prime Minister, 30 November 1960.

4 August 1961 as the trial was near to its end with unfavourable verdicts likely. The following were the main points in the message:

This is a matter of Turkish internal law and it is not for us to comment on the course of the trials or the verdicts. The Prime Minister would only like to draw General Gürsel's attention to the effect which executions are likely to have in the United Kingdom. We attach great importance to our friendship and alliance with Turkey. Menderes and his colleagues were known as staunch upholders of Turkey's Western connection and NATO and CENTO. They played a large part in the CYPRUS settlement. The executions of these men would be regarded in the United Kingdom as inconsistent with the high ideals of the western community to which Turkey and the United Kingdom.⁹⁰

He reported that the message had received wide circulation among the key military personnel. The FO commented optimistically that the message had created a considerable impression.⁹¹

Burrows had been advised by the FO not to intervene earlier and wait to the last possible moment to avoid the danger of doing more harm than good by accusations in Turkey of foreign interference. He was told, according to the despatch, in any event to guard against this danger, and emphasise would be the effect of possible sentences of undue severity on Turkey's friends in the western world. This position seemed to be line with the general opinion of foreign representatives in Ankara and with that of other governments, including the US with whom the British government had been in touch. Burrows had been asked to keep in touch with his principal allied colleagues, and FO had suggested that the Iranian Ambassador to Ankara should also keep in close touch with Burrows.⁹²

Even before the actual transmission of the message from Macmillan, the British government expressed its feeling to the Turkish authorities at every possible opportunity. In December 1960, Selwyn

---

⁹⁰ FO371/160214/RT1016/49, Burrows to FO, 3 March 1961.

⁹¹ FO371/160791, Minute by E. E. Tomkins from Central Department, 8 September 1961.

⁹² FO371/153038/RK1016/18, FO to Tehran, 15 and 25 November 1960.

Lloyd, previously the Foreign Secretary and now the British Chancellor of the Exchequer, met the Turkish Foreign Minister Sarper, during OECD meeting. Lloyd asked Sarper about the trial. Sarper said that the defendants were being given full facilities and a fair trial. Lloyd also asked about the result of the trials. Sarper mentioned that a powerful section within the junta which included General Gürsel was against promulgation of any death penalty. Lloyd said that he was relieved to hear that, and he thought it would be a tragedy for Turkey if there were any executions. He also emphasised that those on trial had been good friends to the West. Sarper said that he completely agreed and thought that he could reassure the British Minister that there would not be any death sentences actually carried out.⁹³

While, Burrows kept close relations with the mission of the allied countries in Ankara concerning possible death sentences at the end of the trials, the FO also kept contact with the allied missions in London. The German Ambassador met the permanent Under Secretary of State, Hoyar Miller, on 7 November 1960. They agreed that any premature intervention would be a mistake and that any representations should be held up until the moment when they were likely to prove most effective. Miller took the opportunity of adding that the British government believed at one time that the German government had thought of linking this question with that of their economic relations with Turkey. He also thought that it would be a mistake to link the two matters, and that pressure of this kind on the Turkish government might be self-defeating. The German Ambassador said that he understood this and gave the impression that the German government had now dropped the idea.⁹⁴

Fletcher Warren, the American Ambassador to Ankara, told Burrows that in the very early days of the coup, he had told Gürsel that executions would have a bad effect on American opinion and would thus make it more difficult for the US government to obtain Congressional approval for aid to Turkey. Burrows mentioned that the Germans and the French might also try to influence the Turks in this matter through the Common Market discussion. He pointed out that he

---

⁹³ FO371/153036/RK1015/71, FO to Ankara, 16 December 1960.

⁹⁴ FO371/153037/RK1016/11, FO (Sarell) to Burrows, 7 November 1960.

thought it was a great mistake to try to introduce this economic leverage on Ankara. In fact, he doubted if Fletcher Warren was wise to do so, adding, *The Turks are oriental enough to enjoy standing on their honour against sordid economic considerations. An appeal to their prestige as a civilised nation is more likely to succeed.*⁹⁵

The Turkish government had earlier issued invitations to the head of foreign missions in Ankara to attend the trials. The FO sent a despatch to Burrows concerning this situation, which emphasised that he should co-ordinate friendly allied missions, in particular with his US colleague:

*Subject to such co-ordination, I should not consider it appropriate for Your Excellency to attend in person but I should see no objection, and, indeed, some advantage if you were to be represented by a member of his staff as an observer. Such attendance would avoid any discourtesy to the present Turkish authorities and would enable him to form an accurate assessment of the proceedings without implying any approval of the trials or of their outcome.*⁹⁶

As Göktepe pointed out, this message shows the dilemma of the British government who wished to continue good relations with the existing Turkish government whilst avoiding approval of the military coup and approval of the kind of special trial instituted to accuse members of the former government. The British government calculated that the militarily controlled government would be likely to stay in power for some time. For strategic and economic reasons, membership of CENTO and NATO, and in consideration of the Cyprus question, the British government would continue to deal with the existing Turkish government. The policy is understandable if British interests are considered, but from the humanitarian or moral point of view, the British government compromised. In the same despatch, the FO instructed Burrows on how to react if death sentences were passed.⁹⁷

---

⁹⁵ FO371/153037/RK1018/1, Burrows to FO (Ross), 21 October 1960.

⁹⁶ FO371/153037/RK1016/11, FO (For the Secretary of State) to Burrows, 10 October 1960.

⁹⁷ Göktepe, *Op. Cit.*, p. 183.

Burrows mentioned that he had received a very strong hint from the Turkish Foreign Minister on 3 March 1961. Sarper emphasised that it would be most useful if the Queen said something personally to Gürsel when they met in Ankara on March 6 about the bad impression that would be caused abroad if there were executions resulting from the Yassıada trial of the former president, prime minister, etc. Burrows said that he thought it would be most unusual for Her Majesty to speak on a matter of this kind, but that he would send to Miller a personal message on this subject. Sarper underlined the vital importance to him that it should not be known that he had made any such suggestion.⁹⁸

During the stop of Her Majesty's aircraft at Ankara airport on its way from Tehran to London, the Queen had a short conversation with General Gürsel at the Airport lounge. His Royal Highness the Duke of Edinburgh, the Earl of Home and Selim Sarper were present. When they asked Gürsel about the political situation in Turkey, he mentioned that his plans were moving in the right direction. He also said that:

*There could be no intervention while the due process of the law was being carried through. The lawyers for the defence were good and the judges were the best in Turkey. The matter must be left to their consciences. But the verdict was subject to review by himself and the NUC. It would be then that he would have the opportunity to intervene on the side of clemency, should that be necessary and right.*⁹⁹

He could not, of course, anticipate the result of the trial, but would say that his government had carried out a bloodless revolution, and

---

⁹⁸ **FO371/160214/CT1016/49**, Burrows to FO (H. Miller, personal), 3 March 1961. Selim Sarper was one of the prominent diplomats during the DP government. He was appointed as foreign minister by the military regime soon after the coup. He had wide experience on international community and foreign relations. He was personally against death sentences, and he was aware of the negative effect on Turkey's reputation they would have in the international arena. He had also close relations with Burrows and Miller. Thus Sarper might well have believed that it would be possible to work with the British to prevent this end. See **FO371/160214**.

⁹⁹ **FO371/160217/RK1052/2G**, FO to Burrows, 7 March 1961.

bloodless they wished to keep it. Prince Philip suggested that a decision to show clemency would certainly be welcomed by all Turkey's many friends overseas. This was the first official meeting that had ever taken place between a Turkish and British Head of States.¹⁰⁰

As mentioned earlier, the FO had sent a message to Burrows from Prime Minister Macmillan to General Gürsel in November 1960, which he was authorised to deliver at any time. He thought it appropriate in support of repetitions about the undesirability of executions. On 4 August 1961, on the last day of the trials, Burrows delivered the message of his Prime Minister to Sarper for Gürsel. The final verdicts were pronounced in the middle of September. The message was the second written message that Sarper received from a head of state. The first was from the German Chancellor Adenauer. Sarper told Burrows that the German message approached the matter from a slightly different point of view from the British, but he gave the impression that he regarded it as effective and potentially useful. During the meeting Sarper explained to Burrows the internal situation of the NUC and what was likely to happen. He pointed out that there was another group organised in the army which described itself as the real representative of the army, known as the Armed Forces Union (AFU). Sarper mentioned that they were likely to shadow NUC and they wanted some executions carried out. Sarper wanted help from abroad to encourage the members of the NUC, who were still against the executions.¹⁰¹

On September 15, the judges delivered their verdicts. There were 15 death sentences, four of them were accepted unanimously and the rest by majority vote. By a majority of fourteen to eight, the NUC confirmed the death sentences in those cases where the Yassıada judges had reached unanimous verdicts. The eleven, who were sentenced by majority vote of the judges, had a life prison sentence confirmed by the NUC. The four, who were sentenced to death by unanimous vote,

---

¹⁰⁰ *ibid.* King Edward VIII met Atatürk privately in İstanbul in 1936, but certainly no British monarch had visited "Turkey's still austere capital of Ankara". The Queen was also the first foreign head of state to visit Turkey since the military coup d' état. See *The Times*, 7 March 1961.

¹⁰¹ **FO371/160214/RT1016/49**, Burrows to FO, 3 March 1961. **FO371/160791/CT1016/17**, Burrows to FO, 5 August 1961.

were former-President Bayar, Prime Minister Menderes, Foreign Minister Zorlu and Finance Minister Polatkan. As Bayar was 78 year of age at the time of his sentence, he escaped execution because of his old age. Death sentences were all pronounced under article 146 of the Turkish penal code, which prescribed capital penalties for *those attempting by force to change, replace or abrogate the Constitution of the Turkish Republic*. The court held that this charge had been proved in spite of conflicting evidence by experts during the trials.¹⁰²

The British Foreign Office sent a despatch when they saw the reports of death sentences and the statement that they would be carried out within 24 hours. They instructed Burrows, if he thought it would have any effect, to communicate the message. Burrows thereupon immediately delivered the message to Gürsel:

Your Excellency will no doubt recall the views about the state trials, which I ventured to express to you in my recent letter. These arguments seem to me particularly apt at the present time having regard to the interests of Anglo-Turkish friendship and of the western alliance as a whole. I trust Your Excellency will appreciate the spirit in which I send you this further message Harold Macmillan.¹⁰³

As soon as they heard the verdicts of the trial, the US, British, German, French and Pakistani governments sent messages to Gürsel advising a postponement of the execution. Appeals for clemency poured into the NUC from İnönü, Türkeş, US President Kennedy, Queen Elizabeth, Adenauer, De Gaulle and Ayub Khan who offered asylum to Menderes and Bayar if they were to send to exile. However, they were all ignored by the NUC. Her Majesty's Government's and other messages were too late to affect the NUC.¹⁰⁴

The heads of foreign governments such as the US, Britain, Germany, France and Pakistan sent messages to General Gürsel at the last moment to postpone the verdicts, but the NUC members ignored.

¹⁰² Göktepe, **Op. Cit.**, p. 186. **The Times**, 15 September 1961.

¹⁰³ **FO371/160224**, No: 1921, FO to Burrows, 15 September 1961. The former British Prime Minister Sir Winston Churchill also sent a similar message to Gürsel.

¹⁰⁴ **Foreign Relations of the United States (FRUS)**, Volume XVI, 1961-1963, Washington 1994, p. 709. **The Daily Telegraph**, 18 September 1961. Göktepe, **Op. Cit.**, p. 187.

Their manoeuvres were too late to protect even the lives of the ministers. It is also important to note that foreign governments, especially the British, were extremely reluctant to appear to involve themselves in Turkey's internal affairs. Although the British Government could have done more under the existing circumstances, their perceived immediate national interests took precedence. However, the British media condemned the executions as harsh. The Sunday Telegraph pointed out that the marathon trial, which purported to carry the same weight as the Nuremberg tribunal, was a political slant, not an impartial legal process.¹⁰⁵

There were several reasons for this. Firstly, the foreign missions in Ankara delivered their messages to Sarper rather than directly to Gürsel. Secondly, Gürsel had already lost his authority over the NUC. Thirdly, the Chief of the General Staff Sunay already emphasised that failure to confirm the death sentences would create "discontent" in the army. Moreover, the messages, which were from abroad, were not read by the NUC members, but seemingly left on the table. Finally, the radical groups in the army were able to exert pressure over the NUC members. Although the generals in the Committee were against the executions, the junior members supported them.¹⁰⁶

The result was the imposition of death penalties on fifteen of the accused, including the former President and Prime Minister, senior members of the Government and of the Party Executive, and of prison sentences of varying lengths on some 400 others, including almost all DP deputies. The most crucial phase ensued with the referring of the death sentences to the NUC for confirmation or mitigation in accordance with the powers they had granted themselves in this respect. Burrows presumes that in the debate that took place a majority of the Committee, influenced by foreign representatives in favour of clemency which had been conveyed to them, including that from the British Government, and by their understanding of internal consequences

---

¹⁰⁵ **The Sunday Telegraph**, 17 September 1961.

¹⁰⁶ Göktepe, **Op. Cit.** p. 187. Hale, **Turkish Politics**, p. 144.

likely to arise, had favoured the mitigation of all the death sentences.¹⁰⁷

There was a contrast between the military government's first public announcement that "*their movement was not for or against any person or class*" and the holding of the Yassıada Trials. The only accuseds were from the former government party members and their supporters. This meant the coup was certainly against the DP. The head of the military government, General Gürsel, however, emphasised that there would not be any execution of former ministers.¹⁰⁸

Meanwhile, however, a new group of activists in the Armed Forces, from whom members of the Committee had become estranged during their political responsibilities in the course of the year, had arrived more determined that all the death sentences should be carried out. He continues that until the very last moment, it seemed likely that neither of these groups knew exactly the position of the other and that when the NUC had reached its decision to commute all the sentences, representatives of the other Army group informed them that unless at least some of the death sentences were carried out they would themselves carry them all out regardless of the Committee's decision. It was accepted that compromise was necessary and a convenient formula was arrived at in the fact that only four of the death sentences had been unanimously imposed by the judges, the others being by majority vote. These four were confirmed with the provision that the execution of ex-President Bayar should not take place due to his advanced age. Foreign Minister Fatin Rüştü Zorlu and Finance Minister Hasan Polatkan were hanged on 16 September 1961 and Prime Minister Adnan Menderes the next day.¹⁰⁹

---

¹⁰⁷ Zürcher, *Op. Cit.*, pp. 260-261. Hale, *Turkish Politics*, p. 129-131. **FO371/163832/CT1011/1**, "Annual Report on Turkey for 1961", by Sir Bernard Burrows, British Embassy, Ankara, 22 January 1962.

¹⁰⁸ Göktepe, *Op. Cit.*, p. 179.

¹⁰⁹ Zürcher, *Op. Cit.*, pp. 260-261. Hale, *Turkish Politics*, p. 129-131. **FO371/163832/CT1011/1**, "Annual Report on Turkey for 1961", by Sir Bernard Burrows, British Embassy, Ankara, 22 January 1962. Two ministers, former-foreign minister Zorlu and former finance minister Polatkan were hanged on 16 September 1962 on the island

There was almost no immediate reaction to the executions in the country “partly because of relief that the number of executions had not been greater, partly from oriental fatalism, partly because it was clearly appreciated that the Armed Forces would not permit any overt manifestation.”¹¹⁰ More public and political attention was paid to obtain the release of the other DP members given long sentences of imprisonment rather than to counterattacks of the executions themselves.¹¹¹ It is important to ask the question why there were not internal reactions in Turkey against the verdicts and the carrying out of the executions. There were two important factors; first of all, martial law was in force and the strict security measures were in place. A ban on all public discussion about the trial on pain of severe penalties had been imposed by the military government. Any public demonstration for Menderes, even of grief, was dangerous. There was also censorship of the media. On August 21, two Turkish newspapers appeared with blank spaces on the front page, the result of last minute censorship by the martial law authorities. The news concerned the two party leaders, Osman Bölükbaşı, the leader of the Nation Party and Ekrem Alican, the Leader of New Turkey Party, statements of both had advocated openly that there should be no death sentences at Yassıada.¹¹² The second factor, more controversially, was related to the character of the Turkish People. The British generally described the Turks as an “undemonstrative people”.¹¹³ This may be right, but at the time the Turkish public was not organised in such civilian institutions as labour or agricultural unions, media corporations or fully independent intellec-

---

of Imralı. Menderes tried to commit suicide with sleeping pills. He was revived, but subsequently also hanged on September 17 in the same place. Menderes, Zorlu and Polatkan were eventually reinterred at a state funeral in Istanbul in September 1990.

¹¹⁰ **FO371/163832/CT1011/1**, “Annual Report on Turkey for 1961”, by Sir Bernard Burrows, British Embassy, Ankara, 22 January 1962.

¹¹¹ **FO371/163832/CT1011/1**, “Annual Report on Turkey for 1961”, by Sir Bernard Burrows, British Embassy, Ankara, 22 January 1962.

¹¹² **The Times**, 22 August 1961.

¹¹³ **The Times**, 19 September 1961.

tual foundations such as universities and institutions of higher education. Thus, the general silence in the country did not reflect what individuals really felt.¹¹⁴

3. Military Memorandum of 12 March 1971

1971 was tumultuous year of in Turkey. There were a number of grave problems in the opening months that were not resolved by the end of the year. They were largely internal, though there were few serious difficulties on the international plane. The question of Cyprus, however, was far from settled.¹¹⁵

The Demirel Administration, in whom so much hope had been put, had by January relapsed into inaction. The cabinet was largely composed of non-charismatic ministers of average ability, so Demirel had increasingly taken on the right of decision but found it decreasingly possible to resolve his problems, other than his well-executed act of devaluation in 1970. He had exposed himself to charges of nepotism and corruption and so played into the hands of the many interests in the armed forces and in Parliament who opposed him. He complained that the 1961 Constitution was too liberal to make government efficient and orderly, but he did not gain the confidence he needed from the armed services or the other parties to be given the constitutional reforms that he wanted and which later proved crucial. Moreover, he was always conscious of the fate of his predecessor, Menderes, who was executed following firm action to suppress student disorder. Although this was not the main cause of the 1960 military *coup*, the memory constantly inhibited his decisions in dealing firmly with student anarchy.¹¹⁶

By the beginning of 1971, student disobedience, which had disrupted the work of the universities, developed into far more grave disorders showing signs of skilled and possibly external manipulation. They seriously undermined public safety with frequent bomb attacks

---

¹¹⁴ Göktepe, **Op. Cit.**, p. 187-188.

¹¹⁵ **FCO9/1606/WST1/2**, "Turkey: Annual Review for 1971", 1 January 1972. Hale, **Turkish Politics**, p. 228-261. Also see Çetin Yetkin, **Türkiye'de Askeri Darbeler ve Amerika**, Yeniden Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Yayınları, Antalya, 2007.

¹¹⁶ **FCO9/1606/WST1/2**, "Turkey: Annual Review for 1971", 1 January 1972. Hale, **Turkish Politics**, p. 228-261. Yetkin, **Op. Cit.**, p. 146-171.

and armed clashes between extremists of right and left, and of both with the police and even with the armed forces. Government action was hindered by an exaggerated interpretation of university autonomy and the siting of some universities outside municipal limits, and thus outside the jurisdiction of the police, thereby leaving to the insufficiently-trained and uneducated conscripts of the gendarmerie the difficult and delicate role of coping with organised and armed subversion and the large stocks of arms hidden in university premises. The situation came to a head at the beginning of March when four American airmen were kidnapped. Although they were released unharmed a few days later, it was clear that the Government was powerless to halt the slide into public anarchy.¹¹⁷

Ever since the serious disorders in Istanbul in the summer of 1970 there had been continual signs of unrest in the armed forces and there was strong evidence that in the early days of March a serious attempt was made to initiate a military coup by force of arms. It failed only because the restless officers had lost command of fighting units: their successors not only refused to act but reported to the General Staff. The Chief of the General Staff and the Service Commanders, who had certainly shared the general dissatisfaction with the Demirel Government, were moved to act by this development. On 12 March, they sent a Memorandum demanding the immediate formation of a new “*above-party*” Government to restore law and order and carry out reforms in keeping with the policies and ideals of Atatürk. The Generals threatened that, if parliamentary government failed in these tasks, they themselves would take over the government. On the same day Demirel resigned.¹¹⁸

A feature of this crisis and of the rest of the year was the prominent and helpful part played by the President, General Sunay, who was civilian Head of State but retired Chief of the General Staff. The Service

---

¹¹⁷ **FCO9/1606/WST1/2**, “Turkey: Annual Review for 1971”, 1 January 1972. Hale, **Turkish Politics**, p. 228-261. Yetkin, **Op. Cit**, p. 146-171. Also see Mehmet Ö. Alkan (Haz.), **Osmanlı’dan Günümüze Darbeler**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2016.

¹¹⁸ **FCO9/1606/WST1/2**, “Turkey: Annual Review for 1971”, 1 January 1972. Hale, **Turkish Politics**, p. 228-261. Yetkin, **Op. Cit**, p. 146-171.

Commanders had presumed to dictate to him and to the Turkish Government, and at first refused to obey a summons to discuss their Memorandum. Faced with a threat of resignation from the President, the Commanders gave way and a compromise solution was agreed. Nihat Erim, a distinguished Professor of Constitutional Law, was asked to form a government. A highly capable and respected moderate member of the People's Republican Party, from which he resigned, he was an acceptable candidate to almost everybody in the given circumstances. He formed a government partly drawn from three of the four largest parties, but with a majority of "*technocrats*" from outside Parliament.¹¹⁹

At the same time, the National Security Council, under the chairmanship of the President and composed of the senior Service Commanders and Ministers, took on increased importance as a means for the very close co-operation to be thus maintained between the Erim Administration and the Turkish General Staff. The Army, with unhappy memories of direct military rule after 1960, were well content to leave government to the civilians while maintaining through the Council and personal contact with the President a close control of policy.¹²⁰

Erim came to power hoping to disrupt the militant left both by the appointment of some younger Ministers well known for their radical outlook, and by the publishing of a left-wing programme of reform. For a time, this seemed to promise success, but the gravity and the extent of the subversion which came about necessitated the declaration of martial law in 11 provinces on 26 April. However, the continuing disorder, most notably the kidnapping and murder of the Israeli Consul-General in Istanbul in May, denied to the new Government sufficient time to work out reforms, and revealed the existence of a hard core of organisers who would remain uninfluenced regardless of any change of policy. Erim was therefore forced to defer reform in

---

¹¹⁹ FCO9/1606/WST1/2, "Turkey: Annual Review for 1971", 1 January 1972. Hale, *Turkish Politics*, p. 228-261. Yetkin, *Op. Cit.*, p. 146-171.

¹²⁰ FCO9/1606/WST1/2, "Turkey: Annual Review for 1971", 1 January 1972. Yetkin, *Op. Cit.*, p. 146-171.

favour of direct action against the subversives and to give to constitutional reform and the right to govern by decree the position he had at first hoped to give to economic measures.¹²¹

The concentration on public order began to achieve significant success. Public attacks and demonstrations ceased and the universities went back to work, freed of intimidation. The constitutional reforms, ironically on lines previously drawn by Demirel and the JP were passed. After many months of negotiation in Parliament, the executive obtained greater power against the previously excessive checks and blocking mechanisms available to the legislature. However, although legislation by decree was no longer unconstitutional, the National Assembly proved unwilling to pass the necessary enabling legislation for the reform programme. This limited success and the removal of public security from the forefront of national priorities revealed the conflicts inherent in the composition of the Erim Government.¹²²

The radical technocrats, indicating the Army Memorandum of 12 March and the alleged principles of Atatürk, demanded reform, with land reform as the priority. The JP, which still held a majority in Parliament, expressed their opposition to the Government's programme, particularly regarding the proposals on land reform, which were diametrically opposed to its conservative principles. It was most likely that the party leaders were watching closely their credibility with their supporters in any future election. Relations between Erim and Demirel rapidly deteriorated, and on 5 October JP withdrew its five Ministers from the Government, which it alleged had abandoned its "supra-party" attitude for unjustified criticism of the JP. The crisis was put on hold for The Queen's Visit on 18 October. Thereafter, on 26 October, Erim resigned, keeping faithful to his previous threats to do in such a situation. After much bargaining behind the scenes, he was eventually

---

¹²¹ **FCO9/1606/WST1/2**, "Turkey: Annual Review for 1971", 1 January 1972. Sina Akşin (Yay. Yön.), **Türkiye Tarihi: Çağdaş Türkiye, 1908-1980**, (İstanbul: Cem Yayınevi, 2002), p. 260-269. Yetkin, **Op. Cit.**, p. 146-171.

¹²² **FCO9/1606/WST1/2**, "Turkey: Annual Review for 1971", 1 January 1972. Akşin, **Op. Cit.**, p. 260-269. Yetkin, **Op. Cit.**, p. 146-171.

persuaded to withdraw his resignation and the JP to allow their Ministers to stay in the Government, both in the national interest. There was a temporary moment of relief, but it soon became clear that the crisis was far from resolved.¹²³

Erim realised that in order to make any progress he had to compromise with the JP. His efforts culminated in the appointment on 2 December of a member of Demirel's old government to the post of third Deputy Prime Minister "with special responsibility for relations with Parliament". On the following day, 11 of his Ministers resigned. They included the most important technocrats, all of more or less radical inclination, and they stated that they had joined the Government on the understanding that they could implement a drastic reform programme, but that it was obvious that this was impossible. It may have been that they had misunderstood their terms of reference and had not realised that, for democracy to prevail, they were obliged to work through Parliament. It is also likely that they were justified in their complaints that they had been deliberately hindered by vested interests. It was strongly suspected that they expected their action to trigger a military takeover, which would enable their radical and nationalistic programme to be carried through by decree without reference to the National Assembly.¹²⁴

The radicals miscalculated the mood of the Army. The Generals seemed to have gained the upper hand over their own radical wing, and to have modified their previous insistence on radical economic reforms. Erim duly resigned, but was again called to form a government. Having freed himself from the imminent menace of left-wing anarchy, and from his left-wing Ministers who were thus no longer needed to keep the left appeased, he was able to take a more central stance and move closer to the mood of the National Assembly. Parliamentarians were in the majority while the "*technocrats*", now only 11 out of 25 Ministers, appeared less radical and doctrinarian. The new programme was vague on reform, and its more pragmatic approach

---

¹²³ FCO9/1606/WST1/2, "Turkey: Annual Review for 1971", 1 January 1972. Akşin, *Op. Cit.*, p. 260-269. Yetkin, *Op. Cit.*, p. 146-171.

¹²⁴ FCO9/1606/WST1/2, "Turkey: Annual Review for 1971", 1 January 1972. Akşin, *Op. Cit.*, p. 260-269. Yetkin, *Op. Cit.*, p. 146-171.

to the country's problems was seen as an overt attempt to mend fences with the business community who had been invited to consult on policy with the Government. There was less insistence on State intervention and the substitution for "*nationalisation*" of the idea of "*utilisation in the best national interest*".¹²⁵

The events of 1971 injected much realism into the earlier rash reform programme put forward at the head of the crisis of public order in March. The military and intellectual heirs of the Atatürk revolution now appeared to accept, albeit reluctantly, the more gradual reforms and, accepting democracy as the necessary framework, recognise the limitations imposed by the elected Parliament. They were still dissatisfied and impatient, and talked of electoral reform and more drastic methods to enforce the reforms the Parliament opposed. As always in Turkey, it was the Army who had the key position in this situation of uneasy balance. The Generals were anxious both to avoid direct power and to terminate the burden of martial law as soon as they could. The system of controlled democracy survived until the elections of 1973.¹²⁶

4. Military Coup of 12 September 1980

1980 will be remembered as the year of the *Third Military Takeover*. It was the violence together with the faltering authority of the Central Government that precipitated the Army's intervention on 12 September. The violence was localised and the majority of the population not directly affected, and it could hardly be claimed that the country was on the verge of civil war. However, the aim of those instigating the violence was undoubtedly to bring about a disintegration of the existing order, out of which either a Right or Left-wing dictatorship could emerge. The longer the violence continued, the greater the risk of such developments taking place. The Generals claimed that they had intervened not to suppress democracy, but to remove the obstacle to

---

¹²⁵ FCO9/1606/WST1/2, "Turkey: Annual Review for 1971", 1 January 1972. Akşin, *Op. Cit.*, p. 260-269. Yetkin, *Op. Cit.*, p. 146-171.

¹²⁶ FCO9/1606/WST1/2, "Turkey: Annual Review for 1971", 1 January 1972. Akşin, *Op. Cit.*, p. 260-269. Yetkin, *Op. Cit.*, p. 146-171.

its functioning. The country as a whole believed them and greeted their action with relief.¹²⁷

The restoration of law and order was almost miraculous. The rate of killings dropped from over ten a day to one or two. Calm returned to the shanty towns and the universities. Operations against the gangs of both Left and Right were prosecuted vigorously. Several thousand suspects were arrested, trials begun, and four convicted terrorists hanged. Huge quantities of weapons were surrendered or seized. The authorities had won the first round, though not an outright victory. The Right wing had taken a serious blow, but there was still a Left wing hard core presence. The slow process of ensuring the depolarisation of the police and administration had only just begun.¹²⁸

General Evren and the four Force Commanders, constituted as a new National Security Council, took on a weighty responsibility. Having abolished Parliament and suspended certain articles of the Constitution, they appointed General Evren as Head of State and themselves as the sole legislative body. They dealt conscientiously with the build-up of bills that the previous Parliament had been unable to pass. The first Acts to be promulgated were those establishing emergency procedures for dealing with security.¹²⁹ Realising their own limitations, the Generals continued the economic policy introduced by Demirel, and employed its architect, Turgut Özal, to run it. Özal estimated that it would take Turkey 4-5 years to put its economy back on track, assuming that foreign aid continued to be provided generously.¹³⁰

On the reverse side, following 12 September, political parties were banned. The activities of the extremist trades unions, but not those

---

¹²⁷ **FCO9/3317/WST014/2**, "Turkey: Annual Review for 1980", 28 January 1981. Akşin, **Op. Cit.**, p. 269-280. Hale, **Turkish Politics**, p. 261-352.

¹²⁸ **FCO9/3317/WST014/2**, "Turkey: Annual Review for 1980", 28 January 1981. Akşin, **Op. Cit.**, p. 269-280. Hale, **Turkish Politics**, p. 261-352.

¹²⁹ **FCO9/3317/WST014/2**, "Turkey: Annual Review for 1980", 28 January 1981. Akşin, **Op. Cit.**, p. 269-280. Hale, **Turkish Politics**, p. 261-352. Yetkin, **Op. Cit.**, p. 171-235.

¹³⁰ **FCO9/3317/WST014/2**, "Turkey: Annual Review for 1980", 28 January 1981. Akşin, **Op. Cit.**, p. 269-280. Hale, **Turkish Politics**, p. 261-352. Yetkin, **Op. Cit.**, p. 171-235.

forming the Centrist federation Türk-İş, were suspended, as were all associations with any degree of political inclination, but not the Turco-British Association. Newspapers remained free, but were expected to exercise self-censorship. The Security Forces behaved ruthlessly, with allegations of torture and reports of deaths in custody. Such reports were published, investigations begun, and members of the Security Forces involved suspended or arrested.¹³¹

The Generals also had to think about how to return to normality once law and order had been sufficiently restored. Nobody thought that the Generals wanted to remain indefinitely. They had kept their promise in both 1960 and 1971. However, this time they had committed themselves not only to restoring law and order, but also to revising the constitution and the laws on elections and political parties, and to this in such a way that party politicians in future would not be able to change the rules. Meanwhile, on 21 September, the everyday administration of the country was placed in the hands of a Civilian Government. Many of its members were former Admirals and Generals, but Özal was included as a Deputy Prime Minister, there was a diplomat as Foreign Minister, a respected businessman as Minister of Industry and Technology, and the Secretary-General of Türk-İş as Minister of Social Affairs. Work started on a revised constitution, and General Evren announced in a speech in Konya on 15 January 1981 that if everything went smoothly, the Constituent Assembly would convene between 30 August and 29 October 1981.¹³²

In foreign policy, the emphasis under both Demirel and the Generals had been more on links with the West than with either Eastern Europe or the Third World. Loyalty to both the North Atlantic Alliance and the Council of Europe was reaffirmed after 12 September. Earlier, relations with the European Community had been reactivated. The Association Agreement was revised and improved, and the former Foreign Minister talked of lodging a formal application for

---

¹³¹ **FCO9/3317/WST014/2**, "Turkey: Annual Review for 1980", 28 January 1981. Akşin, **Op. Cit.**, p. 269-280. Hale, **Turkish Politics**, p. 261-352. Yetkin, **Op. Cit.**, p. 171-235.

¹³² **FCO9/3317/WST014/2**, "Turkey: Annual Review for 1980", 28 January 1981. Akşin, **Op. Cit.**, p. 269-280. Hale, **Turkish Politics**, p. 261-352. Yetkin, **Op. Cit.**, p. 171-235.

membership of the Community before the year's end. The motivation for this was a desire to make the application official before Greece joined the Community as a full member on 1 January 1981. The military takeover caused this to be postponed. At the same time, relations with Greece improved during the year, the first step having been taken by the Turks in unilaterally lifting NOTAM 714 in February, thus paving the way to the resumption of civil aviation over the Aegean. In October, Turkey's assent to a compromise procedure negotiated by the Supreme Allied Commander, Europe enabled Greece to re-join the military structure of NATO. Regarding Cyprus, pressure from Ankara on Denktash helped the reopening of inter-communal talks under UN auspices, with some hope of progress.¹³³

Although not affected internally by the revolution in Iran, Turkey was very concerned not only by developments in that country, but by the threat posed to stability in the region by the Soviet invasion of Afghanistan. The Iran/Iraq war put Turkey in a further dilemma, because it wanted good relations with both countries, who between them supplied the largest part of its oil requirements and were valuable markets for its exports. Turkey took a leading part in formulating the opposition of the Islamic countries to the Soviet invasion of Afghanistan, without going so far as to provoke a Soviet reaction against itself. In the Iran/Iraq conflict Turkey maintained with both sides but had been careful to keep a neutral stance in public.¹³⁴

In relations with the West, which had otherwise prospered, two small but potentially significant negative factors appeared. One was the reintroduction of visas for Turks by the FRG, followed by France and the Benelux countries. The reason was the need to control the flow of migrant workers taking advantage of liberal German laws on political asylum. Although the Turks understood this, they regarded

---

¹³³ **FCO9/3317/WST014/2**, "Turkey: Annual Review for 1980", 28 January 1981. Akşin, **Op. Cit.**, p. 269-280. Hale, **Turkish Politics**, p. 261-352. Yetkin, **Op. Cit.**, p. 171-235.

¹³⁴ **FCO9/3317/WST014/2**, "Turkey: Annual Review for 1980", 28 January 1981. Akşin, **Op. Cit.**, p. 269-280. Hale, **Turkish Politics**, p. 261-352. Yetkin, **Op. Cit.**, p. 171-235.

this as discrimination, which hurt their pride and brought out their latent xenophobia. The second was what the Turks regarded as an exaggerated interest from outside in the speed of their return to democracy, expressed particularly by the Scandinavian countries and in the Council of Europe. The Turks argued their case vigorously, but resented being told how to run their own affairs.¹³⁵

Britain's stance was that Turkey should be a valid member of the North Atlantic Alliance, should play as constructive a role in the Eastern Mediterranean region as permitted by circumstances and resources, and should become economically viable. The Turks recognised the limitations on Britain's power to provide material help. Indeed, certain similarities with their own position created a bond between Britain and Turkey. They appreciated Britain's financial aid, although somewhat modest, and the rescheduling of Turkey's debts to Britain. However, Britain's assets regarding the Turks were, rather than financial, the former's greater experience of international affairs, the influence the British Government still exercised at that time, and its readiness to consult seriously with Turkey. These assets were effectively used in 1980 towards achieving Britain's objectives.¹³⁶

1981 was the year of Atatürk. While the centenary of his birth in Salonika would have been celebrated anyway, the military takeover gave it added significance. Similar to its predecessors, the 1980 coup was a reaction against deficiencies and abuses, not an attempt to impose a new ideology. The Generals looked back to Atatürk as their guide. Fortunately, Atatürk's philosophy was essentially pragmatic, not dogmatic. Its keynote was independence, self-reliance and peaceful co-operation with all countries. Atatürk also insisted that the

---

¹³⁵ **FCO9/3317/WST014/2**, "Turkey: Annual Review for 1980", 28 January 1981. Akşin, **Op. Cit.**, p. 269-280. Hale, **Turkish Politics**, p. 261-352. Yetkin, **Op. Cit.**, p. 171-235.

¹³⁶ **FCO9/3317/WST014/2**, "Turkey: Annual Review for 1980", 28 January 1981. Akşin, **Op. Cit.**, p. 269-280. Hale, **Turkish Politics**, p. 261-352. Yetkin, **Op. Cit.**, p. 171-235.

Armed Forces should stay out of politics, as General Evren himself often emphasised.¹³⁷

5. Conclusions

The Turkish Armed Forces clearly played a role of great significance in the nation's political development in the 20th century. The Republic was founded in the aftermath of victory in the War of Independence, with the Army forming the cornerstone of support for it. With his regime secured, his sweeping reform programme developing, and the country stabilised, Atatürk was able to shift the emphasis from military to civilian power. In the knowledge that Turkey was not for the time being threatened from outside, he concentrated his attention upon modernising, developing and Westernising the country's economic and social structure, and diverted relatively little effort to the needs of the Armed Forces. On the whole, the military stood firmly behind him, and behind his successor İnönü, who continued this process for 12 years, after Atatürk's death in 1938.

From 1950 to 1960 the DP gradually departed from Atatürk's modernising and westernising aims and ideals, in particular by its reckless economic policies and its disregard for democratic processes. Moreover, it ignored the Armed Forces' opinion and failed either to improve the officer corps' material position or to replace old-fashioned military equipment. The coup of 1960 represented a victory for the radical minority of the nation, composed largely of the educated classes and intelligentsia, actively led by the military, but it was only undertaken when it became absolutely certain that the DP intended to prolong its term of office indefinitely by undemocratic means. The coup was an attempt to reinstate Atatürk's aims and ideals and to introduce a more balanced and equitable economic growth. The Armed Forces' period of direct intervention in politics was limited, but it resulted in closer contact between the Armed Forces and the politicians in the years thereafter, and gave the educated Atatürkist bourgeoisie,

---

¹³⁷ FCO9/3317/WST014/2, "Turkey: Annual Review for 1980", 28 January 1981. Akşin, *Op. Cit.*, p. 269-280. Hale, *Turkish Politics*, p. 261-352. Yetkin, *Op. Cit.*, p. 171-235.

including the Armed Forces, greater influence in the conduct of affairs than previously.

The Armed Forces' influence in politics was directed to what they considered to be the upholding of Atatürk's principles. This meant support for planned economic growth, for the principles of social justice and for the development of political, technical, commercial and educational institutions on the model of the Western democracies. It also involved adherence to the Atatürk tradition of civilian supremacy in the State. Undoubtedly, a small proportion of officers would continue to favour military government, but the evidence at that time was that their views were not widely shared, and that increased contact between the Armed Forces and the politicians was diminishing the likelihood of military intervention. However, there remained certain principles fundamental to the Atatürkist Republic whose serious compromise would invite direct military interference. These principles centred on the preservation of democracy (as conceived in the first Constitution and that of 1961), economic progress for the mass of the people and the upholding of Turkey's international prestige, especially over Cyprus. The most likely reason for future military intervention was serious economic failure, mounting inflation and unemployment (especially among organised industrial workers), leading to a widely-based breakdown of law and order. However, all in all, in at the end of the 1960s, it appeared that the Armed Forces would not be impelled to supplant a democratically-elected civilian Government in the near future.

The events of 1971 injected much realism into the earlier rash reform programme put forward at the head of the crisis of public order in March. The military and intellectual heirs of the Atatürk revolution now appeared to accept, albeit reluctantly, the more gradual reforms and, accepting democracy as the necessary framework, recognise the limitations imposed by the elected Parliament. They were still dissatisfied and impatient, and talked of electoral reform and more drastic methods to enforce the reforms the Parliament opposed. As always in Turkey, it was the Army who had the key position in this situation of uneasy balance. The Generals were anxious both to avoid direct power

and to terminate the burden of martial law as soon as they could. The system of controlled democracy survived until the elections of 1973.

Similar to its predecessors, the 1980 coup was a reaction against deficiencies and abuses, not an attempt to impose a new ideology. The Generals looked back to Atatürk as their guide. Fortunately, Atatürk's philosophy was essentially pragmatic, not dogmatic. Its keynote was independence, self-reliance and peaceful co-operation with all countries. Atatürk also insisted that the Armed Forces should stay out of politics, as General Evren himself often emphasised.

While celebrating the founder of modern Turkey with a good deal of pomp and circumstance, 1981 would show whether a combination of Atatürk's principles, the authority of the Turkish Armed Forces, and the common sense of the Turkish people was enough preparation for the next stage of the Turkish experiment in democracy.

6. Bibliography

6.1. Archival sources

This paper is based upon a range of primary and secondary sources. Much of material for this study was gathered from the National Archives (TNA), the United Kingdom. All references to sources prefixed by FO and FCO refer to documents held at the UK National Archives, formerly the Public Record Office (PRO). The following files have been consulted:

**FCO51/95; FO371/136450; FO371/144739; FO371/153030;
FO371/160212; FO371/163832; FO371/169514; FO371/
174971; FCO9/1309; FCO9/1466; FCO9/1606; FCO9/
1831; FCO9/2112; FCO9/3317.**

6.2. Books & Articles

AHMAD, Feroz, **Demokrasi Sürecinde Türkiye, 1945-1980**, (Çev. Ahmet Fethi), İstanbul, 1996.

AHMAD, Feroz, **Modern Türkiye'nin Oluşumu**, (Çev. Yavuz Alogan), İstanbul, 1994.

AHMAD, Feroz, **The Making of Modern Turkey**, (London: Routledge, 1993).

- AKŞİN, Sina (Yay. Yön.), **Türkiye Tarihi 4: Çağdaş Türkiye, 1908-1980**, (İstanbul: Cem Yayınevi, 2002).
- AKŞİN, Sina, **Kısa Türkiye Tarihi**, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2007).
- ALKAN, Mehmet Ö, **Osmanlı'dan Günümüze Darbeler** (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2017).
- ARCAYÜREK, Cüneyt, **Darbeler ve Gizli Servisler**, Ankara, 1990.
- AYDEMİR, Şevket Süreyya, **İkinci Adam**, C III, İstanbul, 1968.
- AYDEMİR, Şevket Süreyya, **Menderes'in Dramı**, İstanbul, 1998.
- AYDEMİR, Talat, **Talat Aydemir'in Hatıraları**, İstanbul, 1968.
- BAĞCI, Hüseyin, **Demokrat Parti Dönemi Dış Politikası**, Ankara, 1990.
- BİRAND, Mehmet Ali, vd., **Demirkırat: Bir Demokrasinin Doğuşu**, İstanbul, 1991.
- EROĞUL, Cem, **Demokrat Parti: Tarih ve İdeolojisi**, Ankara, 1998.
- FRUS**, Volume XVI, 1961-1963.
- HALE, William, **Türkiye'de Ordu ve Siyaset**, (Çev. Ahmet Fethi), (İstanbul: Alfa Yayınları, 2014).
- KARPAT, Kemal, **Türk Demokrasi Tarihi (Sosyal, Ekonomik ve Kültürel Temeller)**, İstanbul, 1967.
- LENCZOWSKI, George, **The Middle East in World Affairs**, (Ithaca: Cornell University Press, 1990).
- ÖKE, Mim Kemal, **Din-Ordu Gerilimi**, (İstanbul: Alfa Yayınları, 2002).
- ÖZDAĞ, Ümit, **Atatürk ve İnönü Dönemlerinde Türk Silahlı Kuvvetleri**, (Ankara: Kripto, 2017).
- ÖZDAĞ, Ümit, **Menderes Döneminde Ordu-Siyaset İlişkileri ve 27 Mayıs İhtilali**, (İstanbul: Boyut Kitapları, 1997).
- TOKER, Metin, **Demokrasimizin İsmet Paşa'lı Yılları, 1944-1973: Demokrasiden Darbeye, 1957-1960**, Ankara, 1991.

- TOKER, Metin, **Demokrasimizin İsmet Paşa'lı Yılları, 1944-1973: DP'nin Altın Yılları, 1950-1954**, Ankara, 1991.
- TOKER, Metin, **Demokrasimizin İsmet Paşa'lı Yılları, 1944-1973: DP Yokuş Aşağı, 1954-1957**, Ankara, 1991.
- TOKER, Metin, **Demokrasimizin İsmet Paşa'lı Yılları, 1944-1973: Yarı Silahlı, Yarı Külahlı Bir Ara Rejim, 1960-1961**, Ankara, 1991.
- TÜRKEŞ, Alpaslan, **27 Mayıs, 13 Kasım, 21 Mayıs Gerçekler**, İstanbul, 1977.
- WIEKER, Walter F., **1960 Türk İhtilali**, (Çev. Mete Ergin), İstanbul, 1967.
- YETKİN, Çetin, **Türkiye'de Askeri Darbeler ve Amerika** (Antalya: Yeniden Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Yayınları, 2007).
- ZÜRCHER, Erik J., **Turkey: A Modern History**, (London: I. B. Tauris, 1995).

ASKERİ DARBELER VE MEDYA: RADYO BİLDİRİSİNDEN FACE TIME'A DARBELERDE MEDYANIN DEĞİŞEN ROLÜ

Yavuz BAYRAM*

Türkiye’de demokrasi tarihinin oluşumunda askeri darbelerin ve darbe girişimlerinin önemli bir rolü vardır. Cumhuriyet tarihi boyunca darbecilerin girişimlerini başarıya ulaştırmak için aldıkları ilk önlem medyayı kontrol etmek olmuştur. Amaç aslında enformasyon akışını kontrol ederek geniş halk yığınlarının desteğini sağlayabilmektir. Nitekim 1960 ve 80 darbecileri ilk iş olarak radyo ve televizyonu ele geçirmişlerdir. Günümüzde iletişim alanının demokratikleşmesine bağlı olarak enformasyon araçlarını kontrol edilebilmek zorlaşmıştır. 15 Temmuz 2016’da Türkiye’de yaşanan darbe girişiminde de darbeciler resmi ve özel televizyon kanallarını ele geçirerek enformasyon akışını kontrol edebileceklerini düşünmüşlerdir. Fakat kitle iletişim araçlarının çeşitlenmesi ve internet teknolojisine dayalı medyayı kontrol edebilmenin güç olması siyasi karar alıcılar ile kamuoyu arasındaki iletişimin devamını sağlamıştır. Artık televizyonlarda darbe bildirimlerinin okunduğu günlerden face time uygulaması aracılığı ile darbecilere karşı direnme çağrısının yapıldığı günlere gelindiği görülmektedir. Yapılan çalışmada sosyal medyanın artan önemine bağlı olarak 15 Temmuz darbe süreci sonrasında gençlerin sosyal medya araçlarını ne ölçüde kullandıkları anket uygulanarak araştırılmıştır. Gençlerin sosyal medyayı normal yaşamları sırasında aktif olarak kullanmalarına karşın darbe girişimi sonrasında girişime ilişkin olarak aktif olarak kullanmadıkları çalışmadan çıkan en önemli sonuç olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Askeri Darbe, Medya, Sosyal Medya, Nicel Veri Analizi

---

* Doç. Dr., KTÜ, İletişim Fakültesi, Gazetecilik Bölümü Öğretim Üyesi, e-mail: yavuz-bayram@msn.com

MILITARY COUPS AND MEDIA: THE CHANGING ROLE OF THE MEDIA FROM THE RADIO DECLARATION TO FACE TIME IMPLEMENTATION

Military coup and coup attempts in the formation of democracy history in Turkey has an important role. Throughout the history of the Republic, the first measure that putschists took to succeed in their initiatives was to control the media. The goal is to be able to support from the masses of people by controlling the flow of information. As a matter of fact, first of all, putschists of the 1960 and 80 coups took over radio and television. Today, it is difficult to control the information tools depending on the democratization of the communication field. The putschists thought that they could have controlled the flow of information by capturing official and private television channels. At the coup took place in Turkey on July 15 in 2016. But the reason for the difficulty of controlling the media based on diversity and internet technology in the mass media has been to maintain the communication between the political decision-makers and the public. Anymore it is apparent that it is reached from the days when the coup texts were read on televisions to the days when resistance calls against to putschists were made via face time practice. In this study, the questionnaire survey was conducted to determine what extent young people use social media tools depending on the increasing importance of social media after the July 15 coup. The most important result obtained from this study is that young people did not actively use social media in terms of the coup attempt information after the coup attempt although they use social media actively during their normal lives.

Key Words: Military Coup, Media, Social Media, Quantitative Data Analysis

Giriş

Dünya siyasi tarihi teamül ve kanunların dışına çıkarak yönetime egemen olmaya çalışan ya da egemen olan grupların çok karmaşık ilişkiler ağı içerisinde farklı hikâyelerini içermektedir. Meşru şekilde yönetime gelmiş idarecilerin yasal ya da gayri yasal birtakım organizasyonlarca alaşağı edildiği siyasi gelişmeler ister demokratik olsun isterse olmasın birçok toplumun çok eskiden beri paylaştığı ortak bir kader haline gelmiştir. Akkad kralı Sargon'un milattan önce 2350 yılında sarayda vezir iken gerçekleştirdiği bir darbe ile Sümer kralını tahtından etmesi ve kendi devletini kurması siyasal tarihte bilinen en eski darbe olarak kabul edilmektedir. Jonathan Powell ve Clayton Thyne dünyada yaşanan darbelerin 1950'lerden bu güne sayısal olarak nasıl değiştiği üzerine çalışan iki bilim insanı. Bunlardan Powell ile Washington Post gazetesi 2016 yılında bir mülakat gerçekleştirmiştir. Araştırmacının mülakatta verdiği bilgilere göre 1950-2010 arası tüm dünyada 475 darbe yaşanmış, bunların 236'sı başarılı olmuştur. (https://www.washingtonpost.com/news/worldviews/wp/2016/07/22/map-the-world-of-coups-since-1950/?utm_term=.2a20959a909a, er.tar.13.02.2018). Aynı mülakatta Powell tüm dünyada darbe yapma eğilimlerinin zaman geçtikçe azaldığını rakamlarla ortaya koymuştur. Buna göre 1950-69 arasında 184 toplam darbe girişiminin 99'u başarılı olmuş, 1970-89 arasında 181 darbe girişiminin 94'ü başarılı olmuş, 1990-2009 arasında 91 darbe girişiminin 34'ü başarılı olmuş ve 2010-16 yılları arasında da 19 girişimin dokuzu başarılı olmuştur. Powell ve Thyne'nin ortaya koydukları dünyada darbe girişimi haritasına bakıldığında ise (2011: 255) darbe girişimlerinin güney yarım kürede kuzey yarım küreye oranla daha fazla gerçekleştiği, gelişmemiş ülkelere oranla daha fazla gerçekleştiği görülmektedir. Yine demokrasi ile yönetilen ülkelere yönetilmeyenlere göre 1950'lerden bu yana daha fazla darbe girişimi yaşandığı görülmektedir. Örneğin demokrasi ile yönetilen ve daha müreffeh ülkelerin var olduğu Avrupa kıtasında 1950-2010 arasında 12 darbe girişimi yaşanmış ve bunların yüzde 33,3'ü başarılı olmuşken, yönetimlerin demokratik olmadığı ve gelişmemiş ülkelerin daha çok olduğu Afrika kıtasında aynı zaman diliminde 169 darbe girişimi yaşanmış ve bunların yüzde 51,5'i başarılı olmuştur.

Medyanın Darbe Girişimlerindeki Önemi

Darbe girişimleri için birçok sebep icat etmek veya girişimlerin mantığını açıklayabilmek adına birçok ilişki biçimi üretebilmek mümkündür. Özetle ekonomik, siyasal, toplumsal veya dış kaynaklı sebeplerin bir ya da birden fazlası darbe girişimine dayanak oluşturabilmektedir. Dünyanın hızla McLuhan'ın tabiri ile global bir köy haline gelmesi ile darbe girişimlerinin sayısında hızla düşüş yaşanmakta fakat istisnai de olsa günümüzde Türkiye gibi demokratik teamüllerin kısmen oturduğu, ekonomik bir gelişmişlik seviyesi yakalayan ülkelerde bile 15 Temmuz 2016 girişiminde olduğu gibi darbe girişimi riski olabilmektedir. Gelişen iletişim teknolojisi mızrağın çuvala sığmadığı gerçeğini daha da vurgulamaktadır. Enformasyon kaynaklarının çeşitlenmesi enformasyon akışını kontrol etmeyi güçleştiren bir etmen olarak ortaya çıkmakta, bu durum özellikle darbe girişimi gibi planlanması ve hayata geçirilmesi gizlice yapılan girişimleri hızlıca ifşa etmektedir. Nitekim Türkiye Cumhuriyeti tarihinin ilk başarısız darbe girişimlerine (1962, 1963) imza atan Albay Talat Aydemir yazmış olduğu hatıralarında yaptığı planın son anına kadar başarıyla uygulanmasına rağmen darbe girişiminin başarısız olmasını dönemin en önemli kitle iletişim aracı olan radyo konusunu hafife almasına bağlamıştır. Hatırasında şöyle demektedir Aydemir: *Radyonun bu kadar tesirli bir silâh olduğunu o zaman anladım. Mağlubiyetimizin tek sebebi radyodur...*" (<http://feh-mikoru.com/darbelerin-gozu-korolsun-darbeciler-ise/.er.tar>.

07.02.2018). *Gelişen iletişim teknolojisi ile birlikte sıradan insanın kendi medyasını yaratabilmesi gerçeği karşısında günümüz devletlerinin yönetim mekanizmaları devlet sırrı denilerek üstü örtülen birçok gerçeği gizleyememekte, bu durum daha şeffaf olan ve hesap verebilir yönetici tipini ortaya çıkarmaktadır. Dolayısıyla Birinci Dünya Savaşı'nın arifesinde İngiltere ile Fransa'nın diğer müttefiklerinden gizli bir şekilde Ortadoğu coğrafyasını paylaştıkları Sykes-Picot gibi gizli diplomasinin ürünlerini ortaya çıkarabilmek iyice zorlaştı. Artık yapılan haberlerle Birinci Körfez Savaşı'nda Bağdat semalarında yaşanan füze patlamalarını sadece ışık oyunu olarak yansıtan gazetecilik tipinden cephe çarpışan güçlerle hareket edebiliyor, savaşın her türlü kötü yönünü gözlerimizin içine sokan habercilik anlayışına geçilmiştir. Bu gelişmelerin yaşanmasında gelişen iletişim teknolojisi ile birlikte enformasyon alanının demokratikleşmesi ve herkesin kendi medyasını yaratabilmesi, böylece otoriteler tarafından sansürün daha zor uygulanır hale gelmesi önemli rol oynamaktadır.*

Toplumsal yaşamın önemli bir koşulu olarak iletişimsizlik mümkün değildir. Gittikçe karmaşıklaşan yaşamda gelişen teknolojinin iletişimi dolayımılmasıyla birlikte kitle iletişimi denilen kavram ortaya çıkmıştır. Kalabalık insan toplulukları arasında yüzyüze iletişimin imkânları ötesinde gelişen bir iletişim biçimi olarak kitle iletişimi kısaca “bir kütleli araçla, söz gelişi televizyon, gazeteler, duvar panoları veya sinemalarla dolayımılan iletişim” (Mutlu, 1995:211) olarak tarif edilebilir. Kitle iletişimini sağlayan araçlar öncelikle tarihsel süreçte ilk ortaya çıkan gazeteler olmuş, daha sonra radyo, televizyon ve internet tabanlı medya gazeteleri izlemiştir. Gazeteler 1600’lü yıllardan itibaren Avrupa’da siyasal ve ekonomik hayatın önemli bir iletişim aracı olarak ortaya çıkmış, 1900’lü yılların başında radyonun deneme yayınlarının başlaması kitle iletişiminde yeni bir dönemi ortaya çıkarmıştır. Özellikle İkinci Dünya Savaşı yıllarında radyo askeri ve siyasal odaklarca propaganda faaliyetlerinde kullanılmış, savaş sonrasında ise televizyonun sesin yanına görüntüyü ekleyen gücü, kitle iletişiminde yeni bir boyuta geçildiğinin müjdecisi olmuştur. Siyasal, ticari iletişim kampanyalarının, savaş meydanlarının ve toplumsal yaşamın önemli bir gücü olarak televizyon ortaya çıkmıştır. Vietnam savaşında kendi evlatlarının binlerce kilometre ötede ne uğruna çarpıştıklarını bilmeden öldüklerine televizyon ile şahit olan Amerikan halkı savaşın ABD açısından ahlaki ve psikolojik gerekçelerini sorgulamış, böylecephede kaybetmese de ABD kendi halkının gönlünde savaş kaybetmiştir. Böylece günümüze kadar gelen süreçte kitle iletişim teknolojisinin gelişmiş olduğu özellikle Amerika Birleşik Devletleri gibi ülkelerde medya savaş alanlarında kontrol altında tutulması gereken, propaganda yapmanın bir aracı olarak görülmüş, bunun içinde havuz gazeteciliği, iştirilmiş gazetecilik gibi uygulamalarla kontrol altına alınmaya çalışılmıştır¹.

Yöneten-yönetilen ilişkisi içerisinde medyanın önemli bir görevi vardır. Medya yöneticiyi kamuoyu adına denetleyen, toplumun hesap sorması, tartışması, onaylaması veya onaylamaması için gerekli enformasyonu sağlayan önemli bir araçtır. Bilindiği gibi İngiliz demokrasisinde gazeteciler dördüncü güç olarak sayılmıştır. Dördüncü güç kavramını gazete/basın için ilk olarak Lord Thomas Babington Macaulay 1828’de “Hallam’s Constitutional History” makalesinde kullanmıştır.

---

¹ Bu konuda daha detaylı bilgi için bknz. Yalçınkaya, Haldun, “Savaşlarda Asker-Medya İlişkilerinin Geldiği Son Aşama: İştirilmiş Gazetecilik”, **Uluslararası İlişkiler**, Cilt: 5, Sayı: 19 (Güz 2008), s. 29-56., Duran Ragıp, **Apoletli Medya**, Belge Yayınları, Ağustos 2000, s.36-41, İstanbul.

Ona göre İngiliz parlamentosunda üç güç vardı. Bunlar; Lords of spiritual, Lords of temporal ve halk'tı. Bunlar dışında gazetecilerin parlamento oturumlarını takip ettiği galeri katını da dördüncü gücün olduğu kat olarak tarif etmişti, Macaulay. Erdoğan'a göre kapitalist siyasal sistemle birlikte bu üç güç yasama, yürütme ve yargı biçimine dönüşmüş, sonradan da kapitalist demokrasinin bir gereği olarak basın halk adına gözetleme görevini yerine getirdiği için dördüncü güç olarak ortaya çıkmıştır (Erdoğan, 1999:33-43). Medya bu görevini demokratik olsun ya da olmasın bütün toplumlarda şartlar ölçüsünde yapmaktadır. İdare edenler kamuoyunun popüler desteğini sağlama ve yapıp ettiklerinden hesap verme (gönüllü ya da gönülsüzce) noktasında önceleri gazeteler ileriki zamanlarda da diğer medya kuruluşları ile ilişki geliştirebilme gayreti içerisinde olmuşlardır.

Osmanlı İmparatorluğu Batılı devletlere göre matbaa ile yaklaşık 200 sene daha geç tanışmıştır (Aziz, 2012:191). Dolayısıyla zamanın en önemli kitle iletişim aracı olan gazetelerle de geç tanışmıştır. İlk periyodik gazetelerin 16.yy.'ın ortalarına doğru Avrupa ülkelerinde çıkmaya başlamasından yaklaşık üç asır sonra Osmanlı topraklarında ilk Türkçe gazetenin Mısır valisi Mehmet Ali Paşa tarafında 1828 yılında Vakayi Mısriye adı altında çıkarıldığı düşünüldüğünde Osmanlı'nın gazeteler konusunda Avrupalı çağdaşlarına göre ne kadar geriden geldiğini görmek mümkündür. Osmanlı'dan sonra Kurtuluş Savaşı günlerinde Atatürk büyük bir öngörü ile haberleşmenin bir devlet için ne derecede önemli olduğunu kavrayarak ulusal ve uluslararası haberleşme açığını kapatabilmek ve bu alanı milli imkânlarla işletebilmek adına Anadolu Ajansı'nın 6 Nisan 1920'de kurulmasını sağlamıştır (Alemdar, 1996:59). Kurulan cumhuriyette gazete dışındaki kitle iletişim aracı olan radyonun yayınları uzun yıllar devlet tekelinde ve kontrolünde gerçekleşmiştir. 1940'lara kadar radyo Türkiye'de yeni kurulan demokrasinin temel değerlerini ve inkılapları topluma belletebilmenin temel aracı olarak kullanılmıştır (Ahıska, 2005:104'den aktaran Asker, 2014:128). Demokrat Parti döneminde radyonun iktidar partisinin icraatlarının propaganda kaynağı olduğu ve dolayısıyla siyasallaştığı ifade edilmektedir (Aziz, 2012:206). Akabinde 27 Mayıs 1960 darbesi ile radyo tamamen darbeci askerlerin eline geçmiştir. Aziz'e göre ve onun tabiriyle bu ihtilal ile birlikte Türkiye Cumhuriyeti

tarihinde ilk kez radyo darbe amacı ile kullanılmış, Türk toplumu ihtilalin olduğunu radyodan öğrenmiştir (Aziz, 2012:206). Birand vd.'ne göre ise 27 Mayıs darbecilerinin ilk sivil hedefini radyo oluşturmuştur. Kendi deyimleri ile *Radyo ele geçmeden Türkiye'yi ayaklandırmak olanaksızdı!* (2005:133). 27 Mayıs darbesi Türkiye'de darbe yapma hevesinde olanlara kitle iletişim araçlarını kontrol etmenin darbenin önemli bir parçası olduğunu göstermesi bakımından önemlidir. Zira 1980 askeri darbesinde de askerler zamanın en etkili kitle iletişim araçları olarak Ankara'da radyo evine ve TRT televizyonuna el koymuşlar ve darbe liderinin ağzından darbe bildirisi okunmasını sağlamışlar, böylece de halk ülkede askeri darbe olduğunu öğrenebilmiştir. 12 Eylül askeri darbesi televizyon ve radyo dışında yazılı basını da darbenin ilerleyen günlerinde sıkı bir kontrol altında tutmuştur. Milli Güvenlik Konseyi, yönetime el koyduktan bir hafta sonra Sıkıyönetim Kanunu'nun 3. maddesini değiştirerek Sıkıyönetim Komutanlığı'na haberleşmeye sansür koyma yetkisi vermiştir. 23 Eylül 1982'de kabul edilen yeni Anayasada da iletişim özgürlüğünü kısıtlayan maddeler yer almıştır (Dündar, 2016:133). Birand vd.'ne göre dönemin halk için en önemli eğlence kaynağı konumundaki tek televizyon kanalı olan TRT'ye Milli Güvenlik Kurulu (MGK) bildirimlerinin kaç defa okunacağından, röportaj yapılacak kişilerin kaç yaşlarında olacağına kadar ciddi sınırlandırmalar getirilmiştir (2010:165). 28 Şubat 1997 ise askerlerin kitle iletişim araçları vasıtasıyla siyasal iktidarı kansız bir şekilde değiştirdiği tarih olarak kayıtlara geçmiştir. Gazete ve televizyon yayınları aracılığı ile siyasal iktidar üzerinde baskı oluşturan askerler MGK kararları ile koalisyon iktidarının bozulmasına ve dönemin Cumhurbaşkanı aracılığı ile de hükümeti kurma görevini kendi istedikleri partilere verdirerek bu 'post modern darbe'ye imza atmışlardır. Mustafa Erdoğan'a göre *bu müdahaleyi diğerlerinden ayıran en önemli özellik, askerlerin bu sefer kitle iletişim araçlarını çok daha etkin olarak kullanmalarındı. Tek kanallı, tek radyolu döneme göre darbecilerin çok daha fazla aleyhine görünen bu durum, paradoksal bir şekilde ilerleyerek kitle iletişim araçlarını “silahsız güçler” haline getirmiştir.* (<https://derhaber.wordpress.com/2012/02/18/askeri-darbeler-medya-iliskileri-bir-ornek-28-su-batta-medya/>. er.tar.07.02.2018).

15 Temmuz 2016 tarihinde ise Türkiye’de siyasal iktidara karşı ordu içerisinde organize olmuş yasa dışı bir grubun emir komuta zinciri dışında askeri bir kalkışması söz konusudur. Darbeciler 1960 ve 80 darbelerinden aldıkları tecrübe ile TRT televizyonunu ele geçirmiş, hatta korsan bir açıklamayı da canlı yayında TRT spikerine okumuşlardır. Bunun dışında ülkenin önemli haber kanallarından CNN Türk ve NTV kanallarını ele geçirmişler, yayıncılık faaliyetlerinin sürdürülmesinde hayati rolü olan TÜRKSAT ve Çamlıca vericileri gibi stratejik enformasyon sağlayıcı teknolojilere de el koymuşlardır. CNN Türk Televizyonu Ankara temsilcisi de olan Hande Fırat’ın Cumhurbaşkanı Erdoğan ile iPhone marka telefonların görüntülü görüşme uygulaması olan FaceTime üzerinden görüşerek canlı yayında Erdoğan’ın mesajlarını halka duyurması darbe girişiminin akamete uğramasında önemli bir rol oynamıştır. 28 Şubat sürecinde asker ile el ele vererek iktidarın düşürülmesinde pay sahibi olan medya bu kez 15 Temmuz sürecinde mevcut iktidarın asker içindeki darbeci bir grup tarafından düşürülmesini önlemek için -olması gerektiği gibi- diremiştir. Cumhurbaşkanı ile halkın bağlantısının medya dolayımı ile sağlanması darbe girişiminin FETÖ’cü olarak bilinen askerler tarafından yapıldığını ortaya çıkardığı gibi, milyonlarca yurttaşın şehir meydanlarına akın ederek darbecilere direnmesine yol açmış ve darbe girişimi böylece başarısızlığa uğramıştır.

15 Temmuz darbe girişimi 1980 darbesinin üzerinden 36 yıl geçtikten sonra Türkiye’de her on yılda bir askerin siyasal iktidara müdahale ettiği tezinin çürüdüğüne dair inancın arttığı bir dönemde meydana gelmiştir. Türk insanının ve genç nüfusun oldukça yabancılaştığı darbe olgusu sosyal ve siyasal bir travma durumu olarak da ortaya çıkmış ve Türkiye’de yapılan çeşitli akademik çalışmaların yeniden temel konusu haline gelmeye başlamıştır. Literatüre bakıldığında iletişim bilimi ve siyaset bilimi ile uğraşan araştırmacıların bu travmayı araştırdıkları gözlenmiştir. Örneğin Melek ve Toker 2017 yılında gerçekleştirmiş oldukları çalışmada 15 Temmuz darbe sürecine ilişkin haberlerin ana akım medyada şiddet, terör ve demokrasi bağlamında nasıl ele alındığını analiz etmişlerdir. Yazarlar çalışma sonucunda medyanın darbe girişimini şiddet, demokrasi ve terör üçgeninde ön plana çıkardığını bulgulamışlardır. Devran ve Özcan (2016) ise ‘15 Temmuz Darbe Girişimi: Gelenekselden Yeniye Medya Araçlarının Kullanımı’

başlıklı çalışmalarında darbe sürecinde yeni iletişim araçlarının nasıl etkili bir şekilde kullanıldığını ortaya koymak istemişlerdir. Siyaset Bilimci Haluk Alkan (2016) '15 Temmuz'u Anlamak: Parametreler ve Sonuçlar' isimli çalışmasında 15 Temmuz darbe girişiminin diğer darbe girişimlerinden ne gibi farklılıklar taşıdığını Türkiye'de ordu-siyaset ilişkileri kapsamında analiz etmiştir. Nisan ve Şeker (2017) 'Demokrasiyi Sekteye Uğratan Darbe Haberlerinin Çerçeveselenmesi: 15 Temmuz 2016 Darbe Girişimi Örneği' başlıklı çalışmaları ile darbe haberlerinin nasıl çerçvelendiğini araştırmışlardır. Esen ve Gümüşçü (2017) ise 'Turkey: How the Coup Failed' isimli araştırmalarında Türkiye'nin darbeler tarihinden yola çıkarak 15 Temmuz darbe girişimi sürecini analiz etmişlerdir. Ünay ve Dilek (2016) 'July 15: Political Economy of a Foiled Coup' başlıklı çalışmaları ile başarısız darbe girişiminin ekonomi-politiğini analiz etmişlerdir. Bu örneklerin dışında 15 Temmuz darbe girişimini ele alan, örnek olay olarak inceleyen çalışma sayısı gün geçtikçe artmaktadır.

Çalışmanın Yöntemi, Amacı, Evreni, Örneklemi

Bir araştırma konusunun sıklığı ve yoğunluğu gibi sayısal değerlerine odaklanarak araştırma tasarımı geliştirmek nicel analiz (quantitative analysis) yöntemi olarak bilinmektedir. Bu açıdan yapılan çalışma bir nicel veri analizi çalışmasıdır. Oluşturulan anket soruları ile katılımcıların 15 Temmuz darbe sürecinde sosyal medyayı ne ölçüde kullandıkları üzerine odaklanılmıştır. Anket sonuçları SPSS 21.0 istatistik paket programı ile değerlendirilmiş, verilen cevapların basit frekansları ve yüzdeleri üzerinden yorumlarda bulunulmuştur.

Yapılan çalışma Türkiye'de yaşayan insanların 15 Temmuz darbe süreci sonrasında yaşadıkları travmatik durumun sosyal medya kullanma alışkanlıklarına nasıl yansıdığını ortaya koyma çabasıdır. Türk insanının yeni iletişim teknolojilerine olan ilgisi gittikçe artmaktadır. wearesocial.com isimli internet sitesinin 2017 yılı için yayınladığı verilere göre Türkiye'de 48 milyon kişi internete bağlanmakta, 48 milyon kişi sosyal medyada aktif olmaktadır. Yine aynı raporda nüfusun yüzde 89'unun yani 70.91 milyon kişinin cep telefonu kullandığı, 42 milyon kişinin de cep telefonundan internete bağlandığı ifade edilmiştir (<https://wearesocial.com/special-reports/digital-in-2017-global-over>

view.er.tar.15.02.2018). Dolayısıyla ülke insanının yeni iletişim teknolojileri ile ilişkisinin kuvvetli olduğunu söylemek mümkündür. Yaş grupları açısından Türkiye’de bilgisayar ve internet kullanım istatistiklerine bakıldığında ise Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) 2017 verilerine göre 16-24 yaş grubu arasındakiler (yüzde 68) ile 25-34 yaş grubu arasındakiler (yüzde 59) diğer yaş grubundakilere göre daha çok bilgisayar kullanmaktadır. İnternet kullanımına bakıldığında da aynı yaş grupları sırası ile yüzde 87,2 ve yüzde 85,7 değerleri ile diğer yaş gruplarındakilere göre daha çok internet kullanmaktadır (http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1028. er.tar.15.02.2018). Çalışmada bu yüzden yeni iletişim teknolojilerine daha çok ilgi gösterdiği düşünülen genç nüfusun 15 Temmuz darbe süreci sonrasında sosyal medyayı ne ölçüde kullandıklarına odaklanılmıştır.

Çalışma evreni Türkiye’deki genç nüfus olmasına rağmen, böyle bir kitle üzerinde çalışma yapmanın zorluğu nedeni ile Karadeniz Teknik Üniversitesi (KTÜ)’nde lisans düzeyinde eğitim gören öğrenciler çalışma örneğine dahil edilmiştir. Anket uygulamasının yapıldığı tarihte KTÜ’nün lisans düzeyinde eğitim gören 36.668 öğrencisi bulunmaktaydı. Yüzde 5 güven aralığında en az 381 anket yapılması zorunluluğu karşısında anket uygulaması üniversitenin lisans düzeyinde eğitim gören 439 öğrencisi ile gerçekleştirilmiştir. Her bir fakültenin öğrenci sayısının lisans düzeyinde eğitim gören genel öğrenci sayısı içindeki ağırlığına göre bir fakülteden kaç öğrenci ile anket uygulanacağı saptanmıştır. Örneğin lisans düzeyinde en kalabalık öğrenci sayısına sahip olan İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi (İİBF)’nin (10.098 öğrenci) en az 104 öğrencisine anket uygulanması zorunluluğu karşısında aynı fakülteden 112 öğrencisi ile anket çalışması gerçekleştirilmiştir. Bu rakamlar her bir fakülte için hesaplanarak Tablo 1’deki değerler elde edilmiştir. Buna göre anket çalışması en çok sırasıyla İktisadi ve İdari Bilimler, Mühendislik ve Eğitim Fakültesi öğrencileri ile gerçekleştirilmiştir.

Tablo 1: Ankete Katılanların Fakültelere Göre Dağılımı		
Fakülteler	N	%
Mühendislik	90	20,5
Tıp	16	3,6

Orman	16	3,6
Deniz Bilimleri	9	2,1
İletişim	12	2,7
Eğitim	63	14,4
Eczacılık	6	1,4
İlahiyat	14	3,2
Edebiyat	31	7,1
Fen	18	4,1
İ.İ.B.F	112	25,5
Mimarlık	12	2,7
Sağlık bilimleri	12	2,7
Of Teknoloji	12	2,7
Hukuk	16	3,6
Toplam	439	100,0

Ankete katılanların yaş dağılımına bakıldığında en fazla yüzde 56 ile katılımcıların 20 ile 22 yaş aralığında toplandıkları görülmüştür. Cinsiyet dağılımında homojenlikten bahsetmek mümkündür. Katılımcıların yüzde 49,2 ile kadın ve yüzde 50,1 ile erkek oldukları saptanmıştır.

Yaş aralıkları	N	%	Cinsiyet grupları	N	%
17-19	85	19,4	Kadın	216	49,2
20-22	246	56	Erkek	220	50,1
23-25	88	20	Diğer	3	0,7
26-28	14	3,2			
29 ve üstü	6	1,4			
Toplam	439	100,0	Toplam	439	100,0

Çalışmanın Hipotezleri

Çalışmanın temel hipotezleri şunlardır:

H 1: Genç nüfus sosyal medyayı çok sık kullanmakta olup, sosyal medya üzerinden sıklıkla paylaşımda bulunmaktadır.

H 2: 15 Temmuz darbe girişimi sonrasında genç nüfus sosyal medyanın çok bilinen uygulamaları üzerinden girişim ile ilgili daha çok olarak paylaşımda bulunmuşlardır.

Bulgular ve Yorum

Tablo 3: Katılımcıların Sosyal Medya Kullanma Alışkanlıklarına İlişkin Veriler								
Sahip olunan sosyal medya hesapları	N	%	Sosyal medyayı kullanma sıklığı	N	%	Sosyal medyada paylaşımında bulunma sıklığı	N	%
Facebook	353	80,4	Her gün	366	83,4	Çok sık	24	5,5
Twitter	201	45,8	Haftada birkaç defa	33	7,5	Sıklıkla	75	17,1
Instagram	328	74,7	Haftada bir defa	1	0,2	Bazen	182	41,5
Swarm	154	35,1	Nadiren	26	5,9	Nadiren	110	25,1
Diğer	51	11,6	Hiç	13	3	Hiç	48	10,9
Yok	27	6,2	Toplam	439	100	Toplam	439	100

Çalışma kapsamında katılımcıların sosyal medya kullanma alışkanlıklarına ilişkin sorular sorulmuştur. Bu sorular kapsamında elde edilen cevaplardan oluşturulan Tablo 3'te yer alan verilere bakıldığında katılımcıların sosyal medyayı büyük oranda her gün (katılımcıların yüzde 83,4'ü) kullandıkları saptanmıştır. Beklenildiği gibi üniversiteli öğrencilerin genç yaş grubu içerisinde olması ve teknolojinin bir getirisi olan sosyal medyaya kayıtsız kalmadıkları, her gün sosyal medyayı bir şekilde kullandıkları ortaya çıkmıştır. Sosyal medyadan paylaşımında bulunma oranları ise kullanma sıklığı ile koşut şekilde de-

ğildir. Katılımcıların sosyal medyada ne sıklıkta paylaşımında bulunur-sunuz sorusuna en çok 'bazen' (yüzde 41,5) cevabını vererek, sosyal medyayı çok sık kullanmakla birlikte aktif bir kullanıcı olmadıklarını ifade etmişlerdir. Bununla birlikte katılımcılar değişen oranlarda sosyal medyadan paylaşımında bulduklarını ifade ettiler. Böylece H 1 kısmen doğrulanmış olmaktadır. Katılımcıların sahip oldukları sosyal medya hesaplarının neler olduğu da çalışma kapsamında sorgulanmıştır. Dünyada sosyal medya kullanıcılarının en çok kullandığı uygulama olan Facebook uygulamasının (yaklaşık 2 milyar kullanıcı. Kaynak: <https://www.tech-worm.com/dunyada-en-cok-kullanilan-sosyal-medya-platformlari-analiz/.er.tar.08.02.2018>) araştırmaya konu olan öğrenci grubu tarafından da en çok kullanılan uygulama olduğu görülmüştür. Ankete katılan öğrencilerin yalnızca 27'sinin bir sosyal medya hesabı olmadığı, bir adet sosyal medya hesabı bulunan öğrencilerin ise 86 kişi olduğu, bunun da sosyal medya hesabına sahip katılımcıların yalnızca yüzde 20,9'una denk geldiği görülmüştür. Üniversiteli genç yaş grubunun büyük oranda birden fazla sosyal medya hesabına sahip oldukları anlaşılmıştır.

Tablo 4. Katılımcıların Darbe Girişimi Sonrası Sosyal Medya Kullanım Durumları			
Paylaşımında Bulunanlar			Paylaşımında Bulunmayanlar
159 kişi (%36,2)			280 kişi (%63,8)
Paylaşımında Bulunanların Kullandıkları Sosyal Medya Uygulamaları		Paylaşımında Bulunanlar İçindeki Oranları	
Facebook	81 kişi	%50,1	
Twitter	63 kişi	% 40	
Instagram	42 kişi	%26,4	
Swarm	1 kişi	%0,6	
Diğer	7 kişi	%4,4	
Toplam	194		
Not: Birden fazla sosyal medya uygulaması kullananlar olduğu için 159 dan farklı olarak 194 sayısı elde edilmiştir.			

Tablo 4’te ise darbe girişimi sonrasında katılımcıların sosyal medyayı kullanıp kullanmadıklarına ilişkin veriler bulunmaktadır. Bakıldığında katılımcı grubun sosyal medyayı darbe girişimi sonrasında aktif olarak kullanmadıkları ortaya çıkmıştır. Buna göre öğrencilerin yüzde 63,8’i darbe girişimi sonrasında sosyal medyayı girişime ilişkin bir paylaşımda bulunma amacıyla kullanmadıklarını ifade etmişlerdir. Katılımcı grubun büyük oranda birden fazla sosyal medya hesabı olduğu, yüzde 83,4 oranında sosyal medyayı her gün kullandıkları ve değişen oranlarda (çok sık, sıklıkla ve bazen paylaşımda bulunurum diyenlerin toplam oranı yüzde 64) sosyal medyadan paylaşımda buldukları düşünüldüğünde darbe girişimi sonrasında sosyal medyadan konuya ilişkin paylaşımda bulunmadıkları ifade etmeleri önemlidir. Bu durumun ortaya çıkmasında bu türden askeri ve siyasal bir konunun doğasının yaratmış olduğu tedirginliğin ve endişenin etkili olduğu düşünülmektedir. Bu durumda H 2 doğrulanmamıştır. Katılımcılardan paylaşımda bulunanların hangi sosyal medya mecralarını daha çok kullanıldığına bakıldığında ise sahip olunan çok bilinen sosyal medya hesaplarının darbe sonrası yapılan paylaşımlarda da en çok kullanılan mecralar olduğu görülmüştür.

Sonuç

Kitle iletişim araçları bireylerin siyasal görüşlerinin oluşmasında ve aktarılmasında uzun zamandır etkili olan mecralardır. 2000’ler sonrası internet teknolojisinin sıradan insanın yaşantısına girmesi ile siyasal katılma noktasında daha aktif insan yapısının ortaya çıkması söz konusu olmakla birlikte, kendi medyasını kurarak görüş ve düşüncelerini aktif olarak paylaşan insan portresinin ortaya çıkması da mümkün olmuştur. Kitle iletişim araçları siyasal-toplumsal olayların aktarıcısı olarak kuvvetli bir dayanak olduğu kadar, siyasal ve toplumsal dönüşümlerin başlatıcısı, aktarıcısı ve gerçekleştiricisi olarak da son yıllarda ortaya çıkmaktadır. ‘Turuncu devrim’, ‘Arap baharı’ gibi yakıştırmalarla anılan iktidar değişimleri yaratan halk hareketleri kitle iletişim araçlarının ve özellikle sosyal medyanın geniş kitlelerin örgütlenmesinde etkili olduğu siyasal-toplumsal hareketler olarak siyasal tarihe geçmiştir.

Türkiye açısından bakıldığında askeri darbe dönemlerinde kitle iletişim araçları darbenin geniş halk yığınlarına maledilmesinde etkili

olmuş, çoğu zaman darbe sürecinde zorlamaya maruz kalmış, darbe sonrası süreçte ise gönüllü/gönülsüz darbenin destekçisi haline gelmiştir. Kitle iletişim araçlarının kontrolünü elinde bulunduranın halkın nabzını da elinde tutacağı gerçeğini çabuk kavrayan darbeciler, her eylemlerinde medyanın kontrol edilmesine büyük önem vermiştir. Nitekim 15 Temmuz darbe girişiminde de kitle iletişim araçları ve medya darbeciler tarafından kısmen kontrol altına alınmış, fakat teknolojinin önemli bir getirisi olarak sosyal medyanın gerçekleri ortaya çıkarma potansiyeli engellenememiştir. Yapılan bu çalışma da yaşamlarında daha önce darbe tecrübesi bulunmayan üniversiteli gençler için travmatik bir olay olarak değerlendirilebilecek darbe girişimi sonrasında bu topluluğun sosyal medyayı normal zamanların aksine ne ölçüde kullandıklarını araştırmayı amaç edinmiştir. Üniversiteli gençlerin böylesine bir hassas konuya ilişkin sosyal medyadan paylaşımında bulunma noktasında beklenilenin aksine yetersiz aldıkları, konunun hassas doğasının da bu eksiklikte önemli bir rol oynadığı çalışmanın ulaştığı en önemli sonuç olmuştur. Bundan sonra yapılacak çalışmalarda farklı kitle iletişim araçlarının bu tür hassas konularda nasıl kullanıldığının araştırılmasının darbe ve medya ilişkisine daha açıklayıcı boyutlar katacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Aysel Aziz, **İletişime Giriş**, Genişletilmiş 4. Basım, 2012, Hiperlink Yayınları, İstanbul.
- Ayşe Asker, **'DP'nin Radyoyu İktidar Aracı Yapması: 1957 Seçim Sonuçlarının Radyo Aracılığıyla Erken Yayınlanması'**, İletişim Araştırmaları, 2014, 12(1): 125-156.
- Erol Mutlu, **İletişim Sözlüğü**, Genişletilmiş 2. Basım, 1995, Ark Yayın Evi, Ankara.
- Mehmet Ali Birand, **Can Dündar, Bülent Çaplı, Demirkırat Bir Demokrasinin Doğuşu** Doğan Kitap, 10. Baskı, 2005, İstanbul.
- Mehmet Ali Birand, Hikmet Bila, Rıdvan Akar, **12 Eylül Türkiye'nin Miladı**, 2010, Doğan Kitap, İstanbul.
- İrfan Erdoğan, Dördüncü Gücün İlettiği: Amerikan Örneği, (içinde), K. Alemdar (1999) (der.) **Medya Gücü ve Demokratik Kurumlar**, Ankara: TUSES. s. 33-43.

Jonathan M Powell & Clayton L Thyne, 'Global instances of coups from 1950 to 2010: A new dataset', 2011, **Journal of Peace Research** **48(2)**, pp. 249-259

Korkmaz Alemdar, **İletişim ve Tarih**, İmge Kitabevi Yayınları, 1996, 1. Baskı, Ankara.

Lale Dünder, '12 Eylül 1980 Darbesinin Basına Etkileri', **Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Yıl: 2016, Sayı: 16 Sayfa: 125-154

Mustafa Erdoğan, **Askeri Darbeler ve Medya İlişkileri Bir Örnek: 28 Şubat'ta Medya**, kaynak: <https://derhaber.wordpress.com/2012/02/18/askeri-darbeler-medya-iliskileri-bir-ornek-28-subatta-medya/>. er.tar.07.02.2018

<http://fehnikoru.com>

<http://www.tuik.gov.tr>

<https://derhaber.wordpress.com>

<https://wearesocial.com>

<https://www.tech-worm.com>

<https://www.washingtonpost.com>

12 EYLÜL ASKERİ DARBESİ'NİN TÜRK DIŞ POLİTİKASINA ETKİSİ (1980-83)

Mustafa Sıtkı BİLGİN*

ÖZET

12 Eylül Askeri Darbesi gerek iç siyasete ve gerekse de Türk Dış Politikasına etkileri bakımından kendinden önceki 1960 Darbesi ve 1971 Muhtırasından bariz şekilde ayrılır. İç politikada 1970'li yılların ortasından beri devam eden anarşik ortam iç güvenlik risklerini artırırken dışta ise, İran İslam Devrimi ve Sovyetler Birliği'nin Afganistan'ı işgali gibi sebepler bloklar arası mücadeleyi şiddetlendirerek uluslararası sistemi etkilemiştir. Tüm bu içte ve dışta meydana gelen gelişmeler Türkiye'yi Batı Bloğu için stratejik ve jeopolitik bakımlardan çok önemli bir ülke haline getirmiştir. Haliyle bu durumun iç ve dış siyasete etkileri içinde bulunulan dönemin de özelliklerini yansıtmıştır. İç politikada sıkıyönetim rejimi kurulup devlet idaresi, yeni oluşturulan Milli Güvenlik Konseyi'ne devredilirken dış politikada ise güvenlik merkezli bir siyaset takip edilmiştir.

12 Eylül Darbesi, dış politikaya etkileri bağlamında değerlendirildiğinde, Türk dış politikasında dönemin gerginleşen uluslararası siyasetin etkilerini görmek mümkündür. 1979 yılında İran'da gerçekleşen İslam Devrimiyle Tahran'ın Batı bloğundan ayrılması ve ardından Sovyetler Birliği'nin 1980'de Afganistan'ı işgal etmesi Batılı yöneticiler ve kamuoyunu oldukça endişelendirmiştir. Tüm bu gelişmeler Türkiye'nin güvenlik eksenli bir dış politika takip etmesine sebep olmuştur. Bu durum Türkiye-ABD-NATO ilişkilerinin gelişmesine yol açarken Avrupa Topluluğu ülkeleri ve Yunanistan'la münasebetleri bozulmuştur. Diğer taraftan Türkiye, Avrupa ile bozulan ilişkiler nedeniyle azalan ihracatı ve artan ticari açığını telafi etmek için İslam ülkeleriyle

---

* Prof. Dr., AYBÜ SBF Uluslararası İlişkiler Bölümü, ULİSA Müdürü.

iş birliğini geliştirme yoluna gitmiştir. Tebliğde kronolojik ve analitik betimleme yöntemi kullanılarak 12 Eylül Darbesi'nin iç ve dış sebepleri ele alınacak olup bunun dış politikaya yansımaları tahlil edilecektir.

Anahtar Kelimeler: 12 Eylül Askeri Darbesi, Kenan Evren, Bülend Ulusu, MGK, ABD, NATO, İran, Avrupa Topluluğu, Kıbrıs, Ermeni Meselesi, PKK

IMPACTS OF 12 SEPTEMBER MILITARY COUP ON TURKEY'S FOREIGN POLICY (1980-83)

ABSTRACT

The Military coup took place on 12 September 1980 had profound impacts in Turkey with regard to domestic and foreign policy of Ankara comparing with the conditions of the earlier coups had occurred in 1960 and 1971. In domestic politics, while the anarchical state of internal situation has threatened Turkey's stability, in external affairs the outbreak of the Iranian Islamic Revolution in 1979 and Soviet occupation of Afghanistan affected international politics and caused escalation of great powers' rivalry between the two blocs. All these internal and external developments increased Turkey's strategic and geopolitical importance for the West. These developments hence affected Turkey's domestic and foreign policies. While the power went at the hands of the newly established National Security Council (NSC) in Turkey this Council adopted security centric policies in external affairs.

When impacts of military coup of Turkey on foreign policy are examined the signs of the insecure international conditions can be detected in external policies. Since the Islamic Revolution of Iran in 1979 separated this country from the West and the Soviet occupation of Afghanistan all increased concerns of Western public opinion. These developments resulted in adoption of security oriented foreign policy in Ankara. In this sense while Turco-American-NATO relations were enhanced the former's relations with European states and Greece were declined. On the other hand because of the decrease in its export and raise of trade balance Turkey had to adopt developing better relations with a number of Islamic countries.

In this paper chronological and analytic descriptive method is adopted. After describing the internal and external factors which contributed to the outbreak of military coup in Turkey then their impacts on foreign policy will be analyzed.

Key Words: 12 September Military Coup, Kenan Evren, Bulend Ulusu, NSC, USA, NATO, Iran, European Community, Cyprus Issue, Armenian Question, PKK

Giriş

Modern Türkiye tarihinde neredeyse her on yılda bir ordunun müdahalesine sebep teşkil eden pek çok iç ve dış faktörler sayılabilir. Türk siyaset tarihinden gelen etkilerin de darbelerin oluşmasındaki rolü mühimdir. Kadim Türk Devlet geleneğinde var olan ordunun temel devlet kurucu ve siyasi rol ve misyonu modern zamanlara da tevarüs etmiştir. Osmanlı devletinde ordunun siyasete ilk müdahalesi I. Mustafa döneminde gerçekleşmiş ve bunun sonucunda II. Osman tahta geçirilmiştir. Ancak Sultan II. Osman'ın alternatif bir ordu kurmaya çalıştığını öğrenen saraydaki askerleri (Yeniçeriler) onu katletmişlerdir. Daha sonra bu süreç Osmanlı Padişahları IV. Mehmet, III. Ahmet, III. Selim ve II. Mahmut'la beraber devam etmiştir. Ordunun siyaseti tanzim etme geleneği daha sonra Sultan Abdülaziz ve II. Abdülhamit'in tahttan indirilmeleri ve 1913 yılında İttihat ve Terakki Partisi'nin icra ettiği Babı Ali baskınıyla devam ettirilmiştir.¹

Bu temel olguya ek olarak Osmanlı'da modernleşme ve yenileşme hareketlerine ordudan başlanması ve modern Türkiye'nin kuruluşunda ordunun öncü bir rol oynaması, ordunun siyasete müdahalesinin Türk toplumunda meşruiyet kazanmasına zemin teşkil etmiştir. Bu çerçevede ordunun müdahalesine sebep oluşturan ana unsurlar beş grupta toplanabilir:

1. Türk Siyaset tarihinden miras kalan gelenek
2. Ordunun sahip olduğu güç ve yapılanma
3. Siyasetçilerin ve siyasal sistemin sebep olduğu eksiklik ve aksaklıklar
4. Uluslararası etkiler
5. Sosyo-kültürel, ekonomik sebepler ve iç dinamikler

Metodik olarak konuya bakıldığında, dış politika analizinde birleşik yöntem denilen ve farklı aktör ve yapıları ihtiva eden analiz düzeylerinin (bireysel, devlet ve sistem düzeyleri) birlikte kullanılma yöntemidir ki dış politikayı açıklamada oldukça aydınlatıcı bir metottur. Bu

---

¹ Yılmaz Öztuna, **Büyük Türkiye Tarihi**, Cilt: 9, (Ötüken Yayınevi,1983) s. 175.

metot aynı zamanda olaylardan yola çıkarak analitik çıkarımlarda bulunmayı hedefleyen Siyasi Tarih Metodolojisiyle de uygun bir yöntemdir.

Gerek uluslararası sistem ve gerekse de iç ve dış dinamikler bakımından konuya yaklaşıldığında, 12 Eylül'ü oluşturan şartların daha önceki 1960 askeri darbesi ve 1971 muhterasından bariz bir şekilde farklı olduğu görülmektedir. Türkiye'de iç politikada 1970'li yılların ortalarından beri devam eden bir anarşik ortam ve devasa ekonomik sıkıntılar devam ederken uluslararası siyasette ise bloklar arasında detant denilen genel bir yumuşama havası hâkimdi. Bu durum devlet bazında ve bölgesel düzeyde her iki bloğa mensup devletlerin birbirleriyle esnek politikalar geliştirmelerine imkân sağlarken, devletler arasında çok yönlü münasebetlerin geliştirilmesine de zemin oluşturmuştu. Bireysel düzeyde ise dönemin yönetici ve devlet adamları arasında yer alan Bülent Ecevit, Necmettin Erbakan ve Alpaslan Türkeş gibi liderlerin, Kıbrıs Barış Harekâtı örneğinde olduğu gibi, ABD ve Batı bloğundan daha bağımsız ve Türkiye'nin menfaatlerini merkeze alan politikalar uygulamak istedikleri anlaşılmaktadır.²

1960'lı yıllarda meydana gelen bir dizi olay Türkiye'nin genel dış politikasını ve Batı'ya yönelik tavrını şekillendirmişti. Bu olaylar arasında 1962 yılında ABD'nin Türkiye'den Jüpiter füzelerini çekmesi, 1964 yılında ABD Başkanı Johnson'un Türkiye'ye yazdığı ağır tehditler içeren mektubu ve Kıbrıs Sorununda Batı'nın ikircikli tutumu Türkiye'nin ABD-Avrupa ile ilişkilerini sorgulamasına ve dış politikada değişikliğe gitmesine yol açmıştı. Yeni politika çerçevesinde Türkiye bir taraftan Sovyetler Birliğiyle ilişkilerini yumuşatıp önemli ticari ve yardım anlaşmaları imzalarken, radikal Arap ülkeleri olan Suriye ve Mısır ile de münasebetlerini düzeltmeye çalışmıştır. Türkiye 25 Mart 1967 yılında Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği (SSCB) ile bir yardım anlaşması imzalayarak 200 milyon dolarlık bir endüstriyel yardım almıştır. Öte yandan Ankara, Washington ile 3 Temmuz 1969

---

² Mustafa Sıtkı Bilgin, 'Orta Doğu'da Gelişen Türk-İngiliz Münasebetlerinin Tarihi Seyri, 1938-1960) (The Historical Course of Anglo-Turkish Relations in the Middle East, 1938-1960)', **Middle East: Chaos or/and Order? Conference, (Orta Doğu: Kaos mu, Düzen mi? Konferansı)**, (İstanbul, 2004), ss. 157-168

tarihinde yaptığı OSİA (Ortak Savunma İşbirliği Antlaşması) yı, 1975 yılında ABD'nin silah ambargosunu başlatması üzerine, feshetmiştir.³

Türkiye'nin 1970'li yıllar boyunca da Büyük Güçler arasında denge politikasına devam etmiştir. 1973 Arap-İsrail Savaşında (Yom Kippur) topraklarını Arap ülkeleri aleyhine ABD'ye açmadığı gibi Irak tanklarının trenle Suriye'ye geçmesine de izin vermiştir. Sovyet uçaklarının kullanımına ise hava sahasını açmıştır. Arap ülkelere yaptığı jestler için Suriye, Türkiye'ye teşekkür etmiş ve Hatay için mitingler yapılması Şam tarafından yasaklanmış ve de iki ülke arasında kültürel ve siyasi ziyaretler başlatılmıştı. 1978 yılında Türkiye Sovyetler Birliğinden yardım alan ülkeler arasında birinci sırada yer almaktaydı.

Ancak 1970'lerin sonunda uluslararası siyasette meydana gelen bölgesel ve küresel askeri ve siyasi değişiklikler genel olarak detant politikasının sona ermesine ve eski Soğuk Savaş dönemi katı sisteminin yeniden kurulmasına yol açmıştı. Bu dönemde sistemik düzeyde meydana gelen en önemli kırılma anlarından biri 1979'da SSCB'nin Afganistan'ı işgali iken diğeri ise Batı'nın enerji güvenliği bakımından kritik önem haiz Basra Körfezini kontrol imkanına sahip İran'da meydana gelen siyasal değişimdir. Bu gelişmeler Batı ve bilhassa da ABD'de bu ülkelerin Ortadoğu'daki siyasi ve stratejik çıkarlarını tehdit eden vahim olaylar olarak değerlendirilmiştir. Böylece 1979 yılının sonlarında ABD'nin bölgede iş birliği yapabileceği yegâne temel güç Türkiye olarak gözükmekteydi.⁴

Bir yandan Sovyetler Birliği'nin yeniden Ortadoğu'da yayılma stratejisi izlediğine yönelik Batı'da oluşan algı diğer taraftan da İran'ın İslam Cumhuriyeti'ne dönüşmesinden sonra Batı aleyhtarı bir politika takip etmesi Türkiye'yi ABD, Batı ve NATO'nun bölgesel güvenlik politikası ve çıkarları bakımından kilit ülke haline getirmişti. Ancak Türkiye'nin SSCB ile iyi ilişkilere sahip olması ve Türkiye içinde devam

³ Mustafa Sıtkı Bilgin, 'Türkiye'nin AB'ye Katılma Sürecinde Orta Doğu'da Sahip Olduğu Stratejik Konumun Önemi' **Türkiye Avrupa Birliği İlişkileri**, (Der.) Harun Arıkan Muhsin Kar (Ankara: 2005), passim.

⁴ Mustafa Sıtkı Bilgin, 'Büyük Orta Doğu Projesi Ölü Doğmuş Bir Plandır', **Orta Doğu Kuşatması: Yeni Dünya Düzeni'nin Orta Doğu Ayağı**, (Der.) Atilla Akar (İstanbul: Timaş Yay., 2004), passim.

eden anarşik ortam Batı'nın endişelenmesine sebep olmaktadır. Bu dönemde Başkan Carter'in kendi adıyla anılan 'Carter Doktrini' tam da bu hedefe yönelik olarak ilan edilmişti. Doktrine göre herhangi bir yabancı gücün Basra Körfezine hâkim olma politikasının, ABD'nin hayati çıkarlarını tehlikeye atması sebebiyle, gerekirse müdahale sebebi sayılacağı belirtiliyordu. Bu çerçevede de NATO'nun güneydoğu kanadında Sovyetler Birliğiyle sınırı bulunan Türkiye'nin gerek içteki istikrarsızlığının gerekse de dıştaki politik savrulmasının kontrol altına alınması gerekiyordu. Hatta NATO toplantılarında Türk Generallere ne zaman harekete geçeceği sorulmaktaydı. ABD Silahlı Kuvvetler Dergisi'nin Haziran 1980 sayısında 'Türkiye öyle bir noktaya gelmişti ki TSK'nın müdahalesinden başka bir çıkış yolu kalmamıştır' denmekteydi.⁵

12 Eylül 1980 Askeri Darbesi ve Dış Politikaya Etkisi

Yukarıda da bahsedildiği üzere 1970'li yıllardan itibaren Türkiye'de ve uluslararası siyasette meydana gelen olaylar zinciri 12 Eylül askeri darbesinin oluşmasına zemin hazırlamıştır. Uluslararası ilişkilerde meydana gelen askeri ve siyasi gelişmeler arasında yer alan İran'da İslam Cumhuriyeti'nin kurulması ve Sovyetlerin Afganistan'ı işgali gibi olaylar Türkiye'nin Batı bloğu ile olan ilişkilerinin yeniden gözden geçirilmesine sebep olmuştur. Bu dönemde Türkiye'nin bir taraftan ABD, NATO ve Batı için jeopolitik bakımdan önemi artarken diğer taraftan içeride devam eden siyasal ve ekonomik istikrarsızlık Batı'nın bölgesel güvenlik ve çıkarları bakımından endişeye sebep olmaktadır. Ayrıca, 1970'li yılların ortalarından itibaren Türkiye'yi etkisi altına alan ekonomik kriz, terör ve şiddet dalgası, grevler ve siyasal istikrarsızlık süreci dış faktörlerle birleşince askeri darbe için uygun şartların ortaya çıkmasına neden olmuştur.⁶

Bu şartlar altında 12 Eylül 1980'de askeri darbeyi gerçekleştiren ordu, yönetimi ele geçirmiştir. Genelkurmay Başkanının başkanlığında, Kara, Deniz ve Hava kuvvetleri ile Jandarma Genel Komutanından oluşan Milli Güvenlik Konseyi (MGK) kurularak hükümet fes-

---

⁵ Bilgin, agm.

⁶ Taner Demirel, '12 Eylül'e Doğru Ordu ve Demokrasi', **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, No. 56/4, ss.47-50.

hedilmiş ve tüm siyasal faaliyetler yasaklanmıştır. MGK yeni bir hükümet ve yasama organı kuruluncaya kadar, yasama ve yürütme yetkilerini üstlenmiştir. Milli Güvenlik Konseyinin bir numaralı bildirisinde *ülkenin bütünlüğünü korumak milli birliği ve beraberliği sağlamak muhtemel bir iç savaşı ve kardeş kavgasını önlemek, Devlet otoritesini ve varlığını yeniden tesis etmek ve demokratik düzenin işlemesine mani olan sebepleri ortadan kaldırmak* olarak açıklanmıştır.⁷

12 Eylül darbesinden sonra Cumhurbaşkanı olan Kenan Evren, bu müdahalenin sebeplerini şu şekilde sıralamıştır:

1. Milli birliği korumak
2. Anarşi ve terörü önleyerek, can ve mal güvenliğini tesis etmek
3. Devlet otoritesini hâkim kılmak ve korumak
4. Sosyal barışı, milli anlayış ve beraberliği sağlamak
5. Sosyal adalete, ferdi hak ve hürriyete ve insan haklarına dayalı laik ve cumhuriyet rejimini işlerli kılmak
6. Sivil idareyi yeniden tesis etmek.⁸

Gerek askeri yönetimin lideri Kenan Evren'in gerekse de MGK'nın, 12 Eylül darbesinin Türkiye'nin istikrar ve güvenliğini sağlamak için yapıldığına dair yaptıkları açıklamalar halk ve medyadan da tam destek görmüştür. MGK bu türden yaptığı açıklamalarla bir taraftan toplumsal bir sarsıntı geçirmiş olan toplumun rahatlaması ve güven duygusunu güçlendirmeyi hedeflerken diğer taraftan da halkın nezdinde 12 Eylül müdahalesinin meşrulaştırılmasını amaçlamıştır. Nitekim 7 Kasım 1982'de Askerin halkoyuna sunduğu Anayasanın yüzde 91,3 lük gibi büyük bir oranla halktan kabul görmesi ordunun halk üzerindeki meşruiyetini ortaya koyması bakımından önemli bir gösterge olmuştur.

Ordu yönetime el koyduktan sonra dış politikada mevcut durumun aynen devam edeceğini açıklamıştır. Çünkü askeri müdahalenin

⁷ Beyhan Öcal, '12 Eylül'den 28 Şubat'a Darbe Söylemlerindeki Değişimin Analizi', **ETHOS: Felsefe ve Toplumsal Bilimlerde Diyaloglar**, Ocak 2009, Sa 1/4, s.11.

⁸ Soner Dursun, 'Türkiye'nin güvenlik Algılamasındaki Değişim: 12 Eylül 1980 Askeri Müdahalesi Sonrası Dönem', **ÇTTAD**, VII/16-17, (2008/Bahar-Güz), ss.423-424.

uluslararası alanda tanınması için Batı'nın siyasi ve ekonomik desteğine ihtiyaç vardı.⁹ NATO'ya ve Türkiye'nin imzalamış olduğu bütün uluslararası antlaşmalara bağlı olduğunu açıklayan yeni yönetim, dışişleri bakanı olarak İter Türkmen'i atamış ve Türkiye'nin diğer uluslararası aktörlerle ilişkilerini daha fazla geliştireceğini açıklamıştır.¹⁰ Askeri yönetimin bu açıklamalarını olumlu karşılayan Batı ülkeleri, Türkiye ile ilişkilerin devam edeceğini belirtmişlerdir. 1983'e kadar olan sürede dış politikada yetki tamamıyla Kenan Evren'in başkanlığını yaptığı MGK'nın elinde toplanmıştır. MGK'nın bu dönemde yapılan anayasal değişikliklerle yetkileri ve gücü artırılmıştır.¹¹ MGK, TBMM ve Senato'ya ait olan yetkileri de kendinde toplayarak Aralık 1983 seçimlerine kadar iç ve dış politikada tam yetkili bir karar organı olmuştur.

ABD ile İlişkiler

1975 yılı sonrası uygulanan ambargo sonrası bozulan Türk-Amerikan ilişkileri 12 Eylül darbesi sonrası dönemde hızlı bir toparlanma süreci içine girmiştir. 1960 ve 1970'lerde Türkiye'de ortaya çıkan anti Amerikancı muhalefet, dernekler, sendikalar ve öğrenci hareketleri, askeri rejim döneminde sindirilerek ABD ile ilişkilerin gelişmesine engel teşkil edecek bir muhalefet bırakılmamıştır. Yukarıda da bahsi geçtiği üzere 1970'lerin sonunda uluslararası siyasette meydana gelen İran devrimi ve SSCB'nin Afganistan'ı işgali gibi kritik gelişmeler Türkiye'yi Ortadoğu'da ABD için kilit bir müttefik ülke haline getirmiştir.

12 Eylül darbesi sonrasında yönetimi devralan Millî Güvenlik Konseyi de, ABD ile iyi ilişkileri geliştirme arzusunda olduğunu yaptığı uygulamalarla ortaya koydu. MGK bir taraftan ABD ile 29 Mart 1980'de imzalanan Savunma ve Ekonomik İşbirliği Anlaşmasının (SEİA), kısa zamanda onaylanarak yürürlüğe girmesini sağladı. Askeri

---

⁹ Çağrı Erhan ve Tuğrul Arat, "AT İle İlişkiler (1980-1990)", Baskın Oran (ed.), **Türk Dış Politikası Olgular, Belgeler ve Olaylar**, C 2, (İletişim Yayınları, İstanbul, 2006), s. 83.

¹⁰ Çağrı Erhan ve Tuğrul Arat, 'AET İle İlişkiler', **Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, C 1, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005, ss. 850-852.

¹¹ **Türk Dış Politikası**, Baskın Oran (ed), C II, (İletişim, 2006), ss. 19-21.

yönetim, diğer yandan da 1974'te NATO'nun askerî kanadından ayrılan Yunanistan'ın geri dönüşüne mani olan Türk vetosunu ABD'nin taleplerine uygun olarak kaldırdı. Yunanistan ise buna karşılık Ege Denizindeki kara suları ve hava uçuşlarının denetimiyle ilgili konularda süregelen pürüzleri ikili görüşmeler yoluyla çözme sözü vermişti. Ancak resmi bir belgeye dayanmayan ve sadece Kenan Evren ile NATO Avrupa Kuvvetleri Başkomutanı Bernard Rogers arasında geçen sözlü bir görüşmeye dayanan bu taahhüt Yunanistan'da 1981 yılında işbaşına gelen Andreas Papandreu Hükümeti tarafından ciddiye alınmamıştır.¹²

ABD, Türkiye'nin serbest pazara geçişi sağlamak için IMF kredileri, askeri yardımlar ve borç ertelemelerini içine alan yaklaşık 13 milyar dolar kaynak aktarımı yapmıştır. Ayrıca ABD, 12 Eylül darbesine yönelik olumlu sinyaller vermiş ve bu çerçevede de 13 Eylülde ABD NATO Büyükelçisi Ankara'yı ziyaret ederek yardımların devam edeceğini belirtmiştir. Bu dönemde askeri ve savunma anlaşmalarının yanında ABD'den yapılan yardımlar da önceki dönemlere oranla dört kat artmış, 1981 yılında 350 milyon dolardan 1985'te 900 milyon dolara çıkmıştır. Böylece Türkiye, 1980'ler boyunca İsrail ve Mısır'ın ardından ABD'den alınan yardımlarda üçüncü sırada yer almıştır. Bu dönemde darbeden dolayı Avrupa Topluluğu (AT) ile ilişkilerin bozulmasından dolayı da ABD ile ilişkilere önem verilmiş ve güvenlik ön planda tutulmuştur.¹³

Bu dönemde ABD ile Türkiye arasında askeri ve stratejik konularda münasebetler olumlu bir seyirde devam ederken iki ülke arasında problemler de yaşanmaktaydı. Problemlerin temelinde ise yardımlara nispetle ticari ilişkilerin gelişmemesi, ABD'nin yardımlar konusunda; Kıbrıs sorununu, insan hakları, Kürt sorunu ve Ermeni Meşesi gibi birbirinden farklı konuları sürekli gündeme getirmesi iki ülke arasında ki ilişkilerde pürüzler oluşturmaktaydı.¹⁴ Bu sıkıntıları, 1980'de imzalanan ve 1985'te süresi dolacak olan SEİA'nın uzatılması

¹² Birol Akgün, '12 Eylül Döneminde İç ve Dış politika', **Türkiye'nin Politik Tarihi** (eds.) Adem Çaylak ve diğerleri,(Ankara, 2009), s.561.

¹³ Ali Balcı, **Türkiye Dış Politikası: İlkeler, Aktörler, Uygulamalar**, (İstanbul,2013), s.165.

¹⁴ Fahir Armaoğlu, **20 Yüzyıl Siyasi Tarihi**, (İst.,2014), ss.965-966.

için yapılan görüşmeler esnasında Cumhurbaşkanı Özal da dile getirmiştir. Bu durum ise, görüşmelerin 1987 yılına kadar uzamasına neden olmuştur. Görüşmeler sonucunda hibelerin artırılması ve terörizmle ortak mücadele kararı karşılığında incirlikteki uçak sayısının artırılması ve Konya Ovasının savaş uçaklarının eğitimi için açılması gibi karşılıklı şartlarla 1988'de bir anlaşmaya varılmıştır.¹⁵

Avrupa Topluluğu (AT) ile İlişkiler

Türkiye'de meydana gelen askeri darbeye AT üyeleri farklı yaklaşmışlardır. Fransa, Hollanda ve Danimarka'nın öncülüğündeki bir grup Türkiye ile ilişkilerin askıya alınmasını isterken, Almanya ve İngiltere'nin liderliğindeki diğer grup ise Türkiye'de demokratik sistemin çalışmadığını, askerin bunu sağlamak için yönetime el koyduğunu belirterek ilişkilerin devam etmesini savunmuştur. AB üyesi devletlerinin kamuoylarının büyük çoğunluğu ise Türkiye'de insan hakları ve temel hak ve özgürlüklerin kısıtlandığını öne sürerek darbe rejimini kınamışlardır.¹⁶

Darbenin ilk dönemlerinde Türkiye-AT ilişkileri normal bir seyir takip ederken 1981 yılından itibaren ise taraflar arasında ilişkiler bozulmaya başlamıştır. Bu olumsuz durumun nedenlerinden biri 1 Ocak 1981'de Yunanistan'ın AB'ye tam üye olarak kabul edilmesidir. İktidarda bulunan PASOK hükümeti bir taraftan Türkiye'nin üyeliğini veto ederken diğer taraftan Türkiye karşıtı bir tavır takınarak Kıbrıs ve Ege'de mevcut ikili sorunları AB'ye taşımaya başlamıştır. AT'ın dile getirdiği bir diğer eleştiri noktası ise askeri rejimin Türkiye'de insan hakları, demokrasi ve temel hak ve özgürlükler konularında getirdiği kısıtlamalar olmuştur. Bundan dolayı 10 Nisan 1981'de Avrupa Parlamentosunda yapılan toplantıda iki ay içinde Türkiye'de darbe öncesi demokratik yapıya dönülmemesi halinde Türkiye ile ilişkilerin gözden geçirilmesi kararı tavsiye edilmiştir. Bu sürede zarfında da herhangi

---

¹⁵ Oran, **Türk Dış Politikası**, C II, ss. 57-59.

¹⁶ Erhan ve Arat, a.g.m., s. 87.

olumlu bir gelişme olmadığı için Mart 1982’de Türkiye ile AT arasındaki ilişkiler süresiz olarak askıya alınmış ve yapılması planlanan 700 milyon dolar tutarındaki mali yardımlar da dondurulmuştur.¹⁷

Özetle AT, Türkiye ile ilişkilerin iyileşmesi şartını demokratik sürecin gelişmesine bağlamış ve bu konuda adımlar atılmasını beklemiştir. 7 Kasım 1982’de Türkiye’de kabul edilen yeni anayasa gereği 1983’te yapılan seçimlerle demokratik sürece doğru önemli bir adım atılmasından sonra münasebetler yeniden düzelmeye başlamıştır. Türkiye 1984 yılında yeniden AT Komisyonuna kabul edilmiş ve taraflar arası görüşmeler yeniden başlamıştır.

SSCB ve Ortadoğu İle İlişkiler

Her ne kadar 12 Eylül müdahalesi sonrasında Moskova, Türkiye’deki anarşik süreç için suçlandıysa ve sol hareketler tasfiye edildiyse de bu durum Sovyetler Birliği ve Türkiye arasındaki ilişkilerde bir kopukluğa yol açmamıştır. Siyasal alanda ABD ile ilişkilerin hızlanması nedeniyle belli bir durgunluk görülse de bu durum ekonomik ilişkilere yansımamıştır. 20 Eylül 1980’de kurulan Bülent Ulusu Hükümetinden *Sovyetler Birliği ile dostane ilişkilerimizin geliştirilmesine özel önem verilecektir* şeklindeki açıklaması SSCB ile münasebetlerin devam ettirileceğinin sinyallerini vermekteydi. 10 Mart 1981 tarihinde Moskova ile Seydişehir Alüminyum Fabrikası’nın genişletilmesine ilişkin bir sözleşme imzalanmış ve Ocak 1982’de imzalanan protokolle iki ülke arasındaki ticaret hacmi yüzde 30 arttırılmıştır. 20 Mayıs 1982’de Bilimsel ve Teknik İşbirliği Anlaşması ile ödemelerde serbest döviz geçilmiş ve Serbest döviz ile yapılan ticaret bu tarihlerden sonra artarak devam etmiştir.¹⁸

Ortadoğu ile ilişkilere bakıldığında ise, Türkiye’nin bölge ile ilgili politikaları 1960’li yıllarda kabuk değiştirmeye başlamıştır. Batı’nın takip ettiği çifte standartlı politikalar sebebiyle arzu ettiği ilişkileri bir türlü kuramayan Türkiye, Ortadoğu politikasını yeniden gözden geçirme gereği duymuştur. 1960’lı yılların ortalarından itibaren Yuna-

¹⁷ Meltem Müftüler Baç, **Türkiye ve Avrupa Birliği: Soğuk Savaş Sonrası İlişkiler**, (İstanbul, 2001), s. 37.

¹⁸ Oran, **Türk Dış Politikası**, C II, ss. 161-164.

nistan ve Ruamların Kıbrıs'ta gerçekleştirdikleri baskı şiddet ve asimilasyon politikalarına Batı'nın engellemek bir yana adeta çanak tutması Türkiye'nin yönünün alternatif politika merkezlerine dönmesine sebep olmuştur. Türkiye'nin 1967 Arap-İsrail Savaşında Arapları desteklemesi ve Türkiye'deki üsleri Araplara karşı ABD'ye açmayı reddetmesi yeni bölgesel politikanın yansımaları olarak görülebilir. Türkiye, 1973 Yom Kippur Savaşında da ABD'ye üslerini açmayı reddetmiş ancak SSCB'nin Suriye'ye yardım etmesine hava sahasını açarak destek vermiştir. Yine aynı savaşta Irak zırhlı araçlarının Türkiye sınırından Suriye'ye geçmesine izin vermiştir. Suriye Devlet Başkanı Hafız Esad bu yardımlarından dolayı Türkiye'ye resmi olarak teşekkür etmiş ve Hatay mitinglerinin yapılmasını yasaklamıştır.

Ortadoğu böylece Türkiye'nin yeni politik alternatifleri arasında yer alan belli başlı bölgelerden biri olmaya başlamıştır. 1974 Kıbrıs Barış Harekâtı sonrasında Yunanistan'a ve Ruamlara destek veren ve yakınlık gösteren Batı ve ABD'nin tavırları nedeniyle Türkiye-Batı ilişkileri bir soğukluk dönemine girerken Ortadoğu ülkeleriyle ilişkiler gelişmeye başlamıştır. Suriye ve Ürdün'le ticari anlaşmalar imzalanmış üst düzey ziyaretler gerçekleştirilmiştir. Ancak, 1979 yılında meydana gelen İran devrimi 12 Eylül yönetiminin ulusal güvenlik anlayışına yeni bir boyut ekleyerek 'laikliğin elden gitmesi' paranoyasını kazandırmıştır. Uluslararası yeni konjektürün de etkisiyle askeri rejim döneminde Suriye ile tekrar ilişkiler durgunlaşma sürecine girmiş terör ve su sorunu Türkiye ile Irak ve Suriye ilişkilerini olumsuz etkilemeye başlamıştır.

Ancak, diğer İslam ülkeleriyle münasebetleri gelişmeye başlamıştır. Kenan Evren'in 22 Kasım 1981 tarihinde devlet başkanı sıfatıyla ilk ziyaret ettiği ülke Pakistan olmuştur. Yine bu döneme kadar uzak durulan İslam Konferansı Örgütü (İKÖ) toplantılarına Türkiye ilk defa Başbakan düzeyinde katılmaya başlamıştır. Ekonomik alanda da gelişmeler yaşanmıştır. Bu dönemde Türkiye'nin İslam ülkelerine yönelik ticaretinde de yüzde 100'lük bir artış yaşanmıştır. Örneğin 1979 yılında İslam ülkelerinin Türkiye ihracatındaki yeri yüzde 18 iken bu oran 1982 sonunda yüzde 45'e yükselmiştir. Türkiye İsrail'in Kudüs'ü ilhak kararını protesto ederek bu ülke ile temsilcilik düzeyini en alt

seviye olan ikinci kâtiplik düzeyine indirmiştir. Yine Türkiye, bu dönemde ortaya çıkan İran-İrak Savaşında tarafsız bir tutum takınmıştır.¹⁹ Öte yandan Orta Asya Müslüman Türk Devletlerinin İKÖ'ye üye olmaları için de çaba göstermişti. 1984 yılında Türkiye, İran ve Pakistan tarafından kurulan Ekonomik İşbirliği Örgütü (EİÖ) bu ülkeler arasındaki ikili ticareti önemli ölçüde geliştirmiştir. Orta Asya Türk Cumhuriyetleri'nin bu örgüte üye olmasında Türkiye büyük çaba göstermiştir.

Sonuç

12 Eylül Askeri Müdahalesi gerek iç gerekse de dış siyaset bakımından Türkiye'nin geleceğine etkide bulunan bir hadise olarak tarihteki yerini almıştır. İç politikada tüm yetkileri eline alan askeri yönetim ve MGK, dış politikayı da özellikle güvenlik bağlamında ele alarak sivil yönetimlere inisiyatif bırakmamıştır. Ayrıca, darbeyle birlikte ülkedeki tüm muhalif kesimler ya hapsedilmiş ya da sürgüne gönderilmişti. Bu durum ise gerek iç siyasette gerekse de dış siyasette kurumsallaşmanın önünü tıkadığı için içte demokrasinin gelişmesine dışta ise diplomatik mütekabiliyet mekanizmasının işletilememesine ve bazı politik hataların yapılmasına sebep olmuştu. Mesela Yunanistan'ın hiçbir karşılık elde edilmeden NATO'ya kabul edilmesi ve itirazsız bir şekilde AT üyesi olması bu hatalardan bazıları idi.

İç politik etkileri bakımından incelendiğinde, Yüksek Öğretim Kurumu, Askeri Yargı, Milli Güvenlik Kurulu gibi 12 Eylül döneminde kurulan kurumlar, MGK gibi kimisinin yapısı günümüzde değişse de, uzun yıllar Türkiye'de etkileri devam etmiştir. Askeri rejim dış politikada Türkiye-Avrupa ilişkilerini olumsuz etkilese de Türk-Amerikan stratejik ilişkilerinin gelişmesine yol açmıştır. Ancak Amerikan-Türk münasebetleri de siyasi konularda hiçbir zaman tam bir uzlaşma içinde olmamıştır. Ermeni Meselesi, Kıbrıs Sorunu ve Irak ve Suriye konularında iki taraf arasında pürüzler devam etmiştir. Benzer konular Türkiye-AT arasında da problem olmaya devam etmiştir. Kıbrıs Meselesi, Ermeni konusu ve Yunanistan'la hava sahası ve karasuları gibi esaslı konularda AT üyesi ülkelerin ve Yunanlıların ikircikli siyasetleri yüzünden hiçbir ilerleme kaydedilememiştir. İran, Suriye

¹⁹ Akgün, '12 Eylül Döneminde İç ve Dış politika', ss. 563-564.

ve Irak hariç Türkiye genel olarak Ortadoğu ülkeleri ve SSCB ile iyi ilişkiler geliştirmeye çalışmıştır.

KAYNAKÇA

Ali Balcı, **Türkiye Dış Politikası: İlkeler, Aktörler, Uygulamalar**, İstanbul, 2013

Beyhan Öcal, '12 Eylül'den 28 Şubat'a Darbe Söylemlerindeki Değişimin Analizi' **ETHOS: Felsefe ve Toplumsal Bilimlerde Diyaloglar**, Ocak 2009, sa.1/4.

Birol Akgün, '12 Eylül Döneminde İç ve Dış politika', **Türkiye'nin Politik Tarihi** (eds.) Adem Çaylak ve diğerleri,(Ankara, 2009).

Çağrı Erhan ve Tuğrul Arat, 'AET İle İlişkiler', **Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, C I, (İletişim Yayınları, İstanbul, 2005).

Fahir Armaoğlu, **20 Yüzyıl Siyasi Tarihi**, (İst.,2014), ss.965-966.

Meltem Müftüler Baç, **Türkiye ve Avrupa Birliği: Soğuk Savaş Sonrası İlişkiler**, (İstanbul, 2001).

Mustafa Sıtkı Bilgin, 'Orta Doğu'da Gelişen Türk-İngiliz Münasebetlerinin Tarihi Seyri, 1938-1960) (The Historical Course of Anglo-Turkish Relations in the Middle East, 1938-1960)', **Middle East: Caos or/and Order? Conference, (Orta Doğu: Kaos mu, Düzen mi? Konferansı)**, (İstanbul, 2004).

Mustafa Sıtkı Bilgin, 'Büyük Orta Doğu Projesi Ölü Doğmuş Bir Plandır', **Orta Doğu Kuşatması: Yeni Dünya Düzeni'nin Orta Doğu Ayağı**, (Der.) Atilla Akar (İstanbul: Timaş Yay., 2004).

Mustafa Sıtkı Bilgin, 'Türkiye'nin AB'ye Katılma Sürecinde Orta Doğu'da Sahip Olduğu Stratejik Konumun Önemi', **Türkiye Avrupa Birliği İlişkileri** (Der.) Harun Arıkan Muhsin Kar (Ankara: 2005).

Taner Demirel, '12 Eylül'e Doğru Ordu ve Demokrasi', **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, no.56/4, ss.47-50.

Türk Dış Politikası, Baskın Oran (ed), C II, (İletişim, 2006).

Soner Dursun, 'Türkiye'nin güvenlik Algılamasındaki Değişim: 12 Eylül 1980 Askeri Müdahalesi Sonrası Dönem', **ÇTTAD**, VII/16-17, (2008/Bahar-Güz).

Yılmaz Öztuna, **Büyük Türkiye Tarihi**, Cilt: 9, (Ötüken Yayınevi,1983).

12 EYLÜL 1980 DARBESİNİN TÜRK İŞÇİLERİNİN AVRUPA TOPLULUĞU'NDA SERBEST DOLAŞIMI VE ALMANYA'DAKİ TÜRKLER ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

Kemal ÖZDEN*

ÖZET

Türkiye-Avrupa Topluluğu (AT) ilişkileri 12 Eylül 1980 darbesinden sonra, AT tarafından askıya alınmıştır. İlişkiler ancak altı yıl sonra, yeniden canlandırılabilmiştir. Bu gelişme, Türk işçilerinin 1 Aralık 1986'dan itibaren AT'de serbest dolaşım hakkına sahip olmasını, belirleyici ölçüde olumsuz etkilemiştir. 12 Eylül öncesinde çok sayıda Türk vatandaşı, Türkiye'deki anarşi, yoksulluk ve işsizlik ortamından kaçarak aile birleşimi yoluyla Almanya'ya yerleşmiş ya da iltica yoluyla orada kalmaya çalışmıştır. Dış güvenlik nedenlerinden dolayı 12 Eylül darbesini zımnen destekleyen Almanya Federal Cumhuriyeti (AFC) Hükümeti, ülkedeki Türklerin sayısının artmasını önlemek için, ulusal yetkileri çerçevesindeki her türlü önlemi almıştır. Türk işçilerinin AT'de serbest dolaşım yoluyla Avrupa ülkelerine göç etmelerini önlemek için yoğun gayret göstermiştir. Bu hedefe önce, Türkiye ile uzlaşma temeline dayalı olarak ulaşmaya çalışmıştır. Başarılı olamayınca, "sorunu" AT içindeki etkisini kullanarak çözmüştür. Bunun yanı sıra, AT'nin yabancıların aile birleşimi ve ikamet hakkına ilişkin hukuki düzenlemeleri ulusal devletlerin yetki alanına dahil etmesini sağlamıştır. 12 Eylül darbesinin Türk işçilerinin AT'de serbest dolaşımı ve Almanya'daki Türklerin aile birleşimi ve ikamet hakları üzerindeki etkisi, ilgili Türk belgeleri üzerindeki gizlilik kararı kaldırılmadığı için, Türk kaynaklarına dayalı olarak araştırılamamaktadır. Alman belgeleri ise, 30 yıllık gizlilik süresi dolduktan sonra serbest bırakılmaktadır. Bildiride, AFC Dışişleri Bakanlığı tarafından yayınlanan 1980-1986

---

* Uzman, T.C. Berlin Büyükelçiliği, oezdenk@yahoo.de

yıllarına ait belge edisyonları temel kaynak olarak kullanılmıştır. Araştırma, ilgili diğer Alman belgeleri ve ikincil kaynaklar aracılığıyla desteklenmiştir.

Anahtar Kelimeler: 12 Eylül 1980 darbesi, Avrupa Topluluğu, Almanya, işgücünün serbest dolaşımı, iltica, Türk işçileri.

**THE IMPACT OF THE COUP D'ETAT OF 12 SEPTEMBER 1980
ON THE FREE MOVEMENT OF TURKISH WORKERS IN THE
EUROPEAN COMMUNITY AND ON THE TURKISH PEOPLE
IN GERMANY**

ABSTRACT

The European Community (EC) suspended the relations between Turkey and the EC after the September 12 coup d'état. The relations could be revived only six years later. This development had a decisive negative impact on the right of free movement of Turkish workers in the EC from December 1 1986 on. Before September 12, a large number of Turkish citizens fled from anarchy, poverty and unemployment in Turkey and settled down in Germany through family reunification or tried to stay in Germany by seeking asylum. The Federal Government of Germany, which implicitly supported the September 12 coup d'état due to external security reasons, took every measure within the scope of its national authorities to avoid an increase in the number of Turkish people living in Germany. The Federal Government made great efforts in order to prevent the migration of Turkish workers to European countries by making use of their right of free movement in the EC. First, the Federal Government tried to reach this goal by reaching a consensus with Turkey. However, when this method did not work out, the government solved this "problem" by using its influence within the EC. Moreover, it ensured that the EC included the legal arrangements regarding the family reunification and the right of residence of foreigners into the jurisdiction of national governments. The impact of the September 12 coup d'état on the right of free movement of Turkish workers in the EC as well as on the family reunification and the right of residence of Turkish people living in Germany cannot be researched based on Turkish sources since the confidentiality order regarding the relevant Turkish documents has not been lifted. The German documents, however, are released when the period of 30 years of confidentiality is over. In this paper, document editions published by the Federal Ministry of Foreign Affairs from the years 1980-1986 were used as the main source. The research was also supported by other relevant German documents as well as secondary sources.

Key Words: Coup d'état of 12 September 1980, European Community, Germany, free movement of labor, asylum, Turkish workers.

Avrupa Topluluğu ve Almanya'nın 12 Eylül Darbesine Farklı Tepkileri

12 Eylül 1980 Darbesinin dış politika alanındaki en olumsuz etkisi, Türkiye-Avrupa Topluluğu (AT) ilişkisi üzerinde olmuştur. Türkiye-AT ortaklık ilişkisinin en yüksek organı olan Ortaklık Konseyi, darbeden önce son olarak 30 Haziran 1980'de toplanmıştır. 12 Eylül darbesine tepki olarak AT tarafından dondurulan Türkiye-AT ilişkileri, Ortaklık Konseyi'nin 16 Eylül 1986'da toplanmasıyla birlikte yeniden canlandırılmaya başlanmıştır. Yunanistan 1 Ocak 1981'de, İspanya ve Portekiz 1 Ocak 1986'da AT üyesi olmuştur. Topluluk içindeki denge, özellikle Yunanistan'ın üye olmasından sonra Türkiye'nin aleyhine olacak şekilde değişmiştir. 12 Eylül darbesinden sonra AT-Türkiye ilişkilerinde ortaya çıkan altı yıllık boşluk döneminde ilişkilerin görüldüğü zararın, telafi edilmesi mümkün olmamıştır.¹

Türkiye'nin Soğuk Savaş döneminde NATO'nun güneydoğu kanadı olarak üstlendiği savunma ve güvenlik işlevini sürdürebilmesi için istikrarlı bir ülke olmasına büyük önem atfeden Almanya Federal Cumhuriyeti (AFC) Hükümeti, 12 Eylül askeri müdahalesini anlayışla karşılamış ve zımnen desteklemiştir.

AFC Dışişleri Bakanlığı tarafından 15 Eylül 1980'de Türkiye'ye ilişkin olarak yapılan durum değerlendirmesinde, Türkiye'de parlamentoda gerçekleştirilen 100'den fazla oylamaya rağmen cumhurbaşkanının seçilememesi, siyasi manevralar aracılığıyla hükümetin etkili şekilde çalışmasının engellenmesi ve terörün korkunç boyutlara ulaşması nedeniyle Türk Ordusu'nun yönetime el koymak zorunda kaldığı vurgulanmıştır.² AFC Ankara Büyükelçisi Dirk Oncken merkeze gönderdiği 16 Eylül 1980 tarihli telgrafında, generallerin diktatörlük

---

¹ Heinz Kramer, **Die Europäische Gemeinschaft und die Türkei. Entwicklung, Probleme und Perspektiven einer schwierigen Partnerschaft**, Nomos Verlagsgesellschaft, Baden-Baden 1988, s. 84-110.

² Institut für Zeitgeschichte (Herausgegeben im Auftrag des Auswärtigen Amtes), **Akten zur Auswärtigen Politik der Bundesrepublik Deutschland** (Müteakiben AAPD şeklinde kısaltılacaktır) **1980. Band II: 1. Juli bis 31. Dezember 1980**, Oldenbourg Verlag, München 2011, s. 1387-1391, burada s. 1387 (Dokument 269: Gesandter Pfeffer, Brüssel (NATO) an Auswärtige Amt, 13. September 1980).

istemediklerini, Batı ile sıkı bağları sürdüreceklerini, *Kaddafi ve Humeyni benzeri eğilimlerden uzak duracaklarını* ve Sovyetler Birliği'ne karşı *güvenlik politikası hayalleri* kurmayacaklarını belirterek, askeri rejime karşı *ölçülü bir anlayış* sergilenmesini tavsiye etmiştir.³

13 Eylül'de Brüksel'de gerçekleştirilen NATO Konseyi toplantısında 19 Eylül-6 Ekim 1980'de Türkiye'de düzenlenmesi planlanan "Anvil Express" adlı NATO tatbikatı ele alınmıştır. Türkiye'nin NATO Daimi Temsilcisi Büyükelçi Osman Olcay, tatbikatın planlandığı gibi Türkiye'de düzenlenmesini talep etmiştir. Belçika, Norveç ve Danimarka, askeri darbe nedeniyle buna karşı çıkmıştır. AFC NATO Daimi Temsilcisi Elçi Pfeffer Alman Hükümeti için NATO içinde birlik sağlanmasının birinci öncelik teşkil ettiğini söyleyerek, tatbikatın planlandığı gibi Türkiye'de düzenlenmesini istemiştir. Pfeffer'in girişimi sonucunda, üç ülkenin tatbikata katılmaması, ancak oylamada olumlu oy vermesi yönünde uzlaşma sağlanmıştır. Tatbikat, planlandığı gibi Türkiye'de gerçekleştirilmiştir.⁴

Milli Savunma Bakanı Haluk Bayülken ve Büyükelçi Oncken'ın 17 Kasım 1980'de Özel Silahlanma Yardımı Anlaşması imzalaması, AFC'nin askeri yönetime verdiği desteğin en somut göstergesi olmuştur. Anlaşma uyarınca, AFC'nin Türkiye'ye 1,2 milyar Alman Markı (DM) değerinde silah yardımı (169 Leopard I tankı, 9658 füzeyle birlikte 439 Milan tank savunma sistemi, Türk Ordusu'ndaki M 48 tipi tankların modernleştirilmesi) yapması öngörülmüş, ancak 1980-1983 arasında yapılan toplam yardım 600 milyon DM ile sınırlı kalmıştır.⁵

AFC Hükümeti, 12 Eylül darbesi öncesi ve sonrasında Almanya'da yaşayan Türklerin sayısının iltica başvurusu ve aile birleşimi yoluyla artmasını ve gelecekte muhtemelen daha fazla artacak olmasını büyük bir sorun olarak görmüş, artışı durdurmak için Türk vatandaşlarına vize yükümlülüğü getirmiş ve aile birleşimini sınırlandırıcı önlemler almıştır. Ülkede yasal olarak ikamet eden Türk vatandaşlarının sayısını azaltmak içinse, geri dönüş primi uygulaması başlatmıştır. Türk işçilerinin 1 Aralık 1986'dan itibaren AT'de serbest dolaşım hakkına

³ Tim Sztakowski, **Die Bundesrepublik Deutschland und die Türkei 1978 bis 1983**, De Gruyter Oldenbourg, Berlin et al. 2016, s. 57f.

⁴ **AAPD 1980. Band II**, s. 1387ff.

⁵ Sztakowski, **Die Bundesrepublik**, s. 62f.

sahip olmasının, gelecekte Almanya'ya kitlesel Türk göçüne neden olmasından endişe etmiştir. Almanya'daki Türklerin sayısının azaltılması ve Türk işçilerine Avrupa kapısının kapatılması konuları, 1980-1986 yılları arasında iki ülke arasındaki ilişkilere damgasını vurmuştur. Bu çerçevede, iki ülke arasında o döneme kadar görülmemiş yoğunlukta bir ziyaret trafiği yaşanmıştır.

12 Eylül askeri darbesi öncesinde Türkiye'deki terör olayları, işsizlik ve yoksulluk nedeniyle AFC'de iltica başvurusunda bulunan Türk vatandaşlarının sayısı, 1977'den itibaren hızla artmaya başlamıştır. 1976'da başvuruda bulunan 11.123 kişiden 809'u (% 7,3) Türk vatandaşı iken, 1979'da 51.493 kişiden 18.044'ü (% 34), 1980'de 107.493 kişiden 57.913'ü (% 53,7) Türk vatandaşı olmuştur.⁶ Şansölye Helmut Schmidt (Almanya Sosyal Demokrat Partisi/SPD)-Şansölye Vekili ve Federal Dışişleri Bakanı Hans Dietrich Genscher (Hür Demokrat Parti/FDP) koalisyon hükümeti, 25 Haziran 1980'de kararlaştırdığı Türk Vatandaşlarının AFC'ne Giriş Yapmaları İçin Vize Yükümlülüğüne Dair Yönetmelik uyarınca, 1 Ekim 1980'den itibaren Türk vatandaşlarına vize uygulaması başlatmıştır. AFC Ankara Büyükelçiliği tarafından Türkiye Dışişleri Bakanlığı'na iletilen sözlü notada, giderek artan sayıda Türk vatandaşının Alman iltica hakkını suistimal ettiği, 1 Ocak-31 Mayıs 1980 tarihleri arasında Almanya'da iltica başvurusunda bulunan yaklaşık 60.000 kişi arasındaki 36.000 Türk vatandaşının büyük çoğunluğunun, ekonomik nedenlerden dolayı iltica başvurusunda bulunduğu, bu nedenle Türk vatandaşları için 1 Kasım 1953'ten beri geçerli olan vize muafiyeti uygulamasının iptal edildiği ve kararın üç yıl sonra gözden geçirileceği belirtilmiştir.⁷ Vize uygulamasının başlatılmasından sonra, Almanya'da iltica başvurusunda bulunan Türklerin sayısı 1981'de 6.302, 1982'de 3.688, 1984'te 1.548'e

---

⁶ Bundesamt für Migration und Flüchtlinge (Hrsg.), **Das Bundesamt in Zahlen 2015. Asyl, Migration und Integration**, Nürnberg 2016, s. 11; Szatkowski, **Die Bundesrepublik**, s. 30.

⁷ **AAPD 1980. Band I: 1. Januar bis 30. Juni**, s. 991ff. (Dokument 188: Ministerialdirektor Fleischauer an Botschafter Oncken, Ankara, 25. Juni 1980).

düşmüş, 1984'ten sonra tekrar artmaya başlayarak 1986'da 8.693'e, 1990'da 22.082'ye çıkmıştır.⁸

AFC Hükümeti 2 Aralık 1981'de aldığı kararlar aracılığıyla, çocuklarda aile birleşimi yaş sınırını 17'den 15'e indirmiştir. Eşlerin aile birleşimi ise, Almanya'daki eşin en az sekiz yıldan beri ülkede ikamet ediyor olması ve evlilik akdinin en az bir yıldan beri mevcut olması şartlarına bağlanmıştır.⁹ 1982'den itibaren çocukların yaş sınırının 15'ten 5'e çekilmesi tartışılmaya başlanmışsa da, Alman Anayasası ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ne aykırı olan bu düşüncenin uygulanması mümkün olmamıştır.

Büyükelçi Oncken 13 Ocak 1981 tarihli telgrafında, Almanya'nın Türkiye'nin güçlendirilmesi politikasına kamuoyunun desteğini almak için gayret gösterdiğini, ancak Türkiye'deki uygulamaların sertleşmeye başladığını, bu nedenle Türkiye'de demokrasiye mümkün olduğunca kısa bir süre içinde geri dönülmesinin iyi olacağını, ancak bu sürecin teknik nedenlerden dolayı (yeni anayasa, referandum, siyasi partilerin kurulması, seçim kampanyası) en erken 1982'nin ikinci yarısı ya da 1983'ün ilk yarısında tamamlanabileceğini yazmıştır.¹⁰

AFC Hükümeti Türkiye'ye zımni desteğini sürdürürken, Alman Federal Meclisi'nde Türkiye'de demokratikleşme adımlarının atılmasının talep edildiği bir kararın alınmasını da sağlamıştır. Federal Meclis'te 5 Haziran 1981'de siyasi partilerin tamamının oylarıyla kabul edilen kararda, Türkiye'de mümkün olduğunca kısa süre içinde demokrasiye geri dönmesi için takvim belirlenmesi, siyasi partiler ve sendikaların özgür bir şekilde faaliyet göstermesinin yeniden sağlanması, basın özgürlüğünün yeniden tesis edilmesi, sıkıyönetim ve 90 günlük gözaltı uygulamalarının kaldırılması, işkence iddialarının araştırılması, Türk politikacılarına yurt dışına çıkma ve siyasi faaliyet gös-

⁸ Deutscher Bundestag 12. Wahlperiode, **Drucksache 12/1699: Antwort der Bundesregierung auf die Anfrage der Ulla Jelpke und der Gruppe der PDS/Linke Liste. Abschiebungen in die Türkei**, 03.12.1991.

⁹ Ulrich Herbert, **Geschichte der Ausländerpolitik in Deutschland: Saisonarbeiter, Zwangsarbeiter, Gastarbeiter, Flüchtlinge**, C. H. Beck, München 2001, s. 247.

¹⁰ **AAPD 1981. Band I: 1. Januar bis 30. April 1981**, s. 26-30 (Dokument 6: Botschafter Oncken, Ankara, an das Auswärtige amt, 13. Januar 1981).

terme imkanı tanınması talep edilmiştir. Bu karar, Devlet Başkanı Kenan Evren tarafından tepkiyle karşılanmıştır. Büyükelçi Oncken 12 Haziran 1981 tarihli telgrafında, katıldığı bir davet sırasında görüştüğü Türkiye Dışişleri Bakanı İlder Türkmen'in söz konusu karardan duyduğu üzüntüyü dile getirdiğini, General Evren'in bu kararın biz-zat kendisine yönelik olduğunu düşündüğünü, oysa Evren'in demok-rasiye geri dönüş ve normal şartların yeniden oluşturulması konusunu çok ciddiye aldığını ve bu nedenle karara çok kızdığını söylediğini ifade etmiştir. Almanya-Türkiye ilişkilerinde son aylarda olumsuzluk-lar yaşanmaya başlandığına dikkat çeken Oncken, olumsuzlukların olumlu bir gelişmeyle dengelenmesi için, AFC Dışişleri Bakanı Hans Dietrich Genscher'in sonbaharın sonlarına doğru Türkiye'yi ziyaret etmesinin uygun olacağını belirtmiştir.¹¹

12 Eylül'den Sonra Türkiye'yi Ziyaret Eden İlk Batılı Dışişleri Bakanı: Hans Dietrich Genscher (5-6 Kasım 1981)

Genscher 5-6 Kasım 1981'de, Türkiye'ye 23 saatlik resmi ziyaret gerçekleştirmiştir. 12 Eylül darbesinden sonra Türkiye'ye gelen ilk Batılı Dışişleri Bakanı, Genscher olmuştur. Genscher'in ziyareti ta-nışma, askeri rejimin demokrasiye geri dönüş planını öğrenme ve mü-teakip görüşmelerde somut konuların görüşülmesi için zemin hazır-lama amacına yönelik olmuştur. Genscher Evren'le görüşmesi sıra-sında, Almanya'daki Türk vatandaşlarının durumu ya da Türk işçile-rinin AT'deki serbest dolaşım hakkı gibi konulara değinmemiş, yal-nızca demokrasinin yeniden tesis edilmesi konusunda telkinde bulun-makla yetinmiştir. Darbe sonrasında Türkiye'yi ziyaret eden ilk Batılı Dışişleri Bakanı olarak, Avrupa tarafından tecrit edilmiş durumda olan askeri yönetime moral destek sağlamıştır.

Darbeden sonra Genelkurmay, Milli Güvenlik Konseyi (MGK) ve Devlet Başkanı şeklinde üç resmi sifata sahip olan Kenan Evren gö-rüşme sırasında, sivil iktidara müdahale etmemiş olsalar, ya ülkede iç savaş çıkmış ya da aşırı gruplardan birisinin Türkiye'yi Batı camiasın-dan koparmış olacağını, böyle bir gelişmenin NATO üzerindeki etki-sini düşünmek dahi istemediğini, parlamento seçimleri tarihini

---

¹¹ AAPD 1981. Band II: 1. Mai bis 30. September 1981, s. 919 ff. (Dokument 168: Botschafter Oncken, Ankara, an das Auswärtige Amt, 12. Juni 1981).

1982'nin ilk yarısında açıklayabileceklerini, hazırlanacak yeni anayasanın çok partili demokratik sisteme dayalı olacağını, işkenceye karşı olduklarını, işkence uyguladığı tespit edilen memurların ağır cezalara çarptırıldığını, enflasyonu gerçek anlamda kontrol altına alabilmek için iki yıla ihtiyaç duyulduğunu, bu süre içinde dost ülkelerden Türkiye'ye ekonomik destek beklediklerini, Türkiye'deki devasa ordunun görevini sürdürmesinin yalnızca Batı'nın desteği sayesinde mümkün olduğunu ifade etmiştir. Evren ayrıca, Türk vatandaşlarına Almanya tarafından uygulanan vize yükümlülüğünü *Türk teröristlerin göçünün önlenmesi* bağlamında anlayışla karşıladığını, ancak bu uygulamanın öngörüldüğü gibi gözden geçirilerek kaldırılmasından yana olduğunu, Türkiye'den kaçarak Almanya'ya sığınan teröristlerin iade edilmesi konusunda iki tarafı da memnun edecek bir çözümün bulunmadığını söylemiştir.

Genscher cevaben, eski dostluk bağları ve Almanya'da yaşayan 1,5 milyon Türkün iki ülkeyi birbirine bağladığını, Batı Berlin'in *üçüncü büyük Türk şehri* olduğunu, Türk Ordusu'nun müdahalesinin Almanya'da büyük bir coşkuyla karşılanmadığını, ancak buna *belirli ölçüde anlayış* gösterildiğini, Türkiye'de parlamento seçimlerinin 1982'de gerçekleştirilmesinin yurt dışında *yatıştırıcı bir etki* yapacağını, Alman kamuoyunun Türkiye'deki askeri hükümetin demokratik partiler, parti liderleri, sendikalar ve basın özgürlüğüne ilişkin politikasını tasvip etmediğini, Alman Parlamentosu için Türkiye'deki siyasi partilerin faaliyetleri ve politikacıların yurt dışına çıkmalarının yasaklanmasının hassas bir konu olduğunu, bu nedenle Federal Meclis'te temsil edilen bütün siyasi partilerin desteklediği bir karar alarak Türkiye'den bu ve diğer konularda olumlu kararlar alması yönündeki beklentinin dile getirildiğini belirtmiştir.¹²

Büyükelçi Oncken ziyarete ilişkin değerlendirmesinde, görüşmenin olumlu bir havada geçtiğini ve "çatlak seslerin" duyulmadığını vurgulayarak, "Alman-Türk ilişkileri ziyaret sonrasında da müşkül durumda olmaya devam etmektedir. Ancak, Bakan'ın 12.9.1980'den

¹² AAPD 1981. Band III: 1. Oktober bis 31. Dezember April 1981, s. 1694-1702 (Dokument 316: Gespräch des Bundesministers Genscher mit Präsident Evren in Ankara, 5. November 1981).

sonra Ankara'ya gelen ilk Batılı Dışişleri Bakanı olması, ilişkilerde rahatlatma sağlamıştır. Bu suretle, buradaki [Türkiye'yi] yaralayıcı ziyaret karantinasını delmiş olduk" demiştir.¹³

Dışişleri Bakanı İlter Türkmen'in Bonn Ziyareti (19 Mayıs 1982)

Türkmen 19 Mayıs 1982'de Bonn'a iadei ziyaret gerçekleştirerek, Dışişleri Bakanı Genscher'le bir araya gelmiştir. Türkiye ile Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) arasında 12 Eylül 1963'te imzalanan Ortaklık Anlaşması'nın 12. maddesi ve 23 Kasım 1970 tarihli Katma Protokol'ün 36. maddesi uyarınca 1 Aralık 1986'dan itibaren Türk işçilerine AT'de¹⁴ serbest dolaşım hakkı tanınması konusu¹⁵, Alman tarafınca ilk defa bu toplantıda gündeme getirilmiştir. Genscher, Almanya'da 1,55 milyon Türk vatandaşının yaşadığını, AFC Hükümeti'nin bu nedenle Türk işçilerinin serbest dolaşım hakkı konusunu Türkiye ile yoğun bir şekilde istişare etmek istediğini, Türk işçilerine Avrupa'ya giriş kapısının açılmasının Almanya açısından kesinlikle söz konusu olmayacağını, bunun Türkiye'nin de çıkarına olmadığını belirtmiştir. Türkmen, bu konuyu Alman tarafıyla görüşmeye hazır olduklarını, diğer yandan Almanya'nın Türk işçilerini geri dönmeye teşvik gayretlerine ilişkin olarak Türk basınında çıkan haberler nedeniyle bir *imaj sorunu* yaşadıklarını, geri dönüşün gönüllülük temeline dayalı olması ve baskı uygulanmaması gerektiğini ifade etmiştir. Genscher de baskı uygulanmaması konusunda hemfikir olduğunu, AFC Hükümeti'nin geri dönmek isteyenlere sağlamayı planladığı maddi desteğin baskı anlamına gelmediğini söylemiştir.

---

¹³ AAPD 1981. Band III, s. 1716-1720 (Dokument 320: Botschafter Oncken, Ankara, an das Auswärtige Amt, 09. November 1981).

¹⁴ Bilindiği üzere, 23 Temmuz 1952'de kurulan Avrupa Kömür Çelik Topluluğu (AKÇT) ile 25 Mart 1957'de kurulan Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) ve Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu (EURATOM), 1 Temmuz 1967'de birleştirilerek Avrupa Toplulukları (AT) kurulmuştur. AT, Maastricht Anlaşması'nın 1 Kasım 1993'te yürürlüğe girmesinden sonra, Avrupa Birliği'ne (AB) dönüşmüştür.

¹⁵ İlgili maddeler için bkz.: Harun Gümrükçü, **Türkiye ve Avrupa Birliği. İlişkinin Unutulan Yönleri, Dünü ve Bugünü**, Avrupa-Türkiye Enstitüsü/ATA Hamburg, İstanbul 2002, s.188ff., 458 ff.

Türkmen, Almanya'nın 1986'da Türk işçilerine AET'de serbest dolaşım hakkı verilmesi konusunda yasal yükümlülük altına girmiş olduğunu vurgulamıştır. Genscher, *Buna rağmen, ülkelerimiz arasındaki sorunların büyümesine neden olacak hiçbir şey yapmamalıyız. Kapıların 1986'dan itibaren açılması, zorunlu olarak sorunların artmasına neden olacaktır* şeklinde karşılık vermiştir. Türkmen'den Almanya'nın konuya ilişkin tutumunu çok ciddiye almasını isteyen Genscher, Türk işçilerinin Almanya'da istihdam edilmesine ilişkin düzenleme imzalanırken 1,5 milyonun üzerinde Türkün AFC'de yaşamaya başlayacağını hiç kimsenin tahmin etmediğini belirtmiştir. Gülerek, *Bizim 1986'ya kadar 15 milyon Türkle işgal hareketi başlatmayı planladığımız düşünülmüyordur umarım* şeklinde karşılık veren Türkmen, Almanya'nın aile birleşimi çerçevesinde Almanya'ya gelecek Türk çocuklarında yaş sınırının 17'den beşe indirilmesi planlarına değinerek, bu alanda bazı sınırlamalar yapılabileceğini, ancak Almanya'da bu bağlamda çok ileri gidilmesi gibi bir eğilimin mevcut olduğunu söylemiştir. Genscher ise, ileri yaşlarda Almanya'ya gelen çocukların ülkeye entegre olamadıkları için yaş sınırını aşağı çekmek istediklerini ifade etmiştir.¹⁶

Yaş sınırının düşürülmesi planı, Türk kamuoyu tarafından büyük bir tepkiyle karşılanmıştır. Büyükelçi Oncken 30 Ağustos 1982 tarihli değerlendirmesinde, Türkiye'de gerçek anlamda bir Alman-Türk dostluğundan artık söz edilemeyeceğini, Ankara'da 1979'da göreve başlarken Türk toplumunda Almanya'ya karşı gözlemlendiği dostluk hislerinin yerini *mesafeli yaklaşma ve düşmanlığın* aldığını, aile birleşiminde çocuk yaşının düşürülmesinin *uygun bir manevra alanı* olmayacağını, Dışişleri Bakanı Türkmen'in kısa bir süre önce, böyle bir uygulamanın Türk kamuoyu üzerinde bomba etkisi yapacağını söylediğini, Türk işçilerine 1986'da serbest dolaşım hakkı verilmesinin engellenmesinin AFC'yi *anlaşmayı ihlal* eşliğine getirebileceğini, bu nedenle Türkiye ile yaşanacak anlaşmazlığın Türk tarafına *başka hizmetler sunularak* yumuşatılabileceğini, bu bağlamda öncelikle ekonomik destek

¹⁶ AAPD 1982. Band I: 1. Januar bis 30. Juni 1982, s. 834-841 (Dokument 160: Gespräch des Bundesministers mit dem türkischen Außenminister Türkmen, 19. Mai 1982).

imkanının mevcut olduğunu, askeri yardım başta olmak üzere ekonomik destek aracılığıyla ayrıca, Almanya'daki *Türk misafir işçilerinin* ekonomik olarak daha cazip hale gelecek Türkiye'ye geri dönmesini kolaylaştıracağını yazmıştır.¹⁷

Oncken'in serbest dolaşım ile ekonomik yardım arasında bağ kurulması planı, AFC Hükümeti tarafından kabul edilecek, Türkiye'nin ikna edilmesi için diğer yollar denendikten sonra, bu plan başarılı bir şekilde uygulanacaktır.

Genscher'in İkinci Ankara Ziyareti (20 Kasım 1982)

Almanya'da iktidarda olan Schmidt-Genscher hükümeti 27 Eylül 1982'de dağılmış, Schmidt tarafından kurulan azınlık hükümeti 1 Ekim'de düzenlenen güven oylamasında Hristiyan Birlik Partileri (CDU/CSU) ve FDP milletvekillerinin oylarıyla düşürülmüş, yeni kurulan Şansölye Helmut Kohl (CDU)-Şansölye Vekili ve Federal Dışişleri Bakanı Genscher koalisyon hükümeti güvenoyu almıştır. Bu suretle, Almanya'da 1998 yılına kadar sürecek olan Helmut Kohl hükümetleri dönemi başlamıştır. AFC Dışişleri Bakanı Genscher Türkiye'ye ikinci ziyaretini, Türkiye'de yeni Anayasa'nın 7 Kasım 1982'de düzenlenen referandumda 91,7 gibi yüksek bir oranla kabul edilmesi ve Kenan Evren'in yeni Anayasa'nın 1. geçici maddesi uyarınca 9 Kasım'da yedi yıllık süre için Türkiye'nin 7. Cumhurbaşkanı sıfatını kazanmasından sonra, 20 Kasım günü gerçekleştirmiştir.

Ziyaret aracılığıyla *referandum ve yeni Anayasa ışığında Türkiye'deki demokratikleşme sürecindeki gidişatin aydınlığa kavuşturulması [...] ve serbest dolaşım konusunda Almanya'nın çıkarlarına uygun bir mutabakatın sağlanması*¹⁸ şeklinde iki hedefe ulaşmayı planlayan Genscher, Evren'le görüşmesine başarılı Anayasa referandumu ve Cumhurbaşkanı seçilmesi nedeniyle tebrik dileklerini sunarak başlamış, Ekim başından beri Almanya'da yeni bir hükümetin iktidarda olduğunu ve görüşme sırasında hükümetin hedeflerini izah edeceğini söylemiştir. Evren, 1983'te Siyasi Partiler Kanunu ve Seçim Kanunu çıkarıldıktan ve siyasi partiler kurulduktan sonra, Ekim ayında parlamento seçimlerinin

¹⁷ AAPD 1982. Band II: 1. Juli bis 31. Dezember 1982, s. 1236-1241, (Dokument 234: Botschafter Oncken, Ankara, an das Auswärtige Amt, 30. August 1982).

¹⁸ AAPD 1983. Band I: 1. Januar bis 30. Juni, s. 193, dipnot 2.

gerçekleştirilmesinin öngörüldüğünü, ancak seçimlerin, güvenlik nedenlerine bağlı olarak ya da siyasi parti kurma işlemlerinde ek süre talebinde bulunulması durumunda 1984 başlarına ertelenebileceğini belirtmiştir.

Genscher AFC'nin 1 Ocak 1983'te AT Dönem Başkanlığı'nı üstleneceğini, bu imkanı AT-Türkiye Ortaklık Anlaşması'nın geliştirilmesi için kullanacaklarını, Türkiye'de demokratikleşme alanında kaydedilecek ilerlemelerin bu işi kolaylaştıracağını belirttikten sonra, sözü Almanya'da yaşayan Türkler ve serbest dolaşım konularına getirmiştir. Almanya'da toplam 4,6 milyon yabancıya yaşadığını, bunların 1,5 milyonunun Türk olduğunu, ülkesinin daha fazla yabancıyı kaldırmayacağını, Almanya'da halihazırda aile birleşiminde çocukların yaş sınırının düşürülmesi konusunun tartışılmakta olduğunu, AFC Hükümeti'nin ayrıca ülkesine geri dönmek isteyen Türklerle kolaylıklar sağlamayı planladığını söylemiştir.

Evren serbest dolaşım bağlamında, Türkiye'nin 1986'ya kadar alınacak ekonomik önlemler sonucunda vatandaşların yurt dışına göç etmeye ihtiyaç duymayacakları ölçüde kalkınacağını, bu konuyu Almanya ile istişare etmeye ve Almanya'nın konuya ilişkin endişelerini nazarı dikkate almaya hazır olduğunu, diğer alanlarda olduğu gibi, bu alanda da karşılıklı olarak birbirlerine yardım etmeleri gerektiğini, Türklerin halihazırda AT ülkelerine değil, Orta Doğu ve Arap ülkelere gittiğini, Genscher'in partisi FDP'nin aile birleşiminde çocukların yaş sınırının beşe kadar düşürülmesine karşı olduğunu memnuniyetle öğrendiğini, Türk tarafının ailelerin parçalanması tehlikesini içeren ve insan haklarına aykırı olan bu tür önlemleri tasvip etmediğini söylemiştir.

Genscher, Almanya'daki insanların 1986'da milyonlarca Türkün ülkeye akın edecek olmasından endişe ettiğini, bu nedenle Türkiye'nin serbest dolaşım imkanını daha fazla Türkü Almanya'ya göndermek için kullanma niyetinde olmamasının önem arz ettiğini belirtmiştir. Evren, Türk tarafının serbest dolaşım meselesini AT çerçevesinde istişare edeceğini, serbest dolaşım hakkından feragat edemeyeceklerini, ancak bu hakkın Almanya'nın zararına olmayacak şekilde uygulanmasının yollarının aranması gerektiğini vurgulamıştır. Genscher cevaben, serbest dolaşımın Türkiye ile AT arasındaki bir mesele

olduğunu bildiğini, ancak Evren'in bu hakkın Almanya'nın zararına olacak şekilde uygulanmayacağı ifadesinin çok önemli olduğunu, bu ifadeyi Almanya'daki Türklerin sayısının göç aracılığıyla artırılmayacağı şeklinde yorumladığını vurgulamıştır. Evren, Türkiye'nin hedefinin de bu olduğunu söylemiştir.¹⁹

Genscher Evren'le görüştüktan sonra, Başbakan Bülend Ulusu ile bir araya gelmiştir. Ulusu, Türk Hükümeti'nin yeni Almanya Hükümeti tarafından izlenen yabancı işçi sayısının azaltılması politikasını bir parça endişeyle izlediğini, işçilerin Türkiye'ye yalnızca kendi kararları temelinde geri dönmeleri, Alman Hükümeti'nin bu bağlamda tek taraflı kararlar almayarak konuya ilişkin düşüncelerini Ankara ile istişare etmesi gerektiğini ve aile birleşimi hakkının kısıtlanmasının Alman Anayasası'na aykırı olduğunu belirtmiştir. Genscher, hiç kimse'nin kendi iradesine aykırı şekilde geri dönmeye zorlanmayacağını, geri dönmek isteyenlere ise kolaylıklar sağlanacağını, Almanya'da yaşayan Türklerin sayısının üst sınıra ulaştığını, Evren'le görüşmesi sırasında serbest dolaşım hakkının AFC'deki Türklerin sayısının artırılması için kullanılmayacağı hususunda mutabık kaldıklarını ve bunun diğer ikili konular üzerinde olumlu etki yapacağını belirtmiştir.²⁰

Dışişleri Bakanı Vahit Halefoğlu 31 Ocak-2 Şubat 1982'de gerçekleştirdiği Bonn ziyareti sırasında AFC Cumhurbaşkanı'nın yanı sıra Federal Dışişleri, Savunma, Çalışma, İçişleri ve Kalkınma Bakanlarıyla görüşmüştür. Genscher 31 Ocak'ta bir araya geldiği Türkmen'e AT-Türkiye ortaklık ilişkisinde yaşanan çok sayıda soruna AFC'nin AT Dönem Başkanlığı sırasında çözüm bulunmasını istediğini, bunlar arasında AT Dördüncü Mali Protokolü çerçevesindeki yardımın serbest bırakılması ve Ortaklık Konseyi'nin yeniden toplanmasının yer aldığını belirtmiş ve Türk işçilerinin yalnızca gönüllülük temelinde dayalı

---

¹⁹ AAPD 1982. Band II, s. 1631-1638 (Dokument 314: Gespräch Bundesminister Genscher mit Präsident Evren, 20. November 1982).

²⁰ AAPD 1982. Band II, s. 1638ff. (Dokument 315: Gespräch Bundesminister Genscher mit Ministerpräsident Ulusu in Ankara, 20. November 1982)

olarak Türkiye'ye gönderileceğini bir kez daha teyit etmiştir. Görüşmede, serbest dolaşım konusu ele alınmamıştır.²¹

Kohl-Genscher hükümeti tarafından kararlaştırılan Yabancıların Geri Dönüşününün Teşvik Edilmesine Dair Kanun, 1 Aralık 1983'te yürürlüğe girmiştir. Kanun uyarınca, 30 Eylül 1984'e kadar ülkesine dönen yabancılara yetişkin başına 10.500 DM ve çocuk başına 1.500 DM yardım yapılmıştır. AFC Hükümeti, uygulama aracılığıyla senede gönüüllü olarak ülkesine dönen 100.000 yabancıya ilaveten, 20.000 yabancının geri dönüş teşvikinden yararlanmak için başvurmasını öngörmüştür.²² AFC Çalışma Bakanı Norbert Blüm, bu kanundan yararlanarak 1984'te geri dönen Türk işçilerinin sayısının yaklaşık 130.000 olduğunu açıklamıştır.²³

Türkiye'nin olası AT üyeliğine ilişkin olarak AFC Dışişleri Bakanlığı'nda Genel Müdür Fischer tarafından hazırlanarak Genscher'in onayına sunulan 28 Temmuz 1983 tarihli öneride, özetle aşağıdaki hususlar yer almıştır:

Türkiye'de gerçekleştirilecek olan parlamento seçimlerinden sonra iktidara gelecek hükümet, AT'ye üyelik başvurusunda bulunabilir. AT-Türkiye Ortaklık Anlaşması, Türkiye'de Ordu'nun Eylül 1980'de yönetimi devralması ve ülkede yaşanan ekonomik sorunlar nedeniyle büyük ölçüde zarar görmüştür. Türkiye'nin AT üyeliği ekonomik, siyasi ve hukuki açıdan mevcut ortaklık ilişkisinin alternatifini olamaz. Türkiye'nin yakın bir gelecekte AT üyesi olması durumunda ortaya çıkacak sorunların üstesinden, ne AT ne de Türkiye gelebilir. Bu nedenle, Türkiye'de demokrasiye geri döndükten sonra, mevcut Ortaklık Anlaşması'nın geliştirilmesine ağırlık verilmelidir. Ortaklık ilişkisinin yeniden canlandırılması için, her şey yapılmalıdır. AT üyelik başvurusu bağlamında Türkiye nezdinde yan-

²¹ AAPD 1983. Band I: 1. Januar bis 30. Juni 1983, s. 193-198 (Dokument 38: Run-derlaß des Vortragenden Legationsrat I. Klasse Steinkühler zum Besuch türkischen AM in Bonn 31.1. bis 2.2.1983, 4. Februar 1983).

²² Deutscher Bundestag 10. Wahlperiode, Drucksache 10/351: Gesetzentwurf der Bundesregierung. Entwurf eines Gesetzes zur Förderung der Rückkehrbereitschaft von Ausländern, 06.09.1983; Karin Hunn, "Nächstes Jahr kehren wir zurück..." Die Geschichte der türkischen "Gastarbeiter" in der Bundesrepublik, Wallstein Verlag, Göttingen 2005, s. 470-477.

²³ Der Spiegel, Nr. 38/1984, s. 66.

lış izlenimler yaratılmamalı, başvuru girişimi önceden önlenmelidir. Bunun sonucunda, Türkiye'nin Avrupa'ya sırtını dönmesi mutlaka önlenmelidir. Türk tarafını, üyelik başvurusu yapmamaya ikna etmek için aşağıdaki argümanları ileri sürmeliyiz:

Türkiye'nin AT üyeliği başvurusunda bulunmamasında, ulusal çıkarımız yoktur. Türkiye'nin Batı yönelimini sorgulamıyoruz. Türkiye'nin Avrupa Konseyi, NATO ve OECD üyeliği, bizim için çok değerlidir. Ortaklık ilişkisi son yıllarda tatmin edici şekilde işlemediği için üzgünüz. Bu ilişkinin mümkün olduğunca hızlı bir şekilde yeniden canlandırılması için, AT içinde çalışmaktayız. İşleyen bir ortaklık ilişkisi, üyelik başvurusunun ön şartıdır. Başvurunun, ortaklık ilişkisinin işlemediği bir dönemde yapılması durumunda, her türlü hukuki temel ortadan kaldırılmış olacaktır. Uzun geçiş sürelerine dayalı üyelik başvurusu, bir seçenek değildir. Katılım müzakereleri, somut olarak öngörülebilir nitelikte olmalıdır. AT üyeliği, Türkiye'nin iç ve dış egemenliğinde kayıplara neden olacaktır.²⁴

Özal Hükümetini Ziyaret Eden İlk Batılı Dışişleri Bakanı: Genscher (6-7 Mart 1984)

6 Kasım 1983'teki milletvekili genel seçimlerinde yüzde 45 oranında oy alarak tek başına iktidara gelen Anavatan Partisi Genel Başkanı Turgut Özal, 13 Aralık 1983'te Başbakan olarak göreve başlamıştır. AFC Dışişleri Bakanı Genscher, Türkiye'de kurulan sivil hükümeti ziyaret eden ilk üst düzey Batılı devlet adamı olmuştur. Genscher 6-7 Mart 1984'teki ziyareti sırasında Dışişleri Bakanı Vahit Halefoğlu, Başbakan Turgut Özal, TBMM Başkanı Necmettin Karaduman ve Cumhurbaşkanı Kenan Evren'le gerçekleştirdiği resmi görüşmelerin yanı sıra, eski Başbakanlar Bülent Ecevit ve Süleyman Demirel ve eski Dışişleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil'le şahsi görüşme çerçevesinde bir araya gelmiştir.

Genscher'in resmi görüşmelerinin odak noktasında Orta Doğu'daki gelişmeler, Türkiye'de demokratikleşme ve Türk işçilerinin AT'de serbest dolaşımı konuları yer almıştır. Özal'ın 6 Mart akşamı Genscher'in onuruna verdiği akşam yemeğinde, yalnızca Almanya'daki Türk işçileri ve serbest dolaşım konusu ele alınmıştır. Özal

---

²⁴ AAPD 1983. Band II: 1. Juli bis 31. Dezember 1983, s. 1162-1167 (Dokument 227: Aufzeichnung des Ministerialdirektors Fischer, 28. Juli 1983).

Türkiye'deki işsizlik sorununa dikkat çekerek, yurt dışından geri dönecek Türk işçilerinin mevcut işsizlik sorununu daha da derinleştireceğini, Almanya'nın karşı karşıya bulunduğu sorunlar muvacehesinde mutabakata dayalı bir çözümün bulunmak zorunda olduğunu, ancak Alman tarafından da Türkiye'nin haklı isteklerini anlayışla karşılamasını beklediğini söylemiştir. Genscher, Almanya'daki Türklerin sayısının artırılmasının mümkün olmadığını, Türk işçilerinin AT'de serbest dolaşımıyla, Türkiye'ye yapılacak ekonomik yardımın birbirinden tamamen ayrı tutulmak zorunda olduğunu, ekonomik yardımın kesinlikle serbest dolaşım konusunda Almanya'nın isteklerinin kabul etmesi karşılığında yapılacağını düşünülmemesi gerektiğini vurgulamıştır. Serbest dolaşım konusu, Genscher'in Evren'le görüşmesi sırasında da gündeme gelmiştir. Evren Almanya'nın serbest dolaşıma ilişkin tutumunu anlayışla karşıladığını, iki tarafın bu meseleye Kasım 1982'de sağlanan mutabakata uygun bir çözüm bulması gerektiğini ifade etmiştir.

Ziyarete ilişkin olarak Genel Müdür Yardımcısı Steinkühler tarafından yapılan değerlendirmede, Alman tarafının serbest dolaşıma ilişkin düzenlemenin 20 Kasım 1982'de Genscher'le Evren arasında sağlanan mutabakat temelinde yapılması yönündeki isteğinin, ziyaret sırasında bir kez daha gündeme getirildiği, ancak yeni Türk Hükümeti'nin Evren'in 1982'de vermiş olduğu sözü teyit etmesinin kolay olmayacağını belirgin bir şekilde görüldüğü vurgulanmıştır. Değerlendirmede devamla, Genscher'in, Türk tarafını serbest dolaşım konusunda Evren tarafından verilmiş olan sözü tutmaya ve serbest dolaşımın uygulanmasına ilişkin detaylı görüşmeler gerçekleştirilmesine çok uzun ve zorlu müzakereler sonucunda ikna edebilmiş olmasının, işin sonunda yeni Türk Hükümeti'nin *gerçeklere dayalı pragmatik yaklaşımının* üstün gelebileceğine işaret ettiğini vurgulamıştır.²⁵

Serbest dolaşım konusu, Dışişleri Bakanı Vahit Halefoğlu'nun 22 Haziran 1984'te Bonn'da Genscher'le görüşmesi sırasında da ele alınmıştır. Genscher 27 Haziran'daki Federal Bakanlar Kurulu toplantısında, Halefoğlu ile görüşmesinde Türk işçilerine serbest dolaşım hakkı verilmesine neden kesinlikle karşı olduğunu gerekçelerini izah

²⁵ AAPD 1984. Band I: 1. Januar bis 30. Juni 1984, s. 389-393 (Dokument 77: Run-derlaß des Vortragenden Legationsrats I. Klasse Steinkühler, 9. März 1984).

ettiğini, Türkiye'nin Almanya'nın sorunlarını anlayışla karşılamakla birlikte, bu alandaki hareket serbestisi çok sınırlı olan Türk Hükümeti'nin serbest dolaşım hakkından feragat etmeye hazır olmadığını söylemiştir.²⁶

AFC Savunma Bakanı Manfred Wörner Genscher'e gönderdiği 17 Nisan 1984 tarihli mektubunda, Türkiye'ye ahiren gerçekleştirdiği ziyaret sırasında Türk tarafının Almanya'nın NATO savunma yardımının artırılması ve özel silahlanma yardımı yapılmasını talep ederek kendisine bir liste verdiğine dikkat çekmiş ve listeyi ilemiştir. Genscher listeyi inceledikten sonra Wörner'e verdiği cevapta, isteklerin çok kapsamlı olduğunu, Dışişleri Bakanı Vahit Halefoğlu ile 22 Haziran'da gerçekleştirdiği görüşme sırasında Türk tarafının serbest dolaşıma ilişkin tutumundan hayal kırıklığına uğradığını, bu meseleye Almanya'nın tatmin edileceği bir çözüm bulunamaması durumunda, Türkiye'nin silah yardımı isteklerinin kabul edilmesinin mümkün olmayacağını, ancak savunma yardımı ile serbest dolaşım arasında bağlantı kurulduğuna ilişkin bir izlenim yaratmayacaklarını belirtmiştir.²⁷

Başbakan Özal'ın Bonn Ziyareti (4-7 Eylül 1984)

4-7 Eylül 1984'te Almanya'yı ziyaret eden Başbakan Turgut Özal, 5 Eylül'de Bonn'da Şanyölye Kohl ve Dışişleri Bakanı Genscher ile bir araya gelmiştir. Özal görüşmede serbest dolaşım meselesine ilişkin olarak yeni bir strateji izlemeye başlayarak, bu bağlamda mevcut olan sorunların yalnızca AT ile gerçekleştirilecek katılım müzakereleri çerçevesinde çözülebileceğini vurgulamış, Türkiye'nin İspanya ve Portekiz'le birlikte AT üyesi olması durumunda mevcut sorunların çözülebileceğini belirtmiştir. Bu öneri karşısında şaşkına dönen Genscher, bunun çok yeni bir öneri olduğunu vurgulayarak konuya ilişkin düzenlemenin yalnızca Ortaklık Anlaşması çerçevesinde ve AFC ile birlikte kararlaştırılabileceğini söylemiştir. Özal, serbest dolaşım hükmünün

---

²⁶ AAPD 1984. Band I, s. 842-845 (Dokument 173: Gespräch des Bundesministers Genscher mit dem türkischen Außenminister Halefoğlu, 22. Juni 1984).

²⁷ AAPD 1984. Band I, s. 793ff. (Dokument 163: Bundesminister Genscher an Bundesminister Wörner, 6. Juni 1984). Belgede, mektubun tarihi olarak 6 Haziran 1984 verilmektedir. Genscher'in Halefoğlu ile 22 Haziran 1984'teki görüşmesine atıfta bulunduğu mektubu, bu tarihte yazması mümkün değildir. Yanlışlıkla, Temmuz (Juli) yerine Haziran (Juni) yazıldığı anlaşılmaktadır. Doğru tarih, 6 Temmuz olmalıdır.

değiştirilmesini TBMM’de kabul ettirebilecek durumda olmadığını, Almanya’nın konuya ilişkin sorunlarını bildiğini, mevcut durumun Ortaklık Anlaşması üzerinde değişiklik yapmadan değiştirilmesi için ortak bir formül geliştirilebileceğini, katılım müzakereleri çerçevesinde serbest dolaşım hakkınının 1986’dan ileri bir tarihe ertelenebileceğini ifade etmiştir.

Şansölye Kohl, AFC Hükümeti’nin Türkiye’nin çıkarlarına saygı duyduğunu, Türk Hükümeti’nin parlamentoda ne gibi sorunlarla karşı karşıya bulunduğunu bildiğini, ancak Özal’ın da AFC’nin karşısındaki *ekonomik ve psikolojik sorunları* nazarı dikkate almak zorunda olduğunu belirterek, *Almanya gibi bir ülke, dünyaya açık olmak zorundadır. Almanya’nın ihtiyaç duyabileceği en son şey, yabancı düşmanlığıdır, özellikle de Türklere karşı düşmanlık* şeklinde konuşmuştur. Kohl bu suretle, Alman politikacıların 1980’lerin başlarından itibaren yapmaya başladığı *Almanya göç ülkesi değildir, Ülkemiz yabancı işçi kabul etme kapasitesini doldurmuştur ve Yabancıların sayısı azaltılmalıdır* gibi sorumsuzca açıklamalar sonucunda Almanya’da hızla yayılmaya başlayan yabancı düşmanlığının daha da artacağına dikkat çekerek, “aba altından sopa” göstermiştir.

Görüşme, uzlaşma sağlanamadan sona ermiştir. Özal görüşme sonrasında düzenlenen basın toplantısında, *1986’dan itibaren Türklerin AT’de serbest dolaşımı aracılığıyla ortaya çıkacak sorunlar, karşılıklı uzlaşma temeline dayalı olarak çözülebilir. Türkiye, anlaşma temeline dayalı serbest dolaşım hakkından feragat etmeyecektir, ancak Bonn ile istişarelere hazırdır. Müzakereler ise, Ortaklık Anlaşması’nda kararlaştırıldığı gibi Brüksel’de AT ile sürdürülecektir* şeklinde konuşmuştur.²⁸ Bu görüşmeden sonra, Türkiye’nin konuyu AFC ile değil AT ile müzakere etmeye kararlı olduğunu idrak eden AFC Hükümeti de, taktik değiştirecek ve sorunu AT içindeki ortaklarının Almanya’nın politikası doğrultusunda hareket etmesini sağlayarak çözecektir.

Özal 16-19 Nisan 1985’te Türkiye’nin *Ortak Ülke* sıfatıyla katıldığı Hannover Sanayi Fuarı’nın açılışını yapmak üzere gittiği Almanya’da, 16 Nisan’da Şansölye Kohl ile bir araya gelmiştir. Kohl’ün Temmuz’da

²⁸ AAPD 1984. Band II. 1. Juli bis 31. Dezember 1984, s. 1057-1071 (Dokument 229: Deutsch-türkisches Regierungsgespräch, 5. September 1984).

gerçekleştireceği Türkiye ziyareti, Orta Doğu'daki gelişmeler, Türk ekonomisinin durumu ve Almanya'dan Türkiye'ye silah yardımı gibi konuların ele alındığı görüşmede, serbest dolaşım konusu gündeme gelmemiştir.²⁹ Ancak, Özal *Die Zeit* gazetesinin 26 Nisan 1985 tarihli nüshasında yayınlanan mülakatında, konuya ilişkin tutumunu bir kez daha şu ifadelerle vurgulamıştır: *AT Ortaklık Anlaşması, Türkiye ile Avrupa Topluluğu arasındaki bir anlaşmadır. AFC Hükümeti, Türkiye'nin bu anlaşmadan kaynaklanan hakkını kullanmamasını istemektedir. Konuyu Şansölye ve diğer bakanlarla görüştim. Türkiye, Almanya'nın Ortaklık Anlaşması bağlamındaki sorunlarını nazarı dikkate alacaktır. Bu konuda çok samimiyiz, tabii ki ülkenizin de bizim isteklerimizi kabul etmesi şartıyla. [...] Eğer AFC daha iyi bir anlaşma istiyorsa, bunun tek yolu vardır. Türkiye, Portekiz ve İspanya'dan sonra Avrupa Topluluğu'na alınacak ilk ülke olacaktır. Konuya ilişkin müzakereler başladığında, yeni şartlar temeline dayalı olarak bütün anlaşmaları bir daha gözden geçireceğiz.*³⁰

Şansölye Kohl'ün Ankara ve İstanbul'daki Temasları (9-11 Temmuz 1985)

9-11 Temmuz 1985'te Türkiye'yi ziyaret eden Kohl, 9 Temmuz'da Başbakan Özal ile bir araya gelmiştir. Kohl ile Özal'ın gerçekleştirdiği baş başa görüşmenin tamamı, ikili konulara ayrılmıştır. Özal, bazı ikili meselelerin iki ülke arasında oluşturulacak çalışma grubunda ayrıntılı şekilde ele alınmasını önermiştir. Kohl öneriyi kabul ederek, üst düzey çalışma grubunun Eylül ayında bir araya gelebileceğini belirtmiştir. Kohl devamla, Almanya'da 4,3 milyon yabancının yaşadığını, bunlardan 1,4 milyonunun Türk olduğunu, Almanya'nın göç ülkesi olmadığını ve olamayacağını, bu soruna Alman-Türk dostluğunu tahrip etmeyecek bir çözüm bulmak istediklerini, bir diğer sorunun serbest dolaşım olduğunu, Almanya'nın Türk işçilerinin sınırsız serbest dolaşım hakkına sahip olmasını kabul edemeyeceğini, bu soruna da pragmatik bir çözüm bulunması gerektiğini, Türkiye'nin küçük ve orta boy işletmeler için sanayileşme planını duyduğunu, kendisine Türkiye'de İkinci Dünya Savaşı sonrasında AFC'de uygulanan Avrupa İyileşme Programı (European Recovery Programme/ERP) benzeri bir program

²⁹ AAPD 1985. Band I. 1. Januar bis 30. Juni 1985, s. 482-490 (Dokümet 92: Gespräch des Bundeskanzlers Kohl mit Ministerpräsident Özal, 16. April 1985).

³⁰ *Die Zeit*, Nr. 18/1985 (Zeit-Interview mit Ministerpräsident Özal).

uygulanabileceğinin söylendiğini belirterek, konu hakkında bilgi sahibi olmak istemiştir.

Özal bunun aslında, Devlet Sanayi ve İşçi Yatırım Bankası (DESİ-YAB) ve Halk Bankası'nın yatırımları alanındaki eski bir program olduğunu, DESİYAB'ın çoğu Almanya'dan dönen işçiler tarafından kurulan küçük ve orta boy işletmeler için bir Sanayileşme Fonu kurulmasını ve fon için AFC'den kredi desteği sağlanmasını önerdiğini belirtmiştir. Kohl öneriye olumlu yaklaşarak, fon çerçevesindeki sanayileşmenin Almanya'da yaşayan Türk işçilerinin geri dönmesi için cazip olacağını, bu suretle bir taşla iki kuş vurulacağını, bir yandan Türk sanayisi güçlendirilirken, aynı zamanda Almanya'dan dönecek Türk işçileri için de istihdam yerleri yaratılacağını ifade etmiş ve bu konunun çalışma grubu tarafından Eylül ayında ele alınabileceğini söylemiştir. Özal, öneriyi kabul etmiştir.³¹

Kohl 11 Temmuz'da İstanbul'da Cumhurbaşkanı Evren'le gerçekleştirdiği görüşmede de Almanya'daki Türkler ve serbest dolaşım konularına değinerek, Almanya ve Türkiye arasında, Almanya'da yaşayan 1,4 milyon Türk vatandaşından kaynaklanan insani bağların da mevcut olduğunu, iki farklı kültüre mensup insanların bir araya gelmesi durumunda daima gerilimlerin ortaya çıktığını, Almanya'da bu nedenle devasa sorunlar yaşanıyor olsa da, Türk düşmanlığının bulunmadığını, Almanya'nın göç ülkesi olmadığını, insanları makinaların yanına götürmektense, makinaları insanlara getirmenin daha doğru olacağını, Türkiye'ye daha fazla Alman sermayesi getirilmesi ve Almanya'daki misafir işçilerin bilgilerinden Türkiye'de yararlanılması gerektiğini söylemiştir.³²

Kohl'ün Türkiye ziyareti sırasında oluşturulması kararlaştırılan müsteşarlar düzeyindeki çalışma grubunun 5-6 Aralık'ta Bonn'da gerçekleştirilen ilk toplantısında yalnızca, müteakip görüşmelerin kapsamına ilişkin görüş alış verişinde bulunulmuştur. Türk tarafı, uzun sü-

³¹ AAPD 1985. Band II. 1. Juli bis 31. Dezember 1985, s. 980-991 (Dokument 185: Gespräch des Bundeskanzlers Kohl mit Ministerpräsident Özal in Ankara, 9. Juli 1985).

³² AAPD 1985. Band II, s. 1004-1008 (Dokument 188: Gespräch des Bundeskanzlers Kohl mit Präsident Evren in Istanbul, 11. Juli 1985).

recek ve ayrıntıların ele alınacağı kapsamlı görüşmeler sürdürülmesini önerirken, Alman tarafı buna karşı çıkmış, nihayetinde *Görüşmeler, uzun sürecektir bir müzakere sürecinin başlangıcını teşkil edecektir* ifadesi üzerinde mutabık kalınmıştır. Alman tarafı, Türkiye'nin önerdiği Ortak Sanayileşme Fonu'na 130 milyon DM kredi desteği sağlamayı daha ilk toplantıda reddetmiş, yalnızca Almanya'dan Türkiye'ye geri dönecek olan kalifiye elemanlar tarafından kurulacak küçük ve orta boy işletmelere 12 milyon DM destek sağlama sözü vermiştir. Alman tarafı ayrıca, 1980-1983 arasında yapılan silahlanma özel yardımına benzer bir yardım anlaşması imzalanmasına ilişkin müzakerelere hazır olduğunu, ancak yapılacak yardım miktarının ilk yardımdaki 600 milyon Avro'ya ulaşmayacağını ve bunun uzun yıllara yayılacağını belirtmiştir. AT-Türkiye Ortaklık Anlaşması'ndan kaynaklanan serbest dolaşım konusunun ise, bu müzakerelere paralel olarak AT ile Türkiye arasında ele alınması hususunda mutabık kalınmıştır.³³

Cumhurbaşkanı Richard von Weizsäcker'in Türkiye Ziyareti (26-30 Mayıs 1986)

AFC için serbest dolaşım meselesine ikili düzeyde bir an önce çözüm bulunması o denli önem arz etmiştir ki, Cumhurbaşkanı Theodor Heus'un 1957'de Türkiye'ye gerçekleştirdiği ilk devlet ziyaretinden sonra, Cumhurbaşkanı Richard von Weizsäcker 26-30 Mayıs 1986'da Türkiye'ye ikinci devlet ziyaretinde bulunmuştur. Weizsäcker, 26 Mayıs'ta Başbakan Özal ile bir araya gelmiştir. Özal görüşme sırasında, AT ile ilişkilerin üç yıl öncesine kıyasla daha iyi durumda olduğunu, Türkiye'nin AT üyesi olmak istediğini, ancak bunun ne zaman gerçekleşeceğinin bilinmediğini, Müslüman devletlerle kapsamlı ilişkilere sahip olan Türkiye'nin AT üyeliği aracılığıyla Avrupa ile İslam dünyası arasında doğal bir köprü oluşturacağını, serbest dolaşım konusunun AT ile uzun yıllar önce kararlaştırıldığını, konu hakkındaki anlaşmazlığa her iki ülke için en iyi çözümün bulunacağını, AT ile 1987 yılında başlatılacak katılım müzakerelerinin beş yıl süreceğini, bu dönem boyunca serbest dolaşım uygulamasının erteleneceğini, tam üyelik gerçekleşinceye kadar da beş seneye daha ihtiyaç duyulacağını söylemiştir. Özal devamla, Almanya'ya daha fazla Türk vatandaşı göndermek

---

³³ AAPD 1985. Band II, s. 1765-1771 (Dokument 338: Aufzeichnung des Ministerialdirektors Jelonek, 10. Dezember 1985).

istemediklerini ve oradaki Türklerin durumunun belirgin ölçüde iyileşmiş olduğunu belirtmiştir.

Weizsäcker, Özal'ın Almanya'daki Türklerin durumunun iyileştiği yönündeki saptamasına katıldığını, örneğin Berlin'de 1978/79'da düzenlenen Eyalet Parlamentosu seçimleri kampanyasında hakim konunun *Türk problemi* olduğunu, 1981'deki erken seçimlerde ise bu durumun değiştiğini, yabancılar meselesinin artmakta olan işsizliğe rağmen etkisini kaybetmeye başladığını, serbest dolaşım ve göç hareketleri konularının iki ülke arasında samimi ve gerçekçi bir şekilde ele alınması gerektiğini, Almanya'nın bu bağlamda Türkiye ile mevcut olan tarihi ve dostane bağlara uygun şekilde hareket edeceğini söylemiştir. Türkiye'nin Avrupa ile İslam ülkeleri arasında köprü oluşturma düşüncesi hakkında olumlu konuşan Weizsäcker, İspanya ve Portekiz'in Mağrip ve Latin Amerika ülkeleriyle olan ilişkilerinin AT'ye olumlu katkıda bulunduğunu, Türkiye'nin yegane jeopolitik konumu muvacehesinde benzeri olmayan bir rol oynayabileceğini ifade etmiştir. Özal, AT üyesi 12 Hristiyan ülkenin Müslüman Türkiye'nin üyelik başvurusunu reddetmesinin, AT'nin Hristiyan Kulübü olarak görülmesine neden olacağını söylemiştir. Weizsäcker Özal'ın bu ifadesine şiddetle karşı çıkarak, AT'nin tutarsız dini inançlara göre değil, aydınlanma düşüncesi temeline dayalı olarak hareket ettiğini, Topluluk ülkelerinde Hristiyan partiler olsa da, bunların arkasında dinci güçlerin bulunmadığını söylemiştir.³⁴

AFC Dışişleri Bakanlığı AT İşleri Genel Müdürü Trumpf Genscher'e sunduğu 16 Ocak 1986 tarihli bilgi notunda, *Dışişleri Bakanı Vahit Halefoğlu Ocak başlarında AT'ye gönderdiği mektup aracılığıyla, AT-Türkiye Ortaklık Konseyi'nin yeniden canlandırılmasını talep etmiştir. Türkiye, serbest dolaşım konusunu gündeme getirebilir. Bu bağlamda, serbest dolaşım yükümlülüklerini yerine getirmedeği, bu nedenle serbest dolaşım konusunun gözden geçirilmek zorunda olduğu açıkça Türkiye'ye söylenmelidir. Türkiye'nin AT üyeliği başvurusunu gündeme getirmesi durumunda, bunun gerçekçi bir*

³⁴ AAPD 1986. Band I: 1. Januar bis 30. Juni 1986, s. 796- 800 (Dokument 154: Ministerialdiligent von Ploetz, z.Z. Ankara, an das Auswärtige Amt, 27. Mai 1986).

*girişim olmayacağı vurgulanmalı ve Türkiye'nin cesareti daha işin başında kırılmalıdır demıştır.*³⁵

AT Dışişleri Bakanları Konseyi 16 Haziran 1986'da, Yunanistan Dışişleri Bakanı Pangalos'un yoğun protestosuna rağmen, 12 Eylül darbesinden beri toplanmayan AT-Türkiye Ortaklık Konseyi'nin 16 Eylül 1986'da toplanmasını kararlaştırmıştır. Genel Müdür Trumpf tarafından Genscher'e sunulan 30 Haziran 1986 tarihli bilgi notunda, AT'nin sözkonusu karar aracılığıyla *Türkiye'deki askeri diktatörlüğün neden olduğu yaklaşık dört yıllık [sic!] aradan sonra*, Türkiye ile diyalogu yeniden başlatacağı, toplantıda ele alınacak önemli konulardan birinin Türk işçilerinin serbest dolaşımı olacağı, müzakereler sırasında yeni göç, aile birleşimi, Topluluk içinde serbest dolaşım, istihdam piyasasına dahil olma ve ikamet hakkı konularında Almanya'nın çıkarlarının korunmak zorunda olduğu, Topluluk içindeki önemli ortakların bu konularda Almanya ile benzer çıkarlara sahip olduğu, AT Dönem Başkanı Hollanda ve İngiltere'nin Türk işçileri için serbest dolaşım uygulamasının 1 Aralık 1986'da otomatikman başlatılmaması konusunda Almanya'ya açık destek verdiği belirtilmiştir. Notta Türkiye'nin AT üyeliğine ilişkin olarak izlenecek strateji ise, *AT'nin halihazırda, Türkiye gibi büyük bir lokmayı yutması mümkün değildir. Bu nedenle, katılım başvurusu desteklenmemelidir. Türkiye'nin Batı yönelimi engellenmemeli, aynı zamanda Türkiye'nin liberalleşme adımları desteklenmelidir. Bu iş, AT-Türkiye ilişkileri çerçevesindeki ortaklık ilişkisinin yapıcı bir şekilde geliştirilmesiyle mümkündür* ifadeleriyle özetlenmiştir.³⁶ Türkiye'nin, üye yapılmaksızın AT/AB kapısı önünde bekletilmesi olarak özetlenebilecek bu politika, günümüzde de devam ettirilmektedir.

Müsteşarlar düzeyindeki Türk-Alman çalışma grubu, ikinci toplantısını 6-7 Ekim 1986'da Ankara'da gerçekleştirmiştir. Toplantıda ele alınan tek somut konu, AFC tarafından Türkiye'ye yapılacak askeri yardım olmuştur. Alman tarafı, Türkiye'ye modernleştirilmiş 150 adet Leopard I tankıyla, sekiz adet tank kurtarma aracı hibe etmeye hazır olduğunu belirtmiş, Türk tarafı bunu memnuniyetle kabul etmiştir.

---

³⁵ AAPD 1986. Band I, s. 56-61 (Dokument 11: Aufzeichnung des Ministerialdirigenten Trumpf, 16. Januar 1986).

³⁶ AAPD 1986. Band I, s. 943-948 (Dokument 180: Aufzeichnung des Ministerialdirigenten Trumpf, 30. Juni 1986).

Taraflar konsolosluk meseleleri ve kültürel iş birliğine ilişkin ayrıntıların da görüşüldüğü toplantıda, Almanya tarafından Türkiye’de yapılacak yatırımlara ilişkin şartların iyileştirilmesi gerektiği hususunda mutabık kalmıştır. Alman tarafı, serbest dolaşıma ilişkin olarak AT ile Türkiye arasında Brüksel’de sürdürülen müzakerelerin bu toplantıya paralel nitelikte olduğunu vurgularken, Türk tarafı ikili görüşmelerin AT ile sürdürülen müzakerelerden bağımsız olduğunu ısrar etmiştir. Genel Müdür Kastrup konuya ilişkin olarak Genscher’e ilettiği 9 Ekim 1986 tarihli raporunda, Türk tarafının taleplerinin büyük ölçüde *mütevazı bir hal* aldığı, ikinci toplantı aracılığıyla AT ile Türkiye arasında sürdürülen müzakereler bağlamında çok değerli zaman kazandıklarını, çalışma grubunun üçüncü toplantısının 1987’nin ikinci yarısında düzenlenmesinin öngörüldüğünü, Türkiye’nin yakın bir zamanda AT’ye üyelik başvurusunda bulunması durumunda ise, çalışma grubunda gerçekleştirilen ikili müzakerelerin *paralellik özelliğinin* ortadan kalkacağını, AT katılım başvurusu için destek talep eden Türk tarafına *çok aceleci adımlar atmama* uyarısında bulduklarını belirtmiştir.³⁷

AT Genel İşler Konseyi, Türkiye ile 16 Eylül 1986’dan itibaren gerçekleştirdiği müzakerelerden sonra Türk işçilerinin AT’de serbest dolaşımı ve AT ülkelerinde ikamet eden Türk vatandaşlarına ilişkin olarak hazırladığı teklifi, 27 Kasım’da Türkiye’ye iletmıştır. Almanya’nın konuya ilişkin taleplerinin tamamının karşılandığı teklifte, Türkiye açısından şu ağır düzenlemeler yer almıştır:

-AT bölgesi haricindeki Türk işçilerinin AT bölgesine girmesi ve AT bölgesindeki Türk işçilerinin serbest dolaşımı, tamamen kontrol altında tutulacaktır (Madde 6).

-Çalışma ve ikamet izinleri birbirinden ayrılacak, ikamet izni tanzim edilmesi ulusal yetki alanında kalacaktır (Madde 8).

-Birinci kuşak işçilerin aile birleşimi sınırlandırılacaktır. Çocuklarda aile birleşimi yaşına ilişkin düzenleme, ulusal yetki alanında kalacaktır (Madde 3).

³⁷ AAPD 1986. Band II: 1. Juli bis 31. Dezember 1986, s. 1429-1434 (Dokument 274: Aufzeichnung des Ministerialdirigenten Kastrup, 9. Oktober 1986).

-Daimi ikamet hakkı, yalnızca belirli şartlar yerine getirildikten sonra tanınacaktır (Madde 5).³⁸

AFC Dışişleri Bakanlığı tarafından konuya ilişkin olarak hazırlanan 17 Aralık 1986 tarihli değerlendirmede, özetle şu hususlar yer almıştır:

AT üyesi ülkeler arasında sürdürülen zorlu müzakereler sonunda hazırlanan öneriler, en küçük ortak payda temelinde dayalı bir uzlaşma niteliğindedir. Buna rağmen, önerilerde AFC'nin bütün önemli çıkarları nazarı dikkate alınmıştır. Bu çerçevede Türk işçilerinin AT'de kontrolsüz bir şekilde dolaşımı önlenmiş, ikamet iznine ilişkin hukuki düzenlemeler ulusal devletlerin yetki alanında bırakılmış ve aile birleşimi sınırlandırılmıştır. Türkiye Avrupa İşleri Bakanı Ali Bozer 4 Aralık'ta yaptığı açıklamada, önerilerin AT-Türkiye ortaklık ilişkileri üzerinde çok ciddi olumsuz etkilerinin olacağını, Türkiye için gerekli olan hakların tanınmadığını, bu suretle Ankara Anlaşması'nın temel hedefi olan tam üyeliğin tehlikeye atılmış olduğunu, Türkiye'nin bu nedenle AT'ye tam üyelik başvurusunda bulunmaya zorlandığını ifade etmiştir. Türkiye'nin bu tepkisi, sürpriz olmamıştır. Biz serbest dolaşım meselesine, Türklerin ikili olarak en üst seviyede verdiği güvence [20 Kasım 1986 tarihli Evren-Genscher görüşmesi kast ediliyor] ve daha sonra Başbakan Özal ile Dışişleri Bakanı Halefoğlu'nun bu temele dayalı olarak verdiği sözlere uygun bir düzenleme getirilmesi gerektiğinin bilincindeydik. Aile birleşimi düzenlemesinin Türk tarafınca çok katı bulunması, ortaklık ilişkisinin yanı sıra, Türkiye ile ikili ilişkilerimizi de olumsuz etkileyebilir. Türkiye'nin tam üyelik başvurusunun gerekliliğine ilişkin güncel açıklaması, çok inandırıcı değildir. Türkiye'nin, AT katılım müzakereleri çerçevesinde zorlu meselelere daha kolay çözüm bulma planı, çok sayıda bilinmeyen faktör ve riskler barındırmaktadır. Türkiye buna rağmen bu yolu tercih ederse, Almanya-Türkiye ve Avrupa-Türkiye ilişkilerinde ilave sorunların ortaya çıkması önlenmelidir. Bu iş, kolay olmayacaktır. Zira Avrupa'ya aidiyet, Türkiye için duygusal boyutu çok güçlü olan bir konudur. Türkiye ile gelecek aylarda sürdürülecek müzakerelerde, AFC'nin AT'ye kabul ettirdiği tutumun muhafaza edilmesine ve

---

³⁸ AAPD 1986. Band II, s. 1771 Anm. 8.

*AT-Türkiye ilişkilerinin aşırı ölçüde yıpratılmamasına dikkat edilmelidir.*³⁹

Özal Hükümeti AT-Türkiye ilişkilerinde 1980-1986 arasında yaşanan boşluktan kaynaklanan eksiklikleri tamamlamaksızın, 14 Nisan 1987'de AT'ye tam üyelik başvurusunda bulunmuştur. Berlin Duvarı'nın 9 Kasım 1989'da yıkılmasıyla birlikte başlayan süreçte, uluslararası sistemdeki dengelerle birlikte AFC ve AT'nin öncelikleri de temelden değişmiştir. AFC Hükümeti bütün dikkatini, bir an önce iki Almanya'yı birleştirmenin yanı sıra Polonya, Macaristan ve Çekoslovakya'nın AT'ye entegre edilmesine yoğunlaştırmıştır. AT Komisyonu tarafından Türkiye'nin tam üyelik başvurusuna ilişkin olarak 18 Aralık 1989'da sunulan görüşte, AT'nin pazar, ekonomi, para ve siyasi birlik süreci tamamlanmazdan önce yeni katılım müzakereleri başlatılmasının doğru olmayacağı belirtilmiştir. Görüşte ayrıca, çok geniş topraklara ve çok fazla nüfusa sahip olan Türkiye'nin genel gelişmişlik seviyesinin Topluluk ortalamasından büyük ölçüde düşük olduğuna dikkat çekilerek, katılım başvurusunun AT açısından daha hassas bir konu haline geldiği vurgulanmıştır.⁴⁰ AT-Türkiye ilişkilerinde, Türkiye'nin aleyhine olacak şekilde seyredecek yeni bir dönem başlamıştır.

Sonuç ve Değerlendirme

Türk işçilerinin AT'deki serbest dolaşım hakkının engellenmesi ve AFC Hükümeti'nin Almanya'da yaşayan Türklerin aile bileşimi/ikamet haklarını kısıtlayıcı önlemler almaya başlamasında, 12 Eylül darbesinin doğrudan ve belirleyici önemi haiz etkisi olmuştur.

12 Eylül, öncesi ve sonrasıyla bir süreçtir. Türkiye'de 12 Eylül öncesinin anarşi, yoksulluk ve işsizlik ortamından kaçarak Almanya'ya yerleşen ya da iltica başvurusunda bulunan Türkler, AFC Hükümeti'ni endişeye sevk etmiştir. Hükümet, Almanya'ya yabancı akınını önlemek ve mevcut yabancı sayısını azaltmak için sahip olduğu ulusal

³⁹ AAPD 1986. Band II, s. 1919-1922 (Dokument 368: Aufzeichnung des Referats, 17. Dezember 1986).

⁴⁰ T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı (Yayınlayan), **Avrupa Birliği ve Türkiye**, 6. Baskı, Ankara 2007, s. 309f.

yetkiler çerçevesinde gerekli önlemleri almaya başlamıştır. Alman politikacılarının, ülkede Türkler başta olmak üzere çok fazla yabancı bulunduğu, göç ülkesi olmayan Almanya'nın yabancı kabul etme kapasitesini doldurduğu yönündeki yoğun açıklamaları, Alman toplumunu etkilemiş ve ülkede yabancı düşmanlığı hızla yayılmaya başlamıştır.

AFC Hükümeti, Türk işçilerinin AT'deki serbest dolaşımını, mütemadiyen devam edecek bir tehdit olarak görmüştür. Serbest dolaşım hakkına sahip olacak Türk işçilerinin Almanya'yı adeta istilâ etmesinden endişe eden AFC Hükümeti, "soruna" Türk tarafıyla sağlayacağı uzlaşma temeline dayalı bir çözüm bulmak için 1982-1986 arasında yoğun girişimlerde bulunmuştur. Türkiye'yi ikna etmek için, ekonomik ve askeri yardım imkanına başvurmuş, Türkiye'ye abartılı yardım sözleri vermiştir. Yapılacak yardımlar ile serbest dolaşım arasında bağlantı kurduğunu ise, itinalı bir şekilde gizlemeye çalışmıştır.

Türk işçilerinin serbest dolaşım hakkını Türkiye'yi ikna ederek engelleyemeyen Almanya, son çare olarak AT içinde girişimde bulunmuştur. Topluluk içinde benzer endişeleri paylaşan diğer ortaklarını ikna eden AFC Hükümeti, Türklerin serbest dolaşım hakkını AT aracılığıyla önlemiş, hatta AT üyesi ülkelerdeki yabancıların aile birleşimi ve ikamet haklarına ilişkin düzenlemelerin ulusal devletlerin yetki alanına girdiğini AT'ye teyit ettirmiştir. Bu suretle, AT müktesebatına uygun olmayan düzenlemeler nedeniyle AT Adalet Divanı nezdinde dava açılmasının önüne geçmiştir.

Eylül 1984'teki Almanya ziyareti sırasında Türkiye'nin İspanya ve Portekiz'le birlikte AT üyesi olması gerektiğini dile getiren, bu olmanınca Nisan 1985'teki Almanya ziyareti sırasında *Türkiye, Portekiz ve İspanya'dan sonra Avrupa topluluğuna alınacak ilk ülke olacaktır* şeklinde açıklama yapan Başbakan Özal, AT'nin motor gücü konumunda olan Almanya'nın gerekli hazırlıklar yapılmadan AT'ye tam üyelik başvurusunda bulunulmaması uyarısını ve Topluluk içindeki ağırlığını ciddiye almamış ve 12 Eylül darbesi sonrasında AT-Türkiye ilişkilerinde yaşanan altı yıllık boşluktan kaynaklanan eksiklikler giderilmeden tam üyelik başvurusunda bulunarak, stratejik bir hata yapmıştır. Özal'ın, 1987'de AT ile katılım müzakerelerini başlatıp Türkiye'yi on yıllık katılım süreci sonunda tam üye yapma planı, çok kısa bir süre içinde hüsrarla sonuçlanmıştır.

AFC Hükümeti Türkiye'ye verdiği abartılı yardım sözlerini, büyük ölçüde tutmamıştır. Kohl'ün Türkiye'de oluşturulacak Sanayileşme Fonu'na destek vererek, ülkeyi Almanya'daki Türk işçileri kendiliğinden geri dönmeyi isteyecek ölçüde müreffeh bir duruma getirme vaadi, sözde kalmıştır. Büyük beklentiler eşliğinde oluşturulan müsteşarlar seviyesindeki Türk-Alman çalışma grubunda sürdürülen müzakerelerde elde edilen tek somut sonuç, 15 Mart 1988'de AFC Dışişleri Bakanlığı'nda imzalanan Silahlanma Özel Yardımı Anlaşması olmuştur. Buna göre, AFC'nin Türkiye'ye 150 adet Leopard I tipi tank, sekiz adet tank kurtarma aracı ve yedek parça sevk etmesi kararlaştırılmıştır.⁴¹ AFC'nin Türk işçilerinin serbest dolaşım hakkının engellenmesi karşılığında ödediği kayda değer tek bedel, bu olmuştur. Asıl bedeli ise, AT/AB'de serbest dolaşım hakkına sahip olamayan Türk vatandaşları ödemiştir.

1980-1986 yılları arasında Türkiye ile Almanya arasında gerçekleştirilen baş döndürücü ziyaret trafiğinde kapalı kapılar ardında sürdürülen pazarlıklar, ilk defa bu araştırmada Alman belgelerine dayalı olarak yeniden inşa edilmiştir. Türk belgelerini kullanma imkanımız olmadığı için, Türk tarafının aldığı kararlar ve attığı adımlara ilişkin *intern* gelişmeler aydınlatılamamıştır. Temennimiz, döneme ilişkin Türk belgelerinin serbest bırakılmasından sonra, resmin eksik parçalarının tamamlanmasıdır.

---

⁴¹ Alexander Refflinghaus, **Deutsche Türkeipolitik in der Regierungszeit Helmut Kohls, 1982 bis 1998. Regierung, Bundestag, Presse**, Verlag Dr. Köster, Berlin 2002, s. 273.

KAYNAKÇA

Yayınlanmış Belgeler

Bundesamt für Migration und Flüchtlinge (Hrsg.), **Das Bundesamt in Zahlen 2015. Asyl, Migration und Integration**, Nürnberg 2016.

Deutscher Bundestag 10. Wahlperiode, **Drucksache 10/351: Gesetzentwurf der Bundesregierung. Entwurf eines Gesetzes zur Förderung der Rückkehrbereitschaft von Ausländern**, 06.09.1983.

Deutscher Bundestag 12. Wahlperiode, **Drucksache 12/1699: Antwort der Bundesregierung auf die Anfrage der Ulla Jelpke und der Gruppe der PDS/Linke Liste. Abschiebungen in die Türkei**, 03.12.1991.

Institut für Zeitgeschichte (Herausgegeben im Auftrag des Auswärtigen Amtes), **Akten zur Auswärtigen Politik der Bundesrepublik Deutschland** (Müteakiben AAPD şeklinde kısaltılacaktır). **Bände 1980-1986**, Oldenbourg Verlag, München 2011-2017. Kullanılan belgeler:

AAPD 1980. Band I: 1. Januar bis 30. Juni, s. 991ff. (Dokument 188: Ministeriladirektor Fleischauer an Botschafter Oncken, Ankara, 25. Juni 1980).

AAPD 1980. Band II: 1. Juli bis 31. Dezember 1980, s. 1387-1391 (Dokument 269: Gesandter Pfeffer, Brüssel (NATO) an Auswärtige Amt, 13. September 1980).

AAPD 1981. Band I: 1. Januar bis 30. April 1981, s. 26-30 (Dokument 6: Botschafter Oncken, Ankara, an das Auswärtige amt, 13. Januar 1981).

AAPD 1981. Band II: 1. Mai bis 30. September 1981, s. 919ff. (Dokument 168: Botschafter Oncken, Ankara, an das Auswärtige Amt, 12. Juni 1981).

AAPD 1981. Band III: 1. Oktober bis 31. Dezember April 1981, s. 1694-1702 (Dokument 316: Gespräch des Bundesministers Genscher mit Präsident Evren in Ankara, 5. November 1981); s. 1716-1720 (Dokument 320: Botschafter Oncken, Ankara, an das Auswärtige Amt, 9. November 1981).

AAPD 1982. Band I: 1. Januar bis 30. Juni 1982, s. 834-841 (Dokument 160: Gespräch des Bundesministers mit dem türkischen Außenminister Türkmen, 19. Mai 1982).

- AAPD 1982. Band II: 1. Juli bis 31. Dezember 1982**, s. 1236-1241 (Dokument 234: Botschafter Oncken, Ankara, an das Auswärtige Amt, 30. August 1982); s. 1631-1638 (Dokument 314: Gespräch Bundesminister Genscher mit Präsident Evren, 20. November 1982); s. 1638ff. (Dokument 315: Gespräch Bundesminister Genscher mit Ministerpräsident Ulusu in Ankara, 20. November 1982).
- AAPD 1983. Band I: 1. Januar bis 30. Juni 1983**, s. 193-198 (Dokument 38: Runderlaß des Vortragenden Legationsrat I. Klasse Steinkühler zum Besuch türkischen AM in Bonn 31.1. bis 2.2.1983, 4. Februar 1983).
- AAPD 1983. Band II: 1. Juli bis 31. Dezember 1983**, s. 1162-1167 (Dokument 227: Aufzeichnung des Ministerialdirektors Fischer, 28. Juli 1983).
- AAPD 1984. Band I: 1. Januar bis 30. Juni 1984**, s. 389-393 (Dokument 77: Runderlaß des Vortragenden Legationsrats I. Klasse Steinkühler, 9. März 1984); s. 842-845 (Dokument 173: Gespräch des Bundesministers Genscher mit dem türkischen Außenminister Halefoğlu, 22. Juni 1984); s. 793ff. (Dokument 163: Bundesminister Genscher an Bundesminister Wörner, 6. Juni 1984).
- AAPD 1984. Band II. 1. Juli bis 31. Dezember 1984**, s. 1057-1071 (Dokument 229: Deutsch-türkisches Regierungsgespräch, 5. September 1984).
- AAPD 1985. Band I. 1. Januar bis 30. Juni 1985**, s. 482-490 (Dokument 93: Gespräch des Bundeskanzlers Kohl mit Ministerpräsident Özal, 16. April 1985).
- AAPD 1985. Band II. 1. Juli bis 31. Dezember 1985**, s. 980-991 (Dokument 185: Gespräch des Bundeskanzlers Kohl mit Ministerpräsident Özal in Ankara, 9. Juli 1985); s. 1004-1008 (Dokument 188: Gespräch des Bundeskanzlers Kohl mit Präsident Evren in Istanbul, 11. Juli 1985); s. 1765-1771 (Dokument 338: Aufzeichnung des Ministerialdirektors Jelonek, 10. Dezember 1985).
- AAPD 1986. Band I: 1. Januar bis 30. Juni 1986**, s. 56-61 (Dokument 11: Aufzeichnung des Ministerialdirigenten Trumpf, 16 Januar 1986); s. 796- 800 (Dokument 154: Ministerialdirigent von

Ploetz, z. Z. Ankara, an das Auswärtige Amt, 27. Mai 1986); s. 943-948 (Dokument 180: Aufzeichnung des Ministerialdirigenten Trumpf, 30. Juni 1986).

AAPD 1986. Band II: 1. Juli bis 31. Dezember 1986, s. 1429-1434 (Dokument 274: Aufzeichnung des Ministerialdirigenten Kastrup, 9. Oktober 1986); s. 1919-1922 (Dokument 368: Aufzeichnung des Referats, 17. Dezember 1986).

Sürelî Yayınlar

Der Spiegel: Nr. 38/1984.

Die Zeit: Nr. 18/1985 (Zeit-Interview mit Ministerpräsident Özal).

İnceleme ve Araştırmalar

Gümrükçü, Harun, **Türkiye ve Avrupa Birliği. İlişkinin Unutulan Yönleri, Dünü ve Bugünü**, Avrupa-Türkiye Enstitüsü/ATA Hamburg, İstanbul 2002.

Herbert, Ulrich, **Geschichte der Ausländerpolitik in Deutschland: Saisonarbeiter, Zwangsarbeiter, Gastarbeiter, Flüchtlinge**, C. H. Beck, München 2001.

Hunn, Karin, **“Nächstes Jahr kehren wir zurück...” Die Geschichte der türkischen “Gastarbeiter” in der Bundesrepublik**, Wallstein Verlag, Göttingen 2005.

Kramer, Heinz, **Die Europäische Gemeinschaft und die Türkei. Entwicklung, Probleme und Perspektiven einer schwierigen Partnerschaft**, Nomos Verlagsgesellschaft, Baden-Baden 1988.

Refflinghaus, Alexander, **Deutsche Türkeipolitik in der Regierungszeit Helmut Kohls, 1982 bis 1998. Regierung, Bundestag, Presse**, Verlag Dr. Köster, Berlin 2002.

Szatkowski, Tim, **Die Bundesrepublik Deutschland und die Türkei 1978 bis 1983**, De Gruyter Oldenbourg, Berlin et al. 2016.

T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı (Yayınlayan), **Avrupa Birliği ve Türkiye**, Ankara 2007.

1980 ASKERİ REJİM HÜKÜMETİ'NİN KAMU HARCAMALARI

Berkan KARAGÖZ* - Özlem BAPBACI**

ÖZET

Çalışma, 1980-1983 yıllarını kapsayan askeri rejim hükümetinin kamu harcamalarının seyrini analiz etmektedir. 1980 darbesi öncesi Türkiye ekonomisinde devletin ekonomiye yoğun müdahalesi ve korumacı politikaların uygulanması söz konusu idi. Gerek sanayi alanında gerekse altyapı alanında kamu yatırımları artmış, kamu sektörü özel mal üretiminde bile aktif rol üstlenmişti. Ancak 1980-1983 yıllarını kapsayan askeri rejim döneminde dönüşüm yaşanmaya başlanmış ve neo-liberal politikaların içselleştirilmesi gerçekleştirilmeye çalışılsa da bu yönde sistematik bir kamu politikası uygulanmamıştır. Bu bağlamda 1980-1983 yılları arasında kamu ekonomisinde mümkün olduğunca kamu kesimini özel kesim lehine küçültmek ve devletin sosyal alanda yapmış olduğu harcamaların minimize edilmesi hedeflenmiş olsa da özellikle 1983 yılında kamu harcamalarında artış görülmektedir. Askeri rejim karakterli 44. Hükümet döneminin birinci yılında (1981) kamu harcamaları bir önceki yıla göre % 8,54 artmış, ikinci yılında (1982) ise bir önceki yıla göre %15,66 azalmıştır. Bu durum askeri rejim hükümetinin kamu harcamalarını kısıtıldığı yönünde yorumlanabilir. Ancak askeri rejim hükümetinin üçüncü yılında (1983) kamu harcamaları bir yıl önceye göre % 28,78 tekrar artmıştır. Bu artışın, askeri rejim tarafından desteklenen Milliyetçi Demokrasi Partisi'ne yönelik yapılan popülist harcamalardan kaynaklandığı söylenmektedir. Bu durumda askeri rejim, kamu harcamalarının kısılması yönündeki mali politikayı, kendi lehine gevşetmiş ve 24 Ocak kararlarından taviz vermiştir. Ancak genel gidişata baktığımızda ekonomik tasnife göre 1980 askeri rejim hükümetinin konsolide bütçe harcamalarının

---

* Dr. Öğretim Üyesi, Bozok Üniversitesi, berkan.karagoz@bozok.edu.tr

** Arş. Gör., Bozok Üniversitesi, ozlem.bapbaci@bozok.edu.tr

GSMH içindeki payının seyrine bakıldığında personel giderlerinin, diğer cari harcamaların, yatırım harcamalarının, KİT'lere yapılan transferlerin ve diğer transfer harcamalarının GSMH içindeki payının azalma eğiliminde olduğu görülmektedir. Bunun yanında, 1980 askeri rejim hükümeti tarafından yapılan sosyal yardımlar azalma eğilimi göstermekle birlikte toplam transfer harcamaları içindeki payı %10 seviyelerinde seyretmektedir.

Anahtar Kelimeler: Askeri rejim, ekonomi, kamu harcaması.

THE PUBLIC EXPENDITURES OF 1980 MILITARY REGIME GOVERNMENT

ABSTRACT

The study analyzes the course of the public expenditure of the military regime government covering the years 1980-1983. Before the "1980 Turkish coup d'état" intense state intervention and the implementation of protectionist policies were occurring in Turkey's economy. Public investments in both the industrial and infrastructure sectors increased and the public sector had an active role even in the production of private goods. However, during the military regime of 1980-1983, transformation began to take place and although internalization of neo-liberal policies was tried to be carried out, no systematic public policy was applied in this direction. In this context, although it is aimed to reduce the public sector in favor of the private sector as much as possible in the public economy between 1980-1983 and to minimize the expenditures that the state made in the social area, increase in the public expenditures, especially in 1983, has been observed. In the first year of the 44th Government (1981), which had a character of a military regime public spending increased by 8.54% compared to the previous year and decreased by 15.66% in the second year (1982) compared to the previous year. This can be interpreted such that the military regime government has reduced the expenses on public spending. However, in the third year of the military regime government (1983) public spending increased by 28.78% compared to a year ago. It is said that this increase was due to populist expenditures made by the Nationalist Democracy Party supported by the military regime. Therefore, the military regime loosened the financial policy for public spending and made concessions from the January 24th decisions. However, when we look at the general trend, it is seen that the share of personnel expenditures, other current expenditures, investment expenditures, transfers made by KTBs and other transfer expenditures within the GNP tend to decrease when the 1980 military regime government considers the share of budget expenditures within the GNP of the 1980 military regime government. In addition, while the social assistance provided by the 1980 military regime government

tended to decrease, its share in total transfer expenditures remained at about 10%.

Key Words: military, regime, economy, public expenditure

Giriş

12 Eylül 1980 darbesi ardından 21 Eylül 1980 tarihinde Bülent Ulusu tarafından 44. Türkiye hükümeti kurulmuş ve söz konusu askeri rejim hükümeti 13 Aralık 1983 tarihine kadar yürütmenin başında kalmıştır.

Askeri Rejim Hükümeti, Türkiye ekonomisinin iktisadi ve mali alanda karma ekonomiden Neo-liberal karakterde ekonomiye dönüşmesine yönelik kamusal politikalara geçilmesinde dönüm noktası olmuştur. Zira 1960-1979 döneminde uygulanan kalkınma planlarına dayanan Keynesyen politikalar ekonomik, mali ve sosyal sorunları çözememiş ve Neo-klasik paradigma devasa bir kamu ekonomisi yaratmıştır. Bunun yanında, Türkiye ekonomisi 1980 yılı öncesinde, büyük dış ticaret açığı, 1970'li yılların ortasından beri var olan ve yüksek oranlı gidişi durdurulamayan enflasyon, yüksek işsizlik oranı, sanayi kesiminde döviz ve enerji yetersizliğine dayanan üretim düşüklüğü, tarım kesiminde yavaşlama sorunu ve yıllar itibariyle düşüş seyri gösteren büyüme oranları gibi birçok ekonomik problemle mücadele etmekteydi. Bu bağlamda, 1980 askeri rejim politikaları, 24 Ocak kararlarının uygulanması için uygun ortamı sağlamıştır. Ancak 24 Ocak 1980 İstikrar Programı çerçevesinde, 21 Eylül 1980-Aralık 1983 arasında 44. hükümet olan Bülent Ulusu hükümeti tarafından özellikle 1983 yılında daraltıcı maliye politikaları uygulanmamış ve kamu giderlerinin kısılması yönünde adımlar atılmamıştır. Bu yönüyle Askeri Rejim Hükümeti, getirdiği paradigma ile örtüşmemektedir.

1. 1980 Askeri Rejim Hükümetinin Getirdiği İktisadi ve Mali Altyapı

Türkiye'de, Cumhuriyetin ilanı ile birlikte farklı ekonomik dönüşümler yaşanmış ve siyasi yapılarda meydana gelen değişim, ekonomik krizler ve ekonomik krizlere yönelik politika uygulamaları, askeri rejim müdahaleleri gibi çeşitli etkenlere bağlı olarak devletçi veya liberal iktisat politika uygulamalarını gündeme gelmiştir. 1929 dünya ekonomik bunalımı ile ortaya çıkan deflasyon ve işsizlik olgusu *ekonominin müdahale olmaksızın kendiliğinden dengeye geleceği* geleneksel klasik ekonomi anlayışı ile çözülemeyince Keynesyen maliye politikası kuramı ile ekonomide devlet müdahalesi aktif bir rol oynamıştır.

II. Dünya Savaşı sonrası dönem kapitalizmin “Altın Çağı” olarak bilinen ve tüm dünyada uygulama alanı bulan müdahaleci devlet anlayışının yaygınlaştığı dönemdir. Ancak 1970’li yıllardan itibaren Altın Çağ’ın ulusal ve uluslararası düzeyde yol açtığı politik ve ekonomik değişimler, devletin rolü üzerindeki tartışmaların belirgin şekilde yön değiştirmesine sebep olmuştur (Chang, 2002: 540).

1970’li yıllara kadar uygulama alanı bulan Keynesyen iktisat politikaları kapsamında temel aktör olan devlet, uluslararası sistemin entegrasyonunun sağlanmasında bu sistemle uyum içerisinde olmuştur. Ancak 1970’li yıllarda yaşanan ekonomik krizlerin etkisiyle, gelişmiş ülkelerde kar oranları düşmüş, enflasyon ve işsizlik oranları giderek artmış, dolar merkezli sabit kur sistemi çökmüş, ekonomik sistemde meydana gelen daralma kredi taleplerinin azalmasına sebep olmuştur (Güler, 2006: 87). Öte yandan 1973 yılında yaşanan petrol şokları diğer ülkeleri olduğu gibi Türkiye’yi de büyük ölçüde etkilemiş, petrol fiyatlarının yükselmesi, cari işlem açıklarının artmasına ve dış ticaret dengesinin bozulmasına sebep olmuştur. Böylece 1980’li yıllara kadar benimsenen dışa kapalı ithal ikameci sanayileşme politikası yaşanan sorunların çözümünü piyasaların serbestçe işleyişine olanak sağlayan Neo-liberal politikalarda bulmuştur.

1970’lerden itibaren yükselişe geçen ve 1980’lerden sonra ana akım haline gelen Neo-liberalizm, Friedrich Hayek ve Milton Friedman gibi serbest piyasa iktisatçılarının ve Robert Nozick gibi filozofların yazılarında geliştirilen klasik ekonomi politikasının güncelleştirilmiş bir türü olarak geliştirilmiştir. Günümüzde bilim çevreleri tarafından Friedrich Hayek ve Milton Friedman, Neo-liberalizmin fikir babaları olarak kabul edilse de Neoliberalizm yaklaşımının anlaşılmasında Alman Freiburg Okulu’nun temel ekonomik teorileri de katkı sağlamıştır (Chang, 2002: 540; Heywood, 2002: 49-50; Boas ve Gans-Morse, 2009: 147).

Bu anlayış, iktisadi dönüşüm süreci içerisinde devletin ekonomiye müdahalesinin azaltılması, finansal kurumların büyümesi, finansal ve finansal olmayan sektörler arasında yeni ilişkilerin uygulanması, merkez bankalarının güçlendirilmesi ve fiyat istikrarını sağlamaya yönelik faaliyetlerin hedeflenmesi gibi kapitalizmin işleyişine yönelik birtakım ilkelere dayanmaktadır (Duménil ve Levy, 2005: 10). Fiyat destek ve

tavanlarının kaldırılmasıyla, serbest ticaret ve piyasa tarafından belirlenen döviz kurları gibi yollarla iktisadi yönetim çerçevesinde mal ve sermaye akımlarını yönlendirmede piyasaların rolünü artırır ve özelleştirme ile özel sektörün ve özel mülkiyetin rolünü ve kapsamını (özelleştirme ve serbestleştirme yoluyla) genişletir (Chang ve Grabel 2004: 15).

Neo-liberal perspektiften küresel ekonomi anlayışı, kaynakların üretim, değişim ve tüketiminin arz ve talep güçlerinin kontrolü ile yön verildiği serbest ve açık bir piyasa ekonomisini gerektirmektedir (Scholte, 2005: 8).

1980 Askeri Rejim Hükümeti, 1980 sonrası Türkiye’de Neo-liberal karakterde bir ekonomiye geçilmesinin dönüm noktasını oluşturur. Neo-liberalizm, temellerini Keynes’in (1936) metodolojik bireyci Avusturya okulunun “bir garip toplulaştırılmış analiz” olarak nitelendirdiği karakterini eksik istihdam kavramından alan müdahaleci kamu politikalarına karşı ortaya çıkmış bir paradigmadır. Avusturya Okulu’nun her türlü dışsal müdahaleye ve dönüşüm baskılarına karşı olan Hayek (1995) yanında, Monetarist Friedman (1962) gibi liberal iktisatçılar, 1980 sonrası ülkelerin ekonomik düzenlerinin belirlenmesinde öncü rol oynamışlardır.

Hayek’e (1995) göre, devletin varlığı tartışılmaz bir olgudur ancak devlet müdahalesi piyasa ve özel mülkiyet yanlısı olmak zorundadır. Yoksa ahlaki değerleri yok sayan tarih anlayışının getirdikleri despotizme varan ekonomik sistemlerin yaratılmasına neden olmaktadır. Devlet, iktisadi mübadele ve teşebbüs özgürlüğünü korumak için vardır. Hayek on yıldan fazla bir zaman sürecinde sosyal adalet deyimiyile meşgul olmuş fakat sosyal adalet deyiminin özgürlük açısından hiçbir anlam ifade etmediği sonucuna ulaşmıştır (Küçükkalay, 2008: 421). Piyasa üzerindeki düzenleme faaliyetleri ve gelirin yeniden dağılımı koduyla örüntülenmiş devletin ekonomiye müdahale gerekçesi anlamsızdır. 1970’li yılların sonuna kadar Keynesyen iktisat karşında marjinalist olarak nitelendirilen Neo-Liberal iktisat, 1970’li yılların sonunda ortaya çıkan stagflasyon olgusuna ve ekonomik krizlere çözüm getirilemeyince dünya ülkeleri arasında yeni trend olarak belirlemiştir ve sosyalist ülkelerin dışındaki dünya ülkelerinin kamu politikalarının belirlenmesinde ana faktör olmuştur.

Friedman da geleneksel Ortodoks iktisadın devamı olarak devletin ekonomiye müdahalesine karşı çıkar ve piyasanın değil devletin ekonomik etkinsizlik içinde olacağını belirtir (Küçükkalay, 2008: 373). Friedman'a göre, devlet doğası itibariyle etkinsizdir. Devlet görevlilerinin optimize etmeye çalıştıkları kendi amaçları vardır ve görevliler kaçınılmaz bir biçimde tasarrufları altındaki kaynakların bir kısmını vergiyi ödeyenlerin amaçları dışındaki alanlara taşımak eğilimi içinde olurlar (Küçükkalay, 2008: 373; Bocutoğlu, 2012: 296).

Friedman'la birlikte, Keynesyen Devrimi ile büyük darbe alan Ortodoks iktisat, yeniden sağlaştırılmıştır. Friedman'a göre para politikası ile desteklenmediği sürece maliye politikası genel olarak etkinsizdir (Bocutoğlu, 2012: 295).

Neo-liberal iktisat, kamu kesiminin küçültülmesini istediğinden bütçe açıklarının azaltılmasında vergiler yerine kamu harcamalarına odaklanılmasını önermektedir. Harcama politikası kamu tüketiminin asgariye indirilmesi prensibine dayanır (Kanca ve Bayrak, 2015: 11)

Neo-liberal iktisata göre, subvansiyonlar hem bütçe açıklarını arttırmakta hem de kaynak dağılımında etkinsizliğe neden olmaktadır. Bunun yanında dışsallık yayan eğitim ve sağlık hizmetlerinde dışsallığın içselleştirilmesini sağlayan hizmetler dışında bu alanlarda bizzat üretici olunmamalıdır. Kamu kesimi, sadece özel sektörün yatırımlarını destekleyici altyapı hizmetleri gibi tamamlayıcı etkisi olan kamu harcamaları politikalarını üretmelidir. Kamunun doğrudan özel mal üreticisi olması hem kaynak tahsisini özel kesim aleyhine bozmakta hem de piyasadaki rekabeti olumsuz etkilemektedir. Diğer yandan, personel harcamaları kısılmalı ve kamudaki personel sayısı azaltılmalıdır. Sosyal parafiskal kurumlar ve yapılar, devletin yükünü azaltacak şekilde yeniden dizayn edilmelidir. (Kanacı, 2016: 12)

Dünyada Neo-liberal politika uygulamaları yaşanırken, Türkiye'de de ilk olarak 24 Ocak 1980 Kararları ile Neo-liberal politika uygulamaları gündeme gelmiş ve dönemin Devlet Planlama Müsteşarı (DPT) olan Özal'ın darbe ile birlikte uygulamaya çalıştığı dışı açılma politikaları ülkede büyük bir değişimi de beraberinde getirmiştir.

24 Ocak Kararlarının temel amacı, liberasyona yönelen ithalat rejimi, ucuz kredi ve vergi iadeleri gibi teşvik ve sübvansiyonlarla desteklenen ihracatın temel öncelik haline getirilmesi ve iç talebin kısılarak ihracat yoluyla ekonomide serbestleşmenin sağlanarak dışa açılma politikaları ile ekonomiye damgasını vuracak iktisat politikalarına yönelişin temel unsurları olmuştur (Boratav, 2004: 149).

1980 sonrası Neo-liberal politikalar doğrultusunda, Türkiye ekonomisini önemli ölçüde etkileyen ve ekonomide yapısal dönüşümü öngören 24 Ocak Kararlarının kamu harcamalarını ilgilendiren kısmı şu şekilde sıralanabilir (Ulagay,1984: 21):

- a. Kamu kesimince üretilen temel mallarda sübvansiyonların kaldırılması ya da azaltılması; böylece bu mallarda yüksek zamların yapılması,
- b. KİT reformu yapılarak bu kuruluşların karsız istihdam depoları olmaktan kurtarılması,
- c. Bir yandan kamu harcamaları kısılrken diğer yandan kapsamlı bir vergi reformuyla bütçe denkliğinin sağlanması.

24 Ocak 1980 İstikrar Programı, 12 Eylül 1980 – 13 Aralık 1983 döneminde askeri rejim yönetimindeki azınlık hükümeti olan 44. Bülent Ulusu hükümeti tarafından kesintisiz olarak yürütülmüştür. 1980 askeri darbesiyle, sendikal faaliyetlerin yasaklanması ile çalışanların ücret ve maaşları kontrol altına alınmış, daraltıcı para ve maliye politikaları uygulanmış ve kamu harcamalarının azaltılması hedeflenmiştir.

2. 1980 Askeri Rejim Hükümetinin Kamu Harcamalarının Maliye Teorisindeki Sınıflandırmalara Göre Analizi

Kamu harcamaları modern anlamda; kamu makamlarının toplumsal ihtiyaçları karşılamak, sosyal ve ekonomik hayata müdahalelerde bulunmak üzere belirli kurallara göre yaptıkları harcamalardır (Türk: 2002, 27). Kamu harcamaları tarihi süreç içinde sürekli artış eğiliminde olmuştur. Bu eğilim devletçi ekonomik sistemi benimsemiş olan ülkelerde olduğu gibi piyasa ekonomisini benimsemiş olan ülkelerde de görülmüştür. Kamu kesiminin yapmış olduğu harcamalardan üretim faktörleri, sektörler ve toplumu oluşturan sınıflar etkilenmektedir. Buna göre ekonomik etkinlik seviyesine ulaşabilmek için kamu

kesiminin harcamalarının boyutunun ne olması gerektiği önemlidir. Ancak harcamalar açısından kamu kesimi için bütün ülkelerde geçerli olabilecek optimal bir büyüklük belirlemek söz konusu değildir.

Tablo1. Kamu Gelirleri ve Kamu Giderleri Cari Fiyatlarla (Milyar TL).

Yıl	Kamu Gelirleri	Kamu Giderleri	Fark
1981	1960	2025	65
1982	2229	2385	156
1983	2831	3159	328

Kaynak: Devlet Planlama Teşkilatı,1980-2000 Yılları Temel Ekonomik Göstergeler.

1980 Askeri Rejim Hükümeti, 1981 yılında 2025 Milyar TL, 1982 yılında 2385 milyar TL, 1983 yılında 3159 milyar TL kamu harcaması gerçekleştirmiştir (Bkz. Tablo 1).1980 Askeri Rejim Hükümeti'nin kamu harcamaları politikası, kamu tüketiminin azalması ilkesinin benimsendiği bir harcama politikasıdır. Ancak kamu harcamalarını kısıcı tedbirler alınmasına rağmen, 1981 yılında kamu harcamalarının GSMH'ya oranı %25.2, 1982 yılında %22.2, 1983 yılında %22.4 olarak tespit edilmiştir (Bkz. Tablo 2). Diğer yandan konsolide bütçe giderlerinin/GSMH'ya oranı bakımından, 1982 yılında Askeri Rejim Hükümeti başarı sağlamıştır. Bunun yanında kamu harcamalarının kamu gelirlerinden daha hızlı arttığı; kamu gelirleriyle kamu harcamaları arasında dengesizliğin varlığı ortaya çıkmaktadır. Ancak Turgut Özal hükümetlerine göre, 1980 Askeri Rejim Hükümeti'nin bütçe açıkları daha minimal düzeydedir. Bu bağlamda 1980 Askeri Rejim Hükümeti kısmen başarı yakalamıştır denilebilir.

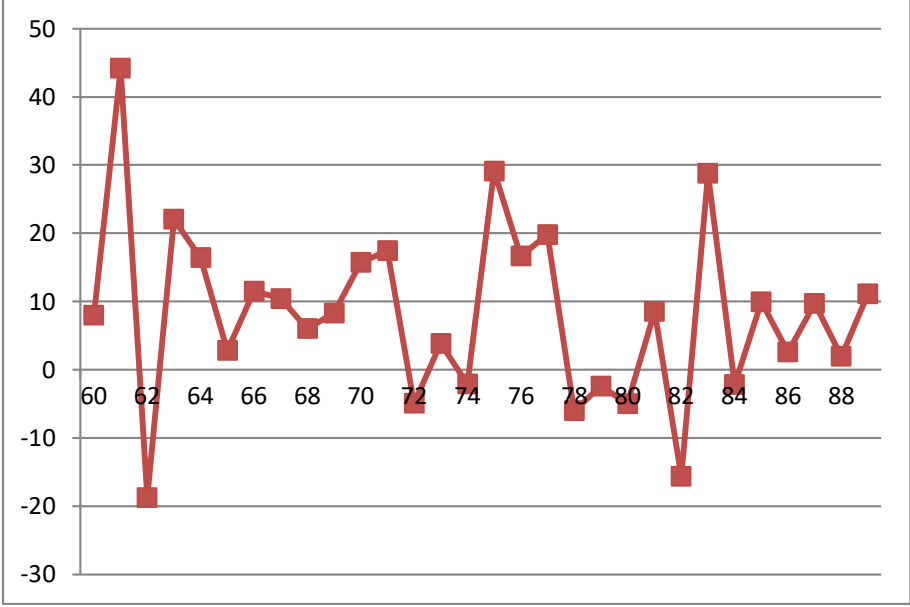
Tablo 2. Kamu Harcamaları/GSMH Oranı ve Konsolide Bütçe Kamu Giderleri/GSMH Oranı (1980-1984)

Yıl	Kamu Harcamaları/GSMH	Konsolide Bütçe Giderleri/GSMH	Bütçe Açığı/GSMH	Faiz Dışı Fazla/GSMH
1980	15.5	20.33	3.13	-2.56
1981	25.2	18.89	1.54	-0.60
1982	22.2	15.09	1.48	-0.66
1983	22.4	18.75	2.24	-0.73
1984	20.1	17.07	4.42	-2.43

Kaynak: Serpil Akçakaya, “Ülkemizde Konsolide Bütçe Harcamalarının Gelişimi (1980-2000)”, **Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı: 10, 2003, s.217-218.

Askeri rejim karakterli 44. Hükümet döneminin birinci yılında (1981) kamu harcamaları % 8,54 artmış, ikinci yılında (1982) ise %15,66 azalmıştır. Bu durum Askeri Rejim Hükümeti'nin kamu harcamalarını kısıtıldığı yönünde yorumlanabilir. Ancak askeri rejim hükümetinin üçüncü yılında (1983) kamu harcamaları bir yıl önceye göre % 28,78 artmıştır (Bkz. Grafik 1). Bu artışın, askeri rejim tarafından desteklenen Milliyetçi Demokrasi Partisi'ne yönelik yapılan popülist harcamalardan kaynaklandığı söylenebilir (Ataç, Ataç ve Moğol, 2001, s. 48-49). Bu durumda askeri rejim, kamu harcamalarının kısılması yönündeki mali politikayı, kendi lehine gevşetmiş ve 24 Ocak kararlarından taviz vermiştir.

Grafik 1. Türkiye Kamu Ekonomisi'nde Kamu Harcamalarının Bir Önceki Yıla Göre Değişimleri (%)

Kaynak: *Bütçe Kanunları Fihristi (1924-1992)*, Maliye ve Gümrük Bakanlığı, Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü, Sayı: 1992/4. (Aktaran: Engin Ataç, Beyhan Ataç ve Tayfun Moğol, “Ülkemizde Kamu Harcamalarının Siyasi Niteliği Üzerine Bir İnceleme”, **16. Türkiye Maliye Sempozyumu**, 2001, s. 47)

1980 Askeri Rejim Hükümeti'nin kamu harcamalarının ekonomik, fonksiyonel ve kurumsal sınıflandırmaya göre analizi, aşağıdaki gibi incelenmiştir. Kamu harcamalarının ekonomik etkilerini incelerken sadece onun miktarına değil, harcamaların yapısına da bakmak gerekir.

2.1.1980 Askeri Rejim Hükümetinin Kamu Harcamalarının Ekonomik Tasnifi ve Analizi

Maliye teorisinde kamu harcamaları ekonomik açıdan reel harcamalar ve transfer harcamaları olarak ikiye ayrılır (Nadaroğlu, 2000: 157).

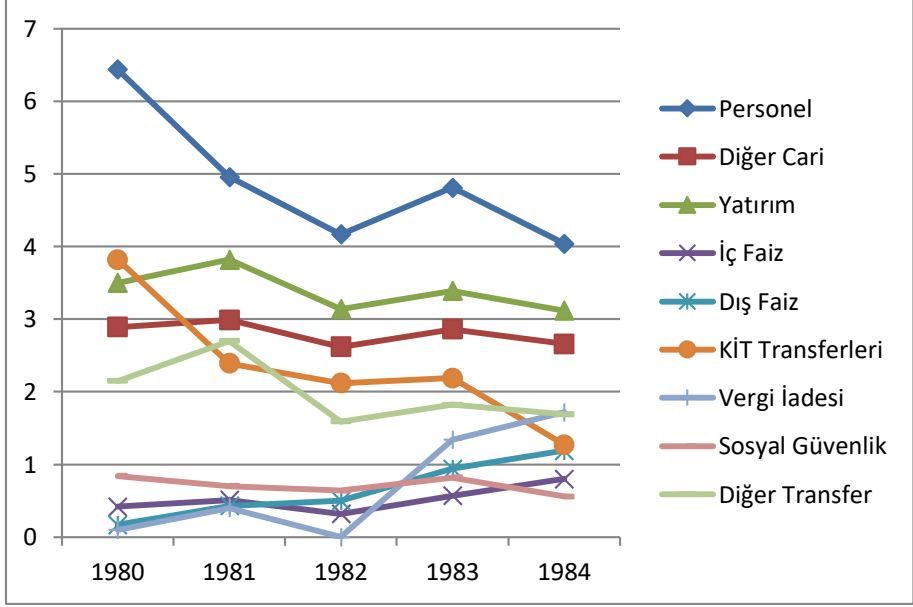
Reel harcamalar, devletin karşılığında mal ve hizmet aldığı harcamalar olup milli geliri artırırlar. Reel harcamalar kendi arasında ikiye

ayrılırlar. Birincisi cari harcamalar olup, devletin geleneksel fonksiyonlarını yerine getirirken yaptığı tüketim harcamalarıdır. Cari harcamaların en büyük kalemi genellikle personel giderleridir. Personel harcamaları dışı cari harcamalar ise, yolluklar, hizmet alımları, demirbaş ve malzeme alımı gibi tüketim kalemleridir(Nadaroğlu, 2000: 157-158).

İkincisi yatırım harcamaları olup, sermaye birikimi, üretim kapasitesi ve istihdam yaratma ile ilgili harcamalardır (Türk, 2002: 59). Doğrudan devletin yaptığı yatırımlar, devletin mali yardımları ve iştirakleri dolayısıyla yapılan yatırımlar, devletin kurduğu kredi müesseselerinin borçlanma yoluyla yaptığı yatırımlar, harp tahribatının onarılması amacıyla yapılan devlet yatırımları yatırım harcamalarının türleridir (Kalkınma Planı, 1964: 9). Bunun yanında devletin yaptığı yapı, tesis ve büyük onarım giderleri ile makine, teçhizat, taşıt alımları yatırım harcamaları içerisinde yer alır (Genel ve Katma Bütçeler Tahvil Raporları, 1964: 9).

Transfer harcamaları ise, milli gelir üzerinde doğrudan doğruya etkiye sahip değildir (Nadaroğlu, 2000: 158-159). Satın alma gücünün özel şahıslar ve sosyal tabakalar arasında el değiştirilmesine neden olurlar. Transfer harcamalarıyla özel şahıslar ve sosyal tabakalar eline geçen gelirleri harcarlar ve reel harcamayı transfere konu olan özel şahıslar ve sosyal tabakalar yaparlar. Sosyal yardımlar, iktisadi amaçlı yardımlar ve özel yatırımları teşvik edici yardımlar yanında devlet borçlarının faizleri de transfer harcamaları içerisinde yer alırlar (Özen, 2003: 205-206).

Grafik 2. Ekonomik Tasnife Göre 1980 Askeri Rejim Hükümetinin Konso-
lide Bütçe Harcamalarının GSMH İçindeki Payı (%)

Kaynak: Devlet Planlama Teşkilatı Ekonomik Göstergeleri (1980-1998)

Ekonomik tasnife göre 1980 Askeri Rejim Hükümeti'nin konso-
lide bütçe harcamalarının GSMH içindeki payının seyrine bakıldı-
ğında personel giderlerinin, diğer cari harcamaların, yatırım harca-
malarının, ve diğer transfer harcamalarının GSMH içindeki payının
azalma eğiliminde olduğu görülmekle beraber 1983 yılında söz ko-
nusu harcamalarda artış görülmektedir (Bkz. Grafik 2). Personel har-
camalarındaki artışın önlenmesi, kadroların disiplin altına alınma-
sıyla ve yasaklanan sendikal faaliyetler nedeniyle kontrol altına alınan
ücret artışları ile gerçekleştirilmiştir. Yatırım harcamalarının azalma
eğilimi göstermesi ise, 24 Ocak kararlarının etkisiyle devletin ekono-
middeki payının küçültülmesi amacının gerçekleştirilmesine dayan-
maktadır. 1983 yılında yatırım harcamalarında meydana gelen artışın
sebebi ise, santral, ulaştırma, haberleşme ve tarımsal altyapı projeleri-
nin gerçekleştirilmesidir (Yılmaz ve Susam, 2001: 416). Bunun yan-
ında, iç faiz ve dış faiz ödemelerinin GSMH içindeki payının oldukça
düşük olduğu ortaya çıkmakla birlikte artma eğilimi göstermektedir.

Türkiye ekonomisi henüz söz konusu tarihlerde yüksek borç faizi ödemesi ile tanışmamıştır. Ancak 1981 yılında iç borçlanmada bir önceki yıla göre, %22,8'lik artış yaşanmış ve bu durum iç faiz ödemelerine yansımıştır (Yılmaz ve Susam, 2001: 418).

Askeri Rejim Hükümeti, Neo-liberal politikalar neticesinde 1981 ve 1982 yılı açısından gerek cari harcamaları gerekse yatırım harcamalarını kısma gereği duymuştur. 1980 Askeri Rejim Hükümeti tarafından yapılan sosyal yardımlar azalma eğilimi göstermekle birlikte, toplam transfer harcamaları içindeki payı 1981 yılı için %10,37; 1982 yılı için %11,64 ve 1983 yılı için %10,6'dır (Ataç ve Ataç, 1993: 47).

2.2. 1980 Askeri Rejim Hükümetinin Kamu Harcamalarının Fonksiyonel Analizi

Fonksiyonel tasnifin amacı, kamu hizmetlerini hangi kuruluşların yaptığı dikkate alınmaksızın, harcamaların hangi amaçları gerçekleştirmek üzere kullanıldıklarını göstermektir. Böyle bir tasnifin uygulanabilmesi için ise görev ve sorumlulukları göz önünde tutularak kamu kuruluşlarının gerçekleştirdikleri hizmetlerin (milli savunma, eğitim, sağlık gibi) programlar halinde gruplandırılması yapılır (Türk, 2002: 56)

1981 yılında Askeri Rejim Hükümeti tarafından yapılan genel hizmet harcamaları bir önceki yıla göre %69,4 artarken; 1982 yılında bir önceki yıla göre %12,74 azalmış, 1983 yılında ise bir önceki yıla göre %10,39 artmıştır (Bkz. Tablo 3). 1983 yılında genel hizmet harcamalarında meydana gelen artışın başlıca sebebi adalet harcamalarında meydana gelen %45,34 artıştır (Bkz. Tablo 4).

Tablo 3. 1980 Askeri Rejim Hükümetinin Harcamalarının Bir Önceki Yıla Göre Değişimi (%) [1] ve Bütçe Komisyonlarında Yapılan Değişikliklerin Fonksiyonel Dağılımının Bütçe Tekliflerine Oranı (%) [2]

	[1]			[2]		
	1981	1982	1983	1981	1982	1983
Genel Hizmetler	69,49	-12,74	10,39	-1,85	0,64	0,62
Ekonomik Hizmetler	74,25	-9,84	-12,45	-0,45	0	-0,31
Sosyal Hizmetler	27,55	-8,62	6,89	-0,24	0,33	-0,05

Kaynak: Engin Ataç, Beyhan Ataç ve Tayfun Moğol, “Ülkemizde Kamu Harcamalarının Siyasi Niteliği Üzerine Bir İnceleme”, **16. Türkiye Maliye Sempozyumu**, 2001, s. 52.

Ekonomik harcamalar ise, 1981 yılında bir önceki yıla göre %74,25 artmış, 1982 yılında bir önceki yıla göre %9,84 azalırken; yine 1983 yılında bir önceki yıla göre %12,45 azalmıştır. Sosyal harcamalara bakıldığında, Askeri Rejim Hükümeti'nin sosyal harcamaları 1981 yılında bir önceki yıla göre %27,55 artarken; 1982 yılında bir önceki yıla göre %8,62 azalmış, 1983 yılında ise %6,89 artmıştır. 1983 yılında sosyal harcamalarda meydana gelen artışın sebebi, eğitim ve sağlık harcamalarında meydana gelen artıştır (Ataç, Ataç ve Moğol, 2001: 52).

Tablo 2. 1980 Askeri Rejim Hükümetinin Harcamalarının Bir Önceki Yıla Göre Değişimi (%) [1] ve Bütçe Komisyonlarında Yapılan Değişikliklerin Fonksiyonel Dağılımının Bütçe Tekliflerine Oranı (%) [2]

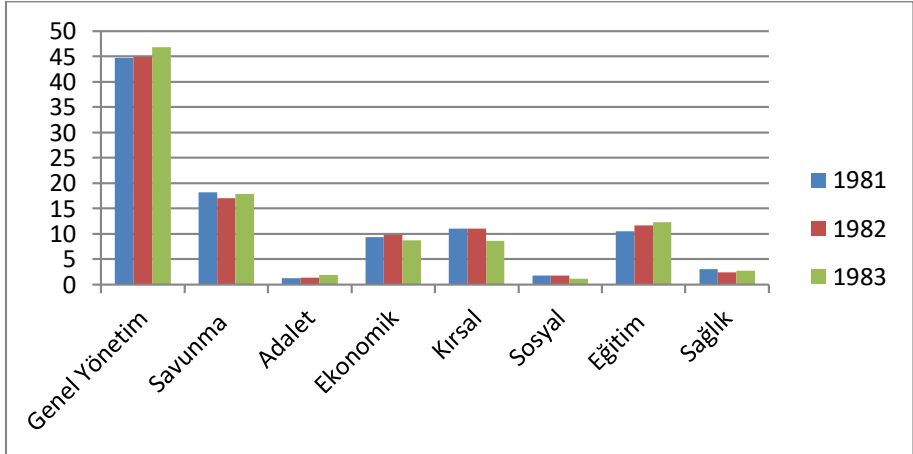
	[1]			[2]		
	1981	1982	1983	1981	1982	1983
Genel Yönetim	61,7	-11,13	9,58	-1,53	0,75	1,29
Savunma	98,73	-17,09	9,79	-3,68	0	-1,21
Adalet	19,58	-6,82	45,34	13,2	5,08	1,27
Ekonomi	73,21	-8,08	-5,63	-0,19	0	1,11
Kırsal	75,13	-11,34	-18,44	-0,67	0	-1,76

Sosyal	34,71	-12,32	-35,37	-2,12	0	0,65
Eğitim	25,77	-1,73	10,73	0,02	0,04	-0,12
Sağlık	29,8	-30,41	19,91	-0,01	2,03	0

Kaynak: Engin Ataç, Beyhan Ataç ve Tayfun Moğol, “Ülkemizde Kamu Harcamalarının Siyasi Niteliği Üzerine Bir İnceleme”, 16. Türkiye Maliye Sempozyumu, 2001, s. 54-55.

Askeri Rejim Hükümeti döneminde fonksiyonel kamu harcamalarına ilişkin hükümet teklifi üzerinde bütçe komisyonunda hemen hemen hiçbir değişiklik yapılmadığı ortaya çıkmaktadır. Diğer bir ifadeyle, askeri rejim döneminde hükümet teklifleri üzerinde bütçe komisyonlarında yapılan değişikliklerin önemini kaybettiği görülmektedir (Ataç, Ataç ve Moğol, 2001: 56). Dahası Askeri Rejim Hükümeti’nden sonra iktidara gelen Turgut Özal hükümeti zamanında da bütçe komisyonlarının hükümet teklifi karşısında işlevsiz kalması söz konusudur (Ataç, Ataç ve Moğol, 2001: 56).

Grafik 3. 1980 Askeri Rejim Hükümeti Döneminde Yıllar Bazında Fonksiyonel Harcamaların Durumu (%)

Kaynak: Engin Ataç, Beyhan Ataç ve Tayfun Moğol, “Ülkemizde Kamu Harcamalarının Siyasi Niteliği Üzerine Bir İnceleme”, 16. Türkiye Maliye Sempozyumu, 2001, s. 53.

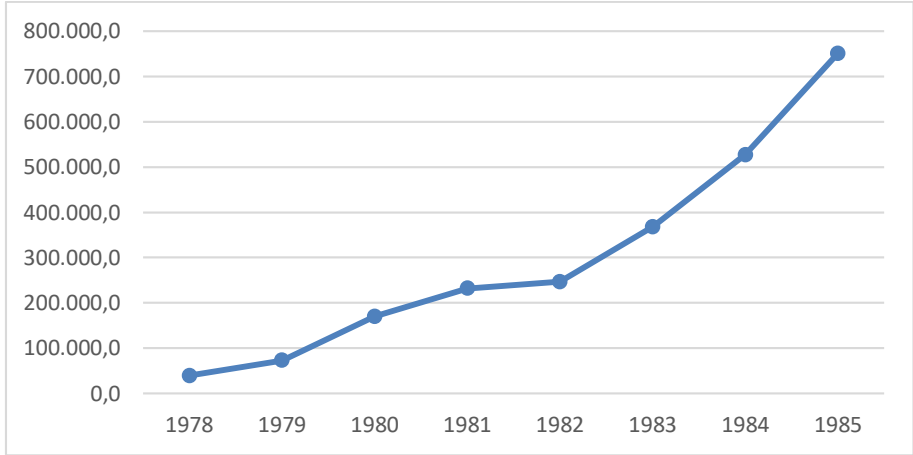
Grafik 3, 1980 Askeri Rejim Hükümeti'nin yıllar bazında fonksiyonel harcamalarının durumunu göstermektedir. Buna göre,

Askeri Rejim Hükümeti genel yönetim harcamalarından sonra en çok harcamayı savunma harcamalarına (% 17) ayırmıştır. Yine, ekonomik, kırsal ve eğitim harcamaları bütçenin önemli bir payını (%10 civarı) oluşturmaktadır. 1983 yılında kırsal harcamalarda %4'lük azalış meydana gelmiş, bu pay eğitim harcamalarında kullanılmıştır.

2.3. 1980 Askeri Rejim Hükümetinin Kamu Harcamalarının Kurumsal Analizi

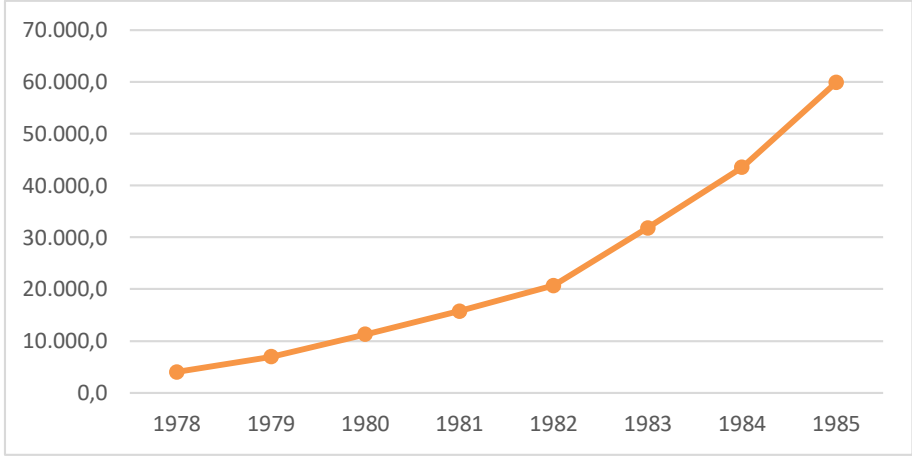
Kurumsal sınıflandırma, harcamacı birimlerin ad ve yapısına göre biçimlendirilen sınıflandırma olup, sınıflandırmanın temelini devletin yapısı ve organları oluşturmaktadır (Uluatam, 1999: 215).

Grafik 4. Milli Savunma Bakanlığı'nın Harcamaları (TL) (1978-1985)

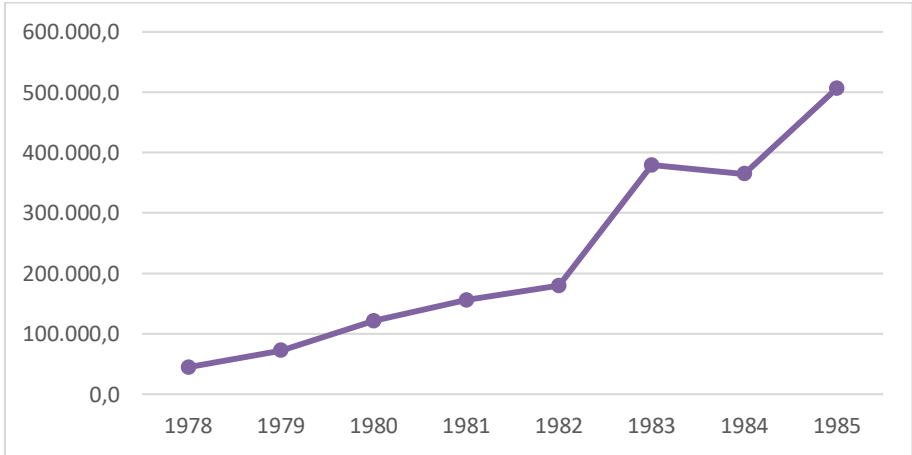
Kaynak: www.bumko.gov.tr (Erişim Tarihi: 12.02.2018)

Milli Savunma Bakanlığı'nın harcamaları 1981 yılında 231.684 milyon TL, 1982 yılında 246.761 milyon TL, 1983 yılında 368.233 milyon TL olarak gerçekleşmiştir. 1982 yılında Milli Savunma Bakanlığı'nın harcamalarında artış yönünde bir kırılma olduğu görülmektedir (Bkz. Grafik 4). Bunun yanında 1980 Askeri Rejim Hükümeti'nde Milli Savunma Bakanlığı'nın harcamalarının toplam harcamalar içindeki payı bütçe ödeneklerinde %17 olmasına rağmen, %15 civarında gerçekleşmiştir.

Grafik 5. Adalet Bakanlığı'nın Harcamaları (TL) (1978-1985)

Kaynak: www.bumko.gov.tr (Erişim Tarihi: 12.02.2018)

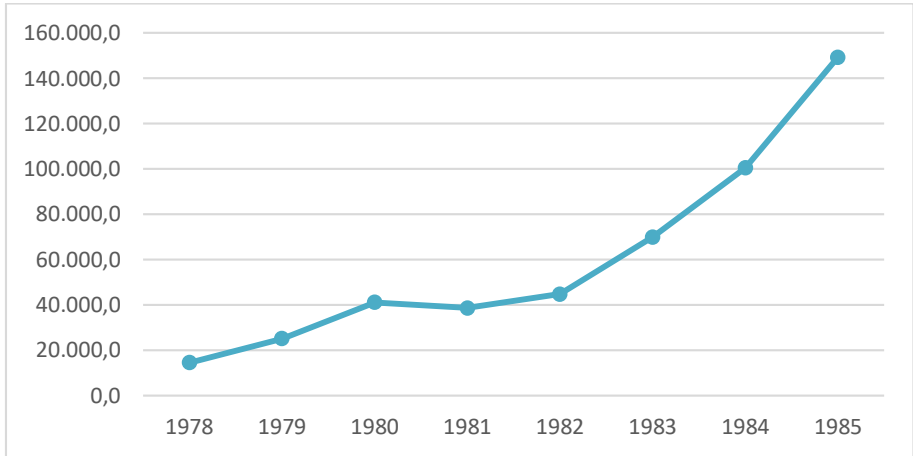
Adalet Bakanlığı'nın harcamaları ise, 1981 yılında 15.765 milyon TL, 1982 yılında 20.714 milyon TL, 1983 yılında 31.813 milyon TL olarak gerçekleşmiştir. 1982 yılında Adalet Bakanlığı'nın harcamalarında artış yönünde bir kırılma olduğu görülmektedir (Bkz. Grafik 5). 1980 Askeri Rejim Hükümeti'nde Adalet Bakanlığı'nın harcamalarının toplam harcamalar içindeki payı ise, % 1 civarında gerçekleşmiştir.

Grafik 6. Milli Eğitim Bakanlığı'nın Harcamaları (TL) (1978-1985)

Kaynak: www.bumko.gov.tr (Erişim Tarihi: 12.02.2018)

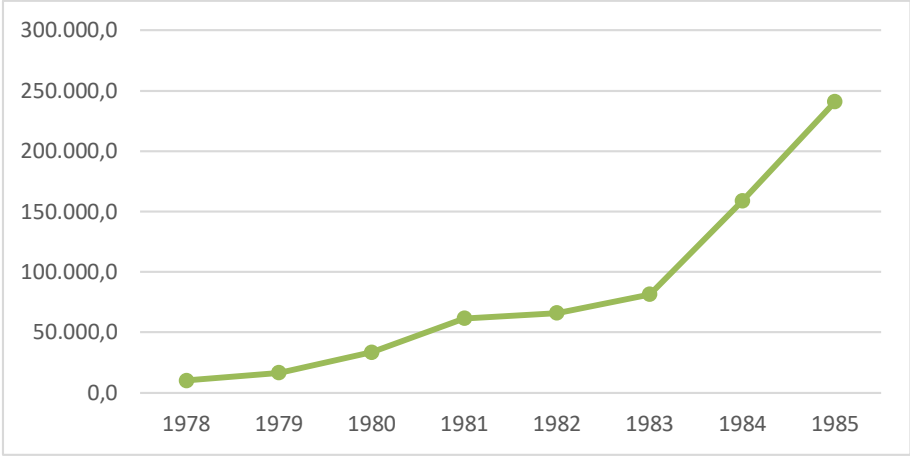
Milli Eğitim Bakanlığı'nın harcamalarına bakıldığında, 1981 yılında 155.960 milyon TL, 1982 yılında 179.534 milyon TL, 1983 yılında 379.255 milyon TL olarak gerçekleştiği görülmektedir. 1982 yılında Milli Eğitim Bakanlığı'nın harcamalarında artış yönünde bir kırılma olduğu görülmektedir (Bkz. Grafik 6). 1980 Askeri Rejim Hükümeti'nde Milli Eğitim Bakanlığı'nın harcamalarının toplam harcamalar içindeki payının ise, 1981'den 1983'e gelindiğinde % 10'dan %14'e yükseldiği ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda 1983 yılında eğitim alanına yatırımların arttığı söylenebilir.

Grafik 7. Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı'nın Harcamaları (TL) (1978-1985)

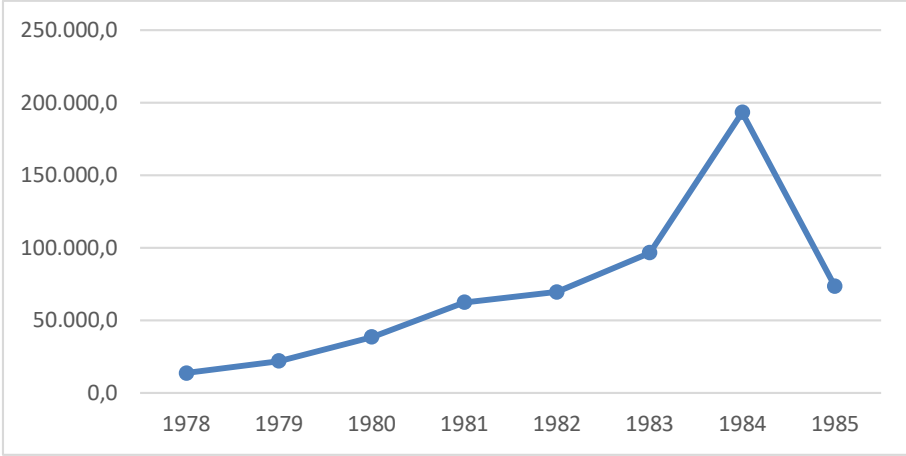
Kaynak: www.bumko.gov.tr (Erişim Tarihi: 12.02.2018)

Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı'nın harcamalarına bakıldığında ise, 1981 yılında 38.547 milyon TL, 1982 yılında 44.734 milyon TL, 1983 yılında 69.881 milyon TL olarak gerçekleştiği görülmektedir. 1982 yılından sonra Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı'nın harcamalarında artış yönünde bir kırılma olduğu gözlemlenmektedir (Bkz. Grafik 7). 1980 Askeri Rejim Hükümeti'nde Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı'nın harcamalarının toplam harcamalar içindeki payının ise, % 2,5 seviyesinde olduğu söylenebilir.

Grafik 8. Bayındırlık Bakanlığı'nın Harcamaları (TL) (1978-1985)

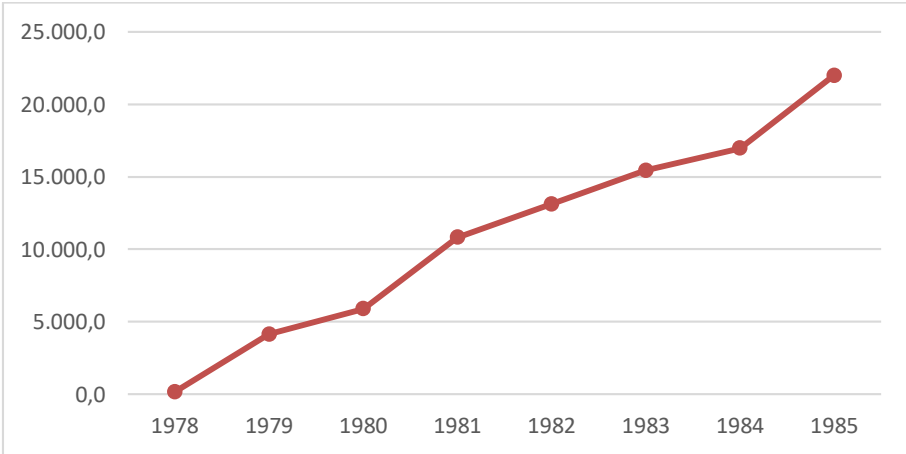
Kaynak: www.bumko.gov.tr_(Erişim Tarihi: 12.02.2018)

1980 Askeri Rejim Hükümeti'nde Bayındırlık Bakanlığı'nın harcamaları araştırıldığında ise, 1981'de ve 1982'de aynı seviyeyi koruduğu 1983'e gelindiğinde ise kısmen artış gösterdiği ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda 1980 Askeri Rejim Hükümeti döneminde bayındırlık yatırımlarının yavaşladığı yorumu yapılabilir. Zira, gerek 1981 gerek 1982 gerekse 1983 Bayındırlık Bakanlığı harcamalarının toplam kurumsal harcamalar içindeki payı %3 düzeyindedir (Bkz. Grafik 8). Diğer yandan, 1981 yılında 61.635 milyon TL, 1982 yılında 65.976 milyon TL, 1983 yılında 81.397 milyon TL olarak gerçekleştiği görülmektedir.

Grafik 9. Köy İşleri Bakanlığı'nın Harcamaları (TL) (1978-1985)

Kaynak: www.bumko.gov.tr (Erişim Tarihi: 12.02.2018)

1980 Askeri Rejim Hükümeti'nde Köy İşleri Bakanlığı'nın harcamalarına bakıldığında ise, askeri rejim döneminde sürekli artış gösterdiği, söz konusu artışın 1983'e gelindiğinde ise oldukça yüksek olduğu dikkat çekmektedir (Bkz. Grafik 9). Köy İşleri Bakanlığı'nın, 1981 yılında 62.297 milyon TL, 1982 yılında 69.450 milyon TL, 1983 yılında 96.514 milyon TL harcama yaptığı görülmektedir.

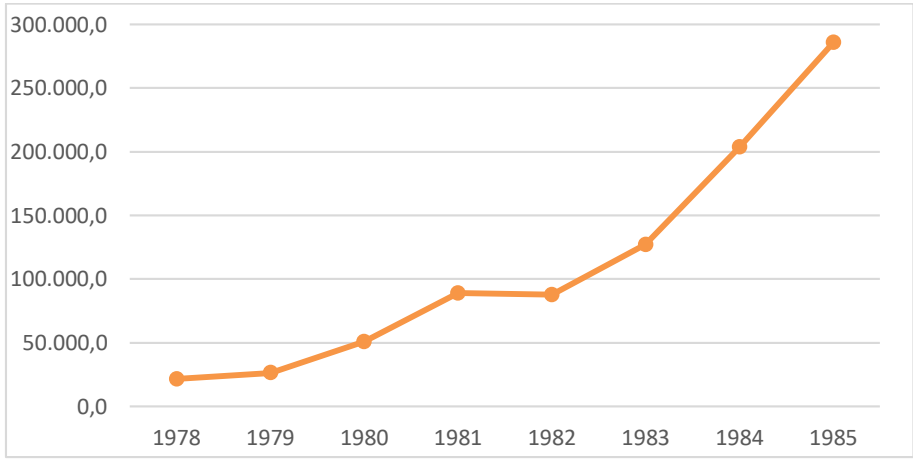
Grafik 10. Ulaştırma Bakanlığı'nın Harcamaları (TL) (1978-1985)

Kaynak: www.bumko.gov.tr (Erişim Tarihi: 12.02.2018)

Ulaştırma Bakanlığı'nın harcamaları, 1981 yılından 1983 yılına değin sürekli artış göstermektedir. Söz konusu artışın askeri rejimin ilk yılında (1980-1981 döneminde) oldukça yüksek olduğu ve askeri rejimin ulaştırma alanına yatırım yaptığı görülmektedir (Bkz. Grafik 10). Zira, 1980 yılında Ulaştırma Bakanlığı'nın harcamaları sadece 5.890 milyon TL'dir. Ulaştırma Bakanlığı 1981 yılında 10.807 milyon TL, 1982 yılında 13.116 milyon TL, 1983 yılında ise 15.431 milyon TL harcama yapmıştır.

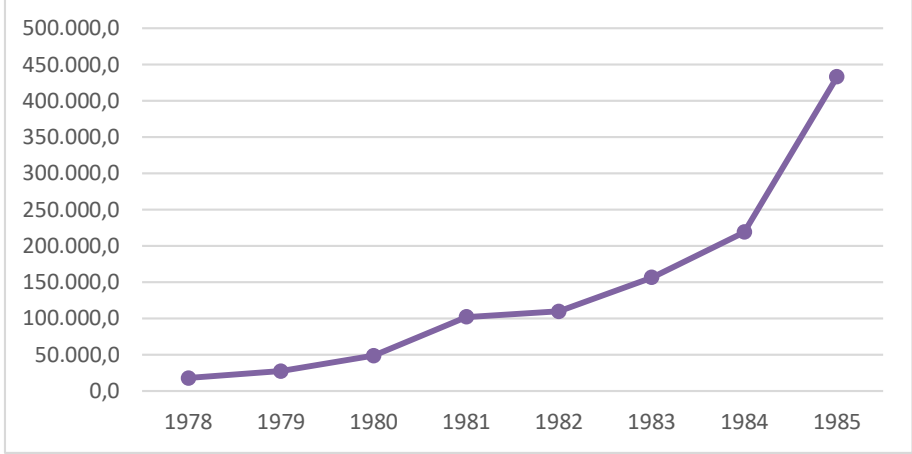
Grafik 11. Karayolları Genel Müdürlüğü'nün Harcamaları (TL) (1978-1985)

Kaynak: www.bumko.gov.tr (Erişim Tarihi: 12.02.2018)

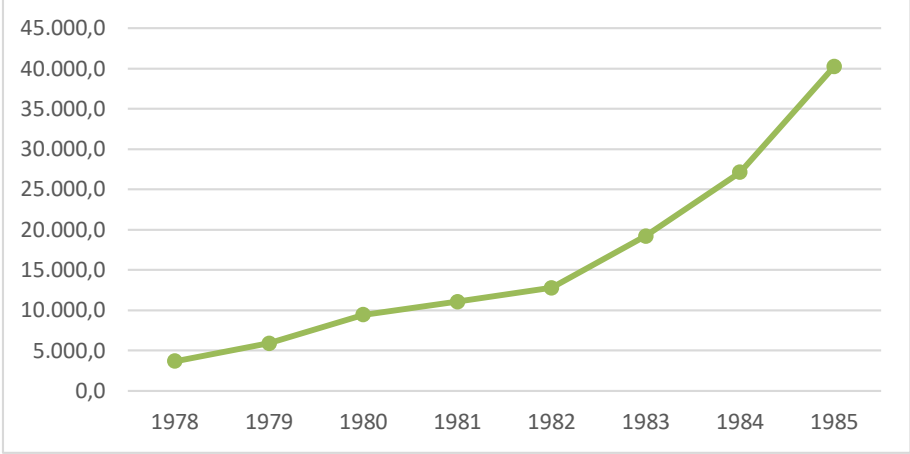
1980 Askeri Rejim Hükümeti döneminde Karayolları Genel Müdürlüğü'nün harcamalarının, konsolide bütçe harcamalarına oranı %4 seviyelerinden %5 seviyelerine yükselmiştir. Bu durum askeri rejimin karayollarına yatırım yaptığı ve karayollarına önem verdiğini göstermektedir. Karayolları Genel Müdürlüğü'nün harcamaları, 1981 yılında ve 1983 yılında bir önceki yıllara göre oldukça yükselmiştir (Bkz. Grafik 11). Zira, 1980 yılında 50.676 milyon TL olan Karayolları Genel Müdürlüğü'nün harcamaları 1981 yılında 88.888 milyon TL'ye yükselmiştir. 1982 yılında 87.723 milyon TL olan karayolları harcamaları 1983 yılında ise 127.064 milyon TL'ye yükselerek tekrar artış göstermiştir.

Grafik 12. Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü'nün Harcamaları (TL) (1978-1985)

Kaynak: www.bumko.gov.tr (Erişim Tarihi: 12.02.2018)

1980 Askeri Rejim Hükümeti döneminde Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü'nün harcamalarının, konsolide bütçe harcamalarına oranı %4 seviyelerinden %6 seviyelerine yükselmiştir. Bu durum askeri rejimin su altyapısına yatırım yaptığı ve su altyapısına önem verdiğini göstermektedir. Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü'nün harcamaları, 1981 yılında ve 1983 yılında bir önceki yıllara göre oldukça yükselmiştir (Bkz. Grafik 12). Zira, 1980 yılında 48.321 milyon TL olan Karayolları Genel Müdürlüğü'nün harcamaları 1981 yılında 101.626 milyon TL'ye yükselmiştir. 1982 yılında 109.586 milyon TL olan karayolları harcamaları 1983 yılında ise 156.360 milyon TL'ye yükselerek yine oldukça artış göstermiştir.

Grafik 13. Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Harcamaları (TL) (1978-1985)

Kaynak: www.bumko.gov.tr (Erişim Tarihi: 12.02.2018)

Diyanet İşleri Başkanlığı'nın harcamaları, 1981 yılında 11.068 milyon TL, 1982 yılında 12.769 milyon TL olarak gerçekleşmiş 1983 yılında ise oldukça artarak 191.198 milyon TL olarak gerçekleşmiştir (Bkz. Grafik 13). Ancak 1980 Askeri Rejim Hükümeti döneminde Diyanet İşleri Başkanlığı'nın harcamalarının, konsolide bütçe harcamalarına oranı %1 seviyelerinden %0,6 seviyelerine inmiştir.

Sonuç

Çalışma, 21 Eylül 1980-Aralık 1983 arasında 44. hükümet olan askeri rejim karakterli Bülent Ulusu hükümeti'nin kamu harcamalarının seyrini analiz etmiştir. 1980 askeri darbesi, ekonomik açıdan Türkiye ekonomisi'nin karakteristiğini etkilemiş ve ekonomide yoğun devlet müdahalesi uygulamalarından neo-liberal politikaların uygulandığı bir sisteme geçişi beraberinde getirmiştir. 1980 Askeri Darbesi, Türkiye ekonomisinde paradigma değişikliğine neden olmuştur. Neo-liberal iktisata göre, kamu kesimi, sadece özel sektörün yatırımlarını destekleyici altyapı hizmetleri gibi tamamlayıcı etkisi olan kamu harcamaları politikalarını üretmelidir. Bu teoriye paralel olarak 1980 Askeri Rejim Hükümeti'nin özellikle 1983 yılında köy işleri, ulaştırma, su işleri, karayolları alanlarında altyapı yatırımlarını arttırdığı görülmektedir. Yine Neo-liberal iktisata göre, eğitim ve sağlık hizmetle-

rinde devlet bizzat üretici olmamalıdır. Ancak Askeri Rejim Hükümeti'nin 1983 yılında eğitim ve sağlık alanında yoğun yatırım yaptığı gözlenmektedir. Bu durum Neo-liberal teori ile örtüşmemektedir.

1980-1983 yılları arasında kamu ekonomisinde mümkün olduğunca kamu kesimini özel kesim lehine küçültmek ve devletin sosyal alanda yapmış olduğu harcamaların minimize edilmesi hedeflenmiş olsa da özellikle 1983 yılında kamu harcamalarında artış görülmektedir. Askeri rejim karakterli 44. Hükümet döneminin birinci yılında (1981) kamu harcamaları bir önceki yıla göre % 8,54 artmış, ikinci yılında (1982) ise bir önceki yıla göre %15,66 azalmıştır. Bu durum askeri rejim hükümetinin kamu harcamalarını kısıtıldığı yönünde yorumlanabilir. Ancak askeri rejim hükümetinin üçüncü yılında (1983) kamu harcamaları bir yıl önceye göre % 28,78 tekrar artmıştır. Bu artışın, askeri rejim tarafından desteklenen Milliyetçi Demokrasi Partisi'ne yönelik yapılan popülist harcamalardan kaynaklandığı belirtilmektedir. Bu durumda askeri rejim, kamu harcamalarının kısılması yönündeki mali politikayı, kendi lehine gevşetmiş ve 24 Ocak kararlarından taviz vermiştir.

Ekonomik tasnife göre baktığımızda, 1980 Askeri Rejim Hükümeti'nin konsolide bütçe harcamalarının GSMH içindeki payının seyirine göre, personel giderleri, diğer cari harcamaları, yatırım harcamaları ve diğer transferler kalemi 1983 yılında artış göstermiştir. Bu bağlamda yine Askeri rejim hükümeti getirdiği paradigmaya ters politika sonucu ortaya koymuştur. Ancak KİT'lere yapılan transferlerin istikrarlı bir şekilde GSMH içindeki payının azalma eğiliminde olduğu görülmektedir.

Sonuç olarak, 1980 Askeri Rejim Hükümeti döneminde kamu harcamaları açısından neo-liberal politikaların içselleştirilmesi gerçekleştirilmeye çalışılsa da bu yönde sistematik bir kamu politikası uygulanmamıştır.

Kaynakça

Akçakaya, Serpil, *Ülkemizde Konsolide Bütçe Harcamalarının Gelişimi (1980-2000)*, **Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı: 10, 2003, s. 215-226.

- Ataç, Beyhan ve Ataç Engin, *Türkiye'de 1964-1991 Döneminde Ekonomik Açıdan Kamu Harcamaları Bileşeninin Analizi*, **3. İzmir İktisat Kongresi**, 1992.
- Ataç, Engin, Ataç, Beyhan ve Moğol, Tayfun, *Ülkemizde Kamu Harcamalarının Siyasi Niteliği Üzerine Bir İnceleme*, **16. Türkiye Maliye Sempozyumu**, 2001.
- Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, **Kalkınma Planı 1964 Yılı Programı**, Başbakanlık Devlet Matbaası, Ankara, 1964.
- Boas, Taylor C , Gans-Morse, Jordan, *Neoliberalism: From New Liberal Philosophy To Anti-Liberal Slogan*, **Studies in Comparative International Development**, 44(2), 2009, 137-161.
- Bocutoğlu, Ersan, **İktisadi Düşünceler Tarihi**, Murathan Yayınevi, 2012.
- Boratav, Korkut, **Türkiye İktisat Tarihi**, 1908-2002, İmge Kitabevi, 8. Baskı, Ankara, 2004.
- Bütçe Kanunları Fihristi (1924-1992)**, Maliye ve Gümrük Bakanlığı, Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü, Sayı: 1992/4.
- Chang, Ha-Joon, *Breaking The Mould: An Institutionalist Political Economy Alternative To The Neo-Liberal Theory Of The Market And The State*, **Cambridge Journal of Economics**, 2002, 26(5), 539-559.
- Chang, Ha-Joon ve Gabel, Ilene, **Reclaiming Development: An Alternative Economic Policy Manual**, New York: Zed Books Ltd, 2004.
- Devlet Planlama Teşkilatı Ekonomik Göstergeleri (1980-1998)**.
- Duménil G., Lévy, D., *The Neoliberal (Counter-) Revolution*, In **A. Saad-Filho, D. Johnston (Eds.) Neoliberalism- A Critical Reader**, ss. 9-19, London: Pluto Press, 2005.
- Friedman, Milton, **Capitalism and Freedom**, The University of Chicago Press, Chicago, 1962.
- Güler, Birgül Ayman, **Yeni Sağ ve Devletin Değişimi**, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2005.
- Hayek, Friedrich August (von), **Kölelik Yolu**, Çev. Feyzioğlu Turhan ve Arsan Yıldırım, Liberal Düşünce Topluluğu, Ankara, 1995.

- Heywood, Andrew, **Politics**, Houndsmills. Second Edition, *Hampshire: Palgrave MacMillan*, 2002.
- Kanacı, Ali Sertaç, **Birleşik Krallık'ta Neoliberalizm Finansallaşma ve Eşitsizlik**, T.C. Harran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Maliye Anabilim Dalı, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Şanlıurfa, 2016.
- Kanca, Osman Cenk, Bayrak Metin, *Türkiye'de Kamu Harcamalarının Gelişimi (Dönemsel Bir Analiz 1980-2011)*, **Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt:3, Sayı:2, Aralık-2015, s. 9-24.
- Keynes, John Maynard, **The General Theory of Employment, Interest and Money**, Palgrave, London, 1936.
- Küçükkalay, Abdullah Mesud, **İktisadi Düşünce Tarihi**, Beta Yayınları, İstanbul, 2015.
- Maliye Bakanlığı Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü, **1964 Mali Yılı Genel ve Katma Bütçeler Tahlil Raporları**, Ankara Üniversitesi Basım Evi, Ankara, 1964.
- Nadaroğlu, Halil, **Kamu Maliyesi Teorisi**, 11. Baskı, Beta Yayınları, İstanbul, 2000.
- Özen, Ahmet, *Türkiye'de Transfer Harcamalarının Gelişimi ve Ekonomik Etkilerinin Değerlendirilmesi*, **Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt:5, Sayı: 1, 2003, s. 205-228.
- Scholte, Jan Aart, *The Sources of Neoliberal Globalization*, **United Nations Research Institute for Social Development**, Overarching Concerns Programme Paper Number 8, 2005.
- Türk, İsmail, **Kamu Maliyesi**, Turhan Kitabevi, Ankara, 2002.
- Ulagay, Osman, **24 Ocak Deneyimi Üzerine**, İkinci Baskı, İstanbul: Hill Yayın, 1984.
- Uluatam, Özhan, **Kamu Maliyesi**, İmaj Yayınları, Ankara, 1999.
- Yılmaz, Binhan Elif ve Susam, Nazan, *Türkiye'de Kamu Harcamalarının GSMH İçindeki Payının Analizi ve Ülkeler Arası Karşılaştırma*, **16. Türkiye Maliye Sempozyumu**, 2001.

ANTALYA BASININDA 12 EYLÜL 1980 ASKERİ DARBESİ (1 OCAK 1980-31 ARALIK 1980)

Faysal MAYAK*

ÖZET

Türkiye'nin yakın tarihi açısından çok önemli bir özellik taşıyan ve etkileri günümüze kadar devam eden 12 Eylül 1980 askeri darbesinin gerçekleşmesinden önce Antalya şehrinde meydana gelen asayiş olayları ile başlayan çalışmamızın öyküsü, Antalya tarihinin örgütlü eylemleri içinde gösterilebilecek Antbirlik direnişi ile devam etmiş ve İhtilal sonrası Antalya'da meydana gelip de basına yansıyan gelişmelerle son bulmuştur. Ayrıca halkın darbeyi algılama biçimi de, en azından Antalya halkı örneğinde bu çalışmaya yansıtılmıştır. Antalya'da o yıllarda çıkan gazetelerin (*Hürses*, *Şelale*, *İleri*) 1 Ocak-31 Aralık 1980 tarihleri arasındaki sayılarının incelenmesiyle ortaya çıkan bu çalışmanın amacı, Darbe öncesi Antalya şehrinde meydana gelen "sağ-sol" çatışmasını göstermek, siyasi iradenin ülkede görülen anarşi olaylarını engellemek için aldığı "cılız" önlemleri ortaya koymak ve darbe sonrasında gerek Antalya halkında oluşan "rahatlamayı" yansıtmak gerek de askeri cuntanın şehirdeki icraatlarını vurgulamaktır.

Anahtar Kelimeler: Antalya, 12 Eylül Darbesi, anarşi, çatışma, basın

---

* Akdeniz Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Doktora Öğrencisi

**THE 12 SEPTEMBER 1980 MILITARY COUP IN ANTALYA
PRESS (JANUARY 1, 1980 – DECEMBER 31, 1980)**

ABSTRACT

The story of our study beginning with the public order events which had occurred in Antalya city before the 12 September 1980 Military Coup, which has been rather important in terms of the recent history of Turkey and still has its impact in this day and age, continues with the Antbirlik resistance which can be considered among the organized activities of the history of Antalya, and concludes with the developments which took place in Antalya and reflected in the press. Additionally, the people's perception of coup, at least in the people of Antalya example, is reflected in the study. The aim of this study, which emerged as a consequence of analyzing the issues of newspapers published in Antalya then (*Hürses, Şelale, İleri*) between January 1 and December 31, 1980, is to indicate the conflict between "right and left" which took place in Antalya before revolution, suggest the "thin" precautions taken by the political will in order to prevent the anarchic events occurring in the country, and emphasize both the "relieving" in the people of Antalya and the activities of the military junta.

Key Words: Antalya, 12 September Revolution, anarchy, conflict, press

Giriş

Türkiye demokratik hayatının önemli eşiklerinden biri 12 Eylül 1980 askeri müdahalesi olmuştur. Darbeden önce ülkenin hemen tamamında şiddet eylemleri görülmüş, grevler, banka soygunları hatta faili meçhul cinayetler gündelik hayatın bir parçası haline gelmiştir. Bu tip olayların görüldüğü yerlerden biri de Antalya şehridir. Antalya'nın o günlerdeki çatışma ortamını görebilmek amacıyla şehirde çıkan günlük gazeteleri incelemek önemlidir. Zira o dönemde Antalya'da günlük olarak çıkan gazetelerden üçü bu çalışmada temel kaynak olarak kullanılmıştır. Söz konusu gazeteler; *Şelale*, *Hürses* ve *İleri* gazeteleridir.

Antalya basın tarihinin köklü gazetelerinden olan bu üç gazeteden *Şelale*, 8 Ocak 1947 tarihinde Sadri Tunca tarafından kurulmuştur. *Şelale* gazetesi yayın hayatını 1992 yılına kadar sürdürmüştür. *Hürses* gazetesi ise *Elmalı Postası* adıyla 24.12.1957 tarihinde Naci Uğural tarafından kurulmuş, 1959 yılında *Hürses* adını almıştır. *Hürses* yayın hayatına günümüzde devam etmektedir. Demokrat Parti'nin Antalya İl Başkanı Ahmet Tekelioğlu, o yıllarda Antalya Belediyesi Muhasebe Müdürü olan Tevfik Türel, yine Demokrat Parti il teşkilatının etkili isimlerinden Murat Yerebakan, aralarında topladıkları para ile yayımını durdurmuş olan *Burdur'un Sesi* gazetesinin matbaasını yayın haklarıyla birlikte satın almışlar ve 21 Ocak 1949 tarihinde *İleri* adıyla Antalya'da yayımlamışlardır. (Üstün, 2006: 367-433) Bu çalışmada, adı belirtilen gazetelerin 1 Ocak 1980–31 Aralık 1980 tarihleri arasındaki sayıları kullanılmıştır. Bu gazetelerin, darbe öncesi Antalya'da görülen asayiş olayları başta olmak üzere, Antbirlik eylemi ve darbe sonrası şehirde meydana gelen gelişmelerle ilgili haberlerinden istifade edilmiştir.

1. Darbe Öncesi Antalya'daki Eylemler ve Asayiş

Türkiye 1980 yılına askerlerin sivil yönetime sundukları bir ihtar mektubu ile girmiştir. 2 Ocak 1980 tarihinde Cumhurbaşkanlığı Basın ve Halkla İlişkiler Müşavirliğince açıklanan ve *Türk Silahlı Kuvvetlerinin Görüşü* başlığını taşıyan mektup, dönemin Genel Kurmay Başkanı Orgeneral Kenan Evren tarafından 27 Aralık 1979 Perşembe günü,

Milli Güvenlik Kurulu Başkanı olan Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk'e bizzat verilmiştir.¹

Kenan Evren'le birlikte Kuvvet Komutanları (Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Nurettin Ersin, Deniz Kuvvetleri Komutanı Oramiral Bülent Ulusu, Hava Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Tahsin Şahinkaya) ve Jandarma Genel Komutanının (Orgeneral Sedat Celasun) da imzası bulunan mektupta komutanlar, ülkenin içinde bulunduğu ortamda gündend güne artan anarşi, terör ve bölücülük olayları karşısında milli birlik ve beraberliği temin etmek amacıyla anayasal kurumları, bilhassa da siyasi partileri göreve çağırmışlardır. Komutanların böyle bir mektubu yazmayı gerektirecek çeşitli sebepleri vardı. Örneğin, bazı yerlerde İstiklal Marşı yerine Komünist Enternasyonal marşı okunmaktaydı. Kahramanmaraş olaylarının yıldönümünde ilk ve ortaokul çağındaki gençler bile örgüt üyeleri tarafından anarşik olaylara sürüklenmekteydiler. Bazı kesimler, demokratik rejim yerine şeriat ya da faşizmin getirilmesini istiyorlardı. Ayrıca siyasi partilerin devlet kademelerine kendi görüşlerine uyan memurları yerleştirmesi de ülkedeki kamplaşmayı arttıran diğer bir etmendi. Bunlara ek olarak siyasi partiler, siyasi, ekonomik ve sosyal sorunlara çözüm bulamıyor, anarşi ve terörün büyümesine engel olamıyor, bölücü ve yıkıcı gruplara taviz veriyor ve kısır çekişmelerle ülkeyi istikrarsız hale getiriyordu.²

Komutanların mektubunda siyasi çekişmeler konusu üzerinde durularak, partiler, Meclis açılalı bir buçuk ay olduğu halde ortak bir gündem oluşturamadıkları için eleştirilmiştir. Mektubun en can alıcı noktası olan ve aslında darbenin yapılacağı sinyallerini veren kısmı ise aynen şöyledir: *Türk Silahlı Kuvvetleri, iç hizmet yasasıyla kendisine verilen görev ve sorumluluğun idraki içinde ülkemizin bugünkü hayati sorunları karşısında siyasi partilerimiz bir an önce milli menfaatlerimizi ön plana alarak, anayasamızın ilkeleri doğrultusunda ve Atatürkçü bir görüşle bir araya gele-*

¹ **Hürses**, 3 Ocak 1980 Perşembe, Sayı: 7394, s.4. **İleri**, 3 Ocak 1980 Perşembe, Sayı: 9358, s.1 ve 4. **Şelale**, 4 Ocak 1980 Cuma, Sayı: 9666, s.1 ve 4. Mektubun tamamı için bkz. Cüneyt Arcayürek, **12 Eylülde Doğru Koşar Adım**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1988, s.286-288

² **Hürses**, aynı sayı, s.4. **İleri**, aynı sayı, s.1

*rek, anarşi terör ve bölücülük gibi devleti çökertmeye yönelik her türlü hareketlere karşı bütün önlemleri müstereken almalarını ve diğer anayasal kuruluşların da bu yönde yardımcı olmalarını, ısrarla istemektedir.*³

Türkiye'nin o günlerde içinde bulunduğu durumu özetleyen bu mektup göz önüne alındığı ve Antalya'daki gazeteler incelendiği zaman, şehirde benzer olaylara rastlandığı görülmektedir. Taraflar arasında sokak ortasında meydana gelen silahlı çatışmalar, faili meçhul cinayetler, bombalı eylemler, grevler, direnişler ve okullarda derslere girmeme gibi faaliyetler Antalya'da da yaşanmıştır.

Bu günlerde söz konusu olaylardan biri belediye çalışanlarına yapılan bir saldırdır. Dönemin Antalya Belediye Başkanı Selahattin Tonguç⁴, son günlerde belediye çalışanlarına yapılan saldırılardan ötürü bir açıklama yapmıştır. Tonguç'un bildirdiğine göre; mesai saati bitiminde, Belediye Personel Müdürü üç kişinin saldırısına uğramıştır. Hangi siyasi görüşten oldukları bilinmeyen saldırganların hedefinin, belediye hizmetlerini aksatmak olduğunu belirten Tonguç, Antalya halkına, bu tür saldırıların kendilerini korkutmayacağı sözünü vermiştir.⁵

Belediye Başkanı Antalya'da meydana gelen olayları bu şekilde kınarken, dönemin Antalya Valisi Kadir Uysal da, Antalya'da amacı dışında faaliyet gösteren bazı derneklerin kapatılacağı bilgisini kamuoyu ile paylaşmıştır. Vali Uysal, yaptığı açıklamada; şiddet hareketleri ister sağdan, ister soldan gelsin, valilik olarak halkın huzurunu sağlamaya

---

³ **Hürses**, aynı sayı, s.4. **İleri**, aynı sayı, s.4. Cüneyt Arcayürek, komutanların bu uyarısı ile ilgili olarak şu tespitlerde bulunmuştur: *Uyarı zilleri daha hızlı çalmaya başladı. Hemen her gün uyandıığımızda, "gidişata karşı ordunun alacağı vaziyetin" hangi sonuçlar doğuracağını hesaplıyorduk. Kulislerde ordu müdahalesinin artık gün sorunu olduğu konuşuluyordu. Parti önderleriyle özel söyleşilerde müdahaleye dokunduran sözler dinliyorduk. Kısacası bir ordu darbesine koşullandırılmıştık.* Bu tespit için bkz. **O Manşetler, Yazanların Kaleminden Manşetlerin Öyküsü**, (Haz. Tufan Türeç-Sefa Kaplan), Doğan Kitap, İstanbul, [b.t.y], s.82-83

⁴ Asıl mesleği avukatlık olan Selahattin Tonguç, 1973-1977 ve 1977-1980 yılları arasında Antalya'da iki dönem belediye başkanlığı yapmıştır. Bu bilgi için bkz. **2000 Antalya İl Yıllığı**, Antalya Valiliği, Antalya, 2000, s.260

⁵ **Hürses**, 11 Ocak 1980 Cuma, Sayı: 7401, s.1 ve 4. **Şelale**, 11 Ocak 1980 Cuma, Sayı: 9672, s.1. **İleri**, 11 Ocak 1980 Cuma, Sayı: 9364, s.1

yönelik tarafsız çalıştıklarını vurgulamıştır.⁶ Valinin bu açıklamaları sonrasında Antalya’da toplam 7 dernek kapatılmıştır. Güvenlik güçleri tarafından bir süredir faaliyetleri izlenen bu derneklere yapılan baskınlarda, duvarlara yazı yazmada kullanılan boya ve fırçalar ile kesici aletler ele geçirilmiştir. Bu derneklerin kapatılması üzerine de, olayı protesto etmek amacıyla, Antalya’daki liselerin büyük bir kısmında öğrenciler derslere girmemişlerdir.⁷

Antalya Valiliği faaliyetlerini sakıncalı gördüğü dernekleri kapatma kararlılığını ilerleyen aylarda da göstermiştir. Valilik kararıyla kapatılan derneklere birisi *Antalya Devrimci Yurtsever Derneği*’dir. Valiliğin bu derneği 3 ay süre ile kapatma kararı almasından sonra bir açıklama yapan dernek başkanı Erol Toprak, dernekleri üzerinde baskıların arttığını, birkaç gün önce 12 arkadaşının polis tarafından dernekten alınarak götürüldüğünü, kimlik tespitinden sonra da serbest bırakıldıklarını öne sürmüştür. Yasal olarak kurulan bir dernek olduklarını ifade eden Toprak, bazı gazetelerin haklarında yanlış haber yapmalarından şikâyet ederek, derneklerinin derhal açılması gerektiğini sözlerine eklemiştir.⁸

Asayişin iyice bozulduğu bu dönemde güvenlik güçleri, yaptıkları aramalar ve diğer çalışmalarla huzur ortamı yaratmaya çalışmışlardır. Yine böyle bir arama esnasında, Dev-Genç üyesi olan iki cezaevi firarisi yakalanmıştır. Hüseyin Ceylan ve Şerif Aydın isimli firariler üzerinde yapılan aramalarda iki tabanca ve çok sayıda mermi ele geçirilmiştir. Yapılan ilk soruşturma sonucunda, Hüseyin Ceylan’ın Dalaman Cezaevinden firar ettiği, Adalet Partisi seçim otosunu kurşunlama, gasp ve bildiri dağıtma suçlarından 36 ay ağır cezaya mahkûm olduğu anlaşılmıştır. Cezaevinden yeni çıkan Şerif Aydın’ın ise, yasadışı örgüt için makbuz karşılığı para toplama suçundan hüküm giydiği tespit edilmiştir.⁹

⁶ **Hürses**, 15 Ocak 1980 Salı, Sayı: 7404, s.1. **İleri**, 15 Ocak 1980 Salı, Sayı: 9367, s.1 ve 4

⁷ **Hürses**, 16 Ocak 1980 Çarşamba, Sayı: 7405, s.1. **Şelale**, 16 Ocak 1980 Çarşamba, Sayı: 9676, s.1. **İleri**, 16 Ocak 1980 Çarşamba, Sayı: 9368, s.1 ve 4

⁸ **Hürses**, 26 Mart 1980 Çarşamba, Sayı: 7465, s.1 ve 4. **Şelale**, 27 Mart 1980 Perşembe, Sayı: 9737, s.1

⁹ **Hürses**, 18 Ocak 1980 Cuma, Sayı: 7407, s.1. **İleri**, 18 Ocak 1980 Cuma, Sayı: 9370, s.1

Antalya şehrinde meydana gelen bir bombalı saldırının, Avukat Vural Gürcüoğlu'na yönelik olduğu görülmektedir. Senato seçiminde Antalya Senato adayı seçilen Gürcüoğlu'nun evine ve otomobiline yapılan bu bombalı saldırı sonrası bir açıklama yapan Baro yönetim kurulunun, uyarı içerikli bazı ifadeler kullandığı görülmektedir. Söz konusu açıklamada; *Avukatlara karşı görevleri sebebiyle olsun siyasi görüşleri sebebiyle olsun sorumsuz gruplarda veya kişilerde tecavüz yollarıyla yasadışı hesap sorma eğilimi cesaret kazanır ve yaygınlaşırsa o ülkede ne özgür savunma, ne hak arama, ne hukuk ne nizam ne de adalet kalır. Bu bir çöküşün ifadesi olur ve bu yıkıntının altında kimlerin kalacağı hiç belli olmaz.* sözleri dikkat çekmektedir.¹⁰ Aynı günlerde Genel-İş Sendikası Antalya Şube Başkanı ile diğer bazı sendikacılara silahlı bir saldırı düzenlenmiştir. Şube Başkanı Osman Büyükalaca, işyeri temsilcisi Hüseyin Durtaş ve sendika üyesi Hasan Sayleli'nin içinde buldukları otomobile İş Bankası yanında otomatik silahlarla yapılan saldırı sonrası bir kınama açıklaması yapan DİSK (Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu) Antalya 4. Bölge Temsilciliği, yaptığı açıklamada; saldırı kimden gelirse gelsin sendikacı ve işçileri öldürmeye yönelik bu saldırıların amacına ulaşamayacağı mesajını vermiştir.¹¹

Şubat 1980'de de Antalya belediye otobüslerine yönelik saldırılar düzenlenmiştir. Kızıllık semtinde meydana gelen olayda belediye otobüsü silahlı saldırıya maruz kaldığı gibi halk otobüsü de zarar görmüştür. Bu olay üzerine yine bir açıklama yapan Belediye Başkanı Selahattin Tonguç, belediye çalışanlarına karşı düzenlenen bu tip saldırılar devam ederse, özellikle ulaşım ve temizlik konularında hizmetlerin aksayacağı uyarısında bulunmuştur. Tonguç, her türlü siyasal düşüncenin ötesinde can ve mala kasteden bu saldırıların, ülkenin zor ve karanlık günler geçirdiği bu dönemde belediye hizmetlerinin durmasına yol açacağı endişesini belirtmiştir.¹²

---

¹⁰ **Şelale**, 23 Ocak 1980 Çarşamba, Sayı: 9682, s.1. **Şelale**, 25 Ocak 1980 Cuma, Sayı: 9684, s.1 ve 4. **İleri**, 25 Ocak 1980 Cuma, Sayı: 9376, s.1 ve 4. **Hürses**, 26 Ocak 1980 Cumartesi, Sayı: 7414, s.1 ve 4.

¹¹ **Hürses**, 27 Ocak 1980 Pazar, Sayı: 7415, s.1 ve 4

¹² **Şelale**, 31 Ocak 1980 Perşembe, Sayı: 9689, s.1 **Hürses**, 1 Şubat 1980 Cuma, Sayı: 7419, s.1 ve 4. **İleri**, 1 Şubat 1980 Cuma, Sayı: 9382, s.1 ve 4

Antalya’da o dönemde hemen hemen her gün silahlı bir saldırı olayı yaşanmıştır. Bunlardan birinde 4 genç, silahlı bir kişinin saldırısına uğramışlardır. Antalya Emniyet Müdürlüğü’nün verdiği bilgiye göre, saat 17.30 sularında Devlet Hastanesi’nin önünde yürümekte olan Hasan Selçuk, Yaşar Pehlivan, Necati Acar ve Mustafa Habir, 20 yaşlarındaki Mahmut Çiloğlu’nun kurşunlarına hedef olmuşlardır. Olayda Mustafa Habir ağır biçimde yaralanırken saldırgan da yakalanmıştır. Saldırmanın üzerinden 7.65 çaplı tabanca, 1 adet şarjör, 2 adet 7.65 çapında mermi ve 2 adet mermi çekirdeği bulunmuştur.¹³

Antalya’da yaşanan bu olaylar artık rutin bir hale gelirken Milli Savunma Bakanlığı da, ülke çapında askerliği sevdirmek amacıyla ilk ve ortaokullara Milli Güvenlik dersi getirmiştir. “Milli Güvenlik Bilgisi Öğretimi Yönetmeliği” olarak Resmi Gazetede yayınlanan yönetmelik yürürlüğe girmiştir. İlk ve ortaokulların yanında lise 2 ve 3. sınıflarda okutulacak olan dersin içeriğinde, ilkokul öğrencilerine askerliğe özendirici oyunlar oynatılması, askeri yürüyüşler yaptırılması ve askeri marşların öğretilmesi yer almıştır. Yardımcı ders araçlarının ilgili komutanlık ve kurum amirliklerinden temin edilebileceğini belirten yönetmelikte, silah araç ve gereçlerinin, askeri eğitim filmlerinin, istenilen yer ve zamanda öğretmenlerin hizmetine sunulacağı hükmü de yer almıştır.¹⁴ 12 Eylül öncesi görülen şiddet olaylarını durdurmak için alınması düşünülen psikolojik önlemlerden biri de, anarşi ve terör olaylarına karışmış kişilerin çoğunun askerlik yapmayan gençler olduğu göz önünde tutularak, lise ve üniversite öğrencilerini yaz tatilinde, askerlik hizmetinden düşürülmek koşuluyla, askeri kamplarda eğitime tabi tutmaktır. Bununla, isyankâr ve katı düşünceli gençlerin, otoriteye itaat etme özelliği kazanmaları amaçlanmıştır.(Arcayürek, 1988: 224)

¹³ **Hürses**, 5 Şubat 1980 Salı, Sayı: 7422, s.1. **Şelale**, 5 Şubat 1980 Salı, Sayı: 9693, s. 1. Darbe öncesinde Türkiye’nin içinde bulunduğu karmaşık ve gizli-kapaklı durumu daha iyi anlamak açısından Uğur Mumcu’nun silahlarla ilgili açıklamalarına göz atmakta fayda vardır. Uğur Mumcu, anarşi olaylarında kullanılan ve sonradan ele geçirilerek delil mahiyeti taşıyan silahların, Askeri Savcılık emanetinden gizlice çalındığını belirtmektedir. Uğur Mumcu, **12 Eylül Adaleti**, um:ag Vakfı Yayınları, Ankara, 1996, s.37-42

¹⁴ **Şelale**, 3 Şubat 1980 Pazar, Sayı: 9692, s.1. **Hürses**, 5 Şubat 1980 Salı, Sayı: 7422, s.1 ve 4.

Avukatlara yönelik olarak Antalya’da düzenlenen saldırılardan birinin Avukat Adil Okur’un ölümü ile sonuçlandığı görülmektedir. Antbirlik’te hukuk müşaviri ve MHP (Milliyetçi Hareket Partisi) eski il başkanlarından olan Adil Okur saat 18.45 sularında Bahçelievler Mahallesi Teomanpaşa Caddesindeki evine girmek üzere otomobilinden indiği esnada silahlı saldırıya uğramış ve göğsünden aldığı kurşunlarla yaralanmıştır. Ancak hastaneye götürüldüğü esnada hayatını kaybetmiştir. Olay yerinde yapılan incelemede 3 adet Geco marka mermi kovanı ve bir adet SPB marka mermi kovanı bulunmuştur. Aynı gün saat 19.45 dolaylarında meydana gelen başka bir saldırıda ise Şarampol Caddesi üzerinde bulunan ve Adalet Partisi’nin yan örgütlerinden olan Hür-Genç lokali kurşunlanmıştır.¹⁵

Avukat Adil Okur’un öldürülmesi olayından sonra bir bildiri yayınlayan Antalya Barosu yönetim kurulu, açıklamasında yine çarpıcı ifadeler yer vermiştir. Söz konusu açıklama şu şekildedir: *...İki satır başsağlığı ve kınama bildirilerinin artık kanıksandığı bu ortamda elimizden başka ne gelmektedir ki bir aydın kişi daha menfur bir silahlı saldırı sonucu aramızdan ayrıldı. Niçin neden acımasızca insanları öldürürler? Bu düşünce ülkeyi nereye götürebilir. Elbette bu ortamda suçlular yine bulunamayacaktır. Kimseyi suçlamıyoruz çünkü hepimiz suçluyuz, herkes suçludur. Türkiye’nin bu kaosa sürüklenmesinin sorumlusu hepimiziz. Herkese soruyoruz ne olacak bu ülkenin hali? Yine herkeste bir korku bir yılgınlık ve suskunluk devam edecektir...*¹⁶ Antalya Barosu’na bağlı avukatların bu cinayete karşı tepkileri bununla sınırlı kalmamıştır. 7 Şubat Perşembe günü Adliye önünde toplanan avukatlar cinayeti protesto etmek amacıyla duruşmalara girmemişlerdir. Adil Okur adına düzenlenen törende Baro Başkanı Av. Aktan Gür’a’nın yaptığı konuşmadan sonra bir dakikalık saygı duruşunda bulunulmuş, tören sonrası avukatların bir kısmı cenazenin defni için otobüsle Manavgat ilçesine gitmişlerdir.¹⁷

Antalya’da karşıt görüşlü gruplar arasında meydana gelen olaylara bir yenisi 8 Şubat Cuma gecesi eklenmiştir. DİSK 4. Bölge Tem-

¹⁵ **Hürses**, 7 Şubat 1980 Perşembe, Sayı: 7424, s.1 ve 4. **Şelale**, 7 Şubat 1980 Perşembe, Sayı: 9695, s.1. **İleri**, 7 Şubat 1980 Perşembe, Sayı: 9387, s.1

¹⁶ **Hürses**, aynı sayı, s.1 ve 4. **Şelale**, aynı sayı, s.1. **İleri**, aynı sayı, s.1 ve 4

¹⁷ **Hürses**, 8 Şubat 1980 Cuma, Sayı: 7425, s.1. **Şelale**, 8 Şubat 1980 Cuma, Sayı: 9696, s.1. **İleri**, 8 Şubat 1980 Cuma, Sayı: 9388, s.1 ve 4

silciliği tarafından düzenlenen, DİSK Genel Başkanı Abdullah Baş-türk'ün de katıldığı, hayat pahalılığını ve işçi kıyımını protesto etmek amacıyla 9 Şubat Cumartesi günü yapılacak olan yürüyüş için DİSK'e ait binaya afiş asıldığı esnada, MİSK (Milliyetçi İşçi Sendikaları Konfederasyonu) ve ÜGD (Ülkücü Gençlik Derneği) mensubu kişilerle afiş asanlar arasında silahlı bir çatışma yaşanmıştır. Çatışmada her iki gruba mensup iki kişi yaralanmıştır. Yaralılardan biri MİSK'e bağlı Türk Mensucat İş Sendikası Başkanı 21 yaşındaki Sait Emirtekin iken diğeri ise sol görüşlü olup boşta gezen 19 yaşındaki Muzaffer Kılıç'tır. Güvenlik güçlerinin olay yerinde yaptıkları aramada Dokuma fabrikasında işçi olarak çalışan Yusuf Hikmet Mercan isimli şahsın üzerinde bir tabanca bulunmuş, olayla ilgili 29 kişi gözaltına alınmıştır. Ayrıca afiş asma ile ilgili olarak başka bir yerde ikisi öğretmen olmak üzere 18 kişi daha gözaltına alınmıştır.¹⁸

Antalya'da tırmanan anarşi ve terör olayları üzerine şehirde sıkıyönetim ilan edilmesinin muhtemel olduğuna dair bir haber basında yer almıştır. Anka Ajansı'na dayandırılarak verilen haberde, o dönemde 19 ilde¹⁹ uygulanan sıkıyönetime Antalya ile birlikte İzmir ve Hatay'ın da dâhil edileceği bilgisi yer almıştır. Bu üç şehirde artan olaylar Milli Güvenlik Kurulu'nun 19 Şubat Salı günü yapacağı toplantıda ele alınacaktır. Daha öncesinde ise yani 17 Şubat günü Başbakan Süleyman Demirel başkanlığında yapılacak sıkıyönetim komutanları toplantısı düzenlenecektir. Sıkıyönetim komutanları ve Milli Güvenlik Kurulu toplantıları sonrası yapılacak olan Bakanlar Kurulu toplantısı akabinde sıkıyönetimin genişletilmesiyle ilgili Hükümet görüşününün 20 Şubat Çarşamba günü Türkiye Büyük Millet Meclisi birleşik toplantısına götürülmesi beklenmektedir.²⁰ Meclisin 20 Şubat'ta

¹⁸ **Hürses**, 9 Şubat 1980 Cumartesi, Sayı: 7426, s.1 ve 4. **Şelale**, 9 Şubat 1980 Cumartesi, Sayı: 9697, s.1. Hürses gazetesi mitingin Pazar günü yapıldığını yazmıştır. **İleri**, 9 Şubat 1980 Cumartesi, Sayı: 9389, s.1 ve 4

¹⁹ Bu 19 il şunlardır; İstanbul, Erzincan, Sivas, Diyarbakır, Şanlıurfa, Mardin, Siirt, Hakkâri, Erzurum, Kars, Elazığ, Malatya, Bingöl, Tunceli, Ankara, Adana, Kahramanmaraş, Gaziantep ve Adıyaman. Arcayürek, **a.g.e.**, s. 239-243

²⁰ **Hürses**, 13 Şubat 1980 Çarşamba, Sayı: 7429, s.1. Benzer bir haber için, **Hürses**, 17 Şubat 1980 Pazar, Sayı: 7433, s.1 ve 4. Şelale gazetesi sıkıyönetim ilan edilmesi muh-

yaptığı toplantıda halen 19 ilde var olan sıkıyönetime İzmir ve Hatay illerinin de eklenmesine ve sıkıyönetim süresinin 2 ay daha uzatılmasına karar verilmiştir.²¹ Bu durumda Antalya'da sıkıyönetim ilan edilmemiştir.

Türkiye'de sıkıyönetimle idare edilen şehirlerin sayısı bu rakamlara ulaşmakla aslında ülkenin bir bölümünün olağanüstü yönetime tabi olduğunu göstermektedir. O dönemde Türkiye'de şehir sayısının 67 olduğu düşünülecek olursa neredeyse ülkenin üçte birinde askerler ülkeyi kontrol etmekteydiler. Bu durum bile sivil idarenin ülkedeki şiddet eylemlerini "sivil" otorite ile önleyemediğini göstermektedir.

Sıkıyönetim ilan edileceği söylentilerinin sıklaştığı günlerde Antalya'da sular durulmamaktaydı. Gazipaşa Kaymakamlığından verilen bilgiye göre; MHP Gazipaşa İlçe Başkanı Mehmet Özgün silahlı bir saldırı neticesinde öldürülmüştür. Akşam saat 23.30 sularında misafirlige gittiği yerden evine dönerken saldırganların kurşunlarına hedef olarak hayatını kaybetmiştir.²² Bu olaydan kısa bir süre sonra ise yine Gazipaşa'da bir kahvehane otomatik silahlarla taranmıştır. 15 Şubat Cuma günü saat 12.35 sıralarında Pazar meydanındaki Kafeterya isimli kahvehanede meydana gelen olayda 1 kişi hayatını kaybederken 3'ü ağır 11 kişi de yaralanmıştır. Ağır yaralılardan ikisi Antalya Devlet Hastanesi'nde ameliyata alınırken, zanlılar kalabalıktan faydalanarak kaçmayı başarmışlardır.²³ İlerleyen günlerde bu olayla ilgili olarak mahkemeye sevk edilen 8'i öğretmen 22 kişi tutuklanmıştır.²⁴ Başka bir gün Elmalı ilçesi Ülkücü Gençlik Derneği Başkanı Ali Rıza Uraz'ın

---

temel olan yeni altı ili Antalya, Kayseri, İçel, Kocaeli, İzmir ve Tokat olarak bildirmiştir. Ayrıca konunun Meclis'te görüşüleceği tarihi 26 Şubat olarak vermiştir. **Şelale**, 17 Şubat 1980 Pazar, Sayı: 9704, s.1. **İleri**, 17 Şubat 1980 Pazar, Sayı: 9396, s.1 ve 4

²¹ **Şelale**, 21 Şubat 1980 Perşembe, Sayı: 9707, s.1

²² **Hürses**, 14 Şubat 1980 Perşembe, Sayı: 7430, s.1. **Şelale**, 14 Şubat 1980 Perşembe, Sayı: 9701, s.1. **İleri**, 14 Şubat 1980 Perşembe, Sayı: 9393, s.1

²³ **Hürses**, 16 Şubat 1980 Cumartesi, Sayı: 7432, s.1. **Şelale**, 16 Şubat 1980 Cumartesi, Sayı: 9703, s.1. **İleri**, 16 Şubat 1980 Cumartesi, Sayı: 9395, s.1

²⁴ **İleri**, 26 Şubat 1980 Salı, Sayı: 9403, s.1 ve 4

evine patlayıcı madde atılırken,²⁵ Varsak kasabasında ise CHP (Cumhuriyet Halk Partisi) temsilcisi (delege) Halil Dikmen gece saatlerinde saldırıya uğrayarak hastaneye kaldırılmıştır. Bu olaydan dolayı yapılan açıklamada Adalet Partisi'nin sağcıları desteklediği ve bunun Halil Dikmen'e yapılan saldırı ile ispatlandığı görüşü yer almıştır.²⁶ Başka bir olayda da, Üçkapılar mevkiinde boş durumda bulunan bir inşaatın 5. katına meçhul şahıslarca bombalı pankart asılmıştır. *Ulaş yaşıyor Dev-Yol* yazılı pankart üzerindeki bomba etkisiz hale getirildikten sonra sökülüştür.²⁷

İçişleri Bakanlığı, ülke çapında artan olayları azaltmak ve güvenliği sağlamak amacıyla çeşitli yollara başvurmuştur. Bunlardan biri, valilerin anarşi konusunda halkla iş birliği yapması, diğeri de, sivil güvenlik kuvvetlerinin sayısının artırılmasıdır. Bakanlık yetkililerinden alınan bilgiye göre; esnafı kepenk indirmek zorunda bırakanlar daha ziyade 15-16 yaşlarındaki ortaokul çocuklarıdır. Bunlardan korkmalarını gerektiğini belirten yetkililer esnafı güvenlik güçleriyle iş birliğine davet etmişler ve ihbarda bulunanların kimliğinin saklı tutulacağı garantisini vermişlerdir. Sivil güvenlik kuvvetleri de halkın arasında dolaşarak görev yapacaklardır.²⁸

1980 yılında okullarda sömestr tatilinin uzun sürdüğü ve ikinci yarıyılın 3 Mart Pazartesi günü başladığı görülmektedir. Ancak okullarda meydana gelen dersleri boykot eylemleri dolayısıyla Antalya Valisi Kadir Uysal basın açıklaması yapmak durumunda kalmıştır. Vali açıklamasında, velilere çocuklarına sahip çıkma çağrısında bulunurken, öğretmenleri de okula giren yabancıları güvenlik görevlilerine bildirmesi konusunda uyarmıştır. Vali ayrıca o güne kadar okullarda fazla işlemeyen disiplin mekanizmasının ikinci dönemde daha fazla

²⁵ **Şelale**, 15 Şubat 1980 Cuma, Sayı: 9702, s.1. **İleri** gazetesi, bu ismi Ali Rıza Elver olarak haber yapmıştır. **İleri**, 16 Şubat 1980 Cumartesi, Sayı: 9395, s.1

²⁶ **Hürses**, 26 Şubat 1980 Salı, Sayı: 7440, s.1 ve 4. **Şelale**, 26 Şubat 1980 Salı, Sayı: 9711, s.1

²⁷ **İleri**, 21 Şubat 1980 Perşembe, Sayı: 9399, s. 1. **Şelale**, 22 Şubat 1980 Cuma, Sayı: 9708, s.1

²⁸ **Hürses**, 19 Şubat 1980 Salı, Sayı: 7434, s.1

uygulanacağı bilgisini vermiştir.²⁹ Ancak olaylar hiç de valinin dediği biçimde gelişmemiştir. Okulların açıldığı ikinci günde, Antalya Lisesi, Ticaret Lisesi, Çağlayan Lisesi ve Endüstri Meslek Lisesi'nde öğrenciler derslere girmeyerek boykot yapmışlardır. Boykotu az sayıda öğrenci başlatmasına rağmen diğer öğrenciler de katılmak zorunda bırakılmıştır. Boykota gerekçe olarak ise, Antbirlik eylemini desteklemek ve bazı yöneticilerin ve öğretmenlerin tayin edilmesini veya edilecek olmasını göstermişlerdir.³⁰

Okullardaki boykot olaylarına bir tepki de Türkiye İşçi ve Köylü Partisi Antalya İl Örgütü'nden gelmiş, bazı okullarda Antbirlik direnişine destek adı altında yapılan boykotları önlemek için öğretmenler ve velileri ortak hareket etmeye çağırmıştır.³¹ Okullardaki boykot olaylarına son verilmesini isteyen diğer bir kesim veliler olmuştur. Endüstri Meslek Lisesi Okul Aile Birliği ve Koruma Derneği Yönetim Kurulu, Recep Koş başkanlığında toplanarak boykotun bitirilmesi yönünde bir açıklama yapmıştır. Recep Koş'un açıklamasından anlaşıldığına göre, boykot yapan öğrenciler ile polis arasında çıkan arbedede 2 öğrenci gözaltına alınmıştır. Bunun üzerine 4 Mart tarihinde okul müdürlüğüne verilen imzasız bir yazıda gözaltına alınan öğrenciler serbest bırakılıncaya kadar boykotun devam edeceği bilgisi verilmiştir. Bu durumu kaygıyla karşılayan veliler boykotun bitirilmesi talebinde bulunmuşlardır.³²

---

²⁹ **Hürses**, 1 Mart 1980 Cumartesi, Sayı: 7444, s.1 ve 4. **Şelale**, 1 Mart 1980 Cumartesi, Sayı: 9715, s.1 ve 4. **İleri**, 1 Mart 1980 Cumartesi, Sayı: 9407, s.1 ve 4

³⁰ **Hürses**, 5 Mart 1980 Çarşamba, Sayı: 7447, s.1. **Şelale**, 5 Mart 1980 Çarşamba, Sayı: 9718, s.1. **İleri**, 5 Mart 1980 Çarşamba, Sayı: 9410, s.1 ve 4. Askeri müdahaleden önce Türkiye'de özellikle liselerde meydana gelen çatışmaları eğitim sisteminin kufayetsizliğine dayandıran Emre Kongar, okullarda aşırı dozda vatansever argümanlarla yetiştirilen öğrencilerin, zaman içerisinde vatani hainlerden kurtarma gerekçesiyle birbirini vurmaya başladıkları yargısında bulunmuştur. Bu yargının hem sağ hem de sol için geçerli olduğunu yazan Kongar'ın eseri için bkz. Emre Kongar, **12 Eylül Kültürü (Kültür Üzerine 4)**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1995, s. 197–201. Antbirlik eylemi çatışmamızın ikinci bölümünde ele alınmıştır.

³¹ **Hürses**, 8 Mart 1980 Cumartesi, Sayı: 7450, s.1 ve 4

³² **Hürses**, 13 Mart 1980 Perşembe, Sayı: 7454, s.1 ve 4

Güvenlik güçlerinin yetkilerinin artırılmasına, devlet görevlilerinin tüm gözdağı verme gayretlerine rağmen Antalya'da hemen hemen her gün meydana gelen şiddet eylemlerine son vermek mümkün olmamıştır.³³ İlk olarak, Korkuteli ve Elmalı'ya 12 milyon lira para götürülen Ziraat Bankası aracı soyulmak istenmiş, araçtaki jandarma kuvvetlerinin karşı koyması üzerine uzun süreli bir çatışmadan sonra zanlılar kaçmıştır.³⁴ Bu olaydan birkaç gün sonra da Şarampol Caddesinde bulunan Trak Eczanesi'ne saat 23.30 sularında patlayıcı madde atılmış, ufak çaplı maddi hasar meydana gelmiştir.³⁵ Patlayıcı madde atılan şahıslardan biri de Antalya İmam Hatip Lisesi Müdür Yardımcısı olmuştur. Işıklar'daki evinin önünde park halinde duran araca atılan patlayıcı madde sonucunda can kaybı meydana gelmemiştir.³⁶ Türkiye'nin o yıllarında anarşi ve terör olayları sürekli artarken, yardım ve yataklık etme ihtimali üzerine kimi ev ve işyerleri güvenlik güçleri tarafından aranmıştır. Bu tür bir olayın yaşandığı yer de Elmalı olmuştur. Elmalı'da görev yapan iki avukatın evleri, bir katilin bulunması ve evlerinde saklamaları, bulundurmaları muhtemel bulunduğu gerekçesi ile aranmıştır. Aramadan hiçbir sonuç elde edilememiştir ve Antalya Barosu konuyla ilgili bir bildiri yayınlarak yapılan aramayı kınamıştır.³⁷

Antalya Aksu Öğretmen Lisesi'nde de karşıt görüşlü iki grup arasında bazı öğretmenlerin başka illere atanmaları sonucu çıkan kav-

---

³³ Toktamış Ateş, ülke çapında devam eden bu şiddet olaylarına biraz kuşkucu bir tavırla şu yorumu getirmiştir: *Bazen insanın aklına, Acaba terör, 12 Eylül'ü yaşama geçirmek için bilinçli olarak mı yapıldı gibisinden bozguncu düşünceler geliyor. Öyle ya, ülkenin tümü sıkıyönetim altında idi. Aynı yasalar ve aynı kadrolarla 12 Eylül sonrasında kısa sürede terörün kökünü kazıyanlar, neden 12 Eylül öncesinde terör karşısında aciz kaldılar diye düşünüyor insan..* Toktamış Ateş, **Aslan Sosyal Demokratlar**, Çınar Yayınları, İstanbul, 1995, s.141

³⁴ **Hürses**, 28 Şubat 1980 Perşembe, Sayı: 7442, s.1 ve 4. **Şelale**, 28 Şubat 1980 Perşembe, Sayı: 9713, s.1. **İleri**, 28 Şubat 1980 Perşembe, Sayı: 9405, s.1

³⁵ **Hürses**, 1 Mart 1980 Cumartesi, Sayı: 7443, s.1. **Şelale**, 1 Mart 1980 Cumartesi, Sayı: 9715, s.1. **İleri**, 1 Mart 1980 Cumartesi, Sayı: 9407, s.1

³⁶ **Hürses**, 19 Mart 1980 Çarşamba, Sayı: 7459, s.1. **Şelale**, 19 Mart 1980 Çarşamba, Sayı: 9730, s.1. **İleri**, 19 Mart 1980 Çarşamba, Sayı: 9422, s.1 ve 4

³⁷ **Hürses**, 8 Mart 1980 Cumartesi, Sayı: 7450, s.1 ve 4. **İleri**, 8 Mart 1980 Cumartesi, Sayı: 9413, s.1 ve 4

gada olaya karışan 45 öğrenci ve bunları kışkırtan iki öğretmen tutuklanarak cezaevine konmuştur.³⁸ Aksu Öğretmen Lisesi ile ilgili diğer bir olay da öğrencilerin jandarmaların okuldaki baskılarından şikâyet etmeleridir. Jandarma baskısından okuyamaz hale geldiklerini söyleyen öğrenciler, okulun bahçesinde gezerken, jandarmaların “niye geliyorsunuz?” arkadaşlarıyla oturdukları zaman “niye oturuyorsunuz?” konuştuklarında “neden konuşuyorsunuz?” sorularına maruz kalarak dipçiklendiklerini belirtmişlerdir.³⁹

6 Nisan günü akşam saatlerinde Antalya’da iki bankaya patlayıcı madde atılmıştır. Ali Çetinkaya Caddesi üzerinde bulunan Emlak Kredi Bankası ile Denizcilik Bankası saat 20.30 sıralarında önce silahla taranmış ardından da patlayıcı madde atılmıştır. Olay sonrası yapılan incelemelerde bankaların camlarında kurşun delikleri ve mermi çirdekleri bulunmuş, Emlak Kredi Bankası müdür odasının camı tekme ile kırılarak içeriye bomba atılmıştır. Olayda sadece maddi hasar meydana gelmiştir.⁴⁰

Çalkantılı günler yaşayan Türkiye için sıkıntı oluşturacak en önemli olaylardan biri de 1 Mayıs İşçi Bayramı olmuştur. Antalya’da

---

³⁸ **Şelale**, 22 Mart 1980 Cumartesi, Sayı: 9733, s.1. **İleri**, 22 Mart 1980 Cumartesi, Sayı: 9425, s.1. Bu tutuklular daha sonra bir üst mahkemeye yaptıkları itiraz neticesinde serbest bırakılmışlardır. **Şelale**, 25 Mart 1980 Salı, Sayı: 9735, s. 1. Öğretmenlerin bu durumu ile ilgili olarak, darbe sonrası, 1981 yılının 24 Kasım Öğretmenler Günü’nde bir açıklama yapan Kenan Evren şu sözleri söylemiştir: ... 12 Eylül 1980 gününe gelinceye kadar maalesef bu yoldan sapanlar, yabancı ideolojilerin esiri olmuş idraktan yoksun kişiler de görülmüştür. Bu acıdır ki bu gibi beyinleri yıkanmış vatan hainleri öğretmenlik kisvesinden yararlanarak, kendilerine teslim edilmiş temiz vatan evlatlarını da kendi yollarına sürüklemişler, onlarla birlikte okullarda afiş, pankart hazırlamışlar, onlarla birlikte silahlı eylemlere katılmışlar ve onları boykota, okul işgaline götürmüşlerdir. Bunlar hasbelkader öğretmen olmuş ve siz temiz Atatürkçü öğretmenlerin arasına karışmışlardır. Çok şükür ki o karanlık ve acı günler geride kaldı. Bugüne kadar birçokları dağlarda, bayırlarda, ormanlarda, mağaralarda ele geçti. Ama muhakkak olan bir şey var ki, hepsi temizlenemedi. Bir kısmı sinmiş olarak aramızda dolaşmaktadır. Atatürkçü öğretmenler olarak sizlere düşen görev, bu gibileri tespit edip ilgili mercilere bildirmek ve böylece yine Atatürk devrinde ve sonrasında olduğu gibi tertemiz çehreniz ile belirmenizdir. **Cumhurbaşkanı Kenan Evren’in Milli Eğitime Ait Direktifleri ve Sözleri**, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, [b.y.y], 1983, s.32-33

³⁹ **Şelale**, 23 Mart 1980 Pazar, Sayı: 9734, s.1

⁴⁰ **Hürses**, 8 Nisan 1980 Salı, Sayı: 7476, s.1 ve 4. **İleri**, 8 Nisan 1980 Salı, Sayı: 9439, s.1 ve 4. **Şelale**, 9 Nisan 1980 Çarşamba, Sayı: 9748, s.1

da düzenlenmesi kaçınılmaz olan 1 Mayıs gösterileri için Vali, daha önceden basına bir açıklama yaparak durum değerlendirmesi yapmıştır. Emniyet Müdürü ve Jandarma Komutanı'nın da hazır bulunduğu toplantıda Vali, 1 Mayıs Perşembe günü Antalya'da yürüyüş ve miting yapma hakkının, daha önce başvurdukları için sağ görüşlü kişilere ait olduğunu ve bu kişilerin *Cumhuriyetin Varlığına ve Güvenlik Kuvvetlerine Karşı Girişilen Saldırıları Protesto* için yürüyeceklerini açıklamıştır. Kendilerine aynı tarihte miting ve yürüyüş yapmak için başvuruda bulunan diğer 4 kuruluş ve komiteye 171 sayılı kanunda belirtilen maddelere göre cevap verildiğini belirtmiştir. Buna rağmen gösteri ve yürüyüş yapmak istedikleri takdirde diğer grupların mensuplarına karşı yasal haklarını kullanacaklarını söyleyen Vali Uysal, DİSK Bölge Temsilciliğinin Emniyet Müdürlüğü ve Valilik ile görüşerek 1 Mayıs'ta gösteri yapmayacaklarını belirttiği bilgisini vermiştir.⁴¹

Vali Kadir Uysal, bu açıklamasından sonra 30 Nisan'da yaptığı başka bir açıklamada, 1 Mayıs'ta Antalya'da hiçbir gösteri yürüyüşünün yapılamayacağını duyurmuştur. İptal kararını 5442 sayılı İl İdaresi Kanunu'nun 9 ve 11. maddelerinin ilgili fıkralarına dayandıran Vali, yasağa uymayanlar hakkında hareketleri ayrı bir suç teşkil etmediği takdirde Türk Ceza Kanununun 526. maddesine göre işlem yapılacağını söylemiştir.⁴² Antalya Valisinin bu kararı alması üzerine, bazı ortaokullarda boykot yapılmıştır. 1 Mayıs gösterilerinin iptalini protesto etmek amacıyla, bazı gruplarca öğrenciler okullara sokulmuyarak derslere girilmesi engellenmiştir. 1 Mayıs olayına paralel olarak polisler tarafından 5 matbaaya yapılan baskınlar üzerine, bir matbaada sol fraksiyona ait olan ve 1 Mayıs ile ilgili olarak basılan 15 bin adet yasaklanmış bildiri ele geçirilmiştir.⁴³

Antalya valisinin bu açıklamalarına ve güvenlik güçlerinin aldığı tüm önlemlere rağmen 1 Mayıs İşçi Bayramı Antalya'da kanlı sonuçlanmıştır. 1 Mayıs Perşembe günü saat 12.15 sularında Garaj civarında toplanan bir grup, kendilerine ara sokaklardan katılanlarla birlikte

⁴¹ **Hürses**, 27 Nisan 1980 Pazar, Sayı: 7493, s.1 ve 4. **Şelale**, 27 Nisan 1980 Pazar, Sayı: 9764, s.1 ve 4. **İleri**, 27 Nisan 1980 Pazar, Sayı: 9456, s.1 ve 4

⁴² **Hürses**, 1 Mayıs 1980 Perşembe, Sayı: 7496, s.1. **Şelale**, 1 Mayıs 1980 Perşembe, Sayı: 9767, s.1. **İleri**, 1 Mayıs 1980 Perşembe, Sayı: 9459, s.1

⁴³ **Hürses**, aynı sayı, s.1. **Şelale**, aynı sayı, s.1. **İleri**, aynı sayı, s.1

Kalekapısı'na doğru izinsiz yürüyüşe geçmişlerdir. Kalekapısı'na vardıkları zaman güvenlik güçleri grubu dağıtmak istemiştir. Bu esnada gruptan güvenlik güçlerine ateş açılınca karşılık verilmiştir. Bu hengâmede kimin attığı belirlenemeyen bir kurşun Arif Koparan adında 12 yaşlarında bir ortaokul öğrencisinin başına isabet etmiş ve ölümüne neden olmuştur. Bunun dışında ikisi polis olmak üzere beş kişi de yaralanmıştır. Olay sırasında 150 kişi gözaltına alınmış, yapılan aramalarda 2 tabanca, çok sayıda mermi ve şarjör ele geçirilmiştir. Bu olayın ertesi günü, yaşanan olayları protesto etmek amacıyla son günlerde "moda" haline gelen okulların boykotuna bir yenisi eklenmiştir. Başta Antalya ve Çağlayan liseleri olmak üzere bazı orta dereceli okullarda derslere girilmemiştir.⁴⁴ Antalya gazetelerinin ilerleyen günlerde verdiği bir habere göre ise, olaylarda toplam 235 kişi gözaltına alınmıştır. Bunlardan 135'i Adliyeye sevk edilmiş, 49'u tutuklanıp 86'sı serbest bırakılmıştır. Gözaltında bulunan 118 kişinin sorguları Cumhuriyet Savcılığınca tamamlandıktan sonra 38 kişi daha tutuklanmış, 28 kişinin sorgusuna devam edilmiştir. Toplam tutuklu sayısı 87 olmuştur.⁴⁵

Antalyalılar başka acı bir haberi Avukat Mükerrerrem Erdoğan'ın hamile eşinin öldürülmesi olayıyla almışlardır. Cumartesi akşamı saat 23.00 sularında Avukatın Lara Yolu üzerindeki evine gelen 3 kişi tehditle para istemişlerdir. İstedikleri parayı bulamayan şahıslar 10 bin liralık bir çek alarak kaçmışlardır. Kaçış esnasında ateş etmeye başlayan şahıslar Avukatın 6 aylık hamile eşi öğretmen Nihal Erdoğan'ın ölümüne, 6 yaşındaki oğlunun ve kendisinin yaralanmasına yol açmışlardır. Bu olayla ilgili Antalya CHP İl Yönetim Kurulu bir açıklama yaparak, Antalya'da son zamanlarda ciddi zorlamalar ve tahrikler yaşandığını, olaysız Antalya'da olay çıkarılmasına izin verilmeyeceğini belirtmiştir. Antalya Barosu da bir bildiri yayınlayarak ülkenin içinde

---

⁴⁴ **Hürses**, 3 Mayıs 1980 Cumartesi, Sayı: 7498, s.1 ve 4. **Şelale** gazetesi gözaltına alınan kişi sayısını 260 olarak vermiştir. **Şelale**, 3 Mayıs 1980 Cumartesi, Sayı: 9769, s.1. **İleri** gazetesi gözaltı sayısını 150 olarak vermiştir. **İleri**, 3 Mayıs 1980 Cumartesi, Sayı: 9461, s.1 ve 4

⁴⁵ **Hürses**, 7 Mayıs 1980 Çarşamba, Sayı: 7501, s.1. **İleri**, 7 Mayıs 1980 Çarşamba, Sayı: 9464, s.1. **Şelale** gazetesi tutuklu sayısını 86 olarak vermiştir. **Şelale**, 7 Mayıs 1980 Çarşamba, Sayı: 9772, s.1

bulunduğu bu terör ve anarşi olaylarının bir an evvel bitmesini istemişlerdir.⁴⁶ İlerleyen günlerde konuyla ilgili bir açıklama yapan Antalya Valisi, Mükerrer Erdoğan'ın verdiği ifadeye dayanarak olayı gerçekleştirenlerin aşırı sol görüşlü *Kurtuluş* fraksiyonuna mensup olduklarını söylemiştir.⁴⁷ Bu arada daha önce öldürülen Avukat Adil Okur'un katillerinden ikisi yakalanmıştır. Katillerden biri Kars Kağızman nüfusuna kayıtlı Bahçelievler Mahallesinde yaşayan Akşam Lisesi 4-A sınıfı öğrencisi iken diğeri Elmalı'nın Armutlu köyüne kayıtlı bir çobandır. Cinayetle ilgili bir kişinin de aranmakta olduğu belirtilmiştir.⁴⁸

Antalya'da artan şiddet olayları üzerine CHP Antalya İl Başkanı Avukat Gürkut Acar, yazılı bir açıklama yaparak Antalya Cezaevi'nde hükümlü ve tutuklu sayısının her geçen gün artmasından ötürü yer kalmadığını belirtmiştir. Acar açıklamasını şu sözlerle tamamlamıştır: *Antalya'da giderek yoğunlaşan baskıların sonucu olarak toplumsal patlamalar nedeniyle cezaevlerinde yer kalmamış ve bu nedenle 1 Mayıs ile ilgili olarak tutuklananlar Isparta ve Burdur cezaevlerine gönderilmiştir. Bu gösteriyor ki Antalya yakında bir tutuklular kenti durumuna gelecektir. Bu gidişle Antalya'nın yanı sıra çevre cezaevlerinde de yer kalmayacak tutuklular stadyumlara doldurulacaktır.*⁴⁹

Antalya Emniyet Müdürlüğü şehirde asayişin temin etmek amacıyla çalışmalarını sürdürmüş, Yüksekalan Mahallesinde bir eve düzenlenen operasyonda 5 otomatik tabanca, 12 tüfek, 2 adet otomatik sustalı

---

⁴⁶ **Hürses**, 6 Mayıs 1980 Salı, Sayı: 7500, s.1 ve 4. **Şelale**, 6 Mayıs 1980 Salı, Sayı: 9771, s.1 ve 4. **İleri**, 6 Mayıs 1980 Salı, Sayı: 9463, s.1 ve 4. Bu cinayet, darbe sonrasında Milli Güvenlik Konseyi tarafından hazırlatılan bir kitapta, 12 Eylül öncesi, ülkede görülen şiddet olaylarının boyutunu göstermek amacıyla kullanılmıştır. Bu kitap için bkz. Milli Güvenlik Konseyi Genel Sekreterliği (haz.), **12 Eylül Öncesi ve Sonrası**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1981, s.160

⁴⁷ **Hürses**, 8 Mayıs 1980 Perşembe, Sayı: 7502, s.1 ve 4. **Şelale**, 8 Mayıs 1980 Perşembe, Sayı: 9773, s.1 ve 4

⁴⁸ **Hürses**, 7 Mayıs 1980 Çarşamba, Sayı: 7501, s.1 ve 4. **Şelale**, 7 Mayıs 1980 Çarşamba, Sayı: 9772, s.1 ve 4. **İleri**, 7 Mayıs 1980 Çarşamba, Sayı: 9464, s.1

⁴⁹ **Şelale**, 9 Mayıs 1980 Cuma, Sayı: 9774, s.1. **Hürses**, 17 Mayıs 1980 Cumartesi, Sayı: 7510, s.1

bıçak ve çok sayıda mermi ele geçirmiştir.⁵⁰ Jandarmanın güçleri tarafından Antalya-Serik karayolu üzerinde bir araçta yapılan aramada da şahısların üzerinde silah ve para bulunmuştur. Biri Mardin nüfusuna kayıtlı şahısta 1 adet 6.35 çapında tabanca ve 6 adet mermi, biri Diyarbakır Seyrantepeler lojmanlarında kalan 15 yaşlarındaki şahısta 1 adet 7.65 çaplı tabanca ve 6 mermi, diğeri de Diyarbakır nüfusuna kayıtlı 16 yaşlarındaki bir şahısta 1 adet 7.65 çapında tabanca ve 8 mermi ele geçirilmiştir. Ayrıca şahısların üzerinde 4 adet altın yüzük ve 36.500 lira para bulunmuştur.⁵¹ Bu dönem Antalya'sı için kayda değer bir diğere önemli olay da Türkiye İşçi Köylü Partisi Genel Başkanı Doğu Perinçek'in Gazipaşa'da 23 Mayıs 1980 tarihinde bir konuşma yapacağıdır. Gazipaşa Hükümet Konağı arkasında saat 14.00'da yapılacak olan konuşmada Perinçek, ülkenin içinde bulunduğu bunalımlar hakkında halka bilgi verecektir.⁵²

Türkiye'de ve daha özelinde Antalya'da meydana gelen kaos ortamından rahatsız olan Antalya Baro Başkanı Avukat Aktan Güra, *Hürses*, *İleri* ve *Şelale* gazetelerinin 20 Mayıs 1980 tarihli nüshasında görüşlerini aktaran bir makale yazmıştır. *Atatürk Düşmanlığı* başlığını taşıyan makalede Güra, Türkiye'de sadece sağ-sol çatışmasının değil aynı zamanda şeriat tehlikesinin de olduğunu vurgulamıştır. Ancak Güra'nın yazdığı makalenin son bölümü çok dikkat çekicidir ve adeta Silahlı Kuvvetlere bir darbe çağrısı yapılmıştır. Önemi bakımından makalenin ilgili kısmı şu ifadelerden oluşmuştur: *Ama hiç kimse heveslenmesin Atatürk'e yürekten inanmış, milli, uygar ileri görüşlerinden hiçbir zaman sapmamış Türk Silahlı Kuvvetleri'nin varlığı bütün sapık fikirleri kursaklarda bırakacaktır. Çünkü görünürde Atatürk devrimlerinin şu anda en büyük bekçisi ve yegâne teminatı onlardır. Bugün için bizim gibi insanların kavrukları yüreklerine su serpen en büyük güvencemiz gururumuz onlardır. Herhalde herkesin aklını başına toplaması zamanı çoktan gelip geçmektedir.*⁵³

⁵⁰ *Hürses*, 18 Mayıs 1980 Pazar, Sayı: 7511, s.1 ve 4. *İleri*, 18 Mayıs 1980 Pazar, Sayı: 9474, s.1 ve 4

⁵¹ *Hürses*, 30 Mayıs 1980 Cuma, Sayı: 7521, s.1 ve 4. *İleri*, 30 Mayıs 1980 Cuma, Sayı: 9484, s.1

⁵² *Hürses*, 23 Mayıs 1980 Cuma, Sayı: 7515, s.1

⁵³ *Hürses*, 20 Mayıs 1980 Salı, Sayı: 7512, s.1 ve 4. *Şelale*, 20 Mayıs 1980 Salı, Sayı: 9783, s.1 ve 4. *İleri*, 20 Mayıs 1980 Salı, Sayı: 9475, s.1 ve 4

Antalya, Haziran ayına da yine bombalı saldırılarla girmiştir. İlk olarak, MHP (Milliyetçi Hareket Partisi) Gazipaşa İlçe Başkanı'nın evi gece 01.30 sıralarında silahla taranmıştır. Alanya'da ise saat 01.45 sıralarında Komiser Muavini Bayram Akbaş'ın evine patlayıcı madde atılmış, yine aynı saatlerde sağ görüşlü olduğu bildirilen bir şahsın evine, işyerine ve otomobiline patlayıcı madde atılmıştır. Her üç olayda da can kaybı olmamıştır.⁵⁴ Gazipaşa'da sonraki gün otobüs garajı önünde toplanan 20–25 kişilik bir grup akşam 22.30 sularında izinsiz gösteri yapmak isteyince güvenlik güçleriyle karşı karşıya gelmiş, çıkan çatışmada gruptan bir şahıs tabanca kurşunu ile yaralanmıştır.⁵⁵ Antalya şehir merkezinde de olaylar hız kesmeden devam etmiştir. Toptancı Hal giriş kapısı önünde sol görüşe mensup iki grup arasında çıkan çatışmada Çağlayan Lisesi'nde öğrenci olan 20 yaşındaki Sebahattin Çakmak isimli genç başından tabanca ile vurularak öldürülmüştür. Olay yerinde yapılan aramada 1 adet mermi çekirdeği, 1 adet şarjör ve 8 adet mermi ele geçirilmiştir.⁵⁶

Antalya'da meydana gelen ilginç olaylardan biri de Kaş'ta yaşanmıştır. CHP Antalya İl Başkanı Avukat Gürkut Acar tarafından yapılan açıklamaya göre; Kaş ilçesinde kaymakam vekili olan Başkomiser Hasan Çetin'in emri ile Beden Eğitimi öğretmeni İsmail Gözcü kırmızı eşofman giydiği ve bunun komünistlik olduğundan bahisle tahkikat açtırmıştır. Bu tahkikata Kaş Müftüsü Halil Arık'ın da muhakkik tayin edildiğini söyleyen Acar, bu olayın Romanya'dan ithal edilen traktörlerin "komünist" olduğu iddiasından sonra ikinci akıl dışı partizan iddia olarak değerlendirmiştir.⁵⁷

Yasadışı sol bir örgüte mensup olan ve haklarında giyabi tutuklama kararı bulunan iki "terörist" Yüksekalan Mahallesi'nde polisle

⁵⁴ **Hürses**, 1 Haziran 1980 Pazar, Sayı: 7523, s.1 ve 4

⁵⁵ **Hürses**, 3 Haziran 1980 Salı, Sayı: 7524, s.1

⁵⁶ **Hürses**, 4 Haziran 1980 Çarşamba, Sayı: 7525, s.1. **Şelale**, 4 Haziran 1980 Çarşamba, Sayı: 9795, s.1. **İleri**, 4 Haziran 1980 Çarşamba, Sayı: 9488, s.1 ve 4

⁵⁷ **Şelale**, 4 Haziran 1980 Çarşamba, Sayı: 9795, s.1. 12 Eylül darbesini farklı açıdan ele alan bir çalışma için bkz. Roni Margulies, "12 Eylül'e Farklı Bir Yaklaşım: Türkiye'de ve Dünya'da 1980", **Toplumsal Tarih**, Ekim 2005, Sayı: 142, ss.46–51

girdikleri çatışmada, biri sağ diğeri yaralı olmak üzere yakalanmışlardır. Teröristlerin üzerinden 2 adet 7.65 çapında silah ile 8 mermi çıkmıştır.⁵⁸ Şarampol Caddesi'nde bulunan Halk Bankası da soyulmuştur. 19 Haziran Perşembe günü saat 14.00 sıralarında meydana gelen olayda silahlı 6 kişiden 2'si dışarıda beklemiş 4'ü de içeri girerek kasada bulunan 320 bin lirayı almışlardır. Bu sırada soyguncular kaçmadan banka görevlileri alarma basmış ve Şarampol Karakolu'ndan bir ekip gelmiştir. Polise ateş ederek kaçan soyguncular daha önceden çaldıkları otomobile binerek kaçmışlardır. Soyguncuların açtığı ateşte komiser yardımcısı, bir polis memuru ve bir vatandaş yaralanmış, daha sonra Lara yolu üzerinde soyguncuların otomobili terkedilmiş bir vaziyette bulunmuştur.⁵⁹

Antalya'da tatil yapmakta olan Cumhuriyet Senatosu Başkan ve-killlerinden Cengizhan Yorulmaz'ın otomobili, kimliği belirlenemeyen şahıslarca tahrip edilmiştir. Otomobilin ön camı parçalanmış ve bazı yerleri kullanılamaz hale getirilmiştir.⁶⁰ Türkiye'de büyük ses getiren ve haliyle Antalya'da da etkileri görülen önemli olaylardan biri de DİSK Eski Genel Başkanı ve Türkiye Maden İş Sendikası Genel Başkanı Kemal Türkler'in öldürülmesidir. 22 Temmuz Salı sabah saat 9.49'da İstanbul Merter'deki evinden çıkıp işyerine gitmek üzere otomobiline binerken 2 kişinin iki ayrı yerden silahlı saldırısına uğramıştır. Hastaneye götürülürken yolda hayatını kaybeden Türkler'in katillerinin kaçarken kullandıkları otomobil olaydan 15 dakika sonra Güngören semtinde terkedilmiş halde bulunmuştur.⁶¹

Türkler cinayeti üzerine Antalya'da DİSK'e bağlı işçiler işbaşı yapmamışlardır. Cinayeti protesto etmek amacıyla hiçbir sendika baskısı olmadan Karayolları ve DSİ (Devlet Su İşleri) Bölge Müdürlüğü'nün bir bölümü dışında tüm DİSK mensubu işçiler çalışmamışlardır. Protestoya Belediye çalışanlarının da katılması nedeniyle Antalya'da bele-

---

⁵⁸ **Hürses**, 8 Haziran 1980 Pazar, Sayı: 7529, s.1. **İleri**, 8 Haziran 1980 Pazar, Sayı: 9492, s.1

⁵⁹ **Hürses**, 20 Haziran 1980 Cuma, Sayı: 7539, s.1 ve 4

⁶⁰ **Hürses**, 23 Temmuz 1980 Çarşamba, Sayı: 7566, s.1 ve 4

⁶¹ **Hürses**, aynı sayı, s. 1 ve 4. **Şelale**, 23 Temmuz 1980 Çarşamba, Sayı: 9836, s.1

diye otobüsleri faaliyet göstermemiş bu durum kent içi ulaşımın aksamasına neden olmuştur.⁶² Kemal Türkler cinayetine bir kınama da Antalya CHP Gençlik Kolları tarafından gelmiştir. Yapılan açıklamada, halkçı-devrimci kişilere karşı girişilen saldırının CHP gençliğini halkla birlikte işgallere karşı direnmeye zorladığı belirtilmiştir.⁶³

Antalya'daki anarşi olaylarına ciddi anlamda darbe vuran en önemli gelişme ise yasadışı örgüt üyesi 11 kişinin yakalanması olayıdır. Antalya Valisi Kadir Uysal ile Emniyet Müdürü Necati Karahasanoğlu'nun 24 Temmuz Perşembe günü yaptıkları açıklamaya göre; Dev-Sol üyesi oldukları öne sürülen 11 kişi yakalanmıştır. Antalya'da çeşitli yerlerin dinamitlenmesi, Hal civarında fraksiyon çatışması nedeniyle 2 Haziran günü Sabahattin Çakmak adlı Kurtuluş fraksiyonuna mensup bir gencin öldürülmesi, bazı banka şubelerinin camlarının kırılması ve dinamitlenmesi, bir polisin otomobili ile silahının gasp edilmesi ve DSİ Kanalüstü civarında çatışmaya girilmesi suçlarından yakalandıkları açıklanmıştır. Bu şahısların buldukları yerde yapılan aramalar sonucu bulunan silahlar ise tam manasıyla bir cephane görüntüsü vermektedir. Buna göre; 1 adet Toplu 38 kalibre tabanca, 1 adet 7.65 çaplı brovning marka tabanca, 1 adet sten makineli tabanca, 1 adet Alman malı Toplu tabanca, 124 adet çeşitli çap mermi, 5 adet şarjör, 9 adet dinamit lokumu, 10 adet kapsül, 2 adet patlamaya hazır bomba, 100 cm uzunluğunda saniyeli fitil elde edilmiştir.⁶⁴

Antalya merkezde bu gelişme yaşanırken Elmalı'da bir gecede üç ayrı yere patlayıcı madde atılmıştır. İlk patlama Elmalı'da faaliyet gösteren Yazgan Sineması'nda meydana gelmiştir. İkinci patlama, ilkokul öğretmeni Selahattin Sarıkaya'nın evinde olmuş, saldırıyı yapanlar yakalanmıştır. Üçüncü patlama ise Selçuk Kılıç isimli şahsın evinde gerçekleşmiştir. Birinci ve üçüncü patlamada maddi hasar oluşmuş, zanlılar kaçmayı başarmışlardır.⁶⁵ Sinemaya atılan başka bir patlayıcı

⁶² **Hürses**, 24 Temmuz 1980 Perşembe, Sayı: 7567, s.1 ve 4. **Şelale**, 24 Temmuz 1980 Perşembe, Sayı: 9837, s.1

⁶³ **Hürses**, 27 Temmuz 1980 Pazar, Sayı: 7570, s.1

⁶⁴ **Hürses**, 25 Temmuz Cuma, Sayı: 7568, s.1. **Şelale**, 25 Temmuz 1980 Cuma, Sayı: 9838, s.1 ve 3. **İleri**, 25 Temmuz 1980 Cuma, Sayı: 9531, s.1 ve 4

⁶⁵ **Hürses**, 26 Temmuz 1980 Cumartesi, Sayı: 7569, s.1 ve 4

madde olayı da birkaç gün sonra Alanya'da yaşanmıştır. Şekerhane Sokaktaki Örnek Sinemasında meydana gelen olayda can kaybı olmamıştır.⁶⁶ Anarşi olaylarında bu örnekler yaşanırken, 28 Temmuz Pazartesi günü Ege 4. Ordu ve İzmir Sıkıyönetim Komutanı Orgeneral Ali Sait Özçivril Antalya'ya gelerek askeri birlikleri denetlemiştir. Birlikleri denetledikten sonra, yanında Tuğay Komutanı Tuğgeneral Nahit Arda olduğu halde Antalya Valisi Kadir Uysal'ı ziyaret etmişlerdir. Özçivril akşam saatlerinde diğer şehirlerdeki birlikleri denetlemek amacıyla şehirden ayrılmıştır.⁶⁷

Antalya'da görülen anarşi eylemlerinin belki de en dramatik olanı Gazipaşa ilçesinde yaşanmıştır. İlçeye asılmış olan bombalı pankartı indirmek isteyen iki polis memuru, bombaların patlaması sonucu yaralanmışlardır. 28 Ağustos Perşembe günü sabah saat 09.30 sıralarında gerçekleşen olayda pankartı sol fraksiyona mensup bir grubun astığı tespit edilmiştir. Patlama sonunda özellikle polis memuru Ahmet Çalışkan'ın ağır yaralandığı bildirilmiştir.⁶⁸ Yaralanan bu polis memuru iki gözünü kaybedince, Antalya Emniyeti yardım kampanyası düzenlemiş, Emniyet çalışanları kendi aralarında topladıkları 50 bin liralık yardımı Ziraat Bankası'nın yardım kampanyası ile ilgili hesabına yatırmışlardır.⁶⁹

⁶⁶ Hürses, 29 Temmuz 1980 Salı, Sayı: 7571, s.1 ve 4

⁶⁷ Hürses, aynı sayı, s.1 ve 4. Şelale, 29 Temmuz 1980 Salı, Sayı: 9841, s.1. İleri, 29 Temmuz 1980 Salı, Sayı: 9534, s.1. Orgeneral Ali Sait Özçivril'in Antalya'ya yaptığı bu ziyaret darbe öncesi hazırlık çalışmalarının bir parçası olarak değerlendirilebilir. Zira Kenan Evren Cumhurbaşkanı'na mektubu 27 Aralık 1979 günü vermiş, darbeyi gerçekleştirmek için ise 12 Eylül 1980 gününü beklemiştir. Bu görüşü destekleyen ve darbenin bir hazırlık sürecinden sonra yapıldığını öne süren bir çalışma için bkz. Erik Jan Zürcher, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2006

⁶⁸ Hürses, 29 Ağustos 1980 Cuma, Sayı: 7594, s.1 ve 4. Şelale, 29 Ağustos 1980 Cuma, Sayı: 9864, s.1. İleri, 29 Ağustos 1980 Cuma, Sayı: 9557, s.1

⁶⁹ Hürses, 4 Eylül 1980 Perşembe, Sayı: 7599, s.1 ve 4. Şelale, 4 Eylül 1980 Perşembe, Sayı: 9869, s.1. İleri, 4 Eylül 1980 Perşembe, Sayı: 9562, s.1 ve 4. 12 Eylül öncesinde toplumda görülen ideolojik bölünmüşlük polisler arasında da görülmektedir. Polislerin terör eylemlerine katılanlara, aynı ideolojiye sahip olup olmamalarına göre davrandıkları örneklerine rastlanmıştır. Hatta olay yerine müdahale için gelen polisler, farklı görüşlerinden ötürü birbirlerine girmişlerdir. Bu bilgi için bkz. Tanel Demirel, "12 Eylül'e Doğru Ordu ve Demokrasi", **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, 2001, Cilt:56, Sayı: 4, ss.43-75

12 Eylül darbesine adım adım yaklaşılırken Antalya’da yaşanan son olaylardan biri ESO mutemedinin soyulmasıdır. Ziraat Bankası’ndan 3,5 milyon lira çekerek ESO önüne gelen mutemet burada silahlı 3 terörist tarafından silahla tehdit edilmiş ve çantayı istemişlerdir. Çantayı soygunculara vermeyip karşı koymak isteyen mutemet kafasına kabza darbesi almıştır. Bu şekilde çantayı kapan teröristler çantanın açılması üzerine etrafa saçılan paralardan 2,5 milyon lirayı alarak kaçımlardır.⁷⁰

2. Antbirlik’te Başlayan Direniş

12 Eylül darbesi öncesinde Antalya tarihi açısından önemli olan olaylardan biri Antbirlik’te yaşanmıştır. Antalya’nın Topçular mevkiinde basit bir çırçır tezgâhı ile çalışmaya başlayan Antbirlik, 1968 yılında Alanya Muz Birlik Kooperatifi’nin birlikten ayrılması ile uzun süre sadece pamuk üreticilerinin birliği olarak faaliyetlerine devam etmiştir. 1968’de Finike, 1969’da Kumluca ve 1975’te de Yeniköy ve Kınık Kooperatiflerinin kurulması ile birliğe bağlı kooperatif sayısı 7’ye yükselmiştir. Yine Antbirlik’e bağlı olan Yağ Fabrikası’nda pamuk yağı, Aksu İplik Fabrikası’nda da iplik üretimi gerçekleştirilmiştir. (Çimrin, 2007: 291-293)

Antalya ve ülke ekonomisi açısından büyük önemi olan, binlerce işçi ve ortağın çalışarak ailelerini geçindirdikleri Antbirlik’te 1980 yılının ilk aylarında istenmeyen olaylar yaşanmış, işçiler direnişe geçerek üretimin aksamasına yol açmış, işveren ile sendikaların uzlaşmaz tavırları direnişin uzamasına neden olmuştur.

Antbirlik olaylarının başlamasına yol açan kıvılcım polis araması ile atılmıştır. Polisler tarafından yapılan bir aramadan sonra fabrika işçileri uzun süreli bir direniş başlatmışlardır. Arama 13 arabadan oluşan polis ve jandarma ekiplerince ortak yapılmış, sabahın erken saatlerinde başlayan arama titizlikle yürütüldüğü için öğle saatlerine kadar sürmüştür. Antbirlik Genel Müdürlüğüne bağlı 8 işyerinde yapılan aramalar sonucunda güvenlik güçleri suç unsuru taşıyacak hiçbir

⁷⁰ Hürses, 2 Eylül 1980 Salı, Sayı: 7597, s.1. Şelale, 2 Eylül 1980 Salı, Sayı: 9867, s.1. İleri, 2 Eylül 1980 Salı, Sayı: 9560, s.1 ve 4

alete rastlamamışlar ve bunu zabıta tespit etmişlerdir.⁷¹ Yapılan aramanın ertesi günü yani 23 Ocak'ta Tekstil Sendikası Topçular Şubesi Başkanı Kemal Şahin, yazılı bir açıklama ile olayı değerlendirmiştir. İplik Fabrikası, Topçular Çırcır Fabrikası, Yağ Kombinası işyerlerinde ve Antbirlik Genel Müdürlüğünde yapılan aramalarda hiçbir suç aleti bulunamadığını belirten Şahin sözlerini şu cümlelerle tamamlamıştır: *Özellikle Aksu İplik Fabrikasına yönelik olarak yapılan bu aramada, kamuoyunda bir gangster yuvası gibi gösterilmeye çalışılan bu işyerimizde, işçilerimiz işçi sınıfına yaraşır ve yakışır bir davranışta bulunmuşlar ve aramalardan yüzlerinin akı ile çıkmayı başarmışlardır.*⁷² Daha sonra Kemal Şahin Sosyal İş Sendikası Antalya Şube Başkanı Mustafa Türk ile birlikte yaptığı açıklamada baskın tarzında ve 150'ye yakın güvenlik gücüyle yapılan aramayı kınamışlardır. Yeni bir TARİŞ olayı⁷³ yaratılmasına izin veremeyeceklerini belirten başkanlar, yapılan aramayı ağırbaşlılıkla karşılayarak tahriklere meydan vermeyeceklerini ifade etmişlerdir. Yapılan aramalarda tek bir çakıya bile rastlanmamasının kıvanç verici olduğu değerlendirmesini yapmışlardır.⁷⁴

Antbirlik'te yapılan aramadan ve sendika temsilcilerinin açıklamalarından sonra olay kapanmak üzere iken ilerleyen günlerde Antbirlik otosuna açılan ateşten dolayı Antbirlik'te olaylar büyümeye başlamıştır. Söz konusu silahlı saldırı ise, Antbirlik Yağ Kombinasında çalışan

---

⁷¹ **Şelale**, 23 Ocak 1980 Çarşamba, Sayı: 9682, s.1. **Hürses**, 24 Ocak 1980 Perşembe, Sayı: 7412, s.1. **İleri**, 24 Ocak 1980 Perşembe, Sayı: 9375, s.1 ve 4

⁷² **Hürses**, 24 Ocak 1980 Perşembe, Sayı: 7412, s.1. **Şelale**, 25 Ocak 1980 Cuma, Sayı: 9684, s.1. **İleri**, 25 Ocak 1980 Cuma, Sayı: 9376, s.1 ve 4

⁷³ İzmir TARİŞ'te işten çıkarılan işçiler, bu durumu protesto etmek amacıyla eyleme geçmiş ve fabrikaları işgal etmişlerdir. Fabrikalarda silah depolandığı ihbarları üzerine polis 22 Ocak'ta TARİŞ'e baskın düzenlemiş, işçiler baskına direnince çıkan çatışma iki gün sürmüştür ve 50 kişi yaralanmıştır. Ancak olaylar şehrin diğer semtlerine de yayılmış, Ege Üniversitesi öğrencileri işçilere destek için yeniden eyleme geçmiş, işçi mahallelerinde ve gecekonduarda yollara barikatlar kurmuşlardır. Günlerce süren bu çatışmalar askerin olaya müdahale etmesiyle son bulmuştur. TARİŞ olaylarının bilançosu ağır olmuş, evler, gecekondu ve işyerleri yakılıp yıkılmış, aralarında polisin de bulunduğu 4 kişi hayatını kaybetmiş, 83 kişi de yaralanmıştır. Bu bilgi için bkz. Şerafettin Turan, **Türk Devrim Tarihi V, Çağdaşlık Yolunda Yeni Türkiye (27 Mayıs 1960- 12 Eylül 1980)**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2002, s.394

⁷⁴ **Hürses**, 25 Ocak 1980 Cuma, Sayı: 7413, s.1

47 yaşındaki Turhan Sekmen'in kullandığı 07 EA 683 plakalı otomobile yapılmıştır. Saldırı sonucunda Sekmen hayatını kaybederken, araçta bulunan diğer üç kişi de yaralanmıştır. Olay yerinde yapılan inceleme sonucunda otomobilde 6 adet kurşun deliğine, 3 adet 7.65 çaplı boş kovana ve 7 adet 9 mm çapında mermi kovanına rastlanmıştır.⁷⁵

Bu silahlı saldırı olayından sonra Antbirlik işçileri 1 Şubat sabahından sonra direnişe geçtiklerini açıklamışlardır. Basına *Antbirlik Emekçileri* ismi ile telefon eden bir temsilci, toplu iş sözleşmesi ihlal edilerek Genel Müdürlüğe alınan sağcı militanların işten çıkarılmasını, iş akitleri feshedilen arkadaşlarının yeniden işe alınmasını ve can güvenliklerinin sağlanmasını istediklerini söylemiştir. İşçiler, isteklerinin kabul edildiğini Sosyal İş sendikasının kendilerine bildirmesi halinde direnişi derhal sonlandıracaklarını bildirmişlerdir.⁷⁶ Direniş sonrası güvenlik güçlerinin olaya tepkisi ise sert olmuştur. Antbirlik Genel Müdürlüğü binasının etrafında geniş önlemler alan güvenlik kuvvetleri 2 Şubat Cumartesi günü saat 14.00'te binaya baskın düzenlemişlerdir. Baskını gerçekleştiren komando birlikleri ilk iki kata girmeyi başarmışlardır. Direnişçilerin toplu halde buldukları 3. kata girmek amacıyla güvenlik güçleri göz yaşartıcı bomba kullanmışlardır. Bunun sonucunda binaya tamamen giren güvenlik güçleri 250 dolayında direnişçi işçiyi gözaltına almışlardır.⁷⁷

Antbirlik Genel Müdürlüğü binasında direnişe katılarak tutuklanan işçi sayısının tam olarak 176 olduğu ve sorguları tamamlandıktan sonra serbest bırakıldıkları *Hürses* gazetesinin 5 Şubat tarihli sayısındaki bir haberde yer almıştır. Ancak aynı habere göre; Genel Müdürlükteki direniş sona ermesine rağmen bağlı kuruluşlarda direniş pasif olarak devam etmiştir. Söz konusu kuruluşlar, Aksu İplik Fabrikası,

⁷⁵ **Hürses**, 1 Şubat 1980 Cuma, Sayı: 7419, s.1 ve 4. **Selale**, 1 Şubat 1980 Cuma, Sayı: 9690, s.1. **İleri**, 1 Şubat 1980 Cuma, Sayı: 9382, s.1 ve 4

⁷⁶ **Hürses**, 2 Şubat 1980 Cumartesi, Sayı: 7420, s.1 ve 4. **Selale**, 2 Şubat 1980 Cumartesi, Sayı: 9691, s.1. **İleri**, 2 Şubat 1980 Cumartesi, Sayı: 9383, s.1 ve 4

⁷⁷ **Hürses**, 3 Şubat 1980 Pazar, Sayı: 7421, s.1 ve 4. **İleri**, 3 Şubat 1980 Pazar, Sayı: 9384, s.1 ve 4

Topçular 1, 2 ve 3 fabrikaları, Kınık, Manavgat, Finike, Yeniköy, Serik, Kumluca birlikleridir. Öte yandan Vali Kadir Uysal Isparta'da bulunan İşçileri Bakanı Mustafa Gülcügil'in daveti üzerine Antbirlik olayları hakkında bilgi vermek amacıyla bu şehre gitmiştir.⁷⁸ Kamu kesiminin bir kısım işçileri de Antbirlik işçilerinin direnişine destek olmak amacıyla 5 Şubat Salı günü saat 11.00'dan 13.00'a kadar iş bırakmışlardır. Bu eyleme belediye işçileri de katılınca ulaşımda aksama meydana gelmiştir.⁷⁹ Antbirlik'e bağlı bu yan kuruluşlardaki direniş 6. gününü doldururken, Genel Müdürlük binasında direniş yapan işçilerden 93'ü mahkemeye sevk edilmiştir.⁸⁰

Antbirlik'te meydana gelen direniş olayı devam ederken, TİKP (Türkiye İşçi Köylü Partisi) Antalya İl Örgütü konu ile ilgili dikkate değer bir açıklama yapmıştır. İçerik açısından son derece önemli olan açıklama şu şekildedir:⁸¹

Bir süreden beri Antbirlik işyerlerinde başlatılan direniş ve bunu tabiiyen gelişen olaylar Antalya'da huzursuzluğu had safhaya çıkarmıştır. Antalya halkı bu gece bir şey olur mu yarın sokağa çıksam başıma bir iş gelir mi endişesi içindedir. Bu huzursuzluğun devam etmesi artık kesinlikle önlenmelidir.

Antbirlik işvereni bir an önce görüşmelere oturmalı ve bazı grupların Antbirlik işçisini sonu belli olmayan bir maceraya sürüklenmesini ve kendi emellerine alet etmelerini önlemelidirler. Ayrıca Antbirliğin bazı yöneticileri de sağ eğilimli kişilerle Antbirliği işgal etme hayallerini terk etmelidirler.

Öte yandan kendilerine solcuym diyen gruplar da işçileri, her türlü provokasyona açık maceralara sürüklemeye son vermeli ve kendi eylemlerine alet etmemelidirler. Bu gruplar işçilere "ne olursa olsun ya sonuna kadar direneceğiz ya da hepimizi işten atarlar" demektedirler. Ama gerçek bunun tam tersidir. Neye hizmet ettiği, nereye kadar süreceği belli olmayan eylemler işçi kıyımının şartlarını doğurmaktadır.

⁷⁸ **Hürses**, 5 Şubat 1980 Salı, Sayı: 7422, s.1. **Şelale**, 9 Şubat 1980 Cumartesi, Sayı: 9697, s.1. **İleri**, 5 Şubat 1980 Salı, Sayı: 9385, s.1 ve 4

⁷⁹ **Şelale**, 6 Şubat 1980 Çarşamba, Sayı: 9694, s.1

⁸⁰ **Hürses**, 7 Şubat 1980 Perşembe, Sayı: 7424, s.1. **İleri**, 7 Şubat 1980 Perşembe, Sayı: 9387, s.1 ve 4

⁸¹ **Hürses**, 8 Şubat 1980 Cuma, Sayı: 7425, s.1 ve 4

Antbirlik işvereni ve iş yerindeki sendikalar biraz düşünmeli ve bir an önce görüşmelere oturarak bu anlaşmazlığı gidermelidir. Taraflar eğer bu tahrik politikalarını sürdürürlerse Antalya önümüzdeki günlerde büyük olaylara gebe dir. Bu ise hiç kimseye yarar sağlamayacaktır.

Sonuç olarak iki yol vardır. Ya görüşmeler başlatılarak direnişi bitirmek ve Antalya'da huzuru sağlamak ya da Rusya ve MHP'nin kargaşalık siyasetine hizmet etmek.

Biz Türkiye İşçi Köylü Partisi olarak bütün tarafları görüşmeleri başlatarak direnişi sona erdirmeye çağırıyoruz.

Buna benzer bir açıklama yine TKİP Antalya örgütü tarafından 23 Şubat günü yapılmıştır. Bu açıklamada da sendika yöneticilerinin, işçilerle devleti karşı karşıya getiren olayları sona erdirmesi gerektiği vurgulanmış, direnişin son bulması istenmiştir.⁸²

Antbirlik direnişini sona erdirmek amacıyla bir taraftan bu tip gayretler gösterilirken diğer taraftan olayları daha da büyütecek gelişmeler yaşanmıştır. Antbirlik İşveren Genel Müdürü Şeref Topuz, direnişten ötürü fabrikada 186 milyon liralık hasar meydana geldiğini iddia edince hasar tespit çalışması yapılmıştır. Asliye 1. Hukuk Hâkimliğinin gözetimi altında bilirkişilerce yapılan tespitte tüm araç, gereç ve makinelerin sağlam olduğu görülmüştür. Sosyal İş Sendikası Antalya Şubesi tarafından yapılan bu açıklamada ayrıca, meydana gelen hasarın içeriye girmeye çalışan güvenlik güçlerinin camları kırması ile oluştuğu bilgisi yer almıştır. Yine aynı açıklamada, hasar tespitinden sonra işçilerin işe başlaması, Genel Müdür Şeref Topuz'un işyerini polisten teslim alması gerektiği, ancak Topuz'un hiçbir yerde bulunamadığı söylenmiştir.⁸³

Bilirkişi heyetinin daha sonra yaptığı nihai açıklamada ise Antbirlik'teki toplam hasarın 98 bin 750 lira olduğu belirtilmiştir. Bu meblağın 26 bin 750 liralık kısmını kırılmış camlar, 72 bin liralık kısmını ise kapı, masa, sandalye gibi büro malzemeleri oluşturmuştur. Yine bilirkişi raporuna göre; direniş sırasında daktilo, hesap makineleri ve ka-

⁸² **Hürses**, 24 Şubat 1980 Pazar, Sayı: 7439, s.1 ve 4

⁸³ **Hürses**, 13 Şubat 1980 Çarşamba, Sayı: 7429, s.1 ve 4. **Şelale**, 13 Şubat 1980 Çarşamba, Sayı: 9700, s.1

salara el sürülmemiş sadece teleks ve telefon makinelerindeki kulaklıklar yerlerinden sökülüp bırakılmıştır. Bilirkişi raporunda Antbirlik İç Ticaret Müdürlüğü'ne ait bazı evrakların yakıldığı ileri sürülmüşse de, Sosyal İş Sendikası yetkilileri bir açıklama yaparak söz konusu yanık kümelerinin sadece çöp sepetlerinden boşaltılıp yakılan kâğıtlardan oluştuğunu bildirmişlerdir.⁸⁴

Hasar tespiti konusundaki bu rakamların açıklanmasından sonra biraz da olayın ekonomik boyutunu göz önünde tutarak tarafları anlaşmaya çağıran TMMOB (Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliği) İl Koordinasyon Kurulu Sekreteri Ruşen Tuzcuoğlu'nun açıklaması gündemdeki yerini almıştır. Tuzcuoğlu'nun açıklamasına göre, direniş 13. gününü doldurmuş, sorunu çözmesi gereken Antbirlik Genel Müdürü veya vekili hala ortaya çıkmamıştır. Döviz bulabilmek için çeşitli yollara başvurulmuş, İplik Fabrikası'nın ülkeye sağladığı günlük gelir 100 bin dolardır. Şayet direniş uzarsa fabrikada depolanmış ipliğin, yağ kombinasyndaki küspe ve çığıt ile çırçır depolarındaki pamuğun nem taşıma özelliğinden dolayı bozulması milyarlarca lira zarara sebep olacaktır. Tuzcuoğlu, tüm bunları düşünerek, Antbirlik Genel Müdürü'nün masaya oturmasını ve toplu iş sözleşmesi maddelerinin uygulanmasını talep etmiştir.⁸⁵

Antbirlik'e bağlı Aksu İplik Fabrikası, Topçular Çırçır Fabrikası ve yağ kombinalarında yaklaşık 3 bin 341 işçinin sürdürdüğü direnişi sona erdirmek amacıyla bakanlık müfettişleri ve sendika temsilcileri arasında Antalya'da yapılan görüşmeler direnişin 15. gününde de sonuç vermemiştir. Direniş sürecinde işçiler; fabrika önünde pamuk bal-yalarını kendilerine siper ederek beklemiş, araç ve gereçlerle barikat kurarak fabrikaya giriş ve çıkışları engellemişlerdir.⁸⁶

Antbirlik direnişi ile ilgili olarak CHP Antalya Gençlik Kolları İl Başkanı Çetin Kaya 18 Şubat günü yazılı bir açıklama yaparak, direnişteki işçilerin yanında olduklarını ifade etmiştir. Açıklama daha ziyade politik bir içeriğe sahip olup Adalet Partisi'ni suçlamaya yönelik

---

⁸⁴ **Hürses**, 15 Şubat 1980 Cuma, Sayı: 7431, s.1 ve 4. **Şelale**, 15 Şubat 1980 Cuma, Sayı: 9702, s. 1. **Şelale**, 15 Şubat 1980 Cuma, Sayı: 9394, s.1 ve 4

⁸⁵ **Hürses**, 15 Şubat 1980 Cuma, Sayı: 7431, s.1 ve 4. **Şelale**, 15 Şubat 1980 Cuma, Sayı: 9702, s.1

⁸⁶ **Şelale**, 17 Şubat 1980 Pazar, Sayı: 9704, s.1

sözleri kapsamaktadır. Hükümetin yaptığı zamları unutturmak için işçi hareketlerini anarşi olarak gösterdiğini ileri süren Kaya, açıklamasında, Demirel hükümetinin işçi sınıfı üzerinde oynadığı oyunları öğretmenler ve memurlar üzerinde de oynadığı görüşünü ileri sürmüştür. Bu sebepten ötürü CHP Antalya Gençlik Kolları, haklarını alınca kadar Antbirlik işçilerini destekleyeceklerini duyurmuşlardır.⁸⁷

Direnişçi işçiler cephesinde bu gelişmeler yaşanırken, Antbirlik yönetimi de yaptığı bir açıklama ile işçilere işe başlamaları çağrısında bulunmuştur. Genel Müdür Şeref Topuz, konuyla ilgili açıklamasında, işe başlamak isteyen işçilerin Genel Müdürlüğün ve yasaların güvencesi altında olacakları garantisini vermiştir. Topuz'a göre, işçilerin bir kısmı bu direnişe katılmamış, bir kısmı da katılmaya zorlanmıştır. Direniş bölge üreticisine ve ülke ekonomisine büyük zararlar vermiştir. Daha sonra iddialara cevap vererek kendisini savunan Topuz, o güne kadar Antbirlik'te hiçbir işçinin işine son verilmediğini, bu konuda yasa dışı bir uygulama yapılmadığını belirtmiştir. Topuz sözlerini, işçilerden direnişe son vermelerini isteyerek bitirmiştir.⁸⁸

Antbirlik Genel Müdürü Şeref Topuz'un yaptığı bu çağrının ardından sendikaların cevabı gecikmemiştir. Sosyal İş Sendikası, Gıda İş Sendikası ve Tekstil İşçileri Sendikası Topçular Şubesi Başkanlığınca 20 Şubat tarihinde yapılan açıklamada, Antbirlik yöneticileri yasalara saygılı olmaya davet edilmiştir. Sendikaların açıklamasında kayda değer görülen kısımlar ise şu şekilde yer almıştır: *...Protesto eylemimizin en büyük nedeni, Genel Müdürlükte çalışan işçi arkadaşlarımıza, dışarıdan getirtilerek her odaya yerleştirilen bazı militanların rahatsız ve tehdit etmesidir. Sözleşme hükümlerine bakılmaksızın işe alınan ve sayıları 50'ye yaklaşan bu kişilerin zaman zaman bayan memurlara da sataştıkları belirlenmiştir. İşveren, sendikalarımızca defalarca yapılan samimi çağrılara rağmen anlaşma masasına oturmamaktadır. Hatta bu işle görevli olarak gelen Ticaret Bakanlığı Teş-*

⁸⁷ Hürses, 19 Şubat 1980 Salı, Sayı: 7434, s.1 ve 4

⁸⁸ Hürses, 20 Şubat 1980 Çarşamba, Sayı: 7435, s.1 ve 4. İleri, 20 Şubat 1980 Çarşamba, Sayı: 9398, s.1 ve 4

*kilatlandırma Genel Müdürü ve Vilayet makamının yaptığı arabuluculuk tekliflerine de kulak asılmamıştır. Bizim, yasalara saygılı idarecilerimizden tek isteğimiz, tek kelime ile toplu iş sözleşmelerimizin harfiyen uygulanmasıdır.*⁸⁹

DİSK Antalya 4. Bölge temsilcisi Recep Koç da aynı günlerde bir bildiri yayınlarak Antbirlik yönetimini anlaşma masasına davet etmiştir. Koç'un bildirisinde aşağıdaki noktalar dikkat çekmektedir: *İşbaşındaki iktidarın atadığı Antbirlik Genel Müdürü ve Yönetim Kurulu işe başladıktan sonra bir genelge yayınlarak ve ilgili sendikalara da yazı yazarak yasalara ve toplu iş sözleşmelerine uyacağını belirtmiştir. Ancak kısa süre sonra yasaları ve toplu iş sözleşmelerini hiçe sayarak yukarıda belirttiğimiz gibi üretime katkıda bulunması değil maaş vermek kendi yandaşlarını barındırmak için yasadışı yoldan işçiler alarak silahlandırıp, çalışan işçilere gözdağı verilmiş ve tehdit edilmişlerdir. Recep Koç bu açıklamasından sonra Antbirlik işverenini müzakere masasına davet etmiştir.*⁹⁰

Antalya'daki sendika yöneticilerinin, Antbirlik yönetimine olan tepkileri, direnişçi işçiler hakkında ortaya atılan iddialardan sonra daha da artmıştır. Direnişin 25. günü dolarken yapılan, Tekstil Sendikası Topçular Şubesi Başkanı Kemal Şahin imzalı açıklamada iddialara cevap verilmiştir. Söz konusu iddialar şunlardır; fabrikalar silah deposu haline getirilmiş, fabrikalardaki iplik ve pamuk balyaları işçiler tarafından yakılmış, makinelerin vidaları gevşetilmiş veya sökülmüş, bazı işçiler fabrikada içki içerek kadın oynatmışlardır. Bu iddialara Şahin'in yanıtı ise, yakma ve makineleri bozma iddiaları, fabrikayı gezecek fotoğraf çeken basın mensupları tarafından çürütülmüştür, biçiminde olmuştur. Bu kritik dönemde, ortaya atılan yalanların işleri daha da zorlaştırdığı vurgusu yapan Şahin, tekrar yöneticileri anlaşmaya varmak için masaya oturmaya davet etmiştir.⁹¹ Ortaya atılan iddiaları yalanlamak ve uzlaşma çağrısında bulunmak amacıyla, benzer bir açıklama 26 Şubat günü Sosyal İş Sendikası Antalya Şubesi tarafından direnişin 26. gününde yapılmıştır.⁹²

---

⁸⁹ **Hürses**, 21 Şubat 1980 Perşembe, Sayı: 7436, s.1 ve 4. **İleri**, 21 Şubat 1980 Perşembe, Sayı: 9399, s.1

⁹⁰ **Şelale**, 22 Şubat 1980 Cuma, Sayı: 9708, s.1

⁹¹ **Hürses**, 26 Şubat 1980 Salı, Sayı: 7440, s.1 ve 4. Basın mensupları direnişin 24. gününde işçi temsilcileri tarafından fabrikalara götürülerek hiçbir hasarın olmadığını göstermişlerdir. **Şelale**, 26 Şubat 1980 Salı, Sayı: 9711, s.1

⁹² **Hürses**, 27 Şubat 1980 Çarşamba, Sayı: 7441, s.1 ve 4

Karşılıklı atışmaların devam ettiği ve uzlaşma çağrılarının yapıldığı bu süreç içerisinde, Antbirlik işçilerinden bir kısmı direnişin 28. gününde açlık grevi yapmaya başlamışlardır. 28 Şubat Perşembe günü saat 13.30'da Cumhuriyet Meydanında bir çadır kurularak başlatılan grev, Antbirlik'in bütün ünitelerinden gelen 12 işçi tarafından gerçekleştirilmiştir. Açlık grevine başlayan işçiler, Antbirlik yöneticilerinin toplu sözleşme maddesine uymalarını ve can güvenliğinin sağlanmasını istemişler, bu gerçekleşene kadar greve devam edeceklerini bildirmişlerdir. Ancak polis açlık grevine müdahale ederek, işçileri alıp savcılığa teslim etmek üzere götürmüştür.⁹³ Tutuklanan bu işçiler grev kararlarından vazgeçmeyerek hapisanede de sürdürmüşlerdir.⁹⁴

Direniş 28. gününü doldurur, işçiler açlık grevi yaparken, Gıda İş Sendikası Şube Başkanı Mehmet Cömert de bir açıklama yaparak Antbirlik yönetimini anlaşılmaya çağırmıştır. Antbirlik yönetiminin demagojik açıklamalarını eleştiren Cömert, 3500 işçinin durup dururken ayaklanmadığını, şimdiye kadar geçen sürede Yeniköy'de, Yağ Kombinasyonu'nda ve Genel Müdürlükte çalışan birçok işçinin katledildiğini, birçoğunun da ağır yaralandığını ileri sürmüştür. Son olarak 24 Şubat'ta birçok işçi saldırıya uğrayarak, komaya sokulmuştur. Aynı açıklamada, Antbirlik yönetiminden demagoji yapmak yerine, 3500 işçi ve 18000 ortağın sorununa çözüm getirmeleri istenmiştir.⁹⁵

Sendika yöneticilerinin açıklamalarına ve açlık grevine karşılık Antbirlik Genel Müdürü Şeref Topuz da direnişi ve işçileri eleştirmiştir. 31. gününü dolduran direnişten ötürü 750 milyon liralık zarar meydana geldiğini ileri süren Topuz, direnişin kanunsuz olduğunu ve bir an önce kaldırılması gerektiğini belirtmiştir. Bir ayı aşkın bir zamandır devam eden direniş yüzünden üreticilerin gübre, tohum ve ilaç gereksinimlerinin karşılanamadığını söyleyerek, bu yıl pamuk üretiminde yaşanacak darlığın sorumlusu olarak sendikaları ve işçileri

⁹³ **Hürses**, 29 Şubat 1980 Cuma, Sayı: 7443, s.1. **Şelale**, 29 Şubat 1980 Cuma, Sayı: 9714, s.1. **İleri**, 29 Şubat 1980 Cuma, Sayı: 9406, s.1 ve 4

⁹⁴ **Şelale**, 5 Mart 1980 Çarşamba, Sayı: 9718, s.1

⁹⁵ **Hürses**, 29 Şubat 1980 Cuma, Sayı: 7443, s.1 ve 4

göstermiştir.⁹⁶ Antbirlik işçilerine destek olmak amacıyla, 9 Mart Pazar günü bir kısım sol örgütler yürüyüş düzenlemişler ve Cumhuriyet alanında yürüyüşlerine son vermişlerdir. Bu yürüyüş esnasında hiçbir olumsuz olay yaşanmamıştır.⁹⁷

Karşılıklı suçlamalar arasında devam eden Antbirlik direnişinde uzlaşma sağlanması amacıyla yapılan görüşmelerin olumlu sonuç vereceği türünden bir görüntü ortaya çıkmıştır. 39. gününe ulaşan direnişin sonlandırılması için Vali, Emniyet Müdürü, Jandarma Komutanı, işçilerin bağlı buldukları sendikaların yöneticileri ve Antbirlik Genel Müdürünün katılımı ile sürdürülen toplantıların bir sonuç getireceği ümidi doğmuştur. Bu doğrultuda tarafların anlaşığı ve direnişin 10 Mart günü kalkacağı haberi gazetelerde yer almıştır.⁹⁸ Ancak anlaşma sağlanamadığı için Vali Kadir Uysal kendi makamında bir toplantı daha düzenlemiştir. İşveren ve işçi sendikaları arasında yapılan görüşmede ücretler konusunda uzlaşmaya varılamamıştır. Antbirlik direniş süresine ait ücretleri ödeyemeyeceğini, bu ücretlerin sendika tarafından ödenmesi gerektiğini söylerken, sendikalar da ücreti işverenin ödemesinde ısrar etmiştir.⁹⁹

CHP Antalya milletvekilleri Deniz Baykal, Ömer Buyrukçu ve Hasan Ünal 16 Mart Pazar günü düzenledikleri ortak basın açıklaması ile direnişe kesin çözüm bulunmasını istemişlerdir. Bu üç milletvekilinin açıklamasında belirtildiğine göre, anlaşmaya varılmasına rağmen sorunun çözülememesinin sebebi şudur; Genel Müdür ile sendikacılar arasında yapılan anlaşmada, protesto eylemi süresinde işçilere ücretlerinin ödenmesini öngören madde, Antbirlik yönetimince reddedildiğinden sorun kesin çözüme kavuşamamıştır. İşçiler, hafta tatille-

---

⁹⁶ **Hürses**, 2 Mart 1980 Pazar, Sayı: 7445, s.1 ve 4. **İleri**, 2 Mart 1980 Pazar, Sayı: 9408, s.1 ve 4

⁹⁷ **Şelale**, 11 Mart 1980 Salı, Sayı: 9723, s.1

⁹⁸ **Şelale**, 4 Mart 1980 Salı, Sayı: 9717, s.1. **Hürses**, 9 Mart 1980 Pazar, Sayı: 7451, s.1.

İleri, 9 Mart 1980 Pazar, Sayı: 9414, s.1 ve 4

⁹⁹ **Şelale**, 13 Mart 1980 Perşembe, Sayı: 9725, s.1

rinde çalışarak üretim kaybını telafi etmeyi kabul ettikleri halde Antbirlik yönetimi uzlaşmaz tutumunu değiştirmemiştir.¹⁰⁰ Dönemin İçişleri Bakanı Mustafa Gülcügil de, Isparta ve çevresinde yaptığı gezide program dışı Antalya'ya gelmiş ve Antbirlik olaylarının ayrıntılı olarak görüşüldüğünü, bazı hukuki sorunların olduğunu ve zamanla bunların çözüleceğini söylemiştir.¹⁰¹

Direnış olayında gerek işçilerin direnişinin devam etmesi ve Antbirlik yönetiminin geri adım atmaması, gerek işin içine Antalya milletvekillerinin karışması olayı ulusal bir boyuta taşımıştır. Çünkü Antbirlik Genel Sekreteri Şeref Topuz, Başbakan Süleyman Demirel'in daveti üzerine 18 Mart Salı günü karayoluyla Ankara'ya gitmiştir. Üç gün kadar Ankara'da kalması beklenen Topuz'un, bu süreçte Antbirlik sorununa çözüm getirecek temaslarda bulunacağı ve Başbakan'a konuyla ilgili bilgi vereceği ileri sürülmüştür.¹⁰² Ulusal düzeyde bir sorun haline gelen Antbirlik'te ise olaylar durulmamıştır. Antbirlik'e ait 07 DV 635 plakalı otomobile 18 Mart günü saat 11.50 sularında iki kişi tarafından ateş edilmiş, Kız Enstitüsü civarında meydana gelen olayda, aracın şoförü ile arkadaşı hafif şekilde yaralanmıştır.¹⁰³

Antbirlik eski Genel Müdürü Malik Günal da o günlerde soruna müdahil olup kendi açısından değerlendirmeler yapmıştır. Günal, Antbirlik sorununa açıklık getirmek amacıyla birliğin yeni yöneticilerini basın ve kamuoyu önünde açık oturuma çağırmıştır. Antbirlik işyerlerinde üretimin durması ile meydana gelen zararın bayram ve hafta sonu tatilleri yapılmamak suretiyle işçi tarafından telafi edilebileceğini sözlerine dâhil etmiştir. Birlik yönetimine yeni getirilen kişilerin tüzel kişilik yönünden sakıncalı olduklarını belirten Günal, konuyla ilgili Parlamento'da acilen bir soruşturma açılması gerektiğini

¹⁰⁰ **Hürses**, 18 Mart 1980 Salı, Sayı: 7458, s.1 ve 4. **Şelale**, 18 Mart 1980 Salı, Sayı: 9729, s.1 ve 4

¹⁰¹ **Şelale**, 18 Mart 1980 Salı, Sayı: 9729, s.1

¹⁰² **Hürses**, 19 Mart 1980 Çarşamba, Sayı: 7459, s.1. **İleri**, 19 Mart 1980 Çarşamba, Sayı: 9422, s.1 ve 4

¹⁰³ **Hürses**, aynı sayı, s.1 ve 4. **İleri**, aynı sayı, s.1 ve 4

söylemiştir.¹⁰⁴ Antbirlik işçileri de sendikaları aracılığıyla, direniş öncesine yani Ocak 1980 ayına ait alamadıkları ücretlerini almak amacıyla mahkemeye başvurmuşlardır. İşçiler bununla yetinmeyerek, işverenin ödeme yapmayan tutumları yüzünden 1475 sayılı yasanın 26 ve 99. maddeleri uyarınca cezai soruşturma açılması için savcılığa başvuruda bulunacaklardır.¹⁰⁵ Antbirlik direnişinde meydana gelen bir gelişme de, Sosyal –İş Sendikası Antalya Şubesi'nin, direnişe katılmayarak çalışmaya devam eden 10 işçiyi sendika üyeliğinden ihraç için Genel Merkezi'ne başvurması olmuştur.¹⁰⁶

Antalya gündemini uzun süre meşgul eden Antbirlik direnişi 55. gününde çözüme kavuşturularak son bulmuştur. Antbirlik Genel Müdürü Şeref Topuz'un 25 Mart günü yaptığı çağrı üzerine 26 Mart'ta sendika temsilcileri ile bir araya gelerek toplantı yapmışlardır. Yapılan görüşmeler sonunda bir protokol imzalanarak anlaşmaya varılmıştır. Protokol gereğince taraflar öncelikle Toplu İş sözleşmesi hükümlerine uyacaklarını belirtmişlerdir. Direniş süresine ait işçi ücretlerinin yasal bir engel yoksa ödenmesi kabul edilmiştir. Taraflar ayrıca üretim kaybını gidermek amacıyla ortak hareket etmeyi kararlaştırmışlardır. Son olarak, düzenlenen protokolde Antbirlik Genel Müdürünün adli tespitlerden sonra 2 iş günü içinde genelge ile çağrıda bulunması ve işbaşı yapılması hükmü yer almıştır.¹⁰⁷ İmzalanan protokol sonrasında ilk olarak 300 işçi direnişe son verip 28 Mart Cuma günü çalışmaya başlamışlardır. Genel Müdür Şeref Topuz konuyla ilgili açıklamalarında, işçilerin Ocak ayı ücretlerinin servislerin normal çalışmaya başlaması ile en kısa sürede ödeneceği ve direnişte geçen sürede yaklaşık 1 milyar lira üretim kaybı olduğu bilgisini vermiştir.¹⁰⁸

---

¹⁰⁴ **Hürses**, 20 Mart 1980 Perşembe, Sayı: 7460, s.1 ve 4. **Şelale**, 20 Mart 1980 Perşembe, Sayı: 9731, s.1

¹⁰⁵ **Hürses**, 22 Mart 1980 Cumartesi, Sayı: 7462, s.1 ve 4. **Şelale**, 21 Mart 1980 Cuma, Sayı: 9732, s.1 ve 4

¹⁰⁶ **Şelale**, 26 Mart 1980 Çarşamba, Sayı: 9736, s.1

¹⁰⁷ **Hürses**, 27 Mart 1980 Perşembe, Sayı: 7466, s.1. **Şelale**, 27 Mart 1980 Perşembe, Sayı: 9737, s.1. **İleri**, 27 Mart 1980 Perşembe, Sayı: 9429, s.1

¹⁰⁸ **Hürses**, 29 Mart 1980 Cumartesi, Sayı: 7468, s.1. **Şelale**, 1 Nisan 1980 Salı, Sayı: 9741, s.1

Antbirlik direnişini bittikten sonra, direniş süresince meydana gelen zararın tam bilançosu Antbirlik Genel Müdürü olarak yeni atanan Tuncay Kupacı tarafından çıkarılmıştır. Şeref Topuz'un yerine 10 Nisan Perşembe günü¹⁰⁹ bu göreve getirilen Kupacı 17 Nisan günü Talya Otelinde düzenlediği basın toplantısında direnişin maliyetini açıklamıştır. Açıklamada, direniş sırasında tesislerde herhangi bir zarar meydana gelmediğini, sadece üretim kaybından 475 milyon lira zarar olduğunu söylemiştir. Konuşmasının son bölümünde ise, direnişin kansız bir şekilde sona erdirilmesi için yoğun çaba harcayan Hükümet yetkilileri ile Antalya valisine teşekkür etmiştir.¹¹⁰

3. 12 Eylül Darbesi Sonrasında Antalya

Türkiye'nin içerisinde bulunduğu kaos, anarşi ve terör ortamı bir türlü bitmek tükenmek bilmez, sivil idareciler kısır çekişmelere girerken, ülke ekonomisi de gündün güne kötüleşirken, 12 Eylül 1980 Cuma sabahı saat 04.30'da Türk Silahlı Kuvvetleri'nin yönetime el koyduğuna dair ilk bildiri Türk halkına okunmuştur. Bundan sonra parlamento faaliyetleri durdurulmuş, siyasi parti faaliyetlerine son verilmiştir. DİSK ve MİSK kapatılmış, siyasi parti liderleri tutuklanmış, bütün ülkede olağanüstü hal ilan edilerek yurt dışına çıkışlar yasaklanmıştır.¹¹¹ Darbe sonrası günlerde Antalya'da da Sıkıyönetim uygulamaları çerçevesinde çeşitli gelişmeler yaşanmış, bunlar Antalya basınında yerini almıştır.

¹⁰⁹ **Hürses**, 12 Nisan 1980 Cumartesi, Sayı: 7480, s.1. **İleri**, 11 Nisan 1980 Cuma, Sayı: 9442, s.1

¹¹⁰ **Hürses**, 19 Nisan 1980 Cumartesi, Sayı: 7486, s.1. **Şelale**, 19 Nisan 1980 Cumartesi, Sayı: 9757, s.1 ve 4

¹¹¹ Genelkurmay ve Milli Güvenlik Konseyi Başkanı Orgeneral Kenan Evren imzalı bildirisinin tam metni için bkz. Hikmet Bila, **CHP 1919-2009**, Doğan Kitap, İstanbul, 2008, s.290-291. Darbeden sonra DİSK ve DİSK'e bağlı sendikaların yöneticileri tutuklanmış, bunların 52'si hakkında İstanbul 1 nolu sıkıyönetim mahkemesinde "anayasal düzeni ihlal ettikleri" iddiasıyla Türk Ceza Kanunu'nun 146. Maddesinden idam talebiyle dava açılmıştır. DİSK yöneticileri, uzun bir yargılama sürecinden sonra, Askeri Yargıtay'ın 1991 yılında verdiği bir kararla beraat etmişlerdir. Bu bilgi ve için bkz. Hakan Batırhan Kara, **Kuruluşundan 12 Eylül 1980'e Kadar DİSK-Siyaset İlişkisi**, Yıldız Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2002, s.71 ve 75

12 Eylül'de askeri cunta yönetime geldikten sonra Antalya'daki gazeteler 3 gün kapalı kalmışlar ve ancak 16 Eylül'de yayınlarına yeniden başlamışlardır. Antalya Sıkıyönetim Komutanlığının ilk icraatlarından biri sokağa çıkma yasağı koyması olmuştur. Ege Sıkıyönetim Komutanlığı'nın 16 numaralı bildirisine bağlı olarak Orgeneral M. Süreyya Yüksel imzası ile duyurulan yasağın, 15 Eylül Pazartesi gününden itibaren gece saat 24.00 ile 05.00 arasında kimsenin dışarı çıkamayacağı hükmünü içermektedir.¹¹²

Sıkıyönetim Komutanlığının yürürlüğe koyduğu diğer bir uygulama da belediye başkanının görevden alınmış olmasıdır. Antalya'da belediye başkanının yerine yeni birinin getirilmesine kadar bu göreve Vali Kadir Uysal vekâlet etmiştir. Bu konuyla ilgili yaptığı yazılı bir açıklamada Uysal; bu göreve 14.09.1980 tarihinde Tuğgeneral ve Sıkıyönetim Komutan Yardımcısı tarafından getirildiği bilgisini vermiş, bu süreçte Antalya'da hiçbir malın darlığının çekilmeyeceğini söylemiştir. Antalya halkını Atatürk Milliyetçiliği çizgisinde birleşmeye davet eden Vali, halktan yeni yönetime yardımcı olmaları ricasında bulunmuştur.¹¹³

Antalya Baro Başkanı Aktan Gürü'nün 17 Eylül 1980 tarihinde yazdığı "Silahlı Kuvvetlerimize Karşı Halkımızın Görevleri" başlıklı yazısı ise içeriği açısından ilginç ifadelerle sahiptir. Silahlı Kuvvetlerin bu zor görevinde tüm halkın yardım etmesi gerektiğini belirten Gürü, bundan sonra 9 maddelik bir tavsiye yazısı kaleme almıştır. Bunlardan kayda değer maddelerden biri şöyledir: *Bu bir askeri idaredir. İstemeyerek bazı sert ikazlara veya aşırı disiplin gösteren hareketlere muhatap olabiliriz. Kızmayacağız, kırılmayacağız. Çünkü kokuşmuş bir hayat düzenine son verilmektedir. Bazı hatalar istemeyerek de olsa olabilecektir.* Gürü bu ifadelerinin ardından Antalya halkından, ne insanlığa, ne ahlaka ne de dine aykırı

---

¹¹² **Hürses**, 16 Eylül 1980 Salı, Sayı: 7606, s.1 ve 4. **Şelale**, 16 Eylül 1980 Salı, Sayı: 9876, s.1 ve 4. **İleri**, 16 Eylül 1980 Salı, Sayı: 9570, s.1

¹¹³ **Hürses**, 17 Eylül 1980 Çarşamba, Sayı: 7607, s.1 ve 4. **Şelale**, 17 Eylül 1980 Çarşamba, Sayı: 9877, s.1 ve 4. **İleri**, 17 Eylül 1980 Çarşamba, Sayı: 9571, s.1

biçimde suçsuz insanlar hakkında yalan ihbarda bulunmamalarını istemiştir.¹¹⁴

Darbe sonrası Cahit Akıncioğlu da Hürses, İleri ve Şelale gazetelerindeki “Beklenen Türk Mucizesi” başlıklı yazısı ile görüşlerini okurlarıyla paylaşmıştır. Akıncioğlu’nun şu ifadeleri önemli görünmektedir: *12 Eylül Harekâtını tahlil edersek, bu, bir ihtilal, bir darbe değildir. Zamanlama ve icrası bakımından olsun, milletin tamamı denecek kadarını kalpten tasvibini görmesi tutarlılığı bakımından olsun demokratik hedefli, mantıklı, medeni, zarif bir Milli İnkılap harekâtı davranışdır. Akıncioğlu aynı yazısında hata işlemiş gençlerin affedilmesi çağrısında bulunarak şunları yazmıştır: Geçen yılların belirgin malum olayları içerisinde sürüklenmiş, karışmış ve fakat ağır suç işlememiş, asla vatan haini olmayan birçok Türk evladı vardır. Aldatılmış deyin, kandırılmış deyin ve fakat bunların artık gerçeği görerek, hepimiz gibi şu günlerin sevinci ve rahatlığını yaşamalarına, hizaya gelmelerine engel olmamalıyız. Dinimiz, bize TÖVBE’yi müjdeleler...*¹¹⁵

Cahit Akıncioğlu her ne kadar yazısını iyimser ve insancıl bir üslupla kaleme almış olsa da darbe sonrası ortaya konan sıkıyönetim uygulamaları hiç de affedici olmamıştır. Darbe sonrasında mahkemeler, haklarında idam cezası istenen 7000 kişiden 517’si hakkında infaz kararı vermiş, Askeri Yargıtay bunların 124’ünü onaylamıştır. Reşit olmayan 17 yaşındaki Erdal Eren isimli bir genç dâhil olmak üzere 50 kişi idam edilmiştir. Yine aynı süreçte 630 kişiye müebbet hapis cezası, 939 kişiye de 20 yıl ve üzeri mahkûmiyet cezaları verilmiştir.(Somersan, 2003-2004: 129-158)

Antalya yerel basınında köşe yazıları yazan bazı yazarlar ülkenin içinde bulunduğu anarşi ve terör ortamını yaptığı darbe ile sonlandı-

¹¹⁴ **Şelale**, 17 Eylül 1980 Çarşamba, Sayı: 9877, s.1 ve 4. **İleri**, 17 Eylül 1980 Çarşamba, Sayı: 9571, s.1 ve 4. Aynı yazı Hürses gazetesinin ertesi günkü sayısında yer almıştır. **Hürses**, 18 Eylül 1980 Perşembe, Sayı: 7608, s.1 ve 4. 12 Eylül darbesinden sonra yapılan baskı uygulamalarını, müdahale öncesi sokaklarda görülen anarşi ve teröre yeğ tutan bir anlayışın bizzat darbeciler tarafından, özgün bir “katlanma” mantığıyla yaratıldığını ileri süren bir çalışma için bkz. Murat Belge, **12 Yıl Sonra 12 Eylül**, Birikim Yayınları, İstanbul, 1993, s.19

¹¹⁵ **Hürses**, 19 Eylül 1980 Cuma, Sayı: 7609, s.1 ve 4. **Şelale**, 19 Eylül 1980 Cuma, Sayı: 9879, s.1 ve 4. **İleri**, 12 Eylül 1980 Cuma, Sayı: 9573, s.1 ve 4

ran ordunun, bu müdahalesini memnuniyetle karşılayan yazılar yazmışlardır. Bu yazarlardan biri olan Şelale gazetesi köşe yazarı Hasan Gülel'in bu konuyla ilgili bir yazısında şunları yazdığı görülmektedir: *Bu kötü gidişin kurtuluş yolunu Atatürk ruhunu temsil eden şanlı ordumuzun yönetimi ele almasında bulduk. Geçmişin deneylerinden de faydalanarak, Atatürk ve laik Cumhuriyet ilkelerini, milli birliği, demokratik yönetimi sağlamak amacı ile hareket eden Şanlı Ordumuzun görevine, herkesin gönlünü fetheden bir hava içinde başlamış bulunuyor. Özlenen huzurlu sonuca da tez ulaştırması dileğiyle, Şanlı Ordumuzu saygılarla kutlarız.*¹¹⁶ Aynı köşe yazarının başka bir makalesinde ise vurguladığı nokta şu olmuştur: *“Artık geceleri patlamasız, silah sessiz uyuyabiliyor, evden çıkanlarımızın dönüşlerini endişe ile beklemiyoruz. Cezaevlerindeki gençlerin barışıklarını, bir koşullarda kardeşçe kaderlerini beklemeye başladıklarını öğreniyoruz.*¹¹⁷

Darbeci yönetime yardımcı olunması gerektiğini savunan İleri gazetesinin isimsiz başyazısında ise durum şu cümlelerle ifade edilmiştir: *Başta Sayın Evren olmak üzere Milli Güvenlik Konseyi'nin bugüne kadar olan tutum ve davranışı bu yolda umut vermektedir. Konseyin bu yolda başarıya ulaşabilmesi için herkesin duygusal davranışları bir yana bırakıp yeni yönetime yardımcı olması gerekmektedir. Böylesine çetin bir dönemde çıkış yolu için bütün alternatiflerin yok olduğu gibi görüldüğü bir sırada cidden büyük bir fedakârlıkla ve dünyaya örnek olacak bir “centilmen” davranışla görev üstlenen Türk Silahlı Kuvvetlerinin başarıya ulaşarak sağlıklı bir işlerliğe sahip demokrasiyi kurmaları bu ülke için en büyük kazanç olacaktır. Bunun için değerini şimdiden düşünüp yeni yönetime herkes kendi çapında yardımcı ve destek olmalıdır.*¹¹⁸

¹¹⁶ Şelale, 16 Eylül 1980 Salı, Sayı: 9876, s.1 ve 4

¹¹⁷ Şelale, 17 Eylül 1980 Çarşamba, Sayı: 9877, s.1 ve 4. 12 Eylül darbesini gerçekleştirenler, darbeye gerekçe olarak, terör ve anarşi ile kardeş kavgasının önlenmesini göstermişlerdir. Darbeden sonra sol hareket tamamen dışlanmış ve hatta tasfiye edilmişken, geriye kalan “kardeşlerin barıştırılması” misyonu dine yüklenmiştir. Yani darbeye kadar birbiriyle çatışan “kardeşler”, darbeden sonra Türk-İslam sentezi çerçevesinde barıştırılmak istenmiştir. Bu yorum için bkz. Pınar Kaya Özçelik, “12 Eylül'ü Anlamak”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 2011, Cilt:66, Sayı: 1, ss.74-93

¹¹⁸ İleri, 24 Eylül 1980 Çarşamba, Sayı: 9577, s.1 ve 4. Silahlı Kuvvetlerin yönetime el koymasının halk nezdinde yarattığı memnuniyeti dile getiren bir çalışmada şöyle denmektedir: *Silahlı Kuvvetler'in müdahalesi şaşırtıcı olmadı; çünkü Ocak 1980'den başlayarak,*

12 Eylül darbesi sonrasında Antalya tarihi için önemli olan olaylardan biri de Belediye Başkanı olan Selahattin Tonguç'un yerine kısa süreli vekâlet eden Vali Kadir Uysal'dan sonra bu göreve Emekli Hava Tuğgeneralı Serafettin Mihçakan'ın 19 Eylül 1980 tarihinde getirilmesidir.¹¹⁹ Bu uygulama Milli Güvenlik Konseyi'nin Belediyeler Kanununu değiştirmesiyle ortaya çıkmıştır. Bu kararın gerekçesi olarak Silahlı Kuvvetler, siyasi partilerden uzak tarafsız bir yönetim istemelerini göstermiştir.¹²⁰ Mihçakan bu göreve geldikten sonra basın aracılığıyla Antalya halkına şu mesajı göndermiştir: *Sayın Garnizon Komutanı Tuğgeneral Osman Ancın ve Sayın Antalya Valisi Kadir Uysal tarafından şahsıma gösterilen teveccüh ve itimatlarına istinaden tevcih etiketleri Antalya Belediye Başkanlığı görevini Antalya'ya yerleşmiş bir vatandaşımız olarak bu memlekete hizmet etme duygusu ile kabul etmiş bulunuyorum... Sayın Antalyalılardan hizmetlerin yapılmasında bizlere yardımcı olmalarını rica ederim...*¹²¹

Yeni Belediye Başkanı Mihçakan Antalya halkına bu mesajı verirken, Antalya Ticaret ve Sanayi Odası Yönetim Kurulu da Milli Güvenlik Kurulu Başkanı Orgeneral Kenan Evren'e bir kutlama mesajı göndermiştir. Oda başkanı Osman Berberoğlu imzası ile gönderilen mesajın içeriği şu şekildedir: *Türkiye Cumhuriyeti'nin ülkesi ve milletiyle bölünmez birlik, bütünlük ve beraberliğinin Demokratik Parlamenter sistemimizin maruz kaldığı hayati tehlike karşısında kahraman Türk Silahlı Kuvvetlerimizin, Türkiye Cumhuriyeti'ni koruma ve kollama yolunda girişmiş olduğu başarılı ve tarihi harekât, büyük bir memnuniyet ve huzur kaynağı olmuştur. Yüce milletimizin ebedi varlığında, kahraman Türk Silahlı Kuvvetlerimizin,*

---

*askeri yetkililer sivil siyasetçileri ciddi biçimde uyarıya başlamışlardı. Güvenliğinden endişe duyan ve artık yıllardır süren "terör stratejisi"nden gına getiren sokaktaki adamda darbe elbette gerçek bir rahatlama yarattı. Genel olarak kamuoyu 70'li yıllardaki terörist eylemleri sadece iktidarı fülen ele alan Silahlı Kuvvetler' in bastırabileceğini düşünmekteydi; dolayısıyla ülkenin içinde bulunduğu feci durum gerçekleştirdiği darbeyi buna dayandırarak meşrulaştıran ordunun işine yaramıştı. Sonuç olarak, güvenliğın sağlanamamasının en temel sorun haline geldiği bir bağlamda, Silahlı Kuvvetlerin müdahalesi siyasal ve ideolojik değerlendirmelerin ötesinde, halk arasında yadsınamaz bir destekle karşılandı. Bu çalışma için bkz. Levent Ünsaldı, **Türkiye'de Asker ve Siyaset**, (Çev. Orçun Türkay), Kitap Yayınevi, İstanbul, 2008, s.98*

¹¹⁹ **Hürses**, 20 Eylül 1980 Cumartesi, Sayı: 7610, s.1 ve 4. **Şelale**, 20 Eylül 1980 Cumartesi, Sayı: 9880, s.1. **İleri**, 20 Eylül 1980 Cumartesi, Sayı: 9574, s.1 ve 4

¹²⁰ **Hürses**, 28 Eylül 1980 Pazar, Sayı: 7616, s.1 ve 4.

¹²¹ **Hürses**, 21 Eylül 1980 Pazar, Sayı: 7611, s.1 ve 4. **Şelale**, 21 Eylül 1980 Pazar, Sayı: 9881, s.1 ve 4. **İleri**, 21 Eylül 1980 Pazar, Sayı: 9575, s.1 ve 4

*vatan ve milletin bütünlüğünün korunması, Atatürk ilkelerine sarsılmaz bir inanç ve bağlılığın güçlendirilmesi, topyekûn kalkınma hareketinin süratle hedeflerine ulaştırılması istikametindeki her türlü çalışma ve gayretinin başarılı olmasını en içten duygularla temenni eder, camia, Yönetim Kurulu ve şahsım adına derin saygılar sunarım.*¹²²

Antalya Garnizon Komutanı ve Sıkıyönetim Komutan Yardımcılığı ile Antalya Valiliğinin aldığı bir karar gereğince 17. Antalya Sanat Şenliği iptal edilmiştir. Belediye Başkanı Şerafettin Mıhçakan da yaptığı bir açıklamada gelecek yıl (1981) şenliğin yapıp yapılmamasının o günkü koşullara bağlı olduğunu bildirmiştir.¹²³

Silahlı Kuvvetlerin darbe sonrasında uygulamaya koyduğu kanunlardan biri de “Ateşli Silahların Teslimi Hakkında Kanun”dur. Bu kanun hükmünce ellerinde ruhsatsız silah bulunduran vatandaşlar on beş gün içinde yani 13 Ekim Pazartesi gününe kadar bu silahları en yakın askeri veya mülki makamlara teslim etmek zorundadır. Bu kanun gereğince söz konusu tarihe kadar teslimat yapmayan kişilere ise kanunda yazılı cezanın iki katı kadar ceza verilecektir. Bu on beş günlük süre içerisinde ruhsatsız silahla bir suç işleyenler ise aftan yararlanamayacaklardır.¹²⁴ Ülke çapında bu yasanın uygulanmaya başlaması ile Antalya Sıkıyönetim Komutan Yardımcılığı 2 nolu bildirisini yayımlayarak ruhsatsız silahların teslim yerleri ve şeklini belirlemiştir. Bu bildiriye göre; silahlar Antalya il merkezinde Antalya Merkez Komutanlığına, Antalya ili ilçelerinde İlçe Jandarma Bölük Komutanlıklarına teslim edilecektir.¹²⁵ Bu kanuna göre, ruhsatsız patlayıcı madde yapan, Türkiye’ye soka, nakleden ve bunun için teşekkül meydana

---

¹²² **Hürses**, 21 Eylül 1980 Pazar, Sayı: 7611, s.1 ve 4. **Şelale**, 21 Eylül 1980 Pazar, Sayı: 9881, s.1. **İleri**, 21 Eylül 1980 Pazar, Sayı: 9575, s.1 ve 4

¹²³ **Hürses**, 25 Eylül 1980 Perşembe, Sayı: 7614, s.1. **Şelale**, 25 Eylül 1980 Perşembe, Sayı: 9884, s.1

¹²⁴ **Şelale**, 26 Eylül 1980 Pazar, Sayı: 9886, s.1. **Hürses**, 2 Ekim 1980 Perşembe, Sayı: 7619, s.1 ve 4

¹²⁵ **Şelale**, 3 Ekim 1980 Cuma, Sayı: 9890, s.1. **Hürses**, 4 Ekim 1980 Cumartesi, Sayı: 7621, s.1 ve 4. **İleri**, 4 Ekim 1980 Cumartesi, Sayı: 9585, s.1

getirenlere 30 yıla kadar ağır hapis cezası ve 20 bin liraya kadar ağır para cezası verilebilecektir.¹²⁶

Antalya'daki silahların toplanması ile ilgili olarak Sıkıyönetim Komutan Yardımcılığının yayınladığı 4 nolu bildiriye göre ise; yivsiz av tüfeklerinin toplanmasından vazgeçildiği, toplananların da 14 Ekim'den itibaren sahiplerine geri verileceği kararına varılmıştır. Yine bu bildiriye göre, yivsiz tüfeklerin ve fişeklerinin satışı serbest bırakılmıştır. Ayrıca hatıra olarak saklanan ve antika olan silah, kılıç, hançer, bıçak gibi aletler de kullanılmamak koşuluyla muhafaza edilebilecektir.¹²⁷ Silah konusunda Milli Güvenlik Konseyi'nin aldığı başka bir karar, silah teslim tarihinin 17 Ekim'e uzatılmış olmasıdır. Buna gerekçe olarak, teslimat esnasında uzun kuyrukların oluşması, uzak yerlerden gelen vatandaşların silahlarını teslimde güçlük çekmeleri ve araya nüfus sayımının girmesi ile birlikte gün kaybının yaşanması gösterilmiştir.¹²⁸

Türk Kara Kuvvetlerini Güçlendirme Vakfı Antalya Fahri Yardım Komitesi'nin bu günlerde yılsonu bağış kampanyası başlattığı görülmektedir. "Ordular Milletinin Desteği ile Güçlenir" sloganı ile kampanyasını başlatan komitenin başkanı Kenan Değer konuyla ilgili şu açıklamayı yapmıştır: *Siyasi partilerin demokrasimizin vazgeçilmez unsuru olmasına rağmen yozlaşan kısır çekişmeler ve karşılıklı anlayış düzenine gelememeleri nedeni ile giderek demokrasiyi devletin gücünü ve milletimizin öz benliğinin yıpratılmasına neden oldukları için bu gidişe göz yummayan Silahlı Kuvvetlerimizin 12 Eylül'de gerçekleştirdiği idareye top yekûn el koyma harekâtı bütün vatandaşlarımızın özlediği ve kucakladığı bir netice olmuştur... Türk Kara Kuvvetlerini güçlendirmesindeki şerefli yardım yarışında bugüne*

¹²⁶ **Şelale**, 10 Ekim 1980 Cuma, Sayı: 9896, s.1. **Hürses**, 12 Ekim 1980 Pazar, Sayı: 7628, s.1 ve 4

¹²⁷ **Şelale**, 11 Ekim 1980 Cumartesi, Sayı: 9897, s.1 ve 4. **İleri**, 11 Ekim 1980 Cumartesi, Sayı: 9591, s.1. **Hürses**, 14 Ekim 1980 Salı, Sayı: 7629, s.1 ve 4

¹²⁸ **Hürses**, 15 Ekim 1980 Çarşamba, Sayı: 7630, s.1. **Şelale**, 15 Ekim 1980 Çarşamba, Sayı: 9900, s.1. **İleri**, 17 Ekim 1980 Cuma, Sayı: 9596, s.1

*kadar diğer illere göre ön sırada olan Antalyalı vatandaşlarımızın bugün açmış olduğumuz yılsonu bağış kampanyasına katılma yarışında da aynı seviyenin daha üstüne çıkacağını umuyoruz, inanıyoruz ve bekliyoruz...*¹²⁹

Kenan Değer'in bu çağrısı Antalya'da kısa sürede cevap bulmuş ve Antalyalı Kuyumcular ve Sarraflar aralarında topladıkları 625 bin lirayı Türk Kara Kuvvetlerini Güçlendirme Vakfı'na bağışlamışlardır.¹³⁰ Ancak anlaşılan o ki yapılan bu yardımlar Sıkıyönetim Komutanlığınca yeterli bulunmamıştır. Bu konuyla ilgili olarak Antalya Garnizon Komutanı Tuğgeneral Osman Ancın, Vali Kadir Uysal'a yardımlarla ilgili teşekkürünü bildirmek için yazdığı mektupta yardımların nasıl arttırılabileceği yönünde önerilerde bulunmuştur. Osman Ancın'ın önerileri şunlardır:¹³¹

1- Antalya il merkezinde sizin onursal başkanlığınızda oluşturduğunuz "Türk Kara Kuvvetlerini Güçlendirme Vakfı Antalya Fahri Yardım Komitesi" paralelinde ilçelerimizde de birer ilçe yardım komitesi oluşturulması.

2- Tarım Satış Kooperatifleri ve benzeri kuruluşların toplu ürün alım ve satımlarında, sayın üreticilerin çok küçük orandaki istekli ve gönülden bağışlarının kabulü. (Örneğin bir kilo pamuk başına, sayın üreticilerin önceden yüklenebilecekleri, çok küçük bağışlar gibi)

*3- Kız Sanat okullarımızın her yıl düzenledikleri defile ve kermes ge-
lerlerini Türk Kara Kuvvetlerini Güçlendirme Vakfına bağışlamaları.*

4- Vakfa ait yardım pulları ve bağış makbuzlarının sayın vatandaşlarımızın sürekli olarak ilişkili buldukları yerel belediye, Tapu Sicil Muhafızlığı, Emniyet Teşkilatı gibi yerlerde paraya dönüştürülmesi girişimleri

5- Bu konuda sizin uygun göreceğiniz diğer katkı ve girişimler.

---

¹²⁹ **Hürses**, 5 Ekim 1980 Pazar, Sayı: 7622, s.1 ve 4. **Şelale**, 5 Ekim 1980 Pazar, Sayı: 9892, s.1 ve 4. **İleri**, 5 Ekim 1980 Pazar, Sayı: 9586, s.1 ve 4

¹³⁰ **Hürses**, 15 Ekim 1980 Çarşamba, Sayı: 7630, s.1 ve 4. **İleri**, 15 Ekim 1980 Çarşamba, Sayı: 9594, s.1

¹³¹ **Hürses**, 20 Kasım 1980 Perşembe, Sayı: 7657, s.1 ve 4. **Şelale**, 20 Kasım 1980 Perşembe, Sayı: 9926, s.1 ve 4. **İleri**, 20 Kasım 1980 Perşembe, Sayı: 9620, s.1 ve 4

Tuğgeneral Osman Ancın'ın bu önerilerinden birkaç gün sonra, Vilayet Basın Bürosu'ndan yapılan bir açıklamaya göre, Kara Kuvvetlerini Güçlendirme Vakfı'na Antalya'da 28 Ocak 1980 tarihinden itibaren “çoğunluğu darbeden sonra olmak üzere” çeşitli tarihlerde yapılan bağışlardan 1.587.000 lira toplanmıştır.¹³² Vakfa yardım yapılmasını teşvik etmek amacıyla bir yazı kaleme alan Antalya Baro Başkanı Avukat Aktan Gürü da şunları yazmıştır: *Antalya halkını ve herkesi bu düşünceler altında Kara Kuvvetlerini Güçlendirme Vakfı'na elden geldiğince katkıya çağırıyoruz. Bu girişimler onurlu ve insana kıvanç veren konular olmakla tüm kişi ve kuruluşların duyarlılığı hakkı olarak beklenmektedir.*¹³³

Kara Kuvvetlerini Güçlendirme Vakfı'na yapılan yardımlarla ilgili olarak Antalya Garnizon Komutanı Osman Ancın bir açıklama yapma ihtiyacı duymuştur. Bu açıklamada, vakfa yapılacak özel ve tüzel kişi bağışlarının gönüllülük esasına göre olması gerektiği, bağışlar için hiç kimseye etki ve telkin yapılamayacağı bilgisi verilmiştir. Buna ek olarak Ancın açıklamasında, yapılacak yardımların kurulmuş olan komiteler aracılığıyla olabileceği gibi doğrudan Garnizon Komutanlığı'na yapılabileceğini söylemiştir.¹³⁴ Antalya'da Kara Kuvvetlerini maddi olarak güçlendirme çalışmaları bu şekilde yürütülürken, toplum nezdinde manevi yönden de sevdirmesine yönelik çalışmalar yapılmıştır. Bu amaçla, Antalya Tekelioğlu İl Halk Kütüphanesi'nde daha ziyade çocuklara yönelik olarak “Tarih Boyunca Türk Silahları Kuvvetleri” konulu bir kitap sergisi açılmıştır.¹³⁵

Antalya'da Kara Kuvvetlerini güçlendirmek için yapılan bu çalışmalar sonucunda toplam 36 milyon lira bağış yapılmış ve bu rakamın birkaç gün içinde 50 milyon liraya çıkacağı haber verilmiştir. Antalya Ticaret ve Sanayi Odası'nda Vali, Garnizon Komutanı, iş adamları ve basın mensuplarının katıldığı toplantıda yapılan açıklamaya göre, bu

¹³² **Hürses**, 23 Kasım 1980 Pazar, Sayı: 7660, s.1 ve 4. **Şelale**, 23 Kasım 1980 Pazar, Sayı: 9929, s.1. **İleri**, 23 Kasım 1980 Pazar, Sayı: 9623, s.1

¹³³ **Hürses**, 26 Kasım 1980 Çarşamba, Sayı: 7661, s.1 ve 4. **Şelale**, 26 Kasım 1980 Çarşamba, Sayı: 9930, s.1. **İleri**, 26 Kasım 1980 Çarşamba, Sayı: 9624, s.1 ve 4

¹³⁴ **Hürses**, 14 Aralık 1980 Pazar, Sayı: 7677, s.1 ve 4. **Şelale**, 14 Aralık 1980 Pazar, Sayı: 9946, s.1. **İleri**, 14 Aralık 1980 Pazar, Sayı: 9640, s.1

¹³⁵ **Hürses**, 18 Aralık 1980 Perşembe, Sayı: 7680, s.1. **Şelale**, 18 Aralık 1980 Perşembe, Sayı: 9949, s.1. **İleri**, 19 Aralık 1980 Cuma, Sayı: 9644, s.1

36 milyon liranın 15 milyonu ilçelerde toplanmıştır. İlçeler bununla yetinmeyip 27-29 milyon lira bağış yapmayı taahhüt etmişlerdir. Merkeze bağlı köylerden yapılan bağışın miktarı ise 537 bin lira olmuştur.¹³⁶

Antalya İli Sıkıyönetim Komutan Yardımcılığı Basın ve Halkla İlişkiler Bürosu “Olaylar Bülteni” başlığı altında halka bazı bilgilendirmelerde bulunmuştur. Bunlardan birisinde, çeşitli gasp ve anarşik olaylara karışan ve üç kişinin katili olarak aranan Ahmet Yüksel ile Recep Ünveren adlı teröristler 18 Ekim Cuma günü Jandarma Kuvvetleri ile giriştikleri çatışma sonucunda Ahmet Yüksel ölü Recep Ünveren sağ ele geçirilmiştir. Sanıkların üzerinden 3 adet tabanca ve şarjörü, 331 adet tabanca mermisi, 9 adet boş kovan, 3 adet av tüfeği fişeği ve 1 adet dürbün çıkmıştır. Ayrıca Gazipaşa ilçesinde çeşitli anarşik olaylara karıştıkları için gözaltına alınan Lütfi Şimşek ve Muhammet Akyol adlı teröristlerin sorgulamaları sonucunda muz bahçesinde yapılan aramalarda 5 adet tabanca, 9 adet şarjör ve 263 adet tabanca mermisi ele geçirilmiştir.¹³⁷

12 Eylül darbesinden sonra Antalya’yı ve Antalyalıları yakından ilgilendiren diğer bir konu da Antalya eski milletvekili ve eski Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Deniz Baykal’ın yargılanması olayıdır. Hükümetin manevi şahsiyetine ve cumhurbaşkanına hakaret ettiği gerekçesiyle Ankara 5. Ağır Ceza Mahkemesi’nde yargılanan Baykal’ın avukatlığını Önder Sav, Uğur Alacakaptan ve Nail Gürman yapmıştır. Hakkında 1 ila 6 yıl hapis cezası istenen Baykal’ın savunması şu şekilde olmuştur: *Tezyif kastı söz konusu değildir. Genel Sekreter Yardımcısı olarak bir anarşik olay hakkındaki görüşlerimi belirttim. (Anarşi hükümetin içindedir) demekle tümünü değil, içindeki unsurları kastettim. Bu, görevin ifası için verilmiş bir demektir. 1975’te anarşi yeni başlamıştı. Meclis’te bu konuşmayı yap-*

---

¹³⁶ **Hürses**, 31 Aralık 1980 Çarşamba, Sayı: 7691, s.1 ve 4. **İleri**, 31 Aralık 1980 Çarşamba, Sayı: 9654, s.1 ve 4

¹³⁷ **Hürses**, 24 Ekim 1980 Cuma, Sayı: 7635, s.1 ve 4. **Şelale**, 24 Ekim 1980 Cuma, Sayı: 9904, s.1

*tm. O zaman belirttiğim ve hükümetin ve hükümetin içinde olduğunu söylediğim unsurlar bugün tutuklanarak yargılanıyorlar.*¹³⁸ Ancak Deniz Baykal suçsuz bulunmuş ve mahkeme beraat kararı vermiştir.¹³⁹

Hürses gazetesinde yer alan bir habere göre de; Ege Ordu ve Sıkıyönetim Komutanı Süreyya Yüksel, 30 Kasım Pazar günü öğleden sonra karayolu ile Antalya'ya gelerek Antalya bölgesindeki askeri birliklerde Pazartesi günü denetlemelerde bulunacak aynı gün öğleden sonra Antalya'dan ayrılacaktır.¹⁴⁰ 1980 yılının Aralık ayında Antalya'da birtakım yönetici değişikliği yapıldığı görülmektedir. Bunlardan ilki, Antalya Emniyet Müdürü Necati Karahasanoğlu'nun yerine Isparta Jandarma Alay Komutanı K.Kd.Albay Sami Tümerkan'ın getirilmesidir. Necati Karahasanoğlu'nun yeni görevi ise Sıkıyönetim Komutan Yardımcılığı müşavirliği olmuştur.¹⁴¹ Yönetim kademesinde yapılan diğer bir değişiklik de Belediye Başkanlığında olmuştur. 12 Eylül'den sonra bu göreve başlayan Şerafettin Mihçakan'ın kısa süre önce görevinden ayrılması üzerine emekli Tümgeneral Nuri Teoman bu göreve getirilmiştir. Nuri Teoman, daha önce uzun süre Antalya valiliği ve belediye başkanlığı yapmıştır.¹⁴² Yeni belediye başkanı görevine 15 Aralık Pazartesi günü başlamıştır.¹⁴³ Antalya'da yapılan son değişiklik de valinin değiştirilmesi olmuştur. Milli Güvenlik Konseyi'nin 25 Aralık Perşembe günü aldığı karar ile 12 ilin valisinin değiştirilmesinde Antalya da yer almış ve Vali Kadir Uysal merkez valiliğine alınarak yerine merkez valisi Yılmaz Türktekin getirilmiştir.¹⁴⁴

12 Eylül 1980 darbesinden sonra Antalya'da kontrolü ele geçiren Sıkıyönetim Komutan Yardımcılığı gereksinim duyduğu zamanlarda

¹³⁸ **Şelale**, 6 Kasım 1980 Perşembe, Sayı: 9915, s.1

¹³⁹ **Şelale**, 22 Kasım 1980 Cumartesi, Sayı: 9928, s.1

¹⁴⁰ **Hürses**, 30 Kasım 1980 Pazar, Sayı: 7665, s.1. **Şelale**, 2 Aralık 1980 Salı, Sayı: 9935, s.1

¹⁴¹ **Hürses**, 6 Aralık 1980 Cumartesi, Sayı: 7670, s.1. **Şelale**, 6 Aralık 1980 Cumartesi, Sayı: 9939, s.1

¹⁴² **Hürses**, 13 Aralık 1980 Cumartesi, Sayı: 7676, s.1. **Şelale**, 13 Aralık 1980 Cumartesi, Sayı: 9945, s.1

¹⁴³ **Hürses**, 16 Aralık 1980 Salı, Sayı: 7678, s.1

¹⁴⁴ **Hürses**, 27 Aralık 1980, Cumartesi, Sayı: 7688, s.1. **Şelale**, 27 Aralık 1980 Cumartesi, Sayı: 9957, s.1

çeşitli duyuru ve bildirimler yayınlamak halkı bilgilendirmişlerdir. İçerikleri bakımından ilginç ve Antalya İli Sıkıyönetim Komutanı Tuğgeneral Osman Ancın imzalı olan bu bildiri ve duyurular şu şekilde kaleme alınmıştır:

Duyuru 2

Sayın Antalyalılar¹⁴⁵

Güzel kentimizi çirkinleştiren duvar yazılarını sayın vatandaşlarımızın silmekte olduklarını memnuniyetle gördüm.

Kendilerine teşekkür ederim.

Aynı duyarlılığı tüm Antalyalıların hep beraberce, el ve iş birliği yaparak göstermelerini ve kentimizin bu açıdan da en kısa zamanda kendisine yaraşan güzelliğe kavuşmasını diliyorum.

Teşekkür eder, saygılar sunarım.

Duyuru 3

Sayın Antalyalılar¹⁴⁶

1. Antalya ili Sıkıyönetim Komutan Yardımcılığı bünyesinde Basın ve Halkla İlişkiler Bürosu kurulmuştur.

2. Bu büro, Antalya Merkez Komutanlığı binasında faaliyet göstermektedir.

3. Sayın Antalyalılar ihbar, şikâyet ve müracaatlarını bizzat yazı veya telefonla bu büroya yapabilirler.

---

¹⁴⁵ **Hürses**, 20 Eylül 1980 Cumartesi, Sayı: 7610, s.1 ve 4. **Şelale**, 20 Eylül 1980 Cumartesi, Sayı: 9880, s.1. **İleri**, 20 Eylül 1980 Cumartesi, Sayı: 9574, s.1. Darbenin başarısına ulaşması ve gündelik hayatta istikrarın yeniden sağlanabilmesi için sivil halkın da disipline edilmesi için yapılmış bir yorumda şöyle denmektedir: *Orduya göre istikrarın sağlanabilmesi için sorumlu –suçlu- gördükleri siyasiler üzerinde olduğu gibi, sivil toplum üzerinde de tam bir egemenlik kurulmalı ve askeri disiplin bu kesimlere de zor yoluyla dayatılmalıdır. Çünkü önemli olan tıpkı orduda olduğu gibi devletin sivil kesiminde ve toplumsal düzende de istikrarın ve disiplinin mutlak hâkimiyetidir.* Bu yorum için bkz. Şefik Taylan Akman, **Devletin Şiddet Araçları Üzerindeki Tekelci Kontrolü ve Meşruiyet Sorunu 12 Eylül Sonrası Türkiye’de Ordu ve Meşruiyet**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2006, s.82

¹⁴⁶ **Hürses**, 23 Eylül 1980 Salı, Sayı: 7612, s.1. **Şelale**, 23 Eylül 1980 Salı, Sayı: 9883, s.1. **İleri**, 23 Eylül 1980 Salı, Sayı: 9576, s.1

4. Anılan büronun telefon numaraları 2787 veya 2788'den 14 numaradır.
5. Sayın Antalyalılara duyurulur.

Duyuru 4

1. Sayın Antalyalıların, 2 numaralı duyuru doğrultusunda, duvarlara yazılmış olan tüm yazıları, genellikle okunmayacak şekilde karalanmış olduklarını memnuniyetle gördüm.

2. Ancak duvarlara yazılmış olan bu yazıların bazılarının az da olsa iyi silinmemesi nedeni ile okunabilir nitelikte olması ve bazılarının da iyi boyanmamış bulunması nedeni ile karalanmış bir şekilde bulunması şehrimiz için fena bir görünüm oluşturmuştur.

Bu nedenle mevcut yazıların üzeri, zemin rengine uygun tekrar badana veya boya yapılmak veya kazınmak suretiyle yazılar evvelce oraya daha önce hiçbir yazı yazılmamış olduğu izlenimini verecek şekilde tekrar ve en kısa zamanda ilgililerce silinecek veya sildirilecektir.

Tüm Antalyalılardan, bu konuda gereken titizliği göstermelerini bekliyorum.

Saygılarımla.¹⁴⁷

Bildiri No: 1

Milli Güvenlik Konseyi'nin 7 Numaralı Bildirisi ve 8 Numaralı kararı gereğince Antalya ili dâhilinde:¹⁴⁸

1. Siyasi parti faaliyetleri yasaklanmıştır.

Parti bina ve tesisleri, Sıkıyönetim Komutanlığı'nın emniyet ve kontrolü altına alınmıştır.

2. Kamu düzeni ve genel asayiş gereği olarak DİSK, MİSK, Hak-İş ve bunlara bağlı tüm sendikaların faaliyetleri durdurulmuştur. Bu

---

¹⁴⁷ **Hürses**, 7 Ekim 1980 Salı, Sayı: 7623, s.1 ve 4. **Şelale**, 7 Ekim 1980 Salı, Sayı: 9893, s.1. **İleri**, 7 Ekim 1980 Salı, Sayı: 9587, s.1 ve 4

¹⁴⁸ **Hürses**, 3 Ekim 1980 Cuma, Sayı: 7620, s.1 ve 4. **Şelale**, 3 Ekim 1980 Cuma, Sayı: 9890, s.1. **İleri**, 3 Ekim 1980 Cuma, Sayı: 9584, s.1

kuruluşların yöneticileri Türk Silahlı Kuvvetlerinin güvencesi altına alınmıştır.

3. Türk Hava Kurumu, Çocuk Esirgeme Kurumu ve Kızılay hariç diğer bütün derneklerin faaliyetleri durdurulmuştur.

Derneklerin faaliyet göstermesi için ilgililerce Komutanlığa başvurulmayacaktır.

İlgililerin, bu bildiri doğrultusunda hareket etmelerini ve görevlilere yardımcı olmalarını rica ederim.

Bildiri No:2

1. 25 Eylül 1980 tarih ve 2305 numaralı yasada belirtilen ruhsatsız ateşli silahlar, diğer çeşitli silah ve öldürücü aletler ile patlayıcı maddeler, bunları elinde bulunduran vatandaşlarca;¹⁴⁹

a. Antalya ili merkezinde, Antalya Merkez Komutanlığına,

b. Antalya ili ilçelerinde, İlçe Jandarma Bölük Komutanlıklarına örneğine uygun olarak karşılığında 13 Ekim 1980 günü akşamına kadar teslim edilecektir.

Tesellüm tutanağının imzalı bir nüshası, teslim edene verilecektir.

2. Anılan yasada belirtilen ruhsatsız silahlar ile diğerlerinin yukarıda belirtilen komutanlıklara teslim edilmesini rica ederim.

Bildiri No:3

(2 No'lu Bildiriye Ek Bildiri)¹⁵⁰

1. Avlanma ruhsatı bulunmayan kişiler ellerindeki av tüfeklerini teslim edeceklerdir.

2. Avlanma ruhsatı alınmış olsa bile yivli otomatik ve dürbünlü av tüfekleri teslim edilecektir.

3. İkinci bir bildiriye kadar av tüfeklerinin satış ve imali durdurulmuştur.

¹⁴⁹Şelale, 4 Ekim 1980 Cumartesi, Sayı: 9891, s.1. İleri, 4 Ekim 1980 Cumartesi, Sayı: 9585, s.1. Hürses, 5 Ekim 1980 Pazar, Sayı: 7622, s.1 ve 4

¹⁵⁰Hürses, 5 Ekim 1980 Pazar, Sayı: 7622, s.1 ve 4. Şelale, 5 Ekim 1980 Pazar, Sayı: 9892, s.1 ve 4. İleri, 7 Ekim 1980 Salı, Sayı: 9587, s.1

Satış ve imal yapan yetkili müesseseler veya kişiler ellerindeki av tüfeklerinin miktarını sıkıyönetim komutanlığına bildireceklerdir.

4. İkinci bir bildiriye kadar avlanma ruhsatı verilmeyecektir.

5. Avlanma, ikinci bir bildiriye kadar durdurulmuştur.

6. Zamanın sınırlı olması nedeni ile silah ve patlayıcı maddelerin tesellüm işi Cumartesi ve Pazar günleri de sürdürülecektir.

İlgililerin bu bildiri doğrultusunda hareket etmelerini rica ederim.

Sonuç

Türkiye'nin içerisinde bulunduğu siyasal istikrarsızlık, ülkeyi her alanda olumsuzlukların yaşanmasına itmiştir. Siyasi partiler arasındaki çekişmeler yönetimde önemli sıkıntılar yaşanmasına sebep olduğu gibi ekonomik ve sosyal alanlarda da halkın zorluk çekmesine neden olmuştur. Bu durum geniş halk kitleleri arasında huzursuzluk yaratmış, politik istikrarsızlık ve güvensizlik halkın yöneticilerine olan inancını azaltmıştır. Bu durumda ülke sorunlarına çözüm arayışı noktasında kilit olarak görülmesi gereken anayasa unutulmuş, toplumdaki her kesimin kendi bildiği ve inandığı ideolojinin bu kilidi açacak anahtar olarak görmesine neden olmuştur. Dünyadaki konjonktürel yapıdan etkilenecek şekilde şekillenen bu ideoloji mensupları, tek çözümü kendilerinde görmüşler ve karşı ideolojileri düşman gibi tanımlayarak yok edilmesi gereken bir yapıda değerlendirmişlerdir. Fikir ayrılıklarına karşı gösterilen bu tahammülsüzlük, zaman içinde evrilerek sıcak çatışmalara dönüşmüş, farklı ideolojilere mensup kişilere karşı şiddet uygulayarak üstünlüğünü göstermeye çalışmak ülkede huzur ortamının yok olmasına sebep olmuştur.

Bu genel çerçeve içinde Türkiye'nin tamamında az veya çok bu gruplar kendi aralarında çatışmışlar, sosyal hayatın güvenlikten uzak, felç bir vaziyette kalmasına neden olmuşlardır. Şehir merkezlerinde silahlı çatışmalar, bombalı eylemler, gasp ve cinayetler, adam yaralamalar çoğalmış hatta gündelik hayatın bir parçası haline gelmiştir. Bu ideolojik üstünlük savaşları Antalya'da da sıklıkla yaşanmış, şehir asayiş açısından büyük problemler yaşayan bir konuma gelmiştir. Bu istikrarsız dönemde Antalya'da eğitimden sağlığa, ulaşımdan ticarete

her alanda sorunlar yaşanmış, sokakta sıradan bir vatandaş olarak yürümek bile zorlaşmıştır. Birçok masum insan hayatını kaybetmiş, ülkenin içinde bulunduğu durum dış dünyada da prestijinin azalmasına neden olmuştur.

Antalya'nın bu süreçte yaşadığı sıkıntıları göstermek amacıyla Ant-birlik direnişi iyi bir örnek teşkil etmiştir. Üretim yerlerinde ortaya çıkan kamplaşmalar hem insanları birbirine kırdırmış hem de ülkenin ekonomik kayıplar yaşamasına neden olmuştur. Merkez siyasetçileri taşradaki bu tip kurumlara kendi ideolojilerine uygun adamları yerleştirerek taraflar arasındaki çatışmayı kızıştırmaktan çekinmemişlerdir. Vatani kurtarma ve "ülkesi için" özverili olma adı altında yapılan, oysaki vatana her şeyden daha fazla zarar veren bu hamleler Türkiye'yi etkisi günümüze kadar süren darboğazlara sürüklemekten başka bir işe yaramamıştır.

12 Eylül darbesi öncesindeki Türkiye'nin durumuna bakılacak olursa tek kurtarıcı olarak ordu görülmekteydi. Sivil otoritenin sağlayabildiği tek otorite; "otoritesizlik" idi. Zaten sivil yönetimi ortadan kaldırıp kendi yönetimini kurma konusunda yeterince deneyimli olan ordu 12 Eylül'de de bu fonksiyonunu yerine getirmiştir. Otoritenin otorite olamadığı, sivil idarenin istikrarı sağlayamadığı, halkın birbirine düşman kesildiği bir dönemde ordunun müdahalede bulunmasını normal karşılamak gerekir. Hele ki komutanların gidişattan memnun olmadıklarını söyleyip, sivilleri uyarıp, darbe yapmak için dokuz ay beklemeleri ve sivil idarenin bu süreçte beklenen düzeni sağlayamamaları orduyu haklı gösteren bir done olarak karşımıza çıkmaktadır. 12 Eylül darbesini yaptıkları için orduya yöneltilmesi gereken en büyük eleştiri; darbeyi yaptıkları için değil, darbeden sonra yaptıkları için olmalıdır. Zira askeri idare ölümleri durdurmanın yolu olarak yine öldürmeyi seçmiştir.

Antalya basınına yansıyan haberler de göstermektedir ki; şehir darbe öncesi yaşanan olaylardan nasibini almış, kamplaşmalar derinleşmiş, asayiş bozulmuş, ekonomik sıkıntılar yaşanmıştır. Darbe sonrası sağlanan otorite ile yaşanan olumsuzlukların son bulması ister istemez halkın orduyu sempatiyle karşılamasına olanak sağlamış, kısmen sempatiden kısmen de korkudan Silahlı Kuvvetlere bağışlar yaparak bu memnuniyetlerini göstermeye çalışmışlardır.

KAYNAKÇA

1. Gazeteler

Hürses (1 Ocak 1980–31 Aralık 1980 arası çıkan sayılar)

İleri (1 Ocak 1980–31 Aralık 1980 arası çıkan sayılar)

Şelale (1 Ocak 1980–31 Aralık 1980 arası çıkan sayılar)

2. Kitap, Makale ve Tezler

2000 Antalya İl Yıllığı, Antalya: İletişim Ofset, 2000.

Arcayürek, Cüneyt, **12 Eylül'e Doğru Koşar Adım**, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1988.

Akman, Şefik Taylan, **Devletin Şiddet Araçları Üzerindeki Tekelci Kontrolü ve Meşruiyet Sorunu 12 Eylül Sonrası Türkiye'de Ordu ve Meşruiyet**, Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2006.

Ateş, Toktamış, **Aslan Sosyal Demokratlar**, İstanbul: Çınar Yayınları, 1995.

Belge, Murat, **12 Yıl Sonra 12 Eylül**, İstanbul: Birikim Yayınları, 1993.

Bila, Hikmet, **CHP 1919–2009**, İstanbul: Doğan Kitap, 2008.

Cumhurbaşkanı Kenan Evren'in Milli Eğitime Ait Direktifleri ve Sözleri, b.y.y: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1983.

Çimrin, Hüseyin, **Bir Zamanlar Antalya, Tarih, Gözlem ve Anılar**, Cilt:2, Antalya: Antalya Ticaret ve Sanayi Odası Yayınları, 2007.

Demirel, Tanel, "12 Eylül'e Doğru Ordu ve Demokrasi", **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Cilt:56, Sayı:4, ss.43–75, 2001.

Kara, Hakan Batırhan, **Kuruluşundan 12 Eylül 1980'e Kadar DİSK-Siyaset İlişkisi**, İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2002.

Kongar, Emre, **12 Eylül Kültürü (Kültür Üzerine 4)**, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1995.

- Margulies, Roni, “12 Eylül’e Farklı Bir Yaklaşım: Türkiye’de ve Dünya’da 1980”, **Toplumsal Tarih**, Ekim, Sayı:142, ss.46–51, 2005.
- Milli Güvenlik Konseyi Genel Sekreterliği (haz.), **12 Eylül Öncesi ve Sonrası**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1981.
- Mumcu, Uğur, **12 Eylül Adaleti**, Ankara: um:ag Vakfı Yayınları, 1996.
- O Manşetler, Yazarların Kaleminden Manşetlerin Öyküsü** (b.t.y), Haz. Tufan Türenç-Sefa Kaplan, İstanbul: Doğan Kitap, 1996.
- Özçelik, Pınar Kaya, “12 Eylül’ü Anlamak”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Cilt: 66, Sayı: 1, ss.74–93, 2011.
- Somersan, Semra, Güney’in Askeri Darbelerinde İnsan Hakları İhlalleri: Üç Ülke, Üç Uygulama, **Toplum ve Bilim**, Kış – 99, ss.129-158, 2003–2004.
- Turan, Şerafettin, **Türk Devrim Tarihi V, Çağdaşlık Yolunda Yeni Türkiye (27 Mayıs 1960- 12 Eylül 1980)**, Ankara: Bilgi Yayınevi, 2002.
- Ünsaldı, Levent, **Türkiye’de Asker ve Siyaset**, Çev. Orçun Türkay, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2008.
- Üstün, Hasan, Antalya Süreli Yayınlar Kaynakçası (Bibliyografyası) ve Basın Yayın Olayları Kronolojisi Denemesi, **Son Bin Yılda Antalya Sempozyumu**, Yay. Haz. Necdet Ekinci-Hatice Akın, Akdeniz Üniversitesi Basımevi, Antalya, ss.367–433, 2006.
- Zürcher, Erik Jan, **Modernleşen Türkiye’nin Tarihi**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2006.

TÜRKİYE'DE 12 MART MUHTIRASI SONRASI TOPRAK REFORMU GERÇEKLEŞTİRME TEŞEBBÜSÜ VE NETİCELERİ (MART 1971 - ARALIK 1971)

İsmet TÜRKMEN*

ÖZET

Toprak reformu meselesinin 1970'li yıllara gelindiğinde siyaset ve idare çevrelerini diğer konulardan fazlaca meşgul ettiğini görmekteyiz. Toprak reformu üzerinde bakanlıklarda, üniversitelerde, basında ve diğer ilgili çevrelerde 27 Mayıs 1960 tarihinden ilgili tarihe kadar aralıksız olarak gerek bilimsel gerekse bilim çevrelerinin dışında tartışma ve çalışmaların yoğunluğu dikkatimizi çekmektedir. Hazırlanan raporlar, tasarılar ve bu çalışmaların bilim çevreleriyle ve kamuoyu ile paylaşılması için yapılan konferanslar meselenin güncelliğini muhafazasına etki etmiştir.

Araştırmamızda, Türkiye'nin ilk toprak reformu denemesi olan Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'ndan kısaca bahsedeceğiz. Toprak reformu çalışmaları özelinde, 27 Mayıs 1960 ile 12 Mart 1971 tarihleri arasındaki süreç kanaatimizce bir geçiş sürecidir. Bu süreci tamamlayan çalışmalar ise, 26 Mart 1971 ve 11 Aralık 1971 tarihleri arasında yapılmıştır. Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin 33. Hükümeti'nde Devlet Bakanlığı ve Başbakan Yardımcılığı görevinde bulunmuş olan Atilla Karaosmanoğlu'nun toprak ve tarım reformu üzerine hazırlanmış olduğu çalışmalar tecrübî birikimin ulaştığı noktayı gözler önüne sermesi bakımından mühimdir. Bu çalışmamızda amacımız, 12 Mart 1971 Muhtırası sonrası ülkemizde toprak reformu çalışmalarını, ulusal basına yansımalarından da hareketle, kanun tasarısı ve ilkelerini

---

* Doç. Dr., Gaziosmanpaşa Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Tokat (e-posta: iturkmentug@gmail.com).

gözden geçirmek, bu verileri tahlil ederek özellikle Türk siyasi yaşantısı üzerine etkilerini değerlendirmeye çalışmaktan başka bir şey değildir.

Çalışmanın hazırlanması sırasında özellikle, Kalkınma Bakanlığı Arşiv ve Kütüphanesi, Başbakanlık Muamelat Genel Müdürlüğü kataloglarında yer alan belgelerden istifade edilmiştir. Ayrıca TBMM tutanaklarından, dönemin süreli yayınlarından, telif ve tetkik eserlerden de yararlanılmıştır.

Anahtar Kelimeler : Toprak Reformu Kanun Tasarısı, 12 Mart Muhtırası, Milli Birlik Komitesi, Siyasi Partiler, Basın, Kamuoyu.

**THE ATTEMPT FOR REALIZATION OF LAND REFORM AFTER
THE MARCH 12TH MEMORANDUM AND ITS OUTCOMES IN
TURKEY (MARCH 1971-DECEMBER 1971)**

ABSTRACT

When we come to the “land reform” issue in the 1970s, we see that the political and administrative circles are over-busy with other issues. We note that the intensity of debate and work outside the scientific and even scientific circles is constantly up to the relevant date of May 27, 1960 in the Ministry, the universities, the press and other related circles on land reform. The prepared reports are designed and conferences made to share these studies with scientists and the public have influenced the update of the matter.

In this study, Turkey's first attempt to land reform, which we will talk briefly about the Law of Land to Farmers. The process between May 27, 1960 and March 12, 1971 is, in our opinion, a transitional period, in the context of land reform studies. This work was completed between March 26, 1971 and December 11, 1971. Republic of Turkey 33 Government Minister of State and Deputy Prime Minister, who has been Atilla Karaosmanoğlu territory and the point where agrarian reform study which was prepared upon reaching the empirical accumulation is important in terms of evolution.

Our aim in this work is nothing but to try to assess the effects of the land reforms in our country after 12 March 1971, especially the Turkish political experience, by observing the laws and principles of the laws, acting in reflection of the national pressures. Especially during the preparation of the work, the documents from the archives and library of the Ministry of Development, the General Directorate of the Prime Ministry's General Directorate were used. In addition, the minutes of the TGNA, periodical publications of the period, copyright and audit works were also benefited.

Key Words : Draft Law on Land Reform, 12 March Commemoration, National Union Committee, Political Parties, Press, Public Opinion.

GİRİŞ

1. TOPRAK REFORMU VE TARIM REFORMU NEDİR?

Yakın dönem Türkiye'sinde toprak reformu düzenlemeleri ve uygulamaları hakkında farklı araştırmalar yapılmıştır. Bu çalışmalardan elde edilen veriler ışığında en basit ifadesi ile “ülke toprakları üzerinde düzenlemeler yoluyla tarımsal verimin yükseltilmesi” şeklindeki toprak reformu tanımlanmıştır¹. Esasında toprak reformu ve tarım reformu kavramları da birbirinden kesin hatlarla ayrılmayan, birbirini destekleyen ve tamamlayan kavramlar şeklinde de kullanılmıştır.² Bu kavramlar temelde, tarımsal verimin çoğaltılması, ıslahı, köylünün gelirinin yükseltilmesi ve esaretten kurtulması, kısacası tarımsal sektörün milli ekonomi içinde ekonomik ve sosyal açıdan hak ettiği değere kavuşturulması anlamlarını ihtiva etmektedir.³ Hakim görüşe göre toprak reformu, toprağa belli bir azınlığın hâkim olup, bir çoğunluğun da bu hâkimiyetin dışında kalmasının ekonomik, sosyal ve siyasî yapıdaki dengesizliği ortadan kaldırmak amacıyla yapılır.⁴ Toprak reformunun amaçları, Birleşmiş Milletlerin yayınladığı raporda şöyle açıklanmıştır:

*Toprak reformu, insanların toprak üzerindeki haklar ve borçlarında, özellikle toprak mülkiyenin toplum üyeleri arasındaki dağılımında değişiklik yapılmasını öngörür. Bu yüzden, özellikle tarıma büyük ölçüde dayanan ekonomilerde toprak reformu servet ve gelirin, toplumsal itibarın ve siyasal gücün toplum üyeleri arasında yeniden dağılımına yol açan sonuçlar yaratır ve böylelikle toplumsal yapıda temelli değişiklikler meydana getirir.*⁵

¹ Cevat Geray, “Cumhuriyet Döneminde Uzayıp Giden Bir Yılan Öyküsü: Toprak Reformu”, **Memleket Mevzuat Dergisi**, Cilt: 5, Sayı: 56-57, Memleket Yayınları, Ankara, (Şubat-Mart 2010), s.34.

² Reşat Aktan, “Toprak Reformu ve Tarım Reformu Kavramları”, **Toprak Reformu Semineri (26-27 Mayıs 1965)**, Başnur Matbaası, Ankara, 1966, ss.16-17.

³ Beşir Hamitoğulları, “Türkiye’de Toprak, Toprak Reformu ve İktisadi Kalkınma”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, C XXI, No.1, Ankara, 1966, s.24.

⁴ Bahri Savcı, “Toprak Reformu Üzerine”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, C XX, No.1, Ankara, 1965, s.366.

⁵ Fehmi Yavuz, “Türkiye’de Toprak Reformu Semineri”, **Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Cilt: 24, No. 3 (Eylül 1969), s. 309.

Ayrıca, toprak reformunun demokratik özünü, sadece *köylülerin toprağa kavuşturulması değil, köylünün toprak köleliğinden ve toprak sahibinin baskı ve sömürsünden kurtarılması ilkesi* oluşturur. Genel bir deyişle, toprak reformuyla tarımsal üretim güçlerinin gelişimi sağlanarak, daha ileri bir üretim ilişkisi sürecine girilmesi amaçlanır. Atilla Karasmanoğlu özellikle 20. Yüzyıl'ın ilk yarısında yaygın bir kavram halinde kullanıldığını ve sadece toprak dağıtılmasından ibaret olmadığını ifade ederken bu uygulamanın başarılı olmasını, “mutlak surette toprak dağıtımı ile birlikte dağıtılan toprağın tekrardan eski toprak sahiplerinin eline geçmesini önleyici ve verimli bir şekilde kullanılmasını ve memleket ekonomisinde aynı zamanda toprağın üzerinde çalışma...” esasına bağlamaktadır.⁶

Özel mülkiyet rejiminin geçerli olduğu ve az gelişmiş toplumların ortak sorunu olan toprak reformu, özünde demokratik bir köklü değişim niteliği taşıması gereken çağ dışı feodal ilişkilerin tasfiyesi gibi önemli bir gelişimi de içerir. Tarihi olgular bir ülkenin sanayileşmesini sağlayan sanayiye dayalı sermaye birikimlerinin oluşmasının önündeki en önemli engelin, o ülkenin feodal toplumsal yapısından kaynaklı olduğunu işaret etmektedir. Feodal toplumsal yapının en belirgin özelliği ise; çok az sayıda kişinin elinde özel mülk olarak toplanan ve sanayi üretimine yönelik olmayan büyük toprak sistemidir. Fakat bu görüşün aksine farklı bir yaklaşıma göre, kalkınma süreçlerinin kaynakları daha ziyade toprağa dayalı olmayıp şehirleşmeye ve sanayiye dayalıdır.⁷ Bu doğrultuda çağlar boyunca edinilen tecrübi birikim farklı siyasi ideolojik yaklaşım ve rejimlerde değişik uygulamalar göz

---

⁶ **Toprak Reformu Öntedbirler Kanun Tasarısını Görüşmek Üzere Teşkil Olunmuş 55 Nolu Geçici Komisyon Tutanağı**, 21.10.1971, s. 56.

⁷ Michael Lipton, **Land Asset and Rural Poverty**, World Bank Staff Working Papers No. 744, Washington 1985, s. 5.; Tarihi sürekliliği ve mesele üzerinde toplumsal dinamiklerin etkilerini dikkate alan bu yaklaşımın savunucularına göre, İtalya 1919'dan itibaren ekonomik, toplumsal ve ahlaki bir bunalım dönemine girmiş. Bu süreçte toplumsal uzlaşma ortamının sağlanması sonrasında, bir yandan işsizlik artarken, diğer yandan orta sınıfın önemli bir bölümünün alım gücü enflasyon nedeniyle azalmaya başlamıştır. Bu sırada dünya savaşı deneyimi, toplumsal eşitsizlikleri ırmadığıdır. 1919 ve 1920'de işçi grevleri, toprak reformu talepleri gibi büyük boyutlara ulaşan toplumsal mücadeleleri de başlatmıştır. Bkz. Şakir Gözübüyük, “Mülkiyet ve Tarihi”, **Toprak ve Tarım Reformu Dergisi**, Yıl: 1, Sayı: 2, (Temmuz 1976), s.7-8.

önünde tutulduğu saptanmış ve neticede toprak reformunun temel politik; iktidarın sınıfsal yapısıyla ilgili bir sorun olduğu görülmüştür.⁸ Bu yaklaşımdan hareketle, toprak reformunun genel olarak uygulanış biçimi iki türlü olmaktadır: Özel kişilerin elinde bulunan geniş topraklar doğrudan devletleştirilmektedir ki, bu *sosyalist bir düzen* demektir; bu topraklar, toprağı olmayan köylülere özel mülkiyeti kendilerine verilerek dağıtılmaktadır, bu da *kapitalist bir düzenin* ilk temelleridir.⁹

Bu anlamda toprak reformu olumlu sonuçlandığında faydalarının ülke kalkınmasına sağlayabileceği faydalar Yunanistan, Bulgaristan ve Romanya örneklerinde görülmekteydi. Bahsi geçen ülkelerde 20. yüzyılın başında gerçekleştirilmiş toprak reformları sonrasında iktisadi ve sosyal ilerlemeler sanayileşme sürecinde özellikle izlenmekteydi.¹⁰ Ömer Lüfi Barkan'a göre bu süreçte, Türkiye özelinde *sadece toprak bulmak ve toprakları tevzi etmek değildi; köy ekonomisinin tekniğini, bünyesini*

⁸ M. Tului Sönmez, **Osmanlıdan Günümüze Toprak Mülkiyeti**, Odak Yayınevi, Ankara, 1998, s. 274.; “Yeni Bir Toprak ve Tarım Reformu Kanununun Lüzumu”, **Toprak ve Tarım Reformu Dergisi**, Yıl: 3, Sayı: 7, (Kasım 1978), s.3-16.

⁹ Necdet Ekinci, **Sanayileşme ve Ulusallaşma Sürecinde Toprak Reformundan Köy Enstitülerine**, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1997, s.123; Bernard Black uygulamada ikisini birbirinden ayıran ölçütü şu şekilde sınırlandırmaya çalışmıştır: *Özel kişilerin mülkiyetinde* bulunan toprak kamulaştırılıyor, devletleştiriliyor; başka bir deyişle *özel toprak mülkiyetine* son veriliyorsa, SSCB’de olduğu gibi, söz konusu olan sosyalist-komünist bir düzene geçmektir. Buna karşılık az sayıda özel kişinin özel mülkiyetinde bulunan topraklar çok sayıda ve doğrudan üretici olan kişilerin özel mülkiyetine geçiriliyorsa; bu kez *kapitalistleşmeyi*, daha açık bir deyişle, kapitalist üretim ilişkilerini geliştirmek isteyen bir toprak reformu söz konusu demektir. Bernard S Black vd., “Institutional Reform in Transition: A Case Study of Russia” **Supreme Court Economic Review**, Vol.10, The Rule of Law, Freedom, and Prosperity, 2003, s.268; Kapitalizm hakkında daha fazla bilgi için bkz: Korkut Boratav, **Tarımsal Yapılar ve Kapitalizm**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Yayını, Ankara, 1980, ss.71-140.

¹⁰ Toprak reformu konusunda diğer ülkeler özelinde yapılmış çalışmalar hakkında bkz. Olindo Gorni, **Toprak Islahatı**, Başvekalet Devlet Matbaası, Ankara 1944, s. 37-44.; Hadiye Tuncer, **Avrupa ve Ortadoğu Devletlerinde Toprak Reformu**, Gürsoy Basımevi, Ankara 1962, s. 9-63.; **Çeşitli Ülkelerde Toprak Reformu Uygulamaları**, (Milletlerarası Çalışma Örgütü 49. Genel Kuruluna Sunulan Rapor), Türk Kooperatifçilik Kurumu Yay. No. 34, Ankara 1972, s. 5-45.

*değiştirmek, Cumhuriyetin nimetlerini köylere kadar ulaştırmak... meselesiydi*¹¹.

2. TÜRKİYE'DE TOPRAK REFORMUNU LÜZUMLU KILAN SEBEPLER

2.1. Tarım Faaliyetleri İle İlgili Sorunlar

Türkiye yer şekillerinin engebeli olması durumu, ziraat bakımından verimsiz arazinin çoğalması sonucunu ortaya çıkarmıştır. Ülkemizde takriben 13 milyon hektarlık arazi, dağlık, taşlık ve göllerle kaplı olduğu gibi, geri kalan arazinin de tamamıyla ziraata elverişli olduğu söylenemez. 10 milyon 584 bin hektar arazi, orman ve çalılıklarla kaplıdır. Takriben 25 milyon hektar ise, ekilip biçilir tarla arazisi ile bağ ve bahçelere aittir. Üstelik bu arazinin hepsinin ziraata elverişli olduğu da söylenemez Çünkü dağlık olan arazinin büyük oranda engebeli olduğu için, buralarda ziraat yapmak son derece zordur. Bu bakımdan Türkiye'de tarla ziraatının diğer birçok ülkelere kıyasla daha büyük bir tahdit altında bulunduğu muhakkaktır¹². Bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere, ülkemizin tarım açısından en önemli sorunlarının başında sulama gelmektedir. Sulama faaliyetlerinin daha iyi koşullar altında yapılabilmesi için, sulama tesislerinin öncelikle ele alınması gerekir¹³.

1960 yılından sonra tarımda makineleşmenin hızla yayılmasına rağmen işlenen toprakların ancak 1/3'ü traktörle işlenebilmektedir. Bu nedenle makineleşmeye daha fazla ağırlık verilmesi zorunludur. Ülke şartlarında makine, sunî gübre, ilaç vs. gibi modern girdiler genellikle pahalı ve fazla sermaye gerektirmeyen kaynaklardır¹⁴. Türkiye'de arazi mülkiyet sistemi, tarım üretimini geriletmekte, teknolojik gelişme programlarının uygulanmasını önlemekte ve birçok sosyal sorun yaratmaktadır. Bu nedenle tarımsal yapıyı ıslah edecek, kiracılık

---

¹¹ Ömer Lütfi Barkan, **Türkiye'de Toprak Meselesi**, Gözlem Yayınevi, İstanbul, 1980, s.458.

¹² 4753 Sayılı Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu öncesinde mevcut durumu hakkında bkz. (BCA, Fon Kodu: 490.01, Yer No: 1453,30,1.)

¹³ DİE, **Türkiye'de Toplumsal ve Ekonomik Gelişmenin 50. Yılı**, DİE yayını No:683, Ankara, 1973, s. 111.

¹⁴ Reşat Aktan, **Türkiye İktisadı**, Ankara, 1968, s. 183.

ve ortakçılık koşullarını iyileştirecek toprak reformunun da yapılması gerekir. Bu sorun özellikle Güneydoğu Anadolu Bölgesi için önemlidir¹⁵. Bölgedeki toprak mülkiyeti ilişkileri, sanayi müteşebbis tipinin yetişmesi olanağını da önlemektedir¹⁶. Aşağıda bölgeler özelinde ve Türkiye genelinde 1.000 dönümden fazla toprağa sahip hane halkının verildiği tablodan da anlaşılacağı üzere durumun vahameti ortadadır.

Tablo 1: 1.000 Dönümden Fazla Toprağa Sahip Hane Halkı ve Yüzdeleri

Bölgeler	Hane Halkı Sayısı	Hane Halkı Yüzdesi %	Toplam Toprak (Dönüm)	Toprak Yüzdesi %
İç Anadolu	Yok	-	-	-
Karadeniz	4.188	0.67	5.026.078	19.45
Ege ve Marmara	Yok	-	-	-
Akdeniz	Yok	-	-	-
Doğu Anadolu	5.017	1.04	10.034.398	39.74
TÜRKİYE	9.205	0.34	15.061.476	13.01

Kaynak: T. Bulutay, H. Ersel, S. Timur, **Türkiye’de Gelir Dağılımı (1968 İçin)**, DPT Yay., Ankara 1969, s. 55-59.

Türkiye topraklarının takriben %17’si, herhangi bir ürün yetiştirilemeyen topraklarla kaplıdır. Bu oranın 1958 yılında, Fransa’da %17, Avusturya’da %13, İsviçre’de %24, İtalya’da %11, Batı Almanya’da %13 ve Norveç’te %73’e yükseldiği dikkate alınır, bizde

¹⁵ **Toprak Reformu Hakkında Muhtıra**, DPT Yay. (333.31/09561), Ankara 1963, s. 3.

¹⁶ İsmail Beşikçi, **Doğu Anadolu’nun Düzeni**, E yayınları, No:16, İstanbul, 1965, s. 139. Doğu Anadolu ve Güney Doğu Anadolu Bölgesi’nde büyük toprak sahipleri, gelirlerini sinai yatırımı için değil, gösteriş için tüketim amacıyla kullanmaktadır. Bu nedenle de toprak reformunun yapılması gerekmektedir. Bkz. Eren, **Planlı Dönemde...**, s. 10.

mahsul alınamayan toprakların fazla olmadığı düşünülebilir. Ancak Türkiye topraklarının engebeli olması tarla arazisinden, meralardan ve hatta ormanlardan bile istifade şartlarını son derece zorlaştırmıştır. Ayrıca Türkiye'de tarımda özellikle uzun vadeli kredi yetersizliği, yatırımları aksatan önemli unsurlardan birisidir. Ülkemizin 1960 ve 1980 yılları arasında toplam kredilerinin ancak %25' i tarım kredisi olmuştur¹⁷.

2.2. Hızlı Nüfus Artışı

Türkiye'de il esasına göre yapılan ilk sayım 1927 yılına rastlar. Bu tarihten sonra ikinci sayım 1935'te yapılmış ve bunu takip eden her beş senede bir, sayım yenilenmiştir. Buna göre XX. yüzyılın ilk yarısında yapılan nüfus sayım neticeleri aşağıda gösterilmiştir:

Tablo 2: Türkiye Nüfusu (1927-1960)

Yıllar	Nüfus	Artış Miktarı	Yıllık Artış Oranı (%)
1927	13.648.270	-	-
1935	16.158.018	2.509.748	21.3
1940	17.820.950	2.662.932	19.8
1945	18.790.174	969.224	10.7
1950	20.947.188	2.157.014	22.9
1955	24.064.763	3.117.575	28.8
1960	27.800.831	3.745.068	29.8

Kaynak: Yüksel Ülken, "Atatürk ve Toprak Reformu", **Prof. Dr. Ümit Doğanay'ın Anısına Armağan 2**, Fakülteler Matbaası, İstanbul, 1982

Bu tablodan da anlaşıldığı üzere, Türkiye'de nüfus artışı kuvvetli bir tempo ile devam etmiştir. 1945-1950 yıllarında nüfusumuzun artmağa başladığını görüyoruz. Bilindiği üzere savaşlardan sonra doğum

¹⁷ Eren, **Planlı Dönemde ...**, s. 10.

oranı genellikle normalin üstünde bir hızla yükselir. Ayrıca, 1950 nüfusunu suni olarak yükselten diğer bir nedenin göçmenler olduğunu ve bu devrede ülkeye takriben 75 bin göçmenin girdiği göz ardı edilmemelidir. 1959-1960 devresinde ülke nüfusu en kuvvetli artışı göstermiştir. Ancak, 1950-1955 yılları arasında ülkeye giren göçmenler toplam rakamdan çıkarıldığı takdirde, tabii artışın biraz düşeceği açıktır. Nitekim 1950 ve 1953 yılları arasında ülkeye aşağı yukarı 125 bin muhacirin girdiği kale alınacak olursa, 1955 nüfusumuzun azalma göstereceği anlaşılır. İşte bütün bu nedenler Türkiye nüfusunun tetkik konusu edilen devrede çoğalmasını sağlamış ve yıllık artışı, Avrupa'nın en yüksek seviyesi olan yaklaşık %3 oranına ulaştırmıştır. 1971 yılında kişi başına düşük düzeyde bulunan yurt içi gelir. AET ülkeleri ortalamasının 1/6'sı dolayındadır. 1970 nüfus sayımı sonuçlarına göre 35,6 milyon kişi olan nüfus, yılda ortalama %2,7 gibi, AET ülkelerine oranla yüksek bir hızla artmıştır.

2.3. Dağınık Yerleşme

Nüfusun %67'si kırsal alanda yaşamaktadır. Köyden kente yapılan göçler, kentleşme hızının büyümesine ve dengesiz bir kentleşme kalıbının doğmasına yol açmıştır. 1971 yılında yerleşme birimi sayısı 74.000 dolayındadır. Dağınık yerleşme, yatırımların önemli bir kesiminin üretkenliği sınırlı alanlara yöneltilmesini zorunlu kılmıştır. Ayrıca, batı tüketim normlarının kentlerde zamansız ve gereksiz biçimde yayılması tüketimi hızlandırıp gelişmeye dönük kısıtlanmaktadır. TBMM'de köylerin sorunlarına ilişkin olarak Bayındırlık, İmar, Ulaştırma, Turizm, Tarım, Orman ve Köy İşleri komisyonları raporlarının görüşülmesi sırasında, bu sıkıntısının en yoğun olarak hissedildiği yerlerin başında Güneydoğu ve Doğu Anadolu olduğuna dikkat çekilmiştir. Bu yerleşim alanları üzerindeki vatandaşlara kamu ve altyapı hizmetlerinin götürülmesini zorlaştırdığına işaret edilerek özellikle bu meskûn sahaların güvenlik hizmetlerini sağlamak için de büyük sıkıntılar çekildiğine işaret edilmiştir. Bu amaçla Güneydoğu Anadolu ve Doğu Anadolu'nun sorunlarına çözüm getirmek amacıyla bu sahalardaki yerleşim birimlerinin bir araya toplandığı takdirde; güvenliğin ve

bu sahaların altyapı sorunlarının kolaylıkla sağlanabileceğine işaret edilmiştir¹⁸.

2.4. Üretim Yapısı ve Teknoloji

Sanayi, genellikle ekonomik büyüklükteki birimlerden oluşmaktadır. Bu durum, en uygun teknolojinin benimsenmesini önlemektedir. Teknik tecrübenin gelişmemiş olması, teknolojilerin verimli kullanımını ve yapıya uydurulmasını güçleştirmektedir. Teknolojinin geriliği açık bir şekilde ihracat ürünlerinin yapısına yansımaktadır.¹⁹ Ülkemizde sanayi sektöründe sermaye yetersizliği, önemli bir sorun olmuştur. Kredi organizasyonunun eksikliği, sermaye yetersizliğini daha belirgin hale getirmiştir. Toplam kredilerin ancak %3-5 dolay sanayi sektöründe kullanılmıştır. Ayrıca bu kredilerin büyük çoğunluğu yüksek faizli ve kısa vadeli. Sermaye yetersizliğinin giderilmesi için yatırımları artırılması; başka bir deyimle milli gelirin daha büyük bir kısmının yatırıma yöneltilmesi gerekli görülmüştür. Türkiye'de ortalama yatırım eğilimi 1963 yılında %14 iken, devamlı artarak 1969 yılında %18'e yükseltilmiştir. 1972 yılında bu oranın %20'nin üzerinde olduğu tahmin edilmektedir²⁰. Bu gelişme sevindirici olmakla beraber sanayileşmiş ülkelerde bu oranın daha yüksek düzeyde olduğunu görmekteyiz.²¹ Planlı dönemin başında gerekli sermaye birikiminin sağlanabilmesi için uzun vadeli ve yıllık üretim artışının %28'inin yatırımlara tahsis edilmesi gerektiği tahmin edilmektedir. Oysa ikinci plan dönemi sonunda ancak %21'e ulaşmış bulunuyordu²². Başka bir araştırmada yatırımların gayri safi milli hasılaya oranı, iki plan döneminde şu şekilde bulunmuştur.

---

¹⁸ TBMM Tutanak Dergisi, Devre 17, Cilt: 41, s. 56.

¹⁹ DPT, ...Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planının Temel Hedefleri ve Stratejisi, Ankara 1972, s.3-4.

²⁰ DİE, Türkiye'de Toplumsal ..., s. 162.

²¹ 1950-1960 yılları arasında bu oran ancak %13.7'ye ulaşmış ve bu yatırım hacmi ancak milli sermayenin amortismanlarını karşılayabilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz, Kemal Kurdaş, "Türkiye Ekonomisinde Süratli Bir Kalkınmayı Engelleyici Temel Faktörler", Sanayide Yatırım ve Sermaye Terakümü, s. 26.

²² Eren, Planlı Dönemde ..., s. 11.

Tablo 3: Türkiye’de Yatırımların Gayri Safi Milli Hasılaya Oranı

Yıllar	1963	1964	1965	1966	1967	1968	1969	1970	1971	1972
GSMH% olarak	15.4	15.1	15.7	17.2	17.7	19.3	20.2	20.2	17.8	19.7

Türkiye Ticaret Odaları, Sanayi Odaları ve Ticaret Borsaları Birliği, **İktisadi Rapor 1973**, Ankara, 1973, s. 46.

Tablodan da görüldüğü üzere; yatırımların GSMH’ye oranı yılda ortalama %5 dolayında artmıştır. Bu verilere dayanarak, yatırım eğiliminin yıldan yıla artış göstermesine rağmen bu artışların gerekli sermaye birikimini sağlamakta yetersiz kaldığını söyleyebiliriz²³.

Türkiye’de sermaye piyasası 1969 yılına kadar hiç yok denecek kadar az gelişmiştir. Bu yılın sonundan itibaren sermaye piyasasının kurulmasına elverişli bir ortam doğmuştur. Bunun sonucu olarak 1970 yılında çeşitli özel kuruluşlar piyasaya tahvil ve hisse senetleri arz etmeye başlamışlardır. Ancak, sermaye piyasalarının tam teşekkül etmemiş olması ve fiyatların hızla yükselmesi nedeniyle, sanayi kuruluşlarının tahvil ve hisse senetlerine pek rağbet edilmemiş, bu yolla sanayide yeteri miktarda yatırım finansmanı mümkün olmamıştır²⁴.

Bazı merkezler dışında, şehirleşme beklenen ölçüde hizmet verecek bir gelişme gösterememiştir. Bu bölgeler uzun süre kamu görevlileri için cazip olmadığından yeterli sayıda ve nitelikte eleman bulundurma daima bir sorun olmuş, bunların değişme hızı oldukça yüksek seyretmiş ve sonuçta devlet yatırımlarının ağır yürümesi söz konusu olduğu gibi bazı temel hizmetler de yeterince verilememiştir. Bu haliyle söz konusu bölgeler yakın tarihe kadar özel müteşebbise cazip

²³ Eren, **Planlı Dönemde ...**, s. 11-12.

²⁴ Türkiye Ticaret Odaları, Sanayi Odaları ve Ticaret Borsaları Birliği, **İktisadi Rapor 1973...**, s. 46. Gelişmekte olan bir ekonomide sermaye piyasasında ani bir gelişme beklenemez. Asıl önemli olan bu piyasaların oluşumuna yardımcı olacak şartları yaratmaktır. Bu sorunların çözümünde devletin öncülük etmesi gerekir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Latif Çakıcı, “Sermaye Piyasası”, **SBF Dergisi**, C XX, Ankara 1965, s. 397.

gelmemiştir. Bu nedenle de bu bölgelerin sanayileşerek gelişmesi sağlanamamıştır²⁵.

Ayrıca faktörlerin dışında Türkiye'de toprak reformunu gerektiren sebeplere sırasıyla; iç tasarruf açığı ve kredileme sistemi, denetim eksikliği, eğitim ve sağlık hizmetlerinin eksikliği ve dış ticaret açıkları ve ihracatın yapısı gibi faktörlerde ilave edilebilir.

3. TÜRKİYE'DE TOPRAK REFORMU HAREKETLERİNİN TARİHİ ARKA PLANI

Tarihi süreçte Osmanlı mirası üzerine inşa olunan Cumhuriyet Türkiye'sinde toprak sorunu gittikçe artmıştır. Bunun nedenleri arasında arazi mülkiyet düzenindeki kanuni boşluklar ile nüfustaki hızlı artış yanında kalkınmanın, özellikle sanayileşmenin, kırsal nüfus fazlasını eritebilecek hızda olmaması, böylece arazi üzerindeki baskının artması başta gelir. Bu sebeplerle, bir yandan topraklar sınırsız bir biçimde parçalanarak iktisatlı olmayan küçük birimler, toprak yetersizliği meydana gelirken, diğer yandan mülk ve işletmeler ufalanıp dağılmış, bundan dolayı birçok sosyal ve ekonomik sorunlar ortaya çıkmıştır. Bunlara ilave olarak, tapu ve kadastro işlerinin yetersizliği tarım arazilerindeki mülk güvenliğini sarsmış, üretim üzerinde olumsuz etkiler yapmaya başlamıştır. Bu bağlamda, ekonomik yönden az gelişmiş tüm ülkelerde olduğu gibi Türkiye'nin de sanayileşmesini gerçekleştirebilmesi için, tarım alanında çözmesi gereken temel sorun iki noktada yoğunlaşmaktaydı: Tarımsal yapıda reform, bir başka ifade ile toprak mülkiyetinin yeniden dağılımı ve tarımsal yapıda verimliliğin artırılmasıdır. Bu iki olgunun arkasında ise toprak dağılımındaki dengesizlik, köylünün elindeki toprağın çok parçalanmış ve dağılmış olması, arazi tasarruf sistemindeki bozukluklar, mülkiyet durumu, ziraat işletmelerinin bünyesi ve bazı sosyal faktörler yatmaktaydı²⁶. Kanaatimizce bu faktörler toprak reformunun gerçekleştirilmesini de zorunlu hale getirmekteydi.

---

²⁵ Hasan Dinç, **Kalkınmada Öncelikli Yörelere İlişkin Yatırım ve Teşvik Politika ve Uygulamaları**, DPT Kalkınmada Öncelikli Yörelere Başkanlığı Yay., Ankara 1985, s.5.

²⁶ Cevat Geray, "Toplum Kalkınması ve Toprak Reformu", **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, C 21, S 3, ss.54-59; İbrahim Aksöz, **Toprak Reformu ve Türkiye'de Toprak Reformuna İhtiyaç**, Ankara Üniversitesi Yayını, Ankara, 1973, s.25.

Bu anlamda 1923-1945 arası dönemde yapılan bir dizi çalışma 1945 Türk Toprak Reformu'nun altyapısını oluşturmuş oldu. 1930'ların ikinci yarısında hükümetin ciddi bir biçimde üzerinde durduğu toprak reformu düşüncesi, İkinci Dünya Savaşı sonuna değin ertelenmiştir. Bu anlamda, Türkiye Cumhuriyeti'nde toprak reformu üç safhada değerlendirilebilir:

- Cumhuriyetin ilk yıllarından 1945'e kadarki süreç,
- 1945-1960 arası dönem,
- 1960 sonrası dönem.²⁷

3.1. Toprak Reformu Kanunu'nun Uygulanmasında Türk Siyasi Hayatında Yol Ayrımı ve 4753 Sayılı Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu

Türkiye İkinci Dünya Savaşına girmese de sınırlarına kadar dayanan savaştan etkilenmiştir. Müttefikleri tarafından savaşın içine doğru çekilmekten diplomatik manevralarla sıyrılabilesine rağmen, Almanya ve İtalya'nın Avrupa'da yarattığı korku ve savaşın Balkanlar'a kadar inmesi, Türkiye'yi her an bir saldırıya karşı hazırlıklı olmaya sevk ediyordu. Bu nedenle toplam 18 milyon olduğu tahmin edilen ülke nüfusunun bir milyonu silah altında tutulmaktaydı. Nüfusun yüzde 80'ini tarım kesiminin oluşturduğu düşünülüğünde savaş yıllarında tarımsal üretimdeki düşüş kolaylıkla anlaşılabilir. Hal böyle iken, devlet hem silah altında tutulan ordunun hem de kentlerin işe sorununu çözmek zorundaydı. 1938'de, Tarım Bakanlığının Zirai İslahat Kanun Tasarısı yeni baştan düzenlendi ve Meclis komisyonları ve diğer bakanlıklarca da değerlendirildi. Fakat II. Dünya Savaşı'nın başlaması bu kanun tasarısının askıya alınmasına neden oldu. 28 Eylül 1939 tarihinde Büyük Millet Meclisi'ne, Niğde Milletvekili Cavit Oral tarafından II. Dünya Savaşı dolayısıyla, zirai tedbirlere dair 4 maddeden oluşan bir karar verildi. Kararda şu soruların Ziraat Bakanı tarafından cevaplandırılması isteniyordu: Muhtemel bir harp ziraatine ne gibi tedbirler ve vasıtalarla hazırlanmakta bulunulduğu; Türkiye, herhangi bir harbe girmeyeceğine göre, arzu edilen fazla istihsalatın (üre-

---

²⁷ Fehmi Yavuz, "Toprak ya da Tarım Reformu", **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, C XXII, No.2, Ankara, 1967, s.33.

timin) hangi tedbirler ve vasıtalarla temin edileceği; Vekalet tarafından şimdiye kadar satın alınan makinelerin ne olduğu, nerelerde ve nasıl kullanıldıkları; savaş şartları dolayısıyla Türk köylüsünün Ziraat Bankasına olan borçlarının uzun müddetle taksitlendirilmesinin faydalı olup olmayacağı konularında Vekaletin kanaat ve düşüncesinin ne olduğu ve diğer soruların açıklaması Ziraat Vekilinden rica ediliyordu.²⁸ II. Dünya Savaşı döneminde İnönü, 1941 ve 1943 yılları TBMM açış konuşmalarında bu konudan bahsetti. Nitekim, Toprak Reformu Yasa Tasarısı'nın savaşın bittiği günlerde TBMM'de ele alınması, bu konunun savaş yıllarında bile gündemde kaldığını gösteriyordu.²⁹

II. Dünya Savaşı toprak reformu kanununun çıkarılmasını 1945 yılına kadar geciktirdi. Tarım Bakanlığı'nca hazırlanarak hükümetçe Ocak ayında Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne sunulan *Çiftçiye Toprak Dağıtılması ve Çiftçi Ocakları Kurulması Hakkında Kanun Tasarısı* ülkede şiddetli itiraz ve tartışmalarla kararlaştırılmıştır. II. Dünya Savaşı dolayısıyla Türk köylüsü üretim konusunda temkinli davranıyordu. Bu da pazarda ürün fiyatlarının yükselmesine neden oluyordu. Savaş şartlarının sona ermesinden sonra köylü üretim konusunda eski durumuna dönmeye başladı. Savaş yıllarında yasa tasarısının Meclise gelmemesinin nedeni buydu.³⁰ II. Dünya Savaşı sonrası, Çiftçiye Toprak Dağıtılması ve Çiftçi Ocakları Kurulması Hakkında Kanun Tasarısı adıyla bir tasarı TBMM gündemine alındı. İlgili geçici komisyon Çiftçi Ocaklarıyla ilgili kısmı çıkarttı.³¹ Ocak 1945'te Başbakan Şükrü Saraçoğlu'nun Meclise sevk ettiği Toprak Reformu Kanun Tasarısı milletvekillerince eleştirildi; Yasanın çıkmasına ve uygulamaya konmasına büyük toprak sahibi ve ünlü politikacılar karşı çıktı.³² Kanun'un en şiddetli muhaliflerinden biri Adana'nın büyük toprak ağalarından Cavit

²⁸ **BCA**, Dosya:C1, Fon Kodu: 30.1.0.0, Yer No:42, 248, 4, Tarih: 28.09.1939, ss. 1-2.

²⁹ Olindo Gorni, **Toprak Islahatı**, Başvekalet Devlet Matbaası, Ankara 1944, s. 5-10.

³⁰ **BCA**, Fon Kodu: 490.1.00, Yer No: 5, 26, 30, Tarih, 09.07.1945, s,3.

³¹ Şakir Berkî, **Türkiyede Toprak Davası ve Mevzuat Karşısında Toprak Rejimi**, DPT Yay. No: 880-TUD.9, Ankara 1970, s. 161-162.

³² Bu politikacılar; Adnan Menderes, Emin Sazak, Cavit Oral, Fevzi Karaoğlu'dur. Yasaya karşı çıkan Adnan Menderes, Celal Bayar, Fuat Köprülü, Refik Koraltan Cumhuriyet Halk Partisi'nde istifa ederek 7 Ocak 1946'da Demokrat Parti'yi

Oral'dı. Zira Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu Tasarısı Mecliste görüşülürken buna ilk karşı çıkan da Cavit Oral'dı.³³ Adnan Menderes, Yasa Tasarısı hakkında, bu tasarının heyecanı ve romantik çekiciliğinin etkisinde kalınmamak gerektiğini düşünmekteydi. Genel olarak toprak reformu esasına karşı olmadığını dile getiriyordu, ancak tasarıda, aşırı ve amacını aşan hükümlerin olduğu görüşündeydi. Hatta bu tasarının çağın gerisinde kaldığını bile iddia ediyordu.³⁴ Ayrıca 1945 yılı bütçe görüşmelerinde de muhalif sesler yükseldi.³⁵ İsmet İnönü, *bataklı çiftlik ağası* olarak nitelendirdiği büyük toprak sahiplerinin toplumsal ve siyasal etkinliklerini kırmak da istiyordu. Mayıs 1945'te TBMM'ye sunulan Çiftçiyi Topraklandırma Yasa Tasarısı görüşülürken, bu yasanın Osmanlı yönetiminden kalan bir sorunu çözeceği ve ülkenin siyasal geleceğini belirleyeceğine dair görüşler mevcuttu.³⁶ Tüm bu eleştiriler ve tartışmalardan sonra nihayet 11 Haziran 1945'te TBMM'de 4753 Sayılı Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu kabul

---

kurdu. Bkz: Durmuş Yalçın vd., **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, C II, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2002, s. 330. Ayrıca, Adnan Menderes ve Fuat Köprülü'nün CHP'den ilişkisinin kesildiğine dair genelge için bkz: **BCA**, Fon Kodu: 490.1.0.0, Yer No: 5.27.17, Tarih: 22.09.1945, ss.1-4.

³³ Süleyman İnan, **Muhalefet Yıllarında Adnan Menderes**, Liberte Yayınları, Ankara, 2006, ss.122-123.

³⁴ **BCA**, Dosya: A6, Fon Kodu: 30.1.0.0, Yer No: 11.64.3, Tarih: 17.05.1945, ss.1-2; **BCA**, Dosya: A6, Fon Kodu: 30.1.0.0, Yer No: 11.64.4, Tarih: 04.06.1945, ss. 1-12. Ayrıca, Adnan Menderes'in Toprak İskan Kanunu layihası hakkında Meclis'te yaptığı konuşma için bkz.: **BCA**, Dosya: A6, Fon Kodu: 30.1.0.0, Yer No: 11.64.2, Tarih: 16.05.1945.

³⁵ Davut Dursun, "Türkiye'de Tek Partili Rejimden Çok Partili Düzene Geçişin İç ve Dış Gelişmeler Açısından Değerlendirilmesi", **Yeni Türkiye**, S 23-24, C I, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, Eylül-Aralık 1998, ss.323-334; Bu yasa büyük toprak sahiplerini ürkütmüş ve bunların muhalefet parti olan Demokrat Parti'nin yanında yer almasına sebep olmuştur. Bkz: Tevfik Çavdar, **Türkiye'nin Demokrasi Tarihi**, İmge Yayınevi, Ankara, 2004, s.17.

³⁶ Yahya S Tezel, **Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi**, Tarih Vakfı Yayınları, 5. Baskı, İstanbul, 2002, s.264; Çetin Yetkin, **Karşı Devrim**, Otopsi Yayınları, İstanbul, 2003, ss.218-223.

edildi;³⁷ 17 Haziran 1945'te de yasalaştı.³⁸ 8 bölümde toplanan ve 66 maddeden oluşan Kanun'un içeriğinde dağıtılacak arazi, kamulaştırma, kime hangi şartlar altında toprak verileceği ve bunun mali hükümleri yer aldı. 4753 Sayılı Kanun'da şu konular yer aldı: Tahsili Emval Kanunu; Borçlanma Kanunu, Hukuk Usulü Muhakemeleri Kanunu, Arazi Vergisi Kanunu, Bina Vergisi Kanunu, Gayrimenkule Tecavüzün Define Dair Kanun, Arttırma, Eksiltme ve İhale Kanunu; İskan Kanunu; Tapu Kanunu; Arazi Tahrir Kanunu; Vergilerde İhbarnamelerin Tebliğince İtiraz ve Temyiz Maullerine ve İtiraz ve Temyiz Komisyonları Teşkiline Dair Kanun.³⁹

Toprak reformu uygulamaya konulduğunda, daha önceden gerekli olan önlemler alınmayacak olursa, oluşacak siyasi tepkiler bir yana, tarımsal üretim düzeyinin düşeceği ve hatta tarım alanında bir kargaşanın ortaya çıkacağına bilincine varılmıştı. Tarım Bakanlığının 1935'ten 1945'e kadar tam on yıl süreyle, Çiftçiyi Topraklandırma Yasa Tasarısı üzerinde çalışması bu şekilde açıklanabilir.⁴⁰ Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu adı ile çıkarılan bu kanun genel olarak toprak reform mevzuatında yer alan bazı önemli prensipleri içine almaktaydı: *Madde 1: Topraksız veya az topraklı çiftçileri ailesiyle birlikte geçindirecek ve iş güçlerini değerlendirecek büyüklükte toprağa sahip kalmak; bu kimselere veya toprağı olupta yeteri kadar sermayesi bulunmayan çiftçilere nakit ve ayın olarak kuruluş ve işletme kredileri vermek; yurt topraklarının sürekli olarak işletilmesini sağlamak.* Kanunun amacı, birinci maddesinde, arazisi olmayan

---

³⁷ "Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu", **TBMM Kanunlar Dergisi**, C 27, Kanun No:4753, Kabul Tarihi:11.06.1945, Ayrıca görüşmeler ve tartışmalar için bkz: "Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu", **TBMM ZC**, D.VII, C 18, 11.06.1945, ss.4-48, 51-111, 115-160, 218-235; **Akşam**, 12 Haziran 1945, s.1; Ayrıca 15.06.1945 tarihinde 4760 Sayılı Toprak Bayramı Kanunu kabul edildi. Bkz: "Toprak Bayramı Kanunu", **TBMM Kanunlar Dergisi**, C 27, Kanun No:4760, Kabul Tarihi:15.06.1945.; "Toprak Bayramı Kanunu", **TBMM ZC**, D.VII, C 18, 15.06.1945, ss.238, 266-267; **BCA**, Fon Kodu: 490.1.0.0, Yer No: 5. 26, 25, Tarih: 11.06.1945; **Akşam**, 17 Haziran 1945, s.1.

³⁸ Bu tarih, Türkiye'de toprak reformunun II. aşamasının başlangıcı kabul edilir ve bu dönem de 1960'a kadar 15 yıllık süreyi kapsar.

³⁹ Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu şerhi için bkz. **BCA**, Fon Kodu: 490.01, Yer No: 1453.30.1.

⁴⁰ O. Murat Koçtürk ve Meryem Gölalan, "1923-1950 Türkiye Ekonomisinin Yapısal Analizi", **Üçüncü Sektör Kooperatifçilik**, Cilt: 45, Ankara, Aralık 2010, s.63; İkinci, **a.g.e.**, s.146.

veya yeterli olmayan çiftçileri, bu kanun gereğince topraklandırılmaları kabul edilenlerin aileleri ile beraber geçimlerini temin edebilecek ve iş güçlerini değerlendirmesini sağlayacak ölçüde toprak sahibi yapmak; kendilerine arazi verilen ve ihtiyacı olanlara kuruluş, onarma ve çevirme sermayesi, canlı ve cansız demirbaş vermek; yurt topraklarının sürekli olarak işlenmesini sağlamak olarak belirtildi.⁴¹ Kanun'un 8. maddesinde, kamulaştırılacak topraklar, önce vakıf, sonra özel idare ve belediyelerin özel mülkiyetlerindeki topraklar ve son olarak özel geniş mülkler olarak sıralandı.⁴² Ancak, özel geniş mülklere dağıtım sırası hiç gelmeyecekti.

Kanun, özel ormanların ve büyük toprak sahibi ailelerin arazilerinin bir kısmının kamulaştırılmasını öngörmekteydi⁴³. Temel amaç topraksız çiftçileri toprak sahibi yapmaktı. Devletin toprakları kamulaştırmasını kolay kılan 17. Maddesi⁴⁴ çok tartışıldı. Kamulaştırılan arazilere vergi esası üzerinden kanuni değerlerle belirlenen mali düzenleme ile toprak dağıtımını yapılacak ve çiftçi bu borcu 25 yılda ödeyebilecekti. Diğer taraftan Ömer Lütfi Barkan, Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu, konusunda şu ifadelerle yer vermektedir: *Türkiye'de bu neviden siyasi ve içtimai oluşların mana ve istikametini tayin ettiği için, cumhuriyet devrinin kanun koyma hareketleri arasında müstesna bir mevki ve ehemmiyeti olduğuna kani bulunduğumuz bir kanundur.*⁴⁵

Kanunun 17. Maddesi; arazilerini, ortakçı, yarıcı gibi topraksız ya da az topraklı köylülere işlettiren, şehirde yaşayan toprak ağalarının arazilerinin 90 dönümden fazlasının kamulaştırılmasını yasallaştırmıştı. Bu kanun, büyük arazi sahiplerinin çıkarlarına bir tehdit olarak

⁴¹ **BCA**, Dosya 10. Büro, Fon Kodu: 490.1.0.0, Yer No: 1453.30.1, Tarih: 27.01.1948, ss.55-72; 74-86; 89-165; Memduh Karaabalı, **Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu**, Kanaat Basımevi, Ankara, 1945, ss.1-39.

⁴² **BCA**, Fon Kodu: 490.1.00, Yer No: 5, 26, 30, Tarih, 09.07.1945, s.2; : Suat Aksoy, "Toprak Reformunun Hukuki Temelleri", **Toprak Reformu Semineri (26-27 Mayıs 1965)**, Başnur Matbaası, Ankara, 1966, s. 58.

⁴³ Arazi kamulaştırması için bkz: "Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu", ss. 698-702.

⁴⁴ Toprak Reformu'nun en çok tartışılan maddesi 17. Madde hakkında tartışmalar için bkz.: "Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu", **TBMM Tutanak Dergisi**, D.VII, C 18, Birleşim:67, 01.06.1945, ss. 9, 22, 24, 29, 31-48; İnan, a.g.m., ss. 47-53.

⁴⁵ Ömer Lütfi Barkan, **Türkiye'de Toprak Meselesi**, Gözlem Yay., İstanbul 1980, s. 451.

algılandığından Adnan Menderes, Emin Sazak, Fevzi Karaoşmanoğlu, ve Halil Mentеше gibi büyük arazi sahipleri Halk Partisinden ayrılarak, Demokrat Partinin kuruluşuna öncülük ettiler.

18 Temmuz 1945 tarihinde, CHP Genel Sekreter Vekili N. Kansu imzasıyla, CHP İl İdarelerine bir tamim gönderildi. Bu tamimle Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'nun parti teşkilatlarında ve halk nezdinde anlaşılmasının sağlanması isteniyordu.⁴⁶ Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu, yasalaşmasına karşın bir türlü uygulama alanına geçilemedi. Bunda CHP'de parti içi güçler dengesinin rolü olduğu kadar, sanayileşmek için gerekli olan ulusal kapital birikimi uğraşlarından artık vazgeçilmiş olunmasının büyük payı vardı. Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'nun hazırlanmasında ve yasalaşmasında önemli bir rol oynayan Tarım Bakanı Şevket Raşit Hatipoğlu'nun üzerinde durduğu ve ileride sorun teşkil edebileceğini düşündüğü bir nokta vardı. Hatipoğlu, sanayileşme hızının artmasıyla beraber, tarımsal kesimden sağlayacağı işgücünün, tarımsal gelişmeyi olumsuz yönde etkileyeceğini düşünüyordu.⁴⁷

13 Ekim 1947 tarihinde Başbakan Hasan Saka'nın okuduğu hükümet programında çiftçiyi ilgilendiren hususlar yer alıyordu. Saka, Türkiye ekonomi hayatının temeli olan toprağın verimini arttırmak için ilk işin ziraati ilkel araçlardan kurtarmak olduğunu ve bu yolda gereken tedbirlerin alınacağını söyledi. Daha sonra, devletin elinde bulunan işletme çiftliklerinin birer okul vazifesini görmesini sağlayarak, çiftçilerin ihtiyaç duydukları tohumları sağlayacak örnek kurumlar haline getirmekte olduklarını belirterek tarım için gerekli olan sulamaya gereken önemi vereceklerini söyledi. Son olarak, başlamış olan çiftçiyi topraklandırma işinde, devlete ait arazinin ilk önce dağıtılmasının göz önünde tutulacağını ifade etti.⁴⁸ Cumhuriyet Halk Partisi ve

---

⁴⁶ **BCA**, Fon Kodu: 490.1.0.0, Yer No: 5.26.25, Tarih: 18.07.1945, s.1.

⁴⁷ Tarım Bakanı Şevket Raşit Hatipoğlu 28 Mayıs 1943'te, toprak reformu konusuyla alakalı olarak Meclis'te bir konuşma yapmıştı. Konuşmanın tam metni için bkz: "Hatipoğlu'nun T.B.M.M.'de 28 Mayıs 1943 Tarihli Konuşması", **Aydın Tarihi**, S 114, Mayıs 1943, s.101.

⁴⁸ **BCA**, Dosya: D7, Fon Kodu: 30.1.0.0, Yer No: 54.328.3, Tarih: 13.10.1947, ss.5-6.

iktidarı 1950 seçimleri öncesi toprak reformu stratejisini terk etti. Demokrat Parti ise daha seçimlerde toprak reformu değil, tarım reformu stratejisini benimsemişti. Bu bağlamda Demokrat Parti, tarımsal üretime katkı sağlayacak ve çiftçiyi teşvik edecek bir dizi icraat yürüttü.⁴⁹

Ancak, yasanın uygulanmasını başlatacak olan Çiftçiyi Topraklandırma Tüzüğü'nün yürürlüğe konması 20 Mayıs 1947 tarihini bulacaktı.⁵⁰ 07 Nisan 1948 tarihinde, 4753 sayılı Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'nun bazı maddelerinin değiştirilmesi ve yeni hükümler eklenmesine dair kanun tasarısı hazırlandı.⁵¹ 22 Mart 1950 tarihinde kabul edilen 5618 Sayılı Kanun ile de, birinci madde yanında 2, 6, 7, 11, 13, 14, 15, 16, 18, 20, 21, 24, 31, 33, 34, 38, 39, 45, 47, 51, 53 ve 56. maddeler de değiştirilmiştir.⁵²

⁴⁹ Mükerrerem Hiç, "Cumhuriyet Döneminde Türkiye Ekonomisi", **Türkler**, Yeni Türkiye Yayınları, (Ed. Hasan Celal Güzel vd.), Ankara, 2002, C 17, s.547.

⁵⁰ **BCA**, Dosya: 73-58, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 113.34.2, Tarih: 20.05.1947.

⁵¹ Proje metninin aslı için bkz. **BCA**, Dosya: 71-1016, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 116.25.9, Tarih: 07.04.1947, s.1.; **BCA**, Dosya No. 3406, Fon Kodu: 490.01, Yer No: 1453.30.1, Tarih: 22 Ocak 1948, s.21-49.; İlgili kanun tasarısının hazırlığı sonrasında Kars ve diğer Doğu illerinin toprak durumunun ıslahı ve dağıtımın sıhhatli yürütülmesi için Tarım Bakanlığı tarafından proje hazırlanmıştır. **BCA**, Dosya No. 3506-3, Fon Kodu: 490.01, Yer No: 1453.30.1, Tarih: 27 Ekim 1948, ss. 1-11.

⁵² "Çiftçiyi Topraklandırma Hakkındaki 4753 Sayılı Kanunun Bazı Maddelerinin Değiştirilmesine ve Bu Kanuna Bazı Maddeler ve Geçici Maddeler Eklenmesine Dair Kanun", **TBMM Kanunlar Dergisi**, C 32, Kanun No:5618, Kabul Tarihi: 22.03.1950, **Resmi Gazete**, Tarihi ve No:27.03.1950/7467, ss.1301-1309; "Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu", s. 697.; Kanun bu şekilde aile işletmelerini Türkiye tarımının temeli yapmak, tarım mülk ve işletmelerine tavan ve taban hadler tayin etmek suretiyle toprak mülkiyet dağılımındaki aşırı eşitsizlikleri azaltmak, ilkel bir işletmecilik sistemi olan ortakçılık ve kiracılığı kısıtlamak, sayıları kabarık olan toprak açlarını topraklandırmak suretiyle sosyal düzeni iktisadi ve politik sarsıntulara dayanıklı sağlam bir bünyeye kavuşturmak, arazi ve tapu kadastro işlerini iyileştirmek bu yoldan hukuki anlaşmazlıkları azaltmak, nihayet göçebe, göçmen ve göçürülenleri arazi üzerinde yerleştirmek gibi faydalı amaçları içine almaktaydı. Bu hedeflerin gerçekleştirilmesini sağlamak amacıyla devlet mülkiyetinde veya hüküm ve tasarrufunda bulunan ve kamu hizmetinde kullanılmayan araziler, köylere ait ortamalı araziler, sahipsiz veya bataklıklardan, nehir yataklarından kazanılan araziler yanında vakıfların mahalli idarelerin ve özel kişilerin arazilerinden kamulaştırılan kısımlar da dağıtılacaktır. Özel mülklerin 5000 dönümden yukarısı mutlak olarak, dar topraklı bölgelerde düzenli işletilmeyen 2000 dönümden fazlası, ortakçı ve kiracılar eliyle işletilenler de ise daha

1950'de yapılan bu ilk değişiklikten sonra, 2. değişiklik 20 Mayıs 1955'te 6603 Sayılı Kanun⁵³ ile yapıldı. 20 Temmuz 1950 tarihinde, 4753 Sayılı Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'na 5618 Sayılı Kanun'la eklenen 3. maddeye dayanılarak Tarım Bakanlığınca hazırlanan me-ralarla ilgili yönetmeliğin yürürlüğe konulması kararlaştırıldı.⁵⁴ 28 Şu-bat 1957 tarihinde, Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'nun 63. madde-sine dayanılarak hazırlanmış ve tetkik edilmiş olan *Çiftçiyi Topraklan-dırma Nizamnamesinin* yürürlüğe konulması kararlaştırıldı.⁵⁵ 22 Mart 1957'de ise 8751 Sayılı Çiftçiyi Topraklandırma Nizamnamesi tü-müyle 1945 Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'nun yerini aldı ve çiftçi-lere toprak dağıtımını durduruldu. 1950'li yıllarda, tarım sektöründe ya-şayan nüfus azalma eğilimi göstermesine rağmen, tarımdan geçinen-lerin toplam nüfusa oranı % 77'di. Ülke ithalatının % 80'ini hala ta-rımsal ürünler oluşturuyordu. Tarımsal mal ihracat oranı ise sadece %10'du. 1950 tarım sayımı sonuçlarına göre, tarımda çalışanların %17'si toprağa sahip değilken, 1960'da bu oran %32'ye yükseldi. Ay-rıca Kanun'un, Türkiye'de toprakların tasarruf ve temellük şekille-rinde ve toprak işlerinden doğan hukuki münasebetlerde köklü bir değişiklik ve düzen meydana getirdiğine, toprakların hukuki statü-sünü tayin eden yeni birtakım esasların konduğuna dair hükümleri yoktu. Bilhassa, tasarıda mevcut olan *Çiftçi Ocakları Müessesesinin* Ka-nundan çıkarılmasından sonra, bu kanun, hakiki ve tam bir toprak

---

şağı hadlere kadar kamulaştırılabileceklerdir. Bununla birlikte, arazi toplulaştırıl-ması, kiracılık ortaklık şartlarının düzenlenmesi, kurulan aile işletmelerinin koope-ratifler halinde birleşerek bazı ihtiyaçlarını temin etmelerine ait hükümler gibi bazı önemli reform tedbirlerinin kanunda yer almamış bulunması onun bir eksikliği olarak belirtilebilir. Öte yandan, bu kanun, gerçek nitelikleri ile kamuya tam olarak tanıta-lamamıştır. Bkz. (Reşat, Aktan, **Türkiye'de Toprak Reformu Çalışmaları**, Ankara 1972, s. 38.)

⁵³ "4753 Sayılı Çiftçiyi Topraklandırma Kanununun 41'inci ve 43'üncü Maddelerine Fıkralar İlavetine Muaddel 45'inci Maddenin Tadiline ve 55'inci Maddenin Kaldırıl-masına Dair Kanun", **TBMM Kanunlar Dergisi**, C 37, Kanun No:6603, Kabul Ta-rihi:20.05.1955, **Resmî Gazete**, Tarihi ve No:27.05.1955/9013, ss.1061-1062.

⁵⁴ **BCA**, Dosya: 74-94, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 123.59.18, Tarih: 20.07.1950, s.1.

⁵⁵ **BCA**, Dosya: 73-16, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 145.116.2, Tarih: 28.02.1957, s.1.

kanunu olma vasıflarını büsbütün kaybetti.⁵⁶ 1950'den itibaren devletin ekonomik hayata müdahalesi azalmaya başladı. Bu süreçten sonra liberal politikalar ağırlık kazandı. Liberal dönemde de tarımsal alanda makineleşmeyle üretim ve verimlilik arttı. Demokratların iktidarda olduğu dönemde, düşük gelirli gruplar Parti'nin taşra örgütlerinin denetimini ellerine geçirdiler ve seçimlerde de çok önemli roller oynadılar. Böylece hükümeti etkilediler ve kendi konumlarını güçlendirmeyi başardılar.⁵⁷ 1950'den sonra hemen hemen askıya alınan ve sadece politik amaçlara hizmet eden Kanun, hazine arazisinin dağıtılması işi ile sınırlı kaldı. Bu şekilde dağıtılan araziler de, bir ailenin işgücüne değer katacak ve geçimini sağlayacak büyüklükte olmadığı için tarımsal üretim anlamında da bir artışa neden olmadı. 1950 sonrasında Adnan Menderes Hükümeti, partisinin iktidara gelmesinde büyük payı olan köylü kesimini memnun etmek için bazı önlemleri yürürlüğe koydu. Fakat 1954'lere gelindiğinde Hükümet'in tarıma dayalı büyüme modeli işlemez hale geldi; Hükümet de strateji değiştirmek zorunda kaldı. Bu tarihten sonra, tarım yerine sanayiye öncelik verilmeye başlandı.

1960'a kadar vakıflardan, özel idarelerden, Ziraat Bankasından ve özel kişilerden toplam 586.131 dönüm arazi kamulaştırılarak dağıtıldı. Buna karşılık hazine arazilerinden ise 18.151.432 dönüm toprak dağıtıldı. Bu topraklar 374.439 aileye verildi ve her aileye ortalama 50 dönüm kadar toprak düştü. Ama dağıtılması gereken ortalama dönüm miktarı 110'du. Dağıtılan topraklar Hazine toprağıydı. Hazine toprağı tükenmeye başlayınca da verimi düşük meraların topraklarının dağıtımına geçildi. Sonuç olarak, küçük parçalar halindeki toprak dağıtımı, sadece az topraklı çiftçi sayısını arttırmış oldu. Özel mülk topraklarda geçmişten beri ortakçı, kiracı ya da tarım işçisi olarak çalışanlara bu topraklar neredeyse hiç dağıtılmadı. Bazı toprakların iyileştirilerek dağıtılması yoluna gidilmedi. Verilen kuruluş onarma ve işletme kredisi oranları da beklenen seviyede değildi ve Kanun'un amacına uygun şekilde yapılmadı. Toprak dağıtım işleri Tarım Bakanlığı bünyesinden çıktığı için sonuçlar da tarımsal açıdan beklentilerin

⁵⁶ Ulrich Planck ve Tayyar Ayyıldız, **Toprak Reformu ve Bazı Ülkelerde Uygulanması**, Atatürk Üniversitesi Basımevi, Erzurum, 1976, s.55.

⁵⁷ Kemal H. Karpat, **Türkiye'de Siyasal Sistemin Evrimi**, Çev. Esin Soğancılar, İmge Kitabevi, Ankara, 2007, s.224.

altında kaldı; sadece toprak dağıtımı uygulanabildi. Bu eksik ve yetersiz uygulamalar sonucu, dağıtılan topraklar da dolaylı yollardan büyük toprak sahiplerinin eline geçti.⁵⁸ İsmail Cem 1923-1950 yılları arasında olduğu gibi, 1950-1960 yılları arasında DP iktidarının büyük ölçüde toprak zenginliğine dayandığını ifade etmiştir.⁵⁹

1923'ten başlayarak Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'nun çıkmasına kadar ve bu kanunun yürürlükte kaldığı dönem de dahil olmak üzere dağıtılan toprak miktarı şöyledir: 1934'e kadar, çıkarılan kanunlara göre, çiftçi ve göçmenlere toplam 6.787.234 dönüm; 1934-38 arası toplam 2.999.825 dekar; ve 1940-44 arası 875.000 dekar toprak dağıtıldı. Sonuç olarak 1923-44 arası dönemde, toplam işlenen arazinin %8'i dolayında toprak dağıtılmış oldu. Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu, 1945-1973 yılları arası 28 yıl yürürlükte kaldı. Uygulama dönemi içinde 8116 köyde 446.825 aileye 2.2 milyon hektar toprak dağıtıldı. Ayrıca, 3.4 milyon hektar devlete ait çayır ve mera arazisinin tahsisi yapıldı.⁶⁰

3.2. 1960-1970 Yılları Arasında Hükümetler ve Toprak Reformu Çalışmaları

Reform konusu Türk kamuoyunu 1960'lı yılları başlarından itibaren meşgul eden konuların başında gelmiştir. Konu ilk olarak hükümet darbesinden 2 ay sonra Milli Birlik Hükümeti'nin ilk icraatı arasında ele alınmıştır ve Tarım Bakanlığı'na bir görev olarak verilmiştir. Kurucu Meclis ve koalisyon hükümetleri dönemlerinde çalışmalar ve konuya ilişkin tartışmalar aynı şekilde devam etmiştir. Adalet Partisi'nin iktidara gelmesi ile toprak reformu gerek hükümet programlarında gerekse kalkınma planlarındaki yerini muhafaza etmiştir. Reform 12 Mart 1971'den sonra da birinci önem sırasında yer almıştır.

---

⁵⁸ Elias H. Tuma, "Agrarian Reform and Urbanization in The Middle East", **The Middle East Journal**, Middle East Institute, Washington DC, (Spring 1970), ss. 163-177.

⁵⁹ İsmail Cem, "Toprak Reformu I", **Milliyet**, (21 Mayıs 1971).

⁶⁰ **Tarım Reformu Genel Müdürlüğü Faaliyet Raporu**, 1995.

III. Koalisyon (X. İnönü) Hükûmeti (25/12/1963-20/02/1965)

Az Gelişmiş Bölgelere Yönelik planda öngörülen hususların, bu hükûmet programında yer aldığı; köylere ve köylüye götürülecek hizmetlerin hızlandırılmak suretiyle *köy kalkınmasının* gerçekleştirileceği; köye ve köylüye dönük hizmetlerin ahenkli ve süratli bir şekilde yürütülebilmesi için bir *Köy İşleri Başkanlığı* kurulduğu; keza sağlık personelinin, yoksunluk bölgelerine görev kabul etmelerini sağlamak suretiyle sosyal adaletin gerçekleştirileceği programda yer almakla beraber, *bölge planlaması* ve onunla ilgili plan hedeflerini gerçekleştirmeye yönelik hususlar programda yer verilmemiştir. Bunun iki nedeni olabilir: Bu durumun nedenlerinden ilki, bölge planlamasının işlevi ve nasıl yapılacağı hakkında bir bilgiye sahip olmamak, ikinci nedeni ise, bölge planlamasının etkinliğine inanmamaktadır. Ancak, bu hükûmet programında ilk defa *Tarım ve Toprak Reformunda* bahsedilerek bunun süratle ele alınmasına ve gerçekleştirilmesine yer verilmiştir⁶¹.

Bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere, toprak reformu hükûmetlerin üzerinde hassasiyetle durdukları sosyal, siyasal ve ekonomik yönleri olan bir konudur. Reformun unsurları içinde esas tartışma konusu olan husus mülkiyet dağılımıdır. Arazi mülkiyetine konulacak sınır siyasal karar organının görüşlerine bağlıdır⁶². 1961 Anayasası'nın 37. maddesinde, "Devlet, toprağın verimli olarak işletilmesini gerçekleştirmek ve topraksız olan veya yeter toprağı bulunmayan çiftçiye toprak sağlamak amaçlarıyla gereken tedbirleri alır..."⁶³ şeklinde denilmek suretiyle, toprağın genişliğinin tarım bölgelerine göre tespitini ve çiftçinin işletme araçlarına sahip olmasının kolaylaştırılmasını öngörmektedir. Anayasamızın toprak reformuna ilişkin esas maddesi budur. Dikkat edileceği üzere, Anayasada konu direkt olarak toprak reformu

⁶¹ Toprak veya tarım reformunun gerektirdiği kanun tasarısı hazırlanması Tarım Bakanlığının sorumluluğunda yürütülmüş. Bkz. MGKGS, **Türkiye'de Bölge Planlamasının ...**, s.291-292.

⁶² Toprak reformu hususunda göz ardı edilmemesi gerekli hususlar şunlardır: "Nüfus baskısı, mülkiyetin bugünkü dağılımı, gelir dağılımı politikası, sanayileşme hızı, teknolojik gelişme topraklandırılacak insan sayısı, bölgesel farklar, sulama imkânı vs..." Bkz.(DPT, **Ekonomik ve Sosyal Gelişmelerdeki Mevcut Durum ...**, s. 49.)

⁶³ A. Şeref Gözübüyük, **Açıklamalı Türk Anayasaları**, 5. Baskı, Ankara 2005, s.120.

olarak ortaya konulmamıştır. Ancak 37. ve 38. maddeler toprağın verimli işletilmesini sağlayacak tedbirleri de ihtiva etmek üzere toprak mülkiyet dağılımının düzenlenmesini öngörmek suretiyle toprak ve tarım reformunun esaslarını çizmiştir⁶⁴.

Arazi mülkiyet dağılımı ile ilgili 1963 yılı tarım sayımına dayanan sonuçlara göre mülkiyet dağılımı bakımından bölgeler arasında önemli farklar vardır. Bu yönü ile reform ihtiyacını öncelikle Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde kendini göstermiştir. Ancak bu bölgede yapılacak sulama yatırımları reformu geniş ölçüde etkileyecektir. Fakat diğer bölgelerde problem aynı ölçüde değildir⁶⁵. Hükûmet Programı'nda ise iktisadî anlamda evvelki koalisyon hükûmetlerinden farklı olarak; kalkınma planında, gerek toplum kalkınmasında, gerekse çeşitli üretim sektörlerinde öngörülen amaçlara ulaşılması için kooperatifçilik anlayışının geliştirilmesini sağlayacak tedbirlerin alınacağı⁶⁶ ifade edilmesi dikkat çekmektedir.

IV. Koalisyon (Ürgüplü) Hükûmeti (20.02.1965-27.10.1965)

Ürgüplü Hükûmeti programında, *Geri Kalmış Bölgeler* ile bölge planlamasına yer vermiş olmakla beraber; bölge planlamasının, kalkınmanın bir aracı olarak değil, imar-iskan yönünden ele alındığı görülmüştür. Bu dönemde bölge planlamasının, kalkınma açısından etkinliğine inanılmadığı da düşünülebilir. Plan hedeflerinden *büyüme noktalarının seçimine* değinilmemiş; tarım, köy, köylü ve köy kalkınması konularında politikalar saptanmış; *Toprak Reformu Kanun* tasarısının ciddi surette takibi ve TBMM'de gecikmelere uğramadan müzakere imkanlarının sağlanması üzerinde durulmuştur⁶⁷.

Bu hususta I. BBYK Planı dahilinde hükûmet tarım sektörü ile ilgili olarak *müesseselerde reform* bölümü içinde topraklarını yer vermiştir. Bu planda öngörülen reform, işletme alt ve üst sınırlarının tespitine ait esasları, arazi toplulaştırılmasını, işletmelerin rasyonelleştirilmesini ve kiracılık ve ortaklığın düzenlenmesini öngörmektedir⁶⁸.

---

⁶⁴ Gözübüyük, *Açıklamalı Türk Anayasaları*, s.120.

⁶⁵ DPT, *Ekonomik ve Sosyal Gelişmelerdeki Mevcut Durum ...*, s.49.

⁶⁶ Dağlı – Aktürk, *Hükûmetler ve Programları*, C II, s.58.

⁶⁷ MGKGS, *Türkiye'de Bölge Planlamasının ...*, s.292.

⁶⁸ Gözübüyük, *Açıklamalı Türk Anayasaları*, s.120.

Demirel Hükûmeti (27.10.1965-03.11.1969/03.11.1969-06.03.1970/06.03.1970-26.03.1971)

Bu hükûmet programında, *Geri Kalmış Bölgeler* olarak Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da çeşitli tedbir ve teşviklerle halkın yaşama ve eğitim seviyelerinin yükseltilmesine yer verilmiş olmasına karşın, bölge planlaması ile ilgili bir konuya temas edilmemiştir. Bununla beraber; tarım köy, köylü, çiftçi, köy kalkınması konularına da yer verilmiş, ayrıca bir *toprak rejimi düzenlemesi* yapılması öngörülmüştür. Önceki her iki hükûmet programında *tarım ve toprak reformu* ve *toprak reformu* olarak ele alınan konu, bu hükûmet programında doğrudan yer almamış; onun yerine *toprak rejimi düzenlemesi* denilmiştir⁶⁹.

3.3. 27 Mayıs 1960 ve 12 Mart 1971 Tarihleri Arasında Tasarı ve Teklifler

27 Mayıs 1960 ve 12 Mart 1971 tarihleri arasında çok sayıda tasarı ve tekliflerin ortaya çıktığını görmekteyiz. Bunlar Tarım Bakanlığı'nın koordinatörlüğü altında aynı bakanlığa, ilgili başka Bakanlık ve dairelere ve üniversitelere mensup bir grup teknisyen tarafından hazırlanmış, her dönemde sorumlu politik makamlara getirilen Tarım Bakanları siyasi tercihlerini belirterek ve çalışmalara katılmak suretiyle tasarrının oluşturulması sürecine katkı sağlamışlardır.

1. *Toprak Reformu Konusundaki Hazırlık Çalışmalarına Ait Birinci Rapor (1960)*: Başbakanlık makamından 1960 yılı içinde dönemin Tarım Bakanı Osman Tosun'a gönderilen yazıda "Memleketizde inkılap ruhuna uygun bir toprak reformu yapılması düşünüldüğü bu konunun Tarım, Devlet, İçişleri, Maliye ve İmar İskan Bakanlıkları temsilcilerinden müteşekkil bir komisyon tarafından incelenerek hazırlanacak bir raporun Başbakanlığa gönderilmesi" emredilmekteydi. Bunun üzerine, Tarım Bakanlığı'nda bir komisyon kurulmuş ve Adalet Bakanlığı da çalışmalara davet edilmiştir. Bir aylık kısa bir çalışma sonunda komisyonun Başbakanlığa sunduğu "Toprak reformu Konusundaki Hazırlık Çalışmalarına Ait Birinci Raporu"nda reform kavramı ve ülkedeki toprak düzeni ve sorunları üzerinde açıklama yapılmakta, konunun acilen ele

⁶⁹ MGKGS, *Türkiye'de Bölge Planlamasının ...*, s.292.

alınmasındaki ve çoktan beri beklenen hakiki bir zirai reforma imkân verecek manada bir toprak reformu tasarısı hazırlanmasına işaret edilmekte, Başbakanlık tarafından dört hususa da yanıt verilmiştir. Son olarak tedbirler bölümünde 13 madde halinde teklif ve tavsiyeler ileri sürülmektedir.⁷⁰ Sonuç olarak rapor Başbakanlık ve Milli Birlik Komitesi'nde kalmıştır.

2. *4753 Sayılı Çiftçiye Topraklandırma Kanununun Bazı Maddelerinin Değiştirilmesine ve Bir Maddesinin kaldırılmasına Dair Kanun Tasarısı (1960)*: Başbakanlık bu raporda belirtilen tedbir ve tavsiyeleri tasvib etmiş, önce bu tekliflerin mevcut mevzuat ile ilgili bir tadil tasarısı halinde birleştirilmesini, bundan sonra da yeni bir toprak reformu kanun tasarısı hazırlanmasını aynı komisyondan istemiştir. Komisyon kısa zamanda bahsi geçen tasarıyı hazırlayarak, Başbakanlığa sunmuştur. Konu ile yakından ilgilenen bakanlıklar komisyonda temsil edildiğinden ve durum acil olduğundan tasarı, normal hallerde olduğu gibi, incelenmek üzere bütün Bakanlıklara gönderilmemiştir. Bankalık kanalı ile tasarı Milli Birlik Komitesi'ne etmesine rağmen kanunlaşmamış ve tasarı Başbakanlık ve Milli Birlik Komitesi'nde kalmıştır.⁷¹
3. *Birinci Toprak Reformu Kanun Tasarısı (1961)*: “Birinci Toprak Reformu Kanun Tasarısı” 4 Ağustos 1961 tarihinde üniversitelerin, Yargıtay'ın, Meslek Kuruluşları'nın ve Devlet Planlama Teşkilatı'nın temsilcilerinin de katıldığı komisyon tarafından Başbakanlığa sunulmuştur. Tasarı yaklaşan seçimler ve kurucu meclisin tatile girmesi sebebi ile incelenmesi ve kanunlaşması mümkün olmamış ve Başbakanlık ve Milli Birlik Komitesi'nde kalmıştır.⁷²
4. *İkinci Toprak Reformu Kanun Tasarısı (1962)*: 1961 seçimlerinden sonra kurulan Birinci Koalisyon Hükümeti yürürlükteki Anayasa'ya ve zirai bünyeye uygun olarak bir toprak reformu kanun tasarısı hazırlayacağını programında taahhüt etmiştir.

---

⁷⁰ Reşat, Aktan, **Türkiye'de Toprak Reformu Çalışmaları**, Ankara 1972, s. 45.

⁷¹ “Yeni Bir Toprak ve Tarım Reformu Kanununun Lüzumu”, **Toprak ve Tarım Reformu Dergisi**, Yıl: 3, Sayı: 7, (Kasım 1978), s.10.

⁷² Reşat, Aktan, **Türkiye'de Toprak Reformu Çalışmaları**, Ankara 1972, s. 46.

Tarım Bakanı Cavit Oral'ın talimatı ile çalışmalar sırasında birinci tasarı esas alınmış, çeşitli bakanlık ve dairelerin tasarı üzerindeki değerlendirmeleri incelenmiş, esası, amaçlar ve genel ilkeleri bakımından bir değişikliğe lüzum görülmemekle kanun tekniği ve ifade bakımından önemsiz bazı değişiklikler yapılmış. 12 bölüm 89 madde ve 4 geçici madde ile 3 ek tablodan oluşan "İkinci Toprak Reformu Kanun Tasarısı" 9 Haziran 1962 tarihinde Başbakanlığa ve kamuoyuna sunulmuştur. Koalisyon hükümetinin kısa zaman sonra değişmesi bu tasarının da Meclise sevkine imkan vermemiştir.⁷³

5. *Üçüncü Toprak Reformu Kanun Tasarısı(1963)*: İkinci Koalisyon Hükümeti'nin Tarım Bakanı Mehmet İzmen döneminde, 1962-1963 yıllarında tasarı yeniden gözden geçirilmiş, yapılan değişiklikler arasında önemlileri kooperatüflere ait bir bölümün, toprak reformunu kolaylaştırma, koruma ve idame ettirme hakkında üç maddenin ve araziye taktir edilecek gerçek değerün üst sınırlarını belirten bir tablonun eklenmesidir. Böylece 13 bölüm, 108 madde, 5 geçici madde ve 4 ek tablodan oluşan "Üçüncü Toprak Reformu Kanun Tasarısı" Başbakanlığa sunulmuşsa da hükümetteki değişiklik yüzünden Tarım Bakanlığı'na iade edilmiştir.⁷⁴
6. *Toprak Reformu Kanun Tasarısına Hakim Olması Gereken İlkeleri Tespitile Görevli Komisyon Raporu (1964)*: Üçüncü Koalisyon Hükümeti toprak reformu konusuna programında önemli ölçüde yer vermiştir. Turan Şahin'in Tarım Bakanlığı döneminde, Üniversiteler, Devlet Planlama Teşkilatı, İmar ve İskan Bakanlığı'ndan seçilen yetkililerle yapılan çalışma sonucunda "Toprak Reformu Kanun Tasarısına Hakim Olması Gereken İlkeleri Tespitile Görevli Komisyon Raporu" 20.01.1964 tarihinde Başbakanlığa ve siyasi partilere sunulmuştur.⁷⁵
7. *Dördüncü Toprak Reformu Kanun Tasarısı (1965)*: Parti gruplarında ve hükümet seviyesinde bu esaslar üzerinde incelemeler yapılarak uyuşmaya varıldığından, buna göre hazırlanan

⁷³ **Toprak Reformu Kanun Tasarısı ve Gerekçesi**, Tarım Bakanlığı Yay., Ankara 1962, s. 1-22.

⁷⁴ Reşat, Aktan, **Türkiye'de Toprak Reformu Çalışmaları**, Ankara 1972, s. 46.

⁷⁵ Reşat, Aktan, **Türkiye'de Toprak Reformu Çalışmaları**, Ankara 1972, s. 46-47.

“Dördüncü Toprak Reformu Kanun Tasarısı” 11.01.1965 tarihinde Tarım Bakanı Turan Şahin tarafından Başbakanlığa ve oradan TBMM’ye sunulmuştur. Sulama şebekeleri içerisinde reformun uygulanması hakkında hükümleri içeren bir bölümün ve diğer konularda yeni hükümlerin eklenmesinden ve kanun tekniği bakımından yapılan bu değişikliklerden sonra 17 bölüm, 115 madde, 2 geçici madde ve 3 ek tablodan oluşan tasarı TBMM’ye kurulan özel bir karma komisyonda incelenmeye başlanmış ancak hükümetin tekrar değişmesi tasarının kanunlaşmasına imkân vermemiştir.⁷⁶

8. *Beşinci Toprak Reformu Kanun Tasarısı (1965)*: Dördüncü Koalisyon Hükümeti Tarım Bakanı Turhan Kapanlı kısa süren iktidarları esnasında tasarıda önemli değişiklikler yapmak imkanı bulmuştur. TBMM’den geri alınan tasarının dış yapısı korunmakla beraber, 5 maddesi çıkarılarak ve diğer bir çok maddelerinin hükümleri değiştirilerek reformcu karakteri zayıflatılmıştır. Mülkiyet hakkına müdahale etmeyen, zorunluluklarından kaçınan “Beşinci Toprak Reformu Kanun Tasarısı” 17 bölüm, 110 madde, 2 geçici madde ve 2 ek cetvelden oluşmaktadır. Tasarı bakanlıkta kalmıştır.⁷⁷ Kanun tasarısına ilişkin İsmail Cem şu ifadelerle yer vermektedir: “Türkiye’nin son Toprak Reformu Tasarısı (1965) bu konuda ilginç ve aşırı bir örnektir. Tasarı beş iklim bölgesini dört sınıfa ve her sınıfı kiraçsulu ayırma bölerek tam 40 ayrı ölçü getirmekteydi. Bu, örneğine rastlanmayan usul, mülkiyeti 125 ile 2500 dönüm arasında sınırlamakta; modern anlamdaki işletmelerde sınır iki kat genişleterek 5000 dönüme kadar çıkmaktaydı.”⁷⁸
9. *TİP Milletvekillerinin Kanun Teklifi (1966)*: Toprak reformu çalışmalarının gevşediği bu yıllarda TİP milletvekillerinin harekete geçerek “Topraksız ve Az Topraklı Köylü Ailelerini Topraklandırma Kanunu Teklifi” ni hazırladıklarını ve TBMM’ye

---

⁷⁶ “Yeni Bir Toprak ve Tarım Reformu Kanununun Lüzumu”, **Toprak ve Tarım Reformu Dergisi**, Yıl: 3, Sayı: 7, (Kasım 1978), s. 10.

⁷⁷ **Toprak Reformu Kanun Tasarısı Üzerindeki Görüşler**, Türkiye Ticaret Odaları, Sanayi Odaları ve Ticaret Borsaları Birliği, Ankara 1965, s. 1-20.

⁷⁸ İsmail Cem, “Toprak Reformu I”, **Milliyet**, (21 Mayıs 1871).

sunmuşlardır. 12 Mayıs 1966 tarihinde sunularak, “hükümsüz kalan kağıtlar arasına” giren bu teklif toprak mülkiyet dağılımında köklü bir değişiklik yapmak amacını gütmüştür.⁷⁹

10. *Tarım Reformu Kanun Tasarısı (1969)*: 1965’de iktidara yalnız başına gelen Adalet Partisi’nin Tarım Bakanı Bahri Dağdaş öncelikle, “Bize toprak reformu değil tarım reformu lazım” sloganını ortaya atarak toprak reformu çalışmalarını bekletmeye çalışmış, arkasından da Türkiye’nin tarımsal talep ve arzındaki gelişmeleri 2000 yılına kadar tahmin çabalarına girişmiştir. Reşat Aktan’a göre, genellikle kapalı kapılar arkasında belirli bir ekiple yürütülen bu tahmin çalışmaları 2 yıl sürmüştür. Bu esnada ayrı çalışan bir ekipte üretim ve gelirlerin artırılarak tarım sektörünün geliştirilmesi için gerekli tedbirleri bir araya toplayan geniş bir “Tarım Reformu Kanun Tasarısı” hazırlanmıştır. 19 bölüm için 198 madde ve 4 geçici maddeden oluşan tasarıda normal olarak toprak reformu kanunlarında kapsanan topraklandırma, toplulaştırma, kiracılık ve ortaklığı düzenleme konuları yanında, suların tarımda kullanılması, çayır ve meraların, ormanların geliştirilmesi, çiftçilerin teşkilatlandırılması, tarım ürünlerinin pazarlanması, tarımsal kredi ve devlet yardımları, tohumluk ve damızlık üretimi, araştırma-egitim ve öğrenim gibi çeşitli konular üzerinde durulmamıştır. Hazırlanması uzun bir dönemi alan Bakanlığın uzun süre üzerinde çalışmasına rağmen bürokrasinin farklı kolları ile bilgi paylaşımına gidilmemiştir.⁸⁰

11. *Tarım Reformu Kanunu Ön Tasarısı (1970)*: Tarım reformu üzerindeki ikinci tasarı Tarım Bakanı İlhami Ertem ve ekibi tarafından 1970 yılında yine gizlilik içerisinde hazırlanmıştır. “Tarım Reformu Kanunu Ön Tasarısı” adlı bu çalışma 14 bölüm, 97 madde ve 2 geçici maddeden müteşekkildir. Esas itibariyle

⁷⁹ İzmir Milletvekili Cemal Hakkı Selek ve arkadaşlarının, topraksız ve az topraklı köylü ailelerini topraklandırma kanunu teklifi için bkz. (**İzmir Milletvekili Cemal Hakkı Selek ve 4 Arkadaşının, Topraksız ve Az Topraklı Köylü Ailelerini Topraklandırma Kanunu Teklifi (2/313)**), TBMM Kütüphanesi Yer. 1971-2733, s. 1-17.

⁸⁰ Reşat, Aktan, **Türkiye’de Toprak Reformu Çalışmaları**, Ankara 1972, s. 48.

kendinden önceki tasarıdan bazı bölüm ve maddelerin çıkarılması, bazılarının değiştirilmesi ve özetlenmesi suretiyle meydana gelmiştir. Gereksiz olarak bastırılan bu ön tasarı Bakanlıkta kalmış olmakla birlikte, uzun süre diğer tasarılar da olduğu gibi gizliliğini muhafaza etmiştir.⁸¹

4. 12 Mart 1971 Tarihinden Sonraki Toprak Reformu Çalışmaları

4.1. Birinci Nihat Erim'in Hükümeti Kurmakla Görevlendirilmesi

Türk demokrasi tarihinde 1961'den 1965 yılına kadar ülkede, koalisyonlu yıllar hüküm sürmüştür. 1965 yılında yapılan genel seçimlerde Adalet Partisi (AP) tek başına iktidara gelmiş ve 12 Mart 1971 tarihine kadar iktidarda kalmıştır. 12 Mart Muhtırası ile askerler, hükümete bazı uyarılarda bulunmuşlar ve yerine getirilmesini istedikleri reformların yapılmaması durumunda, fiilen iktidarı ele geçireceklerini açıklamışlardır. Bunun üzerine, 12 Mart Muhtırası ile Başbakan Süleyman Demirel ve hükümet üyeleri istifalarını vermek zorunda kalmışlardır. Başbakan Süleyman Demirel, 12 Mart 1971 tarihli istifa mektubunda şunları belirtmiştir: *Genelkurmay Başkanı ve Kuvvet Kumandanları tarafından Zatı devletlerine, Cumhuriyet Senatosu ve Millet Meclisi Başkanlarına tevdi edilip bugün Türkiye Radyolarının saat 13.00 bülteninde Türk kamuoyuna duyurulan muhtıranın Anayasa ve hukuk devleti anlayışı ile telifini mümkün görmediğimizden Hükümetin istifa kararı aldığını saygı ile arz ederim.*⁸² 12 Mart Muhtırası'ndan sonra Demirel Hükümetinin istifası, yeni hükümet arayışlarını başlatmıştır. Komuta kademesinin ortak imzasıyla ilan edilen muhtıra, ordu içerisinde bazı subayların tasfiyesini de beraberinde getirmiştir. Bu çerçevede 16 Mart 1971'de beş general, bir amiral ve 35 albay emekliye sevk edilmiştir. Emekliye sevk işlemleri Türk Silahlı Kuvvetleri'nde bazı sıkıntıların olduğuna işaret sayılabilir. Emekli edilenlerden bazılarının 12

---

⁸¹ **Tarım Reformu Kanun Tasarısı ve Gerekçesi**, Tarım Bakanlığı, Ankara 1969, s. 1-93.

⁸² **Resmi Gazete**, 13 Mart 1971, Sayı: 13777, s. 2.

Mart'tan önce askeri müdahaleye niyetlenmiş olan subaylardan oluşması, bu sıkıntının kuvvetli bir delilidir⁸³. Ordu içerisinde yaşanan bu durum, Türkiye'nin siyasi atmosferini de etkilemiş ve kurulacak hükümet de bu etkiden nasibini almıştır. Demirel Hükümetinin istifasından sonra Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay, siyasi partilere birer mektup göndererek yeni hükümetle ilgili görüşlerini sormuştur. Siyasi partiler, Cumhurbaşkanı Sunay'a görüşlerini ulaştırmışlar, koalisyon veya seçim konusunda karar kıldıklarını belirtmişlerdir⁸⁴. CHP Genel Başkanı İsmet İnönü, kurulacak reformcu hükümeti destekleyeceklerini belirtmiş, AP de kurulacak hükümete destek verileceğini açıklamıştır⁸⁵. Demokratik Parti Divanı da, 17 Mart 1971'de Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'a sunduğu mektupta demokratik nizamın vazgeçilmezliğine işaret etmiş, Anayasa ve hukuk devleti anlayışı içerisinde kurulacak olan hükümete yardımcı olunacağı vurgulanmıştır⁸⁶. Cumhuriyet Senatosu Kontenjan Grubu Başkanı Cemal Madanoğlu ise, mutlak tarafsız bir başbakanın kendilerince destekleneceğini belirtmiştir⁸⁷.

Siyasi partilerin yeni dönemle ilgili Cumhurbaşkanlığına ilettikleri görüşlerden sonra Cumhurbaşkanı Genel Sekreteri Cihat Alpan, 19 Mart 1971'de CHP Kocaeli Milletvekili Prof. Dr. Nihat Erim'e bir

---

⁸³ Ali Gevgilili, **Yükseliş ve Düşüş**, Bağlam Yayınları, İstanbul 1987, s. 523; Sadi Koçaş, **12 Mart Anıları**, Tomurcuk Matbaası, İstanbul 1978, s. 56; Feroz Ahmad, **Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)**, (Çeviren: Ahmet Fethi), 4. Baskı, Hil Yayınları, İstanbul 2010, s. 359; **Hürriyet Gazetesi**, 17 Mart 1971, s. 1.

⁸⁴ **Hürriyet Gazetesi**, 17 Mart 1971, s. 1; **Son Havadis Gazetesi**, 17 Mart 1971, s. 1.

⁸⁵ **Cumhuriyet Gazetesi**, 17 Mart 1971, s. 1.

⁸⁶ Demokratik Parti, **72'ler Hareketi ve Demokratik Parti**, Demokratik Parti Yayınları, Ankara 1971, s. 156- 157.

⁸⁷ **Cumhuriyet Gazetesi**, 18 Mart 1971, s. 1.; Türkiye'deki siyasi gelişmeler, yabancı basın tarafından dikkatle takip edilmiştir. Bu çerçevede Alfred Friendly, 17 Mart 1971 tarihli yazısında Türkiye'de 12 Mart sonrasında dört siyasi parti liderinin prensip olarak koalisyon konusunda anlaşmalarını ve başbakanlığa da tarafsız birisinin getirilmesinin kararlaştırıldığını belirtmiş, bütün bunların askeri müdahale olasılığını yumuşattığını savunmuştur. Bu süreçte Demirel Hükümetinin yerine gelecek olanların "güçlü ve saygın bir hükümet" kurarak Türkiye'deki anarşiyi bitirmesinin beklendiğini nakletmiştir.

mektup göndermiştir⁸⁸. Bu mektupta Alpan, Cumhurbaşkanının kendisini partiler üstü bir anlayışla Başbakan olarak görevlendirmek istediğini ve bunu kabul etmesi durumunda CHP'den istifa etmesi gerektiğini belirtmiştir⁸⁹. Bu konuyu Nihat Erim, Sadi Koçuş'un İsmet İnönü ile görüşmesini istemiştir. İsmet İnönü ise, Nihat Erim'in teklifi kabul etmesi durumunda CHP'den istifa edeceğini öğrenmiş ve bunu CHP Parti Meclisi'nin kabul etmeyeceğini ve bir daha politika yapamayacağını düşünerek reddetmesini talep etmiştir. Ancak, bir gün sonra sırayla Kemal Satır ve Nihat Erim, İsmet İnönü ile görüşerek CHP'den istifaya dair izni almışlardır. Nihayet CHP Kocaeli Milletvekili Nihat Erim, 19 Mart 1971'de Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay tarafından hükümeti kurmakla görevlendirilmiştir⁹⁰.

Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay, Nihat Erim'i hükümeti kurmakla görevlendirdiği gün, 19 Mart 1971 tarihinde siyasi parti liderlerine de bir mektup göndermiştir. Sunay, bu mektubunda partiler üstü bir anlayışla Kocaeli Milletvekili Nihat Erim'in başbakanlığında kurulacak olan hükümete *herhangi bir şart ileri sürmeden* iştirak edilmesini ve güvenoyuna mazhar kılınmasını istemiştir. Sunay ayrıca, kurulacak hükümetin görevlerini yerine getirmesi konusunda desteklenmesini talep etmiştir⁹¹. Bu durum, dönemin şartları açısından değerlendirildiğinde demokrasi tarihimiz açısından önemlidir.

---

⁸⁸ 1946 seçimlerinden sonra milletvekili olarak siyasete giren Nihat Erim, aynı zamanda bir hukukçu olarak 28 Haziran 1957'de İnsan Hakları Komisyonu üyeliğine seçilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz.**BCA**, Dosya: P, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 128.829.7.

⁸⁹ Adalet Partisi, **Oniki Mart ve Sonrası**, Cilt: 1, AP Genel Merkez Yayınları No: 41, Ayyıldız Matbaası, Ankara 1971, s. 25.

⁹⁰ **Cumhuriyet Gazetesi**, 20 Mart 1971, s. 1.

⁹¹ Süleyman Demirel, **1971 Buhranı ve Aydınlığa Doğru**, Doğu Matbaası, Ankara 1973, s. 10; Adalet Partisi, **On İki Mart ve Sonrası**, s. 27; Demokratik Parti, **72'ler Hareketi ve Demokratik Parti**, s. 161; **Cumhuriyet Gazetesi**, 20 Mart 1971, s. 1.; Cumhurbaşkanının bu mektubuna karşılık Demokratik Parti Genel Başkanı Ferruh Bozbeyle, 19 Mart 1971'de TRT'nin 20.45 haber bülteninde yayınlanan beyanatıyla cevap vermiştir. Bozbeyle, Demokratik Parti'nin demokratik nizamın vazgeçilmezliğine inandığını ve "şartsız bir evet" isteğine uymayacaklarını belirtmiştir. Bkz. (Demokratik Parti, **72'ler Hareketi ve Demokratik Parti**, s. 163).

Nihat Erim'in hükümeti kurmakla görevlendirilmesi yabancı basın tarafından asker sivil ilişkileri bağlamında değerlendirilmiştir. *Times*'in 20 Mart 1971 tarihli sayısında, parlamentodan Prof. Dr. Nihat Erim'in başbakan olarak seçildiği ve askerinin denetimi altında demokrasi için ilk adım atıldığı vurgulanmıştır. Alfred Friendly ise, 19 Mart 1971 tarihli haberinde askeri liderlerin Demirel'in gecikmiş reformları konusunda kızgın olduklarını ve zayıf duruşundan rahatsız olduklarını savunmuştur. Yine Alfred Friendly'nin 21 Mart 1971 tarihinde vermiş olduğu bilgilerde, Demirel'in istifasıyla ortaya çıkan siyasi krizin, Nihat Erim'in açıklanmasından sonra çözüldüğü belirtilmiştir. Friendly, Erim'in nazik ve saygılı bir hukuk profesörü olduğunu belirtmiş, reformist bir hükümete dair söz verdiğini ancak, temel reformların gerçekleştirilmesinin zor olduğunu savunmuştur⁹².

Hükümeti kurmakla görevlendirilen Kocaeli Milletvekili Nihat Erim, ortada fevkalade bir durum olduğunu belirtmiş ve milli bir hükümet kuracağını vurgulamıştır⁹³. Bu arada Nihat Erim, partilerle görüşmelere başlamış ve partilerin hükümete katılmalarını istemiştir. Erim, yeni hükümetin öncelikli vazifesinin memleketin rahat yaşanır bir memleket haline tekrar dönmesini sağlamak olduğunu belirtmiştir⁹⁴. Nihat Erim, sonraki günlerde yaptığı açıklamada reform tasarılarını eski plancıların hazırlayacağını vurgulayarak, hükümete güven duyulmasını istemiştir⁹⁵. Meclisin sıkıntılı dönemlerde açık tutulması, bu süreçte demokrasinin daha da çıkmaza girmesini engellediği savunulabilir.

Şevket Süreyya Aydemir de, hükümet kurma çalışmalarıyla ilgili değerlendirmelerde bulunmuş ve en büyük tehlikenin zayıf bir hükümetin kurulma ihtimali olduğunu belirtmiştir. Aydemir, bu süreçte yeni bir seçimin hem kentlerde hem de köylerde askeri müdahaleyi hoş görmeyen ve ona karşı tahrik edilen kesimleri, gerici örgütlerin etrafında toplayacağını savunmuştur⁹⁶. Bu durum, basının hükümet

⁹² *New York Times*, Mar 21, 1971; *New York Times* (1923-Current File), pp. 1. Retrieved from <http://search.proquest.com/docview/119189297?accountid=9645>

⁹³ *Hürriyet Gazetesi*, 20 Mart 1971, s. 1.

⁹⁴ *Cumhuriyet Gazetesi*, 21 Mart 1971, s. 1.

⁹⁵ *Cumhuriyet Gazetesi*, 24 Mart 1971, s. 1.

⁹⁶ Şevket Süreyya Aydemir, "En Büyük Tehlike: Zayıf Hükümet!", *Cumhuriyet Gazetesi*, 22 Mart 1971, s. 2.

kurma çalışmaları sırasında siyasi temsilcileri etkileme eğiliminde olduğunu göstermektedir.

Nihat Erim'in hükümeti kurma görevinden sonra hem siyasi partiler hem basın hem de çeşitli sivil toplum örgütleri görüşlerini açıklamışlardır. Bu bağlamda Sosyal Demokrasi Dernekleri Federasyonu'nun 4. Genel Kurulunda söz alan konuşmacılar, yeni hükümete karşı çıkmışlar ve yeni hükümetin sosyal demokrat gelişmeyi önlemek için kurulacağını savunmuşlardır. Diğer taraftan Türk-İş Genel Başkanı Seyfi Demirsoy, Nihat Erim başkanlığında kurulacak hükümete destek olduklarını açıklamıştır⁹⁷. Bu da Erim başkanlığında kurulacak olan hükümetin bazı kesimler tarafından destekleneceğini bazı kesimler tarafından ise desteklenmeyeceğini göstermektedir.⁹⁸ Neticede, Demokratik Parti, bu hükümete güvenoyu vermemiştir. Ferruh Bozbeyle, 12 Mart sonrasında Nihat Erim'e; *Siz partiler üstü değil partiler dışısınız. Hiçbir partinin rızası yok.* dediğini belirtmiştir⁹⁹. Demokratik Parti'nin olumsuz görüşüne karşılık CHP ortak grubu ağırlıklı olarak, İsmet İnönü'nün hükümeti destekleme görüşünü benimsemiş ve yeni hükümete katılma kararında olduğunu açıklamıştır¹⁰⁰. Bu çerçevede, 21 Mart 1971 tarihinde CHP ortak grubunda Erim'in partiler üstü reform hükümetine üye verilmesi, 45'e karşı 100 oyla kabul edilmiştir. Olumsuz oyun fazlalığı, CHP içerisindeki muhalefetin derinliğini göstermesi bakımından önemlidir.

Adalet Partisi Senato ve Meclis Grupları ise 22 Mart 1971'de yeni kurulacak olan hükümete üye vermeye dair ortak bir mutabakatsağlamış ve hükümet programını gördükten sonra bu kararı tekrar değerlendirme yönünde bir karar almıştır¹⁰¹. AP Genel Başkanı Süleyman Demirel, 22 Mart 1971'de AP Meclis Grubunda yapmış olduğu

---

⁹⁷ **Cumhuriyet Gazetesi**, 21 Mart 1971, s. 1.

⁹⁸ Cumhurbaşkanının Erim başkanlığındaki hükümetin koşulsuz desteğine karşı çıkan Demokratik Parti Divanı, 22 Mart 1971 tarihli tebliği ile kuvvetli bir murakabe müessesesinin kurulamayacağı inancıyla Nihat Erim hükümetine katılmayacaklarını duyurmuştur. Bkz. (**Hürriyet Gazetesi**, 22 Mart 1971, s. 1).

⁹⁹ Ferruh Bozbeyle, **Yalnız Demokrat**, Hazırlayanlar: İhsan Dağı- Fatih Uğur, Timaş Yayınları, İstanbul 2009, s. 337.

¹⁰⁰ **Cumhuriyet Gazetesi**, 22 Mart 1971, s. 1.

¹⁰¹ Gevgilili, **Yükseliş ve Düşüş**, s. 524; **Cumhuriyet Gazetesi**, 23 Mart 1971, s. 1.

konuşmada, AP'nin hür demokratik nizama inancını belirtmiş ve yapılanların hürriyetçi nizama yaşatmak için olduğunu savunmuştur¹⁰². Demirel'in ve AP'nin bu süreçteki genel eğilimine baktığımızda, sert bir politika yerine daha yumuşak bir politika seçtiğini görüyoruz. Bu durum, AP'nin ve liderinin demokraside açılan yaranın derinleştirilmemesine çalışacaklarını göstermektedir.

Bu arada, Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay tarafından yeni Bakanlar Kurulunu oluşturmak üzere başbakan olarak görevlendirilen Kocaeli Milletvekili Prof. Dr. Nihat Erim, kabine listesini oluşturmaya başlamıştır. Diğer bakanlıklarda da Erim, Koçuş'a geniş salâhiyet vermiş ve birinci derecede yakınında olmasını istemiştir.

4.2. Birinci Nihat Erim Hükümeti'nin Kurulması (26.03.1971-11.12.1971)

Nihat Erim tarafından yeni hükümetin kuruluş çalışmaları tamamlanmıştır. Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay tarafından atanan Bakanlar Kurulu, 26 Mart 1971'de Millet Meclisi'ne sunulmuş ve resmen görevine başlamıştır¹⁰³. Hassaslaşan toplumsal şartlar ve yaşanan bir takım gelişmeler üzerine III. Demirel Hükümeti'nin görevi sona ermiş, kendisini "Reform Hükümeti" olarak tanımlayan I. Erim Hükümeti, Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'ın hükümet kurma görevini Kocaeli Bağımsız Milletvekili Nihat Erim'e tevdi etmesi Bakanlar Kurulu oluşturulmuştur.

---

¹⁰² AP Genel Başkanı Süleyman Demirel, 23 Mart 1971'de ise TRT'nin sorularını cevaplamıştır. Memleketin bir buhran içinde olduğunu belirten Demirel; "Buhran bir hükümet buhranını aşan büyük bir rejim Anayasa buhranıdır" demiştir. Konuşmasına devamlı Demirel, Nihat Erim tarafından kurulacak olan partiler üstü hükümete üye vermeye karar verdiklerini belirtmiş ve memleketin uzun süre hükümete kalmamasını istemediklerini ifade etmiştir. 12 Mart'la Türk Devleti'nin zincir halkalarında kopukluk meydana geldiğini belirten Demirel, bütün gayretin kopan zinciri yeni baştan meydana getirmeye çalışmak olduğunu ifade etmiştir. Demirel, silahlı kuvvetlerin 12 Mart fiili durumu ile emrinde bulunduğu parlamentonun ve hükümetin emrinden çıktığını belirtmiştir. Hürriyetçi demokrasinin işler hale gelmesi için, kopan zinciri maharetle tekrar yerine koymak için çalıştıklarını vurgulamıştır. Bkz. Adalet Partisi, **Oniki Mart ve Sonrası**, s. 31-36.

¹⁰³ **MMTD**, 26 Mart 1971, Üçüncü Dönem, 78. Birleşim, Cilt: 12, s. 382- 383.

Tablo 4: I. Erim Hükûmeti Bakanlar Kurulu Listesi

BAKANLIĞI	ADI SOYADI	SEÇİM BÖL-GESESİ	BAŞ-LAMA TARİHİ	AYRILMA TARİHİ
Başbakan	İsmail Nihat ERİM	Bağım-sız Mil-letve-kili, Kocaeli	26.03.1971	11.12.1971
Devlet Bakanı ve Başbakan Yardım-cısı	Sadi KOÇAŞ	Konya	26.03.1971	11.12.1971
	Atilla KARA-OSMANOĞLU	TBMM Dışın-dan	26.03.1971	11.12.1971
Devlet Bakanı	Mehmet ÖZ-GÜNEŞ (Sena-tör)		26.03.1971	11.12.1971
Devlet Bakanı	Doğan Kİ-TAPLI	(Sam-sun)	26.03.1971	15.10.1971
Adalet Bakanı	İsmail Hakkı ARAR	İstan-bul		
İçişleri Bakanı	Hamdi ÖME-ROĞLU	TBMM Dışın-dan	26.03.1971	11.12.1971
Dışişleri Bakanı	Osman OL-CAY	TBMM Dışın-dan	26.03.1971	11.12.1971
Maliye Bakanı	Sait Naci ER-GİN	TBMM Dışın-dan	26.03.1971	11.12.1971
Milli Eğitim Ba-kanı	Şinasi OREL	TBMM Dışın-dan	26.03.1971	11.12.1971
Milli Savunma Bakanı	Ferit MELEN (Senatör)	Van	26.03.1971	11.12.1971
Bayındırlık Ba-kanı	Cahit KARA-KAŞ	Zon-guldak	26.03.1971	09.11.1971
	Mukadder ÖZ-TEKİN (Sena-tör)	Adana	09.11.1971	11.12.1971

Dış Ekonomik İlişkiler Bakanı	İsmail Hamit Özer DERBİL (Senatör)	TBMM Dışından	26.03.1971	11.12.1971
Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı	Türkan AK-YOL	TBMM Dışından	26.03.1971	11.12.1971
Gümrük ve Tekel Bakanı	Haydar ÖZALP	Niğde	26.03.1971	11.12.1971
Tarım Bakanı	Orhan DİK-MEN	TBMM Dışından	26.03.1971	11.12.1971
Ulaştırma Bakanı	Haluk ARIK	TBMM dışından	26.03.1971	28.09.1971
	Cahit KARA-KAŞ (Vekaleten)	Zonguldak	28.09.1971	12.10.1971
	Selahattin BABÜROĞLU	TBMM Dışından	12.10.1971	26.10.1971
	Cahit KARA-KAŞ (Vekaleten)	Zonguldak	26.10.1971	09.11.1971
	Cahit KARA-KAŞ	Zonguldak	09.11.1971	11.12.1971
Çalışma Bakanı	Atilla SAV 27.10.1971- 11.12.1971	TBMM Dışından	26.03.1971	12.10.1971
	Atilla SAV	TBMM Dışından	12.10.1971	26.10.1971
	Atilla SAV	TBMM Dışından	26.10.1971	11.12.1971
Sanayi ve Teknoloji Bakanı	Ayhan ÇİLİN-GİROĞLU	TBMM Dışından	26.03.1971	11.12.1971
Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı	Mehmet İhsan TOPALOĞLU	Giresun	26.03.1971	28.09.1971
	İsmail ARAR (Vekaleten)	Meclis Dışından	28.09.1971	12.10.1971

	Atilla SAV	Meclis Dışından	12.10.1971	26.10.1971
	İsmail ARAR (Vekaleten)	Meclis Dışından	26.10.1971	09.11.1971
	Nezih DEVRES	TBMM Dışından	09.11.1971	11.12.1971
Turizm ve Tanıtma Bakanı	Erol Yılmaz AKÇAL	Rize	26.03.1971	11.12.1971
İmar ve İskân Bakanı	Selahattin BABÜROĞLU	TBMM Dışından	26.03.1971	12.10.1971
	Selahattin BABÜROĞLU (Vekaleten)	TBMM Dışından	12.10.1971	26.10.1971
	Selahattin BABÜROĞLU	TBMM Dışından	26.10.1971	11.12.1971
Köyşöleri Bakanı	Cevdet AYKAN	TBMM Dışından	26.10.1971	11.12.1971
Orman Bakanı	Selahattin İNAL	TBMM Dışından	26.10.1971	11.12.1971
Gençlik ve Spor Bakanı	Sezai ERGUN	Konya	26.10.1971	11.12.1971
Kültür Bakanı	Talat HALMAN	TBMM Dışından	13.07.1971	11.12.1971

TC Resmi Gazete, 27 Mart 1971, S 13791; **Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Kuruluşundan Günümüze Hükümetler**, s.291-295; Dağlı - Aktürk, **Hükümetler ve Programları**, C II, s.198-199.

Tablodan da anlaşılacağı üzere, Nihat Erim'in ilk kabinesi, ağırlıklı olarak TBMM dışından belirlenmiştir. Bu kabinede; 5 üye AP'den, 3 üye CHP'den, 1 üye MGP'den, 1 üye Cumhuriyet Senatosu

Milli Birlik Grubundan ve 14 üye ise parlamento dışındaki teknisyenlerden ve uzmanlardan oluşturulmuştur¹⁰⁴. Demokratik Parti ise Nihat Erim kabinesine üye vermemiştir. Hükümeti kurma sürecinde Nihat Erim'e yardım eden Sadi Koçaş, Dışişleri Bakanlığı teklifini kabul etmemiş, bunu daha bilgili ve dünyayı tanıyan birisinin yapması gerektiğini belirtmiştir. Nihayet Nihat Erim, başbakan yardımcısı olmayı Koçaş'a teklif etmiş ve kabul ettirmiştir.

Nihat Erim, hükümeti Süleyman Demirel'den teslim almıştır.¹⁰⁵ Atanan yeni kabine ilk toplantısını aynı gün saat 17.45'te yapmış ve reformların gerçekleştirileceğini vurgulamıştır. Bu toplantıda Başbakan Erim, partili bakanların parti disiplininin ayrılımlarını istemiş ve kurulmuş olan kabinenin sorumluluklarının partilerde olmayacağını ve görev alanlarda olacağını vurgulamıştır¹⁰⁶. Bu durum, kabinede her ne kadar partili üyeler olsa da partilerin sorumluluk üstlenmeyeceğine işaret sayılabilir.

Nihat Erim'in kabineye üye tespitinde asker ve sivil çeşitli gruplardan etkilendiğini söylemiştik. Bunun dışında yabancıların tesiri olduğu da savunulmuştur. Bu çerçevede Nihat Erim'in Dünya Bankası'nda çalışmakta olan Attila Karaosmanoğlu hakkında MİT'in solcu olduğu iddiasıyla olumsuz kanaat belirtmesi üzerine ABD'de savunma bakanlığını yapmış olan McNamara'dan Karaosmanoğlu'nun kabineye alınıp alınmayacağını sorduğu iddia edilmiştir¹⁰⁷. Bu iddiaya ihtiyatla yaklaşmak gerekmiş olsa dahi, Erim Hükümetinin hangi usullerle kurulduğunu göstermesi bakımından önemli bir ipucudur. Bilindiği üzere 1970'li yıllarda Türkiye'nin en önemli sorunlarından birisi ekonomidir. Bu nedenle Nihat Erim, hükümetini ağırlıklı olarak

¹⁰⁴ **Cumhuriyet Gazetesi**, 27 Mart 1971, s. 1; Gevgilili, **Yükseliş ve Düşüş**, s. 524- 525.

¹⁰⁵ Hükümetin oluşturulması üzerine AP Genel Başkanı Süleyman Demirel'in Nihat Erim'e AP tarafından önerilen isimlerin değil de başka isimlerin kabinede yer alması konusunu sorduğu ve Erim'in de; *Ben zaten haysiyetli bir işin içinde değilim* dediği nakledilmiştir. Bkz. Cüneyt Arcayürek, **Çankaya (1923-1980)**, Cilt: 1, Yeni Gün Yayıncılık Cumhuriyet Kitapları, İstanbul 2010, s. 216.

¹⁰⁶ **Hürriyet Gazetesi**, 27 Mart 1971, s. 1.

¹⁰⁷ Çetin Yetkin, **Türkiye'de Askeri Darbeler ve Amerika**, Yeniden Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Yayınları, Antalya 2010, s. 169.

ekonomi uzmanlarından oluşturma gayreti içerisinde olmuştur¹⁰⁸. Bu arada Bakanlar Kurulu listesi, 30 Mart 1971 tarihinde Cumhuriyet Senatosu'nda okunmuştur. Kabinenin 14 üyesinin parlamento dışından belirlenmesi, kabineye teknokrat bir ağırlık kazandırılmak istendiğini göstermektedir¹⁰⁹. Bu durum, dikkatleri parti dışından hükümete giren üyeler üzerine yoğunlaştırmıştır.

4.3. Birinci Nihat Erim Hükümeti'nin Programı ve Güven Oylaması

Nihat Erim'in başbakanlığında kurulan ve görevine başlayan yeni hükümet, program üzerine yoğunlaşmıştır. Bu çerçevede programın hazırlanmasında ilgili bakanlıklardan çeşitli konularda bilgiler talep edilmiştir. Bakanlıklardan gelen yaklaşık 200 sayfalık metin 20 sayfaya kadar düşürülerek I. Erim Hükümetinin Programı hazırlanmıştır. Bu programın hazırlanması sürecinde Başbakan Yardımcısı Sadi Koçaş ve Attila Karaosmanoğlu aktif olarak çalışmışlardır. Bu bilgiler, yeni hükümete ait programın bütün bakanlıkların katkısı ile hazırlandığını göstermektedir.

Başbakan Nihat Erim, yeni hükümete ait programı 2 Nisan 1971'de Millet Meclisi'nde okumuştur. Erim, programın zorunlu reformları gerçekleştirmeye yönelik bir program olduğunu belirtmiş ve hükümetin de *Reform Hükümeti* olarak ortaya çıktığını vurgulamıştır¹¹⁰. Hükümet programında, kurulan hükümetin bir *reform hükümeti* olacağı, *idari ve ekonomik yapının modernleştirilmesi* ana ilkesi doğrultusunda, *devlet kesiminin etkin bir şekilde çalışır hale getirilmesinin* yapılacak reformların temel hedeflerinden bir olacağı belirtilmektedir. Programa göre: *Kısa vadede acil reformların özel birtakım tedbirlerle bugünkü yönetim düzeni içinde yürütülmesi mümkündür. Ancak kalkınma çabasının sürekli olması reformcu ve dinamik bir idarenin kurulmasına bağlıdır. yöndeki ilk adımımız devlet kuruluşunun reformcu bir yapıya ulaştırılması için bugüne*

¹⁰⁸ Ali Gevgilili, *Türkiye'de 1971 Rejimi*, Milliyet Yayınları, İstanbul 1973, s. 236- 237.

¹⁰⁹ **CSTD**, 30 Mart 1971, Birinci Dönem, Elli altıncu Birleşim, Cilt: 64, s. 493.

¹¹⁰ Erim'in hükümet programında özellikle 12 Mart'ta eleştirilen konulara değinilmiş ve 1961 Anayasası'nın gösterdiği doğrultuda yapılması zorunlu reformların hiç beklenmeden gerçekleştirilmesinin amaçlandığı belirtilmiştir. **MMTD**, 2 Nisan 1971, Üçüncü Dönem, 80. Birleşim, Cilt: 12, s. 393.;

*kadar yapılmış yeniden düzenleme çalışmalarının değerlendirilmesi ve bir uygulama programına bağlanması olacaktır.*¹¹¹

Başbakan Erim, yeni hükümete ait programda, ön planda yapmaya kararlı oldukları reformları da sıralamıştır. Buna göre; Toprak ve tarım reformu, milli eğitim reformu, mali reformlar, hukuk ve adalet reformu, devlet kesiminin yeniden düzenlenmesi, enerji ve tabii kaynaklarla ilgili reformlar öncelikli gerçekleştirilmesi planlanan reformlardır. Hükümet böylece toplumsal sıkıntıların giderilmesini kendisine hedef göstermiştir.

Başbakan Nihat Erim, hükümet programını 2 Nisan 1971'de aynı zamanda Cumhuriyet Senatosu'nda okumuştur¹¹². Reformların hiç bekletilmeksizin gerçekleştirilmesine dikkat çeken Erim, bu nedenle hükümetlerine "Reform Hükümeti" adını verdiklerini burada da belirtmiştir. Hükümet programında her bakanlığın yapacağı işlerin ayrı ayrı programda yer almayacağını belirten Erim, sadece ana ilkelerin belirtileceğini vurgulamıştır. Reform için ana ilkelere vurgu yapmıştır. Buna göre; idari ve ekonomik yapının modernleştirilmesi, sosyal adaletin gerçekleştirilmesi konusunda kararlı adımlar atılması, bugünkü huzursuzluk ve asayişsizliğin hızla giderilmesi ana ilkeler arasında sayılmıştır¹¹³. Erim'in bahsettiği bu konulardan, ülke ekonomisinin iyileştirilmesine yönelik bir programın hükümet tarafından yürütülmek istendiği anlaşılmaktadır. Nihayet, 2 Nisan'da okunan Nihat Erim Hükümeti Programına ve hükümete ait güven oylaması, 7 Nisan 1971 tarihinde Millet Meclisi'nde yapılmıştır. 370 kişinin katıldığı güven oy-

¹¹¹ Acar, **Hükümet Programları ve Kalkınma Planlarında ...**, s. 22.

¹¹² **CSTD**, 2 Nisan 1971, Birinci Dönem, Elli yedinci Birleşim, Cilt: 64, s. 499.

¹¹³ **Cumhuriyet Gazetesi**, 3 Nisan 1971, s. 1.; Başbakan Erim, hükümet programının kısa ve uzun vadeli hedeflerini belirli bir stratejide gerçekleştirmeyi amaçladıklarını belirtmiştir. İlk altı aylık dönemde daha önceden hazırlıkları belirli bir olgunluğa erişen ancak gerçekleştirilemeyen toprak reformu, eğitim reformu ve mali reformların daha uzun süreli reformların ilk adımı olacağını vurgulamıştır. Bu ilk dönemde sonraki dönemlerle ilgili hazırlıkların yapılacağını belirten Erim, Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın hazırlanmasının da bu dönemde gerçekleştirileceğini belirtmiştir. Erim ayrıca, devlet kuruluşlarının reformcu bir yapıya kavuşturulmasının önemine değinmiştir.

lamasında 321 üye kabul, 46 üye ret ve 3 üye de çekimsiz oy kullanmıştır. Böylece I. Nihat Erim Hükümetine, Millet Meclisi tarafından güvenoyu verilmiştir¹¹⁴. Adalet Partisi, I. Erim Hükümetine güvenoyu verilmesinden sonra 8 Nisan 1971'de teşkilata bilgi vermiştir. Burada, AP'nin yeni hükümetin kurulmasındaki ve yeni hükümete güvenoyu verilmesindeki maksadın genç demokrasiyi zedelenmiş olmaktan kurtularak, demokrasinin maruz kaldığı zararı telafi edebilmesi şeklinde bir değerlendirme yapılmıştır. Sonuç olarak güven oylaması, 12 Mart Muhtırası ile çıkmaza giren demokrasimizin sonraki süreçte asli mecrasına kavuşması açısından önemli bir gelişme olmuştur.

4.4. Nihat Erim Hükümeti'nin Toprak Reformu Çalışmaları

Erim Hükümeti Nisan ayı başında kabul olunan programında, “ön planda yapabileceğine inandığı ve yapmağa ve kararlı olduğu reformların” başında “toprak ve tarım reformunu” saymakta idi.¹¹⁵ Hükümet güven oylamasından hemen sonrasında reform çalışmalarına hemen başlamıştır. Yeni hükümet, çalışmalarına başladığında bir yandan II. Beş Yıllık Kalkınma Planı istikametinde hareket ederken, diğer taraftan hükümet programında da belirtildiği gibi; III. Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın esaslarını hazırlamakla meşguldür.¹¹⁶ Programdaki sıralamaya göre, öncelikle bir reform teşkilatının kurulması beklenirken, hükümet programında özellikle toprak reformuna yer verilmiştir. I. Erim Hükümeti programında köy, köylü, çiftçi konularında

---

¹¹⁴ MMTD, 7 Nisan 1971, Üçüncü Dönem, 82. Birleşim, Cilt: 12, s. 463; Gevgilili, **Yükseliş ve Düşüş**, s. 524- 525.

¹¹⁵ Dağlı – Aktürk, **Hükümetler ve Programları**, C II, s. 203.

¹¹⁶ Devlet kesiminin yeniden düzenlenmesinin *ön planda yapılabileceğine inanılan reformlar* arasında sayılmakta, bu alanda aşağıda verilen konular hususunda çabuk davranmak kararlılığı açıklanmaktadır: Devlet kesiminin yeniden düzenlenmesinin genel yönünü ve stratejisini saptamak üzere en kısa zamanda yargı politika, idare, askerlik, ve üniversitede üstün başarılı ve tecrübeli kişilerden, yüksek düzeyde bir danışma kurulu kurulacak ve önceden belirtilecek kısa bir sürede Başbakan'a bir ön çalışma raporu vermeleri istenecektir. Ayrıca, İktisadi Devlet Teşebbüsleri'nin ve ortaklıklarının reorganizasyonu hakkında çalışmalar kısa zamanda değerlendirilecek ve varılan kararlar uygulamaya konulacaktır. Aynı ve ilgili konularda çalışan teşebbüsler holdingler halinde toplanmaları ve Devlet Yatırım Bankası'nın gerçek bir Kalkınma Bankası haline getirilmesi üzerine ciddiyetle durulacaktır. Bkz. Acar, **Hükümet Programları ve Kalkınma Planlarında ...**, s. 22.

özel politikalar getirmiş; ancak *geri kalmış/az gelişmiş bölgelerle* diğer bir ifade ile bölgesel kalkınma ile ilgili politikalara yer verilmemiştir. Buna rağmen hedefler doğrultusunda öncelikle, 1971 Ağustos ayı ortasında Bakanlar Kurulu *Toprak Reformunun Temel İlkeleri ve Stratejisi* başlıklı bir dökümanı hazırlamış ve yayınlamıştır.¹¹⁷ Daha sonra vakit kaybedilmeden –ilkeler ve strateji kamuoyu tarafından incelenip tartışılmadan, 1971 Eylül ayı sonlarında *Toprak Reformu Ön Tedbirler Kanunu Tasarısı*¹¹⁸ Bakanlar Kurulu’nda kabul edilmiş ve Büyük Millet Meclisi’ne sunulmuştur. Bu iki metinde özetle şu hassasiyetler sıralanmıştır:

1. Çalışmaları planlamak ve uygulamayı yapmak üzere, Başbakanlığa bağlı bir toprak reformu örgütü kurulacağı,
2. Bir ailenin belirli bir büyüklükten fazla torağa sahip olmasını engelleyecek bir ön tedbirler kanunu hazırlanacağı,
3. Tarımla ilgili devlet örgütünün görevlerini koordine edileceği ve politikalar arasındaki çelişkilerin ortadan kaldırılacağı,

¹¹⁷ Dört bölümden oluşan belgenin, ilk bölümünde toprak reformunun tanım ve kapsamını vermektedir. İkinci bölümü, toprak reformunun ekonomik, sosyal ve siyasal amaçlarını belirtmekte, bu amaçların birlikte ve her bölgenin şartlarına göre dengeli bir şekilde değerlendirilmesi ifade edilmiştir. Üçüncü bölüm, reform ilkelerini vermekte ve mülkiyet şekli üzerinde durulmuştur. Bu bağlamda toprağın bireysel özel mülkiyet, kamu mülkiyeti ve toplu özel mülkiyet olmak üzere çeşitli şekillerde benimsenebileceği belirtilmiştir. Dökümanın son bölümünde ise toprak reformu stratejisini vermektedir. Buna göre, reform kanunundan önce bir ön tedbirler kanunu çıkarılacaktır. Bu sayede, konunun öneminden de hareketle, reformun kademeli olmak üzere yapılması hedeflenmektedir. Bkz. (“Toprak Reformunun Temel İlkeleri ve Stratejisi”, **Toprak Reformu**, Kalkınma Bakanlığı Kütüphanesi, (Tasnif No: 333.31/561), Ankara 1971; Reşat, Aktan, **Türkiye’de Toprak Reformu Çalışmaları**, Ankara 1972, s. 70-76).; Ayrıca Konya Milletvekili Bahri Dağdaş’ın, Tarım ve Toprak Reformu Kanun Teklifi (2/569) hakkında bkz. (**Konya Milletvekili Bahri Dağdaş’ın, Tarım ve Toprak Reformu Kanun Teklifi (2/569)**, TBMM Kütüphanesi Yer. 68-22, D. 3, Toplantı: 2, No. 79.;

¹¹⁸ 25 maddelik bu kısa tasarının öngördüğü tedbirler dört grup altında toplanabilir. Birincisi, tarım arazileri üzerine konulan kayıtlamalar; ikincisi toprak varlığı ile ilgili tespitler; üçüncüsü, reform teşkilatı kurulması; sonuncusu ise, müteferrik hükümler. Bkz. (Reşat, Aktan, **Türkiye’de Toprak Reformu Çalışmaları**, Ankara 1972, s. 76-82). Millet Meclisi Başkanlığı’na sunulan Bakanlar Kurulunca 27.9.1971 tarihinde kararlaştırılan *Toprak Reformu Öntedbirler Kanun Tasarısı* orijinal metni için bkz. (**Toprak Reformu Öntedbirler Kanun Tasarısı (1/531)**, TBMM Kütüphanesi Yer. 68-21, D. 3, Toplantı: 2, No. 78.

4. Tarım vergi sisteminin ayrıca ele alınacağı,
5. Kadastro çalışmalarının hızlandırılacağı belirtilmiştir¹¹⁹.

Çiftçi Topraklandırma Kanunu ile 1970'li yılların sonuna kadar dağıtılmış olan arazi 22 milyon dönümdür. Bu uygulamadan yararlanan aile sayısı 445.876'dır. Bu araziden 789 bin dönümü kamulaştırma ile elde edilen topraklardır; ancak kamulaştırma, daha çok vakıf ve mahalli idare arazilerinde yapılmış olup özel mülkten kamulaştırma 208 bin dönüm (toplam miktarın %1'i kadardır.) Aynı kanunla verilen kuruluş ve onarma kredileri tutarı da 43,9 milyon liradır. Toprak dağıtım sırasında 27 milyon dönümlük meranın da köylere ortamalı olarak tahsisi yapılmıştır. İsmail Cem, toprak reformunun hazırlandığı günlerde şu satırlara yer vermiştir: *Günümüzün Türkiye'si, kapitalistleşme sürecinin gerektirdiği ölçülerdeki bir toprak reformuna girişmek tasarısındadır. Bu nitelikteki bir reformun bile zorunlu kaldığı bazı şartlara, Türkiye, bugün dünden daha fazla sahiptir. Son tahlilde siyasal bir karar olan toprak reformunun uygulanması, ondan yarar görecektür zümrelerin iktidarda ağır basmalarını şart koşar. Türkiye'nin iktidarı ise, son on yılda, tarım zenginliğinin yerine büyük şehir zenginliğinin gücünü arttırdığı bir denge değişimine sahnedir. Dolayısıyla, köylü kitlelerinin doğrudan mevcut olmadıkları iktidar dengeleri, çıkarları köylüyle bazı noktalarda birleşebilecek kuvvetlerin etkisine girmiştir. Ve toprak reformu imkanı, eskiden daha güçlü olarak belirlemiştir. Bu reformu köylü kitlelerinin çok geniş ve pay sahibi oldukları ortamların toprak reformlarıyla, kuşkusuz, karıştırmamak gerekir. Ancak, günümüzün çerçevesindeki bir toprak reformunun bile köylüye ve tüm olarak Türkiye'ye önemli yararlar sağlayacağı söylenebilir.*¹²⁰

Bu verilerden anlaşılacağı üzere, Cumhuriyet tarihimizde ilk toprak reformu denemesinin başarılı olmadığı, 25 yıllık çabalar sonunda ülkenin toprak mülkiyet ve tasarruf durumunda istenilen değişme ve iyileşmelerin elde edilemediği, topraksız az topraklı çiftçilerin sayısının azalmadığı ve refah seviyelerinin yükselmediği anlaşılmaktadır. Diğer yandan gerek reformcuları gerekse çiftçileri hayal kırıklığına uğratan ilgili kanun getirdiği esaslarla takip eden toprak reformu çalışmalarına kaynak teşkil etmiş ve uygulama safhası tarihimize bir tec-

¹¹⁹ MGKGS, *Türkiye'de Bölge Planlamasının ...*, s.294.

¹²⁰ İsmail Cem, "Toprak Reformu II", *Milliyet*, (22 Mayıs 1871).

rübe kazandırmıştır. Bu konuda Başbakan Yardımcısı Atilla Karaosmanoğlu kanun tasarısının değerlendirildiği toplantıda, bu tarihten önce yapılmış olan tasarılarından da istifade edilmiş olduğuna işaret etmektedir. Fakat tasarılar içinde Türkiye’de azami toprak büyüklüğünü 20 bin dönüme kadar tanımayı esas almış olanların varlığının kabul edilmemesinin doğru olduğuna da düşünmektedir.¹²¹ Bakan Karaosmanoğlu hükümet tarafından reformun yapılması halinde ulaşılabilecek neticeye ilişkin şu ifadelerle yer vermektedir: *Bugün köye tarıma, toprak reformu ile ilgili hizmetler yönelmiş olan ve yıllık bütçelerimizde yedi milyardan fazla yer alan harcamaları, toprak reformu gereklerine de uygun bir şekilde, bu harcamaların hepsini toprak reformu için yapacağız, başka bir sahada da bir şey yapmayacağız gibi bir şey de hatırıma gelmesin.*¹²² Toprak ve Tarım Müsteşarlığı¹²³ verilerine göre bu dönemde reform uygulaması kapsamında yeter toprağı bulunmayan ve toprağı olmayan çiftçi ailelerine dağıtılabilecek toprak miktarı Türkiye toplamı olarak 32 milyon 116 bin 214 dönümdür. Bu toplam rezervin kaynakları ise tahmini olmak üzere şu şekildedir: 13 milyon 783 bin 235 dönümü hazinenin özel mülkiyetinde olup tahsisi yapılmamış arazilerdir. 10 milyon dönümü devletin hüküm ve tasarrufu altında olup belirtme ve islah suretiyle gelecek 15 yıl içerisinde hazinenin özel mülkiyetine geçmesi muhtemel araziden. 8 milyon 313 bin 408 dönümü tasarıda yer alan esaslara göre şahıslardan kamulaştırılabilecek araziden gelmektedir. Sonuç olarak; toprak dağıtımından yararlanabilecek topraksız ve az topraklı çiftçi ailesi sayısı yaklaşık 3 milyon 500 bindir.¹²⁴

Sonuç

Tek parti dönemi CHP Hükümetlerinin politikalarındaki öncelikli hedef, gerçekleştirilecek bir toprak reformuyla iktisadi, sosyal ve

¹²¹ **Toprak Reformu Öntedbirler Kanun Tasarısını Görüşmek Üzere Teşkil Olunmuş 55 Nolu Geçici Komisyon Tutanağı**, 14.10.1971, s. 21.

¹²² **Toprak Reformu Öntedbirler Kanun Tasarısını Görüşmek Üzere Teşkil Olunmuş 55 Nolu Geçici Komisyon Tutanağı**, 21.10.1971, s. 46.

¹²³ Toprak ve Tarım Reformu Müsteşarlığı 26 Temmuz 1972 Tarihli ve 1617 Sayılı Toprak ve Tarım Reformu Öntedbirler Kanunu ile 25 Haziran 1973 tarih ve 1757 Sayılı Toprak ve Tarım Reformu Kanununa göre kurulmuş tüzel kişiliği haiz katma bütçeli bir kuruluştur. Bkz. “Toprak ve Tarım Reformu Müsteşarlığı Çalışmaları”, **Toprak ve Tarım Reformu Dergisi**, Yıl: 1, Sayı: 3, (Kasım 1976), s. 49.

¹²⁴ “Toprak ve Tarım Reformu Uygulamasından Doğuşan Güçlüklükler”, **Toprak ve Tarım Reformu Dergisi**, Yıl: 4, Sayı: 8, (Aralık 1979), s. 3.

siyasi açıdan daha güçlü ve sağlam bir ülke oluşturmaktı. Reform sonrası için, uygulamalarda aksaklık çıkması halinde tarımsal düzeyin düşeceği ve hatta tarım alanında bir kargaşanın ortaya çıkacağı görüşü mevcuttu. Reform hareketi, dönemin şartlarına göre, son derece demokratik yollarla ele alındı ve demokrasinin geliştirilmesi adına, toprak reformundan gerçekten yarar sağlanacağı düşüncesi benimsendi. Burada, devletin toprak sahiplerine karşı tavrında önemle üzerinde durulması gereken bir konu da vardır. Kurucu kadro, büyük işletmeler üzerinden daha liberal üretimi teşvik etme amaçlı hareket edecek ya da toprak sorununu ele alarak köyün yeniden örgütlenmesine ağırlık verecektir. Bu doğrultuda; 1923-1934 yılları arasında özellikle yurt dışından gelen göçmen ve mübadillerle, topraksız ve az topraklı çiftçilere, çeşitli kanun ve kararnamelerle 404.153 dönüm tarla, 157.422 dönüm bağ ve 169.659 dönüm bahçe dağıtılmış olup, toplamda 731.234 dönüm arazi bu kapsamda değerlendirilebilmiştir. Bununla birlikte, rejimi geniş bir tabana yaymak isteği ile büyük arazilerin parçalanması ve kullanılmayan arazilerin topraksız köylüye verilmesi düşüncesi, Türkiye'de çok partili döneme geçene kadar CHP Hükümetlerinin arazi politikasını oluşturmuştur. 1934-1940 yılları arasında 14 Haziran 1934 tarih ve 2510 Sayılı İskân Kanunu hükümlerine göre, göçmen ve mültecilerle, topraksız ve az topraklı 88.695 aileye 2.999.825 dönüm tarım arazisi dağıtılmıştır. 1940-1945 yılları arasında 875.000 dönüm arazi ihtiyaç sahiplerine kazandırılmıştır. Çok partili hayata geçişin hemen arifesinde 15 Haziran 1945 tarihinde yürürlüğe giren 4753 Sayılı Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu ve çok partili rejime geçildikten sonra da 23 Mart 1950 tarihinde kabul edilerek yürürlüğe giren 5618 Sayılı Kanun ve 20 Mayıs 1955 tarihinde kabul edilen 27 Mayıs 1955 tarihinde yürürlüğe giren Çiftçiyi Topraklandırma Kanunları hayata geçirilmiştir. Özellikle 1950 sonrasında Adnan Menderes Hükümeti, partisinin iktidara gelmesinde büyük payı olan köylü kesimini memnun etmek için bazı önlemleri yürürlüğe koymuştur. Fakat 1954'lere gelindiğinde Hükümet'in tarıma dayalı büyüme modeli işlemez hale geldi; Hükümet de strateji değiştirmek zorunda kaldı. Bu tarihten sonra, tarım yerine sanayiye öncelik verilmeye çalışılmıştır. 1945-1965 yılları arasında 369.445 çiftçi ailesine vakıflardan, özel idarelerden, Ziraat Bankasından ve özel kişilerden toplam 586.131 dönüm arazi kamulaştırılarak dağıtılmıştır. Buna karşılık

hazine arazilerinden ise 18.151.432 dönüm toprak dağıtılmış ve bu topraklar 374.439 aileye verilmiştir.¹²⁵ Bu doğrultuda, her aileye ortalama 50 dönüm kadar toprak düşmüştür. Ama dağıtılması gereken ortalama dönüm miktarı 110'dur. Neticede, dağıtılan topraklar hazine toprağıdır ve hazine toprağı tükenmeye başlayınca da verimi düşük meraların topraklarının dağıtımına geçilmiş. Sonuç olarak, küçük parçalar halindeki toprak dağıtımı, sadece az topraklı çiftçi sayısını artırmış oldu.

Demokrasi ile yönetilen devletlerde milletin tercihi ve onayı dışında hükümetin düşürülmesi hiçbir zaman kabul görmemiştir. 27 Mayıs 1960 askeri darbesi, Türk demokrasi tarihinde antidemokratik sürecin ilk örneğı sayılabilir. 27 Mayıs 1960 sonrası, toprak mülkiyet dağılımındaki adaletsizlik üzerinde tartışmalar giderek yoğunlaştı. Bu tarihten itibaren toprak reformu konusu gerçek anlamda bir reform olarak ele alındı. Koalisyon hükümetleri toprak reformuna, programlarının ilk sıralarında yer verdiler. Çalışmalara 1961'de başlanmasına rağmen gene bir sonuç alınamadı; üç defa tasarı halinde hazırlanıp Başbakanlığa verilmişse de, her hükümet kuruluşunda tasarı geri alınarak üzerinde yeniden çalışılmaya başlandı. 1961 Anayasası'nın 37, 38 ve 41. maddelerinde toprak reformu kapsamına girecek tedbirlerin alınmasını öngören hükümler yer aldı. 1963 yılında Planlı Kalkınma dönemine giren Türkiye'de Devlet Planlama Teşkilatı kurulmuş, hazırlanan Beş Yıllık Kalkınma Planlarında toprak mülkiyet dağılımlarının iyileştirilmesi, arazi toplulaştırılması yapılması, arazi kullanma sistemlerinin düzenlenmesi gibi hususlara yer verilmiştir. 1961-72 arası toprak reformu konusunda 7 kanun tasarısı hazırlanmış, bunlardan sadece Dördüncü Toprak Reformu Kanun Tasarısı Meclis'e gelmiştir fakat yasalaşamamıştır. Fakat takip eden dönemde, I. Nihat Erim Hükümeti'nin kurulması Türk siyasi tarihinde, önemli dönüm noktalarından birisi olmuştur. Bu hükümet, askerın 12 Mart Muhtırası ile bir önceki hükümeti uyardığı ve bu uyarı üzerine Başbakan Süleyman Demirel ve hükümet üyelerinin istifa etmek zorunda kaldığı bir süreç neticesinde kurulmuştur. 12 Mart 1971 Muhtırası ise, tam bir askeri darbe niteliğinde olmasa da sonuçları itibariyle seçimle iktidara gelmiş

¹²⁵ "Toprak ve Tarım Reformu Kanununun Uygulanması", **Toprak ve Tarım Reformu Dergisi**, Yıl: 3, Sayı: 6, (Ağustos 1978), s. 3-6.

olan bir hükümetin istifasına neden olmuştur. Muhtıra ile ortaya konulan taleplerin yerine getirilmemesi durumunda, fiili darbenin gerçekleştirileceği söylenerek siyaset kurumu ve parti liderleri baskı altına alınmıştır. Muhtıra sürecinde Başbakan Yardımcısı Atilla Karaosmanoğlu'nun gayretleri neticesinde kanun tasarısı hazırlanmıştır. Hazırlanan bu kanun tasarısının da sağladığı altyapı ile 1972'de, iki bölümden oluşan 1617 Sayılı Toprak ve Tarım Reformu Ön Tedbirler Kanunu çıkarılmıştır¹²⁶. Bu kanun Toprak ve Tarım Reformu ile ilgili hükümler 1973 yılına kadar daha çok tartışma düzeyinde gerçekleşmiştir.¹²⁷

Sonuç olarak, demokrasinin buhranlı dönemlerinde başta siyasi partiler olmak üzere sivil toplum örgütleri ve özellikle milletin duruşu hayati derecede önemlidir. Demokrasinin yüksek standartlara kavuşması da hiç şüphesiz belirtilen kesimlerin demokrasiye sahip çıkmasına ve demokrasiyi geliştirmesine bağlıdır.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

BCA, Fon Kodu: 490.1.0.0, Yer No: 5. 26, 25, Tarih: 11.06.1945,s.1.; Fon Kodu: 490.1.00, Yer No: 5, 26, 30,Tarih, 09.07.1945, ss.1-6.; Fon Kodu: 490.1.0.0, Yer No: 5.26.25, Tarih: 18.07.1945, s.1.; Fon Kodu: 490.1.0.0, Yer No: 5.27.17, Tarih: 22.09.1945, ss.1-4.; Dosya: 73-16, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 145.116.2, Tarih: 28.02.1957, s.1.; Dosya:C1, Fon Kodu: 30.1.0.0, Yer No:42, 248, 4, Tarih: 28.09.1939, ss. 1-2.; Dosya: A6, Fon Kodu: 30.1.0.0, Yer No: 11.64.3, Tarih: 17.05.1945, ss.1-2.; Dosya: D7, Fon Kodu: 30.1.0.0, Yer No: 54.328.3, Tarih: 13.10.1947, ss.1-10.; Dosya 10. Büro, Fon Kodu: 490.1.0.0, Yer No: 1453.30.1, Tarih: 27.01.1948, ss. 1-165.; Dosya: A6, Fon Kodu: 30.1.0.0, Yer No: 11.64.4, Tarih: 04.06.1945, ss. 1-12.; Dosya: A6, Fon Kodu: 30.1.0.0, Yer No: 11.64.2, Tarih: 16.05.1945.; Dosya: 71-1016, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 116.25.9, Tarih:

---

¹²⁶“Toprak ve Tarım Reformu Ön Tedbirler Kanunu”, **Millet Meclisi Kanunlar Dergisi**, C 55, Kanun No:1617, Kabul Tarihi:19.07.1972, Resmi Gazete Tarihi ve No: 26.07.1972/14257, ss. 456-462.

¹²⁷ Bahri Çevik, **Türkiye’de Toprak ve Tarım Reformu ve Kırsal Yerleşimin Yeniden Düzenlenmesi Sorunu**, Çukurova Üniversitesi Ziraat Fak. Yay., Adana 1986, s. 5-6.

07.04.1947, s.1.; Dosya: 74-94, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 123.59.18, Tarih: 20.07.1950, s.1.; Dosya: 73-58, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 113.34.2, Tarih: 20.05.1947.

Resmî Yayınlar

TBMM Kanunlar Dergisi, Cilt: 2, 5, 7, 25, 27, 32, 37, 55.

TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem: III, Cilt: 12, ss.168, 205, 257.

TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem: VII, Cilt: 18, 11.06.1945, ss. 4-48, 51-111, 115-160, 218-235.

TBMM Tutanak Dergisi, Dönem: VII, Cilt: 18, Birleşim: 67, 01.06.1945.

Sürelî Yayınlar

Akşam, 12 Haziran 1945, 17 Haziran 1945.

Makaleler ve Kitaplar

AKSOY, Suat, "Toprak Reformunun Hukuki Temelleri", **Toprak Reformu Semineri (26-27 Mayıs 1965)**, Başnur Matbaası, Ankara 1966, ss.53-62.

AKSÖZ, İbrahim; **Toprak Reformu ve Türkiye’de Toprak Reformuna İhtiyaç**, Ankara Üniversitesi Yayını, Ankara, 1973.

AKTAN, Reşat, "Toprak Reformu ve Tarım Reformu Kavramları", **Toprak Reformu Semineri (26-27 Mayıs 1965)**, Başnur Matbaası, Ankara, 1966, ss.3-17.

AKTAN, Reşat, "Türkiye’de Toprak Reformu Çalışmaları", **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Cilt:26, No:3, 1971, ss.37-83.

AYDEMİR, Şevket Süreyya, **İkinci Adam**, Cilt: II, Remzi Kitabevi, 3. Baskı, İstanbul, 1993.

BARCAN, Ömer Lütfi, **Türkiye’de Toprak Meselesi**, Gözlem Yayınevi, İstanbul, 1980.

BLACK, Bernard S and S Anna Tarassova, "Institutional Reform in Transition: A Case Study od Russia", **Supreme Court Economic Review**, Vol.10, The Rule of Law, Freedom, and Prosperity, 2003, ss.211-278.

- BORATAV, Korkut, **Tarımsal Yapılar ve Kapitalizm**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1980.
- Celal Bayar'ın Söylev ve Demeçleri 1920-1953**, Der.: Özel Şahingiray, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1999.
- CİN, Halil, **Miri Arazi ve Bu Arazinin Özel Mülkiyete Dönüşümü**, Selçuk Üniversitesi Yayınları, Konya, 1987.
- ÇAVDAR, Tefvik, **Türkiye'nin Demokrasi Tarihi**, İmge Yayınevi, Ankara, 2004.
- ÇEVİK, Zeki, "Cumhuriyet Türkiyesi'nde Toprak Reformu ve Uygulamaları", **Türkler**, Cilt:17, Yeni Türkiye Yayınları, Ed. Hasan Celal Güzel vd., Ankara, 2002, ss.677-686.
- DURŞUN, Davut, "Türkiye'de Tek Partili Rejimden Çok Partili Düzene Geçişin İç ve Dış Gelişmeler Açısından Değerlendirilmesi", **Yeni Türkiye**, Sayı:23-24, Cilt:I, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, Eylül-Aralık 1998, ss.323-334.
- EKİNCİ, Necdet, **Sanayileşme ve Ulusallaşma Sürecinde Toprak Reformundan Köy Enstitülerine**, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1997.
- GERAY, Cevat, "Cumhuriyet Döneminde Uzayıp Giden Bir Yılan Öyküsü: Toprak Reformu", **Memleket Mevzuat Dergisi**, Cilt: 5, Sayı: 56-57, Memleket Yayınları, Ankara, Şubat-Mart 2010, ss. 34-41.
- GERAY, Cevat, "Toplum Kalkınması ve Toprak Reformu", **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Cilt:21, Sayı:3, 1966, ss.51-68.
- Hamitoğulları, Beşir, "Türkiye'de Toprak, Toprak Reformu ve İktisadi Kalkınma", **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Cilt:XXI, No:1, Ankara, 1966, ss.21-46.
- HİÇ, Mükerrrem, "Cumhuriyet Döneminde Türkiye Ekonomisi", **Türkler**, Cilt:17, Yeni Türkiye Yayınları, Ed. Hasan Celal Güzel vd., Ankara, 2002, ss.541-564.
- İNAN, Süleyman, "Toprak Reformunun En Çok Tartışılan Maddesi: 17. Madde", **Journal of Historical Studies**, Sayı: 3, 2005, ss.45-57.

- İNAN, Süleyman, **Muhalefet Yıllarında Adnan Menderes**, Liberte Yayınları, Ankara, 2006.
- KARAABALI, Memduh, **Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu**, Kanaat Basımevi, Ankara, 1945.
- KARAL, Enver Ziya, **Osmanlı Tarihi, VIII. Cilt: 1. Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri 1876-1907**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1962.
- KARAÖMERLİOĞLU, M. Asım, “Bir Tepeden Reform Denemesi: Çiftçiyi Topraklandırma Kanununun Hikayesi”, **Birikim**, Sayı: 107, Mart 1998, ss.31-47.
- KARPAT, Kemal H., **Türkiye’de Siyasal Sistemin Evrimi**, (Çev. Esin Soğancılar), İmge Kitabevi, Ankara, 2007.
- KARPAT, Kemal ve Robert W. Zens, “I. Meşrutiyet Dönemi ve II. Abdülhamid’in Saltanatu (1876-1909)”, **Türkler**, Cilt:12, ss.873-888.
- KOÇTÜRK, O. Murat ve Meryem Gölalan, “1923-1950 Türkiye Ekonomisinin Yapısal Analizi”, **Üçüncü Sektör Kooperatifçilik**, Cilt: 45, Ankara, Aralık 2010, SS.48-65.
- ÖZKÖK, Abdi, “Türkiye’de Toprak Reformu İhtiyacı”, **Toprak Reformu Semineri (26-27 Mayıs 1965)**, Başnur Matbaası, Ankara, 1966, ss.19-51.
- PARASIZ, İlker, **Türkiye Ekonomisi 1923’ten Günümüze İktisat ve İstikrar Politikaları**, Ezgi Kitabevi Yayınları, Bursa, 1998.
- PLANCK, Ulrich ve Tayyar Ayyıldız, **Toprak Reformu ve Bazı Ülkelerde Uygulanması**, Atatürk Üniversitesi Basımevi, Erzurum, 1976
- SAVCI, Bahri, “Toprak Reformu Üzerine”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, C XX, No:1, Ankara, 1965, ss.365-374.
- SÖNMEZ, M. Tului, **Osmanlıdan Günümüze Toprak Mülkiyeti**, Odak Yayınevi, Ankara 1998.
- Tarım Reformu Genel Müdürlüğü Faaliyet Raporu**, 1995.

- TEZEL, Yahya S , **Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi**, Tarih Vakfı Yayınları, 5. Baskı, İstanbul, 2002.
- TÜRKER, Metin, “Dünyada ve Ülkemizde Toprak ve Tarım Reformu Uygulamaları”, **Üçüncü Sektör Kooperatifçilik**, Cilt: 45, Ankara, Aralık 2010, ss.38-57.
- ÜLKEN, Yüksel, “Atatürk ve Toprak Reformu”, **Prof. Dr. Ümit Doğanay’ın Anısına Armağan 2**, Fakülteler Matbaası, İstanbul, 1982, ss.1-10.
- YALÇIN, Durmuş, Yaşar Akbıyık, Yücel Özkaya, Refik Turan, Gülnihal Bozkurt, Erdiñ Tokgöz, Dursun Ali Akbulut, Nuri Köstüklü, Mustafa Balcıoğlu, Mehmet Akif Tural, Cezmi Eraslan, Cemal Avcı, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, Cilt: II, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2002.
- YAVUZ, Fehmi, “Toprak ya da Tarım Reformu”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Cilt: XXII, No: 2, Ankara, 1967, ss.29-42.
- YETKİN, Çetin, **Karşı Devrim**, Otopsi Yayınları, İstanbul, 2003.

BİR MUHTIRA İLE BİR TARIM ÜRÜNÜ İLİŞKİSİ

Hasan SAYILAN*

ÖZET

Haşhaş (Afyon), gelincikgiller familyasından bir, iki ya da çok yıllık bitki türlerinin ortak adıdır. Haşhaş, yazların sıcak geçtiği, orta derecede yağış alan bölgelerde yetişir. Anavatanı Doğu Akdeniz'dir. Hindistan ve Anadolu'da çok eskiden beri tarımı yapılmaktadır. Haşhaş cinsinin yaklaşık 50 türünden 30 kadarı Türkiye'de yetişmektedir. Türkiye'de Orta Anadolu Bölgesi'nde en çok Afyonkarahisar'da üretilir. Denizli, Kütahya, Uşak, Isparta, Konya ve Burdur illerinde de ekimi yapılmaktadır. Uyuşturucu üretiminde de kullanılabilmesi nedeni ile haşhaş üretimi kontrollü olarak yapılmaktadır. Özellikle 19. yüzyıl sonunda kimyasal işlemle geçirilip eroine dönüştürülmesi ile dünya uyuşturucu sektöründe önemli rol oynamaya başlamıştır. Uzakdoğu, Hindistan ve Türkiye'de üretilen afyonun en büyük pazar alanı Avrupa ve Amerika'dır.

1960'ların sonlarında ABD'de uyuşturucu kullanımı önemli bir sorun haline gelmiştir. Türkiye'nin ürettiği afyonun ABD gençliğini zehirleyen en önemli kaynak olduğuna inanan ABD yönetimi, 'uyuşturucu madde buhranına bulunacak çözüm yolunun Türkiye ile askeri ve stratejik ittifakın faydalarından daha önemli olup olmadığına karar verme zamanının geldiğini' belirtmiştir. Bu dönemde haşhaş ekimini yasaklaması için Türkiye'ye baskı yapılmış, ancak bu dönemde iktidarda bulunan AP Hükümeti, hem baskılara boyun eğmediğini göstermek, hem de kırsal kesime dayalı oylarını kaybetmemek adına bu talepleri geri çevirmiştir. 12 Mart Muhtırası'ndan sonra kurulan Ni-

---

* Dr., Ankara Üniversitesi DTCF Coğrafya Bölümü & MEB, hasansayilan@hotmail.com

hat Erim Hükümeti'nin ilk icraatlarından birisinin haşhaş ekimini yasaklaması, muhtıra ile ABD arasındaki ilişkinin temel göstergesi olduğu savunulmuştur.

Bu çalışmada konuyla ilgili kapsamlı literatür taramaları yapılmıştır. Kaynakların temininde TBMM Arşivi ve kütüphaneler, temel başvuru noktaları olmuştur. İnternet üzerinden de araştırma konusu hakkında taramalar yapılmış, konuyla ilgili unsurlar çalışmaya ışık tutmuştur.

Bu anlayışla çalışmada öncelikle 12 Mart Muhtırası öncesi gelişmeler ana hatlarıyla incelenmiş, müdahaleye yol açan iç ve dış gelişmelerin analizi yapılmaya çalışılmıştır. Müdahale sonrası oluşturulan devlet düzeninin ve siyasal yapının temel özellikleri üzerinde durularak, Türkiye'deki Haşhaş tarımının 12 Mart Muhtırası'nın ortaya çıkışındaki rolü ortaya konulmaya çalışılmıştır. Aynı şekilde 12 Mart Muhtırası sonrasında devlet ve siyaset kurumu üzerindeki düzenlemelerin yapısı, amacı ve daha sonraki gelişmeler üzerindeki etkileri Siyasi Coğrafya Perspektifinde ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: 12 Mart Muhtırası, Haşhaş, Türkiye, ABD, Siyasi Coğrafya

AN AGRICULTURAL PRODUCT AND A MEMORANDUM RELATION

ABSTRACT

Poppy (Afyon) is the common name of one, two or perennial plant species from the family of the bridesmaids. Poppy grows in areas that are hot in the summer and are exposed to moderate precipitation. The motherland is the Eastern Mediterranean. India and Anatolia have been aged for a long time. Poppy genus of about 50 species grow up to 30 in Turkey. In Central Anatolia in Turkey it is produced in most of Afyonkarahisar. Denizli, Kütahya, Uşak, Isparta, Konya and Burdur are also planted. The production of the poppy is controlled by the reason that it can be used in the production of drugs. Especially at the end of the 19th century, the world began to play an important role in the drug industry by chemical processing and transformation into heroin. Far East, India and Turkey opium produced the largest market areas are Europe and America.

In the late 1960s, drug use became a major problem in the United States. Spoils the US youth opium produced in Turkey who believe that the most important source of the US administration, 'the way solution to the drug crisis with Turkey military and strategic alliance benefits from that it was time to decide whether it is more important' stated. During this period, poppy cultivation made pressure on Turkey for the ban, but the AP government in power during this period, show that both the pressure on the bow, as well as to losing their vote based on the countryside has rejected these demands. It was argued that one of the first acts of the Nihat Erim Government, established after the 12 March Memorandum, prohibited the cultivation of opium poppy, and that the relationship between the memorandum and the United States was the main demonstration.

In this study, a comprehensive literature search on the subject was made. In the supply of resources, the Archives of the Grand National Assembly and the libraries were the main application points. The research was also conducted on the Internet, and the elements related to the topic shed light on the study.

With this understanding, firstly the developments before the 12 March Memorandum were examined with the main lines, and internal and external developments leading to the intervention were tried to be analyzed. After the intervention of the state system and political structure created with an emphasis on the basic features of poppy cultivation in Turkey it has tried to expose the role of the March 12 Memorandum emergence. Likewise, after the March 12 Memorandum, the structure of the regulations on the state and political institutions, the effects on the aims and the subsequent developments were tried to be put forward in the Political Geographical Perspective.

Key Words: 12 March Memorandum, Poppy, Turkey, USA, Political Geography

1. Giriş

Haşhaş, gelincikgiller familyasından bir, iki ya da çok yıllık bitki türlerinin ortak adıdır. Haşhaş, yazların sıcak geçtiği, orta derecede yağış alan bölgelerde yetişir. Anavatanı Doğu Akdeniz'dir. Hindistan ve Anadolu'da çok eskiden beri tarımı yapılmaktadır.

Haşhaştan ekonomik değeri olan tohum ve kapsül kabuğu olmak üzere iki önemli ürün elde edilmektedir. Bunların dışında henüz alkaloid oluşmamış bitkiler yeşil salata, bitki artığı sapları ise yakacak olarak değerlendirilmektedir. Haşhaşın uluslararası ününü sağlayan, içerdiği morfin ve diğer alkaloidlerden kaynaklanan tıbbi özelliğidir. Haşhaş kapsülü morfin, kodein, tebain, noskapin ve papaverin gibi tıbbi öneme sahip olan ana alkaloidlerin yanı sıra yaklaşık 30 değişik alkaloid içermektedir.

Haşhaş tohumları gri – mavi, sarı, beyaz, çığ kahve ve pembe renklerde olabilmektedir. Haşhaş tohumunun en önemli özelliği % 45 – 54 yağ ve % 20 – 30 protein içeriğine sahip olmasıdır. Tohum geleneksel olarak gıda amaçlı ekmeklerde ve ezilerek hamur işlerinde kullanılmaktadır. Tohumun sıkılması ile elde edilen yağ mutfakta ve gıda sanayisinde kullanılmaktadır. Ayrıca, kozmetik ve boya sanayi de kullanım sahalarıdır.

Haşhaş cinsinin yaklaşık 50 türünden 30 kadarı Türkiye'de yetişmektedir. Günümüzde Orta Anadolu Bölgesi'nde en çok Afyonkarahisar'da üretilir. Denizli, Kütahya, Uşak, Isparta, Konya ve Burdur illerinde de ekimi yapılmaktadır. Uyuşturucu üretiminde de kullanılabilmesi nedeni ile haşhaş üretimi kontrollü olarak yapılmaktadır. Özellikle 19. yüzyıl sonunda kimyasal işlemle geçirilip eroine dönüştürülmesi ile dünya uyuşturucu sektöründe önemli rol oynamaya başlamıştır. Uzakdoğu, Hindistan ve Türkiye de üretilen afyonun en büyük pazar alanı Avrupa ve Amerika'dır

Toprak Mahsulleri Ofisi (TMO) verilerine göre, uyuşturucu maddelerin ekimi, üretimi, ithali ve ihracatı, Türkiye'nin de taraf olduğu Birleşmiş Milletler "Uyuşturucu Maddelere Dair 1961 TEK Sözleşmesi (Single Convention on Narcotic Drugs)" ve tadiline ilişkin 1972 protokolüne göre düzenlenmektedir. Türkiye'de, Birleşmiş Milletlerin belirlediği 700.000 dekar limit dahilinde 13 ilde (Şekil.1.) Toprak

nemde haşhaş ekimini yasaklaması için Türkiye'ye baskı yapılmış, ancak bu dönemde iktidarda bulunan Adalet Partisi (AP) Hükümeti, hem baskılara boyun eğmediğini göstermek, hem de kırsal kesime dayalı oylarını kaybetmemek adına bu talepleri geri çevirmiştir (Zücher, 400).

Bu gelişmelere paralel olarak 1967 yılından itibaren Türkiye'nin Ortadoğu politikaları da değişmiş, Türk hükümeti çeşitlenen dış politika anlayışına bağlı olarak, 1967 Arap-İsrail savaşı başlar başlamaz Türkiye'deki Amerikan üslerinin Araplara karşı kullanılmayacağını ilan etmiştir. İsrail'le savaşan Mısır, Ürdün ve Suriye'ye yiyecek ve giyecek malzemesi göndermiş, dış politikada İsrail'in işgal ettiği topraklardan çekilmesi tezini savunmuş, Rabat'ta toplanan İslâm Zirvesi Konferansı'na Dışişleri Bakanı düzeyinde katılarak yıllar sonra İslâm Dünyası ile yakın ilişkiler kurmuştur. Bu politikalar gerek ABD, gerekse NATO tarafından kabul edilmesi mümkün olmayan değişimlerdir. Sovyetlerle iyi ilişkilerin yükselişe geçtiği dönemde ülkede sol örgütler ve antikomünist milliyetçi örgütlerin faaliyetleri de hızla artmaya başlamıştır.

12 Mart Muhtırası'ndan sonra kurulan Nihat Erim Hükümeti'nin ilk icraatlarından birisinin haşhaş ekimini yasaklaması, muhtıra ile ABD arasındaki ilişkinin temel göstergesi olduğu savunulmuştur (TBMM Tutanak Dergisi,1971: 230.)

2. Haşhaş Tarımın Tarihçesi ve Üretim Politikaları

2.1. Türkiye'de Haşhaş (Afyon) Bitkisinin Üretim tarihçesi

Haşhaş bitkisinin ülkemizde ve dünyanın birçok bölgesinde çağlar boyu yetiştirildiği bilinmektedir. Milattan önce 3000 yıllarında Mezopotamya'da yaşamış olan Sümerlerin kullandıkları dilde afyona ait bazı kelimelere ve Asurlara ait bazı kabartmalarda haşhaş resimlerine rastlanıldığı belirtilmektedir (TMO,2012).Çeşitli kaynaklarda Hindistan, Mısır, Mezopotamya, Orta Asya ve Anadolu, haşhaşın ilk kez yetiştirildiği yerler olarak geçmektedir. Afyon ilaç elde edilen bir madde olarak, yoğun bir biçimde ilk kez İonya uygarlığı döneminde kullanılmıştır. Efes'teki Celsus Kütüphanesi'nin duvarlarında da haşhaş kabartmalarına rastlanır.

Afyon 8. ve 9. yüzyıllarda Arap tüccarlar tarafından Hindistan ve Çin'e taşınmıştır. Bu afyon, Çin'de tıbbi amaçlarla kullanılmıştır. Çinlilere afyonun sigara gibi içilerek tüketilmesini ise, 16. ve 17. yüzyıllarda ülkeye Goa ve Daman'dan afyon taşıyan Portekizli, İspanyol ve Venedikli tüccarlar öğretmiştir. Bu dönemden itibaren Çin'de afyon kullananların sayısı milyonlarla ifade edilmeye başlanmış, Çin imparatorunun birbirinin peşi sıra aldığı afyon kullanımını yasaklama kararlarına rağmen özellikle 17. yüzyılda Hollanda ve 19. yüzyılda İngiltere'nin baskıları ile bu kullanım 20. yüzyıla kadar devam etmiştir. İngiltere'nin Çin'e yönelik bu baskıları 1839-1842 yılları boyunca iki ülke arasında savaşa dönüşmüş, bu savaş, çıkış nedeni ile "Afyon Savaşı" olarak adlandırılmıştır (Erhan,1996:25).

Türkiye'de 1933 yılına kadar haşhaş ekimi, afyon üretimi ve ticareti serbest olarak yapılırken, 1933 yılında 2253 sayılı kanunla "Uyuşturucu Maddeler İnhisar İdaresi" kurularak haşhaş ekim alanları Bakanlar Kurulu Kararıyla 17 ille sınırlandırılmış ve kontrol altına alınmış ve bilahare 1938 yılında "Toprak Mahsulleri Ofisi (TMO)" nin kurulmasıyla uyuşturucu maddelerin tekeli TMO'ya verilmiştir. 1959 yılında haşhaş ekiminin kontrolüne dair 7368 sayılı kanun çıkarılarak bu kapsamda üretilen afyonun tamamının ihraç edilmesi ve yasal taleplerin karşılanamaması üzerine 1960 yılında "Bakanlar Kurulu Kararı" ile haşhaş ekimi izni 42 ile çıkarılmış ve daha sonra tedricen azaltılarak 1970 yılında 7 il'e düşürülmüştür.

Türkiye'de 1971 yılına kadar haşhaştan afyon üretimi yapılırken, Türkiye'nin yasa dışı uyuşturucunun kaynaklarından biri olarak suçlanması nedeni ile Türk Hükümeti bu suçlamaların doğru olmadığını kanıtlamak amacıyla ülkede haşhaş ekimine 26/06/1971 tarihli, 7/2654 sayılı Bakanlar Kurulu kararı ile tam bir yasak getirmiştir (TMO,2012).Getirilen bu yasak sonrasında Amerika Türkiye'ye 2 milyon dolar hibe yardımıyla bulunmuştur (Başbakanlık Devlet Arşivleri,7/3823). 1971'den 1974'e kadar süren bu yasak sırasında Avrupa ve Amerika'ya yasadışı uyuşturucu girişi devam etmiş, üstelik diğer afyon üreten ülkelerin üretimlerinde artış gözlenmiş ve yeni haşhaş üreticisi ülkelerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Diğer taraftan bu yasak önemli bir gelir kaynağından mahrum olan çiftçilerimiz üzerinde

sosyal ve ekonomik olumsuzluklara yol açmıştır. Yaklaşık 1,5 milyon insan bu yasaktan olumsuz etkilenmiştir (TMO,2012).

2.2. Haşhaş (Afyon) Bitkisi Üzerindeki Üretim Politikaları

2.2.1. Osmanlı Devletinde Haşhaş (Afyon) Üretim Politikaları

Osmanlı, İngiltere'nin pamuk ürünleri için geniş bir pazardı. Buna karşılık mısır, ipek, kuş üzümü, yün, sünger ve afyon satıyordu. 1827 ile 1869 arasında ithal edilen bütün afyonun %80 ile %90'ı Türk ürünüydü. İran afyon pazarının gelişmesinden sonra bile bu ticaret hiçbir zaman %10'un altına düşmedi. İran afyonu, doğrudan anayurdundan bazen de Türk malı gibi görünecek şekilde ambalajlanıp İstanbul üzerinden ihraç ediliyordu(Booth,45).

Osmanlı döneminde afyon "tıryak", afyon kullananlar ise "tıryakî" olarak adlandırılırdı (Develioğlu,2010:1294). Osmanlı İmparatorlarının ilk hükümdarlık yıllarında da hukuk adamları bu maddeler üzerinde fikir birliğine varamamıştır. Ancak ekseriyet daima afyonun yasak edilmesini istiyor diğerlerini kullanmanın da dine karşı bir suç teşkil etmeyeceği fikrini müdafaa ediyordu. Afyona karşı bu anlayışa rağmen, halk sağlığı mahfeden bu nesneye karşı şiddetle düşkündü. IV. Murad'dan önce hiçbir padişah afyondan yana olmaya da afyona karşı olmaya da cesaret edememişti. Ama bu hükümdar fazla dozda alındığı takdirde bu maddenin insanı sarhoş ettiğini öğrenince, afyonu bütün tebaasına yasak etmekte bir an bile tereddüt etmedi (Ohsson,1970:50).

Osmanlı gündelik yaşamında afyon düşkününü yahut tiryakisi sadece halk içinde elden ayaktan düşmüş yaşlı kimseler değildi. Ahmed Eflaki, "Fustatu'l Adele ve Menakıbu'l Arifin" isimli eserinde XVIII. Yüzyılda Anadolu'daki Kalenderiler'de yaygın bir şekilde haşhaş yeme ve esrar içme adetinin mevcudiyetini haber vermektedirler. İbnü'l Hatib, livata(oğlancılık) ve şarap içme kadar sebzek (afyon) yemeklerinde Kalenderilerin hiç utanmadan yaptıkları işlerden olduğunu belirtirken, Eflaki de dolaylı olarak bu işin yaygınlığını belgelemektedir (Ocak,1992:179).

2.2.2. Türkiye Cumhuriyeti'nde Haşhaş (Afyon) Üretim Politikaları

Haşhaş (Afyon), Cumhuriyet ilan edildikten sonra da Türkiye'nin önde gelen ihraç maddelerinden biri olma özelliğini korumuştur. 1933 yılına kadar haşhaş ekimi, İzmir, Aydın, Manisa, Afyonkarahisar, Kütahya, Eskişehir, Konya, Kırklareli, Edirne, Tekirdağ bölgelerinde yoğun biçimde yapılmaktaydı. Bu haşhaştan elde edilen afyon “drogist, kaba” ya da “soft, ince” isimlerinde iki sınıfa ayrılmaktaydı. Drogist afyonun morfin derecesi %12-%15 arasında, soft afyonun morfin derecesi ise daha yüksekti. İkisi de tıbbi maddelerin imali için kullanılmaktadır. Afyonun fiyatı da morfin derecesine göre belirlenmektedir (Erhan,1996:37).

Ülkemizde Bakanlar Kurulunca haşhaş ekimine müsaade edilen yerlerde Toprak Mahsulleri Ofisi Genel Müdürlüğü'nce yapılan planlama çerçevesinde Birleşmiş Milletler teşkilatınca ülkemize verilen 700.000 dekar limit dahilinde haşhaş ekimi ve çizilmemiş kapsül üretimi yaptırılmaktadır. Söz konusu 700.000 dekar ekim limiti, ekiliş ve üretim potansiyelleri dikkate alınarak yerleşim birimlerine dağıtılmaktadır. Yerleşim birimi bazında verilen haşhaş ekim limitleri çiftçilere paylaştırılarak bu limit çerçevesinde bir çiftçiye en fazla 3 tarlasında haşhaş ekim izni verilmektedir (TMO,2012:3).

Tablo.1. Cumhuriyetin İlk Yıllarında Ülkelere Göre Haşhaş İhracatı (1923-1930) (Ton)

Ülke	1923	1924	1925	1926	1927	1928	1929	1930
Almanya	25	32	16	14	9	21	69	44
ABD	11	21	20	20	16	8	20	19
Fransa	74	101	170	273	165	228	172	151
Hollanda	112	6	20	12	6	12	29	25

İngiltere	37	19	13	15	8	11	16	16
İtalya	15	4	1	1	4	8	4	2
Mısır	6	5	20	10	3	1	13	5
Diğer	45	12	9	19	45	24	50	10

Kaynak: Erhan,1996:34)

2.2.3. ABD'ninHaşhaş (Afyon) Üretim Politikaları

Dünya'da uzun bir süre haşhaş (afyon) başta olmak üzere tüm uyuşturucu maddeler, ticareti yapılan diğer mallar gibi, belirli gümrük ve vergilere tabi biçimde alınıp satılmış, ayrı bir işleme konu olmamışlardır. Uzakdoğu'da milyonlarca insanın afyon bağımlısı haline gelip sefalet içinde yaşaması ve ölmesi bu maddenin ticaretini yapanları hiç ilgilendirmemiştir. Afyon ticaretinin insani kaygılarla ele alınması, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren bu maddenin kullanımının, Avrupa ve Amerika'da hızla yaygınlaşmasıyla oluşmuştur (Erhan,1996:21).

Tablo.2. Yıllara Göre ABD Haşhaş (Afyon) İthalatı (1860-1910)(pound)

Yıllar	Nüfus	Miktar
1860-69	39 Milyon	21176
1870-79	44 Milyon	48044
1880-89	56 Milyon	85988
1890-99	68 Milyon	92462
1900-09	83 Milyon	148868

Kaynak: Erhan, 1996: 43

1960'lı yılların sonlarında, Avrupa'da olduğu gibi Amerika'da da özellikle Vietnam Savaşı'nın gençler üzerinde yarattığı travmaların da etkisiyle bağımlılık yapıcı maddelerin kullanımında adeta bir patlama yaşandı. Madde kullanıcı ve bağımlı sayısındaki ani artış karşısında hem hükümetler hem de aileler hazırlıksız yakalanmıştır. Bu sefer orta sınıfların çocukları da bu salgından etkilenmişti ve kimse ne yapacağını tam anlamıyla kestiremiyordu (Wilson ve Kolander, 2011:23). Lyndon B. Johnson 1968 yılında Temsilciler Meclisi'nde yaptığı konuşmada madde kullanımı ve bağımlılığı sorununa değinerek bu konuda kapsamlı önlemler alınması gerektiğini gündeme getiren ilk Amerikan başkanı oldu. Aynı yıl bağımlılık yapan maddelerle mücadelenin çok parçalı olmasını sert şekilde eleştirerek, 1930 yılında Hazine Bakanlığı bünyesinde kurulan Federal Narkotik Bürosu (FBN) ve 1966 yılında Gıda ve İlaç İdaresi bünyesinde kurulan Madde'nin Kötüye Kullanımını Kontrol Bürosu'nu Kongre'nin onayıyla kaldırarak, bunların yerine Adalet Bakanlığı bünyesinde Narkotikler ve Tehlikeli Maddeler Bürosu (BNDD)'nu kurdu (Abadinsky, 2011 :64)

1980'lerde de madde kullanımı ve bağımlılığını önleme çabaları devam etti. 1988 yılında Anti-Uyuşturucu Yasası Kongre'den geçti ve bu yasa kapsamında 1989 yılında doğrudan Beyaz Saray'a bağlı Ulusal Uyuşturucu Kontrol Politikası Ofisi (ONDCP) kuruldu. Bu ofis 2001 yılından bu yana "kamunun ve haber medyasının madde kullanımı ve bağımlılığı konusundaki tutumlarını etkilemek" ve "Amerika'da gençleri madde kullanımı ve bağımlılığından korumak, kullanıcı ve bağımlı sayısını azaltmak" maksatlarıyla dünyanın en yüksek bütçeli madde kullanımı ve bağımlılığı ile mücadele kampanyalarından biri olan Ulusal Gençlik Uyuşturucu ile Mücadele Medya Kampanyası'nı yürütmektedir (Işık,2013:245).

3. Haşhaş (Afyon) Sorunu ve 12 Mart Muhtırası

3.1. Haşhaş'ı Sorun Haline Getiren Süreç

ABD kendi toplumundaki sürekli artışta olan haşhaş (afyon) kullanımını için önlemler alma çabası içerisinde idi. Bu önlemlerin başında ise ısrarla haşhaş yasağını zorunlu hale getirmesini istediği Türkiye yer alıyordu. ABD'ye göre Türkiye'de üretilen haşhaşın %80'i ABD'de

haşhaş olarak kullanılıp, gençliğin zehirlenmesinde büyük bir paya sahipti.

Richard Nixon'ın 1968'de iktidara gelmesinden sonra afyon sorunu ABD'nin Türkiye ile ilişkilerinde en önemli konu haline geldi. Amerikan ekonomik ve askeri yardımının geleceği, Türkiye'nin NATO içerisindeki rolü, Türk topraklarındaki Amerikan üslerinin statüsü, Türkiye'nin Yunanistan ile kötüleşen ilişkileri, Kıbrıs'taki durum hep bu açıdan değerlendirilmeye başlandı. Gerçi Johnson'ın başkanlığının son aylarında Eylül 1968'de ABD'nin kaçakçılığın denetimi çalışmaları sırasında Türk polisince kullanılması için Türkiye'ye üç milyon dolarlık yardım yapması ile afyon ihtilafı konusunda bir yumuşama yaşanır gibi olmuştu. Ancak Nixon'ın Başkan olmasıyla bu yumuşama yerini yeni bir gerginliğe bıraktı (Erhan,1996:89).

1960'da ABD'de uyuşturucu madde bağımlılarının sayısı resmi rakamlara göre 60 bin iken, 60'ların sonuna gelindiğinde bu sayı 250 bini aşmıştı. Uyuşturucu madde kullananların %98'i eroin bağımlıydı. 1965'te uyuşturucu ile bağlantılı suçlardan tutuklananların sayısı 50 binden azdı. 1969'da ise 233 bin kişi bu suçlardan tutuklandı. Bu suçluların %20'si daha önceki yıllarda uyuşturucu sorununun yaşanmadığı kırsal alanlarda yaşamaktaydı. Nixon yönetimi uyuşturucu konusunda bu dehşet verici durumu büyük ölçüde afyon üreticisi ülkelerden, özellikle Türkiye'den ABD'ye yapılan afyon kaçakçılığına bağlamaktaydı (Arcayürek,1985).

Amerika Türkiye'nin olumsuz cevaplarına rağmen Türk afyonunu satın alma teklifinden vazgeçmemişti. 23 Haziran 1969'da ABD'nin Ankara Büyükelçiliği görevine atanan William J. Handley, Dışişleri Bakanı İ. Sabri Çağlayangil aracılığı ile Başbakan Süleyman Demirel'e ilettiği mesajında, ABD'nin teklifini tekrarladı. ABD'ye verilen cevap yine olumsuzdu. Bu olumsuz cevaptan tatmin olmayan Büyükelçi bizzat Demirel ile görüşmek istedi. Görüşmede Demirel'den 1969 Ekim döneminden itibaren haşhaş ekiminin ve afyon üretiminin durdurulmasını isteyen Büyükelçi, bu yasaklama kararı ile zarara uğrayacak çiftçinin zararını karşılaması için ABD'nin Türkiye'ye beş milyon dolar yardımda bulunmak için hazır olduğunu ifade etti. Başbakan Demirel bir kez daha ABD'nin teklifini geri çevi-

rirken, Türkiye’de yüzyıllardan beri haşhaş ekimi ve afyon üretimi yapıldığını, hatta afyon ismi ile anılan bir il bile bulunduğunu, böylesine gelenekselleşmiş bir ürünün toptan yasaklanmasının mümkün olmadığını, ancak Türk Hükümeti’nin 1963’ten beri afyon üretilen alanları sınırlandırma eğiliminde olduğunu belirtti (Uslu,1991:6).

3.2. Türkiye’nin Haşhaş Sorunu Karşısındaki Tavrı

Süleyman Demirel, hükümetteki görev süresince tüm bastırmalara ve politikalara rağmen, ABD’nin istediği düzeyde bir yasağa gitmedi. Bu yasağa gitmeyişi ABD’yi her geçen gün farklı politikalara yönelmeye teşvik ediyordu. Yasak kararının çıkmaması öncelikle hükümet olmak üzere Türkiye’de bir baskıya sebebiyet vermekteydi. Amerika baskı dozunu git gide arttırıyordu.

5 Mart 1970’te ABD “Federal Uyuşturucu Maddeler Dairesi” başkanı John Ingersoll Türk Hükümeti’ne yeni bir teklif sundu. Ingersoll, haşhaş ekiminin yasaklanması karşılığında, zarar gören çiftçilerin zararının karşılanması amacıyla yılda üç milyon dolar tarımsal kredi vermeyi ve eroin kaçakçılığının önlenmesi için Türk polisine uçak, silah, cephane yardımı yapmayı öneriyordu. Türk Hükümeti bir kez daha haşhaşın yasaklanmasının mümkün olmadığını ifade etti (Erhan,1996:10).

Başbakan Demirel, ABD’nin giderek olumsuzlaşan tutumunu biraz olsun yumuşatmak adına 30 Haziran 1970 tarihli bir kararname ile haşhaş ekilen yerlerin sayısını yediye indirdi. Buna göre 1970-71 ekim döneminde Afyon, Burdur, Denizli, Isparta, Kütahya ve Uşak illerinin tamamı ile Konya’nın Akşehir, Ilgın, Beyşehir ve Doğanhisar ilçelerinde haşhaş ekimine izin verilirken, Amasya, Merzifon, Gümüşhacıköy, Taşova, Suluova, Çorum, Osmancık, İskilip, Mecitözü ve Ortaköy’de haşhaş ekimi yasaklandı. Kararnamede ayrıca, 1971 sonbaharından itibaren Denizli, Uşak, Akşehir, Ilgın, Beyşehir ve Doğanhisar’da da haşhaş ekiminin yasaklanacağı bildirildi.

Fakat bu yumuşama havasında alınan karar pek etkili olmadı ve aksine ABD tarafında daha fazla şekilde sertleşme yarattı ve zaten kötü olan ilişkiler iyice çıkmaza girdi.

ABD Adalet Bakanı Mitchell’in komiteye sunduğu raporda, ülkeye giren eroinin %80’inin Türkiye kaynaklı olduğuna dair sağlam

kanıtlarının bulunduğu iddiasını bir kez daha yineledi. Artı olarak Türkiye'ye ekonomik ambargo uygulanmasından, hatta ticaretin asıya alınmasından yana olduğunu söyledi.

John Mitchell'in komisyondaki tutumu ve konuşması Türk kamuoyunda büyük tepki yarattı. ABD Adalet Bakanı Türkiye'ye ekonomik ambargo uygulanması fikrinden yana olduğunu söylemekteydi. Türk basınında John Mitchell'in tutumu 1964'teki ünlü Johnson Mektubu'na benzetenler bile oldu.

Başbakan Süleyman Demirel, "Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti niçin kaçakçılığı önlemedi diye kimse tarafından muaheze edilemez. Çünkü aynı soru afyonun girdiği ülkeye, "Siz niye afyonun kaçak olarak girmesine mani olmuyorsunuz? diye sorulur." diyor ve Mitchell'in ifadesini teessürle karşılıyordu (Erhan,1996:106).

3.3. 12 Mart Muhtırasına Götüren Süreçte Haşhaş Tarımı

Türkiye'de, haşhaş yaklaşık doksan bin ailenin gelir kaynağı durumundaydı. Köylülerin büyük bir çoğunluğu haşhaş ekiliyor, bu ürün yağ ve ilaç sanayi ile birlikte, halkın gündelik hayatında büyük bir kullanım alanı buluyordu. Haşhaş ekimi çok sıkı bir denetim altındaydı ve çiftçi ektiği haşhaştan elde edilen afyonu TMO'ya satmak zorundaydı. Ayrıca ülkemizde üretilen afyon, dünyada üretilen afyonun yanında çok küçük bir orandaydı.

ABD tarafından hem Demokrat Parti hem de Adalet Partisi hükümetlerine haşhaş ekiminin yasaklanması konusunda büyük baskı yapılmış ancak her iki hükümet de bu konuda yapılan baskılara boyun eğmeyerek, halkın önemli bir çoğunluğunun geçim kaynağı olan haşhaş yasaklamamışlardı.

ABD Savunma Bakanı Laid; "Türkiye'de ekilmiş afyonu imha etmek için beş milyon dolar önerdiklerini, ancak bu önerinin Başbakan Demirel tarafından geri çevrildiğini" söylemiş ve Demirel de bunu doğrulamıştı. Dışişleri Eski Bakanlarından İhsan Sabri Çağlayangil'in Genç İşadamları Derneği'nin düzenlediği bir toplantıdaki konuşmasında "12 Mart'ta bizi CIA düşürdü. Haşhaş meselesi konusundan ABD bize çok baskı yapıyordu. Dönemin Amerikan sefiri, Başbakanla görüşmesinden sonra olumlu bir sonuç elde edemeyince "Bundan çok

daha fena neticeler doğacak” dedi. Çok fena neticeler üç ay sonra belli oldu ve biz düştük” şeklinde konuşmuştur (Cumhuriyet,1980).

Ayrıca Demirel Hükümetindeki Devlet Bakanı Turhan Bilgin daha sonra CIA’in kendi hükümetlerini düşürmek için NATO çerçevesinde planlar hazırladığını ve üst düzey bir Amerikan yetkilisinin Amerikan uyuşturucu probleminin ancak Demirel hükümetinin düşürülmesi ile çözüleceğini söylediğini iddia etmiştir (Cem,396–397).

12 Mart 1971’de Türk Silahlı Kuvvetleri’nin verdiği muhtıra ile Demirel’in başkanlığındaki hükümet istifa etti. Yeni hükümeti kurma görevi 19 Mart’ta Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay tarafından, CHP Kocaeli Milletvekili Nihat Erim’e verildi. Eski başbakanlardan Ecevit’e göre; ABD Yönetimi 12 Mart müdahalesini yapanları teşvik etmişti. Haşhaş ekiminin yasaklanması ancak oy kaygısı olmayan bir hükümet tarafından alınabileceğine inanan ABD Yönetimi plan ve icraat aşamasında müdahaleci generallerin yanında yer almıştır. Bu desteğe kısa süre içinde karşılık verilmiş, 29 Haziran 1971’de haşhaş ekimi yasaklanmıştır.

Yasak sonrasında, 1972 Sonbaharından itibaren Türkiye’de haşhaş ekiminin yasaklanması dolayısıyla Amerikan Hükümeti tarafından Türkiye’ye toplamda iki milyon dolar artı üçyüzbin ilişik olmak üzere hibe verilmiştir. 7 Ocak 1972 tarihinde hibe anlaşması taraflara gönderilmiştir (Başbakanlık Devlet Arşivleri, 7/3823).

3.4. 12 Mart Muhtırası Sonrası Haşhaş Tarımı

12 Mart 1971 müdahalesinden sonra askerlerin desteklediği Erim, Melen ve Talu hükümetlerince yönetilen Türkiye’de, 14 Ekim 1973’te yapılan seçimlerle tekrar tam anlamıyla sivil bir yönetime geçildi. Ancak, seçimden sonra TBMM’de oluşan tablo hiçbir partinin tek başına iktidar olmasına imkân vermemişti. Seçimden 185 sandalye ile çıkan CHP’yi 149 sandalye ile AP ve 48 sandalye ile MSP izlemekteydi.

1973 seçimlerinin propaganda döneminde MHP dışında tüm siyasi partiler, iktidara gelmeleri halinde haşhaş yasağını kaldıracakları sözünü vermişlerdi. Bu dönemde afyon sorununu Türk dış politikasının en önemli unsuru olarak gören CHP ve MSP liderleri, yasağın kal-

dırılmasıyla Türkiye'nin ABD'den bağımsızlığını kazanacağı görüşünü savunmaktaydı. CHP ve MSP liderlerinin haşhaş yasağının kaldırılmasının en ateşli savunucuları olmaları belki de birbirinden çok farklı ideolojileri benimseyen bu iki partinin koalisyon hükümeti kurabilmelerini sağlayan bir etken olmuş, hükümet haşhaş ortak paydasında kurulmuştur.

CHP-MSP Koalisyon Hükümetinin Başbakanlığını üstlenen Bülent Ecevit 16 Şubat 1974'te yaptığı açıklamada Hükümet'in seçim beyanamesinde yer alan haşhaş yasağı vadinin yerine getirileceğini ilan etmiş ve bu konuda çalışmaları başlatmıştır (Cumhuriyet, 17 Şubat 1974). 1974 Mart ayının başlarında 37. Hükümet, Washington Büyükelçisi Melih Esenbel aracılığıyla ABD'ye: "Türkiye de çok sınırlı ve kontrollü olmak kaydıyla haşhaş ekimine yeniden başlamak zorunluluğu bulunduğunu, ancak haşhaş ekimi yasağından sonra, ortaya çıkan ve devam eden ekonomik ve sosyal sorunların karşılıklı görüşülmesinin yararlı olacağını" bildirmiştir (Milliyet, 12 Mart 1974).

Amerika'nın tüm bu üstü kapalı tehditlerine rağmen CHP-MSP Koalisyon Hükümeti, üç yıldır süren haşhaş ekimine ilişkin yasağı nihayet Bakanlar Kurulu'nda görüşerek Resmi Gazete'nin 1 Temmuz 1974 tarihli ek sayısında yayınladığı bir kararname ile kaldırdı (T.C Resmi Gazete, No:14932).

Yasak kaldırımı sonrasında yapılan açıklamada, Bakanlar Kurulu dünya ilaç sanayinin ihtiyacı ve 90 bin Türk üretici ailesinin durumunu göz önüne alarak, Afyon, Burdur, Denizli, Isparta, Kütahya ve Uşak illerinde tamamiyle, Konya ilinin Akşehir, Beyşehir, Doğanhisar ve Ilgın ilçelerinde ekimine izin verilmesini kararlaştırmıştır.

Bu konuda haşhaşın ekiminin amaçları dışında kullanılmaması için etkin kontrol ve tedbirler de alınacaktır. İzin bölgesi dışında ekim yapanlar hakkında yasaların koyduğu ceza müeyyideleri de uygulanacaktır (Cumhuriyet, 2 Temmuz 1974).

Aslında yasak getirilmeden önce de zaten kontrollü bir ekim söz konusuydu. Ekilen haşhaş tamamiyle devlet kontrolündeydi ve çiftçiler bu kontrol doğrultusunda ekimleri yapıyorlardı. Haşhaş yasağından sonra yapılan görüşmeleri Ü. Haluk Bayülken'in Cüneyt Arcayürek'e verdiği röportaj ile okuyabiliriz:

“Haşhaş sorunu daha bitmemiştir, Türk bürokrasisini ABD’nin ödeyeceği tazminat ve çiftçi gelirinin artması için öyle bir program hazırlamıştı: ABD; “Bu yasağı Türkiye bize pahalı ödetecek.” diye bir hisse kapılmıştı. Belki hükümet üyeleri değil, ama değerlendirmenin iç sınırlarını bürokrasi geniş tutmuştu. “Kontrollü ekime dayalı bu ilkeyi neden kaldırılıyorsunuz?” diye içeride kıyamet kopuyordu. BM’de bulunduğum zamanlar, 12 Mart değil de gençliği zehirleyen uyuşturucu sorunu her gün TV’de gazetelerdeydi. Bir süreye değin; “Türkiye afyon ekimini iyi kontrol etti” diye fevkalade muamele görürdük (Cumhuriyet, 8 Nisan 1985).” diye belirtmiştir.

Yasağın kaldırılması sonrasında ABD’den gelen tepkiler sonrasında Türkiye’de de olumlu olmayan söylemlerde bulunulmuştu. Olumsuz söylemlerden biri Süleyman Demirel’e aitti.

“Karara karşı pek de olumlu olmayan bir tutum sergileyen Süleyman Demirel, başbakanlığı döneminde ABD’nin haşhaş ekiminin yasaklanması konusunda yaptığı baskılara uzun süre direnen, hatta iddiaya göre bu nedenle koltuğundan olan bir parti lideriydi. Üstelik genel başkanı bulunduğu bir partinin tabanı büyük ölçüde haşhaş ekicisi çiftçilerin yaşadığı bölgelere dayanmaktaydı. Daha önceki pek çok demecinde kendisinin de afyonun üretildiği bölgede doğup büyüdüğünü, bu ürünün köylü için ne anlam taşıdığını çok iyi bildiğini ifade etmişti. Bunlar göz önüne alındığında, Süleyman Demirel’in tutumunun sadece muhalefette olmaktan kaynaklanan bir hareket olarak değerlendirilmesi daha doğru olacaktır.” (Erhan,1996:142).

Başbakan Ecevit söz konusu kararnamenin Resmi Gazete’de yayınlanmasından sonra 2 Temmuz 1974 tarihinde, Millet Meclisi’nde haşhaş ekimine yeniden izin verilmesi konusunda gündem dışı bir konuşma yapmıştır. Ecevit yaptığı şu açıklamayla Hükümet görüşünü özetlemeye çalışmıştır: “...Hükümetimiz aldığı bir kararla yedi ilde ve bir ilin üç ilçesinde sınırlı ve sıkı denetim altında haşhaşın ekimine yeniden izin vermiştir. Hükümet insanlığın bundan en küçük ölçüde zarar görmemesi için en etkin tedbirleri almayı insanlık görevi sayacaktır. Dünyada kimse bundan kaygı duymamalıdır. Biz bu kararımızla milletimizin bir isteğini ve milli politikanın gereğini yerine getiriyoruz.” Ecevit haşhaş konusunda Hükümet Programı’nda yer alan söz-

leri yeniden okuduktan sonra şöyle devam etmişti: “Bu kararı vermekte beş aydır beklememizin nedeni dünyanın insancıl kaygılarını tatmin edici etkin yolları aramamızdı. Şimdi kanun emrettiği tarihte kararımızı ortaya koymuş bulunuyoruz. Türkiye, haşhaş ekimine en çok tepki gösteren ülkelerin bile çok sert buldukları müeyyideleri afyon kaçakçılarına uygulayan bir ülkedir. Haşhaşın gayri meşru ticaretinden kazanç sağlayanlar olmuştur. Ancak, bundan kazanç sağlayanlar geçimi haşhaşa bağlı köylüler değildir. Onlar haşhaşın meşru olmayan ticaretinden kazanç sağlasalardı Türkiye'nin en yoksul köylüleri arasında bulunmazdı. Bu köylüler için haşhaş yalnız bir geçim yoldu değildir, bir yaşam biçimidir. Haşhaş köylünün yaşamıyla bütünleşmiş gibidir. Hiç bir tedbir alınmadan haşhaş ekilen bu yörelerde ekime son verilmesi köylünün hayatında doldurulmayacak bir boşluk yaratmıştı. Demokratik bir ülkenin yurttaşına, sen yüz yıllardır alıştığın yaşama yolunu bırak, ilerde sana başka bir yol bulacağız, denemez. Önce halka yeni yaşama yolu gösterilir, bunun daha iyi olduğu ve daha rahat bir yaşam getireceği ispat edilir, halk ondan sonra, o yaşam biçimine kendiliğinden geçer. Türkiye’de böyle yapılmamıştır. Köylü boşlukta ve çaresiz bırakılmıştır. Hükümetimiz de, milletimizin ve inanıyorum ki bütün partilerin isteğine uyarak ekim izni kararı almıştır. Türkiye’de haşhaş ekilen yörelerde haşhaşın yerine geçebilecek başka tarım ürünleri gösterilmedikçe eminim ki haşhaştan başka türlere geçiş kendiliğinden olacaktır. Dünyada bazı çevreler haşhaşın zararlı etkilerini dikkate alarak Türkiye’de ekimin yasak edilmesini istemişlerdir. Ancak Türkiye’de üretim durduğu için dünya ilaç sanayinde yeri doldurulamayacak bir boşluk meydana gelmiştir. Dünyada belli miktarda haşhaş ekimine ihtiyaç vardır. Dünya ilaç sanayinde Türk haşhaşının yerinin doldurulmasını mümkün olmamıştır (TBMM Tutanak Dergisi, 1974:347-348).

6 Ağustos 1974’te aldığı 507 sayılı kararla afyon üretimine başlanmaması için ABD’li yetkililerce yapılacak girişimlerin sonuç vermesi halinde Türkiye’ye gönderilen tüm yardımların durdurulması kararlaştırıldı. ABD Başkanı Gerald Ford, haşhaş yasağı konusunda müzakerelerin devam ettiği gerekçesiyle, Türkiye’ye yapılan yardımı durdurmadı. Ancak 14 Ağustos 1974 tarihinde yapılan İkinci Barış Harekâtı’ndan sonra, ABD Kongresinin aldığı, Türkiye’ye ambargo

uygulanması yönündeki kararları Başkanın durdurması mümkün olmadı (Erhan,1996:149).

Tüm olan gelişmelerden sonra ABD yetkileri peşi sıra açıklama yapıp Türkiye'nin afyon ekiminde pürüzsüz bir politika izlediğinden bahsetmiştir.

ABD Ankara Büyükelçisi William Macomber de, kendi inceleme ve gözlemlerine dayanarak, Türkiye'de haşhaş ekim ve toplama mekanizmasının mükemmel çalıştığını belirtmiştir.

ABD'nin Türkiye ve haşhaş konusunda en yetkili ağızlarının, Türkiye'nin uygulamakta olduğu haşhaş rejimini onaylayan açıklamalarından sonra, 1975 sonbaharından itibaren, Türk afyonu ABD Kongresi'nin ve kamuoyunun öncelikli gündem maddeler arasından çıkmıştır. Ancak uyuşturucu sorunu bu gündem içindeki yerini günümüze kadar korumuştur. (Erhan,1996:151).

4. Sonuç

Tarihsel süreçte bir soruna dönüştürülen ve 12 Mart Muhtırasının en önemli nedenlerinden birisi olarak gösterilen haşhaş ekim problemi, Türkiye'de üretici açısından halen devam etmektedir. Haşhaş ekimi üzerindeki sıkı politikalarda bir değişme olmamaktadır. Türkiye toprakları açısından iyi bir gelir kaynağı olan ve gayet kontrollü şekilde ekimi yapılan haşhaş ekim alanları günümüzde de gitgide azalma göstermiştir. Son yıllardaki haşhaş üretimi, verimi önceki yıllara göre ortalama olarak azalma göstermektedir.

Konuyla ilgili arşiv belgeleri ve devlet kademelerinde üst düzey çeşitli görevlerde bulunmuş önemli insanların beyanları doğrultusunda haşhaş sorununun, Türk-Amerikan ilişkilerinde önemli rol oynadığını göstermektedir.

Bazı analistlere göre; 12 Mart muhtırasının öncesinde, 9 Mart da Türkiye'deki sol ve Avrupa'daki bazı güçlerin desteklediği bir harekete karşı Amerika, 12 Mart muhtırası ile sol bir darbenin önünü kesmiştir. Ancak burada Sovyetlerin rolünün olup olmadığı da hala açıklığa kavuşmamıştır. MİT eski daire başkanına göre "bu işin içinde Sovyetler yoktur. Ayrıca ABD'nin kendisine yönelik sol ve Avrupalıların

hareketi olan 9 Mart'a karşılık, 12 Mart da Amerikan destekli hareketin yaşandığını savunmaktadır" (Star Gazetesi, 13 Mart 2011). Meclis başkanlığı yapmış ve 12 Eylül Darbesinden önce Cumhurbaşkanlığı vekili olarak görev yapan eski Dış işleri Bakanlarından İhsan Sabri Çağlayangil'e göre de "12 Mart'da CIA vardır. Hemi de büyük ölçüde vardır" (http://www.yerelgundem.com/yazarlar/erol_marasli/999/darbelerde_yabanci_parmagi_varmiydi.html).

Bu beyanlara paralel şekilde, ilerleyen dönemlerde, 12 Mart muhtırasını hazırlayan örgütlenmeleri ve eylemleri kontrgerillanın yaptığı iddia edilmiştir. Kontrgerilla, Varşova Paktı'nın NATO üyesi ülkeleri işgali ihtimaline karşı cephe gerisinde direniş başlatmak amacıyla NATO tarafından kurulan gizli örgüttür. İddialara göre Türkiye'nin NATO'ya girmesinden sonra bu örgütlenme Türkiye'de de yapılmış, 1952 yılında Seferberlik Tetkik Kurulu adıyla kurulan bu örgüt daha sonra, 1956 yılında Özel Harp Dairesi adını almıştır. Özel Harp Dairesi'nin ilk Lojistik Şube Müdürü olup, Özel Harp Dairesi'nde sekiz yıl görev yapan Albay İsmail Tansu, Sabah gazetesi'ne verdiği röportajda, Özel Harp Dairesi'ni Amerikalıların teklifi üzerine kurduklarını, zaten Amerika'nın Toroslar'da kendi karargâhları olduğunu, burada CIA mensuplarının görev yaptığını açıklamıştır. Tansu'nun ifadesine göre, Ruslar işgal ettiğinde Türkiye hükümetinin dışarıda kurulacağı yer bile belirlenmiştir (Sabah Gazetesi, 09 Ekim 2007).

Her ne kadar günümüzde meselelerin arka planında sürekli olarak dış güç arama –komplo-teorileri üretmenin kolaylık olduğu iddia edilse de, özellikle yetmişli yıllarda yaşanan olaylarda, iç dinamikleri belli politikalar yönünde yönlendiren dış güç gerçeğini görmek gerekir.

Kaynakça

- Arcayürek, C., **Çankaya'ya Giden Yol**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1985.
- Arcayürek, C., **Darbeler ve Gizli Servisler**, Bilgi Yayınevi, Bilgi Dizisi:33/2, Ankara, 1989.
- Arcayürek, C., **Demirel Dönemi 12 Mart Darbesi 1965–1971**, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1992.

Başbakanlık Devlet Arşivleri, 7/3823 numaralı kararname 8

- Cem, İ., **Tarih Açısından 12 Mart**, Cem Yayınevi, İstanbul, 1978.
- Cumhuriyet**, 17 Şubat 1974
- Cumhuriyet**, 2 Temmuz 1974, Bakanlar Kurulu Açıklaması 9
- Cumhuriyet**, 8 Nisan 1985, Cüneyt Arcayürek Ü Haluk Bayülken Rörportajı
- Develioğlu, F., **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat**, s.1294 2 Ankara, 2010.
- Erim, N., **Bildiğim ve Gördüğüm Ölçüler İçinde Kıbrıs**, (2. Baskı), Ajans-TürkMatbaacılık, Ankara, 1977.
- Erim, N., **Günlükler 1925–1979**, (Hazırlayan: Ahmet Demirel), 2.Cilt, Yapı KrediYayınları, İstanbul, 2005.
- Erhan, Ç., **Beyaz Savaş**, S 25-26, 1996.
- Işık, M., **Madde Kullanımı ve Stratejik İletişim**, s.245, 2013.
- Kaynak, M., **Darbeleri Demokrasi**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2006.
- Keskin, Y. Z., **27 Mayıs 1960 Askeri Darbesi ve 12 Mart 1971 Muhtırası'nın Türk Devlet Teşkilatı İle Siyaset Hayatına Etkileri**, Atatürk Üniv. Sosyal Bilimler Enst., Basılmamış Doktora Tezi, Erzurum, 2011.
- Maraşlı, E., **Darbelerde Yabancı Parmağı Varmıydı?**, http://www.yerelgundem.com/yazarlar/erol_marasli/999/darbelerde_yabanci_parmagi_varmiydi.html, 1999.
- Milliyet**, 12 Mart 1974
- Ocak, A. Y., **Osmanlı İmparatorluğu'nda Marjinal Sufilik: Kalendreriler**, s.179, Ankara, 1992.
- Ohsson, M. D., **18. Yüzyıl Türkiyesinde Örf ve Adetler**, s.50-51, İstanbul, 1970.
- Özgür Polat, 37. Cumhuriyet Hükümetinin (chp-msp koalisyonu) Dış Politikası 26 Ocak – 17 Kasım 1974 Tez Çalışması, **TBMM Tutanak Dergisi**, VI, Dönem:4, B:104, O:1, 2.7.1974, s.347-348.
- Sabah Gazetesi**, “Derin Devletin Sır Ordusu”, 09 Ekim 2007, s.8.
- Star**, 13 Mart 2011.681.

T.C Resmi Gazete, No:14932,1 Temmuz 1974; **Resmi Kararlar Dergisi**, IX/1-2, (Ocak-Şubat 1974), s.1.

Toprak Mahsülleri Ofisi (2012), **Haşhaş Raporu**

Türkiye Büyük Millet Meclisi Genel Kurul Tutanağı, 22. Dönem 5. Yasama Yılı, 2006, Halil Ünlütepe 12

TÜİK, **Haşhaş İstatistikleri**.

Zürcher, E. J., **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003.

TÜRKİYE’DE SOL VE 9 MART 1971 DARBE GİRİŞİMİNİN İDEOLOJİK- SİYASAL ARKA PLANI

Ali ŞAHİN*

ÖZET

Türkiye’de ordu-siyaset ilişkisi, 1. Meşrutiyet’ten günümüze dönem dönem yoğun olarak etkisini göstermiştir. Kritik siyasal dönemlerde gerek iç gerek dış siyasal dinamiklerin müdahaleleriyle askeri müdahalelerin etkileri iç içe geçmiştir. Bu noktada darbelerin başarıya ulaşması ya da başarısızlıkla sonuçlanmaları siyasal akımların gücü ve konumlanışına göre belirlenmiştir.

Ülkemizde 12 Mart Askeri Muhtırası öncesinde bir sol darbe beklentisi, dönemin “zinde güçler” olarak adlandırılan ve kendilerini “Kemalist” olarak adlandıran siyasal güçlerle, bazı sosyalist akımlarda güçlü bir biçimde kendisini göstermekteydi. 12 Mart öncesinde yaşanan “Cuntalar Savaşı” 12 Mart günlerine kadar keskin bir mücadeleye sahne olacaktı.

Bu keskin mücadelenin yol haritasını belirleyen çok farklı iç ve dış siyasal etkenler ortaya çıkacaktır. Bunlardan en önemlisi Vietnam Savaşı’yla dünyadaki siyasal prestijini kaybeden ABD’nin, yeniden özellikle Latin Amerika ve Türkiye gibi ülkelerde Sovyetler Birliği’ne karşı hegemonya üstünlüğü kazanma çabasıydı. Amerika devletinin en önemli yetkililerinden dışişleri eski bakanı Henry Kissinger’ın başını çektiği faaliyetlerle bu ülkelerde kendi yandaşı darbelerin desteklenmesi elzem bir politikaydı. Bu anlamda gerek Türk Silahlı Kuvvetleri gerekse siyaset arenasındaki güçlerin konumlanmasında ABD ve dünya hegemonya mücadelesinin belirleyici olduğu görülmektedir.

---

*Dr., İstanbul Üniversitesi Atatürk İlk. ve İnk. Tarihi Enstitüsü.
asahin2003@yahoo.com, alisahin@istanbul.edu.tr

1960 askeri müdahalesi sonrasında gerçekleşmesi beklenen fakat başarısızlığa uğrayan Talat Aydemir ve arkadaşlarının darbe girişimi bu kez farklı bir biçimde yeniden denenmişti. Tarihe “9 Mart Darbe Girişimi” olarak geçen bu girişim bir “Sol darbe” olarak planlanmıştı. Sonuçta girişim başarısızlığa uğrayacak 12 Mart’ta bir karşı darbe yaşanacak, bu girişim tasfiye edilecekti. 12 Mart’ın ilk günlerinde dahi özellikle bazı sol akımlarda hâlâ bir sol darbe beklentisi olacaktır.

Bu çalışmada 9 Mart darbe girişimi, dönemin mücadeleleri içindeki stratejik ve taktiksel yönelimleri ve “hataları” üzerinden ele alınacaktır. Bunun yanında dış siyasal konjonktürün etkileri, ideolojik siyasal yönelimlerin etkileri ile birlikte değerlendirilecek, dönemin aktörlerinin siyasal panoraması çıkarılacaktır. Bu girişim öncesinde Türkiye’deki önemli siyasal olaylar ve girişimin başarısızlığa uğraması arasındaki bağlarla sol akımların askeri müdahalelere bakış farklılıkları özel olarak değerlendirilecektir. Çalışmanın özgünlüğünü bu bölüm oluşturacaktır.

Anahtar Kelime: 9 Mart Darbe Girişimi

LEFTISM IN TURKEY AND IDEOLOGICAL-POLITICAL BACKGROUND OF 9 MARCH 1971 COUP ATTEMPT

ABSTRACT

The relationship between the army and politics in Turkey has intensely showed its influence from time to time since the First Constitutional Era until present. The interventions of both domestic and foreign political dynamics intertwined with the effects of military interventions during the critical political junctures. At this point, success or failure of coups are determined by the strength and position of political movements.

The anticipation of a leftist coup d'état before the 12th of March Military Memorandum in our country showed itself strongly among political forces that called themselves "Kemalist" and some socialist movements. "War of Juntas" prevailed as a sharp struggle until the period of March, 12th.

There would emerge different internal and external political factors that determined the road map of this sharp struggle. The most important of these was the effort of United States-which had lost its political prestige in the world with the Vietnam War- to regain its hegemony especially in Latin America and Turkey against the Soviet Union. Support of partisan coups in these countries with the activities led by former foreign minister Henry Kissinger, who was one of the most important officials of the U.S., was an indispensable policy. In this sense, it is seen that the struggle of U.S. and world hegemony is determinant in the positioning of both Turkish Armed Forces and the powers in the arena of politics.

The coup attempt of Talat Aydemir and his friends, which had occurred after the 1960 military intervention and failed, was retried in a different way this time. This attempt which passed into history as "Coup Attempt of March, 9th", had been planned as a "Leftist coup d'état". Ultimately, the attempt failed and a countercoup happened on March 12th which would liquidate this initiative. Even in the early days of March, 12th, there would still be an expectation of a leftist coup particularly among some left currents.

In this study, Coup Attempt of March, 9th will be examined through its strategic and tactical orientations and “mistakes” within the period’s struggles. Besides, the effects of the foreign political conjuncture will be evaluated together with the effects of ideological political tendencies, and the political panorama of the actors of the period will be derived. Before this coup attempt, the links between the important political events in Turkey and the failure of the incident will be evaluated with a special emphasis on the different outlooks of left currents towards military interventions. This part will create the originality of the study.

Key Word: Coup Attempt of March, 9th

Giriş

Ülkemizde Meşrutiyetlerden itibaren asker- sivil bürokrasinin ve aydınların devlet kurmadaki etkin rolleri ve modernleştirici etkisi Türk siyasal tarihinde kendisini derinden hissettirmiştir. Bu bakımdan Türkiye solu da konumunu yer yer bu olgusal duruma göre belirleyecektir. Dünyada sol siyasal akımların güçlenmesi özellikle Sovyet Devrimi sonrasıdır. 1949 yılında Çin Devrimi'nin de gerçekleşmesi dünyanın yarı coğrafyasında sosyalist görüşlerin hâkimiyetini arttırmış, özellikle 1960'lar ABD'nin emperyalist etkisinin kırıldığı yıllar olmuştur. Rusya'da Bolşevik Devrimiyle başlayan sosyalist akımların dünyanın belirli bir ölçüğünde kazandığı destek 1970'lerde dünyanın adeta iki kampa bölünmesiyle sonuçlanacaktır. Sovyetlerin güç kazanması ve ABD'nin Vietnam yenilgisi, Üçüncü Dünya'da ulus devletlerin asker- bürokrasi eliyle belli ölçülerde modernleşmelerinin de önünü açacaktır. Ortadoğu'da Baas'çılık böyle bir zeminde hayat şansı bulmuş, bu olgu özellikle ülkemizde bazı sol akımlar üzerinde etkilerde bulunmuştur.

Süreç ABD'nin Vietnam saldırısı ve Latin Amerika'daki "sağ" darbelerle desteğiyle bir karşısaldırılı sonuçlanacaktır. Özellikle Amerikan desteğiyle Avrupa'da bu yıllarda örgütlenen ve sonradan ortaya çıkarılan NATO bünyesindeki "Gladyo" örgütlenmesi Amerikan çıkarlarının "okyanus ötesinde" tesisini amaçlıyordu.

Dünyadaki konjonktür içinde Türkiye'deki sol akımlara bakıldığında gerek sosyalizmin genel teorisine yaklaşımlar gerekse ülkenin tarihini ve güncel özgün koşullarını yorumlama ve ona uygun siyasetler üretme noktasında büyük farklılıkların olduğu görülmektedir. Keskin ayrımların en önemlilerinden biri de tarihte "Ordu'nun rolüne ilişkin tartışmalardır. Bu çalışmada 9 Mart Darbesi girişiminin ayrıntıları bir tarafa bırakılarak Türkiye solunun 9 Mart Darbesine ilişkin ideolojik ve politik yönelimi tartışmaya açılmıştır.

1. 1960 Sonrası Gençlik Hareketleri ve Siyasal Ortam

Türkiye İşçi Partisi'nin kurulmasıyla birlikte parti ülke genelinde yüzde 3 gibi bir oy almış ve meclise 15¹ milletvekili sokmuştur. Bu milletvekilleri sayesinde ilk kez sosyalist fikirler meclis kürsüsünden savunulabilmiş belli ölçülerde bir kitle tabanı kazanmıştır. Özellikle sendikalar ve diğer emekçi örgütleri üzerinde önemli bir ağırlık kazanılmıştır. TİP'in sosyalizm anlayışı Mehmet Ali Aybar'da ifadesini bulan “antiemperyalist” bir çizginin benimsenmesiyle olacaktır.²

1960'ların ikinci yarısından itibaren ise Türkiye'de başka bir toplumsal dinamik ortaya çıkacaktır. Dünyada 68 gençlik hareketlerine paralel olarak Türkiye'de de belli kıpırdanmalar 1966'lardan itibaren başlamış 1969'ların sonuna kadar yoğun ve kitlesel eylemlilikler yaşanmıştır.³ Türkiye'nin 68'i ile Batı'nın 68'inin, zamandaşlık ve kapitalizmin egemenliğindeki ülkeler gençliğinin daha özgür ve mutlu bir dünya arayışı dinamiğini taşımak dışında ortak bir yanından söz etmek mümkün değildir. Kapitalizmin merkez ülkelerindeki gençliğin 68'i, daha özgür, mutlu ve güvenli bir dünya özelemlerindeki bütün haklılığa ve olumluluğa rağmen, talep ettiği özgürlükler ve hedefleri bakımından sistemin dışına çıkamamıştır. Batı gençliğinin 68'i her şeyden önce, emekçi sınıflardan ve emekçi sınıf hareketinden hem ideolojik ve siyasal hem de örgütsel olarak kopuktu. Özgürlük ve mutluluk arayışı, cinsel özgürlük, “tembellik hakkı”, her türlü otoriteye karşı olma gibi, sistemin yarattığı bunalımı, sistem dışına çıkmayan kaçış, avunma, başboşluk, her türlü düzene karşı olma (uyuşturucu, hippilik, nihilizm, anarşizm) ideolojileri ile “aşmaya” yönelmişti. Ve sonuç olarak sistemin denetimi dışına çıkmıyordu. Türkiye'nin 68'i ise, en başta, 27 Mayıs'ı da yaratan antiemperyalist ve ilerici gençlik hareketinden besleniyordu. Özgürlükçülüğü, emekçi sınıflara dönük bir demokratik karakter taşıyor, Jön Türk Devrimi ve Kemalist Devrim'in halkçılık mirasından besleniyordu. 27 Mayıs'ın açtığı özgürlükler kanalından yükselen emekçi hareketi ve sosyalist hareketle birleşme çizgisi izliyordu. Nitekim kısa süre içinde onlarla birleşti, emekçi hareketi

¹ Mehmet Ali Aybar, **TİP Tarihi 2**, BDS Yay., İst.,1988, s.9.

² Uğur Mumcu, **Aybar İle Söyleşi**, Tekin Yay., İst., 1994.

³ Tanzer Sülker Yılmaz, **Türkiye'de Gençlik Hareketleri**, Toplumsal Dönüşüm Yay., İst.,1997, s.116-117.

ve sosyalist hareketin öncü kadrolarının oluşmasında önemli roller üstlendi. Türkiye'de 68 gençlik hareketinin etkilendiği ve beslendiği üçüncü kaynak, ezilen hakların, Güney Doğu Asya (Vietnam), Latin Amerika ve Afrika'dan yükselen emperyalizme karşı mücadeleleri idi. Geçmişinde, dünyanın "emperyalizme karşı ilk milli kurtuluş savaşı verme" geleneği olan bir ülkenin gençliği olma gibi bir mirası olan Türk gençliğinin, elverişli ortamını bulunca, dünyadaki bu antiemperyalist hareketlerle arasında bir gönüldeşlik ve siyasi bağ kurması mümkün değildi. Batı gençliğinde de özellikle Vietnam savaşına karşı çıkma şeklinde, belli ölçüde antiemperyalist eğilimler vardı. Ama bu eğilimler güçlü ve hareketin egemen eğilimi değildi. Batı'da ezilen ülkelerdeki antiemperyalist mücadeleye destekler, esas olarak örgütlü emekçi sınıf siyasi hareketlerinin öncülüğünde yürütülüyordu. Batı 68 gençlik hareketi ise, en öncelikle ülkelerindeki sosyalist hareketin dışındaydı. Ondan kopuktu ve hatta biraz onu da hedef alan bir çizgiye sahipti. Dev-Genç Genel Başkanı Atilla Sarp'a göre de Türkiye'de 68 hareketini yaratan kuşak ülke tarihinde kadro mirası olarak Jön Türk hareketinin ve milli mücadelenin birikimini örnek almıştır. Örneğin, nasıl Resneli Niyaziler baskıya karşı başkaldırmışsa 68 gençliği de emperyalizme karşı mücadeleye girişmişti.⁴ Elbette bu hareketin belirli bir düşünsel karakteri vardır. Harekete yön veren birinci etken 1960 askeri müdahalesinin getirdiği görece özgürlük ortamı ve onun yarattığı Kemalist uygulamalar, ikincisi ise özellikle dünya çapında ABD'ye karşı yükselen antiemperyalist ve sosyalist tepki ve hareketlerdi.⁵ 68 liderlerinin Jön Türk vurgusunu özellikle yaptığı görülmektedir. Onlara göre Jön Türk hareketi uluslaşmayı ifade etmektedir. 68 Hareketi'nin de kökü Jön Türk hareketine dayandırılmakta, uluslaşma süreci ilke defa onunla anılmaktadır. 68 hareketi de antiemperyalist olduğu için uluslaşma sürecini tamamlamaya dönük bir hareketti. Bu bakımdan paralellikler vardı.⁶

---

⁴ Dönemin Dev-Genç Genel Başkanı Atilla Sarp'ın 17 Haziran 2008 tarihinde Ulusal Kanal'da yayınlanan "40. yılında 68" konulu programdaki konuşması.

⁵ Alpay Kabacalı, **Türkiye'de Gençlik Hareketleri**, Altın Kitaplar Yay., İst.,1992, s.193.

⁶ Dev-Genç liderlerinden 68'liler Birliği Vakfı Başkanı Sönmez Targan'ın 17 Haziran 2008 tarihinde Ulusal Kanal'da yayınlanan "40. yılında 68" konulu programdaki konuşması.

Hareketin ideolojik-siyasal, kültürel ve sosyo-ekonomik pek çok boyutu vardır. 1960'lı yılların ilk yarısında, Kemalizm veya bir başka deyişle Atatürkçülük, gençlik örgütlerinde egemendir. Bu noktada iç içe bir yapı söz konusudur. Keskin ayrımlar yoktur, ancak 1960'lı yılların ikinci yarısından itibaren gençlik örgütlerinde sosyalist düşünce de egemen olmaya başlar. Kemalizm'in ideolojik mirası hareketin kadrolarında temel doku olmakla birlikte sosyalist fikirler temel sürükleyicisi olacaktır.⁷ Hareketin kurucu önderi örgütsel olarak Fikir Kulüpleri Federasyonu ve sonrasında Türkiye Devrimci Gençlik Federasyonu'dur.⁸ FKF 16 Aralık 1965'te kurulmuştur ve örgütün bileşiminin, kendisini Kemalist ve sosyalist olarak niteleyen gençlerden oluştuğu görülmektedir.⁹

1961-71 döneminde kendilerini “Kemalist”, “Kemalist sosyalistler”, “Sol Kemalistler” olarak niteleyen Milli Türk Talebe Birliği (MTTB), Türkiye Milli Talebe Federasyonu (TMTF), Türkiye Milli Gençlik Teşkilatı (TMGT), Devrimci Öğrenci Birliği (DÖB), Türkiye Devrimci Gençlik Dernekleri Federasyonu (TDGF), Sosyal Demokrasi Dernekleri Federasyonu (SDDF), “Kemalist Devrimciler Birliği” gibi örgütlerdi. Dönemin özellikle gençlik hareketlerinin tarihini inceleyen araştırmacılarından Feyizoğlu'na göre bu örgütlerin temel tezleri şöyledir:

İkinci Milli Kurtuluş Savaşı” vererek “Demokratik Halk Devrimi”ni gerçekleştirmektedir. Bu örgütlerden bazıları, bu düşünceye Marks’çı bir içerik kazandırmak istemişlerdir. Bu, ilk önce, “Milli Demokratik Devrim”, “Ulusal Demokratik Devrim” ya da “Burjuva Demokratik Devrim” olarak

⁷ A. Bağış Erten, “Türkiye’de 68”, **Modern Türkiye’de Siyasal Düşünce**, Sol, C 8, İletişim Yay., İst., 2005, s.839.

⁸ Ali Yıldırım, **FKF, Dev-Genç Tarihi, Belgelerle Bir Dönemin Serüveni**, Doruk Yay., Ankara, 1997, s. 28.

⁹ Kerem Ünüvar, “Fikir Kulüpleri Federasyonu, (1965- 1969)”, **Modern Türkiye’de Siyasal Düşünce**, Sol, C 8, İletişim Yay., İst., 2005, s.821.

ortaya konmuştur. Daha sonra, “Halk Savaşı”, “Öncü savaş” tezleri gündeme gelir. Örgütlerin yönetim kadrosu değiştiği zaman, savunulan tezler de değişmiştir.¹⁰

1968 gençlik hareketinin iki temel ideolojik referansı olacaktır. Bunlar Kemalizm ve sosyalizmdir. ABD'nin güç kaybetmesiyle birlikte sosyalist devrimlerin, Çin, Küba ve Vietnam'daki başarıları, bu hareketlerin belli ölçülerde dünyanın diğer bölgelerindeki siyasal etkileri, ülkemiz siyasal hayatında da özellikle üniversite gençliği arasında kitlesel ideolojik dönüşümlerin yaşanmasını beraberinde getirmiştir.¹¹ 1960 askeri müdahalesi sonrasında siyasal hayatta oluşan “Atatürkçü” atmosferin de bu nesnellğe katkıda bulunduğu görülmüştür. Kitleler içinde Kemalizm ve sosyalizm ittifakı ile birlikte belli noktalarda Kemalizm'den sosyalizme geçişler yaşanmıştır. Günümüzde bazı liberal yazarlar tarafından üretilen “sağ ve sol kemalizm” gibi suni denilebilecek kavramların maddi, tarihsel bir geçerliliği bulunmamaktadır. Örneğin bunların en popülerlerinden olan Hasan Bülent Kahraman ordu- siyaset-Kemalizm üzerine şu tespiti yapmaktadır:

1960 darbesi ordu-aydın ve bürokrasi ittifakının (Tarihsel Blok) hiç parçalanmadan gerçekleştirdiği bir darbe olduğu için dönemin ruhuna uygun olarak aydınların sol eğilimlerinden izler taşıyarak Sol Kemalizm'i kuracaktır. 1971 darbesi ordu-aydın ittifakını parçalayan ilk darbedir. Bu nedenle izleyen dönemde sağ-ordu ittifakıyla bürokratik, statik bir Kemalizm tanımını benimseyecektir. Bu meyanda Güven Partisi türü kuruluşlar aracılığıyla Sağ Kemalizm oluşturulmuştur.¹²

1968 Hareketi'nin gelişim süreci gençler içinde bir dönüşüm sürecini beraberinde getirmişti. Buna hareketin dinamizmi neden olmuştu. Örneğin Fahri Aral'ın verdiği örnek çarpıcıdır. Hareket artık Gençliğe Hitabe'deki emanete sahip çıkma sürecinden sosyalistlerin de sahip çıkacağı vatanın tehlikeye düşmesi durumuna, daha radikal sürece bir çağrı yapan “Bursa Nutku” kıvamına ulaşacaktır. Bu, nitekim hareketin simgesel özelliklerinde de kendini bulacaktır. İdeolojik

¹⁰ Turan Feyizoğlu, “1961-71 Döneminde Kemalizm ve Gençlik, <http://www.turk-solu.org/51/>, 5 Şubat, 2012.

¹¹ Mao Zedung, **Seçme Eserler 5**, Kaynak Yay., İst., 1993, s.21-23.

¹² Hasan Bülent Kahraman, “*Türk Solunun Çıkamaz Sokacağı: Kemalizm (Ordu) İlişkisi*,” Doğu Batı, S 59, 2011, s. 43. ss. 35-76

olarak yeni yeni sosyalist bir biçimlenmeye giden gençliğin bir kesimi Kemalizm'den miras kalan antiemperyalist simgeleri değerlendirdi. Mustafa Kemal'in kalpaklı fotoğrafı eylemlerde ve yayınlarda en çok kullanılan fotoğraf oldu. Yine özellikle Mustafa Kemal'in köylülerle birlikte olan fotoğrafları bol bol kullanılmış, FKF toplantıları "Dağ Başını Duman Almış" marşıyla açılmıştı.¹³

1970'te yükselen toplumsal hareketlere işçi sınıfı hareketi de 15-16 Haziran eylemleriyle eklenerek yeni bir boyuta ulaşacaktır. Bu durum devletin hâkim sınıfları içinde de belli bir bölünmeye yol açacaktır. Bir kesim, fikri öncülüğünü YÖN hareketinin yaptığı devrimci-Atatürkçü bir darbe beklentisi içindeyken başka bir kesim de halk hareketine karşı örgütlenecektir. Özellikle gençlik hareketinin bir kesimine de yansıyan 9 Mart'ta ilerici bir darbe beklentisi karşı tarafın çabalarıyla engellenecek ve 12 Mart'ta fikren tam tersi yönde ilerleyen bir karşı müdahale ile sonuçlanacaktır. 12 Mart müdahalesi halk hareketini ezecek dönemin gençlik hareketi de kitlesel desteğini yitirecektir. Bu hareketten kalan kadrolar yollarını farklı siyasal oluşumlarla sürdüreceklendir.

2. 27 Mayıs'ın Silahlı Kuvvetlere Bıraktığı Miras, 12 Mart Müdahalesine Doğru Solda temel bölünmeler, tartışmalar.

27 Mayıs 1960 müdahalesinin Türk siyasal tarihinde Meşrutiyetler öncesinden başlayan ordu siyaset ilişkilerinden gelen tarihsel kökleri vardır. Demokrat Parti iktidarı dönemindeki "anti-demokratik" uygulamaların gerek ordu içinde gerekse toplumun başta gençlik olmak üzere çeşitli kesimlerinde yarattığı hoşnutsuzluklar bu müdahaleyi getirdi. Fakat bu noktada esas etken olan ise ordunun önemli bir kesimine hâkim olan "Atatürk devrimlerinin yarım kaldığı ve tamamlanması gerektiği" görüşüdür. Bu görüş 27 Mayıs sonrası büyük ölçüde silahlı kuvvetlerde hakimdir. Belli noktalarda da başarısız cunta

---

¹³ Fahri Aral, "68'in İdeolojik Mirası", **Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi**, C 7, s.2108-2109. Gençlik hareketlerinin fikrî dönüşümünü izleyebilmek için bkz. dönemin dergileri, Türk Solu, Ant, dergileri ile Feyizoğlu, **a.g.e.**, Yıldırım **a.g.e.**, ve Kabacalı, **a.g.e.**

girişimleriyle eyleme geçmiştir.¹⁴ Müdahale esas olarak Demokrat Parti iktidarının siyasal uygulamalarına karşı yapılmıştır.¹⁵

Şu nesnel olarak tespit edilebilir ki; bu hareket Türkiye'de sol akımların gelişmesinin önünü açmıştır. Bu olgu hem siyasal boyutlarda hem de kültürel-düşünsel alanda geçerlidir. Bunda 27 Mayıs Anayasası'nın Kemalist ilkeler ışığında hazırlanması, örgütlenme ve söz söyleme özgürlükleri konusunda önemli açılımların yapılması belirleyici olmuştur. Bu Anayasa gerek ideolojik yönelimi gerekse getirdiği yasal uygulamalar bakımından önemli yenilikler getirmektedir. Ordu siyaset ilişkisi bakımından 27 Mayıs öncesi dönem adeta bir laboratuvar işlevi görmektedir. Demokrat Parti iktidarının kimi uygulamaları, gerek parlamenter demokrasini işlevlerini akamete uğratmak gerekse kişisel hak ve özgürlüklerin zedelenmesi bakımlarından örnek teşkil etmiştir. Ordunun neden tarihimizde siyasete yoğun bir biçimde dahil olduğu sorusu aslında en can alıcı biçimde kendisini bu dönemde hissettirmiştir. Diğer müdahale dönemlerinde müdahaleye aranan "meşruiyet" ihtiyacı bu dönem açısından en elverişli koşulları yaratmıştır.¹⁶

Ülkemizin önemli Anayasa hukukçularından Bülent Tanör'ün de dikkat çektiği gibi¹⁷ Tunaya'da 1961 Anayasası'nın bu özelliğini özellikle vurgulamaktadır:

...1961 Anayasasının asıl karakteri tepkiciliği değildir. Onun asıl özelliği laik-devrimci niteliğinin güçlendirdiği "sosyal" karakteridir. Böylece, anayasal tarihimizde ilk kez ve en açık şekilde; Anayasanın yöneldiği sosyal amaç belirlenmiştir. Siyasal mekanizma da bu amacı gerçekleştireci

---

¹⁴ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz: Yeşim Demir, "Talat Aydemir'in Darbe Girişimleri", **ÇTTAD**, 12(2006/ Bahar) s.s 155-171.

¹⁵ Şerafettin Turan, **Türk Devrim Tarihi**, 4, Bilgi Yay., Ankara, 1999, s.217-225.

¹⁶ Emre Kongar, **21. Yüzyılda Türkiye**, Remzi Kitabevi, 26. Basım, İst., 2000, s.161-162.

¹⁷ Bülent Tanör, **İki Anayasa 1961- 1982**, Oniki Levha Yayıncılık, 4. Baskı, İstanbul 2012, s. 4-11

*araç sayılmıştır. Çünkü, insanlar demokrasi için yaşamazlar. Demokrasi insanın refah ve huzur içinde yaşaması için vardır ve bir yöntemdir.*¹⁸

Tunaya darbe koşullarında hazırlanmasına rağmen 1961 Anayasası'nı olumlamaktadır:

*...Türkiye'yi az gelişmişliğin pençesinden, az gelişmişlik koşullarını sürdürmek isteyen yerli ve yabancı güçlerin çıkarıcı baskısından kurtarmak istediği için gerçekçidir. Tanzimat kafasından en uzak Atatürkçü Kafa'ya en yakın Anayasamızdır.*¹⁹

O'na göre özellikle AP iktidarı 61 Anayasasının sosyal yönünü ihmal etmiştir. Adeta 1971 muhtırasına gidişte Anayasasının gerektiği gibi uygulanmamasının önemi büyüktür:

*AP .... Siyasal mekanizmayı tek taraflı kendi çıkarına kullanmıştır. Gensoru, meclisle ilgili seçimler işlemez hale gelmiştir. Yolsuzluklar çoğunluk oyu ile kapatılma yoluna gidilmiştir. Gazetelerde milletvekillerinin bile satın alınma teşebbüsleri yer almıştır. Siyasal hayat "suni" bir şekilde aşırı cephelere bölünmüş, değil meşrutiyetin parti kavgalarını, ortaçağın din savaşlarını andıran Kanlı Pazarla, Kayseri olayları Üniversite'de anarşiye karşı anarşi yaratma taktikleri planlanmıştır. ... Sonuç: 12 Mart muhtırasıyla Silahlı Kuvvetler duruma müdahale etmişlerdir.*²⁰

27 Mayıs sonrasında ordu siyaset denklemini stratejik bir hedefe yönelten en önemli düşünür Doğan Avcıoğlu'ydu. YÖN Hareketi Doğan Avcıoğlu önderliğinde Yön Dergisi etrafında oluşmuştu. Hareket 27 Mayıs'ın görece özgürlük ortamında dönemin sol aydınları arasında başlayan ülkenin geleceğine "yön verme" arayışının bir ürünüydü. Avcıoğlu'nun önderliğinde 1962 yılında Yön Dergisi etrafında başlatılan hareket Kemalizm'le Sosyalizmin iç içe geçişinin en somut örneklerinden biridir. Avcıoğlu'na göre sosyalizm Atatürkçülüğün bir sonucu olacaktır:

Sosyalizmin temel hedeflerinden biri, en kısa zamanda ekonomik bağımsızlığın gerçekleştirilmesi ve dış kredilerin eşit şartlarda alınmasının sağlanması olacaktır. Sosyalizm, bu anlamada milliyetçidir. Milliyetçilik

¹⁸ Tarık Zafer Tunaya, **İnsan Derisiyle Kaplı Anayasa**, Arba Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 1988, s.35.

¹⁹ **a.g.e.**, s.36.

²⁰ Tunaya, **a.g.e.**, s.39.

babında, Sosyalistlere toz kondurabilecek fazla sayıda babayığit mevcut olmasa gerekir. Esasen sosyalizmi, Halkçılık, Devletçilik, Devrimcilik, Laiklik, Cumhuriyetçilik ve Milliyetçilik ilkelerine dayanan Atatürkçülüğün en tabii sonucu ve devamı sayıyoruz. Sosyalizmin, Atatürk Devrimlerini geliştirme ve ileri götürme yolu olduğuna inanıyoruz. Sosyalizm, Atatürkçülük kadar, demokrasinin de tabii sonucudur. Demokrasi, Sosyalizmin ikiz kardeşidir. Bu hedefe ya ihtilalci ya da klasik demokrasinin sağladığı imkanlardan faydalanılarak varılabilir. Biz, Sosyalizme ikinci yoldan ulaşılmasını tercih ediyoruz. Gerçek bir söz ve teşkilatlanma hürriyeti tanındığı takdirde, Sosyalizmin normal yollardan başarıya ulaşacağına güveniyoruz.”²¹

YÖN hareketi çevresinde toplanan aydınların görüşlerindeki temel ortaklık; Atatürk devrimlerini tamamlanmasının yolu kalkınma temelli bir sosyalizmden geçmektedir. Bunun gerçekleşmesi ise ancak toplumun yukarıdan aşağıya doğru belli müdahalelerle sağlanabilirdi. Avcioğlu'nun cumhuriyet tarihi ile ilgili yazdığı “Türkiye'nin Düzeni” adlı eserindeki tespitlerinden itibaren ülkede çok partili hayata geçiş “milliyetçi-devrimci” ideallerin sonu olmuştur:

Tam aksine, tefeci tüccarı, ağası, şeyhi, kompradoru ve tutucu bürokrati ile kurulu düzenin kudretli güçlerinin, demokrasinin gerçekten işleyişini engellemeleri, azınlıktaki milliyetçi- devrimci kadronun ülkücü çırpınışlarını sonuçsuz bırakmıştır. Köklü bir toprak reformunu, Cumhuriyetin ilk yıllarında gerçekleştirme olanağını bulamayışları, milliyetçi- devrimcilerin en büyük talihsizliği olmuştur. Nitekim, çaresizlik içindeki büyük kitleleri kendine zincirleyen tutucu sınıfların egemen olduğu bir toplumsal yapı çerçevesinde girilen çok partili hayat, demokrasi yolunda bir ilerici hareket olmaktan çok milliyetçi- devrimci hareketin sonu olacaktır.”²²

Avcioğlu'na göre sandıktan kati surette “tutucu” güçlerin koalisyonu çıkacaktır. Seçimler sonucu ne olursa olsun toplumsal ilerleme bağımsız bir kalkınma amacına hizmet etmeyecektir.

²¹ Doğan Avcioğlu “Sosyalizm Anlayışımız”, *Yön*, S 36, 22 Ağustos 1962, s.2, Ayrıca bu konuda ayrıntılı bir inceleme için Bkz: Işıl Çakan, Hacıbrahimoglu'nun makalesi: *Bir Aydın Profili: Doğan Avcioğlu* <http://www.ileri2000.org/07/cakan7.htm> 26 Şubat 2012.

²² Doğan Avcioğlu, **Türkiye'nin Düzeni Birinci Kitap**, Tekin Yayınları, İstanbul, 1996, s.502

Sandıktan neden tutucu iktidarlar çıkar? Böyle bir kesin yargı aşırı sayılabilir. Rejimin, gerekli köklü reformları gerçekleştirecek ve sosyal adalet içinde hızlı kalkınma yolunu açacak güçlerin iktidara gelmesini sağlayabileceği ileri sürülebilir. Ne var ki Türkiye’de şimdiye kadar seçimler, devamlı olarak her türlü reforma karşı çıkan tutucu güçler iktidara getirmiştir. Şüphesiz, bunu daima böyle sürüp gideceği iddia edilemez. Geniş halk kitleleri, giderek uyanmakta ve geleneksel güçlerin egemenliğinden kurtulmaktadır.²³

YÖN Hareketi’nin devrim stratejisi değerlendirildiğinde özde parlamenter yapıya karşı bir mesafenin olduğu gözlenmektedir. Daha doğrusu bu konuda dönemlere göre farklılıkların olduğu söylenebilir. Kalkınma eksenli bir “ulusal demokratik devrim” zinde güçlerin müdahalesiyle gerçekleşecektir. Parlamento gelinen aşamada devrimci gelişmeleri yerine getirecek dinamikten yoksundur. 27 Mayıs’tan alınan güçle oluşturulan ittifakın adı “parlamento dış muhalefet” olarak belirlenmişti.

Doğan Avcıoğlu’nun fikri önderliğinde başlayan 9 Mart girişiminin başarısızlığa uğramasını dönemin komutanlarından Erol Bilbilik 1985 yılında şöyle ifade etmektedir:

Org.Faruk Gürler ve Org. Muhsin Batur liderliğinde planlama çalışmalarına başlanan 9 Mart 1971 eylemi, başlangıçta milli kurtuluşçu ve tam bağımsızlık ilkeci radikal bir eylem idi. Giderek bu eylem, söz konusu niteliklerini kaybederek aynı liderlerce 12 Mart 1971 eylemine dönüştürülmüştür.²⁴

YÖN hareketiyle ilgili önemli bir kaynağın yazarı Gökhan Atılğan’a göre YÖN’cülerin dönemsel olarak hedefi şudur:

Askerler tarafından kurulan ‘ihtilal örgütü’ne dahil olmak ve orada etkili pozisyonlar elde etmek, YÖN’cülerin bu dönemdeki iktidar stratejilerini bir yanındı. Ama onlar, ‘zinde kuvvetler’ diye tanımladıkları diğer kesimlerin, bazı politikacılar, ilerici örgütlenmeler, gençlik kesimleri, sendika

²³ Doğan Avcıoğlu, **Türkiye’nin Düzeni İkinci Kitap**, Tekin Yayınları, İstanbul, 1996, s.1191- 1192

²⁴ Muzaffer Ayhan Kara, **Yön’ün Devrimi, Devrim’in Yön’ü**, Kırmızı Yayınları, İstanbul, 2006, s.36.

*liderleri emekçi kesimlerin desteğini elde etmeyi, genel bir kamuoyu yaratarak ihtilal fikrine meşruiyet kazandırmayı da istiyorlardı.*²⁵

Arayış 1970'lere doğru bu aydınlar arasında ideolojik ve siyasal yolların önemli ölçüde çatallanmasıyla sonuçlanacaktır. Bir yanda Doğan Avcıoğlu, İlhan Selçuk, Mümtaz Soysal, İlhami Soysal gibi asker sivil aydın zümre dinamiğine vurgu yapan görüşler vardır. Diğer yanda ise daha çok bilimsel sosyalist teoriden etkilenen ve “aşamalı ve kesintisiz devrim” teorisini esas alan “Milli Demokratik Devrim”ciler vardır. Daha etkisiz olan Türkiye İşçi Partisi ise kuruluş dönemindeki gücü olmasa dahi onlardan daha farklı bir çizgiyi savunagelmiş daha çok Behice Boran etrafında oluşan “sosyalist devrim” çizgisi etrafında örgütlenmiştir.

Gerçi 1970 sonrası MDD safları da bölünmeye uğrayacaktır. Fakat 9 Mart'a giderken esas tartışma Türkiye'de siyaseti değiştirecek dinamiklerin hangi sınıflar ve hangi kuvvetler olacağı sorunsalında düğümlenmiştir. Bu anlamda ilk öne çıkan sima 9 Mart darbe planının fikri mimarı olan Doğan Avcıoğlu'dur. Avcıoğlu ve YÖN hareketi, Türk siyasal yaşamında çeşitli yönleriyle işlenmiştir.

12 Mart 1971 sabahı Avcıoğlu, Devrim gazetesinin yazı işleri müdürüne şöyle diyecektir: “Nerede hata yaptık bilemiyorum, düşünüyorum düşünüyorum bulamıyorum.”²⁶ ?

1983 yılında yapılan bir başka görüşmede ise kendisine yöneltilen; “1961'de Yön'ü yayımlarken çok güçlüydünüz; neden dalga yükselirken değil de, 1969'da Devrim'i çıkarırken, veya bir diğer söyleyişle hareketinizin inişe geçtiği bir dönemde ‘iktidar’ için düğmeye bastınız?” sorusuna “Olaylar kontrolümüzde değildi, geri dönüşü olmayan bir yoldu, intihar eylemi yaptık” yanıtını verecektir.²⁷

Avcıoğlu'nun 9 Mart girişimi bakımından önemi hareketin fikri önderliğini yapmasıdır. Hareketin programını hazırlayan Avcıoğlu bir

---

²⁵ Gökhan Atılgan, **Yön- Devrim Hareketi**, TÜSTAV Yayınları, İstanbul, 2002, s. 239.

²⁶ Hikmet Özdemir, **Doğan Avcıoğlu, Bir Jöntürk'ün Ardından**, Bilgi Yayınevi, Birinci Basım, Ankara, 2000, s. 43.

²⁷ **a.g.e.**, s.44-45.

anayasa taslağının hazırlanmasına da önyak olmuştur. Bu taslakta Türkiye Cumhuriyeti'nin nitelikleri şöyle belirlenmişti:

Türkiye Cumhuriyeti, devrim ilkelerine dayanan halkçı, devletçi, laik, milli ve sosyal devrimci bir devlettir.” Taslakta yasama yetkisi meclis ve senato yerine oluşturulacak Devrim Konseyi ve Devrim meclisi tarafından kullanılacak en yüksek karar organı Devrim Konseyi olacaktır.(Madde.10)²⁸

Doğrudan Avcioğlu'nun olmasa bile dönemim fikri yönelimlerine dair İsmail Cem'in tespitleri çarpıcı görünmektedir. Cem, darbeciliğin kökeninde önemli ölçüde Pozitivizm etkisi tespitini yapmaktadır:

Bürokratik iktidarlar, he zaman “bilimsel” olacaktır. Ancak bu bilimsellik iktidarların “sınıflar üstü olmak iddiasının eşliğindeki bir soyutlamadan öteye geçmeyecektir. Her şeyin teknik, bilim ve kadro ile başlayıp bittiği, bunu dışında hiçbir şeyin, anlam ve önem taşımadığı şeklindeki neredeyse metafizik bir bilim anlayışdır bu. Atatürkçülüğün etkilendiği pozitivist felsefenin izlerini yansıtır. ...Sosyal temelinden kopuk gösterilen bu bilim anlayışını soyutluğu, ancak iktidar anlayışının soyutluğu ile birlikte var olabilir. Nitekim, bütün bürokratik iktidarların özelliği, kendilerininisnflar üstü ya da bir bakıma eş anlama gelen “partiler üstü” sanmaları, saymalarıdır. Dolayısıyla “sınıf” gerçeğinin kesinlikle inkâr edilerek aslında sermayenin yararına olan, egemen gücün kullanılması olan bir tavrin benimsenmedir.²⁹

Avcioğlu'nun özel rolü vurgulandıktan sonra, Türkiye 12 Mart sürecine ilerlerken önemli etkenlerden biri olan sosyalist hareketteki kırılmaya değinmek gerekir.

Türkiye'nin yakın sol tarihi ele alındığında 1968-1971 arası dönem önemli bir kırılmayı ifade etmektedir. Bu dönem hem gençlik hareketinde siyasal-pratik bir dönüşümü beraberinde getirmiş hem de son 40 yılın sol siyasetinde kendinden söz ettirecek olan akımlarının oluşma yatağını sağlamıştır. Gençlik hareketinde Kemalizm henüz et-

²⁸ Şerafettin Turan, **Türk Devrim Tarihi, 5. Kitap, Çağdaşlık Yolunda Yeni Türkiye**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2002, s.204.

²⁹ İsmail Cem, **Tarih Açısından 12 Mart Nedenleri, Yapısı, Sonuçları**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2009, 517-518.

kilerini sürdürmekle birlikte sosyalist bir bakış açısının ağırlık kazanması süreci değiştiren temel özellikti. Özellikle Fikir Kulüpleri Federasyonu bu değişimin önemli bir sürükleyicisi oldu. FKF-Dev-Genç bu özellikleriyle dönemin gençlik örgütleri içinde hareketin siyasal karakterinin değişiminde önemli bir rol oynadı ve ideolojik dönüşümünü sağladı.³⁰ Sosyalist saflardaki bölünmeler büyük ölçüde MDD-SD tartışmaları üzerinden yürüdü. Ancak bunun içine elbette Sovyetlere bakış (özellikle Sovyetler Birliği'nin Çekoslovakya'yı işgali), yapısal sorunlar, Türkiye'de Devrimin yolu, Leninizm ve parti meselesi ve ittifaklar (askeri sivil aydın zümre) gibi konular da eklenebilirdi. 1960 sonrası sosyalist hareket illegal ve esas olarak yurtdışında (Berlin ve Moskova'da) üslenmiş dar bir çevre durumunda olan Yakup Demir İsmail Bilen liderliğindeki TKP hariç, başlangıçta hemen bütün unsurlarıyla TİP çatısı altında toplanmıştı. TİP ekseninde gelişen hareket, esas olarak TKP inisiyatifi dışında olan Türkiye sosyalizminin iç güçlerine dayanan bir hareketti. TİP çatısı altında TKP ile bağları süren az sayıda insan vardı. Ancak onlar da genel olarak TKP'nin değil TİP iradesine tabi idiler. TKP-TİP ilişkisi başından sonuna kadar, TKP'nin TİP'i kendi rakibi olarak görmesine, kendisinin yerini alacak ve onu dışlayacak güç diye değerlendirmesine bağlı olarak, TİP yönünden kendini kanıtama ve bağımsızlığını sürdürme; TKP yönünden ise; TİP'i kendine bağlama, bağlayamıyorsa da tasfiye etme ekseninde yürüdü. 1987 yılındaki TBKP olarak birleşmeye kadar bu süreç sürmüş ve birleşmede de TKP, TİP'i yutmuştur. Sonrasında ise kendisiyle birlikte onu da tasfiye etmişti. TİP içindeki ayrılık, 1965 seçimleri sonrasında başgöstermişti.

Aslında ilk ayrılık MDD-SD ekseninde başlamamıştı. Çünkü TİP'in bizzat daha sonra MDD'ye karşı "SD" tezini geliştiren liderlerince (Aybar, Aren, Boran) yazılan programının kendisi bir MDD programıydı. 1966'ya kadar hatta belli ölçülerde ondan sonra bile siyasetleri MDD siyasetleriydi. Örneğin; Türkiye'nin tam bağımsızlığı ve Nato'dan çıkmak, AET'ye (bugünkü AB) girmemek, Türkiye'nin yabancı askeri üs ve tesislerden arındırılması, herkese iş ve toprak re-

---

³⁰ Veysi Sarısözen, "Türkiye'de 68", **Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi**, C 7., s. 2069.

formu (1964'ten itibaren 1970'lere kadar en önemli TİP sloganlarından biri, "Herkes iş, köylüye toprak" idi), stratejik sektörlerde kamu-laştırmalar milli ekonominin desteklenmesi, siyasi alanda emekçi sınıfların demokratik haklarını genişletme vb. Ayrıca TİP'in Çark Başak amblemi bile işçi- köylü ittifakını, yani MDD"yi simgeleştiriyordu. TİP içindeki daha sonra MDD-SD olarak şekillenecek siyasi ayrılık, 1965 seçimleri sonrasında TİP yönetiminin partinin yasallığını korumayı, yasalılığa siyasi mücadeleyi de parlamento içi mücadele ile sınırlandırmaya vardırmasından kaynaklı eleştirilerle başlamıştı. Yönetimin "yasallığı" koruma kaygısının yasalılığa varması, kendini önce, sistemin yasal siyaset alanını kendilerine kapadığı eski ve deneyimli sosyalistleri partiden uzak tutma, partinin kapılarını onlara kapatma şeklinde gösterdi. TİP yönetimi böylece, bu konuda sistemin "yasal" yasallığının bile gerisine düşmüştü, ve sistemin göstermelik yasallığına teslim oluyordu. TİP yönetiminin "sosyalist değil" diyerek küçümse-diği ve giderek gereksiz bir rekabete girdiği Doğan Avcıoğlu ve YÖN ekibi bile bu konuda TİP yönetiminden nesnel olarak daha "ileri" bir konumdaydı. Avcıoğlu, yönettiği dergi ve gazetelerin sayfalarını bu eski "fiilen" yasaklı sosyalistlere açarak onlar adına sistemin yasallığını zorluyor ve onu yarıyorken, sosyalist sıfatını kendinden başka kimseye layık görmeyen TİP yönetimi "yasalcılık" a varan bir anlayışla yasal siyaset alanının bu deneyimli sosyalistlere kapalı tutulmasını sineye çekiyor ve hatta benimsiyordu. Oysa siyasi yaşamlarının en verimli dönemlerinde olan Hikmet Kıvılcımlı, Mihri Belli, Reşat Fuat Baraner, Sevinç ve Vecdi Özgüner, Şaban Ormanlar gibi sosyalistlerin, partinin (Danışma Kurulu, Bilim Kurulu, Yayın Kurulu gibi) çok çeşitli organlarında görevlendirerek onların ciddi katkıları sağlanabilirdi. Bu hatalı tutumlar kendisini ikinci olarak kendisini siyasi mücadeleyi parlamento içine hapsedip, parlamento dışındaki, örneğin üniversitelerdeki, fabrikalardaki, köylerdeki, sokaklardaki gençlik, işçi köylü ve öğretmen eylemlerinden "Aman faşizm gelir" diyerek uzak durma olarak gösteriyordu. Hatta bu tutum giderek parlamento dışı demokratik ve devrimci kitle eylemlerine karşı çıkmaya kadar varıyordu. 1965 seçimlerindeki beklenmeyen başarı, TİP yönetiminin parlamentarizm ve legalizm hatasını daha da büyüttü. Yönetim "gelecek seçimlerde başa güreşeceğiz" demeçleri vermeye başlamıştı. Oysa TİP yönetiminin her şey olarak gördüğü, bir "demokrasi mabedi" hayalleri yaydığı

parlamentoyu herkesten önce sistemin asli sahipleri ciddiye almıyor ve onu ilk fırsatta fırlatıp atma ya da iğdiş etme hesapları yapıyordu. Yönetim 1965 seçim başarısından sonra TİP dışında olan ve kendini sosyalist olarak adlandırmayan devrimcilerle birleşmeyi de dışıyalayan bir çizgiye kaymıştı. Başta YÖN- DEVRİM' ciler olmak üzere CHP içinde ya da çevresinde CHP ile TİP ya da YÖN arasında bulunan Kemalist devrimci ve antiemperyalist güçlere karşı olumsuz bir rekabet çizgisi izleniyordu. Onlarla dönemin siyasal sürecine birlikte müdahale etme ve ittifaklar konusunda kendi önderliğini bir ön şart olarak koşuyordu. Yönetimin bu hatalarının eleştirilmesiyle başlayan parti içi tartışma, zamanla taktik (siyaset) boyutundan strateji ve program boyutuna taşmıştı. Tartışmanın ve görüş ayrılığının bu boyuta taşınmasında da yine TİP yönetiminin tavrı belirleyici olmuştu. Sonuçta tartışmaların keskinleşmesi bilinen MDD-SD ayrışmasını kaçınılmaz hale getirdi.

Bazı yazarlara göre bu tartışmalar önceleri fraksiyonlaşmayı meşrulaştırmanın bir adımı gibi görünse de sonraki ideolojik çatallanmaların başlangıcı olarak kabul edilmelidir. Aynı zamanda tartışma, aslında Türk Devrimi'ne bakışla da önemli paralellikler içermekteydi. MDD tezi öz olarak Türkiye'de Cumhuriyet Devrimi'nin tamamlanmadığı, feodal kalıntıların hala kendi sistemini sürdürdüğü ve sosyalist bir devrimin yapılabilmesinin öncelikle feodalizmin tasfiyesi, top- rak devrimi gibi sorunlar halledildikten sonra gerçekleşebileceğini iddia etmekteydi. Tez ilk kez Mihri Belli ve Hikmet Kıvılcımlı tarafından dile getirilmiş, teorisi yapılmıştı. Aslında bu tezin YÖN Hareketi'nin kalkınmacı tezlerinden öz olarak farkı yoktu. Tek fark önderlik edecek sınıfların mahiyeti noktasında düğümliyordu. YÖN'cülere bu sınıf daha çok "zinde kuvvetler olarak" niteledikleri asker, sivil aydın zümreydi. Yön, Kemalizm'e eklemlenmiş bir sosyalizmi savunuyordu. YÖN'cüler Kemalizm'in bütün ilkelerini yeniden düzenleyerek sosyalizme açık bir biçimde yorumlamışlardı. İnkılapçılık, radikal bir hale getirilerek devrimciliğe, halkçılık toprak ağalığı ve burjuvaziye karşı sosyalizan bir biçimde Kemalizm'i biraz daha aşan bir yoruma, milliyetçilik ise tam bağımsızlık olarak içeriklendirildi. Bunlar YÖN Hareketi'nin başlıca tezleriydi.³¹

---

³¹ Gökhan Atılgan, **a.g.e.**, s.49.

Dönemin Kemalizm'e ve Türk Devrimi'ne daha yakın duran tezlerine belli noktalarda yakınlık belli noktalarda ayrılıklar vardı.³² MDD tezinde Lenin'in "Aşamalı ve Kesintisiz Devrimi Teorisi"ne³³ atf yapılarak bu devrimin Türkiye şartlarına uyarlanması amaçlanıyordu.³⁴ Bu teorik bakış açısı özellikle TİP içindeki örgütlü olan gençlik kitleleri etkiledi. Bu gençler TİP'in parlamentarist ve "sağ" bir çizgi izlediği, düzen dışı bir sosyalist çizgiden uzak oluşunu düşünüyorlardı. Gençler kendi muhalefet hareketini yaratarak "Devrimci TİP Muhalefeti" adıyla örgütlenmişler, öz örgütleri olan FKF ve sonrasında Devrimci Gençlik Federasyonu'yla birlikte TİP'ten kopuşlarını hızlandırmışlardır. Belli, bu dönem tutumlarını şöyle ifade etmektedir:

*MDD çizgisini savunanların bütün güçleri bağımsızlık ve demokrasi hedefine yönelme çabasında oldukları, sosyalizm mücadelesini küçümstediklerini hatta TİP yanlılarının 'Sosyalist Türkiye' sloganına bile karşı çıktıklarını ileri sürenler oldu. O dönemde TİP yöneticilerini ileri sürdüğü 'Sosyalist Türkiye' sloganı bu partinin parlamentarist, pasifist tutumunu maskeleyen için ileri sürülen görünüşte sol bir slogandı. biz buna karşı çıktık; elbetteki sosyalizme karşı olamazdık.*³⁵

27 Mayıs askeri müdahalesinin önderlerinden Suphi Karaman'a göre MDD'nin hedefi "bozuk düzeni değiştirip ulusal kalkınmanın yollarını açmak ve halkı mutluluğa ulaştırmaktır."³⁶ MDD hareketi bazı yazarların belirttiği gibi Kemalizm'le olan ilişkisini yalnızca bir meşruiyet sorunu olarak değil ideolojik olarak da yakınlık bağlamında kuruyordu. Devrimler yapılmış ama eksik kalmıştı. Sosyalizme giden süreç bu yarım kalan devrimin tamamlanması süreci olacaktı:

...MDD hareketinin ve en nihayet 1960'ların sonlarında başlayarak sendikal işçi hareketi içinde güç kazanan ve bu gücü kullanarak kendine

³² Suavi Aydın, "Galiyefizmden Kemalizme Türkiye 'de 'Üçüncü Yol' Arayışları", **Modern Türkiye' de Siyasal Düşünce, Kemalizm**, C 2, İletişim Yay. İst., 2001, s.436-482.

³³ Lenin, **Demokratik Devrimde Sosyal Demokrasinin İki Taktiği**, İnter Yay., İst., 1994, s.108-118.

³⁴ Mihri Belli, **Devrimci Hareketimizin Eleştirisi**, Emekçi Yay., İst., 1977, s.41- 50.

³⁵ Mihri Belli, "Millî Demokratik Devrim", **Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi**, C 7, s.2144.

³⁶ Suphi Karaman, "Türk Solu ve Millî Demokratik Devrim", **Türk Solu**, S 53 (19 Kasım 1968), s. 3.

*legal bir kanala açmayı hedefleyen TKP'nin, aralarındaki tüm temel gibi (gibi görünen) görüş ayrılıklarına rağmen, Kemalist ya da en azından Mustafa Kemal'e (yani devlet başkanı Atatürk'ten farklı olarak ulusal kurtuluş savaşının önderine) bağlı bir söylem benimsemeleri, yalnızca bir meşruiyet sorunu olarak değil, gerçek bir ideolojik aidiyet olarak da algılanmalıdır.*³⁷

Mihri Belli'nin 1990'larda yaptığı tespite göre MDD teorisi ilk kez 60'larda dile getirilmiş olmakla birlikte Türkiye'de 1920'lerden beri TKP'nin savunduğu asgari programın günün koşulları göz önünde tutularak bir ölçüde geliştirilmiş şekliinden başka bir şey değildir. Bu tezlerde asker-sivil-aydın-zümre ulusal demokratik güçlerden sayılmıştı. Belli bu güçleri Kurtuluş Savaşı'nın istiklalci geleneğine sahip çıkmaya ve Türkiye toplumunun ilerici güçleri safında yerlerini almaya çağırımlarının doğru bir tespit olduğunu dile getirmiştir.³⁸

Belli'ye göre milli bağımsızlığın gerçekleştirilmesi feodalizmin ortadan kaldırılması, demokratik devrimin iki ana görevidir. Demokratik devrim gelişme halinde Türkiye toplumunun önünde zorunlu bir aşamadır, ama yalnızca bir aşamadır. Sosyalist Türkiye'ye götüren zorunlu bir aşamadır.³⁹ Belli MDD anlayışını şöyle ifade eder:

*Milli Demokratik Devrim stratejisi, Marksist Leninist kesintisiz Devrim teorisidir. Marks ve Engels tarafından ortaya konulup Almanya için uygulanması öngörülen bu teori, Emperyalist dönem şeklinde tanımlanan 20. Yüzyılın başlarında Lenin tarafından Diyalektik ve Tarihsel Materyalizm ışığı altında "Kesintisiz Sürekli Devrim Teorisi" olarak ifade edilmiştir.*⁴⁰

Belli, Doğan Avcıoğlu'ndan farklı olarak bu devrimin hangi güçlerle yapılacağını ise şöyle belirtir:

---

³⁷ Bülent Somay, "Türkiye Solunun Kemalizm'le İmtihani", **Modern Türkiye'de Siyasal Düşünce, Sol**, C 8, İletişim Yay., İst., 2005, s. 657.

³⁸ Mihri Belli, "Milli Demokratik Devrim" **Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi**, C 7, s. 2145.

³⁹ Mihri Belli, **Yazılar, 1965-1970**, Sol Yay., Ankara, 1970, s. 11.

⁴⁰ Mihri Belli, **Devrimci Hareketimizin Eleştirisi**,...s. 19.

*Türkiye toplumunun en yoksul katını teşkil eden kitle, şehir ve köy küçük burjuvazisi yani bir miktar üretim aracına ve toprağa ya da bu ikisinden sadece birisine sahip olmakla birlikte, başkalarını sömürerek değil emeği ile yaşayan ve kurulu sömürü düzeni içinde sömürülenler safında yer alan şehirlerdeki küçük burjuvazi ve tarım bölgelerinin orta köylüsü yani bir avuç asalak dışında Türkiye'nin tüm emekçi halkı devrimi gerçekleştirecektir.*⁴¹

Bu dönemde TİP içinde “sosyalist devrim” tezini savunan Behice Boran-Sadun Aren-Nihat Sargın grubunun görüşlerine göre ise; Türkiye’de yapısal olarak “yarı feodalizm” den söz edilemez. Türkiye bağrında feodal kalıntılar olsa da gelişmiş kapitalist bir ülkedir. Türkiye’de emperyalizmle uzlaşmak istemeyen bir milli burjuva sınıfının varlığından söz edilemez. Türkiye’de emperyalizme bağımlı bir kapitalist sınıf ve düzen olduğuna göre öncelikle kapitalizme karşı mücadele edilmelidir. Emek-sermaye temel çelişkisi çözülmeden bağımsızlığın kazanılması da mümkün olmayacaktır. Bu dönemde özellikle Behice Boran, gerek Mihri Belli ile gerekse YÖN Hareketi’yle MDD ve Kurtuluş Savaşı’na bakış konusunda polemikler yapmıştır. Atılgan’a göre onlarla Boran arasındaki temel tartışma tarih kavrayışı konusunda düğümleniyordu. Atılgan’ın “doğrusal tarih kavrayışı”⁴² olarak nitelendirdiği görüşlere göre MDD’ciler siyasal ekonomik düzenin sosyalist bir yapıya kavuşmasının ancak kapitalist bir gelişme sonrası olabileceğini savunuyorlardı. Boran ise, bizim gibi ülkelerde tarihsel yasaların bir şemaya bağlı olmaksızın gelişebileceğini vurgulamaktadır. Ona göre toplumlar sosyalist liderlerin de paylaştığı gibi “atlama yapılarak” gelişme şansı bulabilirdi. Sosyalist bir ilerleme için kapitalizmin geliştirilmesine ve o sürecin beklenmesine gerek yoktu.⁴³

Bu tartışmalar teorik düzlemde bir yandan çeşitli yayın organlarında sürerken sosyalist hareketin gerçek ve esas öznesi olan gençlik hareketi de bölünmeye doğru gitti. Bu bölünmede dönemin daha önce gençlik hareketlerine önderlik eden Deniz Gezmiş, Doğu Perinçek, Mahir Çayan, İbrahim Kaypakkaya gibi önderleri artık yalnızca

⁴¹ a.g.e., s. 13.

⁴² Aslında bu niteleme son derece subjektif bir tanımlamaydı. Atılgan’ın “doğrusal” olarak eleştirdiği tarih anlayışı son 150 yıllık bilimsel sosyalizm pratiğinin teorileştirilmesine dönük bir eleştiriydi.

⁴³ Gökhan Atılgan, **Behice Boran**, Yordam Kitap, İst., 2007, s.408-410.

fiili mücadelelere önderliğin ötesinde, farklı ideolojik formasyon ve konumlanmalara doğru giden liderlik özellikleri kazanacaklardır. Yeni tipte profesyonel devrimci kadrolardan oluşan bir yapılanma olgusu öne çıkmıştır. Bunda 68 hareketinin kitleliliğini kaybetmesi etkili olacaktır.

Birkaç yıl içinde büyük kitlelere öncülük eden liderler, koşulların değişmesiyle birlikte daha çekirdek yapıda örgütsel oluşumlara gideceklerdir. Dönemin öne çıkan örgütleri olan THKO, THKP-C, TİİKP, TKP/ML'yi oluşturan unsurların tamamı 68 Hareketi'nde yetişen kadrolardır.⁴⁴ 12 Mart Darbesi büyük ölçüde bu örgütlenmelerin üzerine gidecek, kadroların bir kısmı öldürülürken bir kısmı da 1974 genel affına kadar hapisanelerde kalacaklardır.

1960'lardan 12 Mart Darbesi'ne, 1970'lere uzanan süreçte dönemin en belirgin siyasal karakteristiği 1961 Anayasası'nın getirdiği özgürlük ortamı içinde sosyalist fikirlerin aydınlardan halka ulaşması ve yükselen emekçi ve gençlik hareketleriydi. Dönem geçmişten farklı olarak nitel ve nicelik bakımlardan farklı bir gelişmeyi beraberinde getirecektir. Gençler, işçiler halkın çok çeşitli kesimleri hakları için siyasal arenada kendilerine yer bulacaklardır.⁴⁵

3. Hikmet Kıvılcımlı, Doğu Perinçek Tartışması

1970'lerde Türkiye'de ordunun rolü üzerine kalem oynatan en önemli sosyalist teorisyen Hikmet Kıvılcımlı'dır. Müdahalenin hemen ardından attığı “Ordu kılıcını attı” manşeti O'nun bütün tezlerini tartışılır hale getirmişti.

Kıvılcımlı'nın önemi öne sürdüğü tarih tezinin orijinalliğindeydi. Özellikle Ordunun rolüne ilişkin tezleri dönemin sosyalistleri arasında önemli tartışmalara yol açmıştır. Onu bu denli özgün kılan ise getirdiği önermelerin klasik Marksist teoriden ayrılan yönleridir.

Hikmet Kıvılcımlı'nın Türk tarihine bakışı ve “Vurucu Güç” ün “ileri Misyonu” nu bir anlamı vardır. O'nun gerek 27 Mayıs'ta gerekse 12 Mart öncesi ve sonrasında darbelere bakışındaki “olumlu” tavrının

---

⁴⁴ Ertuğrul Kürkçü, “Türkiye 'de 68”, **Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi**, C 7, s. 2107.

⁴⁵ Server Tanilli, **Uygurluk Tarihi**, Say Yay., İst., 1981, s.320.

nedeni gündelik siyasal çıkarlar sağlamanın çok ötesindedir. Kıvılcımlı ordunun toplumların siyasal süreçlerini belirlemesini kendi açısından “tutarlı” bir teorik zemine oturtmuştur. Onun Türk solunda çokça tartışılan tarih tezi bu tutumun temelini oluşturmaktadır. Kıvılcımlı yalnızca orduya bakışta değil sosyalizmin genel teorisi, toplumların genel gelişim yasaları, Türkiye toplumunun tarihsel gelişimi gibi konularda kendi fikriyatını oluşturmaya başladığı dönemden itibaren dönemin bütün sosyalistlerinden büyük ölçüde özgün ve farklı bir yerde durmaktadır.

Kıvılcımlı, Türkiye gibi ülkelerin tarihsel gelişim aşamalarının Marksizm’in doğrusal gelişim çizgisinden farklı olduğu, bundan hareketle ordunun rolünün toplumu başlı başına ilerleten bir işlevi olduğunu ileri sürmektedir. Tarihte “zor” bizzat ordu eliyle harekete geçmekte bu da toplumdaki “devrimci” dönüşümlerin fitilini ateşlemektedir. Aslında bu tartışmalar Solun 9 Mart ve 12 Mart karşısındaki tutumuna da ışık tutacak niteliktedir. Kıvılcımlı’nın tarih tezi Marksist literatür bakımından pek çok yönden tartışılabilir. Ancak bu çalışma bakımından “ordu”ya bakışını özetlemek yeterli olacaktır. O’nun ordu meselesine bakışını belirleyen esas, öne sürdüğü tarih tezidir. Bu tezin ana unsurunu oluşturan ise “barbarlık” ile “medeniyet” arasındaki ilişkidir. Barbarlık tarihi ilerleten bir misyona sahiptir. Medeniyet var olan hali ile durağandır, statik bir yapıya sahiptir. Barbarlık ise nasıl olursa olsun müdahalecidir, dinamiktir, medeniyeti dönüştüren bir işleve sahiptir. Bu bakımdan barbarlığın esas dinamiği olan da ordudur, silah gücüdür. Medeniyetler var olan halleriyle devrim yapamazlar, ileri bir rol oynayamazlar, iç dinamikler durağandır, onların mutlaka dışardan bir müdahaleye ihtiyaçları vardır. O’nun tefeci bezirgan sermaye” diye adlandırdığı gerici iktidarların yıkılmasının yolu buradan geçmektedir. Kıvılcımlı bunu “tarihcil devrim kanunu” olarak adlandırır.

Antika Tarihin en büyük gidiş kanunu: Barbarlıkla Medeniyet arasındaki çelişkilerde yatar. Kadim Tarih manivelasının kısa momenti Medeniyet, uzun momenti Barbarlık gücüyle ağır basar. O iki manivela kolu

EKONOMİ adlı dayanak sivrisi üzerinde, kimi o yana, kimi bu yana alçalıp yükselerek işler.”⁴⁶

Kıvılcımlı barbarlıkla medeniyet ilişkisini belli üretici güçlerin gelişimi üzerine oturtmaktadır. Bunlar; “teknik üretici güçler, coğrafya üretici gücü, tarih üretici güçleri ve insan üretici gücü” dür.⁴⁷

Kıvılcımlı'nın Ordu ile ilgili fikirleri 1970'ten itibaren tartışılmıştır. Onu ilk eleştirenlerden biri ise dönemin genç teorisyenlerinden Doğu Perinçek'tir. Perinçek'in bu dönemde Kıvılcımlı'ya karşı yönelttiği eleştirilerin temelinde Klasik Leninist Devlet teorisinin etkileri vardır.⁴⁸ Perinçek o dönemde yayımladığı Proleter Devrimci Aydınlik Dergisinde şunları belirtmektedir:

Sonuç olarak bu tarih tezinin sınıf mücadelesinde gösterdiği yol, burjuva devlet cihazı, yani bürokrasi ve ordu parçalanmaksızın gerçekleştirilen, hatta “vurucu gücü” ordu olan “devrim” yoludur. Proletaryanın biliminde bütün yollar, proletarya diktatörlüğüne gider. Orduyu parçalamadan devrim yapılabilir mi? Orduya bel bağlayarak devrimci halk iktidarı kurulabilir mi? Proletarya, devrimci iktidarını, ancak burjuva devlet cihazını bürokrasi ve ordusuyla parçalayarak kurar. Ne kadar orijinal tahlillere dayanırsa dayansın, sonuç itibarıyla proletaryanın devrim hedefine yönelmeyen bir tarih tezi proletaryanın bilimi değildir.”⁴⁹

Perinçek'in eleştirilerinin kaynağı Kıvılcımlı'nın, Osmanlı devletinin ve ordusunun sınıfsal karakterinin tahliline dayanmaktadır. Kıvılcımlı'ya göre Osmanlı Devleti Marksizm'in klasik şablonuna uymamaktadır. Bu noktada feodal bir sömürden bahsedilemez. Onun ordusu olan Yeniçeri ve Sipahi ordusu da feodal devletin ordusu olmadığına göre ilerici bir role sahipti. Perinçek buna şöyle itiraz etmektedir:

Osmanlı ordusunun görevi, göçebelğin direnişini şiddetle yok etmek, köylülerin feodal sömürü altında ezilmesine bekçilik yapmak ve dışta Osmanlı feodal merkezi otoritesinin hakimiyetini genişletmektir. Bu sebeple,

---

⁴⁶ Hikmet Kıvılcımlı, **Tarih Yazıları**, Köxüz Yayınları, (y.y), İstanbul, s. 17.

⁴⁷ a.g.e.

⁴⁸ Lenin, **Seçme Eserler**, C 7, Çev.Süheyla. Kaya, İnter Yay., İstanbul, 1996. s. 27-33

⁴⁹ Doğu Perinçek, **Kıvılcımlı'nın Burjuva Ordu Devlet Teorisinin Eleştirisi**, Aydınlik Yayınları, Ankara, 1975.

bugün “ordunun devrimci bir geleneğe sahip olduğu” iddiası, tamamen yanlış bir tarih tahlili üzerine oturtulmuştur. Osmanlı ordusu, herkesin silahlı olduğu kabile savaşçılığı ve Engels’in sözünü ettiği askeri demokrasi geleneğini sürdürmedi. Tam tersine Osmanlı Ordusunun kuruluş amacı, kabile savaşçılığı ve askeri demokrasi geleneğini kökünü kurutmak, toplumun sınıflaşmasını ve feodalleşmesini hızlandırmak, feodalitenin emrinde köylüleri ve göçebelere baskı altına almaktır.⁵⁰

Perinçek Kırılcımlı’yı eleştirirken kendi doğrultusunu da netleştirmektedir:

Ordunun devrimciliği tezleri, kişiyi burjuvaziyle iş birliğine, sınıflar arası barışa götürür. Ordunun ne olduğunu doğru olarak tespiti ise, bizi işçi köylü yığınlarıyla daha sağlam bağlar kurma yolunda ilerletir. Sınıf mücadelesinde önümüzde iki yol var: hakim sınıflarla uzlaşmak, ya da tek güveneceğimiz güç olan devrimci halk yığınlarını örgütlemek. Birincisi burjuva yoludur, ikincisi proletarya.⁵¹

Perinçek kendisiyle daha sonra yapılan bir söyleşide önceki eleştirilerinin “yetirince olgun” olmadığını bugün yapılırsa daha derinleştirip olgunlaştıracağını” fakat bu eleştirilerinin “esas olarak doğru olduğunu” savunmaktadır.⁵²

Doğu Perinçek, gençlik hareketinin içinden gelmiş ve dönem dönem onun önderliğini de yapmıştır.⁵³ Dönemin sosyalist gençlerinin örgütlediği, daha sonra Dev-Genç (Türkiye Devrimci Gençlik Federasyonu) olarak kitleselleşecek ve Türkiye sol hareketi tarihine damgasını vuracak olan gençlik örgütlenmesinde ve dönemin devrimci güçlerini birleştirme hareketinde (Dev-Güç), sonradan Aydınlik hareketini oluşturacak kadrolar belirleyici bir rol oynadı.⁵⁴

⁵⁰ a.g.e., s. 21.

⁵¹ a.g.e., s. 48.

⁵² Dr. Hikmet Kırılcımlı Üzerine Söyleşi (Kasım 1987), Teori, Ekim 1992, S 34, s.24.

⁵³ Ayrıntılı bilgi için bkz.: Ali Yıldırım, a.g.e.

⁵⁴ Son yıllarda sol tarih üzerine yayınlanan önemli kaynaklardan biri olan Tanıl Bora'nın “Cereyanlar” eserinde Dev-Güç'ün o dönem gençlik hareketini darbecilere eklemlenmek için kurulduğu iddia edilmekte fakat bu iddia fakat hiçbir somut olguya ya da belgeye dayandırılmamaktadır. Bu değerlendirmenin Tanıl Bora'nın dahil olduğu Birikim-İletişim geleneğinin Doğu Perinçek'e beslediği öznel “hususmet”in etkisiyle yapıldığı kanaati güçlüdür. Bknz: Tanıl Bora, **Cereyanlar, Türkiye’de Siyasi İdeolojiler**, İletişim Yayınları, s.657.

Aydınlıkçılar'ın ilk çekirdeği de tıpkı diğer örgütler gibi 68 hareketinin içinde yetişen kadrolardan oluşmuştu. TİİKP'nin ilk yapısı Doğu Perinçek ve arkadaşları tarafından 21 Mayıs 1969 yılında oluşturuldu. Örgütün kurucusu Doğu Perinçek'e göre TİİKP belli başlı üç mücadele alanı üzerinde kendisine zemin buldu. Bunlar, dönemin gençliğinin antiemperyalist kitle hareketi, TİP içerisindeki gençlik muhalefetinin mücadelesi ve Aydınlık Dergisi çevresinde örgütlenen teorik çalışmalarıdır. Faaliyetine illegal olarak başlayan parti, Millî Demokratik Devrim'i savunuyordu. TİİKP'nin teorik birikimi Kasım 1968'de yayımlanmaya başlayan Aydınlık dergisi çevresinde yaratılmıştı. Aydınlık'ın ilk sayısındaki platform TİİKP'nin teorisine ve programına temel olmuştu.⁵⁵

İdeolojik bölünmelerin şiddetlendiği yıllarda sol akımlar içinde, kendi hareketinin çizgilerini belirlemek bir varoluş meselesi olarak görülmüş, ayrılıklar ilk önceleri nüans gibi görünse de temelde önemli ideolojik siyasal belirlenimlere denk düşmüştü. Aydınlık Hareketi açısından ilk değerlendirmelerde kendileri ile YÖN-Devrim çizgisi ve Mihri Belli ve diğer gruplarla olan fikri ayrımlar şu ifadelerle örneklerini vermektedir:

Türkiye'de mili burjuvazinin bir kesimi, 27 Mayıs 1960 sonrasında Yön Dergisi çevresinde toplandı. Başlangıçta Doğan Avcıoğlu'nun ve Mümtaz Soysal'ın yönettiği bu dergi Kemalist bir antiemperyalizmi yayar-ken, aynı zamanda millî demokratik devrimde önderliği proletaryanın ele geçirmesine karşı da mücadele ediyordu. Yön dergisi bu mücadeleyi gerek seçkin burjuva aydınlarının halktan kopuk reformculuğunu, İsveç ve İsraili sosyalizm gibi göstererek gerekse proletaryanın örgütlenmesi yolundaki her girişimine karşı çıkarak sürdürüyordu.... 1960'lar boyunca sınıf mücadelesinin giderek şiddetlenmesiyle, bu reformcu burjuva akımının yürüttüğü mücadele gittikçe daha belirgin darbeci bir nitelik kazandı ve bu özellik gene Doğan Avcıoğlu'nun Yön dergisinden sonra çıkardığı Devrim dergisine kuvvetle yansdı. Yön devrim grubu bu burjuva milliyetçi ve darbeci çizgisinden ötürü, devrim için Rusya'dan şu veya bu şekilde yararlanmayı düşünüyor ve sosyal emperyalizme karşı çıkmıyordu. Bütün bu nite-

---

⁵⁵ Doğu Perinçek, "TİİKP" **Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi**, C 7, s.2186.

likleriyle Yön devrim grubu daima Mihri belli ile olsun, maceracı akımlarla olsun geniş bir ortak ideolojik-siyasi zemine sahipti. Bu yüzden Mihri Belli ve maceracılar bir yandan Marksist ve proleter devrimci olduklarını iddia ederlerken, aslında Yön- Devrim çizgisiyle aralarına hiçbir sınır çizmediler. Mihri Belli darbeciliği ve burjuva kuyrukçuluğunu, milli demokratik devrimde “Kemalist Sosyalist ittifakını” temel alacak kadar ileri götürdü. Maceracılar ise burjuva darbecileriyle tamamen içi içe geçtiler ve reformcu bir darbenin zeminin hazırlayacağı düşüncesiyle bilinen eylemlere giriştiler. Onalar bir yandan proleter devrimcileri darbecilikle Kemalist kuyrukçuluğu ile vb. suçlarken öte yandan burjuva darbecileriyle, darbeden sonra herkese özgürlük tanınırken sadece proleter devrimci Aydın-lık’ın ezilmesi konusunda anlaşılabilirler.⁵⁶

Perinçek’in liderliğini yaptığı TİİKP (Türkiye İhtilalci İşçi Köylü Partisi) bu dönem çıkarmaya başladığı yayınlarda darbecileri ilk olarak emperyalist işbirlikçisi olarak suçlayacaktır. TİİKP’nin illegal yayın organı olan “Şafak” daha ilk sayılarında dönemin darbeci iktidarına karşı radikal bir söylem geliştirmiş Sunay-Tağmaç-Erim iktidarını faşist olarak nitelemiştir:

*Sunay-Tağmaç-Erim iktidarı Amerikan sömürücülerini büyük para babalarını ve toprak ağalarının talan ve soygunu top ve tüfekle koruyan faşist bir menfaat çetesidir. Şimdi halkımız her şeyi daha açık görüyor. Faşist askeri diktatörlük bütün emekçilerin ve orta halli yurttaşların en zalim düşmanıdır.*⁵⁷

TİİKP bu dönem açısından bakıldığında 9 Mart girişimine fiili olarak katılmamıştır. TİİKP’nin savunduğu MDD çizgisinde sivil aydın zümrenin esas öncü kuvvetleri oluşturması gibi bir durum yoktur. Ordu politik olmalıdır. Orduyu politikanın dışında görmek hatalıdır. Ancak ordunun işlevi halkın yükselen mücadelesine destek vermek olmalıdır. Yoksa ordu devrimin esas itici gücü değildir. Bu durum TİİKP hakkında hazırlanan iddianameye karşı hazırlanan mahkeme savunmasında şöyle ifade edilmektedir:

⁵⁶ **Proleter Devrimci Aydınlik, Seçmeler 1**, Aydınlik Yay., İst., 1970, s.113-114.

⁵⁷ “İşte Faşist Sunay, Tağmaç, Erim İktidarını Hedefi Budur”, **Türkiye İhtilalci İşçi Köylü Partisi İlegal Yayın Organı: Şafak**, S 4-5 (17 Haziran 1971), s.1.

İddianame TİİKP'yi silahlı kuvvetleri parçalamak istemekle suçluyor. 'Parti tarafından ... mütemadiyen askerler ve yurtsever subaylar emirleri dinlemeye davet ve teşvik edilmektedir' deniyor. Savcuların mantığına bakılacak olursa askerler haklı ve haksız, halkın kurtuluşunu değil, amirlerin verdiği emirleri yerine getirmeyi düşünmelidir. TİİKP ... onları halkın demokratik mücadelesine katılmaya davet etmiştir. TİİKP bu tutumunda haklıdır. 'ordu sadece kanunların kendisine verdiği görevi yapıyor' demek, halka karşı kullanılmayı mazur gösteremez. Ezilen halkımızın kurtuluş mücadelesi bütün kanunların üstünde bir haklılık ve meşruluk taşır. Bu mücadeleye katılmak en başta gelen yurtseverlik görevidir.⁵⁸

TİİKP bu dönemde NATO'ya karşı başlattığı kampanyada özellikle ordunun antiemperyalist bir geleneğe sahip olduğunu ve adım adım ABD emperyalizmi tarafından bu geleneğin emperyalist çıkarlar uğruna tasfiye edildiğini belirtmektedir:

Tarihinde emperyalizme karşı kurtuluş savaşı vermiş Türkiye ordusunda yurtseverliğe, halkçılığa ve ilericiliğe karşı, Faşist Sunay-Tağmaç çetesi azgın bir saldırı kampanyası açmışlardır. 12 marttan sonra bir kısım ilerici subayların tasfiyesi ile başlayan bu kampanya, Sıkı Yönetim'den sonra daha da şiddetlendirilmiştir.⁵⁹

Erim hükümetine dönük suçlamalar TİİKP'nin yayınlarında şiddetini artırarak devam etmekte, bu eleştirilerde tarihsel referanslar da alınmaktadır. Diğer bazı akımların değerlendirmelerinde de görülen Erim Hükümeti'nin kendisini Kemalist gösterme çabaları teşhir edilmeye çalışılmıştır:

Ülkemiz ABD emperyalizmine peşkeş çeken bu uşaklar, 'haysiyetli dış politikadan' dem vuruyorlar. Bu faşist işbirlikçi çete Kemalizm'in ve Milli Kurtuluş Savaşı'mızın özü olan İstiklal-i tam her türlü ihlal ettiği halde, işte bunun için 'Atatürkçülük' iddialarını ağızından düşürmemiştir. Halkımız üzerindeki sömürüyü artırmak için başvurdukları her çareyi, işte

---

⁵⁸ **Türkiye İhtilalci İşçi Köylü Partisi Davası, Savunma**, Kaynak Yayınları, 4. Baskı, İstanbul, 1992, s.458.

⁵⁹ "Türk Ordusuna Nato'nun Verdiği Görev", **Türkiye İhtilalci İşçi Köylü Partisi İlegal Yayın Organı: Şafak**, S 4-5 (17 Haziran 1971), s.4.

bunu için 'reform tedbirleri' diye yutturmak istiyorlar. Bunların son zamanlarda ağızlarına doladıkları 'toprak reformu' da böyle bir sahtekârlıktır.⁶⁰

Bu söylem aslında Aydınlıkçuların çizgisinin radikal yönüne işaret etmektedir. Dönemin istihbarat kaynaklarında da Aydınlıkçılar tehlikeli bir sol siyasal örgüt” olarak gösterilmektedir.⁶¹

Türkiye İhtilalci İşçi Köylü Partisi tüzük taslağında TİİKP'nin temel ilkeleri ve amacı şöyle ifade edilmektedir:

TİİKP, Türkiye proletaryasının Marksizm- Leninizm- Mao Zedung Düşüncesiyle silahlanmış siyasi partisidir. TİİKP'nin hedefi, burjuvazi ve toprak ağalarının diktatörlüğünü çökertip, proletarya diktatörlüğünü kurmak, kapitalizmi yıkarak sosyalizmi gerçekleştirmektir. TİİKP, bu amaçla demokratik halk ihtilalinin zafere ulaşması için mücadele eder. TİİKP'nin nihai hedefi her türlü sömürü ve zulmü ortadan kaldırarak sınıfsız toplumu yani komünizmi gerçekleştirmektir. Demokratik halk ihtilalin programı, toprak ağalığının, tefeciliğin ve işbirlikçi kapitalizmin kökünü kazımak ve emperyalist boyunduruğu parçalamaktır.⁶²

Program ve tüzük taslağının ilk maddeleri gerek yeni Türk Devleti'nin doğuşu gerekse dönemin siyasal konjonktürüne dair tahlilleri içeriyordu. Aydınlıkçılar çarlığı deviren Bolşevik devrimiyle Kurtuluş Savaşı ittifakına vurgu yaparak Türk Devrimi'nin hangi aşamalarda inişler çıkışlar yaşadığı üzerinde duruyorlardı:

1917 yılında Rusya proletaryası, başında büyük Lenin'in bulunduğu Bolşevik Partisi önderliğinde Çarlığı devirdi ve ilk proletarya devletini kurdu, Büyük Ekim Devrimi bütün dünyada proletarya devrimleri çağını açtı ve milli kurtuluş savaşlarının en büyük desteği oldu. Halkımız, 1919-1922 yıllarında emperyalizme karşı kahramanca savaşarak Milli Kurtuluş zaferini kanıyla ve canıyla kazandı. Halkımız Kurtuluş Savaşında ilk

⁶⁰ “Halka Karşı İşlenen Cinayetlerin Hesabı Sorulacaktır”, **Türkiye İhtilalci İşçi Köylü Partisi İlegal Yayın Organı: Şafak**, S 3 (2 Haziran 1971), s.3.

⁶¹ **Marmara Brifingi, Devletin Gözüyle Sağ ve Sol Örgütler**, Kaynak Yayınları, İst., 1995, s.73-80, T.C. Ankara- Çankırı- Kastamonu İleri Sıkıyönetim Komutanlığı 2 Numaralı Askeri Mahkemesi Esas No: 1981/ 272, Karar No: 1983/ 93. **Gereğçeli Hüküm, Türkiye İşçi Köylü Partisi Davası**, Ankara, 1983.

⁶² **TİİKP Davası, Belgeler, 1**, Aydınlık Yay., İst., 1975, s.9.

proletarya devleti olan Sovyetler Birliği'nden büyük destek gördü. Emperyalizm ve proleter devrimleri çağının ilk kurtuluş mücadelesini veren Türkiye halkları, Asya'nın bütün ezilen halklarının yardımı ve sevgisini kazandı. Onlara cesaret ve umut verdi. Yurdumuzun kurtuluşu ve hürriyet uğruna uzun ve kanlı bir savaşta hiçbir fedakarlıktan çekinmeyen Türkiye'nin yiğit işçi ve köylüleri teşkilatsız oldukları için milli ihtilalin önderliğini ele geçiremediler ve devrimi sonuna kadar ilerletemediler. Kurtuluş Savaşı'nın burjuva önderliği, "işçi ve köylülerin omuzları üzerine kurduğu tak-ı zaferleri geçerek tahtına sağlamca yerleşmek inkanı bulur bulmaz. işçi ve köylüleri baskı altına alan bir diktatörlük kurdu. Osmanlı sultanlığının ve komprador burjuvazisinin Milli Kurtuluş Savaşı ile yıkılmasından sonra, iktidarı ele geçiren yeni Türk burjuvazisi, büyümek ve zenginleşmek için 'devlet eliyle milli burjuva yaratmaya' girişti. Yeni Türk burjuvazisi, bu yasta altında işçi ve köylüleri insafsızca sömürdü, feodal ağalarla ve emperyalizmle uzlaştı ve halkın nice fedakarlıklarla başardığı Kurtuluş Savaşımızın kazançlarını hovardaca harcadı. Halkımız üzerindeki burjuva diktatörlüğü yurdumuzu giderek emperyalist boyunduruğuna teslim etti. Feodal ağalarla ittifak kuran burjuvazi, Kürt halkına karşı da milli baskı ve eritme politikası uyguladı. Halkımız bütün bu acı tecrübelerden değerli bir ders çıkardı. Büyük Ekim Devrimi'nden sora açılan emperyalizm ve proleter devrimleri çağında, proletaryanın önder olmadığı milli kurtuluş hareketleri kalıcı zaferler kazanamaz, halkı emperyalizmin ve toprak ağacığının zulmünden kurtaramaz.⁶³

TİİKP orduyu YÖN'çüler gibi yekpare bir "devrim" gücü olarak görmüyorlardı. Ordu zaten "yüzyıllardır halk üzerindeki baskı ve sömürünün bir aygıtı" olarak kullanılmıştı. Yapılması gereken devrimle birlikte ordunu tamamen parçalanıp yerine yeni bir halk ordusunun kurulmasıydı. Bu savunu esas olarak Bolşevik Devrimi ve 1949 Çin Devrimi'nin modeli olan "Halk Ordusu" modelinin benimsenmesiydi.⁶⁴

.... Halk ordusu, halkımızın zulüm ve sömürüden kurtuluş mücadelesi içinde işçiler ve köylüler tarafından yaratılacaktır. Halk ordusu her konuda ve her yerde halkın hizmetinde olacaktır. Ordu ile halk arasında,

⁶³ TİİKP Davası, Belgeler, 1, Aydınlık Yay., İst., 1975, s.19- 20.

⁶⁴ Bknz: Mao Çe-Tung, **Askeri Yazılar**, Çev. N. Solukçu, Sol Yayınları, Ankara, 1971, s.434-441.

*subaylarla askerler arasında tam bir birlik ve kardeşlik olacaktır. Askerler ve subaylar arasındaki eşitsizliklere son verilecektir. ... Yurdumuzun gerçek sahibi işçi ve köylü kitleleridir. Ancak onların silahlanmasına dayanan Halk Ordusu sömürücü sınıfların iktidarı ele geçirmelerine imkân vermez ve halk iktidardırını korur.*⁶⁵

Yine aynı savunmanın bir başka yerinde TİİKP darbeye karşı tutumunu darbeci klikler arasındaki ayrım üzerinden ortaya koyuyordu:

“12 Mart’tan sonra bazı ilerici çevreler, faşist klikler arasındaki çatışmada, Gürler-Batur generaller kliğinin peşine takıldılar. Bunlar faşist Erim iktidarı destekleyerek, yalnızca AP’ye hücum ettiler. TİİKP, esas hedef olarak iktidara hâkim olan Amerikancı faşist çeteyi tespit etti ve ‘faşist çeteler arasında tercih olamaz’ sloganını attı.

4. Darbeciliğın “Öncü Savaş”çı Örgütlere Yansımaları

Mahir Çayan’ın önderlik ettiği Türkiye Halk Kurtuluş Parti-Cephesi (THKP-C) 1970’lerin en önemli sosyalist ana akımlarındandır. Onu bu denli önemli kılan, solda günümüze kadar etkileri görülen bir gelenek yaratmasından kaynaklanmaktadır. Örgüt 1970 yılı başlarında Mahir Çayan⁶⁶ Münir Ramazan Aktolga ve Yusuf Küpeli tarafından

⁶⁵ Türkiye İhtilacı İşçi ....., s. 459-460.

⁶⁶ Turan Feyizoğlu, **Mahir**, Ozan Yay., İst. 2007,

Mahir Çayan: 14 Ağustos 1945 tarihinde Samsun’da doğdu. Haydarpaşa Lisesi’nde okudu. 1963 yılında İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesine kaydoldu. Ertesi yıl Ankara Siyasal Bilgiler Fakültesi’nde öğrenimine devam etti. Bu dönemde TİP (Türkiye İşçi Partisi) ve FKF’ye (Fikir Kulüpleri Federasyonu) bağlı olan SBF (Siyasal Bilimler Fakültesi) Fikir Kulübü’ne girdi. 1965 yılında bu kulübün başkanlığını üstlendi. 1967 yılında kısa süreliğine Fransa’ya gitti. Buradaki sosyalist hareketlerin genel seyri ve içinde buldukları tartışmaları izledi. 1968’deki 6. filo eylemlerine İzmir’de katıldı ve gözaltına alındı. Bu dönemde TİP içinde başlayan ve Mihri Belli’nin savunduğu MDD (Milli Demokratik Devrim) tartışmalarına katıldı. Bu tartışma sürecinde TİP adına Zonguldak Ereğli’sinde çalışmalar yürüttü. Bu geziden sonra ideolojik olarak MDD saflarında yer aldı. Fransa’da bulunduğu süreçte Latin Amerika silahlı mücadelelerinden etkilendi. TİP’i bu süreçte ‘Yasalcılık’la suçladı. Türkiye’deki devrim sürecinin ancak silah bir mücadeleyle ve kendi özgül koşullarının tespit edilmesiyle olabileceğini savundu. Bu görüşe daha yakın olan Türk Solu ve Aydınlık dergilerinde yazılar yazdı. 1969 yılında Ankara’da yapılan DEV-GENÇ (Devrimci Gençlik Federasyonu) toplantısı Türkiye sosyalist hareketinin seyrini değiştirdi. 1971 yılında yapılan

kurulmuştur. Örgüt yayınladığı 1 no'lu bildiride mücadele yöntemini silahlı mücadele olarak ilan etmiştir:

Milli kurtuluşçu ve demokratik nitelikteki en küçük kıvrıdanmaların bile ezilmeye çalışıldığı, milli kurtuluşçuların ana caddelerde halkın gözü önünde kahpece şehit edildiği, işkencehanelerde en hunharca işkencelere maruz kaldığı bu ortamda, kanun devletinden, demokrasiden bahsetmek gülünçtür. Ülkemizde hukuktan, kanun devletinden, anayasadan, vatan-daşlık haklarından, hatta insanlık haklarından söz etmek, art niyet aranmazsa safdillikten başka birşey değildir. Emperyalizmin tahakkümüne, karşı-devrimin şiddetine karşı, silaha sarılmaktan başka çare yoktur. Partimiz, kurtuluşun yolunu halkın silahlı savaşında görmektedir. Kurtuluş savaşımızın bugünkü biçimi gerilla savaşıdır. Bütün yurtseverlerin ortak çabası sonucu, uzun yorucu ve kanlı bir halk savaşı ile düşmanın alt edilebileceğini düşünen Partimiz halk savaşının bu aşamasında şehir gerilla savaşını temel almaktadır. Bugünkü objektif ve subjektif şartlar gerilla savaşının şehirlerde yürütülmesini zorunlu kılmaktadır. İçinde bulunduğumuz dönem halk kurtuluş savaşının birinci aşamasıdır.⁶⁷

THKP-C 1970 yılında tartışmalar içinde şekillendi ve darbe sonrası pek çok kadrosunu kaybetti. Fiili olarak kendisi değil fakat ondan

---

TİP kongresine katılmadı. Mihri Belli ile ayrılıkları ortaya çıkınca o çizgiden de ayrıldı.

O dönemde Türkiye devrim Sürecini Kesintisiz Devrim I-II-III broşürlerinde dile getirdi. Türkiye'nin sahip olduğu yapıyı 'oligarşi' olarak tanımladı.

Bu süreçte THKP-C'nin kuruluş çalışmalarını sürdürdü. Şehir Gerillası modelini benimseyen Mahir Çayan buna uygun bir çoksilahlı eylemin içinde bizzat bulundu. Çalışmalarını sürdürmek için Şubat 1971'de İstanbul'a geçen Mahir Çayan burada da silahlı eylemlere devam etti. 1 Haziran 1971'de kaldıkları evden kaçarken polisle girdikleri çatışmada Hüseyin Cevahir öldü, Mahir Çayan yaralı olarak ele geçirildi. Daha sonra arkadaşlarıyla birlikte Kartal-Maltepe Askeri Cezaevi'nden kaçan Çayan bir süre İstanbul'da saklandı. Ocak 1972'de THKO ile ortak eylem kararı alarak arkadaşları ile birlikte Fatsa'ya geçti. Mart 1972'de Fatsa'da radar istasyonunda çalışan 3 İngiliz teknisyeni, arkadaşlarıyla kaçırdı ve THKO'nun tutuklu bulunan önderleri Deniz Gezmiş, Hüseyin İnan ve Yusuf Aslan'ın serbest bırakılmasını istedi. Niksar'ın Kızıldere köyünde jandarmayla girdikleri çatışmada 9 arkadaşı ile beraber öldürüldü.

<http://www.biyografi.net/kisiyrinti.asp?kisiid=531>, 22 Nisan 2009.

⁶⁷ http://www.devrimciyol.org/THKP-C/thkpc_2_a18.htm, 10 Aralık 2010.

sonra ortaya çıkan 1974 sonrası hareketin geleneğini sürdürmek isteyenler parçalı bir biçimde yollarına devam ettiler.⁶⁸ THKP-C'nin kısa ömrüne rağmen sol kuvvetler içinde etkili olmasının iki nedeni vardı. Birincisi 12 Mart sonrası “öncü savaş” teorisine uygun olarak yaptığı sansasyonel eylemlerdi. Bu eylemler 68 hareketinin dibe vurduğu bir dönemde hareketin içinden gelen gençlerde yeni bir “umut” yaratmıştı. İkincisi ise Mahir Çayan'da vücut bulan örgütün görece karizmatik teorik açılımlarıydı. Ülkemizde solun emekleme dönemi ve bir dizi acemilikleri dikkate alındığında Çayan'ın bu dönemde kaleme aldıkları ve içine girdiği pratik, kaçınılmaz olarak yeni ve genç kadrolar üzerinde önemli etkiler yaratmış, beraberinde Çayan'ın mirasçıları olarak addedilmeyi getirmişti.⁶⁹ Bununla birlikte Çayan'ın özellikle Kesintisiz Devrim yazılarında toplanan görüşleri daha sonraları örgütün önemli simaları tarafından eklektik ve bütünlükten yoksun tahliller olarak nitelenecekti.⁷⁰

Mahir Çayan 1960'ların sonunda dönemin devrimci gençlik önderlerinin büyük çoğunluğu gibi TİP'in çizgisini eleştirerek kendi konumunu belirlemiştir. Sosyalist saflardaki temel ayrım tartışması olan MDD-SD saflaşmasında MDD teorisi yönünde safını tutmuştu. Buna rağmen onun MDD'ciliği diğerlerinden önemli farklar içeriyordu. Özellikle yapılacak bir sosyalist devrime hangi sınıfın önderlik edeceği, “öncü savaş” “şehir gerilla”sına yapılan vurgu, vs. gibi konularda kendi bağımsız çizgisini teorize edebilecek olgunlukta idi. Bu dönemde Mahir Çayan'ın devrim stratejisi esas olarak “Latin Amerika” tarzı “öncü savaş” ve “politikleşmiş askeri savaş stratejisi” tezlerine dayanmaktaydı.⁷¹

Mahir Çayan bu teoriyi şöyle formüle ediyordu:

⁶⁸ Ergun Aydınoglu, **Türkiye Solu, 1960-1980**, Versus Yay., İst., 2007, s.309.

⁶⁹ Chris Stephenson, “50, 60 ve 70'lerdeki Sol ve Kemalizm” **Resmi Tarih Tartışmaları-11, Resmi İdeoloji ve Sol**, Ed: Mete Kaynar, Özgür Üniversite Kitaplığı, İst., 2011. s.129.

⁷⁰ Necmi Demir ve İlkay Demir'le yapılan görüşme için bkz. **THKP-C Doğuşu ve İlk Eylemleri**, Kaynak Yay., İst., 1987, s.138

⁷¹ Genel olarak bu tezlere ilişkin ayrıntılı bilgi için bkz. Mahir Çayan, **Bütün Yazılar**, Eriş Yay.,İst, 2003.

Partimiz Marksizm-Leninizm kılavuzluğu altında, emperyalizmin III. bunalım döneminin çelişki ve ilişkileri ile, bu çelişki ve ilişkilerin Türkiye'ye yansımalarının (ülkeminin tarihi, sosyal, politik, ekonomik, psikolojik niteliklerinin) devrimci tespitinden hareketle Politikleşmiş Askeri Savaş Stratejisi'ni, devrim stratejisi olarak saptamıştır. Bu stratejik çizgi, kır ve şehiri, silahlı propaganda ve öteki politik kütleli mücadele biçimlerini diyalektik bir bütün olarak ele alan çizgidir. Bilindiği gibi, gerilla savaşı kavramı, kavram olarak tek başına nitelik belirleyici değildir.⁷²

Örgütün yöneticilerinden Sina Çıladı THKP-C'nin fikri çizgisine dair; savunmasının siyasi bölümlerinin hazırlanması sürecinde savunmanın bu bölümünü hazırlayan Ulaş Bardakçı'nın Osmanlı toplum yapısı ve Cumhuriyet ile ilgili bölümlerini hazırlarken Doğan Avcıoğlu'nun eserlerinden aynen aktardığını belirtecektir. Öyle ki bu savunma örgütün ileri gelenleri arasında okunduğunda büyük bir suskunluğa neden olmuştu. Bunun nedeni "savunmanın milliyetçi motiflerle ele alınması, Kemalizm'in abartılması ve anayasanın savunulmasıydı."⁷³

THKP-C, Mahir Çayan ve arkadaşlarının Kızıldere'deki çatışmada ölümünden⁷⁴ sonra farklı hareket eden pek çok gruba önyak olmuştur. Türkiye 12 Mart askeri müdahalesine doğru yaklaşırken 68 gençlik eylemlerine önderlik eden Fikir Kulüpleri Federasyonu ve sonrasında Devrimci Gençlik örgütlerinin içinde tartışmalar boy vermeye başlamıştı. TİP'in çizgisini devrimcilikten uzak, "parlamentarist" ve "oportünist" olarak eleştiren gençler kendilerine özellikle "eski tüfek"lerden Mihri Belli'nin de etkisiyle başka bir yol çizmeye karar vermişlerdi. Milli Demokratik Devrim düşüncesi genel olarak gençlik kesimlerinin çizdiği yola hâkim olmuş ve netleştirmişti. Ancak buna rağmen yine de görüş ayrılıkları devam etmiş, özellikle stratejik-taktiksel, devrimin nasıl olması gerektiği, devrimde ittifaklar, sınıfların tahlili, dünya sosyalist hareketlerine bakış, Kemalizm gibi pek çok konuda yayın organlarında tartışmalar uç vermeye başlamıştı. Bu tartışmalarla-

---

⁷² Mahir Çayan, **Kesintisiz Devrim 2-3**, Eriş Yayınları, İst., 1993'ten aktaran, <http://kutuphane.halkcephesi.net/mahir/kessayfa.html>

⁷³ **THKP-C Doğuşu ve İlk Eylemleri**, s.149.

⁷⁴ **Hürriyet**, 31 Mart 1972, s.1.

rın getirdiği görece olgunluk bölünmeyi ve ayrı yollarda devam etmeyi kaçınılmaz hale getirdi. Bunun nedeni öncelikle örgütün lideri Mahir Çayan'ın yarattığı ideolojik etkidir. Mahir Çayan'ın "Aydınlık Sosyalist Dergi'ye mektup" adıyla yayınladığı yazı grubun ideolojik siyasal yol ayrımını belirlemişti. Bu dönemde Milli Belli önderliğindeki Milli Demokratik Devrim stratejisini savunan kesimler 12 Mart Darbesi'ne yaklaşırken sosyalist akımların geneline hâkim olmuştu. Ancak darbeye birlikte bu kesimler arasında da ayrılıklar baş göstermeye, çatlaklar oluşmaya başlamıştır. Burada temel tartışma devrimin stratejisinde izlenecek yolun taktiksel aşamalarıyla ilgiliydi. Ancak böyle başlayan tartışma giderek teorik ve pratik bir kopuşu getirmiş, belli ana akımların ortaya çıkmasını sağlamıştır. Darbe öncesi özellikle Mahir Çayan ve çevresindeki "devrimci darbe" beklentisi de ayrışmayı körükleyen bir yöneline işaret ediyordu. Örgüt liderlerinden İlkay Demir sonraki değerlendirmesinde bunu şöyle ifade ediyordu:

Darbecilik THKP-C'yi önemli ölçüde etkilemiştir. THKP-C'nin yazıların ve savunmasının hiçbir yerinde, halkın yüzyıllardır yürüttüğü mücadele mirası devralınmamıştır. Darbecilik Türkiye'deki bütün ilerici hareketleri, halka rağmen gerçekleştirilmiş asker-sivil-aydın zümre hareketleri olarak gösteriyordu. THKP-C savunmasındaki Osmanlı ve Türkiye tahlili de böyledir. Kesintisiz Devrim 2 ve 3 Türkiye'de halkın Osmanlı'ya boyun eğme sürecinden söz eder. Bu "geleneğe" THKP-C'ye darbeci ideolojinin bir mirasıdır.⁷⁵

Zamanın THKPC önderlerinden sonraki Devrimci Yol örgütünün de kurucu lideri olan Oğuzhan Müftüoğlu' kendisiyle yapılan bir söyleşide bu dönemin darbeciliği konusunda şunları söylemektedir:

"Ordudan ilerici bir hamle bekleyenlerin beklentisi, ordu içindeki kendi anlayışları doğrultusundaki sola dönük bir kadronun aşağıdan; yani komuta kademesi dışından yapacağı bir hareketle idareye el koymasına dair bir rüyaydı. O rüya 9 Mart'a kadar devam etti. Sonuçta Sıkıyönetim ilan edilip işçi hareketi askerler tarafından bastırıldığı için, öyle gözü kapalı ordunun devrimci bir güç olarak varolduğu; Türkiye'deki devrimci hareketin ordu vasıtasıyla ilerletileceği şeklin-

⁷⁵ THKP-C Doğuşu ve İlk Eylemleri, Kaynak Yay., İst., 1987, s.138

deki beklentiler elbette bir darbe aldı. Ama ordunun komuta kademesi dışındaki askerlerden gelecek bir ihtilal beklentisi içinde olanlar, bu beklentilerini 9 Mart'a kadar sürdürdüler.” Müftüoğlu bu tutumun 15-16 Haziran işçi direnişi sonrası belli ölçülerde değişikliğe uğradığını belirtmektedir:

Kurtuluş Gazetesi'nin 15 16 Haziran ertesindeki manşeti hatırladığım kadarıyla “ Sıkıyönetim Tarafsız olmalıdır” şeklindeydi. Bu başlık MDD yönetimini orduya ilişkin beklentilerinin de bir ifadesiydi. Bu olay MDD resmi tezlerinden kopuşu başlatan olaydı. THKP-C'ye giden süreçte bir dönüm noktası oldu. ... Bir yanda çok somut bir cunta seçeneği, öbür yanda o seçeneğe eklenme stratejileri ... İşte “ işçi sınıfının öncülüğünün objektif koşulları yok”, “ asker- sivil aydın zümreyi ürkiterek milli cephe bozulmamalı” falan gibi anlayışlar... İşçi hareketinin öylesine büyük bir özgüvenle kendisini ortaya koyuşu burjuvaziye paniğe sürüklediği gibi, solun kendisini de yeni arayışlara götürdü. Kendi dışındaki güçlere bel bağlayan anlayışlara karşı, kendi özgücüne dayanan bir devrimci harekete yönelik anlayışlara.⁷⁶

Nitekim bu tespit bu akımın diğer liderlerinden Melih Pekdemir tarafından da doğrulanacaktır:

“Devrimci Yol, kendinden bir kuşak önceki THKP-C'nin ideolojik ve politik bakımdan devamı olma iddiasını taşıymıştı; ama bu iddia kesinlikle örgütsel düzlemde tekrarlanmamıştı. THKP-C ise dönemin Filistin ve Latin Amerika gerilla örgütlerini kendisine yakın gören bir haleti ruhiyede ortaya çıkmıştı. Silahlı mücadeleyi esas alan bu parti, işçi sınıfının “ideolojik öncülüğünü” benimsemiş, “öncü savaş, suni denge, politikleşmiş askeri savaş stratejisi, silahlı propaganda, vs.” kendine özgü kavramlarla faaliyet göstermişti. Devrimci Yol, işte bu doğrultu üzerinde kendini var ederken, kendi doğrultusunu da öz deneyimiyle çizmek ve bu şekilde THKP-C'den oldukça farklı bir tarzı üretmek noktasına gelmişti.”⁷⁷

THKP-C'nin ardıllarından Devrimci Yol örgütünün Kemalizm ve Kemalizm üzerinden Kürt Sorunu önemli bir değerlendirme alanıdır. Bunda özellikle THKP-C dönemindeki “darbeci” eğilimlerin önemi

⁷⁶ **Bitmeyen Yolculuk, Oğuzhan Müftüoğlu Kitabı, Söyleşi:** Adnan Bostancıoğlu, Ayrıntı Yayınları, 6. Basım, İstanbul, 2011, s.56-57.

⁷⁷ Melih Pekdemir, “ Devrimci Yol”, **Modern Türkiye 'de Siyasi Düşünce, Sol**, İletişim Yay., İst., 2007, s.744.

vardır. Dev-Yol bu konudaki ideolojik tutumunun daha çok darbeciliğe karşı tutum olarak gösterecektir. İttifak güçleri belirlenirken bu güçleri oluşturan ideolojik formasyon da eleştiri süzgecinden geçmiştir. Bunu örgütün liderlerinden Pekdemir şöyle ifade ediyordu:

“Geçmiş değerlendirmeleri çerçevesinde Kemalizm konusu da önemli bir yer tutmaktaydı. Devrimci Yol’a göre, 1970’lerde yani THKP-C döneminde Kemalizm konusundaki tartışmanın özü, ‘Kemalist darbeciler’ tartışındaki tavır sorunuydu. Sol hareket içinde yaygın ve etkin bir akım olarak ortaya çıkan ‘cuntacılık’ eğilimlerine itiraz ederek etkin bir şekilde mücadele edilmesi, darbeciliğe karşı çıkılması, THKP-C’nin 1971’lerdeki temel bir özelliği olmuştur.”⁷⁸

Oysaki Pekdemir’in bu değerlendirmelerine karşı THKP-C’nin bu dönemde ordu içinde örgütlediği, devrimci subaylar örgütlediği ve 9 Mart’ta devrimci bir darbe beklediği pek çok nesnel belgeyle ortaya çıkmıştı. THKP-C’nin Kemalizm’e karşı tutumu darbeciliğe karşı olmasından değil 68 hareketinin Kuvayı Milliyeci geleneğinden etkilenmesi ve o ideolojik tutumunu sürdürmesindendi. Nitekim yıllar sonra solun darbeciliği üzerine yapılan dönemin ileri gelen sosyalistleri, Oral Çalışlar, Oğuzhan Müftüoğlu ve Ertuğrul Kürkçü arasındaki bir tartışmada 12 Mart Darbesi’nin ilan edildiği ilk gün devrimci bir darbe beklentisiyle Dev-Genç tarafından desteklendiği ancak ikinci gündün sonra tavır alındığı ifade edilmiştir. Sol bir darbe beklentisi o dönem solun önemli bir kısmında etkili bir düşünceydi.⁷⁹

Sonuç ya da Sol Darbenin Nesnel Olarak “İmkansızlığı”

Soğuk savaşın tüm şiddetiyle yaşandığı 1970’li yıllarda Sovyetleri kuşatmak isteyen ABD için Türkiye elzem bir role sahiptir. Vietnam yenilgisi sonrası dünya hegemonyasında daha etkin söz sahibi olma hedefiyle 1960’lardan itibaren NATO eliyle gerek Türk ordusu içinde gerekse sivil toplum içinde belli örgütlenmelere gitmiştir. Ülkede 27 Mayıs müdahalesiyle belli ölçülerde nefes alma imkanı bulan sol akımlar 1970’lere gelindiğinde çeşitli etkenlerle halk kütlelerinden büyük ölçüde kopmuştur. Bu kopuş zaten halihazırda teorik olarak da var

⁷⁸ Pekdemir, **a.g.e.**, s.747.

⁷⁹ “Türk Solunun İdeolojik Teorik Temelleri” **Yeniden Devrim**, S 6 (Haziran 2008), s. 15-36.

olan darbeci eğilimlere kapı aralayacaktır. Halk dinamiklerinden yeterli kuvveti toparlayamayan sol bakımından solun önemli bir kesimi için sol bir darbe beklentisiyle halktan kopuk maceracı eylem çizgisi atbaşı gitmiştir. Nesnel olarak zaten maddi koşulları olmayan sol darbe kaçınılmaz olarak yenilgiyle sonuçlanmıştı. Bunda şu etkenler belirleyici olmuştur: birincisi meselenin tarihsel özü ve tarih teorisi bağlamında gelişen etkenler. İkincisi özellikle 1960 askeri müdahalesi sonrasında solun geniş bir “yaşam alanı” bulduğu dönemde Yön Hareketi etrafında gelişen düşünsel yapı ve “Milli Demokratik Devrim” teorisi ve üçüncü olarak da 1971 sonrası gelişen bazı “maceracı- sol” akımların darbecilikle olan paralel eylem tarzı.

9 Mart girişiminin en önemli tarihsel dersi, günümüzde 15 Temmuz darbe girişiminin de gösterdiği gibi meşruiyetini halktan almayan hiçbir siyasal hareketin başarı şansının olmadığıdır.

KAYNAKÇA

Avcioğlu Doğan, “Sosyalizm Anlayışımız”, **Yön**, S 36, 22 Ağustos 1962, s.2

Aybar, Mehmet Ali, **TİP Tarihi 2**, BDS Yay., İst.,1988.

Aral, Fahri, “68’in İdeolojik Mirası”, **Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi**, C 7, s.2108-2109.

Avcioğlu, Doğan, **Türkiye'nin Düzeni Birinci Kitap**, Tekin Yayınları, İstanbul, 1996.

Avcioğlu, Doğan, **Türkiye'nin Düzeni İkinci Kitap**, Tekin Yayınları, İstanbul, 1996.

Atılgan, Gökhan, **Yön- Devrim Hareketi**, TÜSTAV Yayınları, İstanbul, 2002.

Atılgan, Gökhan, **Behice Boran**, Yordam Kitap, İstanbul, 2007.

Aydın, Suavi, “Galiyefizmden Kemalizme Türkiye’de ‘Üçüncü Yol’ Arayışları”, **Modern Türkiye’ de Siyasal Düşünce, Kemalizm**, C 2, İletişim Yay. İst., 2001, s.436-482.

Aydinoğlu, Ergun, **Türkiye Solu, 1960-1980**, Versus Yay., İst., 2007.

Belli, Mihri, **Devrimci Hareketimizin Eleştirisi**, Emekçi Yay., İst., 1977.

- Belli, Mihri, “Milli Demokratik Devrim” **Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi**, MA, C 7, s.2144.
- Belli, Mihri, “*Milli Demokratik Devrim*” **Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi**, C 7, s. 2145.
- Belli, Mihri, **Yazılar, 1965-1970**, Sol Yay., Ankara, 1970.
- Belli, Mihri, **Devrimci Hareketimizin Eleştirisi**, Emekçi Yayınları, İstanbul, 1977.
- Bora, Tanıl, **Cereyanlar, Türkiye’de Siyasi İdeolojiler**, İletişim Yayınları, s.657.
- Bitmeyen Yolculuk, Oğuzhan Müftüoğlu Kitabı, Söyleşi: Adnan Bostancıoğlu**, Ayrıntı Yayınları, 6. Basım, İstanbul, 2011.
- Cem, İsmail, **Tarih Açısından 12 Mart Nedenleri, Yapısı, Sonuçları**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2009.
- Chris Stephenson, “50, 60 ve 70’lerdeki Sol ve Kemalizm” **Resmi Tarih Tartışmaları- 11, Resmi İdeoloji ve Sol**, Ed: Mete Kaynar, Özgür Üniversite Kitaplığı, İst., 2011. s.129.
- Çayan, Mahir, **Bütün Yazılar**, Eriş Yay., İst, 2003.
- Çayan, Mahir, **Kesintisiz Devrim 2-3**, Eriş Yayınları, İst., 1993’ten aktaran, <http://kutuphane.halkcephesi.net/mahir/kessayfa.html>
- Çe-Tung, Mao **Askeri Yazılar**, Çev. N. Solukçu, Sol Yayınları, Ankara, 1971.
- Demir, Yeşim, “*Talat Aydemir’in Darbe Girişimleri*”, **ÇTTAD**, 12 (2006/ Bahar) s.s 155-171.
- Doğu Kuvvümlü’nün Burjuva Ordu Devlet Teorisinin Eleştirisi**, Aydınlik Perinçek Yayınları, Ankara, 1975.
- Dr. Hikmet Kıvılcımlı Üzerine Söyleşi (Kasım 1987)*, **Teori**, Ekim 1992, S 34, s.24.
- Erten, A. Bağış, “Türkiye’de 68”, **Modern Türkiye’de Siyasal Düşünce, Sol**, C 8, İletişim Yay., İst., 2005, s.839.
- Feyizoğlu, Turan, **Mahir**, Ozan Yay., İst. 2007.
- Feyizoğlu, Turan, “1961-71 Döneminde Kemalizm ve Gençlik” <http://www.turksolu.org/51/feyizoglu51.htm>, 5 Şubat, 2012.

Hacıbrahimoğlu Işıl Çakan, “*Bir Aydın Profili: Doğan Avcioğlu*”
<http://www.ileri2000.org/07/cakan7.htm> 26 Şubat 2012.

“*Halka Karşı İşlenen Cinayetlerin Hesabı Sorulacaktır*”, **Türkiye İhtilalci İşçi Köylü Partisi İlegal Yayın Organı: Şafak**, S 3 (2 Haziran 1971), s.3.

Hürriyet, 31 Mart 1972, s.1.

“İşte Faşist Sunay, Tağmaç, Erim İktidarını Hedefi Budur”, **Türkiye İhtilalci İşçi Köylü Partisi İlegal Yayın Organı: Şafak**, S 4-5 (17 Haziran 1971), s.1.

Kabacalı, Alpay, **Türkiye’de Gençlik Hareketleri**, Altın Kitaplar Yay., İst.,1992.

Kahraman, Hasan Bülent, *Türk Solunun Çıkmaz Sokagı: Kemalizm (Ordu) İlişkisi*, **Doğu Batı**, S 59, 2011, s. 43. ss. (35-76)

Kara, Muzaffer Ayhan, **Yön’ün Devrimi, Devrim’in Yön’ü**, Kırmızı Yayınları, İstanbul, 2006.

Karaman, Suphi, “*Türk Solu ve Milli Demokratik Devrim*”, **Türk Solu**, S 53 (19 Kasım 1968), s. 3.

Kıvılcımlı, Hikmet, **Tarih Yazıları**, Köxüz Yayınları, (y.y),İstanbul.

Kongar, Emre, **21. Yüzyılda Türkiye**, Remzi Kitabevi, 26. Basım, İst., 2000.

Lenin, **Demokratik Devrimde Sosyal Demokrasinin İki Taktiği**, İnter Yay., İst., 1994.

Kürkçü, Ertuğrul, “*Türkiye ‘de 68*”,**Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi**, C 7, s.2107.

Lenin, **Seçme Eserler**, C 7, Çev.Süheyla. Kaya, İnter Yay., İstanbul, 1996.

Marmara Brifingi, Devletin Gözüyle Sağ ve Sol Örgütler, Kaynak Yayınları, İst., 1995.

Mumcu, Uğur, **Aybar İle Söyleşi**, Tekin Yay., İst., 1994.

Özdemir, Hikmet, **Doğan Avcioğlu, Bir Jöntürk’ün Ardından**, Bilgi Yayınevi, Birinci Basım, Ankara, 2000.

Sarısözen, Veysi, “*Türkiye’de 68*”, **Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi**, C 7, s.2069.

Somay, Bülent, “*Türkiye Solunun Kemalizm’le İmtihanı*”, **Modern Türkiye’de Siyasal Düşünce**, Sol, C 8, İletişim Yay., İst., 2005, s. 657.

Pekdemir, Melih, “*Devrimci Yol*”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce**, Sol, İletişim Yay., İst., 2007, s.744.

Perinçek, Doğu, “*TİİKP*” **Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi**, C 7, s.2186.

Proleter Devrimci Aydınlik, Seçmeler 1, Aydınlik Yay., İst., 1970, s.113-114.

Tanör Bülent, **İki Anayasa 1961- 1982**, Oniki Levha Yayıncılık, 4. Baskı, İstanbul 2012,

Tanilli, Server, **Uygarlık Tarihi**, Say Yay., İst., 1981.

T.C. Ankara-Çankırı-Kastamonu İleri Sıkıyönetim Komutanlığı 2 Numaralı Askeri Mahkemesi Esas No: 1981/ 272, Karar No: 1983/ 93. **Gerekçeli Hüküm, Türkiye İşçi Köylü Partisi Davası**, Ankara, 1983.

THKP-C Doğuşu ve İlk Eylemleri, Kaynak Yay., İst., 1987, s.138

TİİKP Davası, Belgeler, 1, Aydınlik Yay., İst., 1975, s.9.

TİİKP Davası, Belgeler, 1, Aydınlik Yay., İst., 1975, s.19- 20.

“*Türk Solunun İdeolojik Teorik Temelleri*”, **Yeniden Devrim**, S 6 (Haziran 2008), s.15-36.

“*Türk Ordusuna Nato’nun Verdiği Görev*”, **Türkiye İhtilalci İşçi Köylü Partisi İlegal Yayın Organı: Şafak**, S 4-5 (17 Haziran 1971), s.4.

Tunaya, Tarık Zafer, **İnsan Derisiyle Kaplı Anayasa**, Arba Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 1988.

Turan, Şerafettin, **Türk Devrim Tarihi, 4**, Bilgi Yay., Ankara, 1999, s.217-225.

Turan, Şerafettin, **Türk Devrim Tarihi, 5. Kitap, Çağdaşlık Yolunda Yeni Türkiye**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2002.

Türkiye İhtilalci İşçi Köylü Partisi Davası, Savunma, Kaynak Yayınları, 4. Baskı, İstanbul, 1992.

Ünüvar, Kerem, “Fikir Kulüpleri Federasyonu, (1965- 1969)”, **Modern Türkiye’de Siyasal Düşünce, Sol**, C 8, İletişim Yay., İst., 2005, s.821.

Yıldırım, Ali, **FKF, Dev-Genç Tarihi, Belgelerle Bir Dönemin Serüveni**, Doruk Yay., Ankara, 1997.

Yılmaz, Tanzer Sülker, **Türkiye’de Gençlik Hareketleri**, Toplumsal Dönüşüm Yay., İst., 1997.

Zedung, Mao, **Seçme Eserler 5**, Kaynak Yay., İst., 1993.

<http://www.biyografi.net/kisiayrinti.asp?kisiid=531>, 22 Nisan 2009.

http://www.devimciyol.org/THKP-C/thkpc_2_a18.htm, 10 Aralık 2010.

TÜRKİYE'DE ASKERİ MÜDAHALELERE SERMAYE ÇEVRESİ AÇISINDAN BİR YAKLAŞIM

Meltem TEKEREK*

ÖZET

Osmanlı'dan itibaren milli iktisat okulunun milli bir burjuvazi oluşturma anlayışı Cumhuriyet'in ilanından sonra da devam eden bir anlayış olmuştur. Başlangıçta sermaye birikimini sağlayarak kalkınmayı gerçekleştirmek amacıyla devlet ile sermaye çevreleri arasında ortaya çıkan yakın ilişkiler daha sonraki dönemlerin de belirleyici özelliklerinden biri olmuştur.

Türkiye'de 1960, 1971, 1980 ve 1997 yıllarında yaşanan dört askeri müdahale öncesinde ülkenin siyasi krizler ve sosyal çalkantılar yanında ekonomik bir kriz ortamında olduğu, krizi ortadan kaldırmak için alınan istikrar tedbirlerinin tam olarak uygulanmasının askeri müdahaleler sonrasına bırakıldığı görülür. Bu dönemlerde sermayenin kâr oranları düşmüş, işçi sınıfı mücadelesi sonucu işçiler bazı kazanımlar elde etmişlerdir.

Girilen ekonomik kriz süreçlerini takiben yaşanan askeri müdahaleler ve bu süreçlerde kurulan birtakım iş insanı örgütlenmeleri vardır. Bunlardan 1952 yılında yasa ile kurulan TOBB hariç, TİSK 1962 yılında, TÜSİAD 1971 yılında, MÜSİAD 1990 yılında kurulmuş gönüllü işveren örgütlenmelerdir. Örgütsel nitelikleri farklı olan bu kuruluşlar başta sanayi ve ticaret sektörleri olmak üzere ülkenin bütün sermaye kesiminin sınıfsal çıkarlarını gerçekleştirmek için faaliyet gösterirler. Bu faaliyetleri gerçekleştirirken ihtiyaç duydukları devlet desteğini almak üzere ülkenin bürokrat kesimi ile ilişkilerini sürdürürler.

Bu örgütlerin askeri müdahale süreçlerindeki söylemlerine bakıldığında; ne kadar etkili olduğu tartışılır bir konu olmakla birlikte,

---

* Doktor, A.Ü. Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, meltemtekerek@gmail.com

kendi çıkarları doğrultusunda bürokrasiyi ve orduyu yönlendirme gayreti içinde oldukları gözlenebilir.

Anahtar Kelimeler: Askeri müdahale, ekonomi, sermaye, işveren, TOBB, TİSK, TÜSİAD, MÜSİAD.

AN APPROACH TO MILITARY COUPS WITH REGARD TO CAPITAL SPHERE IN TURKEY

ABSTRACT

Since Ottoman Empire, school of national economy continued to make national bourgeoisie understanding after the proclamation of the Republic. At the beginning, relations between the government and capital sphere were existed for developing with providing capital stock, than this relations became one of the determinant features of the later period.

It can be seen that Turkey was living with the political crises and social turmoil also economic crises before the four military coups in 1960, 1971, 1980 and 1997; also it can be seen that taking stability measures for resolving crises reserved after the military coups. Those days capital dividend was decreased and employees were got some gains as a result of working class struggle.

There were been founded some business man organisations and realized military coups afterwards process of crisis. Those which (except TOBB which founded with law) TISK (was founded in 1962), TUSIAD (was founded in 1971) and MUSIAD (was founded in 1990) are volunteer employers organizations. These organizations which have different features operates for realizing class profit of whole capital sphere of the country.¹ When they were operating these activities they continued relations between the bureaucratic sphere for taking support they need.

When these organization's appeals giving a look in process of military coups; even if their effectiveness is debatable matter they tried to direct bureaucracy and military towards their profit.

Key Words: Military coup, economy, capital, employer, TOBB, TISK, TUSIAD, MUSIAD.

---

*Doktor, A.Ü. Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, meltemtekerek@gmail.com

GİRİŞ

Türkiye gibi sanayileşmesini geç başlatan ülkelerde ekonomi ile politika arasındaki ortak alanın büyüklüğü bu ülkelerin neden istikrarlı bir demokrasiye kavuşamadığını ve siyasi bunalımlara sürüklenildiğini açıklamaya yardımcı olabilir. Bunun yanında gelişmekte olan ülkelerde yasal, yapısal ve kurumsal köklü değişikliklerin yapılabilmesi için siyasi karar alma mekanizmasının çalışması bir gerekliliktir. Bu durumda çeşitli çıkar grupları harekete geçer, parlamento ve hükümet etrafında ekonomik amaçlı siyasi bir çekişme ortamı doğar. Her ekonomik sorun siyasi bir soruna dönüşür ve her siyasi kararın arkasında toplumsal sınıflar ile ilgili bir ekonomik çıkar söz konusudur.² Toplumsal sınıflar arasında yaşanan çıkar çatışmaları ve devletin bu süreçte oynadığı rol ise toplumsal dönüşümlere ve bazı durumlarda askeri müdahalelere yol açabilmektedir.³

Sanayileşmeye geç başlayan Türkiye’de ilk olarak İzmir İktisat Kongresi’nde milli iktisadın oluşturulması için kanaatkâr ekonomik zihniyetin değiştirilmesi ve kalkınma için gerekli sermaye konusunda burjuva sınıfının eksikliğine vurgu yapılarak bir ekonomik anlayış belirlenmiştir.⁴ Meşrutiyet sonrasında milli iktisat görüşü olarak nitelenen, savaş yıllarında da kısmen uygulanan ekonomik tezler 1923 sonrasında da egemen olmuştur. Milli iktisat okulunun korumacı ve sanayileşmeci yaklaşımları Lozan Barış Antlaşması ile gümrük politikalarına konan engeller yüzünden bir süre geri planda kalmıştır. Ancak milli iktisat okulunun devlet desteğiyle yerli ve milli bir burjuvazi yetiştirilmesini kalkınma ve modernleşmenin temeli sayan bu yaklaşım, Cumhuriyet’in ilanından sonra da izlenen temel iktisat politikası olmuştur.⁵

Türkiye’de iş hayatını biçimlendiren temel unsur girişimcilik faaliyetinin yönlendirilmesinde devletin oynadığı önemli roldür. Türkiye’de iş insanlarının otobiyografilerine göre iş başarısının her şeyden

² Vural Savaş, **Politik İktisat**, Beta Basım Yayım, İstanbul, 1986, s. 2.

³ Server Tanilli, **Uygurluk Tarihi**, Adam Yayınları, İstanbul, 2004, s. 182.

⁴ **Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri**, ATAM Yayınları, Ankara, 2006, s. 474.

⁵ Korkut Boratav, **Türkiye İktisat Tarihi (1908-2007)**, İmge Kitabevi, Ankara, 2009, s. 39-40.

önce devletle olan ilişki ile belirlendiği tespit edilmiştir. Türk iş insanları, devleti karşılaştıkları güçlüklerin en önemli kaynağı olarak görmelerine rağmen, yalnız servetlerini değil toplumsal konumlarını da devlete borçlu olduklarını bilirler. Dolayısıyla ülkede devlet müdahalesini dışlayan bir kapitalist gelişmenin olabileceğini düşünmezler. Sonuç olarak da müdahaleciliğin azalmasına değil, devletle iş dünyası arasında daha güçlü bir dayanışmanın gerekliliğine inanırlar.⁶

Türkiye tarihinde her açıdan yeni bir dönemin başlangıcı olan 1950 sonrası kaygı ortamında mülkiyetlerinin güvencede olmadığını düşünen iş insanları başarılarını devam ettirmenin yolunu yine hükümetle iyi ilişkiler geliştirmek suretiyle sağlamışlardır. Örneğin sermayesinin önemli bir bölümünü ithalat antlaşmalarından sağladığı komisyonlarla elde ettiği belirtilen Vehbi Koç, iş başarısında devletin desteğine muhtaç olduğu düşüncesi ile iktidardaki Demokrat Partinin (DP) baskıları sonucu Cumhuriyet Halk Partisinden (CHP) istifa etmiştir.⁷

Geçmişten gelen ve Cumhuriyetle devam eden milli bir burjuvazi yetiştirme anlayışı ile teknolojik bağımlılık yüzünden iş insanlarının devletle birlikte risk paylaşımı eğilimi, devletle iş insanlarını birbirine yaklaştırmıştır. Ekonomik kriz ve askeri müdahale süreçlerinde yaşanan çıkar çatışmalarında bu yakın ilişki rahatlıkla gözlenebilir.

1. 1980 ÖNCESİ DÖNEM

1.1. 27 Mayıs ve Sermaye

27 Mayıs Askeri Müdahalesinin yapıldığı yıl olan 1960 öncesi ve sonrası imalat sanayindeki kâr paylarına bakıldığında; 1950'lerden itibaren düşen kârların 1960 yılında dip noktaya ulaştığı görülür. Türkiye ekonomisinde 1946 yılındaki devalüasyon kararına yol açan gelişmeler bir kriz olarak değerlendirilmediği için, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki ilk önemli ekonomik kriz bu dip noktaya gelmeden önce 1958 yılında yaşanmıştır. Kriz nedeniyle alınan 4 Ağustos 1958

---

⁶ Ayşe Buğra, **Devlet ve İşadamları**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1997, s. 15-17.

⁷ Buğra, **a.g.e.**, s. 117-118.

tarihli ilk kapsamlı istikrar kararlarının uygulanmasının bir kısmı yaşanan toplumsal-siyasal gerginlikler ve şiddet olayları sonrasında gerçekleşen 27 Mayıs 1960 Askeri Müdahalesinden sonraya kalmıştır. Askeri Müdahaleden sonra sermayenin kâr paylarındaki azalma durduğu gibi arttırılmasının da başarıldığı tespit edilmiştir.⁸

27 Mayıs'tan sonra kurulan Gürsel Hükümetinin programında istikrar politikalarının uygulanmasına devam edileceği anlaşılmaktadır. Gürsel Hükümetinde görev alması için Devlet Başkanlığı tarafından İstanbul Ticaret ve Sanayi Odasından bakan ismi istendiğinde Şahap Kocatopçu ismi verilmiştir. Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu'nun (TİSK) kurucusu olan Kocatopçu Gürsel Hükümetlerinde Sanayi Bakanlığı görevini üstlenmiştir.⁹

Burada belirtilmesi gereken bir konu; tüm askeri müdahalelerden sonra aynı iktisat politikaları ve bunu uygun düşen üst yapının (hukuk, anayasa, devletin örgütleniş biçimi) aynı olmadığıdır. Çünkü farklı dönemlerdeki sermayenin ihtiyaçları aynı değildir. Örneğin, sanayileşmenin başında, iç pazara yönelik üretim yapan bir ekonomide ücretleri düşürecek, zaten sınırlı olan emeğin örgütlenmesine karşı olan politikalar sermayenin yararına değildir. Aksine böyle bir durumda iç talebi genişletici kurumsal yapılar oluşturulması ve devletin bu ihtiyaçlara uygun olarak yeniden örgütlenmesi gerekmektedir. Artan özgürlükler, buna uygun özgürlükçü Anayasa, kurumsal değişimin de göstergesi olacaktır.¹⁰

⁸ Rıdvan Karluk, **Cumhuriyet'in İlan'ından Günümüze Türkiye Ekonomisi'nde Yapısal Dönüşüm**, Beta Yayınları, İstanbul, 2005, s. 403-404; Hakan Ongan, "Sermaye İktidarı ve Sermayenin İhtiyaçları", acikerisim.iku.edu.tr, Erişim Tarihi: 14/02/2018, s. 8; Hikmet Özdemir, **Siyasal Tarih (1960-1980)**, Türkiye Tarihi 4- Çağdaş Türkiye (1908-1980), Cem Yayınevi, İstanbul, 1989, s. 193; Emre Kongar, **21. Yüzyılda Türkiye**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1999, s. 154-155; Feroz Ahmad, **Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)**, Hil Yayın, İstanbul, 2010, s. 205-207.

⁹ Şahap Kocatopçu, **Sözlü Tarih**, FL CD 2010 DK 212/ DN 415; İrfan Neziroğlu, Tuncer Yılmaz (Haz.) **Hükümetler, Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri (22 Nisan 1950-20 Kasım 1961)** C 2, s. 1304, 1305, 1310, 1313, 1319. (Şahap Kocatopçu 1985 yılında TÜSİAD'ta Yönetim Kurulu Başkanı olmuştur.)

¹⁰ Ongan, s. 9-10.

27 Mayıs Askeri Müdahalesinden sonra gerçekleştirilen önemli köklü değişikliklerden ilki; özel kesim için yönlendirici, kamu kesimi için zorunlu nitelik taşıyacak olan hem ekonomik kaynak kullanımını yönlendirme hem de denetleme aracı olarak görülen Devlet Planlama Teşkilatı (DPT)'nin 30 Eylül 1960'ta kurulmasıdır. Daha Menderes iş başında iken başlamış olan planlama çabaları 27 Mayıs'la belirginleşmiş olup, Batı için de uygundur.¹¹ Keyder'e göre Askeri Müdahalenin hemen hemen asıl amacı, seçme teknokratlardan oluşan bu yeni kurumun kurulmasıdır. Böylece kaynakların ve kaynaklardan elde edilecek rantın, sanayi burjuvazisine gitmesi sağlanmıştır.¹²

27 Mayıs 1960'tan sonra 3 Ocak 1961 tarihinde Ordu Yardımlaşma Kurumu'nun (OYAK) kurulması bir diğer önemli gelişmedir. Türk siyasetinde OYAK; ordunun ülkenin siyasal gelişimine müdahale etme eğilimini kaçınılmaz bir biçimde artıracak yeni bir dinamik olarak görülmektedir. OYAK'ın kuruluşunda; Türk sanayisinin ve ticaretinin imparatoru olarak tabir edilen Vehbi Koç'un ve Türk özel bankacılığının baronu olarak tabir edilen Kazım Taşkent'in ilk yönetim kurulunda yer almaları, ilk önemli OYAK girişimlerinde birer kurucu ortak olarak yer almaları, OYAK'ın kuruluşundan itibaren askeri seçkinler ve iş dünyasının seçkinleri arasında bir görüş birliğinin göstergesi olarak değerlendirilmektedir.¹³ OYAK ile ilgili olarak; yönetici tam bürokrat bir grubun öncülüğü ile bütün subayların kapitalist sınıflara dönüştürülmek istendiği, böylece DP döneminde özel ellerde sermaye birikirken, nispi ve mutlak olarak fakirleşen subay grubunun durumunun düzeltildiği, DP'nin hatasının tamir edildiği düşüncesi vardır.¹⁴

27 Mayıs Askeri Müdahalesi sonrası gerçekleşen en önemli yasal düzenleme ise bilindiği üzere 1961 Anayasası ile yapılmıştır. Gevgilili

¹¹ Ali Gevgilili, **Yükseliş ve Düşüş**, Altın Kitaplar Yayınevi, 1981, s. 150-151.

¹² Çağlar Keyder, **Türkiye'de Devlet ve Sınıflar**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011, s. 182-183.

¹³ Taha Parla, "Türkiye'de Merkantilist Militarizm (1960-1998)", Ahmet İnsel ve Ali Bayramoğlu (der), **Bir Zümre, Bir Parti, Türkiye'de Ordu, Birikim'den Seçmeler: 2**, Birikim Yayınları, İstanbul, 2004, s. 207, 211.

¹⁴ İdris Küçükömer, **Batılılaşma & Düzenin Yabancılaşması**, Profil Yayıncılık, İstanbul, 2014, s. 131-132.

yeni hazırlanan 1960 Anayasası'nın kurulmakta olan yeni kapitalist birikim modeli ile uyum içinde olduğuna dikkat çekmektedir. Gevgilili'ye göre *Türkiye'de yapılan iş, ne salt bir anayasa değişimi ne de salt bir siyasal örgütlenme yenilenmesidir. Gerçekte bir düzen bütün olarak alışılan eski yaşantı biçimini, dünyaya bakış açısını, içindeki çelişki dinamiklerini yerlerinden oynatma süreciyle karşı karşıyadır. Bu sürecin ardında modern kapitalist toplumun yani çoğulcu sınıflı yapının tüm tarihsel mantığı ve felsefesi de vardır.*¹⁵

1961 Anayasasının 46. ve 47. Maddelerinde düzenlenen sendika kurma hakkı ile toplu sözleşme, grev ve lokavt hakkı Türk çalışma hayatında ilk defa Anayasal bir güvenceye kavuşturulmuştur.¹⁶ Anayasasının kabulünü takiben henüz Sendikalar Kanunu ile Toplu İş Sözleşmesi Grev ve Lokavt Kanunu kabul edilmeden evvel bu hakların verildiği heyecanla olsa gerek, 1961 ve 1962 yılında işçi eylemlerinde bir hareketlilik olmuştur.¹⁷ 1963 yılında ise Anayasasının özüne uygun olarak Sendikalar Kanunu ile Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt Kanunu resmî gazetede yayımlanmıştır.¹⁸

O halde diyebiliriz ki: "1961 Anayasası demokratik haklar ve özgürlükleri ve bu arada işçi haklarını büyük ölçüde genişletmiş, bazı aydınlar ve öğrencilerin işçi sınıfı ile birlikte siyaset yapabilmelerine ortam hazırlanmıştır. Ama aynı zamanda gelecekte DP gibi kırsal çoğunluğa dayanarak yeniden iktidarı ele geçirmeleri ihtimaline karşı, iki meclisli bir parlamento, Anayasa Mahkemesi ve en önemlisi de Milli Güvenlik Kurulu gibi düzenlemelerle tedbir alınmıştır. Böylece, burjuvazinin en güçlü kanadı, yani sanayi burjuvazisi, Cumhuriyet'e karşı mesafesini koruyan köylü çoğunluk karşısında yeniden bürokrasi ile bir ittifak arayışına girmiştir. Yani çok partili dönemin ilk askeri müdahalesi, burjuvazinin kendi içinde bir mücadelesinin ürünü olarak

¹⁵ Gevgilili, s. 158-159.

¹⁶ **Resmî Gazete**, 27/5/1961; Suna Kili; Şeref Gözübüyük, **Sened-i İttifaktan Günümüze Türk Anayasa Metinleri**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2006. s. 206.

¹⁷ **Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi**, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Yurt Yayınları Ortak yayını, s. 105-106.

¹⁸ **Resmî Gazete**, 24/07/1963.

değerlendirilmektedir. Politik ve hukuki üst yapı, esas olarak tarıma ve ticarete dayanan bir sermaye birikim sürecinden sınaî sermaye birikimine geçişin ihtiyaçlarına uygun hâle getirilmek istenmiştir.”¹⁹

Bu süreçte bütün bu gelişmeleri doğru okuyan işveren çevresi Türkiye'nin ilk işveren Konfederasyonunun oluşumunu gerçekleştirmiştir.

İş insanlarının örgütlenme düzeyinde siyasal otoritelerle etkileşimleri 1950 ve 1960'lı yıllar boyunca oda örgütlenmeleri ile şekillenmişti. TOBB (Türkiye Ticaret Odaları, Sanayi Odaları ve Ticaret Borsaları Birliği) 1950'de çıkarılan 5590 sayılı yasa uyarınca 1952'de kurulan en büyük işveren kuruluşuydu. Bütün sanayi ve ticaret odaları ile borsaları bünyesinde toplayan birlik, yasa gereği tüzel kişiliğe sahip kamu kurumu niteliğinde mesleki bir üst kuruluştur.²⁰

1961 Anayasasını takiben 1963 yılı çalışma hayatı kanunlarının hazırlık aşamasında işveren çevrelerinde görülen kaygı Aralık 1962'de İstanbul Sanayi Odası Yönetim Kurulu Başkanının bir konuşmasına yansımıştır. Başkan *Arkadaşlar biz büyük bir risk altındayız. Bir kısım kanunlar Meclise verilmek üzeredir. İşveren olarak menfaatimizden bu kadar bi-behre hareket etmemizi çocuklarımıza ve bundan sonra bizi takip edecek olanlara affettiremeyiz...* diyerek endişelerini dile getirmiştir.²¹

Böylece yaklaşmakta olan toplu sözleşme düzeni içinde millî sendikalara gitme zorunluluğunu benimseyen mevcut işveren sendikaları statülerini değiştirmek suretiyle İstanbul seviyesinden, hukuken Türkiye seviyesinde kuruluşlar hâline gelmişlerdir. Türkiye çapında sendikaların meydana getirdikleri bir örgüt hâline gelen İstanbul İşveren Sendikaları Birliği ise 20 Aralık 1962 tarihinde Ana Tüzüğünü değiştirmek suretiyle “Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu” (TİSK) olmuştur.²²

¹⁹ Sungur Savran, “20. Yüzyıl Türkiye'sinde Sınıf Mücadeleleri ve Devlet” **Toplum ve Hekim**, C 16, S 6, s. 407; Özdemir, s. 192.

²⁰ **Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi**, C 2, s. 143.; Haluk Alkan, **Türkiye'de Baskı Grupları: Siyaset ve İşadamları Örgütlenmeleri (Odalar-TÜSİAD-MÜSİAD)** Basılmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1998, s. 169.

²¹ **İşveren**, C 1, S 4, 1963, s. 20.

²² Lök, “Türkiye'de İşveren Teşekkülleri”, **Sosyal Siyaset Konferansları** 17. Kitap, İ.Ü. İktisat Fakültesi Yayını, 1966, s. 241.

TİSK, askeri müdahale sonrası henüz kurulan bir örgütlenme olduğuna göre;bu süreçte farklı sektörlerle ait sermayeleri içinde barındıran ve yaklaşık on yıllık bir birikimi olantek üst düzey işveren örgütlenmesi TOBB'dur.

27 Mayıs Askeri Müdahalesi öncesinde büyük ticaret odaları ve Birlik yönetimi DP Hükümetinin bazı girişimleri sonucu hükümetten yana tavır almış, bu yüzden iktidara karşı birleşmiş olan asker-sivil bürokrasi ile CHP seçkinlerinin dikkati oda yönetimlerine çekilmişti. Dolayısıyla Askeri Müdahale sonrası dönem odalar için sorunlu bir dönem olmuş, DP yönetimi ile sıkılışkileri olduğuna inanılan odalar denetim altına alınmıştır. Bunun için oda yönetimlerinin faaliyetlerini incelemek üzere komiteler oluşturulmuş ve bu komiteler belirli odalarda teftiş ve yönetim görevlerini yerine getirmişlerdir. Müdahalenin ilk günlerinde bu komiteler aracılığıyla odalarda yolsuzluk yapıldığına dair haberler çıkmış, ancak iddialar sonuçlandırılmamıştır. Bunun yanında askeri müdahale sonrası odalar ile ilgili geçici bir kanun çıkarılarak odaların tüm seçilmiş organlarının fesh edilerek, odalardaki meslek gruplarının ve Birlik Yönetim Kurulu delegelerinin yeniden seçilmesi sağlanmıştır. Kanuna göre yeni seçilen delegelerin Birlik Genel Kurulunu oluşturarak yeni yönetimi belirlemeleri gerekmektedir. Bu koşullarda yapılan TOBB Genel Kurulunu takip eden CHP ve Milli Birlik Komitesinin (MBK) yapılan seçimlerde önemli idari görevlerin CHP'ye yakın kişilere verilmesini sağladığı ifade edilmiştir.²³

Askeri Müdahaleden hemen sonra görevini siyasal amaçlar doğrultusunda kullanmak suçundan tutuklananlar arasında DP Döneminin Birlik Başkanı Hayrettin Terzioğlu da vardır. DP'nin son döneminde iş insanları ile hükümet arasındaki sorunların giderilmesinde aktif biçimde rol oynayan Terzioğlu, Balmumcu'ya gönderilenler arasındadır. Fakat 13 Kasım'da Balmumcu'dan tahliye edilen tanınmış iş adamları arasında Terzioğlu da yer almıştır.²⁴

İstanbul Ticaret Odası seçimlerinden önce odayı ziyaret eden Maliye Bakanı Mehmet Baydur "Odalar kendilerine kanunla verilen va-

²³ Alkan, s. 173- 74.

²⁴ Alkan, s. 174; **Cumhuriyet**, 14 Kasım 1960.

zifeleri yapsalardı, şimdi bu zorluklara maruz kalmazlardı. Oda meslek komiteleri politik organlar değildir. Seçimlerde sadece meslek menfaatini düşünün. Siz, meslek tesanüdünü ahlak prensibi ile bağdaştıramazsanız hükümet de müdahale eder...” şeklinde uygulamaları savunmuştur.²⁵

1.2. 12 Mart Muhtırası ve Sermaye

1960 yılından 1971 yılına kadar olan süreçte 1960'ların ortasında kâr paylarında birtakım düşüşler gözlenmiştir. Bununla ilgili olarak sermaye iktidarının sadece askeri müdahalelerle sağlanmadığı ve siyasi iktidarların da bu sürecin önemli aktörleri olduğu söylenmelidir. 1971 yılı imalat sanayindeki kâr payları açısından 1960 yılından sonraki ikinci dip noktadır. Bunun yanında 1961 Anayasası sonrası oluşan çalışma hayatı düzeninde 1960'lı yıllarda toplu sözleşme, grev ve lokavt sayılarında iniş ve çıkışlar olmakla beraber bir hareketliliğin söz konusu olduğu kesindir. Grev sayısının zirve yaptığı 1967 yılında hiç lokavt yapılmamışken, grev sayısının nerdeyse yarıya düştüğü 1968 yılında grevden fazla lokavt kararı verilmiştir. Bu ortamda 1970 yılında 1 dolar 9TL'den 15TL'ye çıkarılarak bir operasyon yapılmıştır. Ancak, 10 Ağustos 1970 tarihli kararların IMF modeli doğrultusundaki eksikliklerinin giderilmesi, 12 Mart 1971 sonrasında oluşan yarı askeri rejim döneminde sağlanabilecektir. 12 Mart 1971'e gelindiğinde hazırlanan muhtıraya göre anarşi ve yetersiz toplumsal ve ekonomik koşullardan hem hükümet hem de Meclisler sorumludur.²⁶

12 Mart yönetimi kişisel özgürlükleri, 1961 Anayasasının kuralları ile kısıtlamakta zorlandığından, Başbakan Nihat Erim'in de “birçok Avrupa ülkesinin anayasasından daha liberal” gördüğü 1961 Anayasasının temel hak ve özgürlükler, özerklikler, kişi hakları dernekleşme ve sendikalaşma özgürlükleri başta olmak üzere maddelerinin yarısından çoğu değişmiştir. Memurların sendikalara üye olması yasaklanmış, Devlet Güvenlik Mahkemeleri kurulmuştur.²⁷

---

²⁵ **Cumhuriyet**, 30 Temmuz 1960.

²⁶ Karluk, s. 404; Boratav, s. 128; Ongan, s. 10; **Çalışma Hayatı İstatistikleri**, ÇSGB, Çalışma Genel Müdürlüğü, Yayın No: 34, Ankara, 2009, s. 40, 69,76; Ahmad, s. 354; Kongar, s. 170.

²⁷ Gevgilili, s. 466. Özdemir, s. 265.

12 Mart Müdahalesinin ilk günlerinde meslek gruplarının ve sendikaların siyasi toplantıları ve seminerleri yasaklanmıştır. Daha sonra sıkıyönetim yetkilileri, hangi niyet ve amaçla olursa olsun grev ve lokavtları yasaklamış, aynı kural bütün sıkıyönetim bölgelerinde uygulanmıştır. Böylece işçilerin militanlık yapmasının önüne geçilirken, işverenlerin de lokavt yapması yasaklanmıştır. Fakat işçilerin grev yapmaması nedeniyle buna gerek kalmayacaktır. Yetkililer grevi yasal bir suç yaparak işçiler ve işverenler arasında dengesiz bir ilişki kurmuşlar, ardından işçilerle işverenler arasında hakem olma sözü vermişlerdir. Bu nedenle işverenlerin Erim Hükümetine tam destek vermeleri anlaşılabilir.²⁸

1971 Rejiminin Birinci Erim Hükümetinde daha önce DPT, OECD, Dünya Bankası'nda görev yapmış Atilla Karaosmanoğlu, NATO Genel Sekreteri Birinci Yardımcısı Osman Olcay ve OYAK Yönetim Kurulu üyesi Özer Derbil gibi parlamento dışından 14 teknokrat vardır.²⁹ İkinci Erim Hükümetinde de parlamento dışından gelen 12 bakan vardır. Bunlar genellikle sistemle doğrudan ilişkileri olan ve liberal eğilimleri ağır basan temsilcilerdir. Erim'in İkinci Hükümeti'ne CHP içinden Ecevit dışında da sert eleştiriler gelmektedir. Bu hükümet CHP Genel Sekreteri tarafından "gittikçe özel sektöre yönelecek ve kapitalizme sürekli teşvikler getirerek ülkeyi bir kolay kazanç elde etme cennetine dönüştürecek bir hükümet" olarak tanımlanmıştır.³⁰

Erim'in programı için; Türk ekonomisinin en gelişmiş kesimine, yani Koç gibi insanların temsil ettiği modern sanayi kesimine hitap ettiği yorumları yapılmıştır. Diğer kesimler için reform olasılığı tehlike işaretidir ve bu nedenle muhalefetle karşılaşmıştır. Erim'in reform programını hâlâ küçük bir azınlığı oluşturan büyük girişimciler ve sanayiciler dışındaki iş dünyası, kendi varlıklarına bir tehdit olarak değerlendirmiştir. Nitekim TOBB Başkanı Raif Önger, *Özel sektör memleketin ve demokrasinin teminatıdır. Bu teminatın ortadan kaldırılmaya çalışıl-*

²⁸ Ahmad, s. 361-362.

²⁹ Bu hükümet döneminde İslamcı kanattan sayılan DPT Müsteşarı Turgut Özal Karaosmanoğlu'nun kararıyla görevden alınmıştır. Gevgilili, s. 468.

³⁰ Gevgilili, s. 467, 486.

*ması ekonomik durumu sarsar, huzuru bozar ve milletçe refaha gidilemez. Bugünkü durum böyledir. Hükümetler özel teşebbüsü karşılama değil, yanlarına almalıdır demmiştir.*³¹

Burada sermaye kesimi ile ilgili olarak; 1960-1965 arasında sanayi sermayesi gelişme kaydetmiş olmasına rağmen, tarım burjuvazisinin hâkimiyet alanını tamamen kaybetmediği belirtilmelidir. Tarım burjuvazisi Adalet Partisi (AP) sayesinde temsilcilerini Meclis'e gönderme imkânı bulmuş ve 1960 öncesindeki gücüne kavuşmak için önemli bir gelişme kaydetmiştir. 1960-1965 aralığında gelişme kaydeden ve 1971 öncesi gücü azalmış olan sanayi sermayesi tarımsal sermaye karşısında kesin zaferi 1971 Askeri Müdahalesiyle sağlamıştır.³²

Sanayide tekelci piyasa koşullarından ve aşırı kârlardan yakınan ticaret sermayesi temsilcileri de kendi alanlarını daraltan sanayi sermayesine duydukları tepkiyi yavaş yavaş dile getirmeye başlamışlardır. 1970'lerde yeni sanayici kesimler açısından eleştirilen tekelci piyasa koşullarının 1930'lar ve 1940'lar Türkiye'sinde aslında ticaret sermayesinin birikimini sağlayan temel etken olduğu kesindir. Böylece Cumhuriyet'in ilk elli yılı içinde enflasyondan yararlanan sosyal kesimlerin niteliği değişmiş olmaktadır. Özellikle ilk otuz yılda tarım ve ticaret burjuvazisini güçlendiren fiyat artışları, daha sonraki yirmi yılda sanayici kesimin yararına olmaya başlamıştır.³³

12 Mart Muhtırası gerçekleştiğinde yavaş yavaş ilk kuruluş yıllarının tecrübesizliğini üzerinden atmak üzere olan TİSK, Birinci Erim Hükümetine işveren camiasının isteklerini sıralamıştır. Bu dönem TİSK'in artık spesifik çalışma ya da sosyal politika sorunları yanında daha genel ve işveren kesiminin daha kapsamlı sorunları üzerinde düşünceler ileri sürdüğüne işaret etmektedir. Erim Hükümetleri döneminde Anayasa değişikliği konusunda işveren görüşüyle hükümet görüşü bir uyum göstermiş ve Anayasa değişikliği işveren kesiminin de

---

³¹ Ahmad, s. 367-368; **Cumhuriyet**, 9 Eylül 1971.

³² Uğur Selçuk Akalın, **Türkiye'de Devlet Sermaye İşbirliği'nin Ekonomi Politikası**, Set Yayınları, İstanbul, 2002. s. 47- 48.

³³ Gevgilili, s. 591-592.

desteğini kazanmıştır. TİSK, bu dönemde Anayasanın bazı maddelerinin değiştirilmesi ile ilgili bildirimler yayınlamak ve TİSK içinde yapılan çalışmalar sonucu beliren görüş ve dilekleri ilgili yerlere ulaştırarak etkili olmaya çalışmıştır.³⁴

Bunun dışında 12 Mart 1971 Askeri Müdahalesinden sonra Türkiye’de devlet-iş insanı ilişkisinin, geleneksel popülarist ilişkiler haricinde örgütlü olarak iki kurum aracılığıyla sürdürülmek istendiği görülmektedir. Bunlardan birincisi bundan sonraki dönemde hükümetlerin ekonomi politikalarının belirlenmesinde etkili olacağı anlaşılan TÜSİAD, ikincisi ise müdahaleden olumsuz etkilenen TOBB’dır.³⁵

TÜSİAD Askeri Müdahaleden çok kısa bir süre sonra, 2 Nisan 1971 tarihinde on iki büyük şirket grubu sermayedarının Kurucular Bildirgesini imzalamasıyla, özel sektörün tartışmasız kabul edilen bir konuma sahip olduğu politik ve ekonomik bir ortamın oluşabilmesi için kurdukları bir örgüttür. Hem sanayi hem ticaret alanında faaliyet gösteren bu iş insanlarını bir araya getiren şeyin; iş insanları topluluğuna istikrarlı bir ortam içinde sağlam bir statü kazandırmak olduğu, TÜSİAD üyelerinin belirli çıkarlarını korumak için değil, özel sektörün toplumsal varlığını kanıtlamak için kurulduğu ifade edilmiştir.³⁶

TÜSİAD’ın Askeri Müdahaleden bu kadar kısa süre sonra kurulmasının nedenleri arasında iş insanlarının devlet içindeki muhataplarında gerçekleşen ani değişikliğin yol açtığı belirsizliğin rol oynamış olabileceği düşünülmektedir. Bürokratik seçkinlerle işlerini birebir yürütmeye alışık olan iş insanları, 1971’de muhatap olarak karşılıklarında askerleri görmüşlerdir. Bunun yanında TOBB’un çoğunluğu ticaret sermayesi ve küçük işletmelerden oluşan yapısı içinde büyük iş insanlarının çıkarlarını yeterince savunamaması, TOBB’un yönetimi üzerinde devletin gözetimi, ekonominin giderek tıkanması ve devletin

---

³⁴ Esin, s. 202-205.

³⁵ Alkan, s. 197.

³⁶ Buğra, s. 336-337.

tutarlılıktan uzak ekonomi politikalarının istikrarsız bir ortam yaratması ve yükselen sol muhalefetin iş insanlarını kaygılandırması gibi durumların da etkili olduğu ifade edilmiştir.³⁷

Türkiye'nin bu ikinci askeri müdahalesi sürecinde ekonomik ve siyasal anlamda 28 Şubat'a giden sürecin öncülleri olarak ele alınabilecek bir gelişmeden bahsetmek istiyoruz. 12 Mart Askeri Müdahalesinden önce 1969 yılında Necmettin Erbakan'ın Anadolu'nun küçük ve orta ölçekli sermayesinin desteğini alarak TOBB Başkanlığına seçilmiş ya da seçtirilmiş olması emperyalist politikaların karşılığı olarak değerlendirilmektedir. Erbakan kısa bir süre sonra o dönemde Başkan olan ve Adalet Partisi ile holdingleşmekte olan sanayi sermayesinin baskın olduğu burjuvaziyi temsil eden Süleyman Demirel tarafından görevden uzaklaştırılmıştır. Bu kısa süreli başkanlıktan sonra mücadelesini Milli Nizam Partisi'nin kuruluşu ile devam ettirmek istemiştir. Bu partinin ticaret ve sanayi burjuvazisinin küçük ve orta ölçekli üreticilerinin çıkarları çerçevesinde hareket etmesi, 1950 yılından itibaren İslamcı kesimde başlayan gelişmelerin parti çatısında ortaya çıkması biçiminde algılanmıştır. 1971 Askeri Müdahalesinden sonra kurulan Milli Selamet Partisi de bu dönemde kapatılan Milli Nizam Partisi'nin işlevini sürdürecektir, 1970'li yılların ortalarından itibaren kriz ortamında ve siyasi istikrarsızlıklar sonucunda ortaya çıkan Milliyetçi Cephe (MC) hükümetlerinde de yer alarak güçlenecektir. 12 Eylül 1980 Askeri Müdahalesi ile birlikte sol muhalefetin bastırılmasına yönelik olarak kullanılacak olmaları nedeniyle devlet ve destek aldıkları sermaye içindeki varlıklarını elde ettikleri tavizlerle güçlendirecekleri söylenmiştir.³⁸

Nitekim askeri rejimi sona erdiren 1973 seçimlerinden sonra büyük sermaye iki büyük parti, CHP ile AP arasında kurulacak bir koalisyonu tercih etse de her ikisi de büyük sermayeye ve onun ekonomi ile toplum üzerinde giderek artan üstünlüğüne karşı olan CHP ve MSP koalisyonu kurulmuştur. CHP'yi MSP'ye yaklaştıran her ikisinin

---

³⁷ Şükran Gölbaşı, **Tüsiad'ın Söylemleri Aracılığıyla Toplumu İnşa Girişimlerinin 24 Ocak Kararları ve İzleyen Süreç Bağlamında Eleştirel Bir İncelemesi**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, Antalya, 2007, s. 29.

³⁸ Sungur Savran, "AKP ve Burjuvazi'nin İç Savaşı", **İktisat**, 483-484, 2007, s. 30; Aka-
lın, s. 142.

de kaynakların büyük sermayeye sınırsız aktarılmasına karşı çıkmalarıdır. CHP “Türk kapitalizmini halka açmak” MSP ise “kapitalizmin küçük üretici ve tüccarlar yararına olacak şekilde sınırlandırılmasını” istemektedir. Bu muhalefet sebebiyle olsa gerek, 1974 ve 1977 seçimlerinden sonra TÜSİAD, AP-CHP koalisyon isteğini dile getirmiş, 1974 CHP-MSP hükümetinde CHP’yi merkeze alan ve eleştirileri daha çok MSP’ye yönelten bir tutum göstermiş, bu hükümetler sonrası kurulan MC hükümetlerine karşı daha temkinli davranmıştır. TOBB’nin ise MC hükümetlerine Ecevit hükümetlerinden daha olumlu yaklaştığı görülmektedir.³⁹

1978 yılından itibaren Ecevit Hükümetinin bazı uygulamaları nedeniyle kısa bir zaman sonra Ecevit hükümetinin karşısında yer alan TÜSİAD, 1979 yılının Mayıs ve Haziran aylarında, kendi üyelerinden Man Ajans’a hazırlatığı Ecevit hükümeti aleyhindeki ilanları gazete ve dergilerde yayınlamaya başlamıştır. Böylece TÜSİAD 1978 yılında İkinci Ecevit hükümetinin düşürülmesine neden olan gelişmelere katıldığı gibi, bu kampanya ile 1979 Ekim ayında Ecevit hükümetinin düşmesinde kısmen de olsa etkili olmuştur.⁴⁰ Burada 1970’lerin ikinci yarısının şiddetli sınıf mücadelelerinin yaşandığı, sermaye içi çelişkilerin yoğunlaştığı ve büyük sermayeler arasındaki çatışmaların görünmeye başladığı bir dönem olduğunu söylemek gerekir. Bu dönemdeki toplu sözleşmelere yaklaşım konusunda TİSK ile TÜSİAD’ın farklı tutum takındıkları, TİSK’in daha mücadeleci tutumuna karşılık, TÜSİAD’ın bazen uzlaşmacı olabildiği görülmüştür.⁴¹

2. 1980 SONRASI DÖNEM

2.1. 12 Eylül ve Sermaye

Türkiye ekonomisi 1963-1970 döneminde istikrar içinde kalkınma modelinden, özellikle 1970’li yılların ortalarından sonra uzaklaşmaya başlamıştır. 1978 ve 1979 yıllarında döviz darboğazı nedeniyle petrol ithalatı zorunlu olarak kısıtlanmış, bu durum ekonominin

³⁹ Ahmad, s. 318-322; Alkan, s. 208-221.

⁴⁰ Buğra, s. 204, 206; Alkan, s. 225; Gölbaşı, s. 31; tusiad.org.tr, 13/02/2018.

⁴¹ Özgür Öztürk, “Türkiye’de Sendikal Mücadele, Sermaye Birikimi, MESS ve Koç Holding” **Praksis 19**, 2009-1. s. 348.

felç olmasına yol açmıştır. Ekonomideki genel gidişin gittikçe kötüleşmesi üzerine Nisan 1978 ve Mart 1979 tarihlerinde birbirine benzer iki istikrar programı yürürlüğe koyulmuştur. Bu kararların temel amacı dış ödemeler dengesini sağlamaktır. Çünkü 1970'lerin ikinci yarısından sonra şiddetlenen ekonomik bunalımın en belirgin göstergesi döviz darboğazı nedeniyle ödemeler dengesi açıklarıdır.⁴²

Türkiye işçi sınıfının enflasyonun hızlandığı 1970'li yılların sonunda oldukça etkili bir mücadele verdiği görülmektedir. 1970'li yılların sonları aynı zamanda Türkiye'de toplu sözleşme düzenine geçildikten sonraki dönemin rekor düzeyde işçi grevine sahne olmuştur. 1980 yılına gelindiğinde bu sayı 220'yi bulmuştur. Bu yüzden sanayi sermayesi içindeki ücret-kâr ilişkisi sanayi sermayesi aleyhine gerçekleşmiştir. Sendikalar toplu görüşmelerde geçmiş yıllarda gerçekleştirdikleri reel ücret artış oranlarını düşürmek istememişlerdir. Grevler nedeniyle kaybedilen iş günlerinin görece ağırlığı, 1977-1980 yıllarında 1973-1976 yıllarıyla karşılaştırılırsa iki buçuk kat artmıştır. Dolayısıyla büyük sermaye çevreleri sendikaların disiplin altına alınmasını, sermaye için güven ortamı yaratılmasını istemektedir.⁴³

1980 yılı sermaye açısından sadece kâr paylarının değil, kâr oranlarının da en çok düştüğü dönemdir. 1980 yılına gelindiğinde iç pazara yönelik sermaye birikiminin de sınırlarına ulaşılmıştır ve sermaye birikimi krize girmiştir. Örneğin 1950 yılında 100 TL'lik bir sermayenin kârı yaklaşık 50 TL iken, 1980'lere gelindiğinde 10 TL'nin altına düşmüştür. Dolayısıyla yeniden üretimin koşulları artık söz konusu değildir. Gerek sınıf mücadelesi gerekse bu döneme kadar uygulanan ithal ikâmecî sanayileşme modeli yeterli dövizin elde edilmesine imkân vermemektedir. Sermaye birikiminin önünü açmak için çok daha kapsamlı ve uzun vadeli bir döneme ihtiyaç vardır. Bu dönemde sınıf mücadelesinin uzun süre baskı altında tutulmasıyla yeni bir birikim modeline geçilebilmesi mümkündür. Ancak burada sınıf mücadelesinin kâr oranlarının düşmesinin önemli faktörlerinden birisi olmakla beraber tek faktör olmadığını belirtmek gerekir.⁴⁴

---

⁴² Karluk, 404, 406.

⁴³ Boratav, s. 143, 146; **Çalışma Hayatı İstatistikleri**, s. 41, 69, 76.

⁴⁴ Ongan, s. 11-13.

İşte böyle bir ortamda 1979 yılının son günlerinde Turgut Özal, Başbakan Demirel'e sunduğu raporda "24 Ocak Kararları" diye anılacak istikrar programının esaslarını ve gerekçelerini ortaya koymuştur. Bu raporun en ilginç savlarından biri, Türkiye'nin bu derecede yüksek ücretlerle ihracat yapamayacağı ve ayakta duramayıp batacağıdır. Bu nedenle ücretleri disiplin altına alacak yöntemler mutlaka bulunmalıdır. Turgut Özal'ın bu teşhisinin sermaye çevrelerinin talepleriyle örtüşmesinin rastlantı olmadığı düşünülmektedir.⁴⁵ Demirel Hükümeti'nin aldığı bu kararların, IMF'nin ve Başbakanlık Müsteşarlığına getirilen tekeli sermayenin favori isimlerini önemli yerlere yerleştiren MESS Başkanı Turgut Özal'ın emri ve zoruyla alındığı, Demirel Hükümetinin bu nedenle büyük sıkıntılar çektiği ifade edilmiştir.⁴⁶

24 Ocak İstikrar Programının öncekilerden farkı; kısa vadeli amaçları gerçekleştirmekten çok, kalıcı ve ekonomide yapısal değişimi sağlamaya yönelik bir ekonomik gelişme programı olmasıdır. Bu politika paketinin sadece standart ögeler arasındaki ağırlıklar bakımından Türkiye'nin bir özellik taşıdığı, bunun da iç talebin kısılmasında daraltıcı para ve maliye politikalarından çok, emek aleyhtarı gelir politikalarının esas alınması olduğu ifade edilmiştir. Modelin "sermayenin karşı saldırısı" olarak nitelendirilmesinin sebeplerinden biri budur. Bu yılların ekonomi politikaları, burjuvazinin alt kesimlerini de etkilemiş, sermayenin yeniden yapılanmasına yol açmıştır. Fakat bu modelin bölüşüm ilişkileri bakımından belirleyici özelliği genel olarak; sermaye ile emek arasındaki temel çelişkiyi sistemli bir şekilde emek aleyhinde denetlemeye veya düzenlemeye çalışmasıdır. Demirel Hükümeti bu programı, Özal'ın ve sermaye çevrelerinin istekleri doğrultusunda yani sistemli ve sürekli olarak emek aleyhtarı bir doğrultuda uygulayabilmenin ve geliştirebilmenin araçlarından yoksundur. İşte 12 Eylül 1980'de gerçekleşen rejim değişikliği, 24 Ocak programının

---

⁴⁵ Boratav, s. 147.

⁴⁶ **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, C 14, 18/02/1980, s. 186; Ecevit Hükümetine son derece karşı olduğu söylenen MESS Başkanı Turgut Özal'ın TÜSİAD üyeliği de vardır. Emin Çölaşan, **Turgut Nereden Koşuyor**, Tekin Yayınevi, Ankara, 1989. s. 118.

önündeki bu önemli engeli ortadan kaldıracaktır.⁴⁷ Giderek artan ekonomik ve sosyal sorunlar ile siyasi iktidarların bu sorunlar karşısında çözümsüz kalması üzerine ülkenin içinde bulunduğu durumu gerekçe gösteren Silahlı Kuvvetler 12 Eylül 1980 tarihinde Askeri Müdahaleyi gerçekleştirmiştir.⁴⁸

Türkiye'de ekonominin yönlendirilmesi ile ilgili 24 Ocak Kararlarının elde ettiği başarılar konusunda 12 Eylül'ün getirdiği ortamın çok büyük payı bulunduğu yaygın bir kanıdır. Daha kesin bir ifade kullanılarak, "12 Eylül Harekâtı olmasaydı 24 Ocak Kararları asla başarıya ulaşamazdı" diyenlere hemen her kesimde rastlamak mümkündür.⁴⁹

24 Ocak Kararları aslında sadece ekonomide yeni bir düzeni başlatmamıştır. Tıpkı 1961 Anayasası gibi, Türkiye'nin Anayasası dâhil tüm kurum ve kurallarını değiştirecek bir sürecin öne açılmıştır. Bu süreçte yeni bir ekonomik kalkınma modelinin sosyal ve siyasal yapılarını oluşturmanın ötesine geçilerek, ulus devlete ait yetkiler ve devletin siyasi araçları içinde bürokrasinin diğer aktörlerle eşdeğer konumda oldukları piyasa güçlerinden oluşan bir tür birlikteliğe devredilmiştir.⁵⁰

12 Eylül 1980 Askeri Müdahalesinden sonra bütün grev, lokavt ve sendikal faaliyetler yasaklanmıştır. DİSK, MİSK ve bu örgütlere bağlı kuruluşların faaliyetleri durdurulmuş; TÜSİAD ve MESS gibi işveren örgütleri de kapatılmış olmakla beraber birkaç günün sonunda faaliyetlerine devam edebilmişlerdir.⁵¹

12 Eylül sonrasının ilk hükümeti ekonomik istikrar programının uygulanmasına devam edecek ve programın uygulanmasını kolaylaştırıcı yasal düzenlemeler yapacak olan Bülent Ulusu tarafından kurulmuştur. Zeyyat Baykara ve eski MESS yöneticilerinden Turgut Özal Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısıdır. Ulusu Hükümetinin ilk Sanaayi ve Teknoloji Bakanı bir kez daha eski TİSK Başkanı olan Şahap

---

⁴⁷ Karluk, s. 408; Boratav, s. 148-150.

⁴⁸ Ahmad, s. 460; Kongar, s. 190.

⁴⁹ Osman Ulugay, **24 Ocak Deneyimi Üzerine**, Hil Yayın, İstanbul, 1984, s. 23-24.

⁵⁰ Gölbaşı, s. 127-128.

⁵¹ **Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi**, C 2, s. 270; **Hürriyet**, 12 Eylül 1980; Alkan, s. 235; İsmet Sipahi, **Gelenek ve Gelecek**, C 2, MESS Yayın No: 316, BZD Yayıncılık, İstanbul, 2000, s. 150.

Kocatopçu'dur. Hükümetlerle iyi ilişkiler kurmak yanlısı olan TÜRK-İŞ de 1980 Eylülündeki Askeri Müdahaleye karşı çıkmamış, askeri yönetim ile genel olarak iyi ilişkiler kurmuş, oluşturulan yeni hükümete Genel Sekreteri Sadık Şide'yi Bakan olarak vermiştir. Bülent Ulusu Hükümetinin kuruluşunda, teknik ve ekonomik alanlarda hükümete destek olması için Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Fahir İlkel, Koç Grubundan getirilmiştir. Askeri Müdahaleden sonra oluşturulan Danışma Meclisi'ne işveren kesimini temsilen TİSK Genel Sekreteri Rafet İbrahimoğlu'nun seçilmesi de hükümetin sermaye çevresinin desteğini en azından teknik ve ekonomik konularda almak istemesinin bir göstergesi olarak görülebilir.⁵²

12 Eylül Askeri Müdahalesinin hemen arkasından Özal'ın ve Milli Güvenlik Kurulu'nun (MGK) benimsediği %70 avans uygulamasının TİSK Başkanı Halit Narin'in de onayı alınarak netleştirildiği söylenmektedir. Ücretlere %70 zam yapılarak tüm grevlere son verilmesi ve işçilerin işbaşı yapmalarının ardından TİSK Başkanı Halit Narin, *Grevlerin kaldırılmasıyla Türk ekonomisinin kalkınmasında ileriye dönük büyük bir gelişme sağlanacağı kanısında olduğunu söylemiştir. Grevdeki 55.000'den fazla işçinin yeniden çalışmaya başlaması ekonomik kalkınmaya büyük bir huzur sağlayacaktır. Narin, üretimi ve ihracatı artırıp geliri adil dağıtmak suretiyle herkes gibi yeni yönetime yardımcı olacaklarını kaydetmiştir.*⁵³

TOBB Başkanı Mehmet Yazar, Devlet Başkanı, Genelkurmay ve Milli Güvenlik Konseyi Başkanı Orgeneral Kenan Evren'e bir telgraf göndererek başarı dilemiş, TOBB'un Türk Silahlı Kuvvetlerinin başarılı olması için her türlü destek ve çabayı göstereceğini bildirmiştir.

⁵² İrfan Neziroğlu-Tuncer Yılmaz, **Hükümetler- Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri**, C 7, TBMM Yayınları, 2013, s. 5948, 5954, 5944-5945; **TBMM Albümü 1920-2010**, C 4. 1960-1983, TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yayınları, Yayın No: 1, Ankara, 2010, s. 1797; **TİSK, XIV. Olağan Genel Kurul Çalışma Raporu**, s. 10; Alkan, s. 238; Yüksel Akkaya, "Türkiye'de Sendikacılık ve Siyaset", **Toplum ve Hekim**, C 17, S 4, 2002, s. 267.

⁵³ Emin Çölaşan, **12 EYLÜL Özal Ekonomisinin Perde Arkası**, Milliyet Yayınları, 1984, s. 57-58; **Cumhuriyet**, 15 Eylül 1980; **Cumhuriyet**, 16 Eylül 1980.

Yazar, telgrafında ayrıca Devlet Başkanı Evren'in TRT Radyo ve Televizyonundan yaptığı ilk konuşmada yer alan tüm görüşlerine katıldıklarını belirtmiştir.⁵⁴

1980 yılı için 24 Ocak Kararları ve hükümetin uygulamalarını genel olarak olumlu değerlendiren TÜSİAD çevresi askeri müdahaleyi de olumlu karşılamıştır. Vehbi Koç bu durumu şöyle ifade etmiştir: "...İleride siyasal tarihimiz üzerinde araştırma yapacak olanlar, ordunun milleti derin bir umutsuzluğa ve çaresizliğe düşmekten kurtardığını yazacaklardır... İtiraf edeyim ki Cumhuriyet Tarihimizin en ağır şartlı bir devrini yaşamıştık ve 12 Eylül hepimize büyük bir ferahlık getirdi." demiştir.⁵⁵ Ancak bilindiği üzere 12 Eylül'den sonra toplumun neredeyse tüm kesimlerinin askeri müdahaleyi olumlu karşıladığını hatırladık tutmak gerekir.

Askeri Müdahaleden on gün sonra TÜSİAD Heyetinin askeri müdahale lehine lobi yaptığı kanısı askeri seçkinlerle arasındaki bağa vurgu yaptığı yönünde değerlendirilmiştir. Ancak bir süre sonra Özal'ın kaynak dağılımında kayırmacılığı yüzünden ilişkiler bozulduğunda Boyner, Özal dönemini hırsızlık rejimi olarak tanımlayacaktır.⁵⁶ Askeri Müdahaleden üç hafta sonra Vehbi Koç görüş ve isteklerini ileten bir mektubu Kenan Evren'e iletmiştir. Mektup aynı zamanda büyük sanayicilerin ortamı nasıl değerlendirdiğine dair önemli ipuçları vermektedir. Vehbi Koç *sizin başarımızın bütün milletin tek ümidi olduğuna inanıyorum* demektedir. Özal'ın 12 Eylül yönetimiyle yaptığı pazarlıklar sürerken işlerin uzaması üzerine bu mektuptan bir süre sonra Kenan Evren tarafından kabul edilen Koç, Evren ve Haydar Saltık'a ayrıca beş sayfalık bir öneriler notu iletmiştir. Bu notta askeri yönetimden Turgut Özal'ın görevde kalması istenmiştir. Koç, Özal hakkında ileri sürülen bazı iddiaların kötü niyetli insanlar tarafından üretilen ihbarlar olduğunun altını çizerek, Özal'ın bir dâhi olmadığını, hataları olduğunu, fakat bu nazik dönemde mevcudun içinde meseleleri en iyi bilen insan olarak görevde tutulmasının faydalı olacağını belirtmiştir.⁵⁷

---

⁵⁴ *Cumhuriyet*, 15 Eylül 1980.

⁵⁵ **1981 Yılına Girerken Türk Ekonomisi**, s. I-II; Alkan, s. 235.

⁵⁶ Gölbaşı, s. 32.

⁵⁷ Alkan, s. 235, 237; Gölbaşı, s. 214.

12 Eylül Askeri Müdahalesinden sonra da 27 Mayıs Askeri Müdahalesinde olduğu gibi köklü yasal düzenlemeler yapılmıştır.

12 Eylül Harekâtını yapanlar ülkeyi 12 Eylül'e götüren koşulların 1961 Anayasası'nın ruhundan ve uygulamasından kaynaklandığı görüşündeydiler. Bu nedenle de yeni Anayasa ve öteki yasalar 1961 Anayasası'nın kurduğu mekanizmaları işlemedikleri gerekçesi ile ya da ülkeyi zarara uğrattıkları gerekçesi ile yeniden düzenlemeye yöneliktir. 1982 Anayasasındaki sınırlamaların gerekçesi toplumu aşırı politize olmaktan çıkarmaktır. Bu nedenle de ilgili örgüt kurum ya da kuruluşu siyaset yasağı getirilmiş, bu örgüt ya da kuruluşlar üzerinde merkezi denetim artırılarak özerk davranma alanı kısıtlanmıştır. Hem toplumsal hem siyasal hem de ekonomik bakımdan kişisel ve örgütsel hakların karşısında devlet daha güçlü hale getirilmiştir. Özetle dernekler, odalar, sendikalar, üniversiteler gibi hükümet dışı kuruluşlar tümüyle merkezi otoritenin tam denetimine alınmışlardır.⁵⁸

Sendika Kurma Hakkı ile ilgili olarak 1961 Anayasası'nın sağladığı hak ve özgürlükler ilk defa 1971 yılında yapılan değişikliklerle sınırlandırılmıştı. 1982 Anayasasında ise diğerlerinden farklı olarak ayrıntılı bir şekilde düzenlenmiştir. 1961 Anayasasındaki Toplu Sözleşme, Grev ve Lokavt konularındaki demokratik düşünce ortadan kalkmıştır. 1982 Anayasası'nda 12 Eylül öncesi ortamında yaşanan grev ve lokavtlarla ilgili hemen her konuya önlem alınması düşünülmüş ve hemen her türlü üretimi düşürme ihtimaline karşı tedbir alma yoluna gidilmiştir. 1982 Anayasası ile uyumlu ve işgücünü kontrol altında tutmaya yönelik olarak hazırlandığı düşünülen 2821 Sayılı Sendikalar Kanunu ile 2822 Sayılı Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt Kanunu da 1983 yılında Resmî Gazetede yayınlanmıştır.⁵⁹ Kanunların hazırlanması sürecinde TİSK Başkanı Halit Narin'in 2821 ve 2822 Sayılı yasalar henüz taslak halindeyken tartışmaya açıldığında, işçileri kastederek; "20 yıldır biz ağladık onlar güldü, şimdi gülme sırası bizde" ifadesi kanunların işveren lehine hazırlandığı yorumlarına neden olmuştur.⁶⁰

⁵⁸ Kongar, s. 198-199.

⁵⁹ Kili-Gözübüyük, s. 311-312; **Resmî Gazete**, 07/05/1983.

⁶⁰ Öztürk, s. 352.

Buraya kadar olan süreçte her bir ekonomik kriz ve sonrası yaşanan askeri müdahalenin gerçekleşme koşulları ile sonuçları birbirinin aynısı olmasa da benzer koşullar ve sonuçlar görülüp, genel bir ifade ile devlet desteğiyle sermaye lehine bir ortam yarattığı görülecektir.

Nitekim 1960, 1971, 1980 yıllarındaki dip kâr paylarındaki düşüşlerden önce, sınıf mücadelesinin ve işçi sınıfının kazanımlarının arttığı ve sonrasında yaratılan baskı mekanizmalarıyla burjuvazinin kazanımlarının arttığı tespit edilmiştir.⁶¹

Buraya kadar söz konusu ettiğimiz 1960, 1971, 1980 yıllarında gerçekleştirilen askeri müdahalelerden; 1960 ve 1971 Askeri Müdahalelerinin sanayi sermayesinin müdahale öncesinde ülkedeki siyasi ve ekonomik gücü elinde tutan tarımsal sermayeye karşı askeri desteği de yanına alarak hâkimiyeti ele geçirme konusundaki eğilimi olduğu belirtilmiştir. 1980 Askeri Müdahalesi ise tarım burjuvazisinin hâkimiyeti saf dışı bırakılmış olmasına rağmen bu sefer de işçi sınıfının sanayi burjuvazisi için tehdit unsuru haline gelmiş olması sonucunda gerçekleştiği yorumu yapılabilir.⁶²

2.2. 28 Şubat ve Sermaye

Türkiye 1980 yılındaki istikrar kararlarından sonra yapısal bir dönüşüm sürecine girmiş olmasına rağmen, kararlar ekonomide gerekli istikrarı sağlamada tam olarak başarıya ulaşamamıştır. 1988 yılında ülke öncekilerden farklı bir krize girmiştir. 4 Şubat 1988 tarihinde hükümet bir dizi karar alarak krizin önüne geçmeye çalışmıştır. Bunun ardından 5 Nisan 1994 tarihinde enflasyonu düşürmeye ve ekonomide istikrarı sağlamaya yönelik olarak 5 Nisan Kararları alınmıştır. Genel olarak bu kararlar kısa vadeli politika önlemlerinden, yapısal reformlara kadar çok kapsamlı bir alanda düzenleme getirmiştir. Türkiye kapitalizminde sermayenin ilk büyük taarruzunun 24 Ocak 1980 tarihli kararlarla gerçekleştiği kabul edilirse, ikinci büyük taarruzun başlangıç tarihinin 5 Nisan 1994 olduğu söylenebilir. Çünkü 5 Nisan 1994 Kararlarının, 1988 yılından itibaren alınması gereken önlemlerin çeşitli sebeplerle ertelenmesi üzerine ekonomik kriz sürecinde ser-

---

⁶¹ Ongan, s. 11.

⁶² Akalın, s. 47.

mayenin kayıplarını telafi etmek üzere yürürlüğe koyulduğu düşünülmektedir. Özellikle ekonomide yapısal bir düzenlemeyi gerçekleştirmediği için başarılı olamayan 5 Nisan Kararlarının ardından Merkez Bankası 6-7 Eylül 1995 tarihlerinde bir dizi para operasyonunu yürürlüğe koymak zorunda kalmıştır. Bunun yanında 1997 yılının ilk yarısında Güneydoğu Asya ülkelerinde başlayan mali kriz küreselleşmenin de etkisiyle tüm dünyaya yayılmıştır.⁶³

Öte yandan 12 Eylül askeri rejimi sonrası iktidara gelen Anavatan Partisi iktidarı döneminde kâr payları büyük bir hızla artmaya devam ederken, 1980'lerin sonuna gelindiğinde sınıf mücadelesi yeniden canlanmaya başlamış, 1989 yılının işçi eylemleri sermaye açısından terdirginlik yaratmıştır. 1990-1991 Zonguldak grevi ve yürüyüşü başarıya ulaşmasa bile işçi hareketinin politize olmasına yol açmıştır. 1990'lı yılların ikinci yarısı mücadeleler açısından parlak olmasa da zaman zaman eylemsel olmuştur. Artan sınıf mücadelesinin doğal sonucu olarak sermayenin kâr payları düşmüştür. Sermayenin ilk ikazını 1995 yılında Tansu Çiller hükümetinin güvenoyu alamaması ile yapmıştır. 1995 sonunda yapılan seçim sonuçlarına göre Doğru Yol Partisi artık iktidar değil, Anayol Hükümeti'nin küçük ortağıdır. Üç aylık bu hükümet yerini bir yıl sürecek Refah Yol hükümetine vermiştir.⁶⁴

Yeni ekonomik krizlerin oluştuğu ve ekonomik önlemlerinin alındığı, işçi sınıfının kazanımlarının artmasıyla yine bir sınıf mücadelesi görüntüsünün ortaya çıktığı, ard arda hükümet değişimleri ile Türk siyasal hayatının yeni gelişmelere gebe olduğu 1990'lı yılların başında yepyeni bir işveren örgütlenmesi ortaya çıkmıştır. Bu oluşum buraya kadar olan süreçteki işçi sınıfı ile işveren sınıfı arasındaki çıkar çatışması ya da sermayenin kendi içindeki çıkar çatışmalarından farklı olarak tepkisel bir var oluş mücadelesi olarak değerlendirilebilir.

Müstakil Sanayici ve İşadamları Derneği (MÜSİAD) Kurucu Başkanı Erol Yazar'ın ifadesine göre: "Necmettin Erbakan'ın iş adamlarını bir araya getirecek bir çatı oluşturma düşüncesi vardı. Recep Tay-

⁶³ Karluk, s. 410, 411, 412, 414, 420, 423; Akalın, s. 115.

⁶⁴ Savran, s. 410-411; Ongan, s. 19, 21.

yip Erdoğan ve Turgut Özal ile de bazı temaslardan sonra bir iş adamları derneği kurulması görüşü ağırlık kazanmıştı.” Böylece 1990 yılında 12 iş insanı tarafından Müslüman iş insanı tipini temsil edecek bir teşkilat kurulmuştu.⁶⁵

Refah Yol Hükümeti görevde iken 28 Şubat 1997 tarihine gelindiğinde Çankaya Köşkünde toplanan MGK’da”Anayasa ile Atatürk milliyetçiliğine bağlı demokratik, laik, sosyal hukuk devleti olarak belirlenen Türkiye Cumhuriyeti Devleti’ne karşı çağ dışı bir kisve altında zemin oluşturmaya yönelik rejim aleyhtarı faaliyetlerin değerlendirildiği” bildirilmiştir.⁶⁶

TOBB Yönetimi 1997 yılının ilk günlerinde daha önceki ılımlı tavırını sürdürmekle beraber, MGK toplantısından sonra Şubat ayından itibaren önce Demirel’in hükümet politikalarını sert bir dille eleştirmesi, ardından Yalım Erez’in hükümet içinde hükümete muhalif olmasına bağlı olarak söylemini değiştirmiş ve ideolojik olarak hükümete muhalif bir örgüt durumuna gelmiştir. TOBB Yönetimi bir süre sonra bir basın açıklaması yaparak Refah Partisi’ni sert bir dille eleştirmiş; hükümeti yığınla ekonomik ve sosyal problem varken, siyasi aksiyonlar yaratacak davranış ve politikalar içine girmekle suçlamıştır.⁶⁷

Mart sonunda Yönetim Kurulu üyeleri ile hükümetin durumunu değerlendirdiklerini, Yönetim Kurulu üyelerinin hepsinin hükümetin gitmesi gerektiği yönünde görüş belirttiğini söyleyen TOBB Başkanı Miras, *ekonomiyi bıraktık, irtica ile uğraşıyoruz. Böyle bir dönemde bizim işimiz bu mu olmalıydı* ifadesini kullanmıştır.⁶⁸

TOBB İstanbul’da yaptığı Konseyler Müsterek toplantısında hükümete siyasi içerikli bir uyarıda bulunmuştur. “Ulusa Sesleniş” adı verilen bildiri ile demokratik ve laik Türkiye’nin ana ilkelerinin tehlikede olduğu ifade edilerek yeni bir hükümet kurulması gerektiği ileri sürülmüştür.⁶⁹ Toplantı öncesi yayınlanan basın bildirisinde şeriate

⁶⁵ Adem Dönmez, **25 Yıllık Hikayesi**, MÜSİAD Kültür Kitaplığı-3, İstanbul, 2015, s. 18, 19, 25.

⁶⁶ byegm.gov.tr., Erişim Tarihi: 16/12/2016.

⁶⁷ Alkan, s. 359.

⁶⁸ byegm.gov.tr., Erişim Tarihi: 16/02/2018.

⁶⁹ byegm.gov.tr., Erişim Tarihi: 16/02/2018.

doğru gidişe, Ortaçağ'a dönülmesine, mülkiyet hakkını zedeleyen bir düşünceye, oda ve borsaların bütçelerini havuza alan bir zihniyete dur demenin TOBB gibi 800 bin üyeli bir kuruluş için artık zorunluluk olduğu belirtilmiştir. Bildiride artık Birlik'in her konuda ve hiç çekinmeden düşüncelerini ifade edeceği vurgulanmıştır.Yapılan TOBB Konseyler toplantısında konuşan Erez, Türkiye'de artık mücadelenin "Cumhuriyetçiler ile Hilafetçiler" arasında yaşanacağını belirtmektedir.TOBB 52. Genel Kurulu'nda da Başkan Miras; hükümetin icraatları sonucu ülkeye ekonomik ambargoların gündeme geldiğini, AB'ye girmenin imkânsız hale geldiğini belirterek, ekonomi ve siyasetin birbirlerinden kopamayacağından hareketle TOBB'un devreye girmek zorunda kaldığını belirtmiştir.⁷⁰

Hükümetin geleceği hakkında yorumlar devam ederken, ticaret ve sanayi odası başkanları da hükümete karşı tavır alarak hükümeti eleştiren demeçler vermişlerdir. TOBB Başkanı Miras ise hükümetin milletin iradesini temsil edemez hale dönüştüğünü ve halkın güven duymadığı bir hükümetin artık Türkiye'yi yönetmesini doğal karşılamadığını belirterek *görüşlerimizi basın toplantısı şeklinde Mayıs ortalarına doğru açıklayacağız, tabii hükümet devam ederse ifadesini kullanmıştır.*⁷¹

TÜSİAD'ın da söylemlerinde hükümete eleştirel vurgular dikkati çeker. Başkan Kayhan MGK'nın ülke sorunlarında öne çıkmasının, tehlikelere karşı sivil kurumların yetersizliğinin zorunlu bir sonucu olduğu görüşünü ifade etmiştir. MGK toplantısı sonrasında Kayhan ve diğer yönetim kurulu üyeleri Genelkurmay Başkanı'na bir nezaket ziyaretinde bulunmuşlardır.TÜSİAD Yönetim Kurulu üyesi Muhteşem Ekenler ise, Refah Partisi'nin davranışlarının Orta çağ Avrupası'nı hatırlattığını belirterek, dernek olarak bunu çeşitli platformlara taşıyacaklarını belirtmektedir. Ekenler, kendilerinin herhangi bir parti veya hükümete karşı oldukları için değil, Türkiye'de bir din devleti kurulmasına karşı oldukları için bu şekilde davranacaklarını söylemiştir.TÜSİAD "demokratikleşme perspektifleri" raporu ile ilgili söylem-

⁷⁰ Alkan, s. 362-363.

⁷¹ **Milliyet**, 26 Nisan 1997.

lerini de değiştirerek demokratikleşme perspektifleri raporunun ayrıntularından yazarlarının sorumlu olduğunu vurgulamıştır. Raporun adı önce “demokratik standartların yükseltilmesi” haline dönüştürülmüş, sonra da gündemden çekilmiştir.⁷²

TÜSİAD Yönetim Kurulu Tansu Çiller'in Sultanahmet Mitinginde basına ve iş dünyasına karşı yaptığı saldırıyı kınamıştır. Başbakan Yardımcısı Çiller'in vatandaşı birbirine karşı kışkırttığına belirtildiği TÜSİAD açıklamasında: *Sultanahmet Meydanında ülkeyi karanlığa götüren bir politikacının partisini ve seçmenlerini kişisel ihtirasının peşi sıra sürüklemeye çalışmasını ibretle ve üzüntüyle izledik* denmiştir. Mitingle ilgili Koç Holding ise yaptığı açıklamada *Tansu Çiller'in Sultanahmet Mitinginde yaptığı konuşmada Koç topluluğunu hedef alan ifadelerini Türkiye Cumhuriyeti'nin bir bakanına yakıştıramadıklarını ve ülke adına hazin bulduklarını* ifade etmiştir.⁷³

MGK toplantısı kararları MÜSİAD açısından farklı bir bakış açısıyla değerlendirilmiştir. Öncelikle MGK Kararları ile gündeme getirilen 8 yıllık kesintisiz eğitim ve İçişleri Bakanlığı tarafından kılık-kıyafet yönetmeliğini uygulamaya yönelik bazı kolluk faaliyetlerine girilmesi MÜSİAD'ın sert tepkisine yol açmıştır. Dernek faaliyetleri de artık bu konulara yoğunlaşmaya başlamıştır. Gelişmelerle ilgili olarak rant çevrelerini suçlayan MÜSİAD'a göre son gelişmelerin ardında 1996'nın ortalarından itibaren faiz oranlarının %140'lardan %90'lar seviyesine düşmesinden rahatsız olan kesimlerin rolü bulunmaktadır. MÜSİAD bu savına gerekçe olarak; rejim tartışmalarının suni gündem olarak şişirildiği Şubat ayından sonra faiz oranlarının tekrar yükselişe geçmesini göstermektedir. 8 yıllık kesintisiz eğitimin gündeme getirilmesi de ekonomiyi vurarak hükümeti kilitlemeye yönelik bir girişimdir.⁷⁴ MÜSİAD Başkanı Erol Yazar Refah Partisi'nin 8 Yıllık Eğitimden taviz vermeyeceğini savunarak *RP'de bıçak kemiğe dayanmış durumda, gerekirse koalisyonu bozarlar* demiştir.⁷⁵

Bu süreçte MÜSİAD üyesi Anadolu holdinglerinin statüsü konusunda Sermaye Piyasası Kurulu (SPK) ile bir sorun yaşanmıştır. SPK

---

⁷² Alkan, s. 360-361.

⁷³ **Milliyet**, 13 Mayıs 1997.

⁷⁴ Alkan, s. 361-362.

⁷⁵ **Milliyet**, 26 Nisan 1997.

bu kuruluşları şeffaf olmamaları ve sahip oldukları ortaklık sisteminin denetime tabi olmaması gerekçesiyle denetlemeye almıştır. SPK yetkilileri bu kuruluşların ortaklık sisteminin daha görünür hale getirileceğini, genel kurul yapmalarının sağlanacağını ve SPK kanalıyla güvenli bir üyelik sisteminin geliştirileceğini belirtmiştir. SPK tarafından denetime alınan Kombassan ve Yimpaş bir süre sonra Maliye tarafından da kontrole alınmıştır.⁷⁶ Bu durum 27 Mayıs sonrası TOBB’da yaşanan uygulamalar ile benzerlik göstermektedir.

MÜSİAD’ın tarihinde 28 Şubat sürecinden sonra başlayan ve “post modern darbe” olarak nitelendirilen 28 Şubat sürecinin son derece önemli bir yeri vardır. Çünkü 28 Şubat, Refah-Yol Hükümetine karşı yapılan, siyasi olarak Refah Partisi’nin temsil ettiği fikri ortadan kaldırmanın ya da pasifize etmenin yanında, hızla uyanışa geçen inançlı ve geleneklerine bağlı iş dünyasına karşı da yapılmıştır. Recep Tayyip Erdoğan’ın ifadesiyle *28 Şubat aslında MÜSİAD’a, MÜSİAD’ın temsil ettiği geleneklerine bağlı iş dünyasına, Anadolu iş âlemine karşı yapılmıştır.*⁷⁷

MÜSİAD’lılar tarafından “28 Şubat süreciyle değerler ve semboller üzerinden koparılan bu fırtınanın maddi ilişkiler alanında 28 Şubat’ın neleri değiştirdiğini gizlemeyi başardığı” yorumları yapılmıştır. 28 Şubat, “Cumhuriyet tarihi boyunca ekonomik ve sınıfsal bakımdan ayrıcalıklı bir kesimin, bürokrasinin ve devletle organik ilişki içindeki büyük sermayenin yeni gelişen toplumsal güçlere karşı giriştiği bir tasfiye operasyonu” olarak da okunmaktadır. Dinci sermaye, yeşil sermaye ve irticacı sermaye gibi tanımlamaların ulusal çıkarlardan çok sosyal kesim çıkarı gözetken bir nitelik taşıdığı, bu durumun devlet desteği ile gelişen ve korunan İstanbul sermayesinin Anadolu sermayesine karşı devlet elitini etkilemeye yönelik olduğu belirtilmektedir.⁷⁸

Savran’a göre de 28 Şubat safdil biçimde Türk Silahlı Kuvvetleri’nin Refah-Yol koalisyonunun yarattığı irtica ve şeriat tehlikesine

⁷⁶ Alkan, s. 365-366.

⁷⁷ Adem Dönmez, **25 Yılım Hikayesi**, MÜSİAD Kültür Kitaplığı-3, İstanbul, 2015, s. 117.

⁷⁸ **MÜSİAD 15. YIL 1990-2005**, MÜSİAD Yayınları-53, İstanbul, 2005, s. 12-14.

Kemalist tepkisinin sonucu olarak algılanamaz. Müdahalenin ardında Batıcı-laik büyük burjuvazinin kendi çıkarlarını tehlikede görmesi ve emperyalizmle ilişkiler rol oynamıştır.⁷⁹

Fakat 28 Şubat sürecinin İslami kesim sermayesinin yok edilmesine karşı sürdürülen bir hareket olduğuna dair itiraz da söz konusudur. Akalın'a göre: "İslami kesimin iç ve dış dinamiklerin çıkarları temelinde desteklenip güçlenişinde Türkiye'de tekeli sermayenin yaşadığı 1977 sonrası yaşanan kriz ortamının yumuşatılması açısından önemli bir yeri vardır. İslami kesimin ele aldığı dini motiflerin ekonomik faaliyetlerde kullanılması, ekonomideki atıl kaynaklardan yararlanma imkânı yaratmış ve ekonomideki faaliyetlerinin genişlemede ve yaşanan ekonomik krizlerin yumuşatılmasında kayda değer bir işlev görmüştür. Buna rağmen ülkede hâkim güç konumunda olan tekeli sermayenin karşısında yeterli güç birikimine sahip olamaması konusundaki açığını, devlet desteği ile kapatma yolunu aramış ve bu şekilde elde ettiği avantajlarla, tekeli sermayenin devlet kanalıyla elde ettiği rantlarına ortak olmaya başlamıştır. Bunun yanında ekonomik faaliyetlerinde kullandığı dini motifler sayesinde giderek ülkedeki tekeli sermayenin pazar payına da ortak olmak istemesi, sermayenin iki kesimi arasında ülkedeki ekonomik faaliyetlerin ve devlet-sermaye ilişkisi çerçevesinde elde edilen çıkarların paylaşılmasına ilişkin çatışmaların doğmasına yol açmıştır. Sonuçta tekeli sermayenin elde ettiği mevzilerin elden gitmesini önleyecek olan ve 28 Şubat sürecinin işletilmesiyle, 1980 yılından itibaren oldukça istikrarlı bir biçimde İslami sermayenin hamlelerinin kısmen de olsa önüne geçilmesi yönünde bir girişim gerçekleşmiştir. Ancak, Akalın'a göre amaç tümüyle İslami kesimin ve İslami kesim sermayesinin yok edilmesine karşı sürdürülen bir hareket değildir. Çünkü emperyalizmin bölge çıkarları açısından kısa ve uzun vadeli amaçları bu kesimin ve ait olduğu sermayenin yok edilmesine dayanmaz. Aksine emperyalizmin denetimindeki İslami hareketler korunmaktadır."⁸⁰

---

⁷⁹ Savran, 2007, 31.

⁸⁰ Akalın, s. 149-150.

Kısaca 28 Şubat sürecinin Cumhuriyetin eski seçkinleri ile yeni İslamcı seçkinler arasında başta ekonomik alan olmak üzere sosyal ve siyasal alanda da yaşanan bir çekişme olduğunu söyleyebiliriz.

28 Şubat sürecinde yaşanan bir başka gelişme ise genel olarak 5'li Çete diye tabir edilen çeşitli toplumsal kesimlerin işçi ve işveren temsilcilerinin birleşmesinden meydana gelen sivil bir oluşumdur.

28 Şubat MGK toplantısı yapılmadan önce de çeşitli şekillerde düşüncelerini ifade eden bu oluşum bu hükümet döneminde ilk olarak 4 Şubat 1997 tarihinde işçi temsilcileri olan TÜRK-İŞ, DİSK, HAK-İŞ Genel Sekreterleri Ankara'da gerçekleştirdikleri toplantıdan sonra yaptıkları ortak açıklamada, ülke sorunlarının çözümü için birlik çağrısında bulunmuşlardır.⁸¹

Çeşitli sivil toplum örgütlerinin içinde bulunulan ortamla ilgili görüş beyan ettiği bu günlerde 28 Şubattan sadece birkaç gün önce TİSK yetkilileri de yapılan TİSK Olağanüstü Genel Kurul toplantısında siyasi ortamla ilgili endişelerini dile getirmiştir.⁸² Daha sonra 6 Mart 1997'de Ankara'da bir basın toplantısı yaparak *MGK Kararları milletin ortak düşüncesini yansıtıyor. Bu kararları destekliyoruz. Türkiye'de rejim sorunu yoktur...* diyen TİSK Başkanı Refik Baydur, bu sözleriyle hedefinin ne iktidar ne de belirli bir siyasi parti olmadığını ifade etmiştir.⁸³

Bir süre sonra Genelkurmay Karargâhında bir araya gelen komutanların Refah-Yol Hükümetinin düşürülmesi için “silahsız kuvvetler” olarak adlandırılan demokratik güçlere “bu işi bitirin” mesajı verilmesi yönünde birleştikleri söylenmektedir. TOBB, TİSK, TÜRK-İŞ ve DİSK Başkanlarının da Refah-Yol Hükümetinin durumunu, Türkiye’de “şeriatçi” olarak nitelenen eylemleri değerlendirecekleri işçi işveren zirvesinin hazırlıklarını tamamladığı, Refah-Yol Hükümeti’nin istifaya davet edileceği belirtilmiştir.⁸⁴ Daha önce 14 Mart 1997 günü de endişe ve önerileri ile ilgili kamuoyuna açıklama yapı-

⁸¹ byegm.gov.tr., Erişim Tarihi: 16/12/2016.

⁸² **MESS İşveren Gazetesi**, S 687, Yıl: 34, 1997.

⁸³ Baydur, **Zirvede 15 Yıl**, s. 206.

⁸⁴ **Cumhuriyet**, 14 Mayıs 1997.

rak kendilerini bu ülkenin üretenleri ve vergi verenleri olarak tanımlayan TÜRK-İŞ, TESK, DİSK, TOBB, TİSK 21 Mayıs 1997'de tekrar bir araya gelerek ortak bir açıklama yapmışlardır. Daha sonra ülkenin içinde bulunduğu istikrarsızlığa dikkat çekmek ve çözüm bulmak için yine bir araya gelen TOBB, TİSK, TÜRK-İŞ, DİSK, TESK Koalisyon hükümetini uyarmak için eylem kararı almıştır.⁸⁵ 6 Haziran 1997 tarihinde yine bir araya gelen aynı işçi ve işveren temsilcileri amaçlarını sıraladıktan sonra Türkiye'ye sahip çıkmak amacıyla, tüm diyalog kanallarını zorladıktan sonra, gerektiğinde meşru ve demokratik eylemler gerçekleştireceklerini ifade etmişlerdir.⁸⁶

Refah Yol Hükümeti istifa ettikten sonra da çeşitli zamanlarda bir araya gelen 5'li sivil toplum örgütü 7 Aralık 1999 tarihinde TİSK'te TİSK, TOBB, TÜRK-İŞ, TESK, HAK-İŞ, TZOB ve DİSK'in Başkanlarının bir araya gelmesiyle "7'li Sivil İniyatif" oluşumunu kurumlaştırma kararı almışlardır.⁸⁷

Eski TİSK Başkanı Refik Baydur "Türkiye'de siyasi İslam tutkusunun hızlı bir şekilde yayılmaya, devleti yönetenlerce desteklenmeye başladığı yıllarda işbaşında bulunan 54. Hükümetin bu gelişmeye olan ilgisizliğinin, hatta desteğinin aynı istikamette düşünen sivil toplum örgütlerini bir araya getirdiğini" düşünmektedir. Baydur;"bu bir araya gelişin tesadüf olmadığını, kimseye ve hiçbir siyasi kuruluşa karşı olmadığını, hiçbir kuruluştan ya da kişiden talimat almadığını da söylemiştir.⁸⁸

Farklı sermaye kesimlerinin ve işçi temsilcilerinin de yer aldığı bu platformun amacı ve organizasyonu tam olmasa da Refah-Yol hükümetinin düşürülmesinde görece bir baskı unsuru olduğu değerlendirilmektedir.

Sonuç

Ekonomik ve siyasal olarak gelişmiş ülkelerde sorunlar demokratik yolların içinde kendi kuralları ile çözülmektedir. Türkiye'de ise

---

⁸⁵ MESS İşveren Gazetesi, S 690, Yıl: 34, 1997; Refik Baydur, **Zirvede 15 Yıl**, Sinemis Yayınları, Ankara, 2006, s. 210; byegm. gov.tr., Erişim Tarihi: 16/02/2018.

⁸⁶ İşveren, C 35, S 9, 1997, s. 2.

⁸⁷ Refik Baydur, **Bizim Çete**, Cem Ofset, İstanbul, 2000, s. 156, 199.

⁸⁸ Baydur, **Bizim Çete**, s. 17-19.

demokratik gelenekler yeterince oluşmadığından, bu sorunlar siyaset dışı araçlar kullanılarak yapılan düzenlemelerle çözülmeye çalışılmaktadır. Fakat her seferinde bir önceki uygulamada lehine çıkar sağlayamayan ya da yeni ortaya çıkan durumların gerektirdiği çıkarlar ülkeyi bir başka ekonomik ve siyasal krize sürüklemektedir.

1946 devalüasyonu sayılmazsa Türkiye’de gerçekleşen her bir ekonomik krizin arkasından bir askeri müdahale yaşanması, askeri müdahalelerin ekonomik istikrar tedbirlerinin uygulanabilmesi için gerekli anti demokratik ortamın oluşması için yapıldığı yargısını güçlendirmektedir. Askeri müdahaleler öncesi imalat sanayi kâr payları ve işçi hareketlerinde görülen hareketlilik sonrası işçi kazanımlarının artması da bu düşünceyi desteklemektedir. Askeri müdahaleler öncesi ekonomik kriz ortamlarında sadece bu iki kriter belirleyici olmasa da sermaye sınıfı açısından ortaya çıkan engellerden en önemlilerinden biri ve kolay aşılabılır olanı görülmektedir.

Türkiye’deki büyük-küçük tüm sermaye sınıfı geleneksel olarak devlet bürokrasisi ile yakın ilişkiler geliştirerek çıkarlarını koruma ya da artırma alışkanlığından vazgeçememiştir. Birtakım yasal ve yapısal düzenlemeler bu sorunu belirli bir süre için çözümlenebilir. Askeri müdahalelerden sonra kurulan hükümetlerin programlarının içeriği ve kurulan hükümette yer alan sermaye çevresi temsilcileri de Türkiye’de devlet sermaye iş birliğini destekler niteliktedir. Fakat yine de bütün bunlar Türkiye’deki ve dünyadaki diğer dinamiklerden bağımsız olarak sermaye sınıfının tek belirleyici olarak askeri müdahale süreçlerini yönlendirdiği anlamı taşımaz. Nitekim sermaye sınıfı kendi çıkarları lehine politikalar üreten sivil hükümetlerle de iş birliği içinde olmuştur.

Hemen hemen her ekonomik kriz sonrası yaşanan askeri müdahale dönemlerinde ortaya çıkan yeni işveren örgütlenmelerinin çeşitli sermaye çevrelerinin kendi çıkarlarının temsili doğrultusunda örgütlü hale gelerek savunma ihtiyacı ya da varlık gösterme ihtiyacından olduğu ortadadır. Bu örgütlerin ekonomik ve sosyal amaçlı çıkar veya baskı grubu olmaları sebebiyle siyasal süreçlerdeki birincil aktörlerden olduğu ise kesindir. Çünkü askeri müdahale dönemleri bu örgütler için yasal ve yapısal düzenlemeler açısından demokratik dönemlere göre her zamankinden daha uygun koşullar yaratmaktadır. Bunun

yanında demokratik rejim dönemlerinde de sermaye kesiminin temsilcilerinin iktidarları değiştirme yoluna gitmek suretiyle de siyasal yönetime dâhil oldukları söylenmelidir.

Söz konusu ettiğimiz bu örgütlenmelerden TOBB yasal düzenlemeyle kurulmuş üyeliği zorunlu bir örgüt, TİSK üyeliği gönüllü bir konfederasyon, TÜSİAD ve MÜSİAD ise gönüllü işveren dernekleridir. Bu yapısal farklılıklar bir yana tarım, ticaret, sanayi başta olmak üzere farklılaşan her bir sektörün çıkarları farklı olmakta, ekonomik ve siyasal gelişmelere bu kesimlerin çıkarları açısından bakarak tepki vermektedirler. Bunların içinde sanayi sermayesini temsil eden örgütlenmelerin daha etkili oldukları söylenebilir. Sermayenin sektörel farklılıkları bir yana, küçük ve büyük veya İstanbul ve Anadolu diye ayrıldığı, ulusal ve uluslararası gelişmelere göre Batılı kapitalist düzenin müdahaleleri de eklenince çıkar çatışmalarının boyutları hakkında bir fikir sahibi olunabilir.

KAYNAKÇA

Ahmad Feroz, **Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)**, Hil Yayın, İstanbul, 2010.

Akalın Uğur Selçuk, **Türkiye'de Devlet Sermaye İşbirliği'nin Ekonomi Politikası**, Set Yayınları, İstanbul, 2002.

Akkaya Yüksel, "Türkiye'de Sendikacılık ve Siyaset", **Toplum ve Hekim**, C 17, S 4, 2002.

Alkan Haluk, **Türkiye'de Baskı Grupları: Siyaset ve İşadamı Örgütlenmeleri (Odalar-TÜSİAD-MÜSİAD)** Basılmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1998.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, ATAM Yayınları, Ankara, 2006.

Baydur Refik, **Bizim Çete**, Cem Ofset, İstanbul, 2000.

Baydur Refik, **Zirvede 15 Yıl**, Sinemis Yayınları, Ankara, 2006.

Boratav Korkut, **Türkiye İktisat Tarihi**, İmge Kitabevi, Ankara, 2009.

Buğra Ayşe, **Devlet ve İşadamları**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1997.

byegm.gov.tr., Erişim Tarihi: 16/12/2016, 16/02/2018.da

Cumhuriyet; 30 Temmuz 1960, 14 Kasım 1960, 9 Eylül 1971, 15 Eylül 1980, 16 Eylül 1980, 14 Mayıs 1997.

Çalışma Hayatı İstatistikleri, ÇSGB Çalışma Genel Müdürlüğü, Yayın No: 34, Ankara, 2009.

Çölaşan Emin, **Turgut Nereden Koşuyor,** Tekin Yayınevi, Ankara, 1989.

Çölaşan Emin, **12 EYLÜL Özal Ekonomisinin Perde Arkası,** Milliyet Yayınları, 1984.

Dönmez Adem, **25 Yılın Hikayesi,** MÜSİAD Kültür Kitaplığı-3, İstanbul, 2015.

Esin Pars, **Türkiye’de İşveren Sendikacılığı,** A.Ü. SBF Yayınları, No: 373, Ankara, 1974.

Gevgilili Ali, **Yükseliş ve Düşüş,** Altın Kitaplar Yayınevi, 1981.

Gölbaşı Şükran, **Tüsiad’ın Söylemleri Aracılığıyla Toplumu İnşa Girişimlerinin 24 Ocak Kararları ve İzleyen Süreç Bağlamında Eleştirel Bir İncelemesi,** Yayınlanmamış Doktora Tezi, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, Antalya, 2007.

Hürriyet; 12 Eylül 1980.

İşveren, C 1, S 4, 1963.

İşveren, C 35, S 9, 1997.

Karlık Rıdvan, **Cumhuriyet’in İlanı’ndan Günümüze Türkiye Ekonomisi’nde Yapısal Dönüşüm,** Beta Yayınları, İstanbul, 2005.

Keyder Çağlar, **Türkiye’de Devlet ve Sınıflar,** İletişim Yayınları, İstanbul, 2011.

Kili Suna; Gözübüyük Şeref, **Sened-i İttifaktan Günümüze Türk Anayasa Metinleri,** Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2006.

Kongar Emre, **21. Yüzyılda Türkiye,** Remzi Kitabevi, İstanbul, 1999.

Küçükömer İdris, **Batılılaşma & Düzenin Yabancılaşması,** Profil Yayıncılık, İstanbul, 2014.

Lök İlhan, “Türkiye’de İşveren Teşekkülleri”, **Sosyal Siyaset Konferansları 17. Kitap**, İ.Ü. İktisat Fakültesi Yayını, 1966.

MESS İşveren Gazetesi, S 687, Yıl: 34, 1997.

MESS İşveren Gazetesi, S 690, Yıl: 34, 1997.

Millet Meclisi Tutanak Dergisi, C 14, 18/02/1980.

Milliyet; 26 Nisan 1997, 13 Mayıs 1997.

MÜSİAD 15. YIL 1990-2005, MÜSİAD Yayınları-53, İstanbul, 2005.

Neziroğlu İrfan-Tuncer Yılmaz, **Hükümetler- Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri**, C 2-5-7-9, TBMM Yayınları, 2013.

Ongan Hakan, “Sermaye İktidarı ve Sermayenin İhtiyaçları”, acikeri-sim.iku.edu.tr, Erişim Tarihi: 14/02/2018.

Özdemir, Hikmet; “Siyasal Tarih (1960-1980)”, **Türkiye Tarihi 4 Çağdaş Türkiye 1908-1980**, Cem Yayınevi, İstanbul, 1989.

Öztürk, Özgür; “**Türkiye’de Sendikal Mücadele, Sermaye Birikimi, MESS ve Koç Holding**” Praksis 19, 2009-1.

Parla Taha, “Türkiye’de Merkantilist Militarizm (1960-1998)”, Ahmet İnsel ve Ali Bayramoğlu (der), **Bir Zümre, Bir Parti, Türkiye’de Ordu, Birikim’den Seçmeler: 2**, Birikim Yayınları, İstanbul, 2004.

Resmi Gazete; 27/05/1961, 24/07/1963, 07/05/1983.

Savaş Vural, **Politik İktisat**, Beta Basım Yayım, İstanbul, 1986.

Savran Sungur; “20. Yüzyıl Türkiye’sinde Sınıf Mücadeleleri ve Devlet”, **Toplum ve Hekim**, C 16, S 6, 2001.

Savran Sungur, “AKP ve Burjuvazi’nin İç Savaşı”, **İktisat**, 483-484, 2007.

Sipahi İsmet, **Gelenek ve Gelecek**, C 2, MESS Yayın No: 316, BZD Yayıncılık, İstanbul, 2000.

Tanilli Server, **Uygurluk Tarihi**, Adam Yayınları, İstanbul, 2004.

TBMM Albümü 1920-2010 (1960-1983), C 4, TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yayınları No: 1, Ankara, 2010.

TİSK XIV. Olağan Genel Kurul Çalışma Raporu, Ankara, Nisan 1982, TİSK Yayın No: 62, Ajans Türk Matbaacılık Sanayi, Ankara, 1982.

Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi C 2, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Yurt Yayınları Ortak Yayını, İstanbul, 1998.

tusiad.org.tr, 13/02/2018.

Ulugay, Osman; **24 Ocak Deneyimi Üzerine**, Hil Yayın, İstanbul, 1984.

1981 Yılına Girerken Türk Ekonomisi, TÜSİAD, İstanbul, 1981.

27 MAYIS ASKERİ DARBESİNİN GÖLGESİNDE CEMAL GÜRSEL'İN CUMHURBAŞKANI SEÇİLMESİ

Şerif DEMİR*

ÖZET

27 Mayıs askeri darbesinden sonra ülke yönetimi Milli Birlik Komitesine (MBK) geçti. Ülke yönetimini ele geçiren askerler bir yandan sivil yönetime geçiş yollarını ararken diğer taraftan askeri vesayeti siviller üzerinde baki kılacak bir formül arayışına girdiler. Bunun için yeni bir anayasa yapıldı ve ülke hızla seçimlere gitti. Son derece başarıyla gerçekleştirilen seçimlerden sürpriz bir sonuç ortaya çıktı. Kapatılan Demokrat Parti'nin devamı olduğu iddia edilen Adalet Partisi (AP) büyük bir başarı kazandı. Bu sonuç askeri çok rahatsız etti. Asker darbeyle devrilen bir partinin farklı bir isimle iktidara gelerek kendilerinden hesap sormasından çekiniyordu.

MBK'nın kendi içinde yaşadığı görüş ayrılıkları, komitenin parçalanmasına yol açtı. Bu durum Milli Birlik Komitesinin ordu üzerindeki otoritesini sarstı. Ordu içinde MBK'den rahatsız olan subaylarca kurulmuş yeni cuntalar ortaya çıktı. Bu cuntalardan Silahlı Kuvvetler Birliği, MBK'ye muhtıra verdi. Seçimlerin iptal edilerek yenilenmesini aksi takdirde yeni bir darbe teşebbüsünde bulanacaklarını ilan ettiler. Genelkurmay Başkanı Cevdet Sunay'ın müdahalesiyle Silahlı Kuvvetler Birliği'yle MBK yeni bir seçenek üzerinde anlaşular. Askerler arasındaki huzursuzluk yeni seçilecek cumhurbaşkanının Gn. Cemal Gürsel olması konusunda mutabakata varılarak sona erdirildi. Asker kendi arasında yeni cumhurbaşkanının kim olacağını belirlemişti fakat cumhurbaşkanını seçecek kurum TBMM'ydi. Bu kararı siyasilere kabul ettirmek Milli Birlik Komitesinin görevidi.

---

* Yrd.Doç.Dr., Siirt Üniv. Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Böl, Öğretim Üyesi, tanzimat1839@gmail.com

Adalet Partili milletvekillerinin büyük bir kısmı cumhurbaşkanı adayı olarak Ali Fuat Başgil'i aday göstermek istediler. Bu talep Milli Birlik Komitesi'ni zor duruma düşürdü. Farklı kanallar üzerinden Ali Fuad Başgil'e baskı yaparak cumhurbaşkanlığına aday olmasına mâni olamayan MBK üyeleri, Ali Fuat Başgil'i açıkça tehdit ederek seçim gününde meclis etrafında güvenlik önlemi aldılar. Böylece askerın adayı Gn. Cemal Gürsel Cumhurbaşkanını seçildi.

Bu çalışmada TBMM ve basına yansıyan tartışmalar, döneme ait kaynaklarla, hatıralar ve dönemin arşiv belgelerinden faydalanılacaktır. Böylece Cumhuriyet tarihinde ülkenin en üst makamının nasıl ve ne şekilde seçildiği, askeri vesayetın tarihi kökleri, izlediği yöntemleri ve demokrasiye verdiği zararlar ortaya çıkarılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Cemal Gürsel, Demokrasi, Seçim, Cumhurbaşkanlığı, 27 Mayıs

THE SELECTION OF CEMAL GÜRSEL AS PRESIDENT IN THE SHADOW OF MILITARY COUP OF MAY 27TH

ABSTRACT

After the military coup of May 27, the government passed the National Unity Committee (MBK). The soldiers, who took over the country's administration, searched for ways to cross the civilian administration, while the other side searched for a formula to look at military tutelage on the civilians. A new constitution was made for this and the country quickly went to the elections. A surprising result emerged from highly successful elections. The Justice Party (AP), claimed to be the continuation of the closure of the Democratic Party, won a great success. This result made the military very uncomfortable. Military coup toppled the party came to power with a different name, they was afraid to ask the account from them.

The disagreements that the MBK has experienced in itself have led to the dismemberment of the committee. This situation undermines the authority of the military of the National Unity Committee. In the army there were new guards set up by officers who were disturbed by the MBK. The Union of Armed Forces in these jurisdictions issued a memorandum to the MBK. They announced that they would be canceled and renewed, otherwise they would do a new coup attempt. With the intervention of Chief of General Staff Cevdet Sunay, MBK was approached on a new option by the Armed Forces Union. Unrest among the soldiers will be the new president of the presidential election. Cemal Gursel was concluded by concluding that the end. The soldier determined who would be the new president among themselves, but the institution that would choose the president was the Turkish Grand National Assembly. It was the duty of the National Union Committee to make this decision accepted in politics.

A majority of the Justice Party wanted to nominate Ali Fuat Başgil as a candidate for president. This demand put the National Unity Committee in a difficult position. The members of the MBK who were not able to be a candidate for the presidency by pressing Ali Fuad Başgil through different channels threatened Ali Fuat Başgil and took

security measures around the parliament on election day. So the soldier's candidate Gn. Cemal Gürsel was elected President.

In this study, the reflected discussions to the Grand National Assembly and the press, resources of the revolution, memories and archival documents of the period will be utilized. Thus, in the history of the Republic, how the uppermost authority of the country will be selected and how the military tutelage will be exposed to historical roots, methods and democracy will be revealed.

Key Words: Cemal Gürsel, Democracy, Election, Presidency, 27 May

Giriş

Türk siyasi tarihinin en önemli kırılmalarından birisi 27 Mayıs 1960'ta bir askeri müdahaleyle gerçekleşti. Darbe sonrası dönemde Gn. Cemal Gürsel, Devlet Başkanlığı, Başbakanlık, Millî Savunma Bakanlığı ve Türk Silahlı Kuvvetler Komutanlığı gibi aşırı yetkilerle iktidara geldi. Gn. Cemal Gürsel, bu süreçte darbeci subaylardan oluşan Milli Birlik Komitesini (MBK) kurarak ülke yönetiminin tüm sorumluluğunu üstlendi.

Ordunun genelinde 27 Mayıs'a yönelik bir itiraz olmadı. 27 Mayıs'ı sahiplenen askerler, MBK üyelerinin kendi vekilleri olduğunu düşünerek komite içerisinde orduyu temsilen üst düzey komutanların da olması gerektiğini savunmuşlardı. Fakat bu talep kabul görmedi. Olağanüstü yetki ve statüye sahip komite üyeleri, bu gücü fütursuzca kullandılar. Örneğin komitenin yüzbaşı rütbesindeki bir üyesi Genelkurmay Başkanının masasına yumruk atabiliyor, generaller alt rütbe bu subaylar karşısında hazır ol vaziyetine geçiriliyor, MBK üyesi bir yüzbaşı tümen komutanı bir tümgeneralinin arkasında yürütmekte sakinca görmüyordu (Turhan, 1992: 168-173). Bu durum ordunun hiyerarşi ve disiplin anlayışına tamamen tersti. MBK'nın ordu içindeki hiyerarşiyi ve disiplini bozan tavırlarından özellikle generaller çok rahatsızlık duyuyorlardı.

MBK, kısa bir süre içinde çeşitli sorunlar yaşamaya başladı. Bu sorunların temelinde MBK üyelerinin askeri müdahale öncesinde, darbe sonrası ülke yönetiminin nasıl belirleneceği ve şekilleneceği hakkında bir planlarının olmaması yatıyordu. Bu sebepten dolayı MBK üyeleri kendi içlerinde görüş ayrılıklarına düştüler.

Darbeyi organize eden, risk alan alt rütbeli subaylarla, darbeye son anda katılan üst rütbeli subayların MBK'da eşit şartlarda ve statüde bir araya gelmesi, ülke yönetiminin geleceğine yönelik farklı fikirler çıkmasını sağladı. Özellikle sivil yönetime ne zaman ve nasıl geçileceği konusunda ihtilaflar yoğunlaştı. Bu durum komite içinde gruplaşmalara, gruplar arasındaki gerginliğe ve tarafların birbirini bertaraf etme yollarını aramasına kadar çıktı (Ulay, 1968:165). MBK içerisindeki çekişme ve çatışma gruplardan birinin diğerini tasfiye etmesiyle son buldu. Mücadeleyi bir an önce kurucu meclis kurularak

ülke sivil yönetime geçsin diyen grup kazandı¹. Böylece sivil yönetime geçiş hazırlıkları hızlandırıldı.

MBK içerisinde yapılan bu tasfiye MBK'nın kalan diğer üyelerini de tedirgin etti. Çünkü Geçici Anayasaya göre MBK'nın feshedilmesi veya üyelerinin tasfiye edilmesi mümkün değildi. Anayasa çiğnenerek bu tasfiye gerçekleştirilmişti. Bu durum gelecekte başka tasfiyelere kapı açabileceği için kimse kendisini güvende hissetmiyordu. MBK'nın kalan 23 üyesinin her biri ordu içindeki bağlantılarını kuvvetlendirerek kendilerine taraftar ve destek arayışına girdiler (Hitay-Çetin, 2003:45). Artık ordu içindeki unsurlar gündelik siyasetin ve çatışmaların olağan taraflarından birisi haline gelmişti.

MBK'da gerçekleştirilen tasfiye, komitenin ordu içindeki gücünü ve prestijini iyice sarstı. Böylece asker arasında çeşitli cuntalar kurulmaya başlandı. Ordunun bu kadar parçalanmasından, MBK'nın uygulamalarından rahatsız olan üst düzey askerler Silahlı Kuvvetler Birliği (SKB) etrafında toplanmaya başladılar². SKB'nin savunduğu ilkelere tasfiye edilen 14'lerin görüşlerinde de benzerlikler vardı (Mumcu, 1994:161; Özdemir, 1994:173-174). MBK'nın hataları SKB'nin kısa sürede³ MBK ve Cemal Gürsel'in üzerinde bir güç ve nüfuza sahip olmasını sağladı (Aydemir, 2006:535). SKB üst düzey komutanların atanmasından, Yassıda mahkemelerinin aldığı kararların uygulanmasına kadar her alana müdahale etmeye başladı. Cemal Gürsel, ordu içinde bir kargaşa ve devlet idaresinde bir sorun çıkmaması

¹ Tasfiye edilen 14'ler adına Alpaslan Türkeş, "Biz acele seçimlere gitmenin memleketi tekrar huzursuzluğa sürükleyeceği inancındaydık. Bir süre devleti partiler üstü olarak yönetmenin, bu suretle milli birliği zedelenmiş olan düşmanlığı kaldırmak için halkı barıştırmanın gerekli olduğuna inanıyorduk". (Türkeş, 1977:114)

² Silahlı Kuvvetler Birliğine üye yapmak için Muhsin Batur'a teklif yapan MBK üyesi Mucip Ataklı, "Silahlı Kuvvetlerin birlik ve beraberlik içinde olmasını hepimizin arzu ettiğini... bunu sağlamak için üst seviyede Komutanların iştiraki ile bir "SİLAHLI KUVVETLER BİRLİĞİ" kurulmasını öngördüklerini" söylüyordu. Batur, 1985: 93

³ SKB'nin ilk yapılanmasının nasıl ve nerede ortaya çıktığını tespit etmek kolay değildir. Bir iddiaya göre, MBK'de tasfiye gerçekleşince MBK üyesi M. Ataklı ve E. Çelebi eski darbeci arkadaşlarından İstanbul'da 66. Tümen Komutanı Gn. F. Güventürk'e giderek böyle bir oluşumu başlattılar. (Güventürk, 1977:195)

için bu talepleri hep yerine getirdi. Fakat SKB'nin istekleri bir türlü sona ermiyordu (Küçük, 2008:123-124).

1961 Genel Seçimleri ve Siyasette Kurulan Yeni Dengeler

SKB'nin baskısından iyice bunalan MBK hızla seçimlere giderek ülkeyi sivil bir iradeye teslim etmekte kararlıydı. Anayasa'nın kabul edilmesinden sonra genel seçimler için hazırlıklara başlandı. Ülke genel seçimlere giderken CHP'liler çok umutluydular. Kesinlikle tek başlarına iktidara geleceğini düşünen CHP'liler, MBK üyelerine seçimlerden %57 oy almaktan söz ediyorlardı (Hekimoğlu, 1975:195)⁴. Kamuoyunda da CHP'lilerle benzer bir düşünce hakimdi. Bu nedenle herkes seçimlerin bir an önce gerçekleşerek CHP'nin iktidara gelmesini bekliyordu.

Ülke 15 Ekim 1961'de genel seçime gitti. Genel seçimler son derece güvenli ve sorunsuz bir şekilde gerçekleştirildi. Seçim sonuçlarına göre (Ahmad, 1976:239)⁵

Partiler	Meclis	Senato
CHP	173	36
AP	158	70
YTP	65	28
CKMP	54	16

Seçimlerden Adalet Partisi (AP) sürpriz bir şekilde büyük başarı göstererek çıktı. Resmi seçim sonuçlarına göre, Millet Meclisinde CHP, Senatoda AP seçimleri önde tamamladı. Fakat hiçbir siyasi parti tek başına hükümeti kurabilecek çoğunluğu sağlayamadı (Milliyet, 17 Ekim 1961).

⁴ Metin Toker, seçimlerden CHP'nin Meclisin yarısından fazla milletvekili, Senatonun dörtte üçü senatör çıkaracağına kimsenin şüphesi olmadığını iddia ediyordu. (Akis, 16 Ekim 1961: 7; Faik, 1967: 148) bu zamanlarda asker arasında CHP'nin %60 oy alacağı geri kalan oylarında çoğunluk AP'de olmak üzere üç parti arasında dağılacığı düşünülmüyordu (Aytekin, 1967: 114)

⁵ Sonuçlar farklı kaynaklarda küçük farklarla geçebiliyor. Örneğin başka bir kaynakta AP'nin 71, YTP'nin 27 senatör çıkardığı görülmektedir (Aydın-Taşkın, 2017:99).

Seçim sonuçları AP'lileri çok mutlu etti. Partide ilk günlerin verdiği sevinç ve coşkuyla cumhurbaşkanının da hükümetinde AP tarafından belirleneceğini iddia ediliyordu. Kulislerde AP'liler arasında Cumhurbaşkanlığı için Ali Fuad Başgil, Başbakanlık için Ragıp Gümüşpala gibi isimlerden söz ediliyordu. Hatta meclis içi transferlerle AP'nin tek parti hükümetini bile kurabileceği ihtimalleri dillendiriliyordu (Toker, 1991: 301-302).

Seçim sonuçları CHP için büyük bir hayal kırıklığı oldu. CHP'liler seçimleri mutlaka kazanacaklarını düşünerek İsmet İnönü'nün tekrar cumhurbaşkanı seçileceğini, İnönü'nün de kabineyi kurma vazifesini İsmail Rüştü Aksal'a vereceğini planlıyorlardı (Akis, 16 Ekim 1961:10). Böylece cumhurbaşkanlığı yarışının İsmet İnönü ve Cemal Gürsel arasında geçeceği tahmin ediliyordu. Bu seçim sonuçları labütün hesaplar değişti, parti de büyük bir moral bozukluğu meydana geldi⁶.

Seçim Sonuçları ve Cuntacı Askerler

15 Ekim 1961 Genel Seçimleri öncesinde ordu içinde ortak hissiyat, “seçimi kazanan iktidara gelsin” anlayışındaydı (Aytekin, 1967:115). Askerler seçimi CHP'nin kazanacağına emin oldukları için gönül rahatlığıyla sonuçlara garanti veriyorlardı. Fakat seçim sonuçları askerleri hiç memnun etmedi (Akis, 13 Ekim 1961:25)⁷. Bu seçim sonuçlarına göre askerler, Meclisin “27 Mayıs'a karşı güçler”in kontrolüne girdiğini düşünüyorlardı (Cumhuriyet, 18 Ekim 1961; Toker, Milliyet 20 Aralık 1999:15). Askerler DP'nin devamı, 27 Mayıs'ı yapan güçlere karşı olan bir partinin iktidarın gelmesini kesinlikle istemiyorlardı. Aynı zamanlarda seçim sonuçlarını değerlendiren bazı subaylar çözüm olarak, “hemen darbe yapalım” sözlerini sarf ediyorlardı (Hitay-Çetin, 2003: 71). Çünkü sandıktan çıkan sonuç 27 Mayısçıları korkutuyordu (Çelikoğlu, 2010:175).

⁶ CHP Lideri İnönü seçim sonuçlarını değerlendirdiği bir basın toplantısında, “Seçim sonuçları CHP'ye ülkeyi istediği gibi yönetme olanağını vermemişti. Ama onun rızasının aksi bir tarzda ülkenin yönetilmesi de bu sonuçlarla olanaksızdı” dedi. (Toker, 1991:303)

⁷ Seçim akşamı CHP'nin beklenen başarıyı gösterememesi üzerine bir başka darbeci subayı arayan Gn. F. Güventürk, “Seçimi kaybediyoruz” diyordu (Çelikoğlu, 2010:172)

Anayasaya göre Meclis açıldığında MBK üyelerinin görevi sona erecekti. MBK üyeleri 25 Ekim'de meclis açılana kadar yeni hükümetin kurulması için çaba gösteriyorlardı. Dört MBK üyesinden oluşan bir komisyon, Mecliste grubu bulunan siyasi partileri ziyaret ederek olası koalisyon için temayül yoklaması yaptı. MBK üyesi S Okan bu ziyaretlerle ilgili olarak, "MBK partilerin Mecliste el ele verip memleket meselelerini halletmesi hususunda gerekli telkinlerde bulunmaktadır" dedi (Milliyet, 18 Ekim 1961; Toker, 1991: 303). MBK, bütün partilerin katılacağı "Milli Koalisyon" üzerinde duruyordu. Fakat siyasi partilerle görüşen MBK üyeleri, böyle bir koalisyonu kurmanın zorluklarını çok iyi anladılar (Cumhuriyet, 18 Ekim 1961). Seçimlerden sonra ufukta yeni hükümetin tesisinde bir siyasi kriz gözüküyordu.

Ordu içinde 27 Mayıs'la birlikte tesis edilen yeni düzenin, korunmasında ortak bir hassasiyet ortaya çıkmıştı. Seçim sonuçlarının bu hassasiyete gölge düşürdüğü anlayışı yaygındı. Seçim sonuçlarına yönelik en ciddi itirazlar SKB'den gelmeye başladı. Bazı SKB üyesi askerler, seçim sonuçlarıyla, siyasi iradenin tecelli etmediğini iddia ederek seçimlerin mutlaka iptal edilmesi gerektiğini savunuyorlardı. Fakat farklı SKB üyeleri de "Her ne kadar seçimler istenildiği ve düşünüldüğü gibi sonuçlanmamışsa da şimdilik askeri bir müdahale yapmaktansa, CHP'nin öncülüğünde yeni bir TBMM bir defa daha denenmelidir, eğer başarılı olamazlarsa o zaman müdahale ederiz" diyorlardı (Demir, 2006: 157-158). Seçim sonuçlarına itirazda Silahlı Kuvvetler Birliği mensupları hem fikirken, izlenecek yol ve yöntemde fikir ayrılığı vardı.

Cumhurbaşkanlığı Adayları ve Siyasi Partilerin Tavrı

Seçim sonuçlarının kamuoyunda meydana getirdiği şaşkınlık geçtikten sonra gündem kısa sürede cumhurbaşkanlığı seçimine odaklandı. Çünkü meclis açıldığında parlamentonun ilk görevlerinden birisi yeni cumhurbaşkanını belirlemektir. Bunun için seçim sonuçları üzerinden yeni cumhurbaşkanının kim olabileceği ve adayların kimler olacağı tartışılmaya başlandı.

Bu sonuçlar üzerine cumhurbaşkanlığı seçiminde gözler ilk Cemal Gürsel'e çevrildi. Aylarca önce Gürsel, yabancı basın mensuplarına cumhurbaşkanlığına adaylığını "millet isterse koyacağını" açıklamıştı

(Toker, 1991:232). Gürsel'in adaylık için niyeti vardı fakat seçim sonuçlarının meydana getirdiği şaşkınlık içerisinde kendisini fazla ön plana çıkarmak istemiyordu. 17 Ekim'de cumhurbaşkanlığına aday olup olmayacağını soran gazetecilere Gürsel, "Ne yapayım, adaylık koyayım mı?" cevabını verdi (Milliyet, 18 Ekim 1961). Güç dengelerinin yeniden belirlendiği böyle bir dönemde Gürsel, ölçülü ve doğru bir adım atarak sonuca ulaşmak istiyordu.

MBK ve Bakanlar Kurulu üyeleriyle görüşerek desteklerini alan Cemal Gürsel, 18 Ekim'de herhangi bir siyasi partiden adaylık için teklif almadığını belirttikten sonra, "ben başladığım işi yarım bırakmam. Vakıa istemiyorum, sıhhatim de müsait değil amma, memleketi de bu durumda bırakıp gidemem" diyerek Cumhurbaşkanlığına aday olduğunu biraz da çekinerek söyledi (Milliyet, 19 Ekim 1961; Özdemir, 1994:185-186; Bölükbaşı, 2005:307). Gürsel, 19 Ekim'de yabancı basının önüne çıkarak cumhurbaşkanlığına aday olduğunu açıkça ilan etti (Akis, 23 Ekim 1961:28; Milliyet, 20 Ekim 1961).

Seçim sonuçlarına göre CHP'nin cumhurbaşkanlığı seçiminde oy kullanabilecek 208 üyesi vardı. Bu üyeler meclisin ancak üçte birini oluşturuyordu. Normal şartlarda diğer partilerin İnönü'nün adaylığına destek verme ihtimali de yoktu. Böylece İsmet İnönü Cumhurbaşkanlığı adaylığından sessizce çekildi (Hekimoğlu, 1975:200; Özdemir, 1994:155-156). 18 Ekim'de bir basın toplantısında yapan İnönü, "Partisinden cumhurbaşkanlığı için ortaya bir aday çıkmayacağını ve Gürsel adaylığını koyduğu tekdirde destekleyeceklerini" açıkladı (Milliyet, 19 Ekim 1961).

Cemal Gürsel'in adaylığına mukabil AP Samsun Senatörü Ali Fuad Başgil'de aday olabileceğinin işaretlerini veriyordu. Son derece birikimli ve kendisini iyi yetiştirmiş bir hukukçu olan Başgil, AP dışında Yeni Türkiye Partisi (YTP) ve Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisinden (CKMP) de destek alabilecek bir potansiyele sahipti. Fakat Başgil AP'li bütün vekillerin desteğini alabilecek durumda değildi. Parti ikiye ayrılmıştı. AP içerisinde bir grup milletvekili ısrarla Başgil'i destekleyeceklerini söylemesine (Milliyet, 21 Ekim 1961) rağmen parti yönetimi farklı düşünüyordu. Parti yönetiminin vekilleri ihraçla tehdit etmesine rağmen bu görüş ayrılığı seçim gününe kadar devam etti.

YTP lideri Ekrem Alican, ilk günden Gürsel'i destekleyeceğini açıkladı. Fakat YTP içerisinde de Gürsel'i desteklemeyecek pek çok vekilin olduğu da bilinmekteydi. CKMP lideri Osman Bölükbaşı'nın Gürsel ve MBK ile ilişkileri pek de iyi değildi. Bu partinin ilk günlerde cumhurbaşkanlığı seçiminde nasıl bir yol izleyeceği belirsizdi (Milliyet 23 Ekim 1961).

Cumhurbaşkanlığı Seçimi Öncesinde Askerin Tutum ve Davranışları

MBK, Bakanlar Kurulu ve askerlerin genel tavrı, yeni cumhurbaşkanının Cemal Gürsel olması yönündeydi. Asker bir başka cumhurbaşkanı adayı çıkmasını istemiyordu, özellikle Başgil'in aday olma ihtimalini kabul edilemez buluyorlardı (Ulay, 1968:229)⁸. Seçim çalışmaları döneminde AP'nin eski DP'lilere kapısını açması ve DP politikalarını sahiplenmesinden dolayı Asker'in, AP'nin Başgil'i veya bir başka kişiyi cumhurbaşkanlığı makamına aday göstermesine tahammülü yoktu (Aydemir, 2006:531)⁹.

İlk günlerdeki çekingenliği üzerinden atan Gürsel, cumhurbaşkanlığı için açıktan çalışmalara başladı. Basına verdiği özel beyanatta Gürsel, Cumhurbaşkanını halk seçseydi kesinlikle kendisinin seçileceğine inandığını, fakat Cumhurbaşkanını Meclis seçtiği için sonuçtan emin olamadığını söyledi (Milliyet, 23 Ekim 1961). Gürsel, Meclis'i hedef gösterirken normal şartlarda Meclisteki vekillerinkendisini seçmeyeceklerinin de farkındaydı.

Gürsel'in cumhurbaşkanı seçilebilmesi için vekillerin ikna edilmesi gerekiyordu. Askerler milletvekillerini açıkça karşlarına almak yerine seçimi siyasi partiler üzerinden yönlendirmeye çalıştılar. Böy-

---

⁸ MBK, K. Karavelioğlu'nu 21 Ekim'de İstanbul'a göndererek İsviçre'den gelen Ali Fuat Başgil'in yurda sokulmamasını veya İstanbul'da alıkonarak Ankara'ya gelişinin engellenmesi görevini verdi. Karavelioğlu'nun bu vazifeyi yerine getirmekte zorluk yaşaması üzerine MBK, Karavelioğluna yardımcı olmaları için Suphi Karaman ve Haydar Tunçkanat'ı da İstanbul'a gönderdi. Fakat bu çabalar sonuçsuz kaldı (Toker, Milliyet, 20 Aralık 1999:15).

⁹ Ş Ankara kulislerinde kulaktan kulağa, Hava Kuvvetleri Komutanı SKB üyesi Gn. İrfan Tansel'in bir toplantıda, "Eğer Ali Fuat Başgil Cumhurbaşkanlığı seçilirse Çankaya Köşküne ilk bombayı ben atarım" dediği konuşuluyordu (Toker, Milliyet, 21 Aralık 1999:14)

lece siyasi parti genel merkezlerinde, Cemal Gürsel'i cumhurbaşkanlığına aday gösteren teklif için vekillerden imza toplanmaya başladı (Bozbeyli, 2009:162). Bu süreçte askere en fazla direniş AP'de görüldü. Asker duruma müdahale etme gereği duydu. MBK üyesi Gn. Fahri Özdilek, AP Genel Merkezinde görev yapan emekli Alb. Şinasi Osma ile birlikte Cevdet Perin ve Nurettin Bulak'ı makamına çağırdı. MBK üyeleri Sıtkı Ulay ile Sezai Okan'ın yanında Fahri Özdilek, AP Genel Sekreteri Şinasi Osma'ya karşı oldukça kaba bir üslupla, "Bana bak Şinasi, Başgil'i Cumhurbaşkanı mı yapmak istiyorsunuz? Yani bizim tüfeği alıp dağa çıkmamızı mı istiyorsunuz" dedi (Öymen, 1987:341). Askerler AP yönetiminden milletvekillerini ikna etmesi için daha fazla çaba göstermesini bekliyorlardı.

Ankara'ya yeni gelen milletvekillerini makamına çağıran İçişleri Bakanı Nasır Zeytinoğlu, milletvekillerini tehdit ederek, "imza vermezseniz Cemal Gürsel için meclis açılmayacak" dedi. Milletvekillerinin tepkisi üzerine Bakan, "Sinirlenmenize hiç gerek yok. Eğer bu meclis açılırsa içinizden birisi İçişleri Bakanıdır. Ama açılmazsa ben İçişleri Bakanım. İster imzalayın ister imzalamayın. Bana böyle söylediler. Bende duyuruyorum" dedi (Bozbeyli, 2009:163).

Askerin Askere Verdiği Nota veya 21 Ekim Protokolü

Seçim sonuçları MBK'yi ordu içindeki cuntalar karşısında çok zor duruma düşürdü. Çünkü askeri gruplar özellikle AP'nin sorumluluk üstleneceği bir meclisin kesinlikle açılmaması gerektiğini açıkça söylüyorlardı (Hekimoğlu, 1975:195). Böylece bir an önce sivil yönetime geçilmesini savunan MBK üyelerinin haksız çıktığı iddia ediliyordu.

Seçim sonuçlarıyla SKB üyesi Alb. T. Aydemir, "milli iradenin tam olarak gerçekleşmediği inancına" varırken, bir başka SKB üyesi Alb. D. Seyhan, "her türlü sorumluluğu üzerimize alıp, silahlı kuvvetlerce iktidara el koymanın en uygun şekil olacağına büyük bir çoğunluğun fikir birliği içinde olduğunu" söylüyordu. Bu zamana kadar seçimlerin faziletinden söz eden askerler bir anda "Bu meclise memleket teslim edilmez" laflarını söylemeye başladılar (Çelikoğlu, 2010:172).

Seçim sonrası ülkenin durumunu değerlendirmek için SKB üyesi 10 General, 28 Albay, 21 Ekim 14.30'da İstanbul Harp Akademile-

rinde bir araya geldiler (Öymen, 1987:335-336). Bu subayların gündeminde kesinlikle “bir ihtilal” yoktu (Aytekin, 1967:127). Askerlerin gündemi seçimlerdi. Askerler seçim dönemi yaşananlar ve seçimlerin sonucunda ortaya çıkan siyasi tabloyu değerlendirirken konuyu bir anda ihtilale getirdiler. Toplantıda askerlerin ortak hassasiyeti hızla yazıya dökülerek “21 Ekim Protokolü” hazırlandı ve toplantıya katılan askerlerin oy birliğiyle imzalandı. Bu protokolle SKB, “iktidarı, milletin hakiki ve ehliyetli mümessillerine tevdi”¹⁰ etmek için bütün siyasi partilerin kapatılmasını ve MBK’nın feshedilmesi istiyordu. Aksi takdirde 25 Ekim’e kadar¹¹ (Meclisin açılma tarihi) SKB iktidara müdahale edecekti¹².

Seçimler ordunun istediği gibi sonuçlanmamıştı, bu protokolle SKB’de bu seçimleri tanımadığını ilan etmiş oldu (Toker, 1991:304). 21 Ekim protokolü ile MBK’ye karşı SKB harekete geçmiş her iki cunta arasında bir hesaplaşma başlamıştı (Mumcu, 1994:161). Bu mücadelenin sonucu sivilleşme ve demokrasinin geleceğini belirleyecekti.

---

¹⁰ Bu ifadeyi SKB üyesi, İstanbul Valisi Kor. Gn. Refik Tulga şöyle açıkladı. Tulga’ya göre; seçimlerde halkın bir kısmının okuma-yazması bile olmadığından doğru tercih yapamadığı için milli irade ortaya doğru bir şekilde çıkmadı. Bu durumda seçim sonuçlarına saygı duymak gerekmezdi (Toker, Milliyet, 22 Aralık 1999:7; Toker, 1991: 305).

¹¹ SKB üyeleri özellikle bu tarihin belirlenme gerekçesini, “25 Ekim aşılacak olursa parlamento kurulacak. Yeni bir ihtilal sorumluluğu yüklenilmiş olacaktır. Halbuki önümüzdeki 3 gün içerisinde ihtilal şartları yürürlüktedir. Bu zamanda yapılacak bir müdahale yürürlükte bulunan ihtilalin yeni bir aksiyonu olarak kabul edilecektir. Meclis teşekkül ettikten sonra yapılacak müdahale çok kanlı olacaktır” dediler (Aytekin, 1967:79).

¹² 21 Ekim 1961 Protokolünün bütün maddeleri; “1-Türk Silahlı Kuvvetleri Mensupları, aşağıda açık imzaları bulunanlar, 21 Ekim 1961 günü saat 14.30’da toplanmışlar ve gündemlerinde mevcut olan konuları müştereken müzakere etmişler ve ittifakla aşağıdaki karara varmışlardır: a) Türk Silahlı Kuvvetleri, 15 Ekim 1961 günü yapılmış olan seçimlerden sonra gelecek yeni Türkiye Büyük Millet Meclisi toplantısından evvel, fiilen duruma müdahale edecektir. b) iktidarı, milletin hakiki ve ehliyetli mümessillerine tevdi edecektir. c) Bütün siyasi partiler faaliyetten men edilecek, seçim neticeleriyle Milli Birlik Komitesi feshedilecektir. d) Bu kararın tatbiki 25 Ekim 1961’den sonraki bir güne tehir edilmeyecektir. 2-İşbu zabıt varakası üç nüsha olarak tanzim edilmiş ve bütün üyeler tarafından aynı anda imza edilmiştir (Seyhan, 1966:155; Öymen, 1987: 336; Faik, 1967:174-175; Çelikoğlu, 2010:172-173; Toker, Milliyet, 21 Aralık 1999: 14; Hitay-Çetin, 2003: 72-73. Alb. T. Aydemir, Ankara’da Mürted Askeri Üssünde arkadaşlarını topladı, durum hakkında bilgi verdi ve 21 Ekim protokolünün bir benzerini silah arkadaşlarına imzalattı (Çelikoğlu, 2010:173)

Çankaya Protokolü

21 Ekim protokol metni Alb. T. Aydemir vasıtasıyla Genelkurmay Başkanı Sunay'a verildi. Sunay SKB'nin onursal başkanıydı fakat alınan kararları veto yetkisi yoktu. Genelkurmay Başkanı doğrudan Çankaya köşküne çıkarak muhtırayı Gürsel'e ulaştırdı. İki paşa meclisin açılabilmesi için ortak bir çaba içerisine girdiler (Hitay-Çetin, 2003:74-75).

21 Ekim Protokolü karşısında MBK üyesi askerler bocalamaya başladılar. Cemal Gürsel MBK üyeleriyle bir toplantı yaparak ne yapılması gerektiğini değerlendirdi. 23 Ekim sabah 9.00'da yapılan bu toplantı sonrasında Gürsel, radyoya ve basına bir bildiri gönderdi (He-kimoğlu, 1975: 197-198). Gürsel'in bildirisinde, seçimin resmî sonuçlarının 20 Ekim'de ilan edilmesiyle birlikte Anayasanın bütünüyle yürürlüğe girdiğini, Anayasaya göre siyasi partilerin "memleketi selamete, huzura ve sükunete kavuşturmakta kararlı olduklarını", Milli Birlik Hükümetinin Anayasa esaslarına göre vazifesi sona erene kadar görevine devam edeceği açıklanıyordu. Fakat bu bildirin sabah radyoda yayınlanmasına SKB'ye mensup subaylar izin vermediler. Bildiri ancak akşama doğru yayınlanabildi (Milliyet, 24 Ekim 1961). Radyodan yayınlanan bu bildiriyle MBK kendisine karşı verilen notaya direndiğini gösterdi. Bu dönemde kamuoyunun ve siyasetçilerin askerler arasındaki bu çekişme ve çatışmadan haberleri yoktu¹³.

Cemal Gürsel, 23 Ekim öğle vakti siyasi parti liderlerini Başbakanlık binasına davet etti (İnönü, 2008:841). Gürsel toplantıda AP ve YTP'nin seçim sürecinde 27 Mayıs karşıtı hareketler sergilemesinden Silahlı Kuvvetlerin çok rahatsız olduğunu ve iktidara müdahale edebileceğini söyledi. Gürsel, olası bir müdahaleden rahatsız olduğunu fakat Atatürk ve 27 Mayıs'a karşı bir zihniyetin de iktidara getirilmesine müsaade etmeyeceğini söyledi. Ayrıca Gürsel, asker in istediği güven verilmezse TBMM'nin açılması tehlikeye girer dedi. Toplantıda

¹³ 21 Ekim protokolünün imzalanması üzerinden saatler geçmeden İsmet İnönü haberdar oldu. İnönü, damadı Metin Toker'i Protokole birinci imzayı atan Gn. Refik Tulga'ya gönderdi. İnönü, Toker vasıtasıyla Gn. Tulga'ya, 25 Ekim'de milletvekilleriyle Meclise gideceğim, hiçbir güç bana engele olmaz dedi (Toker, Milliyet, 21 Aralık 1999: 14)

siyasi parti liderlerine 21 Ekim protokolünden bahsedilmedi fakat askerlerin bir güvence istediğinden özellikle söz edildi. Toplantıya katılanların sözü edilen hususlara karşı bir itirazı yoktu yalnız askere nasıl güvence verilecek o konuda da kimsenin bir fikri yoktu (Özkaya, 2005:369). 13.35'te biten bu toplantı sonrasında siyasi parti liderleri herhangi bir açıklama yapmadan basına, “memleket meseleleri hakkında Devlet Reisi ile fikir teatisinde bulunduk” dediler (Akis, 30 Ekim 1961:6-7).

Gürsel'in parti liderleriyle görüştüğü saatlerde Genelkurmay Başkanı Sunay, Türk Silahlı Kuvvetlerinin üst düzey komuta kadrosunda yer alan generalleri Ankara Genelkurmay Yüksek Askerî Şûra salonunda topladı. Toplantıda 21 Ekim protokolüne imza atan generallerde vardı. Ankara'da bu toplantının yapıldığı saatlerde İstanbul birinci ordu karargahında toplanan subaylar, Meclisin açılmayacağı haberinin radyodan yayınlanmasını bekliyorlardı. İstanbul'da müdahale için her şey hazır, müdahale için herkesin gözü kulağı Ankara'daydı (Aytekin, 1967:130-132).

Genelkurmay'daki toplantı meclisin açılıp açılmayacağına ilişkin gündem üzerinden herkesin fikrini ifade etmesiyle başladı (Batur, 1985:99-100). Görüşmeler ilerledikçe generaller arasında iki farklı görüş ortaya çıktı. Müdahale edilmesini savunan subaylar, “Seçim sonuçları göstermiştir ki orduya karşı sevgi ve saygı azalıyor. İsyân ve intikâm safsataları gazete sütunlarına bile yansdı. Bunlar Reiscumhur adaylarını bile belirlemişler. Bize göre tek çare, bu menfur çevrelere müdahale etmek, bunların ses ve soluğunu kesmektir” dediler. Karşı görüşü savunan askerler, “bir ihtilalden çıkmalı 2 yıl olmadı. Güç günlerden geçtik, seçim yaptık. Seçim sonuçları hoş olmasa da her şeyin bittiğini göstermez. Biraz daha bekleyelim” dediler. Herkesi dinleyen Sunay, itidal çağrısı yaptıktan sonra, “Cemal Gürsel'in Cumhurbaşkanlığı ve İnönü'nün Başbakanlığı ile endişe duyduğunuz meseleler çözülür (Çelikoğlu, 2010:173; Öymen, 1987:339; Seyhan, 1966:158; Faik, 1967:177; Hitay-Çetin, 2003: 75-76). Gelin siyasi parti liderlerine, 27 Mayıs'a ve orduya karşı olmadıklarına dair bir protokol metni imzalatalım” dedi. Sunay'ın görüşlerine ilk havacılar destek verdi. Çünkü havacı subaylar böyle bir zamanda müdahaleye karşıydılar

(Toker, Milliyet 24 Aralık 1999:15)¹⁴. Toplantıda Sunay'ın tavrı ve yaklaşımı generaller üzerinde etkili oldu¹⁵. Böylece 21 Ekim protokolü engellenmiş oldu (Seyhan 1966:158). Fakat bu şartların hayata geçmesi için siyasi parti liderleri tarafından da kabul edilmesi ve siyasi parti liderlerinin bunu kendi partilerine kabul ettirmesi gerekiyordu.

Genelkurmay Başkanı ve komuta kadrosu öğleden sonra Çankaya'ya Gürsel'in yanına gittiler. Askerler Gürsel'e Meclisin açılması için siyasi parti liderlerinin kabul etmesini istedikleri üç maddelik bir memorandum sundular. Aksi takdirde yeni bir müdahale ihtimalinin varlığından söz ettiler (Toker, Milliyet, 25 Aralık 1999: 14). Bu toplantıda Cemal Gürsel ve askerî erkan izlenecek yol haritası ve alınacak kararlar konusunda bir mutabakat sağladılar (Faik, 1967:167). Çankaya'daki toplantı 17.55'te askerlerin ayrılmasıyla sona erdi (Milliyet, 24 Ekim 1961).

MBK üyeleri ile Bakanlar Kurulu bir araya geldiler¹⁶. MBK üyeleri S Ulay ve O. Köksal Bakanlar Kurulu üyelerine ilk kez 21 Ekim protokolünden söz ederek, bu protokolün siyasi parti liderleri tarafından mutlaka imzalanması gerektiğini anlattılar. Kabinenin sivil bakanları dört siyasi parti liderini ve yardımcılarını 23.00'da Adalet Bakanlığına davet ettiler. Toplantıya CHP'den İsmet İnönü ve İsmail Rüştü Aksal, AP'den Gümüşpala ve Şinasi Osmay, YTP'den Ekrem Alican ve Raif Aybar ve en son Osman Bölükbaşı'yla birlikte Fuat Arna, Hasan Dinçer ve Abdülhak Kemal Yörük katıldılar.

İçişleri Bakanı Nasır Zeytinoğlu, toplantının Türk Silahlı Kuvvetlerinin arzusuyla yapıldığını, ordu içinde ihtilalin ruhu konusunda endişelerin meydana geldiğini, yeni bir ihtilale sebebiyet vermemek için

¹⁴ Havaacılar arkadaşlarının zorlamasıyla 21 Ekim Protokolün imza atmışlardı (Seyhan, 1966: 156)

¹⁵ 21 Ekim Protokolüne imza atan Birinci Ordu Komutanı Gn. C Tural İstanbul'a döndüğünde SKB üyesi arkadaşlarının sert tepkisiyle karşılaştı. Gn. Tural'a, Alb. M. E. Aytekin, "Siyasi partiler ile milli birlikçilerin oyununa geldiniz bellidir. Komitacılar burada bize yaptırmadıklarını Ankara'da size yaptırmışlardır" diyerek tepki gösterdi (Aytekin, 1967:135)

¹⁶ Toplantı öncesinde sivil olan MBK üyesi Suphi Gürsoytrak daha sonra askeri elbiseyle toplantılara katıldı. Bakanlar Kurulu toplantısından çıkan MBK üyesi S Ulay'a gazeteciler, "Hükümet sivil idareye verilecek mi?" şeklinde sordukları soruya, Ulay, "Orasını bilemem" karşılığını verdi (Milliyet, 24 Ekim 1961).

siyasi parti liderlerinin bir anlaşma etrafında birleşmesi gereğinden söz etti. Nasıroğlu, memorandumun kimin tarafından verildiği hakkında bir bilgisi olmadığını belirttikten sonra liderlere, askerlerin kabul etmelerini istedikleri şartları açıkladı. CHP lideri İnönü, daha önce açıkladığı görüşleriyle ileri sürülen şartlar arasında fazla fark olmadığı için prensip olarak olumlu yaklaştı. Fakat AP lideri Gümüşpala ve CKMP lideri Bölükbaşı rahatsız oldular. Bu iki lider Zeytinöğlü'nden zaman istediler fakat konunun ciddiyeti, önemi ve zamanın darlığı nedeniyle bu istek kabul görmedi. Liderler bu talepler kabul edilmezse ne olacak diye sordular. İçişleri Bakanı, "İhtilal kendini koruyacak!" dedi. Bu toplantı sabah 04.30'a kadar sürdü. Uzun müzakereler neticesinde, cumhurbaşkanlığı için partiler aday göstermeyecek fakat liderler gruplarına Gürsel'i tavsiye edeceklerdi. Liderler emekliye sevk edilen askerlerin mağduriyeti ve geri dönüşü hakkında bir tasarrufla bulunmayacakları yönündeki isteği kabul ettiler. Fakat Yassıada'da mahkûm olan DP'lilere af konusunda sorun çıktı. Neticede siyasi parti liderleri, "şimdilik" düşünmediklerini beyan ettiler. Bu şekilde ortak bir yolla askerinin bütün talepleri karşılanmış oldu (Akis, 30 Ekim 1961:9-10)¹⁷.

Siyasi parti liderleriyle ortak toplantının yapıldığı saatlerde MBK üyeleri Maliye Bakanı Kurdaş'ın evinde bir araya geldiler (Faik, 1967:167). Aynı anda bir başka toplantıda Kuvvet Komutanları ve Ordu Kumandanlarının katılımıyla Harp Okulunda sabaha kadar devam etti. Askeri erken birlikte Deniz Kuvvetlerinde kalıp oradan Çankaya'ya geçtiler (Milliyet, 25 Ekim 1961).

Asker ile siyasiler arasındaki bu uzlaşmanın bir törenle basına ilan edilmesi için hazırlıklar yapıldı. Siyasi parti liderleri 24 Ekim sabah 09.20'den itibaren Çankaya Köşküne gelmeye başladılar. Saat

---

¹⁷ Toker, Askerin masaya dördüncü madde olarak 147'lerin (Akademisyenlerin) görevlerine iade edilmeyeceğinin kabul edilmesini istediğini fakat bu maddenin İsmet İnönü'nün talebiyle protokolden çıkarıldığını iddia etmektedir (Toker, Milliyet, 25 Aralık 1999:14; İnönü, 2008: 842; Bölükbaşı daha önceki görüşmede de askerlerin siyasilere af konusunu gündeme getirmesinden rahatsız olmuştu. Bölükbaşı bu toplantıda da böyle bir şartın kendilerine dayatılmasına tepki gösterdi (Bölükbaşı, 2005:310-311)

10.00'dan itibaren başta Genelkurmay Başkanı Sunay olmak üzere Kuvvet Komutanları ve Ordu Komutanları geldiler. Çankaya Köşkünün büyük salonunda yüksek askeri komuta heyeti yerini aldı. Protokol metni üzerinde son kontroller yapıldı. Askerler Demokrat Partililere af konusunda alınan kararı ikna edici bulmadılar. Araya İnönü girdi ve askeri ikna etti.

Yaklaşık üç saat süren toplantıda siyasi parti liderleri “Çankaya Protokol”nü¹⁸ askerin huzurunda imzaladılar. Çankaya’dan ayrılan İnönü, “Memnun ayrılıyoruz. Durum çok, çok iyi. Meclis yarın toplanacaktır. Bütün müşküller yenilmiştir” dedi. Diğer parti liderleri de İnönü’nün açıklamalarına benzer sözler söylediler (Akis, 30 Ekim 1961:10; Milliyet, 25 Ekim 1961). Genelkurmay Başkanı Sunay, bir basın açıklaması yayınlamak, ordu ile siyasi partiler arasında bir görüş ayrılığı yoktur dedi¹⁹. MBK’da yayınladığı basın beyannamesiyle, verdiğimiz sözü tutarak iktidarı sivillere bırakıyoruz dedi (Milliyet, 24 Ekim 1961).

Asker ile siyasi parti liderleri arasında bir anlaşma zemini sağlandı. Böylece meclisin açılması yolunda önemli bir aşama geçildi (Milliyet, 25 Ekim 1961)²⁰. Fakat bu durumun hayata geçebilmesi için öncelikle siyasi parti liderlerinin gruplarını ikna etmesi gerekiyordu (Öymen,

¹⁸ Çankaya Protokolünün tam metni; 1. Partiler, Cumhurbaşkanlığı için aday göstermeyeceklerdir. Gürsel’e rey verilmesi için liderler elden gelen gayreti gruplarında sarf edeceklerdir. 2. Ordu mensuplarının maddi ve manevi huzur içinde vazife görmeleri başlıca emelimizdir. Onlar ile alakalı her mevzuu bu çerçevede mütalaa etmekteyiz. Bu meyanda ordu mensuplarına tanınmış herhangi bir hakkı geri almayı da asla düşünmüyoruz. 42 numaralı kanunu değiştirmeyi düşünmediğimiz gibi, bu mevzuda söylenilmiş bir sözümüz yoktur. Prensip olarak ordu bünyesinde ihtilat (karışıklık) yapacak her türlü tasarrufun aleyhindeyiz. 3. Af müessesesinin ortadan kaldırılması mahiyetinde istikbale muzaf (geleceğe bağlayan) bir taahhütte bulunmak, milli hakimiyet ve hukuk prensiplerine ve anayasa esaslarına aykırıdır. Bununla beraber, siyasi mülahazalar ile yersiz ve zamansız olarak af müessesesinin kullanılmasına aleyhtarız. Yassıada hükümlerine şimdilik bir af kanunu çıkarılması yolunda partimizce alınmış herhangi bir kararımız olmadığı gibi, partimizde bu yolda bir temayül de mevcut değildir (Milliyet, 25 Ekim 1961; Özdemir, 1994: 159-160; Faik, 1967: 168)

¹⁹ Genelkurmay Başkanı Sunay, “Mevcut ve mer’i anayasa çerçevesinde demokratik rejimin işlemesi mevzuunda ordu ile siyasi partiler arasında hiçbir görüş ayrılığı yoktur ve bu hususta tam bir mutabakat vardır” dedi. (Cumhuriyet, 25 Ekim 1961; Akis, 30 Ekim 1961:11; Milliyet, 25 Ekim 1961)

²⁰ SKB sadece siyasete değil MBK’nin ordu içindeki gücüne de müdahale etti. (Sunay, 2010:1 26-127)

1987: 340). Çünkü cumhurbaşkanını mecliste liderler değil milletvekilleri seçecekti.

Ali Fuad Başgil ve MBK

Ali Fuad Başgil ve onu destekleyen milletvekilleri, askerinin demokratik bir seçim gerçekleştirdiği gibi iktidarı da demokratik bir şekilde bırakacağını düşünüyorlardı. Askerler arasında yaşanan hesaplaşma ve çatışmalardan haberdar değillerdi. Bu nedenle Başgil, adaylık konusundaki kararlığını son ana kadar sürdürdü. Başgil'in bu kararlı tutumu karşısında Mecliste AP, YTP ve CKMP'ye mensup bazı milletvekilleri Başgil'in yanında durmaya devam ettiler. Başgil bu destek ve teşvik üzerine 24 Ekim'de başvuru dilekçesini imzalayarak kamuoyuna açıkladı (Başgil, 2007: 179).

Asker Cemal Gürsel'in siyasi partilerin ortak tek adayı olarak seçime katılmasını ve ittifakla ilk turda seçilmesini istiyordu. Bu amaç önünde engel olarak gözüken Ali Fuad Başgil'i farklı kanallardan çekilmeye zorladılar fakat başarısız oldular²¹. Sonuçta MBK üyesi Gn. Sıtkı Ulay bu işi kendi üzerine aldı. Gn. Ulay, Başgil'i saat 20.00'de başbakanlıktaki odasına davet etti (Özdemir, 1994:175; Pehlivanoglu, 2016: 21). MBK üyeleri Gn. Fahri Özdilek ve Gn. Sıtkı Ulay, Başgil'e açıkça, "Adaylığınızı geri almanız lazımdır. Gürsel Paşa'nın karşısında başka bir adaylığa asla müsaade edemeyiz" dediler (Başgil, 2007: 179). Sıtkı Paşa, "Bizi anlamanız lazımdır. Müşkül durumdayız. Son günlerde bizim, hükümet olarak kuvvetimiz yoktur. Orduda yeni bir junta kurulmuştur. Bize bu junta dikta etmekte, talimat vermektedir. Adaylığınızı geri almanız hususunda bize talimat veren de bu juntadır. Biz size juntadan aldığımız talimatı tebliğ ediyoruz. Kabul edip etmemek size aittir. Fakat kabul etmediğiniz takdirde sizin hayatınızı garanti edemeyiz. Bunu açıkça söyleyelim. Netice yalnızca bundan da ibaret kalmayacaktır. Meclis açılmadan dağıtılacak, seçimler iptal edilecek, partiler kapatılacak ve askeri idare devam ettirilecektir. Siz, bir hukuk profesörü olarak, memleketin böyle bir akibete düşmesine elbette razı

---

²¹ MBK Ali Fuad Başgil'in Ankara gelerek Cumhurbaşkanlığına adaylık dilekçesini engellemeye çalıştı. (Bknz. Demir, 2017: 489-491)

olmazsınız” dedi²². Başgil böyle açık bir tehdit beklemiyordu. Askerler sadece Başgil’in hayatını değil demokrasiyi tehdit ediyorlardı. AP lideri Gümüşpala ve CKMP lideri Bölükbaşı’yla görüşmeler yapan Başgil adaylıktan çekildi²³.

Meclisin Açılışı ve Cumhurbaşkanlığı Seçimi

25 Ekim 1961’de açılan Meclis için büyük hazırlıklar yapıldı. Meclisin dışında ve içinde olağanüstü güvenlik tedbirleri alındı. Meclis binası “milletin ehliyetli temsilcileri” tarafından kuşatıldı (Öymen, 1987: 343). Dinleyici locaları Genelkurmay Başkanı, Kuvvet Komutanları, Yüksek rütbeli subaylarla doldu. Herkes çok heyecanlıydı. Gürsel’i TBMM kapısında sivil giyimli eski MBK üyesi tabii senatörler hazır ol konumunda karşıladılar²⁴. Bu esnada Meclis binasına Cumhurbaşkanlığı forsu çekildi.

Meclise askeri üniforması ve İstiklal Madalyasını takarak gelen Gürsel²⁵ konuşmasında, “biz ihtilalin ilk gününden itibaren vatandaş hak ve hürriyetlerine eşit, muamele ve her türlü vatandaşlık haklarına saygı göstermeyi vazife bildik” dedi. Gürsel konuşmasında MBK ve orduya ayrıca teşekkür etti (Milliyet, 26 Ekim 1961). Şiddetli alkışlarla

---

²² Hatıralarında S Ulay bu detaylardan söz etmez. Bu görüşmeyi yıllar sonra anlatan Ulay, “Siz cumhurbaşkanı olamazsınız. Çünkü Atatürk’e karşı fikirleriniz var. Ya cumhurbaşkanı adaylığından vazgeçersiniz ya da Etlik’te gömülürsünüz” diye tehdit ettiğini söyledi.(Milliyet, 27 Mayıs 1986: 11; Öymen, 1987: 342; Sunay,2010:128). Bir başka darbeci subaya göre Başgil’e, “Sen bu adaylıktan vazgeç... İşleri cunta idare ediyor. Bizim de devlet idaresinde bir fonksiyonumuz yok. İnat fayda vermez. Hayatını bile garanti edemeyiz; aksi halde ne olacağını anlarsın” dediler (Seyhan, 1966: 160).

²³ Ali Fuad Başgil, sabaha karşı 05.15’de Ankara’dan ayrıldı. Erkenden otele gelen bir General ile bir binbaşı, Başgil’in ayrıldığını öğrenince durumu sevinçle Genelkurmay’a bildirdiler. (Akis, 30 Ekim 1961:11)

²⁴ Gürsel’in Meclise girdiğinde ayağa kalkmayan bir AP senatörüne, eski MBK üyesi Sıtkı Ulay, “Ayağa kalk ulan! Gelen Devlet reisidir, sefirler bile ayağa kalkıyor. Niçin kalkmıyorsun sen?” diye bağırды. (Özdemir, 1994:189); Eski MBK üyesi tabii senatör Fahri Özdilek, siyasilere dönerek, “İşte size duvarları hakarettten kirlenmemiş tertemiz bir Meclis bırakıyoruz” dedi. (Bozbeylı, 2009:167)

²⁵ Gürsel’in SKB cuntasına karşı böyle bir tedbirle hareket ettiği iddia edilmektedir. (Hekimoğlu, 1975:199)

konusmasını tamamlayan Gürsel meclisten ayrıldı. Meclis yemin töreninde askerler İsmet Paşa'ya da büyük ilgi ve alaka gösterdiler²⁶. Meclisin açılmasıyla MBK üyeliği sona eren ve Senatonun tabii üyesi olan askerler, yemin ederken askerce selam vererek esas duruşa geçtiler (Milliyet, 26 Ekim 1961). Meclisin ilk gününde vekillerin yeminleri tamamlandı.

Meclis 26 Ekim'de yeni Cumhurbaşkanı seçmek için toplandı. Kamuoyu AP'li vekillerinin tavrını merak ediyordu. Mecliste herkes Başgil'i beklerken Başgil'in kimseye haber vermeden Ankara'dan ayrılması bazı AP'li vekilleri çok şaşırttı. AP'liler yeni durum karşısında ne yapacakları hakkında bir durum müzakeresi yaptılar²⁷. AP yönetimi Gürsel'i işaret ediyordu ama özellikle eski DP'liler bu tavra kesinlikle karşı bir duruş içerisindeydiler.

Mecliste Cumhurbaşkanlığı oylamasına 15.15'te geçildi. Gürsel'i Cumhurbaşkanlığına aday gösteren önergeyi CHP Diyarbakır Milletvekili Hilmi Gündoğan verdi. Önerge tezahüratlarla işleme konuldu (TBMM, 26 Ekim 1961:9). Eski MBK üyesi askerler son anda İsmet İnönü'nün aday olacağından çekinmişlerse de böyle bir durum gerçekleşmedi²⁸. Gürsel, salonda değildi fakat üst düzey askerî erkan, tam kadro seçimi pürdikkat takip ediyordu.

Oy verme işlemi tamamlandığında Geçici Meclis Başkanı Yakup Kadri Karaosmanoğlu*, "Arkadaşlar tasnif bitinceye kadar kimse dışa-

---

²⁶ AP Milletvekili Fuat Arna, bu durumun Meclis İç tüzüğüne aykırı olduğuna Başkan Karaosmanoğlu'na ilettili. Karaosmanoğlu, bunun farkında olduğunu fakat kendisini bu koltuğa bu işleri iyi bildiği için değil, yaşlı olduğu için oturttuklarını söyledi. (Bozbeyle, 2009:168)

²⁷ AP'li vekillerin kendi aralarında yaptıkları müzakerelere, dinleyici localarında yer alan bir Albay ayağa kalkarak, "Niye gürültü yapıyorsunuz ulan eşşoğlu eşekler" diye bağırıldı. AP'liler ne olduğunu anlayamadılar. (Onuş, 2010: 261-262)

²⁸ MBK üyesi Gn. F. Özdilek ve Alb. S Okan Meclis Geçici Başkanı Karaosmanoğlu'na gelerek, İnönü'nün aday olacağı duyumunu aldıklarını bunu engellemesi talebinde bulundular. Karaosmanoğlu'nun verdiği teminatlarla ikna olmayan askerlerde İnönü'nün aday olacağı korkusu son ana kadar devam etti. (Karaosmanoğlu, 1968: 263-265)

* Meclis açılışlarında geçici başkanlığı Meclisin en yaşlı üyesi yapar. O zaman Meclisin en yaşlı üyesi İsmet İnönü'yüdü. İnönü mazeret bildirerek bu görevden ayrılınca görev Y. K. Karaosmanoğlu'na geçtili. (Bozbeyle, 2009: 168)

rıya çıkmasın, zaten kapılar kapatılmış ve kilitlemiştir...” dedi. Kapıları dışarıdan kilitleyen subaylar sonuçlardan emin olana kadar kimsenin çıkmasına izin vermiyorlardı (Öymen, 1987:343).

Oylamaya katılan 607 üyenin 434'ünün oyunu alan Gürsel, ilk turda yeterli sayısal çoğunluğu sağlayarak Cumhurbaşkanı seçildi (TBMM, 26 Ekim 1961:9).Başkanın sayım sonuçlarını açıklamasıyla birlikte dinleyici localarındaki yüzlerce subay ayağa kalkarak sonucu coşkun bir şekilde alkışladılar (Özdemir, 1994: 187-188). Böylece Cumhurbaşkanlığı seçimi alışılmış demokratik teamüller dışında tamamen askeri zorlamanın bir sonucu olarak tamamlanmış oldu (Üskül, 1997: 153). Cumhurbaşkanının belirlenmesinden sonra asker, Cumhurbaşkanının yerine vekalet edecek Senato başkanının da asker kökenli olmasını istedi. Askerin adayı eski genelkurmay başkanlarından Gn. Kazım Orbay'dı. MBK üyelerinin bizzat Meclis salonlarında yaptıkları kulis ve baskılar netice vermedi ve asker sonunda AP'den Suat Hayri Ürgüp'lünün başkanlığına razı olmak zorunda kaldı (Özdemir, 1994: 190).

Sonuç

27 Mayıs'ta iktidara el koyan askerler (MBK), kardeş kavgasına son vererek iktidarı en kısa sürede sivil bir idareye bırakacaklarını açıkladılar. Askerin bu kararı uygulaması zor ve sıkıntılı bir sürecin önünü açtı. Bu yolda askeri idarenin, 15 Ekim 1961'de başarılı bir seçim gerçekleştirmesi umutların yeşermesine ve demokrasiye adımda önemli bir başarı oldu. Bu süreci tamamlamak halkın gösterdiği iradeye tam teslim olabilmekle mümkündü. Seçimlerde İnönü liderliğinde ki CHP yerine AP'nin büyük başarı göstermesi askerlerin demokrasi hakkındaki gerçek düşünce ve niyetlerinin ortaya çıkmasına yol açtı.

Halkın verdiği kararlardan memnun olmayan bir grup asker (SKB), 21 Ekim'de toplanarak, seçim sonuçlarını tanımadıklarını ve MBK feshettiklerini bildirdiler.Bu istekleri karşılanmadığında iktidara müdahale edecekleri tarihide bildiren bu cunta,iktidarı kontrol eden MBK'yi tehdit etti. Askerler arasında büyük bir güç ve diplomasi savaşı başladı.

Devlet Başkanı C Gürsel ve Genelkurmay Başkanı C Sunay çok yönlü bir diplomasi ve ikna yöntemi kullanarak olası bir darbe ihtimalini ortadan kaldırmak için çok çalıştılar. Gürsel ve Sunay'ın çabaları neticesinde asker ile siyaset arasında ortak bir nokta bulunarak olası bir fiili darbenin önüne geçildi. Bu darbe girişiminin başarısız olmasında;

1. Darbe yapmayı planlayan bu askerler, karşılarında Genelkurmay Başkanı Sunay'ı buldular. SKB'nin onursal başkanı olan Sunay'ın, bu cuntaya karşı bu kadar direnmesi ve olası bir darbeye karşı böyle çabalaması beklenmiyordu.
2. 21 Ekim Protokolüne imza atan 38 subay arasında da tam bir görüş birlikteliği yoktu. Örneğin toplantıya katılan ve protokole imza atan Havacı subaylar, iktidara müdahale edilmesine karşı çıkmışlar fakat ısrarlar neticesinde metni imzalamışlardı.
3. SKB içinde yer alan en aktif üyeler Gn. Faruk Güventürk ile Kur. Alb. Talat Aydemir gibi subaylar arasında da yaklaşım ve fikir farklılıkları vardı.
4. 21 Ekim protokolünden ilk anda haberi olan İsmet İnönü, protokole karşı açık ve sert bir tavır alarak olası bir darbe ihtimaline karşı koydu.
5. Silahlı Kuvvetler Birliği üyesi generaller, isteklerini kabul ettirmek için fazla bir çaba göstermediler ve en ufak bir karşı duruşta darbe teşebbüsünden kolayca vazgeçtiler. Generaller darbe girişiminde samimi ve kararlı değillerdi.
6. Gürsel ve MBK ilk andan itibaren SKB'ye karşı cesurca dindiler.
7. Siyasi parti liderleri, Gürsel ve MBK'yla birlikte uyum içinde çalışarak asker taleplerinin karşılanmasına destek verdiler.

SKB'nin 15 Ekim genel seçimleri sonrasında fiili bir darbe girişimi başarısızlıkla sonuçlandı. Fakat bu durumun siyasete etkisine bakarak darbe girişiminde bulunan askerlerin tamamen başarısız olduğunu söylemek mümkün değildir. Çünkü asker in fiili müdahalesini engellemek için askerlerin siyasete yönelik bütün talepleri karşılanmış oldu. Bu durumun sonucu olarak; asker kökenli bir cumhurbaşkanı ve asker kökenli bir başbakan iktidara geldi. Her şekilde AP'nin yönetimde

söz sahibi olması engellendi. Daha da önemlisi 27 Mayıs sonrası kurulacak yeni hükümetlerin üzerinde, bir askeri vesayet düzeni tesis edildi ve siyasilerin faaliyet alanları daraltılmış oldu.

27 Mayıs askeri müdahalesi, kardeş kavgasına son vermek için yapıldığı iddia edilmişti. Bu yönüyle de kamuoyunun büyük desteğini aldı. Fakat 27 Mayıs sonrası askerin tavır ve uygulamaları asker ile Demokrat Parti'nin devamı olan AP arasında yeni bir kavgayı başlattı. Bu kavga 15 Ekim genel seçimleri sonrası Cumhurbaşkanlığı seçimi ve yeni iktidarın belirlenme sürecinde kendini somut bir şekilde gösterdi. Asker tarafsızlığını kaybetti ve aktif siyasetin bir parçası haline geldi. Böylece 27 Mayıs'tan en fazla zarar gören kurumlardan birisi de Türk Silahlı Kuvvetleri oldu.

KAYNAKÇA

1. Resmi ve Süreli Yayınlar

Akis, C XXII /381-383, (16 Ekim 1961), s. 7

Akis, C XXII /382, (23 Ekim 1961), s.28

Akis, C XXII /383, (30 Ekim 1961), s10

Cumhuriyet, 18-25 Ekim 1961

Milliyet, 18-26 Ekim 1961

TBMM, Tutanak Dergisi, D.1, C I, B.2 (26 Ekim 1961)

2. Hatıralar ve Tetkik Eserler

AHMAD Feroz ve AHMAD Bedia Turgay, **Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi 1945-1971**, Ankara:Bilgi Yayınevi, 1976.

AYDEMİR Şevket Süreyya, **İkinci Adam 1950-1964**, C III, İstanbul:Remzi Kitapevi, 2006.

AYDIN Suavi- TAŞKIN Yüksel, **1960'dan Günümüze Türkiye Tarihi**, İstanbul:İletişim Yay., 2017.

AYTEKİN M. Emin, **İhtilal Çıkmazı**, İstanbul:Dünya Matb., 1967.

BAŞGİL Ali Fuat, **Yakın Maziden Hatıra Kırıntıları**, Haz. M. Özdemir-N. Güner, İstanbul:Yağmur Yay., 2007.

- BATUR Muhsin, **Anılar ve Görüşler, Üç Dönemin Perde Arkası**, İstanbul:Milliyet Yayınları, 1985.
- BOZBEYLİ, Ferruh, **Yalnız Demokrat**, Haz. İ. Dağı-F. Uğur, İstanbul: Timaş Yay., 2009
- BÖLÜKBAŞI Deniz, **Türk Siyasetinde Anadolu Fırtınası Osman Bölükbaşı**, İstanbul: Doğan Kitap, 2005
- ÇELİKOĞLU Adnan, **Bir Darbeci Subayın Anıları**, Yay. Haz. E. Konuksever, İstanbul: YKY, 2010.
- DEMİR Şerif, "Ali Fuad Başgil'in Cumhurbaşkanlığına Adaylığı", **Ali Fuad Başgil ve Siyasi Mücadeleleri**, Edt. B. Şişman, Samsun Çarşamba Belediyesi Kültür yay.,s. 485-494, 2017.
- DEMİR Yeşim, "Albay Talat Aydemir'in Darbe Girişimleri", **Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi**, V/12, (Bahar), s.155-171, 2006.
- FAİK, Bedii, **İhtilalciler Arasında Bir Gazeteci**, İstanbul:Dünya Yayınları, 1967.
- GÜVENTÜRK Faruk, **15 yıl Sonra 27 Mayıs Yargılanıyor**, C I, Haz. N. Ilıcak, İstanbul: Kervan yay., s. 187-199, 1977.
- HEKİMOĞLU Müşerref, **27 Mayıs'ın Romanı**, İstanbul:Çağdaş yay., 1975.
- HİTAY İbrahim- ÇETİN Erdal, **İhtilallerin Tankçısı**, Ankara:Ümit yay., 2003
- İNÖNÜ İsmet, **Defterler (1919-1973)**, C II, Haz. A. Demirel, İstanbul,YKY, 2008.
- KARAOŞMANOĞLU Yakup Kadri, **Politikada 45 Yıl**, Ankara:Bilgi Yay., 1968.
- KÜÇÜK Sami, **Rumeli'den 27 Mayıs'a**, İstanbul:Mikado Yay., 2008.
- MUMCU Uğur, **İnkılap Mektupları**, İstanbul:Tekin Yay., 1994.
- ONUŞ Sinan, **Sıfır General Parola: İnkılap**, Ankara, Dama Yay., 2010.
- ÖYMEN Örsan, **Bir İhtilal Daha Var... 1908-1980**, İstanbul:Milliyet Yay., 1987.

- ÖZDEMİR, Hikmet, **Ordunun Olağandışı Rolü**, İstanbul:İz Yayıncılık, 1994
- ÖZKAYA Şükran, **Adım Adım 27 Mayıs**, İstanbul:İleri Yayınları, 2005.
- PEHLİVANOĞLU Şadi, “Büyük Âlim ve Devlet Adamı; Ali Fuad Başgil”, **Ord. Prof. Dr. Ali Fuad Başgil**, Haz. C Yılmaz, Samsun:Çarşamba Belediyesi Kültür Yayınları, s.17-24, 2016.
- SEYHAN Dünder, **Gölgedeki Adam**, İstanbul:Nurettin Uycan Matb., 1966.
- SUNAY Cengiz, **Türk Siyasetinde Sivil-Asker İlişkileri**, Ankara:Orion Yay., 2010.
- TOKER Metin, “Türkiye’nin Kaderini Değiştiren Ekim’de 5 Gün”, **Milliyet**, 20 – 25 Aralık1999, 1999.
- TOKER Metin, **Yarı Silahlı, Yarı Külahlı Bir Ara Rejim 1960-1961**, Ankara:Bilgi Yay., 1991.
- TURHAN Talat, “Silahlı Kuvvetler Birliği”, **Darbeler, “Demirkırat”lar ve 27 Mayıs**, Haz. S Göksu, İstanbul:Anahtar Kitaplar,s. 166-191, 1992.
- TÜRKEŞ Alpaslan, **27 Mayıs, 13 Kasım, 21 Mayıs ve Gerçekler**, İstanbul:Dokuz Işık Yayınevi, 1977.
- ULAY Sıtkı, **Harbiye Silah Başına 27 Mayıs 1960**, İstanbul: Ar Matbaası, 1968.
- ÜSKÜL M. Zafer, **Siyaset ve Asker**, Ankara:İmge Kitapevi, 1997.

‘AK DEVRİM’ ÜZERİNDEN 27 MAYIS İHTİLALİNİ OKUMAK

Yasemin DOĞANER*

ÖZET

27 Mayıs darbesinin ardından aynı yıl içinde Başbakanlık Devlet Basımevi tarafından yayınlanan ‘Ak Devrim’ adlı kitap 297 sayfa yazılı metin ve yaklaşık 100 sayfadan oluşan fotoğraflar kısmından oluşmaktadır. Kitapta kısa bir önsözün ardından 5 ve 21 Mayıs 1960’ta Kızılay’da geçen olaylar hakkında 11 ayrı ülkedeki Büyükelçiliklere Hariciye tarafından gönderilen tamimler, ihtilalin bir ay öncesi ve sonrasında yerli ve yabancı basında çıkan haberlerden örnekler, Milli Birlik Komitesi tebliğleri, MBK Başkanı Cemal Gürsel’in yurt gezileri sırasında yaptığı konuşmalar ve basın toplantıları, şehit teğmen Ali İhsan Kalmaz’ın günlüğüne yazdığı mesaja yer verilmiştir.

Bu tebliğde anılan kitabın 27 Mayıs darbesine ilişkin kullandığı kavramlardan hareketle aslında darbe olarak gerçekleştirilmiş bir eylemin inkılap, ihtilal ve devrim olarak anılmasının arkasındaki psikolojik gerekçeler üzerinde durulmaya çalışılacaktır. Kitabın dili bu anlamda analiz edilmeye çalışılarak burada yer almayan benzer dili kullanan örnekler de döneme ilişkin literatür üzerinden takip edilerek değerlendirilecektir. Türk siyasi tarihinde darbelerin ihtilal veya devrim şeklinde adlandırılması konusunda 27 Mayıs’ın başlattığı gelenek bir süre devam edecek ancak Türk demokrasisi vesayet dönemleriyle hesaplaşarak demokrasi dışı her türlü tutumun devre dışı bırakılmasını sağlayarak darbelere geçit vermeyecektir.

Anahtar Kelimeler: Ak Devrim, 27 Mayıs, İhtilal, İnkılap, Darbe

---

* Prof. Dr., Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Beytepe, ANKARA.

READING MAY 27TH COUP WITH REGARD TO 'WHITE REVOLUTION'

ABSTRACT

The book titled 'Ak Devrim' published by the Prime Ministry State Printing House in the same year following the May 27 coup d'etat consists of 297 pages of text and approximately 100 pages of photographs. Following a brief preface in the book, the following summaries were sent to the Embassies in 11 different countries about the events in Kizilay on 5 and 21 May 1960 by Hariciye, examples from domestic and foreign press reports a month before and after the revolution, notifications of the National Union Committee, President Cemal Gürsel the speeches and press conferences he made during his visit to the country, and the message he wrote to the diary of the martyr lieutenant Ali İhsan Kalmaz.

In this paper, it will be tried to focus on the psychological justifications behind the mention of revolution, rebellion (ihtilal, inkılap and devrim) as an act that was actually carried out as a coup by taking the concepts used by the book regarding the May 27 coup d'état. The language of the book will be tried to be analyzed in this sense and the examples using the similar language which is not included here will also be evaluated by following the related literature. The tradition of May 27th in the name of revolution or (ihtilal-devrim) in the Turkish political history will continue for a while but the Turkish democracy will not give a passage through the tutelage periods to ensure that all non-democratic stances are dismissed.

Key Words: Ak Devrim, May 27, Revolution, Rebellion, Coup D'etat

GİRİŞ

27 Mayıs 1960’da gerçekleşen askeri darbe, üniversite, basın ve muhalefetin desteğiyle başarılı olmuş ve kısa süre içinde ciddi bir kargaşa ve mukavemet yaşanmaksızın iktidarda bulunanlar kontrol altına alınarak ordu yönetimi devralmıştır. Cumhuriyet tarihinin ilk askeri darbesi olan 27 Mayıs, literatüre basının da tasvibiyle “ihtilal” “inkılap” ve “devrim” nitelendirmeleriyle geçmiştir. Bir darbe olmasına rağmen 27 Mayıs’ın ihtilal veya devrim olarak adlandırılması, neredeyse yok denecek kadar az tepkiyle –Ankara’da DP binasına gelen birkaç kişi hemen dağıtılmış, Manisa’da bir grup tepki göstermek istemiş ancak engellenmiştir- buna karşın basın, muhalefet, üniversite ve yargı bürokrasisi tarafından büyük bir tasviple karşılanması ve umulanın da üstünde bir başarıyla kayda değer bir şiddet olayı gerçekleşmeden tamamlanmasıyla ilgilidir. Askeri bir müdahale olmasına ve bilinen tüm hazırlıkları ordu içinde gizli faaliyetler şeklinde yürütülmesine rağmen, halk dışındaki sivil çevrelerden aldığı destekle, bu hareketin bir darbe olmayıp bir ihtilal, inkılap hatta İkinci Cumhuriyet olduğu vurgusu sıkça yapılır. 27 Mayıs’ı takip eden aylarda konuya ilişkin gazetelerde yer alan övgü dolu yazıların derlemesinden oluşan kitabın adı Ak Devrim’dir.¹

Anılan *Ak Devrim* kitabı da öncelikle bu tasvibin ve daha çok da orduya olan minnettarlığın altını çizmek amacıyla derlenmiş bir kitap görünümündedir. DP yanlısı yayın yapmanın kanunla yasaklandığı bu ortamda *Ak Devrim* aracılığıyla bir nevi “devrim” in propagandası yapılmıştır. Zamanın teknik imkanlarının hayli sınırlı olduğu göz önüne alındığında 27 Mayıs’ı takip eden kısa bir süre içinde yayınlanmış olan kitabın o günün siyasi atmosferini yansıtan söylemi, seçilerek yer verilen yerli ve yabancı basına ait haber ve köşe yazıları, üniversite ve sokak olaylarından fotoğraflar ve MBK üyelerinin resimlerine yer verilmesi o zamanın ruhuna dair ip uçları vermektedir.

Ak Devrim’in kim tarafından yazıldığı belli olmayan önsözü, 14 Mayıs 1950’den 1960 yılı bahar aylarına kadar olan dönemi çok kısa bir

---

¹ Yasemin Doğaner, “İhtilalin Mantığı”, **Türkiye’nin 1960’lı Yılları**, İletişim Yay. Ankara, 2017, s.99.

tespitle değerlendirerek, 27 Mayıs'ın bir darbe mi, inkılap mı, yoksa ihtilal mi olduğu konusunda kısa bir tahlil yapar. Buna göre,

“Hükümet darbeleri, devrilenlerin yerlerini sonuna kadar işgal etmek amacıyla yapılır. Tarih, bunların misalleri ile dolu... Halbuki Milli Birlik Harekatını muvaffakiyete ulaştıranlar, kendi şahısları için ikbal aramak gibi hodgam bir arzunun peşinde koşmadıklarını Türk milleti ve Dünya umumi efkari önünde içtikleri ant, verdikleri namus sözü ile teyit etmiş bulunuyorlar. O halde bu bir ‘hükümet darbesi’ değildir.

İhtilal, zulüm ve istibdat idarelerine karşı ‘hak ve hürriyet’ davacısı olan milletin ayaklanması, yuvarlandıkça büyüyen bir çığ halinde hedef tuttuğunu ezmesidir. Milli Birlik Harekatı ise, İstanbul, Ankara, İzmir yüksek tahsil gençliğinin ‘hak ve hürriyet’ isteyen asil fevranını, Türk ordusunun bir gece baskını ile arzulanana neticeye ulaştırmasıdır. Yapılan işin yaratıcıları tarafından sadece ‘inkılap’ tabiri ile isimlendirilmesi kahramanlara has bir tevazuun ifadesi olarak güzel, fakat gerçeğin beyanı bakımından eksiktir.

Hakikatte darbeyi ordu indirmiş, lakin tekmil vatan sathını kucaklayan bir anlayışla milletçe bir anda benimsenmiştir. O halde Türk ordusu bu tarihi olayda, Türk milletinin müşterek arzu ve idealinin tahakkuk ettiricisidir. Bütün bunlara bakarak ‘Milli Birlik Harekatı’na ‘27 Mayıs Türk Milli İhtilali’ adının verilmesi pekala mümkün...” doğrusunu geleceğin tarihçisi tayin edecektir.²

Kitabın içeriğinin, çoğunlukla önsözde belirtilen vurguların yapıldığı yazılardan oluştuğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Önsöz içeriğin özetidir adeta. Yazarının isabetli tespiti ile 27 Mayıs çoğunlukla basında ve takip eden dönemde basılı eserlerde ‘ihtilal’ olarak adlandırılır. Ancak 27 Mayıs’ı takip eden bir ay içinde darbeden, inkılabı, devrimden, ihtilale kadar farklı terimler tercih edilmiştir.³ Bu kavramların tercih edilmesinde sözlük tanımlarındaki köken farklılığından zi-

² **Ak Devrim**, Ankara, 1960, s. 3-4.

³ Kelime ve kavram düzeyindeki fark ve benzerliklerin ufuk açıcı bir tartışması için bkz. Mete Kaan Kaynar, “İnkılap, Revolution, Devrim: Bir Kavramın Tarihsel Serencamı Üzerine, **Türkiye’nin 1960’lı Yılları**, İletişim Yay., Ankara, 2017, s. 61 vd.

yade yazarının bu kavramlara yüklediği anlam etkili olmuştur. Bu durum kavramların tanımı yapılırken zaman zaman birbirlerine karıştırılması ile açıkça görülür. Anılan kavramlar literatürde farklı durumlarda da birbirlerinin yerine kullanılır ve sözlükteki tanımlar da bu durumu teyit etmektedir.⁴ Bu karışıklığın bir nedeni de dil devriminden itibaren inkılap ve ihtilalin yerine kullanılan devrim kelimesinin yeni bir siyasi düzen inşası anlamından uzaklaşarak, mevcut sistemin devamı için, müesses nizamın bekası için sistemin içerisindekilerden (kişi, kurum, parti...) verilmek zorunda kalınan bir diyetle özdeşleşir. Bu arada inkılap kavramı muğlaklaşmış, muğlaklaştıkça yeni işlevler edinmiş ve kullanana göre –tıpkı Ak Devrim’de olduğu gibi– farklı anlamları niteleyen bir jokere dönüşmüştür.⁵

27 Mayıs’ı takip eden günlerde bu kavramlar, yapılan eylemin haklı gerekçelerini ortaya koymak ve dolayısıyla meşruiyetini ispat etmek konusundaki hassasiyetle dile getirilmiştir. Tercih edilen kavramın ihtilal, inkılap veya devrim olup olmamasından ziyade -çünkü bazen yazarı aynı yazıda bu kavramları birbirinin yerine kullanmaktadır- 27 Mayıs’ın, yaygın kullanımıyla bir darbe olmadığını kanıtlamak asıl amacı oluşturur. *Ak Devrim* kitabında inkılap ve ihtilal kavramları daha çok kullanılmasına rağmen, kitaba bu adın verilmesinde 27 Mayıs’ın kansız olması temel gerekçeyi oluşturur. İç ve dış basında benzerlerinden farklı olarak kansız bir şekilde yapılmış olan bu sürecin adı ‘beyaz ihtilal’ olarak da anılmıştır.

⁴Türk Dil Kurumu sözlüğüne göre bu kavramların kısaca tanımını vermek gerekirse; İnkılap: 1. Toplum düzenini ve yapısını daha iyi duruma getirmek için yapılan köklü değişiklik, iyileştirme, devrim, reform 2. Bir durumdan başka bir duruma geçiş, dönüşüm.

İhtilal: 1. Bir ülkenin siyasal, sosyal ve ekonomik yapısını veya yönetim düzenini değiştirmek amacıyla kanunlara uymaksızın cebir ve kuvvet kullanılarak yapılan geniş halk hareketi, devrim. 2. Kargaşalık, düzensizlik, karışıklık. 3. Köklü değişim.

Devrim: 1. Belli bir alanda hızlı, köklü ve nitelikli değişiklik. 2. İhtilal 3. İnkılap 4. Çevrilme, katlanma bükülme.

Darbe: 1. Vuruş, çarpış. 2. Bir ülkede baskı kurarak, zor kullanarak veya demokratik yollardan yararlanarak hükümeti istifa ettirme veya rejimi değiştirecek biçimde yönetimi değiştirme işi. 3. Birini kötü duruma düşüren sarsan olay. **Güncel Türkçe Sözlük**, www.tdk.gov.tr Erişim tarihi: 12.01.2018.

⁵ Kaynar, a.g.m., s.73.

27 Mayıs'a giden süreçte özellikle Tahkikat Komisyonu'nun kurulduğu tarih olan 27 Nisan'da başlayan ve sırasıyla üniversitelerdeki öğrenci olayları, 5 Mayıs'ta Kızılay'da yaşananlar, 21 Mayıs'ta Harp Okulu öğrencilerinin yürüyüşünü kapsayan son bir aylık süreç ile 27 Haziran'a kadar olan ihtilal sonrası bir aylık süreçte iç ve dış basında dile getirilenler kitabın içeriğini oluşturur. 27 Mayıs öncesinin son bir ayında basına uygulanan baskı ve sansür gerekçesiyle 'Türk gazetelerinin kazınmış sayfaları dilleri koparılmış ağızlara' benzetilerek gerçekleri yansıtmamasının beklenemeyeceği, bu nedenle de bakışların dış basına çevrildiği söylenir. Dış basından örneklerin ise ancak örfi idareden kaçırılabilenler olduğu, Hariciye Vekaletinin gerçekleri maskeleyerek konusunda hayli utanç verici davranışlarda bulunduğu vurgulanır. Hariciye 5 ve 21 Mayıs'ta elçilik ve konsolosluklara gönderdiği üç tamimle 'yalan ve uydurma' haberlerin yayılmasının önlenmesi konusunda temsilcilerini uyarır.

5 Mayıs tarihli ilk tamimde Kızılay'daki hadisede 100 kişilik bir Halk Partisi gençlik koluna mensup kalabalık tarafından yapılan nümayişte Başvekil ve Reiscumhurun kalabalığın arasına girdikleri ve eylemcilerin kaçarak uzaklaştığı, halkın da kendilerini alkışladığı belirtilmektedir. Halk Partililerin Başvekilin tecavüze uğradığı konusunda yanlış bilgiler yaydığı ve bunun kesinlikle yalan olduğu belirtilerek durumun yabancı ajanslara bildirilmesi istenir. Aynı gün yayınlanan ikinci tamim ise üniversitelerdeki olaylara değinerek 'muhalafete mensup bazı unsurlar tarafından Demokrat Parti iktidarını gayri-meşru yollardan ve ihtilal çıkarmağa yeltenmek gibi, muhalafette salim düşünen kimselerin de takbih eylediği vasıtalarla, devirmek teşebbüsünden ibarettir' denilerek sınırlı miktarda iki üç yüz kişilik gruplarla yapılan eylemlere halkın katılmadığını, hükümetin vaziyeti kontrol altında tuttuğunu ve hadiselerin mübalağalı bir tarzda dışarıya aktetirildiğini ve bu asılsız haberleri önlemelerini ister. 21 Mayıs'taki tamimde de Harp Okulu öğrencilerinin bir tatil meselesi nedeniyle sessiz ve silahsız şekilde yürüdükleri, komutanlarının müdahalesi ile muntazam bir şekilde okullarına döndükleri, Halk Partililerin kendilerine söyletmeye çalıştıkları kışkırtıcı sözleri reddettikleri, bu konuda kötü niyetle yapılabilecek yayınların önüne geçilmesi istenir. Dış İşleri'nin anılan olayları 'ihtilal' teşebbüsü olarak nitelendirmesi de

bunu gerçekleştirenlerin ve tasvip edenlerin çoğunluğu ile aynı fikirde olmaları açısından manidardır.

27 Mayıs öncesi son bir ayda yayınlanmış olan dış basından makale ve haber örnekleri alfabetik sırayla Almanya, Amerika, Avusturya, Fransa, İngiltere, İran, İsviçre, İtalya, Pakistan ve Yunanistan'da yayınlanan süreli yayınlardan yapılan alıntılardan oluşmaktadır. 27 Mayıs sonrası bir ayın takip edildiği süreli yayınlara bunlara ek olarak Belçika, Kıbrıs ve Lübnan da dahil edilecektir.

27 Nisan-27 Mayıs arasında dış basından 44 haber ve makaleye yer verilmiştir. Bu yazılarda ele alınan başlıca konular Tahkikat Komisyonu'nun kurulması, basın üzerindeki baskılar, hürriyetlerin sınırlandırılması, demokrasi mefhumunun lekelenmesi, NATO Hariciye Vekilleri Konferansının 1 Mayıs'ta İstanbul'da toplanması nedeniyle sokağa çıkma yasağı vb. alınan sıkı tedbirler, Menderes'in Moskova'ya yaklaşması, bir süre önce Güney Kore'de Başbakan Syngman Rhee'nin görevini bırakmasıyla sonuçlanan öğrenci eylemleri ile benzerlik kurulması, Adnan Menderes'in şahsında hükümetin bazı diktatörce uygulamalara imza attığı şeklindedir.

Haber ve yorumların başlıkları ne tür yazıların tercih edildiği konusunda fikir verir. Bunlara örnek olarak "Türkiye'deki Buhranın Sebepleri, Diktatörce Yol, Güney Kore, Sırça Köşkte NATO Konferansı, Ankara'da İnfialak, Menderes Rejimi Dizginleri Fazla Sıkıyor, Türkiye'de Ayaklanma Tehlikesi, İsyân Ruhü, Korkunç Bir Manzara, Türkiye'nin Dramı, Türkiye'de Karışıklık" verilebilir. Alman süreli yayınlarından⁶ verilen örneklerde iktidarın muhalefet karşısındaki tavrı, NATO toplantısının yapılacağı bir ülkede alınan sert tedbirlerin demokratik bir düzene yakışmadığı, Türkiye'nin hür dünyanın müdafaa topluluğunun bir parçası olduğu ancak bir zincirin ancak en zayıf halkası kadar güçlü olacağından NATO'nun buradaki hakikati görmezden gelemeyeceği, Adnan Menderes'in gittikçe diktatörlüğe meyleden bir yaklaşım sergilediği ve ikazlara kulak tıkadığı, Türkiye'deki isyanın Kore'yi örnek aldığı şüphe götürmediği, öğrencilerin başkaldırılarının halka sirayet etmesinin an meselesi olduğu, yeni getirilen basın

---

⁶ Kitapta alıntılanan Almanca yayınlar sırasıyla şu şekildedir: Die Welt, Frankfurter Rundschau, Deutsche Zeitung, Bad Godesberg, Süddeutsche Zeitung, Deutsches Volksblatt, Frankische Landeszeitung, Gellesche Zeitung, Ruhrwacht, Ders Spiegel.

kanunu ile birlikte gazetecilerin kolayca tutuklanıp hapse atıldığı, yayın yasaklarının çoğaldığı ifade edilmektedir.

Amerikan basınından⁷ verilen örneklerde ise kurulan ilişkilere paralel bir tavırla benzer durum tespitlerini yapmakla birlikte Türkiye'nin bir an önce kendisini düzeltmesi konusunda ikazlara yer verilmektedir. Örneğin *The Baltimore Sun* gazetesinden 29 Nisan 1960 tarihli bir alıntıda otoriter eğilimler eleştirildikten sonra "Bir demokrasi kalesinin bu tarz hareketi beklenmemektedir ve Birleşik Amerika Türkiye'nin istikbali ile alakadar olmalıdır. Türkiye'ye Kore'ye olduğumuz gibi harpte çok miktarda dökülen kanla sıkıca bağlı olmadığımız gibi Kore ile Amerika arasında mevcut olan hami ve mahmi münasebeti de yoktur. Fakat Türkiye, stratejimizde kilit nokta işgal eden güvenilir bir askeri müttefikdir. Ve son 12 sene zarfında Amerikan iktisadi ve askeri yardımı çerçevesinde üç milyar dolar almıştır. Bu memlekette milli bir ayaklanma olmadan evvel ıslahat yapılmasını ve müstebit kanunların lağvını ümit etmelidir." Benzer büyük ağabey tavrı diğer haberlerde de kendisini gösterir. *CBS TV*'de 1 Mayıs 1960 günü Amerikalı Senatör Fullbright kendisiyle yapılan röportajda Amerikan yardımıyla Kore ve Türkiye'de yaşanan gelişmelerin bir ilgisinin olup olmadığı sorulduğunda, Türkiye'ye yapılan yardımın gayelerinden birinin demokratik bir cemiyet nizamı kurmak isteyen halka yardım etmek olup, iktisadi yardım dışında yapılabileceklerin sınırlı olduğunu söyler.

Kızılay olaylarının anlatıldığı 22 Mayıs 1960 tarihli *Washington Post*'da yapılan bir haberde "Avrupa'nın hasta adamı olarak isimlendirilen milletin tekrar hastalanmamışsa da ateşinin yükseldiği, tankların homurdandığı, ilk defa ilan edilen 24 saatlik sokağa çıkma yasağının doktorların hastalarını ziyaretlerine mani olduğu, sinema, bar ve gece kulüplerinin kapatıldığı, 3000 kadar öğrencinin barakalarına hapsedildiği ve bir kısmının da memleketlerine gönderildiği, bu öğrencilerin de muhtemelen ihtilal arzusunu bütün memleket sathına yayacakları" belirtilmektedir. 27 Mayıs'tan kısa bir süre önce Amerika'da yayınlanan bu haberde 'ihtilal arzusu' ndan bahsedilmesi ilginçtir. Bu haberin sonunda "daha mühimi Türkiye Kara Kuvvetleri Kumandanı

⁷ Amerika basınından alıntılanan yayınlar: **The Baltimore Sun, Herald Tribune, CBS TV, New York Herald Tribune, Washington Post, Newsweek.**

Orgeneral Cemal Gürsel de, protesto mahiyetinde istifa etmiştir” şeklindeki kitabı hazırlayanlar tarafından yapılan ekleme de aslında sürecin gelişmesine dair bazı belirtilerin görüldüğünün altını çizmektedir.

Avusturya basınından⁸ yapılan alıntılarda da rahatsızlık uyandıran son dönemde yaşanan olaylar tekrar edilerek, ordunun tutumunun bundan sonraki gelişmeleri tayin edeceği, öğrenci olaylarının Türkiye'nin iç politikasını tamamen değiştirmesinin ihtimal dahilinde olduğu ancak dış politikasında hiç bir değişikliğin olmayacağı belirtilir. Dr. Basil Mathiopoulos'un kaleme aldığı köşe yazısında, dünyanın son olaylar karşısında Türkiye'ye itimadının sarsıldığı, 1913'ten beri batılı anlamda demokrasiden söz edilemeyeceği ancak demokrasiye Menderes hükümeti kadar kötü gözle bakan bir hükümete de rastlanmadığı ifade edilerek kendisine Abdülhamit benzetmesi yapılmaktadır.

Fransız *Le Populaire* gazetesi (23.5.1960) ordunun tarafsızlığı konusundaki şüphelerini dile getirmekte özellikle 21 Mayıs sonrasında sessiz bir protestonun yapıldığını belirtmektedir.

İngiliz basınından⁹ verilen örneklerde dile getirilenler arasında NATO toplantısının açılış tarihinin Türk demokrasisinin acıklı ölümüne müncer olabilecek bir zamana tesadüf etmesinin talihin merhametsiz bir cilvesi olduğu, her iki partinin ihtilal ve mutlakiyete varabilecek mevcut hareket tarzlarını durdurmayı arzu ettikleri, geç kalınmadan uçurumun kenarından dönülmesinin ümit edildiği belirtilmektedir. 30 Nisan'da ihtilal konusunda yapılan uyarı sonrası 7 Mayıs'ta *Economist*'te çıkan bir yazıda, öğrenci olayları sırasında adedi tam olarak bilinmeyen miktarda ölüm ve yaralanmaların olduğu, sayının hükümetin açıkladığından çok daha fazlası olduğu yolunda rivayetler dolaştığı söylenir. Aynı yazıda Kore'ye benzeme mevzuunun Türk basınında gayet ustaca işlendiği “Polis, İstanbul Üniversitesi öğrencilerine ateş ettikten sonra bir İstanbul gazetesi ölen çocukları için ağlayan annelerinin resmini neşretmişti. Bu anneler Türk değil Korelidirler. Resmin tesiri müthiş olmuştur. Karartma altında bulunan bütün basın, hadiseye esrarengiz bir hava vermiştir. Bütün ecnebi gazetelerin

---

⁸ *Die Presse, Die Neune Zeit.*

⁹ *Guardian, Daily Telegraph, Economist, Times, Scotsman.*

Türkiye'ye girmesi men edilmiş ve Türk gazetelerinin nümayişler hakkında haber neşretmeleri yasak edilmiştir. Bunun neticesi olarak BBC ve Amerika'nın Sesi ve hatta Moskova Radyosu büyük bir rağbet görmüştür"¹⁰ denir.

İran basınından yansıyanlar batılı devletlerin tavrından farklı olarak batılıların ve özellikle Amerika'nın Türkiye'ye bakışı konusundaki değerlendirmelere yer vermektedir. 2 Mayıs 1960 tarihli *Keyhan* gazetesinde "Son olaylar batılı memleketler arasında büyük bir rahatsızlık tevhit etmiştir. Hükümetin muhalefet partisine karşı baskı ve tazyidatı Türkiye'de öyle bir durum yaratmıştır ki, Hükümet buna bir çare bulamadığı takdirde memleket son derece tehlikeli bir hal ile karşılaşacaktır. Ekonomisini düzeltmesi ve aynı zamanda herhangi bir tecavüze kaşı koyabilmesi için Amerika Türkiye'ye milyonlarca dolar vermiştir. Fakat Türkiye'ye verilen bu modern silahlar şimdi kendi milletine karşı kullanılmaktadır. Hiç şüphesiz böyle bir durum batı tarafından hoş karşılanmayacağı gibi desteklenmeyecektir de. Amerika'nın da Kore'de tatbik etmiş olduğu aynı siyaseti takip etmesi ihtimalinin uzak olmadığına inanılmaktadır". *Sefid ü Siyah* adlı bir başkasında ise "Türkiye'deki bu gerginliğin en önemli cihetini Adnan Menderes'in Moskova'ya gideceğine dair tebliğin neşrinden sonra vuku bulması teşkil etmektedir. Bazı Avrupalı siyasi yorumculara göre, Amerikan gazetelerinin Türkiye'deki muhalefet partilerini desteklemeleri Menderes'in Moskova'ya yaklaşması ile ilgilidir. Bu doğru olabilir. Zira Amerikalılar daha önceden de Menderes hükümetinden memnun değillerdi ve şimdi de Menderes'in kalbinin Moskova'ya doğru uçtuğunu görünce kendisini daha da reddetmişlerdir".

İsviçre basınıının¹¹ konuya yaklaşımına örnek olarak 'İsyan Ruhü' başlığıyla yayınlanan 30 Nisan tarihli bir makalede örfi idarenin kurulmasıyla ordunun eline verilen yetkilerin çoğaldığı ve üst rütbede her ne kadar sadık kimseler bulunsa da ordunun alt mevkilerindeki mensupları arasında İnönü taraftarlarının pek çok olduğu ve kendisinin Atatürk'ün varisi olmak vasfını taşıdığı, yüksek tahsil talebeleri ta-

¹⁰ a.g.e., s.27.

¹¹ *Slothurner Zeitung, Blick, Freie Innerschweiz Luzern, Giornale Del Popolo, Die Tat, National Zeitung*

rafından alevlendirilen hareketin akıbeti hakkında şimdilik tahmin yapılamasa da Menderes hükümeti için bir alarm işareti olduğu, iktidarda kalmak istiyorsa bu işaretleri duymazdan gelemeyeceği ifade edilmektedir. 'Korkunç Bir Manzara' başlığı taşıyan bir başka makalede ise NATO toplantısı sırasında örfi idare komutanlığının 15 numaralı tebliğiyle Türk bayrağı taşısa dahi öğrencilerin üzerine ateş açılacak olması eleştirilmektedir.

Il Corriere Della Sera adlı İtalyan gazetesi "Türkiye'nin Dramı" başlıklı makalesinde Amerika'nın Küba ve Kore tecrübelerinin pek de parlak olmadığını ve Türkiye'ye son noktaya gelinmeden müdahale edilebileceğini, Menderes'in hürriyeti imha etmesinin önüne geçilebileceğini vurgular. Pakistan basınından verilen iki örnekte de¹² durum tespiti benzerdir ancak Türk dostlarını bu durumun üzdüğü, Türklerin kanunlara sadık, hürriyetsever, cesur ve dürüst oldukları, modernleşme yolundaki gayretlerinin pek çok memleket tarafından gıpta ile karşılandığı, muhalefetin itidalli, hükümetin ise toleranslı olması tavsiye edilmektedir. "Türkiye gelişen bir memleketdir. Dünya sulhunun yaratılmasında ve İslam aleminin iktisadi refahının tahakkukunda oynayacağı mühim rolü vardır. Kendi evlatları tarafından yıkılmamalıdır".¹³

Son olarak Yunan basınından¹⁴ örnekler de benzer tespit ve endişeleri dile getirmektedir. 24 Mayıs'ta *To Vima*'da yayınlanan bir makale 17 Mayıs'ta İngiliz *Scotsman* gazetesindeki yazı ile aynı içeriğe sahiptir. Bu da yabancı basında birbirini takip eden basın organlarının başkalarının verdiği haberi kısmen değiştirerek verdiklerini, kitabı hazırlayanların muhtemelen bu durumu gözden kaçırdıklarını göstermektedir. Basına uygulanan ağır sansüre rağmen dış basında hemen hemen olan biten her şeyin ele alınması üstelik de pek çok konuda isabetli teşhislerin konulmuş olması ilgi çekicidir. Dış basından örneklere yer verilmesinde daha sonra yapılacak müdahalenin gerekçelendirilme kaygısı taşındığı anlaşılmaktadır. 28 Nisan'dan itibaren artan gergin-

¹² *Sunday Morning News, Morning News*

¹³ a.g.e., s.38.

¹⁴ *Kathimerini, Etnos, Etkinos Kiriks, To Vima*

liğin bir ay gibi kısa bir süre içinde askeri bir müdahale ile sonuçlanmasını düşünmek normal siyasi seyirde düşünölmeyecekken, adeta bunu düşöndürecek örneklerin üst öste sıralanması yapılanın haklılığını vurgulama kaygısından kaynaklanmaktadır. Bu yayınlarda hem içeride hem dışarıda bu olayların sonucunun sürpriz olmayacağı izleniminin olduğu ima edilmektedir.

İç basının 27 Mayıs öncesi değeriendirmelerinden sonra *Ak Devrim*'de sırasıyla Kara Kuvvetleri Komutanı Cemal Gürsel'in Milli Müdafaa Vekiline yazdığı mektup, duygusal tonu ağır basan 27 Mayıs başlığı altında bir giriş yazısı¹⁵, Milli Birlik Komitesi'nin yayınladığı 31 tebliğin metni ve İstanbul tebliğleri sırasıyla yer alır.

Ak Devrim'de yer alan 27 Mayıs değeriendirmelerine geçmeden önce 27 Mayıs hareketini gerçekleştirenlerin bu konuda tercih ettikleri terminolojiden söz etmek yerinde olacaktır. 27 Mayıs'ın önde gelen isimlerinden bazılarının bu harekete kendi verdikleri ismin ne olduğunu belirtmek, konuya yaklaşımlarını öğrenmek adına ufuk açıcı olabilir. 27 Mayıs'ı gerçekleştirenler yayınladıkları tebliğlerde bu harekete isim vermeyi pek tercih etmezler. 29 no'lu MBK tebliğinde 'harekat', Orgeneral Fahri Özdilek tarafından İstanbul'da yayınlanan bir diğeriinde 'inkılap hareketi' ifadesi kullanılırken, 4 Haziran'daki bayram mesajında da 'giriştiğimiz milli hareket' ifadesi kullanılmıştır.¹⁶

---

¹⁵ Türk milleti on yıldır içinde bunaldığı son karanlık geceyi arkada bırakmanın saadeti içindedir. Vatandaşları radyolarını dinlemeye davet eden sese bile şirin ve musikinin ilahi füsunu sinmiş. İstanbul radyosunun vakur ve erkek, Ankara radyosunun kalın ve heybetli bir okuyuşla memleket ufuklarını sarsa sarsa yapılanları öyle bir anlatışı var ki, insan ebediyete kadar dinlese bıkmayacak, yıllarca milletçe hasretini çektiğimiz ses bu... Türk ordusunun Türk milletine büyük müjdeyi veren sesi... Birbirini takip eden tebliğler; neden birer tanrı buyruğu gibi vicdanlarda bu derece derin, bu derece engin bir makes buldu diye sormaya lüzum yok. Söz müşterek arzunun, müşterek idealin ifadesi olunca elbette milletin göğsünde çarpan tek bir yürek olacak...

a.g.e., s.48.

¹⁶ **a.g.e.**, s.62,72.

Alparslan Türkeş yazdığı anılarında “27 Mayıs bir ihtilal değil, Ak Devrimdir” der.¹⁷ İncelediğimiz kitabın isim babasının kim olduğu da aslında bu ifadelerle ortaya çıkar. Talat Aydemir için 27 Mayıs bir ‘darbe’ iken¹⁸, Orhan Erkanlı¹⁹, Tarık Güryay²⁰, M. Emin Aytekin²¹ ve Sıtkı Ulay için ‘ihtilal’ dir.²² Fahri Belen’e göre de “27 Mayıs bir askeri hükümet darbesi değildir. Aydınların, gençlerin, iktidardan memnun olmayanları, bütün diğer partilerin katılmaları ile meydana gelmiştir ki buna bir halk ihtilali de diyebiliriz. Şahlanmış olan büyük bir çoğunluğa karşı ordunun kullanılması da onu ihtilale zorlamıştır”.²³

27 Mayıs üzerine yapılan bilimsel çalışmalarda da anılan kavramsal kargaşanın sürdüğüne tanıklık edilmektedir. Örneğin Feroz Ahmad²⁴, E. J. Zürcher²⁵, William Hale²⁶, Kurtuluş Kayalı²⁷, Tevfik Çavdar²⁸ ve Tanel Demirel²⁹, 27 Mayıs için darbe demeyi uygun bulurken,

---

¹⁷ 27 Mayıs hareketini biz hiç bir zaman ihtilal olarak tavsif etmedik. 27 Mayıs bir ihtilal değildir. Bir ihtilal olarak hazırlanmamıştır. Biz bu harekete bir asayiş hareketi veya Ak Devrim dedik. Bundan dolayı da ilk günden beri bunun bir (Ak Devrim) vasfı içinde kalması için çalıştık. Alparslan Türkeş, **27 Mayıs, 13 Kasım, 21 Mayıs ve Gerçekler**, İstanbul, 1977, s. 32.

¹⁸ Talat Aydemir, **Talat Aydemir’in Hatıraları**, İstanbul, 1968, s.59.

¹⁹ Orhan Erkanlı, **Anılar, Sorunlar, Sorumlular**, İstanbul 1972, s.67.

²⁰ Tarık Güryay, **Bir İktidar Yargılanıyor**, İstanbul, 1971, s.21.

²¹ M. Emin Aytekin, **İhtilal Çıkmazı**, t ve y yok, s.50.

²² Sıtkı Ulay, **Harbiye Silah Başına**, İstanbul, 1968, s. 96.

²³ Fahri Belen, **Ordu ve Politika**, İstanbul, 1971, s.40.

²⁴ Feroz Ahmad, **Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)**, Türkçesi: Ahmet Fethi, İstanbul, 1992, s.193-194. Ancak Ahmad, 1976 tarihinde Bedia Turgay Ahmad ile birlikte yayınladığı kitabının ikinci bölümüne “1960-1971 27 Mayıs 1960 Devrimi ve İkinci Cumhuriyet Dönemi” başlığını atmıştır. Feroz- Bedia Turgay Ahmad, **Türkiye’de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi 1945-1971**, Ankara, 1976, s.213.

²⁵ Erik Jan Zürcher, **Modernleşen Türkiye’nin Tarihi**, İstanbul, 1995, s.352.

²⁶ William Hale, **Türkiye’de Ordu ve Siyaset**, Çev. Ahmet Fethi, İstanbul, 1996, s.84.

²⁷ Kurtuluş Kayalı, **Ordu ve Siyaset 27 Mayıs-12 Mart**, İstanbul, 2005, s.69.

²⁸ Tevfik Çavdar, **Türkiye’nin Demokrasi Tarihi (1950’den Günümüze)**, Ankara, 2004, s.85.

²⁹ Tanel Demirel, **Türkiye’nin Uzun On Yılı Demokrat Parti İktidarı ve 27 Mayıs Darbesi**, İstanbul, 2011, s.407.

Walter Weiker³⁰, Ali Fuat Başgil³¹, Şevket Süreyya Aydemir³², Ümit Özdağ³³, Celalettin Güngör³⁴, Tekin Erer³⁵, Abdi İpekçi-Ömer Sami Coşar³⁶ ihtilal kavramını tercih eder. Ali Gevgilili, 27 Mayıs'ı bir eylem olarak nitelendirerek, ancak eylemin çok uzun süreli amaçlarıyla uygulama kanalları arasında –en azından teori ve pratik düzeyinde– böyle bir amaç ve araçlar bütünleşmesi gerçekleştirilmemişti der.³⁷ Cem Eroğul ise bu konuda pek çok çalışmaya referans olmuş kitabında ordunun iktidarı ele aldığını söylerken herhangi bir sıfat kullanmaktan kaçınır.³⁸

Ak Devrim'de 27 Mayıs-27 Haziran arasında önce iç basına dair makalelere yer verilir.³⁹ “Artık ne ağızlarda kilit ne de kalemlerde köstek vardır. Türk ordusunun ‘asil hamle’si bütün kayıtları parçalamış, herkes inandığını söyleyip yazmakta alabildiğine serbest artık...”

Gerçekten de basın düşündüklerini yazmakta artık serbesttir ve en çok eski dönemle hesaplaşma niteliğindeki yazılara rastlanır. Daha önce DP’yi arzu ettiği kadar eleştiremeyenler artık rahatça kendilerini

³⁰ Walter Weiker, **1960 Türk İhtilali**, Çev. Mete Ergin, İstanbul, 1967, s. 32.

³¹ Ali Fuat Başgil, **27 Mayıs İhtilali ve Sebepleri**, İstanbul, 1966.

³² Şevket Süreyya Aydemir, **İhtilalin Mantığı ve 27 Mayıs İhtilali**, İstanbul, 1993, s. 5-8.

³³ Ümit Özdağ, **Ordu-Siyaset İlişkileri ve 27 Mayıs İhtilali**, İstanbul, 1997, s. 231.

³⁴ Celalettin Güngör, **27 Mayıs ve Partileşme Sorunu**, Ankara, 1992, s. 12.

³⁵ Erer kitabında 27 Mayıs günü Nafia Vekili Tefrik İleri ile onu almaya gelen binbaşı arasındaki diyalogu aktarır. İleri, binbaşıya ihtilali kimin idare ettiğini sorar. Binbaşı Türk Silahlı Kuvvetleri cevabını verince, “Benim bildiğim ihtilali halk yapar. Ordu da onu bastırmaya uğraşır. Tarihte bütün ihtilaller böyle olmuştur der”. Binbaşının cevabı o günün ruh haline çok uygundur Bkz.. “Bu sizin bildiğiniz ihtilallerden değil”. Tekin Erer, **On Yılın Mücadelesi**, İstanbul, 1963, s. 28.

³⁶ Abdi İpekçi-Ömer Sami Coşar, **İhtilalin İcyüzü**, İstanbul, 1965, s. 211.

³⁷ 27 Mayıs, teorisiyle kendi devrimci amacını pratiğe dönüştüren dipten doruğa örgütlü bir çağdaş politik çabanın ürünü olabilmenin ötelindedir. Devirme eylemi, amacının en iyi olduğu durumlarda bile devrimci sosyo/politik örgütleniş gereksinimini karşılamaz ve ona yetişemez. Bkz. Ali Gevgilili, **Yükseliş ve Düşüş**, İstanbul, 1987, s. 156-159.

³⁸ Cem Eroğul, **Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi**, Ankara, 1990, s. 168.

³⁹ Bu makalelerin yer aldığı yayınlar şu şekildedir: **Akbaba, Akis, Akşam, Cumhuriyet, Demokrat İzmir, Dünya, Forum, Hürriyet, Kim, Milliyet, Sabah Postası, Tercüman, Ulus, Varlık, Vatan, Yeni Sabah**.

ifade etmektedirler. Vaktiyle yapılan haksızlıklar teker teker dile getirilmekte, DP'nin önde gelenleri hakkında ağır hakaretlere ve yaşanan olumsuz örneklerle bolca yer verilmekte, tenkidi aşan tiksinti duyguları dile getirilmekte ve yapılanların hesabının sorulması istenmektedir. Orduya duyulan şükran duygusu belki de en çok dile getirilen ikinci konuyu oluşturmaktadır. Hareketin kan dökülmeden gerçekleştirilmiş olmasının hem içeride hem de dışarıda derin takdir hisleri uyandırdığı sıkça tekrar edilir.⁴⁰ Diğer yandan ordunun bu başarısında muhalefet partileri ile onu destekleyen kalemlerin silahsız ve ancak kanun yolları içinde verdikleri desteğin göz ardı edilmemesi gerektiği de tekrarlanır. Aynı zamanda Atatürk'e duyulan bağlılık ve onun değerlerine yeniden dönüşün vurgusu da sıkça yapılır. Hürriyet şehitlerinin hakkının ödenemeyeceği ve boşuna ölmedikleri, yeni ve aydınlık bir çağa girileceği üzerinde durulur. Geçici Anayasanın hemen yapılmış olması kurulacak düzenin demokratikliği konusunda referans oluşturacağı için bu konu pek çok kalem sahibinin önemseydiği bir başka vurguyu oluşturur. Halkın ve gençliğin gösterdiği itidalin önemi, bundan sonra halkın üzerine düşen görevlerin hatırlatılması en çok göze çarpan diğer konulardandır.

Adeta bir muhasebe döneminin yaşandığı 27 Mayıs'ı takip eden bir ay boyunca, özellikle de basın üzerinde uygulanan katı tutumun gazetecilerin hapsedilmesi, yayınlarının yasaklanması ve hürriyetlerinin kısıtlanması sonucunda doğan iklimde bazıları itidal tavsiye ederken bazılarının öfke ve intikam içeren üslubu dikkati çeker. Burada kullanılan dilin daha sonra bu konuda yazılacak pek çok yazıya ilham verdiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Konunun ele alınış biçiminden tercih edilen kavramlara kadar pek çok gazete makalesi veya ko-

---

⁴⁰ Öyle ki, Washington, Londra, Paris hemen ilk dakikalardan itibaren bu değişikliği sempati ile karşılamış, yeni hükümeti resmen tanımış, İran, Pakistan, Sudan, İsviçre yeni rejimi ilk tanıyan memleketler arasındadır... Moskova Radyosu dahi ordumuzun başardığı son hürriyet inkılabını iyi karşılamış bulunuyor. Onun tefsirine göre yeni rejim, NATO'ya ve CENTO'ya bağlı kaldığını pek katı ve sarıh bir dille ifade etmiş olmasına rağmen, bütün komşu devletlerle iyi münasebetler devam ettirileceği temin edildiğine göre, Sovyetlere karşı Menderes Hükümetinin takip ettiği politikadan daha yumuşak bir yol tutulacağı düşüncesini açıklıyor. 'Hayırlı İnkılap Çok İyi Tepkiler Yarattı', **Yeni Sabah**, 31.5.1960, a.g.e., s.252-253.

nuyu değerlendiren çalışmada, hatta 27 Mayıs'a gelinen süreçten sorumlu tutulanların yargılandığı mahkemelerde hazırlanan iddianamelere kadar, anılan üslubun etkileri görülecektir.

Asıl amacı önsözünde de belirtildiği üzere 27 Mayıs hareketinin bir ihtilal, inkılap veya devrim olduğunu ispatlamak olan çalışmada bu kavramların nasıl kullanıldığına veya bunlara ne tür anlamlar yüklenildiğine dair epeyce örnek mevcuttur. Bunların satır arası okumalarını yapmak, o günkü siyasi iklimin tabiri caizse şifrelerini çözmeye çalışmak ve o zamanki ruh halini anlamaya yönelik bir gayret olacaktır.

Metin Toker *Akis* dergisinde 30 Mayıs'ta yayımlanan yazısında evvela hareketin adının konulması gerektiğini belirtir. "27 Mayıs hareketi bir askeri ihtilaldir. Askeri ihtilaller ziyadesiyle emniyet vermezler. Zira bunların büyük bir ekseriyeti hayatlarını dejenere olarak tamamlamışlar, kötü diktatörlüklere yol açmışlar, milletlerine ıstıraptan başka şey sağlamamışlardır... İhtilalin insanı hayrete boğan mükemmellik ve sükunet içinde cereyan etmesi, hemen hiç kan dökülmemesi, elbette onu hazırlayanların maharetiyle sıkı sıkıya alakalıdır... İhtilali yapanlar, milletlerinin arzularını iyi anlamış, onlara doğru teşhis koymuş bulduklarını daha ilk tebliğlerinde ispat etmişlerdir..."

Aynı yazarın 9 Haziran tarihli bir başka yazısında "...İnkılap hareketi adını taşıyan ihtilal görülmemiş, inanılmaz bir rahatlık içinde başarıya ulaştığı için hakiki mahiyeti bazılarının gözünden kaçmıştır. Son derece mükemmel hazırlanmış, ama nihayet bir askeri darbe olduğu kanaati ilk günlerde yabancı basına hakim olmuştur... Türkiye'de 27 Mayıs hareketinin hangi istikamette gelişeceğini tayin için evvela ihtilale konulacak teşhiste hataya düşmemek lazımdır. Bu bir basit askeri hareket değildir... Bu mücadelede sivil ve asker namuslu aydın birbirinin manevi desteğine sahip olarak savaşmışlardır... Zira ordu kimden yana olduğunu hiçbir zaman saklamamıştır. Buna mukabil fiili hareket zamanı geldiğinde Silahlı Kuvvetler fikir adamlarının uzun çalışmaları sayesinde ihtilale son derece müsait ve sempatik bir vasat bulmuşlardır. Fiili hareket zamanının geldiğini üniversitelerin genç aydınları sokaklara dökülmek suretiyle haber vermemişler midir?... 27 Mayıs hareketi politikaya karşı değil, bu çirkin politikacılara karşı, onların Türk siyasi hayatından uzaklaştırılmaları için doğmuş, gelişmiştir. Onları bertaraf etmenin normal yolu elbette ki seçimlerdi. Ama bu

yolu kapamış olmaları Silahlı Kuvvetlerin bütün namuslu aydınların kalplerinin bütün sıcaklığıyla tasvip ettikleri darbesini, zaruri meşru kılmıştır...” diyerek 27 Mayıs’ın neden ve nasıl yapıldığı hakkında epeyce bilgi veren makale aynı zamanda bir itirafı da içermektedir. Yazının sonunda CHP’nin yanında DP’nin de kalması gerektiği, yeni bir siyasi teşekkülün de kurulabileceği söylenmekte, 27 Mayıs’ın böyle bir sistemin yürümesini sağlamak maksadıyla kurulduğu ifade edilmektedir. Ancak sonraki süreç bunun yalnız bir temenni olarak kaldığını gösterecektir.

Doç.Dr. Edip Çelik’in *Akşam* gazetesinde 1 Haziran’da yayınlanan yazısında ise “Bu örnekleri çok görülen hükümet darbelerinden biri değildir. Bir iktidarı devirmek ve onun yerine iktidara geçmek için yapılmamıştır. Hedef kayıtsız şartsız millete ait olan hakimiyeti bunu gasp edenlerin elinden kurtarmak ve yine kayıtsız şartsız olarak asıl sahibine iade etmektir. Hiç bir hükümet darbesi bu kadar kutsal bir gayeye yönelmemiştir... ‘Milli inkılap’ hareketinin üzerinden çok kısa bir zaman geçmiş olmasına rağmen, yabancı devletlerin birbiri ardına yeni rejimi tanımaya başlamaları Türk milletine güvenin büyüklüğünü gösterir...” diyerek inkılap vurgusu yaparken aynı gazetenin yazarlarından Müşerref Hekimoğlu aynı gün yazdığı yazısında “Bütün dünya basınında hayranlıkla bahsedilen bir devrim yaptık” sözleriyle devrim vurgusu yapmaktadır. Yazar, 14 Haziran’da yazdığı bir başka makalede ise ihtilal kavramını tercih edecektir. Yine aynı gün *Akşam*’ın bir başka yazarı Vecihi Ünal geçici anayasanın hazırlanması üzerine 27 Mayıs hareketinin bir ihtilal değil devrim olduğunu ve hukuk tarihine yepyeni bir örnek oluşturduğunu söyleyecektir. Edip Çelik ‘milli inkılap’ yapılmasının yanı sıra ikinci cumhuriyetin hazırlıklarına hızla başladığından söz etmektedir.⁴¹ Vecihi Ünal da daha sonra -Atatürk’ün kurduğu cumhuriyetin bir yenisinin daha düşünülmemeyeceği gerekçesiyle- vazgeçilen ikinci cumhuriyet kavramını kullananlardan biridir. 20 Haziran’daki makalesinde 27 Mayıs için çok veciz ifadeler

⁴¹ Memleketin sosyal yapısına ve çağımızın demokratik gelişmesine cevap veren bir Anayasa ile buna uygun bir seçim kanunu meydana getirilecek, demokratik bir düzenle bağdaşmayan kanunlar yürürlükten kaldırılacak, sabık iktidarın bütün yolsuz işlemleri tümüyle temizlenecektir. Kısacası yepyeni, tertemiz bir ikinci cumhuriyet yapısı kurulacak ve geçici hükümet bu yapıyı millet iradesiyle işbaşına gelecek iktidara teslim edecektir. **a.g.e.**, s.103.

kullanır ve bu konudaki hayretini dile getirir. “27 Mayıs devrimi, bizim için yaz yağmurundan sonra doğan güneş, hicranı silen vuslat ve toplumca geçirdiğimiz başarılı bir sınav oldu. Mestiz, memnunuz ve mutluyuz. Ve hala 27 Mayıs devrimine ihtilal diyenler var, hayret ediyoruz”.

Cumhuriyet yazarı Burhan Felek ise ‘fenni ve insani bir ihtilal’ diye nitelediği 27 Mayıs hareketi için ne kadar övünülse az olacağını söyler. Kırıp dökmeden kansız bir şekilde gerçekleştirildiğini, çok titiz bir hazırlık yapıldığını, Türk ordusunun kumanda kadrosunun çok iyi yetiştirilmiş bir zümre olduğunun bu vesileyle görüldüğünü söyler. *Forum* dergisi ‘İhtilallerin En Centilmeni’ başlığıyla yayınladığı makalede tarihte eşi görülmemiş tertemiz bir ihtilalin yapıldığını, birkaç ay sürmesi zaruri olan ihtilal rejiminin Türkiye’de demokrasi kadar Cumhuriyet devrimlerinin de kurtarılmasına imkan vereceğini belirtir. Muammer Aksoy’a göre 27 Mayıs kurtuluş zaferinin hukuki ve sosyal mahiyeti hakkında doğru bir kıymet hükmü vermek gerekir. “27 Mayıs darbesi çoktan gayrimeşru bir zulüm çetesi ve menfaat şebekesi haline gelmiş olan eski iktidarın tasallutundan milleti kurtarmak için hak ve hukuk istikametinde yapılan bir hamledir”. Aynı yazının içinde 27 Mayıs’tan ihtilal, kurtuluş zaferi ve darbe olarak üç ayrı şekilde bahsedilmesi, ilk günlerin sevinç ve şaşkınlığının da bir ifadesi olsa gerektir.

Forum’daki bir başka yazıda tarihin en kansız, en güler yüzlü, en centilmen ihtilalinin geçici anayasa ile idealizm ve centilmenliğini yeniden gösterdiği belirtilerek ‘kansız ihtilal’ in anatomisi tarif edilir.⁴² Özcan Ergüder’in *Kim* dergisindeki 27 Mayıs yaklaşımında neredeyse anılan tüm kavramların yer aldığı görülür. O’na göre “TSK’nin şerefli üyeleri iktidarı aldıkları an, demokratik hayatın tesisini sağlamak gayesinde oldukları için yaptıkları ‘müdahale’ yi basit bir ‘hükümet darbesi’ olmaktan kurtarmış, ona ‘inkılap’ ın takip edeceği bir ‘ihtilal’ vasfı

---

⁴² Bu ihtilal genel anlamda diktatörlük heveslileriyle onların maşası durumundaki idarecilere ve din yobazlarına, cahil tabakaya karşı her sınıftan aydınların baş kaldırışı ve onları devirışıdir. İhtilalin fikir malzemesi, daha önce 1944 yılından bu yana muhalefet partileriyle onu destekleyen sosyal gruplar, bu arada üniversite çevreleri ve tarafsız basın tarafından hazırlanmıştır. İhtilalin dayanağı sosyal tabakalarsa; grev hakları aslında kalmış işçilerimiz, topraksız köylülerimiz, basın, üniversiteler, partizan idarenin haksızlıklarına uğrayıp duran bütün memurlar, kalem sahipleriydi. Sonuçta bütün yurttu. **a.g.e.**, s.170.

kazandırmıştı. Sadece 'siz gidin' demek ancak bir 'hükümet darbesi' olarak tarif edilebilirdi. Onlarla beraber o sistemin, o rejimin gitmesi yok olması arzusunun ilanı ise harekete bir 'ihtilal' mahiyeti veriyordu. Vatandaş 27 Mayıs ihtilaline doğru teşhisi koyabildiği için de TSK, layık olduğu sevgi, saygı ve desteği bulabilmiştir”.

Sami N. Özerdim' in 31 Mayıs'ta *Ulus* gazetesindeki yazısında “Nedense 'ihtilal' sözü hatıra hep kanlı olaylar getirir; bunun içindir ki bu harekete ihtilal demek dilimizin ucunda düğümleli kalyordu. Onu yapanlar bile 'inkılap' demişlerdi adına...” derken, Uluğ İğdemir aynı gazetede 3 Haziran'da “27 Mayıs devrimi Türk tarihine ve dünya tarihine en şanlı, en vakur, en insani ve en asil bir olay olarak geçecektir. Gençlerimizin kanı boşa akmadı” der. Süheyp Derbil'in 4 Haziran tarihli yazısında ise 27 Mayıs için 'Seçkin Devrim' ifadesi kullanılır. Hürriyet güneşinin bir daha ışıdamaya başladığını vurguladığı yazısında yazar, sabık iktidar politikacılarının bitmek tükenmek bilmeyen böbürlenmeleri, öfkeli çıkışmaları, sövüp saymaları, vatandaşları birbirine düşürmeye kışkırtmalarıyla yıllarca gönlümüz bulandıktan sonra, vatandaşları birbirine saygılı davranmaya, yumuşaklığa çağıran 27 Mayıs devrimine 'seçkin devrim' adını kullanmakta haklı değil miyim diye sorar.

27 Mayıs, Kitaba adını verdiği şekilde 'Ak devrim' olarak neredeyse hiç bir yazıda geçmemekle birlikte, Necmi Osten tarafından *Ulus*'ta 12 Haziran'da yayınlanan '27 Mayıs Hareketinin Hukuki Tahli'li' başlıklı yazıda 'beyaz ihtilal' şeklinde anılır. Bu bir ihtilal midir? İhtilalse neden beyaz olmuştur? sorularını sorarak cevaben buna seviyeli ve meşru ihtilal denilebileceğini, beyaz olmasının ise iki sebebi olduğunu söyler. “İlki TSK'nin kan dökmekle konusundaki kararlı tutumu ikincisi de bu hareketin milletçe tasvip edilmiş olmasıdır... Bu itinalı ve seviyeli hareketin dünyada eşi benzeri yoktur. Dünyada ihtilal yapan orduların hemen hepsi diktatörlükten yana tutum alırken Türk ordusu bunu tercih etmemiştir...”

Sadun Tanju *Vatan*'daki 4 Haziran tarihli yazısında henüz tehlikenin geçmediği uyarısı yaparak, “Hesapta seçim zorbasını seçimle alt etmek vardı. Bu ümit kalkınca ihtilal oldu. İhtilallerin şartları vardır. Bu şartlar ağırdır. İhtilaller normal hukuk anlayışının dışında bir adalet fikrini de beraberinde getirirler. Bu çabuk ve ibretli bir adalettir.

Milletin kendisine karşı kıyam ettiği zorbalara için hukuki deliller aramak, onu kimsenin kıl kadar şüphe etmeyeceği bir adalet huzuruna çıkarmak, haksızlıktan ve yanlışlıktan korkmak; bizim ihtilalimize tamamen hususi, örneği olmayan bir mahiyet kazandırıyor. İhtilali meşru kılan sebeplerle ihtilal yapmak ve yakalanan suçluları bir normal adaletin nimetlerine gark etmek, yani asmamak, kesmemek, dünyanın en medeni ölçüleri içinde kalmak, işte bu faziletli oluşun ne derece delili ise, halletmeye mecbur olduğumuz meselelerin de o derecede karşı koyucusudur. Kansızt ihtilalin psikolojik mahsurlarını ortadan kaldırmak güç görünüyor. Ama bu güçlüğe katlanmak, kan dökmekten titizlikle kaçınmış bir ihtilalin tercih ettiği bir neticedir. Zor, yorucu, yıpratıcı bir devre başlıyor. Güçlükleri el ele vererek gidermeye çalışacağız” der. Yazarın bazı yargıları yapmakta çok acele ettiği daha sonra anlaşılacaktır.

Aynı yazarın 11 Haziran’daki bir başka yazısında bu kez görev başındakilere tavsiyeleri vardır. “...Dünyanın en medeni ihtilalini yapanlar; ihtilalin rengini kırmızıdan ak’a döndürenler; inkılabı insan hakları ve hürriyetleri içinde gerçekleştirmeye çalışanlar; iş başında kaldıkları geçici müddet zarfında birçok zorluklarla karşılaşacaklardır. Ve bu zorlukların başında ‘iktidar ağacı sarmaşıkları’ nın arsız dal budak salışı, gövdeyi kaplayışı vardır. Bunları, medeni bir beyaz ihtilalin sabahında, köklerini ve dallarını yıkılan Menderes ağacından koparır-casına söküp almışlar ve taze gövdenin üzerine koşmuşlardır. Eski devirde yuvarlandıkları haysiyetsizlik çukurunda obur menfaatlerini doyurup saadet bulanlar, şimdi haklar ve hürriyetler ikliminde tebdili havaya çıkmışlardır. ‘Bizi tenkit edin’, ‘hatalarımızı söyleyin’ diyen ordu idealistlerine, henüz büyümemiş, fakat ilk tehlike işaretlerini vermiş bu arsız sarmaşıklardan korunmalarını tavsiye etmek vazifemizdir.”

F. Lütfü Karaosmanoğlu, *Vatan*’daki 14 Haziran tarihli ‘Büyük İkaz’ başlıklı yazısında gençlerin ve askerlerin meydana getirdiği bu inkılabı ‘idealin demagojiye karşı kazandığı zafer’ olarak tanımlamakta, zulmün anası olan cehalet, yobazlık, kara ve kaba kuvvet, entrika ve ayrılık tahriki ve en sonunda eyyam adamlığının bu memlekette artık hükmünü yürütemeyeceğini söyler.

Ak Devrim'de dış basında 27 Mayıs hareketinin nasıl yansıdığına bakıldığında 47 haber ve makalenin yer aldığı görülür. Kitabın bu kısmı, ihtilallerin kansız olmadığı hakikatinin modasının geçmiş olduğunu kanıtlayan Türk ordusunun tarihe yepyeni bir örnek hediye ettiği, hatta bunu yaparken şehidi kendisinin verdiğini söyleyerek söze başlar 'Menderes Dünyayı Aldattı', 'Müdahale', 'Ankara'nın Verdiği Ders', 'Parlak Bir Ufuk', 'Türkiye'de Hükümet Darbesi', 'Kansız İhtilal ve Kıbrıs', 'Türk Demokrasisi İçin Yeni Bir Şans', 'Beklenen Oldu' vb. başlıklarla çıkan haber ve yorumların içeriği incelendiğinde iç basında yapılan tespitlerin benzerlerinin burada da yapıldığı görülür.

6 Haziran tarihli *Time*'de yayınlanan bir makalede Türkiye'de yaşanan son olaylardan ve ihtilalin yapılış şekline söz edildikten sonra "Türkiye'nin NATO'ya, CENTO'ya ve batıya karşı girişmiş olduğu bütün taahhütlerine sadık kalacağına dair teminat vermiş ve iktidara geçtikten sonra Gürsel'in ilk yaptığı işlerden biri, Amerika Birleşik Devletleri'ne arz ediniz ki, biz Amerika'nın eşi olan bir Türkiye kurmak istiyoruz demek üzere bir albayı, ABD Sefiri Fletceer Warren'e göndermek olmuştur" denilmektedir. Amerika'nın bu konudaki memnuniyeti ziyadesiyle hissedilmektedir. *Wall Street Journal*'ın 2 Haziran'daki değerlendirmesi de hayli olumludur. Askeri bir hükümet darbesinin ekseriyetle hür müesseselere darbe olduğu, fakat Menderes hükümetini düşüren Türkiye'deki askeri darbenin bir istisna olduğu söylenir. Yazıyı kaleme alan William Henry Chamberlin, diktatörlüğe muvaffak olamayan Menderes'in siyasi rekabetin hakkaniyet dairesindeki usullerine ihanetinin cezasını çektiğini söyler. Dış basında en çok ihtilalin kansız oluşu, son dönemde yaşanan hadiseler nedeniyle pek de sürpriz olmadığı, bir an önce sivil idareye geçilmesi temennileri, sevinç içinde bir inkılap olduğu ve kermes havasında geçen ve sona eren bu tarihi günün bir an için bile ihtilal karakteri göstermediği, şimdiye kadar kaydedilmiş en mutedil ordu darbesi olduğu, Türkiye'nin Latin Amerika memleketleri gibi askeri isyanlara meyyal bir ülke olmadığı, başbakan Menderes'in Temmuz ayında yapacağı Moskova ziyaretinin bilhassa Amerika'da iyi karşılanmadığı, hükümetin devrilmesinin ve ordunun iktidarı ele geçirmesinin çabuklaşmasında bu beklenmedik politika değişikliğinin payının olmasının muhtemel olduğu, İngiltere'de askeri darbeler iyi karşılanmamakla

beraber, Ankara'daki askeri ihtilalin Londra'da bir ferahlık ve memnuniyet uyandırdığı, Sovyetler Birliği'nin hali hazırdaki krizi istismar etmeye kalkacağı, darbeyi düzenleyenin Halk Partisi olmadığı, darbeyi yapanların Atatürk'ün görüşüne bağlı subaylar olduğu ve gençlik ve halk tarafından desteklendiği, darbelere daima güvensizlik duyulduğu halde Türkiye'de yeni bir demokrasi belirtisi olma ihtimalinin çok yüksek olduğu ifade edilir.

Bunlardan başka ordunun Türklerin babasının büyük mirasını savunmak için müdahale ettiği, ordunun samimiyetinden şüphe duyulmadığı, vazifesini yaptıktan sonra idareyi terk edecekleri, ordunun asıl amacının dahili harbe mani olmak olduğu, inkılapçıların Kemalizm'in asrın ruhuna uygun bir şekilde inkişaf ettirmek ve yeniden tesis etmek arzusunda oldukları, ordunun Türk demokrasisine bir şans verdiği de altı çizilen konular arasındadır.

İnkılap hareketi kimsenin burnu kanamadan başarı ile sona erip, bu asil hareketin yarattığı coşkun sevinç dalgası bir anda bütün yurdu sarınca vazifenin büyüğü başlar ve büyük inkılabın ışığını vatan sınırları boyunca yaymak için Hükümet Başkanı Cemal Gürsel yaptığı gezilerde halka seslenir. Erzincan, Erzurum, Trabzon ve Sivas'ta halka seslenen Gürsel, beraber ve milletçe yaşamının öneminden, çok çalışıp vatani ve milleti yükseltmekten, bir an önce cehaletten kurtulmaktan, birbirini sevmek gerektiğinden, milletin bir kalp gibi beraber çarpmasından, yapılanların sadece ordunun veya gençliğin değil bütün Türk milleti tarafından yapıldığından, partilerin halkın arasına soktuğu ayrılıkları soğuklukları unutmaktan, çok çalışmak gerektiğinden, çok çalışmanın ahlak, fazilet ve şeref olduğundan söz eder. Ayrıca 4 Temmuz'da basın mensuplarıyla yaptığı toplantıda iktisadi mevzularda yaptıkları haberlere dikkat etmelerini rica ederek, yeni anayasanın din istismarcılığını önleyecek esaslarda olması gerektiğini, ekonomide planlamaya önem verdiklerini, dış borçların ödeneceğini, yeni partilerin kurulabileceğini, devlet memurları için herhangi bir tensikat veya tasfiye yapılmasının düşünülmediğini ifade eder.⁴³

---

⁴³ a.g.e., s. 289-296.

Ak Devrim 27 Mayıs'ı takip eden siyasi atmosfere ayna tutan bir eserdir. İsminden başlayarak, basında aslında yapılanın bir darbe olmadığı konusundaki –adeta birbirleriyle anlaşmışçasına- vurgu, belki de bilinçaltında duyulan rahatsızlığın bir yansımasıdır. Bu vurgunun sıklığında Anayasa Komisyonu raporundaki “içinde bulunduğumuz durumu adi ve siyasi bir hükümet darbesi saymak doğru değildir” cümlesinin tesiri olsa gerektir. Demokrat Parti hakkında olumlu propaganda yapmanın, tersinden bakıldığında da mevcut durumu eleştirmenin yasak olduğu bir ortamda bu anlayış normal görülebilir. Ancak her ne kadar hükümet darbesi olmadığı söylene de kitapta alıntılanan pek çok makale ve haberde satır aralarında bu ifadeye rastlanır. Diğer yandan iç basında durumun darbe değil ihtilal, inkılap veya devrim olduğunun ispatına yönelik çabaya karşın dış basında buna dair bir değerlendirme söz konusu olmayıp, çoğunlukla kendilerini ilgilendiren konularda verilen taahhütlerden söz etmeleri bu duruma dair olağan tespiti teyit eder niteliktedir. Zaman zaman Türkiye'nin diğer darbe yapan ülkelerden farklı olduğunun söylenmesi de mevcut durumun sürdürülmesi konusundaki temennilerden kaynaklanmış olsa gerektir. Kitabı hazırlayanların içeriden seçtikleri yazılardaki 'ihtilal' güzellemelerinin yoğunluğuna karşın dış kaynaklı yazılarda geçen darbe sözünden rahatsız olmayışları, belki konunun bir iç mesele olarak görülmesiyle ilgilidir. Yani aslında esas olan bu durumu kendi kamuoyuna anlatmak ve onu ikna etmektir.

Halkın olayı büyük bir tepkiyle karşılamamış olması, orduya verilen destek şeklinde yorumlanmıştır. Şüphesiz Ankara, İstanbul gibi büyük şehirlerde bu anlamda hissedilen bir destek görülmekle birlikte, -Cemal Gürsel MBK'nin 29 no'lu tebliğinde Ankara'da yaşanan coşkun tezahüratların durmasını rica eder- Anadolu'nun kalan kısmında buna dair işaretleri görmek pek mümkün değildir. Kaldı ki bu çerçevede 'ihtilal'i halka mal etme çabası anılan isim koyma çabasının bir parçası olarak anlaşılmalıdır. 'Verilen destek' müdahalenin haklılığının da kanıtıdır. Haklılığı konusunda en önemli iddialardan biri de kansız oluşudur. Hatta –bir kurşun sekmesi ile yanlışlıkla hayatını kaybeden bir teğmenin ölümü kastedilerek- şehidi kendilerinin verdiği ifade edilir. Gerçekten de kayda değer bir şiddet olayı gerçekleşmemiştir ancak yapılan açıklamalar, şiddet ve cebir yoluyla bir iktidarı yerinden etmek konusunda kendinde bu gücü neye dayanarak ortaya

koyduğunu açıklamaktan uzaktır. En çok son bir ayda Tahkikat Komisyonunun kurulmasından Harp Okulu yürüyüşüne kadar gerçekleşen memnuniyetsizlikler gerekçe gösterilir fakat 24 Mayıs'ta Tahkikat Komisyonunun görevini bitirdiğinin ve seçimlere gidileceğinin açıklanmasından hiç söz edilmez. Kaldı ki, başlangıçta 'kansız' oluşu ve hareketin hukuka dayandırıldığı konusunda oluşturulmaya çalışılan bakış açısı, kısa süre sonra anılan 'hukuki' zemine dayandırılarak yapılan yargılamalar ve idamla sonuçlanan cezalandırmalar sonucunda gerçekliğini sorguya muhtaç hale getirecektir.

'İhtilal' in kendisini meşru görmesindeki bir başka dayanağı yönetimin 'geçici' olarak devralındığı konusundaki vurgusudur. Bilindiği gibi başlangıçta üç ay gibi kısa bir süreden söz edilirken, bu süreç önce MBK içindekilerin bu konuda anlaşmazlığa düşmesine yol açacak ve ancak bir kısmının tasfiyesiyle sözü edilen üç ay ancak on beş ayda tamamlanarak demokratik düzene geri dönecektir. Meşruluğun bir diğer göstergesi, daha ilk günlerden bir geçici anayasa yapılarak hukuka dayanma konusunda gösterilen hassasiyettir. Bilindiği gibi anayasa yapılması için oluşturulan Kurucu Meclis'te DP yasaklı olduğu için yer almamış, CHP dışındaki partilerin temsil oranları çok sınırlı düzeyde kalmıştır. Bu da hem anayasa hem de demokrasi konusundaki hassasiyeti sürekli dile getiren askeri yönetimin CHP'nin tesiri altında kalan bir 'demokrasi' anlayışı ortaya koymasına yol açmıştır. Dolayısıyla *Ak Devrim*'de ihtilalin ilk günlerinde idealize edilen eski sistemin yerine konulacak yeni düzenin hayata geçirildiğini söylemek hayli güçtür. Ancak şimdilerde çok kullanılan bir tabirle darbeyi takip eden kısa süre içinde oluşturulan 'algı operasyonu' sürecin adeta demokratik, haklı ve olması gerektiği gibi işlediği şeklinde bir yanılsama yaratmaya çalışır. Daha sonra yaşananlar durumun hiçte böyle olmadığını gösterecektir. Ancak bu savunma mekanizması, uzun süre darbelerin -isimleri bu olmasa da- 'ihtilal, inkılap veya devrim' sayılarak Türk siyasi yaşantısında yer bulmasına neden olacaktır.

KAYNAKÇA

Ahmad, Feroz-Bedia Turgay, **Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi 1945-1971**, Ankara, 1976.

Ak Devrim, Ankara, 1960.

- Albayrak, Mustafa, **Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti (1946-1960)**, Ankara, 2004.
- Aydemir, Şevket Süreyya, **İhtilalin Mantığı ve 27 Mayıs İhtilali**, İstanbul, 1993.
- Aydemir, Talat, **Talat Aydemir'in Hatıraları**, İstanbul, 1968.
- Aytekin, Emin, **İhtilal Çıkmazı**,
- Başgil, Ali Fuat, **27 Mayıs İhtilali ve Sebepleri**, İstanbul, 1966.
- Belen, Fahri, **Ordu ve Politika**, İstanbul, 1971.
- Çavdar, Tefvik, **Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1950'den Günümüze)**, Ankara, 2004.
- Demirel Tanel, **Türkiye'nin Uzun On Yılı Demokrat Parti İktidarı ve 27 Mayıs Darbesi**, İstanbul, 2011.
- Doğaner, Yasemin, **27 Mayıs İhtilali ve Kurucu Meclis**, (Yayınlanmamış Y.L. Tezi), Ankara, 1994.
- Doğaner, Yasemin, **"İhtilalin Mantığı", Türkiye'nin 1960'lı Yılları**, İletişim Yay., Ankara, 2017, s. 99-115.
- Erer, Tekin, **On Yılın Mücadelesi**, İstanbul, 1963.
- Erkanlı, Orhan, **Anılar, Sorunlar, Sorumlular**, İstanbul, 1972.
- Eroğul Cem, **Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi**, Ankara, 1990.
- Gevgilili, Ali, **Yükseliş ve Düşüş**, İstanbul, 1987.
- Güngör, Celalettin, **27 Mayıs ve Partileşme Sorunu**, Ankara, 1992.
- Güryay, Tarık, **Bir İktidar Yargılanıyor**, İstanbul, 1971.
- Hale, William, **Türkiye'de Ordu ve Siyaset**, Çev. Ahmet Fethi, İstanbul, 1996.
- İleri, Rasih Nuri, **27 Mayıs Menderes'in Dramı**, İstanbul, 1986.
- İpekçi, Abdi-Ömer Sami Coşar, **İhtilalin İçyüzü**, İstanbul, 1965.
- Kayalı, Kurtuluş, **Ordu ve Siyaset 27 Mayıs-12 Mart**, İstanbul, 2005.
- Kaynar, Mete Kaan, "İnkılap, Revolution, Devrim: Bir Kavramın Tarihsel Serencamı Üzerine", **Türkiye'nin 1960'lı Yılları**, İletişim Yay., Ankara, 2017, s. 59-75.

- Özdağ, Ümit, **Ordu-Siyaset İlişkileri ve 27 Mayıs İhtilali**, İstanbul, 1997.
- Özdemir, Hikmet, **Rejim ve Asker**, İstanbul, 1989.
- Seyhan, DüNDAR, **Gölgedeki Adam**, İstanbul, 1966.
- Token, FÜRÜZAN HÜSREV, **Türkiye’de Siyasi Partiler ve Siyasi Düşüncenin Gelişmesi (1839-1965)**, İstanbul, 1965.
- Tunçkanat, Haydar, **27 Mayıs 1960 Devrimi**, İstanbul, 1996.
- Türkeş, Alparslan, **27 Kasım, 13 Kasım, 21 Mayıs ve Bazı Gerçekler**, İstanbul, 1977.
- Ulay, Sıtkı, **Harbiye Silah Başına**, İstanbul, 1968.
- Weiker, Walter, **1960 Türk İhtilali**, Çev: Mete Ergin, İstanbul 1967.
- Zürcher, Erik Jan, **Modernleşen Türkiye’nin Tarihi**, İstanbul, 1995.

THE ROMANIAN DIPLOMACY AND PRESS CONCERNING THE TURKISH COUP D'ÉTAT OF MAY 27TH, 1960

Liliana BOȘCAN*

ABSTRACT

First of all, the present study aimed to explore how is reveal *the Turkish coup of May 27th 1960 on the Scînteia Journal*. This newspaper was edited by Romanian revolutionaries in Bolshevist Russia, appearing throughout 1919 in the city of Odessa. *Scînteia* reemerged as the official voice of the Communist Party of Romania on August 15, 1931, being published clandestinely in Bucharest until 1940. With Romania withdrawing from the Axis and joining the Allies in August 1944, *Scînteia* was yet again being published, to remain the approved, sanctioning, body of communist politics. During Communist period (since early 1948), it was the barometer of policy changes, and the main medium through which the regime indicated its aims.

Secondly, the article is based on unpublished material available in the the Diplomatic Archives of the Romanian Foreign Affairs (fund *Turkey*, volume *Relations with Romania*) concerning the Turkish coup of May 27th 1960. The reports of Romanian diplomats in Turkey concerning the Turkish coup of May 27th 1960 will be reveal for the first time for scholars.

Also, will be added with the documents found in the National Council for the Study of the *Securitate Archives* (CNSAS), fund SSI (Serviciul de Informații Externe = Romanian Foreign Intelligence Service) concerning the subject mentioned above.

The Turkish coup of May 27th 1960 in the light of the diplomatic documents and Romanian press is a part of the research project result

---

* Associate Professor, Faculty of History, University of Bucharest

of a topic initiated by the author that has aimed the *Diplomatic, Economic and Cultural Relations between Romanian People's Republic and Republic of Turkey (1947-1965)*.

Key Words: Turkish coup of May 27th 1960, Romanian-Turkish Relations, Balkan Policy

ROMANYA DİPLOMASİSİNDE VE BASININDA TÜRKİYE'DEKİ 27 MAYIS 1960 DARBESİ

ÖZET

Her şeyden önce bu çalışma Türkiye'deki 27 Mayıs 1960 darbesinin Romanya'daki *Scînteia* Dergisi'nde ve arşivlerdeki yansımaları hedeflemiştir. Bu gazete, 1919 yılında Bolşevik Rusya'nın Odessa kentindeki Romenler tarafından çıkarıldı. *Scînteia*, 15 Ağustos 1931'de Romanya Komünist Partisi'nin resmi sesi olarak yeniden 1940'a kadar Bükreş'te yayınlandı. Romanya'nın Mihver'den çekilmesi ve Ağustos 1944'te Müttefiklere katılmasıyla birlikte, *Scînteia*, komünist siyaset örgütü olarak kalmaya yayın hayatına devam ediyordu. Komünist dönemde (1948 başından beri), politika değişikliklerinin barometresi ve rejimin amaçlarını belirttiği ana araç haline dönüştü. İkinci olarak bu makale, 27 Mayıs 1960 tarihli Türk darbesine ilişkin Romanya Dışişleri Diploması Arşivi'nde (Türkiye fonu, Romanya ile ilişkiler) yayımlanmamış materyallere dayanmaktadır. Türkiye'deki Romen diplomatların Türkiye'deki 27 Mayıs 1960 darbesiyle ilgili raporları ilk kez akademisyenlerin hizmetine çıkmış olacaktır.

Ayrıca, yukarıda belirtilen konu ile ilgili olarak Ulusal Güvenlik Arşivleri Çalışması Ulusal Konseyi (CNSAS), SSI (Serviciul de Informații Externe = Romen Yabancı İstihbarat Servisi) fonunda bulunan belgelere eklenecektir. Diplomatik belgeler ve Romen basınının ışığında 27 Mayıs 1960 tarihli Türkiye'deki darbe, Romanya Halk Cumhuriyeti ile Türkiye Cumhuriyeti arasındaki Diplomatik, Ekonomik ve Kültürel İlişkileri (1947-1965) hedefleyen araştırma projesinin bir parçası olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Türkiye 27 Mayıs 1960 Darbesi, Romanya-Türkiye İlişkileri, Balkan Politikası

Until the middle of the 1950s the foreign pursued followed by the Romanian Communist regime was loyal to Moscow. There were no contacts with the Western world. Agreements with Bulgaria, Czechoslovakia, Poland, and Hungary were signed. The treaty between Romania and Yugoslavia, which had been concluded in 1947, was denounced following the conflict between Stalin and Tito.

At a meeting in Moscow on February 4th, 1948, Petru Groza¹, Gheorghe Gheorghiu Dej², Ana Pauker³, and Vasile Luca⁴ signed a twenty-year treaty of friendship and mutual assistance between Romania and the USSR. It was the first treaty signed by the Soviet Union with a state that had fought against it in World War II. The treaty also included a stipulation according to which all prisoners of war were to be returned to their country. Their return, however, took place gradually, and was completed only in 1955-1956. Many of those who returned to Romania from the Soviet prisons were immediately imprisoned by the Communist authorities upon their return to the country.

In exchange, on May 23th, 1948, an agreement was concluded by Groza which ceded the strategically important Serpents' Island, located at the mouth of the Danube, in the Black Sea, to the Soviet Union. Another agreement, concluded on November 25th, 1949, established the Romanian-Soviet border on the Musura Canal.

The death of Stalin came as shock to the Romanian Communist leaders. Gheorghe Gheorghiu Dej participated at Stalin's funeral, trying to guess the intentions of the future leaders; he understood that a fierce struggle was taking place in Moscow to succeed Stalin. On returning to the country in August 1953, he promised to pay more attention to the internal interest of the country in an attempt to avert domestic turmoil. At the same time, he ordered the acceleration of

---

¹ Petru Groza was Prime Minister (March 6, 1945- June 2, 1952) and President of the Presidium of the Great National Assembly (June 12, 1952- January 7, 1958)

² Gheorghe Gheorghiu Dej was President of the Presidium of the Great National Assembly (1944-1954; 1955- March 19, 1965), president of the State Council (March 21, 1961- March 19, 1965), Prime Minister of Romania (June 2, 1952-October 2, 1955)

³ Ana Pauker (born Hannah Rabinsohn) was Minister of Foreign Affairs (December 30, 1947- July 9, 1952)

⁴ Vasile Luca (born László Luka) was Finances Minister (November 5, 1947- March 9, 1952)

investigations in the Pătrășcanu case. The trial took place in April 1954, Pătrășcanu was found guilty of treason and immediately executed. Gheorghe Gheorghiu-Dej feared that Pătrășcanu might represent a threat if Kremlin looked for a new leader in Romania to carry out the process of de-Stalinization encouraged by Khrushchev.

In the autumn of 1956, the Hungarian revolution and the students movements in Poland threatened the Romanian Communists, but the events in these two Iron Curtain countries failed to provoke widespread social unrest in Romania, except for some isolated reactions among intellectuals and students, mainly in Transylvania⁵.

Relations between Romania and the Soviet Union passed through some moments of tension during the rule of Nikita Khrushchev in the Kremlin. At the Fourth Congress of the Romanian Workers' Party in 1955, the idea of a Romanian way of building Socialism, insisting upon the necessity of respecting the principles of national sovereignty, was discussed for the first time.

Relations became tense when Khrushchev tried to imposed the principle of economic division and specialization in the communist bloc. According to the plan proposed by the Kremlin, the Soviet Union, the German Democratic Republic, and Czechoslovakia were to continue the process of industrialization, while Romania, Bulgaria, Poland and Hungary were to focus on the development of agriculture. Czechoslovakia and the German Democratic Republic supported Moscow's proposal, as Bulgaria did it, while Romania, Poland and Hungary opposed it. Gheorghe Gheorghiu Dej, supported by the Poles and the Hungarians, proved to be the most resolute adversary of the project. Debate over this issue lasted for several years and finally the Romanians were victorious. It was the first time that the Soviet Union

---

⁵ *** 1956 —explozia: percepții române, iugoslave și sovietice asupra evenimentelor din Polonia și Ungaria / 1956. **The Explosion. Romanian, Yugoslav and Soviet Perceptions of the Events in Poland and Hungary** (eds. Corneliu Lungu, Mihai Reteagan), Editura Univers Enciclopedic, București, 1996, passim.

was forced to alter its plans because of the opposition of its Communist allies⁶.

Despite these disagreements, Khrushchev agreed, in 1958, to Gheorghe Gheorghiu-Dej's request that Soviet troops be withdrawn from the Romanian territory⁷. This was not, however, a move of great strategic significance for Moscow. The presence of the Soviet army in Romania was no longer necessary because the country was surrounded by Communist states where Soviet troops were stationed and internal opposition within the country had been annihilated. By withdrawing its troops from Romania, the Soviet Union was able, at the same time, to reinitiate the *détente* policy that it had begun after Stalin's death, but which was brutally interrupted by the repression of the Hungarian Revolution and by Suez Crisis in 1956.

After 1958, Romania assumed the risk of a policy that had been totally inconceivable up to then and it began to distance itself from the Soviet Union. Foreign trade was slowly reoriented toward the West. Romania concluded agreements with Western governments that established the amounts of compensations to be paid for the assets nationalized in 1948, thus eliminating a serious obstacle to future economic relations with these countries.

Likewise, the Sino-Soviet conflict offered the People's Republic of Romania the possibility to distance itself even further from the Kremlin. Bucharest became a favourite place for the Chinese to manifest their anti-Moscow attitudes. China sent several economic and political delegations to Romania. Trade between the two countries increased by 10% and a Romanian-Chinese cultural agreement was signed in Beijing⁸.

Romania further manifested its new found independence in 1963 when Gheorghe Gheorghiu-Dej visited Yugoslavia and signed an agreement to build a hydroelectric plant at the Iron Gates. In addition,

---

⁶*** **History of Romania** (ed. Kurt W. Treptow), The Center for Romanian Studies, The Romanian Cultural Foundation, Iași, 1996, p. 528-533

⁷*** România, retragerea trupelor sovietice 1958 / 1958. **The Withdrawal of Soviet Troops from Romanian Territory** (ed. Ioan Scurtu), Editura Didactică și Pedagogică, București, 1996, passim.

⁸*** **History of Romania**, p. 531

a Romanian ambassador returned to Tirana, which had broken relations with the Soviet Union after the onset of the Sino-Soviets conflict in 1960, the British and French legations in Bucharest became embassies, a Romanian economic delegation travelled to Washington, and Prime Minister Ion Gheorghe Maurer visited Paris. Romania's most important manifestation of its independence under the leadership of Gheorghe Gheorghiu-Dej was the Declaration of April 1964, which called on Moscow to respect the same standards as the Western countries in its relations with the Communist states. According to this Declaration "given the diverse conditions of building Socialism, there can be no unique patterns or recipes, no one can decide what is good and what is not for other countries or parties"⁹.

As a conclusion, Gheorghe Gheorghiu-Dej learned several lessons from the Hungarian revolution. *First*, he beheld how easy Kremlin changed the leaders in Budapest according the Soviet interests. Gheorghe Gheorghiu-Dej was aware that he could share the same fate, especially because he was not determined to follow Khrushchev's policy of de-Stalinization. Although, to exit Moscow's orbit, as Tito had done it, was impossible in the context of the Warsaw Pact. It was now necessary for the positions of the leaders in Bucharest not to be threatened by the long arm of the Big Brother in Moscow, by a progressive distancing from Moscow, with the premise of the Soviet troops' departure from Romania. *Secondly*, Gheorghe Gheorghiu-Dej realized that in the absence of the Soviet support, he needed the support of the Romanian population, which he could not get only by ending the policy of repression. *Thirdly*, Gheorghe Gheorghiu-Dej noticed the necessity of an adequate rate between the ethnic component of the Party leadership and the ethnic component of the country, so that in the Central Committee and the Political Bureau there would be no more ethnic minorities than the Romanian population consisted of.

But, no matter how demanding the requests from Bucharest were, the decision could only come from Moscow. In 1958, Moscow agreed to withdraw its troops from Romania because it was primarily interested in gaining time to strengthen its military potential (the first *Sputnik*

---

⁹ Florin Constantiniu, "O istorie sinceră a poporului român [A Sincere History of the Romanian People]", **Editura Univers Enciclopedic**, București, 1999, p. 465

had been launched in 1957). *Secondly*, the military intervention in Hungary abolished the policy of “peaceful coexistence” and froze “the spirit of Geneva”. *Thirdly*, Romania had no borders with Capitalist countries, which did not affect the security of the USSR. *And last but not least*, the stationing of the Soviet military units beyond borders was costly.

The brief introduction on Romania’s domestic and foreign policy in the 1960’s, useful for understanding the general framework of the relations with Turkey, is followed by the reaction of the Romanian government towards the 1960 coup d’état in Turkey and the way it influenced the Romanian-Turkish relations.

The disrelish for the policy of Adnan Menderes –one of the 1946 founders of the Democratic Party and Prime Minister in 1950, under whom Turkey became a member of NATO (1952)– had grown in the run-up to the coup d’état. Adnan Menderes had not tolerated any public resistance, therefore he had ordered harsh measures against journalists, including convictions. Within the Parliament, the Prime Minister had even decided to set up a commission of investigation the “dangerous” activity of the opposition.

Following the intense political reactions, on April 28th, 1960, the Turkish authorities declared state of emergency in Ankara and Istanbul¹⁰. However, despite the serious situation existing in that period, Menderes, accompanied by the head of the Turkish General Staff, went to Tehran. Returned to the country, at the beginning of May, the head of the government began appealing to the population. In the period when Menderes was not in the country, the students’ demonstrations began, initially in Istanbul, then in other university centers, the origin of which was the youth of the Republican People’s Party.

---

¹⁰ **Scînteia Newspaper** (April 29, 1960), *Demonstrație a opoziției la Ankara [Opposition Protest in Ankara]*

Scînteia Newspaper (May 1, 1960), *Ciocniri între demonstrații și poliție la Istanbul [Collisions between demonstrators and police in Istanbul]*

Some of the students' slogans were: *Down with Menderes!; We want freedom!; Long live Ismet Paşa!* (Inönu)¹¹.

The Embassy of the People's Republic of Romania sent the Romanian Foreign Ministry a report on the Press Conference held by Ismet İnönü¹². On May 6th, 1960, along with the foreign journalists and diplomat, Eftimie Gheorghe, Third Secretary, and Cornel Rizu, attaché, were also present. The Romanian diplomats sent an ample report saying that Ismet İnönü had stated that “the current Turkish government is conducting a policy of restricting all democratic rights”.

According to the Romanian diplomats at the Embassy in Ankara, the causes of the agitation were found in the “dissatisfaction caused by Menderes dictatorship”, one of the last measures adopted by the government being the forbidding of any political activity over a three-month period. Tensions continued. The May 21st demonstrations were also attended by students of military schools, which once again drew attention of the Western diplomatic circles, considering an imminent removal of Menderes from the Democratic Party. The Romanian Embassy in Ankara sent a telegram on the day before the coup d'état, informing the country that “in Turkey dissatisfaction has contained a large proportion of the population”¹³.

In the early morning hours of May 27th, 1960, the Consulate General in Istanbul sent a telegram to the Ministry of Foreign Affairs notifying that “power was seized by a military government”, and traffic in the city was prohibited. It also pointed out that “leaving the country is forbidden”¹⁴ by decree.

---

¹¹ **Scînteia Newspaper** (May 2, 1960), *Tulburările din Turcia au luat amploare [Turmoil has escalated in Turkey]*

Scînteia Newspaper (May 3, 1960), *Turcia: În ciuda măsurilor represive demonstrațiile antiguvernamentale continuă. Sesiunea NATO s-a deschis sub pașa tancurilor [Despite repressive measures, anti-government protests continue. The NATO Session opened under tanks]*

¹² **AMAE** [*Arhivele Diplomatice ale Ministerului Afacerilor Externe* = Diplomatical Archive of Romanian Foreign Affairs Minister], fund *Turcia* [Problem 220/ 1960], Diplomatic Report no 1313/May 21, 1960 of the Embassy of the Romanian People's Republic in Ankara

¹³ **idem**

¹⁴ **idem**

At the same time a message from Ankara conveyed that “the city is mainly controlled by the students and officers of the military schools”. Interestingly, a Dutch diplomat bore witness that, on that day, despite of the forbidden traffic, Turkish and American soldiers were seen together in cars, which would have indicated Washington's involvement in the tense events that were just going on¹⁵. It was thought that it was not by accident that General Cemal Gürsel initiated the coup d'état in Izmir, from where he later arrived in Ankara, the Romanian and Soviet diplomats assessing that the place had precisely been chosen because of the presence of the NATO headquarters, which provided the American support¹⁶. It was equally true that Gürsel lived in Izmir, which would have explained his late arrival in Ankara. Following the talks with the Western diplomats, the Embassy of the Romanian People's Republic said that they could not say who was behind the “military actions” nor “whether the Americans were aware of the preparation of this action”¹⁷.

The head of the Military Committee that seized power was General Cemal Gürsel (born at Erzurum, in 1895; military studies in Istanbul), former commander of the land forces, who had been forced to resign one month before. During a radio broadcast he appealed to the population to support.

On May 28th, 1960, the Embassy of the Romanian People's Republic in Ankara received a circular diplomatic note¹⁸ from the Turkish Foreign Ministry informing that

“On May 27th, 1960, the Turkish Armed Forces assumed the leadership and administration of the country. The presidency of the

---

¹⁵ **idem**

¹⁶ **idem**

¹⁷ **idem**

¹⁸ **AMAE** [*Arhivele Diplomatice ale Ministerului Afacerilor Externe* = Diplomatical Archive of Romanian Foreign Affairs Minister], fund *Turcia* [Problem 220/ 1960]. Document registered by the Romanian Embassy in Ankara under No. 1380, dated June 10th, 1960(Circular Diplomatic Note no 102.874-9 of May 28, 1960 from the Turkish Ministry of Foreign Affairs).

National Union Committee¹⁹, consisted of the armed forces, was entrusted to His Excellency Army General Cemal Gürsel, supreme commander of the Turkish armed forces and president of NUC²⁰

The following day, a new circular note mentioned the setting up of the provisional Turkish government²¹, and Zeki Kuneralp, as Deputy Secretary General of the Turkish Foreign Ministry²².

On June 18th, 1960, Romanian diplomat G.Greceanu, Chargé d'Affaires in Cairo, discussed with Iranian diplomatic counsellor Manauthehr Azima. One of the issues was related to the events in Turkey. The Iranian diplomat said that there was no doubt that the changes happened in Turkey had been organized by "the United States in order to prevent some more serious events, therefore no change was expected in the Turkish policy". The Iranian diplomat thought that the emergence of a military leadership in Turkey was strikingly similar to what had already happened in other Middle Eastern countries, so that "Western powers, whether the United States or the United Kingdom, need in the present stage that their governments meet certain conditions: to be ruled by military staff, by thoroughly support of the army, well-known and popular persons as leaders, to be devoted to the West. This is almost the case in all Middle Eastern countries, whether Irak, Iordania, Iran or even the United Arabs Republic. That was also the case of Turkey. "²³.

---

¹⁹The National Unity Committee (Turkish: Milli Birlik Komitesi, MBK)

²⁰"En raison de la crise confrontant actuellement notre démocratie et des derniers événements regrettables, les Forces Armées Turque, en vue de prévenir une lutte fratricide, ont assumé l'administration du Pays." cf. **AMAE**, fund *Turcia* [Problem 220/ 1960].

²¹*Loc.cit.*, Circular Diplomatic Note no 106.567/Pr.11 of May 29, 1960 from the Turkish Ministry of Foreign Affairs

²²*Loc.cit.*, Circular Diplomatic Note no 101.566/Pr.10 of May 29, 1960 from the Turkish Ministry of Foreign Affairs

²³**AMAE** [*Arhivele Diplomatice ale Ministerului Afacerilor Externe* = Diplomatic Archive of Romanian Foreign Affairs Minister], fund *Turcia 1960*. Compte rendu of the conversation no 6047/ 22.06.1960 between chargé d' affaires in the Embassy of the Romanian People's Republic in Cairo, G. Greceanu, and the Chargé d'Affaires in the Iranian Embassy in Cairo.

Between June 20th and 25th, 1960, the Third Congress of the Romanian Workers' Party took place in Bucharest²⁴. It is worth noting that the delegate of the Communist Party of Turkey was also present. From the very beginning of his speech, the Turkish delegate underlined that “the fascist dictatorship of Menderes puppet government, subjected to the American colonialists and imperialists, was taken down in a single evening by the army. Our people fought a heavy fight against the supply with US weapons, against the 32,000 Americans come around here under different missions as “specialists”, “observers” etc., against the 700 prisons, against the fascist government, relying on the gendarmerie and police forces”²⁵.

The Turkish Communist Party delegate noted that in recent years, especially since the 1957 elections,

“there was not a single month, there was not a single day when people did not fight the police, the gendarmerie and more than once the military forces. The hostile policy of the fascist puppet government subjected to the Americans brought serious consequences to the people. The American missions reigned in Ankara. The policy of capitulation was restored. Turkey's economy, its finance policy and army came under the control of the special commissions, made up of these “missions”. Hundreds of officers and generals, who did not accept the control and the commands of the Americans, were taken out of the army. The most drastic pressure was exerted on the patriotic officers.

In the past ten years wartime expenditures swallowed up to 22 million Turkish liras. These huge military expenditures have been a burden on our people shoulders. Turkey ranks among the countries with a highest cost of living. In the past ten years, two million peasants lost their lands and taken the road to the city with everything they had. The middle class in cities was ruined. The domestic factories closed because of the doors opened for the foreign capital. There has

---

²⁴ Gheorghe Gheorghiu-Dej, **Report la al III-lea Congres al Partidului Muncitoresc Român [Report at the 3rd Congress of the Romanian Workers' Party]**, Editura/Publish House Politică, București, 1960, *passim*.

²⁵ *** **Congresul al III lea al Partidului Muncitoresc Român :20-25 iunie 1960 [The 3rd Congress of the Romanian Workers' Party, June 20-25, 1960]**, Editura/Publish House Politică, București, 1960, p. 126

been a great increase in the terror against the working class whose number exceeded two million people. The Menderes cabinet abolished the free trade unions, the progressive organizations of the students and the youth, had the press silenced. They set up police control over the youth organizations and workers' unions. They took the most drastic measures against the Communist Party, adopted the martial law against the Communists"²⁶.

The Turkish delegate concluded that all these increased dissatisfaction with

“the puppet government and its US supporters. The soldiers and youngsters expressed this animosity by deserting from the army or refusing to enlist for military service. According to the Ministry of Defence, those who escaped from the army raised to 110,000. The Turkish soldiers, the young Turks do not want to die for the Americans, for Rockefeller, for Ford, for foreigners... the latest events have once again proved that fascist terror did not intimidate our people. Among the young men who were killed by the police bullets were also communists. They were thrown into pits and the sea. These martyrs are the heroes and the best sons of our nation. They fought and cry: *Americans, go home! We want freedom! NATO are not a friend of Turkey's! We don't belong to CENTO! We shall regain the independence of our army!*²⁷.

As for Turkey's foreign policy, in the view of the Communist Party's delegate, the Turkish people wanted to have normal, good relations and to conclude

“pacts of friendship and non-aggression with all our neighbours, headed by the Soviet Union, our friend in difficult times. Our people want the Balkans to become a denuclearised region, and the Middle East a zone of peace. Our people are against the bases where the American espionage planes will take off, against the American missile launching ramps, against the nuclear bases. The Turkish people want to live, want peace... we know and we are convinced that this struggle of our people enjoys the sympathy and support of the entire Socialist

---

²⁶ *Scinteia Newspaper* (June 26, 1960)

²⁷ *idem*

camp, of the progressive mankind, of our neighbour beyond the Black Sea, Romania and the Romanian people, who move forward with giant steps along the Socialist road”²⁸.

On May 13th, 1960, Ion Gheorghe Maurer²⁹ received Izzet Aksalur, Extraordinary and Plenipotentiary Ambassador of the Republic of Turkey, who presented his letters of credence.

The ceremony was attended by Avram Bunaciu³⁰, Gheorghe Stoica³¹, Petre Gheorghiu³², Nicu Șerban³³, Ion Vrabie³⁴. Turkey's Ambassador was accompanied by Counsellor Abdulahat Birden, Colonel Nusret Erdem, Air Attaché and Lieutenant-Colonel Rifat Yagizatli, Military Attaché.

It is recalled that, within the context of the cooling of relations between Romania and Turkey, due to the sliding of the two countries in different blocs, a new ambassador would be appointed only in 1957, after ambassador Togay's³⁵ departure in 1949. Ambassador Izzet Aksalur would stay in Romania for one year³⁶.

Turkey's ambassador conveyed “the sincere and friendly feelings of the President of Turkey for Romania's happiness and prosperity”,

²⁸ *idem*

²⁹ President of the Presidium of the Great National Assembly of People's Republic of Romania from 1958 to 1961.

³⁰ Romanian Minister of Foreign Affairs of People's Republic of Romania (January 23, 1958 – March 20, 1961)

³¹ Secretary of the Presidium of the Great National Assembly of People's Republic of Romania

³² Director ad-interim in the Romanian Ministry of Foreign Affairs of People's Republic of Romania

³³ Director ad-interim of the Protocol Department in the Romanian Ministry of Foreign Affairs of People's Republic of Romania

³⁴ Director of the Chancellery of the Presidium of the Great National Assembly of People's Republic of Romania

³⁵ Foad Hulusi Togay was ambassador extraordinary and plenipotentiary of Republic of Turkey in People's Republic of Romania from June 29, 1947 to December 10, 1949

³⁶ Izzet Aksalur was ambassador extraordinary and plenipotentiary of Republic of Turkey in People's Republic of Romania from May 6, 1960 to April 6, 1961. He would be succeeded by ambassador Şemsettin Arif Mardin from July 12, 1962 to January 28, 1967.

also expressing his joy and pride of being nominated to represent Turkey in a country with which “we have already made friends” and he would do his best to “develop the friendly relations between the two countries”.

Ion Gheorghe Maurer said that “the good relations between Romania and Turkey are in the interests of both nations, and they are also a valuable contribution to the consolidation of peace”³⁷.

In January, Constantin Băbeanu, Chargé d'Affaires in Ankara, sent a note to the Romanian Foreign Ministry with a brief character analysis of Izzet Aksalur³⁸.

The Romanian diplomat considered Izzet Aksalur one of the old General of the Turkish army, although according to some of Aksalur's statements he appeared to be “a loyal follower of the current Turkish governors”, but at the same time Aksalur considered himself “a persecuted element kept far from the command of the army by his appointing as an ambassador to Tokyo or Tehran”.

I. Aksalur thought that Menderes “gradually replaces all the generals who have deified Ismet İnönü formerly”, not to mention that he could not “stand General Rüştü Erdelhun”. At the end of the diplomatic report, Izzet Aksalur was characterized as “a proud, conceited man, having a way of thinking specific to the bourgeois servicemen, deeply offended that he had to do diplomacy, having no good reason to be attached to any of the political parties in Turkey”.

On May 17th, 1960, Ambassador Izzet Aksalur was granted an audience with Deputy Minister of Foreign Affairs A. Mălnășan. The Turkish diplomat said that “fortunately, there are no litigious issues between The People's Republic of Romania and the Republic of Turkey, which makes him hope for further development of the good relations between the two countries”. In turn, Mălnășan welcomed the Turkish diplomat and assures him of “every facility for work under

---

³⁷ *Scinteia Newspaper* (May 23, 1960).

³⁸ *AMAE*, fund *Turcia 1960*. Report no 106/January 18, 1960 of Second Secretary in the Embassy of the Romanian People's Republic in Ankara, Nicolae Coteanu, send to the Romanian Ministry of Foreign Affairs

the best conditions, especially if the desire to get acquainted with the achievements of the People's Republic of Romania and develop the relations of the two countries will stay at the core of this activity"³⁹.

Ambassador Izzet Aksalur⁴⁰ would also be granted an audience with Al. Lăzăreanu, Romanian Deputy Minister of Foreign Affairs on the following day and E.Mezincescu, Deputy Minister of Foreign Affairs, on May 26th, 1960⁴¹.

On June 1st, 1960, Izzet Aksalur was granted an audience with V.Dumitrescu, Deputy Minister of Foreign Affairs. The Turkish ambassador spoke of the events in Turkey underlying that "they were caused exclusively by the domestic policy of the former Turkish government, and that the foreign policy of the new government remained unchanged and that he learned with satisfaction that the Romanian government had already decided to recognize the new Turkish government"⁴².

V.Dimitrescu stated that the events in Turkey were "an internal affair of Turkey, but it is important that the Turkish government wants to maintain relations with all the countries" and "the relations between Turkey and Romania to develop in the future".

Turkey's ambassador noted that he would do all his best to develop the relations between the two countries, recollecting the meeting

---

³⁹ **AMAE**, fund *Turcia 1960*, Compte rendu of the conversation between ambassador of Republic of Turkey in the People's Republic of Romania, Izzet Aksalur, and Deputy Minister of Romanian Ministry of Foreign Affaires, A.Mălnășcan. Meeting minutes No. 39561 dated May 18th, 1960, was drafted by L. Șerban.

⁴⁰ **AMAE**, fund *Turcia 1960*, Meeting minutes drafted by L.Șerban.

⁴¹ *Loc.cit.*, Compte rendu of the conversation between ambassador of Republic of Turkey in the People's Republic of Romania, Izzet Aksalur, and Deputy Minister of Romanian Ministry of Foreign Affaires, E.Mezincescu. Meeting minutes No. 39609 dated May 27th, 1960

⁴² *Loc.cit.*, Compte rendu of the conversation between ambassador of Republic of Turkey in the People's Republic of Romania, Izzet Aksalur, and Deputy Minister of Romanian Ministry of Foreign Affaires, V.Dumitrescu. Meeting minutes No. 39620 dated June 6th, 1960, drafted by A. Baba on June 4th 1960.

with Dr. I.Gürhan and Prof. Periham Cembel, who had said that they had good memories of the visits made in Romania.⁴³

On the same day, Izzet Aksalur, Turkey's Ambassador to Bucharest, was also granted an audience with A.Mălnășean, Deputy Minister of Foreign Affairs, at the request of the ambassador⁴⁴.

The Turkish ambassador began by saying that he wanted to clarify Turkey's current political situation according to the directions given by the new Turkish government. He also underlined that there had been "a widespread discontent with the policy pursued by the former government, in particular with domestic policy" in Turkey, and the consequences of this discontent were not only "the military coup d'état, but a general reaction of the Turkey's population, prepared by most intellectuals and supported by the army".

Turkey's ambassador noted that, especially in the last four months a civil war had been expected because our two political parties could not find a bridge between them,

"they led to a debate inside the Meclis, the Grand National Assembly of Turkey ((*Türkiye Büyük Millet Meclisi*) and even outside it. This general reaction began on the night of May 26th-27th, when the army took over the leadership and the control of the affairs of the whole country. The purpose of this armed action was to prevent a civil war in the country, to bridge the gap separating the two major political parties, to organize free and fair elections as soon as possible. Since the early hours, the National Unity Committee dominated the situation in the country and the state officials reassumed their normal activities on May 28th, at nine o'clock. A new government was formed under the presidency of Cemal Gürsel on the same day. The continuity of the governmental authority was thus assured both inside and outside Turkey"⁴⁵.

---

⁴³ **idem**

⁴⁴ *Loc.cit.*, Compte rendu of the conversation between ambassador of Republic of Turkey in the People's Republic of Romania, Izzet Aksalur, and Deputy Minister of Romanian Ministry of Foreign Affairs, A. Mălnășan. Meeting minutes No 39617 dated June 2nd, 1960, drafted by L.Șerban

⁴⁵ **idem**

Also, Ambassador Aksalur recalled that since the early days the new government had shown Turkey's loyalty to: the Charter of the United Nations, the principles of the Universal Declaration of Human Rights, the pacts of NATO and CENTO, all the treaties signed by Turkey, the continuation of Turkey's policy according to Atatürk's quote "Peace in the Home, Peace in the World", the continuation of the good relations with the other countries, especially with the neighbours.

Ambassador Aksalur informed the Romanian government that the situation in Turkey was calm, schools and universities opened, the rioters arrested in the course of the events were set free and a commission composed of law professors would draft a new Constitution of Turkey⁴⁶.

On August 19th, 1960, Counsellor of Turkish Embassy, Z. Aker, was granted an audience with I. Drînceanu during his presentation visit⁴⁷. Z. Aker noted that "the Menderes cabinet had never been loved by the people living a hard life". To I. Drînceanu's remark that the fact was not due to the major military expenditures incurred by Turkey, as a result of integration in NATO and CENTO, Aker replied that "this is not the cause, but the policy of plunder carried by the Menderes cabinet", and that NATO and CENTO are "defensive organizations created under the Charter of United Nations and Turkey's arming are helping to ensure the country's security". I. Drînceanu reminded him that "the missile bases in Turkey are not defensive and do not contribute to peace in the region at all". The Romanian diplomat reminded the Turkish counterpart of the Romanian proposal of collaboration in the Balkans in 1957.

Dünya newspaper published an article on the collaboration between the Balkan countries, on the keen analysis of the socialist countries' proposal to create denuclearised areas and to conclude non-

---

⁴⁶ **idem**

⁴⁷ *Loc.cit.*, Compte rendu of the conversation between counsellor of Republic of Turkey in the *People's Republic of Romania*, Z.Aker, and diplomat of Romanian Ministry of Foreign Affairs, I.Drînceanu. Meeting minutes No 39842 dated August 22nd, 1960 was drafted by Alexandru Damian.

aggression pacts among different countries, Turkey being interested in both the Romanian and Bulgarian proposals⁴⁸.

The Romanian Government considered it necessary to draw the attention of the Balkan countries to the question of the regional agreements. The complexity of the international issues on the one hand, which delayed world-wide agreements, and on the other hand, the urgency for practical steps aimed at lessening international tension, moved to the forefront the necessity of adopting partial measures to that end and, in the first place, of regional agreements⁴⁹.

The Romanian Government attached particular importance to those agreements because

“Geographical promixity, historical traditions, common economic interest, cultural ties, as well as specific regional questions—all these are permanent and stable factors of rapprochement and understanding among nations of a given area. Experience shows that regional agreements can be reached more easily than solutions of world-wide issues, thus opening broad avenues to all States, big or small, for initiative and for contribution of their own to the cause of strengthening international cooperation. It is, after all, clear that any regional understanding for peaceful cooperation is going to exert a positive influence on the general international atmosphere. This is all the more true in those regions where States belonging to different economic and political systems, or to opposing military alliances, coexist side by side.”⁵⁰

These considerations prompted the Government of the Romanian People's Republic, as far back as September 1957, to invite the States of the Balkan Region to work out appropriate measures jointly for the development of peaceful multilateral inter-Balkan coopera-

---

⁴⁸ *Scinteia Newspaper* (March 1, 1960)

⁴⁹ **United General Assembly Fourteenth Session Official Records. 806th Plenary Meeting**, 24 September 1959, New York, Speech by Mr. Brucan (Romania), New York, p. 148-151 cf. <http://dag.un.org/handle/11176/298977?show=full>

⁵⁰ *ibidem*, p. 150

tion. In the message sent on that occasion to the Heads of Governments of the Balkan States, Mr. Chivu Stoica, Chairman of the Council of Ministers of Romania, proposed to convene a summit conference of the Balkan States in order “to find mutually acceptable solutions with a view to the development of the economic, political and cultural relations among the Balkan States, and to the strengthening of peace and security in this region”⁵¹.

Extending its 1957 initiative, the Romanian Government proposed, in June 1959, the conclusion of a Balkan treaty on understanding and collective security. Such a treaty would include appropriate provisions for the establishment of a permanent framework for manifold cooperation and the development of good neighbourly relations among the Balkan States. By this treaty, the Balkan States would agree:

“to solve peacefully any differences among them, not to resort to aggression or to war-threats in their mutual relations, not to allow on their territory the storing of atomic or nuclear weapons, not maintain the military units supplied with such weapons belonging to States outside the Balkan region. Establishment of launching pads for rocketed and guided missiles should be barred.

Appraising the situation realistically, the Romanian Government took into account that such an agreement would be greatly facilitated and its efficacy considerably increased if the Great Powers, bearing the main responsibility for the maintenance of peace and security, would led their support to the conclusion of such an arrangement of collective security and would pledge to observe the decisions of the Balkan States to turn this region into a zone of peace and neighbourly relations.”⁵²

On the occasion of the National Holiday of the Republic of Turkey, Ion Gheorghe Maurer, Chairman of the Presidium of the Grand National Assembly of the Romanian People’s Republic, sent a congratulatory telegram to Cemal Gürsel, President of the Republic of Turkey.

---

⁵¹ *ibidem*, p. 151

⁵² *ibidem*, p. 152

The telegram stated that the basic principle of Atatürk's foreign policy, *Peace in the Home, Peace in the World*, was followed during his time, having friendly relations with all countries, especially with the neighbours

“Atatürk believed that social systems were not a hindrance to the building of friendly and collaboration relations during his time, there were true friendship and good neighborly relationship between Turkey and the Soviet Union, corresponding to the two states. After Atatürk died, the successors declared that they would further lead the foreign and domestic policy according the principles of their great predecessor. Betrayal of these principles, especially during the Bayar-Menderes cabinet, deeply damaged the country's independence, condemned it to backwardness and economic stagnation and subordinated it to the interests of foreign imperialism. From all accounts, the Menderes cabinet promoted the policy of the Cold War with great zeal. He did not even responded to the proposals of the Romanian government regarding the multilateral collaboration among the Balkan countries.

The new government of Turkey, led by General Gürsel, said that they intended to return to Atatürk's principles and ideals. General Gürsel's statements proclaiming the necessity of collaboration relationships with all countries and especially the neighbours are notorious”⁵³.

Gh. Gheorghiu Dej's report, presented at the extraordinary session of the Great National Assembly of the Romanian People's Republic, noted that “we appraise this statement positively and hope that it will bring about the inter-Balkan collaboration”⁵⁴.

In order to develop the relations between Romania and Turkey, the Second Directorate of the Ministry of Foreign Affairs provided an

---

⁵³ **Scînteia Newspaper** (October 28, 1960), “Gürsel's press conference: On the creation of a denuclearised area in the Balkans, the head of the Turkish government said that he was ready to examine any initiative aimed at securing international peace and stability, which should be examined in the framework of the controlled general disarmament.”

⁵⁴ **Scînteia Newspaper** (October 29, 1960)

overview of the Romanian-Turkish relations in the period of 1957-1960.

The September 1960 diplomatic report mentioned that the Romanian initiatives and proposals for development of the bilateral relations were ignored and rejected by the Turkish officials. It also mentioned that Turkey ignored Chivu Stoica's proposals in September 1957, disagreed with the signing of an agreement for the resumption of the flight connections (December 1957), rejected the establishment of a minimum cultural exchange programme, rejected the proposal for signing a phytosanitary convention, as well as the proposal for an exchange of historical microfilms (1959) and rejected the conclusion of a convention to facilitate the charging of vessels sailing the Black Sea.

However, the report noted that there were also some improvements, but they were due to the Romanian initiatives, especially in the cultural field: the tour of the Giulești dance ensemble in Turkey (1957), an exhibition of children's drawings (1958-1959), Turkish participants at the International Puppet Theatre Festival in Bucharest and the Geometry Conference in Iași, the visit of the Turkish doctors in Romania (1958), the visit of the Rector of the Technical University of Istanbul and the Director of Istanbul Municipal Theatre, Prof. Periham Cambel, and composer Rechid Rey (1960)⁵⁵.

The report concluded that some more favourable attitude of the Turkish authorities towards the development of the relations between the People's Republic of Romania and the Republic of Turkey had generally been observed lately⁵⁶. Romania hoped that the new government would be more open to the Romanian proposals and would develop the relations between the two countries.

As we can see in this article, the diplomatic talks between the two countries were warmer, trying to relaunch the bilateral relations, while the press releases fell into the rhetoric of the Cold War.

---

⁵⁵ **AMAE**, fund *Turcia 1960*, The Diplomatic Report issued by the Second Directorate of the Ministry of Foreign Affairs on September 13, 1960.

⁵⁶ **ibidem**, The Diplomatic Report issued by the Second Directorate of the Ministry of Foreign Affairs on May 10th, 1960.

This paper is based on unpublished documents from the Diplomatic Archives of the Ministry of Foreign Affairs, which have not been released to the researchers so far.

Bibliography

1. Unpublished documents

AMAE [*Arhivele Diplomatice ale Ministerului Afacerilor Externe* = **Diplomatical Archive of Romanian Foreign Affairs Minister**

— fund *Turcia/ Turkey* (1945- 1980)

— fund *Dosare speciale/ Special Dossia (Turkey : 1950-1980)*

ANIC [*Arhivele Nationale Istoric Centrale*] = **The National Archives of Romania**

— fund Casa Regală/Royal House

— fund CC al PCR- Relații externe/ Central Committee of the Romanian Communist Party/ Foreign Relations

2. Books and articles

Bărbulescu, Mihai, Deletant, Dennis, Hitchins, Keith, Papacostea, Șerban, Teodor, Pompiliu, **Istoria României [History of Romania]**, Ed. Enciclopedică, București, 1998

*** **Congresul al III lea al Partidului Muncitoresc Român: 20-25 iunie 1960 [The 3rd Congress of the Romanian Workers' Party, June 20-25, 1960]**, Editura/Publish House Politică, București, 1960

Deletant, Dennis, **Ceașescu and the Securitate: Coercion and Dissent in Romania, 1965–1989**, M.E.Sharpe, 1995

Deletant, Dennis, **Communist Terror in Romania: Gheorghiu-Dej and the Police State, 1948-1965**, New York, St. Martin's Press, 1999

Djllas, Milovan, **Conversations with Stalin** (trans. Michael B. Petrovich), New York, 1962.

Fisher-Galați, Stephen, **The New Rumania. From People's Democracy to Socialist Republic**, Cambridge, 1967

Hitchins, Keith, **Rumania 1866-1947**, Oxford, 1994

Hlihor, Constantin, Scurtu, Ioan, *The Red Army and the Changing of the Political System in Romania*, in *Annals of the Academy of Romanian Scientists, Series on History and Archeology*, Volume 5, Number 2/2013, pp. 77-128

*** **History of Romania** (ed. Kurt W. Treptow), **The Center for Romanian Studies**, The Romanian Cultural Foundation, Iași, 1996

Gheorghe Gheorghiu-Dej, **Raport la al III-lea Congres al Partidului Muncitoresc Român [Report at the 3rd Congress of the Romanian Workers' Party]**, Editura/Publish House Politică, București, 1960

Mănescu, Corneliu, **La Roumanie et la securite europenne**, Institut Royal des Relations International, Bruxelles, 1967

*** *1956 —explozia: percepții române, iugoslave și sovietice asupra evenimentelor din Polonia și Ungaria / 1956. The Explosion. Romanian, Yougoslav and Soviet Perceptions of the Events in Poland and Hungary* (eds. Corneliu Lungu, Mihai Retegan), **Editura Univers Enciclopedic**, București, 1996

*** **România, retragerea trupelor sovietice 1958/1958. The Withdrawal of Soviet Troops from Romanian Territory** (ed. Ioan Scurtu), Editura Didactică și Pedagogică, București, 1996

Florin Constantiniu, **O istorie sinceră a poporului român [A Sincere History of the Romanian People]**, Editura Univers Enciclopedic, București, 1999

*** **United General Assembly Fourteenth Session Official Records. 806th Plenary Meeting, 24 September 1959, New York, Speech by Mr. Brucan (Romania)**, New York, p. 148-151 *cf.*, <http://dag.un.org/handle/11176/298977?show=full>

3. Newspapers

Scînteia